

XOCALI SOYQIRIMI

MÜNDƏRİCAT

➤ Xocalı faciəsinə gedən yol	4
➤ Faciəyə gedən yol.....	6
➤ Xocalı soyqırımının səbəbləri	10
➤ Xocalı ümid çıraqımız idi	14
➤ Yuxarı Qarabağ və Xocalı 1988-ci il 12 fevral, 1992-ci il 26 fevral olaylarında.....	16
➤ Tariximizin daş salnamələri - Xocalı: daş yaddaşımız	19
➤ Azərbaycandakı Xocalı soyqırımını.....	22
➤ Arayış	25
➤ Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə... ..	30
➤ 366-cı rus hərbi alayı Xocalını qanına buladı	33
➤ Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı	37
➤ 366-cı motoatıcı alayın Xocalı soyqırımında iştirak edən zabit və praporşiklərinin siyahısı.....	39
➤ İlk rəy və məlumatlar	41
➤ Şahidlərin söylədikləri	43
➤ Xocalı soyqırımı 20-ci əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir	48
➤ Xocalı. Bizim bilmədiyimiz həqiqətlər	51
➤ Əsirlərin söylədikləri.....	55
➤ Soyqırım faktları	57
➤ Xocalı faciəsində həlak olanların siyahısı.....	60
➤ Xocalı soyqırımının xarici mətbuatda əks-sədası	70
➤ Xarici ölkə jurnalistləri Xocalı soyqırımı haqqında.....	78
➤ Xocalı soyqırımı haqqında ilk məlumatı "Səhər" çatdırıb	80
➤ Xocalı faciəsinə hər şey açılıb deyilməyib	82
➤ Beynəlxalq cinayət faktı.....	84
➤ Xocalı faciəsi beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı apardığı məqsədyönlü soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir	90
➤ Xocalı sakinləri nicat gözləyirdilər	92
➤ Şəhidlər və şahidlər	94
➤ Nahaq qan yerdə qalmaz	96
➤ Beynəlxalq hüquq Xocalı qətliamının soyqırımı olduğunu birmənalı təsdiqləyir.....	97
➤ Erməni vandalizmi təkcə Xocalını yox, oradakı mövcud olan ən qədim maddi-mədəniyyət abidələrini də yer üzündən sildi	99
➤ Xocalı soyqırımı bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir.....	102
➤ Xocalı soyqırımı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi perspektivində.....	105
➤ Soyqırımlar arasında nə fərq var?	113
➤ Xocalı faciəsi beynəlxalq hüquqda soyqırımı kimi tövsih olunur	117
➤ Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası — Xocalı soyqırımı	120
➤ SOYQIRIM insanlıq əleyhinə cinayətlərin ən təhlükəlisidir.....	127
➤ Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı, kollektiv yaddaş və milli identiklik amili kimi	129
➤ Xocalı soyqırımı Ermənistanın həyata keçirdiyi məqsədli və düşünülmüş siyasət kimi qiymətləndirilməlidir	132
➤ Xocalı soyqırımının hüquqi təhlili	136
➤ Xocalıda törədilmiş erməni vandalizmi	139
➤ Xocalı soyqırımına gedən yol	142
➤ Xocalı soyqırımına aparan yol	148
➤ Xocalı soyqırımı.....	151
➤ Xocalı qətliamı beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş amansız cinayətdir	153

➤	Prezident İlham ƏLİYEV: Xocalı soyqırımı XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biridir	156
➤	Xocalı faciəsi insanlığa qarşı törədilmiş ağır cinayətdir	158
➤	Xocalı faciəsi insanlığın tarixində qara ləkə kimi qalacaq	160
➤	Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu tam təsdiqləyir	162
➤	Tarixin bağışlamayacağı qanlı cinayət.....	168
➤	Deputat Xocalı soyqırımı haqqında qanun layihəsi hazırlayıb	171
➤	Xocalı soyqırımı - ermənilərin vicdanına yazılmış vəhşiliyin görünməmiş təzahürü	173
➤	"Genosid" milli özünəməxsusluğun yox edilməsidir - Xocalı kimi	176
➤	Beynəlxalq birlik Xocalı soyqırımına hüquqi qiymət verməlidir	178
➤	Xocalıya \$9 milyard maddi zərər dəyib	180
➤	Markos Peres: “Xocalıda baş vermiş hadisələr soyqırımdır”	181
➤	XOCALI soyqırımı, genosidi - bunun adı belədir	183
➤	Ermənistanın etnik təmizləmə, soyqırımı və işğalçılıq siyasətinin nəticələri	185
➤	Xocalı faciəsi dünyanın gözü ilə	190
➤	Xocalının 21 sakini hələ də ermənilərin girovluğundadır.....	193
➤	Rusiyalı jurnalistin Xocalı etirafı	196
➤	Ermənilərin məskunlaşma strategiyası və Xocalı soyqırımı	198
➤	Xocalı soyqırımı: faktlara əsaslanan beynəlxalq hüquqi iddia	206
➤	Əsrin soyqırım qurbanı – Xocalı.....	209
➤	Qarabağın tarixindən və ya ermənilərin Qarabağ iddiası.....	212
➤	Xocalı soyqırımı - insanlığa, bəşəriyyətə, humanizmə qəsd.....	215
➤	Tarixin ən dəhşətli qətləmi.....	219
➤	Xocalı soyqırımının genosid kimi beynəlxalq hüquqi əsasları	222
➤	Xocalı faciəsi Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir	226
➤	Bəşər tarixinin dəhşətli faciəsi	229
➤	Xocalı soyqırımını törədənlər ədalət mühakiməsi qarşısında cavab verməlidirlər!	232
➤	Ermənistanın Azərbaycana qarşı soyqırımı siyasəti - Xocalı faciəsi	234
➤	Soyqırımı cinayətlərinə qarşı mübarizədə beynəlxalq təcrübə	240
➤	Xocalı soyqırımı beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır.....	243
➤	Dağlara sığınan Xocalı.....	247
➤	Üç soyqırımının şahidi	249
➤	Xocalı əsiri və ya əsir Xocalı... ..	253
➤	Xocalı soyqırımı bəşəriyyətə, insanlığa qarşı yönəlmiş ən dəhşətli cinayətdir	258
➤	Xocalı qırğını təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımıdır	263
➤	Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu təsdiqləyir	267
➤	Xocalı qətləmi	270
➤	İnsanlığa qarşı yönəlmiş amansız cinayət.....	272
➤	Xocalı soyqırımı XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biridir.....	275
➤	Qan yaddaşımızdan silinməyən Xocalı soyqırımı	280
➤	XX əsr Azərbaycan tarixinin ən dəhşətli faciələrindən biri	283
➤	Xocalı soyqırımı cinayəti	285
➤	Əsrin soyqırımı	288
➤	XOCALI SOYQIRIMI: bəşəriyyətə qarşı tarixi cinayət	290
➤	Xocalı soyqırımında yaşananların tarixi xronikası	292
➤	Xocalı soyqırımı – vəhşiliyin görünməmiş təzahürü	296
➤	XOCALI GENOSİDİ: hüquqi baxış	299
➤	XOCALI SOYQIRIMI BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR.....	303
➤	Xocalı - əsrin soyqırımıdır	308
➤	XOCALI GENOSİDİ: hüquqi baxış	313
➤	Xocalı soyqırımı xalqımızın növbəti faciəsini yaşadığı tarixdir.....	316

➤ Xocalı soyqırımı: tarix olduğu kimi.....	318
➤ Xocalı soyqırımı – bəşər tarixində görünməmiş qəddarlıq.....	322
➤ Xocalı soyqırımı: insanlığa qarşı törədilmiş cinayət.....	324
➤ XX əsrin dəhşətli faciəsi	327
➤ Xocalı soyqırımı - erməni faşizminin avtoportreti.....	330
➤ Xocalı – xalqımızın qan yaddaşı	334
➤ XOCALI SOYQIRIMI XALQIMIZA QARŞI CİNAYƏTDİR.....	338
➤ Xocalı – xalqımızın qan yaddaşı	341
➤ Azərbaycanın XX əsr tarixinin ağır faciəsi.....	344
➤ Xocalı soyqırımı: Beynəlxalq hüquq və sağlam düşüncə üstün gəlir	346
➤ Bəşəriyyətə qarşı törədilmiş tarixi cinayət.....	350
➤ Xocalı soyqırımı — erməni faşizminin qanlı cinayətlərinin dəhşətli səhifəsi.....	353
➤ Xocalı soyqırımı: tarixin qanlı faciəsi.....	357
➤ Bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş amansız cinayət.....	368
➤ Bakı qırğımından Xocalı soyqırımınadək... ..	372
➤ Xocalı soyqırımı ilə bağlı qanun hazırlanır.....	376
➤ Xalqımıza qarşı soyqırımı siyasətinin ən qanlı səhifəsi.....	379
➤ Xocalı soyqırımına aparan yol	382
➤ Xocalı qırğını insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımıdır	389
➤ Xocalı Soyqırımı bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir	392
➤ Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu təsdiqləyir	395
➤ Bir şəhərin üçüncü soyqırımı	398
➤ Xocalı soyqırımı - Azərbaycan xalqının qan yaddaşı	402
➤ Ermənistan insanlığa qarşı cinayətlər törətmiş təcavüzkar dövlətdir.....	407
➤ XOCALI soyqırımı üzrə beynəlxalq tribunal yaradılmalıdır.....	411
➤ Xocalı qətliamı - Ermənistanın işğalçı və təcavüzkar siyasətini dünyada ifşa edən fakt kimi... ..	414

Xocalı faciəsinə gedən yol

1988-ci ilin fevral ayından Stepanakertdə ermənilərin mitinqləri başlandı. Sanki sehrli dirijor çubuğu ilə idarə olunan mitinqlər sakit məcrada davam edir, ermənilər müxtəlif tələblər irəli sürürdülər. Bu tələblərin içərisində isə Dağlıq Qarabağın müstəqilliyi daha çox səslənirdi. Buna baxmayaraq Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi bu mitinqlərin sosial-iqtisadi, mədəni tələblərlə bağlı olduğunu bildirir, həqiqəti ört-basdır edirdilər. Keçmiş sovet hökuməti isə Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsi ilə bağlı qərar qəbul etməklə kifayətlənirdi. Qərarın mürəkkəbi qurumamış Azərbaycanın var-dövləti Stepanakertə daşınmağa başlandı. Ermənilərə də elə bu lazım idi...

1988-1991-ci illər ərzində Dağlıq Qarabağ ətrafında çox ziddiyyətli, mürəkkəb vəziyyət yaranmışdı. Öz dədə-baba yurdlarından - Ermənistandan zorla, vəhşiliklə qovulan azərbaycanlıların harayını eşidən yox idi. Ermənilər isə kütləvi şəkildə silahlanır, vilayətdə yaşayan azərbaycanlılara divan tutur, yurd-yuvalarından didərgin salırdılar. Dağlıq Qarabağda vaxtilə azərbaycanlılar 78 kənddə, yaşayıblar. Hadisələr başlayandan sonra məlum oldu ki, orada cəmi beş-on Azərbaycan kəndi qalıb. Hələ hadisələrə qədər ermənidaşnaklar 230-a yaxın azərbaycanlı evini, yandırmış, 200-dən artıq evi isə zəbt etmişdilər.

Unutqanlıq isə həmişə yeni faciələrə yol açır. O vaxt Yerevanda nəşr olunan "Kommunist" qəzeti belə bir informasiya dərc etmişdi ki, erməni özünümüdafiə şurasını sədri A. Arturyanın və həmin şuranın üzvü A. Mkrtıçyan Şuşa rayonunun Verdadzor kəndinə səfərdən sonra Yerevana qayıdaraq bütün erməniləri Dağlıq Qarabağa səfərbərliyə səsləyiblər. Və təbii ki, bu çağırış cavabsız qalmadı. Erməni daşnak-könüllülərin Qarabağa axını başladı və Azərbaycanın bu regionu qaynar qazana çevrildi.

1990-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti A. Mütəllibov daha "uzaqgörən" bir göstəriş vermişdi: "Azərbaycan və erməni kəndləri arasında barışıq müqaviləsi bağlansın". Bu mənasız göstərişi dəstəkləyən bir çox ziyalılar, əmək qabaqcılları, pedaqoqlar televizorda, qəzet səhifələrində çıxış edərək deyirdilər: "Əgər bir gün də azərbaycanlılar ermənilər kimi qoşun düzəltəsələr, onda nə baş verə bilər? İki millət bir qarış torpaqdan ötrü bir-birini qırıb məhv etsinmi?"

Stepanakertdə nəşr olunan "Sovetski Karabax" qəzeti isə 1990-cı il 10 iyul tarixli sayında yazırdı: "Artsax iqtisadi suverenlik qazandı" və bu münasibətlə ermənilər Moskvanın Dağlıq Qarabağdakı Rusiya "canişini" A. Volskinin xidmətlərini xüsusi qeyd edirdilər. Elə həmin il Ermənistan Ali Sovetinin sessiyası Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərara qədər isə Ermənistanda 140 min nəfərə yaxın üzvü olan silahlı dəstələr yaradılmış və Dağlıq Qarabağa göndərilmişdi. Azərbaycan tərəfi isə Moskvadan kömək umur, nicat gözləyirdi. Nəhayət, erməni-daşnak silahlı qüvvələri Azərbaycana qarşı elan edilməmiş müharibəyə başladılar. 1991-ci ilin oktyabr ayında Mardaket rayonunun İmarət-Qərvənd (Kərəmli) kəndi erməni silahlı dəstələri tərəfindən yandırıldı, onlarla dinc sakin qətlə yetirildi. Bunun ardınca Tuğ, Xocavənd, Kərkicahan, Cəmilli, Meşəli, Malıbəyli, Quşçular, Qaradağlı kəndləri erməni daşnak ordusu tərəfindən yandırılaraq azərbaycanlı əhaliyə divan tutuldu. 1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin fevral ayına qədər, yəni beş ay müddətində ermənilər Dağlıq Qarabağı azərbaycanlılardan demək olar ki, "təmizləmişdilər".

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə isə erməni-daşnak silahlı qüvvələri və keçmiş sovet 366-cı motoatıcı alayı Xocalıya divan tutdu, ən dəhşətli soyqırım törədildi. Buna qədər isə Xocalı erməni-daşnaklar tərəfindən tam mühasirəyə alınmışdı. Yollar tamam kəsilmiş, Xocalı taleyin ümidinə buraxılmışdı. Halbuki xocalılar erməni-daşnak hərbi qüvvələrinə mərdliklə müqavimət göstərir, şəhəri çətinliklə də olsa qoruyub saxlayırdılar. Düşmən elə buna görə də Xocalı sakinlərini vəhşiliklə, qəddarlıqla və kütləvi surətdə qətlə yetirdi.

Faciənin miqyası son dərəcə böyük və dəhşətli idi. Ağdam istiqamətində düzlər, dərələr, dağlar günahsız insanların cəsədləri ilə dolmuşdu. Yer-göy qan ağlayırdı. Ermənilər qadınlara və uşaqlara, qocalara və xəstələrə rəhm etmədən hamını güllələyərək süngüdən keçirmişdilər. Xocalı sakini Kamil Hüseynov o dəhşətli günləri belə xatırlayır:

- Ermənilər Xocalıya girəndən sonra hər tərəfi oda qalayır, qarşılarına çıxan azərbaycanlıları sorğu-sualsız güllələyirdilər. Fevralın 26-da gecə saat 10-11 radələrində meşə ilə Abdal-Gülablı tərəfə yol aldıq. Qocalarda, qadınlarda, uşaqlarda taqət qalmamışdı. Vahimə, soyuq və aclıq bizi heydən salmışdı. Şərqiyyə adlı qadın və bir yaralı əsgər gözlərimin qarşısında keçindi. Ermənilər yaşayan Dəhraz kəndi yaxınlığında mühasirəyə düşdük. Və bu zaman 5-6 nəfər həlak oldu. İki gün bizi Dəhrazda saxladılar. Girov götürülən 12 nəfər cavanı bir qədər aralıda güllələdilər. 35 gün erməni əsirliyində ən dəhşətli, işgəncəli anlar yaşadıqdan sonra Qırmızı Xaç tərəfindən əsirlikdən azad oldum.

Həmin vaxt 15 yaşlı olan Salman Qasımov anası, qardaşı və qohumları ilə birlikdə 12 gün ac-susuz meşələrdə qalmış, dəhşətli anlar yaşamışdır. Xocalı soyqırımını zamanı 10 yaşlı olan Ədalət isə başlarına gətirilənləri belə nəql edir:

- Fevralın 25-i idi. Gecə ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Hərə bir tərəfə qaçdı. Atam, anam və qardaşım birliktə meşəyə tərəf qaçdıq. Üç gün meşədə ac-susuz qaldıq. Yanımızda bir neçə nəfər soyuqdan donaraq öldü. Qəflətən ermənilər bizi atəşə tutdular. Atam və anam həlak oldu. Hər ikisinin meyiti qarın üstündə qalmışdı. Gücümüz çatmırdı ki, onların cəsədini kənara apararaq. Sonra bizi xilas etdilər. Atamı və anamı Bərdə rayonunda dəfn etdik.

Erməni vəhşiliyinin iç üzü budur! Türk qanına susayan erməni-daşnaklarının törətdikləri soyqırım, bu dəhşətli faciə Xocalının salamat qalan sakinlərinin gözləri qarşısında baş verib.

Fevralın 26-sı gününü mən də yaxşı xatırlayıram. Soyuq, sazaqlı bir qış günü idi. Şelli dağında ermənilərin əlindən qaçıb qurtulmuş uşaqları, qadınları və qocaları xəstəxanaya yola saldıq. Yaralarından qan axan bu insanlar bir-birindən - ana baladan, ata oğlundan, qardaş bacıdan ayrı düşmüşdü. Onları ovundurmaq mümkün deyildi. Çox dəhşətli, ürəkparçalayan mənzərə idi. Ağdam özünümüdafiə batalyonları döyüşə-döyüşə Xocalı sakinlərinin cəsədlərini dağlardan, dərələrdən toplayırdı. İnsanlığa sığmayan, yalnız erməniyə xas olan faciə ilə üz-üzə qalmışdıq. Sağ qalmış insanlardan kimi dindirən belə deyirdi: bizim bu sözlərimizi bütün Azərbaycana çatdırın. Respublikanın rəhbərlərini lənətləyirik. Onlar satın və namərdirlər. Torpaqlarımızı, bizi qumara qoyublar. Ona görə də tələb edirik ki, Heydər Əliyev Azərbaycana gəlsin, bu xalqı qırğından, müsibətdən xilas etsin. Nicatımız yalnız ondadır!

Həmin gün gecədən xeyli keçmiş Xocalıda vəziyyətə dair rəsmi məlumat televiziya və radio ilə oxundu. Belə məlumat verildi ki, hadisələr zamanı guya iki nəfər azərbaycanlı öldürülüb. Bax, bu zaman Xocalı soyqırımını dünyaya çatdırmağa çox ciddi maneçilik törətdi. Əhali arasında çaşqınlıq yarandı. Bəlkə də bütün bunlar qəsdən edilirdi. Çünki qarşıda hələ Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarının işğalı dayanmışdı!

Xocalı soyqırımına siyasi qiymət verən və bu barədə dünyanın ən yüksək tribunalərindən danışan Heydər Əliyev Xocalı sakinləri ilə görüşündə demişdir: "... biz toplaşıb Xocalı faciəsinin cavabını verək, şəhidlərin qanının yerdə qalmaması gününü görək. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edək. Müstəqil Azərbaycanın hüdudlarını tamamilə bərpa edək. İnanıram ki, Azərbaycan xalqı belə qüdrətə malikdir".

Xocalı soyqırımının onuncu ili tamam olur. Bu faciə zamanı böyük bir yaşayış məntəqəsi yer üzündən silinib, azərbaycanlılara qarşı amansız soyqırımı törədilib: 613 nəfər qətlə yetirilib, 1275 nəfər əsir götürülüb. 200 nəfərdən çox insan müxtəlif dərəcəli əlilə çevrilib. Ermənilər buna görə cavab verməlidirlər. Əgər bunu edə bilməsən, gələcək nəsillər bizi heç vaxt bağışlamayacaqdır!

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.80-83.

Faciəyə gedən yol

Xocalı soyqırımını hazırlanmış plan idi

Ötən əsrin 92-ci ilinin fevralında tarixdə görünməmiş qətlə baş verdi. Türkləri özlərinin əbədi düşməni hesab edən ermənilər məskunlaşdıqları türk torpaqlarında insanlığa xas olmayan vəhşiliklər törətməklə, Xocalı adlı bir yurd yerini yer üzündən sildilər - insanlar amansızlıqla qətlə yetirildilər, əsir götürüldülər, şəhər isə oda qalandı. Bu, Qarabağ müharibəsinin ən qəddar səhifəsi idi. Bəs, bu vəhşilik, bu soyqırım bir andamı baş verdi? Bunun qarşısını almaq mümkün idi? Heç olmasa, insanları xilas etmək olmazdı? Bu sualların sırasını sonsuzluğa dək uzatmaq olar. Amma nə faydası? Onsuz da onlara doğru-dürüst cavab verən tapılmayacaq. Çünki o vaxt baş verənlərin kökləri və səbəbləri, eləcə də səbəbkarları elə dərin . basdırılıb ki, ordan gələn səslər eşidilməz olub.

Əslində isə Xocalı faciəsi əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında törədilmişdi. Bu planın müəllifləri Moskvada oturub, gözəgörünməz barmaqlarını Qarabağda işə salmışdılar. Kimisi Azərbaycan kimi "yağlı bir tikəni" əldən verməməyə çalışır, kimisi yüz illər boyunca çalışdığı arzusuna çataraq, torpaq iddiasını həyata keçirmək istəyir, kimisi də bu fani dünyada müvəqqəti olan vəzifə kürsüsünə özünü pərçim etmək üçün yüz hoqqadan çıxırdı. Bütün bu oyunların qurbanları olan adi adamlar isə gözlənilməz bələlərin fırtınasında qətlə yetirilir, əsir-girov götürülür, yurd yerindən qovulurdu. Bir millətin, bir obanın, bir elin taleyinin həll olunduğu günlərdə hələ də yuxarıdan ssenariləşdirilmiş və səhnəyə qoyulmuş tamaşa davam edirdi...

Söz özü

1991-ci ilin noyabrında çoxdan bəri "ana bətnində" doğuşa hazır olan qanlı müharibəyə start verildi. Hələ avqust ayında Rusiya və Qazaxıstan prezidentləri Boris Yeltsin və Nursultan Nazarbayevin Qarabağa səfərindən sonra *(o vaxt Azərbaycan prezidenti olan Ayaz Mütəllibov Xankəndidə ermənilərlə keçirilən görüşə buraxılmadı. Bax, onda Qarabağ ətrafında böyük oyunlar getdiyini anlamayan milli Qarabağsızlıq aqibəti gözləyirdi və bu, belə də oldu. Siz bu barədə dəfələrlə yazsaq da, səsimizə səs verən tapılmadı, çünki Bakıda da başqa oyunlar gedirdi - S.Ş.)*. Birinci Qarabağ müharibəsi ən qızgın şəkildə başlamışdı. Ancaq "bəlkə də qaytardılar" prinsipinə üstünlük verən Azərbaycan rəhbərliyi imperiya zəncirlərini birdəfəlik qırıb atmaq istəmirdi. Çünki bu zəncirlər Azərbaycan Rusiyaya ilişdirirdi qədər, sadə adamları da imperiya nöqərlərinin istəyinə bağlamışdı. Elə buna görə də 1991-ci ildə müstəqilliyimizi qoruyub-saxlamaq üçün ən vacib şərt olan ordu quruculuğu arxa plana keçirilmişdi.

Bəli, 1991-ci il noyabrın 19-da Xocavənd sakinlərini amansızlıqla öz yurdundan qovan, 20-də Azərbaycanın ən dəyərlili oğullarının bir qrupunun olduğu vertolyotu partladaraq 23 nəfəri vəhşiliklə qətlə yetirən ermənilər (Əslində, bu, Rusiya qoşunlarının Xankəndidə dislokasiya olunan 366-cı alayı və Ermənistanın muşdlulardan formalaşdırılmış ordunun əməlləri idi - S.Ş.) müharibənin başladığı barədə signal verdilər. Və bu iki hadisəyə Azərbaycan tərəfinin necə reaksiya verməsindən bəlkə də, çox şey, hətta Qarabağ müharibəsinin taleyi asılı idi. Biz hələ o vaxt - 20 noyabr hadisəsindən dərhal sonra bunu dönə-dönə təkrar edir və bildirirdik ki, bu cinayətə görə cəzasız qalan ermənilər, ardınca daha ağır qətləmlər törədəcəklər. Yenə də jurnalistləri ara qızıdırmaqda suçlamaqda davam edən ölkə rəhbərliyinin "çərxı" bildikləri istiqamətdə fırlanmaqda idi. Ancaq hadisələrin gedişi bizim haqlı olduğumuzdan xəbər verirdi. Xocavəndin taleyini Yu-xarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan digər məntəqələri bir-birinin ardınca yaşamaq oldular.

Meşəlidən Malıbəyliyə

Erməni cəlladları türk qanını içdikcə və arxasında rus ordusunun gücünü hiss etdikcə daha da quduzlaşırdı. İndi azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər növbə ilə boşaldılır, əhaliyə divan tutulur, evlər yandırılırdı. Hələ də Moskvadan kömək gözləyən Azərbaycan rəhbərliyi isə bu ağır və faciəli səhnələri izləməkdən savayı, heç bir tədbir görmək istəmirdi. Ermənistan ordusunun növbəti dayanacağı isə Meşəli kəndində oldu. Taleyin ümidinə buraxılmış kənd camaatı təpədən-dırnağa dək silahlanmış erməni-rus hərbi birləşmələrinin quduz əsgərləri ilə üz-üzə qalmışdı. Burda bir neçə nəfər OMON-çu olsa da, kənddə yetərincə silah-sursat yox idi. Ona görə də 5-6 nəfərin ümidinə qalan Meşəli oda qalandı; insanlar vəhşiliklə qətlə yetirildilər, əsir düşənlərin başına müsibətlər gətirildi, kənd yer üzündən silindi.

Erməni ordusunun vəhşilikləri isə davam edirdi. Artıq Azərbaycan Yuxarı Qarabağa nəzarəti tamam itirmiş, bir ovuc dığanın qarşısında aciz qalmışdı. Ürəyi Vətən eşqi ilə, düşməne nifrət hissiylə alovlanan oğullar isə silah-sursat olmadığından, müharibəyə dövlət tərəfindən icazə verilmədiyindən istədikləri kimi hərəkət edə bilmirdilər. Milli Ordumuzun qaranquşu olan, bacarıqlı hərbi, mərhum Şirin Mirzəyevin yaratdığı batalyona da iri-miqyaslı hərbi əməliyyatlar keçirməyə imkan verilmədi.

1991-ci ilin sonunda başlayan müharibədən bir-iki il keçəndən sonra demək olar ki, Yuxarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinin əksəriyyəti boşaldılmışdı, qalan yalnız bir neçə iri kənd, Şuşa və Xocalı idi.

1992-ci ilin başlanğıcı Azərbaycan üçün çox ağır oldu. Yanvarda Daşaltı əməliyyatı uğursuzluqla sona yetdik-dən sonra bilərəkdən əhali arasında belə bir rəy formalaşdırırdılar ki, guya Milli Ordumuz hərbi əməliyyatlar keçirməyə hazır deyil. Məhz bu, bir daha sübut edirdi ki, Daşaltıda baş verənlər qəsdən hazırlanmış planın həyata keçirilməsi imiş. Bunu əməliyyatda bilavasitə iştirak edənlər də təsdiqləyirdilər.

Fevralın 11-12-də Qarabağın qədim yaşayış məskənlərindən biri, ən inkişaf etmiş kəndlər - Malıbəyli və Quşçular kəndləri erməni-rus hərbi birləşmələrinin hücumlarına məruz qaldı. Hələ yanvarın sonu, fevralın ilk günlərində bu kəndlərin müdafiəçiləri gözlənilən təhlükə haqqında respublika rəhbərliyini məlumatlandıraraq, hərbi yardım barədə müraciət etsələr də, nəticə olmadı. Daha doğrusu, yuxarıdan "panika yaratmayın" cavabını aldılar. Sonradan isə onlara yardım göndəriləcəyi vəd edildi və bu, vəd olaraq da qaldı.

Mütəllibov hakimiyyətinin başı ayrı işlərə - cəbhəçilərlə münasibətləri aydınlaşdırmağa qarışmışdı. Rəhbərlik yaxınlaşan bəlaları görmək iqtidarında deyildi.

Bu ərəfədə Xocalı ermənilərin mühasirəsində özünün son günlərini yaşayırdı. Ağdamın Mərkəzi meydanında hər gün keçirilən mitinqlərdə Xocalıya təcili kömək göndərilməsi məsələsi qaldırılsa da, kömək yalnız ərzaqdan ibarət olurdu ki, bunu da rus ordusunun Gəncədəki hissəsinin vertolyotları edirdi. Müharibə odu, alovu ilə Qarabağı udmağa başlamışdı.

Malıbəyli və Quşçular kəndləri işğal edildikdən sonra Xocalı, demək olar ki, tam olaraq arxasız-dayaqsız qaldı. Ermənilərin əl-qolu açılmışdı, qətnamələr bir-birini əvəz edirdi.

Növbə Qaradağlıya çatırdı

Müharibə alovu Qarabağı bürümüşdü. Azərbaycan dövləti sanki bu bölgəni kiminsə, nəyinsə qurbanına çevirmək niyyətindəydi. Erməni-rus hərbi birləşmələri ilə bir bölgə - Ağdamdakı könüllü-özünümüdafiə dəstələri və yeni yaradılmış Milli Ordunun təcrübəsiz əsgərləri, əksəriyyəti xəyanətkarcasına yuxarıların əmrlərinə tabe olan zabitlər müharibə aparırdılar.

Dinc sakinlərin ərşə qalxan ah-naləsi, tüstüsü göylərə bülənd olan yaşayış məntəqələrinin harayı Bakıda eşidilmirdi. Paytaxt iqtidar-müxalifət savaşına hamilə olduğu bir vaxtda cəbhə bölgələrində ermənilər at oynadır, yurd yerlərimizi darmadağın edirdilər. Kəndlərimiz bir-bir Azərbaycanın xəritəsindən silinir, Ermənistanə qatılırdı. Bu, tarixin ən rüsvayçı müharibəsi idi.

Xocalı faciəsinə gedən yolun son kilometrliyində olan düşmən Xocalıdan əvvəl Qaradağlı qətliamını törətdi. Fevralın 16-17-də qədim türk məskəni olan Qaradağlı kəndi dörd tərəfdən düşmən hücumuna məruz qaldı. Damarın-dan qeyrət, namus, vətənpərvərlik qanı axan oğul və qızlarımız nə qədər müqavimət göstərsələr də, mühasirə həlqəsi getdikcə daralırdı. Nəhayət, zülm ədalətə qalib gəldi və daha bir kəndi itirdik. Onlarla igid oğlumuz qətlə yetirildi, insanlar diri-diri silos quyularına dolduruldu, əsir götürülənlərin əksəriyyəti Xankəndiyə gedən yoldaca güllələndi. Min cür əzab-əziyyət, işgəncə verilən uşaqlar, qadınlar və qocalar cəhənnəmi gözləri ilə gördükdən sonra vəhşicəsinə öldürüldü. Hətta yaralılara da aman verilmədi.

Vəhşilənmiş daşnak tör-töküntüləri böyük bir elin varlığına son qoymaqla Xocalıya gedən yolu tamamilə açdı və yeni hücumlara hazırlaşmağa başladılar.

Ağdam paytaxt olmuşdu

Qarabağın yeganə ümid yerinə çevrilmiş Ağdamda hamı qan ağlayırdı. Kimi düşmən silahlarını susdurmaq üçün səngərlərə atılır, kimi yurd yerlərindən qovulmuş soydaşlarımıza dayaq durmaq üçün yollar axtarır, kimi evsiz-əşiksiz insanları ovutmaq üçün əlindən gələni edirdi. Ancaq bu, dövlət səviyyəsində deyildi - Ağdam Azərbaycan iqtidarının bütün vəzifələrini təkbaşına həyata keçirmək iqtidarında deyildi. Bir tərəfdən də məğlubiyyətlərimizi gerçəkləşdirmək, əhalini ruhdan salmaq üçün Bakıdan göndərilən emissarların fəaliyyəti. Bütün bunlar cəmi 10 gün sonra baş verəcək soyqırımına gedən yolun qısa tarixçəsidir. Zaman əleyhimizə işləyirdi. Fevral soyqırımına hamilə idi. İrəlində bizi ağırılı-acılı günlər gözləyirdi.

Ağdamın baş meydanında mitinqlər davam edirdi. Adamlar dövlətdən təcili tədbirlər görməyi tələb edirdi. Dövlət isə öz başının hayındaydı. Belə bir şəraitdə faciə labüd idi...

Bakının Azadlıq meydanında və parlamentin binası ətrafında xalq mitinqlərə toplamaqla, hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışan Xalq Cəbhəsini də, vəzifə kreslosunu qoruyub-saxlamağın yollarını arayan ölkə rəhbərliyini də hələ ki, Xocalının taleyi maraqlandırmırdı. Orda - müharibə bölgəsində 2-3 gülləyə belə, ehtiyac duyulduğu bir vaxtda Bakıda əlisilahlıların bir qrupu rəhbəri müdafiə etmək, digəri isə rəhbərliyi ələ keçirmək üçün səfərbər edilmişdi. Bakı baş şəhər rolunu oynaya bilmirdi. Vətəni, xalqı, milləti düşünənlərin bütün diqqəti Ağdamda idi-indi baş şəhər Ağdam olmuşdu. Amma topsuz, topxanasız...

Ağdam camaatı, rayon rəhbərliyi, könüllü özünümüdafiə dəstələri bir tərəfdən erməni basqıçılarına cavab verir, yurdundan qovulmuş soydaşlarımızın yerləşdirilməsi və onlara yardım göstərilməsi ilə məşğul olur, o biri

tərəfdən başsız qalmış ölkənin başçısının fəaliyyətə gələcəyini gözləməklə, cəbhə xəttində tutarlı dönüş yaratmaq əzmiylə çalışırdılar. Təpədən dırnağadək silahlanmış erməni-rus hərbi birləşmələrinin Xocalını işğal etməsinin qarşısını almaq üçün rayonda yetərinə silah-sursat olmasa da, qeyrətli oğullar Əsgərana hücum etməklə, heç olmasa dinc sakinləri ölümün pəncəsindən xilas etməyin yollarını arayırdılar.

Ağdamda.

Məlum olduğu kimi, o vaxt mərkəz bilərəkdən, planlı şəkildə Ağdamdakı könüllü dəstələr arasına nifaq salaraq gücümüzü parçalamağa nail olmuşdu. Ona görə də ermənilərə qarşı hansısa genişmiqyaslı hücum əməliyyatının keçirilməsi böyük risk tələb edirdi. Məhz bu baxımdan Bakı-da yaşayan ağdamlı ziyalıların bir qrupu, o cümlədən mərhum şairimiz Fəmil Mehdi, professor Nəriman Nərimanov və başqaları fevralın əvvəllərindən Ağdama gələrək könüllü dəstələr arasında birlik yaratmaq üçün xeyli iş görmüşdülər. Bunun nəticəsi olaraq, Əsgəran üzərinə hücum əməliyyatının planı hazırlandı.

Fevralın əvvəllərindən başlayaraq, Xocalının mühasirə həlqəsi daha da daralmağa başlamışdı. Malıbəyli, Quşçular və Qaradağlı kəndlərinin işğalından sonra Yuxarı Qarabağda ən strateji məntəqələr kimi, Xocalının işğalı ermənilərin qarşısında dayanan mühüm məsələ idi. Ona görə də buna ciddi şəkildə hazırlanırdılar. Və bu hücumdan Azərbaycan rəhbərliyi də hali idi. Ancaq hələ ki, heç bir tədbir görülmürdü. Əlac yenə yalnız Ağdama və rayonun könüllü dəstələrinə qalmışdı...

Hər gün rayonun baş meydanına toplaşan sakinlər, eləcə də burda məskunlaşmış qaçqın-köçkünlər təcili olaraq Əsgərana hücum etməklə, Ağdam-Xocalı yolunun açılmasını tələb edirdilər.

Belə mitinqlərin birində - fevralın 18-də keçirilən mitinqdə yaşlı bir qadının tribunadan Vətənin qeyrətli oğullarına, ölkə başçısına müraciəti bu gün də qulağımızda səslənir. Xocalıdan vertolyotla çıxarılan ağbirçək ana ağlaya-ağlaya deyirdi: "Xocalını itirmək üzrəyik. Heç olmasa, qadınları, uşaqları xilas etmək lazımdır. Ermənilər şəhəri dörd tərəfdən mühasirəyə alıblar. Orda keşik çəkən oğulların isə canlı köməyə, həm də silah-sursata ehtiyacı böyükdür. Bu gün, sabah Əsgərana hücum edilməsə, ermənilər əsrin ən böyük faciəsini törədəcəklər. Alın başımdakı yaylığı! Ya onu bayraq edib, hücumu keçərək, Xocalını, ordakı qız-gəlini, günahsız körpələri, qocaları xilas edin, ya da onu başınıza örtük edin!" ,

Bu çıxışdan sonra meydan coşub-çağladı, hamı "Hücum! Hücum!" deyərək hayqırırdı. Hücum əmrindən isə hələ də xəbər yox idi.

Ancaq jurnalist çevikliyi ilə ələ keçirdiyimiz məlumatlardan aydın olmuşdu ki, Əsgəran üzərinə hücum fevralın 20-nə planlaşdırılıb. Nə fayda ki, o vaxtkı hakimiyyətin bütün vədləri kimi, bu vədi də yerinə yetirilmirdi. Sonra bu tarixi 22, daha sonra isə 25-i əvəzlədi. Deyilirdi ki, fevralın 25-də Əsgərana hücum edilərək Ağdam-Xocalı yolu açılacaq və Xocalı xilas olacaq.

Xocalı xilas oldumu?

Səbri tükənmiş əhali meydanı tərk etmədi, hamı hücum əmrini gözləyir-di. İnanıram ki, bu əmr verilsəydi, nəinki könüllü dəstələrin döyüşçüləri, hətta əliyalın sakinlər belə çomaqla olsa da, Əsgəran üzərinə yeriyəcəkdi. Çünki artıq səbr kasası dolmuşdu, insanlar yağlı düşməyə cavab verilməsinin vaxtı çatdığını anlayırdılar.

Fevralın 25-də səhər tezdən meydana toplaşan camaat xoş bir müjdə gözləyirdi - nəhayət, Əsgərana hücum edilərək, Xocalı azad olunacaq. Amma...

Həmin gün səhər saat 10 radələrində meydana toplaşanların qarşısına - tribunaya bir az əvvəl mülki formada Xalq Cəbhəsinin nümayəndəsi kimi təqdim edilmiş, indi isə artıq leytenant rütbəsində olan Fəhmin Hacıyev çıxdı. Düzdü, o da vəziyyətin ağır olduğundan, Xocalının xilas edilməsinin vacibliyindən danışdı və bildirdi ki, bunun yeganə yolu Əsgəranın ermənilərdən təmizlənməsidir. Və bir də elan etdi ki, hələlik hücum etmək olmaz, sabahı gözləmək lazımdır. Onun bu son sözləri izdiham tərəfindən fitlə qarşılınsa da, hansısa qüvvələrin Fəhminə verdiyi səlahiyyət hər şeyi həll etdi. Elə Xocalının taleyini də. Fəhmin Ağdamda son çıxışını başa vurduqdan sonra yox oldu. Bir də fevralın 26-da - Xocalı faciəsi baş verən gün onu "Moskviç" markalı avtomobillə Bakıya qaçanda Uzunərdədə görə bilmişdilər. Bu, onun son gedişi və Qarabağ müharibəsində məğlubiyyətimizin başlanğıcı oldu.

Xəyanət

Xocalının tarixinə qara hərflərlə yazılan bir günü - 26 fevralı yaşamaq zorunda qoydu bizləri. Elə həmin gün Ağdam bir-birinə dəydi. Əsgəran istiqamətinə axışan könüllü dəstə əsgərləri, əliyalın camaat ermənilərin vəhşicəsinə Xocalı üzərinə yeridiyindən xəbər tutan kimi, soydaşlarımızın dadına çatmağa, onları ölümün

pəncəsindən xilas etməyə çalışırdılar. Bütün cəbhə xətti boyunca səpələnmiş insanlar müxtəlif istiqamətlərdə Xocalıdan qaçıb-qurtara bilmiş sakinlərə köməyə tələsirdilər. Bəlkə də bu axın olmasaydı, Xocalıdan heç kəs sağ çıxıbilməyəcəkdi.

Haşivə:

Qeyd edim ki, o vaxt Ayaz Mütəllibov hakimiyyətini devirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan Xalq Cəbhəsinin liderləri üçün bu qətləmə həlledici mərhələ oldu. Qara qüvvələr yüzlərlə dinc sakinin, Vətənin müdafiəsində qeyrəti, namusu ilə silahlənaraq, mərdliklə dayanan oğulların qanı bahasına istəklərinə nail oldular. Qarabağın qumara qoyulduğu məhz həmin günlərdən aydın oldu. "Qarabağ" kartı Azərbaycanı ələ keçirmək niyyətində olan böyük dövlətlərin, ölkə daxilində isə hakimiyyətə can atan siyasi qüvvələrin əlində ən güclü silaha çevrilmişdi. Bu silah kimlərsə istəyinə çatdırır, qarabağlıları isə yurdsuz-yuvasız qoyur, onlara "qaçqınlıq-köçkünlük" damğası vururdu. Xocalı da bu oyunda bir "gediş" idi və həm ermənilər, həm ruslar, həm də içimizdəki xainlər tərəfindən ustalıqla dəf edilirdi.

Soyqırımı

Fakt bu idi ki, Xocalı soyqırımı artıq törədilmişdi. Qətlə yetirilənlərin sayı, cəsədləri üzərində vəhşiliklər törədilməsi, təhqir edilməsi, ermənilərin vəhşiliyi barədə ötən 18 ildə çox yazıldığından, yenidən təkrarlamağa lüzum yoxdur. Sadəcə, bu yazını qələmə almaqla bir daha diqqətə çatdırmaq istəyirəm ki, o vaxt Azərbaycan dövləti soyqırımının qarşısını ala bilərdi, amma nədənsə (!) almadı. Xəyanət Xocalı boyda bir yurdun yer üzündən silinməsinə, ən başlıcası isə Qarabağ müharibəsində insanların gözünün qırılmasına səbəb olmuşdu. Və bir də onu demək istədim ki, Xocalı faciəsi xarici düşmənlərimiz və daxili xəyanətkar canilərin əvvəlcədən hazırladığı genişmiqyaslı bir planın tərkib hissəsi kimi törədilmişdi.

Bu, Ermənistanın Qarabağı ələ keçirmək planının reallaşmasına şəriət yaradan ən böyük amillərdən biri idi.

Bütün bunlar qarşıda bizi gözləyən daha böyük itkilərin başlanğıcı oldu. Növbədə Şuşa idi...

Sarvan ŞAMİLOĞLU

“Qarabağ”.-2010.-12-24 fevral.-N.3.-S.4.,26 fevral-11 mart.-N 4.-S.4.

Xocalı soyqırımının səbəbləri

XX yüzildə Azərbaycan türklərinin tarixində xeyli sevincli, şərəfli günlər olmuşdur. Belə qürur doğuran günlərə, illərə misal olaraq Yaxın və Orta Şərqdə müsəlman və türk dünyasında ilk dəfə xalqımız tərəfindən yaradılmış Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcud olduğu (1918-1920), Sovet işğal rejimindən qurtardığı (1991) və s. kimi illəri göstərmək olar. Tariximizdəki belə sevincli günlər təsadüfən olmayıb, kimsənin hədiyyəsi deyildi. O, illərlə aparılan əzablı, çətin milli mübarizənin nəticəsində yaranmışdı. XX yüzildə milli haqları uğrunda mübarizə aparan xalqımız sevincli günlərlə bərabər bir çox faciələrlə də üzləşmişdir. Xalqımızın qarşılaşdığı belə faciələrdən biri də 1992-ci ilin fevralında baş vermiş Xocalı qırğımıdır. «Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Dəhşətli Xocalı faciəsini törətməklə ermənilər xalqımızı qorxutmaq, mübarizə əzmini qırmaq, onu tarixi torpaqlarımızın bir qisminin itirilməsi ilə barışmağa məcbur etmək istəyirdilər. Lakin hiyləgər düşmən məqsədinə çata bilmədi. Xalqımız öz dövlətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə daha da mətnləşdi, qəhrəmanlıq və dəyanət nümayiş etdirdi» (2).

XX yüzildə ermənilərin Osmanlı İmperatorluğuna və Azərbaycan türklərinə məxsus olan torpaqlara qarşı ərazi iddiaları irəli sürməsi qanlı toqquşmalara səbəb olmuşdur. Bu torpaqların onlara məxsusluğunu iddia edən ermənilər əslində "Dənizdən-dənizə Ermənistan" planını həyata keçirmək istəyirdilər. Bu amili nəzərdə tutan Ö.F.Nemanzadə hələ 1905-ci ildə "İrşad" qəzetində yazırdı: "Ermənilər öz planlarını həyata keçirmək üçün bizi İrəvandan, Qarabağdan və Qarsdan qovmağa çalışacaqlar. Biz bilməliyik ki, ermənilər bu yolda hər bir alçaqlığa əl ata bilirlər. Onlar qəsdən müsəlmanları öz üzərlərinə qaldıracaq, onların hücumuna və özlərinin bir qədər artıq itkisinə şərait yaradacaq və beləliklə bütün Avropanın diqqətini əzabkeş bir xalq olmalarına cəlb edəcəklər. Onlar öz cinayətləri üçün tədricən planlar hazırlayırlar və onları həyata keçirməyə yollar axtarırlar".

Ermənilərin bu metodu tarix boyu onların bütün torpaq iddialarında mühüm rol oynamışdır və indi də oynayırlar.

Məlumdur ki, ermənilər yaşadıkları ölkələrdə həmişə türklərin onlara qarşı soyqırım apardığı iddiası ilə hay-küy salmış, təbliğat şousu düzənmişlər. Bu iddia tarixi həqiqətdən uzaqdır. Əksinə, ermənilər özləri XX yüzildə türk xalqlarına, o sıradan Azərbaycan türklərinə qarşı insanı dəhşətə gətirən qətlamlar törətmişlər. Ancaq biz taleyimizdəki bu kədərli və faciəli günlər haqqında dünya ictimaiyyətinə vaxtında xəbər çatdırmamışıq, bunu özümüzə, qürurumuza sığışdırmamışıq. Bu əslində məənviyyatımız, əxlaqımız və aldığımız tərbiyədən irəli gəlmişdir. Xarakterimizdəki bu cəhəti hələ 1991-ci ildə Ə.Topçubaşov Parisdə, Versal sülh konfransına təqdim etdiyi memorandumda çox doğru göstərmişdir: "Azərbaycanlıların səciyyəvi xüsusiyyəti bu millətin hədsiz təvazökarlığıdır ki, bu da onların özlərini reklama doğru atıla biləcək hər bir addımının qarşısını alır. Azərbaycanlılar özlərini gözə soxmağa, başqalarına nisbətən onların payına daha çox düşən dərd və fəlakətləri uca səslə elan etməyə, hamıya çatdırmağa öyrənməmişlər. Bütün bu dərd və fəlakətləri onlar səslərini çıxarmadan, mətbuat vasitəsilə dünyaya car çəkmədən, millətlərə və dövlətlərə ağılayıb-sıtqamadan öz içlərində çəkirlər.

Bu vəziyyət bir neçə cəhətdən qüsurlu sayılmalıdır. Məhz azərbaycanlıların xarakterindəki bu cəhət onların bir sıra fəlakətlərinin mənbəyinə çevrilmiş, bu xalqa öz milli varlığını bütün dolğunluğu ilə göstərməyə mane olmuşdur. Azərbaycanlılar haqqında Avropanın və Amerikanın bir sıra mətbuat orqanlarında yalan məlumatlar yayılmasına da bu şərait əsas vermişdir".

XX yüzilliyin 80-ci illərinin sonunda dünyada və o cümlədən SSRİ-də baş verən iqtisadi-siyasi proseslər nəticəsində sosializm sistemi iflasa uğradı. SSRİ dünyada oynadığı hegemon rolunu itirməyə başladı. Belə bir vaxtda digər amillərlə yanaşı, Sovet İmperiyasına qarşı ərazisi ruslar tərəfindən işğal edilərək zorla bu dövlətə birləşdirilən xalqlar tərəfindən başladılan milli azadlıq hərəkatı Sovetlər Birliyinin çöküşünü sürətləndirdi və o sonda öz siyasi nəticəsini verdi. Xalqımızın illərlə uğrunda mübarizə apardığı müstəqillik arzusu gerçəkləşməyə çevrildi. Lakin, SSRİ süqut etdikdən sonra **müstəqil milli dövlət quruculuğu dövrünə qədəm qoyan Azərbaycanın vəziyyəti, həm götürdüyü xarici siyasi kurs, həm də 1988-ci ildən başlayan erməni təcavüzü** nəticəsində xeyli ağırlaşdı.

Qeyd edək ki, milli azadlıq hərəkatının gücləndiyi ərəfədə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində Moskvanın və erməni lobbisinin təhriki ilə ərazimizin bir hissəsinin qoparılması istiqamətində fəaliyyət planı işə düşdü.

Münaqişənin ilkin vaxtlarında Moskva DQMV-nin nə Ermənistanla birləşdirilməsinə, nə də Azərbaycanın tərkibində qalmasına aid qəti bir söz söyləmədi. Bunu o dövrdə Sov.İKP MK-nın Dağlıq Qarabağ haqqındakı qərarlarında, Sov.İKP MK-nın Baş Katibi M. Qorbaçovun 1988-ci il 26 fevral çıxışında da görürük. İlkin baxışda belə təəssürat yaranır ki, Baş Katibin SSRİ-nin milli-ərazi quruculuğu prinsipləri haqqında kifayət qədər aydın mövqeyi, məlumatı yoxdur. Ancaq hadisələrin sonrakı gedişi və təhlili göstərir ki, M. Qorbaçov düşünülmüş, dəqiq plan əsasında fəaliyyət göstərmişdi.

SSRİ-də milli münaqişələrin qızışması yönündə edilən hərəkətlərə qarşı mərkəz tərəfindən heç bir tədbir görülmürdü. Problemlə bağlı apardığımız tədqiqat və hadisələrin müqayisəli təhlili bunun *iki başlıca səbəbinin olduğunu* göstərir. *Bu səbəblər eyni zamanda baş verən, bir-birilə bağlı olan proseslər olmuşdur. Bunlardan birincisi - SSRİ-nin rəhbərliyinə daxil olan adamların əksəriyyəti milli münaqişələr vasitəsilə Sovet imperiyasının bütövlüyünü qoruyub saxlamaq niyyətində idi.* Onlar əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağı ermənilərə vəd etməklə erməni-Azərbaycan müharibəsinə start vermiş oldular. Bu yolla ruslar həm Azərbaycanı, həm də erməniləri əllərində saxlamağı düşünürdülər. Ölkəmizin müstəqillik uğrunda mübarizəyə qalxması və suverenliyini elan etməsi Qarabağın işğalına təkan verdi. Rus-erməni birgə işğalı Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kiçik məntəqələrindən başladı.

Qeyd edək ki, XX yüzildə Rusiya iqtisadi-siyasi cəhətdən zəiflədikdə bu imperiyanın bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün bir neçə dəfə milli münaqişələr, qırğınlar törətmək siyasətindən «uğurla» istifadə etmişdir. Xalqımız bu siyasətin ağrı-acısını bir neçə dəfə - 1905-1907, 1917-1920-ci illərdə dadmışdır. Çar və sovet Rusiyası «parçala, hökm sür» siyasəti həyata keçirməklə xalqları, o cümlədən azərbaycanlıları əsarət altında saxlamaq, onları milli-azadlıq mübarizəsindən yayındırmaq, Rusiya əsarətindən qurtarmaq niyyətindən uzaqlaşdırmaq siyasəti yeritmişdi.

İkinci mühüm səbəb birincidən heç də az əhəmiyyət daşımayan, ilk baxışda ona zidd görünən, ancaq mahiyyətə onunla sıx bağlı olan Sovet İttifaqının dağılmasına təkan verən proses olması idi. Bəzi politoloqlar və siyasətçilər belə hesab edirlər ki, bu prosesdə beynəlxalq güclərin və böyük dövlətlərin rolu çox olmuşdur. Onlar milli münaqişələr vasitəsi ilə silah gücünə məğlub etməyin mümkün olmadığı SSRİ-ni dağıtmaq niyyətində idilər və sovet rəhbərliyinə daxil olan bir çox adamlar da hələ də dəqiqləşməyən səbəblərdən onlara yardımçı oldu. Maraqlıdır ki, 1987-ci ilin yanvarında ABŞ prezidenti Karterin sabiq köməkçisi Zbiqnev Bjezinski «Vaşinqton Tayms» qəzetinin bir qrup müxbiri və redaktoruna «.. şər imperiyasının» gələcəyi ilə bağlı demişdir: «Gələcək 20-30 ildə dünyada milli və etnik münaqişələrin mərkəzi Sovet İttifaqı olacaqdır. Burada millətçilik canlı dinamik qüvvəyə çevriləcəkdir. Sovetlər öz millətlərinin problemini nəzarətdə saxlaya bilməyəcəklər. Onların sistemi ölümcül böhran ərəfəsindədir». (Sitat üçün bax: 27, 13).

Qeyd edək ki, bir neçə il sonra bu məşhur siyasətçinin dünyada baş vermiş qlobal dəyişikliyə həsr olunan «Möhtəşəm iflas: XX əsrdə kommunizmin doğulması və məhvi» kitabı çapdan çıxdı.

Avropada və Amerikada ermənilərin separatçı hərəkətləri «yenidənqurmanın» ilk dövrlərində demokratiya, insan haqları uğrunda mübarizə adı altında mütərəqqi, sovet totalitarizminə qarşı çıxan qüvvə kimi müdafiə və təbliğ olunmağa başlandı. Öz torpaqlarını müdafiə edən, separatizmin əleyhinə olan Azərbaycan xalqı isə guya SSRİ-ni qoruyub saxlamaq istəyən mühafizəkar, dindar, islam fundamentalistləri kimi təqdim edildi.

Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, əslində beynəlxalq güclər erməni lobbisi vasitəsilə SSRİ-ni dağıtmağa görə gördüyü işlər müqabilində Qarabağı ermənilərə vəd etmişdir. Məhz buna görə ABŞ Səddam Hüseyini 150-yə yaxın şüeni qətlə yetirdiyinə görə edam etdirdiyi halda, minlərlə azərbaycanlıyı insanlığa yaraşmayan vəhşiliklə qətlə yetirən ermənilərə heç bir söz demir, Avropa dövlətləri ermənilərin törətdikləri qətləməyə, özgə torpaqlarını işğal etmələrinə göz yumur.

Dünyanın qloballaşması sükanı arxasında dayanmış BMT və onun Təhlükəsizlik Şurası isə özünün 4 mütəbər qərarının arxasında dayanmır.

Sovet imperiyasının rəhbərliyi milli münaqişələrdən istifadə edərək SSRİ-nin bütövlüyünü qoruya bilmədilər.

Bir çox analitiklər doğru olaraq belə hesab edirlər ki, *Dağlıq Qarabağdakı hadisələr müstəqilliyimizin əleyhinə yönəlmişdir və Xocalı soyqırımı da həmin prosesin kulminasiya nöqtəsi idi. Bu, əslində xalqımızın müstəqillik mübarizəsinin məhv olması üçün hazırlanmış ssenari olsa da, bu ssenarinin həyata keçirilməsində əl rolunu oynayan ermənilər planı soyqırım kimi həyata keçirdilər.*

1986-cı ildə Moskva Qazaxıstanına D.Ə.Kunayevin yerinə milliyyətə rus olan Gennadi Kolbini birinci katib təyin etdi. Bu, Qazaxıstanda böyük narazılığa, xalqın etirazına səbəb oldu. Bu əslində Qorbaçovun türk xalqlarına qarşı ilk fitnəkarlığı idi. Bir qədər sonra, 1987-ci ilin əvvəllərində «Literaturnaya qazeta» da İqor Belyayevin «İslam» adlı məqaləsi dərc edildi. Müəllif məqaləsində göstərirdi ki, islam dini SSRİ üçün təhlükəlidir və düşməndir, ümumiyyətlə, müsəlmanlar çox məkrli və xaindirlər. Bir qədər sonra, həmin ilin fevral və may aylarında Sov.İKP-nin orqanı olan «Pravda» qəzetində də eyni məzmununda yazı çap olundu. Bu yazıda qazaxlar, qırğızlar «milli qapalıq meylinə, milli lovğalılıq əhval-ruhiyyəsinə», «ayrı-ayn millətçilik təzahürlərinə» görə ciddi tənqid olunurdu. Beləliklə, Moskva tərəfindən qatar hərəkətə gətirildi.

Xocalıda həyata keçirilən soyqırım və bütövlükdə «Dağlıq Qarabağ problemi» SSRİ rəhbərliyinin ümumilikdə Azərbaycan siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu siyasəti özlüyündə bir neçə mərhələyə bölmək olar. Belə ki, o vaxtkı mərkəzin, yəni Moskvanın «yenidənqurmanın» ilk dövrlərində Azərbaycan-Ermənistan

münasibətlərinə, Dağlıq Qarabağ məsələsinə münasibəti bir cür (gözləmə; qızıqdırma; daha çox Ermənistana üstünlük vermə; problemi SSRİ-nin ərazisi daxilində bir parça torpağın, yəni Azərbaycan torpağının bir respublikadan başqasına - Ermənistana verilməsi; buna qədər Kırım Rusiya Federasiyasının tərkibindən çıxarılaraq Ukraynaya verilmişdi və bununla presedent yaradılmışdı), «yenidənqurma»nın dalana dirəndiyi vaxtlarda isə başqa cür olmuşdur.

Bu hadisə əslində birdən-birə deyil, uzun illər ərzində diqqətlə hazırlanmış, ciddi siyasi-maliyyə dəstəyi alan partiya, sovet orqanları tərəfindən himayə edilən bir addım olmuşdur.

Xocalı hadisələrinə qədər Ağdam, Sumqayıt və s. bu kimi hadisələr baş vermişdi. Bəzi publisistlər, politoloqlar belə hesab edirlər ki, əgər Sumqayıt hadisəsinə qədər Qorbaçov Dağlıq Qarabağı Ermənistana verməyə daha çox meyilli idisə, bu hadisə və Azərbaycan xalqının sərt müqaviməti onun tərəddüd etməsinə səbəb oldu. O, bundan sonra problemi kompromis yolu ilə həll etməyə üstünlük verdi.

Əslində Rusiya hökuməti Xocalı faciəsini planlaşdırıb həyata keçirməklə xalqımızın müstəqillik əzmini sındırmaq niyyətində idi. Ancaq nə qədər çətin də olsa xalqımız mübarizə əzmini daha da artırmaqla düşmənin öz niyyətinə çatmasına imkan vermədi.

Xocalı faciəsi ümumilikdə Rusiyanın Şərq siyasətinin, müsəlman, türk dünyasına qarşı yeritdiyi siyasətin nəticəsidir. Bu siyasətin icraçısı isə ruslar tərəfindən XIX əsrin I rübündən Azərbaycana köçürülüb yerləşdirilən ermənilər olmuşdur. «Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox müddətdə erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı apardığı soyqırım siyasətinin qanlı səhifəsidir» (3).

SSRİ-nin dağılması ərafəsi və ondan sonrakı dövrdə Ermənistan beynəlxalq hüquq normaları və BMT nizamnaməsini kobud şəkildə pozaraq Moskvanın himayəsi ilə Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə məkrli fəaliyyətə başladı.

Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi olan Qarabağ Aran və Yuxarı, yaxud Dağlıq hissədən ibarətdir (Bax: Xəritə 2). Azərbaycana gəlmə olan ermənilər Qarabağın dağlıq ərazisinin hamısında deyil, yalnız bir hissəsində yaşamışlar. Təsədüfə deyil ki, «Dağlıq Qarabağ» ifadəsi termin kimi I dünya müharibəsinin sonlarından işlənməyə başlanmışdır. (Daha geniş məlumat üçün bax: 19; 32). Rusiya Kommunist (bolşeviklər) partiyası Zaqafqaziya Ölkə Komitəsinin Dağlıq Qarabağda milliyətçə erməni olan məsul nümayəndəsi Ş.Şaduns bütün Qarabağın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə daxil olduğunu bildirərək 20 dekabr 1922-ci ildə yazırdı: «elə bu dövrdə daşnaklar tərəfindən yaradılmış yeni termin - Dağlıq Qarabağ əmələ gəldi. Daşnaklar Ermənistanda hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra yenidən Dağlıq Qarabağ uğrunda mübarizəyə girişir» (sitat K. Şükürovun «Dağlıq Qarabağ: anlayışı və ərazisi haqqında (tarix və müasirlik)» məqaləsindən götürülmüşdür. Bax: 32, 103).

Beləliklə, ermənilər Qarabağın dağlıq ərazisinin bir hissəsindən ibarət olan Dağlıq Qarabağı coğrafi anlam kimi deyil, siyasi termin kimi irəli atmaqla onu ələ keçirmək uğrunda mübarizəyə başladılar.

İstedadlı Azərbaycan tarixçisi K.Şükürov yazır: «Lakin Muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayətinin (Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1923-cü il 7 iyul dekabrında qurum rəsmən belə adlanır) yaradılması ilə onun, yəni Qarabağın bütövlüyü yenidən və qəti şəkildə pozulur. Muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayətinin ərazisi elmi-coğrafi yox, volyuntarist prinsip əsasında formalaşdırılıb. Yəni o, erməni yaşayan məskənlərin üstün olduğu lokal əraziləri muxtar qurum adı altında birləşdirməklə təşkil edilmişdir. (Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsipi əsas götürməklə dünyanın əksər ölkəsi və ya iri şəhərində kompakt yaşayan hər hansı gəlmə əhalinin inzibati-siyasi qurumunu təşkil etmək mümkündür. Belə ki, Nyu-Yorkda Çin məhəlləsi əsasında çinlilərlə, yaxud müvafiq qaydada yaponlara muxtariyyət tələb etmək olar). (32, 104).

Görkəmli Qafqazşünas M.A.Skibitski 1899-cu ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi «Материалы для устройства казенных летних и зимних пастбищ и для изучения скотоводства на Кавказа» adlı kitabında Qarabağla bağlı çox maraqlı məlumatlar vermişdi. O, burada onverstlik miqyasda (müasir ölçülərlə 1:420 000) tərtib etdiyi xəritəni də vermişdir. Bu xəritələrdən biri də «Карта Карабахских казенных летних пастбищ» adlanır. O, yazır: «Qarabağın yay otlaqları Qarabağ adlanan, 1828-ci ildə Rusiyaya birləşənədək (işğal edilənədək - Boran Əziz) xüsusi Qarabağ xanlığını təşkil edən torpaqlarda yerləşmişdir. O... uzunluğu 102.4 verst, ... enlikdə isə 146 verst uzanır.* ...Təsvir edilən yaylaqlardan istifadə edənlərin ümumi sayı 452 kənd arasında paylanmış 26038 təsərrüfatdır, onlardan 4048 təsərrüfat Cəbrayıl qəzasının 81 kəndində, 5064 təsərrüfat Cavanşir qəzasının 102 kəndində, 331 təsərrüfat Yelizavetpol (Gəncə) qəzasının 4 kəndində, 9432 təsərrüfat Zəngəzur qəzasının 75 kəndində, 5223 təsərrüfat Şuşa qəzasının 81 kəndində 1940 təsərrüfat Cavad qəzasının 9 kəndində yaşayırdı».

Skibitskinin fikrincə tayfa tərkibinə görə Qarabağ yaylaqlarından istifadə edənlər azərbaycanlılar, ermənilər və başqaları olmuşdur. O, yazır ki, 18919 təsərrüfatdan ibarət azərbaycanlılar-tüklər bütün Qarabağ ərazisində səpələnmiş 333 kənddə və Gəncə ovalığında olan 2 kənddə; 3408 təsərrüfatdan ibarət ermənilər Cavanşir, Zəngəzur və Cəbrayıl uyezdlərinin yüksəklik hissəsində 47 kənddə yaşayırdı.**

1986-cı ilin ortalarında Dağlıq Qarabağ erməniləri özlərinin Yerevandakı və xaricdəki havadarlarının köməyiylə separatçılıq hərəkatına yenidən başladılar. Azərbaycanın tərkibindəki siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni

muxtariyyətə malik olan Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni icması millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu bəhanə edərək Azərbaycan dövlətinə tabe olmaqdan imtina etdi. Rusiya və Ermənistan isə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin müdafiəçisi kimi çıxış etdi.

Çar Rusiyası hələ XVIII əsrin 80-ci illərində erməni «dövləti»ni məhz Qarabağ ərazisində yaratmağı nəzərdə tuturdu. Hətta bu planı həyata keçirmək üçün Rusiya imperatoru II Yekatrına (1762-1796-cı illər) 1783-cü il aprelin 6-da göstəriş də vermişdi. İmperatriçanın göstərişində qeyd olunurdu ki, «İbrahim xanı devirməli və Qarabağda müstəqil erməni əyaləti təsis etməli» (32,80).

Qeyd edək ki, ermənilər himayədarlarının köməyi ilə XX yüzildə bir neçə dəfə Qarabağı ələ keçirməyə cəhd etmişdilər.

Leninin, Stalinin yaxın dostu, silahdaşı xalqımıza qarşı rəğbəti ilə tanınmayan A.İ.Mikoyan 1919-cu il mayın 22-də Leninə yazırdı ki, «Erməni hökumətinin daşnaq agentləri Qarabağı Ermənistanla birləşdirməyə çalışırlar. Bu, Qarabağ əhalisi üçün Bakıdakı həyat mənbəyindən məhrum olma və heç zaman və heç nə ilə əlaqəsi olmadığı Erivanla bağlanmaq deməkdir. Erməni kəndliləri beşinci qurultayda Azərbaycanı tanımağı və ona birləşməyi qərara aldılar».

XI Qırmızı Ordunun Azərbaycana hücumu ərəfəsində Moskvaya gəlmiş erməni nümayəndələri ərazi güzəştləri, o cümlədən Qarabağın onlara verilməsi müqabilində Azərbaycan hökumətini devirmək işində Sovet Rusiyası ilə razılığa gəlmişdilər. 1920-ci il mart ayının 22-də Qarabağda Moskvanın təhriki ilə erməni qiyamının baş verməsi və Azərbaycan ordusunun Qarabağa cəlb edilməsi əvvəlcədən hazırlanmış təxribatın nəticəsi idi.

Məhz buna görə 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan rus sovet ordusu tərəfindən işğal edildikdən bir qədər sonra torpaqlarımızın bir hissəsi Ermənistanla və Gürcüstana verildi (Bax: Xəritə 4). Bununla yanaşı ermənilər Qarabağın dağlıq hissəsini də ələ keçirmək üçün fəallaşdılar.

Qarabağın dağlıq hissəsini ermənilərə verib onu birdən-birə Ermənistanla birləşdirməyin mümkün olmadığını görən ermənilər rus sovet hakimiyyəti ilə daha hiyləgər bir yol tutdular. 1921-ci il iyulun 5-də Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Qafqaz bürosu Moskvanın göstərişi ilə Qarabağın dağlıq hissəsində ermənilər üçün vilayət yaradılması və onun Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibində saxlanması haqqında qərar qəbul etdi (36,90-91,92).

«RK(b) MK-nın Qafqaz bürosu plenumunun axşam iclasının protokolundan

5 iyul 1921-ci il

İştirak edənlər: RK (b) P MK üzvü Stalin,
Qafbüronun üzvləri:
yol. Orcanikidze, Kirov, Nazaretyan,
Oraxelaşvili, Fiqatner, Nərimanov,
Myasnikov, ASSR Xalq Xarici İşlər
Komissarı Hüseynov.

* Qarabağ xanlığının tarixində mühüm rol oynamış İbrahim xanın dövründə onun vəziri olmuş M.C.Cavanşir (1773-1895) «Qarabağ tarixi»ndə yazır: «Qədim tarix kitablarının yazdığına görə Qarabağ vilayətinin sərhədi belədir: Cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən - Sınıq körpüyə qədər Araz çayıdır. İndi (Sınıq körpü) Qazax Şəmsəddin və Dəmirçi-Həsənli camaatı arasındadır... Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetpolla Kür çayına qədər - Goran çayıdır... Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan Qarabağ dağlarıdır (17, 107-108). (Bax: Xəritə 3)

** Görkəmli rus yazıçısı Y.Pompoyev bu rəqəmləri faizlə hesablayaraq göstərir ki, «əsrin əvvəli üçün yaylaqlardan istifadə edənlərin sayının 72,6%-i türklərə, 13%-i ermənilərə, 14,6%-i isə digər xalqlara məxsus olmuşdur (27, 39).

Əziz, Boran. Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, 2008, S. 18-20.

Xocalı ümid çırağımız idi

Xocalı sovetliyi (sovetliyin tərkibində Xocalı, Dərələyəz, Qala-dərəsi kəndləri olmuşdur) 1978-ci ilə qədər Xankəndi (Stepanakert) rayonunun tərkibində, həmin ildən 1990-cı ilə qədər isə Əsgəran rayonunun tərkibində olmuşdur. 1991-ci ildə respublika hökumətinin qərarı ilə Xocalı rayon və şəhər statusu almışdır.

1991-ci ildən Kərkicahan, Kosalar (Kosalar sovetliyi Canhəsən, Qaragav, Cavadlar, Yaloba, Başkənd kəndlərini əhatə edirdi), Cəmilli, Meşəli, Daşbulaq kəndləri də Xocalının tabeliyinə verilmişdi.

Xocalı rayon və şəhər statusu aldıqdan sonra inkişaf edib böyüyür, orada yeni, iri miqyaslı yaşayış massivləri salınırdı. Ermənistandan, Xankəndindən didərgin salınanların və Özbəkistandan köçüb gələn məhsəti türklərinin bir hissəsi də Xocalıda məskunlaşmışdılar. Respublika ictimaiyyətinin diqqəti Xocalıya yönəlmiş, ona ümid çırağı kimi baxırdılar. Əfsuslar olsun ki, bu ümid çırağı söndürüldü, bu günümüzdə qara hərflərlə yazılan bir tarixə çevrildi.

Xocalı şəhərinin sakinləri bu yurda elə bağlanmışdılar ki, onların bu yurddan didərgin düşəcəkləri ağıllarına belə gəlmirdi. Lakin min bir zəhmətlə tikilən, abadlaşan, qorunan Xocalı bir gecənin (26 fevral 1992) içərisində yandırılıb külə döndü. Dinc əhalisi 366-cı rus alayının və erməni hərbi birləşmələrinin əli ilə misli görünməmiş bəlalara və qırğına düşər oldu. Bu qırğın zamanı bir çox ailələr bütünlüklə məhv edildi. Bu isə nə Xocalının qorunmasına cavabdeh olan daşürəkli rəhbərlərimizi, nə də dünya ictimaiyyətini narahat etdi. Çünki təbliğat maşınımız da əleyhimizə idi, Moskvanın və Ermənistanın dəyirmanına su töküdü. Ona görə də nə səsimizi eşidən, nə də harayımıza çatan vardı.

Tariximizin daş yaddaşı olan Xocalı təkcə Azərbaycan xalqının yox, bütün türk-müsəlman dünyasının Kərbəlası, Məkkəsi, Mədinəsi, qibləgahı, namusu, qeyrəti idi. Xocalı şəhid şəhəridir. Qarabağsız Xocalısız keçirdiyimiz bir anla da barışmamalıyıq. Başı aşağı, utana-utana gəzməməliyik bu müqəddəs Azərbaycan torpağının üstündə. Qəflət yuxusundan ayılmalıyıq, düşməni oda-alova tutmalıyıq, yaşamaq hüquqlarımızı bərpa edib, gələcək nəsillərə ərnağan etməliyik!

Hardasan, Xocalım, harda? Səni qarışıq yuxularımda görürəm. Ayılıb topa-tüfəngə sarılmaq istəyirəm. Yağılardan qisas almaq ruhu məndən əl çəkmir ki, çəkmir! Dözümüm, dəyanətım tükənib daha. Bu dözüümüm tükəndən asılı bir vəziyyətdədir. Əllərimi uzadıb iki çayın qovuşuğu kimi səni qucmaq istəyirəm. Əllərim sənə çatmır ki, çatmır. Quca biləydim səni kaş! Şirin bayatılı, nəgməli laylaylarının sehrinə uyuyaydım kaş! Sənsiz, adsız-sansız, şöhrətsiz-şansız heç kiməm, Xocalım!

Xocalı böyüyürdü. Sən demə Xocalı böyüklüyünün içində böyük Xocalı dərdi də cücərib boy atırdı. Xocalının dönməz, mərd, cəsur övladları qana qanla cavab verdilər. Qorudular göz bəbəyi kimi bu müqəddəs yurd yerlərini. Son anda təkləndilər, xəyanətin, naqisliyin qurbanı oldular. Bu çox ağır gəldi xocalılara. Onlar yurd-yuvalarını itirdilər. Vətəndə vətənsizlik bəlasına düşər oldular...

Ağdam-Xankəndi dəmir yolu çəkildə erməni traktorçusunun Xocalı sahəsindən xeyli qızıl külçəsi tapması haqqında söz-söhbət gəzirdi, sonradan məlum oldu ki, bu söz-söhbət doğru imiş. Bu qızıllar dövrümüzdə qədər salamat qalan Kurqan təpələrinin cənub istiqamətindən tapılmışdı. Bu torpağın altı da, üstü də qızıl idi. Ermənilər tapılan hər bir tarixi tapıntıyı aparıb öz muzeylərini zənginləşdirirdilər.

Xocalının bir neçə qədim Kurqan qəbiristanlıqları hərbi yol çəkmək adı altında dağıdılıb yox edilmişdi. Qəbir daşlarını isə daşyığ tikinti materialı kimi istifadə etmiş, yerində fermalar tikmişdilər. Qədim Xocalı kəndi müxtəlif vaxtlarda (1905, 1906, 1917 və 1918-ci illərdə) yandırılıb, talan-qarət edilmişdi. Ağdərədən keçən Gəncə-Qala (Şuşa) yolu da hərbi yol çəkmək adı altında bağlanmışdılar. Belə qənaətə gəlmək olur ki, sovet hökumətinin dövründən ermənilər bu yol ilə hərbi sursat daşıyaraq növbəti müharibəyə hazırlaşmışlar.

1990-cı ilin payızında Xocalının əkin sahələri od tutub yanırıdı. Həmin ilin iyul ayında Xocalının 17 hektar taxıl sahəsini ermənilər yandırdılar. Yanğınlar Xocalıdan başlayaraq Malibəyli, Quşçular, Həsənağab, Şuşa-Ağdam şose yolunun hər tərəfində olan əkin yerlərini bürümüşdü. Bunu ona görə edirdilər ki, əhali köçüb getsin.

Xocalı Əsgəran rayonunun Naxçıvanik, Ağbulaq, Noraguh, Badara, Daşbulaq, Ballica və Mehdikənd kəndlərinin əhatəsində, Qarqar, Hilis və Xocalı çaylarının qovşağında yerləşir. Strateji əhəmiyyətə malik olan, lakin müdafiə üçün çətin bir ərazidə idi Xocalı. Bütün şah yüksəklikləri ermənilərin əlində idi. Bu isə Xocalının müdafiəsini qat-qat çətinləşdirirdi.

Aran Qarabağdan dağlara gedən köç yolları da iki istiqamətdə Xocalıdan keçirdi. Bu yolun biri Şuşadan keçərək Sarıbaba, Kirs, Laçın istiqamətində, o birisi isə Daşbulaq, Badara və Meşəlidən keçərək Qırxqız (Azərbaycan xəritələrinin heç birində Qırxqızın adı çəkilmir, Qarabağ yaylası kimi verilir. Qırxqızın adı ancaq mahnılarda, el sənətkarlarının dillərində işlənilib), Uzundərə, Kotanqaya, Çınqıllı və s. yaylaq yerlərinə doğru uzanırdı. Yaz və payız aylarında şose yollarında qoyun sürülərinin, mal naxırlarının əlindən yol tapıb keçmək üçün saatlarla vaxt lazım olurdu.

Xocalının Qırxqız dağ silsiləsində yaylaq yerləri, Xocavənd rayonunun ərazisində isə geniş əkin və qışlaq sahələri olmuşdur. Əsgərana rayon statusu verildikdən sonra Xocalının torpaq sahələrinin çox hissəsi alınmış, erməni kolxozları arasında bölüşdürülmüşdü. Xocalı əvvəlcə kolxoz olmuş, sonra isə sovxoz. (Kərkicahanın təsərrüfatı da ona birləşdirilmişdi) Xocalı və Kərkicahan (Xankəndinin 26-cı məhəlləsi adlanırdı) bütövlükdə azərbaycanlılar yaşayan ərazi olmasına baxmayaraq, məsul vəzifələrdə həmişə ermənilər işləmişdilər. Beləliklə azərbaycanlılar ermənilərin təsiri altına salınır və onlardan asılı vəziyyətdə olurdular. Erməni rəhbərləri isə həmişə azərbaycanlılara qarşı məkrli və ikiüzlü siyasət yeridirdilər. Bu isə Yuxarı Qarabağın sakinlərinin yaddaşından heç bir zaman silinməyəcəkdir. Çünki ermənilərin onlara vurduqları maddi, mənəvi zərbələr heç vaxt unudulan deyil.

Xocalı Laçın rayonunun Şamkənd, Piçənis, Şəlvədərəsi ellərinin arxası, dayağı idi. Xocalı Yevlax-Naxçıvan yolunun arasındakı körpünü xatırladırdı. Bu ellərin möhkəm dostluq və qohumluq əlaqələri var idi. Vaxtilə Xocalıdan keçən dəmir yolu da onun iqtisadi həyatında əsas rol oynayırdı. Xocalı eyni zamanda Xankəndi erməniləri ilə Əsgəran, Hadrut, Xocavənd və Ağdərə erməniləri arasında keçilməz sərt bir qalanı xatırladırdı.

Sulu, münbit torpağa malik olan Xocalı ildə iki, bəzən isə üç dəfə məhsul verirdi. Xocalıların uzun illər boyu ağır zəhmət hesabına halal əməklə qurduqları, yaratdıqları bir gecənin içində yanıb külə döndü.

Tarixi yerləri ilə məşhur olan Xocalı, tarixi şəxsiyyətləri ilə də seçilən ulu yurd yerlərimizdən biridir. Bu ulu yurd yerlərimizdə ermənilər ciddi-cəhdlə çalışsalar da qədim oğuz-türk toponimlərimizi dəyişdirə bilməyiblər.

Xocalı rayonu və Xankəndi ərazilərində yerləşən, qədim, tarixi hadisələrlə zəngin olan adlarımızı yad etmək, onları unutmaq lazımdır.

Xocalı ərazisində: Qışlaqlar, Böyük Dəmyə, Kiçik Dəmyə, Sərçəli, Kərbəlayı Abış qayası, Cəfərtəpəsi, Çınqıl təpəsi, Dikdaş, Haçatəpə, Xoruz təpə, Uzərrik təpə, Bozun düzü, Bozdağ, Kətik, Qarağac bulağı, Əhməd bulağı, Ataş bulağı, Nəriman bulağı, Müseyib bulağı, Rəhim bulağı və s.

Xankəndi şəhəri ərazisində: Ağa körpüsü, Xan qızının bulağı (Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xanın qızı Xurşud Banu Natavanın adınadır), Bəhlul, Xanbağı (Xanbağında sovetlər dövrünə qədər yaşamış Məhəmmədəğanın tikdirdiyi üçmərtəbəli binalar bu günümüzə kimi qalmış, həmin binalarda həmişə azərbaycanlılar yaşamışdılar), Yağlıtəpə Yezid xırmanı (həmin ərazidə torpaqdan 10—15 sm yuxarı qızılgül kolları bitirdi. Ağsaqqallar deyərdilər ki, həmin yerdə günahsız azərbaycanlıların qanı tökülüb. O güllər həmin qandan qidalanırsız bu gün də günahsız şəhidlərin ruhunu yaşadırlar özlərində), Şuşa yolu və s.

Kərkicahan qəsəbəsi ərazisində: Güllü təpə, Öküzüçan, Həbibin bulağı, Bəylərin bulağı, Hacıyurdu, Zərli yeri, Qızılcaya, Qozludərə, Kələmlik, Hacıbulağı, Məscid yeri, Qanlı dərə, Duzlaq, Çiləbört və s. kimi tarixi yerlər vardır.

Cəmilli kəndi ərazisində: Kürən, Şəkər bulağı, Xoruzlu təpə, Dəyirman dərəsi, Darılı, Darçay, Cüt qoz və s. kimi yerlər vardır.

Toponimlərimizdən görünür ki, hər bir ad hər hansı bir tarixi hadisə ilə əlaqədardır. Eyni zamanda Qarabağda-Arsağda adlarımızın hamısı Azərbaycan dilimizlə səsləşir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda, əsasən də Qarabağda V-VIII yüzilliklərdən qabaq ləhcələr, dialektlər, qəbiləbirləşmələrinin dilləri geniş yayılmışdı. Burada eyni zamanda ümumxalq dili mövcud idi və bu dil əsas ünsiyyət vasitəsi kimi böyük imkanlara malik idi. Azərbaycanımızın tarixində yer, dağ, çay, qala və s. adlar başqa dillərdə də əks olunmuşdur.

Alban tarixçisi Musa Qağanqatlının "Alban ölkəsinin tarixi" əsərinin əski ermənicəyə tərcüməsində Azərbaycan sözlərinin özünə yer tapması aydınlaşdırılır. O zaman Azərbaycan dili geniş yayılmış və ona görə də Azərbaycan dilində olan sözlər başqa dildə, o sıradan qraparda (əski erməni dili) işlənmişdir.

Vaxtilə Azərbaycanda hökmranlıq etmiş hunlar, xəzərilər, səlcuqilər moğollar (monqollar), türkmanlar sonradan məğlubiyyətə uğramış, onlardan qalanları qəbilələr şəklində birləşmişdilər. Beləliklə onlar yerli türklərlə qarışaraq birləşmiş və yeni bir türk xalqı, yəni azəri türkləri meydana gəlmişdir. Türk-Azəri dili sadəliyi ilə seçilmiş, Qafqazda, Rusiyada, İran və Asiyada işlənən bir beynəlmiləl dil halını almışdır.

Qasım Qırxqızlı . Əsrin faciəsi - Xocalı. Bakı: 1999, S.8-12.

**Yuxarı Qarabağ və Xocalı
1988-ci il 12 fevral, 1992-ci il 26 fevral olaylarında**

**"Bütün Şərqdə işğalçı siyasətin aparıcıları,
xarici kapitalın agentləri xain və satqın erməni agentləridir".**

*Sovet diplomatu Q.V.Çiçerin,
1922-ci il, 8 dekabr, Lozanna konfransı.*

1987-ci ilin axırları idi. Ermənilər gizli-gizli xosunlaşıp, Qarabağ məsələsini açıqlamaq üçün ciddi-cəhdlə hazırlıq görürdülər. Moskva, Ermənistan emissarları Qarabağa axışır, çoxsaylı görüşlər keçirir, erməni əhalisini gələcək mitinq və siyasi tədbirlər keçirməyə hazırlayırdılar. İdarə və müəssisələrdə ciddi-cəhdlə imzalar toplanılır, erməni əhalisi arasında hərtərəfli əlaqələr bərpa edilir, daha doğrusu müharibəyə hazırlıq işi görülürdü. Hadisələr ağır-ağır ölçülür-biçilir, Moskva və Yerevanla əlaqələr daha da gücləndirilirdi. Əsas məsələ bu proseslərin azərbaycanlılardan gizli saxlanması idi. Keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin rəhbər işçilərinin hamısı bütün proseslərdə iştirak edir, özlərinin "ustalıqlarını" nümayiş etdirirdilər. Vaxtilə DQMV-dən sürgün edilmiş erməni ziyalıları da artıq Qarabağda köhnə peşələrini məharətlə ifa edirdilər. Bu məsələlərin hamısı Azərbaycanın yüksək dairələrinə gün kimi aydın idi. Bəzən də onlar bu proseslərdə bilərəkdən və yaxud kortəbii şəkildə iştirak edirdilər.

12 fevral 1988-ci ildə Ermənistandan gəlmiş bir qrup tələbə "Qarabağ" mehmanxanasının ətrafında toplaşaraq mitinqə oxşar bir aksiya keçirdilər. Bu kəşfiyyət xarakterli bir tədbir idi. Bir neçə gündən sonra mitinqlər başlandı. "Lenin meydanı"nda başlanan mitinqin dalğası bütün vilayətin ərazisini bürüdü. Mitinq meydanında çadırlar quruldu, kababxanalar pulsuz fəaliyyətə başladılar.

SSRİ-də "Yenidənqurma və aşkarlıq, demokratiya" birdən-birə iri addımlar ataraq böyük sıçrayışlar etmək xülyasına düşdü. Bu ideyaları sınaqdan keçirmək üçün obyektlər axtarılmaya başlandı. Obyektin Azərbaycanda sınaqdan keçirilməsi Moskvada çoxdan hazırlanmışdı. Bu da "Qarabağ kartı" idi. Bu kart Rusiyanın əlində böyük bir siyasi vasitə kimi saxlanılırdı. Əvvəlcə Qarabağ münəqişəsini qızıqdırmaq, sonra isə Türkiyəni bu məsələyə qatıb tamamilə məhv etmək də planlaşdırılmışdı. Bu sahədə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosu və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rolu danılmazdır.

Yuxarı Qarabağ ermənilərinə Azərbaycandan, SSRİ-dən və xarici ölkələrdən köməklik gəlirdi. Artıq Azərbaycandan göndərilən ərzaq məhsullarını qəbul etmir, ancaq benzini havada qapırdılar. Əsgəran neft bazasına kifayət qədər benzin toplamışdılar. Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri ərzaq məhsullarının etiketini dəyişdirib ya Rusiyanınkini, ya da Ermənistanınkini yapışdırıb Xankəndinə daşıyırdılar. Guya bu yolla erməniləri sakitləşdirəcəklər.

Bakıdan Xankəndinə, ermənilər üçün 600 ton benzin göndərilmişdi. Xocalılar bu işi vaxtında bildilər və benzini Xocalıdan buraxmadılar. Bu respublika rəhbərlərini və onun yerlərdəki nümayəndələrini bərk qəzəbləndirmişdi. Ona görə də rus əsgərlərini Xocalıya yeritdilər, lakin Xocalının əzmini qıra bilmədilər. Benzini Ağdama qaytarıb, sonra gizli yollarla yenə də ermənilərə çatdırdılar.

Moskva "dovşana qaç, tazıya tut" əmrlərini verirdi. Əvvəlcə mitinqə qorxa-qorxa çıxan ermənilər, sonradan Qorbaçovu, Moskvanı söyür, lənətləyirdilər.

Azərbaycanın hökumət nümayəndələrinin DQMV-yə axını heç bir müsbət nəticə vermirdi. Əksinə bizim tərəfimizdən ermənilərə edilən hər bir güzəşt onlara güc və qüvvət verirdi. Hər bir iş planlaşdırılmış ssenari üzrə gedirdi.

Azərbaycanlıların, Xankəndi ipək kombinatından və başqa iş yerlərindən qovulması qısa müddətdə başa çatdırıldı. Ən ağır işləri azərbaycanlılar görürdülər. Bu işçilərin sayı təkcə ipək kombinatında 600 nəfərə yaxın idi. Azərbaycan KP MK-nın 1-ci katibi Kamran Bağirov Xankəndinə gəlmişdi ki, vilayəti özü idarə etsin. Qətiyyətsiz hərəkətlərinin ucubundan bir neçə saat Vilayət partiya komitəsinin katibi H. Poqosyanın kabinetində girov saxlandı. Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşları Kamran Bağirovu azad etdikdən sonra erməni mitinqçilərini mühasirəyə aldılar. Kreml rus qoşunu ilə DQMV-ni ələ almaq üçün ən yaxşı vasitə əldə etmişdi. Ermənilərin xahişi ilə qoşun Qarabağa gəldi. Ermənipərəst ordu ikiüzlülük siyasətini yeritməyə başladı. Eyni zamanda Xüsusi İdarəetmə Komitəsinin yaradılması üçün də münasib şərait yaranmışdı. Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətləri alınıb birbaşa həmin komitəyə verildi. Vilayətdəki idarə və müəssisələr Azərbaycanı tanımır, Ermənistanla iqtisadi-siyasi əlaqələr yaradırdılar. Artıq möhür və ştamplar da dəyişdirilmişdi.

1988-ci ilin avqustunda Azərbaycan KP MK-nın I katibi Ə. Vəzirovun qəbulunda Qarabağın əldən getməsinə faktlarla sübut etdikdə oturduğu yerdən dik qalxaraq dedi:

— Ola bilməz! Fikirləriniz əsassızdır. Deputatların Moskva görüşündən sonra M. Qorbaçov məni yanına çağırıb dedi: — Ой Рахман, армяне опозорили себя.

Qorbaçovun onu aldatdığını israr etsək də o, Qorbaçovun bizim tərəfimizdə olduğunu sübut etməyə çalışdı. Arkadiy İvanoviç Volski (bu adam həmişə azərbaycanlılar tərəfindən lənətlənməli, nifrətlə yad edilməlidir) ermənilərlə əl-ələ verərək müstəqil şəkildə işləməyə başladı. Birbaşa Volskinin əli ilə Xankəndindən bütün azərbaycanlıların ev-əşiyi talan edildi, özləri isə doğma ocaqlarından didərgin salındılar. Həmin ailələrdən bir çoxu Xocalıda məskunlaşdı.

Artıq A. Volski istər rəsmi, istərsə də qeyri-rəsmi şəkildə Yuxarı Qarabağı müstəqil etmiş və Ermənistanla birləşdirmişdi. Ona görə də mənfur Z. Balayan tərəfindən "Karabaxski" ləqəbini qazanmışdı. Volskinin Qarabağdan getməsi Azərbaycan hökumətinin bel sütununu qırılmışdı. Çox götür-qoydan sonra DQMV-də Təşkilat Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə sədr Viktor Petroviç Polyaniçko təyin olundu. O, Azərbaycan KP MK-nın 2-ci katibi idi. Volskiyə nisbətən o, daha tədbirli, müsəlman psixologiyasına tam bələd olan bir adam idi. Onun dövründə iri miqyaslı tikinti işləri aparılmağa başlandı. Ermənilər silahlanır, biz isə yeni obyektlər tikirdik. Həmin tikintiləri bir neçə saatin içində ermənilər darma-dağın etdilər. Demək olar ki, respublikamızda strateji əhəmiyyətli nə var idisə hamısı Yuxarı Qarabağa daşınırdı. Azərbaycan iqtisadiyyatının bu kökə düşməsində, o dövrdə yürüdülməli səhv siyasətin də rolu az olmamışdır. 1991-ci il iyul ayının sonunda Təşkilat Komitəsinin Xocalıda keçirdiyi yığıncaqda həll olunan məsələləri xatırlatmağı vacib sayırıq.

"Yığıncağı giriş sözü ilə DQMV üzrə Respublika Təşkilat Komitəsinin sədri V.P. Polyaniçko açdı.

Gündəlikdə aşağıdakı üç məsələ müzakirə edilmişdir:

1. Dağlıq Qarabağda aparılan tikinti işlərinin vəziyyəti.
2. DQMV-də məhsul yığımının gedişi
3. Respublika Prezidentinin Dağlıq Qarabağ və Goranboy rayonunun sakinlərinə məktubu, prezident seçkisinin keçirilməsi və s.

— Xocalı şəhərində fabrikin — tikiş sexinin tikintisi gecikdirilir. Yığıncaqda Martuni (Xocavənd), Hadrut, Şuşa və Xocalı ərazilərində yol tikintisindən, qaz kəmərinin çəkilişindən və başqa bir sıra sosial məsələlərdən də ətraflı danışılmışdır...

Göründüyü kimi, ermənilər silahlanır, müharibə aparır, biz isə tikinti problemlərini həll edirdik.

"Xocalının səsi" qəzetinin təsis edilməsi (9 iyul 1991-ci ildə 1-ci sayı nəşr olundu) xocalılar üçün gözəl bir töhfə oldu. Həmin vaxtdan bu günə kimi "Qarabağ" qəzeti ilə yanaşı addımlayır, Qarabağın dərdlərindən yana-yana yazır. 1992-ci il 2 noyabr 16-cı sayında qarabağlı jurnalist Kərim Kərimlinin "Verəkmi bu torpağı yadlara?" şeri nəşr olunmuşdu:

**"Ulu millət, ulu Vətən, ulu dil,
De, verəkmi, bu torpağı yadlara?!**
**Ulu oymaq, ulu oba, ulu el.
De, verəkmi bu torpağı yadlara?!**

Həmin dövrlərdə "Qarabağ" və "Xocalının səsi" qəzetləri bu ulu torpağın yadlara verilməməsini hayqırıb nəre çəksələr də nə səslərini eşidən oldu, nə də qarabağlıların, xocalıların harayına çatan... Ona görə də dəhşətli Xocalı qırğını baş verdi.

"Xocalının səsi" qəzeti 1991-ci il sentyabr ayının 28-də yazırdı: "İndi hünər, qeyrət vaxtıdır, xocalılar! Ayıq-sayıq olun, bu gün göstərdiyiniz cəsarət, qəhrəmanlıq Qarabağımızın şanlı tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq".

"Raket yağışı davam edir" yazısından: "Sentyabrın 24-də gecə saat 3-də Xocalı şəhəri Əsgəran rayonunun ermənilər yaşayın Mehdikənd, Noraguh, Həsənbabad (Həsənbabad azərbaycanlılar yaşayan kənd idi. Onlar da məcburən Xocalıya köçürülmüşdülər.) kəndlərindən raket atəşinə tutulmuşdur. Sentyabrın ilk 10 günü ərzində Xocalı şəhəri həmin məntəqələrdən 3 dəfə güclü, intensiv şəkildə raket atəşinə tutuldu. Bir saat yarım davam edən atəş nəticəsində şəhərə 50-dən artıq raket düşmüşdü. Nəticədə şəhərdə xeyli dağıntılar əmələ gəlmişdi.

Redaksiyadan: artıq son iki ay ərzində Xocalı şəhəri dördüncü dəfədir ki, ermənilərin "raket yağışı"na məruz qalır: avqustun 23-ü və 28-də, sentyabrın 10-u və nəhayət 24-də. Maraqlısı budur ki, hər dəfə şəhər eyni nöqtələrdən atəşə tutulur. Görəsən, respublikamızın hüquq-mühafizə orqanları, səlahiyyətli şəxsləri gənc şəhər Xocalının bu cür vəhşicəsinə, vaxtaşırı dağıdılmasının qarşısını almaq üçün konkret tədbirlər görəcəkdirmi???

Allahyar Xocalı isə "Ağla, türk gözəli, ağla" elegiyasında yazırdı:

- Ermənilərin bu bədnamlıqlarını duyub "beynəlmiləlçi" rəhbərlərimizə xəbər verəndə ağızımızdan vururdular. Ermənistandan 3 gün müddətinə qan qardaşlarımızı didərgin edəndə də rəhbərlərimiz vəzifə xatirinə bizi erməni genosidinə məruz qoyub güdaza verdilər.

Yayda kondisionerli, qışda isti kabinetlərdə kreslosuna yayxanıb, Qarabağda və sərhəd rayonlarımızda atılan güllələrə, tutulan azəri girovlarına diksinməyənlərin yerinə kim ağlamalıdır, kim? Daş müharibəsindən raket müharibəsinədək 4 illik bir yol keçmiş, erməni millətçilərinin əməllərinə qarşı bizə təmkin, səbr adlı "silah" verənlərmi ağlayacaq sən bu gününə, anam? Ağla, ağlamalı gün çoxdan gəlsə də ağlamamışdın. Çünki rəhbərin yağlı vədlərinə aldandın.

Ağla, Türk gözəli, ağla! Tale sənə yar olsun. (İxtisarla, 28.8.1991).

Qasım Qırxqızlı . Əsrin faciəsi - Xocalı. Bakı: 1999, S.12-16.

Tariximizin daş salnamələri - Xocalı: daş yaddaşımız

*"Fürsət düşən kimi Qarabağda hakimiyyəti ermənilərə verəcək
və bunlar vasitəsilə Asiyada xristian dövləti yaradacağımız
barədə erməni məliklərinə göstəriş vermişəm".*

19 may, 1783-cü ildə knyaz Q.A. Potyomkinin II Yekaterinaya məktubundan

Xocalı şəhəri Xankəndi şəhərindən 10 km şimal şərqdə, Qarabağ (Qırxqız — 2827 m) dağ silsiləsindədir. Əhalisi üzümçülük, əkinçilik, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğul olurdu. 2 orta məktəb, 2 natamam orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, klub, tibb məntəqəsi var idi. Xocalı rayonunun əhalisi 11550 (1998-ci ilin statistik məlumatı) nəfərdir.

Memarlıq abidələrindən türbə (XIV əsr), dairəvi türbə (1356-1357-ci illər), ətrafında son tunc və ilk dəmir dövrünə aid Nekropol, Kurqan çölü və s. var. Miladdan əvvəl XIII—VII əsrlərə aid Xocalı—Gədəbəy ilk mədəniyyət abidələri Xocalı kəndinin yaxınlığındadır.

Xocalı qəbiristanlıqları Xocalı kəndi ərazisində son tunc və ilk dəmir dövrünə aid (miladdan əvvəl XIII—VII əsrlər) arxeoloji abidə XIX əsrin sonunda aşkar edilmişdir: daş qutu və Kurqanlardan ibarətdir. Tədqiqatlar nəticəsində aşkar olunmuşdur ki, Xocalı qəbiristanlığındakı beş növ Kurqanlar (qəbirlər) azərbaycanlılara məxsusdur.

1-ci növ qəbirlər: Düzbucaqlı tiplidir və 1,5 m dərinliyə, 2,5 m uzunluğa malik olan belə qəbirlər iri daşlarla tikilmişdir. Dəfn edilənin baş tərəfində xəncər, qılınc, kürz kimi silahlar qoyulurdu.

2-ci növ qəbirlər (m.ə. 50—40-cı illər): daş qəbirlərin sıradan çıxması ilə əlaqədar dəfn edilənləri böyük və kiçik küplərdə çay sahillərində olan yamaclarda yerin səthindən 2,5 m-dən 3 metrə qədər dərinlikdə basdırırdılar. Belə qəbirlər qazıntılar zamanı Qar-qar, Xocalı, Hilis çaylarının sağ və sol sahillərindən tapılmışdır.

3-cü növ qəbirlər (eramızın 137—191-ci illər): Bu qəbirlər yamacların yuxarisından 1 m dərinliyində qazılmış küplərin maili formada basdırılması ilə səciyyəlidir. Belə qəbirlər əsasən Xocalı-Kurqan qəbiristanlığında üzə çıxırdı və s.

Müxtəlif tipli saxsı qablar, silahlar: qılınc, xəncər, nizə, ox ucluğu, balta, təbərzin, qızıl, tunc, balıqçulağı, ətiq, şüşə, pasta və sairədən hazırlanan bəzək əşyaları, tunc əmək alətləri və at əsləhləri aşkar edilmişdir.

Qədim Qarabağın sakinlərinin qəbirüstü daşları bütün Azərbaycan üçün mühüm olan tipləri özündə saxlamışdır. Xocalıda səkkizguşəli kümbəzin yanında yonulmuş, böyük, sal daşlar var idi. Bu daşlar bayquş, yəhər və nəhrə formalıdır. Ancaq onların üzərində heç bir yazı yox idi. Bu da onu göstərir ki, hələ o zamanlar yazı meydana çıxmamışdı. Nəhrə şəkilli daşlar qadının, yəhər şəkilli daşlar kişinin, bayquş şəkilli daşlar isə şər qüvvələrin nümunəsi kimi verilmişdir. Bəzi daşların üzərində isə ərəb qrafikası ilə yazılara təsadüf olunurdu.

Dini məzmun daşıyan obyektlərimizdən biri də "Övliya"dır. "Övliya" — "ocaq", "müqəddəs yer", "pir" deməkdir. Azərbaycanda məşhur mövlanaların, şeyxlərin, loğmanların qəbirləri "Övliya" adlanır. Belə "övliya"lardan Türkmənistanda da vardır. Bununla əlaqədar olaraq Övliyaboyu oba, Övliyayap coğrafi adları əmələ gəlmişdir. 8 guşəli kümbəzin içində olan qəbir övliyalardan birinin qəbri olmasına əsas verir.

Türkmənistanda "Xoca" sözü müqəddəs hesab olunduğundan onun əsasında 35 toponim yaranmışdır. Xoca sözünə "arx", "qaynar", "qaya", "dağ", "su" "tapmaz" və s. sözləri qoşulmaqla yeni toponimlər yaranmışdır. Azərbaycanda "Xoca" şəxs adı olmaqla yanaşı, ondan bir neçə toponim də yaranmışdır (Xocalı və s.). Ağcabədi rayonunda Xocavənd, Xaçmaz rayonunda Xocalı kimi adlar da bu qəbildəndir.

Xocalıda basdırılmış, sonradan üzə çıxmış tarixi əşyaların tayı-bərabəri yoxdur. Əntiq, qiymətli daş-qaş, muncuq, mixi xətt, mixi yazılar çar Adadnirarinin (Adadnirari Assur hökmdarı olub, miladdan əvvəl (807—788) adı ilə sıx bağlıdır. Bu daş yaddaşlar göstərir ki, Xocalı qədim şəhər olmaqla cənub ölkələri ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Qədim Xocalı qəbiristanlığının 11 №-li Kurqanından tapılmış əntiq muncuğun üstündə Assuriya çarı Adadnirariyə aid mixi yazı, o cümlədən emal olunmuş saxsı qablar, pasta və şüşədən muncuqlar, qızıldan bəzək əşyaları, silindrik möhür və s. yerli əhalinin Yaxın Şərq ölkələri ilə sıx iqtisadi-mədəni əlaqələrini göstərir. Avropa, Asiya və Amerikada da Xocalı abidələrinin əks təsiri özünü göstərmişdir. Şərq və Qərb ölkələrinin tarixi bu mədəniyyətin dəst-xəttini özündə yaşatmışdır.

"Miladdan əvvəl 2-ci minilliyin sonunda və 1-ci minilliyin əvvəlində regionun daha inkişaf etmiş, qabaqcıl vilayətlərinin və ona qonşu olan ərazilərin inkişaf səviyyəsini səciyyələndirən başlıca materiallar

Naxçıvanda, Dağlıq Qarabağda (əsasən Xocalıda — *Q.Q.*), Mingəçevirdə, Talışda, Xurvində, Marlıkdə, Həsənliyə və s. ərazilərdə tapılmışdır.

Şübhəsizdir ki, Şimali Azərbaycan vilayətlərində əsas əhali Şimali-Şərqi Qafqaz ailəsi dillərində danışan tayfalardan və tayfa birləşmələrindən ibarət idi. Burada məskunlaşmış etnik birlikləri (qohum olan) əks etdirən iri tayfalar özlərini Xocalı-Gədəbəy, Talış-Muğan, Qayakənd-Xoroçoy mədəniyyətlərinin daşıyıcıları kimi büruzə verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrün Cənubi Qafqazın mərkəzi və şərq hissəsindəki arxeoloji mədəniyyətləri bir-birinə yaxın idi və Cənubi Qafqazın qərbindəki sinxron mədəniyyətdən kəskin surətdə fərqlənirdi. Bu fakt Şimal-Şərqi Qafqaz dillərinin daşıyıcılarının bir hissəsi əsasında protoalban tayfa ittifaqının təşəkkülündən xəbər verir". ("Azərbaycan tarixi, ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər". 1993-cü il, s.43—44).

"Dəmir dövrünə aid üçüncü növ Kurqanlar daşdan tökülmüşdür. Bu növ Kurqanların ən yaxşı nümunələrindən biri (11№-li Kurqan) E. Relsler tərəfindən Xocalı qəbiristanlığında tədqiq edilmişdir. Kurqanaltı daş qutu qəbirdə bir nəfər adam skeleti olmuşdur. Qəbrin üstü iri daş lövhə ilə örtülmüşdür. Buradan çoxlu gil qablar, tunc quş fiquru, daş asması, bıçaq, iki ədəd üzük, qızıl muncuğun hissəsi, üzəri bəzəkli qızıl lövhə və əqiqdən muncuqlar tapılmışdır.

Əqiqdən hazırlanmış muncuğun üzərində Assur çarı Adadnirarinin adı yazılmışdır. Daş qutularda dəfn etmə adəti Azərbaycanda uzun müddət davam etmişdir. Buna görə də tədqiqatçılar həmin abidələri ilk dəmir dövrünə aid edirlər." (Rəşid Göyüşov: "Azərbaycan arxeologiyası" Bakı, 1986).

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti Azərbaycan respublikasında Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonlarında, Kür-Araz çayları arasında, Şərqi Gürcüstan və Ermənistanda son tunc və ilk dəmir dövrlərinə (m.ə. VIII—VII əsrlər) aid arxeoloji mədəniyyət, Xocalı-Gədəbəy rayonunda ilk dəfə tədqiq olunmuş abidələrin adı ilə adlandırılmışdır. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələri, yaşayış yerləri, emalatxanalar, qəbirlərdən və ibadətgahlardan ibarətdir. Mədəniyyətin yayıldığı ərazilərdə misəritmə kürələri (Mingəçevir), mis tunc məmulatları hazırlayan emalatxana (Topal Həsənli) qalıqları, çaxmaq daşından alət və silahların istehsal tullantıları aşkar edilmişdir.

Xocalı mədəniyyətinin son dövründə dəmir alət və silahlar, nizə, bıçaq, xəncər və s. meydana gəlmişdir. Əhali əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq, ovçuluq, sənətkarlıq və dulusçuluqla məşğul olub, oturaq həyat keçirmişlər. Qazıntılar zamanı tapılmış bəzi əşyalar bu ərazidə zərgərliyin də geniş inkişafına dəlalət edir. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti onun əhalisinin Zaqafqaziyanın müasir xalqlarının uzaq əcdadları olmasını güman etməyə əsas verir.

Tədqiqatçılar Azərbaycanın Naxçıvan, Gəncə-Qazax, Mil-Qarabağ (Xocalı — *Q.Q.*) və s. kimi ərazilərində tapılmış boyalı qabların orta tunc dövründən başlayaraq, ilk dəmir dövrünədək dörd inkişaf mərhələsini keçdiyini qeyd edirlər.

Birinci mərhələ: miladdan əvvəl XX—XVI əsrləri əhatə edir. Çox səliqə ilə naxışlanmış monoxrom boyalı qablar bu dövr üçün səciyyəvidir.

İkinci mərhələ (m.ə. XVII—XV əsrlər): insan, heyvan, quş rəsmləri incə bəzədilmiş polixrom naxışlı kuzə və cam formalı qablarla səciyyəvidir.

Üçüncü inkişaf mərhələsi (m.ə. XIV—XI əsrlər): səliqəsiz naxışlanmış polixrom və monoxrom boyalı qablar — küpə, ellipsvari camlar, çaynıqvari qablar, boşqablar, vazlar və s. səciyyəvidir.

Dördüncü mərhələ (m.ə. X—VIII əsrlər): həndəsi motivdə, yalnız qırmızı rənglə naxışlanmış boyalı qablar səciyyəvidir.

Xocalı-Kurqan qəbirlərində daş qutu qəbirlərdə ölümlər bükülü halda uzadılmış, bəzən oturdulmuş (və ya yandırılıb külünü) vəziyyətdə dəfn edildiyi aşkar olunmuşdur.

Bu qəbirlərdə qazan, bardaq, saxsı qablar, cilov, kəmər dəsti, ov və mifoloji səhnə bəzəkləri, sümükdən bəzək əşyaları, dulus çarxında gildən piyalə, bardaq, sərnic, nəhrə, süzgəc və s. aşkar edilmişdir.

"Qafqaz Albaniyasının yaşayış yerlərinin və qəbir abidələrinin öyrənilməsi ölkənin təsərrüfat həyatı, dini ideologiyası haqqında bəzi ümumi nəticəyə gəlməyə imkan verir. M.ə. 1-ci minilliyin 2-ci yarısında ölkədə əkinçilik yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdı. Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş arpa, buğda, darı qalıqları, ağac vəllər, daş təknelər, novçalar, dəmir gəvənin kimi dövrü abidələr qədim Albaniya əhalisinin əkinçiliklə bərabər maldarlıqla da məşğul olmasına dəlalət edir. Xocalıda üzə çıxan kərpicdən tikilmiş su quyularının qalıqları da həmin ərazidə yaşayan əhəlinin suvarma ilə məşğul olmasını bildirir.

Xocalıda daş qutu və küp qəbirlər də aşkara çıxarılmışdır. Bu qəbirlər əntiq dövrü və ilk orta əsr katakombaları dövrünü əhatə edir. Bu katakombalar quruluşca eynidir. Bunlar bir, bəzən isə iki kameralardan ibarət olub, əksəriyyətində cüt skeletlər aşkar olunmuşdur. Ölü qəbirə qoyulduqdan sonra (bu qəbirlərin hündürlüyü 0,9—1,7 m, eni 1,5—3 m, dərinliyi yer səthindən 3,5—3,6 m olublar) qəbirin ağzı daşla və ya kərpiclə hörülmüşdür. Belə küp qəbirlərə ən çox Azərbaycanda təsadüf olunur.

Azərbaycanda xristianlığa qədər dini təsəvvürlər sistemində insanların ilahiləşdirdikləri təbii obyektlərdən biri daşdır. Daşın insan həyatında oynadığı əsas rola görə ona etiqaq yaranmışdır".

"İbtidai cəmiyyətdə insanların hər şeyə canlı kimi baxıb, onlarda ruhun olmasına dair yaratdıqları dini görüşlər sistemi animizmin (animizm — latın sözüdür, "animika" ruh, can deməkdir) adlanır.

Daşa, ağaca və başqa əşyaların müqəddəsliyinə inam bu gün də Azərbaycanda qalmaqdadır. Suya, oda inam da animizmin başqa bir təzahürüdür. Məsələn, "od haqqı", "isti zindan haqqı", "su haqqı", "ocaq haqqı" kimi andiçmələr qədim azərbaycanlıların inanclarından bu günümüzdə kimi gəlmiş və atəşpərəstliklə əlaqədardır. Xocalıda "Cahan ocağı", deyilən müqəddəs ocağın qədim inanclarımızın kökünə bağlı olduğunu da qeyd etməliyik.

Xocalı abidələrinin bir qismini siklop (siklop yunancadan KUK-LORS — təpəgöz deməkdir. Qədim Yunan əsəirlərində alnın ortasında gözü olan nəhəng varlıqlara deyilir. İri, böyük mənasında işlənilir) tikililəri təşkil edir. Həmin siklop tikililərin qalıqları əsasən Xocalı şəhərinin çayqırağı və yüksək sahələrdə qazıntılar zamanı üzə çıxmışdır. Bəzən arakəsmələrdən ibarət olan uzunluğu 17—18 metr, eni 8—10 metr və bu cür tikililər bir neçə hissəyə bölünmüşdür. Bu tikililərin içərisində ərzaq saxlamaq üçün quyu qazılır, yaxud da təsərrüfat küpləri basdırılırdı. Divarları yonulmuş sal daşlardan olan belə tikililərin hündürlüyü 3—3,5 metrə çatırdı.

Siklop tikililərini tədqiq etmiş alimlərə məlum olmuşdur ki, bu abidələr əsasən m.ə. II minillikdə və I minilliyin əvvəllərində olmuşdur.

Son tunc dövrü üçün Xocalı-Gədəbəy, Naxçıvan, Talış-Muğan arxeoloji mədəniyyətləri səciyyəvidir. Yastı tiyəli naxışlarla bəzədilmiş xəncərlər Qızıləng, Talış, Xocalı-Gədəbəy, Mingəçevir və başqa yerlərdən tapılan xəncərlərə çox oxşardır. Qırmızı rəngli saxsı qablar Naxçıvan, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin qabları ilə eynidir.

Xocalıda 5Nə-li Kurqandan aşkar edilmiş gil qabın qulpu üzərində buğda dənələri təsvir edilmişdir. Tədqiqatlardan məlum olur ki, 3—4 min il bundan əvvəl qədim Qarabağın sakinləri — indiki azərbaycanlılar əkinçiliklə məşğul olmuşlar.

Qədim Xocalı abidələrinin tədqiqi zamanı məlum olur ki, ağır-lığı 10 tona qədər olan uzun daşlar daha çox üstünlük təşkil edirlər. Xocalıda torpaqdan tökülmüş oval şəkilli, hündürlüyü 2 metrə qədər, diametri 12 metrdən çox olan Kurqanlar diqqəti daha çox cəlb edirdi. Bu Kurqanların bir neçəsi qum və daş qarışıqından ibarət idi.

Xocalıdan tapılan qırxım qayçıları, ucu şiş itilənmiş bıçaqlar və s. metaldan hazırlanmış əşyalar onu göstərir ki, Xocalı Qafqaz Albaniyasında ən qədim yaşayış məskəni olmuşdur və hələ qədimdən dünyanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Xocalıdan adı qazıntılar zamanı tapılan saxsı qabların sayı-hesabı yox idi.

Tədqiqatçılar Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin üç inkişaf mərhələsinin keçdiyini müəyyən etmişlər. İlk mərhələ m.ə. XIII—XI, ikinci mərhələ XI—IX, son mərhələ IX—VII əsrlərə aid edilir.

Xocalı abidələri Azərbaycan alimləri tərəfindən 1920-ci ildən tədqiq edilməyə başlanmışdır. Ə. Ələkbərov bu abidələr kompleksini Azərbaycan abidələri haqqında təsəvvür əldə etmək üçün açar adlandırmışdır. Eyni zamanda bu abidələr alman arxeoloqu E. Resler, rus şərqşünası M. Xanikov, ingilis F. Beyer, fransız A. Berje və başqaları tərəfindən tədqiq edilmiş, Xocalıdan əldə etdikləri tarixi əşyaları öz ölkələrinə apararaq ayrı-ayrı muzeylərin eksponatlarını zənginləşdirmişdilər.

Əfsuslar olsun ki, Xocalının mədəni, tarixi tapıntıları dünya muzeylərini — (Paris, Almaniya, London, Sankt-Peterburq) bəzədiyi halda, bizim muzeylərdə bu əntiq tapıntılara rast gəlmirik. Sovet dövründə bu tapıntılar Ermənistanı daşınıb aparılmışdır.

Bu bizim laqeydliyimizin, tariximizə biganəliyimizin acı nəticələridir. Tarixi məxəzlərə ciddi-cəhdlə girişsək də tarixşünaslığımızda Xocalı-Qarabağ mədəniyyət abidələri haqqında çox az mənbəyə rast gəldik.

Belə bir maraqlı sual meydana çıxır. Nə üçün biz tariximizə, ulu keçmişimizə belə laqeyd münasibət bəsləmişik? Nə üçün biz də sovetlər birliyinin tərkibində başqa xalqlar kimi mənəvi dəyərləri-mizi qoruyub saxlaya bilməmişik? Bunun ən böyük səbəblərindən biri də "beynəlmiləçilik" azarına tutulmağımız olmuşdur. Bir də cəfəng "Elmi ateizm" və "Elmi kommunizm" xülyalarına uyuyub, tarixi yaddaşımıza laqeydliyimizdən irəli gəlmişdir. Bununla da mənəvi dəyərlərimizə ağır, sarsıdıcı zərbələr vurulmuşdur. İndi isə o zərbələrin ağrılarını çəkməyə məcbur olmuşuq.

Azərbaycandakı Xocalı soyqırımı

1992-ci ilin 26 fevralı... 7 mindən çox əhalisi olan Azərbaycanın XOCALI şəhərində erməni ordusu xüsusi amansızlıqla və düşünülmüş şəkildə qırğın törətdi. Ermənilərin indiyə qədər törətdiyi qətlərdən və yanğınlardan fərqli olaraq, daha böyük vəhşiliklə mülki əhalidən 613 nəfər işgəncə ilə öldürüldü ki, onun 63-ü körpələr idi. 25 uşaq tam valideynsiz qaldı. 487 adam yaralandı. 1275 azəri əsir götürüldü. 150 adam itkin düşdü. Erməni silahlı birləşmələrinin Xocalıya hücumu və qətləmə həm də geostrateji məqsəd daşıyırdı. 7000 əhalisi olan bu şəhər Dağlıq Qarabağın paytaxtı Xankəndindən (ermənilərin Stepanakert adlandırdıqları şəhərdən) 10 km cənubda yerləşirdi. Qarabağ dağlarından AĞDAM-ŞUŞA və ƏSGƏRAN - XANKƏNDİ yolundakı yeganə hava limanı da Xocalı ərazisində idi. Həm də ermənilərin yerlə-yeksan etdikləri bu ərazidə maddi-mədəni abidələrin qalması sabah bu torpaqların daimi sakinlərinin ermənilər olduğu fikrini inkar edən təkzibedilməz fakt olacaqdı. Bu dəhşətli qətlərin müəllifi ermənilərdir.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Bu, mənim nəvəmdir. Qızımı öldürdülər, ərini öldürdülər, iki qız nəvəmi də öldürdülər. Bu iki nəvəmlə mənə ölümdən bizimkilər güclə qurtardılar. Qızımın ərini ağaca bağlayıb hissə - hissə yandırdılar. Döyə-döyə, benzin töküb yandırdılar. 9 yaşlı qız nəvəm erməninin ayaqlarını qucaqlayıb yalvardı ki, anamı, bacılarımı öldürün, atamı öldürməyin. Ayağını öpdü, yalvardı... Erməni onu ayağı ilə vurub itələdi, sonra atasının başına benzin töküb tamam yandırdı.

Bəli... Ölənlər azərbaycanlılar, öldürənlər isə ermənilərdir. Zaman-zaman azərbaycanlıları soyqırım edən ermənilər Azəri-türk torpaqlarında öz dövlətlərini qurmaq üçün yerli və daimi əhali olan azərbaycanlıların izini silərək onların yaşadığı ərazilərə sahib çıxdılar. İndi də bu üsulla QARABAĞA yiyələniblər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Xocalı hadisələrindən sonra biz xocalılar... heç birimiz özümüzlə gəlmirdik. Atam da 2 il can verdi. Axır sözü də o oldu ki, mənə Xocalıya aparın. Mən onu necə aparacağam?

...Üzr istəyirəm.

Bu insanlar isə Qarabağdan qovulan, min bir əziyyətdən sonra sağ qalan azərbaycanlılardır ki, onlar tək doğmalarını yox, həmçinin ata-baba yurdlarını da itiriblər. Əsrlərlə nəsilbənəsil yaşadıkları ərazini erməni separatistlərinin təqibi, təzyiqi, zorakılığıyla tərk edərək, müvəqqəti olaraq çadırlarda, vaqonlarda yerləşdilər ki, yaxın bir vaxta geri dönəcəklər. Və onlar 10-15 ildir ancaq ümid edirlər. Biz onlara qaçqın deyirik, köçkün deyirik, didərgin deyirik. Onların yeganə ümidi vətənə dönməkdir... sonuncu ölən də elə ümididir.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Torpağımızı qaytaracaqlar? Biz öz torpağımıza qayıda biləcəyik?

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Hamıya - bütün insanlara yalvarırıq... Allaha yalvarırıq, bizi bu bələdan qurtarın. Qucaqlardakı körpələr ağlayır, gəlinlər ağlayır, qocalar ağlayır... Bizi bu bələdan qurtarın. Allah rəhm eləsin bizə...

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Ermənilər bizim vətənimizi darmadığın etdilər. Hər yeri yandırdılar!
Oddadılar! Oddadılar!

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Hər tərəfdən Xocalını mühasirəyə almışdılar. Güllə yağış kimi yağdı. Adamlar elə ev paltarında, başmaqda, alt paltarında birtəhər canını götürüb meşəyə qaçdı. Gecə idi. Göz-gözü görmürdü. Ermənilər meşəni də mühasirəyə almışdılar. Tələyə salıb xeyli də orda qırdılar. Birtəhər, sürünə-sürünə canımızı qurtardıq. Bir yerə toplaşmış ailələrin, körpələrin üstündən BTR-lər keçib onları torpağa qarışdırdı. Qurtulan çox az adam oldu. Böyük oğlum elə Xocalıda qaldı. Meyidini sonra xarici jurnalistlər gətirdilər. Kiçik oğlum da orda itirdim. Bilmirəm, əsirdir, ya öldürüblər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Tarix boyu yer üzünə hələ belə bir vəhşi millət gəlməyib. İnanın, 18-ci ildə etdikləri kimi, ermənilər körpələri nizəyə keçirirdilər. Qadınları doğrayırdılar. Bütün evləri yandırdılar. Hamı 5 mərtəbəli evlərin

zirzəmilərində gizləndirdi. Ermənilər orda adamları torpağa çevirdilər. Gənclərin, uşaqların diri-diri gözlərini çıxarırdılar. Ananın gözü qarşısında oğlunun başını kəsirdilər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Mənim dərdim tək ölən oğlumun dərdi deyil. Mənim başımda bir dənə də ağ saç yox idi. Torpaq dərdi mənim başımı ağartdı. Oğul torpaq yolunda ölür də, itər də... Bu gün torpaqlarımızı alsalar, sürünə-sürünə gedərəm. Heç olmasa, gedib oğlumun əkdüyü ağacların köklərini çıxarıb qoxlayaram. Onun əli dəyən hər şeydən oğlumun ətrini alaram.

1988-1993-cü illərdə Qərbi Azərbaycanda, Qarabağda, xüsusi ilə Xocalıda yerli əhalini məhv edərək, etnik təmizləmə apardılar. Ərazidə azəri millətinin kökünü kəsərək «Böyük Ermənistan» -«dənizdən-dənizə», yəni Qara dənizdən Xəzər dənizinə qədərki torpaqlarda heç bir vaxt olmayan Erməni vilayətini yaratmaq ermənilərin əsas məqsədi idi. Ancaq XX əsrdə ermənilər tərəfindən 2 milyon azərbaycanlı öldürüldü. Baxmayaraq ki, 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə ermənilərin bizə etdiyi soyqırımı, həmçinin bu soyqırımların biri olan Xocalı faciəsini yaşayan bizləri Avropa ölkələri görmək istəmirlər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Bu uşaqlar mənimdir. Bütün nəsilədən qalan bunlardır. Ürək ağrısı tapmışam. Bircə istəyim odur ki, vətənə gedib qohumlarımla qəbrini ziyarət edim.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Heç kimim qalmayıb. Təkm. Nə qardaş, nə bacı, nə övlad... 7 ildir bax, bu çadırdə yaşayıram. Neyləyim? Əlac var? Hamı çıxış yolu?

Qaçqın şəhərciklərindən təxminən 30-40 km aralı məsafədə olan bu şəhər isə Bakıdır. Azərbaycanın paytaxtı, qədim sivilizasiyadan xəbər verən Bakıdır. Burada isə sülh danışıqları ilə zəbt edilmiş tarixi torpaqlarımızın geri qaytarılması üçün cəhdlər göstərilir. 15 ildir biz istəyirik ki, Dünya həqiqəti görsün. Erməni ideoloqlarının versiyalarına yox, erməni terrorunun nəticələrinə - bütün bu həqiqətlərə baxsınlar, inansınlar, əmin olsunlar. Biz sivil ölkələrin ədalətinə, hələ də inanmaq istəyirik...

(Qaçqın, Qarabağlı uşağın söylədikləri)

Ermənilər torpağımızı da, evlərimizi də əlimizdən alıblar... Bəs orda qalan yoxdu? Onların əlində ana-bacı- qardaşlarımız qalıb. Sən neyləmək fikrindəsən? Mən döyüşməyə gedib evimizi qaytara-cam...

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Allah tezliklə bizi öz torpağımıza qaytarsın. Heç kim öz yurdundan didərgin düşməsin. Kömək edin, vaqonlarda qalmışıq... istidə, soyuqda dəmirilər-təkərlər arasında günlərimizi sayırıq.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Azərbaycanın başqa rayonlarında da camaatı öldürüb, döyüb, qovub ərazidən çıxarırdılar. Amma bunu belə qəfildən heç kim gözləməirdi. Belə fəlakəti hələ heç kim görməyib. Hamısı hərbi geyimdə idi. BTR-lərlə, tanklarla... 366-cı diviziya ermənilərlə bir yerdə idi. Stepanakertdəki rus qoşunları ilə birləşmiş halda hücum etdilər. Sonralar dedilər ki, ermənilər bu ərazidən bir azərbaycanlının da sağ çıxmasına əmr veriblərmiş. Bu millət davası idi! Torpaq alan belə vəhşiliklər edər?

Ermənilərin törətdiyi XOCALI faciəsi FAŞİSTLƏRİN törətdiyi XATIN faciəsi kimi ərazinin yerli sakinlərinin 99%-nin yer üzündən silinməsi ilə nəticələndi. Siyahısı hələ də məlum olmayan minlərlə əsirlərin taleyindən danışmağa dəyməz... Çünki onlara verilən işgəncələrdən sonra əzablı ölümlə ölürlər. Erməni silahlı qüvvələri məlum rus imperiyasının dəstəyi ilə elə təkə Qarabağdan 1 MİLYON sakinin qaçqın şəklində torpaqlarını tərk etməsinə, çadırlarda yaşamasına səbəb oldu. Azərbaycanın bu gün 20% torpaqları işğal altındadır. Və təkə Xocalı faktoru, əslində bütün Qarabağın yerli əhali-sində qorxu, psixoloji sarsıntı yaratmaqla, həm də işğal prosesinin sürətlənməsinə səbəb oldu.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Əsirləkdə olanda bizi gecə də 3 dəfə, gündüz də 3 dəfə döyürdülər. Kişilərin başına olmazın oyununu açırdılar. Bizim əllərimizi qapı arasında qoyub sındırırdılar. Qolumuzu arxadan dartıb çıxarırdılar - sümüklərin arası şişib göynəyirdi. İşgəncələr çox idi. Nə zülmə gəlib çıxdıq... Ərimdən, qardaşımdan xəbərim yoxdur. Ölüb də... öldürüblər.

Rus imperiyası 1801-1828-ci illərdə Yaxın və Orta Şərqdə İngiltərəyə qarşı mövqeyini möhkəmlətmək və apardığı işğal siyasətini həyata keçirmək üçün ermənilərdən bir alət kimi istifadə edirdi. İmperiya

Azərbaycan torpaqlarının hesabına qondarma Erməni vilayəti də yaratdı. Azərbaycanın bədnam tarixi isə yazılırdı... Ümumiyyətlə, son 200 ildə vaxtı ilə Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan ərazisində iki mindən artıq azəri türk yaşayış məskənləri müxtəlif yollarla (rəsmi köçürmələrlə, silah gücünə qovmaqla, soyqırım törədərək kəndləri yandıraraq xaraba qoymaqla) siyahıdan silinmiş, tarixi Azərbaycan torpaqlarında monoetnik Ermənistan dövləti yaradılmışdır.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Azərbaycanın başına gələn bu bəlanın çox dərin kökləri var. Onun da başında müəyyən maraqlı qüvvələr durur. SSRİ vaxtı bir cürə... dağılandıqdan sonra Rus İmperiyası öz məqsədinə görə xalqları bir-birinə qırdırır.

Ermənilər - Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində torpaqları yerli azəri türklərindən təmizləyərək (özü də heyvani ehtirasla vəhşiliklər törədərək «Türk yoxdur, onun torpaq problemi də yoxdur» şüarı ilə) «Böyük Ermənistan» üçün digər ərazilər uğrunda daha amansız qırğınlara əl atdılar. Və indi Azərbaycanın DAĞLIQ QARABAĞINI tam mənimsəyən ermənilər 1990-93-cü illərdə Laçını, Kəlbəcəri, Ağdamı, Cəbrayılı, Füzulini, Qubadlıyı və Zəngilanı işğal etmişlər və erməni əhalisini ora köçürərək indi oraya da öz əraziləri kimi sahib çıxmaq istəyirlər. Şahidi olduğumuz bu dəhşətli hadisələri biz soyqırım adlandırırıq... Bugünkü sivil dövlətlərlə yanaşı duraraq onların dəstəyini qazanan erməni separatçıları bu vəhşilikləri törədib və törədir. Yaddan çıxarmayacağıq, bu qətlər hələ ki, bizim - azərbaycanlıların başına açılır. Kim zəmanət verə bilər ki, ermənilər şahidi olduğumuz vəhşiliyi sabah başqa millətlərə də şamil etməyəcəklər? Erməni separatistlərinin törətdiyi vəhşilikdən başqa, 200 mindən çox didərgini və 1 milyondan çox qaçqını olan, torpaqlarının 20%-i işğal edilən AZƏRBAYCAN hələ də dünyanın onun fəryadını eşidəcəyinə ümidlidir...

BU İSƏ SON ÜMİDDİR... DEYİLMİ?

AZƏRBAYCANIN ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN İŞĞAL EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİ

ŞUŞA

XANKƏNDİ

XOCALI

ƏSGƏRAN

XOCAVƏND

AĞDƏRƏ

HADRUT

LAÇIN

KƏLBƏCƏR

AĞDAM

CƏBRAYIL

FÜZULİ

QUBADLI

ZƏNGİLAN

Ermənilər bu ərazilərin hər birində AZƏRBAYCANLI izini silərək «Böyük Ermənistan» ideyasını həyata keçirməklə məşğuldurlar. Biz isə sizə Azərbaycanın ermənilər tərəfindən işğal edilmiş 14 rayonundan cəmi birindən - XOCALININ işğal tarixindən danışdıq.

Sizə təqdim etdiyimiz bu faktlardan bir nəticəyə gələ bilərsinizmi?

Bu gün Azərbaycanda 12 yaşlı uşaq vətənin harda olduğunu bilmir, çünki onun valideynlərini doğma torpaqları QARABAĞDAN 13 ildir ki, qovublar.

M. Ələkbərzadə. Tarixin bir günü və ya günün tarixi. Bakı: 2005, S. 64-72.

Araş

25 fevral 1992-ci il tarixdə saat 22 radələrində Xocalı şəhərinə qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın silahlı quldur dəstələri ilə MDB qoşunlarının Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyəti və hərbi texnikasının birgə hücumu başlamışdır. Xocalı şəhərinə hücumda 366-cı alayın mayor Ohanyanın komandası altında 2-ci batalyonun, mayor Nabokixin komandası altında 3-cü batalyonun və başqa bölgələrin çoxsaylı ağır tankları, PDM-ləri, D-30 qaubitsası və sair iştirak etmişdir.

Hücum nəticəsində Xocalı şəhəri yandırılmış, dinc əhalinin bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi girov götürülmüşdür. Mühasirədən çıxıb qaçan əhalini isə yollarda, meşələrdə pusqu quran ermənilər vəhşicəsinə, xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Ən çox kütləvi qırğın erməni kəndi Naxçıvanik yanından Ağdam rayonu ərazisinə keçən yolda olmuşdur.

Bu hadisələrlə əlaqədar 27.02.92-ci il tarixdə Qarabağ üzrə rayonlararası prokurorluq tərəfindən Azərb. Respublikası CM-nin 70-ci maddə, 4,6-cı bəndləri, 255-ci maddə "3" bəndi ilə cinayət işi qaldırılmışdır.

366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Y. Zarviqorov, digər zabitlər Nabokix, Krauelə, Lixodey və s. haqqında, onların azərbaycanlılara qarşı Beynəlxalq Hərbi Tribunal Nizamnaməsi, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və bir sıra başqa beynəlxalq müqavilələri pozan, insanlığa uyğun gəlməyən hərbi cinayətlər etməsi barədə sübutlar toplanmışdır.

Zaqafqaziya hərbi dairəsi prokurorluğu tərəfindən də 366-cı alayın komanda heyəti haqqında cinayət işi qaldırılmışdır. Xocalı hadisələrindən sonra alayın Xankəndindən köçürülməsi adı altında içərisində ağır tanklar, PDM və sair olan 100-dən çox hərbi texnika Dağlıq Qarabağın erməni icmasından olan silahlı quldur dəstələrə verilmiş, alayın şəxsi heyətinin erməni milliyətindən olan hissəsi Dağlıq Qarabağda qalıb azərbaycanlılara qarşı cinayətlərini davam etdirir. Alayın şəxsi heyətinin qalan hissəsi isə, alay Gürcüstan Respublikası Zaziani stansiyasına "köçürüb" sonra da ləğv edildiyinə görə hazırda əsasən Rusiya Federasiyası ərazisində yaşayırlar.

366-cı alayın komanda heyətinin cinayətləri barədə işi tamamlamaq üçün Rusiya Federasiyasının Baş prokuroru V. Q. Stepankova 14.12.92-ci il və 28.06.93-cü ildə iki dəfə məktubla müraciət etmişik. Müraciətdə hətta onlara alayın zabitlərinin etdikləri cinayətləri birgə istintaq etmək barədə təklif də irəli sürülmüşdür. Ancaq indiyədək bizim bu təkliflər Rusiya Federasiyası Baş Prokuroru tərəfindən cavabsız saxlanılmışdır.

İstintaq qrupunun müstəntiqləri öz təşəbbüsləri ilə Tbilisi şəhərinin Vaziani stansiyasına gedib orada alayın komandiri Y. Y. Zarviqorovu və başqa zabitləri dindirməyə cəhd göstərmişlər. Ancaq Xankəndi hərbi qarnizonunun keçmiş prokuroru Lazutkin, Zaqafqaziya hərbi dairəsi qoşunları komandanının müavini k-n Ohanyan (milliyyətə ermənidir) müstəntiqlərə maneçilik törədib, dindirmələrə imkan verməmişlər.

Eləcə də Gəncədə yerləşən, RF yurisdiksiyasında olan hava-desant diviziyasının 366-cı alayın Xankəndindən çıxarılmasında iştirak etdiyinə görə hərbi texnikanın ermənilərə verilməsinin şahidi olmuş zabit - əsgərləri dindirməyə təşəbbüs göstərilmiş, ancaq diviziya komandanlığı Moskva ilə məsləhətləşdikdən sonra dindirmələrə icazə verməmişdir.

İstintaqın ən ağır və çox vaxt aparan bu istiqaməti olmuşdur. Bu istiqamət üzrə respublikanın 53 rayonunda məskunlaşmış, tez-tez yerlərini dəyişən 3 mindən artıq Xocalı qaçqını müəyyənləşdirilib. Azyaşlı uşaqlar istisna olmaqla Xocalı əhalisinin əksəriyyəti dindirilmişdir. Bu sahədə istintaqın çətinliklərindən biri də o, olmuşdur ki, Xocalı şəhərinə 1988-91-ci illərdə Ermənistandakı öz dədə-baba yurdlarından qovulan, Xankəndi şəhəri və Qarabağın digər kəndlərindən ermənilər tərəfindən qovulmuş azərbaycanlılar, Özbəkistandan respublikamıza pənah gətirmiş mesheti türkləri məskunlaşmışdılar. Onların çoxunun pasport qeydiyyatı, ünvanlar bürosunda qeydiyyatı olmamışdır. Ona görə də həmin şəxslər demək olar ki, çox böyük çətinliklə müəyyən edilmişlər, dindirilib iş üzrə zərər çəkmiş şəxs kimi tanınmış, əmlakları barədə məlumat toplanıb, mülki iddiaçı kimi tanınmaq barədə qərarlar çıxarılmış, ölənlər, yaralananlar haqqında məhkəmə - tibb ekspertizaları təşkil edilib, rəylər alınmışdır.

Məhkəmə - tibb ekspertizalarının rəyləri, mühasirədən çıxmağa müvəffəq olmuş Xocalı sakinlərinin ifadələri ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ağılasığmaz vəhşiliklər faktları müəyyən edilmişdir. Baş dərisinin soyulması, qulaq, burun, cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi, erməni qəbrinin üstündə azərbaycanlı başının qurbanlıq kimi kəsilməsi və sair vəhşilik faktları sübuta yetirilmişdir. Erməni caniləri qadına, qocaya və uşağa da fərq qoymadan hamıya işgəncə verirdilər. Qadınların döşlərinin kəsilməsi, cinsiyyət orqanına atəş açılması adi hal olmuşdur.

Xocalı şəhərində yerləşən dövlət və ictimai obyektlərin sayı və dəyəri ayrı-ayrılıqda müəyyən edilmişdir. Respublikanın 35 nazirlik və idarəsinin Xocalı şəhərində inşa etdikləri, balanslarında olan tikililər, qurğular, dəzgahlar, xammal və sair qiymətli barədə sənədlər toplanılmış, mütəxəssislərdən ibarət komissiya təşkil edilmişdir. Komissiyanın gəlidi nəticəyə görə Xocalı şəhərinin işğalı nəticəsində dövlət idarə, müəssisə və

təşkilatlarının, ictimai təşkilatların əmlakına 4 mlrd. 199 mln. 668 min 338 rub. məbləğində ziyan dəymişdir. Ziyan 1992-ci ilin dekabr ayına aid qiymətlər miqyasında hesablanmışdır.

- Respublika rəhbərliyinin, hərbi komandanlığın, silahlı dəstə komandirlərinin Xocalı qırğınının baş verməsində təqsiri istiqamətində istintaq iki versiya üzrə aparılmışdır:

- Vəzifəli şəxslərin xəyanəti nəticəsində Xocalı şəhəri qəsdən düşməyə verilmişdir,

- Vəzifəli şəxslərin qulluq vəzifələrinin icrasına cinayətkarcasına səhlənkar yanaşması nəticəsində Xocalı şəhərinin müdafiəsi pis təşkil edilmiş, şəhərin mühasirədən çıxarılması üçün lazımı tədbirlər görülməmiş, dinc əhalinin evakuasiyası təşkil edilməmiş, ona görə də kütləvi qırğın baş vermişdir.

Xocalı şəhərinin xəyanət nəticəsində qəsdən düşməyə verilməsi versiyası üzrə respublika Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi ilə birgə iş aparılmış, onlara konkret əməliyyat tapşırıqları verilmişdir. İstintaq qrupu tərəfindən mümkün olan bütün istintaq-əməliyyat tədbirləri aparılmışdır. Ancaq hər hansı bir vəzifəli şəxsin və ya silahlı qüvvə komandirinin xəyanət etməsi faktı müəyyən edilməmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istintaq zamanı ermənilər tərəfindən şəhərin işğalı vaxtı əsir götürülmüş Əzizov Arif Qüdrət oğlu və Məmmədov Aydın Calal oğlunun xəyanət etmələri faktıdır. Xocalı sakini olan bu şəxslər əsirlikdə olarkən əsirlikdə olan azərbaycanlılar arasında şəhərin müdafiəçilərini ermənilərə göstərərək onların öldürülmələrinə səbəb olmuşlar. Bu şəxslər haqqında Azərbaycan Respublikası CM-nin 17,94-cü mad. 4,6-cı bəndləri ilə cinayət işi ayrılıb məhkəməyə göndərilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, hələ 1988-ci ildən başlayaraq respublika rəhbərliyi tərəfindən Dağlıq Qarabağ probleminin həllində böyük səhvlərə yol verilmişdir. Həmin vaxt Dağlıq Qarabağın erməni icmasını vilayətdə partiya və dövlət orqanlarında məsul vəzifələrdə işləyən "liderləri" demokratiya, aşkarlıq şüarlarından istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməsindən ötrü açıq fəaliyyətə başlamışdılar. Respublika rəhbərliyi isə "demokratiyanı boğmaq olmaz" pərdəsi altında açıq-aşkar kütləvi informasiya vasitələri və sair yollarla respublikamızın ərazi bütövlüyünə, dövlətçiliyinə qarşı yönələn cinayətkar hərəkətlərə qiymət verməmiş, onların qarşısını almaq üçün tədbirlər görməmişdir. Cəzasız qaldıqlarından şirnikləşən ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-yə birləşməsi qərarına gətirib çıxaran kütləvi aksiyalara başladılar və eyni zamanda Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlı əhali min illik dədə-baba yurdlarından qovulmağa başladı.

1988-ci ilin martında Ermənistandan qovulub Azərbaycana gələn ilk qaçqınlar əsasən Şuşa və Yuxarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan digər məntəqələrində yerləşdirilmişdilər. Bundan narahat olan ermənilər azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmalarını müvəqqəti dayandırdılar. Təcili olaraq Aslanyan familiarı, nazir müavini işləyən bir şəxsin başçılığı ilə öz emissarlarını Dağlıq Qarabağa göndərdilər. Onlar Dağlıq Qarabağda yerləşmiş azərbaycanlı qaçqınları geri qaytarmaq üçün cəhd göstərdilər, çünki Dağlıq Qarabağda əhali nisbətinin azərbaycanlıların xeyrinə dəyişməsi erməni tərəfini qorxudurdu.

Bu vaxt isə Azərbaycan rəhbərliyi KP MK-nın I katibi Ə. Vəzirovun başçılığı altında Şuşa və Dağlıq Qarabağın başqa azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrdən Ermənistandan gələn qaçqınların çıxarılıb respublikanın başqa rayonlarında yerləşdirilməsi üçün geniş fəaliyyətə başladılar. Şuşa şəhərinə Mərkəzi Komitə katibi Orucov göndərilmiş, respublikanın müxtəlif rayonlarının rəhbərləri dəvət edilmiş və qaçqınlar arasında böyük təbliğat işi aparıb, onları Şuşa və DQ-nın başqa yaşayış məntəqələrindən çıxarmağa nail olmuşlar.

İstintaq belə hesab edir ki, həmin vaxt respublikaya rəhbərlik etmiş Ə. Vəzirov bu hərəkətləri ilə Azərbaycan xalqının mənafeyinə ağır zərbə vurmuşdur.

31 avqust 1991-ci ildə SSRİ Müdafiə Naziri Şapoşnikov Azərbaycan Respublikası Prezidenti Mütəllibova məktubla müraciət edib, müttəfiq respublikalarda milli qvardiya və ya Müdafiə Nazirliyi yaratmaq təklifi irəli sürmüşdür.

Mərkəzin bu təşəbbüsündən sonra respublika prezidenti 334 N-li 5 sentyabr 1991-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi yaratmış, müdafiə naziri vəzifəsinə Bərşadlı Valeh Əyyub oğlunu təyin etmişdir.

Müdafiə Nazirliyinin yaranma prosesinə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin əvvəlcə Bərşadlının, sonra da T. Mehdiyevin istefa tələbi ilə keçirdiyi piketlər və bu piketlərin təsiri altında tez-tez müdafiə nazirlərinin respublika prezidenti tərəfindən dəyişdirilməsi də olmuşdur.

Belə ki, V. Bərşadlı 05.09.91-ci ildən 11.12.91-ci ilə kimi, T. Mehdiyev 12.12.91-ci ildən 11.02.92-ci ilə kimi, Ş. Musayev 11.02.92-ci ildən 24.02.92-ci ilə kimi, T. Əliyev 24.02.92-ci ildən 07.03.92-ci ilə kimi müdafiə naziri işləmişlər. Altı ay ərzində dörd müdafiə nazirinin dəyişdirilməsi respublika silahlı qüvvələrinin yaradılmasına böyük ziyan vurmuşdur.

Üç ay gecikdirilmiş çağırış həm də keyfiyyətsiz keçirilmişdir. Azərbaycanda payız çağırışı üçün hərbi hissələrə göndərilməsi planlaşdırılmış çağırışçıdan ancaq 5425 nəfəri ordu sıralarına aparılmışdır.

Halbuki, istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, respublikamızda kifayət qədər çağırışçı qəbul edib, döyüşçü hazırlamaq üçün baza olmuşdur. 1991-ci ilin axırları, 1992-ci ilin əvvəllərində 4-cü Ordu hissələrindən

qəbul edilən kazarmalardan başqa təkcə respublika idman-texniki və hərbi vətənpərvərlik könüllü cəmiyyətinin məktəbləri, yataqxanaları və sair binaları bazasında, cəmiyyətdə işləyən zabitlərin köməyi ilə 30 min döyüşçü hazırlamaq imkanı olmuşdur. Eyni zamanda 1992-ci ilin yanvar-fevral aylarında T. Mehdiyevin, Ş. Musayevin əmrləri ilə onlarla hərbi hissələr yaradılmışdır. Bu imkanların heç birindən müdafiə nazirliyi rəhbərliyi tərəfindən istifadə edilməmişdir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, müdafiə naziri V. Bəşadlının 19.11.91-ci il tarixli əmri ilə respublikanın Ermənistan və Dağlıq Qarabağla sərhəd olan 22 rayonunda, o cümlədən də Xocalı şəhərində ərazi özünümüdafiə batalyonları yaradılmışdır. Xocalı şəhər Özünümüdafiə batalyonu əsasən Xocalı əhalisindən təşkil olunmuşdur. Batalyonun komandiri Xocalı şəhər orta məktəbində hərbi təlim üzrə müəllim, ehtiyatda olan baş leytenant Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu təyin edilmişdir. Batalyonun şəxsi heyəti 237 nəfər zabit və əsgərdən ibarət olmuşdur.

Müdafiə Nazirliyi tərəfindən Xocalı batalyonunda 44 ədəd 7,62 mm kalibrli, 51 ədəd 5,45 mm kalibrli AKM avtomatı, dörd ədəd əl pulemyotu, 2 ədəd qumbaraatan, 3 ədəd pistolet, 10 ədəd T03-8 markalı tüfəng və az miqdarda döyüş sursatı verilmişdir. Bundan başqa batalyonun əsgərlərində şəxsi hesaba alınmış müxtəlif növ ov tüfəngləri və sair olmuşdur. Bundan başqa batalyonda SSRİ-nin daxili qoşunlarında qalmış bir ədəd BRDM, iki ədəd "alazan" qurğusu olmuşdur.

Xocalıdakı batalyona kömək məqsədilə 21 dekabr 1991-ci ildə 33 nəfərdən ibarət minaatan batareyası göndərilmiş, Ağdamda onlardan 13 nəfəri Umudlu kəndinə, qalanı isə Xocalı şəhərinə göndərilmişlər. Fəciə zamanı batareya 16 nəfər şəxsi heyətilə Xocalı müdafiəçiləri arasında olmuş, altı nəfəri qəhrəmancasına həlak olmuşlar.

1991-ci ilin noyabrında keçmiş SSRİ DİN qoşunları Dağlıq Qarabağdan çıxdıqdan sonra Xocalıya quru yolla gediş-gəliş tam kəsilmişdir. Xocalı ilə əlaqə ancaq Zəbrat xüsusi aviasiya birliyi "Azalaero"nun vertolyotları vasitəsilə həyata keçirilmişdir. 28.01.92-ci ildə Ağdam - Şuşa marşrutu ilə uçan vertolyot ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra, Xocalı şəhəri ilə vertolyot əlaqəsi də kəsilmişdir.

28.01.92-ci ildə Xocalı soyqırımını baş verən gündə 13.02.92-ci ildə ancaq bir dəfə Xocalı şəhərinə Mİ-26 markalı nəqliyyat vertolyotu uçmuş və 300 nəfərdən çox sakini Xocalıdan çıxarmışdır. Bu vertolyotu MDB qoşunlarının Gəncədə yerləşən vertolyot eskadrilyasından Qarabağ zonası üzrə prezident müvəkkilliyinin ayırdığı 100 min manat hesabına almaq mümkün olmuşdur. Sonralar da vertolyot eskadrilyasının komandiri Zolotuxin və pilotlar Zaqafqaziya hərbi dairəsinin qadağanına isnad edərək Xocalı şəhərinə vertolyot göndərilməsindən imtina etmişlər. Bu məsələ ilə əlaqədar müraciət edən şəxslərə isə Zaqafqaziya qoşunları hərbi dairənin komandanın müavini Qrekov və başqa yüksək rütbəli zabitlər Azərbaycanın MDB-yə daxil olması lazım olduğuna işarə etmişlər.

Müəyyən edilmişdir ki, Xocalının mühasirədə olması, əhalinin çıxılmaz vəziyyətə düşməsi, Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğal olunacağına labüd olduğu hamıya: hakimiyyətdə, eyni zamanda müxalifətdə olan qüvvələrə məlum idi. Dağlıq Qarabağda hadisələrin inkişafı bunu göstərirdi.

24.09.91-ci ildə keçmiş Mardakert rayonunun İmarət - Qərvənd kəndinin işğalı ilə başlayan qoyulmuş, azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdan qovulub çıxarılması prosesi buna əyani sübutdur. 30.10.91-ci ildə Tuğ və Səlakətin kəndləri, 12.11.91-ci ildə Axullu, 19.11.91-ci ildə Xocavənd, 12.11.91-ci ildə Cəmilli kəndləri işğal olundu.

10.02.92-ci ildə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Baş Komandanı A. Mütəllibov Qarabağ zonası ərazisində olan silahlı qüvvələrin üzərində vahid komandanlıq yaradılması barədə 2 və 3 N-li əmrlər verilmişdir.

2 N-li əmrlə vahid komandanlıq Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər nazirinin müavini, Qarabağ zonası üzrə Daxili İşlər idarəsinin rəisi T. Əliyevə tapşırılmışdır. Elə həmin tarixdə 2 N-li əmr bir bənd artırılmış 3 N-li əmr prezident tərəfindən Ali Baş Komandan kimi imza olunmuşdur. Bu bənddə Qarabağ zonasına daxil olan Şuşa şəhərinin müdafiəsi R. Qaziyevə həvalə edilmişdir.

Bir nəfərə ciddi məsuliyyət tələb edən bir neçə vəzifənin həvalə edilməsi göstərir ki, prezidentin həmin vəzifələrin lazımı qaydada yerinə yetirilməsində marağı olmamışdır. Xocalı hadisələri ərafəsində T. Əliyevi Bakıya çağıraraq prezidentin sərəncamında saxlamaq, sonra isə onu müdafiə naziri təyin etmək, faktiki olaraq Qarabağ zonasını vahid komandansız qoymaq idi. Bu hərəkətlə Ağdam və onun ətrafında olan silahlı qüvvələrin birləşməsi, Xocalıda olan əhalinin mühasirədən çıxarılmasından ötrü əməliyyat keçirilməsi pozulmuş oldu.

15 fevral 1992-ci ildə Ş. Musayev F. Hacıyevə Müdafiə Naziri əvəzi və baş qərargah rəisinin səlahiyyətli nümayəndəsi olması barədə vəsiqə verib onu Ağdama göndərmişdir. Vəsiqə F. Hacıyevə qarşıya çıxan vəzifələri yerində həll etmək hüququ vermişdir.

Həmin gün Ağdama gələn F. Hacıyev Qarabağ zonası üzrə silahlı qüvvələrin vahid komandanı T. Əliyevin iş otağında oturmuş, giriş qapılarına şəxsi mühafizəsi üçün əli silahlı şəxslər təyin etmişdir. Ağdamda o, özünü prezident tərəfindən göndərilən səlahiyyətli nümayəndə, bütün silahlı qüvvələrin komandanı elan etmişdir.

Müdafiə nazirliyi tərəfindən T. Əliyevin sərəncamına göndərilən, hərbi təhsilli zabitlər İ. Abdullayev və T. Mehdiyev də öz tabeçiliyinə keçirmişdir. Xocalı hadisələrinə kimi faktiki olaraq o, Ağdam rayonunda yerləşən, ətraf rayonlardan, Müdafiə Nazirliyindən göndərilən silahlı qüvvələrə komandanlığı ələ keçirmiş, hərbi texnikaya sərəncamçılıq etmişdir.

21, 22, 23, 24, 25 fevral 1992-ci il tarixlərdə, hər gün F. Hacıyev Xocalını mühasirədən çıxarmaq üçün əməliyyatın başlama vaxtını təyin etmiş, hər dəfə də müxtəlif bəhanələr irəli sürərək əməliyyatın keçirilməsini Xocalı faciəsi baş verənədək başqa günə keçirmişdir.

23.02.92-ci il tarixdə "Qrad" qurğuları gizlətmək adı altında Ağcabədi aeroportuna aparılmışdır. Xocalı faciəsi baş verərkən "Qrad" qurğuları Ağdamda olmadığından hücum edən ermənilərə qarşı həmin qurğulardan vaxtında istifadə etmək mümkün olmamışdır.

25.02.92-ci ildə axşam saat 22 radələrində erməni quldurları Xocalı şəhərinə hücum edərkən F. Hacıyev Ş. Mirzəyevin batalyonunda olmuş, Xocalı əhalisinin qırğından qurtarmaq üçün nə o, nə də Ş. Mirzəyevin batalyonu heç bir tədbir görməmişdir.

Azərbaycan Respublikası DİN XTMD Rövşən Cavadovun rəhbərliyi ilə Asif Məhərrəmov, Allahverdi Bağirov və Yaqub Rzayevin dəstələri Xocalı şəhərindən qırğından canlarını qurtarıb qaçan əhalini qarşılamaq, onların yolunu ermənilərdən təmizləmək üçün erməni mövqelərinə hücum edib döyüşə atılanda F. Hacıyevin gizlədiyi Müdafiə Nazirliyinin Ş. Mirzəyevin komandiri olduğu batalyon və X. Xudiyevin komandir olduğu batalyon döyüşə girməmiş, əmr gözləmişlər. Səlahiyyətlərinin alındığını bəhanə edən F. Hacıyev isə onlara heç bir əmr verməmişdir.

F. Hacıyev Xocalı əhalisinin gizli yollarla mühasirədən çıxarılmasından ötrü Qarabağ zonası üzrə milli təhlükəsizlik idarəsi tərəfindən ona təqdim edilən bələdçilərdən istifadə etməmiş, əhalinin itkisiz çıxarılması imkanını əldən vermişdir.

İstintaq müəyyən etmişdir ki, Xocalı qırğınının qarşısının vaxtında alınmaması səbəblərindən biri də səhv kadr siyasəti nəticəsində hadisələr ərəfəsində Ağdamda sabitliyin pozulması olmuşdur.

1991-ci ilin payızından başlayaraq Dağlıq Qarabağdan kütləvi surətdə qovulan azərbaycanlılar əsasən Ağdam şəhərinə pənah gətirirdilər. 12 fevral 1992-ci ildə Malıbəyli, Quşçular kimi çoxminli əhalisi olan kəndlərin, 15.02.92-ci ildə isə çoxlu insan qırğını ilə Qaradağlı kəndinin işğalı Ağdamda partlayış həddinə çatmış vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. On minlərlə qaçqın gündəlik olaraq Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında mitinqlər keçirirdi. Qaçqınlar əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələbi ilə Qarabağ zonası üzrə daxili işlər idarəsinin binasına basqın edib, pəncərə şüşələrini sındırmış, telefon xətlərini qırılmışdılar. Belə bir vəziyyətdə respublika DİN 18.02.92-ci il tarixli əmri ilə Ağdam rayon DİŞ-nin rəisi İslah Paşayev vəzifəsindən azad edilmiş, onun yerinə təyin edilmiş Rəşid Məmmədov vəzifəsinin icrasına 25.02.92-ci ildə başlamışdır. Respublika prezidentinin 21 fevral 1992-ci il tarixli fərmanı ilə Ağdam rayon icra hakimiyyətinin başçısı Səyyaf Verdiyev vəzifəsindən azad olunmuşdur.

Respublika rəhbərliyi Ağdam rayonunda olan kadr dəyişikliyinə rayon ağsaqqallarının müraciəti ilə əsaslandırıldılar.

İstintaq isə müəyyən etmişdir ki, respublika prezidenti A. Mütəllibov Ağdam rayon icra hakimiyyəti başçısı S. Verdiyevin yerinə müvafiq bir adam tapmağı Bakı şəhəri icra hakimiyyəti başçısı R. Ağayevə tapşırılmışdır. R. Ağayev bu işi Ağdamla əlaqəsi olmayan Bakı şəhəri DİN-nin rəisi Bəxtiyarova həvalə edir. Bəxtiyarov isə öz növbəsində əslən Ağdamlı olub, uzun müddət Ağdamdan ayrılıb Bakıda yaşayan iki rayon daxili işlər idarəsi rəislərinə tapşırır. Onların təqdim etdikləri Ağdam rayon tədarük kontorunun müdiri K. Axundov icra hakimiyyəti başçısı təyin edilir.

Nəticədə Xocalı hadisələri ərəfəsində regionda ən çox silahlı qüvvəsi, silahla daha yaxşı təchiz edilmiş Ağdam rayon daxili işlər şöbəsi rəissiz qalır. Eləcə də icra hakimiyyətində qeydiyyatdan keçmiş bir neçə könüllülər dəstəsi və sair qüvvələri olan Ağdam rayonunda birləşdirici, rəhbərlikedicilərin rol oynayan, bütün rayonun qüvvələrini ayağa qaldıraraq düşməyə qarşı yönəlməli olan icra hakimiyyəti başçısız idi. Çünki, köhnəsi getmişdi, yenisi isə iki-tüç gün ərzində ancaq işlə tanış ola bilərdi.

Ağdamda sabitliyin pozulmasında rayonun daş karxanasının direktoru işləyən, Ali Sovetin deputatı Qasım Kərimov müəyyən mənfəət rol oynamışdır. O, 17 fevral 1992-ci ildə Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən minlərlə adamın iştirak etdiyi mitinqdə çıxış edərək rayon rəhbərliyini bacarıqsızlıqda təqsirləndirmiş, Ağdam rayon DİN-nin rəisi İ. Paşayevin bir sutka ərzində rayonu tərk etməsini tələb etmiş və silahlı qüvvələrə komandanlığı öz üzərinə götürdüyünü, qərargahının Qaraağacı qəbiristanlığında yerləşdiyini elan etmişdir.

Belə özbaşınalıq halları Xocalı hadisələri ərəfəsində tam hakimiyyətsizliyə gətirib çıxarmış, təxribatlar baş alıb getmiş, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti pozulmuşdur.

24 fevral 1992-ci ildə saat 22 radələrində Ağdam - Əsgəran yolu ilə Xramort kəndinə kəşfiyyətə gedən xüsusi təyinatlı milis dəstəsi ilə "Qarabağ şahinləri" könüllülər dəstəsindən 13 döyüşçü ZİL-131 markalı yük maşınında naməlum səbəbdən qəzaya uğramışlar. Döyüşçülərdən üç nəfəri partlayış nəticəsində ağır bədən

xəsarəti almış, onların qıçları kəsilib ömürlük şikəst olmuşlar, qalanları isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışlar.

Belə bir ağır cinayət hadisəsi silahlı qüvvələrimizin nəzarəti altında olan ərazidə baş verməsinə baxmayaraq, nə Ağdam rayon DİN-də, nə də Qarabağ zonası DİN-də qeydiyyatdan keçirilməmişdir. Təxribatı törədən şəxslərin müəyyən edilməsindən ötrü əməliyyat və istintaq işi təşkil edilməmişdir.

23-26.02.92-ci il tarixdə Ağdam rayonu ərazisində yerləşən Uzundərə hərbi sursat anbarının və mühəndis-istehkamçı batalyonunun əmlakı zəbt edilmiş, ancaq respublika müdafiə nazirliyinə təhvil verilməsi gecikdirilmiş, döyüş sursatı və çox qiymətli hərbi əmlakın çox hissəsi heç bir qeydiyyatdan keçən və keçməyən silahlı dəstələrə, ətraf rayonların icra hakimiyyəti başçılarının nümayəndələrinə paylanmışdır. Bu faktlar da Ağdamda hökm sürən hərə-mərcliyə, hakimiyyətsizliyə əyani sübutdur.

İstintaq zamanı tam sübuta yetirilmişdir ki, 15-25.02.92-ci il tarixlərdə Xocalı əhalisinin mühasirədən itkisiz, hava yolu ilə vertolyotlar vasitəsilə çıxarmaq üçün daxili imkan var idi.

Müəyyən edilmişdir ki, respublika müdafiə nazirini əvəz edən Baş qərargah rəisi Ş. Musayevin bilavasitə öz təbəçiliyində 8 ədəd Mİ-24 markalı hərbi vertolyot olmuşdur. Bu vertolyotlar 01.02.92-ci ildən başlayaraq MDB qoşunları 13-cü hava hücumundan müdafiə ordusunun Səngəçal qəsəbəsində yerləşən hərbi hissəsindən pilotlarla olan razılığa əsasən Zabrat aeroportuna gətirilmişdir. 15.02.92-ci il vəziyyətinə bu 8 vertolyot uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. 4 vertolyotun ekipajı Tuvayev, Şvaryev, Karlov və s. MDB qoşunlarından respublika Müdafiə Nazirliyinə hərbi xidmətə qəbul edilmiş təcrübəli, Əfqanıstan müharibəsində iştirak etmiş pilotlar olmuşdur. Onların rəhbərliyi altında "Azalaero"nun mülki vertolyotlarını idarə edən pilotlar da hərbi vertolyotlarda uçuş məşqlər keçirdi.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, hərbi vertolyotlarda Ağdamla Xocalı arasında uçuş məsafəsi az olduğundan yanacağı az götürmək hesabına 10-12 sərnişin daşımaq imkanı olmuşdur.

Bundan başqa müəyyən edilmişdir ki, Xocalı hadisələri ərəfəsində "Azalaero" aviaşirkətin sərəncamında onlarla sərnişin daşıyan Mİ-8 markalı vertolyotlar uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. Doğrudur 28.01.92-ci ildə Şuşaya uçan vertolyotlar ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra mülki vertolyotlarla uçuşlar dayandırılmışdı. Ancaq hərbi vertolyotların müşayiəti ilə sərnişin vertolyotlarının uçuşunu təmin etmək mümkün idi.

Belə bir imkanın olması Xocalı faciəsindən sonra öz təsdiqini tapdı. 26-28 fevral 1992-ci il tarixlərdə hərbi vertolyotların müşayiəti ilə mülki vertolyotlarla Xocalı şəhərinin ətrafından meyitlərin, yaralıların çıxarılması, ermənilərin mühasirəsində olan Umudlu kəndindən əhalinin eyni qayda ilə çıxarılması bu nəticəni tamamilə təsdiq edir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, Xocalı şəhərinin əhalisinin evakuasiyası barədə qərar hökumət səviyyəsində qəbul edilməli idi. Respublikamızda qüvvədə olan keçmiş SSRİ Mülki Müdafiə Qərargahının 1986-cı il DNQO-0014 nömrəli direktivinə görə hər hansı bir yaşayış məntəqəsinin evakuasiyası barədə qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilməli idi.

Xocalı istintaq qrupunun rəhbəri
Rəsulov A. A.

Səriyyə Müslümqızı. Ölümdən o yandakı Xocalı.Bakı: S. 22-37.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə...

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni terror təşkilatları, rus hərbi birləşmələrinin 366-cı polkunun müasir silahlarla təchiz olunmuş muşdlularının genişmiqyaslı hücumu ilə Xocalı soyqırımını törədildi. Xocalıda minlərlə əliyalın, dinc azərbaycanlının qətlı icra olundu. Xəstələrə, ağsaqqal və ağbırçəklərə, körpə uşaqalara, qadınlara aman verilmədi. Azərbaycan xalqına qarşı amansız şəkildə soyqırım həyata keçirildi. Bu soyqırım siyasəti əvvəlcədən düşünölmüş, ciddi planlaşdırılmış və dəqiq yerinə yetirilmişdi. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin soyqırımını araşdıran istintaq komissiyasına təqdim etdiyi Xocalı şəhərinə hərbcilərin danışıqlarının lent yazısı da planın əvvəlcədən hazırlandığını və bu faciədə 366-cı rus hərbi alayının iştirakını təsdiqləyir. Belə ki, hərbcilərin telefon söhbətində Xocalıya hücumu hazırlıq getdiyi, danışıqların milyon rəqəmlərlə hesablanan pulu gözlədikləri anlaşılr.

1992-ci il fevralın 16-da, soyqırım planından on gün əvvəl məlum 366-cı alayın nəzdində "Klugin, erməni cəbhəsi" deyilən "rota" yaradılır. Sözügedən "rota"nın özəyini Livan, Amerika, Kanada, İran, İsveç və Hollandiyadakı erməni icmalarını təmsil edən, beynlərinə yeridilən, başı üstlərində "Böyük Ermənistan" xəritəsi asılan silahlı quldur erməni birləşmələri təşkil edirdi. Fevralın 17-də qızlardan ibarət "Şuşanik" adlı snayperçilər dəstəsi həmin cəbhəyə qoşuldu. Düşüncələrinə türk düşmənçiliyi hopdurulan, insani idrakdan uzaq olan "Şuşanik" snayperçiləri Livandan gətirilmişdi. "Klugin, erməni cəbhəsi"nə Xaçik Vartanyan rəhbərlik edirdi.

1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı işğal olundu, yerlə-yeksan edildi. Bəşəriyyət növbəti Xatın faciəsi yaşadı. Beynəlxalq miqyasda millətçi kimi tanınan erməni icmalarının, diaspora və lobbiçilərinin birgə hazırladıqları "Böyük Ermənistan" planının ilkin fazası, hərəkətin ilk bəndi "Haydad" və "ASALA" terror təşkilatlarıyla birgə icra olundu. Bu soyqırım əməliyyatı zamanı keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinə məxsus hərbi texnika, tərkibində zəhərli kimyəvi maddələr olan mərmilər, istifadəsi qadağan olunan "dairəvi" güllələr, digər silahlar sınaqdan çıxarıldı. Həmin qanlı gün, saat 23.00 radələrində Xocalıya 11 istiqamətdən hücum həyata keçirildi. Qarqar çayının Həsənabad kəndi tərəfindən, təyyarə limanının şərqindən, İncik tərədən, donuzçuluq kompleksi istiqamətindən - çayın sol və sağ tərəfindən, Daşbulaq-Xocalı yolu səmtindən, Norgux-Xocalı istiqamətindən, Daştəpə tərəfdən, Bozdağ və nəhayət Əsgəran tərəfdən Xocalı üzərinə qoşun yeridildi. Ətraf ələmdən ayrı düşmüş, gücü yalnız özünümüdafiə qruplarının ov tufənglərinə çatan əhali nizami rus ordusu və vəhşi erməni quldurlarına müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi. Xocalılar vəhşiliklə üz-üzə qaldı. 613 nəfər şəhid oldu. Onlardan 56-sı xüsusi qəddarlıq və işgəncələrlə öldürüldü. 27 ailə tamamilə məhv edildi. 230 ailə öz başçısını itirdi. 1275 nəfər əsir düşmüş xocalılı amansız işgəncələrə düşər oldu. Bu soyqırım əməliyyatlarında xüsusi hazırlıq keçmiş 366-cı alayın zabitlərinin və digər muşdluların iştirakı tələfatın miqyasını daha da artırdı.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik V. Savelyev özünün "Məxfi arayış"ında erməni terror təşkilatlarıyla Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, fakt və sənədlərdə bütün olub-keçənlərin şərhini verib etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınlara, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərfi görün necə ləkələndi".

"Rusların "zabit şərfini ləkələyən 55 zabit və kiçik rütbəli hərbcilərin adları qoy tarix üçün yaddaşlara yazılsın".

1. Zarviqorov Yuri Yuriyeviç - 02.03. 1955-ci ildə Qazaxıstanın Cambul vilayətinin Luqovaya stansiyasında anadan olub. 366-cı motoatıcı alayın komandiri.
2. Çitçiyən Valeri İsaakoviç - 366-cı motoatıcı alayın 1 saylı batalyonunun qərargah rəisinin müavini, mayor.
3. Ağrıyan Vaçaqan Qriqoryeviç - mayor, alayın kəşfiyyat rəisi.
4. Ohanyan Seyran Muşeqoviç - 1961-ci ildə anadan olub. Mayor, alayın 2-ci batalyonunun komandiri.
5. Arutyunov Aleksandr Aleksandroviç - mayor, 2-ci batalyon komandirinin köməkçisi.
6. Akopyan Nerses Qrantoviç - baş leytenant, 1-ci batalyonun 2-ci rotasının komandiri.
7. Arutunyan Vladislav Vladimiroviç - kapitan, 2-ci batalyonun komandiri.
8. Bəyləryan Armen Volodiyeviç - praporşik, 1-ci rotanın texniki.
9. Ayrapetyan Vaçik Qurgənoviç - 3-cü rotanın starşinası.

10. Mirzoyan Vaçik Qrantoviç - 3-cü rotanın starşinası.
11. Şixanyan Andrey Artyuşeviç - 1-ci batalyonun təşkilat üzrə komandiri.
12. Xaçaturyan - 6-cı rotanın starşinası.
13. Abramyan V.V. - 2-ci batalyonun böyük texniki, praporşik.
14. Bəyləryan Sergey Yurikoviç - 2-ci batalyonun vzvod komandiri, praporşik.
15. Danilyan Armen Barinoviç - 2-ci rotanın starşinası.
16. Avanesyan - 2-ci batalyonun böyük texniki.
17. Zaxaryan - zenit vzvodunun komandiri, praporşik.
18. Boqdasaryan Valeri - tank rotasının starşinası.
19. Kisəbəyyan Qriqoriy Akopoviç - rabitə rotasında vzvod komandiri, praporşik.
20. Arustamyan - rabitə rotasında böyük texnik.
21. Amelyan Qarik - yeməxana rəisi, praporşik.
22. Avanesyan Robik - ərzaq anbarının rəisi, böyük praporşik.
23. Arutunyan Kamo Rafaeloviç - təmir rotasında vzvod komandiri, praporşik.
24. Musaelyan - təmir rotasında vzvod komandiri.
25. Sarkisyan Aleksandr - təmir rotasında böyük texnik, praporşik.
26. Osipov Yuri - raket artilleriya anbarının rəisi.
27. Simonyan Valeri - maddi təchizat rotasının starşinası.
28. Petrosyan Aşot - məxfi hissənin rəisi, praporşik.
29. Nabokix Yevgeni - mayor, 3-cü batalyonun komandiri (arvadı erməni)
30. Lixodey İqor İvanoviç - artilleriya divizionunun komandiri;
31. Miroşniçenko İqor - maddi təchizat rotasının komandiri, baş leytenant;
32. Smaqin - leytenant, tank divizionunun komandiri;
33. Kuznetsov Andrey - kimyəvi müdafiə rotasının komandiri;
34. Qarmaş Viktor - baş leytenant, tank rotasının komandiri;
35. Balyazin - tank rotasında vzvod komandiri, leytenant;
36. Mirxaydarov - 3-cü batalyonun 7-ci rotasının komandiri, baş leytenant;
37. Fotimski - 2-ci batalyonun 3-cü rotasının komandiri, kapitan;
38. Buqayenko - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının 3-cü vzvodunun komandiri, leytenant;
39. Potapov - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, kapitan;
40. Krut - 2-ci batalyonun 6-cı rotasının komandiri, kapitan;
41. Savintsev - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, leytenant;
42. Dobranski 2-ci batalyonun 4-cü rotasının kəşfiyyat vzvodunun komandiri,
43. Bobolev - 2-ci batalyonun qərargah rəisi, kapitan;
44. Minin - 2-ci batalyon komandirinin müavini, kapitan;
45. Tevosyan - 2-ci batalyonun 5-ci rotasının komandiri, kapitan;
46. Boqaçev - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
47. Kurçatov - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
48. Maftullin 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
49. Kuzmanoviç - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
50. İvanov - 3-cü batalyonun zabiti, kapitan;
51. Matveyev - 3-cü batalyonun artilleriya divizionunun komandiri, kapitan.

Yuri Poleneyev "Qarabağ qan girdabında " kitabında yazır:

"Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyaya bəyan etdilər. 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinin sakinlərinə vəhşicəsinə divan tutuldu. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı".

Xocalı soyqırımı törədilən zaman müsibəti gözləri ilə görən jurnalist Viktoriya İvleva isə faciəni belə təsvir edir: "Xocalının girəcəyində bir tərəfdə buluda bənzər nəyinsə hərəkət etdiyini gördüm. Bu bulud yarıçılpaq insanların toplusu idi. Azərbaycanlıların dəstəsinin sonunda üç uşaq qadın gedirdi. O, qar üzərində ayaqyalın çətinliklə yeriyir və tez-tez yığılırdı. Sən demə, onun uşaqlarından biri ikigünlük imiş. Digər yüzlərlə qaçqın kimi bu qadının və onun uşaqlarının sonrakı taleyini mən televiziya lentlərindən izlədim. Bu, televiziya lentlərində səs zolağı operatorunun hönkürtündən ibarət idi. Bu adamların cəsədləri eybəcərləşdirilmiş şəkildə qar üzərində qalaqlanmışdı".

Viktoriya İvlevanın televiziya müşahidəsində izlədiyi hönkürtü, Xocalı soyqırımını ilk dəfə lentə alan cəsür jurnalist Çingiz Mustafayevin qəzəbinin göz yaşlarına çevrilməsiydi. Erməni vəhşiliklərinin qurbanı olan,

qar üzərində donub qalan məsum körpələrin qurumuş cəsədləri qarşısında tab gətirmək, bu faciəni sakit lentə almaq mümkün deyildi. Çingiz Mustafayev yerlə-yeksan edilən soyqırma məruz qalan Xocalıyı çəkirdi, köməksiz dinc əhəlinin faciəsini tarixin yaddaşına yazırdı. Kamerası ilə. Bu kamera ermənilərin güllələrinə də tuş gəlmiş, "yaralanmışdı". Martın ilk günlərində dünyanın efir məkanından bütün evlərə "Xocalı soyqırımı" boylandı. Çingiz Mustafayev bu qanlı olayı belə xatırlayırdı: "İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə hadisə yerinə gəldik. Havadan gördük ki, bütün bir sahə insan meyitləri ilə doludur. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq, biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Bizimlə olan milis əməkdaşları meyitləri vertolyota götürməli idilər ki, onların qohumlarına verilsin. Gördüyümüz vəziyyətdən şoka düşdük. İki nəfər isə huşunu itirmişdi. Martın 2-də xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə gəlmişdik. O zaman meyitlər dəhşətli hala salınmışdı. Bir neçə sutka ərzində onların üzərində təhqiredici hərəkətlər edilmişdi".

İnsanı dəhşətə gətirən bu açıqlama, soyqırımı ilk dəfə lentə alan Çingiz Mustafayevin fikirləridir. Erməni dəhşətlərindən, vandalizmdən yaxa qurtarmaq üçün üzü Ağdama tərəf qaçan, əliyalın əhəli vəhşicəsinə güllələrə tuş gəlmişdi. Ahıllara, körpələrə belə aman verilməyib. İnsanları bir-birlərinə bağlayaraq, üzərlərinə neft tökərək yandırır, uşaqları diri-diri süngüyə keçirib faşistlərin törətdiklərindən betər faciəni bəşəriyyətə "bəxş etdilər" Qətlə yetirilənlərin cəsədləri üzərində vəhşicəsinə davranaraq, qadınların döşlərini, kişilərin cinsiyyət üzvünü kəsərək, uşaqların beyin dərisini soyaraq bəşəriyyət üçün yeni olan vandalizm nümunəsi ortaya qoydular. Budur erməni xidməti, budur erməni qəssablarının yaramazlığı. Xocalıda törətdikləri cinayətin miqyasını düşünmədən, bu gün beynəlxalq ictimaiyyətə humanizmdən, insanlıqdan danışanların nə qədər məkrli, qəddar olduqları Xocalıda göründü. Nə yazıqlar ki, insanlığa, bəşəriyyətə qarşı törədilən bu faciə ermənilərin xəcalət hissinə çevrilmədi. Dünya qınağından yeni məkrli planları, yalanları ilə qurtarmağa çalışan erməni vəhşiliyi Xocalıdan sonra 20 faiz Azərbaycan torpağının işğalı ilə nəticələndi.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 30-36.

366-cı rus hərbi alayı Xocalı qanına buladı

Artıq tarixin arxivinə atılmış Sovet dövlətinin bu alayı barədə bütün təfərrüatlar aydınlaşdırılıb. Bir məsələ bəllidir ki, Xocalı soyqırımının törədilməsində bu alayın müasir hərbi texnikasından, şərafəti erməni quldurlarına satmış zabit heyətindən istifadə edilmişdir. Xocalı qətliamının acılarını yaşayan, ana-bacılarını, övladlarını Əsgəran yolunda, Naxçıvanıkdə, Kətik meşəsində itirən, zamanın ağrılarına tab gətirən faciə şahidləri buna şəhadət verir. Özü də təkzibolunmaz sübutlarla, faktlarla. Sovet ordusunun sabiq generalları "zabit şərafəti" qorumaq üçün bu faktları təkzib etməyə çalışsalar da, söylədikləri arqumentlər su üzərində sabun köpüyünə bənzəyir. Bu alayın hərbi tarixinə Xocalı ləkəsi vurulub. Tarix isə ləkə, yamaq götürmür. Xocalı soyqırımını araşdırmaq üçün belə heç bir emosiyaya uymayaraq 366-cı alayın tarixinə diqqət yetirib, əliyalın insanlara qarşı törədilən faciənin sərhədlərini müəyyənləşdirməliyik. Ən azı tarix və gələcək nəsillər üçün. Bəşəriyyət isə gərək bu sadalanan cinayətlərə göz yummasın. Xocalıda törədilənlərin soyqırım faktı olduğunu təsdiqləsin və bəyan etsin. Yoxsa dünya yeni soyqırımlarla, yeni terror hərəkətləri ilə üzləşməli olacaq. Necə ki, Amerika kimi böyük dövlət 11 sentyabr terroru ilə üzleşdi. Amerikanın üzleşdiyi, insanları sarsıdan bu qanlı səhnələri 366-cı alay xocalıların başına cəmi 3-4 saat ərzində, 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə gətirdi. 613 nəfər insan güllələndi, 1225 nəfər girov düşdü. Onların arasında 63 nəfər 3 yaşından 15 yaşına qədər uşaq, ahıl vardı. Bu qətlamlar nə hərbi qanunlarına, nə də insani davranışlara, heysiyyətə əsaslanır. Yalnız qəddarlıqla vəhşiliyə dəlalət edir.

Keçmiş Sovet ordusunun 366-cı alayının bu qəddarlığı, rüsvayçılığı təsadüfi deyil. Bəllidir ki, təsadüf də qanunauyğunluğun ayrıca bir halıdır. Qanunauyğun odur ki, tarixən çar Rusiyasının zamanında da rus zabidləri dini birliyi əsas gətirərək həmişə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı döyüşüb, vuruşub. Minlərlə azərbaycanlıları dədə-baba torpaqlarından didərgin salıb, Qafqazın boşaldılmış ərazilərinə erməniləri məskunlaşdırıblar. Erməni dövlətinin sərhədlərini Azərbaycan torpaqlarının hesabına genişləndiriblər. Məgər 366-cı alay çar Rusiyasının hərbi strukturlarının, zabit və əsgərlərinin varisi deyildimi? Qarabağda aparılan hərbi əməliyyatlarda tək texnika ilə deyil, canlı qüvvə ilə erməni daşnaklarına kömək etmədilərmi? Bütün bu deyimlər sübut olunmamışmı?

Alayın yüksək səlahiyyətli zabidləri ermənilərə müntəzəm surətdə silahlar, hərbi sursatlar satırdı. Bütün bunların nəticəsi olaraq alayda hərbi qanunlardan kənar olan qeyri-qanuni atmosfer yaradılmış, ordu qanunları ticarət qanunları ilə əvəzlənmişdir. Alayın say tərkibi 1800 nəfəri əhatə etməsinə baxmayaraq, cəmi 350 nəfərə yaxın zabit və əsgəri qüvvə qalmışdır. Mərkəzi Tbilisi şəhərində yerləşirdi. Para qazanmaq zabidlərin başlıca amalına çevrilmişdi. Ona görə də Xankəndinə insani varlıqlarını, simasını çoxdan itirmiş erməni daşnakları, quldurlara öz çeşidli "xidmətlərini" təklif edirdilər. Hətta erməni terror qruplarına belə xidmətlərin gündəlik məzənnəsi də bəlli idi. Azərbaycanlıların yaşayış məntəqəsinə bir top atəşi 1300 rubl, BTR-in bir gecəlik icarəsi 5000 rubl, altı PDM-dən ibarət qrupun hər reydi üçün 1,5 milyon rubl, kiçik rütbəli zabidlərin təlimatlarının göstərişlərinə 3-4 min rubl ödənilməli idi. Canlı qüvvə olaraq sırayı əsgərlər də döyüş əməliyyatlarına cəlb olunur, pis qazanmırdılar. Alayın hərbi qulluqçusu Znayevin Tbilisidəki hərbi hissəyə köçürülməsi zamanı ciblərindən 280 rubl aşkarlanmışdır. Xocalı soyqırımından bir gün sonra, yəni fevral ayının 27-də gündüz saat 3 radələrində Binə aeroportunda Deyçukov Oleq Alekseyeviç adlı bir polkovnik həbs olundu. Onun üstündən yarım milyona yaxın pul aşkarlandı. Polkovniki müşayiət edən praporşik P. Şevçenko, sırayı əsgər, sürücü A. Qainkin də həbs olundu. Bu, xocalıların qanpulu idi. Yüksək rütbəli rus zabiti Azərbaycanda soyqırım törədərək vəhşiliyinin, qəddarlığının əvəzini almışdı.

1985-ci ildən Xankəndinə köçürülən 366-cı alayı Qarabağda başlanan erməni separatçılığının fonunda Xocalı soyqırımınadək normal hərbi həyatının nə demək olduğunu bilmədi. Alayda əsas vəzifələri tutan erməni zabidlərinin sayı nə az, nə çox, 50 nəfər idi. Praporşiklər də yox deyildi. Bir məsələ aydındır ki, praporşikləri daha çox yerli əhali arasından yığırdılar. Məhz ona görə də yerli ermənilərdən alayda kiçik rütbəli hərbiçilər çox idi. Erməni əsilli hərbiçilər artıq 366-cı alayı, onun baş komandiri Zarviqarovu milli münaqişəyə, etnik separatçılığa çəkə bilməmişdilər. Bu alayın hədəfi bəlli idi. Müntəzəm olaraq Azərbaycan kəndlərinə basqınlar edilir, insanlar güllələnir, onların qanı pula çevrilərək rus zabidlərinin cibinə axırdı. Xocalı soyqırımından bir ay öncə Zaqafqaziya hücum dairəsinin müavini, milliyətçə erməni general-leytenant Ohanov alaya baş çəkərək zabit heyətini etnik separatçılığa sövq edən hərəkətlərdə bulundu. Ohanov zabidləri "Şanlı Arsax işinə" xidmətə çağırmışdı. Lakin hərbi hissədəki vəziyyətlə barışmayanlar, öz hərbi andına sadıq qalıb zabit şərafəti qorumaq istəyənlər də vardı.

Çünki keçmiş Sovet ordusunun ənənələrinə görə, alayda ukraynalılar, qazaxlar, özbəklər, gürcülər də hərbi xidmət keçirdilər. Hələ 1991-ci ilin sonlarında alayın bir qrup zabiti Zaqafqaziya hərbi dairəsi komandanlığına rəsmi məktubla müraciət edib alaydakı mənəvi pozğunluğu göstərməklə yanaşı, yüksək səlahiyyətli zabidlərin onları azərbaycanlı əhaliyə qarşı döyüşlərə sövq etmələrini göstərmişdilər. Sözügedən

vicdanlı hərbiçilərin rəyi bir idi: Komandir, polkovnik Zarviqarov təcili dəyişdirilməlidir. Ancaq hərbi komandanlıq zabidlərin etiraz məktubuna, raportuna heç bir məhəl qoymadı. 1991-ci ilin "Vesti" televiziya proqramında şərhçi Feyorkovskinin hazırladığı buraxılışda iki nəfər rus əsgəri açıqca söyləmişdilər ki, erməni zabidlər azərbaycanlıların yaşadıkları kəndlərə atəş açmağı əmr edirlər. Bu informasiya heç kəsin "nəzərini cəlb" etmədi. Qarabağın azərbaycanlı yaşayan məskənləri isə 366-cı alayın zirehli texnikası ilə ardıcıl olaraq ölüm məskənlərinə çevrildi. Kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan tərəfi ilə birləşmiş silahlı qüvvələrin komandanlığı arasında mübahisə gedirdi. "366-cı alay azərbaycanlıların məhv edilməsində erməni terrorçu qrupların tərəfində iştirak edir" arqumentinə onlar soyuqqanlıqla "yox" cavabı verirdilər. Azərbaycan mediası alaydan qaçan əsgərlərin, zabidlərin ifadələrini, dəlillərini söyləyən zaman bəlli alayın zabidləri "bu barədə bizdə məlumat yoxdur" söyləyirdilər. Malibəyli kəndi tarmar ediləndə 3 əsgər ağ bayraq götürüb kəndin sağ qalmış sakinlərini mühasirədən çıxarmaq istəmişdi. Lakin onlar vəhşiliyi qəbul etməyən, günahsız qan tökmək istəməyən əsgərlərin qarşısında güllələndilər. Vandalizm aktlarının iştirakçısı olmaq istəməyən alayın hərbi xidmətçiləri Rjevski şəhərindən Jarqın Roman, kırımlı Kuzmişov Sergey, Boqdanovski Andrey hərbi jandarmdan qaçmağa nail olmuşdular. Məhz bu əsgərlər komandanlığın əmrinə uyğun olmayaraq azərbaycanlı əhaliyə qarşı hərbi əməliyyatlardan imtina edərək, hərbi hissənin mövqelərindən uzaqlaşmışdılar. Ancaq erməni ekstremistləri terror qrupları bu istəkdə olan hərbiçilərə qarşı amansız davranaraq onların bəzilərini güllələmişdilər. Dəqiq məlumatlara görə, bu qəbildən olan zabidlərdən ikisi erməni yaraqlıları tərəfindən öldürülmüş, biri isə itkin düşmüşdür. 366-cı alayın hələ fevralın ortalarında qaçmağa nail olmuş daha 3 nəfər əsgəri erməni muzdluları, hərbi birləşmələri tərəfindən mühasirəyə alınmış Xocalıda idi. Həmin gecə təbii surətdə onlar da başqaları ilə birlikdə şəhəri öz alaylarının və erməni qoşunlarının hücumundan müdafiəyə qalxmışdılar. İstər hərbi qulluqçuların, istərsə də erməni quldurlarının dinc sakinləri necə öldürdükələrini onlar öz gözləri ilə görmüşdür. Onların dediklərinə görə, adamları ailəlikcə qırır, valideynləri uşaqlarının gözü qarşısında öldürür, adamları üzbəüz dayanıb güllələyirdilər. Qaniçən vəhşilər gecə də, ertəsi günü səhəri də yaralıları vurub öldürürdülər. Əsirləri güllələyirdilər. Körpələri vəhşicəsinə qətlə yetirir, imdad diləyən ahıllara imkan vermirdilər. Adamları ən alçaq üsulla təhqir edirdilər. Arxadan gələn erməni rəzilləri isə qarətçiliklə, soyğunçuluqla məşğul olurdular.

Xocalı soyqırımına hazırlaşmaq üçün ermənilərdən 20 litr spirt alan alayın komandir-zabit heyətinin artıq gözlərini qan örtmüşdü. Azərbaycan insanının başını kəsmək onlar üçün adiləşmişdi. Bu faktı alayın əsgərləri Y. Numanov, Ş. Tangülov, S. Ezizov təsdiqləmişlər.

Keçmiş Sovet ordusunun, indi isə MDB-nin birləşmiş silahlı qüvvələri aşkar faktları nə qədər rədd etsə də, törətdiyi bu soyqırım faktı qarşısında nəsə bir iş, yenilik görməli idi. Soyqırım məsələsini üzərlərindən atmağa çalışıb, bəzi variantların əhatəsində gedişlər etməli idi. Ona görə də Zaqafqaziya hərbi dairəsinin komandanlığının müavini, general-leytenant İosif Ohanyan 366-cı alaya gəlmişdi. "Xəbər servis" agentliyinin 4 mart 1992-ci il buraxılışında bu səfərin məğzi açıqlanıb: "Zaqafqaziya hərbi dairəsi qərargahının generalı İosif Ohanyan Xocalıya gəlmişdir. O, tələb etmişdir ki, 366-cı alay məhz əvvəllər planlaşdırıldığı kimi Şuşa və Laçın şəhərlərindən çıxarılsın. Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindən məlumat verilmişdi ki, 366-cı alayın silahlı texnikası və canlı qüvvəsi hazırda Azərbaycanın zəbt olunmuş Xocalı, Kərkicahan məntəqələrinə köçürülür. Qrad və "uraqan" raket artilleriya qurğuları isə artıq erməni silahlı dəstələrinin sərəncamına verilmişdi". Rusiya Müdafiə Nazirliyinin orqanı olan "Krasnaya Zvezda" qəzeti 6 mart 1992-ci il sayında isə 366-cı alayın erməni terrorçuları tərəfindən azərbaycanlılara qarşı döyüşdüyünü, Xocalı soyqırımında iştirakını dolayısı ilə təsdiqləyən məlumat dərc etmişdi: "İkinci motorlu atıcı taborunun komandiri Seyran Ohanyan Qarabağ silahlı dəstələrinin tərəfinə keçmişdir. Ola bilsin ki, zabit polk ilə birlikdə Gəncəyə (Azərbaycan) getməkdən qorxmışdır, çünki bəzi məlumatlara görə, o, azərbaycanlılara qarşı döyüş əməliyyatlarında iştirak etmişdir". Bəli, Rusiya Müdafiə Nazirliyi tabeçiliyində olan 366-cı alayın batalyon komandiri soyqırımında iştirakını öz rəsmi məlumatları ilə təsdiqləməyə məcbur idi. Bu, o Ohanyan idi ki, alayın çıxarılmasına qarşı hərbi qiyam qaldırmış, nəticədə alaya məxsus hərbi texnikanın 80 faizini ələ keçirib, Xocalı soyqırımından sonrakı qətlialmlarda işğalçılıq siyasətlərində istifadə etmişdir. Martın 2-də alayın çıxarılmasına başlanılsa da, bu proses erməni terror qrupları, yerli erməni hakimiyyətinin müqaviməti ilə yarımçıq aparıldı. Nəticədə keçmiş Sovet ordusunun hərbi mirasının kiçik bir hissəsini çıxarmaq mümkün oldu. Erməni hərbi qulluqçuları Qarabağı və hərbi hissənin yerləşdiyi ərazini tərk etməkdən imtina etdilər. Alayın 2-ci batalyonunun komandiri Ohanyan 14 PDM hərbi maşını ələ keçirib, erməni yaraqlıları, xaricdən gətirilmiş muzdlu döyüşçülərlə birləşdi. Alayın hərbi sursat və texnikasının nə dərəcədə çıxarılması haqda dəqiq məlumat da aşkardı. Azərbaycan kəşfiyyat orqanlarının əldə etdiyi sənədlərdə bu müqayisəli faktlar aydın görünür.

PDM çıxarılıb 38 vahid, saxlanılıb 70 vahid.

BTR çıxarılıb 0, saxlanılıb 4.

D-30 toplar çıxarılıb 0, saxlanılıb 27.

"Strela-10" çıxarılıb 0, saxlanılıb 10.

366-cı alayın iflası şəxsi heyətin Tbilisiyə köçürülməsi ilə reallaşdı. "Sovetski voyn" qəzeti alayın çıxarılması ilə bağlı "366-cı polk nədən ləğv olundu" məqaləsini 2 aprel 1992-ci ildə dərc etdirdi. Verilən məlumatlara görə, azacıq da olsa həqiqətlərə yer ayıran qəzetin həmin sayı general-leytenant İ. Ohyanının göstərişi ilə, bütün tirajla birlikdə yandırılıb. Qəzetin yalnız bir neçə nüsxəsi salamat qalaraq əldən-ələ keçib. "Xalq ordusu" qəzeti isə sözügedən yazını 28 aprel sayında rus dilində təkrar çap edib. Beləliklə general-leytenant Ohyanının niyyəti baş tutmayıb. Müəllifin yazdığına görə, 366-cı polkun Xankəndindən çıxarılması əməliyyatı yaxşıca götür-qoy edilib, əvvəlcədən planlaşdırılıb. Yəni hər şey, hərbi sursat və texnika qabaqcadan alınıb satılıbmış. Əsgərlər ermənilərlə vida məclisi keçirərək, birgə ziyafətdə olublar. Polkda komandir Y. Zarviqarovdan tutmuş, zabit arvadlarının hamısı sərxoş vəziyyətdə alqı-satqı əməliyyatlarını davam etdiriblər. Texnikanı ermənilərə verib Xankəndindən çıxanda isə gözlənilmədən onları müdafiəyə gəlmiş desantçılarla qarşılaşıblar. Desantçıların dediyinə görə, zabitlərin arvadları paçka-paçka valyutanı aradan çıxarmağa cəhd göstəriblər. Desantçılarla erməni yaraqlıları arasında atışma baş verib. Nəticədə serjant Andre Ruderı öldürülüb. Məqalədə belə faktlar, epizodlar kifayət qədərdir. Ancaq əsas diqqəti çəkən məsələ odur ki, sərxoşluqdan ayrılmayan polk komandiri Zarviqarovun əvəzinə Xocalıya hücum əmrini onun arvadı verərək rus əsgərlərini Xocalı üzərinə Jora adlı bir erməni aparıb.

Zaqafqaziya Dairə Hərbi Prokurorluğu Xocalıda törədilən cinayətlərdə iştirakına görə 366-cı alayın hərbi rəhbərliyi barəsində cinayət işi qaldırdı. Sonra bəlli oldu ki, bu, formal əməliyyatdır. Alay komandiri Zarviqarov həbs edilərək, bir neçə gündən sonra təqsirsizliyi sübuta yetirildiyindən azadlığa buraxılmışdır. Lakin o, törətdiyi cinayət əməlinin məşتابına görə vaxtından əvvəl istefaya göndərilmişdir.

Keçmiş Sovet ordusunun bu alayının təmsilçilərinin dinc əhaliyə qarşı törətdikləri beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurur. Müharibə cinayətlərini xocalılara tətbiq edən 366-cı alay bütün humanitar hüquq normalarını, müharibə adət və qanunlarını pozaraq beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurub.

Beləliklə, müharibə cinayətləri geniş bir hüquqi kateqoriya olub, həm beynəlxalq xarakterli, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr dövründə beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularını əhatə edir. Bu pozuntuların hər biri özü-özlüyündə konkret cinayət əməlidir və beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurur. Ona görə də müharibə cinayətləri haqqında tam təsəvvür əldə etmək üçün bu kateqoriyaya daxil olan bütün cinayət tərkiblərini göstərmək lazım gəlir. Müharibə cinayətlərinə aşağıdakı əməllər aiddir:

1) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- qəsdən adamöldürmə;
- işgəncə və ya qeyri-insani rəftar, o cümlədən bioloji eksperimentlər;
- ağır əzab-əziyyətin və ya ciddi xəsarətin qəsdən törədilməsi;
- hərbi zərurətlə bəraət qazandırılmayan və qeyri-qanuni və böyük miqyasda törədilən dağıntılar və əmlakın ələ keçirilməsi;
- hərbi əsir və ya mülki şəxsin düşmən dövlətin silahlı qüvvələrində qulluq etməyə məcbur edilməsi;
- hərbi əsir və ya mülki şəxsin qərəzsiz və normal məhkəmə araşdırmasına olan hüququndan qəsdən məhrum edilməsi;
- girov götürülməsi.

2) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş və ölümlə nəticələnən və yaxud səhhətə ciddi zərər yetirən aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- mülki əhalinin və ya ayrı-ayrı mülki şəxslərin hücum obyektinə edilməsi;
- şəxsin kombatant olmadığını və ya artıq sıradan çıxdığını ("hors de combat") bilərək, onun hücum obyektinə edilməsi;
- qırmızı xaç, qırmızı aypara və ya qırmızı şir və günəş və yaxud digər tanınmış fərqləndirmə emblemlərindən sui-istifadə edilməsi.

3) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- işğal edən dövlət tərəfindən öz əhalisinin bir hissəsinin işğal etdiyi əraziyə köçürülməsi;
- hərbi əsirlərin və ya mülki şəxslərin geri qaytarılmasının (reparitasiyasının) əsas olmadan yubandırılması.

4) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə şəxsi ləyaqətin təhqir edilməsi, o cümlədən insan ləyaqətini alçaldan rəftar, zorlama, məcburi fahişəlik və əxlaqsız hücumun hər hansı bir forması:

5) müharibə qanun və ədalətlərinin pozulması ilə törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri;

- zəhərli silahların və ya lüzumsuz əzab-əziyyət törətmək üçün nəzərdə tutulmuş digər silahların tətbiq edilməsi;
- şəhər, qəsəbə və ya kəndlərin mənasız dağıdılması və yaxud hərbi zərurətlə əsaslandırılmayan soyğunçuluq;
- müdafiə olunmayan şəhərlərin, kəndlərin, binaların və ya yaşayış evlərinin və yaxud hərsizləşdirilmiş zonaların istənilən vasitələrlə bombardman edilməsi;

- dini, təhsil, incəsənət və elm idarələrinin, tarixi abidələrin və incəsənət və elm əsərlərinin qəsb edilməsi, dağıdılması və ya onlara qəsdən ziyan vurulması;

- ictimai və ya xüsusi əmlakın talan edilməsi.

6) beynəlxalq xarakter daşımayan silahlı münaqişə zamanı tətbiq olunan beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- adamların həyatına, səhhətinə, fiziki və ya psixi durumuna qarşı zorakı hərəkətlər, o cümlədən qəsdən adamöldürmə və habelə işgəncə, şikəstetmə kimi qəddar rəftar və yaxud bədən cəzasının istənilən forması;

- kollektiv cəzalandırma; - girov götürülməsi;

- terror aktları;

- şəxsi ləyaqətin təhqir edilməsi, o cümlədən insan ləyaqətini alçaldan rəftar, zorlama, məcburi fahişəlik və əxlaqsız hücumun hər hansı bir forması;

- hərbi soyğunçuluq;

- məhkəmə tərəfindən bundan qabaq elan olunmuş qərar olmadan hökm çıxarılması və hökmün yerinə yetirilməsi.

P.S. Əski sovet ordusunun törətdiyi bu cinayət təbii ki, Rusiyanın hərbi-siyasi dairələrini narahat etməyə bilməzdi. Əsrlər boyu Azərbaycan türklərinə qarşı ermənilərlə bir cəbhədə dayanan keçmiş rus hərbi birləşmələri XX əsrdə növbəti vəhşiliklərini Xocalıda, Şuşada, Azərbaycanın 20 faiz torpaqlarının işğalında oynadı. Xocalı soyqırımının törədilməsində 366-cı rus alayının iştirakı faktlarla, dəlillərlə təsdiq olundu. Həmin vaxt rus mətbuatı bu olaylarda hərbi birləşmələrinin iştirak etmədiyini xəbərlərini ardıcıl şəkildə çap etdirsə də, artıq dünya faciəsinin miqyasında "rus izlərini" qabarıq şəkildə təqdim edirdilər. Rusiyanın Azərbaycanda səlahiyyətli səfiri Valter Şoniya heç nə olmamış kimi davranır, təmkin nümayiş etdirirdi. Türkcə danışmağı özünün məşğuliyyəti hesab edən səfir, Xocalı soyqırımını təsdiqləməklə mətbuat üçün bu məzmununda bəyanat yaydı: "Bu faciə qarşısında bir insan kimi baş əyirəm. Fikrimcə, Xocalıda törədilən hadisə bəşəriyyətin adına silinməz ləkədir. Bəşər mədəniyyətinin XX əsridə belə bir faciə yolverilməzdir. Biz hələ bir-birimizə aid davranış qaydalarını öyrənməliyik. Uşaqları, qadınları, dinc əhalini öldürmək isə bütün dövrlərdə bağışlanmaz cinayət sayılıb. Bu, ibrət dərşidir və bizim borcumuz bir daha belə faciələrin təkrarına yol verməməkdir. Təəssüf ki, ayrı-ayrı siyasi xadimlər indi də öz ambisiyalarından əl çəkmək istəmirlər. Halbuki bir problemi danışmaq, sülh yolu ilə həll etmək mümkündür. Xocalı faciəsində 366-cı alayın iştirakı böyük söz-söhbətə səbəb olub. Təəssüf ki, bu barədə də həqiqətləri bilmirik. Əlbəttə, ola bilər ki, alayın ayrı-ayrı zabitləri, əsgərləri ermənilər tərəfindən cinayətə cəlb ediləblər. Bu cür faktlar təkcə Azərbaycanda yox, keçmiş SSRİ-nin digər qaynar nöqtələrində də ola bilər. Lakin MDB-nin 366-cı alayının bütün texnikası, canlı qüvvəsi ilə Xocalı faciəsinə müdaxiləsini inkar edirəm. Bu gün mən də Azərbaycan xalqının kədərinə qoşulur, bu faciədə həlak olanların ailələrinə, yaxınlarına, bütün Azərbaycan xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 37-47.

Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı

Tomas QOLTS,
yazıçı-jurnalist (ABŞ)

"...Sonuncu dəfə Xocalıda bir ay əvvəl olmuşdum. O vaxt artıq ora getmək tək helikopterlə mümkün idi. Ermənilər Ağdama gedən yolu tutmuşdular. Azərbaycanın hökumət rəhbərləri qəti şəkildə inkar etsələr də, Xocalıda nəse dəhşətli bir olayın baş verdiyi məlum idi. Vaxt itirmədən Londonun "Independent"indən Xyu Poupla Ağdama yola düşdük. Axırncı dəfə Əliflə getmişdik ora. O deyirdi ki, son üç ayda ucqar kəndlərin hamısını ermənilər bir-bir işğal ediblər. Azərbaycanlıların əlində yalnız Xocalı ilə Şuşa qalıb ki, onların da arasında yol kəsilib. Bizim hamımızı satıblar, əgər hökumət istəsə, Ağdama gedən yolu bir gündə açar.

Eşitdiklərimizə inana bilmirdik. Onlar deyirdilər ki, ermənilər rus əsgərləri ilə birləşərək 25-i gecəsi Xocalı şəhərini Yer üzündən siliblər, yüzlərlə insanı qətlə yetiriblər. Sağ qalanların üz-gözləri cırıq-cırıq, ayaqları yalın, soyuqdan və qışqırmaqdan səsləri çıxmırdı. Raisa Aslanova adlı bir qadın ağlaya-ağlaya bildirdi ki, həyat yoldaşını və kürəkənini onun gözləri qarşısında öldürüblər, qızı isə itkin düşüb. Yüzlərlə, bəlkə də min nəfər mülki şəxs onları müdafiə edən bir ovuc döyüşçü ilə birgə bildirçin ovundakı kimi gülləbaran edilmişdi. Cəsədlərin çoxu əlçatmaz yerlərdə, meşədə, dağlarda qalmışdı. Xocalı insan məskəni deyil, qarğaların sakin olduğu məkana bənzəyirdi. Bir gecədə min ölü? Bu, qeyri-mümkün kimi görünürdü. Lakin biz kiçik araşdırma aparandan sonra ölənlərin sayı barədə deyilənlərin həqiqət olduğunu gördük.

Ağdamda yerli dini rəhbər Sadıq Sadıqov siyahı ilə ölənlərin adını çəkərək göz yaşları töküdü. Həmin gün itkin düşən və öldüyü güman edilən - ailəsi tamamilə məhv edilənləri çıxmaq şərti 477 nəfər ölü var idi. Bunlar hələ Ağdama gətirilmişlər idi. "Reyter" agentliyinin müxbiri Elif Kaban sarsılaraq sanki aqlını itirmişdi. Həyat yoldaşım Hicran iflic olmuşdu. Fotoqraf Oleq Litvin huşsuzluq halına düşmüşdü. İnsanlar dəhşətli şeylər danışdı. Bir qrup insan ənənəyə uyğun olaraq ölümləri yuyub, kəfənləyib iri yük maşınlarına dolduraraq dəfn etmək üçün qəbiristanlığa daşıyırdı. Bəzi meyitlərin başlarının dərisi soyulmuşdu, bədənlərinin müxtəlif hissələri kəsilmişdi.

Günortadan xeyli keçmiş kimsə dedi ki, Gəncədəki rus qarnizonundan kirayə edilmiş hərbi helikopter qırğının baş verdiyi sahə üzərinə uçuş edəcək. Biz bunu eşidən kimi hava limanına tərəf getdik. Amma uça bilmədik. Elə bu vaxt bir nəfər ağlaya-ağlaya məni qucaqladı: - Tomas, naş naçalnik, komandir Əlif - deyib hönkürdü. Məlum oldu ki, Əlif Hacıyevin komandanlıq etdiyi qırx nəfərlik dəstənin yalnız 10 üzvü sağ qalıb. Onlar dəhşətli gecədə baş verənləri - Əlifin öldüyü anı hissə-hissə danışdılar. Əlif qadın və uşaqları müdafiə edərkən başından aldığı güllə yarasından həlak olmuşdu, amma meyiti gəlib çıxmamışdı. Xocalıda yaşanan faciədən və Ağdamda baş verənlərdən dövlətin xəbəri yox idi. Rəsmilərdən Ağdamda yalnız parlamentin vitse-spikeri Tamerlan Qarayevi gördük. Yorulub əldən düşmüş bu adam Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinin Stepanakertdə yerləşən 366-cı motoatıcı alayından fərrarilik etmiş iki türkmən əsgərini dindirirdi. Onlar bir həftə əvvəl Xocalıya qaçıb gəlmişdilər. Danışıklardan məlum oldu ki, hücum edənlər yalnız ermənilər deyil, sovet ordusunun hərbçiləri də olub. Onlardan biri Ağaməhəmməd Mutif danışdı ki, erməni və rus zabitləri müsəlman olduğumuz üçün bizi döydülər, ona görə də bir təhər qaça bildik... Bir sözlə, 1000 nəfərə qədər insanın ölümü ilə nəticələnən sovet ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycan şəhərinə edilmiş erməni basqını.

Mən Bİ-Bi-Si-nin Moskva müxbirinə qırğın haqqında məlumat verəndə: "Düşünürsən ki, Qarabağda bir hücum nəticəsində ölənlərin sayı dörd il ərzində bizim xəbər verdiyimiz ölənlərin sayından çoxdur? Bu mümkün deyil, "Reyter"ə bax, onlar heç bir xəbər vermirlər", - deyər soruşdu. Doğrudan da, belə idi. Elif Kaban öz səyyar faks aparatı ilə məlumatları göndərməyinə baxmayaraq efiyə heç nə verilmirdi. Bakıdakı hökumət və KİV bizə yardım etmirdi. Biz Ağdama xəbərlər əldə etmək üçün yollananda Prezidentin nümayəndəsi iddia edirdi ki, Xocalının mübariz müdafiəçiləri ermənilərin hücumunu dəf ediblər və yalnız iki nəfər həlak olub.

Axırda "Vaşinqton Post"-un Moskva bürosuna zəng edərək hadisə haqqında məlumat vermək istədiyimi bildirdim. Onlar çox məşğul olduqlarından məni dinləyə bilmədilər, yalnız Vaşinqtonda yerləşən xarici əlaqələr bölməsi ilə birləşdirdilər. Ölənlərin sayını onlara deyəndə mənə əsəbiləşərək bildirdilər ki, sən bu rəqəmi haradan bilirsən, axı rəsmi Bakı hələ də ölənlərin 2 nəfər olduğunu deyir. Erməni KİV-sində Azərbaycan tərəfinin güclü hücumu haqqında məlumat verilir. Niyə bu haqda sənin hesabatında heç nə yoxdur? Mənim deməyə sözüm qurtarmışdı. Onlara artıq heç nə deyə bilmirdim. Elə bu vaxt Ağdamda, mənim qaldığım hökumətin qonaq evindən təxminən 2 kilometr aralıya kristal tipli raket düşdü və partladı. Bu hadisə baş verəndə mən Vaşinqtonla xəttə idim. Pəncərələr sınıb töküləndə qərara gəldik ki, nə qədər ki, biz də göyə sovrulmamışıq, telefonla danışığı bitirək və zirzəmiyə düşək.

Xocalı haqqında verdiyim məlumat eksklüziv material kimi fevralın 27-də "Vaşinqton Post" qəzetinin daxili səhifələrində çap edildi. Bu məlumat məndən sonra Avropanın "London Sandey Tayms" qəzetinin üz səhifəsində yer aldı. Bu o vaxt idi ki, beynəlxalq ictimaiyyət həlak olanların sayını hesablamağa və doğrudan da, dəhşətli bir hadisənin baş verdiyini təsdiq etməyə başlamışdılar. Qətləmin baş verdiyi sahəyə səfər edərək ölənlər haqqında sənədlərin yoxlanılması kimi xoş olmayan missiyanı yerinə yetirən ilk qərbli müxbir "London Tayms"-ın əməkdaşı Anatoli Litvin oldu. Ona kömək edən isə "Frontayn Nyus" qəzetinin müxbiri, əziz dostum, peşəkar jurnalist Rori Pek idi. O, indi dünyasını dəyişib. Biz Ağdamı tərk etdiyimiz gecə "Frans-Press" agentliyinin bir müxbiri Ağdama gələrək burada sakitliyin hökm sürdüyünü xəbər vermişdi. Digər bir nanəcib müxbir isə Vəfa Quluzadənin etimadından istifadə edərək onun sözlərini kobud şəkildə təhrif etmişdi, mən buna çox pərt olmuşdum. Böhranın qızgın vaxtında Duqlas Kennedi - Robertin oğlu, Sankt-Peterburqdan olan DTK-ya işləyən tərcüməçi Ağdamda peyda oldu və fikirləşirdi ki, əylənmək üçün bir az cəbhə xəttində fırlana bilər. Lakin onu əmin etdikdən sonra ki, tərcüməçisi kütlə tərəfindən öldürülə bilər, Kennedi mənim məsləhətimlə iki nəfər yerli cavan oğlanı özünə köməkçi götürdü. Lakin sonradan onların pulunu verməkdən boyun qaçırdı.

Mən artıq Xocalıdaydım. Dərələrdə, təpələrdə, qar üzərində hələ xeyli meyit qalmışdı. Yəqin temperatur yüksələndə çürüməyə başlayacaqlar. Artıq ruhların dolaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən sadəcə, ağlamağa, ağlamağa, ağlamağa başladım. Bakıya çatanda az qala Prezidentin mətbuat katibinin üstünə hücum çəkərək hamının yanında onu yalançılıqda ittiham etdim. O, bundan narazı qalmışdı. Ona görə də mənim erməni casusu olduğum və yanvarda Xocalıya göndərilərək dağıdılmış şəhərdə hərbi sirrin öyrənilməsi tapşırığı aldığım haqqında şayiələr yaydı. Bu iddialara görə məni hətta müvəqqəti saxlamışdılar da. Əlbəttə, əhvalım korlanmışdı.

Bunlar boş şeylərdi, ən dəhşətli o idi ki, Xocalıda bir yerdə çörək kəsdiyim dostum Əlif Hacıyev ölmüşdü. Onun həyat yoldaşı rus qızı Qala qalmışdı. O, Əlifsiz necə yaşayacağını düşünür, bundan dəhşətə gəlirdi. Bakıdakı hakim rejimin acgözlüyü və eybəcərliyi məni dəhşətə gətirmişdi. Axı, insanların bu vəziyyətə düşməsinə, sözlə ifadə edilə bilməyəcək bu faciənin yaşanmasına səbəb onlar idi.

Elə bu fikirlərlə sabahı gün Əlifin dəfnində iştirak etmək üçün Şəhidlər xiyabanına yollandım. Mən bu qəbiristanlığı əvvəllər də ziyarət etmişdim, amma indi fərqli ziyarət idi. İndi bura yas üçün gəlmişdim. O zaman mən gələndə burada üçüncü sıra yox idi, sonralar bu sıra böyüyəcək, çoxalacaqdı. Əlifin qəbri 127-ci idi. Cənazəni yük maşınından düşürdülər. Mən cənazəni çiyində daşıyanlara qoşuldum və onu qəbirlərin sırasına qədər gətirdim. Adətlərinə uyğun din xadimi fatihə verdi, mən sarsılmışdım, artıq Əlif yox idi...

Sonra Şəhidlər xiyabanında daha böyük dəfn prosesi başladı. İnsan axını Əlifin qəbri yanında qazılmış digər qəbirlərə də yaxınlaşdı. Bu, cərgədəki sonuncu yer idi. Sonra yenə cərgələr başlayacaqdı, artıq yeni cərgələrin ilk qəbrini Qara Bağçadan, Qarabağ adlı dəhşətli yerdən gətiriləcək meyiti gözləmədən qazmağa başlamışdılar. Tezliklə daha çox cavan adam burada uzanacaq və onların sayı Xocalıda öldürülənlərin sayını ötüb keçəcəkdir. 25 və 26 fevralda baş verənlər isə Qarabağın, Qara Bağçanın davam etməkdə olan ölüm və dağıntı siyahısının qəmli statistikasında sadəcə bir detala çevriləcəkdir.

And içdim ki, Əlifi və adlarını bilmədiyim, amma sifətləri yaddaşıma həkk olunmuş başqa insanları heç vaxt unutmayacağam. Bəli, mən Xocalını unutmayacağam. Bu kiçik, uzaq bir şəhər idi. İndi ölü şəhərdir.

Məqalənin ixtisarla götürüldüyü mənbə: "Xocalı soyqırımı: Milyon imza bir tələb", Bakı, 2007.

“**Azərbaycan**”.-2010.-26 fevral.-N 45.-S.6.

**366-cı motoatıcı alayın Xocalı soyqırımında iştirak edən
zabit və praporşiklərinin siyahısı**

1. Zarviqorov Yuri Yuriyeviç - 02.03.1955-ci ildə Qazaxıstanın Cambul vilayətinin Luqovaya stansiyasında anadan olub, 366-cı motoatıcı alayın komandiri;
2. Çitçiyən Valeriy Asaakoviç - 366-cı motoatıcı alayın 1 sayılı batalyonunun qərargah rəisinin müavini, mayor;
3. Ayriyan Vaçaqan Qriqoryeviç - mayor, alayın kəşfiyyat rəisi;
4. Ohanyan Seyran Muşeqoviç - 1961-ci ildə anadan olub, alayın 2-ci batalyonunun komandiri, mayor;
5. Arutyunov Aleksandr Aleksandroviç - mayor, 2-ci batalyonun komandirinin köməkçisi;
6. Akopyan Nerses Qrantoviç - baş leytenant, 1-ci batalyonun 2-ci rotasının komandiri;
7. Arutyunyan Vladislav Vladimiroviç - kapitan, 2-ci batalyonun komandiri;
8. Bəyləryan Armen Volodiyeviç - praporşik, 1-ci rotanın texniki;
9. Ayrapetyan Vaçik Qurgenoviç - 3-cü rotanın starşinası;
10. Mirzoyan Vaçik Qrantoviç - 3-cü rotanın starşinası;
11. Şixanyan Andrey Artyuşeviç - 1-ci batalyonun təşkilat üzrə komandiri;
12. Xaçaturyan - 6-cı rotanın starşinası;
13. Abramyan V. V. - 2-ci batalyonun böyük texniki, praporşik;
14. Bəyləryan Sergey Yurikoviç - 2-ci batalyonun vzvod komandiri, praporşik;
15. Danilyan Armen Barinoviç - 7-ci rotanın starşinası;
16. Avanesyan - 2-ci rotanın böyük texniki;
17. Zaxaryan - zenit vzvodunun komandiri, praporşik;
18. Baqdasaryan Valeri - tank rotasının starşinası;
19. Kisəbəyyan Qriqoriy Akopoviç - rabitə rotasında vzvod komandiri, praporşik;
20. Arustamyan - rabitə rotasında böyük texnik;
21. Amelyan Qarik - yeməxana rəisi, praporşik;
22. Avenesyən Robik - ərzaq anbarının rəisi, böyük praporşik;
23. Arutyunyan Kamo Rafaeloviç - təmir rotasının vzvod komandiri, praporşik;
24. Musaelyan - təmir rotasının vzvod komandiri;
25. Sarkisyan Aleksandr - təmir rotasında böyük texnik, praporşik;
26. Osipov Yuri - raket artilleriya anbarının rəisi;
27. Simonyan Valeri - maddi təchizat rotasının starşinası;
28. Petrosyan Aşot - məxfi hissənin rəisi, praporşik;
29. Nabokix Yevgeniy - mayor, 3-cü batalyonun komandiri (arvadı erməni);
30. Lixodey İqor İvanoviç - artilleriya divizionunun komandiri, kapitan;
31. Miroşniçenko İqor - maddi təchizat rotasının komandiri, baş leytenant;
32. Smaqin - leytenant, tank divizionunun komandiri;
33. Kuznetsov Andrey - kimyəvi müdafiə rotasının komandiri, leytenant;
34. Qarmaş Viktor - baş leytenant, tank rotasının komandiri;
35. Belyazin - tank rotasında vzvod komandiri, leytenant;
36. Mirheydərov - 3-cü rotanın komandiri, baş leytenant;
37. Fotimski - 2-ci batalyonunun 3-cü rotasının komandiri, kapitan;
38. Buqayenko - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının 3-cü vzvodunun komandiri, leytenant;
39. Potapov - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, kapitan;
40. Krut - 2-ci batalyonun 6-cı rotasının komandiri, kapitan;
41. Savintsev - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, leytenant;
42. Dobranski - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının kəşfiyyat vzvodunun komandiri, leytenant;
43. Bobolev - 2-ci batalyonun qərargah rəisi, kapitan;
44. Minin - 2-ci batalyonun komandirinin müavini, kapitan;
45. Tevosyan - 2-ci batalyonun 5-ci rotasının komandiri, kapitan;
46. Boqaçev - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
47. Kurçatov - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
48. Maftullin - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
49. Kuzmanoviç - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;

50. İvanov - 3-cü batalyonun zabiti, kapitan;
51. Matveyev - 3-cü batalyonun artilleriya divizionunun komandiri, kapitan.

Səriyyə Müslümqızı. Ölümdən o yandakı Xocalı. Bakı: S. 55-58.

İlk rəy və məlumatlar

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin verdiyi məlumata görə 1992-ci il 26 fevral gecəsi erməni işğalçıları Rusiya ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının ağır texnika və artilləriya dəstəyi ilə Xocalıya hücum etdi. Azərbaycan Respublikası Xalq Cəbhəsindən (AXCP) alınmış məlumata görə hücum böyük həcmli artilləriya atəşi ilə başladığından şəhər od içindədir 26 fevral 1992 - ci ildə şəhər artıq tamamilə kül içində idi .**İlkin məlumatlara görə şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt olunub.**

* * *

Xocalı ilə əlaqə 25 fevrala keçən gecə kəsildiyindən Xocalıda baş verən hadisələrin tam şəkli və soyqırımın həcmi dəqiq müəyyən olunmayıb. Azərinformun jurnalisti Z. Rüstəmov böyük möcüzə ilə canlarını qurtarıb qaçaraq Ağdama çatmış Xocalıdan olan məcburi köçkünlərlə danışib. Onların dediklərinə görə Xocalıda çoxlu insan öldürülüb . **Şəhərin sakinləri hər şeylərini ataraq evlərini tərk etməyə məcbur oldular .**

**Azərinform,
26 Fevral, 1992.**

Xocalı soyqırımı .

Xocalı. 25 -dən 26-a keçən gecə bu şəhərin adı elan olunmamış müharibənin tarixinə qanlı hərflərlə yazıldı . Xocalı ilə əlaqə 25 fevrala keçən gecə kəsildiyindən Xocalıda baş verən hadisələrin tam şəkli və soy- qırımın həcmi dəqiq müəyyən olunmayıb. Böyük möcüzə ilə canlarını qurtarıb qaçaraq Ağdama çatmış Xocalıdan olan məcburi köçkünlərlə söhbətdən sonra Azərinform bu şəkli yaratmağa cəhd edib .

Xüsusilə 25-nə keçən gecə erməni işğalçıları mühasirəyə alınmış şəhər ətrafında böyük qüvvə ilə cəmləşmişdilər . Bu gün ərzində hamı erməni tank və BTR-lərinin gurultusunu eşidirdi . Sakinlər üçün artıq hər şey aydın idi "Düşmən şəhəri işğal etməyə hazırlaşdı. " Gecə artilləriyanın barıtı şəhərin səmasını çirkləndirdi. Şəhər üzərinə ölüm atəşi tökülməyə başladı.

Gecəyə yaxın tanklar şəhərə soxuldu. Şəhəri müdafiə edənlər şəhəri qorumaq üçün əllərindən gələni etdilər. Ancaq qüvvələr bərabər deyildi...

Camaat öz evlərini ataraq şəhərdən qaçırdılar. Məcburi köçkünlərin dediyinə görə o axşam bir çoxları üçün sonuncu gecə oldu. Qadın, uşaq və qocalar sığınacaq axtarışı ilə Ağdama qaçırdılar. Amma erməni kəndi olan Naxiçevanikdə onları yenidən güllələr qarşılıdı . Burada yüzlərlə dinc sakin öldürüldü və onların cəsədləri yeni bir soyqırımı yerində qalırdı...

Ağdam hospitalları yaralılarla dolu idi: yalnız Xocalıdan olan yaralının sayı 120 nəfər idi .

**Azərinform "Bakinskiy rabochiy"
28 Fevral , 1992 .**

Dağlıq Qarabağ :çoxlu qan və silah .

AXCP - dən aldığımız məlumata görə 25 fevral yerli saatla 21:00 - da erməni işğalçıları rus ordusunun Xankəndində yerləşən 366 - cı alayının yardımı ilə Xocalıya ağır texnikayla hücumu başladı. Şəhər 2 həftə mühasirədə qalaraq müdafiə olunurdu . Xocalı 26 fevral 1992 - ci ildə artıq tamamilə yandırılmışdı . Daxili İşlər Nazirliyinin bəyanatına görə 100 adam öldürülüb və təqribən 200 adam yaralıdır . Sakinlərin qalan hissəsi öz evlərindən yaxınlıqdakı dağlara qaçırdılar .

Bütün baş verənlərdən sonra rus ordusu şəhəri ermənilərə soyğun üçün təhvil verdilər. AXCP-dən aldığımız məlumata əsasən Xocalıda rus ordusunun 366-cı alayının raket qurğuları yerləşdirilib. Xocalıdan rus ordusu Qarabağda azərbaycanlıların yaşadığı yeganə şəhər olan Şuşaya hava atəşinə başladılar .

**Aydın Mehdiyev
"Nezavisimaya Qazeta"
27 fevral, 1992**

Qarabağda döyüşlər davam edir .

Əli Əkbər Vilayəti 27 fevral Qarabağa uçar. Ola bilsin ki, onun təyyarəsi Şuşaya enib. Əldə edilmiş razılaşma ermənilər tərəfindən pozulduğundan Xocalının top atəşinə tutulması davam edirdi. Şuşa özünümüdafiə dəstələrinin başçısı Rəhim Qaziyevdən aldığımız məlumata görə Xocalıda atışmalar davam edir.

O qeyd etdi ki, Xocalının ermənilər tərəfindən işğal edildiyi zaman atəşkəs elan edilməsi səhvdir . Əldə edilmiş məlumata görə Vilayəti 27 fevral saat 18:00 - da Bakıya qayıtmalı idi... Bakıda siyasi vəziyyət özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Ola bilsin ki, Xocalıdakı məğlubiyyət Azərbaycan özünümüdafiə dəstələrinin ən böyük məğlubiyyəti idi .

Məmməd Səfərli
"Nezavisimaya Qazeta"
28 fevral 1992

Doğrudanmı Xocalı işğal olunmuşdu?

26 fevral "Azadlıq" qəzetinin müxbiri Xaliq Bahadur Şuşadan xəbər verir: " Xocalı od içindədir. Şəhər tamamilə işğal olunub. Radio ilə hərbiçilərin səsi tutulub: qadın və uşaqları öldürməyin. Onları şəhər mərkəzinə qovun. " Daxili İşlər Nazirliyindən aldığımız məlumata görə 26 fevral 16:00 -da artıq şəhər 99% işğal olunub. "Azadlıq" qəzetinin müxbiri Aqasi baş verənlərin şahidi olub : " 26 fevralda Xocalı hücumu məruz qaldı . Hücumda Rusiya ordusunun 366-cı motoatıcı alayı iştirak edirdi. Öldürülmüş və yaralı olanların sayı sonsuzdur. " Sakinlərin kiçik bir hissəsi Qar-qar çayını keçərək meşə vasitəsilə Ağdamda çatdı. Düşmənin hücum edəcəyi barədə lazımi dövlət məmurlarına xəbər verilmişdi. Hələldici hücumdan 3 gün əvvəl dövlət orqanları şəhərin müdafiəsini dayandırdılar. "

AXCP-dən aldığımız məlumata görə 27 fevral tarixində Rəhim Qaziyev deyib ki, belə ağır bir vəziyyətdə 3 günlük atəşkəs satqınlıq idi. Atəşin dayandırılması ermənilərin güc toplamasına səbəb oldu. O qeyd etdi ki, 2000 adamın taleyi naməlum olaraq qalır . "

27 Fevral 15:00 -da " Xalq ordusu " qəzetinin müxbirindən aşağıdakıları öyrəndik: " Xocalı işğal olunub . Döyüşlər davam edir . Çoxlu yerli sakin öldürülüb. Yalnız Ağdamda 150 yaralı var. Bugün 27 nəfər basdırmışdıq. Xocalı aeroportunun başçısı öldürülüb. Bir çox Məhsəti türkü öz evləri ilə birlikdə yandırılıb. Yerli sakinlər meşələrdə gizləniliblər. Aeroport tamamilə dağıdılıb... "

"Azadlıq"
28 fevral 1992 .

Azərbaycan qan içində batır .

Dünən " Səhər " qəzetinin müxbiri Şamil Sabiroğlu nəşriyyatımıza bəzi foto şəkillər göndərdi. Erməni-rus birləşmiş qoşunlarının törətdiyi Xocalı soyqırımının dəhşətli nəticələri bu foto şəkillərdə öz əksini tapıb. Bu şəkillərə baxdıqda biz yenidən anladıq ki , **Azərbaycan qan içində batır ...**

Şamilin qeyd dəftərindəki qırıq cümlələri çox böyük ürək ağrısı və hirsə oxuyurduq: " Ermənilər camaatı çox böyük vəhşiliklə öldürdülər. Onların etdikləri vəhşiliklərə görə faşistlər də utanardılar. Ermənilər heç kimə rəhm etmədilər - hamılə qadınlara, qocalara, uşaqlara . Onlar hətta ölüləri də təhqir edirdilər. Erməni və rus ordusunun hərbi əməkdaşlığı qeyri - adi bir faciəyə səbəb oldu .Əsirlər ya güllələnir, ya da zorlanırdılar. Ətraf dağlardakı, meşələrdəki, yollardakı cəsədləri bu günə kimi yığmaq mümkün olmayıb. Mən sizi allaha tapşırıb gedirəm. Mənyaralılara kömək etməyə, bacı və qardaşlarımızın cəsədlərini dəfn etməyə gedirəm... "

Şahidlərin söylədikləri

Soyqırım günü Xocalının 7 minlik əhalisinin demək olar ki, yarısı şəhərdə, erməni hərbi birləşmələrinin mühasirəsində blokada vəziyyətində idi. Taleyı Allahın ümidinə buraxılan insanlar bütün çətinliklərə dözüür, ermənilərin hücumlarının qarşısında tab gətirirdilər. Əhali daşnakların şəhəri talan edib, insanları qıracağına inanmırdılar. Düşünürdülər ki, arabir atışmalar öteridir. Ancaq şəhərdə dolaşan xəbərlərə görə, ermənilər Xocalıya hücum əməliyyatı üzərində qərarlıdır və bunu fevralın 18-dən sonra hər gün gözləmək olar. Xocalının fevralın 13-dən sonra Azərbaycanla əlaqəsi yox idi. Axırncı vertolyot da bu tarixdə Xocalıya enərkən cəmi 300 nəfəri şəhərdən çıxarıb. Vəd edilmişdir ki, vertolyot bir də qayıdacaq. Camaat da hər gün gözləyir, təyyarə meydanına yığışırdılar. Yanacaq, çörək qıtlığı başlamışdı. Xəstələrin, qocaların vəziyyəti dözülməz idi. Fevralın 13-dən sonra xocalılar konkret olaraq heç bir kömək görmədilər. Onların ümidi yalnız ratsiya ilə əlaqəyə qalmışdı. Yenə də vəd verilir, kömək göstərəcəklərini, vertolyot göndərəcəklərini söyləyirdilər. Ancaq onlara ölüm ayağında yalnız ümidlər qaldı.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə, təxminən saat 23.00-da şəhərə ardi-arası kəsilmədən toplardan atəş açmağa başladılar. Demək olar ki, elə ilk həmlədən şəhərin Əsas müdafiə postları sıradan çıxarıldı. Çünki Xocalının müdafiəsi demək olar ki, yox idi. Əgər müdafiəyə aid nələrsə olubsa belə, onların dəqiq, özü də qısa zamanda məhv edilməsinin bir səbəbi var. Deməli, şərait, şəhərdəki vəziyyət düşmən tərəfindən dəqiq öyrənilibmiş. Dolayısı ilə də olsa bunu 366-cı olayın bölmələri arasında radiodalğanın maqnit yazısı da təsdiqləyir. Bu yazının bəzi məqamlarına diqqət yönəldək:

"Mən 13-əm. Kəşfiyyat vasitələrini yerbəyer eləmişəm. Nişançı da nişan almağa hazırdır. (Söhbətin məğzindən aydın olur ki, söhbət topçu nişançıdan yox, kəşfiyyatçıdan gedir).

Bu danışıqların mətnindən aydın olur ki, düşmən kəşfiyyatçıları bir neçə nəfərdir...

Əhali vahimə içərisində güllə yağışı altında Xocalını tərk etməyə başlayır... Qoy o dəhşətli gecənin şahidlərinin özləri danışsın:

Cəmil Cümşüd oğlu Məmmədov:

- Ruslar tanklar və BTR-lərlə şəhərə daxil olaraq evlərimizi darmadağın etdilər. Arxalarınca isə ermənilər gəlirdi. Beş yaşında nəvəmi götürüb meşəyə qaçdım. Bir sutka qarın altında qalmışam. Körpə donmamaqdan ötrü paltarlarımı soyunub uşağa bükmüşdüm. Artıq taqətim qalmamışdı. Naxçıvanik kəndinə yollanıb ermənilərə yalvardım ki, nəvəmə rəhm etsinlər. Məni təhqir edib komendanta təhvil verdilər. O isə əmr verdi ki, bizi tövləyə salsınlar. Burada çoxlu qız-qadın, körpə vardı. Sonra bizi Əsgərana gətirdilər. Arvadım, qızım, yeznəm burada idilər. Boyeviklər dırnaqlarını çıxartdılar. Zəncilər göyə atılıb üzümüze təpik vururdular. Çox işgəncədən sonra məni ermənilərlə dəyişdirdilər. Nəvəm, arvadım, qızım və yeznəmdən heç bir xəbər yoxdu.

Səriyyə Talıbova:

- Gözümün qabağında 4 məshəti türkünün, 3 qonşumuzun başını erməni quldurunun qəbri üstündə kəsdilər. Rus əsgərləri ilə bir yerdə ermənilər ata-analarının gözü qarşısında uşaqlarına işgəncə verib öldürdülər. Sonra isə meyitləri buldozərlərlə dərəyə tökürdülər:

Camal Allahverdi oğlu Orucov:

- 16 yaşında oğlumu güllələdilər. 23 yaşlı qızımı iki əkiz oğlu və 18 yaşlı hamilə qızımı əlimizdən aldılar.

10 yaşlı Ramil Həsənov:

- Ermənilər gələndə meşəyə qaçdım. 3 gün ac-susuz orada qalmışam. Susuzluqdan ölürdüm. Çoxlu qar yemişəm.

Sənan Abdullayev:

- Bir gün meşədə qaldıqdan sonra ermənilər bizi tapıb Əsgərana gətirdilər. Anam-atam, 16 yaşlı bacım meşədə öldü. Ruslar, ermənilər, sırğalı zəncilər uşaqların gözü qarşısında mənə işgəncələr verirdilər. Sonra bizi içərisinə su doldurulmuş zirzəmiyə saldılar. Suda boğulmamaq üçün uşaqları bir gün əlimdə saxlamışam.

Ayağımdan güllə yarası almış 4 yaşlı Fuad Gülməmmədov:

- Ermənilər məni ayağımdan tapança ilə vurdular.

Xədicə Abdullayeva:

- Bir sutka ayaqyalın meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım şaxtaya tab gətirmədilər. Sağ qalan xocalılarla birgə məni də girov götürdülər. Bizi bir gün ac-susuz, döşəməsinə su doldurulmuş zirzəmidə saxladılar. Daşnak tör-töküntüsünə dəyişdirildim. İndi iki ayağımdan da məhrumam.

Mirzə Allahverdiyev:

Ermənilərin hücumundan sonra meşəyə çəkilməli olduq. Burada 3 gün ac-susuz qaldıq. Fevralın 28-də axşam bizi mühasirəyə aldılar. Bizi Əsgəranda ölüm kamerasına saldılar. Hər gün bir neçə adamı aparıb güllələyirdilər. Vəhşilər başıma dəhşətli zərbələr endirirdi. Qızıl dişlərimi kəlbətinlə çıxartdılar. İki qabırğamı sındırdılar. 18 gündən sonra bir alt paltarında bizi dəyişdirdilər. Atamı, iki qardaşımı, qardaşım oğlunu öldürdülər.

Nəsimə Əliyeva:

- Meşədən çıxan kimi ermənilər atəş açdılar. 40 nəfər idik. 26 nəfəri, o cümlədən oğlumu və yoldaşımı öldürdülər. 8 yaşlı Yavərim isə güllə yarası aldı.

Xatirə Orucova:

- 8 yaşım var. Gözümün qabağında atamı, anamı və 6 yaşlı bacımı ermənilər güllələyib qətlə yetirdilər. Güllə mənə də dəyib.

Məhəmməd Orucovun dedikləri:

- Şəhərə hücum başlananda 16 yaşlı oğlum Xaqani evə girib məni, qızlarım Leylanı və Aybənizi, 2 yaşlı nəvələrim Fuadı və Muradı meşəyə qaçırdı. Əmimdən xəbərimiz yox idi. 2 gün meşədə qarın-çovğunun içində qalandan sonra ermənilər bizi tutub Pircamala apardılar. Hamımızı tövləyə saldılar. Tövlə əsirlərlə dolu idi. Əmimi də burada gördüm. Gözlərimiz qarşısında əmimi və oğlumu möhkəm döydülər. Sonra faşistlər əsirlər arasında 10-13-15 yaşlı qızları seçib ayırdılar...Həyat yoldaşımı da bir neçə nəfərlə Əsgərana aparıb güllələdilər. Bundan sonra məni buraxdılar, qızlarımı, oğlumu və nəvələrimi isə əsir saxladılar.

Mirəş Əliyeva:

- Biz meşədə qara bata-bata dolaşırdıq. Yolu keçəndə mənə güllə dəydi. Yıxıldım və daha ayağa dura bilmədim. Haradasa meşədən, səngərdən tez-tez atəş açılırdı. Əlif məndən yapışıb yolun qırağına tullandı. Meşədən açılan atəşlər bir müddət ara verdi. Əlif (Xocalı aeroportunun komandiri - A.A.) başını qaldırmadan yolun o biri tərəfində uzanmış qadınlara qışqırırdı ki, tez yolu keçsinlər. Bu vaxt ərzində 20 nəfərədək qadın və uşaq yolu keçmişdi. Əlif avtomatın darağını dəyişməyə başlayanda ermənilər cavab atəşi açdılar. Güllələrdən biri düz Əlifin alınına dəydi.

Cəmil Məmmədov:

- Şəhərə girən tanklar və zirehli transportyorlar evləri dağıdır və adamları basıb keçirdilər. Rus əsgərlərinin arxasınca erməni yaraqlıları gedirdilər. 5 yaşlı nəvəmi və 14 min manat pulumu götürüb meşəyə tərəf qaçdım. Gecə uşağın donmaması üçün paltarımı çıxarıb onu bürüdüm. Lakin bu kömək etmirdi. Qarı qazıb uşaqla birlikdə onun içinə girməli olduq. Səhər uşağın buna tab gətirməyəcəyini başa düşüb yaxınlıqdakı Naxçıvanik erməni kəndinə yollandım. Orada bizi silahlı ermənilər qarşıladılar. Mən onlara yalvarıb-yaxardım ki, pulu götürsünlər və uşağın xatirinə bizi Ağdama buraxsınlar. Cavabında məni döydülər, söydülər və kəndin komendantının yanına apardılar. O əmr etdi ki, bizi pəyəyə salsınlar. Pəyədə artıq azərbaycanlı qadınlar və uşaqlar var idi. Pəyədə bizi 4 gün saxladılar, nə çörək, nə su verdilər. 4 gün sonra məni nəvəmlə Əsgəran rayonuna gətirəndə başımıza elə oyun açdılar ki, Naxçıvanikdəki pəyəni cənnət sandım.

Erməni muzdluları (mən erməni dilini bilirəm və yerli erməniyə gəlmə ermənidən seçirəm). Ayaq barmaqlarımın dırnaqlarını çəkib çıxartdılar. Ermənilərin arasında olan zəncilər havaya tullanaraq ayaqları ilə üzümdən vururdular. Bir neçə saat davam edən işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdirdilər. Nəvəmi isə əlimdən aldılar. Arvadımdan və qızlarımdan heç bir xəbərim yoxdur.

Qasımova Ayna:

- 12 gün meşədə qaldıq. İki oğlum və bacım da yanımda idi. Yediyimiz ağac və itburnu qabığı idi. Tez-tez qar da yeyirdik. 12 gündən sonra min bir zülmə gəlib Ağdama çıxdıq. Ağdamda nə qədər çalışdırsa ayaqqabılarımızı ayağıımızdan çıxara bilmədilər. Ayaqlarımız tamam donmuşdu. Sonra ayaqqabılarımızı bıçaqla kəsdilər. Ağdamda sistem qoyub Bakıya müalicəyə göndərdilər.

Talıbov Səməd:

- Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə 120-130-a qədər adamla meşəyə qaçdıq. Bu müddətdə Kətik meşəsində qaldıq. Bir müddət meşədə qaldıqdan sonra Hray kəndinə tərəf getdik. Böyüklər aclığa, saxtaya dözə bilirdilər. Amma uşaqlarla çox çətin idi. 3 gün ac-susuz qaldıq meşədə. 3-cü gün Naxçıvanik istiqamətinə gedəndə ermənilər bizi tutub mal tövləsinə saldılar. Bizdən başqa 50-60 adam da var idi. Bir az keçmiş ermənilər içəri girib kişiləri, arvad-uşaqları avtomatın qundağı ilə vurub əzməyə, şil-küt etməyə başladılar. Vuranda, döyəndə səsinə çıxaran şəxsi həmin saat güllələyirdilər. Girovluqda gördüyüm dəhşətləri heç zaman unutmayacağam.

Salman Qasimov:

- Ermənilər Xocalıya girəndə hamımız qaçdıq meşəyə. Əvvəl 300-ə qədər adam idik. Gülablı tərəfə gedirdik. Orda ermənilər camaatın qabağını kəsdi. Atışmada Abdullam öldürüldü. Adamlar qaçıb dağılıdılar. 11 adam qaldıq. Tofiqin də anası yanımızda öldü. Mən paltomu onun üstünə saldım. Sonra mühasirədən çıxmaq üçün irəli getdik. Amma hara gedirdikse ermənilərin əhatəsində olduğumuzu hiss edirdik. Yediyimiz də ancaq qar idi. Hamımız haldan düşmüşdük. Keçdiyimiz yerlərdə çoxlu meyit var idi.

Görüşdüyüm xocalıların hamısının acı taleyinə yanırım. Onları özümə ən yaxın, doğma adam bilirəm. Xocalılar hamısı sakit, köməksiz adam təsiri bağışlayır mənə. Amma Gülablı kişinin o yazıq görkəmini heç unuda bilmirəm. Gülablı kişiye çəkilən dağ da ağır dağdır.

Gülablı Mehralıyev:

- Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz meşənin içində qızımın məşəqqətlər çəkdi. Gecə meşənin vahiməsi, soyuğu, saxtası, daima gözlənilən erməni qorxusu yazıq qızımın ağrını yardı. Nakam balam dözə bilmədi, keçindi. Gülablı kişi için-için ağlayır. Qurumuş bir halda qızımın meyitinin yanında oturdum. Bədbəxt qızıma baxıb göz yaşları tökürdüm. Balamın iyirmi yaşı vardı. Səkkiz ay idi ki, toyu olmuşdu. Dışimnən, dırnağımnan yığıb qızıma cehiz almışdım, 12 min manatlıq mebel alıb toyunu etmişdim. İndi yazıq balam torpağa döşənmişdi. Halsız, hərəkətsiz uzanmışdı. Zavallı qızımdan çətinliklə də olsa ayrıldım. Meşə ilə gedirdim. Şelli istiqamətinə üz tutmuşdum. Qəfildən aralıda erməniləri gördüm. Qaçıb girdim bir körüyün içinə. Ermənilər xoşbəxtlikdən görmədilər məni. Bir müddət kötüyün içində qaldım. Qorxudan çıxma bilmirdim. Sonra minbir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyitindən nigaranam. Bircə meyiti gətirib basdırsaydım, rahatlanardım. Meyitin yeri yaxşı yadımdadır. Amma ora getmək mümkün olacaqmı?

Vüqar Qarayev:

- Gecə saat 11-də evdən çıxdıq. Gəldik meşəyə. Meşədə çoxlu adam vardı. Uşaqlar ağlaşır, qışqırırdılar. Arvadlar uşaqların ağzına dəsmal tıxadılar ki, səsləri eşidilməsin. Sonra ermənilər mühasirəyə alıb çoxunu girov tutdular. Babək adlı bir oğlan vardı. Yolu gedə bilmirdi, təngnəfəs olurdu. 3 kilometrə qədər onu mən apardım. Sonra qüvvəm çatmadı. Ayaqlarımı saxta vurmuşdu. Bədənim heç elə bil ki, mənim deyildi. Düz iki gün sürünmüşəm. Mənə elə gəlirdi ki, erməninin üstünə gedirəm. Amma mənim üçün daha heç bir fərqi yox idi. Onsuz da tam haldan düşmüşdüm. Xoşbəxtlikdən döyüşçülərimizin postuna gəlib çıxdım.

Salman Qasimov:

Ermənilər Xocalıya hücum edəndə qaçdıq Dəhraz tərəfə. Dəhrazda bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yaşlı bir qadını və cavan oğlanı yerindəcə güllələdilər. Sonra bizi Naxçıvanikə gətirib mal pəyəsinə saldılar. Az keçməmiş gəlib aramızdan on üç adamı seçib apardılar güllələməyə. O güllənin səsinə də biz eşitdik. Bir müddət pəyədə saxladıqdan sonra bir yük maşınına mindirib bizi gətirdilər Xankəndinə. Orda bizi maşından düşürəndə bir erməni kobudluqla çeşməyimi alıb dedi: "Gedərsən Kürün o tayında verərlər çeşməyini!" Sonra bizi saldılar həbsxanaya. Həbsxanada hansı işgəncələri çəkmədik? On günə kimi dilimizə heç nə dəymədi. Çörək-su həsrətiyənin gözümüzü tikirdik qarıya. Qapının nə vaxt açılacağını səbirsizliklə gözləyirdik. Amma qapını açıb içəri girənlər bizə nə su gətirirdi, nə də çörək. Başlayırdılar təpikləməyə, döyməyə, qol-qabırğamızı sındırmağa. Elə döyürdülər, elə hala salırdılar ki, yerdə döşəli qalib tərpnə bilmirdik. Düz on gündən sonra gətirib hərəməzə 70 qram çörək, hər üç adama bir stəkan su verdilər. Bir də göürdün gecə saat 2-də, 3-də ermənilər sərxoş halda gəlib içəri girir, pis söyüşlər söyüb, istədikləri işgəncəni verirdilər. Qaldığımız yer olduqca soyuq idi. Pəncərə soyuq olduğundan külək içəridə vıy-vıy vıyıldaırdı. Hamımız soyuqdan titrəyirdik. Yerə salmağa bir adyal da verməmişdilər. Bütün gecəni, gündüzü oyaq qalırdıq. Yanımızda Qaradağlıdan yazıq bir kişi vardı. Bizdən çox qabaq onu tutub bura salmışdılar. Yazığın susuzluqdan ciyəri yanırı. Gecənin bir vaxtında halı lap pisləşdi. "Su, su" deyib inildəməyə başladı. Dözə bilmədim, gedib qapını döydüm ki, bir az su versinlər yazığa. Nəzarətçi erməni qapının o tayından məni söyüb təhqir etdi və təkrar qapını döydükdə öldürəcəyini bildirdi. Yazıq kişi

"su, su" deyə-deyə canını tapşırırdı. Bir dəfə xaricdən - Qırmızı Aypara Cəmiyyətindən bir dəstə adam gəlib vəziyyətimizlə maraqlandı. Halımızı, görkəmimizi görəndə təəssüflə başlarını buladılar. Ermənilər isə bizə əvvəlcədən xəbərdarlıq edirdilər ki, gələn qonaqlara şikayətlənməyək. Əksinə ermənilərdən razılıq edək ki, guya bizə yaxşı baxırlar. Əgər belə deməsəydik, ermənilər bizə elə işgəncələr verərdi ki... Düz 48 gün ermənilərin əsarətində əzab çəkdim. 48 gündən sonra məni bir erməni ilə dəyişdilər.

Mirzə Allahverdiyev:

- Biz həmin gün Horagül istiqamətində postda dayanmışdıq. Amma "Finski" evlər yananda geri çəkildik. Fevralın 26-da onların çoxu Beşmərtəbə deyilən yerə toplaşmışdı. 100-ə qədər adam vardı orda. Sonra çıxıb Boz Dağ istiqamətində irəlilədik. Fevralın 28-də ermənilər mühasirəyə alıb tutdular bizi. Həmin saat əl-ayağımızı bağlayıb başladılar döyməyə, işgəncə verməyə. Sonra apardılar Əsgərana. Orada milis idarəsinin həbs otağında bizi saxlayırdılar. Bir neçə qızıl dişim vardı. Yerə yığıb əl-ayağımı bağladılar. Başladılar kəlbətinlə dişlərimi sökməyə. Kəlbətinlə dartır, çəkilə vururdular dişimə. İnildəyir, zarıyırdım ağrıdan. Yalvarır, yaxarır, bu işgəncəyə son qoymağı xahiş edirdim. Neçə saat huşsuz qaldığımı bilmirəm. Amma gözümlü açanda hiss etdim ki, qızıl dişlərimi sındırıb götürüblər. Ermənilərin verdiyi işgəncə yalnız qızıl dişlərimi sındırmaqla bitmədi. Söyüş, təhqir, təpiklə vurmaq, döymək hər gün olurdu. Girovluqda qaldığım 18 günün elə bir vaxtı olmadı ki, mənə işgəncə verməsinlər. Yaman vəhşi idi ermənilər, gözlərini qan tutmuşdu. Ürəklərində heç bir insaf, ədalət yox idi. Bizi döyməkdən, təpikləməkdən ləzzət alırdılar. Bir dəfə isə məni çılpaq soyundurub dubinka ilə döydülər. Ürəkləri soyumadığından götürüb ikinci mərtəbədəndən atdılar məni yerə. Bütün bədənim əzilmişdi. Necə kinli, qəzəbli idi bu ermənilər bizə qarşı? Edik adında bir erməni vardı. Hər gün içəri girib mənə özünəməxsus xüsusi işgəncə verirdi. Ağır çəkmələri ilə əllərimin üstünə çıxıb tapdalayır, əzir və bundan ləzzət alırdı. Mənim iniltim, qışqırtım ona təsir etmirdi, əksinə kefi açılırdı... Ermənilər tez-tez bizə deyirdilər: "Sizi qıracağıq, buralardan tamam qovacağıq. Donuzlarımızı gətirib Kürdə suvaracağıq". Hər gün bizə bir parça çörək, bir balaca qabda da su verirdilər. O çörəyi, suyu verəndən sonra gəlib möhkəm döydülər. On səkkiz gün girovluqda qalandan sonra məni dəyişib Ağdama gətirdilər. Öyrəndim ki, anamı da ermənilər bir neçə gün girov saxlayıb, qızıl üzüyünü alıb buraxıblar. Qardaşım Elşəni isə mənim günümə salıblar. Girovda işgəncələr verib qızıl dişlərini söküblər. Öyrəndim ki, ermənilər iki qardaşımı öldürüblər.

Niftalı İbad oğlu Nəbiyev:

- Fevralın 25-də gecə saat 10-da Əsgəran istiqamətində səngərdə idik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhraz tərəfə çəkildik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhraz tərəfə çəkildik. Hər tərəfdən mühasirədə olduğumuzu hiss edirdik və hər yandan bizə atırdılar. Üç gün ac-susuz meşədə qaldıq. Sonra ermənilər bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yanımızda 300-ə qədər qadın, uşaq vardı. Hamımızı yığıb apardılar donuz fermasına. Milli ordu paltarında olanlardan 13 nəfəri seçib apardılar. Az keçməmiş güllə səsləri eşitdik. Bildik ki, o yazıqları güllələyiblər. Üç gün qaldıq donuz fermasında. Yeməyə heç nə vermirdilər. Elə hərdən gətirib camaata azca çiy buğda paylayırdılar. Üç gün sonra gəlib aramızdan iyirmi adamı seçdilər. Qışqırdılar ki, iyirminiz də əlləri yuxarı vəziyyətdə çölə çıxın. Bizi "KamAZ" a doldurub gətirdilər Stepanakertin milis idarəsinə. Orda bizi möhkəm döydülər. Sonra qeydiyyatda aldılar. Mənim paltarımı yoxlayanda paltomun cibindən patron tapdılar. Dedilər ki, sən milli ordu əsgərisən. Məni lüt soyundurdular. Dubinka ilə başladılar döyməyə. Ermənilərdən biri əlində balta mənə sarı gəldi, qorxdum ki, balta ilə başımı kəsəcək. Balta ilə paltomu kəsib doğradı. Sonra da sürüyüb atdılar kameraya. Gecə saat 1-2 olardı. Bu dəfə başqa erməni "boyevikləri" içəri girib hirsle qışqırdılar: "Ara, bizim torpaqda siz axı nə edirsiniz?" Başladılar bizi döyməyə. İki qızıl dişimi vurub sındırdılar. Hər gün bu vəziyyət təkrar olunurdu. Ermənilər gah ayıq başla, gah da sərxoş vəziyyətdə gəlib bizi şil-küt edirdilər. Yeməyə bir parça çörək, içməyə də yeddi adama bir qab su verirdilər. Yanımızda Qaradağlıdan olan girovlar vardı. Yazıqları bit basmışdı. Bütün günü yazıqlar qaşınır, dırnaqları ilə dərilərini qoparırdılar. Yanımızda Nəbiyev Əli adlı bir kişi vardı. Yazıq zariya-zariya öldü. Ermənilər yaman zülmkar idilər. Qadağan etmişdilər ki, gecələr bir-birimizlə danışmayaq. Qorxa-qorxa, pıçiltı ilə danışdıq. Yatanda bir-birimizə, kürək-kürəyə söykəyib yatırdıq. Döşmə beton olduğundan daim rütubət vardı. Nəzarətçilər əlində bıçaq dəhlizdə gəzinir, səs eşidən kimi içəri girib bizi əzişdirirdilər. Ayaqlarımızdakı corabları da tutub çıxarmışdılar. Yanımdakı yoldaşımın iyirmi min pulunu, qızılını almışdılar. Sonra minbir çətinliklə bizi dəyişdilər. Amma indi halım getdikcə pisləşir. Qabırğamı da vurub batırıblar. Ciddi müalicəyə ehtiyacım var. Görək axırı nə olacaq.

Əliyev Hüseyn Sarı oğlu:

- Yatmışdım, həyat yoldaşım məni silkələyib durquzdu və dedi ki, ermənilər kəndə doluşub, camaat qaçır. Dedim ki, sən də qaç, camaata qoşul. Qonşumuz Həsəngilə gəldim. Həsən bayırda idi. Kəndin Stepanakert

tərəfindən asfaltı, evləri atəşə tutmuşdular. Həsənlə onların bostanından keçib, məktəbin həyətinə girdik. Ərik ağaclarının altında Həsən qolundan yaralandı. Onun o biri qoluna girib, məktəbin zirzəmisinə tərəf apardım. Amma orda heç kim yox idi. Bilmirdik hara gedək. Ermənilər gəlib bizi tutdu. Əliyeva Şərqiyyəni, qızı Aliməni beş uşaqla, fermada işləyən Yusifi, arvadını, onların da beş uşağını bizimlə bərabər Stepanakertin 9 nömrəli məktəbinə gətirdilər. Sonra arvad-uşaqdan bizi ayıraraq, avtovağzalın yanındakı şəhər milis şöbəsinin qazamatına gətirib saldılar. Qənəhət Hacıyev, Qəyyum Aslanov, Əşrəf Əliyev, Əbülfət Kərimov, Elbrus Abbasov, Şafanın oğlu Vidadi, Qaradağ stansiyasından Əli, Fərraşlı Abbas da burda idilər. Həsənabadlı "Dovşan" Edikin oğlu bir dəstə erməni ilə gəlib bizi təcikləyir, qaldıraraq yerə çırpırdılar. O deyirdi ki, xocalıların hamısını qıracağam, mənim qardaşımı siz öldürmərsünüz.

Vidadi bıçaq axtarırdı ki, özünü öldürsün. Deyirdi ki, mənim başımı sabah kəsəcəklər. Mənə deyirlər ki, Osipin oğlu Tosulu (Arnavari), guya mən öldürmüşəm. Vidadi bir şüşə tapıb cibinə qoymuşdu ki, lazım gəlsə venasını kəsib özünü öldürsün. Həsənabadlı Setrakın oğlu Jora gəlib Həsəni harasa apardı. Həsənin qolu hovlayıb şişmişdi. Sonra eşitdik ki, Həsəni buraxıblar. Üç gün keçmişdi ki, gəlib Vidadini apardılar. Dedilər ki, bu gün Tosulun üçüdü, səni onun qəbrinin üstündə kəsmək üçün qəbiristanlığa aparırıq. Vidadi şüşə də cibində getdi...

Akif Aşırı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 73-84

Xocalı soyqırımını 20-ci əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağılasıgmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımını, eyni zamanda bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər Əliyev

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü bütün bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.

*Otto Hausen,
Almaniyanın sabiq dövlət katibi*

Biz dünyaya nümayiş etdirməliyik ki, Qarabağ və ətraf ərazilərdə bütün baş verənlər çox dəhşətli bir fəlakətdir və bu fəlakət aradan qaldırılmayıb.

*Erix Fayql,
professor, Vyana*

Soyqırımını (genosid) - ayrı-ayrı əhali qruplarının irqi, milli, yaxud dini mənsubiyyətinə görə məhv edilməsi, bəşəriyyətə qarşı ən ağır cinayətlərdən biridir. Tarixdən məlumdur ki, İkinci dünya müharibəsində hitlerçilər işğal etdikləri ölkələrdə əhaliyə qarşı kütləvi miqyasda soyqırımını cinayətləri törətmişlər: Xatın, yəhudi soyqırımları, Yaponiyada Xirosima və Naqasaki faciəsi, müsəlman dövlətlərindən İraqda, Əfqanıstanda, Pakistanda, Çeçenistanda və s. baş verən son hadisələr göstərir ki, faşizmi doğan ana hələ sağdır. Buna Xocalı faciəsi canlı misaldır.

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədi nə idi? Bu, bir tərəfdən, Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək məqsədi güdüdü. Çünki Xocalı elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdü.

Xocalının kurqanları və digər abidələri, müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı a zorakılıq aktıdır.

1992-ci ilin qanlı faciəsinə kimi Xocalıda 7 min əhali yaşayırdı. Məlum hadisələr dövründə Ermənistandan, qonşu Xankəndidən ermənilər tərəfindən didərgin salınmış g xeyli azərbaycanlı və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş Məhsəti türkləri də məskunlaşmışdılar.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə silahsız və köməksiz Xocalı şəhərinə hücum etmişlər. Əvvəlcə şəhər 4 tərəfdən erməni qoşunları tərəfindən əhatə olunmuş,

sonra isə Xocalıya artilleriya və ağır hərbi texnikadan güclü və amansız atəş açılmış, az bir vaxt ərzində şəhərdə yangın baş vermiş, şəhər tamamilə alova bürünmüşdür. Şəhərin müdafiəçiləri və yerli əhali buranı tərk etməyə məcbur olmuşlar. Fevralın 26-sı səhər saat 5-ə kimi şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmişdir.

Bir gecənin içərisində qədim Xocalı yerlə yeksan edilmişdir.

Xocalı soyqırımını zamanı 613 nəfər öldürüldü, 1000 nəfərdən çox müxtəlif yaşlı dinc sakin aldığı güllə yarasından əlil oldu. 106 nəfər qadın, 83 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 10 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi. Faciə baş verən gecə 1275 dinc sakin girov götürüldü, onların 150-nin taleyi hələ də məlum deyil.

Bütün bunlar erməni hərbiçiləri tərəfindən xüsusi amansızlıqla və ağılasıgmaz vəhşiliklə həyata keçirilmişdir. Hücumda, həmçinin mayor Oqanyan Seyran Muşeqoviçin (Seyran Oqanyan sonradan Dağlıq Qarabağda ermənilərin qeyri-qanuni rejiminin «müdafiə naziri» oldu) komandanlığı altında 366-cı alayın Əzizbəyov RPİ-nin 2-ci PB-nin təhqiqatçı batalyonu, Yevgeni Nabokixin komandası altında Əzizbəyov RPİ-nin 3-cü PB-nin təhqiqatçı batalyonu, 1 saylı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeri İsayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və praporşiki iştirak etmişdir («Xocalının işğalına dair istintaq materialları»ndan).

Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Rusiyanın «Memorial» hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, 4 gün ərzində

Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibb ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə, 20 nəfərin ölümünə isə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamların baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Xocalı soyqırımının epizodları insanı dəhşətə gətirir. Xocalı sakini Əntiqə erməni hərbiçilərinin tələb etdiyi «bu yerlər böyük Ermənistanın bir hissəsidir» sözlərini dilinə gətirmədiyinə görə ermənilər tərəfindən diri-diri yandırıldı. Digər Xocalı sakini Səriyyə Talibova danışdı ki, «4 Məshəti türkü və 3 azərbaycanlının erməni qəbri üzərində başlarını kəsdilər. Daha sonra 2 azərbaycanlının gözlərini çıxartdılar».

Ermənilər sağ qalmış insanlar üzərində tamamilə təhqiredici hərəkətlər həyata keçirmişdilər. Onların başının dərisini soymuş, başlarını və bədənlərinin digər orqanlarını kəsmiş, uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarını yarmışlar. Hücum zamanı Xocalıda istifadəsi qadağan olunmuş 5,45 kalibrli patronlardan və kimyəvi silahlardan istifadə edilmişdir. Bütün bunlar Ermənistanın Cenevrə Konvensiyasının protokollarını pozaraq, müharibə qaydalarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımı olduğunu təsdiqləyir.

Xocalı soyqırımının xüsusi amansızlıqla törədilməsi rus, gürcü, ingilis, fransız, alman, amerikan və digər ölkələrin vətəndaşı olan jurnalist və publisistləri dəhşətə gətirmişdir.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı yeni faktlar aşkarlanıb. Bu barədə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki Tarix və Mədəniyyət Abidələrini Müdafiə Təşkilatı ictimai Birliyinin sədri Fuad İsmayılov məlumat verib. Onun sözlərinə görə, araşdırmalar zamanı məlum olub ki, Xocalıya hücumda Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayı ilə yanaşı, SSRİ-nin xüsusi təyinatlı briqadalarında xidmət keçmiş könüllülərdən ibarət 150 nəfərlik qrup iştirak edib.

Eyni zamanda o da məlum olub ki, Ermənistan Dağlıq Qarabağın hava dəhlizinə nəzarəti ələ keçirmək üçün Xocalı üzərinə hücumu hələ 1989-cu ildən planlaşdırıb. Belə ki, 1989-cu ilin dekabrında Ermənistan ordusunun zabıtları Baqdasar Gevorkyan, Bano Siraderyan və Samvel Şarinyan SSRİ quru qoşunlarının 12-ci briqadasının tərkibində Əfqanıstanda döyüşmüş rus zabiti Vladimir Voronovla danışıqlar apararaq, onu Sovet ordusunun xüsusi təyinatlı briqadalarında xidmət keçmiş könüllülərdən ibarət xüsusi təyinatlı qrup təşkil etməyə və bu qrupla Xocalıya hücum etməyə razı salıblar. Vladimir Voronov 1990-cı ilin birinci rübündə artıq 150 nəfərlik batalyon təşkil edərək, döyüşə hazır vəziyyətə gətirib. Bu batalyonun qərargah rəisi tanınmış sovet kəşfiyyatçısı İvan Qukasov, onun yardımçıları isə Alik Petrosyan və Feliks Qeoxlyan təyin edildilər.

Yeni yaradılmış xüsusi təyinatlı batalyonun döyüş komandirləri Qukaşov, Sumbat Akopyan, Karen Gevorkyan olublar. Peşəkarlardan seçilmiş bu batalyonun partizan metodu ilə hərəkət cədvəlinə və hücum xəttinə Vladimir Vardanov və Vazgen Sarkisyan rəhbərlik ediblər.

Xocalı qaçqınlarının BMT, Avropa İttifaqı və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına müraciətində deyilir: «Artıq 15 ildən artıqdır ki, biz, qaçqın vəziyyətinə düşmüş xocalılar, ürəkağrısı və eyni zamanda böyük ümidlə bütün dünyanın sülhsevər xalqlarına, beynəlxalq təşkilatlara müraciət edirik, sizdən xahiş edirik, erməni hərbi təcavüzü nəticəsində bizim başımıza gələn bəlaya laqeyd qalmayasınız. Biz inanırıq ki, dünyanın BMT, Aİ və ATƏT kimi kifayət qədər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, sülhsevər ölkələri Ermənistan kimi dövlətin belə təcavüzkarlığına qarşı tədbir görəcəklər».

Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar, ümumbəşəri qanunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımları pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirirlər. Azərbaycan xalqı 1948-ci il 9 dekabr tarixli «Soyqırımı cinayətinin xəbərdarlıq edilməsi və cəzalandırılması» konvensiyasını rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir. Dünya bilməlidir ki, bu cinayət, təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün sivilizasiyalı dünyaya, bəşəriyyətə qarşı yönəldilmişdir. Bu gün Ermənistanda mühüm dövlət postları tutanlar, Seyran Ohanyan, Serj Sarkisyan, eləcə də Robert Köçəryan və digərləri baş vermiş soyqırımının günahkarları kimi beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Cinayət cəzasız qalmamalıdır. Ermənistanın hərbi-siyasi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına, əsl soyqırımı hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməlidirlər.

Azərbaycan xalqı və onun dövləti Xocalı faciəsini heç vaxt unutmur və unutmayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev 1 mart 1994-cü ildə bu haqda xüsusi Fərman vermişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral «Xocalı soyqırımı və milli matəm günü» elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir.

25 fevral 1997-ci ildə «Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən Fərman verilmişdir.

«BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260A sayılı «Soyqırımı siyasətinin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə» Konvensiyasının prinsipləri Xocalı faciəsinin, həqiqətən, soyqırımı olduğunu bir daha sübut edir. Həmin soyqırımını istintaq materialları və faktları da təsdiqləyir. Bütün beynəlxalq normalara görə, Xocalı faciəsi soyqırımı aktıdır. Gec də olsa, bütün dünya ölkələri bu soyqırımı aktını etiraf etməli və tanımalıdır.

Bəzi erməni ziyalıları artıq bu etirafı ediblər və erməni olduqları üçün xəcalət çəkdiklərini bildiriblər. «Zerkalo» qəzetinin 23 fevral 2008-ci il tarixli nömrəsində Elçin Həsənovun «Təmiz erməni hökmü» adlı məqaləsi dərc olunmuşdur. Müəllif Xocalı faciəsindən bəhs edən sənədli filmə baxan Yerevan ziyalılarının mülahizələrini belə şərh etmişdir:

Marina Mamuns, proqramçı-mühəndis: «Əgər bu faciəni ermənilər törədiblərsə, onda mən millətimə nifrət edirəm, ona tüpürürəm. Mən keçən gecəni tamamilə yata bilmədim. Bəyəm Allah bunu görmür?»

Alina Qabrielyan, həkim-rentgenoloq: «Bu dəhşətli faciəyə inana bilmirəm. Bəyəm mənim millətim bu cür dəhşətli və qəddardır, insanlıqdan uzaqdır? Lakin fakt reallıqdır. Millətimə görə mən xəcalət çəkirəm».

Aleksandr Pokoryan, hüquqşünas: «Mən türklərə və azərbaycanlılara hörmət etmirəm, ancaq bu vəhşilik aksiyası bizə şərəf gətirə bilməz».

Ə.Ələsgərov və b.,
«Xalq qəzeti», 1 aprel 2008

Ənvər Mete, Nadir Əhmədov. İblis Xisləti Erməni. Bakı: 2009, S. 387-392.

Xocalı. Bizim bilmədiyimiz həqiqətlər

Vladimir Savelyev Xankəndindəki 366-cı Alayda yerləşən 02270 nömrəli hərbi hissəsinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi olub. Xocalı faciəsinin ilk məlumatlarını toplayan, hadisələrin şahidi olan polkovnik **1992-ci il noyabr ayının 26-da, 1994-cü il mart ayının 19-da, 1998-ci il avqust ayının 22-də və nəhayət, 2000-ci ilin iyul və dekabr aylarında BMT-yə, Avropa Şurasına...** sonda Baş Kəşfiyyat İdarəsinə «Məxfi Arayış»-ını təqdim edir. O, son arayışlarını «zabit Puqaçov» imzası ilə göndərib.

Polkovnik erməni terror təşkilatları ilə Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, fakt və sənədlərdə, «Agentura» gücü ilə əldə etdiyi informasiyalarda bütün olub keçənlərin şərhini verib etiraf edir: «... Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmirəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə on doqquz səhifəlik məxfi arayış həm Kremlə, həm də MN-ə, VKİ-nin generallarına göndərdim. Oxuyun - dedim».

El Messanyan Qriqoryan Beyrutda çıxan «Zartunk» («Oyanma») qəzetində «Bir erməni yardımı» yazısında qeyd edir: «...Xocalı uğrunda vuruşan, döyüşə atılanları unutmamaq, yaddan çıxarmaq biz ermənilərə yaraşan iş deyil. Onlara - o igidlərə yardım edin. Məlumatımız var ki, dünyanın 24 ölkəsində varlı və zəngin erməni iş adamları «Artsax yardım fondu» təsis ediblər. O fond həm də bizim gələcək nəsillərin taleyi üçündür... Londonda erməni iş adamı satdığı villasının dəyərini, Vaşinqtonda erməni biznesmeni Araz Süleyman öz ticarət mərkəzindən gələn illik gəlirləri... Parisdə «Erməni ana dili» cəmiyyətinin üzvləri topladıqları ianələri... Xocalı qəhrəmanları üçün ayırdılar...»

1992-ci il 24 mart.

Bakıda isə boş qalmış kreslolar üstündə adamlar dəstələrə bölünür, qruplarda cəmləşir, hakimiyyətə can atırdılar. Ali Baş Komandanın buraxdığı strateji səhvləri isə nə siyasi mühitdən ayrı düşmüş, başını itirmiş millət, nə də ayrı-ayrı siyasi liderlər dərk etmirdilər. Düşükləri burulğandan çıxmaq üçün heç kəs bir-birinə əl uzatmırdı, yardım etmirdi. Xocalı isə qan içində can verirdi. Ordudakı xəyanətlə Prezident Aparatındakı xəyanətlər üst-üstə düşdüyündən hamı çaşıb qalmışdı... Bütün bu çaşqınlıqları araşdıran kəşfiyyatçı V. Savelyev Kremlə, Bakıya... üst-üstə 18 eyni məzmunlu teleqram göndərir. Amma heç kəs onun teleqramlarını oxumurdu...

1992-ci ilin fevral ayının 4-də isə Roma Papası II İohanın Dağlıq Qarabağ özünümüdafiə dəstələrinə (!) və rus qoşun birləşmələrinin generallarına məxfi məktubu daxil olur. Roma Papası erməni müdafiə dəstələrinə «Allahdan aldığı gücü» (?) göndərirdi. Ruslara isə bu vuruşmanın «dini bir vuruşma» olduğunu xatırladır, onlara dua edəcəyini açıqlayırdı. **Roma Papası Dağlıq Qarabağ uğrunda vuruşmanı «Dini vuruşma... Din uğrunda vuruşma» kimi qiymətləndirib, yazır:** «... İmkan olarsa, Xocalıya gəlib orada həlak olan erməni qardaşlarının vuruş və döyüş məkanlarında baş əyəcəm...» (2003-cü ilin sentyabr 21-də Roma Papası Ermənistanı gəlir. Qarabağın işğalı zamanı öldürülən ermənilərin məzarlarına yad edir).

Hətta Roma papası Bakıya da gəldi və yüksək səviyyədə qarşılandı. Bax biz də belə millətlik. Məgər Roma papasını qarşılayanlar bu xristian sovinistini tanımırdılar?!

Polkovnik V.Savelyev daha sonra yazır: «... Xocalının işğalında, ölüm və kütləvi qırğın hadisələrində azərbaycanlı zabitləri də günahlandırırıb ittiham edirəm... Bu necə Vətəndir? Bu necə ordudur?... Bütün bunları anlama bilmirəm. Bu oyunlara rus zabitlərini qoşmaqla onları alçatdılar, şəərəfinə lənət damğasını vurdular...

Mən on addımlığımda güllə yarasında can verən səkkiz-doqquz yaşlı qızcıqaza heç cür kömək əlimi uzada bilmədim. Allahın mənə lənət edəcəyi gündən qorxuram...»

Lənətlənmiş günlər isə bir-birini əvəz edirdi. Həmin ərəfədə Fransadan gəlmiş «Operator-II» özəl studiyasının erməni əməkdaşları isə (**Jül Barelyan, Şerin Sitaryan**) Xocalı ətrafında qalaqlanmış meyitlərin yandırılmasını lentə köçürürdülər. Rusiyanın 2-ci batalyonunda vuruşan zabit İvan Karabelnikovun verdiyi məlumata görə bu yer «...Xocalının şimal-şərq hissəsində kiçik təpəcikləri olan bir yer idi...»

Xocalı faciəsini «işıqlandırmaq» (**ermənilər buna qəhrəmanlıq deyirlər**) üçün Xankəndinə dünyanın 32 ölkəsindən 47 nəfər erməni jurnalisti gəlmişdi. Onların bir qismi polkovnik Y.Zarvıqarovun ayırdığı zirehli maşınların gözlüklərindən, qarargah mərkəzlərindən hadisələri izləyir, qeydlər götürür, bəziləri də operativ çəkilişlər aparırdı. **Dağılmış, vıranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər:** «... Azərbaycanlılar günahsız qırırlar...»

Bizim təbliğat maşınımız isə Prezident Aparatından kənara çıxmırdı. Bakıdakı adicə diplomatik korpuslarını nümayəndələrinə həqiqəti deməkdə çətinlik çəkirdik. Susmağımız isə erməni təbliğatı üçün qol-qanad verirdi... Ermənilər Xocalı ilə bağlı Azərbaycanı «qan tökməkdə günahlandırılan» bir materialı, əllərinə keçən hər hansı bir faktı və yaxud sənədi təkrar-təkrar çap edirdilər. Turalım «Azərbaycanlılar Xocalını yandırır, getdilər...» foto-reportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdiriblər.

Xocalının işğal edilməsi planının strateji tərəflərini ermənilərlə yanaşı, ruslar da... «çox düşünüblər».

Nəticədə **birinci batalyonun qərargah rəisi, mayor Abram Çitçiyan** mayor Ə.Nabokix və kapitan İ. Lixodey hərbi əməliyyatlarda bilavasitə vuruşublar. Zabit İ.Karabelnikovun məlumatına görə A.Çitçiyan 13 nəfərlik «Babayevlər ailəsini... güllədən keçirib...» Ona 1993-cü ildə Fransa Erməni Diasporu tərəfindən 150 min ABŞ dolları mükafat və ən böyük «Kilsə mükafatı» verilib. **A.Çitçiyan 1994-cü ilin sentyabr ayının 2-də Fransaya mühacirət edib və orada yaşayır.**

366-cı Alayın sırası qulluqçusu, rəhbəri Afik İsbeliyevin məlumatına görə isə, o, fevralın 24-də (1992) kapitan İ. Lixodeyın komandasında topçu dəstəsində vuruşub və Xocalının işğalında iştirak edib.

- Siz necə vuruşurdunuz? - sualına belə cavab verir:

- Biz həm də qorxurduq. Ölümdən qorxurduq. Əlimizə keçənləri məhv edirdik. Bəzən küləkdən tərənən ağaclar. Xışıldayan yarpaqlar da bizi qorxuya salırdı... Mən bilmirəm, Azərbaycan xalqı məni bağışlayarmı?... Anam azərbaycanlılara qarşı ermənilərlə əlbir olub vuruşduğum üçün məndən imtina edib... Mən artıq evə gedə bilmirəm, hamı məndən üz döndərüb. Amma məni məcbur etdilər. Əmr verdilər. Biz isə əmrə tabe idik. Məni artıq heç kəs bağışlamır...

(Bir erməni məzarı)- Müəllif: Əbdül Fateh. «Beyrut» nəşri. 1994-cü il).

A. İsbeliyev bunu deyir ki, ermənilər ruslara məxsus hərbi texnikanı satın almışdılar. Bir avtomat «Kalaşnikov»a 1500 ABŞ dolları verilirdi...

...1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-sına keçən gecə Xocalı yandırıldı, işğal edildi. Qoşun isə sakitləşmək bilmirdi.

Polkovnik V. Savelyev «Məxfi arayışında» qeyd edir:

«Üçüncü batalyon Xocalı işğal olunan gecə müharibə zonasından çıxarıldı, amma oranı tərk etmədi. 366-cı Alay isə ərazidən çıxarılmadı. Ordu tərk silah olundu. Zabitlər satqınlıq etdilər. Silahlara gəlinəcə, işlənməmiş silahları ermənilər üçün ayırdılar. Qərara alındı ki, ermənilərdən bunun müqabilində pul və zinət şeyləri alınsın. «Böyük Ermənistan» adlı bədnam və rüsvayçı plan uğrunda vuruşlara gəlinəcə, bu, hələlik açıq qalmış bir məsələdir».

1992-ci ilin mart ayının 19-u (müsəlman təqvimində bu gün Novruz günü, Bahar bayramıdır) Xocalıda öldürülmüş azərbaycanlılar üçün kiçik bir qəbiristanlıq salındı. Orada əlli dörd nəfər öldürülmüş günahsız azərbaycanlı dəfn edildi. Ermənilərin Fransa Diasporunda telekanal müəllifi Surik Şaqenyan bu mənzərəni elə həmin günün axşamı İranın, Türkiyənin, Moskvanın, Yerevanın, Vaşinqtonun, Londonun, Parisin, Bonnun telekanallarına çıxartdı. Ermənilərin öldürülmüş azərbaycanlıların meyitlərinə etdikləri «hörmət və ehtiramdan...»(?), təşkil olunmuş dəfn mərasimindən danışdı.

Bakıda isə əslində hələ heç kəs hadisələrin, Xocalıda baş vermiş faciənin səbəblərini araşdırma bilmirdilər. Yaradılmış deputat komissiyasından tutmuş, müxalifət partiyalarından hamı iflic vəziyyətdə idi, hakimiyyət çat vermişdi. Təhlükəsizlik orqanları öz informasiya mənbələrinin əsas dayaqlarını itirmişdi. Təhlükəsizlik sisteminin böyük bir qrupu müxalifətlə, necə deyirlər, «əhd-peyman» bağlamışdılar. A.Mütəllibov hakimiyyəti cəmiyyətdə və dövlətdə siyasi gücünü artırırmışdı. O, öz ehtiraslarının, komandasındakı fitnə-fəsadın qurbanı olmuşdu.

Həmin ərəfədə rus kəşfiyyatçısı V.Savelyev Azərbaycan hakimiyyətini təsvir edib, yazırdı: «... Xocalının işğalından sonra A. Mütəllibov hakimiyyəti öz yaşamaq hüququnu itirdi... Nazirlik isə Baş nazirin ətrafında dövlət daxilində dövlət yaratmışdılar...»

Polkun çıxarılmasında hərbi sursatların ermənilərə verilməsində bilavasitə iştirak edənlərə baxın:

-General-polkovnik	Qromov.
-General-leytenant	Qrekov.
-General-leytenant	Ohanyan.

- İ.Andronov- deputat
- Polkovnik **Y. Zarviqarov (sonra general oldu)**
- Polkovnik **O.Kraule...**

Dördüncü Ordu 23-cü motoatıcı Diviziya nümayəndələrinin Xocalı əməliyyatında iştirak etmələri üçün şərait yaratdı.

23-cü motoatıcı Diviziyanın komandan müavini A.Badukov və K.Yermolayev isə erməni yaraqlılarına verilmiş hərbi texnikanın geri qaytarılmasını tələb edirdi. Onları isə kim idi eşidən?!

RF hərbi əks kəşfiyyatının rəisi işləmiş polkovnik V.Savelyev məsələləri şərh edərək, qeyd edir: «... 1992-ci ilin fevral ayının 23-də hərbi şəhərcik «Qrad» qurğularından atəşə tutulduqdan sonra polkovnik Y.Zarviqarov polkun daimi dislokasiya məntəqəsindən ehtiyat bölgəyə keçirilməsi haqqında qərar verir. Qərar isə erməni silahlı dəstələrinin heç bir müqaviməti olmadan həyata keçirilib. Dislokasiya yerinin dəyişdirilməsi heç də zərurətdən irəli gəlməyib. Bu zaman bir sıra bölmələrin döyüş texnikaları çıxarılmayıb. Həmin günlərdə Xankəndi şəhərinə gələn general-leytenant II Ohanyan (mayor Ohanyanla qarışdırmayın) təkid edib ki, artilleriya diviziyası, zenit artilleriya diviziyası, tank rotası, texnikası saxlanılsın. Nəticədə ermənilər heç bir maneə ilə rastlaşmadan 23 ədəd «PDM», 3 ədəd «ZSU-23-4», 8 ədəd«D-30»və xeyli digər döyüş texnikası ələ keçirdilər...»

Həmin gün ermənilərin özünümüdafiə dəstəsi adı ilə vuruşan, əslində «ASALA» terror təşkilatının Xankəndində yaradılmış özəyinin başçısı kimi tanınan İllarion Allahverdiyana **24 nəfər rus zabitinə və əsgərinə pul mükafatları elan etdi**. Məsələn, dəstənin önündə çıxarılmış rus zabiti Yevgeni Qolubevə üstündə «ASALA» yazılmış 25 qramlıq qızıldan tökülmüş orden və beş min ABŞ dollarını təntənəli surətdə təqdim etdi. Və yaxud həmin gün sırası Anastas S. İvanova 10 min ABŞ dolları təqdim etməklə İrəvanda onu gözləyən «Hunday» markalı avtomobilin sənədlərini verdi.

Əslində 1992-ci il fevralın 24-də erməni silahlı dəstələrilə rus zabitləri arasında şəxsi bağlaşmalar, «Döyüş müqavilələri» imzalandı.

Azərbaycanda isə əsgərlərimiz üçün, ordumuz üçün kəndlərdən, şəhərlərdən, ayrı-ayrı iş adamlarından göndərilən maddi yardımların nə dəftəri var idi, nə də hesabı. Sənədlərə gəlicə, o artıq yox idi, bir qismi yandırılmışdı, bir qismi də it-bata salınmışdı. Aldığımız məlumatlara görə, təkcə Xocalı işğalı günlərindən ordunun xəzinəsindən (yardımlar) 793 min ABŞ dolları oğurlandı. Adamlardan yardım üçün yığılan 368 milyon manatın aqibəti bilinmədi. Cənubi Azərbaycandakı qardaşlarımızın göndərdikləri 46 milyon 436 min rial isə, necə deyərlər, qeybə çəkildi... Ermənilərlə rus zabitlərinin müqavilələri isə getdikcə şəxslənirdi...

Bütün bunlar, yəni ermənilərlə ruslar arasında olan bu hərbi bağlaşmaların bir qismi şifahi sərəncamlarla edilirdi. Bunun üçün hər sərəncamın, general sözünün öz qiyməti var idi. Məsələn, Xankəndi şəhərindəki 463-cü Əlahiddə Kimyəvi Mühafizə Batalyonu və 909-cu Əlahiddə Kəşfiyyat Batalyonunun döyüş planları ilə bağlı, ermənilər tərəfdən vuruşması barədəki əmrin qiyməti 18 min ABŞ dolları idi.

Polkovnik V.Savelyev bütün bunlara toxunaraq yazır: «... Birinci batalyon ehtiyat bölgəyə keçirilən zaman polkovnik İvan Moiseyev texnikanı və şəxsi heyəti dağlar arasındakı Çapar dərəsində saxlayıb, gözləmə mövqeyi tutub. Sonra onun batalyonu Çixani yaşayış məntəqəsinə daxil olub. Ermənilərin mühasirəsinə düşüb. Nəticədə batalyon könüllü surətdə öz döyüş texnikasını ermənilər üçün qoyub. İvan Moiseyevə və şəxsi heyətə pul təklif edilərək, birlikdə vuruşmağa çağırılıblar...»

Qeyd edim ki, Xocalının ətraf yaşayış məntəqələrini də dağıdan, külünü göyə sovuran elə İvan Moiseyevin batalyonu olub və bu batalyon da ermənilər arasında «İvanın vəhşi batalyonu» kimi tanınıb.

Araşdırmalarımıza görə 366-cı Alaydakı hərbi texnika və silahların 85%-i ermənilərin əlinə keçib. Üstəlik, Fransadan göndərilən 142 ədəd avtomat, 7 min 600 ədəd güllə , 460 ədəd bronijilet, 11 ton konservləşdirilmiş yemək, min iki yüz cüt ayaqqabı (altı cür ölçüdə), 146 ədəd tapança... ermənilərin istifadəsinə verildi. Amerikada istehsal olunmuş 149 ədəd ratsiya də ermənilərə paylandı.

Fransa senatı isə Xocalı ilə bağlı heç bir məlumatın olmamasından gileyləndi və bütün günahları Azərbaycanın Fransadakı diplomatik korpusunda gördü.

2001-ci ilin fevral ayının 14-də bu məlum oldu ki, Fransada « Xocalı faciəsini» ermənilərin faciəsi kimi təbliğ edib tanıdılar. Bizim səfərxanaya gəlicə, onları sadəcə geri çağıraraq ittiham etməkdən başqa... ayrı heç nə qalmırdı. Digər tərəfdən, erməni diplomatı O. Ter-Qriqoryan **1992-ci ilin aprel ayında** İrəvanın

Teatr meydanındakı çıxışında deyirdi: «Erməni təbliğatı Bakının diplomatik mərkəzlərində artıq özünə istənilən mövqeyi tutub...» (?) Bunun isə ətrafında düşünmək lazım idi.

Diplomatik çıxışının bir yerində isə xatırladır ki, ermənilərlə rusların dostluğunun sınımayan sütunları var. **Diplomat Ter- Qriqoryan deyirdi:** «... Hələ 300 il bundan qabaq ermənilər I Pyotrdan xahiş edirlər ki, yadelli işğalçılara qarşı vuruşanda onlardan da istifadə etsinlər...»

Əgər Moskvada (təkcə şəhərin özündə) 1959-cu ildə 18,4 min nəfər erməni var idisə, indi bu rəqəm 47 min nəfərdir... RF-in xaricdəki diplomatik korpuslarında çalışan ermənilərin sayı 142 nəfərdir. Onların 59 nəfəri jurnalisti fəaliyyət göstərir...

Sırası əsgər Qriqori Vorosilovun məlumatına görə, Xocalı ilə bağlı ermənilərin ruslarla əlaqələrinə dair sənədlərin bir qismi **1992-ci il mart ayının 1-də** Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin aviasiya komandanı general-mayor S.Lukaşovun əmrilə yandırıldı.

Polkovnik V.Savelyev xatırladır:

...Ermənilər ruslara məxsus» 02-19-MM nömrəli «KAMAZ»la ərazidəki Azərbaycan meyitlərini yığıb Xocalıda tonqal qurdular... İnsanın insana olan nifrəti burada həddini aşmışdı. Kim yaratmışdı bunu, dərk edə bilmirdim... Mən Sizə ermənilərə qoşularaq əsir alınmış azərbaycanlıları sıraya düzərək tək-tək məhv edən və bundan həzz alan rütbə sahiblərini tanıtmaq istəyirəm:

1. Polkovnik B.Baymukov- arxa cəbhə üzrə polk komandirinin müavini.

2. Polkovnik İ.V.Moiseyev- birinci batalyonun komandiri.

3. Mayor S.İ.Ohanyan- ikinci batalyonun komandiri.

4. Mayor E.A.Nabokix- üçüncü batalyonun komandiri.

5. Mayor V.İ.Çitçiyən- birinci batalyonun qərargah rəisi

6. Mayor V.Q.Hayriyan- polkun kəşfiyyat rəisi.

7. Baş leytenant O.V.Mirzaxayzarov- rota komandiri.

8. Baş leytenant S.V.Xrinxua- kəşfiyyat bölməsinin rəisi.

9. Baş leytenant V.N.Qarmaş- tank rotası komandiri.

10. Baş leytenant N.T.Hakopyan- rota komandiri.

11. Baş leytenant V.İ.Valilovski- rota komandiri.

12. Baş leytenant A.B.Lisenko- bölmə komandiri.

13. Baş leytenant V.A.Azarov- batereya komandiri.

14. Baş leytenant İ.S.Abraimov- tank əleyhinə batereya komandiri.

15. Leytenant O.V.Balezni- üçüncü tank rotasının komandiri.

16. Leytenant A.V.Smakin- tank bölməsinin komandiri.

17. Leytenant S.İ.Raçkovski- mühəndis-istehkam rotası komandiri.

18. Leytenant V.İ.Bondaryev- kəşfiyyat rəisinin müavini.

19. Leytenant A.İ.Kulov- radio kimyəvi bölmənin rəisi (eləcə də 41 nəfər milliyətçə erməni olan kiçik rütbəli şəxslər)...»

1992-ci il fevral ayının 24-də saat 21¹⁵ dəqiqədə general rütbəsi almış Y.Zarviqarov zabitlər önündə belə bir çıxış edir ki, regiondakı müharibə torpaq müharibəsi yox, islamın xristianlığa qarşı müharibəsidir. **O, çıxışında göstərirdi:** «... Dünyanın islam ölkələrinin nümayəndələri, hərbi müşavirlər Bakıya(?) yığışblar ki, bizim xaçı necə sındırır, əzsirlər... Xristianlığa qarşı bir yürüş var. Bu yürüşdə ya dinimizi, şərəfimizi qorumalıyıq, ya da şərəfsizliyi qəbul edib tabe olmalıyıq».

Bütün bunlar V.Savelyevin - vicdanlı rus kəşfiyyatçısının «Məxfi arayışı» səriştəli, haqsızlıqlarla barışmayan bir zabitin ən böyük etirafıdır.

Nizami Zamanov, Rauf Əliyev, Şöhrət Səlimbəyli. Erməni terroru: Qarabağda müharibənin başlaması. Hadisələr...Faktlar...- Bakı: 2008, S. 337-350.

Əsirlərin söylədikləri

Səriyyə Müslümqızının "Xocalıya gedən yol" kitabında əsirlik həyatı yaşayanların bir qisminin başına gələn faciələr qələmə alınıb. Bu əsirlərin bəziləri erməni vəhşiliklərindən danışa-danışa, psixoloji gərginliklərə dözməyərək həyatdan köçüblər. Kitabdən bəzi hissələri diqqətinizə çatdırırıq.

"...O müdhiş gecə Sədaqət üç azyaşlı övladını itirdi. Bacısı Sara və üç körpə uşağı donub öldülər. Sədaqətlə Valeh isə yenicə ailə qurmuşdular. "Ağla, qərənfil, ağla" şerini söyləyən Sədaqətin o gecə əllərinə laxtalanmış qandan xına qoyuldu. Və qandallandı. Valeh isə əsir düşdü. Əsirlik əzab-əziyyəti gördü. Valeh musiqiçi idi. Azərbaycan xalq mahnılarını çalar, biz isə tamaşa edərdik. Valeh yanıqlı-yanıqlı danışır ki, əlimi qaz plitəsinə tutub yandırdılar ki, bir daha Qarabağ mahnısını çalmayım.

"...Şərqiyyə xala o gecə qızı və onun azyaşlı uşaqları ilə qaçıb Cəfər müəllimgilin evində gizlənilib. Çarpayının altına girir ki, tapmasınlar. Lakin həyət darvazası sındırılır, erməni vəhşiləri evə daxil olur. Evdəkiləri qabaqlarına qatıb Xankəndinə aparıblar. Şərqiyyə xala deyir ki, yolda iki yaralı əsgər gördüm. Başlarından və üzlərindən axan qanla palçıq bir-birinə qarışmışdı. Erməni vəhşiləri bizi Xankəndindəki əqli cəhətdən zəif olan uşaqların məktəbində saxlayırdılar. 366-cı alayın əsgərləri arasında zənci və ərəblər də var idi".

"...Ələsgər müəllim də bu əsirlərin sırasında idi. O qədər döyülmüşdü ki, tanınmaz hala düşmüşdü. O, axır dəqiqələrində belə həyat yoldaşı Şəkibəni axtarırdı. "Görəsən, Şəkibə çıxıb bildimi?" söyləyirdi".

"...Müharibənin od-alovundan çıxan əlil Saleh dayı, oğulları Novruz və Ziyadxan və nəvəsi Mahir şəhid oldular".

"...Mələykə xala oğlu Mirzə və Elşən əsir düşdü. Mirzəyə qarşı qəddarlıq edib, çox işgəncələr vermişdilər. Elşən söyləyir ki, fevralın 27-də ermənilərdən biri məni qaldırdı. Dedi ki, Sumqayıtda həlak olanların qəbri üstündə başını kəsəcəm. Ölümçül vəziyyətdə olduğunu görüb, "sənin kimisini onların qəbirləri üstündə öldürməyə dəyməz. Elə ölü kimi bir şeyсэн" söylədi".

"...Ziyadxan isə Xocalıda üç gün vuruşub şəhid oldu".

"...Ermənistandan qovulan Qəndab ananın ah-nalə ilə söylədiyinə görə, məhsəti türkü olan polis Əhməd Xocalıya gələn magistral yolda "İsmayıl qurbanı kəsirik" deyib, başını bədənindən üzüblər. Bıçağın xırıltısı belə qulaqlarımdan getmir".

"...Kərəm dayı Xocalıda öldü. Oğlu Mehdi ali təhsilini yarımçıq qoyub. doğma ocağını qorumağa qayıtmışdı. Mehdi də o dəhşətli gecədə qətlə yetirildi".

"...Övladları öləndə onları kürəyinə bağlayıb gətirən analar da oldu. Bu Nuridə anadır. Oğlu Səxavətin meyitini gətirmişdi".

Faciənin qurbanları çox idi. Əsir düşənlərdən isə bəziləri beynəlxalq hüquq müdafiəçilərinin, xarici ölkə jurnalistlərinin səyi ilə azad olurdu. Girovların arasında diri-diri yandırılan, başı kəsilən, gözü çıxarılan, əl-qolunu itirənlər də var idi. Xocalı faciəsi oxşarsız bir faciədir.

Əsirlikdən azad olunanların bir qismi Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanlarına verdikləri izahatlarda bu vəhşiliklərdən söhbət açırlar.

"...Ələmdar Abbasov ifadəsinə bildirib ki, o və 150 nəfərə qədər Xocalı sakini mühasirədən çıxıb, Ağdama gedərkən pusquda duran ermənilər onların bir hissəsini yerindəcə güllələyib, qalanlarını isə həbs edərək girov götürüblər. Onu və Salahov Məhəmməd Əbdül oğlunu dəyişdirmək adı ilə Əsgəran rayonunun milis şöbəsinə gətirib orada hər ikisini armaturla döyərək, işgəncələr verirdilər. İşgəncələrdən Ələmdarın iki qabırğası və qolu sınıb. Salahov isə döyülməkdən, işgəncədən onun qolları üstündə ölmüşdür".

"...Girovluqda olmuş Abbasov Elbrus Ələmdar oğlu ifadəsində bildirib ki, əsirlik müddətində Artur və Slavik adlı serjantlar və Feliks adlı leytenant onları dayanmadan döyüblər. Onlar Xocalı sakinləri Novruzov Ələsgər Xanlar oğlunu və Şəliyev Elçin Vəkil oğlunu döyüb işgəncə verməklə öldürmüşdülər".

"...Hümbətov Əmir Səlim oğlu ifadəsində bildirir ki, gecə saat 00.04 radələrində onu Xocalıda "Armo" adlı dəstə əsir götürüb. Yaraqlılardan Sergey adlı erməni onun dişlərini sındıraraq qızılını götürmüşdü".

"...Kərimova Elmira Şahmalı qızı bildirir ki, milis şöbəsinin rəisi Ağacanyan girov götürülmüş xocalılıları dindirməyə aparmaq adı ilə kişiləri döyüb qətlə yetirir, cavan qızları zorlayırdılar. Ermənilər onları girov götürərkən üstlərində olan qızıl və zinət əşyalarını götürüb ruslara verirdilər".

"...Xocalı şəhər sakini göstərmişdi ki, Xocalıda onlara atəş açıb girov tutan Lola adlı erməni onun qızıl dişlərini çıxardıb."

Akif Aşırh. Türkün Xocalı soyqırımını. Bakı: 2005, S. 85-87.

Soyqırım faktları

Xocalıda soyqırımı məruz qalan insanların müstəqil həkimlər tərəfindən tibbi ekspertizası keçirilib. Tibbi araşdırmanın nəticəsində bir daha aydın olur ki, bu, tək bəşəriyyətə qarşı deyil, insanlığa yönələn vəhşi vandalizm aktıdır. Tibbi komissiyanın müayinə apardığı cəsədlərin çoxu üzərində ermənilər eksperiment aparmış, cəsədlərin dərisi soyulmuş, hamilə qadınların qarnı deşilmiş, kişilərin cinsiyyət üzvləri kəsilmişdir. Sıraladığımız bu insanların cəsədləri üzərində aparılan eksperimentləri emosiyasız izləmək mümkünsüzdür. Siz də izləyin...

Orucov Telman Ənvər oğlu - 1956-cı ildə doğulub. Qaçqınlıq taleyi yaşayaraq, 1988-ci ildə Xankəndinə gəlib. Soyqırım günü Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib. Başının dərisi soyulub.

Əbdülov Yelmar Ənvər oğlu - 1949-cu il təvəllüdü, yerli xocalıdır. Naxçıvanik yolunda güllələnib. Başının dərisi soyulmuşdur.

Ələkbərov Təvəkkül İskəndər oğlu - 1956-cı ildə doğulub. Əslən xocalılı olan Təvəkkül Naxçıvanikdə güllə yarası alıb, qətlə yetirilib. Cəsədi üzərində on bıçaq yarası aşkarlanıb.

Həsənova Fitat Əhəd qızı - Böyük Vətən Müharibəsindən bir il əvvəl 1940-cı ildə Xocalıda doğulub. Cəsədi üzərində zorakılıq əlamətləri var. Gözləri çıxarılıb.

Həsənova Gülcöhrə Yaqub qızı - 1968-ci il təvəllüdüdür. Yerli xocalıdır. Döş qəfəsindən və qarnından güllə yarası alıb. Sol əli pəncədən kəsilib.

Həsənov Şöhlət Usub oğlu - 1944-cü ildən olan bu insan da yerli xocalıdır. Döş qəfəsindən güllə yarası, yuxarı ətraflarının kəsilməsi müşahidə olunub.

Abışov Əli Əbdül oğlu - 1918-ci ildə doğulub. Bədənin küt travması, skelet sümüklərinin çoxlu sınıqları aşkarlanıb.

Səlimov Bahadır Mikayıl oğlu - 1928-ci il təvəllüdüdür. Naxçıvanik yolunda yandırılmış, cinsiyyət üzvü kəsilmiş, gözləri çıxarılmışdır.

Aslanov İqbal Qulu oğlu - 1970-ci ildə doğulub. Naxçıvanik yolunda qətlə yetirildikdən sonra cinsiyyət üzvü kəsilib, yandırılıb.

Sahib. Soyadı, atasının adı və doğum tarixi bəlli deyil. Soyqırım günü qətlə yetirildikdən sonra cəsədi üzərindən BTR keçib.

Nuraliyeva Dilarə Oruc qızı - doğum tarixi bəlli deyil. Xocalıya hücum zamanı qətlə yetirilib. Döş qəfəsindən güllə yaraları alıb. Gözləri və döşləri kəsilərək götürülüb.

Abbasov Taleh Ümidvar oğlu - 1961-ci ildə dünyaya göz açıb. Yerli xocalıdır. Taleh öldürüləndən sonra qulaqları kəsilib.

Abışova Məruzə Məhəmməd qızı - 1932-ci il təvəllüdüdür. Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib. Məruzənin gözləri çıxarılıb, döş vəzlərini və burnunu kəsib götürüblər.

Kərimov Samran Soltan oğlu - 1924-cü il təvəllüdüdür. 1988-ci ildə Ermənistanın Əzizbəyov rayonundan ermənilər tərəfindən qovulan, öz yurdundan didərgin düşən soydaşımızdır. Qətlə yetirildikdən sonra gözləri çıxarılıb, arxa keçəcək dəliyindən butulka yeridilib.

Kərimova Firəngül Məhəmməd qızı - 1935-ci il təvəllüdüdür. Firəngül Samran kimi 1988-ci ildə Ermənistandan qovulan soydaşlarımızdandır. Bədəni tam doğranılıb, gözləri çıxarılıb, qulaqları və döşləri kəsilib.

Kərimov Frunz Samran oğlu - 1960-cı ildə doğulub. 1988-ci ildə Ermənistandan didərgin salınan Frunz diri-diri yandırılıb.

Səlimov Araz Bahadır oğlu - 1960-cı ildə Xocalıda doğulub. Yaralı tutularaq, körpə uşağının gözü qarşısında armaturla döyülüb öldürülmüşdür.

Behbudova Sürəyya İbrahim qızı - 1932-ci ildə Xocalıda doğulub. Zirehli tankla əzilərək, ayağından güllə yarası alıb.

Behbudova Sürəyya Yusif qızı - doğum tarixi müəyyənləşdirilməyib. Qətlə yetirildikdən sonra, cinsiyyət üzvü kəsilərək götürülüb.

Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu - bu ahıl qoca 88 yaşında erməni qəddarlığının, vəhşiliyinin qurbanı olub. Yandırılaraq qətlə yetirilib.

İmani Ağayar Salman oğlu - 1989-cu ildə Xocalıda doğulub. Bu üç yaşlı məsum körpə erməni qəddarlığının qurbanı olub, yandırılmışdır.

Məmmədov Saday - doğum ili və atasının adı müəyyən edilməyib. Cəsədi yandırılıb.

Bədəlov Tofiq - doğum və atasının adı müəyyənləşdirilməyib. Tofiqin cəsədi üzərində vəhşi eksperiment aparan ermənilər onun gözlərini çıxarıb, qulaqlarını kəsmişlər.

Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu - 1961-ci ildə doğulub. Tankla əzilmiş, gözləri çıxarılıb, qulaqları kəsilmişdir. Cəsədi üzərində yanq əlamətləri aşkarlanıb.

Fərzəliyev Canan Binnət oğlu - 1962-ci ildə doğulub. Yerli xocalıdır. Erməni vəhşiliyindən canını qurtarmaq istəyən zaman Naxçıvanik yolunda diri-diri yandırılıb.

Məmmədova Tamara Səlim qızı - təvəllüdü bəlli deyil. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilərək qətlə yetirilib.

Dadaşova Əsli Bəbir qızı - təvəllüdü bəlli deyil. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib. Cəsədi üzərində yanq izləri aşkarlanıb.

Əmrahova Mahi Bəbir qızı - təvəllüdü bilinmir. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib. Cəsədi üzərində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb.

Hümmətova Ənahət Eldar qızı - 1976-cı ildə doğulub. Bədənində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb. Gözləri çıxarılaraq, döşləri kəsilmişdir.

Nuriyev Hafiz Yusif oğlu - 1962-ci il təvəllüdüdür. Əlləri məftillə bağlanaraq, başı kəsilmişdir.

Naməlum kişi - 25-30 yaşlarında. Başı və üst dodağı kəsilib. Boynunun ön səthindən güllə yaraları alıb.

Naməlum kişi - 20-25 yaşlarında. Döş səthinin arxa hissəsində qəlpə yarası aşkarlanıb. Sifətinin dərisi soyulub.

Naməlum kişi - 22-24 yaşlarında. Sağ gözü kəsilərək götürülüb. Qarın divarlarında onlarca güllə yarası aşkarlanıb.

Naməlum kişi - 25-35 yaşlarında. Ürəyindən güllələnib. Qulaqları kəsilib.

Naməlum kişi - 20-30 yaşlarında. Başı kəsilib. Göz almacıqları çıxarılıb.

Naməlum kişi - 20-30 yaşlarında. Başı kəsilib. Bud nahiyəsindən güllə yaraları alıb.

Naməlum kişi - əl-ayağı məftillə bağlanılıb, yandırılmışdır.

Nağıyev Yusif Şirin oğlu - 1928-ci il təvəllüdü, Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı öldürülüb, gözləri çıxarılıb.

Eyvazov Hidayət Əli oğlu - 1964-cü ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı başı kəsilib.

Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu - 1963-cü ildə, Xankəndindən qaçqın düşüb.

Məmmədov Zahir Ramiz oğlu - 1975-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, işgəncə ilə öldürülüb.

Orucova Xəyalə Telman qızı - 1986-cı ildə doğulub, Xankəndindən qaçqın düşüb.

Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu - 1931-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, öldürülüb.

Səlimov Fəxrəddin Bahadır oğlu - 1958-ci ildə anadan olub. Soyqırım zamanı qətlə yetirilib.

Səfiyev Elxan Nəsib oğlu - 1961-ci ildə doğulub, soyqırım zamanı işgəncə ilə qətlə yetirilib.

Əzimov Hüseyn Nəriman oğlu - 1956-cı ildə doğulub, qəddarlıqla qətlə yetirilib.

Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu - 1986-cı ildə Əsgəranın Həsənabad kəndində doğulub, erməni cəlladları onu qətlə yetirəndən sonra cinsiyyət üzvünü kəsiblər.

Əlməmmədov Faiq Şahmalı oğlu - 1973-cü ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, öldürülüb.

Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu - 1955-ci ildə anadan olub, yandırılıb.

Əsədov Yalçın Asif oğlu - 1963-cü ildə Xankəndində anadan olub, döyülərək qətlə yetirilib.

Rəhimova Şövkət Şükür qızı - 1947-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı yandırılıb.

Şəliyev Elçin Vəkil oğlu - 1965-ci ildə doğulub, soyqırım zamanı işgəncə ilə qətlə yetirilib.

İlyasov Əhməd Məmməd oğlu - 1968-ci ildə Özbəkistanda anadan olub, soyqırım zamanı başı kəsilib.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. –Bakı, 2005.- S. 88-94.

Xocalı faciəsində həlak olanların siyahısı

1. Abbasov Salah İsmayıl oğlu (1909)
2. Abbasov Taleh Umıdvar oğlu (1961)
3. Abbasova Əntiqə Heydər qızı (1935)
4. Abışov Etibar Möhsüm oğlu (1965)
5. Abışov Əli Əbdül oğlu (1918)
6. Abışova Məruzə Məhəmməd qızı (1930)
7. Abdullayev Yusif Qoca oğlu (1932)
8. Ağayev Zahid Səttar oğlu (1963)
9. Ağayev Allahverdi Səttar oğlu (1982)
10. Allahverdiyeva Teyyubə Nəbi qızı (1933)
11. Allahverdiyeva Validə Astan qızı (1963)
12. Allahverdiyeva İradə Astan qızı (1965)
13. Allahverdiyev Hidayət Bəhram oğlu (1936)
14. Allahverdiyev Bəhram Hidayət oğlu (1976)
15. Allahverdiyeva Kifayət Hüseynəli qızı (1942)
16. Ağayarova Züleyxa Yunis qızı (1965)
17. Aslanova Gülşən Qəyyum qızı (1972)
18. Allahyarova Həməzə Qaraş qızı (1940)
19. Allahyarova Şəfiqə Zeynal qızı (1969)
20. Allahyarov Etibar Baloglan oğlu (1968)
21. Aslanov Qulu Bəhram oğlu (1927)
22. Aslanov İqbal Qulu oğlu (1970)
23. Abışov Elşad Qiyas oğlu (1967)
24. Allahverdiyev Salah İmamqulu oğlu (1918)
25. Abbasova Suğra Əliş qızı (1917)
26. Abbasova Həmayıl Canış qızı (1940)
27. Abbasov Vəlyəddin Umıdvar oğlu (1963)
28. Ağayarova Sevinc İsa qızı (1985)
29. Ağayarov Sadıq Şirxan oğlu (1932)
30. Ağayarova Güllü Surxay qızı (1934)
31. Allahverdiyev Novruz Salah oğlu (1947)
32. Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu (1974)
33. Ağayarov Nəbi İsaq oğlu (1985)
34. Ağayarov Roman İsaq oğlu (1986)
35. Abışova Mədinə Bədirxan qızı (1908)
36. Aslanova Elnarə Tofiq qızı (1978)
37. Allahverdiyev Ziyadxan Saleh oğlu (1957)
38. Abışova Məhbubə Qurban qızı (1960)
39. Abışova Çinarə Nazim qızı (1982)
40. Abışova Mınarə Rəhim qızı (1910)
41. Abışov Mobil Möhsüm oğlu (1968)
42. Abışov Səadət Niyaz oğlu (1967)
43. Abışov Nadir Movsüm oğlu (1966)
44. Abışova Məryəm Məşədi qızı (1932)
45. Abışov Çingiz Nazim oğlu (1985)
46. Abışova Gülzar Güllalı qızı (1964)
47. Allahverdiyev Mumuş Bəhram oğlu (1923)
48. Ağayev Vidadi Sacəddin oğlu (1960)
49. Abışov Eyvaz Talib oğlu (1950)
50. Allahverdiyev İlham Baxşeyiş oğlu (1963)
51. Abdullayeva Maya Saleh qızı (1911)
52. Abbasov Eyvaz Kamran oğlu - (1983)
53. Abbasov Elxan Kamran oğlu - (1970)

54. Atakişiyev Fərman Rəhman oğlu (1970)
55. Ağayev Rasim Mirsalam oğlu (1967)
56. Abdullayeva Sevinc Sərhəd qızı (1986)
57. Abdullayev Mahir Tanrıverdi oğlu (1971)
58. Allahverdiyev Vədadi Mürsəl oğlu (1977)
59. Bilalov Namiq Məhəmməd oğlu (1961)
60. Butko Dmitri Nikolayeviç (1930)
61. Behbudova Sürəyya İbrahim qızı (1920)
62. Behbudova Gülnaz Yusif qızı (1962)
63. Behbudova Gülbahar Yusif qızı (1968)
64. Bağirova Zəhra Sarı qızı (1930)
65. Bağirova Nailə Həsən qızı (1956)
66. Bağirov Bəhmən Yaqub oğlu (1966)
67. Bağirov Elşən Həsən oğlu (1965)
68. Bəbişov Əli Rəis oğlu (1968)
69. Bidzinov Zeynal Məmməd oğlu (1926)
70. Behbudov Vaqif Yusif oğlu (1963)
71. Binəliyev Əlişir Güllalı oğlu (1967)
72. Binəliyev Cabbar Güllalı oğlu (1969)
73. Boranov Maqsud Alı oğlu (1928)
74. Babayeva Fənar Fərman qızı (1943)
75. Bayramov Zahid Tapdıq oğlu (1965)
76. Bayramov Rövşən Zahid oğlu (1969)
77. Bəhmanova Dilarə Məhərrəm qızı (1950)
78. Bəhmənov Akif Vaqif oğlu (1974)
79. Bəbirov Tofiq Nifti oğlu (1966)
80. Babayev Qədir Əsgər oğlu (1935)
81. Babayev Bəbir Əsgər oğlu (1942)
82. Babayeva Qəribə Muxtar qızı (1938)
83. Babayev Bakir Bəbir oğlu (1965)
84. Bayramov Cəlal Səməd oğlu (1948)
85. Vəliyev Ağasəf Zakir oğlu (1988)
86. Vəliyeva Güldanə Zakir qızı (1989)
87. Vəliyev Firdovsi Fazil oğlu (1966)
88. Vəliyeva Nazilə Kamil qızı (1966)
89. Vəliyev Əli İman oğlu (1962)
90. Qarayev Asif Qarakişi oğlu (1953)
91. Qarayev Usubəli Süleyman oğlu (1961)
92. Qasımova Rəsmiyyə Ağa qızı (1960)
93. Qasımova Nərminə Nizami qızı (1986)
94. Qasimov Ağa Bayram oğlu (1930)
95. Qasimov Ənvər Bahadır oğlu (1925)
96. Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu (1961)
97. Qənbərova Mətanət Hacı qızı (1967)
98. Qənbərov Emin Səfər oğlu (1986)
99. Qənbərova Esmira Səfər qızı (1985)
100. Qənbərov Qarsalan Gəray oğlu (1939)
101. Qənbərova Validə Boran qızı (1941)
102. Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu (1971)
103. Quliyev Zəkara Qəmiş oğlu (1932)
104. Quliyev Samir Taleh oğlu (1990)
105. Quliyev Mikayıl Zahid oğlu (1967)
106. Qocayev Güman Əvəz oğlu (1941)
107. Quliyev Taleh Zəkara oğlu (1965)
108. Quliyev Zakir Lətif oğlu (1965)
109. Quliyeva Zöhrə Lətif qızı (1968)
110. Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu (1985)

111. Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı (1979)
112. Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı (1981)
113. Quliyeva Sara Hüseyn qızı (1955)
114. Quliyeva Şura Şamil qızı (1936)
115. Quliyeva Sevinc Əkbər qızı (1985)
116. Quliyev Tahir Sultan oğlu (1956)
117. Quliyev İslam İdris oğlu (1957)
118. Quliyev Əkbər Zəkarə oğlu (1962)
119. Quliyeva Məxmər Xanlar qızı (1930)
120. Quliyev Natiq Vəliyəddin oğlu (1972)
121. Quliyev Fərhad Səfər oğlu (1970)
122. Quliyev Şükür Bərxudar oğlu (1954)
123. Quliyev Şahbaz Əsgər oğlu (1923)
124. Quliyev Elçin Balaxan oğlu (1965)
125. Quliyev Aqil Sahib oğlu (1963)
126. Quliyev Vüqar Zahid oğlu (1975)
127. Quliyev Şəmsi Əjdər oğlu (1961)
128. Quliyev Qənimət Əli oğlu (1936)
129. Quliyev Mətləb Qənimət oğlu (1963)
130. Quliyev İsmayıl Qənimət oğlu (1969)
131. Quliyeva Rüba Hacı qızı (1936)
132. Eyvazov Hidayət Əli oğlu (1964)
133. Əbdülov Zahid Elmar oğlu (1973)
134. Əbdülov Məzahir Yaqub oğlu (1960)
135. Əbdülov Elmar İsgəndər oğlu (1949)
136. Əbdülov Savalan Qaraş oğlu (1937)
137. Əzizov Mehman Qüdrət oğlu (1959)
138. Əzizov Fikrət Abbas oğlu
139. Əzimov Həsənbala Şahmar oğlu (1935)
140. Əzimova Pərvanə Hüseyn qızı (1937)
141. Əzizov Əzim Məşədi oğlu (1911)
142. Əzizova Zərifə Ələkbər qızı (1953)
143. Əzimov Akif Seydulla oğlu (1961)
144. Əzimov Natiq Abbas oğlu (1986)
145. Əzimova Dilarə Seydulla qızı (1956)
146. Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu (1956)
147. Ələkbərov Təvəkkül Ələkbər oğlu (1956)
148. Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğlu (1988)
149. Ələkbərov Əsgər Qurban oğlu (1930)
150. Ələsgərov Vahid Rəşid oğlu (1962)
151. Ələsgərov Mahir Məhərrəm oğlu (1969)
152. Ələkbərova Zeynəb Cümşüd qızı (1923)
153. Ələsgərov Məzahir Məhərrəm oğlu (1969)
154. Əliyeva Xavər Yusif qızı (1957)
155. Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı (1957)
156. Əliyeva Sürəyya Bayram qızı (1934)
157. Əliyev Təvəkkül Baxış oğlu (1955)
158. Əliyev Nadir Qaçay oğlu (1967)
159. Əliyev Əyyub Sarı oğlu (1928)
160. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı (1962)
161. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu (1982)
162. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu (1984)
163. Əliyev Ağəli Naib oğlu (1932)
164. Əliyeva Sürəyya Behbud qızı (1933)
165. Əliyev Ələkbər Ələhsan oğlu (1915)
166. Əliyev İlham Bahadur oğlu (1966)
167. Əliyev Ənvər Zeynal oğlu (1959)

168. Əliyev Mikayıl Atababa oğlu (1957)
169. Əliyev Rüşət İman oğlu (1974)
170. Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu (1978)
171. Əliyev Səlim Cahangir oğlu (1985)
172. Əliyev Eldar Kəriş oğlu (1963)
173. Əliyeva Çiçək Ələkbər qızı (1931)
174. Əliyev Bakir Şiraslan oğlu (1973)
175. Əliyev İslam Əbdüləli oğlu (1933)
176. Əliyev Arif Xanlar oğlu (1970)
177. Əliyeva Yeganə Məhərrəm qızı (1960)
178. Əliyev Firdovsi İsa oğlu (1956)
179. Əliyev Elşən Sahədar oğlu (1973)
180. Əliyev Ayaz Elman oğlu (1970)
181. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı (1932)
182. Əliyev Əbülfət Əli oğlu (1963)
183. Əliyeva Dilarə Oruc qızı (1949)
184. Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu (1962)
185. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu (1969)
186. Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı (1957)
187. Əmirova Raya Qabil qızı (1959)
188. Əsədov Yalçın Asif oğlu (1963)
189. Əsgərov Nizami
190. Əsgərov Eldar Nizami oğlu (1986)
191. Əsgərov Xəqani i Kərəm oğlu (1962)
192. Əhmədov Rəfail Naib oğlu (1948)
193. Əhmədova Durna Salman qızı (1922)
194. Əhmədov Vaqif İslam oğlu (1957)
195. Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı (1928)
196. Əhmədov Eldar Naib oğlu (1945)
197. Əhmədov Elmar Naib oğlu (1986)
198. Əhmədov Namiq İlyas oğlu (1968)
199. Əhmədova Sərvinaz Əhməd qızı (1900)
200. Zamanov Novruz Qulu oğlu (1936)
201. Zeynalova Aynurə Tofiq qızı (1986)
202. Zeynalov Məmməd Mikayıl oğlu (1948)
203. Zeynalov Osman Bahadur oğlu (1959)
204. Zeynalov Tahir Bahadur oğlu (1963)
205. Zeynalov Tofiq Aslan oğlu (1959)
206. Zeynalov Eldar Aslan oğlu (1963)
207. Zeynalov Nadir Aslan oğlu (1968)
208. İbadullayev Nadir Nəbi oğlu (1967)
209. İbrahimova Fatma (1990)
210. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu (1955)
211. İlyasov Əhməd Məmməd oğlu (1968)
212. İlyasov Məmməd İlyas oğlu (1940)
213. İsmayılova Mənzər Məşədi qızı (1908)
214. İmani Ağayar Salman oğlu (1929)
215. İmani Ağababa (1910)
216. İmani Malik Ağayar oğlu (1950)
217. İsmayılov İsmayıl Bəhmən oğlu (1957)
218. İsmayılov İnqilab Ələkbər oğlu (1962)
219. İsgəndiyarov Eldar Hümbət oğlu (1972)
220. İsmayılova Şövkət Oruc qızı (1940)
221. İsmayılov İlyas Bayram oğlu (1938)
222. İsmayılov İbiş Kərim oğlu (1938)
223. İsmayılov Vidadi Lətif oğlu (1951)
224. İsmayılov Bəhrəm Mətləb oğlu (1967)

225. Yusifova Natəvan Pənah qızı (1988)
226. Yusifov Həmid Məhyəddin oğlu (1962)
227. Kazımov Asif Kazım oğlu (1967)
228. Kazımov Xəlil Mahmud oğlu (1938)
229. Kərimov Yalçın (1950)
230. Kərimov Firuz Simran oğlu (1960)
231. Kərimov Soltan Simran oğlu (1960)
232. Kərimov Samran Soltan oğlu (1924)
233. Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu (1960)
234. Kərimova Firəngül Qurban qızı (1934)
235. Kərimova Firəngiz Mütəllim qızı (1930)
236. Kərimov Rəşid Rəhim oğlu (1922)
237. Mahmudova Roza Səfər qızı (1930)
238. Mahmudov Əhliman Behbud oğlu (1941)
239. Mehdiyev Şəfa Baba oğlu (1941)
240. Mehdiyev Cavanşir İsaq oğlu (1967)
241. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu (1964)
242. Mehdiyeva Aysel Murad qızı (1987)
243. Mehdiyeva Gülmirə Murad qızı (1989)
244. Mehdiyev İlham (1987)
245. Mehdiyev Fikrət Burzu oğlu (1968)
246. Mehraliyev Əli Şükür oğlu (1964)
247. Mehraliyev Əli Mürsəl oğlu (1964)
248. Mehraliyeva Gülzar Güllal qızı (1970)
249. Mehraliyev Orxan Əli oğlu (1971)
250. Məmişov Şahin Talış oğlu (1959)
251. Məmişov Talış Hüseyn oğlu (1921)
252. Məmmədov Talış İmran oğlu (1934)
253. Məmmədov Vaqif Şükür oğlu (1940)
254. Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu (1978)
255. Məmmədov Azər Vaqif oğlu (1972)
256. Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu (1975)
257. Məmmədov Nurəddin Vaqif oğlu (1958)
258. Məmmədov Oqtay Şükür oğlu (1957)
259. Məmmədova Afilə İbrahim qızı (1949)
260. Məmmədov Arif İbad oğlu (1956)
261. Məmmədov Zahir Ramiz oğlu (1975)
262. Məmmədov Yaşar Yusif oğlu (1956)
263. Məmmədova Güllü Abdul qızı (1925)
264. Məmmədov Şöhlət İbiş oğlu (1960)
265. Məmmədov Səfəralı Mehdi oğlu (1918)
266. Məmmədov Razmik Suren oğlu (1965)
267. Məmmədov Saday Süleyman oğlu (1936)
268. Məmmədov Aydın Qurban oğlu (1964)
269. Məmmədov Ramil Cəlal oğlu (1948)
270. Məmmədov Sərvər Yelmar oğlu (1970)
271. Məmmədova Məleykə Ataş qızı (1933)
272. Məmmədov Bəylər Xanlar oğlu (1935)
273. Məmmədov Xosrov Bilal oğlu (1949)
274. Məmmədov Rasif Salman oğlu (1967)
275. Məmmədov Vasif Salman oğlu (1965)
276. Məmmədov Vaqif Cəmil oğlu (1951)
277. Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu (1947)
278. Məmmədov Şöhrət Məmməd oğlu (1976)
279. Məmmədova Sevil Hüseyn qızı (1971)
280. Məmmədov Kamil Əmir oğlu (1958)
281. Məmmədova Səltənət Zülal qızı (1931)

282. Məmmədova Şövkət Eybət qızı (1963)
283. Məmmədova Lətifə Eyvəd qızı (1958)
284. Məmmədov Sadiq Allahverdi oğlu (1986)
285. Məmmədov Məmməd Qədir oğlu (1935)
286. Məmmədov Allahverdi (1963)
287. Məmmədov Zakir Qasım oğlu (1966)
288. Məmmədov Əkbər Rəhman oğlu (1960)
289. Mikayılov Aqil Vəlikişi oğlu (1969)
290. Mirzəyev Kamal Abbas oğlu (1962)
291. Məhərrəmov Maqsud Heydər oğlu (1957)
292. Məhərrəmov Nazlı Vəli qızı (1953)
293. Məhərrəmov Vaqif Cəmil oğlu (1951)
294. Məhərrəmov Tahir Ağarza oğlu (1956)
295. Muradov Paşa Əsgər oğlu (1939)
296. Muradov Zahid Lətif oğlu (1965)
297. Muradov Elşən Kazım oğlu (1971)
298. Muradov Gündüz Kazım oğlu (1961)
299. Muradova Nuridə Kazım qızı (1931)
300. Muradova Aysən Zöhrab qızı (1991)
301. Musayev İlqar Vaqif oğlu (1963)
302. Mustafayeva Yaxşı Mehdiqulu qızı (1900)
303. Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu (1963)
304. Mustafayev Rza Bəşir oğlu (1948)
305. Nağıyeva Sara Ramiz qızı (1969)
306. Nağıyev Yusif Şirin oğlu (1928)
307. Nəbiyeva Səkinə Nabatalı qızı (1930)
308. Nəbiyev Məhyəddin Həsən oğlu (1952)
309. Nəbiyev Həsən Qaraş oğlu (1930)
310. Nəzərli Hikmət Baba oğlu (1966)
311. Nəsibov Ramiz Sarı oğlu (1961)
312. Nəsirova Tatyana Dimitriyevna (1952)
313. Nəcəfov Alov Nəsib oğlu (1966)
314. Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu (1952)
315. Nəcəfov Əsgər Hidayət oğlu (1940)
316. Nişanə Xocalı (1990)
317. Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu (1949)
318. Novruzov Əkbər Cənnət oğlu (1956)
319. Novruzov Novruz Məhərrəm oğlu (1937)
320. Novruzova Adilə Məhəmməd qızı (1937)
321. Novruzov Zakir Novruz oğlu (1971)
322. Novruzova Rəhilə Novruz qızı (1975)
323. Novruzova Rübabə Novruz qızı (1977)
324. Nuriyev Aydın Nəriman oğlu (1930)
325. Nuriyev Hafiz Yusif oğlu (1962)
326. Nurməmmədov Hüseyn Rza oğlu (1927)
327. Nurməmmədova Pakizə İslam qızı (1936)
328. Orucova İradə Əli qızı (1964)
329. Orucova Mələhət Əli qızı (1975)
330. Orucov Faiq Əli oğlu (1954)
331. Orucov Fazil Ənvər oğlu (1981)
332. Orucov Elman Ənvər oğlu (1956)
333. Orucov Telman Ənvər oğlu (1957)
334. Orucova Xəyalə Telman qızı (1986)
335. Orucova Mələk Əli qızı (1968)
336. Orucova Natəvan Nəbi qızı (1989)
337. Orucov Miryusif Kərim oğlu (1940)
338. Orucov Rafiq Miryusif oğlu (1972)

339. Orucova Tamara Yunis qızı (1944)
340. Orucova Gözəl Heydər qızı (1931)
341. Orucov Cavan Canan oğlu (1976)
342. Paşayev Aleksandr Tapdıq oğlu (1932)
343. Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu (1961)
344. Pəzliyev Qədim Pəzli oğlu (1953)
345. Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu (1961)
346. Rəşidov Nazim Adil oğlu (1972)
347. Rəşidov Adil Məhəmməd oğlu (1941)
348. Rzayev Canpolad Yaqub oğlu (1965)
349. Rzayev Tapdıq Köçəri oğlu (1964)
350. Rzayev İldırım Barat oğlu (1970)
351. Rüstəmov Füzuli Salah oğlu (1966)
352. Rüstəmov Eldar Əmir oğlu (1988)
353. Sadıqova Çiçək Cəlil qızı (1928)
354. Sadıqov Vaqif İmamverdi oğlu (1952)
355. Sadıqov Əvəz Asif oğlu (1929)
356. Sadıqova Qönçə Məmmədbağır qızı (1937)
357. Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu (1931)
358. Salahova Şəkər Saday qızı (1963)
359. Salahova Zəhra Əlabbas qızı (1932)
360. Salahov Şakir Şamil oğlu (1966)
361. Salahov Natiq Fərdalı oğlu (1961)
362. Səlimov Bahadur Mikayıl oğlu (1928)
363. Səlimov Araz Bahadur oğlu (1960)
364. Səlimov Mikayıl Bahadur oğlu (1970)
365. Səlimov Fəxrəddin Bahadur oğlu (1958)
366. Səlimov Seydi Mikayıl oğlu (1934)
367. Səlimov Tofiq Seyid oğlu (1968)
368. Səlimova Adilə Allahverdi qızı (1930)
369. Səlimov Rəfayıl Elyas oğlu (1970)
370. Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu (1974)
371. Səlimova Tamilla Ağamirzə qızı (1936)
372. Səmədov Gündüz Hidayət oğlu (1957)
373. Səmədov Həmid Bəylər oğlu (1958)
374. Səmədov Taryel Bəylər oğlu (1964)
375. Səfərov Orduxan Aydın oğlu (1961)
376. Səfərov Şahverdi Bəhlul oğlu (1956)
377. Səfərova Pəri Muxtar qızı (1930)
378. Səfərov Osman Aydın oğlu (1964)
379. Səfiyev Elxan Nəsib oğlu (1961)
380. Səfiyev Sarvan Elxan oğlu (1991)
381. Səfiyeva Gözəl Vəli qızı (1923)
382. Süleymanov Rəşid Surxay oğlu (1951)
383. Süleymanova Nübar Lələkişi qızı (1953)
384. Talıbov Rəhim Xudaverdi oğlu (1908)
385. Usubov Elşad Kamran oğlu (1974)
386. Usubov Əlyar Kamran oğlu (1967)
387. Usubov Zakir Kamran oğlu (1965)
388. Usubov Səyavuş Ramiz oğlu (1971)
389. Usubova Şərqiyyə Usub qızı (1948)
390. Fərzəliyev Cahan Binnət oğlu (1962)
391. Fərzəliyev Qədim Fərzəli oğlu (1933)
392. Xəlilov Qaçay Rəhim oğlu (1943)
393. Xəlilova Lalə Tahir qızı (1988)
394. Xəlilova Zərifə Zəkara qızı (1964)
395. Xəlilov Arzu Xəlil oğlu (1977)

396. Xəlilov Araz Xəlil oğlu (1984)
397. Xudayarova Sürəyya Alış qızı (1916)
398. Xudiyev Zahid Bəhlul oğlu (1965)
399. Haqverdiyeva Həvva Zeynalabdin qızı (1927)
400. Haqverdiyev Davud Məşədi oğlu (1951)
401. Haqverdiyev Şahin Məşədi oğlu (1962)
402. Hacıyev Süleyman Lətif oğlu (1949)
403. Hacıyev Əlif Lətif oğlu (1953)
404. Hacıyev Tahir Hacı oğlu (1957)
405. Həmzəyev Abdulla Köçəri oğlu (1965)
406. Həmdiyeva Mehriban Rəcəb qızı (1954)
407. Həmidova Kifayət Çıraq qızı (1955)
408. Hənifəyev Bəhmən Salman oğlu (1957)
409. Həsənov İmran Ələkbər oğlu (1940)
410. Həsənova Tofiqə Həsən qızı (1955)
411. Həsənova Xəyalə Eldar qızı (1987)
412. Həsənov Tacir Eldar oğlu (1990)
413. Həsənova Aygün Nazim qızı (1991)
414. Həsənov Elgün Nazim oğlu (1988)
415. Həsənov Şöhrət Usub oğlu (1944)
416. Həsənov Həsən İbrahim oğlu (1933)
417. Həsənov Yaşar Qaytaran oğlu (1961)
418. Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı (1952)
419. Həsənova Fitat Əhməd qızı (1940)
420. Həsənova Göyçək Heydər qızı (1933)
421. Həsənova Lətafət Həsən qızı (1976)
422. Həsənov Ramil İbrahim oğlu (1947)
423. Həsənov Habil Qasım oğlu (1960)
424. Həsənov Mehdi Ramil oğlu (1973)
425. Həsənov Vahid Möhsüm oğlu (1958)
426. Həsənov Elşad Qaçay oğlu (1949)
427. Həsənov Rövşən Qaçay oğlu (1958)
428. Həsənov Tofiq Bəylər oğlu (1970)
429. Həsənov Telman Yelmar oğlu (1939)
430. Həsənova Günəş Əbdül qızı (1910)
431. Həsənova Məxmər Ələkbər qızı (1942)
432. Həsənova Sevil Əyyub qızı (1961)
433. Həsənova Gülçöhrə Yaqub qızı (1968)
434. Həsənov Əli Mürsəl oğlu (1936)
435. Həsənov Ramiz Allahverdi oğlu (1971)
436. Həşimov Şövkət Şükür oğlu (1943)
437. Həşimov Səlim Kərim oğlu (1963)
438. Hümbətov Muğan Cəlil oğlu (1973)
439. Hümbətova Anahid Eldar qızı (1979)
440. Hümbətova Firuzə Musa qızı (1934)
441. Hümbətov Talış İsgəndər oğlu (1931)
442. Hümbətova Sevil Cəlil qızı (1967)
443. Hümbətova Simuzər Cəlil qızı (1976)
444. Hümbətov Hatəm Qurban oğlu (1960)
445. Hümbətova Südabə Rəşid qızı (1969)
446. Hümbətov Bəhlul Müseyib oğlu (1937)
447. Hüseyinov Hüseyin Fərəc oğlu (1936)
448. Hüseyinov Rəşid Hüseyin oğlu (1962)
449. Hüseyinov Mürşüd Səməd oğlu (1934)
450. Hüseyinova Zinyət Yunis qızı (1940)
451. Hüseyinova Maral Kamil qızı (1985)
452. Hüseyinova Qızbəs Mərdan qızı (1934)

453. Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu (1984)
454. Hüseynov Məhşər Elxan oğlu (1991)
455. Hüseynova Şəbnəm Elxan qızı (1986)
456. Hüseynova Rəsmiyyə Aleksandr qızı (1968)
457. Hüseynov Emin Aleksandr oğlu (1975)
458. Hüseynova Səadət Qədim qızı (1974)
459. Hüseynov Vüqar Hilal oğlu (1971)
460. Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu (1922)
461. Hüseynova Minəş Cümşüd qızı (1934)
462. Hüseynov Hüseyn Şükür oğlu (1956)
463. Hüseynova Ətrabə Cəbrayıl qızı (1932)
464. Hüseynova Nərgiz Cəbrayıl qızı (1963)
465. Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu (1954)
466. Hüseynov Bəkir Mirsiyab oğlu (1956)
467. Hüseynova Məxmər Qurban qızı (1949)
468. Hüseynova Sara Səfər qızı (1964)
469. Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu (1967)
470. Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1934)
471. Hüseynova Emma Hüseyn qızı (1969)
472. Hüseynov Zöhrab Hüseyn oğlu (1971)
473. Hüseynova Xoşbəxt Hüseyn qızı (1963)
474. Hüseynova Süsən Hüseyn qızı (1971)
475. Hüseynov Tacir Hüseyn oğlu (1973)
476. Hüseynova Nəsibə Hüseyn qızı (1982)
477. Hüseynova Əzizə Əliş qızı (1956)
478. Hüseynov Şakir Mustafa oğlu (1956)
479. Hüseynova Növrəstə Fərmayıl qızı (1922)
480. Hüseynov Çingiz Usub oğlu (1955)
481. Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı (1965)
482. Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu (1949)
483. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı (1984)
484. Cabbarov Xıdır Sədrəddin oğlu (1969)
485. Cabbarov Azad Pirqulu oğlu (1968)
486. Cavadov Əhməd Əmir oğlu (1973)
487. Cavadov Əli Müsül oğlu (1953)
488. Cavadov Vaqif Əliş oğlu (1966)
489. Cəbrayılova Səmayə Sarı qızı (1950)
490. Cəfərov Müseyib Səfiyar oğlu (1895)
491. Cəfərova Rəfiqə İman qızı (1937)
492. Cəfərova Xəzəngül Əli qızı (1951)
493. Cəfərov Nüsrət Fazil oğlu (1975)
494. Cəfərov Samir Tacir oğlu (1987)
495. Cəfərova Bağdad Hətəm qızı (1910)
496. Cəfərov Məhəmməd Vəlikişi oğlu (1895)
497. Şahmuradov Nemət Musa oğlu (1962)
498. Şahmuradov Namiq Əmirxanoğlu (1965)
499. Şahverənov Məhərrəm Çovdar oğlu (1930)
500. Şahmuradov Mübariz Əlihüseyn oğlu (1952)
501. Şahverdiyev Vüqar Məmməd oğlu (1973)
502. Şahmuradov Natiq Əmirxan oğlu (1963)
503. Şirinov Elşən Eldar oğlu (1965)
504. Şirinov Elşənin 6 ayıq oğlu
505. Şükürov Akif Rəsul oğlu (1965)
506. Şükürov Vaqif Rəsul oğlu (1968)
507. Şükürova Əntiqə İsfəndiyar qızı (1934)
508. Şükürov Vəkil İsfəndiyar oğlu (1947)
509. Şükürov Tofiq Zakir oğlu (1934)

**ALLAH RƏHMƏT ELƏSİN!..
QƏBİRLƏRİ NURLA DOLSUN!..**

Xocalı faciəsi zamanı respublikamızın müxtəlif regionlarından Xocalıya gəlmiş 300-dən artıq müxtəlif peşə sahiblərindən, o cümlədən inşaatçılardan 100 nəfəri həlak olmuşdur.

Lakin bu qəbildən olan insanlar haqqında məlumat, qorunub saxlanılan Xocalı sənədlərində əks olunmadığına görə, həlak olanların adbaad siyahısını tərtib etmək mümkün olmamışdır.

Məmmədova Həvva. Xocalı: şəhidlər və şahidlər.- B., 2005.- S.63-77.

Xocalı soyqırımının xarici mətbuatda əks-sədası

Krua l'Eveneman jurnalı (Paris), 25 fevral 1992-ci il: Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar minlərlə ölənlər barədə xəbər verirlər.

Sandi Tayms qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər.

Fayneşl Tayms qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar.

Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir.

Tayms qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır.

İzvestiya (Moskva), 4 mart 1992-ci il: Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür.

Fayneşl Tayms qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır.

Le Mond qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu reallıqdır.

İzvestiya (Moskva), 13 mart 1992-ci il: Mayor Leonid Kravets: Mən şəxsən təpədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü.

Valer aktuel jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: Bu "muxtər regionda" erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər.

R. Patrik, İngiltərənin "Fant men nyus" teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olmuşdur): Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz.

AZƏRBAYCAN ŞƏHƏRLƏRİNDƏ DƏFN OLUNMUŞ DAĞLIQ QARABAĞ ŞƏHİDLƏRİ - QAÇQINLAR ERMƏNİ HÜCUMLARI ZAMANI YÜZLƏRLƏ İNSANIN ÖLDÜRÜLDÜYÜNÜ DEYİR

Tomas QOLTS, Ağdam, Azərbaycan, 27 Fevral

Döyüş vəziyyətində olan Dağlıq Qarabağ anklavının şərqində yerləşən bu şəhərin baş məscidinin xidmətçiləri dedilər ki, bu gün onlar ermənilərin çərşənbə günü işğal etdiyi anklavda yerləşən Azərbaycan şəhərindən gətirilmiş 17 nəfəri dəfn ediblər.

Anklavın paytaxtı Stepanakertin şimal-qərbində yerləşən və 6.000 nəfər əhalisi olan Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar hücum zamanı qadın və uşaqlar daxil olmaqla 500 nəfərin öldürüldüyünü dedilər. Ağdam məscidinin direktoru Səid Sadiqov bildirdi ki, Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar çərşənbə günündən bəri onun məscidinə 477 meyit gətiriblər.

Bakı rəsmiləri Xocalıda 100 nəfərin öldürüldüyünü iddia edir, erməni rəsmiləri isə öz paytaxtları İrəvandan bildirirlər ki, cəmi 2 azərbaycanlı qətlə yetirilib. Bakı rəsmisi bildirdi ki, onun hökuməti ölümlərin dəqiq sayını bilən zaman azərbaycanlıların qəzəblənəcəyindən narahatdır.

Bugün burada gördüyümüz 7 cənazədən ikisi uşaq, üçü qadın idi. Ağdam xəstəxanasında müalicə olunan digər 120 qaçqın ağır yaralardan əziyyət çəkir.

Raziyə Aslanova Ağdama çərşənbə günü gecə çatıb. O, dedi ki, çərşənbə axşamı gecə Xocalıya hücumu keçən ermənilər dayanmadan atırdılar. Onun əri və kürəkəni öldürülmüş, qızı itkin düşmüşdür.

Dağlıq Qarabağdan bura qaçıb gələn qaçqınlar arasında keçmiş Sovet Daxili Qoşunlarında xidmət edən iki türkmən əsgəri var idi. Onlar ötən cümə hərbi hissələrini tərk etmiş və Xocalıda sığınacaq tapmışlar. Əsgərlər dedi ki, erməni çavuşları onları "müsəlman olduqları üçün" döyürdülər.

Fərarilər bildirdi ki, onların keçmiş hərbi hissəsi 366-cı alay Xocalını işğal edən erməni hərbiçilərini dəstəkləyirdi. Onlar bildirdi ki, qadın və uşaqlara qaçmağa kömək edirdilər. Əsgərlərdən biri Ağaməhmət Mütif dedi: "Biz dağlardan keçərək bir qrup gətirdik. Bu zaman ermənilər bizi gördü və atəş açmağa başladılar. On iki nəfər öldürüldü".

Ağdamdakı RÖYTER müxbiri Elif Kaban məlumat vermişdir ki, çərşənbə qırğınından sonra azərilər onlarla insan dəfn edirdilər, hansılar ki, bu bölgənin ikinci böyük yaşayış mərkəzi olan Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğalı zamanı öldürülmüşdü. Dəfndə iştirak edənlərdən biri jurnalistlərin üstünə qışqıraraq demişdir: "Dünya burada baş verənlərə göz yumur. Biz ölüürük, siz isə baxırsız".

Sandey Tayms, 1 Mart 1992

ERMƏNİ ƏSGƏRLƏRİ YÜZLƏRLƏ QAÇQIN AİLƏNİ QIRIR

Tomas QOLTS, Ağdam, Azərbaycan

Sağ qalanların sözlərinə görə, erməni əsgərləri 450-dən çox azərbaycanlıya atəş açmış və süngüdən keçirmişlər. Onların çoxu uşaq və qadınlar idi. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə insan itkin düşmüş və ölmüşdür.

İşğalçılar qadın və uşaqları müdafiə edən əsgərləri və könüllüləri öldürmüşlər. Sonra onlar qorxudan əsən qaçqınlara atəş açmağa başlayıblar. Sağ qalanlardan bir neçəsi baş verənləri belə təsvir etdi: "Elə əsl qırğın belə başladı. Ermənilər dayanmadan atırdılar. Sonra onlar içəri daxil oldu, bıçaq və süngü ilə adamları doğramağa başladılar". Bu, sağ qalan üç əsgərdən biri olan Azər Hacıyevin dedikləri idi.

Raziyə Aslanova Ağdama başqa qadınlar və uşaqlarla erməni meşələrindən keçərək gəlmişdir. O, ermənilərin dayanmadan atdığı bildirirdi, əri və kürəkəninə gözləri qarşısında öldürüldüyünü dedi. Qızı isə hələ də tapılmayıb.

Ağdama gələn oğlanlardan biri qulağını itirmişdi.

Sağ qalanların dediyinə görə daha 2000 adam, hansılar ki, ayrı qaçmışdı, hələ də tapılmayıb: bəlkə də onların çoxu soyuqdan yaxud da aldığı yaralardan ölüblər.

Dünən gecə Ağdam meyitxanasına 479 meyit gətirildi və qəbiristanlıqda 29 nəfər dəfn olundu. Mənim gördüyüm və hələ dəfn olunmamış 7 cənazənin 2-si uşaq, 3-ü isə qadın idi. Onlardan birinin sinəsi aldığı güllə yarasından tamamilə dağılmışdı.

Ağdam xəstəxanası qan və terror səhnəsinə çevrilmişdi. Həkimlər bildirdi ki, soyqırımdan qaçan 140 xəstə dərin güllə yaralarından əziyyət çəkir.

Ancaq onlar Ağdamda da təhlükəsiz deyildilər. Cümə günü gecə 150 min əhalisi olan şəhərin üzərinə raketlərdən zərbələr endirildi. Bir neçə bina dağıldı və bir nəfər öldü.

Tayms, 2 Mart 1992

QARABAĞDA CƏNAZƏ TƏPƏLƏRİ

Anatol Liven erməni qoşunları tərəfindən həyata keçirilən kütləvi insan qırğını barədə məlumat toplayan zaman atəşə tutulub.

Biz Dağlıq Qarabağın qarlı örtülmüş dağlarından aşağı düşərkən səpələnmiş meyitləri gördük. Görünür, qaçqınlar qaçarkən onlara atəş açmışdılar. Bu hadisədən sonra jurnalistlər azərbaycanlı operator tərəfindən çəkilmiş kadrlara baxdılar. Kadrlarda bizim keçdiyimiz həmin dağların müxtəlif hissələrində onlarla insan cənazələri əks etdirilirdi.

Azərbaycanlılar iddia edir ki, keçən həftə ermənilər tərəfindən işğal olunan Xocalı şəhərindən qaçan azərbaycanlıların kütləvi qırğını zamanı ən azı 1000 nəfər öldürülüb. Daha 4000 nəfər yaralanmış, donub ölmüş, yaxud itgin düşmüşdür.

Mülki vertolyot dağlara enməli və kütləvi qırğınların törədildiyi yerlərdən meyitləri yığmalı idi. Mülki vertolyot 4 meyit yığıdı. Həmin vaxt azərbaycanlı operatorun çəkdiyi filmdə isə həmin təpələrdə onlarla meyit göstərilirdi.

Ağdama qayıdan zaman mülki vertolyotun yığıdığı cənazələrə baxdıq. İki nəfər yaşlı kişi və kiçik bir qız qanına qəltan edilmiş, onların əlləri və ayaqları donmuşdu.

Vaşinqton Post, 2 Mart 1992

ERMƏNİ BASQINLARI AZƏRİLƏRİN ÖLÜMÜ VƏ QAÇQIN DÜŞMƏSİ İLƏ NƏTİCƏLƏNİR

Xocalının 10.000 əhalisindən təxminən 1000 nəfəri erməni ordusunun çərşənbə axşamı həyata keçirdiyi hücum zamanı qətlə yetirilmişdir. Azərbaycan televiziyası Xocalı ərazisindən cənazələrin yük maşınları ilə evakuasiyasını göstərmişdir.

Nyu-York Tayms, 3 Mart 1992

ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİYİ QIRĞIN

Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Röyters) - Azərbaycanın ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni hərbiçilərinin mülkü vətəndaşlara qarşı törətdiyi soyqırım haqqında bu gün yeni bir sübut əldə olunmuşdur.

Vertalyotla bölgəyə gedən Azərbaycan jurnalistləri və rəsmiləri qayıdan zaman özləri ilə üç uşaq meyiti gətirmişlər. Onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmışdı. Onlar dedi ki, ermənilərin atəş açması onlara meyitləri yığmağa imkan vermədi.

İnsanların başlarının dərisi soyulmuşdur

Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəşov dedi: "Qadınların və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu. Biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi gülləborana tutdular".

Meyitlərin yük maşınları ilə daşınması

Röyterin fotoqrafı Frederik Lenqan dedi ki o, Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitlərinin iki yük maşınına doldurulduğunu görüb: "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Tayms, 3 Mart 1992

İŞIQLANDIRILMAMIŞ SOYQIRIM

Anatol LİVEN

Dağlıq Qarabağın təpələrində qadın və uşaqlar daxil olmaqla 60-dan çox meyit səpələnmişdi və bunlar erməni qoşunlarının Azəri qaçqınlarına qarşı törətdiyi qırğını təsdiq edir. Yüzlərlə adam itgin düşüb, təpə və dərələr erməni qüvvələrinin azərbaycanlı qaçqınlara qarşı ötən çərşənbə axşamı törətdiyi soyqırım nəticəsində öldürülmüş insanların meyitləri ilə dolu idi.

Burada 31 meyit var idi. Ən azı daha 31 cənazə ötən 5 gün ərzində Ağdama aparılmışdı. Bu rəqəmlərə çərşənbə axşamı gecəsi ermənilərin Azərbaycan şəhəri Xocalını darmadağın etdikləri zaman qətlə yetirilən dinc əhali aid deyil. Həmçinin tapılmamış meyitlər də istisna olunur.

Soyqırım zamanı sağ qalan Zahid Cabbarov dedi: "Biz olduğumuz yerdə 200 nəfər öldürüldü". Müxtəlif istiqamətlərdən gəlmiş qaçqınlar da gülləborana tutulduqlarını və yol boyu çoxlu sayda insanın qətlə yetirildiyini dedilər. Meyitlərin ətrafında əşyalar, paltar və şəxsi sənədlər var idi. Cənazələr kəskin şaxtadan donmuşdular, həmçinin qırğından sonra təpə və meşələrdə gizlənmiş insanlar da soyuqdan ölmüşdü. Onların hamısı kasıb geyinmiş adi adamların cənazələri idi.

Bizim gördüyümüz 31 nəfərdən yalnız 3 nəfər formada idi, hansılar ki, biri polis, ikisi isə milli könüllülər idi. Qalanları mülki şəxslər idi (8 qadın və 3 uşaq). İki ailə birlikdə öldürülmüşdü və burada qadınlar əliuşaqlı idi.

Onlardan bir neçəsi başından dəhşətli yaralar almışdı: balaca bir qızın isə yalnız üzü salamat qalmışdı. Sağ qalanlar dedi ki, onlar yerə uzananda ermənilər dayanmadan onlara atəş açırdılar.

BBS1 Morning Nyus, saat 07.37, Çərşənbə Axşamı, 3 Mart 1992

Canlı yayımda olan BBS müxbiri xəbər vermişdir ki, o, 100-dən çox azərbaycanlı kişi, qadın, uşaq, hətta körpənin çox qısa məsafədən başlarından güllə ilə vurulduğunu görüb.

BBS1 Morning Nyus, saat 08. 12, Çərşənbə Axşamı, 3 Mart 1992

Hadisə yerində çəkilmiş şəkil dağlardan çoxlu sayda insan meyitlərinin yığılmasını təsdiq edir. Müxbir xəbər verir ki, operator və Qərbdən olan jurnalistlər ermənilərin qırdığı yüzdən çox kişi, qadın və uşaq meyitlərini görüblər. Onlar 1 metrədən də az məsafədən başlarından vurulmuşdu. Şəkildə həmçinin təxminən 10 nəfərin, bunlar əsasən qadınlar və uşaqlar idi, başından güllə ilə öldürüldüyü göstərilir. Azərbaycan iddia edir ki, erməni qüvvələri mindən çox mülki insanı qətlə yetiriblər.

Vaşinqton Tayms, 3 Mart 1992

VƏHŞİLİKLƏR AZƏRBAYCANI DƏHŞƏTƏ GƏTİRİR Brayn KİLLEN, Ağdam, Azərbaycan

Dağlıq Qarabağda onlarla insan meyitləri səpələnmişdir və bu, bu mübahisəli ərazi uğrunda 4 ildən bəri döyüşlərdə törədilmiş ən dəhşətli soyqırımın sübutudur.

Bu şəhərdən yenicə qayıdan Azərbaycan rəsmiləri özləri ilə 3 uşaq meyiti gətiriblər və onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılıb.

Yerli məsciddə daha 6 meyit var idi və onların əlləri və ayaqları donmuş, üzləri isə soyuqdan qaralmışdı.

Qadınlardan biri öldürülmüş atasının sinəsinə qəzəblə vuraraq "Telman!" deyə qışqırırdı. Cənazə arxası üstə uzanmış və sağ əli havada donmuşdu.

Ötən həftə ermənilərin işğal etdiyi Xocalıya vertolyotla qısa səfərdən qayıdanlar dedi ki, onlar da oxşar mənzərənin şahidi olublar, ancaq həcmcə bundan daha böyük. Bir rus jurnalistinin dediyinə görə o, 50 metrlik sahədə 30 meyit saymışdır.

Dağlıq Qarabağın ikinci böyük Azərbaycan şəhəri olan Xocalının təpədən dırnağadək silahlanmış erməni hərbiçiləri tərəfindən ötən çərşənbə axşamı işğal olunmasından sonra ermənilər azərbaycanlıların soyqırımını inkar etdilər. Azərbaycan 1000 nəfərin öldürüldüyünü deyir.

Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu.

Cənab Fərəcov bildirdi ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nişanladığı yerə enən və Mİ-24 vertolyotlarının müşayiət etdiyi vertolyot erməni hərbiçiləri gülləborana başlamazdan əvvəl yalnız 3 uşaq meyitini yığa bilib. O bildirdi ki, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular.

Cənab Fərəcov bildirdi ki, onlar cəmi 15 dəqiqə orada qalıblar. O, pəncənin cibində olan qumbaraya işarə edərək dedi: "Hərbi vertolyotlar qırmızı fişənglər buraxaraq ermənilərin yaxınlaşdığını xəbər verdilər. Biz artıq çıxmalı idik. Əsir götürüləcəyimiz təqdirdə mən özümü partlatmağa hazır idim".

Röyters-in fotoqrafı Frederik Lenqan Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitləri ilə dolu iki yük maşını görmüşdür. "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Ağdam məscidi insan meyitləri ilə dolu idi. İnsanlar Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibova ünvanlanmış təhqirlər səsləndirir və bildirirdilər ki, o, Qarabağın azərbaycanlı əhalisini qorumaq üçün kifayət qədər çalışmamışdır.

Çöldə isə yüzlərlə insan islam duaları oxuyurdular. Onların bəziləri huşlarını itirərək öldürülmüş qohumlarının (hansılar ki, bir neçə dəqiqə bundan əvvəl gətirilmişdi) yanına yığılırdılar.

Qarlı təpələrə səpələnmiş onlarla insan meyitini əks etdirən dəhşətli film sağ qalmış qaçqınların, qadın və uşaqlara qarşı törədilmiş soyqırım haqqında söylədiklərini təsdiq edir.

Azərbaycan televiziyası Azərbaycan şəhəri olan Ağdama bir yük maşını ilə meyit gətirildiyini göstərmişdir. Onların çoxlarının üzleri bıçaqla doğranmış, gözləri çıxarılmışdı. Balaca bir qızın qolları havaya açıq vəziyyətdə qalmışdır. O, sanki kömək diləyirdi.

Ağdam hərbi komandiri Rəşid Məmmədov İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Nasistlərin əməllərini xatırlayaraq dedi: "Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir"

Qarabağ rəhbəri Musa Məmmədov Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədəki Sovet hərbi bazasına zəng edərək kömək diləyirdi: "Meyitləri gətirmək və insanlara nə baş verdiyini göstərmək üçün bizə kömək edin".

Operator və Qərbli jurnalistləri ərazidən götürən vertolyotun pilotu dedi ki, o Xocalıda və Əsgəran dərəsində onlarla meyit görüb.

Nyu York Tayms, 3 Mart 1992

ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN SOYQIRIM

Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Röyters)

Bu gün sonuncu sovet qoşunları Dağlıq Qarabağı tərk edir.

İtar-Tass İnformasiya Agentliyi xəbər verir ki, 366-cı Motoatıcı Alayı ərazidən çıxmağa, əslində isə müharibə edən iki etnik qrup - ermənilər və azərbaycanlılar arasındakı buferi aradan götürməyə başlamışdır.

Hər iki tərəf müdaxilə etmək üçün heç bir cəhd etməyib.

Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindədir, onun əhalisinin çox hissəsini isə ermənilər təşkil edir.

Şəhərin bombardman edilməsi

Azərbaycanın informasiya agentliyi AZERİNFÖRM xəbər vermişdir ki, Bazar günü gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Şuşa şəhəri ermənilər tərəfindən raket atəsinə tutulub. Vəncəli qəsəbəsinə edilmiş digər bir hücum zamanı isə bir neçə adam yaralanmışdır.

Ermənistan respublikası keçən həftə azərbaycanlıların yaşadığı Xocalı şəhərində 1000 nəfərin onun hərbiçiləri tərəfindən öldürülməsini və qırğından xilas olmaq üçün qarla örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların soyqırımını inkar edir.

Lakin bu ərazidə onlarla insan meyiti Azərbaycana bu soyqırımın törədilməsini iddia etməyə əsas verir.

Rayona vertolyotla qısa səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər qayıdarkən özlərilə başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmış 3 uşaq meyiti gətirmişlər. Onlar bildirdi ki, ermənilərin gülləbaranı meyitlərin hamısını yığmağa onlara mane olub.

Dağlıq Qarabağın Azərbaycan rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular.

Azərbaycanlı hərbi komandir Rəşid Məmmədov dedi: "Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir".

İki yük maşını meyitlə dolduruldu

Röyters-in fotoqrafı Frederik Lenqan Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitləri ilə dolu iki yük maşını görmüşdür. "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Etnik zorakılıq və iqtisadi böhran dekabrda 11 keçmiş Sovet respublikası tərəfindən yaradılmış Müstəqil Dövlətlər Birliyinin parçalanmasına səbəb ola bilər. Birlik üzv dövlətlər olan xristian ermənilərlə müsəlman azərbaycanlılar arasında uzun illərdən bəri mövcud olan etnik nifrətin qarşısında aciz qaldı.

Dağlıq Qarabağdakı 4 illik müharibə 1500-2000 adamın ölümünə səbəb oldu. Keçən həftə baş verən döyüş xüsusilə dəhşətli idi.

Dağlıq Qarabağın mərkəzi Stepanakert şəhərində yerləşən 366-cı alay döyüşlərin mərkəzində idi və bu döyüş nəticəsində onun 3 əsgəri həlak olmuşdur. Ermənistanın paytaxtı Yerevanda parlamentdə çıxış edən prezident Levon Ter-Petrosyan Birliyin axırıncı qoşunlarının anklavdan çıxarılmasını pislədi. O, bu alayın hərbi əməliyyatlarda iştirak etmədiyini, onun yalnız vəziyyəti stabilləşdirdiyini bildirmişdir.

Boston Qlob, 3 Mart 1992 Pol Kuin - Cac, Bakı, Azərbaycan

Dünən Azərbaycan erməni hərbiçilərini keçən həftə kişi, qadın və uşaqları Dağlıq Qarabağdakı bir şəhərdən çıxarmaqda və onları qətlə yetirməkdə ittiham etdi.

Azərbaycan rəsmiləri Xocalı şəhərində 1000 nəfər azərbaycanlı öldürüldüyünü və qarla örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların erməni hərbiçiləri tərəfindən öldürüldüyünü deyir.

Erməni rəsmiləri bunları inkar edir.

Hadisə yerində olan jurnalistlər qətlə yetirilmiş insanların dəqiq sayını söyləməklə çətinlik çəkir. Ancaq Röytersin fotoqrafı iki yük maşının azərbaycanlıların meyitləri ilə doldurulduğunu dedi. Bir rus jurnalisti isə rayonun hər yerində qırğınlar törətdiyi barədə xəbər verir.

Röyters xəbər verir ki, vertolyotla bölgəyə səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər başlarından vurulmuş 3 uşaq meyiti tapıblar. Ermənilərin atəş açmağı isə onlara digər meyitləri yığmağa mane olub.

İşğal zamanı Xocalıda çoxlu sayda dinc əhəlinin öldürülməsini təsdiq edən faktlar get-gedə artır.

Azərbaycan televiziyası bazar günü Ağdam meyitxanasından qadın və uşaqlar da daxil olmaqla 10 meyit göstərmişdir. Bakının əsas televiziya stansiyasının redaktoru bildirmişdir ki, indiyə qədər 180 meyit aşkar olunub. Bölgənin ətrafında uçan vertolyot çoxlu sayda meyitlər görmüşdür. BBS xəbər vermişdir ki, Fransız fotoqraf 31 cənazə saymışdır. O bildirmişdir ki, içərisində qadın və uşaqlar olan meyitlərin çoxu yaxın məsafədən başlarından güllə ilə vurulmuşdur.

Bu arada Xocalı icra hakimi Elman Məmmədov Bakıda mətbuat konfransında bildirmişdir ki, hücum zamanı 1000 adam öldürülmüş, 200-dən artıq itkin düşmüş, 300 əsir götürülmüş, 200 nəfər yaralanmışdır. Məmmədov 366-cı alayı hücumla başçılıq etməkdə və erməni quldurlarına yol açmaqda ittiham edir.

Eyc, Melburn, 6 Mart 1992 Elen VOMAK, Ağdam, Azərbaycan, Çərşənbə axşamı

Şəhidlərin dəqiq sayı hələ də məlum olmasa da ötən həftə Ermənistan ordusunun Dağlıq Qarabağın qarlı dağlarında dinc azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdiyi ehtimal olunur.

Anklavın Azərbaycan şəhəri Ağdamla sərhəddə yerləşən Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar fevralın 25-i gecə ermənilər tərəfindən onların evlərinə edilən hücumu təsdiq edən küllü miqdarda faktlar söyləyir. Onlar bildirir ki, ermənilər onları qaçmağa məcbur etmiş və ətrafdakı meşələrdə güllələnmişdir. Dünən mən qəbiristanlıqların birində təzə qazılmış 75 qəbir gördüm. Ondan bir gün əvvəl isə Ağdam məscidində dəşik-dəşik olunmuş 4 meyit görmüşdük. Biz həmçinin vaqonlardan ibarət olan müvəqqəti xəstəxanalarda güllə yaraları almış qadın və uşaqları gördük.

Əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edən Azərbaycan qəsəbəsi Xocalının əhalisi təxminən 6000 nəfərdir. Ağdamın polis komandiri Rəşid Məmmədov Ağdama yalnız 500 nəfərin qaçdığını dedi. "Bəs qalanları hanı?" deyən C-b Məmmədov onların əsir götürüldüyünü yaxud qaçdıqlarını dedi. Çoxları hələ də dağlardadır, çünki vertolyot yoxdur. O, onların bəzilərinin mənfə 10 dərəcə soyuqdan donduğunu bildirdi.

Azərilər silahlanmış erməniləri gördükdə başa düşdülər ki, özlərini müdafiə edə bilməyəcəklər və meşələrə qaçdılar. Bir neçə saatdan sonra soyqırım başlandı.

Cənab Nasir arvadının və iki uşağının əsir götürüldüyünü güman edir. Digər qaçqınlar kimi, o, da keçmiş sovet ordusunun Xocalıya hücum etməkdə ermənilərə kömək etdiyini dedi: "Bu mənim fikrim deyil, gözlərimlə gördüklərimdir".

Nyu York Tayms, 6 Mart 1992

AZƏRBAYCANDA VİDA MƏRASİMİ

"Azərbaycanın Ağdam şəhərindəki qəbiristanlıqda ermənilərin Dağlıq Qarabağda törətdiyi soyqırım qurbanları dəfn olunan zaman onların ailə üzvləri və dostları matəm içindədir.

Çingiz İsgəndərov qardaşının cənazəsi olan tabutu qucaqlamışdı. Cənazənin üstündə isə Quranın surəti var idi.

Vaşinqton Post, 6 Mart 1992

SON VİDALAŞMA

"Dünən azərbaycanlıların qəbiristanlığında Dağlıq Qarabağda ermənilər tərəfindən öldürülmüş qurbanlar dəfn olunarkən onların qohumları kədər içində idi. Çingiz İsgəndərov qardaşının cənazəsi olan tabutu qucaqlayıb ağlayırdı".

Sandey Tayms, 8 Mart 1992 Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdiyi soyqırım haqqında Ağdamdan ilk olaraq xəbər verir.

Xocalı qeyri-məhsuldar bir Azəri şəhəri idi. Burada mağazalar bomboş, yollar çirkli idi. Heç bir yaşıllıq isə yox idi. Bu o zaman idi ki, burada minlərlə azərbaycanlı öz xoşbəxt həyatını yaşayırdı. Ötən həftə o, xəritədən silindi. Ağdam meyitxanaları meyitlərlə dolan zaman Xocalı və onun ətrafında Sovet İttifaqı dağılandan bəri ən dəhşətli soyqırımın baş verdiyi güman olunur.

Mən Xocalıya səfər edən sonuncu qərblidim. Bu yanvarda baş vermişdi. Dörd uşaq anası Zümrüd bizi şəhərə gətirən vertolyotda idi. O dedi ki, camaat oturub öz ölümünü gözləyir. O və ailə üzvləri fevralın 26-da ermənilərin törətdiyi qırğının qurbanları arasında idilər.

Beş övlad atası 55 yaşlı Balakişi Sadıqov dedi: "Ermənilər uzaq kəndlərin hamısını bir-bir işğal etdilər, hökumət isə heç nə etmədi". Onun həyat yoldaşı Dilbər isə dedi ki, indi onlar bizi buradan çıxaracaq yaxud da öldürəcəklər. Onların üç oğlu və iki qızı qırğın zamanı öldürülmüşdü.

"Biz ermənilərin mövqelərinə çox yaxın idik, amma oranı keçməli idik. Güllələr hər tərəfdən yağış kimi yağdırılırdı. Biz sadəcə tələyə düşmüşdük". Azərbaycanlılar bir-bir qətlə yetirilirdi. Sağ qalanların söylədiklərinə görə görmədikləri halda ermənilər tərənən hər bir şeyə atəş açırdılar. Bir azəri operatoru ağlaya-ağlaya hər bir meyiti lentə almışdı. Onun çəkdiyi kadrlardan birində azərbaycanlıların ermənilərdən qaçaraq sığınacaq tapdığı ağaclıq göstərilmişdi. Burada insan meyitləri təpə əmələ gətirmişdi. Ağdam xəstəxanasına gətirilmiş Ömər Veyselov dedi: "Ermənilər dayanmadan atırdılar. Mənim arvadım və qızım düz yanımda öldürüldülər".

Hospitalın dəhlizlərində gəzən adamlar öz yaxınlarından bir xəbər axtarırdılar. Bəziləri öz qəzəbini əcnəbilərin üstünə töküdü. Bir ana bağırırdı: "Hanı mənim qızım, hanı mənim oğlum? Zorlanıb. Öldürüldü. İtib".

Mond, Paris, 14 Mart 1992

Ağdamda olan əcnəbi jurnalist öldürülmüş adamlar arasında başlarının dərisi soyulmuş qadın və uşaqları görüb. Onların dırnaqları çıxarılmışdı. O, bunun "Azərbaycan təbliğatı" deyil, reallıq olduğunu yazır.

Nyusuik, 16 Mart 1992

SOYQIRIMIN ÜZÜ

Paskal Priva və Stiv Lö Vən, Moskva

Ötən həftə Azərbaycan yenidən qəbiristanlığa dönmüşdü: matəm içində olan qaçqınlar və onlarla insan meyiti məscidin arxasında müvəqqəti meyitxana yaratmışdı. Onlar fevralın 25-i və 26-sı ermənilər tərəfindən darmadağın edilmiş Xocalıdan olan sadə Azəri kişi, qadın və uşaqları idi. Onların çoxu qaçan zaman yaxın məsafədən vurulmuşdu, bəzilərinin üzləri dağıdılmış, başlarının dərisi soyulmuşdu.

Taym, 16 Mart 1992

XOCALIDA QIRĞIN CİL SMOLOU

Yuri ZARAXOVIÇ, Moskva

Mübahisələrə baxmayaraq aydın olan bir şey var: iki həftə öncə Azərbaycan şəhəri Xocalıda qəddar və vicdansız bir hadisə törədilib. İndiyədək 200 azərbaycanlı öldürülüb, çoxları iyrenc hala salınıb, ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağdan dəfn olunmaq üçün qonşu rayona gətirilib. Azərbaycanlılar iddia edir ki, 1324 mülki vətəndaş qətlə yetirilib. Onların çoxu - qadınlar və uşaqlar barədə heç bir məlumat yoxdur...

Svoboda, 12 İyun 1992

FACİƏNİ TÖRƏDƏNLƏR CƏZALANDIRILMALIDIR

Moskvada yerləşən Memorial insan hüquqları qrupunun 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması haqqında hesabatı

Hesabatda dinc əhəlinin şəhərdən qaçması haqqında yazılır: "Qaçqınlar ermənilər tərəfindən qurulmuş pusquya düşərək atəşə tutuldular. Onların bəziləri Ağdama çata bildilər: digərləri, əsasən qadınlar və uşaqlar (dəqiq sayı məlum deyil) dağlarda azmış və donub ölmüşlər. Ağdama çatanların dediklərinə görə, onların bəziləri Pircamal və Naxçıvanik kəndləri yaxınlığında əsir götürüldülər. Artıq dəyişdirilmiş Xocalı əsirlərinin dediyinə görə, əsirlərin bəziləri öldürülmüşdür... 4 gün ərzində Ağdama təxminən 200 meyit gətirilmişdir. Ağdam qatar-xəstəxanasının həkimləri bildirdi ki, 4 meyitin başlarının dərisi soyulmuş, birinin isə başı kəsilmişdi. Ağdamda 181 cənazə (130 kişi, 51 qadın, 13 uşaq) üzərində yoxlama aparılmışdır və aşkar olunmuşdur ki, 151 nəfər güllə, 20 nəfər qəlpə yarasından və 10 nəfər küt alətlərdən aldığı yaralardan ölmüşdür. Xocalıdan olan bütün yaralıların gətirildiyi Ağdam qatar-xəstəxanasının sənədlərində göstərilir ki, 597 nəfər yaralanmış, yaxud donmuş, bir nəfərin diri-diri başının dərisi soyulmuşdur.

Independent, London, 12 İyun 1992 Frederik LENQAN, Røyter

Arif Sadiqov Bakıda Xəzər dənizinin sahilindəki bir kafenin kölgəliyində sakitcə oturdu və düz 3 ay bundan qabaq, Xocalı şəhərindən qaçan zaman erməni gülləsinin cırdığı şalvarını göstərdi.

51 yaşlı xarrat dedi: "Mən hələ də bu paltarları geyinirəm, çünki başqası yoxumdur. Mən 5 dəfə yaralandım, amma bəxtim gətirdi və sağ qaldım".

Cənab Sadiqov və arvadı bir aydan çox ac və işıqsız qalıblar.

Cənab Sadiqov dedi: "Təxminən axşam saat 11-də bombardman başlandı. Biz hələ heç vaxt beləsini eşitməmişdik. 8 yaxud 9 növ silah, artilleriya, ağır puleyotlardan istifadə olunurdu".

Tezliklə qonşular küçələrə tökülüşdü. Bəziləri gizləndi, digərləri isə qarın içi ilə meşələrə doğru qaçmağa başladı.

Xilas olmaq üçün şəhər camaatı təxminən 15 mil məsafədə yerləşən Azərbaycan şəhəri Ağdama çatmalı idi. Sübh çağı iki Azərbaycan kəndi Naxçıvanik və Sədərək arasındakı yerə çatanadək onlar düşünürdülər ki, bunu edə biləcəklər.

Cənab Sadiqov dedi: "Buna qədər mənə gələn qrupun heç birinə heç nə olmamışdı... sonra yolda bizi bir maşın gördü və ermənilər bizə atəş açmağa başladılar. Bizimlə olan 80 nəfərdən yalnız on nəfəri sağ qaldı. 67

yaşlı böyük qardaşım da daxil olmaqla 7 yaxın qohumum qətlə yetirildi. Mən ancaq qardaşımın papağı ilə onun gözlərini bağlamağa imkan tapdım və biz heç vaxt o meyitlərdən heç birini qaytara bilmədik".

Cənab Sadıqov dedi ki, birinci qrupdakı qaçqınların bəzilərinin bəxti gətirdi. Evakuasiyanın qəhrəmanlarından biri Arif Hacıyev üçüncü qrupun qaçmasına kömək etmək üçün silahın darağını dəyişərkən başından aldığı güllə yarasından öldü.

Digər bir qəhrəman, Xocalının meri Elmar Məmmədov bildirdi ki, o, bir neçə nəfər ilə birlikdə fevralın 26-nı meyitlərlə əhatə olunmuş kollu təpələrdə keçirib.

Cənab Sadıqov dedi: "Biz şəhərə çatandan bir gün sonra ermənilər geniş raket hücumu həyata keçirdilər. Mən müalicə olunmaq üçün xəstəxanaya getməli idim, çox pis vəziyyətdə idim. Hətta mənim ayaqqabımın içində də güllə tapdılar".

Qırğının qurbanları: Bir azəri qadın fevral ayında törədilmiş Xocalı qırğınında qətlə yetirilmiş oğlunu ağlayır. Qatar-xəstəxanada tibb bacıları primitiv üsullarla yaralı bir kişini xilas etməyə çalışırlar. Ağdamda insanlar qətlə yetirilmiş qohumlarının tabutu üstündə ağlayırdılar. Ölənlərin sayını müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki müsəlmanlar ölünü 24 saat ərzində dəfn edirlər.

Independent, London, 12 İyun 1992

AĞRILI AXTARIŞ

Azərbaycanlıların Xocalı şəhərində törədilmiş fevral soyqırımını nəticəsində təxminən 600 kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdür.

Dövlət ittihamçısı Aydın Rəsulov 15 nəfərdən ibarət olan istintaq qrupunun rəhbəridir. Bu qrup azərbaycanlıların "Xocalı Qırğını" adlandırdıqları hadisəni araşdırmaqla məşğuldur. Cənab Rəsulov bildirdi ki, 600 nəfər ilkin axtarışlar zamanı tapılmış meyitlərdir. Xocalı meri Elmar Məmmədov da oxşar rəqəm söylədi. May ayında isə Bakıda nəşr olunan Ordu qəzeti bu rəqəmin daha böyük olduğunu yazırdı - ölənlərdən 479 nəfərin şəxsiyyəti müəyyən olunmuş, 200-dən çoxu isə namələmdir. Azərbaycan müdafiə nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Leyla Yunisova ölənlərin sayının 700 olduğunu dedi.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Bakıdakı nümayəndə heyətinin rəhbəri Fransua Zen Rufinin bildirdi ki, Ağdam şəhərinin müsəlman imamının ona dediyinə görə onun məscidinə Xocalıdan 580 meyit gətirilmişdi və onların çoxu dinc əhali idi. Cənab Zen Rufinin dedi ki, biz meyitləri saymadıq, ancaq bu rəqəm inandırıcıdır. Çünki biz meyitləri yumaq üçün ləvazimat verdik.

43 yaşlı hüquqşünas Cənab Rəsulov son rəqəmin söylənilməsi üçün bir neçə ay vaxt lazım olduğunu söylədi.

Cənab Rəsulov bu işləri yaxşı bilir. Uzun illər araşdırdıqdan sonra, o, 1990-cı ilin yanvarında Bakıda sovet qoşunları tərəfindən törədilmiş qırğın zamanı 131 nəfərin öldürüldüyü və 714 nəfərin yaralandığı barədə qəti rəqəm söyləmişdir. Ədliyyə işçisi Rafiq Yusifov dedi ki, indiyə qədər 184 nəfər Respublikanın Ədliyyə Departamenti tərəfindən tibbi müayinədən keçirilmiş və ölü kimi qeydə alınmışdır. Cənab Yusifov bu rəqəmin ölənlərin çox az hissəsinə şamil olduğunu bildirdi. Bizə yalnız meyitlər gətirilmişdi. Gəlin o zamanki özbaşınalığı və bizim müsəlman olduğumuzu unutmayaq. Ölü 24 saat ərzində yuyulmalı və basdırılmalıdır.

Professor Yusifov bildirdi ki, bu 184 nəfərin 51-i qadın, 13-ü isə 14 yaşından aşağı olan uşaqlar idi. 151 nəfər güllə yarasından, 20 nəfər qəlpə yarasından, 10 nəfər isə küt alətlərdən aldığı yaralardan ölmüşdür. Son üç nəfər isə qar uçqununa düşüb. 33 nəfərin qulağı, burnu, döşləri, cinsiyyət orqanları kəsilmiş və gözləri çıxarılmışdır. Cənab Rəsulov dedi ki, müayinədən keçmiş 184 meyit ölənlərin üçdə bir hissəsindən də azdır.

Vertolyotun pilotunun təsdiq etdiyi sənəddə bildirirdi ki, yerdə çoxlu sayda ölü və yaralı olduğu üçün onları dəqiq saymaq mümkün olmadı. Onların sayı Xocalıda 470-500, yollarda 650-700, Naxçıvanik kəndi ətrafında 85-100 idi.

"İnsanlar əllərini yuxarı qaldıraraq bizdən kömək istəyirdilər. Biz üç uşaq meyiti və sağ qalmış iki yaşlı uşaq gördük. Onun anası isə ölmüşdü. Uşaq anasının qolundan tutaraq onu durğuzmağa çalışırdı. Biz enməyə çalışdıq, amma ermənilərin bombardmana başlaması bizi qayıtmağa məcbur etdi".

Kommersant, Moskva, 27 Fevral 2002

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Xocalı şəhəri ermənilər tərəfindən kütləvi hücumla məruz qaldı. Rusların 366-cı motoatıcı alayı hücumda iştirak etdi. Nəticədə 613 nəfər öldürüldü, 487-i nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir götürüldü, 150 nəfər itgin düşdü. Xocalı hadisələri münaqişənin xarakterini kökündən dəyişdi.

Xarici ölkə jurnalistləri Xocalı soyqırımını haqqında

Soyqırımın ilk günlərində, martın 2-də Xocalının adını ilk dəfə eşidən, bu şəhərin dinc əhalisinin başına gətirilən faciələr qələmə alıb çəkiliş aparmaq istəyən xarici ölkə jurnalistləri hadisə yerinə yollandılar. Onları cəsur jurnalist, Xocalı fəlakətini ilk dəfə dünyaya yayımlayan Çingiz Mustafayev müşayiət edirdi. Artıq Çingiz ikinci dəfəydi ki, Kətik meşəsində, Naxçıvanik yolunda üst-üstə qalaqlanan meyitləri, başının yarısı soyulmuş, gözləri çıxarılmış uşaqları çəkirdi. Xocalını ölü bir sükut bürümüş, qar üstə səpələnən insan meyitləri vahimə yaradırdı. Hər yerdən qan iyi gəlirdi. Vəhşiliyə, qəddarlığa görə daşnakları belə arxada qoyan erməni-rus hərbi birləşmələrinin törətdikləri faciə xarici ölkə jurnalistlərini dəhşətə gətirmiş, bəziləri əlləri ilə gözlərini tutaraq, onları gətirən vertolyota tərəf gəlmişdilər. Özünü itirmiş, göz yaşlarını saxlaya bilməyənlər də olurdu.

Qanlı olayları gözləriylə görüb lentə alan fransalı Jan-İv-Yunet yazır:

"Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyot verildi. Hündürlüyə qalxaraq havada gördüklərimizi kameraya çəkirdik, Xocalı və onun ətrafını lentə alırdıq. Bu zaman erməni hərbi birləşmələri bizim vertolyotu atəşə tutdular və biz məcburiyyət qarşısında qalaraq, çəkilişi yarımçıq qoyub geri qayıtdıq. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, Alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilər dinc əhalini və 5-6 yaşlı uşaqları öldürməklə vəhşilikdə belə onları arxada qoymuşdular. Biz xəstəxanada, vaqonlarda, hətta uşaq bağçaları və məktəblərin otaqlarında çoxlu sayda yaralananlar gördük".

Başları kəsilmiş insan cəsədləri. Bu mənzərəni çalışdığı "İzvestiya" qəzetində V. Bellax belə qələmə alır:

"Zaman-zaman Ağdama meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İlgəncələrin həddi-hüdudu yox idi".

"Haydad", "Asala" erməni terror təşkilatlarının maliyyə dəstəyi ilə "Artsağ işi"nə dəstək vermək, qan üzərində qurmaq istədikləri "Böyük Ermənistan"a xidmət üçün Xocalıya gələn avropalı erməni jurnalistləri faciəni Azəri türklərinin etdiyi haqda məlumatlarla dünyanı aldatmağa çalışırdılar. Erməni yaraqlılarının, iri hərbi qruplaşmalarının soyqırım törətmədikləri, hərbi əməliyyat zamanı 14 nəfərin qətlə yetirildiyi barədə beynəlxalq ictimaiyyətə ötürülən informasiyalar fakta, həqiqətə əsaslanmadığından cəhdlər puça çıxdı. Vəhşiliyi, qan-qadanı ilk dəfə görə Avropa ermənisi olan jurnalistlərdən biri törədilən faciəni olduğu kimi çatdırmağa çalışmışdı: "Xocalıda qətlə yetirdikləri 100 nəfərin cəsədini yan-yanıya düzərək körpü düzəldilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına boyandı. Özümü tamamilə itirdim. Bədənim tir-tir titrədi. Bəlkə də bu, avropalı erməninin soyqırım faktını təsdiqləməsi, qələminin günahsız körpə qanına bulaşması səbəbindəndir. Qəddarlıq, arxadan zərbə vurmaq, qanlı olayların mərkəzində dayanmaq ermənilərin dəyişməz gen yaddaşdır. Dünyanın harasında, hansı məskəninə olur-olsun, erməni xisləti gec-tez bürüzə verir və verəcək də. Bilmirik, bu avropalı erməniyə öz irqindən, dinindən olanlar terror edib, ya yox. Çünki "Haydad" erməni terror təşkilatı "Millətin cəlladı olmaq istəməyənləri", terror düşüncəsindən uzaq erməniləri qətlə yetirməklə vahimə, qorxu yaradıb cərgələrinə qoşurdular. Erməni yazarı S. Qabrelyan "Haydad" və Daşnaksütyun barəsində belə söyləyib: "Mən öz paramla məmləkətin cəlladı olmaq istəmirəm". Daşnakların Moskvada öldürdükleri Jamharyan da "Millətin cəlladı olmaq istəmədiyindən" qətlə yetirildi. Jamharyan o kəslərdən idi ki, bir erməni yetimxanasının ehtiyacını ödəyirdi. Fəqət ondan Daşnaksütyuna maliyyə köməyi umanda o bundan imtina etmiş, nəticədə qətlə yetirilmişdi. Yenə də eyni səbəblərdən Türkiyə ermənisi İzmirdə yaşayan Balyozman da öldürülüb. "Haydad"ın təhdid məktubları ilə istədikləri paramı verməyən rus ermənisi Bahaliyan 10 dekabrda Novorossiysk şəhərində boğazlandı. Daşnakların "Haydad"ın ünvanına bu zülmətlərin, qətlərin, cinayətlərin uzun bir siyahısını yazmaq olar. Biri bu hərəkətlərə qarşı şikayətlərdə bulunurdusa, o adam Ölümə məhkum edilirdi. Bu, vəhşi ruhun təcəssümüdür. Bu, erməni xarakterinin iç üzüdür. Tarix heç vaxt unutmaz ki, Xocalı soyqırımını Qarabağda həyata keçirən "Haydad" terror qrupunun rəhbəri Suren Paşayan olub. Bu Suren Paşayan "canavar" ləqəbi ilə tanınır. Türklərə qarşı qəddarlığı, amansızlığı ilə öyünürdü. Soyqırımla bağlı xarici ölkə mətbuatında digər jurnalistlərin qələmə aldıkları yazılardan bəzi epizodları diqqətinizə çatdırırıq:

"Vaşinqton-Post" qəzeti: "Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərcə adam həlak olub. Həlak olmuş yeddi nəfərin meyitini bu gün göstərdilər, onlardan 2-ci uşaq, 3-ü qadındır. 120 qaçqın Ağdam hospitalındadır, onların bədənlərində çoxsaylı dərin yaralar var.

"Tayms" qəzeti: "Erməni əsgərləri yüzlərcə qaçqın ailəsini qırıblar. Sağ qala bilənlər xəbər veriblər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələyiblər, onlardan çoxu uşaq və qadınlardır. Yüzlərcə,

mümkündür ki, minlərcə insan itkin düşüb. "Onlar atəş açırdılar, atəş açırdılar, atəş açırdılar" - deyə Xocalıdan digər qadın və uşaqlarla birlikdə Ağdama qaçmış Raziyə Aslanova bildirib. O deyib ki, əri Kayun və oğlu öldürülüb, qızı isə itkin düşüb.

"Tayms" qəzeti: Qırğın aşkar oldu, Anatoli Levin: "Dağlıq Qarabağın yamaclarında aralarında qadın və uşaq olan 60-dan çox meyit aşkar olunub, bu isə erməni qoşunları tərəfindən azərbaycanlı qaçqınların qırılması haqda məlumatları təsdiqləyib. Yüzlərcə qaçqın hələ də tapılmayıb.

"Tayms" qəzeti: "Onlardan çoxu tanınmaz hala düşüb. Balaca bir qızcığazın isə yalnız başı qalıb".

"İzvestiya" qəzeti. "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı kəsilib. Kişilərin baş dərisi soyulub".

"Sandi Tayms" qəzeti: "Tomas Tolts erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat verən ilk reportyordur. Xocalı sadə Azərbaycan şəhəri olub. Lakin dinc dövrdə əkinçiliklə məşğul olan minlərlə azərbaycanlının evi olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib".

"Fayneşnl tayms" qəzeti: "Ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edib ki, varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir".

"İzvestiya" qəzeti: Mayor Leonid Kravest: "Mən özüm yamacda yüzə qədər meyit gördüm. Oğlan uşaqlarından birinin başı yox idi. Hər yerdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qoca, qadın və uşaq meyitləri gördüm".

"Fayneşnl tayms" qəzeti: General polkovnik bildirib ki, 366-cı polkdan 103 hərbi qulluqçu Dağlıq Qarabağda qalıb.

"Le Mond" qəzeti: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında 3 baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış meyit görüblər. Bu, Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır".

"Valer aktual" jurnalı: "Bu Muxtar vilayətdə erməni hərbi birləşmələr Yaxın Şərqdən olanlarla birlikdə ən müasir hərbi texnikaya, eləcə də vertolyotlara malikdir. ASALA Suriya və Livanda hərbi düşərgə və silah anbarlarını məhv ediblər, 100-dən artıq müsəlman kəndini qırıblar.

"Krua ΓEveneman" jurnalı: "Ermənilər Xocalıya hücum ediblər. Bütün dünya tanınmaz hala düşmüş cəsədlərin şahidi olub. Azərbaycanlılar 1000 nəfərin öldüyünü deyir".

"Qolos Ukrainı" qəzeti. V. Skaçko: "Müharibənin sifəti olmur. Yalnız məkrli maska, qanlı göz yaşları, ölüm, bədbəxtlik, dağıntılar...

Xocalıda körpələri nə üçün qətlə yetirdilər? Bəs analarını? Allah insanı cəzalandırmaq istəyəndə onun aqlını alır".

"Nie" qəzeti. Bolqarıstanda çıxan bu mətbuat orqanı Xocalı soyqırımına həsr olunmuş bütöv bir nömrə çap etmişdir. Violetta Parvanova: "Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir".

Xarici Ölkə jurnalistləri ilə söhbət edən əslən Xocalıdan olan, soyqırımda anasını, yaxın qohum-əqrəbasını itirən yazar Səriyyə Müslümqızı xatırlayır: "Xocalıya dünyanın müxtəlif ölkələrindən onlarla əcnəbi jurnalist gəlmişdi. Onlar qanlı hadisələri gözləri ilə görüb dəhşətə gəlirdilər.

Ancaq onların çoxu ölkələrinə dönəndən sonra, həqiqətin əksini qələmə alırlar. Xocalı soyqırımının "Arsaq qəhrəmanları"nın qəhrəmanlıq salnaməsi kimi yazır, qətlə yetirilənlərin şəkillərini, "ermənilərin şəhidləri" kimi təqdim edirdilər. Hətta həmin o şəkillərin əks olunduğu poçt markaları da dövrüyyəyə buraxıldı".

Akif Aşırı. Türkün Xocalı soyqırımı.- Bakı, 2005.- S. 68-72.

Xocalı soyqırımı haqqında ilk məlumatı "Səhər" çatdırıb

Məzahir Süleymanzadə

- Xocalı faciəsi ilə bağlı respublikada müxtəlif fikirlər yaranmışdı. ilkin versiya belə idi ki, orada toqquşma nəticəsində cəmi 2-3 nəfər adam həlak olub. Amma bu versiya o vaxt "AzərTAC", yəni dövlət xətti ilə yayılmış və Dövlət Televiziyası ilə verilmişdi. Bütün KİV də rəsmi informasiya olduğuna görə təbiidir ki, yalnız buna əsaslanırdı. Amma "Səhər" qəzetinin o zaman Qarabağda iki müxbiri çalışırdı. Bunlardan biri Şamil Ələkbərov, digəri isə Səriyyə Müslümqızı idi. Bu iki nəfər bilavasitə hadisə yerində idilər. Onlar Xocalı qaçqınlarını və oradan gətirilən saysız-hesabsız meyitləri Ağdamda qarşılamışdılar. Hadisənin canlı şahidləri kimi həm bizim redaksiyaya təcili şəkillər göndərmiş, həm də telefonla məlumat vermişdilər. Sonra Xocalı faciəsi olan gecə şəxsən mənə aeroportun mərhum rəhbəri Əlif Hacıyev zəng edərək olan vəziyyəti danışdı. Həmçinin Xocalının prokuroru Atakişi Atakişiyev zəng edərək faciə barədə məlumat verdi. Səhəri gün bütün qəzetlər Xocalıda bir-iki nəfərin yaralanması, həlak olmasını yazdığı halda, "Səhər" qəzetində əsl həqiqət dərc olundu. Biz Xocalıda ölənlərin sayının 1000-dən artıq olmasını bəyan etmişdik. Bu, çox böyük qəzəblə qarşılandı respublikada. Düzdür, bizim ilkin məlumatda göstərilirdi ki, Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov da həlak olub. Ondan sonra Elman Məmmədov Özü zəng edərək əvvəlcə informasiyaya görə təşəkkür etdi. Dedi ki, mən sağam, sadəcə olaraq ayağımdan yaralanmışam. Deməli, adını çəkdiyim və çəkmədiyim adamlar, istər bizim müxbirlərimiz olsun, istərsə də orada çalışan adamlar olsun informasiyanı ilkin mənbədən verirdilər. Ona görə də təbii ki, biz informasiyanı aldığımız ilkin mənbəni qoyub dövlət kanallarının yaydığı informasiyaya üstünlük verə bilməzdik. Bütün qəzetçilik tələblərinə uyğun olaraq biz öz müxbirlərimizin sözlərinə daha çox önəm verdik, onlara daha çox inandıq. O zaman "Səhər" qəzeti 250000 tirajla çıxır, bütün ölkəyə yayılırdı. Qəzetimiz çıxan gün səhər işə getdik və təxminən saat 10.00 radələrində gördük ki, 300-ə yaxın adam hirsələnmiş, hiddətlənmiş vəziyyətdə "Azərbaycan" nəşriyyatının qarşısına toplaşmış bizi tələb edir. Mən onların qarşısına çıxdıqda bir az hay-küy salıb dedilər ki, siz təxribatla məşğulsunuz. Səbəbini soruşdum. Dedilər, xalqa yalan məlumat verirsiniz ki, Xocalıda 1000-dən artıq adam qətlə yetirilib. Amma bütün dövlət mətbuat orqanları tamamilə ayrı xəbərlər dərc edib. Siz bunu yazmaqla sabitliyi pozur, cavanları yoldan çıxarırsınız. Açıqı, bizə çox aqressiv şəkildə münasibət göstərildi. Mən də təmkinimi pozmadan dedim ki, bu xəbərləri yerlərdəki müxbirlərimizə istinadən vermişik. Bu xəbərin dəqiqliyinə zərrə qədər də şübhəmizin olmadığını açıqladım. Amma onu da bildirdim ki, bütün hallarda dövlət orqanlarının yaydığı xəbərlər doğru olsa, o zaman həm bütün Azərbaycan xalqından, həm də bura toplaşan vətəndaşlardan üzr istəməyə hazırıq. Onları birtəhər sakitləşdirdik. Yanlarında ziyalılar, bizi tanıyan adamlar var idi. Onlar da öz yoldaşlarını sakitləşdirərək bizim qeyrətli Azərbaycan vətəndaşları olduğumuzu söylədilər. Dedilər ki, biz yalan yazıb təxribatla məşğul olmaırıq. Üstündən iki gün keçəndən sonra qadağalara baxmayaraq Ağdamdan adamlar gəldi, faciənin miqyası artıq hamıya bəlli oldu. Dövlət orqanları da məcbur qalıb Xocalı faciəsi ilə bağlı nisbətən fərqli məlumat verdilər. Bir qədər sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində bu məsələ müzakirə olunarkən bizim qəzetin adı həmin qərara düşüb. O qərar da göstərilir ki, "Səhər" qəzeti yeganə düzgün informasiya verən mətbuat orqanıdır. Bizim xoşbəxtliyimiz ondaydı ki, o zaman dünyanın demək olar ki, bütün aparıcı kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqəmiz var idi. "Səhər" qəzetinin adı ABŞ-ın, İngiltərənin, Almaniyanın, Yaponiyanın, Rusiyanın və başqa dövlətlərin rəsmi kataloqlarına daxil edilmişdi. Çox etibarlı informasiya mənbəyi kimi qəbul olunurdu. Biz də bu kanallardan istifadə edib informasiyalarımızı həmin ölkələr vasitəsilə bütün dünyaya yayırdıq. Xocalı faciəsi haqqında ilk məlumatlar bizim qəzet vasitəsilə çatdırıldı. Bundan çox qısa müddət sonra məxfi materiallar ələ keçirib bildik. 366-cı alayın komandiri Zarviqarovun gündəliyini əldə etdik. O gündəliklə bağlı məlumatları araşdırdıq. Mənim "366-cı alayın məhvi" adlı geniş məqaləm dərc olundu. Bu material rus dilində də ayrı-ayrı qəzetlərdə yayıldı. Rusiya, Ukrayna müstəqil mətbuatında da bunu dərc etdirdik. O zaman "Azərbaycan" nəşriyyatının direktoru Bahadır Qayıbovun ümumi redaktəsi ilə biz "Səhər" qəzetinin təcili olaraq Xocalıya həsr olunmuş xüsusi buraxılışım hazırladıq. Bu buraxılış ingilis və rus dillərində nəşr edildi. Sonra Azərbaycan dilində də buraxıldı. O buraxılış çıxandan cəmi bir həftə sonra Azərbaycana Latviyada yaşayan, milliyyətcə gürcü olan bir xanım gəldi. Bizim hazırladığımız xüsusi buraxılış onun köməyi ilə Latviyada latış dilində dərc olundu. Beləliklə, çox böyük tirajla, təxminən milyona yaxın tirajla Xocalı faciəsi haqqında həqiqət bütün dünyaya yayıldı. Artıq bunu Azərbaycanda da gizlətmək mümkün deyildi. Çünki insanlar bir-birilə əlaqə saxlayır, Bakıya meyitlər gəlirdi. İki uşaq meyitini də gətirib "Göy məscid"də qoymuşdular. Biz dərhal fotoqraf Şahini göndərdik o uşaq meyitlərinin çəkdi. Bu gün o uşaq meyitlərinin şəkilləri Xocalı faciəsinin bir növ simvoluna çevrilib. O şəkilləri bizim fotomüxbirimiz Şahin Abbasəliyev çəkib. Biz Xocalı faciəsini jurnalist olaraq belə yaşadım. 20 Yanvar, Xocalı, Qarakənd səmasında vertolyotun vurulması, Salatın Əsgərovanın

öldürülməsi barədə ilk xəbərləri də məhz biz vermişdik. Bütün bunlar hamısı ağırlı-acılı, eyni zamanda unudulmaz hadisələrdir. Taleyin qismətindənmi, ya nədənmi bu hadisələri işıqlandırmaq bizim taleyimizə düşmüşdü.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımını. Bakı: 2005, S. 100-102.

Xocalı faciəsinə hər şey açılb deyilməyib

Qulu Məhərrəmli

Aydındır ki, həmin dövrün situasinyaı göz önünə gətirəndə Xocalı hansı vəziyyətdə idi. Orada tikinti işləri başlamış, müəyyən adamlar köçürülmüşdü, bütün respublika köməklik edirdi. Yəni bir yüksəliş var idi. Sonra Əsgəran tərəfdən yolun bağlanması get-gəli xeyli çətinləşdirdi, yalnız vertolyotla əlaqə var idi. Respublika rəhbərliyi həmin dövr üçün yolu açmağı bacarmırdı. Hərbi vəziyyət getdikcə çətinləşirdi. Xocalıya yaxın yerdə yerləşən yaşayış məskənləri olan Meşəliyə, Cəmilliyə ermənilər hücum etmiş, kəndləri dağıtmış, insanları məhv etmişdilər. O kütləvi qırğınlar Xocalıda böyük bir təhlükə yaradırdı. Məsələn, yanvarın əvvəllərində hadisədən təxminən ay yarım əvvəl mən orada jurnalist qrupu ilə çəkilişlər aparırdım. Əvvəla, Xocalı əhalisində çox böyük ruh düşkünlüyü var idi. Qəsəbədə belə bir atmosfer yaradılmışdı. Xocalıdan getmək əhval-ruhiyyəsi güclü idi. Ümumiyyətlə, respublikanın özündə düzgün informasiya siyasəti qurulmamışdı. Pis olan idi ki, Xocalıdan çoxlu yalançı informasiyalar gedirdi. Heç Xocalıya aidiyyəti olmayan, orada baş verməyən, şişirdilmiş informasiyalar çap olunurdu. Yanlış informasiya siyasəti aparılırdı ki, guya Xocalıda böyük bir ordu qurulub, guya camaat döyüşə çox böyük şəkildə hazırlanmış, hərbi strateji nöqtələr mövcuddur. Əslində elə deyildi. Ölkə ictimaiyyətinə Xocalıdakı real vəziyyəti əks etdirən, real informasiyalar verilmirdi. O vaxt bizdə Dövlət Televiziyasının sədri Məmməd Murad idi. Bizi o ora göndərmişdi ki, gedin həqiqi vəziyyəti çəkin və gətirib burada göstərin. Bizim Xocalıya getməyimizin əsas səbəbi o idi. Yadımdadır ki, o vaxt Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy bu vəziyyətlə bağlı bəyanat vermişdi. Bu, mətbuatda da çap olunmuşdu. Hökuməti tənqid edən bəyanat idi. Hesab edirəm ki, bizim getməyimiz də bir növ onunla bağlı idi ki, biz real vəziyyəti çəkək. M. Murad da o cür tapşırıq vermişdi ki, vəziyyət necədirsə, o cür də çəkib gətirin. Mən o materialları çəkib gətirdim və dalbadal iki reportajım getdi. Çalışdıq ki, oradakı vəziyyəti dəqiq göstərək. Yəni camaatın şikayətlərini verdik ki, yol bağlıdır, onlara heç bir kömək göstərilmir. Real vəziyyət barədə Azərbaycan ictimaiyyətinə məlumat verilmirdi. Hesab edirəm ki, bu çox yanlış idi. Orada özünümüdafiə batalyonu var idi. Onlar keşik çəkirdilər. Amma aydın idi ki, onlar heç bir variantda Xocalıya hücum olacağı təqdirdə onun qarşısını almaq iqtidarında deyildilər. Orada tədricən Milli Qəhrəman Aqil Quliyevin rəhbərlik etdiyi təxminən 30 nəfərə yaxın bir taqım formalaşmışdı. Bunların yaxşı silah təminatı yox idi. Məndə Aqil Quliyevdən alınmış müsahibə var. Orada A. Quliyev danışır ki, baxmayaraq ki, burada 30 nəfərdir, amma bunların cəmi 12 avtomatı var. Amma bununla yanaşı, o dövr, şərait üçün bunlar sözün həqiqi mənasında fanatiklər, qəhrəmanlar idilər. Bu bizim Milli Ordunun ilk hissələri idi. Məsələn, bunların kəşfiyyatı ərəfəsində biz həmin kazarmada bir neçə gün qalası olduq. Mən bu insanları yaxından müşahidə edə bildim. Tutaq ki, kəşfiyyata getməmişdən əvvəl bunların təlimatlandırılması, qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün bunlara verilən göstərişlər idi. Baxırdım ki, burada əməlli-başlı peşəkar hərbi ab-havası var, əsl döyüşçülərdir. O dövrdə bir neçə maraqlı əməliyyatlar keçirmişdilər. Amma bununla yanaşı, bütün hallarda Xocalı respublikadan böyük bir şəkildə aralı düşmüş vəziyyətdə idi. Yəni bunlara nə maddi, nə mənəvi, nə informasiya dəstəyi var idi. Təsəvvür edin ki, biz Xocalıda olanda çəkiliş qrupumuz ilk günlər bir evdə qalırdı. Hələ işıq yananda baxırdıq ki, Bakıda hansı atmosfer var, Xocalıda hansı atmosfer var. Mənim heç vaxt yadımdan çıxmaz ki, biz orada olanda görürdüm ki, Xocalıda un yox, çörək yox, camaat ərzaq sarıdan çətinlik çəkir. Amma bizim Dövlət Televiziyasının "Xəbərlər" proqramı xəbər verir ki, Xocalıdan təxminən 15-20 kilometr qıraqda - Ağcabədidə ət bayramı keçirirlər. Xocalıların özü bu cür qeyri-insani şəraiti müşahidə edirdilər. Yəni istər-istəməz bunlarda sanki atılmışlar, yaddan çıxarılmışlar təəssüratı yaradırdı. Əlbəttə, çox şeylər demək olar, çox şeyləri təhlil etmək olar. Amma mənim təəssüratım bundan ibarət idi ki, baxmayaraq burada az sayda döyüşçülər var idi, onlar çox döyüşkən ruhda idilər. Ümumiyyətlə, əhalinin özündə bir ruh düşkünlüyü yaranmışdı. Hətta biz orada bəyanatlar eşidirdik, deyirdilər ki, gedib filan nazirin qapısında belə edəcəyik, filankəsi belə edəcəyik. O da hiss olunurdu ki, bunların arasında o atmosferi formalaşdıran insanlar var. İnsanları döyüşkən ruhdan çəkirdən faktorlar var idi.

Faciə baş verdi. Əlbəttə, çox qeyri-insani, antibəşəri bir hadisə idi. Deyim ki, oradakı döyüşçü hissələr lazım olan cəsurluğu, mərdliyi, döyüş hünərini göstərə bildilər, amma bununla yanaşı, qüvvələr həqiqətən qeyri-bərabər idi.

Xocalı faciəsi bizim XX əsr tariximizin ən fəlakətli, ən dəhşətli, ən acınacaqlı səhifəsidir. Bu barədə heç də hər şey axıra kimi açılb, deyilməyib. Ora həqiqətən özbaşına qalmış bir yer idi. Məsələn, orada olan müddətdə vəzifəli adamların çoxusu şəhərə yığılmışdılar. Xocalının özündə insanları yaxşı səfərbər etmirdilər, müdafiə təşkil olunmurdu. Bunları da demək lazım idi. Bununla, yanaşı, əlbəttə respublika rəhbərliyinin də cəhdi hiss olunurdu. Yalnız vertolyot yolu var idi. Vertolyotla da hər kəs gəlib-getməyə ürək etmirdi, çünki ondan

təxminən 2-3 ay qabaq Qarakənd səmasında vertolyot vurulmuşdu. Ondan sonra insanlar vertolyota minməyə də qorxurdular. Silah-sursat gətirmək, hərbi qüvvə yerləşdirmək çətin idi. O dövrdə, A. Quliyevin rəhbərlik etdiyi vızvodun qəhrəmanlığı mənim üçün tarixdir. Qeyri-bərabər döyüşdə bu insanların göstərdiyi hünər, qəhrəmanlıq, cəsurluq mənim üçün tarixdir. Əlbəttə, o dövrdə satqınlıq da yox deyildi. O kənddə bir neçə ailə qarışıq ailələrdən ibarət idi. Onlar haqqında cürbəcür şayiələr gəzirdi. Hesab edirəm ki, Xocalı ilə bağlı çox məsələlər aydınlaşdırılmalı, çox şeylər üzə çıxarılmalıdır. Yəni tamam siyasi motivdən, siyasi tərəfkeşlik etmədən, ayıq başla bunları obyektiv şəkildə araşdırıb ortaya qoymaq çox vacibdir

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 109-112.

Beynəlxalq cinayət faktı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutunun Ekspert Şurası toplaşaraq, 19 fevral 2002-ci ildə Xocalı faciəsinin soyqırım faktı kimi dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını təmin edən qətnamə qəbul etdi. Xocalı faciəsinin beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı soyqırım siyasətinin tərkib hissəsi olması sənəddə ətraflı izah edilir. Sənədin əhəmiyyətini nəzərə alaraq Ekspert Şurasının üzvü V. İbavevin toplantıdakı məruzəsi ilə birlikdə kitaba daxil etməyi məqsəda uyğun sayırıq.

Azərbaycan xalqının tarixində soyqırımı kimi siyasi və hüquqi qiymətini almış hadisələr tarixi kökü etibarlı ilə bir zamanlar Osmanlı imperiyasının torpaqlarının bölüşdürülməsi - Şərqi məsələsinin həyata keçirilməsi üçün uydurulmuş, əslində mövcud olmayan "erməni məsələsi" ilə bağlıdır. Şərqi məsələsinin həyata keçirilməsindən bəhrələnmək istəyən erməni millətçiləri XVIII əsrin sonlarından başlayaraq Türkiyə, XIX əsrdən isə Azərbaycanın torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasına düşmüş və bundan sonra məqsədlərinə çatmaq üçün müxtəlif yerlərdə milli zəmində qırğınlar törətmişlər.

Rusiya və İran arasında bağlanmış Güllüstan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra ermənilər kütləvi şəkildə Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılmışlar. Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ildə qırğınlar törədilməklə soyqırımı siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Ermənistan dövləti tərəfindən azərbaycanlılara qarşı aparılan etnik təmizləmə siyasəti SSRİ-nin yarandığı ilk illərdən başlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması ilə Azərbaycanda ermənilərin milli azlıqda olması probleminin öz həllini tapmasına baxmayaraq, həmin dövrdə Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyət verilməməsi tarixi ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməli idi. Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan 80 minlik erməni əhalisinə muxtariyyət verildiyi halda, həmin dövrdə Ermənistanın 580 minlik, həmçinin Gürcüstanda yaşayan 600 minlik azərbaycanlı əhalisinə muxtariyyət verilmədi.

Bundan soma ermənilərin Azərbaycana qarşı millətçi-separatçı siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilirdi:

- Dağlıq Qarabağı Azərbaycan SSR-dən qoparmaq;
- Azərbaycan SSR-in ərazilərinə yiyələnmək;
- Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların köçürülməsinə nail olmaq.

Hazırda Ermənistan adlanan əzəli Azərbaycan torpaqlarından etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi kimi azərbaycanlıların 1948-1953-cü il deportasiyası təşkil edilir.

1948-1952-ci illərdə xaricdən gələn ermənilərin yerləşdirilməsi bəhanəsi ilə 150 mindən çox azərbaycanlı əhalisi öz vətənidən çıxarıldı.

Azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlıların qədim məskənləri olan dədə-baba torpaqlarının boşaldılması siyasətinin həyata keçirilməsi üçün təşkil olunmuşdur. Bu haqsızlığa uzun müddət heç bir siyasi qiymət verilməyibdir. Yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı ilə həmin ədalətsizliyə hüquqi qiymət verildi.

Ermənistanda həyata keçirilən etnik təmizlənmənin yeni kütləvi dalğası SSRİ-nin süqutunun son illərinə təsadüf etdi. 1988-ci ilin qışından başlayaraq Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə başlandı. "Azərbaycanlısız Ermənistan" şüarı altında həyata keçirilən etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan hakim dairələrinin himayəsi və razılığı əsasında hazırkı Ermənistan adlanan dövlətin ərazisindən 40897 azərbaycanlı məcburi qaydada deportasiya olundu. Təkcə 3 gün ərzində - 1988-ci ilin noyabr ayının 27-dən 29-dək Ermənistan SSR-in Quqark, Spitak və Stepanavan şəhərlərində 33 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdü. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun məlumatına əsasən, 1988-1989-cu illərdə Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə dövründə 216 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdür. Onlardan 49 nəfəri divan tutulmaqdan qorxub qaçarkən dağlarda donmuş, 41 nəfər qəddarlıqla döyülməkdən ölmüş, 35 nəfər uzun işgəncələrdən sonra öldürülmüş, 115 nəfər diri-diri yandırılmış, 16 nəfər güllələnmiş, 10 nəfər təhqirlərə dözməyib infarktdan ölmüş, 2 nəfər erməni həkimləri tərəfindən xəstəxanada öldürülmüş, 3 nəfər suda boğulmuş, bir nəfər asılmış, bir nəfər əzablardan qurtarmaq üçün özünü öldürmüş, bir nəfər elektrikle öldürülmüş, iki nəfərin başı kəsilmiş, 29 nəfər qəsdən avtomobil altına salınmaqla öldürülmüş, 3 nəfər xəstəxanada olarkən tibbi xidmət göstərilməməsi nəticəsində ölmüş, 8 nəfər oğurlanmış və xəbərsiz itkin düşmüşdür. Həyatdan məhrum edilmiş azərbaycanlıların yeganə günahı onların azərbaycanlı olmaları idi. "İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannamə"sinin 2-ci maddəsinə əsasən isə hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı

olmayaraq bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır. Lakin yuxarıda göstərilənlər insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasının adi halı deyildi. Əsrin əvvəllərindən başlayaraq plana uyğun surətdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən "etnik təmizləmə", soyqırımı idi.

Ermənistan tərəfindən azərbaycanlılara qarşı soyqırımı təkcə Ermənistan ərazisində deyil, eyni zamanda Azərbaycan ərazilərində də davam etdirilirdi. Bu da bir daha təsdiq edir ki, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti Ermənistanın dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş ən amansız cinayətlərdən biri də 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş Xocalı genosidi idi. Həmin gecə Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri öz havadarları və bir qrup muzdlu dəstələri ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda yerləşən Xocalı şəhərinə hücum edərək heç bir günahı olmayan mülki əhalinin şəhəri tərk edə bilməmiş hissəsini də qəddarlıqla qətlə yetirmişlər. Şahidlər təsdiq edirlər ki, həmin gecə onlarla qadın, 2 yaşından 15 yaşınadək uşaq və qoca güllələnmiş, bəzi meyitlərdə bir neçə xəsarət yerləri aşkar edilmişdir ki, onlardan biri yaxın məsafədən baş nahiyəsinə yetirilmiş odlu silah xəsarətləri olmuşdur. Bu da onu göstərir ki, yaraqlılar sonradan odlu silahla öldürülmüşdür. Bir neçə uşaq meyitinin qulaqları kəsilmişdir. Yaşlı qadının sifətinin sol yanağının dərisi soyulmuş, qoca kişinin qafa sümüyü çıxarılmışdır. İlk dəfə 28 fevral 1992-ci ildə hadisə yerinə vertolyotla gələnlər 500 metr radiusda ərazinin meyitlərlə örtüldüyünü görmüşlər.

Xocalı sakini Canan Orucov çoxsaylı insan tələfatı, xüsusən qadın və uşaqların öldürülməsi barədə məlumat vermişdir. Onun 16 yaşlı oğlunu güllələnmiş, 23 yaşlı qızını əkiz uşaqları ilə birlikdə və ikinci 18 yaşlı hamilə qızını girov götürmüşlər.

Səriyyə Talıbova adlı şəxs göstərmişdir ki, erməni döyüşçüsünün qəbri üstündə 4 nəfər mesxet türkünün və 3 azərbaycanlının başını kəsmişlər. Valideynlərinin yanında uşaqlara işgəncə vermiş və onları öldürmüşlər. Milli hərbi geyimdə olan azərbaycanlı əsgərin gözlərini oymuşlar.

Xocalıda mülki əhalinin tələf edilməsinin planauyğun surətdə həyata keçirilməsini təsdiq edən faktlardan biri də odur ki, əhalinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən qabaqcadan xüsusi olaraq düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Xocalı İcra Hakimiyyəti başçısı Elman Məmmədovun məlumatına görə, Naxçıvanik kəndi ərazisində Xocalıdan qaçan əhali avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilmişdir. Xocalılara qarşı həmin hərəkətlər ermənilərin niyyətinin məhz soyqırımı cinayətini törətməyə yönəlmiş olduğunu göstərir.

Xocalı sakini Sənubər Ələkbərova Naxçıvanik kəndində qadın, uşaq və qoca meyitlərindən yaranmış tərəni heç vaxt unutmayacağını bildirib. Həmin kənddə ermənilərin qurduğu pusquya düşdükdən sonra onun əri, iki qızı - Sevinc və Hicran öldürülmüş, özü isə yaralanmışdır. Orada 200 nəfər azərbaycanlı girov götürülmüşdür. Cəmil Məmmədov da girov düşmüş azərbaycanlılardan olmuşdur. Onun dırnaqlarını çıxarmış, təpiklə sifətinə xəsarət yetirmiş, nəvəsini isə ondan alıb götürmüş, anası və qızı xəbərsiz itkin düşmüşdür. Uşaqların zorla bir qrupdan alınıb başqa bir qrupa verilməsi də soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətini təşkil edən əlamətlərdəndir.

Soyqırımı hadisəsindən sonra cinayətin baş verdiyi yerdə olmuş fransız jurnalisti Can İv Yunet demişdir: "Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm. Ancaq ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, mülki əhalini öldürməklə onları ötüb keçiblər".

"İzvestiya" qəzetinin müxbiri V. Bulıx göstərmişdir ki, Xocalı hadisələri zamanı gözləri oyulmuş, qulaqları kəsilmiş, qafa sümükləri çıxarılmış, başları kəsilmiş meyitlərin şahidi olmuşdur.

Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi tibbi xidmətinin rəisi Xanlar Hacıyev xidməti işi ilə əlaqədar çox ölüm və əzablarla qarşılaşsa da, Xocalı hadisələri zamanı törədilmiş vəhşiliklərdən dəhşətə gəlmişdir. Donmuş qızın üzünün bıçaqla kəsilməsi, döyüşçünün bağırsaqlarının çıxarılaraq qarışdırılması bu cür vəhşiliklərə misaldır.

Mayor Leonid Kroveç özü 200 meyit müşahidə etdiyini, onunla bir yerdə olan polis nəfərinin 4 yaşlı uşağının meyitini tapıb, başının əzildiyini gördükdə, ağılı itirməsinin şahidi olmasını təsdiq etmişdir.

Moskva "Memorial" hüquq-mühafizə mərkəzinin Xocalı şəhərinin işğalı zamanı insan hüquqlarının kütləvi pozulması faktları barədə məlumatında göstərilir: "Qaçanlar ermənilərin pusqusuna düşmüş və gülləbaran edilmişlər... Dörd gün ərzində Ağdama 200 meyit gətirilmiş, onlarca meyitə təhqirə məruzqalma əlamətləri olmuşdur. Dörd meyitin başının dərisinin soyulduğu və bir meyitin başının kəsildiyi qeydə alınmışdır. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) dövlət məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertlərin rəyi ilə müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin - qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurulmaqla öldürülmüşdür... Ağdamda sanitariya qatar jurnalında qeydiyyatdan keçirilənlərin 598 nəfərində xəsarət və donma faktları müşahidə olunmuşdur. Orada diri adamın baş dərisinin soyulması faktı qeydə alınmışdır.

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində minlərlə insan həyatdan məhrum edilmiş, şikəst olmuş, 900 yaşayış məntəqəsi dağıdılıb talan edilmiş, mülki əhalinin ümumi sahəsi 9 milyon kv. m. olan mülkləri

dağıdılıb yandırılmışdır. Dağıdılmış və əmlakı aparılmış yaşayış evlərinin ümumi dəyəri on milyardlarla dollar həcmindədir.

II. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi səciyyəsi

Beynəlxalq cinayət - ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanuni mənafehlərini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarını kobud və ya kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir. Beynəlxalq hüquq elmində "beynəlxalq cinayət" və "beynəlxalq xarakterli cinayət" kateqoriyaları fərqləndirilir. Soyqırımı cinayəti beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Həmin cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq və Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuşdur. Sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsində beynəlxalq cinayətlər üç qrupa ayrılmışdır:

- * sülh əleyhinə cinayətlər;
- * müharibə cinayətləri;
- * insanlıq əleyhinə cinayətlər.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq birlik genosidi müstəqil beynəlxalq cinayət kimi fərqləndirdi. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsi və hökmlərində soyqırımı termini işlədilməmişdir.

Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsinin təsnifatına görə, soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərə daha yaxındır. Lakin soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərdən müəyyən əhali qrupuna qarşı repressiyanın miqyasına və dəqiq ifadə olunan məqsədinə görə fərqlənir. Soyqırımı müəyyən mənada müharibə cinayətlərinə də oxşardır. Belə ki, həmin cinayətin törədilməsi hərbi əməliyyatların aparılması vaxtı ilə üst-üstə düşə bilər. Lakin soyqırımı müharibə cinayətlərindən də məqsədinə görə fərqlənir, həm də soyqırımı dinc dövrdə də törədilə bilər (məsələn, Kambocada Pol Pot öz xalqına qarşı soyqırımı həyata keçirmişdi). Məhz həmin əlamətlərinə görə Yuqoslaviya və Ruanda Tribunalları nizamnamələrində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statusunda soyqırımı cinayəti müharibə cinayəti və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən ayrılmışdır.

Soyqırımının hüquqi məzmunu hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər təşkil edir:

- * bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- * belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;
- * hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması;
- * bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- * uşaqların zorla bir insan qrupundan alınaraq başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırım cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırımı kimi tövsifi üçün kifayət deyildir. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı olan konkret niyyətini ortaya çıxarmaq tələb olunur.

Qabaqcadan xüsusi düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhalinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir.

Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də göz qabağındadır.

Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun əsas üç ünsürünün mövcud olması aydınlaşır:

- * tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması;
- * bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea);
- * tanınan qrupla bağlı genosid hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilməsi (astus reus).

Deməli, soyqırımı aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər genosid kimi qiymətləndirilə bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir.

Soyqırımı cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir:

- niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxsin deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyəti yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırımın qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

- niyyət, qrupun bir qrup kimi, özü-özlüyündə, başqasından fərqlənən bir ayrıca qurum kimi məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinaadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyəlidir. Deməli, astus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir;

- niyyət, qrupun "tamamilə və ya qismən" məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb olunmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir.

Genosidin obyektiv cəhətinə aid olan məhvetmə anlayışı qrupun fiziki və ya bioloji vasitələrlə fiziki məhv olunmasını bildirir. Burada söhbət qrupun milli, din, dil, mədəni və ya digər özünəməxsusluğunun məhv olunmasından getmir. Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə "mədəni genosid" aid deyildir.

"Barselona Trastion Kase" işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması ilə bağlı öhdəlikləri erga omnes öhdəliklər adlandırmışdır.

Beynəlxalq Məhkəmə Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın əsasında duran prinsipləri beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanımışdır.

Soyqırımı cinayətinin olduğu kimi qiymətinin verilməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tələb etdiyi kimi onu törədənlərin layiqli cəzalarını alması zəruridir.

III. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi hüquqi əsasları

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi təsvifi üçün hüquqi əsaslarla aşağıdakılar hesab olunmalıdır:

1) BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

2) Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırım cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur);

3) Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (mad. 4).

4) Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (mad. 1);

5) Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6);

6) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad. 103);

7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı.

IV. Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. Belə ki, Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlər soyqırımı cinayətini törətməklə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər.

2. Soyqırımı cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımına cəhd və soyqırımında iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.

3. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır. Ənənəvi olaraq milli məhkəmə orqanlarının yurisdiksiyası dövlətin ərazisində cinayət törətmiş şəxslərlə məhdudlaşır. Hazırda beynəlxalq hüquq beynəlxalq cinayətlərin dövlətin ərazisindən kənarında törədilməsindən, cinayəti törədən və ya zərər çəkmişin həmin dövlətin vətəndaşı olmamasından, eyni zamanda həmin cinayətlərin ölkənin dövlət

maraqlarına ziyan vurub-vurmamasından asılı olmayaraq milli məhkəmə orqanlarına həmin cinayətlərlə bağlı yurisdiksiyanı həyata keçirməyə imkan verir. Hətta beynəlxalq hüquq milli məhkəmə orqanları üzərində bu cür öhdəlik qoyur, yəni universal yurisdiksiya tələb edir.

Yurisdiksiyanın universallığı aut yudisare, aud dedere (ya cəzalandır, ya da ver) prinsipindən irəli gəlir.

Bu prinsipə müvafiq olaraq dövlət müharibə cinayətini törətməkdə şübhəli bilinən və ya bu cinayətin törədilməsi barədə əmr vermiş şəxsi axtarmalı və vətəndaşlıq mənsubiyyətindən asılı olmayaraq məhkəmə məsuliyyətinə almalıdır.

4. Soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrası istinad şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.

Dövlətin aktları onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti olduğundan, təqsirə görə yalnız dövlətə sanksiya tətbiq edilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Belə hallarda cinayətkar əməlin təşkilatçıları, rəhbərləri, icraçıları - konkret fiziki şəxslər də cəzalandırılmalıdır.

Soyqırımı cinayəti törədilməsinə görə dövlətin cinayətkar əmrlər verən, bu əmrləri icra edən vəzifəli şəxsləri də məsuliyyət daşıyır.

Cinayətkar əmr verən şəxsin məsuliyyəti şübhə doğurmur. Çünki vəzifəli şəxsin əməli iki tələbi - tabeliyində olan şəxsin hüququayğun davranışını təmin etmək və hüquqamüvafiq fəaliyyət göstərmək tələbini pozur.

Nürnberg Hərbi Tribunalı Nizamnaməsinin 8-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, müqəssirin hökumət sərəncamı və ya rəisin əmrinə görə fəaliyyəti onu məsuliyyətdən azad etmir, lakin tribunal ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdiyi hallarda bunu, cəzanı yüngülləşdirmək üçün əsas hesab edə bilər.

Yuqoslaviya Beynəlxalq Tribunalının Nizamnaməsində də tabelikdə olan şəxslərin öz cinayətkar hərəkətlərini hökumətin və ya yüksək, vəzifəli şəxsin əmri əsasında törətməsi onların məsuliyyətini aradan qaldıran hal kimi nəzərdə tutulmamışdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusuna əsasən Məhkəmənin yurisdiksiyası altına düşən cinayətlərin, hökumətin, mülki və ya hərbi rəisin əmri ilə törədilməsi, aşağıdakı hallar istisna olmaqla, şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir:

- müvafiq hökumətin və ya rəisin göstərişini yerinə yetirmək bu şəxsin qanuni vəzifəsidirsə;
- bu şəxs əmrin qeyri-qanuniliyini bilməmişdirsə;
- əmr açıq-aşkar qeyri-qanuni olmamışdırsa.

Statusa əsasən, soyqırımı cinayətinin və insanlıq əleyhinə cinayətlərin törədilməsi haqqında əmrlər açıq-aşkar qeyri-qanunidir.

5. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.

Komandirin məsuliyyət prinsipi onun tabeliyində olan şəxs tərəfindən beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasının qarşısını almaq və ya aradan qaldırmaq üçün tədbir görmədiyi hallara şamil edilir.

Cinayət hüququnda tədbir görməməyə görə cinayət məsuliyyətinin sərhədləri dəqiqləşdirilmiş və məsuliyyət konkret hallardan asılı olaraq meydana çıxır. Beynəlxalq humanitar hüquq pozuntusunun qarşısının alınması üçün komandirin açıq surətdə tədbir görməməsi Cenevrə Konvensiyalarında ciddi pozuntu kimi müəyyənləşdirilmiş və cinayətlərin qarşısının alınması sisteminin bir hissəsini təşkil edir. Tabeliyində olan şəxslərin ciddi pozuntu törətməsi rəisin də həmin cinayətlərə görə məsuliyyətini yaradır.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı təkcə birbaşa beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslər deyil, həm də həmin cinayətlərin qarşısını almaq üçün tədbir görməmiş mülki hakimiyyət və hərbi rəis heyəti də cinayət məsuliyyəti daşıyır.

6. Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəaları tətbiq edilmir.

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli 2931 (XXIII) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında" Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq, onlara cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti tətbiq olunmur.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 75.5 maddəsinə əsasən Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə müddət barədə müddəalar tətbiq olunmur. Həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayətin törədilməsindən asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı və məhkum edilməlidirlər. Bu müddəa ona əsaslanır ki, həmin cinayətlər nəticəsində Beynəlxalq Birliyə və bəşəriyyətə vurulmuş ziyan öz ağırlığına görə istisna təşkil edir və əgər həmin cinayəti törətmiş şəxs ədalətli məhkəmə qərarına əsasən cəzalandırılmasa, ödənilə bilməz.

Beynəlxalq cinayətlərə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin tətbiq olunmaması ona dəlalət edir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş beynəlxalq cinayətlərdən nə qədər vaxt ötsə də, həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə alınmalıdırlar.

7. Soyqırımı cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.

Dövlətdaxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamasından asılı olmayaraq beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul edilmiş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət sayılan hər hansı əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmənin zəruriliyi Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində və həmin Tribunalın qərarlarında ifadəsini tapmış, beynəlxalq hüququn prinsipləri kimi tanınmış müddəalarda nəzərdə tutulmuşdur.

Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, bu maddədə heç nə hər hansı bir şəxsin törədilərkən beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət olan hər hansı bir əməlinə, yaxud xətasına görə məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına mane olmur.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş bir sıra cinayətlər onların baş verdiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq cinayət kimi ifadəsini tapmamışdı. Lakin bu, heç də həmin cinayəti törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətini istisna etmir. Çünki yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi barədə müddəa artıq Beynəlxalq Birlik tərəfindən qəbul edilmiş və beynəlxalq hüququn adət norması kimi fəaliyyət göstərir. Ona görə də azərbaycanlılara münasibətdə törədilmiş vəhşiliklər beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət kimi tanınmış və həmin cinayət əməllərinə görə heç nə həmin cinayəti törətmiş şəxsləri cinayət məsuliyyətindən azad edə bilməz.

8. Soyqırımı cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Beynəlxalq hüquq və cinayət hüququnda cinayətkarların verilməsi dedikdə, cinayət törətmiş və ya onu törətməkdə şübhəli hesab edilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya ona münasibətdə ittiham hökmünün icra olunması üçün bir dövlət tərəfindən başqa dövlətə verilməsi başa düşülür. Müharibə cinayəti törətmiş şəxslərin verilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq səviyyədə bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulan məsələlər milli qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdır. "Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında" Konvensiyanın 2-ci maddəsinə müvafiq olaraq iştirakçı dövlətlər müharibə cinayəti törətmiş şəxslərin beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq təhvil verilməsi üçün şərait yaradılmasına yönəldilmiş qanunvericilik və digər xarakterli bütün lazımi daxili tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər. BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi Müharibə cinayətləri törətməkdə müqəssir olan şəxslərin əşkara çıxarılması, həbs edilməsi, təhvil verilməsi və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərində də müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərin verilməsi barədə müddəalar öz əksini tapmışdır. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin tələb olunması və mühakimə edilməsi üçün hüquqi baza mövcuddur. Həmin hüquqi əsaslara söykənərək soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayət törətmiş şəxslərin axtarılıb tapılması, tələb olunması və mühakimə edilməsi istiqamətində fəaliyyət canlanmalıdır.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 130-145.

**Xocalı faciəsi beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın
Azərbaycan xalqına qarşı apardığı məqsədyönlü
soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir**

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilmiş ən dəhşətli cinayətlərdən biri 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində ermənilərin törətdiyi tarixdə insanlığa qarşı görünməmiş vəhşilikdir. Bir gecənin içində yüzrlərlə günahsız insan xüsusi qəddarlıqla məhv edilib. Xocalı şəhərinin işğalının faciəli nəticəsi bunlardır: 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın və 63 uşaq qətlə yetirilib, 487 nəfər şikəst olub. 1275 adam erməni əsirliyinin dəhşətlərindən keçib, 150 nəfər itkin düşüb, şəhərin özü isə yerlə-yeksan edilib. Bu faciənin nəticəsində onlarca uşaq, qadın və qoca güllələnib. Ermənistanın silahlı qüvvələri və muzdlular bütöv ailələri məhv edib, insanları amansızcasına qətlə yetirmişlər: adamların dərisi soyulub, qulaqları kəsilib və başlarının dərisi soyulub çıxarılışıdır.

I. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi səciyyəsi

Soyqırımın hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya ilə müəyyən olunmuşdur. Hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;
- hər hansı bir qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;

- bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımı cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırım kimi tövsifi üçün kifayət deyil. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı əvvəlcədən mövcud olan konkret niyyəti ortaya çıxarmaq tələb olunur.

Qabaqcadan xüsusi olaraq düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhalinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir.

Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də danılmaz faktdır.

Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun üç əsas ünsürünün mövcud olması aydınlaşır:

- tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması;
- bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea);
- tanınan qrupla bağlı soyqırımı hərəkətlərindən hər hansı birinin törədilməsi (aktus reus).

Deməli, soyqırımı aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər soyqırımı kimi qiymətləndirilə bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırımı cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir:

- niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxs deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyət yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırımı qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

- niyyət, öz-özlüyündə, başqasından fərqlənən bir qrupun məhvindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinaadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyələndir. Deməli, aktus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir;

- niyyət, qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır,

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb kimi qoyulmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv

cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir.

Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə aid olan məhəvətmə anlayışı qrupun ən müxtəlif vasitələrlə cismən məhv olunmasını bildirir.

"Barcelona Trastion Case" işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması ilə bağlı öhdəlikləri erga omnes öhdəliklər adlandırmışdır. Beynəlxalq Məhkəmə Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının əsasında duran prinsipləri beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanımışdır.

II. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınması üçün əsas verən hüquqi sənədlər

1. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması Haqqında Konvensiya.

2. Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur).

3. Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. 4).

4. Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. I).

5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6).

6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi (mad. 103).

7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

III. Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür.

2. Soyqırımı cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımında iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.

3. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.

4. Soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrasına istinad, şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.

5. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.

6. Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddətləri tətbiq edilmir.

7. Soyqırımı cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.

8. Soyqırımı cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisi olan etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş bütün əməllər beynəlxalq hüquq sənədlərinə uyğun olaraq soyqırımı kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə görə bəşəriyyətə qarşı cinayət sayılır.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 145-149.

Xocalı sakinləri nicat gözləyirdilər

Bu yol Xocalı kurqanlarının qədimliyindən baş alıb gəlirdi. Tarixin daş yaddaşından keçib gəlirdi və bu yol 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə qara geydi, qana boyandı, yüzlərlə günahsız insanın son harayında yanaraq kösövə döndü. Əsrin böyük faciəsində, soyqırımında çatladı. Bu yol ağlar qaldı... Xocalının özü kimi, dinc sakinləri kimi, köməksiz qalan yurd yerləri kimi...

Xocalıya başqa bir yol da gəlirdi. İt xılı kimi dünyanın hər yerinə səpələnmiş ermənilərin iddiasından, erməni dəyirmanından keçib gələn bu yol 1988-ci ildə göyərməyə başladı.

Xocalıya daha bir yol gəlirdi. O vaxtkı Azərbaycan rəhbərlərinin kabinetlərindən. Bu yolun adı səbirli olun, emosiyalara uymayın, ermənilərə toxunmaq olmaz, bir qarış torpaqdan ötrü onlarla müharibə etməyə dəyməz idi.

Qarabağ hadisələrinin ilk günlərindən qeydlər apardığım dəftərin solmuş vərəqlərini çevirdikcə xəyanət yüklü o yol gözlərim qarşısında bir daha canlanır. Yol dünyanın hər yerindən uzanıb gəlirdi. Bu yolun qarşısını kəsmək üçün bir yol vardı: yumruq tək birləşmək lazım idi. Çox təəssüf ki, erməni boğazından yapışası əllərimiz öz hülqumumuzdan yapışdı, yumruq kimi birləşməli olan əllərimiz şilləyə çevrilib öz üzümüzə dəydi...

1988-1991-ci illər ərzində Qarabağ çox ziddiyyətli, mürəkkəb dövrünü yaşayırdı. Ermənilər silaha sarılır, terrora qurşanır, yurd yerlərimizi yandırır, dinc əhalini qırır, güllələyir, didərgin salırdı. Azərbaycanlılar isə şivən qopararaq Moskvadan kömək istəyir, qayda-qanun tələb edirdilər. Daha soruşan yox idi ki, hansı qayda-qanunu istəyirsiniz? Aydın həqiqət başa düşülmürdü ki, düşməne yalnız öz silahı ilə cavab vermək lazımdır. Orada isə hər şey tərsinə idi. 1990-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti A. Mütəllibov daha "uzaqgörən" bir göstəriş vermişdi: "Azərbaycanlı və erməni kəndləri arasında barışıq müqaviləsi bağlayın". Boş, mənasız bir göstərişi əldə dəstəvuz edən ziyalıların çoxu, əmək qabaqcılları televizor ekranlarından qəzet səhifələrindən, radio dalğalarından ermənilərə deyirdilər: "Əgər bir gün də azərbaycanlılar ermənilər kimi qoşun düzəltmələr, onda nə baş verə bilər? İki millət bir qarış torpaqdan ötrü bir-birini qırıb məhv etsinmi?" Bircə, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Xankəndində nəşr olunan "Sovetski Karabax" qəzeti isə 10 iyul 1990-cı il tarixli sayında yazırdı: "Artsaq iqtisadi suverenlik qazandı" və bu münasibətlə ermənilər Moskvanın Dağlıq Qarabağdakı hakimi-mütləqi, Azərbaycandan SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmiş A. Volskinin xidmətlərini xüsusi qeyd edirdilər. Məgər Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri, xüsusilə A. Mütəllibov bu iqtisadi suverenliyi görmürdü? Əksinə, onlar ermənilərin iqtisadi suverenlik əldə etmələri üçün lazım olan bütün sənədlərə qol da çəkmişdilər. Əvəzində isə respublikada əsassız dedi-qodular, qarayaxmalar baş alıb gedirdi.

Bundan başqa, 1991-ci ilin sentyabr ayında Rusiya prezidenti B. Yeltsin, Qazaxıstan prezidenti N. Nazarbayev və A. Mütəllibov Xankəndinə gəlmişdilər. Həmin vaxt bu səfərlərin müəllifi də Xocalı aeroportunda idi. Aeroport bayramsayağı bəzədilmiş, hər tərəfdə Rusiyanın, Qazaxıstanın, Ermənistanın bayraqları asılmışdı. Azərbaycanın bayrağı gözə dəymirdi. Yüzlərlə erməni aeroportu mühasirəyə almışdı. Erməni qızları duz-çörək, şərbətlə B. Yeltsini, N. Nazarbayevi yüksək səviyyədə qarşıladılar. Azərbaycan prezidenti A. Mütəllibov isə bir kənarda büzüşüb qalmışdı. Ermənilər Xankəndindəki danışıqlara da onu buraxmadılar. Və azərbaycanlı jurnalistlər döyülərək təhqirə məruz qaldılar. Bir türk jurnalistini isə ermənilər girov götürdü. Həmin vaxt Xankəndində fəaliyyət göstərən respublika Təşkilat Komitəsi, şəxsən V. Polyaniçko belə bir rüsvayçı) maskarad düzəltdi. Məqsəd isə tamamilə aydın idi. Bu səfərdən sonra, yəni 1991-ci ilin sentyabrından 1992-ci il fevralın 25-nə qədər ermənilər Dağlıq Qarabağdakı bütün Azərbaycan kəndlərini oda qalayaraq boşaltdılar. Fikir verin, cəmi beş aya Qarabağın dağlıq hissəsindəki dədə-baba yurdlarından, İmarət Qərvənddən, Kərkicahandan, Cəmillidən, Meşəlidən, Malıbəylidən, Quşçulardan, Kosalardan, Nəbilərdən, Xocalıdan və başqa kəndlərdən qovulan dinc əhalinin harayını respublikanın o vaxtkı rəhbərləri eşitmədilər. Daha doğrusu, heç bu həvəsdə olmadılar da.

Qarqar çayının sağ və sol sahilləri boyunca yerləşmiş Xocalı elə bir strateji əhəmiyyətə malik idi ki, ermənilərin hava və quru yolları buradan keçirdi. Xocalı erməni kəndlərinin əhatəsində qalsa da Əsgəranla Xankəndi arasında məğrur dayanmışdı. Xocalıya görə ermənilər çox əl-qol aç bilmirdilər. Dinc əhali isə bütün məhrumiyyətlərə dözürdü. Həmin vaxt "Qarabağ" qəzeti redaksiyasının əməkdaşları müharibə şəraitində yaşayıb-ışləsələr də yaxınlaşmaqda olan təhlükəni dəqiq, obyektiv, qərəzsiz şəkildə respublikaya çatdırırdılar. Lakin onları nə eşidən var idi, nə də ki sözlərinə məhəl qoyan. Belə bir vaxtda respublikanın bütün var-dövləti Xocalıya daşınmışdı. Tikinti materiallarından tutmuş qiymətli avadanlıqlara qədər. Dəfələrlə müşahidə etmişdik ki, ermənilər Xocalıya üz tutmuş bu maşın karvanlarına, yük qatarlarına dəyib toxunmurdular. Onların məqsədi aydın idi. Daşınan bütün var-dövlət 1992-ci ildə onların özünə qaldı.

Və yaxud respublika Təşkilat Komitəsi Xankəndində erməni və Azərbaycan rayonları rəhbərlərinin tez-tez iclaslarını keçirirdi. Rus jurnalistlərinin müsəlmanlar içərisində bir xaçpərəst adlandırdıqları V. Polyaniçko

həmişə ilk sözü azərbaycanlılara verirdi. Ayrı-ayrı kəndlərin, rayonların nümayəndələri çıxış edirdilər. Viktor Petroviç isə çox dəqiqliklə soruşurdu ki, nə iş görə bilərsiniz? Həmin adamlar da başlayırdı ki, filan kənddə, filan yerdə səngərlər qazmışıq, üç avtomat əldə etmişik, filan yerdə post qurmuşuq, filan yerdə bir top quraşdırmışıq və s. və i.a. Bəli, müsəlmanların xaçpərəst dostu adamları qəsdən danışdırırdı ki, həmin məlumatlar aşkarlansın. Bəs, ermənilər öz çıxışlarında nə deyirdi: biz mühasirədəyik, ərzaq çatmır, Azərbaycanlılar bizi qırıb çatır, silah-sursatımız yoxdur. Azərbaycan dövləti bizi müdafiə edə bilmir.

Həmin iclasların birindən sonra baş vermiş hadisəni olduğu kimi nəzərinizə çatdırıram: "Aprelin 1-dən 2-nə keçən gecə saat 3 radələrində Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndindən 10 nəfər erməni Xocalı şəhərinə basqın etmişdir. Basqın zamanı ermənilər raketlərdən, qumbaraatanlardan istifadə etmişdir. Nəticədə xeyli ev dağıdılmış, bir neçə evə isə od vurulmuşdur. İnsan tələfatı var" (1991-ci il). Bəli, bu da həmin iclasların azərbaycanlılara dəyən xəyri.

Xocalı 1991-ci ilin əvvəllərindən hər tərəfdən mühasirəyə alınmışdı. Yollar tamam kəsilmişdi, ümid qalmışdı hava yoluna. Onu da ermənilər hər vaxt atəşə tuta bilirdilər. Bir neçə vertolyot və "AN-2" təyyarəsi ermənilər tərəfindən vurularaq məhv edilmişdi. Həmin illər ərzində Azərbaycan hökuməti tərəfindən Xocalının müdafiəsi üçün heç bir iş görülməmişdi. Və bütün rəhbərlər də bilirdi ki, Xocalı mühasirədə qalıb. Fevralın 25-də isə Xocalının ölüm hökmü oxundu. Keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayı və erməni hərbi birləşmələri Xocalıya divan tutdu. Əsl soyqırım törədildi: 613 nəfər həlak oldu, 1275 nəfər əsir düşdü, 8 ailə büsbütün məhv edildi, 200 nəfərdən artıq insan müxtəlif dərəcəli əlil oldu. Faciənin miqyası böyük və dəhşətli idi. Ağdam istiqamətində düzlər, dərələr, dağlar günahsız insanların meyitləri ilə dolu idi. Körpədən tutmuş qocaya qədər hamısı süngüdən keçirilmişdi. Və həmin dəhşətli mənzərə mərhum jurnalist Çingiz Mustafayevin çəkdiyi lentlərdə öz əksini tapa bilib. O vaxt hamını bir sual düşündürürdü: Xocalını xilas etmək mümkün idi? Bu sualın üstündə isə baş sındırmaq lazım deyil. Sadə bir cavabı var: bəli, mümkün idi! Sadə, dinc əhalinin taleyi üzərində hakimiyyət uğrunda gedən oyunlar qurulmasaydı, o iyrənc, şəərəfsiz oyunda udan, uduzan prinsipi olmasaydı, Xocalını xilas etmək mümkün idi. Fevralın 26-sı gününü yaxşı xatırlayıram. Soyuq, sazaqlı bir qış günü idi. Şelli dağında ölümün, qəsdin, tələnin pəncəsindən qurtulan uşaqları, qadınları, qocaları qarşılıqlı xəstəxanaya yola salırdıq. Yaralarından qan şoralanmış bu insanlar bir-birindən, ana baladan, ata oğuldan, qardaş bacıdan ayrı düşmüşdü. Bunları ovundurmaq mümkün deyildi. Həmin vaxt Ağdam özünümüdafiə dəstələri ermənilərə qarşı döyüşərək qan bahasına meyitləri düzlərdən, meşələrdən toplayırdı. Xocalı sakinlərini danışdırır, onların necə qurtulduqlarını soruşurduq. Bu adamlar öz müsibətlerini, faciələrini göz yaşları içərisində danışsalar da söhbətlərinin sonunda deyirdilər: bizim bu sözlərimizi bütün Azərbaycana çatdırın. Respublika rəhbərlərini lənətləyirik. Onlar satqın və namərddirlər. Bizi, torpaqlarımızı qumara qoyublar. Ona görə də Heydər Əliyev Azərbaycana gəlməlidir. Gəlsin, bu xalq qırğından, müsibətdən, zülmədən xilas etsin. Nicatımız yalnız onadır! 1992-ci ilin qarlı-çovğunlu fevral günündə soyqırımın dəhşətini gözləri ilə görmüş insanlar elə o vaxtdan Heydər Əliyevə arxalanırdılar, ondan imdad, kömək gözləyirdilər. Onu da qeyd edirəm ki, həmin vaxt Heydər Əliyevin adını belə çəkmək çox qorxulu idi. Lakin bu çarəsiz, aldadılmış, təhqir edilmiş insanlar tələb edirdilər. Sadə adamlar böyük bir həqiqəti başa düşürdülər. Çox təəssüf ki, respublikanın o vaxtkı rəhbərləri, deputatlar, ziyalıların böyük əksəriyyəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bu aydın həqiqəti başa düşmək istəmirdilər. Məhz elə buna görə də Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi itirildi, uduzan, məğlub edilən tərəfə çevrildik. Yaxşı yadımdadır, fevralın 27-də Ağdamın mərkəzi meydanında mitinq keçirilirdi. Dövlət, hökumət rəhbərlərinə etimadsızlıq göstərilirdi və həmin mitinqdə Xocalıdan bir qadın çıxış edərək dedi ki, bizim qisasımızı, qanımızı almağa gücü çatmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından imtina edirik. Əgər Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtsa biz bu fikrimizdən daşına bilərik. Mən Heydər Əliyevi tələb edirəm! Bu vaxt bütün mitinq iştirakçıları "Heydər Əliyev" deyərək qışqırmağa başladılar. Bəli, bu insanlar haray çəkirdilər, haqq-ədalət tələb edirdilər. Mitinq təşkilatçıları belə olacağını gözləmədikləri üçün tez-tələsik aradan çıxdılar. Bəli, 1992-ci ilin adı bir həqiqəti idi...

Xocalı soyqırımından altı il keçdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin səyi və təkidi nəticəsində Xocalı soyqırımına siyasi qiymət verildi. Xocalı sakinləri ilə görüşdə möhtərəm Prezident demişdir ki, "... biz toplaşmış Xocalı faciəsinin cavabını verək, şəhidlərin qanının yerdə qalmaması gününü görək. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edək. Müstəqil Azərbaycanın hüduqlarını tamamilə bərpa edək. İnanıram ki, Azərbaycan xalqı belə qüdrətə malikdir".

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.75-79.

Şəhidlər və şahidlər

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri və keçmiş sovet imperiyasının 366-motoatıcı alayı Xocalıda misli görünməyən soyqırım törətdilər. Buna qədər isə Xocalı aylarla ermənilərin mühasirəsində qalmışdı. Böyük bir elin harayı eşidilmirdi.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının üstündən 11 il keçir. Hələ də bu qanlı faciənin üstü açılmayan, gizli qalmış məqamları çoxdur. Bir çox suallara hələ də cavab tapılmayıb. Hələ yüzlərlə insanın taleyindən heç bir soraq yoxdur:

Aydın görünən isə budur ki, Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri dinc insanların faciəsinin əsl günahkarlarıdır, onların əlləri öz soydaşlarının qanına batıb. Dəhşətli olanı budur ki, günahsız insanların qanı üzərində hakimiyyət uğrunda dava gedib.

O vaxt hakimiyyətdəkilər Xocalı sakinlərini aldadır, onlara yalan vədlər verirdilər. Düşmən isə qapının ağzını kəsmişdi.

Xocalı ən mühüm strateji bir yerdə yerləşmişdi. Çox təəssüf ki, bu adi həqiqəti unudan naşı, səriştəsiz, manqut rəhbərlər əhalinin mühasirədən çıxmasına heç bir cəhd etmədilər.

Bu qanlı hadisələrin şahidlərini dinlədikcə ürək parçalanır, damarlarda axan qan donur.

Elşən Abışov Xocalı sakinidir. On bir il bundan əvvəl törədilmiş faciəni ən xırda detalına qədər xatırlayır:

- Ərzaq, silah-sursat, dava-dərman tükənmişdi. Kəndin bütün kişiləri növbə ilə postlarda dayanırdıq. İki-üç nəfərə bir avtomat düşürdü.

Həmin gün mən evdəydim, qardaşım Elşad isə postda. Gecə möhkəm atışma başladı. Mən evdən çıxıb posta tərəf getdim. Qardaşım Elşadla yolda rastlaşdıq. Qan-tər içində dedi: Ermənilər aeroportu tutdular, kəndə tərəf gəlirlər, ata-anamı götür gəlin çökəyə.

Onları götürüb geri qayıdanda artıq səhər açılırdı. Çökək deyilən yerdə 80 nəfərə yaxın adam vardı. Qərara gəldik ki, yeni salınmış qəsəbədəki beşmərtəbəli binaya gedək. Çünki artıq hava işıqlaşmışdı. Binada gözlədik. Qardaşım və kəndçimiz Natiq camaata keşik çəkirdilər.

Həmin vaxt ermənilər snayperlə qardaşımı vurdular. Camaat pərən-pərən düşdü. Atamı itirdim, anamı isə götürüb bir neçə nəfərlə çaya tərəf getməyə, başladıq. Yolda ermənilər bizi yenidən atəşə tutdular. Geri qayıtmağa məcbur olduq. Artıq axşam düşürdü. Bir neçə nəfərlə çayı keçərək meşəyə girə bildik. Dörd əmim uşağı, bibim və dörd nəfər kənd sakini beşmərtəbə tərəfdə girov götürdülər. Meşədə bir neçə dəfə pusquya düşdük. Yelmar kişini öldürdülər, oğlu Zahid isə itkin düşdü. Yalnız səhəri gün saat 11 radələrində Ağdama çatdıq.

Vəliyəddin Quliyevin yaşı 60-ı haqlayıb. 1989-cu ildə ermənilər Daşbulaqdan onları qovduqdan sonra Xocalıda yaşayıblar. Vəliyəddin kişinin dediklərindən:

- Bizi çox aldatdılar: kömək gəlir, yol açılacaq. Amma nə kömək gəldi, nə də yol açıldı. Oğlum Natiq Bakıda Neft və Kimya İnstitutunda əyani oxuyurdu. O, institutu doğma kəndin soyuq səngəri ilə dəyişdi.

Fevralın 25-də eşitdim ki, Ağdam tərəfdən üç nəfər Xocalıya gəlib. Gəldim poçtun qabağına. Hamı ümidini yeganə əlaqə vasitəsi olan telefona bağlamışdı. Gördüm ki, Ağdamdan gələnlər öz kəndlilərimizdir. Məlum oldu ki, Xocalıya heç bir kömək olmayacaq. Axşamdan bir az keçmiş atışma başlandı. Oğlum Natiqin arxasınca gedəndə Xankəndi tərəfdən tankların gəldiyini gördüm. Oğlumu tapa bilmədim. Atışma isə şiddətlənirdi, aeroport alova bürünmüşdü. Geriyə qayıtmağa məcbur oldum. 1988-ci ildə Xocalıya Ermənistandan pənah gətirmiş bir ailəni ermənilər diri-diri yandırdılar. Əlimdə çomaqdan başqa heç nəyim yox idi. Onlara kömək edə bilmədim...

Kövrəlir, göz yaşlarını əllərinin arxası ilə silib köksünü ötürür:

- İstədim evimizə tərəf gedim, mümkün olmadı. Kənd alova bürünmüşdü. Mərmi, güllə səmindən qulaq tutulurdu. Fevralın 26-da Gecə saat 3-də kənddən çıxdım.

Meşədə bir neçə dəstə qadına rast gəldim. Əsgəranın tuşunda yenə baş götürüb qaçan xocalılarla rastlaşdıq. Onlardan çoxu yaralanmışdı. Qar, şaxta irəli getməyə imkan vermirdi. Qarşıma çıxan hər kəsdən oğlumu soraqlayırdım. Gördüm deyən olmadı. Yaralılar və qadınları çox böyük çətinliklə Şelli kəndinə gətirə bildik. Yenidən geriyyə qayıtdım. Hər tərəf cəsədlərlə dolu idi. Gördüm ki, meyitlərin arasında bir nəfər tərpenir. Onu pləşimin arasına qoyub sürüyə-sürüyə öz postumuza gətirə bildim.

Bir neçə gün dağ-dərəni çox axtarsam da oğlumu tapa bilmədim... Şəfiqə Həsənova sağ qaldığına möcüzə kimi baxır:

- Fevralın 25-də kişilərin hamısı postda idi. Evimizdəki təklülə tufəngə patron qoyub elə pal-paltarlı yerimə uzandım. Gecə saat 11 olardı. Atışma başlandı. Tez qalxıb qardaşım uşağı Rəcəbi də götürərək posta tərəf qaçdım. Postdan bir qədər aralıda çökək var idi. Camaat bura yığılmışdı. Qərara gəldilər ki, meşəyə tərəf gedək.

Çayı keçəndə ermənilər bizi atəşə tutdular, hamı pərən-pərən düşdü. Anam Növrəstə, qardaşımın həyat yoldaşı Mehriban, onun uşaqları Rəcəb, Şəbnəm və Məhzərdən aralı düşdüm, - deyir və göz yaşlarını saxlaya bilmir...

... Doğmalarımı həmişəlik itirdim. Soyuq bıçaq kimi kəsirdi. Ayaqlarımızı şaxta vurmuşdu. Üst paltarlarımızı cırraraq ayaqlarımıza sansaq da xeyri olmadı.

Ermənilər gülləni üstümüzdə yağış kimi yağdırdılar. Ölənlərin, yaralıların sayını itirmişdik. Bu müsibətə dözmək mümkün deyildi...

Tahir Bəxtiyarov da öz gördüklərini danışır:

- Postdan çıxanda gördüm ki, Boz dağın yamacı tanklarla, VMR-lərlə doludur. Ordan poçta gəldim. Ratsiyada ermənilər deyirdi ki, axırımız çatıb, sizi qıracağıq. Dayana bilməyib evə gəldim. Axşam Əsgəran tərəfdən bir fişəng atıldı, heç yarım saat keçməmiş kəndimiz bir neçə istiqamətdən güclü atəşə tutuldu. Kəndin kənarına yığışdıq. Təxminən 350 nəfərə yaxın adam vardı. Qadınları, qocaları, uşaqları dövrəyə alaraq çayı keçdik. Bu vaxt ermənilər bizi atəşə tutdular. Hərə bir tərəfə qaçmağa başladı. Ara sakitləşən kimi yenidən bir yerə toplaşdıq. Ancaq adamların sayı xeyli azalmışdı. Meyitləri götürməyə heç bir imkan tapmadıq. Qadınların ayaqlarını şaxta vurmuşdu, yeriyə bilmirdilər. Qar-çovğun getdikcə güclənirdi. Səhərə yaxın bir kəndə çatdıq. Gördük ki, bu kənddə də ermənilərdir. Azıb başqa istiqamətə gəlmişdik. Yenidən geriyyə qayıtdıq. Ermənilər bizi görmüşdülər. Atəş açıb bir neçə nəfəri də burda öldürdülər. Artıq fevralın 26-sı idi. Gündüz xeyli yol gedə bildik. Yenidən pusquya düşdük və böyük bir xəndəyə doluşduq. 350 adamdan 27-si qalmışdı. İki gün meşə ilə gedəndən sonra gecə bir qayanın üstünə çatdıq. Bura Abdalgüləblı kəndi idi. Bizi qarşılıyib kəndə apardılar, çay-çörək verdilər. Bu tək xocalıların yox, bütün Azərbaycanın ürəyinə vurulmuş bir dağdır, onun intiqamını, qisasını ermənilərdən almaşaq, yaşamaşq bizə haram olar...

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.84-87.

Nahaq qan yerdə qalmaz

Ermənilər öz havadarlarına arxalanaraq Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdilər. Erməni silahlı qüvvələri imperiya əsgərləri ilə birlikdə dinc insanları - uşaqları, qadınları, qocaları, yaralıları qətlə yetirərək qədim yaşayış məskənini yerlə-yeksan etdilər. Faciənin səhəri gün Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərlərinin tapşırığı ilə belə bir yalan məlumat yayıldı ki, guya Xocalıda iki nəfər həlak olub, vəziyyətə nəzarət edilir. Milli xəyanətkarlar öz soydaşlarına qarşı törədilmiş dəhşətli soyqırımdan sonra da Moskvanın göstərişlərinə itaət edir və boyun əyirdilər. Faciənin miqyası isə çox dəhşətli idi. 613 nəfər qətlə yetirilmiş, 1275 nəfər əsir düşmüş, 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 200 nəfərdən çox insan yaranmışdı.

Həmin vaxt meyitləri, yaralıları Ağdama gətirir, erməni vəhşiliyindən qurtula bilməmiş insanlar evlərdə, ictimai binalarda yerləşdirilirdi. O dəhşətli mənzərə mənim də gözümlə qarşımdan çəkilmir. Həmin vaxt "Qarabağ" qəzetinin əməkdaşları bir tərəfdən yaralıların daşınmasına kömək göstərir, digər tərəfdən erməni vəhşiliyini əks etdirən və hadisəyə soyqırım kimi qiymət verən yazılar dərc edirdilər.

Bölgədə hamı şok vəziyyətinə düşmüşdü. Faciədən iki gün sonra ermənilər Ağdam şəhərini bir neçə saat fasiləsiz olaraq raket atəşinə tutdular. Ölənlər və yaralananlar oldu. Əhali yenidən pəran-pəran düşdü. Soyqırım haqqında dünya ölkələrinə məlumat vermək əvəzinə, onu gizlətməyə çalışan keçmiş iqtidar bununla yeni bir xəyanətə yol verdi. Ağdamda isə camaat mitinq keçirir, faciənin səbəbkarlarını lənətləyir və Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevi köməyə çağırırdı.

Xalqın haqlı tələbi və təkidi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev digər faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da dərhal siyasi-hüquqi qiymət verdi, öz mövqeyini bütün dünyaya bildirdi: "Biz kədər içindəyik, qəm içindəyik. Üç ildir ki, bu qəm-dərdi çəkirik. Bu gün Xocalı faciəsinin nə qədər dəhşətli faciə olduğunu və Azərbaycan xalqına nə qədər böyük zərbə vurduğunu bir daha dərk etdik, bir daha hiss etdik. Ancaq eyni zamanda, bu faciə də, bu soyqırımı da, son 6 ildə Azərbaycanın başına gələn bəlalər da xalqımızın iradəsini qırmaıdır və qara da bilməz!"

Ağır faciələr yaşamış xalq öz milli lideri, dünya şöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyevin ətrafında sıx birləşərək Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsinə nail oldu. Hazırda Xocalı rayonundan 419 ailə (1895 nəfər) Bərdədə məskunlaşmış. Yerli İcra Hakimiyyəti öz yurdlarından didərgin düşmüş əhaliyə hərtərəfli diqqət və qayğı göstərir, onlardan öz köməyini əsirgəmir. Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin rayondakı nümayəndəsi Ramiz Qəhrəmanov bu barədə məlumat verərək deyir:

- Qaçqın və məcburi köçkünlərin üzlaşdığı problemlərin həll edilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Peşə liseyində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin elektrik enerjisinə olan tələbatını ödəmək məqsədilə bura əlavə xətt çəkilib, içməli su problemi həll edilib. Pensiya və müavinətlər, yemək xərcləri vaxtılıq vaxtında ödənilir. Məcburi köçkünlərin işlə təmin edilməsi ön plana çəkilib. Onlarla ailəyə torpaq sahələri ayrılıb. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olanlara güzəştli şərtlərlə kredit verilib. Burada orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi də fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanın milli qəhrəmanı Şakir Salahovun atası Şamil kişi deyir:

- Möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyevin qaçqın və məcburi köçkünlərə göstərdiyi diqqət və qayğını gündəlik həyatımızda hiss edirik. Bu bizə çox böyük mənəvi dayaqdır, ümidimizi, inamımızı

artırır. Allaha çox şükür ki, dövlətimiz gündən-günə güclənir, güzəranımız getdikcə yaxşılaşır. Biz əl-ələ verərək torpaqlarımızı erməni işğalçılarından təmizləyəcəyik. Yaşımın bu çağında öndə getməyə hazırım.

Görüşüb söhbət etdiyimiz adamların demək olar ki, hamısı Şamil kişinin sözləri ilə şərək olduqlarını bildirdilər. Xocalılılar sabaha ümidlə baxır və inanırlar ki, cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında işğal olunmuş torpaqlar geri qaytarılacaq, müstəqil Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tam təmin ediləcəkdir.

Bu insanlar belə müqəddəs bir arzu və inamla yaşayırlar. Haqq ədalətin bərqərar olacağına, Azərbaycan xalqının haqq işinin qələbə çalacağına inanan insanların birliyi, əqidə bütövlüyü sarsılmazdır. Atalar demişkən, nahaq qan yerdə qalmaz.

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, s.87-89

Beynəlxalq hüquq Xocalı qətliamının soyqırımı olduğunu birmənalı təsdiqləyir

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı, ən qanlı səhifəsidir. Xocalı qətliamı Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətlisidir. Tarixi abidələri ilə fərqlənən, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qədim mədəniyyətə, strateji önəmə malik Xocalı rayonu erməni separatizminin, şovinizminin qurbanı olmuşdur.

Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti genosid - Xocalı soyqırımı 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 azyaşlı uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 487 nəfər şikəst oldu, 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfər itkin düşdü. Bu soyqırımı aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edildi, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirildi, əsir götürülənlərə amansız işgəncələr verildi. Bu əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz soyqırımı olduğunu sübut edir. Erməni qəsbkarlarının törətdikləri bu vəhşilik və vandalizm aktı tərəqqipərvər bəşəriyyətin genosid kimi tanıdığı Xolokost, Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə qiymətləndirilməlidir.

O vaxt BMT-yə yeni üzv qəbul olunmuş Azərbaycanın həmin dövrdə bu mötəbər təşkilatın prinsiplərinə əsaslanmaqla Xocalıda baş verən faciənin soyqırımı kimi tanınması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirməməsi olduqca təəssüfləndirici faktır. Halbuki beynəlxalq hüquqa görə, genosid sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməl olaraq ən ağır beynəlxalq cinayətlərdən biri sayılır. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 (I) sayılı qətnaməsində də qeyd olunur ki, genosid insan qruplarının yaşamaq hüququnu tanımaqla insan mənliliyini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dayaqlardan məhrum edir. Belə bədnam əməllər BMT-nin məqsəd və vəzifələrinə tam ziddir. BMT Baş Məclisinin 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın 2-ci bəndində göstərilən şərtlər də Xocalı faciəsinin məhz soyqırımı adlandırılmasına tamamilə imkan yaradırdı. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit olunmuş genosid cinayətini təşkil edən bütün əməllər tətbiq olunmuşdur. Həmin beynəlxalq sənəddə göstərilir ki, hər hansı milli, etnik, yaxud dini qrupun tam və ya qismən məhv edilməsilə törədilən bir sıra hərəkətlər genosid (soyqırımı) cinayətinin mahiyyətini təşkil edir. Bu hərəkətlər - həmin qrupun üzvlərinin öldürülməsi, ağır bədən xəsarətinin, onların fiziki məhvinə səbəb olan həyat şəraitinin yaradılması, uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqalarına verilməsi törədilmiş cinayətin soyqırımı kimi tövsif edilməsinə əsas verir.

Bu hüquqi meyarlardan yanaşdıqda, ermənilərin Xocalıda törətdikləri dəhşətli cinayətlərin genosid olduğuna heç bir şübhə qalmır. Həmin gün mənfur erməni silahlı birləşmələri Xocalı əhalisini məhz milli-etnik, dini səbəblərlə son nəfərinədək qətlə yetirmək, məhv etmək məqsədini qarşıya qoymuşdular.

Xocalı soyqırımı və işğalçı Ermənistanın torpaqlarımızda törətdiyi digər faciələr nəticəsində İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında və digər beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar, o cümlədən insanların yaşamaq hüququ kobud şəkildə, kütləvi surətdə pozulmuş, onların şərəf və ləyaqəti tapdanmışdır.

1992-1993-cü ilin yarısına qədər hakimiyyətdə olmuş səriştəsiz və yarıtmaq qüvvələr bu və digər hüquq normalarına əsaslanmaqla Xocalı faciəsinin real mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün heç bir iş görmədilər. Halbuki artıq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə gətirildiyi, beynəlxalq müstəvidə danışıqların başlandığı dövr idi. Ermənilər Azərbaycanın guya təcavüzkar olduğunu sübuta yetirmək üçün təbliğat maşını tam gücü ilə işə salaraq "Sumqayıt olayları"nı dünyaya bəyan etdilər. Hətta 1993-cü il fevralın 23-də imzalanmış "Azərbaycana qarşı edilmiş vəhşiliklərin açığlanması haqqında" fərman da kağız üzərində qalmışdı.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk praktik təşəbbüs ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrə təsadüf edir. Ümummillə lider ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsini, mədəni abidələrin məhv edilməsi faktlarının və digər faktların dünya

ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri erməni təcavüzü nəticəsində üzləşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi oldu.

Ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis "Xocalı Soyqırımı Günü haqqında" qərar qəbul etmiş, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırmışdır. Son 18 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın havadarlarının dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytı yaradılmışdır.

Ümummillə lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən tədbirlərdə iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün çox şey göstərmişdir. Faciəni xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi adlandırmış Heydər Əliyev eyni zamanda Azərbaycanın əsrlər boyu keçdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu şanlı, uğurlu yol kimi dəyərləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-da saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirmişdir.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, ermənilərin terrorçu, işğalçı əməllərinə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Lakin ölkə rəhbərliyinin bu məsələ ilə bağlı gördüyü işlər bizə əminliklə deməyə əsas verir ki, gec-tez nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyəcək, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı sanksiyalar tətbiq edəcəklər.

Tatyana GOLDMAN,
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi

“Azərbaycan”.-2010.-23 fevral.-N 42.-S.6.

Erməni vandalizmi təkcə Xocalıyı yox, oradakı mövcud olan ən qədim maddi-mədəniyyət abidələrini də yer üzündən sildi

26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində dünyada misli görünməyən dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi olduq. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Kömeksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmər körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmədi. Bütövlükdə, Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağılasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

Azərbaycanın dilbər guşələrindən birində, Qarabağın dağlıq hissəsində Xocalı adlı bir yaşayış məskəni var idi. Əsrlərin dərinliklərindən gəlirdi onun səsi. Neçə-neçə arxeoloji qazıntılar nəticəsində 6000 il bundan əvvəl aparıb çıxaran sübutlar, dəlillər aşkara çıxarılmışdı.

Xocalı öz abidələrinin növləri, onların xarakterik xüsusiyyətləri və maddi-mədəniyyət qalıqlarının zənginliyi etibarilə, hələ keçən əsrdən dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu abidələrlə alman arxeoloqu E. Resler, rus şərqşünası M. Xanikov, ingilis F. Bayer, fransız A. Berje və başqaları tanış olmuş və oradan tapdıqları əşyaları öz ölkələrinə apararaq ayrı-ayrı muzeyləri bəzəməyə çalışmışlar.

Azərbaycan alimləri tərəfindən Xocalı abidələrinin tədqiqinə 1920-ci illərdə başlanmışdır. Burada ilkin tədqiqat işləri aparmış Azərbaycanın görkəmli alimi Ə. Ələkbərov Xocalı abidələri kompleksini Azərbaycan abidələri haqqında təsəvvür əldə etmək üçün açar adlandırmışdır.

Əsasən, eramızdan əvvəl XII-XIII əsrləri əhatə edən Xocalı abidələri kompleksi yaşayış yerlərindən, daş qutu qəbirləri, müxtəlif tipli kurqanlar, siklop tikililər, kromlemlər və menhirlərdən ibarətdir.

Adını çəkdiyimiz mədəniyyətə aid yaşayış yerləri bir qayda olaraq çay kənarlarında, təbii-coğrafi cəhətdən əlverişli yerlərdə, xüsusilə strateji cəhətdən müdafiəsi qismən asan olan təpələr üzərində salınırdı. Yaşayış yerlərində evlər əksər hallarda yarımqazma halında olub, yuxarı hissəsi yonulmamış çay daşlarından palçıqla suvamaq yolu ilə tikilirdi. Evlərin əksəriyyəti çoxgözlü olub, bütün tayfa üzvlərinə aid idi. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, çox vaxt tayfa evləri uzunsov şəkildə, düzbucaqlı formada inşa edilmişdir. Bəzən uzunluğu 17-18 metr, eni isə 8-10 metr olan bu cür evlər xüsusi arakəsmələr vasitəsi ilə bir neçə hissəyə bölünmüşdür.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid abidələrin böyük bir qismini də siklop tikililəri təşkil edir. Əsasən, yüksək təpələrdə və alçaq dağlarda bina edilmiş bu abidələr yerli əhali tərəfindən hazırda “Qalaça”, “Örtük daşı”, “Hasar”, “Düzülü daş” və s. adlanır. Məlum olmuşdur ki, bu abidələr əsasən, eradan əvvəl II minillikdə və I minilliyin əvvəllərində mövcud olmuşdur. Onların dövrü qəti müəyyən edilsə də, lakin nə məqsədlə tikilməsi hələ də mübahisəlidir. Bəzi alimlər onların yaşayış yeri və ya böyük ticarət yolları üzərində müdafiə məntəqələri, bəziləri siklopların böyük bir qisminin müqəddəs yer olub, ibadətqah məqsədilə bina edildiyini, bəziləri bağ-bostan yeri, daha başqaları isə bu tikililəri köçərilərin mal-qara saxlamaq üçün inşa etdiklərini söyləyirlər. Lakin son tədqiqatların nəticələrindən aydın olmuşdur ki, bütün Kiçik Qafqaz dağlarının köç yolları kənarında inşa edilmiş siklop tikililərinin heç də hamısı eyni məqsəd güdməmişdir və başlıca olaraq üç məqsəd daşmışdır: iri ticarət yolları üzərində bu yolları müdafiə etmək, düşmən hücumları zamanı əhalini müvəqqəti mühafizə etmək və müqəddəs yerləri əbədləşdirmək məqsədilə bina edilmişdir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti sakinlərinin həyat tərzini və mədəni inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün həmin mədəniyyətə məxsus qəbir abidələri və qəbirlərdən toplanmış maddi-mədəniyyət qalıqları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Arxeoloji tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, bu mədəniyyət sahiblərinin bir neçə tip qəbir abidəsi olmuşdur ki, onların da böyük bir qrupunu kurqan qəbirləri təşkil edir.

Qarabağ düzlərinin bir növ təbii yaraşığı olan bu kurqanlar müxtəlif quruluşlu və müxtəlif tərkibli hündür təpələrdən ibarət olub, vaxtilə süni surətdə qəbirlərin üstünə tökülmüşdür. Kurqanlar bəzən, sadəcə olaraq, torpaqdan, yaxud daşdan, bir çox hallarda isə daşla torpağın qarışığından tökülmüşdür.

Kurqanların özləri müxtəlif olduğu kimi, onların altındakı qəbirlər də müxtəlif olmuşdur. Ölünü dəfn etmək üçün bəzən kurqanın altında “ev” tikilmiş, dairəvi hasar çəkilmiş, bəzən isə daş qutular düzəldilmişdir. Xocalı kurqanlarında aparılmış qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 3-4 min il bundan əvvəl bu ərazidə iki cür dəfn adəti (biri ölünü olduğu kimi dəfn etmək, digəri isə ölünü yandıraraq dəfn etmək) olmuşdur. Hər iki

halda kurqanlar həm ailəvi, həm də tək-tək şəxslərə məxsus düzəldilmişdir. Ailəvi kurqanlarda bəzən 50-dən çox skelet aşkara çıxarılmışdır.

Ölüyandırma hadisəsi Qarabağda uzun ömür sürməmişdir və alimlərin ehtimalına görə bu adət indi də dünyanın bir çox xalqları arasında mövcud olan müqəddəs od ayını ilə əlaqədar idi.

Xocalıdakı 5 sayılı kurqandan aşkar edilmiş bir ədəd gil qabın qulpu üzərində buğda dənələri təsvir edilmişdir. Alimlərin tədqiqatı nəticəsində məlum olmuşdur ki, 3-4 min il bundan əvvəl Qarabağın sakinləri mədəni buğda əkinçiliyi ilə məşğul olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Xocalıda qədim bağçılığın inkişafını da sübut edəcək xeyli maddi-mədəniyyət qalıqları aşkar edilmişdir ki, bunların içərisində şaftalı, üzüm tumları və s. əsas yer tutur.

Xocalı abidələrinin öyrənilməsi nəticəsində burada bütün Azərbaycan üçün yeganə olan iki tip mühüm abidə də aşkar edilmişdir. Onlardan biri menhirlərdir. Menhir ingilis sözü olub, uzun daş deməkdir. Bu abidələrin əsas vətəni Böyük Britaniyadır. Orada elə menhirlər vardır ki, ağırlığı 50-60 tona yaxın olur.

Xocalı menhirləri isə nisbətən kiçikdir. Menhir qəbilə quruluşu dövrünün məhsulu olub, ölən adamın qəbri üzərində dik basdırılmış, bir növ heykələ oxşar daşdır. Adətən, belə daşları qəbilə başçıları qəbirlərinin üzərinə qoyurdular. Qədim dini əqidəyə görə, guya, ölən adamın ruhu bədəni tərk edir və həmin ruh daşa keçirdi. Daşa keçmiş ruh isə orada əbədi yaşayırdı. Hətta qəbilə başçısı ölürkən uzun müddət qəbilə üzvləri onun əvəzinə, qəbiləyə başçı seçmirdilər. Qəbilə başçılığını mərhumun daşa keçmiş ruhu əvəz edərdi. Hətta qəbilə üçün müəyyən təhlükələr baş verdikdə, üzvlər yığılıb menhirin (yəni qəbilə başçısının ruhu yaşayan daşın) yanına gəlir və orada müxtəlif dini ayinlər icra etməklə, guya, qəbiləni yaranmış təhlükədən xilas edərmişlər.

Maraqlı burasıdır ki, ibtidai dini təsəvvürlərin qalığı olan həmin daşlardan biri son zamanlara kimi dindarların ibadət yerinə çevrilmişdir. Onlar havalər quraqlıq və ya həddindən artıq yağmurlu keçdikdə, həmin daşın yanına gəlib ona ibadət edir, daşdan mərhəmət diləyirdilər. Bu ayinlərin icrası zamanı həmin daşı yerə yıxıb, yenidən basdırır və digər əməliyyatlar aparırmışlar.

Xocalı abidələri içərisində nadir yadigarlardan biri də kromlexlərdir. Kromlex dairəvi düzülmüş bir neçə dik və onların üzərinə qoyulmuş bir ədəd köndələn daşdan ibarətdir. Yenə də ibtidai dini əqidənin məhsulu olan bu abidə dindarlar arasında axirət evi adlanırdı.

Nəhayət, göstərməliyik ki, Azərbaycanda ən qədim yazı da məhz Qarabağda aşkar edilmişdir. Xocalıda tədqiq olunan 11 sayılı kurqandan üzərində mixi yazısı olan bir ədəd kiçik muncuq tapılmışdır. Akademik İ. Meşşaninov müəyyən etmişdir ki, bu muncuğun üzərində eramızdan əvvəl VIII əsrdə yaşamış Assuriya çarı Adadnirarinin adı yazılmışdır. Bu yazı təkcə Qarabağın deyil, eləcə də bütün Azərbaycanın siyasi tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinə məxsus abidələrə yekun vurarkən qeyd etməliyik ki, bu mədəniyyətin izi ilə məşğul olan bir çox qafqazşünas alim təkcə Azərbaycanın deyil, ümumiyyətlə, Yaxın Şərq ölkələrinin maddi-mədəniyyət tarixi ilə əlaqədar bir sıra problemlərin həlli üçün ondan geniş istifadə edirlər. Bu problemlərdən biri, 3-4 min il bundan əvvəl Yaxın Şərq ölkələrinin bir - biri ilə mədəni və iqtisadi əlaqələrinin səviyyəsini öyrənməkdir. Xocalı abidələri sübut edir ki, belə əlaqələr geniş olmuş və müxtəlif etnik qruplar iqtisadi və siyasi təmasda yaşamışlar.

Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, 1992-ci ilin fevralında erməni və rus ordusunun birləşmiş qoşunları Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən, hərbi texnika ilə genosidin ən iyrenc mərhələsi olan izi məhv etmək kimi mənfur bir əmələ əl atmış və bəşəriyyət üçün nadir abidələr toplusu olan Xocalı abidələrini dağıtmışlar.

XX əsrdə Xocalı faciəsindən əvvəl iki yaşayış məntəqəsi də eyni aqibətə uğramış, eyni metodla yer üzündən silinmiş, sakinləri məhv edilmişdir. Bunlardan birincisi Belarusun Xatın kəndidir. 1941-ci ildə nasistlər Xatın kəndini tamamilə yandırmış, dinc sakinləri soyuqqanlıqla məhv etmişlər. Buna bənzər ikinci hadisə Vyetnam müharibəsi zamanı Sonqmi kəndində yaşamış yankilər Sonqmi kəndini və sakinlərini partizanlara dəstək vermək bəhanəsi ilə böyükdən-kiçiyə bütünlüklə məhv etmişlər.

Bu iki hadisə müharibə tarixinə dinc əhalinin soyqırımı olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Lakin onlar Xocalı faciəsi ilə müqayisə oluna bilməzlər. Bu iki kənd olsa-olsa, Xocalıdan əvvəl sakinləri qətl edilən beş Azərbaycan kəndi – Bağanis-Ayırım, Kərkicahan, Meşəli, Cəmilli və Malıbəyli ilə müqayisə edilə bilər. Çünki dünya tarixində tayı-bərabəri olmayan Xocalı soyqırımı miqyasına görə onların hamısından daha dəhşətli, daha müdhişdir.

1990-cı ilin Qanlı Yanvarından sonra Azərbaycan xalqı 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə tarixə ən dəhşətli faciələrdən biri kimi daxil olmuş Xocalı soyqırımının şahidi oldu. Kənd ikən şəhərə çevrildi Xocalı. Gecə də olsa, bütün diqqət buraya yönəldi, quruldu, tikildi, abadlaşdırıldı. Ermənilərə göz dağı, Qarabağın qeyrət qalmasına çevrildi Xocalı. 1992-ci ildə respublika dərin siyasi böhran içində idi. Hakimiyyət uğrunda kəskin mübarizə gedirdi. Hakimiyyətə gəlmək istəyən qüvvələr siyasi vəziyyəti gərginləşdirmək üçün bütün vasitələrə əl atırdılar.

Qarabağın faciəli günləri davam etməkdə idi. Kərkicahan dağıldı. Malıbəyli, Meşəli, Quşçular, Daşaltı viran qoyuldu. Ölənlərin, itənlərin sayı qat-qat çoxaldı, susduq, dinmədik. Lakin Azərbaycan dövlətinin başında duranların tükü belə tərپənmedi. Ataların gözəl bir misalı var: “Arxalı köpək qurd basar”. Özlərinin arxası olduğunu gören ermənilər dünya tarixində misli olmayan növbəti cinayəti hazırladılar.

Keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı alayın 10 tankı, 16 zirehli transportyoru, 9 piyadaların döyüş maşını və xeyli canlı qüvvəsi ilə Xocalını mühasirəyə aldı. Erməni faşistləri döyüş tanklarının və transportyorların köməyi ilə şəhərə soxularaq, onu tamamilə yandırdılar. Azğın düşmən bununla kifayətlənmədi. Yüzlərlə qocanın, qadının, uşağın meyiti yollarda qaldı.

Hadisələri ilk olaraq vidioletə alan jurnalist Çingiz Mustafayev qeyd edirdi ki, “öldürülənlər içərisində 2 yaşından 15 yaşına qədər olan uşaqlar əksəriyyət təşkil edirdi”. Faciənin şahidi olan fransız jurnalisti Jan-İv Gnet yazırdı: “Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm, lakin ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqla onları kölgədə qoydular”.

Sağ qalan 6 minə yaxın Xocalı sakini respublikanın 50-yə yaxın şəhər və rayonlarında qaçqın kimi yaşamağa məcbur oldu, öz vətənlərində talelərinə məcburi köçkün həyatı yaşamaq yazıldı. Bundan başqa, şəhərdə olan, dövlət şəxsi və əmlakı talan edilərək yandırıldı və dövlətə külli miqdarda ziyan vuruldu...

... Qoy bütün dünya görsün, bütün bəşəriyyət şahid olsun, bilsin ki, XXI əsrin sonlarında onları dəhşətli bir taun - erməni faşizmi hədələyir.

Xocalı faciəsinin baş verməsində respublikanın o zamankı rəhbərlərinin günahı çox olmuşdur. Hələ faciədən 4 ay əvvəl 1991-ci ilin noyabr ayının 1-də Xocalının mühasirəsi başlanmış, rayon ilə bütün əlaqələr kəsilmişdi. Respublika rəhbərliyində gərgin vəziyyət haqqında məlumat olmasına baxmayaraq, onlar nəinki Xocalıya kömək etmiş, əksinə, hətta faciədən 2 gün sonra, guya, münaqişə zamanı iki nəfərin həlak olduğu, şəhərin isə geri alındığı barədə yalan informasiya yaymışdır. Sonrakı müddət ərzində rəhbərlik Xocalı həqiqətlərini daim gizlətməyə çalışmışdır. Yalnız 1993-cü ildə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdırdından sonra bu ağır cinayətin açılması üçün addımlar atılmışdır. Milli Məclisin 1994-cü il 24 fevral tarixli iclasında məsələ geniş müzakirə edilmişdir. 26 fevral Xocalının soyqırımını və matəm günü elan edilmişdir. Hər il bu gün saat 17.00-da Xocalı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq, bütün ölkə üzrə bir dəqiqəlik sükut elan edilir.

... İndi Xocalı sakinlərinin də, elə müstəqil Azərbaycan dövlətinin də böyük ümidlə baxdığı bir sərkerdə var — möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev. Xocalıya qayıtmaq istəyənlər onun əmrini gözləyirlər. Biz inanırıq ki, o gün çox da uzaqda deyil.

Dilqəm QULİYEV,
professor, Azərbaycan DBTİA-nın prorektoru

“Xalq qəzeti”.-2010.-23 fevral.-N 42.-S.3.

Xocalı soyqırımı bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir

Erməni-daşnak millətçiləri və onların havadarları, az qala, bir əsrə yaxındır ki, hər il uydurma "erməni genosidi" gününün bütün dünyada qeyd olunması üçün dəridən-qabıqdan çıxır, öz yalanlarını bəşəriyyətə sırımağa çalışırlar. Bu yaxınlarda ABŞ-da Amerika yazıçısı Samuel Viimsin "Ermənistan: terrorçu xristian dövlətinin sirləri" kitabı işıq üzü görmüşdür. Uzun illər Londonda, Parisdə, Romada, İstanbulda, Moskvada və Vaşinqtonda aparılan tədqiqatların nəticəsi olan, faktlara və sənədlərə istinadən ərsəyə gələn bu kitab 400 səhifədən ibarətdir. Müəllif kitabında qeyd edir ki, mən erməni mənşəli amerikalıların 150 yaşlı "qədim" vətənlərini mükafatlandırmaq üçün türklərdən, eləcə də, Amerika xristianlarından böyük məbləğdə pul vəsaiti qoparmaq məqsədilə soyqırımı və qətlərlə bağlı uydurma və yalanlar yaydığını sübut edən faktlar aşkar etmişəm.

Dinar xristian olan Samuel Viims kitabında yazır ki, 1918-ci ildə kiçik bir ərazidə erməni dövlətinin yarandığı vaxtdan, o, qonşuları Gürcüstana, Osmanlı imperiyasına və Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları irəli sürməyə başlamışdır. Kitabda eləcə də tanınmış tarixçi alim Oqust Karyerin fikri verilir. O, ermənilərin yalnız Nuh peyğəmbərin gəmisinin qalıqlarının Ararat dağında tapıldığına görə, guya ermənilər Nuh peyğəmbərin nəslindən olan Haykin törəmələri, Şərqi Anadolunun isə başdan-başa erməni torpaqları olması barədə iddialarını rədd edir. Beləliklə, ermənilərin mənşəyi barədə məlumatlar uydurmalara, daha dəqiq desək, ağ yalana əsaslanır.

Amerika alimi kitabında Qarabağ problemi ilə bağlı qeyd edir ki, 1800-cü ildə Qafqaz regionunda çox az sayda erməni tapmaq olardı. Rusiya mənbələrinə istinad edilərsə, Qafqaz bölgəsinin Rusiyaya birləşdirildiyi dövrdə Qarabağda 90 min nəfər yaşayırdı. Orada böyük şəhər və 600 kənd var idi. Onların 150-də ermənilər yaşayırdılar. Ancaq dağlılar zorla köçürüldükdən sonra ermənilər burada üstünlük təşkil etdilər. 1907-1912-ci illərdə Rusiya çarizmi yarım milyondan çox erməni İrandan və Osmanlı dövlətindən, əsasən, müsəlman azərbaycanlılarının yaşadığı Qars, İrəvan və Yelizavetpola (Gəncə) köçməsinə kömək etdi. Başqa sözlə, geosiyasi mənafeələr naminə Qafqazda demokratik dəyişikliklər edildi. XX əsrin əvvəllərində Qarabağdan çıxan bircə yol var idi. O da, Bakıya gedirdi. Ermənistan isə heç bir yol yox idi. Təkcə bu fakt çox şeydən xəbər verirdi. Bəlkə, elə buna görə, hətta bolşeviklər də etiraf etmişdilər ki, Qarabağ həmişə Azərbaycan torpağı olmuşdur.

1918-ci il mayın 28-də yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk addımlarından biri İrəvanın, (Yerevan) siyasi mərkəzi olmayan Ermənistan Respublikasına verilməsi idi. O zaman yalnız İrəvan və Eçmiədzin (Üçkilsə) rayonlarından ibarət Ermənistanda cəmi 400 min əhali yaşayırdı. Zaman göstərir ki, İrəvanın verilməsi gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin bağışlanılmaz səhvi idi və onun nəticələri hələ də özünü göstərməkdədir.

Hazırda "soyqırımı" haqqında car çəkən ermənilər de-fakto vətəndaşı olmadıqları - çünki Vətən xainləri ölkə vətəndaşları sayıla bilməzlər, - de-yure vətəndaşı hesab etdikləri Osmanlı imperiyasına qarşı öz qeyri-loyal və xəyanətkar münasibətləri barədə bir kəlmə də danışmırlar. Halbuki o vaxt Osmanlı imperiyasının özünü müdafiə etmək məqsədilə erməniləri cəbhə xəttindən uzağa köçürməyə qanuni haqqı var idi. Onlar açıq şəkildə hərbi əməliyyatlarda rus orduları tərəfində döyüşürdülər. ABŞ da bu hüquqa əsaslanaraq, İkinci Dünya müharibəsi illərində ölkənin yapon mənşəli bütün vətəndaşlarını qərb sahillərindən köçürmüşdü. Stalin bu hüquqdan istifadə edərək sovet dövlətinin təhlükəsizliyini qorumaq üçün Volqaboyunda yaşayan almanları Qazaxıstana və Orta Asiyaya köçürmüşdü. Tarixdə belə nümunələr çox olmuşdur. Böyük Britaniyanın 1916-1922-ci illərdə baş naziri işləmiş Devid Lloyd Corcun qeyd etdiyinə görə, 1915-ci ildə Osmanlı imperiyasında baş verən faciəli hadisələrin təqsirkarları Türkiyədə beşinci dəstəni maliyyələşdirən Rusiya, eləcə də, rusları Osmanlı torpaqlarını tərk etməyə məcbur edən Britaniya imperiyasıdır. Həmin dövrdə sayca qat-qat çox türk, azərbaycanlı, yəhudi və Qafqazın digər xalqlarının nümayəndələrini qətlə yetirmiş erməni quldur dəstələrinin əməllərini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Kiçik Ermənistan dünyanın hər yerinə səpələnmiş həmtayfalarından istifadə edərək, uzun illər xristian aləmini islama və müsəlmanlara qarşı qaldırmağa çalışmışdır. Samuel Viimsin fikrincə, müsəlman aləmində Amerikaya "nifrətin" səbəblərindən biri də budur.

"Ermənistan: terrorçu xristian dövlətinin sirləri" sənədli tədqiqat əsərinin üz qabığında oxuculara tövsiyə edilir. "Bu kitabı hər bir xristian və Amerikada hər bir vergi ödəyicisi oxumalıdır". Biz isə deyə bilərik ki, dünyanın həqiqəti əziz tutan hər bir vətəndaşı oxumalıdır. Erməni millətçiləri tarix boyu xalqımıza qarşı görünməmiş qətlər və vəhşiliklər etmişlər.

Tarixi Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur, Göyçə və digər ərazilər Sovet rəhbərliyinin əli ilə Ermənistanə verildi. Dağlıq Qarabağ erməniləri muxtariyyət qazandı və onların gələcəkdə qanunsuz ərazi iddiaları üçün zəmin hazırlandı. Erməni daşnakları təkcə XX əsrdə dörd dəfə (1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1991-

ci illərdə) azərbaycanlıları indiki ermənilərin məskən saldığı Ermənistan ərazisindən, tarixi-etnik torpaqlarından qırğınlarla deportasiya etmişlər. "Türksüz Ermənistan" adı altında mübarizəyə qalxan erməni millətçiləri, eləcə də, yaxın və uzaq xaricdə yaşayan havadarları, etnik təmizləmə işini 1991-ci il avqustun 8-də başa çatdırdılar. Meğri rayonunun son məntəqəsi Nüvədidə yaşayan azərbaycanlılar soyqırımına məruz qalaraq, tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olundular. Belə demək olar ki, indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

1988-1991-ci illərdə Sovetlər Birliyi dövlətinin başçılarının köməyi sayəsində Ermənistan hökuməti Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan torpaqlarından 250 mindən artıq azərbaycanlıyı ata-baba yurdlarından deportasiya etdi. XX əsrdə 2 milyondan çox azərbaycanlı indiki bu ərazidə soyqırımına, deportasiyaya məruz qaldı.

1935-1991-ci illərdə Ermənistanda Azərbaycan yer adlarına qarşı qərəzli siyasət nəticəsində minlərlə toponimlər xəritədən silinib erməniləşdirildi. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi məqsədilə 1988-ci ildən başlanan separatçılıq hərəkatı, işğalçılıq müharibəsi, etnik təmizləmə Azərbaycana qarşı cinayətkar siyasətin yeni mərhələsidir. Hazırda Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi erməni işğalı altındadır. 1 milyondan çox insan öz yurdundan didərgin salınıb. 18 min azərbaycanlı qətlə yetirilib, 20 mindən çox dinc sakin yaralanıb, 5 mindən çox adam əlil olub, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşüb, 877 şəhər, kənd qarət edilib, dağıdılıb.

Erməni birləşmiş dəstələri Rusiyanın Xankəndidəki 366-cı mexanikləşdirilmiş atıcı alayı ilə birlikdə XX əsrin Xatın faciəsini arxada qoyan Xocalı soyqırımını təşkil etdilər. O vaxtkı respublika rəhbərliyinin cinayətkar əməlləri nəticəsində şəhərin müdafiə işləri pis təşkil olunmuşdu. 80 nəfərlik Xocalı özünümüdafiə taburu heç bir zirehli texnika ilə təchiz olunmamışdı. Onlara əsas briqadanın 11-ci taburunun 20 nəfərdən ibarət minaatanlar batalyonu kömək edirdi. 60 nəfərlik milis dəstələri isə təyyarə meydanını müdafiə edirdi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni daşnak hərbi birləşmələri və keçmiş SSRİ-yə məxsus 366-cı alay (üç batalyondan ikisi tam tərkibdə, biri isə qismən), eləcə də, xarici dövlətlərdən gətirilmiş muzdur quldur dəstələri Xocalıya hücum etdilər. Onlar ilk həmləni hava limanına endirdilər. Şəhərin müdafiəsinə qalxanlar azsaylı və pis silahlanmış olsalar da, qəhrəmanlıqla döyüşmüşdülər. Xüsusi təyinatlı milis dəstəsinin komandiri, milis mayoru Əlif Hacıyev döyüş meydançasında qəhrəmanlıq göstərdi. Onun başçılığı altında olan 22 nəfərlik dəstə erməni-daşnak birləşmələrinin hücumlarını üç dəfə uğurla dəf etdi. Döyüşdə qüvvələr bərabər deyildi. Mayor Əlif Hacıyev vəziyyətin mürəkkəb olduğunu görəndə, limanın dispetçer məntəqəsini partladaraq, erməni birləşmiş qüvvələrinin əlinə düşməsinə imkan vermədi. Döyüşlərdə qorxmaz komandir ağır yaralandı və qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra Əlif Hacıyevə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Düşmən tankları, zirehli maşınlarının artilleriya hazırlığından sonra Mehdikənd, Daşbulaq istiqamətində Xocalıya daxil oldu və şəhər içərisində döyüşlər başladı. 366-cı alayın mayor Ohanyanın komandası altında ikinci, mayor Nabodxinin komandası altında üçüncü motoatıcı taburları, eləcə də, topçu diviziyası, öz qəddarlığı, vəhşiliyi ilə fərqlənirdi.

Tofiq Hüseynovun başçılıq etdiyi ərazi özünümüdafiə taburunun döyüşçüləri çox qüvvətli, yırtıcı düşmənlə qəhrəmancasına ləyaqətlə döyüşürdülər. Tofiq son nəfəsinədək vuruşdu, düşmən əsgərlərini azdırıb, çoxlu insanın mühasirədən çıxmasına imkan yaratdı. Son anda özü mühasirəyə düşdü. O, düşməne təslim olmayaraq, son gülləni özünə vurdu. Ölümündən sonra Tofiq Hüseynova Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Ağdam-Əsgəran istiqamətində yığılmış hissələr arasında əlaqə və ümumi rəhbərlik olmaması üzündən onlar erməni işğalçılarına qarşı hücum qura bilmədilər.

Erməni vandalları Xocalı şəhərində soyqırım törətdilər. Şəhərə od vurub yandırdılar. Sağ qalanların bir hissəsi, əsasən, qadınlar, qocalar, uşaqlar şəhərin qərb istiqamətində iki yolla Ağdama tərəf qaçmağa başladılar. Qarlı-şaxtalı gündə ayaqyalın meşədə qalan qaçqınların çoxunu şaxta vurdu, yaralıların bir hissəsi öldü. Səhərisi gün sağ qalanların bir hissəsi, Xocalıdan 6-7 kilometr aralı Qaraqaya adlanan yerdə meşədən çıxarkən, pusquda dayanmış erməni faşist dəstələri tərəfindən gülləbaran oldular. Xilas olaraq, Abdal-Gülablı kəndinə getməyə səy göstərənlər düşmən mühasirəsinə düşüb, atəşə tutuldular. Erməni daşnakları yaralılara aman vermir, meyitləri eybəcər hala salır, qadın və qızları təhqir edirdilər.

Xocalı şəhərinin əhalisi 13 min nəfər idi. Xocalıda erməni vandalları azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırımını törətdilər. 613 nəfər, o cümlədən, 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. Min nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq, şikəst oldu. 1275 nəfər girov götürüldü. 56 nəfər xüsusi amansızlıqla - diri-diri yandırıldı, başlarının dərisi soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi, hamilə qadınların qarnı 1918-ci ildəki mart soyqırımını zamanı olduğu kimi, süngü ilə dəlik-deşik edildi. Bu faciədə təkcə erməni faşistləri və rus millətçiləri deyil, həm də uzun müddət düşmən əhatəsində qalan şəhərə lazımı kömək etməmiş, əhalini təhlükəsiz yerlərə köçürmək üçün tədbirlər görməmiş Azərbaycan rəhbərliyi, eləcə də, hakimiyyət uğrunda mübarizədə Qarabağ problemlərinin istifadə edib siyasi kapital toplamaqla vəziyyətin gərginləşməsinə çalışan siyasətbazlar təqsirkar idilər.

Nüfuzlu beynəlxalq qurumların, dünya birliyi ölkələrinin ikili standartlardan yanaşmalarının nəticəsidir ki, bu dəhşətli faciə - Xocalı soyqırımını ilə əlaqədar heç kəs məsuliyyətə cəlb edilməmiş, cinayətkarlar hələ də cəzasız qalmışlar.

Firudin CÜMŞÜDLÜ
ADPU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti,
tarix elmləri namizədi

“Səs”.-2010.-23 fevral.-N.33.-S.4.

Xocalı soyqırımı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi perspektivində

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dövlətlərin ərazi bütövlüyü və xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipləri kontekstində beynəlxalq hüquqi təhlilin və beynəlxalq ədalət mühakiməsinin predmeti ola bilməsi perspektivi ilə bağlı çox saylı araşdırmalar aparılmışdır.

Lakin Xocalı soyqırımının beynəlxalq ədalət mühakiməsinin predmet ola bilməsi imkanları ilə bağlı təhlillər azdır. Bu baxımdan Xocalı soyqırımının beynəlxalq məhkəmə perspektivini nəzərdən keçirmək maraqlı olardı.

“Genosid nədir”

«Genosid» termini yunanca «genos» (irq, tayfa) və latınca «cide» (qətl) sözlərindən ibarətdir. Bu termin 1944-cü ildə polyak hüquqşünası və Nürenberq prosesində Amerikanın gələcək prokuroru Rafael Lemkin tərəfindən nasist Almaniyasının yəhudilərə münasibətdə Barbar hərəkətlərin tövsüfə üçün daxil edilmişdir. 1933-cü ildə məhz R. Lemkin ilk dəfə olaraq milli, dini və ya etnik qruplara qarşı aqressiv hərəkətləri beynəlxalq cinayət elan edən müqavilənin işlənilib hazırlanmasını təklif etmişdi.

Nürenberq tribunalının qərarında genosid haqqında heç nə deyilməsə də, ittiham aktında qeyd olunurdu ki, təqsirləndirilən şəxslər «genosid» həyata keçirmişlər, yəni irqi, dini qrupları məhv etmişlər, müəyyən xalqları və sinifləri, milli, etnik və dini qrupları məhv etmək məqsədilə işğal olunmuş ərazilərin bir hissəsinin mülki əhalisini məhv etmişlər.....»

1946-cı il dekabrın 11-də BMT Baş Assambleyası birinci sessiyada qətnamə qəbul edərək bəyan edir ki, «genosid bütöv insan qruplarının yaşamaq hüququnun inkar edilməsidir, yaşamaq hüququnun belə inkar edilməsi insan düşüncəsini dəhşətə gətirir, bütövlükdə bəşəriyyətin böyük itkilərinə, bu qrupların mədəniyyət və digər sferalarına verdiklərinin itirilməsinə gətirib çıxarır, BMT-nin mənəvi normalarına, ruhuna və məqsədlərinə ziddiyyət təşkil edir». ...

Baş Assambleyanın tapşırığı ilə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası genosid haqqında konvensiya layihəsi üzərində işləyir. 1948-ci ildə qəbul olunan və 1951-ci ildə qüvvəyə minən Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiya «genosid cinayətinin leqal anlayışını verir.

Konvensiyanın II maddəsinə görə

«genosid» dedikdə, hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər başa düşülür:

- a) hər cür qrupun üzvlərinin öldürülməsi;
- b) bu cür qrupun üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli xətər yetirilməsi;
- c) hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvinə nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
- d) bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- e) uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi»

Genosidin bu anlayışı «genosid» sözünün etimoloji mənası ilə ziddiyyət təşkil edir, çünki birinci yalnız qətl deyil, digər hərəkətləri də əhatə edir, lakin II maddədə sadalan hərəkətləri əhatə edən daha uğurlu termin hələ tapılmamışdır.

Konvensiyanın II maddəsində verilən anlayış sonradan 1996-cı il tarixli «Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qarşı cinayətlər Məcəlləsi» layihəsinin 17-ci maddəsində, keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Tribunalın Nizamnaməsində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda öz əksini tapır. Sonuncular genosidi hərbi və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən fərqləndirərək müstəqil beynəlxalq cinayət kimi müəyyən etmişlər.

I.Ratione temporis məsələsi

Sovet İttifaqı Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyanı 1949-cu ildə imzalamış, 1954-cü il mayın 3-də ratifikasiya qramotasını BMT-yə təqdim etmişdir. Lakin milli qanunvericilikdə genosidə görə məsuliyyət ilk dəfə 2000-ci ildə müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan bu konvensiyaya 1996-cı il mayın 31-də qoşulmuş avqustun 16-da isə qoşulma barədə sənədi BMT-yə təqdim etmişdir. Ermənistan isə 1993-cü il iyunun 23-də qoşulmuşdur. Digər tərəfdən Xocalı soyqırımı 1992-ci il fevral ayının 26-da baş vermiş, Azərbaycan və Ermənistan isə BMT-yə 1992-ci il martın 2-də üzv olaraq Beynəlxalq Məhkəmənin Statutuna qoşulmuşlar.

Burada belə bir sual yaranır. Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar Genosid haqqında Konvensiya Azərbaycan üçün Sovet İttifaqı dağılan andan, yəni 1991-ci ilin 8-21 dekabrından 1996-cı ilin avqustun 16-dək, Ermənistan üçün isə Sovet İttifaqı dağılan andan 1993-cü ilin iyunun 23-nə qədər qüvvədə olmuşdurmu?

1. Müqavilələrə münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi.

Beynəlxalq hüquq varisliyi beynəlxalq hüququn son zamanlar məcəllələşdirilən sahələrindən olmasına baxmayaraq BMT-nin Beynəlxalq hüquq üzrə Komissiyası bəzi müqavilə layihələri hazırlamışdır. Belə ki, görülən işin nəticəsi kimi Vyana diplomatik konfransında 1978-ci il avqustun 23-də qəbul olunan Müqavilələrə münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi haqqında Konvensiya, 1983-cü il aprelin 8-də Dövlət mülkiyyətinə, dövlət arxivlərinə və dövlət borclarına münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi haqqında Konvensiya qəbul olunur.

Bu konvensiyalar mahiyyətə beynəlxalq hüquq varisliyi sahəsində yeganə universal beynəlxalq müqavilələr olmaqda davam edir. Analoji münasibətləri tənzim edən digər beynəlxalq müqavilələr regional və ya ikitərəfli xarakter daşıyır. Bir qayda olaraq, belə müqavilələrin bağlanmasına səbəb ərazi dəyişikləri (SSRİ-nin, Yuqoslaviyanın, Çexoslovakiyanın dağılması, Şimali və Cənubi Yəmən, AFR və ADR-in birləşməsi) olur. Buna misal olaraq «Qarşılıqlı maraq kəsb edən keçmiş SSRİ müqavilələrinə münasibətdə qarşılıqlı anlaşma barədə» 1992-ci il 6 iyun tarixli Memorandumu (Ermənistan imzalasa da, Azərbaycan imzalamayıb) göstərmək olar. Memorandum SSRİ müqavilələrinə ümumi yanaşmanı müəyyən edir (Memorandum Soveta qlav qosudarstv Sodrujestva Nezavisimix Qosudarstv ot 6 iölə 1992 q. \\"Memorandum o vzaimoponimaniı po voprosu pravopreemstva v otnoşeniı doqovorov bıvşeqo Soöza SSR, predstavlöhiy vzaimniy interes\"). 1-ci bənddə qeyd qeyd olunur ki,

Praktiki olaraq keçmiş SSR İttifaqının bütün çoxtərəfli beynəlxalq sazişləri Birliyin iştirakçı-dövlətləri üçün ümumi maraq kəsb edir. Bununla yanaşı, həmin müqavilələr MDB iştirakçı-dövlətlərinin hər hansı birgə qərar və ya hərəkətlərini tələb etmir. Bu müqavilələrdə iştirak məsələsi beynəlxalq hüquq prinsip və normalarına uyğun olaraq hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən müstəqil şəkildə konkret halın xüsusiyyətindən, bu və ya digər müqavilənin xarakter və məzmunundan asılı olaraq həll olunur.

Lakin Azərbaycan və Ermənistan 1978 və 1983-cü il Vyana Konvensiyalarına qoşulmamışdır. Buna baxmayaraq 1978 və 1983-cü il Vyana konvensiyalarının bir sıra müddəaları heç şübhəsiz adət xarakteri daşıyır və bu mövcud beynəlxalq təcrübə ilə təsdiq olunur. Məsələn, bu 1978-ci il Konvensiyasının «dövlətlər birləşərkən sələf dövlətin beynəlxalq müqavilələri varis dövlət üçün qüvvədə qalmaqda davam edir, əgər birləşmə haqqında beynəlxalq müqavilədə başqa şey nəzərdə tutulmayıbsa» (maddə 31.1) norması üçün xarakterikdir.

Və ya bu Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə

«1. Dövlətin bir hissəsi və ya hissələri ayrılarkən və bir və ya daha artıq dövlət yaranarkən sələf dövlətin mövcud olub olmamasından asılı olmayaraq

a) dövlətlərin hüquq varisliyi (qəbulluğu) zamanı sələf dövlətin bütün ərazisinə münasibətdə qüvvədə olan istənilən müqavilə beləliklə hər bir yaranmış varis dövlətə münasibətdə qüvvədə qalmaqda davam edir;...

2. 1-ci bənd tətbiq olunmur, əgər:

a) müvafiq dövlətlər başqa razılığa gəlmişlərsə, və ya

b) müqavilədən aydındır ki, və ya başqa cür müəyyən olunmuşdur ki, bu varis dövlətə münasibətdə bu müqavilənin tətbiqi bu müqavilənin obyekt və məqsədlərinə uyğun deyil və ya onun qüvvədə olma şərtlərini köklü surətdə dəyişdirə bilər.»

«Qarşılıqlı maraq kəsb edən keçmiş SSRİ müqavilələrinə münasibətdə qarşılıqlı anlaşma barədə» 1992-ci il 6 iyun tarixli Memorandum bu boşluğu doldurmağa çalışsa da, təcrübədə özünü SSRİ-nin müqavilələri üzrə varisi elan edən Rusiya Federasiyası istisna olmaqla, keçmiş SSRİ respublikalarının əksəriyyəti, o cümlədən Ermənistan və Azərbaycan beynəlxalq müqavilələrə münasibətdə «continuitet» (bütün mövcud müqavilələr qüvvədə qalır) deyil, «tabula rasa» (yeni dövlət sələf dövlətin beynəlxalq müqavilələri ilə bağlı deyil) prinsipini tətbiq etməyə başlayır.

Deməli, bu kontekstdə Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar Genosid haqqında Konvensiyanın Azərbaycan üçün Sovet İttifaqı dağılan andan 1996-cı ilin avqustun 16-dək, Ermənistan üçün isə Sovet İttifaqı dağılan andan 1993-cü ilin iyunun 23- nə qədər qüvvədə qalma məsələsi açıq qalır.

Bosniya – Herseqovina Yuqoslaviyaya (Serbiya və Çernoqoriya) qarşı işində 1993-cü ilin aprelinde qəbul etdiyi qərarında (Application de la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide (Bosnie-Herzégovine c. Yougoslavie (Serbie et Monténégro)), Ordonnance de la Cour indiquant des mesures conservatoires , Comme suite au communiqué de presse 93/9 du 8 avril 1993) Beynəlxalq Məhkəmə Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin mənasında özünün *ratione materiae* səlahiyyətini nəzərdən keçirir:

Məhkəmə qeyd edir ki, keçmiş Yuqoslaviya Federativ Sosialist Respublikası Genosid haqqında Konvensiyanı 1948-ci il dekabrın 11-də imzalamış və ratifikasiya alətlərini qeyd - şərt etmədən 1950-ci il avqustun 29-da təqdim etmişdir; bu məhkəmə işində iki tərəf keçmiş Federativ Sosialist Yuqoslaviya Respublikasının ərazisindəki hissələrə uygundur.

Daha sonra Məhkəmə 2 aləti yoxlayır: Yuqoslaviyanın keçmiş Yuqoslaviyanın üzvü olduğu beynəlxalq müqavilələrə riayət etmək niyyətini ifadə edən 27 aprel 1992-ci il tarixli deklarasiya və Bosniya – Herseqovina tərəfindən təqdim olunan Genosid haqqında Konvensiyaya münasibətdə 29 dekabr 1992-ci il tarixli «varislik haqqında bildiriş».

Yuqoslaviya iddia edirdi ki, Bosniya-Herseqovina konvensiyaya qoşulan tərəf kimi (varis kimi deyil) nəzərdən keçirilməlidir, konvensiyanın XI maddəsinin doğurduğu nəticəyə görə alət yalnız saxlanılmaya verildiyi gündən sonrakı doxsanıncı gün qüvvəyə minir (maddə XIII), əgər bu hal olubsa, zaman çərçivəsi şərti baxımından Məhkəmə səlahiyyətə malik olmayacaq. Lakin Məhkəmə müvəqqəti tədbirlər barədə qərara gələrək, özünün hazırkı vaxt və gələcəklə müqayisədə keçmişlə daha az məşğul olduğunu nəzərə alaraq bu məsələ ilə bağlı fikir söyləməmək qərarına gəlir. Qeyd olunan iki alətin bazasında Məhkəmə deyir ki, əgər mübahisənin obyektini konvensiyanın «təfsiri, tətbiqi və ya yerinə yetirilməsi təşkil edirsə, eləcə də mübahisələr genosid məsələsində və ya konvensiyanın III maddəsində sadalanan hər hansı digər aktın biri ilə bağlı dövlətin məsuliyyəti məsələsinə aiddirsə, Genosid Haqqında Konvensiyanın IX maddəsi Məhkəmənin səlahiyyətinin əsaslandırılması üçün baza ola bilər.

Məhkəmə Bosniya-Herseqovinaya görə işdə Məhkəmənin səlahiyyəti üçün əlavə əsas olan sənədi də nəzərdə keçirir. Bu Çernoqoriya Respublikasının Prezidenti və Serbiya Respublikasının Prezidenti tərəfindən Yuqoslaviyada sülh üçün beynəlxalq konfransın arbitraj komissiyasının sədrinə ünvanladığı 1992-ci il 8 iyun tarixli məktubdur. Məktubu nəzərdən keçirən Məhkəmə hesab edir ki, bu işdə həmin məktubu *prima facie* səlahiyyət üçün əsas kimi nəzərdən keçirmək imkanında deyil və deməli yalnız Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin verdiyi daha çox *ratione personae* nəinki *ratione materiae* səlahiyyəti əsasında hərəkət etməlidir.

Başqa sözlə, Məhkəmə zaman limiti (fasiləsi) məsələsinə toxunmadan (yəni dövlətin bu konvensiyaya üzvlüyü məsələsini açıq qoyaraq) Genosid Haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin bazasında öz səlahiyyətini müəyyənləşdirir. Maraqlıdır ki, bu zaman Konvensiyaya 1993-cü ildə qoşulan Ermənistanın 1992-ci ilin fevralı üçün Konvensiyaya tərəf olması məsələsi daha çox sual doğurur, nəinki Xocalı soyqırımında ikinci qüvvə kimi iştirak edən 366 motoatıcı alayın tabe olduğu Rusiyanın Konvensiyaya tərəf olması məsələsi. Beləki, Rusiya «continuitet» prinsipini tətbiq etməklə özünü beynəlxalq müqavilələrə münasibətdə SSRİ-nin varisi elan etmişdir. Başqa sözlə, Rusiyaya münasibətdə Konvensiyanın qüvvədə olması məsələsində zaman fasiləsi yaranmamışdır.

Bundan əlavə, Məhkəmə qeyd edir ki, müvəqqəti tədbirlərin müəyyən olunması ilə bağlı bu xahiş kontekstində o, faktlar və ya onların təqsirləndirilməsi barədə yekun nəticə çıxarmaq səlahiyyətində deyil və bu və ya digər Tərəf tərəfindən genosid konvensiyasının pozulmasını müəyyən etməyə dəvət olunmamışdır, lakin şərait genosid haqqında konvensiyanın müəyyən etdiyi hüquqları qorumaq üçün dövlətlərin öz üzərlərinə götürməli olduqları müvəqqəti tədbirlərin müəyyən olunmasını tələb edərsə, müəyyən etməyə dəvət olunmuşdur. Beləliklə, Məhkəmə deyir ki, o, Genosid haqqında Konvensiyanın I maddəsində müəyyən olunan öhdəlikləri nəzərə alaraq bu hüquqları qorumaq üçün müvəqqəti tədbirlərin müəyyən edilməsində əmindir.

Lakin Məhkəmə yekunda dəqiqləşdirir ki, bu məhkəmə baxışında qəbul olunan qərar işə mahiyyəti üzrə baxılması üçün məhkəmənin səlahiyyətini, şikayətin məqbulluğu və mahiyyəti üzrə hər hansı məsələni ehtimal etmir və səlahiyyət və ya mahiyyəti üzrə Bosniya - Herseqovina və Yuqoslaviya Hökumətlərinin vasitələrdən istifadə etmək hüququnu toxunmamış saxlayır.

2. Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrin erga omnes öhdəliyi xarakteri

Lakin, 1948-ci il Konvensiyasının beynəlxalq adət hüququnun tərkib hissəsi olduğunu unutmaq olmaz. Beləki, Genosid haqqında Konvensiya bəyan edir ki, «Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir» (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.), yəni hamı üçün nəzərdə tutulan öhdəlikdir, başqa sözlə, ümumi xarakter daşıyır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Məhkəmənin şikayətlə bağlı *ratione temporis* səlahiyyəti tərəflərin konvensiyaya tabe olduğu anla məhdudlaşmır. Yəni bununla 1991-1996 və 1991-1993-cü illər ərzində Konvensiyaya riayət edilməsi Azərbaycan və Ermənistan üçün erga omnes öhdəliyi xarakteri daşmışdır.

Bundan əlavə, 1966-cı il Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndində deyilir ki,

«Həyatdan məhrum etməni genosid cinayəti təşkil etdiyi zaman nəzərə almaq lazımdır ki, bu maddədə heç bir şey bu Paktda iştirak edən dövlətlərə hər hansı bir yolla Genosid haqqında Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq qəbul olunmuş istənilən öhdəliklərdən geri çəkilmək hüququ vermir».

Başqa sözlə, Paktın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndi Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrin erga omnes öhdəliyi xarakterini bir daha təsdiqləyir.

«Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyaya qeyd şərtlərin qanuniliyi və etibarlılığı» barədə Beynəlxalq Məhkəmənin 1951-ci ildə BMT Baş Assambleyasının xahişi ilə verdiyi Məşvərətçi Rəydə (International Court of Justice. I.C.J. Rep. 1951. P. 15. — L.C. Green. International Law through the cases. Fourth Edition. The Carswell Company Limited. Toronto, Canada; Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, USA. 1978. P. 573—579) deyilir ki,

«Konvensiyanın mənşəyi göstərir ki, BMT-nin genosidi bütöv insan qruplarının yaşamaq hüququnun inkar edilməsində ifadə olunan (hansı ki, yaşamaq hüququnun belə inkar edilməsi insan düşüncəsini dəhşətə gətirir, bütövlükdə bəşəriyyətin böyük itiklərinə, bu qrupların mədəniyyət və digər sferalarına verdiklərinin itirilməsinə gətirib çıxarır, eləcə də BMT-nin mənəvi normalarına, ruhuna və məqsədlərinə ziddiyyət təşkil edir) «beynəlxalq hüquq üzrə cinayət» (Rezolüsiya Qeneralənoy Assamblei 96(I) ot 11 dekabr 1946 q.; Preambula i st. 1 Konvenüii) kimi məhkum edilməsi və cəzalandırılması niyyətini nümayiş etdirir. Bu konsepsiyadan əldə olunan ilk nəticə ondan ibarətdir ki, Konvensiyanın əsaslandığı prinsiplər sivil ölkələr tərəfindən və hətta müqavilə yolu ilə möhkəmləndirilmədən belə məcburi prinsiplər şəklində tanınır. İkinci nəticə həm genosidin məhkum edilməsinin, həm də «bəşəriyyəti bu dəhşətli bələdən xilas etmək üçün» zəruri olan əməkdaşlığın ümumi xarakterində ifadə olunur. (Konvensiyanın preambulası) Beləliklə, Baş Assambleya və razılığa gələn tərəflər genosid haqqında Konvensiyaya müəyyən universal xarakter vermək niyyətində olmuşlar. Konvensiya açıq şəkildə əsl humanitar və sivil məqsədlər üçün qəbul olunmuşdur. ..

Onun məqsədi, bir tərəfdən, bir qrup insanın mövcudluğunun təmin edilməsi, digər tərəfdən isə ən əsas mənəvi prinsiplərin təsdiq edilməsidir. Belə konvensiyalarda razılığa gələn dövlətlər öz məqsədlərini güdmürlər; onların, hər birinin ayrılıqda və hamısının birlikdə ümumi maraqları var, hansı ki, Konvensiyanın *raison d'être* – i (mövcudluq səbəbi) olan həmin ali məqsədlərin əldə olunmasıdır. Konvensiyanı ruhlandıran ali ideallar iştirakçı dövlətlərin ümumi iradəsinə əsasən onun müddəalarının xarakter və məzmununu müəyyən etmişdir.

2.1. Erga omnes öhdəliyi və üçüncü dövlətlər üçün yaranan nəticələr

Artıq qeyd etdiyimiz kimi Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.). Bir sıra müqavilələrin mövcudluğunun yalnız bəzi qeyri-üzv dövlətlərə münasibətdə deyil, həm də «bütün dövlətlərə» münasibətdə nəticələr doğurması artıq mübahisə doğurmur.

Müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının 36-cı maddəsində deyilir ki,

«Müqavilə öhdəliyindən üçüncü dövlət üçün hüquq yaranır, əgər bu müqavilənin iştirakçısı həmin müddəə vasitəsilə üçüncü dövlətə və ya məxsus olduğu dövlətlər qrupuna və ya bütün dövlətlərə belə hüquq vermək niyyətində malikdirsə və əgər üçüncü dövlət bununla razılışırsa. Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, belə razılıq əksi sübut edilməyincə, ehtimal olunacaq.» (Article 36 §1 of the Convention of Vienna on the right of the treaties of May 23, 1969).

3. Konvensiyanın geriyə qüvvəsi

Azərbaycan qanunvericisi bu problemi həll etmək üçün «Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyə şamil olunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununu qəbul edir (12 may 2006-cı il).

Qanunun 1-ci maddəsində deyilir ki:

Bu Konstitusiyaya Qanunu Azərbaycan Respublikasında sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə, soyqırım və müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan mövcud cinayət qanunvericiliyi normalarının tətbiqini «**İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın və «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın müvafiq müddəalarına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilir.**

Bəzi dövlətlərin konstitusiyaları da (məsələn, Polşa, Portuqaliya) beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun geriyə qüvvəsinin geriyə şamil olunmasına icazə verir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, cinayət-hüquqi normalara yalnız istisna hallarda retroaktiv qüvvə verilir. Belə ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra hərbi cinayətkarları cəzalandırmaq üçün (1945-ci il Nürenberq və 1946-cı il Tokio tribunallarının nizamnamələri əsasında) cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normalara geriyə qüvvə verilmişdir (R.K. Məmmədov «Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi», dis. aytoreferat, Bakı 2005).

Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə görə

Bu maddə sivil dövlətlər tərəfindən tanınan ümumi hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq törədildiyi zaman cinayət əməli olan hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyin törədilməsinə görə istənilən şəxsin mühakimə olunmasına və cəzalandırılmasına mane olmur.

Bəzi cinayətlərə münasibətdə belə istisnalar İkinci Dünya Müharibəsi başa çatdıqdan sonra istisna hallarda tətbiq edilirdi. Bu zaman geriyə qüvvəsi olan qanunlar «hərbi cinayətlərdə, xəyanətdə və düşmənlə kollaborasionizmdə təqsirkar şəxsləri cəzalandırmaq üçün tətbiq olunurdu və bu cinayətlərin hər hansı hüquqi və mənəvi məhkum edilməsinə yönəlməmişdi». Burada Almaniya retroaktivliyin tətbiqinin qadağan olunması haqqında konstitusiya müddəasına istinad edərək qeyd-şərt edir. Lakin təcrübədə bu hərbi cinayətkarları müdafiə etmədi, çünki onların əməlləri nasizmə qədər mövcud olan qanunvericiliyə (Hitler rejiminin «qanunları qeyri-qanuni elan edildiyi üçün) görə hüquqazidd əməllər kimi tövsüf olunmuşdur (D.Qomgen, D.Xarris, L.Zevak. Evropeyskaə Konvenüia o pravax çeloveka i Evropeyskaə Soüialğnaə Xartia., M., 1998, s.268).

Nürenberq Tribunalında baş ittihamçılardan biri Xartli Şoukross öz çıxışında bildirir ki, «Tribunalın Nizamnaməsi yalnız cinayət törətmiş o şəxslərin məsuliyyətini müəyyən edir ki, hansılar ki, ümumi qanunvericilik baxımından aydın şəkildə belə görünür. «İndi siz törədilən zaman cinayət olmayan əmələ görə cəzalandırılacaqsınız» ifadəsi ilə «Siz indi törədilən zaman qanuna zidd olan və cinayət olan davranışa görə cəza çəkəcəksiniz» ifadəsi arasında böyük fərq var. ... Əgər bu qanunun geriyə qüvvəsidirsə, biz bəyan edirik ki, bütün sivil dövlətlərin təcrübəsində qanunun geriyə qüvvəsi üçün müəyyən hədləri müəyyən edən ali ədalət normalarına tamamilə uyğundur (İz vıstupleniy reçi qlavnoqo obvinitelə ot Velikobritanii Xartli Şoukrossa, proiznesennoy na zasedanii Mejdunarodnoqo Voennnoqo Tribunalı v Nörnberqe na proüesse po delu qlavnıx nemeükix voennıx prestupnikov 4 dekabrə 1945 q).

Eyni müddəadan çıxış edən 1966-cı il Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki,

«Bu maddədə heç bir şey bütün beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ümumi hüquq prinsiplərinə görə törədilən zaman cinayət əməli olan hər hansı hərəkət və ya xəyata görə hər hansı şəxsi məhkəməyə verməyə və cəzalandırmağa mane ola bilməz».

Beləliklə, beynəlxalq adət hüququ və hüququn ümumi prinsipləri ilə cinayət sayılan əməlləri törədən şəxslərə qarşı məsuliyyət təyin edən cinayət hüquq normalarının geriyə şamil edilməsi istisna edilmir (Deystvuöhe mejdunarodnoe pravo v 3-x tomax/pod red. Ö.M.Kolosova i G.S.Krivçikovoy, M., 1999, tom 2).

4. Genosid cinayəti ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə müddəti

Bundan əlavə, genosid cinayəti ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə müddəti məsələsi qaladırlarsa, qeyd edilməlidir ki, yalnız Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Tribunalın Nizamnaməsində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda genosidin hərbi və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən fərqləndirildiyini və müstəqil beynəlxalq cinayət növü kimi müəyyən olunduğunu nəzərə alsaq, onda «Hərbi cinayətlərə və insanlığa qarşı cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq olunmaması haqqında 1968-ci il BMT Konvensiyasında genosidin müstəqil cinayət kimi göstərilməməsinə başa düşmək olar. 1-ci maddənin b) bəndində genosid insanlıq əleyhinə cinayətin tərkib hissəsi kimi verilir. Bu, həm də genosidin həm insanlığa qarşı, həm də hərbi cinayətlərin bəzi elementlərini özündə daşması ilə izah olunur.

1968-ci Konvensiyasına görə hərbi cinayətlərə və insanlıq əleyhinə cinayətlərə münasibətdə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi prinsipi təsbit edilir və üzv - dövlətlərin üzərinə bu məqsədlə daxili qanunvericilik və ya digər tədbirlərin görülməsi öhdəliyi qoyulur. (Azərbaycan bu Konvensiyaya 1996-cı il avqustun 16-da, Ermənistan isə 1993-cü il iyunun 23-də qoşulmuşdur).

Regional səviyyə daşıyan «İnsanlıq əleyhinə cinayətlərə və hərbi cinayətlərə münasibətdə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında» 1974-cü il Avropa Konvensiyasının (Azərbaycan və Ermənistan bu Konvensiyanın üzvü deyil) 1-ci maddəsində «... Genosid Konvensiyasında sadalanan bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər»dən söhbət gedir.

Başqa sözlə, bu cinayət məsuliyyətə cəlb etmə müddətini tanımadığından beynəlxalq və milli səviyyədə müvafiq tədbirlər görüldüyü zaman gözlənilən nəticələr doğura bilməsi ehtimal olunandır.

II. Ratione personae məsələsi

Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsində deyilir ki, «Bu Konvensiyanın təfsiri, tətbiqi, yaxud yerinə yetirilməsi məsələsində Razılığa gələn Tərəflər arasındakı mübahisələr – genosiddə, yaxud 3-cü maddədə sadalanan əməllərdən birində bu və ya digər dövlətin məsuliyyəti barədə mübahisələr daxil olmaqla - mübahisə edən tərəflərdən hər hansı birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilir»

Başqa sözlə, Konvensiya üzvləri olan ölkələr avtomatik olaraq onun təfsiri, tətbiqi, yaxud yerinə yetirilməsi ilə bağlı digər üzv dövlətlərə qarşı şikayətlə Beynəlxalq Məhkəməyə müraciət edə bilirlər.

Bosniya – Herseqovina Yuqoslaviyaya (Serbiya və Çernoqoriya) qarşı işində 1993-cü ilin aprelində qəbul etdiyi qərardadında (Application de la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide (Bosnie-Herzégovine c. Yougoslavie (Serbie et Monténégro)), Ordonnance de la Cour indiquant des mesures conservatoires , Comme suite au communiqué de presse 93/9 du 8 avril 1993) özünün səlahiyyət məsələsinə toxunan Beynəlxalq Məhkəmə xatırladır:

O, o zaman müvəqqəti tədbirləri müəyyən edə bilər ki, iddiaçının istinad etdiyi və ya Statutda olan müddəalar prima facie Məhkəmənin öz səlahiyyətini əsaslandırma biləcəyi bazanı təşkil etsin; və bu qeyd daha çox *ratione personae* səlahiyyətinə tətbiq olunur, nəinki *ratione materiae* səlahiyyətinə.

Məhkəmə daha sonra o fakta istinad edir ki, Bosniya və Herseqovina öz müraciətində göstərir ki, Yuqoslaviya və BMT üzvü olan keçmiş Federativ Sosialist Respublikası olan Yuqoslaviya arasında «varislik» beynəlxalq birlik tərəfindən, o cümlədən BMT Təhlükəsizlik Şurası (777 sayılı Qətnamə), eləcə də Baş Assambleya (Qətnamə 47/1) tərəfindən mübahisələndirilmişdir. Məhkəmə Təhlükəsizlik Şurasının və Baş Assambleyanın qeyd olunan qətnamələrinə, eləcə də BMT-nin Hüquq Müşavirinin BMT yanında Bosniya – Herseqovina və Xorvatiyanın daimi nümayəndələrinə ünvanladığı məktubun mətninə istinad edir. Məktubda bildirilir ki, «BMT Katibliyinin 47/1 sayılı Qətnamənin BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbulunun praktik nəticələri ilə bağlı mövqeyi və müvafiq olaraq qəbul olunmuş qətnamə hazırkı mərhələdə Yuqoslaviyanın BMT-nin üzvü olub-olmaması və bu keyfiyyətdə Məhkəmənin Nizamnaməsinə Tərəf olub-olmaması sualı ilə bağlı prosedur məsələsi barədə qəti qərar qəbul etməmək üçün Məhkəməyə hüquqi çətinlik yaratmır. Nizamnamənin 35-ci maddəsi Məhkəmənin bu Nizamnamənin iştirakçılara açıq olduğunu bildirir, daha sonra:

«Digər dövlətlərə Məhkəmənin açıq olması şərtləri Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qüvvədə olan müqavilələrdə nəzərdə tutulan xüsusi müddəaların yerinə yetirilməsi ilə müəyyən olunur, bu şərtlər heç bir halda tərəfləri Məhkəmə qarşısında qeyri-bərabər vəziyyətə qoya bilməzlər»;

nəticədə Məhkəmə hesab etmişdir ki, bir Dövlət tərəfindən qüvvədə olan müqavilənin bu cür xüsusi müddəasının iştirakçısı olan digər dövlətə qarşı Nizamnaməyə üzv olmadan belə müvafiq qaydada iş qaldırıla bilər və bu Təhlükəsizlik Şurasının tənzimlədiyi şərtlərdən müstəqildir; nəinki çoxtərəfli konvensiyanın məhkəmə baxışına təqdim etmək şərti, məsələn Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsi. Nəzərdən keçirilən işdə Bosniya – Herseqovinanın istinad etdiyi IX maddə qüvvədə olan müqavilənin prima facie «xüsusi müddəası» kimi nəzərdən keçirilə bilər; nəticədə əgər Bosniya – Herseqovina və Yuqoslaviya Genosid haqqında Konvensiyanın iki üzvüdirsə, barəsində IX maddə tətbiq olunan mübahisə bütün hallarda prima facie Məhkəmənin *ratione personae* səlahiyyəti ilə bağlıdır.

Məsələ ilə bağlı qeyd edilməlidir, nə Azərbaycanın, nə də Ermənistanın beynəlxalq hüquq subyektiyi mübahisə obyektidir. Hər ikisi BMT və onun üzvləri tərəfindən tanınmış müstəqil dövlətlərdir.

III. Konvensiyanın mahiyyəti üzrə məsələlər

Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyanın tətbiqi (Bosniya – Herseqovina Serbiya və Çernoqoriyaya qarşı) üzrə Beynəlxalq Məhkəmənin 26 fevral 2007-ci il tarixli qərarında deyilir:

Bu konkret işdə Məhkəmənin səlahiyyəti yalnız genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinə əsaslanır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Məhkəmə Genosid haqqında Konvensiyada müəyyən olunmuş genosiddən fərqli beynəlxalq hüquqla nəzərdə tutulmuş digər öhdəliklərin iddia olunan pozuntuları ilə bağlı qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik deyil. Bu vacibdir, çünki baxılan işdə Bosniya-Herseqovində gözlənilmədən aşkar edilən faktlar ilə bağlı Məhkəməyə təqdim olunan zəngin sübut elementləri, nəzərdən keçirilən aktlar hərbi cinayətlər və ya insanlıq əleyhinə cinayətlərdə də rast gəlinir (eynidir). Lakin Məhkəmənin bu aktlarla bağlı qərar vermək səlahiyyəti yoxdur

Beynəlxalq Məhkəmənin sədri R.Higgins bildirir ki, biz yalnız genosid məsələsini nəzərdən keçirdik və genosidi hüquqi termin mənasında nəzərdən keçirdik, daha bəzi hallarda geniş mənada istifadə olunan termin kimi deyil.

İşin faktiki məlumatları həddindən artıq çoxdur. Hər bir tərəf min səhifədən artıq sənədli sübutlar təqdim etmişdir. Qərarın təxminən üçdə bir hissəsi sübutların təhlilinə həsr olunmuşdur. Məhkəmə iddia olunan vəhşiliklərin doğrudanmı törədildiyini və təsdiqləndiyi halda onun müəlliflərinin Məhkəmə tərəfindən Bosniya müsəlmanları kimi identifikasiya edilən qorunan qrupun bütövlükdə və ya bir hissəsini məhv etmək üçün xüsusi niyyətə malik olmaları ilə bağlı məsələlər üzrə öz nəticələrini təfəssilatı ilə təqdim edir. Məhz xüsusi niyyət və ya *dolus specialis* (xüsusi niyyət, qəsd, məqsəd) genosidi digər cinayətlərdən fərqləndirir. Bu halda iddiaçının, məsələn, Bosniya müsəlmanlarına qarşı qətlin özbaşına, qanunsuz törədilməsini müəyyən etməsi kifayət deyil. Əlavə element tələb olunur – qətlərin qurbanlarının məxsus olduğu qrupu məhv etmək üçün xüsusi niyyətlə törədilməsi barədə sübut.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Xocalı soyqırım ilə bağlı məsələni qaldırarkən ermənilərin (Ermənistan silahlı qüvvələrinin) Xocalı sakinlərini öldürməkdə xüsusi niyyətlərinin olması barədə sübutlar

təqdim etməlidir. Əks halda həmin əməllər hərbi və ya insanlıq əleyhinə cinayətlərin elementlərini təşkil etmiş olacaq və Genosid haqqında Konvensiyanın təsiri altına düşməyəcək.

Məhkəməyə görə genosid cinayətinin müstəsna ağırlığını nəzərə alaraq Məhkəmə tələb etdi ki, ittihamlar «tam sübutedici qüvvəyə» malik elementlərlə sübut edilsin. Məhkəmə deyir ki, biz özümüz bizə təqdim olunan sübut elementləri kontekstində faktları müəyyən etdik, lakin bizə həmçinin fərdlərlə bağlı prosedurlar çərçivəsində keçmiş Yuqoslaviya üçün Beynəlxalq Tribunalın (TPIY) faktları əsasında formulə edilmiş nəticələr (rəylər) əhəmiyyətli dərəcədə kömək etdi.

Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar beynəlxalq tribunal olmasa da, ölkə daxilində aparılan istintaqın faktoloji materiallarından, məcburi köçkünlərin şikayətləri ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin qəbul edəcəyi qərarlardan istifadə oluna bilər.(?)

Məhkəmə hesab edir ki, Bosniya-Herseqovinanın bütün ərazisində dəqiq yerləşən saxlanma (həbsxana) zona və düşərgələrində qətlərin və əslində fiziki və əqli bütövlüyə ciddi qəsdlər olan aktların kütləvi şəkildə törədilməsi inandırıcı şəkildə müəyyən olunmuşdur. Məhkəmə deyir ki, biz eynilə qurbanların dəhşətli mövcudluq şəraitinə məcbur edilməsi barədə də qəti nəticəyə gəlmişik. Bir çox hallarda Bosniya müsəlmanları bu aktların qurbanları olmuşlar. Lakin, Hiqqins qeyd edir ki, bir istisnaya diqqət yetirmək lazımdır – sübut elementləri dəhşətli aktların genosidi sübut etmək üçün zəruri olan qrupun məhv edilməsi spesifik niyyəti ilə müşayiət olunduğunu göstərmir, sübut etmir.

İddiaçı ona əsaslanır ki, spesifik niyyət barədə vəhşiliyin sistematik xarakterindən nəticə çıxarmaq olar. Lakin Məhkəmə bu arqumenti qəbul etmir. Spesifik niyyət dəqiq şəraitə münasibətdə inandırıcı şəkildə müəyyən olunmalıdır ki, sistematik davranış belə niyyətin sübutu kimi qəbul oluna bilsin və zəruridir ki, bu davranışın yeganə izahı genosid olsun.

Deməli, Azərbaycan Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələni qaldırarkən ermənilərin (Ermənistan silahlı qüvvələrinin) Xocalı sakinlərini öldürməkdə xüsusi niyyətlərinin olması barədə sübutlar təqdim edərək belə davranışın sistematik xarakter daşdığını və yalnız genosidlə izah olunduğunu sübuta yetirməlidir.

Lakin bu nəticələrdən vacib istisna da mövcuddur. Məhkəmə hesab etmişdir ki, Bosniya müsəlmanlarına qarşı yönələn qətlərin və əslində fiziki və əqli bütövlüyə ciddi qəsdlər olan aktların 1995-ci ilin iyulunda Srebrenikada törədilməsini sübut edən dəlillər mövcud olmuşdur. Bu aktlar VRS (Spriska Respublikasının ordusu) baş qərargahının rəhbərliyi altında, genosidi sübut etmək üçün tələb olunan spesifik niyyətlə törədilmişdir.

Genosidin Srebrenikada törədildiyini müəyyən edərək Məhkəmə daha sonra cavabdehin hüquqi baxımdan VRS- in aktlarına görə məsuliyyət daşıyıb - daşımamasını müəyyən etməlidir. Əgər VRS Serbiya və Çernoqoriyanın orqanı idisə (o vaxt o belə adlandırılırdı), belə nəticəyə gəlmək olardı ki, cavabdeh VRS-nin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımaq hüququnda olmuşdur. VRS sonuncunun (Serbiya və Çernoqoriyanın) təlimatları və ya direktivləri əsasında və nəzarəti altında hərəkət etmişdirsə, cavabdeh eynilə məsuliyyət daşımaq hüququnda olmuşdur. Malik olduğu informasiya kontekstində Məhkəmə bildirmişdir ki, Srebrenikadakı kütləvi qırğınların cavabdehin orqanları tərəfindən törədildiyi müəyyən edilməmişdir. O, eyni zamanda bildirmişdir ki, kütləvi qırğınların cavabdehin təlimatları və ya direktivləri əsasında həyata keçirilməsi, nə sonuncunun kütləvi qırğınların törədildiyi əməliyyatlar üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirməsi müəyyən olunmamışdır. Bu beynəlxalq hüquqda tətbiq olunan meyardır. Həqiqətdə hər şey onu göstərirdi ki, Srebrenikanın müsəlman icmasının yetkinlik yaşına çatmış kişi əhalisinin öldürülməsi qərarı VRS baş qərargahı tərəfindən qəbul olunmuşdu, lakin Yuqoslaviya Federativ Respublikasının təlimatları və effektiv nəzarəti olmadan.

«Scorpions» yarımhərbi bölməsinə gəlincə, iddiaçı 1995-ci ilin iyulunda Srebrenikanın yaxınlığındakı zonada yerləşən Trnovoda 6 Bosniya müsəlmanının hərbiçilər tərəfindən edam edilməsini göstərən videoyazını Məhkəməyə təqdim etdi. Bu yazı əvvəlcə serb televiziyasında və TPIY (keçmiş Yuqoslaviya üçün Tribunal) qarşısında Miloşeviçin işi üzrə prosesdə yayımlanmışdır. Bu videoyazıdan başqa, cavabdehin «Scorpions»-lərin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşdığını hesab edən iddiaçı Məhkəməyə digər sübutlar təqdim etmişdir. Məhkəmə ona təqdim olunan bütün məlumatları sistematik nəzərdən keçirmişdir. Lakin o, yalnız ona təqdim olunan dəlillər əsasında fikrini bildirə bilər. Beləliklə, bu dəlillər əsasında Məhkəmə 1995-ci ilin ortasında Trnovoda «Scorpions»-lərin hərəkətlərinə görə cavabdehin məsuliyyət daşması barədə nəticəyə gəlmək imkanında olmamışdır.

Genosid haqqında Konvensiyada göstərilən iştirakçılıqla əlaqədar Məhkəmə müəyyən etməli idi, doğrudanmı cavabdeh Srebrenikadakı hadisələrə imkan verən və ya asanlaşdıran vasitələr təqdim etmişdir və bu köməyin genosid törədilməsi üçün istifadə olunacağını tam dərk etmişdir. Aydın ki, cavabdeh Spriska Respublikasına və VRS-yə siyasi, hərbi və maliyyə baxımından əhəmiyyətli dərəcədə kömək etmişdir və bu Srebrenikadakı faciəvi hadisələrə qədər olmuşdur və bu kömək həmin hadisələr zamanı da davam etmişdir.

Lakin iştirakçılığın başlıca şərti yerinə yetirilməmişdir: Məhkəmə cavabdehin hakimiyyət orqanlarının bu köməyi təqdim edən zaman VRS-nin genosidi xarakterizə edən spesifik niyyətlə hərəkət etdiyini tam dərk etmələrini sübuta yetirən heç bir inandırıcı dəlilə malik olmamışdır.

Hüquqi baxımdan genosiddə iştirakçılıq və genosidin qarşısının alınması öhdəliyinin pozulması arasında fərqi müəyyən etmək çətindir. Məhkəmə hesab etmişdir ki, inandırıcı şəkildə sübut olunmuşdur ki, Yuqoslaviya Federativ Respublikasının rəhbərləri və ilk növbədə Miloşeviç Srebrenika regionunda Bosniya serbləri və müsəlmanları arasında hökm sürən xüsusi nifrət dolu iqlimi, nə də orada ehtimal oluna biləcək kütləvi qırğınları qətiyyətlə inkar etmirdilər. Ola bilsin, onlar genosidin törədilməsi ilə əlaqədar xüsusi niyyətin olması barədə bilməmişlər, lakin Srebrenikada ciddi genosid riskinin mövcudluğu aydın olmalı idi. Bu bənd vacibdir, çünki genosidin qarşısının alınması öhdəliyini yaradır. Bu öhdəlik Genosid haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Burada dəqiqləşdirmək lazımdır ki, hüquq məsələsi cavabdehin genosiddən yayınmaq üçün Spriska Respublikası və VRS ilə sıx əlaqələrindən istifadə edib-etmədiyi halı bilmək deyil. Hüquq məsələsi cavabdehin genosidin qarşısını almaq üçün ixtiyarında olan bütün tədbirləri görüb-görməməsini bilməkdən ibarətdir.

Məhkəmə hesab etdi ki, cavabdeh genosidin qarşısını almaq üçün hərəkət edə bilərdi və etməli idi, lakin o, bunu etmədi. Cavabdeh bir tərəfdən onun hakimiyyət orqanları digər tərəfdən Spriska Respublikası və VRS arasında siyasi, hərbi və maliyyə əlaqələrinin olmasına baxmayaraq Srebrenikada kütləvi qırğınların qarşısını almaq üçün heç nə etməmişdir. Nəticədə Genosid haqqında Konvensiyada təsbit olunan genosidin qarşısını almaq öhdəliyini pozmuşdur.

Digər öhdəlik genosidin cəzalandırılmasıdır. Genosid haqqında Konvensiyanın VI maddəsi tələb edir ki, genosiddə və ya III maddədə göstərilən əməllərin birində ittiham olunan şəxslər həmin əməlin törədildiyi dövlətin ərazisindəki səlahiyyətli məhkəmədə, yaxud beynəlxalq cinayət məhkəməsində mühakimə edilməlidir. Qeyd olunan halda genosid cavabdehin ərazisində yerləşməyən Srebrenikada baş vermişdir. Beləliklə, sonuncu Srebrenikada genosiddə iştirak etməkdə ittiham olunan şəxsləri öz məhkəmələri qarşısında təqib edə bilmədiyinə görə məsuliyyət daşıya bilməz. Deməli, vacib məsələ cavabdehin onun ərazisində yerləşən və TPIY tərəfindən Srebrenikada kütləvi qırğınlarla əlaqədar genosiddə ittiham olunan bütün şəxslərin həbsi və verilməsini həyata keçirərkən TPIY ilə əməkdaşlıq etmək öhdəliyinə riayət edib etməməsini bilməkdən ibarətdir.

Məhkəmənin bu cür yanaşmasını nəzərə alaraq, Ermənistan tərəfindən genosidin qarşısının alınması və cəzalandırılması öhdəliyinin pozulması sualının qoyulmasıdır. Yəni Ermənistan genosidin qarşısını almaq və cəzalandırmaq üçün hərəkət edə bilərdi və etməli idi, lakin o, bunu etmədi.

Belə ki, Məhkəmə çoxlu sayda və müvafiq informasiyanı qeyd etməyi yaddan çıxarmadı. Bu informasiya fikirləşməyə imkan verirdi ki, TPIY tərəfindən Srebrenika genosidinin başlıca məsul şəxslərindən biri kimi təqib olunan general Mladiç bir sıra hallarda və son illər bir sıra mühüm vaxtlarda cavabdehin ərazisində olmuşdur və ola bilsin hazırda hələ də onun ərazisindədir və serb hakimiyyət orqanları onun yerini müəyyən etmək və həbs etmək üçün səlahiyyətlərində olan və məntiqlə istifadə edə biləcəkləri vasitələrdən istifadə etməmişlər. Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir ki, cavabdeh TPIY ilə tam əməkdaşlıq öhdəliyini yerinə yetirməmiş və nəticədə genosidi cəzalandırmaq öhdəliyini pozmuşdur.

Məhkəmə hesab etmir ki, cavabdeh özü Srebrenikada genosid törətmişdir, ya da ona görə məsuliyyət daşıyır. Bu mənada əhəmiyyətli reparasiya (kompensasiya) məsələsi qoyulmur. Genosidin qarşısının alınması öhdəliyinin pozulmasına gəlinə, Məhkəmə həmçinin hesab etmişdir ki, iddiaçının təklif etdiyi kimi Məhkəmənin bəyanatı özü-özlüyündə müvafiq satisfaksiyadır. Cavabdeh tərəfindən genosidin cəzalandırılması öhdəliyinin pozulmasına gəlinə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, bu davam edən pozuntudur. Ona görə də, Serbiya dərhal bu öhdəliyi tam yerinə yetirmək üçün effektiv tədbirlər görməli, genosiddə ittiham olunan şəxslərin mühakimə olunmaq üçün TPIY-yə verməli və bu Tribunalaya tam əməkdaşlıq etməlidir.

Başqa sözlə, Məhkəmə genosidin cəzalandırılması öhdəliyinin pozulmasının uzanan, yəni davam edən pozuntu hesab edir. Bundan əlavə, artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi Genosid haqqında Konvensiya bəyan edir ki, «Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir» (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.), yəni hamı üçün nəzərdə tutulan öhdəlikdir, başqa sözlə ümumi xarakter daşıyır.

Beləliklə, Məhkəmədə beynəlxalq hüquqda ümumi öhdəlik kimi, yəni bütün dövlətlərin yerinə yetirməli olduğu öhdəlik kimi qiymətləndirilən genosidin qarşısını almaq və cəzalandırmaq öhdəliyinin pozulması və pozuntunun davam etməsi, Ermənistan tərəfindən satisfaksiyanın təmin edilməsi məsələsi qaldırılmalıdır.

Soyqırımlar arasında nə fərq var?

Soyqırım - müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədar olaraq məqsədli şəkildə yox edilməsi prosesidir. Ən qorxulusu odur ki, bu cinayət insanlar birliyinin müxtəlifliyinin itirilməsinə və beynəlxalq nizamlaşma qanunauyğunlarının əsaslarının sarsılması təhlükəsi yaradır. Soyqırım- beynəlxalq hüququn qəbul edilmiş ümumi prinsip və normalarının, habelə insan hüquq və azadlıqlarının kobud sürətdə pozulmasıdır.

Bəşər tarixində elə hərbi cinayətlər olub ki, onlar xarakter etibarilə soyqırım kimi xarakterizə edilib, elələri də olub ki, beynəlxalq cinayət kateqoriyasına uyğun tövsih olunub, elələri də olub ki, bütün kateqoriyalar üzrə həm soyqırım, həm beynəlxalq cinayət kimi xarakterizə olunsada layiqli qiymətini almayıb. Kateqoriya deyiləndə cinayətlərin mahiyyətinin İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq, Tokio) nizamnaməsində istifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməsindən sonra yekun çərçivəyə salınmış müddəalar nəzərdə tutulur.

Bu yazıda dünyanın siyasətdə olduğu kimi, insan məhvinə, tələfatına, uşaqların göz yaşlarına, milyonlarla insanın yurdsuz-yuvasız qalmasına, o insanların öz torpaqlarına qayıda bilmək qədər sadə istəklərinə belə ikili yanaşmasına diqqət yönəldilir. Soyqırımlar arasında fərq qoymaq müasir dünyanın əsl simasıdır. Beləliklə,

Zaman: mart-aprel 1918-ci il.

Məkan: Azərbaycan

Fakt: Azərbaycanlıların soyqırımı

Hadisə: 1918-ci ilin mart ayının son üç günündə təkcə Bakıda otuz mindən çox əhalini erməni vəhşiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. 1918-ci ildə erməni quldur dəstələri insanlara qarşı vəhşi amansızlıq etdikləri kimi, mədəniyyət abidələrini və tarixi abidələri də vəhşicəsinə dağıdır, məscidləri yandırır, memarlıq incisi sayılan binaları yerlə-yeksan edirdilər. Mart qırğını haqqında olan mənbələrdə göstərilir ki, ermənilər bir çox qədim binaları, o cümlədən Cümə məscidini, İsmailiyyə binasını top atəsinə tutaraq dağıtmışlar. 2007-ci ildə Qubada aşkar olunan "Quba kütləvi məzarlığı"nda 1918 ildə ermənilər və bolşeviklər tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş azərbaycanlılar və Yahudilər basdırılıb. İndiyənədək burada min nəfərdən çox insan qalıqı tapılıb

Səbəb: Azərbaycanlı olmaları

Nəticə: İstintaq bu cinayətdə əli olan Stepan Lalayevin, Qavril Qaraoğlanovu, Arşak Gülbəndovu, Mixail Arzumanovun, Sedrak Vlasovu, Samvel Doliyevi, Petrosyançı və "bərbər" Ovanesin günahını tam sübuta yetirən faktlara malik olsa da onlar cəzadan yaxa qurtara bilməmişlər. Daşnak dəstələrinin komandiri Hamazasp uzun müddət xaricdə yaşayıb. Daşnaksutyun ideoloqlarından biri Simon Vraçyan (o, Naxçıvan, Zəngəzurda 10 mindən çox azərbaycanlının qatili kimi tarixdə tanınır) 1921-ci ilin yanvarında Sovet Ermənistanının rəhbəri təyin olunur. 1936-cı ildə ABŞ-a qaçır və uzun müddət ABŞ prezidentinin Yaxın Şərq məsələləri üzrə məsləhətçisi işləyir. Digər erməni faşisti, azərbaycanlılara qarşı ən qəddar cinayətlərə imza atan quldur, Qaregin Njde sonradan Hitler Almaniyasında general olub.

Siyasi qiymət: Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə azərbaycanlıların ümummillə lideri Heydər Əliyevin 27 mart 1998-ci il «31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı haqqında» fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü elan edilib.

Vaxt: 1933-1945

Məkan: Avropa

Fakt: yəhudi soyqırımı (holokost)

Hadisə: Holokost- günahsız insanların alman millətçiləri və kollaborasionistlər tərəfindən sistematik olaraq təqib edilməsi və məhvi. Yəhudi xalqının 1/3-i bu dəhşətli faciələrin qurbanı olub. Avropada yaşayan yəhudilərin 60%-i, qaraçıların isə ¾-ü soyqırım qurbanları olublar. Əsirlər üzərində insanlıqdankənar tibbi sınaqların aparılması da holokost cinayətləri sırasına aid edilib. Ümumilikdə 6 milyon yəhudi məhv edilib.

Səbəb: antisemitizm

Nəticə: Oktyabr 1945- noyabr 1946-cı illər. Nyurnberq prosesi. Faşist Almaniyanın 25 yüksək çinli məmurunun məhkəməsi keçirilmiş, onlardan Hering, Ribbentrop, Keytel, Kaltenbrunner, Rozenberq, Franka, Frika, Ştrayxer, Zaykel, Zeys-İnkvarta, Borman(qiyabi), Yodl ölüm cəzasına, Hessa, Funka, Reder ömürlük həbsə, Şirax və Şpyera 20 illik həbs cəzasına məhkum olunublar.

Siyasi qiymət: bir neçə ölkəni çıxmaqla bütün dünya “xolokost”u bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi tanıyıb. Almaniya təzminat ödəyir. Bəzi ölkələrin qanunlarında “Xolokost”u tanımaqdan imtinaya görə ciddi cəzalar nəzərdə tutub.

Zaman: 10 iyun 1942.

Məkan: Lidiçe, Çexiya.

Fakt: Lidiçenin yer üzündən silinməsi

Hadisə: Bohemiya və Moraviyanın Protektoru Raynhard Heydrixin 27 may 1942-ci ildə qətlə yetirilməsində almanlar bu kəndin əhalisini günahkar biliblər. 10 iyunda “Prins Yevgeni” diviziyası kəndi mühasirəyə alaraq, dəhşətli cinayət törədirlər. 16 yaşdan yuxarı 172 kişi qətlə yetirilir, 172 qadın Ravensbryuk konslagerinə göndərilir. Onlardan 60 nəfəri orada dünyasını dəyişib. 105 uşaq almanlaşdırılıb, qalan 82-si qətlə yetirilib. Bütün kənd yandırılıb. Hadisənin səhərişi günü kənddən yalnız dağıntılar qalıb.

Səbəb: alman məmurun ölümü

Nəticə: hərbi cinayəti törətmiş bütün canilər məhkəmə qarşısında dayanıblar.

Siyasi qiymət: 60 ildən çoxdur ki, Lidiçe faciəsi soyqırım kimi qeyd olunur.

Zaman: 22 mart 1943-cü il

Məkan: Xatın kəndi, Belarus

Fakt: Kəndin yer üzündən silinməsi, əhalinin qırılması

Hadisə: Xatın kəndindən 6 km aralıda partizanlar alman qərargah maşınına partladaraq aradan çıxmışlar. Partlayan maşının içərisində 118-ci mühafizə polisinin zabidləri olub. Onlardan hauptman Hans Völke yüngül atletika üzrə olimpiya çempionu olmuş ilk almandır. Almanların qənaətinə görə hadisəni törədənlər Xatın kənd sakinləri və ya bu kənddə gizlənən partizanlar ola bilər. Qoca, uşaq, qadın hamı məhv edilib. 149 nəfər taxta binaya yığılaraq yandırılıb. Onlardan 75-i uşaq olub.

Səbəb: alman zabitinin qətlə

Nəticə: Mühərribə bitəndən sonra həmin batalyonun qərargah rəisi Qırmızı Ordunun leytenantı Vasyura və Meleşko güllələnmə cəzasına məhkum ediləblər.

Siyasi qiymət: Xatın bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi tanınıb.

Zaman: 10 iyun 1944-cü il.

Məkan: Oradur-sür-Qlan, Fransa

Fakt: 2600 nəfərlik qəsəbə tarixdən silinib

Hadisə: 10 iyun 1944-cü ildə hauptsturmfürer Kanın rəhbərliyi altında kənd mühasirəyə alınır. Almanların qənaətinə görə kənd yaxınlığında partladılaraq, qarət edilən alman kolonuna hücumu fransız partizanlar (maklar) təşkil ediblər və onlar Oradurda gizləniyəblər. Kişilər güllələndən sonra, yandırılıblar. 197 nəfər qətlə yetirilib. 240 qadın və 205 uşaq kilsədə yandırılıb.

Səbəb: talanmış 6 milyon franklıq qızılın axtarışı

Nəticə: 1953-cü ildə Bordoda 28 nəfər məhkəmə qarşısına çıxıb: 7 alman, 21 elzaslı. 1958-ci ilə qədər amnistiya aktı ilə bütün almanlar azad olunublar.

Siyasi qiymət: Prezident Şarl de Qoll Oradur-sür-Qlanı “Memorial mərkəz” elan edib. Genosid kimi qiymətləndirilib.

Zaman: 1948-1952

Məkan: Ermənistan.

Fakt: Azərbaycanlıların deportasiyası

Hadisə: Azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi deportasiyası əsasən 1948-1953-cü illərdə Stalinin göstərişi ilə həyata keçirilmişdir. 1947-ci il dekabrın 23-də İ. Stalin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" SSRİ Nazirlər Sovetinin 4083 nömrəli qərarını imzalayıb. 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min və 1950-ci ildə 50 min nəfərin köçürülməsi nəzərdə tutulurdu.

Səbəb: azərbaycanlı olmaları, etnik təmizləmə

Nəticə: Bu proseslər zamanı ermənilər Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların yüzlərlə yaşayış məntəqəsini yerlə-yeksan edib, 30 minə yaxın evi dağıdıb və yandırıb, qoca, uşaq və qadınların da daxil olduğu 140 min insanı vəhşicəsinə qətlə yetirib, 750 mindən artıq azərbaycanlı didərgin salınıb. Bu cinayətin memarı SSRİ-nin erməni Mikoyan, Stalin, Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Q. Harutyunov, SSRİ Xarici işlər naziri Molotov və digərləri heç bir cəza almayıblar

Siyasi qiymət: Ümummilli lider Heydər Əliyev 18 dekabr 1997-ci ildə “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” fərman imzalayıb.

Zaman: 16 mart 1968

Məkan: Sonqmi vilayəti, Vyetnam

Fakt: 500 vyetnamlının qətli, qadınların kütləvi zorlanması

Hadisə: Döyüşlərdən birində əsgərlərin sevimli serjantı Corc Koks həlak olur. Kapitan Medina and içir ki, serjantın qisası alınacaq. Sonqmi bölgəsinə üç istiqamətli hücum təşkil olunur. Kənddə heç bir silahlı aşkar etməyən əsgərlərə dinc sakinlərə atəş açmaq əmr edilir (əmrli leytenant Uilyam Kelli verilir). Kənd bombardman olunur. Qaçanlar yerindəcə güllələnir. Ümumilikdə, 173 uşaq, 182 qadın, 149 kişi qətlə yetirilib.

Səbəb: Əsgər yoldaşının qisası

Nəticə: Hərbi tribunal qarşısında 6 nəfər dayanıb, yalnız Uilyam Kelli cəzalanıb. O da ki, 3 il yarım....

Siyasi qiymət: Sonqmi soyqırımı bəzi ölkələr tərəfindən tanınıb.

Zaman: 25-26 fevral 1992-ci il.

Məkan: Xocalı, Azərbaycan

Akt: azərbaycanlıların soyqırımı

Hadisə: 1992 – ci ilin fevral ayının 25 – dən 26 – a keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş keçmiş SSRİ – nin 366 – cı motoatıcı hərbi alayının bilavasitə iştirakı ilə Xocalı şəhərinə hücum etmişlər. Fevral ayının 26 – ı səhər saat 5 – ə qədər şəhər zəbt edilmişdir. Şəhəri tərk etməyə məcbur olan əhali dağlara, meşələrə, kimi isə yaxınlıqda azərilərin yaşadığı Ağdam şəhərinə üz tutmuş, bu zaman əvvəlcədən qurulmuş pusquya düşərək güllə-baran edilmişlər. Cinayətkar erməni hərbi birləşmələrinin vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər şəhid, 487 nəfər şikəst olmuş, 1275 nəfər dinc sakin – qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək, aqlasığmaz erməni zülmünə, təhqirlərə və həqarətlərə məruz qalmışlar. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyildir. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlardır. Bu cinayət nəticəsində 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 24 uşaq hər iki valideynini itirmiş, 130 azyaşlı uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir.

Səbəb: azərbaycanlı olmaları

Nəticə: Xocalı faciəsini törədənlərdən biri Robert Köçəryan və Serj Sarksyen Ermənistan prezidenti seçiliblər. Batalyon komandiri Seyran Ohanyan isə hazırda işğalçı dövlətin müdafiə naziridir. Bundan başqa 366 alayın komandir müavini B. Baymukov, birinci batalyonun komandiri İ. Moiseyev, ikinci batalyonun komandiri S. Ohanyan, üçüncü batalyonu komandiri E. Naboknik, birinci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyen, alayın kəşfiyyat rəisi mayor Hayriyan, rota komandiri O. Mirzoyan, kəşfiyyat bölmə rəisi Xrinxua, tank rotasının komandiri Qarmaş, rota komandiri baş leytenant Hakonyan, batariya komandiri Əzizyan, kəşfiyyat komandirinin müavini Bondarev hələ də azadlıqdadırlar və Xocalının işğalı zamanı qazandıqlarını xərcləyirlər.

Zaman: 6 -25 iyul 1995-ci il.

Məkan: Srebreniça, Bosniya-Hersoqovina

Fakt: Müsəlman boşnakların məhvi

Hadisə: 1992-ci ildən başlayan etnik təmizləmənin məntiqi yekunu. 1993-cü ildə bağlanan atəşkəs sazişini Bosniya serbləri pozurlar. Serblər iki ildən sonra tank və ağır artilleriyanın dəstəyi ilə hücumu keçdilər. BMT sülhməramlıları müqavimət göstərə bilmirlər. Təkcə 2500 kişi və uşaq meyidi yalnız bir qəbiristanlıqdan tapıldı. Ümumi say 8 min nəfər olub.

Səbəb: etnik təmizləmə, boşnakların hücumlarına cavab.

Nəticə: Srebreniça etnik təmizləndi. Serb respublikasının prezidenti Radovan Karacic, Radko Mladiç, Radislav Krstić (ömürlük həbs), Milorad Pelemiş, Drajen Erdemoviç (1996-cı ildə 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib), Mladiç həbs olunublar.

Siyasi Qiymət: 2007-ci ildə Beynəlxalq Tribunal serblərin bu hərəkətini soyqırım kimi qiymətləndirib. 2009-cu ildə Avropa Parlamenti 11 iyulu “Srebreniça soyqırımının anım günü kimi” tanıyıb

Belə. İndiyə qədər yazdıqlarımızı, dediklərimizi müqayisəli, lakin təhlilsiz verdik. Bəlli oldu ki, bu hadisələri törədənlər ən azı 3 il yarımliğa da olsa belə cəzaya məruz qalıblar. Təkcə ermənilərdən başqa. Baxmayaraq ki, 1918-ci ildən bu günə kimi ermənilərin təkcə azərbaycanlılara qarşı törədikləri soyqırım siyasətinin nəticəsi ötən əsrdə törədilən digər hərbi cinayət və soyqırımların nəticəsindən ağırdır. Amma nəticə yoxdur. Bəli, Hitler və Stalin, Mussoloni, Pol Pot qanıçən cəlladlar olublar. Onların ayrı-ayrı səngərlərdə yazdıqları ssenarilərə görə 50 milyon insanın həyatına son qoyub. Bəs, Köçəryan, Sarksyen, Ohanyan, Mikoyan, Qaregin, Njde, Hamazaps? Bunlar kimlərdir? Oradurda, Lidiçədə, Xatında cəmi 5 min adam qətlə yetirilib,

onlara siyasi qiymət soyqırım adı altında verilib. Bəs, 1918-ci ildə Bakıda, Şamaxıda, Qubada baş verənlərə kim qiymət verəcək? Yalnız İslam Konfransı Təşkilatımı? Yalnız prezidentimizmi? Axı, yuxarıda sadalanan kriteriyalardan hansı soyqırım kriteriyalarına uyğunlaşmır? Hamı dünya ictimaiyyəti, hamı sülhpərvər qüvvələr, hamı haqq-ədalət? Yenədəmi ikili standartlar?

Sənan Nəcəfov

“Kaspi”.-2010.-27 fevral-1 mart.-N.37.-S.6.

Xocalı faciəsi beynəlxalq hüquqda soyqırımı kimi tövsih olunur

Ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər birbaşa olaraq beynəlxalq hüquqa ziddir

Son 20 ilin ən dəhşətli hərbi cinayətlərindən biri 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistanın və Dağlıq Qarabağ bölgəsinin erməni silahlı dəstələri və Xankəndində yerləşən keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının mayor Seyran Ohanyanın başçılığı altında Xocalıya hücumu zamanı qeydə alınıb. Bu, dinc əhaliyə qarşı soyqırımı aktı idi.

Xocalıda baş verən hadisələri bütün dünya ictimaiyyəti ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı kimi tanımalıdır. Çünki soyqırımının beynəlxalq hüquqda tövsihi Xocalıda faciəsində əks olunur. Soyqırımı hər hansı bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupun tam və qismən məhv edilməsi məqsədilə hərəkətlərdə ifadə olunan və aşağıdakı yollarla həyata keçirilən beynəlxalq cinayətdir:

- Bu qrupların üzvlərinin öldürülməsi;
- Onların sağlamlığına ağır zərər yetirilməsi;
- Uşaqların doğulmasına zorakı əngəllər yaradılması;
- Bir qrupa mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa keçirilməsi;
- Zorla köçürmə;
- Qrupun məhv edilməsinə yönələn şəraitin yaradılması.

Soyqırımı cinayəti ilk dəfə olaraq 1948-ci il 9 dekabr BMT Baş Assambleyasının 260 A (III) sayılı qətnaməsi ilə beynəlxalq hüquqi status alıb. Bununla yanaşı, Xocalı hadisələrinə soyqırımı kimi qiymət verməyə istinad ediləcək bir çox beynəlxalq hüquq norması və müqavilə mövcuddur. Bunlardan:

- Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (burada soyqırımı təşkil edən hərəkətlər bəşəriyyətə qarşı cinayətlər və hərbi cinayətlər kimi tövsih olunur).

- Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Yuqoslaviya üzrə Nizamnaməsinin 4-cü maddəsi.

- Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Ruanda üzrə Nizamnaməsinin 1-ci maddəsi.

- Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunun 6-cı maddəsi.

- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi.

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

Bütün bunları nəzərə alaraq "Soyqırımı" hüquqi norması cinayət kimi beynəlxalq hüquqa əsasən aşağıdakı hüquqi nəticələri doğurur:

a) Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət təcibi və cəzalandırılması qaçılmazdır.

b) Cinayət tərkibi təkcə soyqırımı aktının törədilməsi deyil, həm də soyqırımı törədilməsi məqsədi ilə sui-qəsd, soyqırımı törədilməsinə birbaşa və açıq şəkildə təhrikçilik, soyqırımı törədilməsinə qəsd və soyqırımında iştirakdır.

c) Soyqırımı törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiyanın prinsipləri tətbiq edilməlidir.

d) Soyqırımı cinayəti törədilərkən əmrin icrasına istinad etmək məsuliyyətdən azad etmir.

e) Rəhbərlər soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması üzrə hərəkətləri həyata keçirmədiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

f) Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinin tətbiqinə cəlbətmə müddəti tətbiq edilmir.

g) Soyqırımı cinayətinə münasibətdə qanunun retroatik tətbiqinə yol verilir.

h) Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri üçün tələb edən ölkəyə verilməlidir.

Tarixin bu səhifəsində beynəlxalq hüququn ümum tanınmış normaları ilə qorunan insan hüquq və azadlıqları kobudcasına pozulub. Ermənilərin Xocalıda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər birbaşa olaraq beynəlxalq hüquqa ziddir. Birincisi, Xocalıda baş verən hadisələrdə azərbaycanlıların təbii hüquqları - xüsusilə yaşamaq, azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq, mülkiyyət hüquqları kəskin şəkildə pozulub və tapdanılıb. İkincisi, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi bu soyqırımında İnsan hüquq və azadlıqlarını özündə əks etdirən Cenevrə konvensiyası, BMT-nin Baş Məclisinin 10 dekabr 1948 -ci ildə elan olunan İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin, "insan hüquqlarının ümumi və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının, BMT-nin Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Paktın maddələri ermənilər tərəfindən ciddi şəkildə pozulub.

Üçüncüsü, 1948-ci il 10 dekabrda elan olunan BMT Baş Məclisinin İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin aşağıdakı maddələri pozulub:

a) maddə 2: Hər bir şəxs dilindən, dinindən, milliyyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

b) maddə 3: Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var.

c) maddə 5: İnsan ləyaqətini alçaldan, insaniyyətlərdən kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.

d) maddə 9: Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

e) maddə 17: Hər bir insanın əmlaka malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Xocalıda baş verən soyqırımı aktında "İnsan hüquqlarının ümumi və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının da maddələri pozulub:

a) maddə 2: Hər bir insanın həyat hüququ qanunla mühafizə olunur. Cəzalandırılması qanunla nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsinə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılan ölüm hökmünün icrasından başqa, heç kəs qəsdən həyatdan məhrum edilə bilməz.

b) maddə 3: Heç kəs işgəncələrə, qeyri-insani rəftara və ya ləyaqətini alçaldan cəzaya məruz qalmamalıdır.

c) maddə 4: Heç kəs köləlikdə və ya məcburi vəziyyətdə saxlanılmamalıdır.

d) maddə 5: Hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir.

e) maddə 8: Hər bir insan onun şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsi, mənzil toxunulmazlığı və yazışma sirri hüququna malikdir.

Rusiyanın "Memorial" hüquq müdafiə mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə konvensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir.

Silahlı dəstələrin hərəkətləri Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinin kobud surətdə pozulması deməkdir (BMT Baş Assambleyası 14.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir).

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri element sayılır. Bu obyektiv cizgi soyqırımı cinayətini digər analogi beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Bu əməllər heç bir halda təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, belə bir hərəkətin törədilmə niyyətinin vaxtı və onların mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırımı kimi tövsiyə olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfəəti nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini üzə çıxarmaq tələb olunur. Xilas olmağa can atan Azərbaycan mülki əhalisinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması soyqırımı niyyətini sübut edir. Bu cinayətin məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlmiş olduğu göz önündədir.

Soyqırımı cinayətinin təhlili zamanı onun 3 əsas hissəsi üzə çıxarılır:

- məlum, milli, etnik, irqi və ya dini qrupun varlığı;

- belə bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətinin olması (mens rea);

- məlum qrupa münasibətdə soyqırımı kimi təfsir olunan hərəkətlərdən hansısa birinin törədilməsi (actus reus).

Deməli, soyqırımı aktı mütləq milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlmiş olmalıdır. Digər qrupa qarşı, məsələn, siyasi və sosial qrupa qarşı yönəlmiş belə hərəkətlər soyqırımı kimi tövsiyə oluna bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş hərəkətin ümumi nəticələri üzrə konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırımı cinayətinin tövsiyə olunmuş əlaməti olaraq niyyət özündə bir neçə fərqli tərkib hissələrini birləşdirir:

- niyyət bu və ya digər konkret qrupa mənsub şəxslərin təsadüfi olaraq bir nəfərinin və ya bir neçə nəfərinin məhv edilməsindən ibarət olmamalı, bütövlükdə qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı qurbanlarının müəyyən edilməsinin həlledici əlaməti onların fərdiliyi deyil, məhz onların qrupa mənsubluğudur;

- niyyət qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv bir insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtina etməkdir. Ayrıca bir insanın qətlə yetirilməsi (soyqırımı) ayrıca bir fərdin yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi xarakterizə olunur. Müvafiq olaraq, actus reus (qadağan edilmiş hərəkət) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğuna qarşı yönəlmiş olmalıdır;

- niyyət qrupun məhz tamamilə və ya qismən məhvindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin tövsiyə olunması üçün bütöv qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə nail olunma tələb edilmir. Bunun üçün etnik qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə

cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətlərdən birini törətmək yetərlidir. Soyqırımının obyektiv tərəfi olan "məhv etmək" anlayışı fiziki və ya bioloji təsir yolu ilə həyatdan məhrum etmək mənasına gəlir.

BMT-nin beynəlxalq məhkəməsi "Barselona Traction" işi üzrə qərarında soyqırımı aktının qadağan edilməsi üzrə öhdəliyi "erga omnes" öhdəlikləri adlandırır. Beynəlxalq məhkəmə "Soyqırımı cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəzalar" Konvensiyasının əsasında duran prinsipləri bütün dövlətlər üçün məcburi xarakterli normalar kimi tanıyır.

SƏNAN

"Kaspi".-2010.-24 fevral.-№34.-S.6., 25 fevral.-N.35.-S.6.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası — Xocalı soyqırımı

Həvva MƏMMƏDOVA,

*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü,
tarix elmləri namizədi*

Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, vətəninə sədaqətinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır-vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür.

Heydər ƏLİYEV

XX əsrin əvvəllərindən bu günümüzdək ermənilər Azərbaycanın türk-müsəlman xalqına qarşı şovinist-millətçi siyasət yürütmüşlər. İki əsrdə ermənilər Azərbaycan türklərinə qarşı bəşər tarixində görünməmiş vəhşiliklər, soyqırımları, deportasiyalar həyata keçirmişlər. Azərbaycanlı əhali ermənilər tərəfindən bir əsrdə iki dəfə soyqırımı məruz qalmışdır. XX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada üç müstəqil respublika Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan yaradıldıqdan sonra Ermənistan öz sərhədlərini genişləndirməyə, qonşulara qarşı ərazi iddialarına başladı. Əslində rus imperiyasının köməkliyi ilə yaratdıqları indiki Ermənistan Respublikasının ərazisi də onların ata-baba yurdu olmamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığı (sonradan İrəvan quberniyası) ərazisində bəyan edilmiş Ermənistan Respublikasının 9 min kv.km olan ərazisi, sonradan qonşulardan, əsasən də Azərbaycandan müxtəlif yollarla qoparılan torpaqların hesabına böyüyərək 29 min kv. km-ə çatmışdır. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları tarixinə nəzər salarkən görürük ki, ermənilər hələ bir neçə əsr bundan əvvəl irəli sürdükləri "Böyük Ermənistan" ideyası naminə qonşu xalqlara daim təcavüz etmiş, hüquqlarını tapdalamış, hətta onları məhv etməklə öz "daşnaq" ideyalarını hissə - hissə həyata keçirməyə müvəffəq olmuşlar. Sovet İttifaqında başlanan bədnam yenidənqurma və aşkarlıq siyasəti ermənilərə məhz bu fürsəti verdi. Ermənistandakı və mərkəzdəki ideya ilhamçılarının tövsiyələri, şovinist "Daşnaqsütyun", "Krunk" və "Qarabağ" təşkilatlarının proqram bəyanatları əsasında hərəkətə gəlmiş erməni terror maşını işğalçılıq siyasətinin əsas hədəfi kimi Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunu seçdi. Sovet İttifaqı və o zamankı respublika rəhbərliyinin cinayətkar məsuliyyətsizliyi nəticəsində Dağlıq Qarabağdakı separatçı qüvvələr bölgədə yaşayan azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və deportasiya siyasətlərini həyata keçirməyə başladılar. Müxtəlif vasitələrlə cürbəcür don geyindirməyə çalışdıqları bu ərazi iddiaları 1988-ci ildən başlayaraq daha aşkar və intensiv şəkildə davam etməyə başladı.

1988-ci il fevralın 13-də saat 10-da ermənilər Xankəndidə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi tələbilə ilk mitinqlərini keçirdilər. Hələ 1987-ci ildən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi problemlərini bəhanə edən millətçi ünsürlər çirkin niyyətli planlarını həyata keçirməyə başlamışdılar. Tarix göstərir ki, erməni tayfaları Ermənistanda sovetlər dövründə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün DQMV-də gizli işlər aparən erməni siyasətbazları və ermənipərəstlər "türksüz Ermənistan" ideyası ilə etnik təmizləmə aparmış, minlərlə azərbaycanlı ailəsi öz ata-baba yurdları Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistan ərazisindən) deportasiya edilmişlər (8).

Bu vəhşilikləri edən ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycanın yerli əhalisini - azərbaycanlıları sıxışdıraraq ərazisini mənimsəmək, burada erməni dövləti yaratmaq olmuşdur.

Ermənilərin XIX əsrdə Cənubi Qafqaza kütləvi köçürülməsi ilə onların Azərbaycan xalqına qarşı ərazi iddiaları və etnik təmizləmə prosesi həmin əsr boyu davam etmişdir.

Tarixi proseslərin ardıcıl izlənməsi Qarabağ ərazisində ermənilərin yerləşdirilməsinin Rusiyanın strategiyası ilə bağlı olduğunu göstərir. Belə ki, Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrindən sonra Rusiya İran və Türkiyədən Azərbaycan ərazisinə 200 mindən artıq erməni köçürdü. Bununla da Qafqazda xeyli miqdarda erməni kütləsi topladı və qədim türk torpağı İrəvanı mərkəz etməklə ilk erməni dövləti yaratdı. XIX əsrin erməni tədqiqatçıları belə hesab edirlər ki, ermənilər qaraçılardan, daha dəqiq desək "qəddar ürəkli" - ayk (hayk) adlandırılan köçəri tayfalardan əmələ gəlirlər. Bəzi Avropa tarixçilərinin dediyinə görə, onların ilk vətəni balkanlar olub. XX əsrin əvvəllərindən etibarən aparılan "antiazərbaycan" siyasəti nəticəsində 1923-cü ildə ikinci erməni inzibati mərkəzi - DQMV yaradıldı (4, s. 20).

Dağlıq Qarabağ ərazisinə köçürülən erməniləri yerləşdirmək, Qarabağın demoqrafiyasını ermənilərin xeyrinə dəyişmək üçün azərbaycanlılar müxtəlif üsullarla ərazidən çıxarıldı. Ermənilər süni ədavət yaratmaqla, Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını ardıcıl və planlı şəkildə davam etdirməklə, etnik təmizləmə siyasətindən

sonralar da əl çəkmədilər. Yerli əhalini qorxudaraq yurd-yuvasından didərgin salmaq, torpaqlarını mənimsəmək üçün hər hansı hadisə üstündə azərbaycanlılar kütləvi şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edildi, əsassız olaraq cəzalandırıldı (7, s. 23). Ermənilərin yeritdiyi siyasətin mahiyyəti Veliçkonun qeydlərində aşkar görünür: "Haqqında danışılan siyasətbazlar (ermənilər) bölgənin müsəlman əhalisini xəbərdar edirlər və müsəlmanların şərəfinə toxunurlar ki, onların torpaqlarından gələcəkdə istifadə etsinlər" (12).

Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından sıxışdırılması siyasəti sonrakı dövrdə daha geniş vüsət aldı. Sovetlər dövründə də ermənilər Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını vaxtaşırı olaraq XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər davam etdirdilər (5).

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində kök salmış erməni təşkilatları və erməni mafiyası ilə müxtəlif yollarla əlaqə saxlayan DQMV-də yaşayan ermənilər guya Azərbaycan hökumətinin onlara qarşı milli ayrı-seçkilik siyasəti yeritməsini, buna görə də onların sosial vəziyyətlərinin ağır olmasını bəhanə gətirərək separatizmə başladılar (11).

Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə iddiası nəticəsində 1987-ci ildən etibarən Ermənistan SSR-də etnik təmizləmə siyasətinə başlandı. Bu zaman 240 min nəfərdən artıq azərbaycanlı zorla öz ata-baba yurdlarından çıxarılaraq Azərbaycana qovuldu (8, s. 22). Öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün erməni ideoloqları 1988-ci ildə "Böyük Ermənistan" uydurmasını ortaya ataraq Azərbaycana qarşı ərazi iddiasını canlandırıdılar.

SSRİ-də "yenidənqurma»nın başlanması ilə paralel olaraq milli ədavət qızışdırdı. 1988-ci ilin fevralından etibarən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisində vəziyyət kəskin şəkildə gərginləşdi. 1988-ci il iyunun 16-da Ermənistan SSR Ali Sovetinin sessiyası belə bir qərar qəbul etdi: "DQMV Xalq Deputatları Sovetinin növbədənəkar sessiyasının 20 fevral 1988-ci il tarixli qərarını hərtərəfli öyrənib, Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında yaranmış mürəkkəb vəziyyəti, Dağlıq Qarabağın və Ermənistanın erməni əhalisinin arzusunu nəzərə alıb və "millətin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ haqqında" SSRİ Konstitusiyasının 70-ci maddəsini rəhbər tutaraq DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə keçməsinə razılıq veririk".

İyunun 17-də isə Azərbaycan SSR Ali Soveti bu qərarı qanunsuz, konstitusiyaya zidd, başqa respublikanın daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirib rədd etdi və bununla da öz işini bitmiş hesab etdi. 1988-ci il iyunun 18-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Dağlıq Qarabağ" məsələsinə həsr olunmuş xüsusi iclası keçirdi. İclasın gedişində Qorbaçovun ermənipərəst mövqeyi açıq-aydın bilinirdi. Uzun müzakirələrdən sonra SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Ermənistan SSR Ali Sovetinin sessiyasının DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında 15 iyun 1988-ci il tarixli xahişini və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il sessiyasında bunun yolverilməz olduğunu elan edən qərarlarını müzakirə edərək DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsini qeyri-mümkün hesab edir bu qərarı qəbul edərkən SSRİ Ali Soveti SSRİ Konstitusiyasına uyğun olaraq belə hesab edir, respublikaların sərhədləri onların öz razılıqları olmadan dəyişdirilə bilməz. "Güman etmək olardı ki, bu qərardan sonra hər şey yoluna düşəcək, təəssüf ki, əksinə oldu. S.Kaputikyan Ermənistan televiziyası ilə çıxış edərək xalqı inandırmağa çalışdı ki, o, Zori Balayanla birlikdə M.Qorbaçovla görüşüb söhbət etmiş, Qarabağın taleyini həll etmişik demişdir. Azərbaycan rəhbərliyi isə susur, xalq kütləvi informasiya vasitələri bu işdən Moskvanın xəbəri olmadığına inandırmağa çalışdı. Elə bu vaxtlarda Azərbaycan torpaqlarına sahib olmaq məqsədilə Şuşa şəhəri yaxınlığındakı Topxana meşəsində SSRİ Əlvan Metallurgiya Nazirliyinin Ermənistanda yerləşən Kapaker alüminium zavodunun filialının tikilməsi barədə xəbər Azərbaycanda xalqın ayağa qalxmasına səbəb oldu. 18 gün davam edən mitinqlər dekabrın 7-də Bakıya yeridilən Sovet qoşunları tərəfindən yatırıldı. 1988-ci ilin sonlarında artıq qaçqınların sayı müntəzəm şəkildə artmağa başladı.

Artıq 1989-cu ilin fevral ayında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi haqda qərar qəbul edən erməni separatçıları bölgədə ədavəti qızışdırmaq və münaqişə yaratmaq üçün azərbaycanlılara qarşı silahlı basqınlar törətməyə başladılar. 1989-cu il yanvar ayının 12-də Moskvada M.Qorbaçovun sədrliyi ilə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin keçirdiyi iclasda tarixi qərar verildi: Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR tərkibində Muxtar Vilayət statusunu saxlamaqla DQMV-də müvəqqəti olaraq xüsusi idarə forması tətbiq edilsin. A.İ. Volskinin sədrliyi ilə DQMV-nin Xüsusi İdarə Komitəsi yaradılsın. Yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsi Moskvaya tabe edildi. Ermənilərə də bu lazım idi. Bu komitə qayda-qanun yaratmaq əvəzinə mövcud vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. Bunu gören xalq Volski hökumətinin ləğv olunmasını tələb edirdi. Volski isə azərbaycanlıların Qarabağdan köçürülməsi ilə məşğul idi. 1989-cu ilin sentyabr ayının 15-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənəkar sessiyası çağırıldı, xüsusi idarə komitəsinin ləğvi, qadağan saatının götürülməsi haqda qərar qəbul edildi. Elə həmin il həmin ayın 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti öz sessiyasında yenidən DQMV-ni Ermənistana birləşdirmək haqqında qərar qəbul etdi, daha sonra DQMV-nin 1990-cı il üzrə sosial-iqtisadi planını və büdcəsini Ermənistan SSR-in plan və büdcəsinə daxil etdi. Bu açıq-aşkar Azərbaycana müharibə elan edib, meydan oxumaq idi. Mitinqlər, nümayişlər bütün Azərbaycanı bürümüşdü. Ə.Vəzirov

İqtidarı ilə xalqın arasındakı ziddiyyətlər son həddə çatmışdı. Bütün bunlar Azərbaycan tarixinə qanlı həflərlə yazılan 20 Yanvar faciəsinə gətirib çıxardı. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə 133 nəfər dinc əhalinin ölümüylə, 700-dən çox insanın yaralanması ilə nəticələnən Qanlı Yanvar hadisəsi baş verdi.

Xankəndidə nəşr olunan "Sovetskiy Karabax" qəzeti 10 iyul 1990-cı il tarixli sayında "Artsax iqtisadi suverenlik qazandı" adlı məqalə çap etmiş və bu münasibətlə Volskinin xidmətlərini xüsusi vurğulayırdı. Doğrudan da Volski DQMV-ni müstəqil bir quruma çevirdi, idarələri isə Ermənistanı tabe etdi. 1992-ci ildə artıq Dağlıq Qarabağın 65 min azərbaycanlı vətəndaşı yaşayan 53 kəndi ermənilər tərəfindən boşaldılmışdı.

Getdikcə geniş vüsət alan münaqişə müharibəyə çevrildi. Azərbaycanın əzəli bölgəsi olan Qarabağın şəhər və kəndləri Ermənistan və rus hərbi dəstələrinin hücumlarına məruz qaldı.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan, tarixə məlum olan Babiyar, Xatın, Liditse, Sonqimi faciələri ilə eyni səviyyədə duran Xocalı soyqırımını baş verdi. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan qoşunları Rusiya Federasiyasının silahlı qüvvələrinin 366-cı qvardiya motoatıcı polkunun köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdi. Həmin dəhşətli gecə ermənilər nə uşaqlara, nə qocalara, nə də qadınlara aman verərək onları görünməmiş vəhşiliklə qətlə yetirdilər (6). 613 nəfər Xocalı sakini məhv edildi, 1271 nəfər dinc sakin girov götürüldü. Onlardan 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil. Soyqırımını zamanı 1000 nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli yara aldı, 106 nəfər qadın, 83 nəfər azyaşlı uşaq, 70 nəfər qoca öldürüldü. 76 insan, həddi-buluğa çatmamış gənc oğlan və qız əlil oldu. Meyitlər və əsir düşənlər qeyri-insani hərəkətlərlə təhqir edildi. Onların başı və digər bədən üzvləri kəsildi, başlarının dərisi soyuldu, uşaqların gözləri çıxarıldı, hamilə qadınların qarınları yarıldı. Erməni silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq normalara zidd olaraq əsirlərə qarşı qeyri-insani rəftar etdilər. Onlar Cenevrə Konvensiyasının bütün maddələrinə, protokollara zidd olaraq qaçır canını qurtarmaq istəyən dinc sakinlərin yollarını kəsdilər işgəncələr verdilər, məhv etdilər (6).

Xocalı faciəsini işıqlandırmaq üçün 32 ölkədən 47 jurnalist iştirak edirdi. Həmin jurnalistləri Xocalı faciəsinə başçılıq edən Yuri Zaviqarov təlimatlandırır, çəkilişlər aparmağa, qeydlər götürməyə şərait yaradırdı. Onlar dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər ki, "azərbaycanlılar günahsız erməniləri qırdılar". Ermənilər Azərbaycanı qan tökməklə günahlandırmaq materialları təkrar-təkrar çap etdirirdilər. Məsələn, ermənilər "azərbaycanlılar Xocalını yandırır getdilər" reportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdirdilər.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat bölməsinin rəisi, polkovnik V. Savelyev özünün "Məxfi arayışında erməni terror təşkilatlarına Rusiya qoşun birləşmələrinin birlikdə keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, bütün olub-keçənlərin şərhini verərək etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generalına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərfi görün necə ləkələndi". Jurnalist Y.Pompeyev "Qarabağ qan girdabında" kitabında yazır: "Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyada bəyan etdilər. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı"(9). Bu müsibəti gözləri ilə gören jurnalist V.İvleva isə bu faciəni belə təsvir edir: "Xocalının küçələrində buluda bənzər nəyinsə hərəkət etdiyini gördüm. Bu bulud yarıçılpaq insanların toplusu idi. Bu dəstənin sonunda üç uşaq qadın gedirdi. O, qar üzərində ayaqyalın çətinliklə yeriyir və tez-tez yığılırdı. Sən demə onun uşaqlarından biri ikigünlük imiş. Digər yüzlərlə azərbaycanlılar kimi bu qadının taleyini mən televiziya lentlərindən izlədim. Bu televiziya lentlərində səs zolağı operatorun hönkürtüsündən ibarət idi. İnsanların eybəcərləşdirilmiş cəsədləri qar üzərində qalaqlanmışdı." "İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotla hadisə yerinə gəldik. Böyük bir sahə insan meyitləri ilə dolu idi. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Gördüyümüz mənzərədən şoka düşmüşdük. İki nəfər isə bu dəhşətdən huşunu itirdi. Martin ikisində xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə qayıdanda artıq meyitlər tanınmaz, dəhşətli hala salınmışdı. Onların üzlərində təhqiredici əməliyyatlar aparılmışdı". Bu açıqlama isə bu soyqırımını ilk dəfə lentə alan telejurnalist Çingiz Mustafayevindir. Qanlı olayları gözləri ilə görüb lentə çəkən Janiv Yunet isə yazır: "Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyotlar verildi. Hündürlüyə qalxaraq havadan gördüklərimizi kameraya çəkirdik. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər onları kölgədə qoymuşdur. "İzvestiya" qəzetinin müxbiri V.Bellax isə başları kəsilmiş insan cəsədlərini görüb yazırdı: "Ağdama çoxlu meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi. "Haydad", "Asala" erməni terror təşkilatlarının maliyyə

dəstəyi ilə Xocalıya gələn erməni mənşəli avropalı jurnalistlər bu faciəni Azəri türklərinin etdiyi haqda məlumatlarla dünyanı aldatmağa çalışırdılar. Bütün bu cəhdlər həqiqətə əsaslanmadığı üçün puça çıxdı. Vəhşiliyi, qan-qadanı ilk dəfə görə avropalı erməni jurnalistlərdən biri gördüklərini belə ifadə etmişdi: "Xocalıda qətlə yetirilmiş 100 nəfərin cəsədini yan-yana düzərək körpü düzəltmişdilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına bulaşdı. Özümü itirdim, tir-tir titrədim". Bəlkə də bu günahsız körpənin qanı bu etirafı etdirdi. O günlərdə xarici mətbuatda da bu faciənin dəhşətlərindən bəhs edən xəbərlər dərc olunurdu. "Vaşinqton-Post" qəzeti yazırdı: "Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərlə adam həlak olub. Onlardan 7 nəfərini bu gün göstərdilər, 2-si uşaq, 3-ü qadındır. "Tayms" qəzeti: "Erməni əsgərləri yüzlərlə qaçqın ailəni qırıblar. Sağ qalanlar xəbər veriblər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələyiblər, onlardan çoxu uşaq və qadınlardır..." "onlar atəş açırdılar, atəş açırdılar, atəş açırdılar" - deyərək Xocalıdan Ağdama qaçmış Raziyyə Aslanova bildirib ki, əri və oğlu öldürülüb, qızı isə itkin düşüb. "İzvestiya" qəzeti: "Video-kamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı göstərib. Kişilərin baş dərisi soyulub". Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat verən ilk reportyorudur. Xocalı sadəcə Azərbaycan şəhəri olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib. "Fayneşl Tayms" qəzeti bildirdi ki, "ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edir ki, varlı daşnaq icması Qarabağa silah və adam göndərir". "Le Mond" qəzeti: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında 3 nəfərin baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış meyit görüblər. Bu Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır". Bolqarıstanda çıxan "Nie" qəzeti Xocalı faciəsinə bütöv bir nömrə həsr etmişdi. V.Parvanovanın "Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir" adlı böyük bir məqaləsi bolqar ictimaiyyətini olanlardan hali edərək, hadisələrə insani qiymət verilməsinə çağırırdı: "Hər dəfə Xocalıda sağ qalmış insanlarla görüşüb söhbət edəndə düşünürəm ki, önlənər bir dəfə öldü, amma bu guya sağ qalıb əslində isə mənəvi şikəst olanlar isə gündə min dəfə ölüb-dirilir. O faciəni gözləri ilə görüb, dəhşətləri yaşayan, doğmalarının, əzizlərinin görünməmiş vəhşiliklərlə öldürülməsinin şahidi olanların həyatının hər anı əzabdır, işgəncədir. Onlar üçün də, bizim üçün də nə qədər çətin, ağır olsa da, danışmalıyıq, unutmamalıyıq. Hec olmasa, bu dəhşətlərin bir də təkrar olunmaması xatirənə. Xocalıdan danışan, içindəki yangını, dərdi boğa-boğa boğulan insanların ürəyi, arzusu. ümidi şəhiddir. Bu dirigözlü şəhidləri dinləyin, dözmək çətin olsa da dözərək dinləyin".

10 yaşlı Ramil Həsənov: "Ermənilər gələndə meşəyə qaçdım. 3 gün ac-susuz orada qalmışam. Susuzluqdan ölürdüm, çoxlu qar yemişəm".

4 yaşlı Fuad Gülməmmədov: "Ermənilər mənə tapança ilə ayağımdan vurdular".

Sənan Abdullayev o günləri belə xatırlayır: "Bir gün meşədə qaldıqdan sonra ermənilər bizi tapıb Əsgərana gətirdilər. Anam, atam, 16 yaşlı bacım meşədə öldü. Ruslar, ermənilər, sırgalı zəncilər uşaqların gözü qarşısında mənə işgəncələr verirdilər. Sonra bizi içərisinə su doldurulmuş zirzəmiyə saldılar. Suda boğulmamaq üçün uşaqları bir gün əlimdə saxlamışam".

Camal Orucov: "16 yaşında oğlumu güllələdilər. 23 yaşlı qızımı iki əkiz oğlu ilə, 18 yaşlı hamilə qızımı əlimdən aldılar".

Xədicə Abdullayeva: " Bir sutka meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım şaxtaya tab gətirmədilər. Sağ qalan xocalılarla birgə mənə də girov götürdülər. Bizi ac-susuz, döşəməsinə su doldurulmuş zirzəmidə saxladılar. Bir daşnaqla dəyişdirildim. İndi iki ayağımdan da məhrumam."

Mizə Allahverdiyev: "Ermənilərin hücumundan sonra meşəyə çəkildik. 3 gün ac-susuz qaldıqdan sonra bizi tutub Əsgəranda ölüm kamerasına saldılar. Hər gün bir neçə adamı işgəncə ilə öldürürdülər. Qızıl dişlərimi kəlbətinlə çıxardılar, iki qabırğamı sındırdılar. Atamı, qardaşımı, qardaşım oğlunu öldürdülər. 18 gündən sonra bir alt paltarında bizi dəyişdirdilər".

8 yaşlı Xatirə Orucova: "Gözümün qabağında atamı, anamı və 6 yaşlı bacımı öldürdülər. Mənə də güllə dəyib".

Gülalə Mehrəliyev: "Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz, gecələr meşənin vahiməsi, soyuq, erməni qorxusu yazıq qızımın bağrını yardı. Nakam balam dözə bilmədi, keçindi. Balamın 20 yaşı vardı, 8 ay idi gəlin köçmüşdü. Sağ qalıb, min bir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyitindən nigaranam. Bircə onu gətirib basdırsaydım, bəlkə bir az rahatlanardım"(6).

Zavallı xocalılar, arzu etdiyiniz o azca rahatlığı ermənilər o soyuq, müdhiş fevral gecəsində əlinizdən bir yolluq aldılar. Nə qədər ki, haqq, ədalət bərpa olunmayıb, torpaqlarımız alınmayıb, nə dirilərin ürəyi, nə də şəhidlərin ruhu rahatlıq tapacaq. Ermənilər belə faciəni yaşamış olsaydılar dünyanı ayağa qaldırardılar.

Yalnız böyük siyasətçi ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra bu faciə siyasi qiymətini ala bildi. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Qərarı ilə 26 fevral "Xocalı soyqırımı və milli matəm günü" elan olundu, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin qərarı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat

17:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edildi. Erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı bütövlükdə və 7 rayonu qan tökə-tökə işğal etdi. Bu işğal nəticəsində 20 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 50 min nəfərdən çox insan əlil olmuş, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüşdür. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı öz ata-baba yurdlarından qovularaq məcburi köçkünə çevrilmişdir. Bütün dünyanın gözü qarşısında bu vəhşilikləri törədən ermənilər heç bir beynəlxalq qanuna, hüquqi normalara məhəl qoymur və dünya susur. Dünya susduqca onlar daha da azğınlaşır və Azərbaycanın maddi və mənəvi sərvətlərini qəddarcasına talan edir, od vurub yandırır. Bu alovun dilləri göylərə bülənd olduqca Azərbaycanın dərdini dünyaya hayqırır, təəssüf, çox təəssüf ki, dünya bu hayqırtını ya eşitmir, ya da eşitmək istəmir. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev Xocalı soyqırımı haqqında demişdir: "Bu qəddar və amansız soyqırımı aktı insanlıq tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu"(6).

Bu hərbi-siyasi cinayət zamanı 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi, 56 nəfər şəhid oldu, xüsusi amansızlıq və qəddarlıqla diri-diri yandırıldı. Ümumiyyətlə, işğala haqq qazandırmaq üçün erməni təbliğatçılarının ortaya atdığı saxta ərazi iddiaları zaman-zaman xalqımıza böyük bəlalar gətirdi. Təəssüf ki, Ermənistanın hərbi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilmədi, bu dəhşətli cinayət cəzasız qaldı. Beynəlxalq Cenevrə Konvensiyasına əsasən, Ermənistan Respublikasına qarşı sanksiyalar tətbiq edilməli olduğu halda, bu cinayətin iştirakçılarının heç biri cəzalandırılmadı.

İkrah hissi yaradan məsələlərdən biri də Xocalı faciəsini törədən erməni mənfurlarının bu faciə üzərində siyasi oyunbazlıqlarıdır. Belə ki, onlar xarici ölkə mətbuatında yalanlar uydurur, Xocalı faciəsinin faktlarını qəsdən əksinə izah edir, heç bir əndazəyə sığmayan iftiralar yayırlar: bu vəhşiliyi, guya, azərbaycanlılar ermənilərə qarşı edib. Xocalı faciəsi, guya, azərbaycanlıların özləri tərəfindən törədilib.

Dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Ermənistanın bu təcavüzünün qarşısını almaq üçün vaxtında təsirli tədbirlər görmədiyi üçün "həvəslənən" ermənilər Azərbaycan Respublikasının 14 min kv. km (20 %-ni) ərazisini işğal etdilər (1).

Ümumiyyətlə, ermənilərin Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı 20 mindən çox adam öldürüldü. 50 minədək adam yaralandı və ya şikəst oldu. 4 min nəfər əsir düşdü, yaxud girov götürüldü. 1 milyonadək azərbaycanlı ev-eşiyini itirdi. 100 mindən çox yaşayış evi, 1 milyondan çox iqtisadi obyekt, 600-dən çox məktəb və tibb müəssisəsi yandırıldı, talan edildi və 100 milyonlarla dollar dəyərində şəxsi əmlak, dövlət əmlakı, maddi sərvətlər işğal olunmuş ərazilərdən Ermənistanı daşındı. Erməni vandalizmi nəticəsində azərbaycanlılara məxsus minlərlə tarix və mədəniyyət abidəsi dağıdıldı, muzey eksponatları və kitabxanalar məhv edildi.

Hələ o zaman Azərbaycan Prezidenti, ulu öndərimiz Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin laqeydliyini önə çəkərək "ATƏT-in sərəhd və ərazilərin toxunulmazlığı prinsiplərinə Azərbaycan həmişə tərəfdar olmuşdur" deməklə beynəlxalq təşkilatların. dünya səviyyəsində böyük nüfuza malik dövlətlərin Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görmədiyini təəssüflə ifadə edirdi (2, s. 10). Ermənistan isə bir qayda olaraq beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin bəyanat və xəbərdarlıqlarına məhəl qoymayaraq Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsinə "kompromislər" bəhanəsi ilə mane olmaqda davam etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində qətiyyətli və sərt mövqe tutması və hücum diplomatiyasına üstünlük verməsi bu məsələyə barmaqarası baxan beynəlxalq təşkilatların, xüsusilə ATƏT-in Minsk Qrupunun fəaliyyətinin canlanmasına səbəb oldu. Bu istiqamətdə məntiqi ardıcılıqla atılan qətiyyətli diplomatik addımlar qarşı tərəfi reallıqla, ədalətlə barışmağa məcbur etməyə başladı. Hələ Azərbaycan Respublikasının baş naziri olarkən İlham Əliyev sentyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı zamanı demişdir: "Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin "mövcud realıq" əsasında həll variantı ilə heç zaman razılaşmayacaq və torpağının bir qarışını belə heç kimə verməyəcəkdir" (3, s. 62). Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq təşkilatlarda apardığı diplomatik səylər nəticəsində respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində onu dəstəkləyən dövlətlərin sayı artsa da, ermənilərin işğalçı siyasəti günbəgün ifşa edilsə də, Azərbaycan hökumətinin haqq işini dəstəkləyən dövlətlərin Ermənistanı təzyiqli güclənsə də, təəssüf ki, Ermənistan-azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi hələ də öz həllini tapmamışdır. Belə ki, Azərbaycan dövlətinin ATƏT-in Minsk qrupu üzvləri ilə, ATƏT üzvü olan dövlətlərlə apardığı fəal və məqsədyönlü işin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli və sülh yolu ilə həllinə yaxınlaşdırsa da münaqişə hələ də həll edilməmişdir.

1992-ci ildə birbaşa Xocalı faciəsinə başçılıq edən Serj Sarkisyan Ermənistan prezidenti seçildikdən sonra, elə bu yaxınlarda verdiyi müsahibələrində bir daha bu vəhşiliyi, bu qəddarlığı törədən "qəhrəman" kimi utanmadan, çəkinmədən danışır.

"BBC", "Moscou Times" və "The Times of London" mətbuat agentliyində çalışan jurnalist "Çornıy Sad" kitabının müəllifi Tomas de Vaala verdiyi müsahibəsində yazır: "Hazırkı Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyanın Xocalının işğalı barəsində soruşduqda o, ehtiyatla cavab vermişdir: "Biz bu haqda danışmaq istəməzdik. Qurbanların sayına gəlin. onun sözlərinə görə, rəqəmlər təhrif olunaraq şişirdilmişdir, bundan əlavə qaçan azərbaycanlılar silahlı müqavimət göstərmişlər". Lakin baş vermiş hadisələrə dair fikrini Sarkisyan daha doğru və sərt şəkildə bildirmişdir: "Düşünürəm ki, əsas məsələ başqa şeydədir. Xocalı olayına qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar fikirləşirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu yanlış təəssüratı dağıda bildik. Baş verənlər göz önündədir. Bir də onu nəzərə almaq lazımdır ki, həmin oğlanlar arasında Bakı və Sumqayıtdan qaçan oğlanlar da var idi".

Ermənilər törətdikləri vəhşiliklərə görə haqq-ədalət qarşısında cavab verməyə məcbur edilməyincə, Ermənistan işğalçı dövlət kimi tanınmayınca, bu kimi hadisələrin təkrarlanmasına şübhə edilməməlidir. Həç kim zəmanət verə bilməz ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verən Xocalı soyqırımını kimi dəhşətli faciəyə rəvac verənlər nə vaxtsa özləri də belə faciələrlə qarşı-qarşıya qalmayacaqlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. I-IV cildlər. (c.I, 1996, 268 s.; c.II, 1997, 761 s.; c. II, 1998, 776 s.; c.IV, 1999, 520 s.). Bakı: Göytürk, 1996-1999
2. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyevin sentyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı // *Dirçəliş-XXI əsr*, 2003, № 67-68, s. 64-68
3. İmanov R. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd - qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti. Bakı: Adiloğlu, 2005, 260 s.
4. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər (Azərbaycan, ingilis, fransız, ərəb, alman və rus dillərində). Bakı: Təhsil, 2005, 380 s.
5. Məmmədova H. Xocalı: şəhidlər, şahidlər. Bakı: XXI-YNE, 2003, 197 s.
6. Məmmədov N. Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti, iyun 1941, dekabr 1950-ci illərdə. Bakı: Elm, 2006, s. 38
7. Paşayev A. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımları deportasiyalar (arxiv sənəd və materialları əsasında). T.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün dis. avtoreferatı). Bakı, 2008, 22 s.
8. Sayadov S. XX əsr: Azərbaycan və dünya. Bakı: Elm, 2006, 186 s.
9. Veliçko V. Rus işi və tayfalararası məsələlər (tərcümə edən V.Quliyev). Bakı: Azər nəşr, 1995, 192 s.
10. Алиев Г. Обращение к азербайджанскому народу в связи с восьмой годовщиной Ходжалинского геноцида // *Бакинский рабочий*, 26 февраля 2000.
11. Помпеев Ю. Кровавый омут Карабаха. Баку: Азернешр, 1992. 280 с.
12. События вокруг НКАО в кривом зеркале фальсификаторов (Сборник материалов). Баку: ЭЛМ, 1989, 92 с.

KHODJALY GENOCIDE IS THE RESULT OF TERRITORIAL ASSERTIONS OF ARMENIA TO AZERBAIJAN.

Khavva Mamedova

The work makes paleontological research of historical stages of territorial assertions of Armenia towards truly Azerbaijan lands that became the basic element of implementation of chauvinistic programs of Armenian extremist political organizations and the consequence of national policy of imperial Russia on mass migration of the Armenians to the South Caucasus. Basing on historical documents and published materials connected with Armenian-Azerbaijan conflict over Nagorno Garabag, the author specially underlines the criminal character of the policy of genocide of the Azerbaijanis that showed in atrocities committed by the Armenians over the residents of Khodzaly, the great role of nationwide leader Heydar Aliyev played in political assessment of the tragedy and stabilization of military-political situation in the Caucasus.

ХОДЖАЛИНСКИЙ ГЕНОЦИД - РЕЗУЛЬТАТ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРИТЯЗАНИЙ АРМЕНИИ К АЗЕРБАЙДЖАНУ.

Хавва Мамедова.

В работе проводится политологическое исследование исторических этапов территориальных притязаний Армении в отношении исконно азербайджанских земель, ставших важнейшей частью реализации шовинистских программ армянских экстремистских политических организаций и следствием национальной политики царской России по массовому переселению армян на Южный Кавказ. Основываясь на исторических документах и публицистических материалах, связанных с армяно-азербайджанским нагорно-карабахским конфликтом, автор особо отмечает преступный характер политики геноцида азербайджанцев, проявившийся в зверствах, учиненных армянами над жителями Ходжалы, выдающуюся роль общенационального лидера Гейдара Алиева в политической оценке трагедии и стабилизации военно-политической обстановки на Кавказе.

“Dirçəliş XXI əsr”.–2010.-№141-142.–S.197-208.

SOYQIRIM insanlığ əleyhinə cinayətlərin ən təhlükəlisidir

*Şahin Rüstəmov,
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin
Aparat rəhbərinin əvəzi 3-cü dərəcə dövlət müşaviri*

1944-cü ilə qədər «soyqırım» anlayışı ictimaiyyətə bəlli olmamışdır. Bu xüsusi termin hər hansı insan qrupuna qarşı onların məhv edilməsi məqsədilə törədilən cinayət əməllərini ifadə edir. İlk dəfə 1944-cü ildə yəhudi mənşəli polşalı hüquqşünas Rafael Lemkin Avropa yəhudilərinin faşistlər tərəfindən kütləvi məhv edilməsi siyasətini ifadə edən yeni termin işlətdi. O, yunan dilində genos - «nəsil, kök, soy» sözü ilə latın dilindən caedo - «öldürürəm» sözlərinin birləşməsindən «genosid» (soyqırımı) terminini təklif etdi. Bu termini təklif edən Lemkin belə əsaslandırır ki, soyqırımı - müəyyən insan qruplarının mövcudluğunun vacib əsaslarını məhv etməyə yönəlmiş müxtəlif cinayətkar hərəkətlərin koordinasiya olunmuş, planlı şəkildə həyata keçirilməsidir. Bir ildən sonra Nürnberq beynəlxalq hərbi tribunalı faşist liderlərini «bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdə» ittiham etdi. Tribunalın ittiham aktında «soyqırım» anlayışı hüquqi termin kimi deyil, təsviri ifadə kimi işlədilmişdi.

9 dekabr 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən «Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya qəbul edildi. (Bu Konvensiya 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir). Bununla ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırım adlandırılmaqla, Konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsi qoyuldu.

Bu Konvensiyaya görə (Maddə 2) soyqırım hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir:

- a) bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- b) bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi;
- c) qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
- d) bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- e) bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa verilməsi.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə aşağıdakı əməllər cəzalandırılıdır:

- a) soyqırım;
- b) soyqırım törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə;
- c) soyqırım törətməyə birbaşa və açıq təhrik;
- d) soyqırım törətməyə yönəlmiş qəsd;
- e) soyqırımda iştirak.

Hazırkı dövrə qədər müxtəlif ölkələrdə bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş bir neçə cinayət beynəlxalq aləm tərəfindən soyqırım kimi qəbul edilib. Faşistlərin Avropada törətdiyi məlum əməllər Nürnberq Tribunalının hökmü ilə soyqırım kimi qiymətləndirilməsə də bəşəriyyət əleyhinə cinayət hesab edilmişdir (həmin dövrdə «soyqırım» hüquqi termin kimi işlədilmirdi). Keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisində olan Bosniya münaqişəsi zamanı (1992-1995) kiçik Srebrenisa şəhərciyində serb qoşunları tərəfindən 7800 bosniyalı kişilərin və oğlan uşaqlarının öldürülməsi bəşəriyyət əleyhinə ağır hərbi cinayət olmaqla soyqırım kimi qiymətləndirildi. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 827 sayılı qətnaməsi ilə Haaqada keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunal yaradıldı. Tribunalın yurisdiksiyası keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisi ilə məhdudlaşdı. 1994-cü ilin oktyabr ayında BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ruandada Tutsi xalqının 800 min əhalisinin öldürülməsi ilə (1994-cü ilin aprel-iyul ayları ərzində) əlaqədar Beynəlxalq Tribunalın yaradılmasına qərar verdi. Hərbi Tribunal Tanzaniyanın Aruşa şəhərində yerləşirdi. 2 sentyabr 1998-ci ildə tarixdə ilk dəfə olaraq soyqırım cinayəti törətməkdə ittiham edilərək Taba kommunasının meri postunda fəaliyyət göstərmiş Jan-Pol Akayesunun barəsində hökm çıxarıldı. Bu tribunallar və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyəti ilə öz yurisdiksiyaları çərçivəsində cinayətləri araşdırmasına və məhkəmə presedenti yaratmalarına baxmayaraq, soyqırım cinayətinin müəyyən edilməsi və bu cinayəti törətmiş şəxsləri məhkum etmək praktiki cəhətdən hələ də çətinliklərlə qarşılaşır. Bundan da mürəkkəb məsələ isə soyqırım cinayətinin qarşısının alınmasıdır. Beynəlxalq aləmin söylərinə baxmayaraq, bu gün də soyqırım cinayətini törədən şəxslərin cəzalandırılması və soyqırımın qarşısının alınması çətin və mürəkkəb bir prosesdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş BMT-nin «Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 31 may 1996-cı ildə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Qanun 25 iyun 1996-cı ildə «Azərbaycan» qəzetində dərc edilməklə qüvvəyə minmişdir.

Konvensiyanın müddəalarının icra edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə «Soyqırım» (Maddə 103), «Soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə» (Maddə 104) maddələri daxil edilmişdir.

Bu gün böyük təəssüf hissi və ürək ağrısı ilə qeyd edirik ki, dünyanın soyqırımı məruz qalan az sayda xalqları sırasında Azərbaycan xalqı da var. XIX əsrdən başlayaraq, şovinst imperiyaların himayəçiliyi ilə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara və Azərbaycana qarşı törədilən hərəkətlər məhz soyqırım kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycanın və azərbaycanlıların üzləşdiyi bu faciələr ilk dəfə Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış 26 mart 1998-ci il tarixli «Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə siyasi qiymətini aldı. Fərmanda qeyd olunur: «...Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımını siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqli davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir...»

Beləliklə, ilk dəfə Heydər Əliyevin Fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü elan edilmişdir.

Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən soyqırımı məruz qalmasını təsdiqləyən faktlardan biri də 26 fevral 1992-ci ildə ermənilərin törətdiyi Xocalı faciəsidir. Həmin gün cəmi bir necə saat ərzində 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca yalnız azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1275 sakin - köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasığmaz zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbciləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmışlar.

Bu faciənin də Azərbaycanlıların soyqırımının tərkib hissəsi olmaqla acı nəticələri, illər keçməsinə baxmayaraq, hələ də öz təsirini göstərir. Bütövlükdə isə, 1988-ci ildən ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı növbəti avantürüst hərəkətin nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Xalqımız ermənilərin azərbaycanlılara qarşı əsrlər boyu davam etdirdiyi soyqırımını unutmur. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin azərbaycanlıların soyqırımının dünyada tanıtılmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirməsi hər bir azərbaycanlı üçün nümunə olmalıdır. Hesab edirik ki, soyqırımı qiymət verilməsi siyasi aksiya olmaqla yanaşı, həm də hüquqi məsələdir. Bu mövzu hüquqşünaslar tərəfindən araşdırılmalı, hər bir hüquqşünas ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımın beynəlxalq hüquqi qiymət almasına istiqamətlənmiş tədbirlərdə əlindən gələni əsirgənməməlidir.

Bu mənada hazırkı nəşri də belə tədbirlərdən biri kimi əhəmiyyətli şəkildə qiymətləndirmək olar. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımın acı nəticələrinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində siyasi və sosial tədbirlərə həm də hüquqi dəstək verilməsi baxımından bu kitabın nəşri və yayılması əhəmiyyətli addımdır. Bu nəşrdə soyqırımı dair beynəlxalq sənədlər, ölkədaxili normativ aktlar və digər sənədlər toplanmışdır. Ümid edirik ki, bu cür təşəbbüslər hüquqşünaslarımız tərəfindən dəstəklənəcək və davam etdiriləcəkdir. Çünki bu, hər bir azərbaycanlıyı düşündürən və düşündürməli olan ümummilli məsələdir. Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, soyqırım - hansı milli, etnik, irqi, dini insan qrupuna yönəlməsindən asılı olmayaraq, insanlıq əleyhinə olan cinayətdir. Cinayətə qarşı mübarizə aparmaq isə hər bir bəşər övladının borcudur.

“Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, müraciətlər və şərhlər toplusu)”.- Bakı: 2010.- S. 3-7.

Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı, kollektiv yaddaş və milli identiklik amili kimi

Rauf QARAGÖZOV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji
Araşdırmalar Mərkəzinin əməkdaşı, psixologiya elmləri namizədi.*

Xocalı faciəsinin müxtəlif aspektləri (siyasi, hüquqi, sosial və s.) mövcuddur. Mən bu faciənin bəzi psixoloji və sosial-mədəni aspektlərini vurğulayaraq, əsas 3 mövzuya aydınlıq gətirmək istərdim: 1. Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı kimi; 2. Kollektiv sarsıntıya yanaşma növləri; 3. Kollektiv sarsıntının öhdəsindən necə gəlməli.

Mətləbə keçməzdən əvvəl sizlərə hafizənizi yoxlayan bir eksperiment təklif edirəm. Oxuculardan xahiş edirəm ki, bir dəqiqəlik diqqətlərini cəmləyərək yada salmağa çalışsınlar: ilk dəfə Xocalı hadisələri haqqında eşidəndə harada idilər və nə edirdilər?

Əminəm ki, azərbaycanlıların əksəriyyəti üçün o gün elə bil "canlı şəkil" kimi gözlərinin önündə durur. Nə üçün hadisədən 18 il keçməsinə baxmayaraq o gün bizim yaddaşımızda belə təfərrüatı ilə həkk olunub? Psixoloqlar bu hafizə növünə *flashbulb memory*, yəni *fotoıştq hafizə* adı vermişlər. Bu cür hafizə insanları şoka salan məlumatlara cavab reaksiyası olaraq meydana gəlir. Erməni silahlı dəstələrinin Xocalı şəhərini məhv etməsi barədə səslənən xəbər bizim üçün məhz belə bir sarsıdıcı məlumat olmuşdur.

Mən xüsusilə vurğulayıram: bu hadisə yalnız Xocalıda zorakılığa məruz qalmış insanlar üçün deyil, həm də bu faciənin bilavasitə şahidi, yaxud iştirakçısı olmayan bütün azərbaycanlılar üçün psixi sarsıntı törətmişdir. Psixoloqlar bu növ sarsıntıya *kollektiv sarsıntı* adlandırırlar. Bu cür sarsıntı hansısa bir toplum üzvlərinə xas olan kollektiv kimliyə (identikliyə) təhlükə hiss olunanda törənir. 1990-cı ilin "Qara Yanvar" hadisələrindən sonra Xocalı azərbaycanlıların bu cür iri miqyasda ikinci kollektiv sarsıntısı idi. Kollektiv sarsıntıya məruz qalmış cəmiyyətin emosional əhvalında, davranışında, dünyaya münasibətində müxtəlif dəyişikliklər müşahidə edilir. Məsələn, şok vəziyyətində olan cəmiyyət öz təhlükəsizliyinə əmin ola bilmir və öz siyasi rəhbərlərinə inamını kəskin şəkildə itirir. Bu isə öz növbəsində siyasi böhran vəziyyətini yarada bilər. Nəticədə, cəmiyyət, yaxud dövlət iflasa uğramaq təhlükəsi ilə üzləşir. Digər tərəfdən kollektiv sarsıntı geniş kütlə arasında çaxnaşma və təşviş hissləri törədə bilər. O dövrdə hər iki fəsad bizdə yaşadı: həm dərin siyasi böhran müşahidə edildi, həm də kütlə çaxnaşma və təşviş içində idi. Bu nöqtəyi-nəzərdən ermənilərin dinc əhalini xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirməsi bir sıra məqsədlər güdüdü: azərbaycanlılar arasında təşviş yaradıb ermənilərin hücumlarına qarşı müqaviməti zəiflətmək, ümumiyyətlə isə Azərbaycan cəmiyyətini iflic vəziyyətinə salmaq və mümkün qədər çox ərazini işğal etmək. Bu barədə o zaman Xocalıya basqın edən səhra komandiri, hazırda isə Ermənistanın prezidenti Serj Sərkisyan özü etiraf edir: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar hesab edirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar. Onlar elə bilirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldırmağı bacarmırlar. Biz bu stereotipi qırdıq". Onda həmin o Sərkisyanın bu yaxınlarda Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda çıxışı zamanı "Biz, ermənilər soyqırım keçirmiş xalq kimi bəşəriyyət və tarix qarşısında soyqırımların qabağını almaq məsələsində mənəvi məsuliyyət daşıyıyıq" deməsi istehza və hətta dünya ictimaiyyətini məsxərəyə qoymaq deyilsə, bəs nədir? Xocalı qətlində birbaşa məsuliyyət daşıyan keçmiş səhra komandirinin dilində səsləndirilən "soyqırım və mənəvi məsuliyyət" kimi sözlər təkcə riyakarlığın zirvəsi deyil, bu həm də simvolik bir mənə kəsb edir. Necə deyirlər: "Quzu cildində canavar". Bu həm də Avropa qitəsinin mərkəzində sahə komandiri və Bosniya serblərinin keçmiş prezidenti Radovan Karacığın məhkəməsinə təşkil edən və eyni zamanda, həmin qəbildən olan cinayətləri törədən Sərkisyanın Avropanın digər bir mərkəzində mötəbər tribunadan çıxışına imkan verən beynəlxalq qurumların qeyri-mükəmməlliyinin və zəifliyinin rəmzidir. Nəyə görə bunlar baş verir? Səbəb nədir? Qərb dünyası nə dərəcədə baş verən hadisələri qərəzsiz, yekdil nöqtəyi-nəzərdən, stereotiplərdən azad olaraq qiymətləndirməyə hazırdır? Bunlar mürəkkəb suallardır və cavab tapmaq üçün bir çox məqamlara aydınlıq gətirmək lazımdır. Burada isə mən yalnız kollektiv yaddaş və identiklik ilə əlaqəsi olan səbəblərə toxunacağam.

Kollektiv sarsıntı və kollektiv yaddaş

Yəqin ki, hər bir xalqın tarixində kollektiv sarsıntı törədən hadisələr tapmaq olar. Lakin xalqlar məruz qaldıqları kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzində fərqli ola bilərlər. Prinsip etibarilə sarsıntıya müxtəlif yanaşma tərzəri mümkündür. Bəzən cəmiyyət hansısa səbəblərə görə aldığı sarsıntıya "unudur". Məsələn, azərbaycanlıların əksəriyyəti erməni quldur dəstələrinin XX əsrin əvvəllərində Bakıda, Şamaxıda, Qarabağda, Zəngəzurda və digər yerlərdə yerli əhaliyə qarşı həyata keçirdikləri qətləmləri sovet dövründə, demək olar ki, unutmuşdular. O

qanlı günlər haqqında yaddaş yalnız yaşlı nəslin hafizəsində və nağıl etdikləri xatirələrində cəmlənirdi. Maraqlısı bu idi ki, o zorakılığın hətta canlı şahidi olan insanlar baş vermiş əhvalatları öz uşaq və nəvələrinə danışmaqdan çəkinirdilər. Ona görə çəkinirdilər ki, bu əhvalatlar sovet məktəblərində tədris olunan rəsmi tarixlə ziddiyyət təşkil edirdi. Yəni bu əhvalatlar, sosioloqların dili ilə desək, cəmiyyətdə qəbul edilmiş "sosial çərçivəyə" yerləşmirdi. Sosial çərçivələr dövlət, dini və digər ictimai qurumlar tərəfindən aparılan "yaddaş siyasəti" nəticəsində cəmiyyətə bəzən zorla qəbul etdirilir. Sovetlərin "pantürkizm" və "panislamizm" şüarları altında yeritdikləri "yaddaş siyasəti" azərbaycanlıların (həm türk, həm də müsəlman olduqları üçün) mədəni yaddaşına və tarixi-ədəbi irsinə xüsusilə amansız olmuşdur. Nəticədə, XX əsrin sonunda yeni qəddarlıqla tüğyan edən, ölüm və kin-küdurət səpən erməni millətçiliyi və separatizmi bizim üçün gözlənilməz oldu. Hal-hazırda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yenidən alınan düşmənçiliyi, torpaqlarımıza təcavüzü, törətdikləri zorakılıq, ilk növbədə Xocalı qətliamı bizi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində agah olmağa və onu kollektiv yaddaşda saxlamağa məcbur edir. Xocalının yaddaşımızda qorunub saxlanılmasına artıq əmin ola bilsək də, bizim üçün vacib olan onun hansı şəkildə saxlanılmasından ibarətdir. Bu, müəyyən mənada həm bizim milli identikliyimizin inkişaf perspektivlərini, həm də dünya ictimaiyyətinin Xocalı faciəsinə münasibətini müəyyən edir. Sarsıdıcı hadisənin yadda saxlanması iki formada baş verə bilər. Psixoloqların dili ilə desək: "təsirə impulsiv cavab vermə" («импульсивное отреагирование» (acting out)) və "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" («проработка (work through) травмирующего опыта») formasında.

Götürək "təsirə impulsiv cavab vermə" variantını: bu halda yaşanmış sarsıntı yaddan çıxmır. Əksinə, sarsıntı törətmiş hadisə bir növ bəslənir (daim xatırlanır, yaddaşlara həkk edilir), əbədiləşir. Ancaq, bununla yanaşı, icma arasında sarsıdıcı hadisəni törətmiş səbəblərin, onun nəticələrinin sərbəst, azad şəkildə, müxtəlif mövqelərdən çıxış edərək müzakirəsi qadağan olunur və hər vasitə ilə bundan boyun qaçırılır. Sarsıntı törətmiş hadisə hansısa siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün məqsədli şəkildə istifadə olunur. Sarsıdıcı hadisələri dərinə dərk etmə imkanı qapanır, bloklanır. Nəticədə, hadisəyə düzgün qiymət verə bilməyən toplumun, xalqın gələcəkdə yenidən bu cür sarsıdıcı hadisələrlə qarşılaşması təhlükəsi aradan götürülür. Erməni kollektiv yaddaşının təhlili mənə tam əminliklə iddia etməyə əsas verir ki, bu topluma kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzinin məhz bu variantı xasdır. Tarixən belə olmuşdur ki, ermənilərin kollektiv yaddaşının sosial çərçivələri erməni kilsəsi tərəfindən cızılmış və ruhanilər tərəfindən ilk tarixi rəvayətlər tərtib edilmişdir. Mənim burada bu rəvayətləri geniş şəkildə təhlil etmək imkanım yoxdur (bunu başqa yerdə artıq qeyd etmişəm). Lakin deyə bilərəm ki, bu rəvayətlərin əsas ideyasını "ermənilərin daima düşmənlərin əhatəsində yaşayıb incidilən xalq olması" təşkil edir. Əgər onların tarixi rəvayətlərini oxusanız, orada digər xalq və konfessiyaların nümayəndələrinə qarşı nə qədər kin və nifrət dolu mətnlərin olduğunu görərsiniz. Nəticədə, erməni kollektiv yaddaşının formaları kollektiv sarsıntıyı produktiv şəkildə dəf etməyə deyil, daha çox özlərinin real və uydurulmuş məşəqqətlərini yadda saxlamağa, kultlaşdırmağa və hətta onlardan həzz almağa yönəlmişdir. Kollektiv yaddaşın digər konfessiyaların nümayəndələrinə qarşı nifrət hissi oyadan məhz bu xüsusiyyətləri ermənilər arasında sonradan onlar üçün acı nəticələrə gətirib çıxarmış türkəfobiyanın geniş intişarına səbəb olmuşdur. Vaxt ötdükcə özlərinin qurban obrazını təbliğ edən rəvayətlərin hazırlanması üzrə geniş şəbəkə yaradaraq, siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün erməni təşkilatları Qərb auditoriyasının stereotipləri və zehniyyətlərindən bacarıqla istifadə edərək qurbanlara təbii mərhəmət hissini istismar etməyə müvəffəq olmuşlar. Tarixi detallardan xəbərsiz Qərb ictimai fikrinin özü çox zaman ermənilərin fakt və obrazlarla manipulyasiyasının qurbanı olur. Məsələn, "Nyu-York Tayms"ın ("New York Times") 3 mart 1992-ci il və "Taym"ın ("Time") 16 mart 1992-ci il tarixli saylarında dərc olunmuş informasiyaya nəzər yetirmək kifayətdir. Həmin yazılarda Xocalı faciəsindən bəhs olunarkən "xristian Ermənistan" və "müsəlman Azərbaycan" kimi epitetlərdən istifadə olunmuş və belə təəssürat yaranmışdır ki, guya müharibə universal bəşəri qanunların pozulması ilə müşayiət edilmir və dini xarakter daşıyır. İqtibas gətirə bilmədiyim digər yazılarda isə hadisələr elə təsvir olunur ki, sanki reportyorlar ermənilərin bu cür vəhşilik törədə biləcəyinə inanmırlar.

Qurban obrazı - uduşlu obrazdır. Buna görə də bu obraza uyğun gəlməyən bütün fakt və hadisələr erməni identikliyinə mühafizəkarları tərəfindən müqavimət və aqressivliklə qarşılır. Onlar hər vəchlə bu fakt və hadisələri gizlətməyə, yaxud diskreditasiya etməyə çalışırlar. Təsədüfə deyil ki, erməni quldur dəstələri tərəfindən Xocalıda törədilmiş cinayətləri ermənilər inkar edir, cinayətkarları müdafiə etmək və onların hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə hər cür saxtakarlığa və uydurmalara yol verir, hətta azərbaycanlıların özlərini belə xocalıların qətliamını təşkil etməkdə ittiham edirlər. İnanmıram ki, Sərkisyanın Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda söylədiyi fikirlərlə təhlükəsizliyə bu cür nail olmaq olar. Əslində, ermənilər bu cinayəti törətməklə nəinki azərbaycanlıların, hətta bütün qafqazlıların nifrətini qazanaraq, yenidən özlərini həyəcanla qisas gününü gözləməyə məhkum etdilər.

Nəhayət, "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" variantı. Burada kollektiv sarsıntı yaddaşda qorunur. Ən önəmlisi odur ki, bu variantda cəmiyyətin özü aldığı sarsıntı ilə işləməyə hazırlıq nümayiş etdirir. Bunun üçün cəmiyyətdə sarsıdıcı hadisələrin baş vermə səbəblərinin aşkarlanmasına, buna gətirib çıxarmış amillərin və

hadisələrin nəticələrinin dərk edilərək, baş vermişlərə görə mənəvi məsuliyyəti müəyyən etməyə istiqamətlənmiş geniş və hərtərəfli müzakirələrə şərait yaradılır. Bu cür yanaşma nəticəsində gələcəkdə belə hadisələrin təkrarlanmaması üçün cəmiyyət öz təcrübəsindən dərs almaq, onu anlamaq imkanı qazanır. Bu, sarsıntının bu cür produktiv çalışması nəticəsində onun sosial qazanca çevrilməsi variantıdır. Yuxarıda dediklərimizin əsasında hansı nəticəyə gəlmək olar?

Əgər biz kollektiv sarsıntının öhdəsindən səmərəli şəkildə gəlmək istəyiriksə, onda insanda - onun emosiyaları, hissləri və düşüncələrində cəmlənmiş, fokuslaşdırılmış səmimiyyəti və həqiqəti əks etdirəcək, insanın vicdanını oyada biləcək təəssüratların yeni, daha da düşünülmüş izahının və şərhinin yaradılması üçün Xocalı hadisələrinin geniş və azad ictimai müzakirələrinin keçirilməsinə nail olmalıyıq.

Bizdə, təəssüf ki, hələ belə məzmunlu izahlar çox azdır. Xocalı hadisələrinin əsasən, belə deyək, "formal" və "emosional" formada işıqlandırılması mövcuddur. Halbuki, şəxsi, fərdiləşdirilmiş sənədli və ya bədii hekayələr oxucunun duyğularına toxunar, analitik materiallar isə məntiqi düşünməyə və hadisələrin əsl mahiyyətini dərk etməyə xidmət edə bilər. Beləliklə:

1. Biz gərək öz tariximizi həm özümüzə, həm də dünya ictimaiyyətinə düzgün danışmağı öyrənək. "Quzu cildində canavar" olan erməni millətçiliyinin ifşa olunması üçün biz məsuliyyət daşıyıyıq; 2. Siyasi hakimiyyətin beynəlxalq strukturları ənənəvi stereotiplərin, zehniyyətlərin, geosiyasi və iqtisadi maraqların təzahürünə daha həssas yanaşmalıdırlar. Heç bir geosiyasət insan vicdanı ilə tənzimlənən qanun və mənəvi dəyərləri ləğv etməli deyil. Cinayətlər cəzasız qalmamalı, cinayətkarlar isə mühakimə olunmalıdırlar. Əks təqdirdə nüfuzlu təşkilatların tribunallarından onların çıxışlarına qulaq asmaq kimi biabırçı məcburiyyətlə üzləşə bilərik.

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.13-16.

Xocalı soyqırımını Ermənistanın həyata keçirdiyi məqsədli və düşünülmüş siyasət kimi qiymətləndirilməlidir

Tahirə ALLAHYAROVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar
Mərkəzinin baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri doktoru.*

Soyqırım insanlığa qarşı cinayət, insanın varlığını alt-üst edən, yaşamını sarsıdan dəhşətdir. Soyqırım həm də hər şeydən əvvəl bir siyasətdir. Cinayət və dəhşətin tarix boyu məqsədyönlü şəkildə, son təfərrüatlarına qədər planlaşdırılmasını, onun həyata keçirilməsini təmin edən dövlətin konkret siyasəti olmuşdur. Deməli, soyqırım xronoloji zaman baxımından əvvəlcə verilən siyasi bir qərardır. Buna görə də insanlığa qarşı olan bu qəsd siyasətinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə dünya dövlətlərinin soyqırımı siyasi qiymət verməsi ən mühüm məsələ kimi gündəmdə durur. Soyqırımın dayandırılması, ona son qoyulması üçün ilk növbədə beynəlxalq birlik siyasi iradə ortaya qoymalıdır. Əks təqdirdə bəşəriyyət əsrlər boyu olduğu kimi hər dəfə soyqırım baş verdikdən sonra onun günahkarlarını cəzalandırmağa, qurbanlarını müdafiə etməyə, müdhiş və dəhşətli maddi-mənəvi, psixoloji-hüquqi nəticələrini aradan qaldırmağa hələ çox zaman sərf edəcəkdir.

Soyqırım qurbanlarının sayı milyonlar olsa da, bu gün onu törədənlərin cəzalandırılması sahəsində beynəlxalq praktikada yalnız bir-iki faktın mövcud olması, itirilmiş zaman və insan həyatları ilə müqayisədə ona siyasi qiymət verilməsində yekdilliyin olmaması deyilənlərin ən aşkar sübutudur.

Soyqırımı siyasi qiymət vermək üçün ilk növbədə onun düşünülmüş siyasət olduğunu vurğulamaq, dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilməsini pisləmək və bu yöndə vahid beynəlxalq cəbhədən çıxış etmək ən zəruri məsələdir. Bu, dünyanın tək-cə xocalılarla deyil, həm də soyqırımı yaşayan və onun nəticələrinin ədalətli həllini gözləyənlərlə həmrəy olduğunu bəyan etmək deməkdir.

Bu baxımdan soyqırımın siyasi aspektləri dedikdə biz aşağıdakı məsələlərin geniş təhlili və müzakirəsini vacib hesab edirik:

1) Soyqırım siyasətini həyata keçirən konkret dövlətin fəaliyyətini birmənalı pisləmək əvəzinə, onu dəstəkləmək və ya susmaq kimi mövqelərin mövcudluğunun səbəbi nədir və onu necə aradan qaldırmaq olar?

2) Soyqırım aktına ikili standartlarla yanaşmanın mövcud nəticələri nədir və beynəlxalq perspektivləri necə ola bilər?

3) Xocalı soyqırımına ədalətli siyasi qiymətin verilməsi Ermənistanın dünyaya qəbul etdirməyə çalışdığı "uydurma genosid" mifinin ifşa edilməsi baxımından nə kimi əhəmiyyəti ola bilər?

4) Soyqırım gerçəkliklərini təbliğ etmək üçün adi insanların, qlobal vətəndaş cəmiyyətinin, həqiqətin tərəfində olan hər kəsin səylərini bir arada necə səfərbər etmək olar? Soyqırım siyasətinə münasibətdə aşkar mövqe və vahid prinsipdən çıxış etmək dövlətlərlə yanaşı, hər bir şəxsin də insanlıq borcudur.

5) Nəhayət, bu gün tədqiqatçılar belə bir fikir söyləyirlər ki, siyasətin bütün sahələri kimi, genosid siyasəti də transformasiyaya uğrayır. Yəni birbaşa törədilən soyqırım hadisəsinin hazırda dolayısı ilə baş verən soyqırım siyasətinə çevrilməsinə meyil müşahidə edilməkdədir. Burada ən mühüm məsələ konkret dövlətin öz genosid siyasətini hər vəchlə ört-basdır etmək, beynəlxalq ictimai rəyi yanlış istiqamətə yönəltmək, beynəlxalq siyasətin isə buna ikili standartlarla şərait yaratmaq cəhdləridir. Bütün bunlar isə bizi belə bir acınacaqlı məntiqi nəticəyə gəlməyə vadar edir: genosidin siyasi qiymət almaması onun latent şəkildə davam etməsi deməkdir.

Azərbaycan xalqı öz vicdanının səsini eşidərək Xocalı haqqında həqiqəti yazan, indiki və gələcək nəsillərdə qarşısında öz insaniyyət və vəzifə borcunu şərtlə yerinə yetirən, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan hər bir həqiqət tərəfdarına dərin ehtiramını bildirir. Bu o deməkdir ki, həqiqətə faciədən 18 il sonra da biganə qalanlarla yanaşı, bu gün olduğu kimi 18 il bundan əvvəl də ədalətin tərəfində duraraq onu dəyərləndirə bilən, müharibədə olan tərəflərin heç birinə aid olmasa da, tək-cə 18 illik tarixin deyil, ümumiyyətlə, soyqırım tarixinin qarşısında alnıaçıq olan insanlar var.

Ötən əsrin 1905-1907, 1918-1920 və 1948-1953-cü illərində törədilmiş kütləvi erməni terrorları silsiləsinin davamı olaraq, 1988-ci ilin ilk aylarında baş qaldıran erməni separatizminin dərin tarixi kökləri vardır. İki əsr öncə Çar Rusiyasının təhriki və birbaşa yardımı ilə tarixi Azərbaycan vilayətlərində məskunlaşdırılan erməni əhalisi 1918-ci ildə bu torpaqlarda əvvəlcə Ermənistan adlı dövlət qurmağa müvəffəq oldu, beş il sonra isə əsassız iddiasını Dağlıq Qarabağa muxtar vilayət statusu almaqla təmin etdi. Sonrakı 50 il ərzində vilayət ərazisində hətta siyasi muxtariyyət əldə etməyə müvəffəq olan ermənilərin hökmranlığına yalnız ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində son qoyuldu.

22 il öncə başlayan savaş yüzilliklər boyu davam edən erməni məkrinin növbəti mərhələsidir.

1988-ci ildən təcavüzkar erməni separatizminin ərazi iddiaları azərbaycanlıların qədim torpaqlarından kütləvi deportasiyasına, çoxsaylı terror aktlarının törədilməsi və tammiqyaslı amansız müharibəyə səbəb oldu. On minlərlə insan həlak oldu, əlil vəziyyətinə düşdü, yüz minlərlə soydaşımız qaçqın və məcburi köçkünə çevrildi. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 7 rayonumuz erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edildi.

18 il bundan əvvəl fevralın 25-də dörd aydan çox mühasirədə yaşayan Xocalı əhalisi növbəti mühasirə gününün başlayacağını, səhərin açılmasını gözləyirdi. 1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadaya alınmışdı. Mühasirədə olan bir şəhərin sakinlərinin təpədən dırnağadək silahlanmış erməni hərbiçiləri üçün nə qorxusu ola bilərdi ki? Bəli, 1992-ci ilin şaxtalı 26 fevral səhəri xocalıların Xocalıdakı son səhəri oldu. Özü də öz dəhşətli mənzərəsi ilə yaddaşlarda silinməz bir iz qoydu...

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı sakinlərinin qəddar qətliminin həyata keçirilməsinə artıq siyasi qərar verilmişdi. 1992-ci il fevralın 26-da qədim Xocalı şəhəri misli görünməmiş qəddarlıqla Yer üzündən silindi. Bu dəhşətli qətlimi hər bir azərbaycanlı bu gün də ürək ağrısı ilə xatırlayır.

Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırım aktının Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsini təşkil etməsi aşkar bir gerçəklikdir. Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox bir müddətdə erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin qanlı səhifəsidir. Müxtəlif vaxtlarda fərqli şəkildə, xüsusi riyakarlıqla həyata keçirilən bu mənfur siyasətə heç zaman ara verilməmiş, gah qanlı toqquşmalara səbəb olmuş, gah da dövrün tələblərinə uyğun ideoloji forma ilə pərdələnmişdir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi Xocalı Yer üzündən silməklə Azərbaycan torpaqlarının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı faciəsindən sonra özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış və ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Dünyada soyqırım həm hüquqi, həm də siyasi aspektlərdən kifayət qədər öyrənilmişdir. Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, onun qarşısını siyasi qiymətləndirmə ilə əvvəlcədən almaq mümkündür. Belə olan halda cavabını gözləyən aşağıdakı suallar ortaya çıxır: Bəs onda dünya birliyi nəyi gözləyir? Niyə ikili standartlardan çıxış edərək qərəzli mövqe nümayiş etdirir? Hələ neçə soyqırım baş verməlidir ki soyqırım qurbanlarının haqq səsi eşidilsin?

XXI əsrdə Xocalıda baş vermiş soyqırımı siyasi qiymət verilməmişdirsə, deməli, o, hələ də davam edir. Soyqırımı gerçəkləşdirən dövlət - Ermənistan bu faktı inkar edir. Müdhiş riyakarlığa əl ataraq günahkarların cəzalandırılmasına maneə törədir. Bu gün Xocalıda törədilmiş qanlı hadisələrin baş aktyorları - cinayətkarları Ermənistanda mühüm dövlət postları tuturlar. Serj Sərkisyan hazırda işğalçı Ermənistan Respublikasının prezidentidir. Xocalı soyqırımı zamanı mayor rütbəsində olan S. Ohanyan general paqonları gəzdirir. Cinayətin digər iştirakçıları da oyunaq qurumda və Ermənistanda müxtəlif vəzifələr tuturlar. Xocalı soyqırımını və əməliyyatlarda iştirakını təsdiq edən S. Sərkisyan Böyük Britaniyanın *Chatam Haus* beyin mərkəzində qurumun rəhbəri Robertsona özünün "silah yoldaşı" kimi müraciət edəndə biz riyakarlıq və cinayətin, ikili mövqələrin son həddi ilə üzlaşırik. Lakin buna etirazları görmürük. Bu, dözülməz vəziyyətdir.

Ermənistanın sabiq prezidenti Robert Köçəryan Avropa Şurasının mətəbər kürsüsündən dünya ictimaiyyətinə xitabən Dağlıq Qarabağda, xüsusən də Xocalıda keçirilən hərbi əməliyyatlarda iştirakından fəxr duyduğunu bildirir. Hərbi cinayətdə iştirak edən R. Köçəryan, əslində, bununla soyqırım aktına birbaşa rəvac verdiyini təsdiqləmişdir. Bu faktları Xocalıda baş verən qanlı hadisələrin Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırıldığını və həyata keçirildiyini təsdiq etdiyi üçün qeyd edirik.

Burada onu da vurğulamaq istərdik ki, Xocalı hadisələrinə bəzi dünya ölkələri hələ zamanında ədalətli siyasi münasibət bildirmişdir. Belə ki, soyqırım baş verdiyi müddətdə Ağ Ev və ABŞ Konqresi başda olmaqla bəzi Avropa və Amerika rəsmiləri bu soyqırımı bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirmişdilər. Qardaş Türkiyənin bu istiqamətdəki fəaliyyəti başqalarına nümunə ola biləcək dərəcədə xüsusilə seçilmişdir. 18 il əvvəl Türkiyənin İstanbul, Ankara, İzmir, Ərzurum, Qars, İğdır və başqa şəhərlərində keçirilən mitinqlərdə türk milləti hər zaman Azərbaycanın yanında olduğunu və onun haqq işini dəstəklədiyini bir daha təsdiq etmişdir. Bundan başqa, qardaş Türkiyədə artıq erməni canilərinin beynəlxalq məhkəmədə cəzalandırılması istiqamətində addımlar atılıb. Bir müddət öncə Türkiyənin "Əsassız soyqırım iddialarına qarşı cəmiyyət"i Xocalı soyqırımındakı cinayətlərinə görə S. Sərkisyanın və R. Köçəryanın Haaqa Beynəlxalq Məhkəməsinə verilməsi təşəbbüsü ilə çıxış ediblər.

İtaliya parlamenti də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyən qətnamə qəbul edib. Xatırladaq ki, İtaliya Avropa ölkələri arasında Almaniyadan sonra Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qətnamə qəbul edən ikinci dövlətdir.

İslam Konfransı Təşkilatının Xocalı soyqırımı ilə bağlı qəbul etdiyi xüsusi qətnamə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsini "insanlığa qarşı cinayət" kimi tanıyan ilk sənəddir. 51 ölkənin qəbul etdiyi

qətnamədə Xocalı faciəsinə "erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhalinin kütləvi qətləmi" və "insanlığa qarşı cinayət" kimi qiymət verilmişdir.

Misli görünməmiş qəddarlıqla, vəhşiliklə törədilmiş Xocalı soyqırımı və ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının ədalətsizlərinə cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin bütün məşəqqətləri dünya ictimaiyyətinə detalları ilə çatdırılmalı, onların qəti, birmənalı mövqelərini bildirmələri üçün ciddi və məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Çünki soyqırımı siyasi münasibət bildirilməməsi yeni soyqırımların baş verə biləcəyi qənaətini yaradır.

Bu illər ərzində Azərbaycan təkcə müharibə, torpaqlarımızın işğalı, qaçqınlarımızın ağır şəraitdə yaşaması kimi çətinliklərlə üzləşməmişdir. Bundan daha ağır olanı Xocalı soyqırımını törədən cəlladların, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, işğalçı ölkənin siyasi rəhbərliyində yüksək vəzifələr tutmaqla özlərini müdafiə etməsi, dünyanın isə buna göz yummasıdır.

Ötən 18 ildə Xocalının səsinə dünyaya çatdırmaq üçün bir çox işlər görülmüşdür. Xocalı haqqında gerçəkləri bilən, ona daxilən qiymət verən insanların sayı, bəlkə də, milyonlarla artıb. Lakin dünyadakı 6 milyardan çox əhalinin Xocalı haqqında mövqeyinin ədalətli olacağına qədər gözləmək mümkün deyil. Bir daha bildirik ki, soyqırım siyasəti, "Böyük Ermənistan" və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinist siyasət müəllifləri olan ermənilərin ölkəmizə hərbi-siyasi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına əsl soyqırım hadisəsi kimi siyasi qiymət verməlidirlər. Məhz bu cür halların indiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dərk olunub pislənilməməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qarşısında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Bəli, Azərbaycan xalqı 18 ildir ki, ümumbəşəri dəyərlər, ideallar və normalar anlayışına şübhə ilə yanaşır. Çünki ikili standartlarla üz-üzədir.

Xocalı qətləmi Azərbaycan xalqı üçün paradoksal məzmunlu bir çox nəticələrlə üzləşməyi şərtləndirmişdir. Ona dünyanın münasibəti bir tərəfdən ədalətli siyasətin meyarına, digər tərəfdən beynəlxalq münasibətlərdə ikili standartların mövcudluğunun təsdiqinə, üçüncü tərəfdən isə insan taleyinə qəddarlığın və cəzasızlığın rəmzinə çevrilmişdir. Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutmuş erməni hərbiçilərini və onların havadarlarını təmizə çıxarmaq üçün aparılan təbliğat kampaniyası bu gün də ara vermir. Erməni millətçiləri qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırım və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün hər vasitədən istifadə edərək, guya 1915-ci ildə ermənilərin soy-qırımı məruz qaldıqları barədə uydurmaların beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmasına cəhdlər göstərirlər. Xocalı faciəsi kimi real soyqırım aktına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinin erməni lobbisinin təsiri altına düşərək "erməni soyqırımı" əfsanəsini müzakirə mövzusunə çevirməsi, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz qərarlar qəbul etməsi yalnız təəssüf və təəccüb deyil, beynəlxalq münasibətlərin real durumu və perspektivləri barədə çox ciddi narahatlıq hissini - beynəlxalq hüququn iflası və süqutu hissini doğurur.

Azərbaycan xalqı bu 18 ildə soyqırımı cəllad və qurbanların kim olduğunu ayırd etməkdə "çətinlik çəkən" beynəlxalq siyasətin biganəliyini dəyərləndirmək təcrübəsini keçmişdir. Bununla belə, bu illər ərzində soyqırım həqiqətlərini dünya birliyinə çatdırmaq üçün səbirlə çalışmışdır.

Eyni zamanda, 18 il ərzində Azərbaycanın gəldiyi ən mühüm tarixi nəticələrdən biri də bu olmuşdur: əgər soyqırım cəlladlarının cəzalandırılmasında, işğal siyasətinə qiymət verilməsində və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasında beynəlxalq birlik tərəddüdü mövqeyini davam etdirərsə, o zaman Azərbaycan xalqı bu dəfə cinayətkarın kim olduğunu tarixin sübut etməsini gözləməyəcəkdir! Beynəlxalq hüquq və siyasət meydanında təmin edilməyən haqqımızı döyüş meydanında tələb və təmin etməli olacağıq. Bu, Azərbaycanın dəfələrlə bəyan etdiyi prinsiplə müvafiqdir. Azərbaycan mövcud imkanların hamısından istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin ədalətli beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət alınmasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların cəzalandırılmasına nail olacaqdır. Müharibə yolu ilə ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması Xocalıya həm siyasi, həm hüquqi, həm də psixoloji qiymət verilməsi, onun nəticələrinin aradan qaldırılması demək olacaqdır. Azərbaycan bunu etməyə qadirdir. Azərbaycan xalqının əzmi çox böyükdür, çünki haqq işi uğrunda mübarizə aparır. Bu gün işğal altındakı bütün ərazilərimiz kimi Xocalının da, bu torpaqlardan didərgin düşmüş bir milyondan çox azərbaycanlının, o cümlədən ölkənin 48 qaçqın düşərgəsində öz dədə-baba yurdlarına qayıtmaq həsrəti ilə yaşayan Xocalı qaçqınlarının da gözü yoldadır.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı düşüncələrimi İmantas Melyanasın "Azərbaycan xalqının genosidi" məqaləsindən sitat gətirməklə bitirmək istəyirəm. Hazırkı durumu qiymətləndirmək üçün çox səciyyəvi olan bu sitatda deyilir: "Tarixi ərazilərində yaşayan əhalinin qətlə və ya kütləvi şəkildə qovulması ilə müəyyən ərazilərin etnodemoqrafik şəraitinin dəyişdirilməsi etnik təmizləmə siyasəti və ya genosid adlandırılır. Buna görə də

"Böyük Ermənistan" yaratmaq məqsədilə belə siyasətin həyata keçirilməsi bir çox cəhətlərə görə faşizmin siyasi və nəzəri mahiyyəti ilə eynilik təşkil edir. Ermənistanın bu məsələni beynəlxalq siyasətdə ümumən qəbul olunmuş prinsiplərə uyğun olaraq həll etmək istəməməsi, Azərbaycan xalqının soyqırımını tanımaması, işğal altında olan torpaqları azad etməməsi ilk növbədə onun qonşu ölkələrlə münasibətini normallaşdırmağa imkan verməyəcək və regionda bundan sonra da müxtəlif dövlətlərin öz maraqlarını manipulyasiya etməsinə şərait yaradacaq".

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.17-21.

Xocalı soyqırımının hüquqi təhlili

Dilbadi QASIMOV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar
Mərkəzinin əməkdaşı, Strasburq Universitetinin hüquq elmləri doktoru.*

Tarix boyu baş vermiş silahlı münaqişələrin səbəbləri fərqli olsa da, onların nəticələri çox zaman dinc əhalinin kütləvi şəkildə öldürülməsi ilə səciyyələnir. Bu cür qətlialmlar bəzən təsadüf, diqqətsizlik və ya yanlışlıq səbəbindən baş verdiyi halda, bir çox hallarda bilərəkdən və ya düşünülmüş şəkildə törədilir. Burada məqsəd qarşı tərəfə sarsıdıcı, fiziki və psixoloji zərbə vurmaq olur. Bu halda artıq söhbət soyqırım cinayətindən gedir.

Azərbaycan xalqı da soyqırım fəlakəti ilə üzləşmişdir. Yəni 25-26 fevral 1992-ci il tarixində erməni silahlı qüvvələri rus ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərinə basqın edərək gecə ikən dinc əhalini kütləvi şəkildə qətlə yetirmişdir. Bu qətlialm nəticəsində şəhər tamamilə dağıdılmış, orada yaşayan insanlar isə amansız şəkildə öldürülmüşdür. Xocalı qətlialmı müharibə şəraitində baş versə də, onu müharibə şəraitində baş vermiş digər qətl hallarından fərqləndirmək lazımdır. Çünki o, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, təsadüf və ya ehtiyatsızlıq səbəbindən deyil, məhz bilərəkdən və düşünülmüş şəkildə həyata keçirilmişdir.

Soyqırım ifadəsi ilk dəfə 1944-cü ildə yəhudi əsilli amerikalı alim Rafael Remkin tərəfindən işlədilmişdir. Bu ifadə III Reyx tərəfindən yəhudi əsilli insanların kütləvi şəkildə məhv edilməsinə istinadən yaradılmışdır. *Soyqırım* və ya *genosid* ifadəsi yunan dilində olan *genos*, yəni "soy" sözü ilə latın mənşəli *cide*, yəni "öldürmək, məhv etmək" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu ifadə 1945-ci ildə Nüremberq tribunalı tərəfindən müharibə cinayətkarlarının günahlandırılması üçün istifadə edilmişdir. 1946-cı ildə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş 96 (I) nömrəli qətnamədə soyqırım anlayışına aşağıdakı kimi tərif verilmişdir: "Qətl halı bir nəfərin öldürülməsi olduğu halda, soyqırım bir qrup insanı yaşamaq hüququndan məhrum etmək deməkdir".

Bu tərifdə göstərilənə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, qətlialmın soyqırım kimi tanınması üçün onun rəsmi şəkildə qərara alınması və bilərəkdən bir qrup insanın öldürülməsi məqsədi ilə həyata keçirilməsi şərtidir. Bu halda öldürülmüş insanların sayca çox olmaları vacib deyildir. Yəni düşünülmüş şəkildə bir qrup insanın məhv edilməsi nüansı soyqırımı müharibə və insanlığa qarşı digər cinayətlərdən fərqləndirir. Çünki bu halda soyqırım cinayətini törədənin məqsədi sadəcə bir şəxsi deyil, bütövlükdə onun aid olduğu qrupu da məhv etməkdir.

Bir qrup insanın düşünülmüş şəkildə məhvi ilə nəticələnən təqib halları müəyyən fərqli formalarda olduqları üçün soyqırımın hansı halda baş verməsini dəqiqləşdirmək lazımdır. Keçmiş Yuqoslaviyaya dair aparılan məhkəmənin qanunvericiliyinə əsasən insanların kütləvi şəkildə öldürülməsinin soyqırım kimi qəbul olunması üçün həmin insanların hansısa ümumi xüsusiyyətlərə malik olmaları və onların məhz həmin xüsusiyyətlər səbəbindən öldürülməsi şərtidir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: dini, etnik, milli və irqi. Əks halda, misal üçün, bir qrup insanın siyasi baxışlarına görə və ya başqa səbəblərdən kütləvi şəkildə təqib edilməsi soyqırım kimi qəbul edilmir. Yəni sadalanan dörd şərtəndən biri sübut olunmadığı təqdirdə soyqırımdan söhbət gedə bilməz.

Göstərilən bu şərtlər 9 dekabr 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul olunmuş "Soy-qırım cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" konvensiyada da nəzərdə tutulmuşdur. Həmin konvensiyanın 2-ci maddəsi aşağıdakı kimidir: "Hazırkı konvensiyaya əsasən soyqırım milli, etnik, irqi və dini bir qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək məqsədilə həyata keçirilən aşağıdakı hallardan birinə aid edilir:

- a) bir qrupun üzvlərini öldürmək;
- b) bir qrupun üzvlərinə fiziki və əqli ağır zərbələr vurmaq;
- c) bir qrupu onun tamamilə və ya qismən məhvi ilə nəticələnən dözülməz vəziyyətlərdə saxlamaq;
- d) bir qrupun daxilində doğuşlara maneə törədən ölçüləri tətbiq etmək;
- e) bir qrupdan başqa bir qrupa məcburi olaraq uşaqları köçürmək¹".

Soyqırım cinayətinin baş verdiyini iddia etmək üçün yuxarıda göstərilən şərtlərdən biri kifayətdir.

Konvensiyanın sözügedən maddəsi ilə əlaqədar Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə bir neçə iş təqdim edilmişdir. Bu işlərin arasında Bosniya-Hersoqovinanın Yuqoslaviyaya qarşı təqdim etdiyi iş nəzəri cəlb edir, çünki orada Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar ortaya çıxacaq bir sıra suallara cavab tapmaq mümkündür. Yəni bu iş Azərbaycanın Ermənistanla qarşı beynəlxalq məhkəmə qarşısında qaldıracağı mümkün iddiaya uyğun gəlir.

¹ Bu tərif Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə yaradan Roma Statusunun 6-cı maddəsində də öz təsdiqini tapmışdır.

Bildiyimiz kimi, Xocalı soyqırımı baş verdiyi zaman Ermənistan soyqırım konvensiyasına üzv deyildi. Yəni ilk baxışdan belə anlaşıla bilər ki, onun beynəlxalq hüquqa əsasən soyqırım törətməmək öhdəliyi yoxdur. Yuqoslaviya da məhkəmə qarşısında məhz bu amilə əsaslanaraq etiraz edirdi. Lakin məhkəmə həmin etirazı rədd edərək bildirdi ki, soyqırım konvensiyasında nəzərdə tutulmuş müddəalar bütün müasir cəmiyyətlər tərəfindən tanınmışdır və bu müddəalar dövlətlər üçün *erga omnes* dəyərinə malikdir, yəni dövlətlər heç bir hüquqi öhdəlikləri olmadığı halda belə soyqırım törətməkdən boyun qaçırmağıdır. Başqa bir tərəfdən isə soyqırımın rədd edilməsi prinsipi bəşəri bir dəyərdir, o beynəlxalq hüququn ən ali prinsiplərindən olub *jus cogens* (yəni bütün dövlətlər üçün məcburi olan) keyfiyyətinə malikdir.²

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə görə, soyqırım konvensiyası həm dövlətlərə soyqırım törətməyi qadağan edir, həm də onlara soyqırım cinayətinin baş verməsinin qarşısını almaq öhdəliyi tanıdır. Soyqırımın qarşısını almaq dövlətlərə verilmiş ayrıca məcburi bir öhdəlikdir və dövlətlər mümkün olan bütün vasitələrdən istifadə edərək onun baş verməsinin qarşısını almalıdırlar. Yəni soyqırımın baş verməsindən xəbərdar olan dövlət onun qarşısını almaq məqsədilə əlindən gələni etməsə, o, bu cinayət üçün məsuliyyət daşıyır. Həmçinin, dövlətlər öz qanunvericiliyinə tabe olmayan, amma üzərində müəyyən təsiri olan insanların da soyqırım törətməsinin qarşısını almalıdırlar³. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq bu nəticəyə gəlmək olar ki, Ermənistan həm düşünülmüş şəkildə soyqırım cinayətini törətdiyi, həm də onun qarşısını almaqda heç bir istək nümayiş etdirmədiyi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu sonuncu məsuliyyəti Rusiya Federasiyasına da aid etmək olar. Əsasən də ona görə ki, Rusiya Xocalı soyqırımının baş verəcəyindən xəbərdar olduğu halda, onun qarşısını almaq üçün nəinki heç bir addım atmamış, hətta onun tabeliyində olan hərbi hissə bu cinayətin törədilməsində fəal iştirak etmişdir.

Bundan əlavə, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi qeyd edir ki, soyqırım cinayəti müəyyən bir qrupun məhv edilməsinə aid olduğu üçün "qrup" anlayışının hüquqi tərifini dəqiqləşdirmək vacibdir. Yəni soyqırım konvensiyasının 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan qrup üzvlərinin öldürülməsinin hansı formalarının soyqırım cinayətinə uyğun olmasını müəyyən etmək lazımdır. Bunun üçün Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi aşağıdakı şərtləri təyin edir: hədəfə alınan qrupun vacib bir hissəsi məhv edilsin. Yəni qrupun məhv edilən hissəsi o qədər vacib olmalıdır ki, bu hal həmin qrupun varlığına ciddi təhlükə yaratsın. Beləliklə, Xocalıda yaşayan əhalinin vacib bir hissəsinin məhv edilməsini nəzərə alaraq bu birinci şərtin Xocalıya uyğun olmasını iddia etmək olar. Başqa bir şərt kütləvi qırğının müəyyən bir coğrafi əraziyə aid olmasıdır. Yəni hədəfə alınan qrupa aid olan insanların bütün dünyada məhv edilməsi vacib deyil. Müəyyən bir ərazidə həmin qrupun üzvlərinin kütləvi öldürülməsi soyqırım cinayətinə uyğun gəlir. Bu şərti Xocalı ilə müqayisə edəndə məlum olur ki, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin tələb etdiyi kimi, Xocalı soyqırımı müəyyən bir ərazidə baş vermişdir, yəni giriş-çığışı məhdudlaşdırılmış Xocalı şəhərində. Bun-dan əlavə, soyqırım törədənin imkanlarını da nəzərə almaq lazımdır. Çünki erməni silahlı qüvvələri niyyətlərini həyata keçirmək üçün bütün imkanlara malik idilər. Yəni köməksiz və xilas olmağa imkanı olmayan insanlar hərbiçilər tərəfindən odlu silahlarla kütləvi şəkildə qətlə yetirilmişlər.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Xocalı qətləməsinə soyqırım ifadəsini qeyd-şərtsiz aid etmək olar. Belə ki, həmin qətləmə, birincisi, Ermənistan dövlətinin əvvəlcədən düşünülmüş siyasəti nəticəsində baş vermişdir. İkincisi, oradakı insanlar azərbaycanlı və ya türk olduqları üçün öldürülmüşdür. Bu sonuncu amil həmin qətləmənin baş verməsində ayrı-seçkiliyin olmasını üzə çıxarır və beynəlxalq hüquqda qadağan olunmuş *aparteid*, *irqçilik*, *ksenofobiya* və s. kimi cinayətlərə uyğun gəlir. Həmin cinayətləri qadağan edən beynəlxalq sənədlər Ermənistan Respublikasının məsuliyyətə cəlb olunmasına əsas verir.

Bundan əlavə, işğal olunmuş ərazilərdə tarixi maddi-mədəniyyət abidələrinin də məhv edilməsini və terrora məruz qalmasını nəzərə alaraq Azərbaycan Ermənistana qarşı həm maddi, həm də mənəvi soyqırım iddiaları irəli sürməlidir.

Soyqırım törətmiş şəxslərin beynəlxalq məsuliyyəti

Müasir dünyada soyqırım beynəlxalq cinayət kimi tanınaraq qadağan olunmuşdur. Əgər soyqırım cinayəti baş vermişsə, onun məsuliyyəti eyni zamanda həm dövlətə, həm də həmin cinayətin baş verməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxslərə aid edilir. Bunun üçün beynəlxalq hüquq tələb edir ki, hər bir dövlət öz daxili qanunvericiliyinə soyqırım cinayətində təqsirli bilinən şəxslərin məsuliyyətini təyin edən müddəalar daxil etsin. Bu vasitə ilə soyqırım cinayətini törədən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasının qarşısı alınmalıdır⁴. Çünki Nüremberq tribunalının məşhur cümləsində də deyildiyi kimi: "Bir cinayəti qeyri-müəyyən orqanlar yox, müəyyən şəxslər törədirlər".

² Bosniya-Hersoqovina Serbiya və Monteneqroya qarşı, 26 fevral 2007-ci il tarixli təhlil qərarı, §161.

³ Yəni orada, § 166.

⁴ Bu məcburiyyət soyqırım konvensiyasının 6-cı maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur.

Bu cür yanaşma Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən də qəbul edilmişdir və o, beynəlxalq hüquqda ikili məsuliyyətin, yəni eyni zamanda dövlətin və şəxsin məsuliyyətinin mümkünlüyünü qəbul edir. Beləliklə, Xocalıdakı soyqırım cinayəti üçün yalnız Ermənistan Respublikası deyil, həm də onun baş verməsində fəal iştirak etmiş erməni məmurları da məsuliyyət daşıyırlar. Amma çox təəssüf ki, həmin şəxslər nəinki cəzasız qalıblar, hətta onların bir qismi bu gün Ermənistan Respublikasının hakimiyyət orqanlarında məsul vəzifələr daşıyırlar.

Bunun üçün Azərbaycanın diaspor və başqa bu tipli təşkilatları dünya dövlətlərindən Xocalı soyqırımında iştirak etmiş, cinayət törətmiş şəxslərin ərəzilərinə səyahət etdikləri zaman məsuliyyətə cəlb edilməsini tələb etməlidirlər. Bu praktika artıq bir neçə Avropa ölkəsində baş tutmuşdur. Misal üçün Belçikada, İsveçrədə və Kanadada Ruanda soyqırımında təqsirli bilinən şəxslərə qarşı cinayət işi açılmış və onlar məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuşlar.

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.22-25.

Xocalıda törədilmiş erməni vandalizmi

Şahmar HACIYEV,

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji
Araşdırmalar Mərkəzinin elmi işçisi.*

Təkcə insanlar şəhid olmur, kəndlər, şəhərlər də şəhid olur, tarixin yaddaşına qovuşurlar. Genişqəlblilik, qonaqpərvərlik, çətin vəziyyətə düşəndə başqalarına əl tutmaq, çörək vermək Azərbaycan xalqını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdir. Lakin bəzən bu ali xüsusiyyətlər tarixən onu çörəyini yeyənlərin nankorluğu və namərdliyi ilə üz-üzə qoymuşdur. Azərbaycanlılar 200 il ərzində erməni separatçılarının davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırım siyasətinə məruz qalmış, tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmişlər.

Ermənilər tərəfindən 1905-1907, 1918-1920 və 1948-1953-cü illərdə törədilmiş terror aktları nəticəsində minlərlə günahsız azərbaycanlının qanı töküldü. 1988-ci ildə erməni xisləti özünü yenə büruzə verdi. Ermənistanın apardığı siyasət bir daha onu göstərdi ki, ermənilər antitürk ideyaları və prinsipləri ilə bizə qarşı, sözün əsl mənasında, düşmənçiliyə köklənmişlər və onlara yalnız layiq olan cavabı vermək lazımdır.

1988-ci ildən 1989-cu ilədək 85519 min azərbaycanlı Ermənistandan deportasiya edildi. Bununla da ermənilər uzun müddətdən bəri planlaşdırdıqları, beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə zidd olan siyasətlərini reallaşdırmağa başladılar. Bu gün ermənilər qondarma "soyqırım" iddialarını bütün dünya birliyi qarşısında qaldırırlar. Onlar iddia edirlər ki, 1915-1923-cü illərdə türklər onlara qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Lakin bədxah qonşularımız yaddan çıxarırlar ki, azərbaycanlılar Ermənistandan deportasiya edilən zaman insanlığa zidd olan zorakılığa, təcavüzə və işgəncələrə məruz qalıblar. Burada bircə faktı qeyd etmək istərdim: öz doğma torpaqlarından (Qərbi Azərbaycandan) qovularkən deportasiyanın ilk aylarında 218 azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir.

Xocalı hadisələri isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri faciələrin ən dəhşətlisidir. Xalqımızın qan yaddaşına həmişəlik həkk olunmuş Xocalı faciəsini yalnız soyqırım adlandırmaq olar. Törədilmiş qətliam təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir.

Beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq Ermənistan dünya birliyinin də Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıdığı Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayırmaq istəyir, bu istiqamətdə insanlığa zidd olan cinayət və vəhşiliyə hazır olduğunu nümayiş etdirir.

Xocalı Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri idi. Keçən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq, ermənilər Qarabağa iddialarını açıq-aydın gündəmə gətirməyə başladılar. Keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılara qarşı tutduğu qərəzli mövqe erməni separatçılara öz bədxah niyyətlərini həyata keçirməyə daha da stimül verdi. İmperiya rəhbərliyi Qarabağda yaşayan azərbaycanlılardan bütün silahları yığıdığı halda, ermənilər silahlandırılmaqla yanaşı, Rusiyanın 366-cı motoatıcı diviziyasını da onların istifadəsinə verdi.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabr ayından ermənilər tərəfindən blokadaya alınmışdı. Şəhərə nəqliyyat yolu faktiki olaraq kəsilmişdi və ora yalnız vertalyotla getmək mümkün idi. Sonuncu vertalyotun Şuşa üzərində vurulmasından sonra isə şəhərə hava yolu da kəsildi. Hava və yerüstü nəqliyyat yollarının kəsilməsi ilə şəhər ağır vəziyyətə düşdü. Ermənilər Xocalını müntəzəm olaraq ağır artilleriya silahlarından atəşə məruz qoysalar da, bu, qəhrəman xocalıları qorxutmur, onların mübarizə aparmaq əzmini qırmırdı. Fevral ayının əvvəlindən başlayaraq ermənilər Xocalıya hücum əməliyyatları təşkil etməyə başladılar. Hücumlar zamanı erməni separatçı birləşmələri silahsız və sivil insanlara iri çaplı silahlardan, ağır artilleriyadan atəş açaraq, şəhəri nəzarət altına almağa çalışırdılar. Xocalının müdafiəsini əsasən yüngül silahlarla silahlanmış yerli müdafiə dəstələri və Milli ordunun azsaylı kontingenti təşkil edirdi. 7 min əhalisi olan Xocalı rus və erməni birləşmələri qarşısında çox duruş gətirə bilmədi. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə keçmiş Rusiyanın Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı diviziyasının müşayiəti və birbaşa iştirakı ilə erməni separatçı birləşmələri Xocalı üzərinə hücumu keçdilər. Tanklardan, ağır artilleriyadan və avtomatlardan açılan atəşlə ermənilər dinc əhalini - qocaları, uşaqları, qadınları vəhşicəsinə öldürür, hamilə qadınların qarınlarını deşir, ağlasıqmaz vəhşiliklər törədirdilər. Ermənilərin Xocalıda sivil insanlara qarşı törətdiklərini ifadə etməkdə söz də acizdir. Düşməndən qaçan xocalıların bir qismi meşədə şaxtadan donaraq dünyasını dəyişdi. Bu vaxtadək bəşər tarixi bu cür amansız səhnəyə çox az şahidlik etmişdi.

Bu soyqırım nəticəsində 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü, 1000 nəfər müxtəlif yaşlı dinc sakin aldığı güllə yarasından həmişəlik əlil oldu, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 nəfər

uşaq hər iki valideynini, 130 nəfər valideynlərindən birini itirdi. Faciə baş verən gecə 1275 nəfər dinc sakin girov götürüldü, onlardan 150-sinin taleyi indi də məlum deyil.

Xocalının işğalı Şuşa istiqamətində ermənilərin əl-qolunu açdı. Bu hadisədən sonra erməni silahlı birləşmələri Azərbaycana qarşı apardıqları işğalçılıq siyasətini daha da genişləndirdilər.

Bir daha qeyd edək ki, Xocalı faciəsində şəhid olmuş soydaşlarımızın cəsədlərinin vəziyyəti nümayiş etdirdi ki, ermənilər Xocalı əhalisinə insanlığa zidd olan metodlarla işgəncələr veriblər. Belə ki, bəzi insanların baş dəriləri soyulmuş, digərlərinin gözləri çıxarılmış, qulaqları və digər orqanları kəsilərək vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

Ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırım dünya mətbuatı tərəfindən də işıqlandırılmışdır. Xarici mətbuat nümayəndələri Xocalıda şahidi olduqları tükürpərdici mənzərədən dəhşətə gəlmişdilər. Jurnalist Tomas Qoltz Xocalı soyqırımını "Vaşinqton Post" ("Washington Post") qəzetində işıqlandırmışdır. Onun yazdığı "Azərbaycan gündəliyi" ("Azerbaijan Diary") kitabının Xocalıya həsr olunmuş bölməsində də ermənilərin törətdikləri dəhşətli qətləmə barəsində ətraflı məlumat verilir.

Əsir, Girov Götürülmüş və İtkin Düşmüş Vətəndaşlarla İş üzrə Dövlət Komissiyası tərəfindən toplanılan materiallar da bir daha təsdiq edir ki, ermənilər Azərbaycanın sivil əhalisinə və əsirlərə qarşı soyqırım aktı həyata keçirmişlər. Ermənilərin törətdikləri dəhşətli terror və işgəncələr insanlığa zidd olan əməllərdir. Bu vəhşiliyi heç bir şəkildə ört-basdır etmək olmaz.

Maraqlısı odur ki, Ermənistanın hazırkı prezidenti, qondarma DQR-in o vaxt müdafiə naziri olmuş Serj Sərkisyan Xocalı hadisələri barədə danışarkən orada törədilmiş vəhşiliyi soyuqqanlı şəkildə belə təsvir edir: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar düşünürdülər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldırmağı bacarmazlar. Biz bu stereotipləri sındırmağı bacardıq". Bir dövlətin başında duran şəxsin bu cür sərsəm açıqlama verməsi onun hansı təfəkkürə malik olması haqqında aydın təsəvvür yaradır. Bu, bir daha sübut edir ki, Ermənistan terror üzərində qurulmuş dövlətdir, onun başında duran insanlar isə hərbi cinayətkarlardır. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən isə hərbi cinayətkarlar məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Hüquqi nöqteyi-nəzərdən Xocalıda baş vermiş qətləmə təsadüf və ya ehtiyatsızlıq üzündən deyil, məhz bilərəkdən və düşünülmüş şəkildə həyata keçirilmişdir. Müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə soyqırım bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədar olaraq məqsədli şəkildə məhv edilməsi prosesidir. Bu prosesin hər hansı ölkənin hökuməti tərəfindən həyata keçirilməsi əsas şərt olaraq qəbul edilir. Soyqırımın beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tərfi onu deməyə əsas verir ki, Xocalı hadisələri Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırım aktıdır. Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar və qanunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımları pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirir. Bu gün Ermənistanda mühüm dövlət postlarını tutan Serj Sərkisyan, Seyran Ohanyan, eləcə də sabiq prezident Robert Köçəryan və digərləri baş vermiş soyqırımın günahkarları kimi beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər. Bu soyqırıma dünya birliyi siyasi-hüquqi qiymət verməli və cinayətdə əli olan hərbi cinayətkarların Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən ittiham olunmasına nail olmalıdır. Heç bir cinayət, əsasən də insanlığa qarşı törədilmiş cinayət cəzasız qalmamalıdır.

Artıq İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) kimi nüfuzlu bir qurum Xocalı hadisələrinə qiymət verib. Belə ki, Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində islam tarixi və mədəniyyət abidələrinin dağıdılması və məhv edilməsi haqqında İKT-nin qəbul etdiyi qətnamə ölkəmizin haqlı mövqeyinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaradır. Həmçinin İKT Parlament Assambleyasının "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasını dəstəkləyən qətnaməni qəbul etməsi və Xocalı qətləməni insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanıması da çox əlamətdar hadisədir. Qəbul edilmiş qətnamə 51 dövlətin parlamentini bu qətləməni insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanımağa, bu kampaniyanı milli və beynəlxalq səviyyədə dəstəkləməyə çağırır. Bu qətnamə Azərbaycan üçün çox önəmlidir. Çünki, birincisi, ilk dəfədir ki, beynəlxalq Parlament Assambleyası Xocalı soyqırımını insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanıdı. İkincisi, bu, hüquqi və siyasi nöqteyi-nəzərdən böyük əhəmiyyət kəsb etməklə Xocalı soyqırımının gələcəkdə beynəlxalq səviyyədə tanınmasına təkan verəcəkdir.

Sonda bir daha qeyd etmək istərdik ki, Ermənistan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycan xalqına qarşı etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti həyata keçirmişdir. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağa iddia edən Ermənistan orada xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipini əsas tutaraq, onu öz ərazisinə birləşdirmək istəməklə bütün beynəlxalq hüquq normalarını və prinsiplərini kobud şəkildə pozmuşdur. Ermənistandan fərqli olaraq, Azərbaycan öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinə öz real, həqiqi mənasında yanaşır, Dağlıq Qarabağın erməni və azərbaycanlı icmalarının təhlükəsiz sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamasını nəzərdə tutur. Azərbaycanın bu mövqeyi beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır və bütün dünya birliyi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir.

Azərbaycan xalqı çox humanistdir. Biz həyatda öz amalımıza sülh yolu ilə çatmağa çalışırıq. İnanırıq ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi sülh yolu ilə öz həllini tapacaq və Xocalı soyqırımını tezliklə öz siyasi və hüquqi

qiymətini alacaqdır. Əks təqdirdə, hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz doğma torpaqlarını işğalçı erməni qüvvələrindən hər b yolu ilə təmizləmək üçün Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin bir əmrinə müntəzirdir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: **"Heç vaxt Dağlıq Qarabağ müstəqil olmayacaq. Bunu biz də deyirik və bunu beynəlxalq birlik də deyir. Bizim razılığımız olmadan Dağlıq Qarabağ heç vaxt müstəqil ola bilməz. Biz isə buna heç vaxt razılıq verməyəcəyik"**.

"Analitik baxış".-2010.-№1.-S.32-35.

Xocalı soyqırımına gedən yol

Möhtəşəm tarixi keçmişə malik Azərbaycan zaman-zaman üzləşdiyi ən ağır sınaqlardan belə şərəflə çıxmağı bacarıb. Bununla mövcudluğunu, milli varlığını daha da möhkəmləndirib, illər, əsrlər keçdikcə geridə hər zaman zəngin bir keçmiş qoyub. Elə bu səbəbdəndir ki, hər bir azərbaycanlı öz tarixi ilə, atababalarının keçdiyi yolla fəxr edir. Lakin keçmişimizin güzgüsü olan tarixin səhifələri heç də həmişə ağ vərəqlərə həkk olunmayıb. Bəzən qanlı elə qanlı səhifələrdə yazılan tarix xalqımızın həm də hansı böyük faciələrlə üzləşdiyini, hansı dəhşətlər yaşadığını real faktlar əsasında gözlər önünə sərgiləyir.

Ermənilərə qarşı ən böyük sipər

Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş və çox zaman da ən qəddar vəhşiliklərlə müşayiət olunmuş soyqırımları da tariximizin qan və dəhşət saçan səhifələrindəndir. Bəzi soyqırımı tarixlərinin müasirləri olmağımız, yaşananlara canlı şahidlik etməyimiz isə bu müsibətlər olaylarının nə dərəcədə genişmiqyaslı faciələr olduğunu daha aydın təsəvvür etməyə imkan verir. Lakin yaşanan faciələrin Azərbaycan tarixində qoyduğu izlər bununla məhdudlaşmır. Daim sülhün, əmin-amanlığın tərəfdarı olan xalqımıza qarşı dəfələrlə törədilən soyqırımların ötən əsrin sonlarına qədər öz hüquqi-siyasi qiymətini almaması da illər boyu ən böyük ədalətsizliklərdən biri olub. Halbuki, Azərbaycan torpaqlarının, eləcə də xalqının bölünməsinin əsasını qoyan Gülüstan, Türkmənçay müqavilələrindən sonra ölkəmiz mərhələli şəkildə tək-cə etnik yox, həm də mənəvi soyqırımlara məruz qalıb. Bu soyqırımlara hüquqi-siyasi qiymət verilməməsi isə yaşanmış faciələrin özü qədər dəhşətlidir.

Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın istəyi və təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdıandan sonra yaşanan soyqırımları haqda daha təfəssilatlı araşdırmalar aparıldı. Eyni zamanda bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymətin verilməsi prosesi başlandı. Dünyaya xalqımızın üzləşdiyi fəlakətlər barədə ətraflı, fakt və sübutlarla zəngin olan məlumatlar çatdırıldı. Bütün bunlar ulu öndərin Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi çoxsaylı tarixi xidmətlərdən birinə çevrildi. XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı faciəsinin də həm bir soyqırımı olaraq təsbit edilməsi, həm də bu barədə həqiqətlərin dünyaya çatdırılması məhz Heydər Əliyevin sayəsində mümkün oldu.

Tarixin ironiyası isə ondan ibarətdir ki, ötən əsrin sonlarında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması ilə Azərbaycan xalqının üzləşdiyi yeni faciələr, yaşadığı soyqırımları elə Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasından sonra baş verdi. Həmin vaxta qədər keçmiş SSRİ rəhbərliyinin hərtərəfli dəstəyini alan ermənilərin Azərbaycana qarşı məkrli planlarının reallaşmasının qarşısını məhz ulu öndər Heydər Əliyev alırdı. Ermənilər və onların himayədarları yaxşı başa düşürdülər ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Azərbaycana qarşı heç bir iddialarını reallaşdıra bilməyəcəklər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanğıcı

Artıq sübut olunmuş tarixi həqiqətdir ki, ölkəmizin ermənilər tərəfindən ərazi bütövlüyünə qəsd planı əvvəlcədən hazırlanmışdı. SSRİ-yə rəhbərlik edən Qorbaçovun yanında və Kremldə mərkəzi rəhbərlikdə yer alan ermənilər tərəfindən müdafiə olunan planın reallaşması üçün ciddi işlər görülürdü. Lakin planın praktik mərhələyə keçməsi Azərbaycan xalqının böyük oğlunun SSRİ-də mühüm rəhbər postlardan birində yer aldığı müddət ərzində mümkünsüz idi və bu həqiqətlə ermənilər, onların himayədarları da birmənalı şəkildə barışırdı. Bu səbəbdən ermənilərin təhriki və diktəsi ilə hərəkət edən Qorbaçov ilk növbədə Heydər Əliyevin tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırılmasına çalışırdı və təəssüf ki, istəyinə də nail oldu. Mərhum şair Bəxtiyar Vahabzadənin təbirincə deyərsə, bu, Moskvada Azərbaycanın yeganə və ən böyük qalasının yığılması demək idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri SSRİ siyasi rəhbərliyini ələ almış erməni lobbisinin təsir və təzyiqləri idisə, digər önəmli səbəb Qorbaçovun subyektiv hisslərinin əsiri olması, ondan daha yaxşı idarəçilik qabiliyyətinə, səriştəyə malik bir şəxsin Kremldə olmasını həzm edə bilməməsi idi.

Azərbaycanın böyük oğlunun Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmasından cəmi 15 gün sonra Qorbaçovun xeyir-duası ilə ermənilər Azərbaycana qarşı qəsd planlarının icrasına başladılar. 1987-ci ilin noyabrında M.Qorbaçovun məsləhətçisi olan qatı şovinst A.Aqanbekyanın Parisdə "Humanite" qəzetindəki bəyanatında bildirilirdi ki, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanı verilməsinə dair artıq Moskvanın razılığı var. Bütün bunları xatırlayan Heydər Əliyev qeyd edirdi: "Siyasi Bürodan istefa verdikdən 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Qorbaçovun ən yaxın adamı, iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, milliyətcə erməni olan professor Aqanbekyan Parisdə keçirdiyi bir mətbuat konfransında "Dağlıq Qarabağ

Ermənistana verilməlidir" - demiş, bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovu da qızıqdırmışdır. Moskvanın Qarabağ əməliyyatı mənim Siyasi Bürodan getməyimdən 15 gün sonra həyata keçirilməyə başladı. Deməli, bu plan hələ əvvəlcədən hazırlanmış, lakin tətbiq olunmasına mən ciddi maneə imişəm".

SSRİ rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə dair razılığının olduğu 1988-ci ilin əvvəllərində M.Qorbaçovun Silva Kaputikyan başda olmaqla bir qrup şovinist erməni ilə görüşü zamanı da üzə çıxdı. Bunun ardınca Xankəndidə, Yerevanda antiazərbaycan və antitürk ruhlu mitinqlər genişləndi. Bundan sonra erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" gizli fəaliyyətlərinə son qoyaraq açıq şəkildə niyyətlərini bəyan etməyə, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səsləndirməyə başladı. Bunun nəticəsi olaraq ermənilər tərəfindən "Miatsum" adlanan hərəkət də formalaşdırıldı.

O dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər artıq özünü qabarıq formada və aydın şəkildə büruzə verən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin çözümləndirilməsində hansısa praktik addımların atılmasında acizlik nümayiş etdirirdi. Yalnız Kremlin göstərişləri əsasında atılan addımlar Azərbaycan ərazilərinin qəsb olunması prosesini sürətləndirirdi. Qarabağ məsələsinin ortaya çıxması isə elə ilk dövrlərdə Moskvada olan Heydər Əliyevi ciddi narahat edirdi. Bu səbəbdən Qorbaçovla, onunla mümkün olmadıqda Liqaçovla, Çebrikovla, Kryuçkovla görüşüb problemin həllinə çalışırdı. Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasına dair əlindəki sənəd və sübutları da Kreml rəhbərliyinə təqdim etmək istəyən Heydər Əliyevə Moskvanın cavabı belə oldu: "Biz Qarabağda erməni-azərbaycanlı münaqişəsi ilə bağlı problemi özümüz həll edəcəyik".

Bakıya, Moskvaya ünvanlanmış saysız-hesabsız cavabsız teleqramlar

Belə şəraitdə Azərbaycan rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyi, təslimçilik mövqeyi ölkəmizin əzəli və tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağda Ermənistanın mövqeyinin daha da güclənməsinə gətirib çıxarırdı. Erməni separatçılarının bu yerlərdə mövqelərinin güclənməsi və ona qarşı rəhbərlik səviyyəsində ciddi tədbirlərin görülməməsi isə ölkə ərazilərinin itirilməsinə, yaşanacaq faciələrə, o cümlədən Xocalı soyqırımına gedən yolun başlanğıcını qoyurdu. Amma nə yazıq ki, o dövrdə rəhbərlik bunu dərk etməkdə acizlik göstərirdi.

Bu vəziyyətdə SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağın tədricən Azərbaycandan ayrılması üçün müvafiq addımlar atmağa başladı. 1988-ci ilin fevralında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yalnız erməni deputatlarının iştirakı ilə keçirilən növbədənəknar sessiyası vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq Ermənistanın inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR Ali Soveti Konstitusiyaya zidd olan qərarı rədd etdikdən sonra Ermənistanın millətçi rəhbərləri "Daşnaksütyun" partiyasının "Türksüz Ermənistan" proqramını həyata keçirməyə başladılar. Bu isə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranan indiki Ermənistan ərazisində olan on minlərlə azərbaycanlıya qarşı böyük qəddarlıqlarla müşayiət olunan etnik təmizləməyə rəvac verilməsi demək idi. 1988-ci ilin fevralından Yerevanda başlanan kütləvi mitinqlərdə iştirakçılar "Ermənistanı türklərdən təmizləməli", "Ermənistan yalnız ermənilər üçündür" kimi şüarlar səsləndirirdi. Mitinqlər başladıqdan sonra Yerevanda salamat qalan yeganə məscid binası, eləcə də azərbaycanlı şagirdlərin təhsil aldığı orta məktəb, teatr binası yandırıldı. Buna qarşı etiraz edən azərbaycanlıların da evlərinə od vuruldu. Lakin əsl faciə hələ qabaqda idi.

Elə həmin dövrdə ermənilərin Dağlıq Qarabağda da separatçı fəaliyyəti genişləndirdi. Ölkə rəhbərliyindən heç bir kömək görməyən azərbaycanlılar isə yaşadıkları ərazilərin müdafiəsi məqsədilə özləri könüllü fəaliyyətə başlamışdı. Ermənilərin qəsbkarlıq niyyəti bir çox yaşayış məntəqələri kimi Xocalını da özünümüdafiəsini gücləndirməyə vadar etdi. 1988-ci il fevralın 12-də Xocalı rəhbərliyi Əsgəranda keçirilən yığıncağa dəvət olundu. Yığıncaqda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi V.Konovlovun, şöbə müdiri M.Əsədovun iştirakına baxmayaraq, ermənilər Ermənistana birləşmək istədiklərini açıq şəkildə bəyan etdilər. Xocalının sabiq icra başçısı Elman Məmmədov xatırlayır ki, həmin yığıncaqdan çıxıb Xocalıya gəldikdən sonra ağsaqqallar və ziyalılarla təcili görüş keçirərək vəziyyəti onlarla müzakirə edib. Elə həmin gündən Xocalının və ətraf kəndlərin müdafiəsi üçün Müdafiə Komitəsi yaradıldı. Həmçinin Xocalının müdafiəsi məqsədilə müdafiə postları formalaşdırıldı. Bu postlara çıxan dəstələrin isə silahları yalnız ov tüfənglərindən ibarət idi. Ermənilərin Xocalı və bütövlükdə Dağlıq Qarabağ üçün yaratdığı təhlükə ilə bağlı Bakıya, Moskvaya saysız-hesabsız teleqramlar vurulsa da, nəticə yox idi.

Azərbaycanlılara qarşı Ermənistandan başlanan soyqırımı

Torpağında ermənilərə sığınacaq vermiş Azərbaycan xalqına qarşı bu gəlmə millət gördüyü qonaqpərvərliyin, yaxşılığın əvəzində hansı dəhşətlər, qəddarlıqlar, qırğınlar törətməyib! Hansı xəyanətkarlığa, zülmə yol verməyib! Uşaq-böyük, qoca-cavan, qadın-kişi demədən yalnız azərbaycanlı olduğuna görə nə qədər soydaşlarımızı qətlə yetirib!

Ağalarının himayəsi sayəsində tərədən-dırnağa qədər silahlanan ermənilər Ermənistanın hər yerində, hətta Azərbaycanın dilbər guşəsi olan Qarabağda dəfələrlə dinc, silahsız azərbaycanlılara qarşı amansız basqınlar törədiblər. Onları qətlə yetirərək əmlaklarını mənimsəyiblər, sağ qalanlarını isə doğma yurdlarından didərgin salıblar. XX əsrin əvvəllərindən etibarən bu cür qırğınlar daha kütləvi xarakter alıb. 1905-1906-cı, 1918-1920-ci illərdə baş verən hadisələri yada salmaqla bunun bariz nümunələrini görmək mümkündür. Əməllərindən ermənilər hətta keçmiş SSRİ-nin tərkibində olarkən belə qalmayıblar. 1948-53-cü illərdə 150 mindən çox azərbaycanlının Ermənistanda repressiyaya məruz qalması da bunun ən real sübutlarından biridir.

Artıq tarixin arxivinə qovuşmuş sovet imperiyasının rəhbərliyinin köməyinə arxalanan ermənilərin xüsusi silahlı dəstələri 1986-cı ildə Qafan və Mehri rayonlarında yaşayan azərbaycanlıları zorla doğma torpaqlarından çıxardı. Azərbaycana pənah gətirən soydaşlarımız Sumqayıtda və onun ətrafında məskunlaşdılar. Qorbaçov başda olmaqla Kremldə oturan ermənipərəst qüvvələr isə yaranmış münafiqənin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görmür, əksinə olayları daha da qızıdırırdılar. Moskvadan göndərilən nümayəndələrin fəaliyyəti birmənalı xarakter daşıyır və yalnız ermənilərin xeyrinə olurdu. Bütün bunlar ona gətirib çıxardı ki, 1988-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanda soydaşlarımıza qarşı açıq formada özünü göstərən etnik təmizləmə siyasəti başlandı. Nəticədə 250 mindən çox azərbaycanlı ata-baba yurdlarından didərgin salındı, onların əmlakları talan olundu. Bu zaman yüzlərlə soydaşımız yandırılaraq, başları kəsilərək, bədənlərinə elektrik cərəyanı verilərək, qəddarlıqla döyülərək, suda boğularaq və digər formada işgəncələr verilərək qətlə yetirildi. Həmin dövrdə Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların qovulması ilə yanaşı, onların yüzillər boyu məskunlaşdıqları yaşayış məskənlərinin adlarının dəyişdirilməsi də paralel surətdə həyata keçirilirdi. Ermənistandan zorla çıxarılan azərbaycanlıların bir hissəsi də Xocalıda yerləşdirildi. Onlara Xocalı rəhbərliyi tərəfindən torpaq sahəsinin ayrılmasını isə nə Əsgəran, nə də Xankəndi qəbul etmir və bu qərarı özbaşnalıq kimi qiymətləndirirdilər.

Bütün bunların fonunda Dağlıq Qarabağda da vəziyyət özünün daha gərgin məcrasına daxil olurdu. 1978-ci ildə Qarabağa köçüb gəlmələrinin 150 illiyini qeyd edən ermənilər bundan cəmi 10 il sonra öz bədnam niyyətlərini bürüzə verməyə başladılar. Burada ermənilər ölkə rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyindən, acizliyindən istifadə edərək artıq dinc azərbaycanlılara qarşı qətlər törətməkdən belə çəkinmirdilər. Fevralın 24-də Əsgəran rayonunda 2 nəfər gənc azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirildi, 19 nəfərə müxtəlif dərəcədə bədən xəsarəti vuruldu. Həm Dağlıq Qarabağda, həm də Yerevanda Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanla birləşdirilməsi tələbilə silsilə mitinqlər başladı. Eyni zamanda Ermənistanda olduğu kimi, Dağlıq Qarabağdan da azərbaycanlıların sıxışdırılıb çıxarılması prosesinə start verildi. Təkcə Xankəndidən 18 min azərbaycanlı qovuldu. Xankəndini tərk etməyə məcbur qalan azərbaycanlıların bir qismi yenə də pənah yeri kimi Xocalıya üz tutdu.

1918-ci ilin mart qırğınları yenidən təkrarlanır

Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi hadisələrə fəal müdaxilə etmək əvəzinə Kremldən gələn əmrlər əsasında hərəkət edir, xalqın taleyinə biganə yanaşmağa üstünlük verirdilər. Kreml isə həm Azərbaycana göndərdiyi emissarlar, həm də ölkənin qətiyyətsiz rəhbərliyi vasitəsilə Azərbaycana qarşı daha məkrli ssenarilər hazırlamaqda idi. Erməni tərribatçıların da yaxından iştirak etdiyi bu ssenarinin əsas hədəflərindən biri Azərbaycanda ermənilərə qarşı dözümsüz münasibətin formalaşmasına dair görüntülər yaratmaq idi. Elə bu məqsədlə də 1988-ci ilin fevralında məlum Sumqayıt hadisələri törədildi. Çox keçmədən erməni xüsusi xidmət orqanlarının və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin iştirakı ilə əvvəldən hazırlanmış bu hadisələrin hansı məqsədlərlə törədildiyi aydın oldu. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi, bu hadisədən dərhal sonra Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı və Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması üçün istifadə olundu. Elə bundan sonra Dağlıq Qarabağda olan erməni separatçıları, həmçinin Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın bu bölgəsinin ələ keçirilməsi üçün hərbi əməliyyatlardan istifadə etməkdən də çəkinmədilər. SSRİ silahlı qüvvələrinin Ermənistan və Dağlıq Qarabağda olan hissələri də ermənilərə açıq dəstək verir, gedən əməliyyatlarda onların tərəfindən iştirak edirdi. Moskvanın müvafiq razılığı olmadan isə ordunun bu addımları atması imkansız idi. Sovet ordusu sıralarında qulluq edən erməni zabitləri və keçmiş sovet hərbi hissələri vahid cəbhədə birləşərək azərbaycanlılara qarşı əməliyyatların miqyasını genişləndirirdi. Bu, sanki 1918-ci ilin mart qırğınlarının tarixdə yenidən təkrarlanması idi.

Separatçı-terrorçu erməni vəhşiliklərinin baş alıb getdiyi bu dövrdə SSRİ rəhbərliyi vəziyyətin real qiymətləndirilməsində maraqlı olmadığını açıq şəkildə bürüzə verirdi. Eyni zamanda Kremldə ermənilərin separatçılıq fəaliyyətinin ört-basdır edilməsi məqsədilə müəyyən addımlar da atılırdı. "1988-1995-ci illərdə Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək tədbirləri haqqında" 1988-ci il martın 24-də Qorbaçov tərəfindən qəbul olunan qərar da məhz bu məqsədə xidmət edirdi. Ermənilər Moskvadan gördükləri bu dəstəkdən ruhlanaraq separatçı-terrorçu fəaliyyətlərini genişləndirdilər.

Beləliklə, Dağlıq Qarabağda vəziyyət getdikcə gərginləşirdi və bu işdə yenə əsas rol oynayan tərəflərdən biri Azərbaycan rəhbərliyinin acizliyindən istifadə edərək hadisələri istədiyi kimi istiqamətləndirən SSRİ rəhbərliyi idi. Bütün bunlara qarşı Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən heç bir qətiyyətli addım atılmadı. 1988-ci ilin iyunun 15-də Ermənistan SSR Ali Soveti DQMV-nin Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. İyul ayında SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin sessiyasında Dağlıq Qarabağ məsələsinin müzakirəsi zamanı Azərbaycandan gedən deputatlarla yanaşı, qanuna zidd olaraq Ermənistandan olan deputatlar da eyni hüquqda iştirak etdilər. Bu isə Qorbaçov və onun ətrafının Ermənistan üçün yaratdığı yeni imkan demək idi.

Xocalıya ilk böyük hücum

Belə bir vaxtda Dağlıq Qarabağda yaşanan qarşıdurmanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də yollarda "daş müharibəsi"nin getməsi idi. Bu müharibə əsas etibarilə Xankəndi-Xocalı-Əsgəran arasında özünü göstərirdi. Həmin istiqamətdə keçən yoldan azərbaycanlılara məxsus avtomobilləri ermənilər daşa tutur, onları əzir, sahiblərinə müxtəlif xəsarətlər yetirirdi. Bunun əvəzi isə daha çox Əsgəranda Xankəndinə və ya əks istiqamətdə hərəkət edən və beləliklə Xocalıdan keçmək məcburiyyətində qalan ermənilərə məxsus avtomobillərdən çıxılırdı. Elə bu səbəbdən ermənilər Xocalı maneəsinin mümkün qədər tez neytrallaşdırılmasına çalışır və kiçik bir həmlə ilə Xocalını məhv edəcəklərinə inanırdılar. Elə bu fikirlə 1988-ci il sentyabrın 18-də Xankəndidə keçirilən nümayiş meydanından 12 minə qədər erməni 10 kilometrlik bir məsafəni piyada qət edərək Xocalıya tərəf üz tutdu. Ermənilərdən irəlidə isə 4 "Kraz" və "KaMAZ" markalı yük avtomobilləri gəlirdi. O da məlum olmuşdu ki, ermənilərin arasında xüsusi təlim keçmiş döyüşçülər var. Bundan başqa ermənilər benzin doldurulmuş butulkalarla, ucu itilənmiş dəmirlərlə silahlanmışdılar. Lakin bunlar Xocalı sakinlərini qorxutmadı. Əksinə Xocalıya iki kilometr qalmış ermənilərə qarşı az bir qüvvə ilə həmləyə keçən xocalılılar erməniləri "əzişdirib" geri yola sala bildilər. Sonradan isə məlum olmuşdu ki, həmin vaxt ermənilər arasında yaşanan qarmaqarışıqlıq nəticəsində onlardan 27-i ölmüş, 100-dən çoxu isə yaralanmışdı. Hadisənin səhərişi günü Zori Balayan "YAK-140" təyyarəsilə 12 nəfər həkimlə birlikdə Ermənistandan Stepanakertə gəldi. Yalnız sentyabrın 21-də Bakıdan Mərkəzi Komitə Xocalıya nümayəndə heyəti göndərdi. Lakin bu nümayəndələr daha çox ermənilərin əzişdirilməsinə görə öz iradlarını bildirirdi. Hadisədən az sonra mərkəzdən gələn istintaq qrupu baş verənlərə görə bir neçə Xocalı sakininin həbsinə dair qərar çıxardı. Elə bundan sonra yollarda və digər məntəqələrdə keşik çəkən sovet ordu qüvvələri erməniləri Xocalı sakinlərindən müdafiə etməyə daha çox diqqət yetirirdi.

Bu dövrdə artıq "daş müharibəsi" intensivləşir və odlu silahlardan daha geniş istifadə olunurdu. Həmin dövrdə Yerevandan Xocalı aeroportuna edilən gündəlik reyslərin sayı 30-a çatırdı. Bu təyyarələr vasitəsilə ermənilər Xankəndiyə hərbi sursat daşıyırdılar. Ancaq sonradan Xocalı polisinin fədakar əməyi sayəsində Ermənistandan gələn reyslərin sayı 4-ə qədər azaldı. Hətta Moskvanın bu məsələyə qəti etirazını bildirməsinə baxmayaraq, Xocalı polisi inadından dönmədi və sərnişin reyslərindən başqa heç bir yük təyyarəsinin Xocalı aeroportuna enməsinə yol vermirdi.

İttifaq rəhbərliyinin Azərbaycan xalqına qarşı ən böyük xəyanəti özünü növbəti dəfə 1989-cu ilin yanvarında göstərdi. Belə ki, yanvarın 12-də "Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında" SSRİ Ali Soveti qərar qəbul etdi və bu, ermənilərin istəyinə tam uyğun idi. Çünki DQMV-də xüsusi idarəçilik forması tətbiq edildiyi ilk gündən birbaşa Moskvaya tabe olan ermənipərəst A. Volski burada yaşayan bütün azərbaycanlı soydaşlarımızın çıxarılmasına nail oldu. Qısa müddətdə 50 min nəfər azərbaycanlı DQMV-dən qovuldu. Halbuki Azərbaycanın o dövrdəki siyasi rəhbərliyi sözügedən idarənin yaranmasını böyük hadisə kimi qiymətləndirir və bu idarəyə çox böyük ümidlər bəsləyirdi. Yalnız xalq hərəkətinin təsiri altında 1989-cu il noyabrın 28-də vilayətin idarəsi mərkəzin nəzarəti altında olan Azərbaycan SSR Təşkilat Komitəsinə tapşırıldı. Təşkilat komitəsinin sədri təyin edilən V. Polyaniçko, əslində, öz sələfinin siyasətini davam etdirir və azərbaycanlıları sıxışdırılırdı. Vəziyyətdən istifadə edən Ermənistan rəhbərliyi 1989-cu ilin dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında antikonstitusional qərar qəbul etdi. Bu, Ermənistan tərəfindən ölkəmizin ərazi bütövlüyünə qarşı açıq hüquqi müdaxilə aktı idi. Moskva isə, gözlənilmədiyi kimi, bu kobud müdaxilə aktına göz yummağa üstünlük verdi.

Ümumiyyətlə, məlum 20 Yanvar faciəsinə qədər SSRİ və respublika rəhbərliyinin çıxardığı qərar və fərmanların heç birində Azərbaycanın xeyrinə bircə maddə belə olmadı. Bir tərəfdən Azərbaycan xalqını sakitləşdirməyə yönələn addımlar atılır, digər tərəfdən isə respublikanın suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə xələl gətirən qərarlar qəbul olunurdu. Bu, Ermənistanın SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ən yüksək səviyyədə müdafiə olunduğunu göstərirdi. Elə Xocalı faciəsinə yol açan əsas səbəblərdən biri məhz buradan qaynaqlanırdı...

Faciədən faciəyə

Amerika yazıçısı Samuel Vimsin "Ermənistan: böyük hiylə - terrorçu xristian dövlətinin sirləri" adlı kitabında qeyd etdiyi kimi, əslində bu "soyqırımı" ətrafında yaranan hay-küy ermənilərə Türkiyədən, Amerika və dünya xristianlarından böyük məbləğdə pul vəsaiti qoparmaq üçün lazımdır. Cənab Vims onu da diqqətə çatdırır ki, həqiqətdə ermənilərə qarşı heç bir kütləvi qətl hadisələri törədilməyib, sadəcə, erməni yalan məşını dünyanı çaşdırmağa, özlərinin "məzlum" bir görüntüsünü yaratmağa çalışır.

Hələ də dünyaya yalançı bir "soyqırımı" sırımaq cəhdindən əl çəkməyən bu "məzlumlar"ın əsl iç üzünün nədən ibarət olduğu isə Xocalıda bəşəriyyətə bir daha aydın oldu. Dünya gördü ki, "soyqırımına uğradıqları barədə" car çəkən ermənilər əsl həqiqətdə özləri çəkinmədən soyqırımı törətməyə, bu zaman ən ağılsız qəddarlıqlara, vəhşiliklərə əl atmağa hazırdılar. Çünki bu amansızlıq, vəhşilik, insanlıq adına ləkə gətirən cinayətlərin törədilməsi ermənilərin xislətində yer alır. Təkcə Azərbaycan xalqına qarşı müxtəlif vaxtlarda törədilən soyqırımına nəzər salmaqla bunun real sübut və mənzərələrini görmək mümkündür. XX əsrin sonlarında bu soyqırımın daha bir dəhşətli səhifəsi isə Xocalıda yazıldı. Bir gecənin içində yüzlərlə günahsız insan, qadın, qoca, körpə, cavan amansızlıqla qətlə yetirildi. Bununla ürəyi soyumayan erməni cəlladları meyitlərin üzərində belə öz vəhşiliklərini nümayiş etdirməkdən çəkinmədilər, beləliklə də bir daha yalnız bioloji baxımdan "insan" adı daşıya biləcəklərini nümayiş etdirdilər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi fonunda ermənilərin əsas hədəflərdən biri olaraq Xocalını seçməsi heç də təsadüfi deyildi. Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda əsas məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən ümumiyyətlə Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu az olan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları həm də daha uzağa hesablanmış məqsəd güdürdülər. Onların əsas niyyəti Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Düzdür, buna nail ola bilməsələr də, ermənilər 366-cı alayın köməyiylə tarixdə ən dəhşətli qanlı səhifələrdən birinin yazılmasına nail ola bildilər. Bununla ötən əsrdə Xocalı daha bir faciə yaşamış oldu. Həmin faciədən əvvəl də Xocalı öz tarixində bir neçə dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, soyqırımlarına uğramışdı. Təkcə XX əsrin əvvəllərində 1905, 1906, 1917 və 1918-ci illərdə də Xocalı dörd dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, yandırılmış, talan edilmiş, dağıdılmış, fəqət ayağa qalxaraq düşməndən qisasını almış, yenidən bərpa olunmuş və yaşamışdı. Amma tarix Xocalını daha bir qanlı faciə ilə sınağa çəkməyə hazırlayırdı.

Daralan mühasirə

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilk günlərindən etibarən Xocalı bu problemin ağırlıqlarını öz üzərində hiss edirdi. Ermənistandan qovulmuş soydaşlarımızın və Fərqanədən olan Ahıska türklərinin böyük bir dəstəsi məhz Xocalıya pənah gətirmişdi. 1500 Ermənistan qaçqını və 495 Ahıska türkü Xocalıda məskunlaşmış, onlara torpaq sahəsi ayrılmış, evlər tikilmişdi. Bu dövrdə ümumiyyətlə Xocalıda tikinti-quruculuq işləri geniş vüsət alırdı. Belə ki, 1988-ci ilin oktyabrında Azərbaycan hökuməti tərəfindən Xocalının sosial inkişafına dair xüsusi qərar qəbul edilmişdi. Bu qərarla əlaqədar ölkənin müxtəlif rayonları Xocalıya və bütövlükdə Qarabağa kömək göstərirdi. Azərbaycanın rayonlarından Xocalıya tikinti materialı daşınır, işçi qüvvəsi gəlirdi. Xocalı sürətlə tikilir, genişlənir və gözəl bir şəhərə çevrilirdi. 1990-cı ilin aprelində Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Xocalıya şəhər statusu verildi.

Belə bir vaxtda Qarabağda ermənilər silahlanır, yollarda faciəli hadisələr ara vermirdi. Ona görə xocalılılar da müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Ermənilər isə hər vaxtlə Xocalını ələ keçirməyə çalışırdılar. Çünki Xocalının tutulması Qarabağ münaqişəsinin sonrakı taleyində həlledici rol oynayan əsas məqamlar sırasında yer alırdı. Düşmənin diqqətini Xocalıya cəlb edən önəmli səbəblərdən biri onun geostrateji mövqeyi idi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da məhz Xocalıda idi. Ermənilərin əsas istəklərindən biri məhz buradakı hava limanı vasitəsilə Ermənistanla daha rahat əlaqə yaradılmasına nail olmaq idi. Hələ Volskinin hakimiyyəti dövründən Xocalı aeroportuna gündə 20-30 təyyarə enib-qalxırdı. Onların əsas yükü silah və xarici ölkələrdən köməyə gələn könüllü və muzzdlu əsgərlər idi. Dünyanın hər yerindən Dağlıq Qarabağ ermənilərinə kömək etmək üçün erməni könüllüləri daşınırdı. 1990-cı ilin noyabrında Əlif Hacıyev Xocalı təyyarə limanında Xətt Daxili İşlər Bölməsinin rəisi və Xocalı aeroportunun komendantı təyin olundu. Bu, ermənilərin silah daşımalarının qarşısını müəyyən qədər aldı. Lakin yollarda qətl və təxribat hadisələri davam edirdi.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan, faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldular və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladılar. Moskvadan və xaricdəki erməni

diasporundan verilən dəstək, o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyinin yarıtmaz siyasəti nəticəsində lazımi müqavimətlə üzləşməyən ermənilər 1991-ci ilin oktyabrında Tuğ və Səlakətin kəndlərini işğal etdi. Bunun ardınca Xocavənd kəndi də işğalçıların nəzarəti altına keçdi.

Bu dövrdə Xocalı yenə də döyüşür və ermənilərin işğal siyasətinin daha sürətlə genişlənməsinə mane olurdu. Belə ki, ermənilər azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum edəndə Xankəndi və ermənilərin məskunlaşdığı digər yerlər də Xocalıdan atəşə tutulur və düşmənin öz niyyətini həyata keçirməsinə maneələr yaradılırdı. Lakin Xocalıya və Qarabağın düşmən hücumuna məruz qalan digər bölgələrinə o vaxtkı Azərbaycan iqtidarı tərəfindən lazımi yardımlar edilməməsi və hakimiyyət uğrunda gedən savaqlar ermənilərin öz niyyətini daha asan reallaşdırmağa imkan verirdi. Məhz bunun nəticəsində 1992-ci il yanvarın 10-da ermənilər Axullu kəndini zəbt edə bildilər. Elə həmin ilin fevralında Malıbəyli və Quşçular kəndləri hücumu məruz qaldı. Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın bilavasitə iştirakı ilə bu kəndlər də ermənilər tərəfindən işğal olundu. Malıbəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra Dağlıq Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlı yenə də 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabıt heyəti, eləcə də müxtəlif xarici ölkələrdən gətirilmiş mızdlu döyüşçülər hesabına ermənilərin əlinə keçdi.

Xocalı faciə ərəfəsində

Artıq 1992-ci il fevralın 18-də Xocalı istiqamətində olan yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmiş, yüksək mövqelər ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. İndi ermənilər üçün əsas hədəf Xocalı idi. Xocalıda isə vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Şəhər hələ 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə aparın bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Belə vəziyyət şəhərə özünümüdafiə üçün silah, ərzaq və digər zəruri məhsulların çatdırılmasında ciddi problemlər yaradırdı. Ermənilərin hücumları isə ara vermirdi. 1991-ci il sentyabr ayının 24-də Ağdamdan Xocalıya fəhlə gətirən avtobus Əsgəranda daşqalaq edildi, sürücü və sənişinlər ağır yaralandılar. Bundan iki gün sonra isə Xocalı polis şöbəsinin iki əməkdaşı maşında atəşə tutulub qətlə yetirildi. Ətraf erməni kəndlərindən hər gecə Xocalı "Alazan" və "Kristall" raket qurğularından atəşə tutulurdu. Noyabr ayından isə Xocalının Ağdama və Şuşaya çıxış yolları tamamilə bağlandı.

Həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları da fəaliyyətini genişləndirirdi. Bunun nəticəsində 1991-ci ilin sentyabrında "Dağlıq Qarabağ respublikası" adlanan oyuncaq dövlət yaradıldığı bildirildi. Həmin ilin noyabr ayının 26-da Azərbaycan Ali Soveti Dağlıq Qarabağın muxtar vilayət statusunun ləğv olunduğunu bəyan etdi.

Proseslərin gedişi mövcud durumu daha da çətinləşdirirdi. Təcrid vəziyyətinə düşmüş Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvar ayının 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması, vertolyotun içindəki 40 nəfər azərbaycanlının həlak olmasıyla şəhərlə hava əlaqəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi də verilmirdi. Xocalılılar ancaq öz qəhrəmanlıqları və şəhər müdafiəçilərinin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdular. Şəhərin müdafiəsi əsasən avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsi, yerli milis qüvvələri və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmış Xocalı hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı. Şəhəri əhatə edən Daşbulaq, Mehdikənd, Ballica, Həsənbad, Pirəməki, Noraguh və Mirzəcan kəndlərinə avtomat və pulemyotlarla silahlanmış yüzlərlə erməni yaraqlısı, "Alazan" raket qurğuları, PDM, ZTR və tanklar cəmlənmişdi. Qüvvələrin əsas hissəsi isə Xankəndidə və Əsgəranda əmrə hazır dayanmışdı. Həmin dövrdə şəhərdə hələ 3 min nəfər yerli əhali olsa da, Xocalıya vertolyot da göndərilmirdi. Ermənilər istər canlı qüvvə, istərsə də hərbi texnika və silah cəhətdən xocalılılardan müqayisəedilməz dərəcədə üstün idi. Buna rəğmən ölkə rəhbərliyi şəhərin xilasını istiqamətində heç bir addım atmırdı. Yaranan vəziyyətdən maksimum dərəcədə faydalanmağa çalışan ermənilər isə Xocalını daha tez ələ keçirməyə səy göstərirdilər. 1992-ci il fevralın 25-də gecə saatlarında Xankəndidə olan 366-cı alayın iştirakı ilə üç istiqamətdən Xocalıya hücum başlandı...

Rasim BAYRAMOV

"Azərbaycan".-2011.-16, 17 fevral.-N 36.-S.4.

Xocalı soyqırımına aparan yol

Bəşər tarixində kütləvi insan qırğınları çox olub. Təbii fəlakətlər nəticəsində həyatını itirənlərin müsibəti başa düşüləndir. Hansısa qəbahət işə görə Allahın qəzəbinə düşər olaraq dünyasını dəyişənlərə adam bir o qədər də heylsilənmir. Uzaqbaşı, "öz cəzasıdır" - deyər təskinlik tapır. Ancaq insanın insan tərəfindən xüsusi amansızlıqla öldürülməsi başa düşülən deyil. Belə hərəkət heç kim tərəfindən məqbul sayıla bilməz, həyat qanunları da bunun əleyhinədir. Lakin bütün qadağalara baxmayaraq, insanlar qətlə yetirilir, evlər-əşiklər dağıdılır, bütöv bir yaşayış məntəqəsi viranəyə çevrilir. Ən dəhşətli hal burasıdır ki, cani məlum olsa da, tədbir görənlər tapılmaz. Cinayətkar, quldur isə öz qanlı əməllərini davam etdirməklə, bir növ, dünyaya meydan oxuyur, cəzasızlıq şəraitindən "ruhlanaraq" daha da azğınlaşır, vəhşiləşir.

XX əsrdə aparılan müharibələr zamanı sakinləri məhv edilərək yer üzündən silinən yaşayış məntəqələrini xatırlayaq: Xatın, Lidise, Sonqmi... və Xocalı. 19 il bundan əvvəl, qədim tarixə malik bu Azərbaycan şəhərinin erməni faşistləri tərəfindən yerlə-yeksan edilməsinə, yüzlərlə günahsız insanın tək-cə milliyətçə türk olduğuna görə, xüsusi qəddarlıqla öldürülməsinə dünya ictimaiyyətinin biganəlik göstərməsi adamı dəhşətə gətirir. Xocalı soyqırımına gedən yol uzundur, müəmmalarla doludur. Sivilisasiyanın tərəqqi etdiyi XXI əsrin astanasında insanlığa qarşı törədilən bu tarixi cinayəti ört-basdır etmək mümkün deyil. Ona görə ki, bu ağılasız qanlı cinayəti törədənlər bəllidir, Azərbaycanın əzəli torpağı olan Dağlıq Qarabağı və ona bitişik əraziləri işğal altında saxlayanlar əvvəl-axır öz əməllərinin layiqli cavabını alacaqlar.

Vaxtilə Rusiya imperiyasının himayəsi və köməyi ilə İrandan, başqa yerlərdən Azərbaycana köçürülən ermənilər indi bu cənnətməkan diyarın qəniminə çevriliblər. Daha çox məskunlaşdıqları tarixi Azərbaycan torpağı olan Qarabağın dağlıq hissəsini ayıraraq, yenə də rusların apardığı məkrli siyasət nəticəsində qədim türk torpaqları üzərində yaradılan Ermənistanı birləşdirmək xülyasına düşüblər. Əslində, bu istək və arzu erməniləri heç vaxt rahat buraxmayıb. Onlar vaxtaşırı bu məsələni ortaya atmaqla məqsədlərinin ciddi olduğunu bürzə verməkdən çəkinmirlər.

Ötən əsrin 80-ci illərində Sovet İttifaqında yenidənqurma prosesi başlayanda ermənilər sanki bunu gözləyirmiş kimi bütün dünyada fəallıqlarını artırdılar. 1985-ci ildə "Daşnaksütyun" Partiyasının Afinada keçirilmiş XXIII qurultayı erməniləri "Böyük Ermənistan" uğrunda mübarizəni yenidən genişləndirmək üçün yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə etməyə, qüvvələri birləşdirməyə çağırdı. Antitürk təbliğatı və terrora səfərbərlik daha da gücləndirildi. 1986-cı ildən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni milli separatçılıq təbliğatı açıq və geniş xarakter aldı. Moskva rəsmilərində antitürk əhval-ruhiyyənin formalaşmasına Qorbaçovun yaxın əhatəsində olan şahnazaryanlar, aqanbekyanlar mühüm təsir göstərdi.

Ölkənin aparıcı mətbuat orqanlarında açıq-aşkar eyhamlar vurulurdu ki, Qorbaçovun xanımı Parisdə əntiq əşyalar satan imkanlı ermənilərlə əlaqə saxlayır və onların diqqətindən məmnun qalmışdı. Lakin Raisa xanımın onlara verdiyi vədin yerinə yetirilməsi müşkül iş olduğu üçün, az sonra Yerevanda bəxşişlərin geri qaytarılması tələbi ilə mitinqlər keçirilməyə başlandı. İş o dərəcəyə çatdı ki, SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında deputat Henrix İgityan Qorbaçova müraciətlə "Axı siz söz vermişdiniz..." - deyər vədə əməl olunmasını təkidlə tələb edirdi.

Həmin dövrdə ermənilərin dırnaqarası ziyalıları sayılan Paruyr Qazaryanın, Zori Balayanın, Sero Xanzadyanın, Silva Kaputikyanın və başqalarının tarixi saxtalaşdıran, azərbaycanlıları təhqir edən qızıqırdıcı "əsərləri" erməni millətçiliyinin daha davakar xarakter almasında, milli münaqişənin alovlanması müstəsna rol oynayırdı. Zori Balayanın "İki od arasında", "Qəza", "Ocaq" kitabları "əzabkeş xalqa" daha emosional təsir göstərmişdi. "Qarabağ" komitəsinin fəaliyyəti genişlənməmişdi. Ermənistandan Dağlıq Qarabağın bu respublikaya birləşdirilməsinin vacibliyini sübut etmək niyyəti ilə dünyanın 30-dan çox dövlətinə müraciətnamələr göndərildi. 1987-ci ilin oktyabr ayında Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində tutduğu yüksək vəzifədən uzaqlaşdırılması ermənilərin əzəli istəklərinin reallaşdırılması üçün ümidləri artırdı. Elə oktyabr ayında bu münasibətlə Yerevanın Puşkin meydanında "Qarabağ" komitəsinin ilk açıq mitinqi keçirildi. Bundan bir ay sonra isə Qorbaçovun ən yaxın əshabələrindən biri, akademik Abel Aqanbekyan Fransanın paytaxtı Parisdə "Humanites" qəzetinə verdiyi müsahibədə Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsinin məqsədəuyğun olduğunu və bu barədə dövlət başçısına təklif göndərdiyini bütün dünyaya bəyan etdi.

"Qarabağ" komitəsinin Azərbaycanda, xüsusən Dağlıq Qarabağda uzun müddət gizli fəaliyyət göstərən yerli təşkilatı "Krunk" açıq fəal mübarizəyə başladı. "Miatsum" (birləşmə) şüarı altında fəaliyyətini genişləndirən "Krunk" 1988-ci il martın 2-də "DQMV-nin Ermənistanı birləşdirilməsi uğrunda mübarizə komitəsi", "İri müəssisə rəhbərlərini birləşdirən 55-lər komitəsi" yaratdı. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada baş verən dəyişiklikləri vaxtında görmək və düzgün qiymətləndirmək, Azərbaycan xalqını gözləyən təhlükələrə qarşı qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirmək, vahid milli platforma yaratmaq əvəzinə respublika rəhbərliyi

bağışlanılmaz bir passivlik, laqeydlik nümayiş etdirirdi. Başsız qalmış xalqın kortəbii etiraz hərəkatları səmərəli nəticə vermirdi.

Ermənilər isə gündən-günə azğınlaşırdılar. Azərbaycanlıların ata-baba torpaqlarında 1920-ci ildə yenə də rusların köməyi ilə özlərinə dövlət yaradan ermənilər 1988-ci ildə Ermənistan Respublikası ərazisindəki 185 kənddən və başqa yaşayış məntəqələrindən 230 min azərbaycanlıyı qovdu, onlara məxsus 31 min ev, şəxsi təsərrüfat, 165 kolxoz və sovxozun əmlakı talandı, 214 nəfər qəddarcasına öldürüldü, 1154 nəfər yaralandı, yüzlərlə adama işgəncə verildi, qız-gəlinlərin namusu təhqir olundu. 15 min nəfərdən çox kürd, bir neçə min rus və başqa millətlərin nümayəndələri Ermənistandan çıxarıldı. Bununla da Ermənistan, demək olar ki, monoetnik bir ölkəyə çevrildi.

1988-ci il fevralın 12-də Yerevanda izdihamlı antitürk mitinqi keçirildi. "Ermənistanı türklərdən təmizləməli!", "Ermənistanda ermənilər yaşamalıdır!" və başqa millətçi şüarlar səsləndirən mitinqçilər fevralın 21-də Yerevandakı müsəlman məscidinə hücum edərək, onu yandıraraq dağıtdılar. Aşıq Ələsgərin qəbri təhqir edildi, böyük şairimiz Səməd Vurğunun abidəsi uçurdu. İlboyu davam edən bu vandalizm hərəkatları Dağlıq Qarabağda yaşayan erməniləri də ruhlandırdı, onlar daha fəal aksiyalar keçirməyə başladılar. 1988-ci ilin əvvəllərindən etibarən burada ardı-arası kəsilməyən kütləvi mitinqlər, nümayişlər keçirildi. Fevral ayının 15-18-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin, Şuşadan başqa, bütün rayon sovetlərində sessiyalar keçirilərək, DQMV-nin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistana verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Mitinqçilərin tələbi ilə analoji qərar fevralın 20-də Vilayət Sovetinin sessiyasında da qəbul edildi. Belə bir gərgin vəziyyətdə Moskva münaqişəni daha da qızışdırdı. Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun Bakıya gəlmiş üzvü sərhədləri dəyişdirməyin yolverilməzliyindən danışdı, Yerevana gedən üzvü isə DQMV-dəki separatçılığa haqq qazandırdı.

Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının tapdalanmasına Moskva ilə yanaşı, Bakıda da rəhbərliyin biganəliyini görənlər böyük həyəcan içində idi. Kortəbii mitinqlər, etiraz nümayişləri keçirilirdi. Ermənistandan azərbaycanlıların döyülüb, alçaldılıb qovulmasına, Dağlıq Qarabağda isə ermənilərin həyasız separatçı tələblərinə qarşı münaqişə zonasında yaşayan azərbaycanlılar xüsusən qəti etirazlarını bildirirdilər. Aran Qarabağ bölgəsində toplanaraq Dağlıq Qarabağda münaqişəni başlanğıcda həll etmək, onun böyüyüb qanlı müharibəyə çevrilməsinin qarşısını almaq üçün əliyalın olsa da yürüşə hazırlaşan azərbaycanlıları rəsmi Bakının göstərişi ilə dayandırdılar. Hətta Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağda yerləşdirilməsinə yasaq qoyuldu. Fevralın 21-də vilayətin Əsgəran rayonunda ermənilərin iki nəfər azərbaycanlıyı öldürməsi, 19 nəfərin yaralanması vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Fəndgirlikdə tayı-bərabəri olmayan ermənilər dünya ictimaiyyətinin gözündə öz əməllərini gizlətmək, azərbaycanlıların "vəhşi" obrazını yaratmaq üçün 1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıt şəhərində Eduard Qriqoryanın fəal iştirakı ilə fitnəkarlıq hadisələri törətdilər.

Həmin hadisələrin əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlandığını sübuta yetirən danılmaz faktlar vardı. Belə ki, hadisədən bir neçə gün əvvəl şəhərdə yaşayan varlı ermənilər əmanət kassalarındakı pullarını götürərək aradan çıxmışdılar. Fitnəkarlığı lentə almaq, elə səhəri gün hay-küylə bütün dünyaya çatdırmaq məqsədilə cinayətlər baş verəcəyi ərazilərdə əvvəlcədən planlaşdırılmış yerlərdə tele-fotooperatorlar yerləşdirilmişdir. Qanlı cinayətlərin əsas icraçısı olan E.Qriqoryan özü şəxsən 9 erməniyə qətlə yetirmişdi. Sonradan istintaq nəticəsində sübuta yetirilmişdi ki, öldürülən ermənilər "Krunk" təşkilatına pul verməkdən imtina edən adamlar olmuşlar.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başladığı ilk vaxtlardan azərbaycanlıları ermənilərlə "dialoqa çağırın" Qorbaçov özü erməni separatizminin ideoloqlarını birtərəfli qaydada Kremldə söhbətə dəvət etdi. Sonralar həmin görüşü xatırlayan Qorbaçov etiraf etdi ki, "mən onlara məsələnin tarixini ətraflı izah etməyə imkan verdim... səylə toplanmış sənədləri, coğrafi xəritələri, tarixi arayışları mənə göstərdilər. Sonra isə ermənilərin necə sıxışdırılmasından, Ermənistandan təcrid edilmələrindən, qədim abidələrinin dağıdılmasından söhbət açdılar... İslamın xristianlıq üzərinə hücumu davam edir! Qonaqlarımdan biri bunları belə səciyyələndirdi. "Lakin əlində tarixi həqiqətləri öyrənmək üçün bütün imkanları olsa da erməni saxtakarlığına uyan, bəlkə də uymaq istəyən Sov.İKP MK-nın Baş katibi azərbaycanlıların fikri ilə maraqlanmadı. Həmin münaqişə ilə bağlı Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Kamran Bağirovu qəbul etməkdən boyun qaçırdı. Bununla da açıqca bildirdi ki, Dağlıq Qarabağ məsələsində dövlət başçısı ermənilərin tərəfindədir. Ölkənin rəhbəri bildirirdi ki, bu məsələ Stalinin dövründə düzgün həll edilməyib, onu indi demokratizm və yenidənqurma çərçivəsində həll etmək lazımdır.

Münaqişəni sivil yolla, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həll etmək əvəzinə Moskva bir-birini təkzib edən qanunsuz qərarlar çıxarmaqla millətlərə münasibətləri daha da kəskinləşdirdi. Azərbaycandakı rəhbərliyin fərasətsizliyi üzündən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq birbaşa Moskvaya tabe edildi. Bunu görənlər digər müttəfiq respublikalardakı muxtar qurumlar da baş qaldırdılar. Ermənistan SSRİ qanunlarını kobud şəkildə pozaraq Azərbaycanın daxili işlərinə qarışan qərarlar qəbul etdi. Buna kəskin etiraz əlaməti olaraq Azərbaycanda ümumxalq hərəkatı başladı. Moskva bu dəfə də ermənipərəst

siyasət yürüdərək azərbaycanlılara "dərs vermək" qərarına gəldi. 1990-cı il yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə Moskvanın qərarı ilə Bakıya hərbi müdaxilə edildi, yüzlərlə günahsız, əliyalın insan vəhşicəsinə öldürüldü, yaralandı, şikəst qaldı. Lakin bu da yenidənqurma ideyasının müəllifi Qorbaçovun hakimiyyətdə qalmasına kömək etmədi. Əksinə, öz xalqına qarşı silah işlədən ölkənin nüfuzu heçə endi, 70 il dünyaya meydan oxuyan SSRİ dağıldı. Başqa respublikalar kimi müstəqillik əldə edən Ermənistan suveren Azərbaycanın ərazisində öz çirkin əməllərini tarixi havadarları olan rusların bilavasitə köməyi ilə davam etdirdi. Artıq iki qonşu respublika arasında açıq-aşkar müharibə gedirdi. Azərbaycanın başqa əraziləri də işğal olunurdu. Hadisələrin gedişi Xocalı soyqırımını günbəgün yaxınlaşdırırdı.

Telman ƏLİYEV.
Məqalə Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti
yanında Kütləvi İnformasiya
Vəsitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondunun keçirdiyi
müsabiqəyə təqdim olunur

“Xalq qəzeti”.-2011.-20 fevral.-N 40.-S.10.

Xocalı soyqırımı

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan Respublikasının silahlı birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni yaraqlıları və keçmiş Sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağın Xocalı şəhərini sakinləri ilə birlikdə büsbütün məhv edərək, insanlığa silinməz ləkə olan əsl soyqırımı aktını törətdilər.

Həmin gecə 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca, yalnız azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1275 sakin-köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasıgmaz zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbciləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəşmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmışlar. Bəli, bu, xalqımıza qarşı əsl soyqırım idi.

Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş bu soyqırımı, kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəfə almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı irimiqyash cinayət idi. Lakin çox təəssüflər olsun ki, bu faciənin qarşısının alınması üçün respublikanın həmin dövrdəki rəhbərliyi tərəfindən nəinki zəruri tədbirlər görüldü, əksinə, faciə haqqında düzgün məlumatlar da ictimaiyyətə çatdırılmadı, ondan gizlədildi. Mən o zaman Qarabağ bölgəsində-Qubadlı rayon prokuroru vəzifəsində işləyirdim. Bu faciənin həqiqi miqyası barədə bir rayon prokuroru kimi məlumatım yox idi.

1992-ci il fevralın 27-də "Xocalıda vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti Mətbuat Xidmətinin məlumatı dərc edilmişdi. Xocalı yaşayış məntəqəsinin yerlə-yeksan edildiyi, 613 nəfər dinc azərbaycanlının qəddarcasına qətlə yetirildiyi halda, məlumatda yalnız iki sakinin həlak olması göstərilmişdi (?!). Məlumatda daha sonra bildirilirdi ki, Xocalının erməni birləşmələri tərəfindən tutulması haqqında vahiməli sayıqlar həqiqətə uyğun deyildir.

Xocalı faciəsi barədə xalqa düzgün məlumat verilməməsi bir yana dursun, həmin dövrün rəsmi mətbuatında gedən məlumatlar nəinki xalqa obyektiv məlumat vermir, əksinə, oxucuları qıcıqlandıracaq məlumatlar özünə rəsmi qəzetlərdə yer tapırdı. 1992-ci il fevralın 29-da qəzetlərdə MDB birləşmiş silahlı qüvvələri baş komandanı, aviasiya marşalı Yevgeni Şapoşnikovun Azərbaycan və Ermənistan respublikalarının rəhbərlərinə teleqram göndərməsi barədə məlumat dərc edilmişdi. Teleqramda qeyd edilirdi ki, "görülən müsbət tədbirlərə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ ətrafında vəziyyətdə dinc yolla nizamlanmağa doğru meyillər yoxdur". Məntiqə bax, Xocalı yaşayış məntəqəsinin yerlə-yeksan edilməsinə, günahsız insanların kütləvi surətdə qəddarcasına öldürülməsinə teleqramda "görülən müsbət tədbir" kimi qiymət verilirdi (?!).

Teleqramda daha sonra göstərilir ki, baş komandan 366-cı motoatıcı polkunu Dağlıq Qarabağ ərazisindən çıxarmağı əmr etmişdir. Lakin artıq gec idi. 366-cı motoatıcı polk öz mənfur niyyətini həyata keçirmişdi... Bütün bu faciələr artıq Azərbaycan Respublikasının öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən 1 il 4 ay sonra xalqımızın başına gətirildi.

Bəli, həmin vaxtdan artıq 19 il keçir və belə bir haqlı sual hamını düşündürür: Bu faciənin qarşısını almaq mümkün idi mi?!

Cavab isə birmənalıdır: Bəli, qarşısını almaq mümkün idi!

Ümummilli lider Heydər Əliyev müdrikcəsinə demişdir: "Bir hadisənin qarşısını almaq, o hadisə baş verəndən sonra onun nəticələrini aradan götürməkdən daha asandır".

Vaxtilə ümummilli lider Heydər Əliyevin etibar etdiyi keçmiş rayon partiya komitələrinin birinci katibi kimi yüksək vəzifələr tutmuş, 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən vəzifə düşkünləri, öz vəzifə kreslolarının mənafeyini xalqın taleyindən yüksək tutaraq, Heydər Əliyevə qarşı əsassız hücumlar edir, bu adamlar dahi şəxsiyyət, dünya şöhrətli siyasətçi, ümummilli lider Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıtmasına mane olmağa çalışırdılar.

Ölkəmizin həmin ağır vaxtlarında dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev respublika rəhbərliyində olsaydı, nəinki Xocalı faciəsinin, hətta bundan əvvəl baş vermiş 20 Yanvar faciəsinin, həmçinin, torpaqlarımızın 20 faizinin itirilməsi, bir sözlə, xalqımızın başına tarix boyu gətirilmiş digər faciələrin də, şübhəsiz ki, qarşısı alınmış olardı.

Xocalı faciəsi kimi, kütləvi və amansız qırğın aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayət aktıdır. Erməni millətçiləri Xocalıda bu soyqırımı əməlini törədərkən doğma torpağını qəsbkarlara vermək istəməyən Azərbaycan xalqını qorxutmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq və məhv etmək niyyəti güdmüşlər.

Erməni təcavüzü nəticəsində respublikamızın torpaqlarının 20 faizi işğal edilərək 900 yaşayış məntəqəsi zəbt edilmiş, 4366 sosial obyekt, 690 məktəb, 280 uşaq bağçası, 862 klub, 932 kitabxana, 1831 kino qurğusu, 855 məktəbəqədər müəssisə, 656 poliklinika, ambulatoriya, aptek və digər tibb müəssisəsi, xalqın ibadət yeri olan 10 məscid dağıdılmış, Ermənistandan qovulmuş soydaşlarımızın 380 kəndi ələ keçirilmiş və bütün var-dövləti orada qalmışdır. Bununla da respublikamıza təxminən 50 milyard ABŞ dollarından artıq məbləğində ziyan dəymişdir.

Kütləvi informasiya vasitələrində gedən məlumatlardan göründüyü kimi, ermənilər işğal edilmiş ərazilərdə kütləvi yanğınlar törədiblər. Bu vandalizmin respublikamızın flora və faunasına, bir sözlə, ekoloji durumuna ciddi zərər vurmasını nəzərə alsaq, ölkəmizə vurulan ziyanın məbləği ilbəl, ay-bay deyil, günbəgün artır. Ümumiyyətlə, bütün bunları nəzərə alsaq, respublikamıza vurulmuş ziyanın məbləği 60 milyard ABŞ dollarından artıqdır. Bu, işğalın yalnız maddi nəticəsidir. Bəs mənəvi zərər?!. Mənəvi ziyanı isə kompensasiya etmək qeyri- mümkündür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Faşistliyin, vəhşiliyin dərəcəsi yoxdur. Erməni işğalçılarının hərəkətləri məhz bunu sübut edir".

Xocalı qırğını bəşər tarixində, Azərbaycan xalqının tarixində yeganə faciə olmamasıdır. Xalqımız zaman-zaman ağır faciələrlə üzləşmiş, haqsızlıqlarla qarşılaşmışdır. Xalqımızın başına gətirilən belə faciələrdən biri də, məhz, Xocalı faciəsidir.

Xocalı faciəsi yalnız ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra öz siyasi-hüquqi qiymətini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 24 fevral 1994-cü il tarixli iclasında "Xocalı soyqırımı (genosidi) günü" haqqında qərar qəbul etmişdir. Qərarın birinci maddəsində göstərilirdi ki, 1992-ci ilin fevralın 26-da erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş, Azərbaycan xalqının milli faciələrindən və bəşər tarixinin qanlı səhifələrindən biri olan Xocalı hadisələri hər il fevralın 26-da "Xocalı soyqırımı günü" elan olunsun və bu barədə beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilsin.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 24 fevral 1995-ci il tarixli iclasında Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünya xalqlarına və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması ilə əlaqədar dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciət qəbul edilməsini qərara almışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bununla bağlı demişdir ki, əgər torpaqlarımız sülh yolu ilə azad olunmasa, biz nəyin bahasına olursa-olsun torpaqlarımızı azad edəcəyik. Dünya bilməlidir, hamı bilməlidir və o cümlədən Ermənistan tərəfi də bilməlidir ki, biz heç vaxt torpaqlarımızın bir qarışını da heç kəsə verməyəcəyik.

Xalqımız bu problemin beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq dinc yolla yaxın vaxtlarda ədalətli həllini səbirsizliklə gözləyir. Lakin Silahlı Qüvvələrimizin Ali baş komandanı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, torpaqlarımızın sülh yolu ilə azad olunması mümkün olmazsa, bu torpaqların müharibə yolu ilə geri qaytarılması xalqımızın təbii, ayrılmaz və konstitusion hüququdur.

İlham ABBASOV,
Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə
Akademiyaşının prorektorunu,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
baş ədliyyə müşaviri, Prokurorluğun fəxri işçisi.

“Respublika”.-2011.-20 fevral.-N 40.-S.6.

Xocalı qətləmi beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş amansız cinayətdir

İlham MƏMMƏDZADƏ,
AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və
Hüquq İnstitutunun direktoru

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı soyqırımı erməni şovinist-millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı iki əsrdən artıq müddətdə həyata keçirdikləri etnik təmizləmə siyasətinin davamı, qanlı səhifəsidir. Xocalı faciəsi Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətlisidir.

Tarixi abidələri ilə fərqlənən, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qədim mədəniyyətə, strateji önəmə malik Xocalı rayonu erməni separatizminin qurbanı oldu. Həmin gecə erməni cəlladları Xankəndində yerləşən sovetlərdən qalma 366-cı alayın yaxından köməkliyi ilə Xocalıya soxulub qəsəbəni tamamilə yandırdılar. Kərkicahanın, Malibəylinin, Meşəlinin ardınca tarixdə misli-bərabəri olmayan Xocalı müsibəti baş verdi. Bu faciə XX əsrin Xatın, Sonqmi və Xirosima müsibətlərindən də dəhşətli idi. Bu hərəkətləri ilə uzun illərdən gizli müharibəyə hazırlaşan ermənilər Azərbaycan xalqının qənimi olduqlarını bir daha sübut etdilər. Əslində, ermənilər Xocalı şəhərinin mühasirəsinə hələ 1991-ci ilin oktyabrında başlamışdılar. Xankəndi ilə Əsgəran arasında strateji yer olan Xocalının ələ keçirilməsi ermənilərin əsas məqsədlərindən idi. 1991-ci il oktyabrın 30-da Xocalı ilə quru əlaqəsi tamamilə kəsilmişdi və ara-sıra görünən vertolyotlar mühasirədə qalan 2500 nəfərlik Xocalını Azərbaycanla bağlayan yeganə nəqliyyat vasitəsi idi. 1992-ci il yanvarın 28-də Ağdam-Şuşa reysi ilə uçan mülki vertolyotun Xankəndidən atılan raketlə vurulmasından sonra Xocalı ilə hava əlaqəsinə də tamamilə son qoyuldu. 1992-ci il yanvarın 2-dən Xocalıya hətta elektrik enerjisi də verilmirdi. Şəhər büsbütün təcrid olunaraq taleyin ümidinə buraxılmışdı. Fevralın ikinci yarısından etibarən Xocalı dörd bir yandan erməni yaşayış məntəqələrindən intensiv artilleriya atəşinə məruz qalırdı. Şəhərin mühasirədən çıxarılması üçün kağız üzərində çeşidli planlar cızılsa da, onların heç biri gerçəkləşdirilmirdi.

Həmin dövrdə hakimiyyətdə olan rejimin Qarabağı qorumaq bacarığına malik olmadığı qabarıq görünürdü. 1992-ci il yanvarın sonu - fevralın birinci yarısında Kərkicahan, Quşçular, Malibəyli və Qaradağlı kəndlərinin işğalına ölkə rəhbərliyinin göstərdiyi biganəlik Xocalıya münasibətdə də aşkar idi. Güc nazirliklərinin tez-tez dəyişdirilməsi hərbi uğursuzluqların əsas səbəblərindən birinə çevrilmişdi. Xocalının müdafiəsi üçün mərkəzi hakimiyyət səviyyəsində planlı tədbirlərin həyata keçirilməməsi son nəticədə ermənilərin 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə amansız qətləminə şərait yaratdı.

Şəhəri mərdliklə qoruyan, əllərindəki yüngül silahlarla döyüşən xocalılar təpədən dırnağadək silahlanmış orduya qarşı uzun müddət tab gətirə bilmədilər. Şəhəri yalnız atıcı silahları olan yerli özünümüdafiə dəstələri qoruyurdular. Şübhəsiz, bu qüvvələr ən müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş silahlı birləşmələrə müqavimət göstərməyə qadir deyildilər. Erməni vandalizmi nəticəsində yüzlərlə yaşayış evi dağıdılaraq yandırıldı, şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qalan, Qarqar çayı boyunca Ağdam şəhərinə üz tutan dinc əhali Naxçıvan kəndi yaxınlığında erməni yaraqlıları ilə qarşılaşdı: uşaqlar, qadınlar, qocalar, əlillər şiddətli atəşə məruz qalaraq xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildilər. Soyqırımı törədənlər Xocalı sakinlərini misli görünməmiş qəddarlıqla öldürmüş, diri-diri yandırmış, başlarının dərisini soymuş, gözlərini çıxarmışdılar.

Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti genosid - Xocalı soyqırımı 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 azyaşlı uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 487 nəfər şikəst oldu, 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfər itkin düşdü. Bu soyqırımı aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edildi, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirildi, əsir götürülənlərə amansız işgəncə verildi. Həmin əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi faciənin məhz soyqırımı olduğunu sübut edir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi doğma torpağının müdafiəsinə qalxmış dinc əhalini qorxudub onun mübarizə əzmini qırmaq, eyni zamanda, ölkədə siyasi vəziyyəti qarışdıraraq Azərbaycan torpaqlarının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə, bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı faciəsindən sonra tezliklə özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış, ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Xocalıda baş verənlər soyqırımı aktı olsa da, o zaman Azərbaycanda hakimiyyətdə olan qüvvələrin məsuliyyətsizliyi və səhlənkarlığı üzündən erməni vandalizminin gerçək mahiyyəti barədə dünya ictimaiyyəti yetərinə məlumatlandırılmamışdı. O zamankı ölkə rəhbərliyinin bu faciəyə olduqca laqeyd və qətiyyətsiz münasibəti nəticəsində ermənilərin işğalçılıq, etnik təmizləmə, terrorçuluq, habelə Xocalı soyqırımı kimi

dəhşətli cinayət törətməsinə dünya ictimaiyyəti biganə yanaşmış, təcavüzkarın cilovlanması üçün beynəlxalq səviyyədə hansısa təsirli tədbirlər görülməmişdi. BMT-yə yeni üzv qəbul olunmuş Azərbaycanın həmin dövrdə bu mötəbər təşkilatın prinsiplərinə əsaslanmaqla Xocalıda baş verən faciənin soyqırımı kimi tanınması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirməməsi də üzücü və təəssüfləndirici faktdır.

Halbuki, beynəlxalq hüquqa görə, genosid sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməl olaraq ağır beynəlxalq cinayətlərdən biri sayılır. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 (I) sayılı qətnaməsində isə qeyd olunur ki, genosid, insan qruplarının yaşamaq hüququnu tanımamaqla insan mənliliyini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dayaqlardan məhrum edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın 2-ci bəndində göstərilən şərtlər də Xocalı faciəsinin məhz soyqırımı adlandırılmasına tamamilə imkan yaradırdı. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü həmin konvensiyada təsbit olunmuş genosid cinayətini təşkil edən bütün əməllər tətbiq olunmuşdur.

Həmin beynəlxalq sənəddə göstərilir ki, hər hansı milli, etnik, yaxud dini qrupun tam və ya qismən məhv edilməsi ilə törədilən bir sıra hərəkətlər genosid (soyqırımı) cinayətinin mahiyyətini təşkil edir. Bu hərəkətlər - həmin qrupun üzvlərinin öldürülməsi, ağır bədən xəsarətinin, onların fiziki məhvinə səbəb olan həyat şəraitinin yaradılması, uşaqların zorla bir insan qrupundan alınmış başqalarına verilməsi törədilmiş cinayətin soyqırımı kimi tövsif edilməsinə əsas verir. Bütün bunlar isə ermənilərin Xocalıda törətdikləri dəhşətli cinayətlərin genosid olduğuna heç bir şübhə yeni qoymur. Həmin gecə mənfur erməni silahlı birləşmələri Xocalı əhalisini məhz milli-etnik, dini səbəblərlə son nəfərinədək qətlə yetirmək, məhv etmək məqsədini qarşıya qoymuşdular.

Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Bu əməllər heç bir halda təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, belə bir hərəkətin törədilmə niyyətinin vaxtı və mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırımı kimi tövsif olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfə nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini üzə çıxarmaq tələb olunur. Xilas olmağa can atan Azərbaycan mülki əhalisinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması soyqırımı niyyətini sübut edir. Bu cinayətin məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlmiş olduğu göz önündədir.

Xocalı soyqırımı və işğalçı Ermənistanın torpaqlarımızda törətdiyi digər vəhşiliklər nəticəsində "İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə", "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasında və digər beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar, o cümlədən insanların yaşamaq hüququ kobud şəkildə, kütləvi surətdə pozulmuş, insanların şərəf və ləyaqəti tapdalanmışdır.

1992-ci ilin mayından 1993-cü ilin iyununadək hakimiyətdə olmuş səriştəsiz qüvvələr bu və digər hüquq normalarına əsaslanmaqla Xocalı faciəsinin real mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün heç bir iş görmədilər. Halbuki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə gətirildiyi, beynəlxalq müstəvidə danışıqların başlandığı dövr idi. Ermənilər Azərbaycanın guya təcavüzkar olduğunu sübuta yetirmək üçün təbliğat maşını tam gücü ilə işə salaraq qondarma "Sumqayıt olaylarını" dünyaya bəyan etdilər. Biz isə yaşadığımız gerçək qətlə dünyanın önünə çıxarmağa tələsmirdik. Hətta 1993-cü il fevralın 23-də imzalanmış "Azərbaycana qarşı edilmiş vəhşiliklərin açıqlanması haqqında" fərman da kağız üzərində qalmışdı.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk praktik təşəbbüs isə ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı mərhələyə təsadüf edir. Ümummillə lider ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsi, mədəni abidələrin məhv edilməsi faktlarının və digər faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri də erməni təcavüzü nəticəsində üzləşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi oldu.

Ulu öndərimizin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis "Xocalı Soyqırımı Günü haqqında" qərar qəbul etmiş, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin gerçək mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırmışdır. Son 17 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanınması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən matəm tədbirlərində iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xüsusi səy göstərmişdir. Faciəni "xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi" adlandırmış Heydər Əliyev, eyni zamanda Azərbaycanın əsrlər boyu keçdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu, "şanlı, uğurlu yol" kimi dəyərləndirmişdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Xocalı gerçəkliklərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Milli Məclisin deputatı, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri də olduqca böyükdür. Fondun dəstəyi və təşkilatçılığı ilə məktəblilər arasında keçirilən "Xocalı uşaqların gözü ilə" rəsm müsabiqəsinin, əl işlərinin, fotosəkillərin dünyanın qabaqcıl ölkələrində keçirilən sərgisi beynəlxalq ictimaiyyətdə XX əsrin ən böyük faciəsi haqqında dolğun təsəvvürlər formalaşdırmışdır. 2007-ci il fevralın 26-da Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Brüssel şəhərində təşkil olunan "Təcavüzün qurbanları" adlı foto və uşaq rəsmlərinin sərgisi də bu baxımdan mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Heydər Əliyev Fondu soyqırımı barədə həqiqətləri dünyaya çatdırmaq üçün 2007-ci il fevralın 19-26-da Türkiyənin İstanbul və daha 25 vilayətində "Xocalı həftəsi"ni keçirmiş, tədbirlər proqramı çərçivəsində İstanbulun mərkəzi meydanı Taksimdə bir sıra anım mərasimləri təşkil edilmişdir. Xocalı faciəsinin beynəlxalq miqyasda tanıtılması baxımından 2008-ci il fevralın 14-də Berlində keçirilmiş "Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər" adlı elmi konfrans da son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Eyni zamanda Heydər Əliyev Fondunun Moskva nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla xanım Əliyevanın İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Təşkilatı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ötən 3 ildə "Xocalıya ədalət!" kampaniyasına start verməsi də bəşər tarixində ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Hadisələr göstərir ki, bu gün erməni millətçiləri hələ də özlərinin bədnam və çirkin niyyətlərindən əl çəkməyiblər. Qəddar üsullarla dinc insanları kütləvi qırğına məruz qoyan erməni millətçiləri tarix qarşısındakı cinayətlərini ört-basdır etmək məqsədilə müxtəlif vasitələrə, tarixi saxtalaşdırmağa əl atır, öz xeyirlərinə yazmağa cəhd edir və bu işdə xaricdəki erməni lobbisinə arxalanırlar.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, terrorçu, işğalçı əməllərə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq hüquqi normalara əsasən düşünmək və qərar qəbul etməyin zamanı çatmışdır. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqq mövqeyini dəstəkləməli, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı sərt sanksiyalar tətbiq olunmalıdır.

"Xalq qəzeti".-2011.-22 fevral.-N 41.-S.4.

Prezident İlham ƏLİYEV: Xocalı soyqırımını XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biridir

On doqquz il bundan əvvəl, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində yaşayan ermənilərdən ibarət silahlı dəstələr, Xankəndində yerləşən keçmiş Sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və onun sərəncamında olan hərbi texnikanın bilavasitə köməyi ilə qədim tarixə malik Azərbaycan şəhəri Xocalını işğal etdilər. Bununla da, Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımını siyasəti həyata keçirildi. Hücum başlanmazdan əvvəl, hələ fevralın 25-də axşam şəhər artilleriya qurğularından, ağır hərbi texnikalardan güclü atəşə tutuldu. Nəticədə şəhərdə yanğın başladı və fevralın 26-da səhər Xocalı tamamilə od içində idi. Şəhərdə qalmış əhali - təxminən 2500 insan - öz doğma evlərini tərk etməyə məcbur oldu.

Onların yeganə məqsədi yaxınlıqdakı və əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan Ağdam şəhəri istiqamətinə çıxmaqdan ibarət idi. Lakin bu istəklər həyata keçmədi. Motoatıcı alayın hərbi gücündən istifadə edərək Xocalı şəhərini darmadağın etmiş erməni silahlı birləşmələri xüsusi bir qəddarlıqla dinc əhaliyə divan tutdular.

Nəticədə Xocalının 613 nəfər dinc sakini qətlə yetirildi. Onların 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə yaşlı insanlar idi. Təcavüz zamanı 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir. 487 nəfər yaralanmışdır. Onlardan 76 nəfəri uşaq olmuşdur. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər isə itkin düşmüşdür. Ermənilərin qəsbkarlığı Azərbaycan dövlətinə və vətəndaşların şəxsi əmlakına 5 (beş) milyard manat dəyərində (01-02-19 92-ci il tarixinə olan qiymətlərlə) külli miqdarda zərər vurmuşdur.

Bu rəqəmlər 1988-ci ilin fevralında Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaşayan ermənilərin Ermənistan Respublikasına birləşmək haqqında qanunsuz tələblərinin Ermənistanın hakim dairələri və eləcə də Sovet İttifaqının mərkəzi hakimiyyət strukturlarının aşkar dəstəyi nəticəsində törənən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən qanlı faciələrindən xəbər verir. Azərbaycanda qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi mərkəzinin sədri Tatyana Çaladze yazır ki, Ermənistan silahlı qüvvələri 366-cı alayın köməyi ilə azərbaycanlılar yaşayan Xocalı şəhərini yer üzündən sildilər. Bu qanlı cinayət XX əsrdə beynəlxalq terrorizmin mülki əhaliyə qarşı törətdiyi ən müdhiş əməllərdən biridir.

Erməni terrorçuları və muzdlu silahlı birləşmələrin üzvləri bütöv ailələri məhv edir, kütləvi qətlər törədir, adamların diri-diri dərisini soyur, qulaqlarını kəsir, skalpını çıxarırdılar. Hamilə qadınların qarını yarıp, uşağı çıxardır, artıq ölmüş qadının yarılmış qarına ərinin kəsilmiş başını soxurdular. Bütün bunları təsvir etmək mümkün deyil. ASALA erməni terror təşkilatının fəal üzvlərindən biri olan və dünyanın müxtəlif bölgələrində qanlı cinayət aktları törətmiş Vazgen Sisiyan Xocalıda azərbaycanlı uşaqların qətlinə iştirakını mətbuatdan gizlətmirdi. Belə bir qəddar qaniçən sonralar Ermənistanın prezidenti olmuş Robert Koçaryanın təşəbbüsü ilə Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanı elan edilmişdi.

Xocalı soyqırımının iştirakçısı Daud Xeyriyanın yazdığı kitabda isə oxuyuruq: "...Martın ikisində meyitlərin yandırılması ilə məşğul olan erməni "Qaflan" qrupu yüzdən artıq azərbaycanlı meyiti yığdı və Xocalıdan təxminən bir kilometr qərbdə yandırdı... sonuncu maşında mən alınından və əllərindən yaralanmış on yaşlı qız gördüm; aclığa, soyuğa, aldığı yaralara baxmayaraq bu sir-sifəti gömgöy göyərmiş uşaq hələ sağ idi. O, yalnız nəfəs alırdı. Tezliklə Tiqranyan soyadlı əsgər hərəkətsiz qızı götürüb meyitlərin üstünə tulladı, sonra onlara od vurdular".

Ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşiliklər, bu kütləvi və amansız insan qırğını erməni qəsbkarlarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəfə almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin yeni bir mərhələsi olmaqla, ağılsız qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır. Ötən əsrin sonlarına yaxın azərbaycanlılara qarşı törədilən vəhşiliklərə, quldurluğa, terrorizmə görə Ermənistan heç nədən çəkinmir, əksinə, azərbaycanlıların soyqırımına həyasızcasına haqq qazandırır, bu faciələri törədənlər isə milli qəhrəman sayılırlar. Ermənistanda indinin özündə də antiazərbaycan siyasəti yürüdülmür, Azərbaycanın yeni torpaqlarının ilhaq olunması üçün dövlət miqyasında ideoloji təxribatlar hazırlanır. Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənclərin şovinist ruhda böyümələrinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır.

Ancaq bütün bunlar fayda verməyəcəkdir. Ermənistan Cənubi Qafqazda təcrid olunmuş respublikaya çevrilib. Tarix boyu yalnız mərhəmət, səxavət və əmniyyət gördükləri qonşularına qarşı belə cinayətkar siyasət milli mənafeyi yanlış anlayan ideoloqların, təşkilatçıların, icraçıların əslinə qalsa həm də öz xalqına qarşı cinayəti idi. Erməni xalqı məhz bu növbəti tarixi cinayətin ağır yükünü daşımağa məhkum olmuşdur. Bu gün Ermənistan həyata keçirilən regional layihələrdən tamamilə kənar qalmışdır. Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarından çıxmayınca, heç bir regional layihədə iştirak etməyəcəkdir, biz buna razılıq verməyəcəyik. Buna görə də münaqişənin tənzimlənməsi bütün region üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir".

Təəssüflər olsun ki, Ermənistanın rəhbərləri qeyri-konstruktiv siyasətlərindən əl çəkmirlər, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqa uyğun şəkildə nizama salınması istiqamətində məqsədyönlü addımlar atmırlar. Əslində, onlardan bunu gözləmək sadələşmədir. Axı, Ermənistanın indiki rəhbərlərinin, demək olar ki, hamısının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yaranmasında, onun inkişaf edib iki qonşu respublika arasında müharibəyə çevrilməsində, bu və ya digər formada, əli vardır. Onlar bunu gizlətmirlər də, yeri düşəndə, hətta, bununla fəxr etdiklərini bildirlər. Xocalı hadisələri ilə əlaqədar prezident S.Sarkisyanın, müdafiə naziri S.Ohanyanın etiraflarını yada salmaq kifayətdir. Belələri ilə bir masa arxasında oturub, müzakirə aparmağın mənasız olduğunu isbat etməyə dəyməz.

Ancaq nə edəsən ki, dünyada ikili standartlar hələ də mövcuddur. Bundan istifadə edən erməni tərəfi gündə bir yalan, böhtan uydurmaqla dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışır, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllini əngəlləməklə özünü beynəlxalq aləmdə pis vəziyyətə qoyur. Ermənilərin bir əsr bundan əvvəl guya türklər tərəfindən soyqırımına məruz qaldığını haray-həşirlə bütün dünyaya car çəkən Ermənistan Respublikası, onun xarici ölkələrdəki güclü diaspor təşkilatları 19 il bundan əvvəl, əhalisini vəhşicəsinə qırıb yer üzündən sildikləri Azərbaycanın Xocalı şəhərinin faciəsini ört-basdır etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Bu azmış kimi, fitnəkar bəyanatlar verən Ermənistan Respublikasının rəhbərləri danışıqlar prosesini pozmağa, Azərbaycanı yenidən silaha əl atmağa sövq edirlər.

Son üç ayda Ermənistan Respublikasının yüksək vəzifəli şəxsləri barışmaz bəyanatlar verməkdə davam etmiş, bununla da münaqişənin danışıqlar yolu ilə tənzimlənməsinə nail olmaq imkanlarını açıq-aşkar və qərəzli şəkildə pozmuş, vəziyyətin daha da gərginləşməsinə çalışmışlar. Məsələn, Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyan 2011-ci il yanvarın 17-də artıq adı hala çevrilmiş tarixin saxtalaşdırılması və faktların təhrif edilməsi ilə dolu bəyanatında birmənalı şəkildə eyham vurmuşdur ki, münaqişənin tənzimlənməsi prosesi barədə Yerevanın rəsmi mövqeyi hamılıqla qəbul edilmiş azadlıq, ədalət və sülh kimi prinsiplərdən inadla inkar edilməsinə əsaslanır.

Serj Sarkisyan bundan on gün sonra, yanvarın 27-də verdiyi müsahibədə bir daha təsdiq etmişdir ki, erməni tərəfi münaqişənin tənzimlənməsi prosesini yalnız Azərbaycanın silah gücünə əl keçirilmiş və etnik təmizləmələr aparılan ərazilərinin ilhaq edilməsi üçün bir vasitə hesab edir. Başqa sözlə, Ermənistan heç bir real əsası olmayan bəyanatlar verməklə bir məqsəd - Ermənistan tərəfindən qanunsuz işğala son qoyulmasının, Azərbaycanın suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinin zəruriliyi, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni və azərbaycanlı icmalarının dinc yanaşı yaşamasının təmin edilməsi bazasında tənzimləmə formuluna əsaslanan cari siyasi prosesi gözdən salmaq məqsədi güdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev fevralın 10-da Goranboy rayonuna səfəri çərçivəsində 688 məcburi köçkün ailəsi üçün nəzərdə tutulan və birinci mərhələdə 165 ailənin məskunlaşacağı yeni yaşayış məhəlləsinin açılışında iştirak edərkən erməni təcavüzü nəticəsində Xocalıdan qaçqın düşmüş Sədaqət Ağayarovanın təzə mənzilində olmuşdur. Bu, həmin Sədaqət Hüseyn qızı Ağayarovadır ki, 19 il bundan əvvəl erməni vandallarının hücumu zamanı beş gün meşədə qarın içində gecələmiş, yaralanan on yaşlı oğlu Nəbini, yeddi yaşlı qızı Sevinci orada ömürlük itirmiş, altı yaşlı oğlu Roman isə donmuşdur.

Mənzildə yaradılan şəraitlə yaxından tanış olan dövlətimizin rəhbəri çay süfrəsi arxasında ailənin üzvləri ilə söhbət etmişdir. Demişdir ki, bu evdə bütün şərait yaradılıb, hər şey var, burada rahat yaşamaq mümkündür. Siz buna layıqsınız, uzun illərdir erməni təcavüzkarların işğalçı siyasətindən əziyyət çəkirsiniz, məcburi qaçqına çevriləndən sonra yararsız binalarda yaşamısınız, indi isə bizim soydaşlarımız bu gözəl binalarda, rahat mənzillərdə yaşayacaqlar. Siz buna layıqsınız, siz yaxınlarınızı itirmisiniz.

Xocalı soyqırımını XX əsrin ən böyük cinayəti adlandıran Prezident İlham Əliyev demişdir: "...bilirsiniz ki, ermənilər xaricdəki imkanlarından istifadə edərək, dünya birliyinə Xocalı faciəsi haqqında təhrif edilmiş məlumatlar çatdırmağa cəhd etmişlər. Əfsuslar olsun ki, uzun illər ərzində buna müvəffəq olmuşlar... bizim siyasətimiz, xüsusilə xaricdəki fəaliyyətimiz, Xocalı haqqında həqiqətləri dünya birliyinə çatdırmağımız bu vəziyyəti, demək olar ki, tamamilə dəyişirdi... Biz bütün ölkələrdə kampaniyalar keçiririk, həm səfirliklər, həm də Heydər Əliyev Fondu vasitəsilə. Bildiyiniz kimi, fond bu məsələ ilə çox fəal məşğul olur. Bizim təşəbbüsümüzlə yaradılmış İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Forumu da bu məsələ ilə bağlı fəal işləyir... Xocalı soyqırımını ermənilərin vəhşiliyini göstərmişdir... Mən əminəm ki, gün gələcək Xocalı faciəsini törədən, dinc əhaliyə qarşı qəddarlıq edən, dinc əhalini məhv edən erməni cinayətkarları məhkəmə qarşısında cavab verəcəklər. O gün gələcəkdir".

Xocalı faciəsi insanlığa qarşı törədilmiş ağır cinayətdir

Müsaibimiz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin əməkdaşı, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rauf Qaragözovdur.

- Rauf müəllim, Xocalı faciəsinin əsasən psixoloji aspektlərini araşdırırsınız. Bu sahədə hansı qənaətlərə gəlmisiniz?

- Xocalı faciəsinin siyasi, hüquqi, sosial və sair aspektləri mövcuddur. Mən bu faciənin psixoloji və sosio-mədəni aspektlərini tədqiq etməyə çalışıram. Tədqiqatlarımı əsasən Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı kimi, kollektiv sarsıntıya yanaşma və kollektiv sarsıntının öhdəsindən gəlmək kimi üç istiqamətdə aparıram.

Mətləbə keçməzdən əvvəl hörmətli oxuculardan hafizələrini bir daha yoxlamalarını təklif edirəm. Bir dəqiqəlik onlar yada salmağa çalışsınlar ki, ilk dəfə Xocalı hadisələri haqqında eşidəndə harada idilər və nə edirdilər? Çalışıb o günü yadlarına salsınlar.

Əminəm ki, hər bir azərbaycanlı üçün o gün elə bil "canlı şəkil" kimi gözlərinin qabağında durur. Nə üçün, hadisədən 19 il keçməsinə baxmayaraq o gün bizim yaddaşımızda belə təfərrüatla həkk olunub? Psixoloqlar bu hafizə növünə "flashbulb memory", yəni "fotoişiq hafizə" adı vermişlər. Bu cür hafizə insanları şoka salan məlumatlara cavab reaksiyası olaraq meydana gəlir. Erməni silahlı dəstələrinin Xocalı şəhərini məhv etməsi barədə səslənən xəbər bizim üçün məhz belə bir sarsıdıcı məlumat olmuşdur. Mən xüsusi vurğulayıram: bu hadisə yalnız Xocalıda zorakılığa məruz qalmış insanlar üçün psixi sarsıntı törətməmişdir. Bu hadisə bilavasitə zorakılığın şahidi, yaxud iştirakçısı olmayan bütün azərbaycanlılar üçün sarsıntı törətmişdir. Psixoloqlar bu növ sarsıntıyı kollektiv sarsıntı adlandırırlar. Bu cür sarsıntı hansısa bir toplumun üzvlərinə xas olan kollektiv kimliyinə (identikliyinə) təhlükə hiss olunanda törənir. 1990-cı ilin Qara Yanvar hadisələrindən sonra Xocalı bütün azərbaycanlıların bu cür iri miqyasda ikinci kollektiv sarsıntısı idi.

Kollektiv sarsıntıya məruz qalmış cəmiyyətin emosional əhvalında, davranışında, dünyaya münasibətində müxtəlif dəyişikliklər müşahidə olunur. Məsələn, şok vəziyyətində olan cəmiyyət öz təhlükəsizliyinə əmin ola bilmir və öz siyasi rəhbərlərinə inamı kəskin şəkildə itirir. Bu isə, öz növbəsində siyasi böhran vəziyyətini yarada bilər. Nəticədə, cəmiyyət, dövlət iflasa uğramaq təhlükəsi ilə üzləşir. Digər tərəfdən kollektiv sarsıntı geniş kütlə arasında çaxnaşma və təşviş törədə bilər. O dövrdə hər iki fəsad bizdə yaşadı: həm dərin siyasi böhran, həm çaxnaşma və təşviş içində olan insanlar. Bu nöqteyi-nəzərdən ermənilərin dinc əhaliyə divan tutub xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirməsi bir sıra məqsədlər güdüdü. Onlar azərbaycanlılar arasında təşviş yaradıb, ermənilərin hücumlarına müqaviməti zəiflətmək, ümumiyyətlə isə, Azərbaycan cəmiyyətini iflic vəziyyətinə salmaq və mümkün qədər çox ərazisini işğal etmək niyyətində idilər. Bunu Xocalıya basqın edən səhra komandiri, hazırda isə Ermənistanın prezidenti olan Serj Sarkisyan özü etiraf edir: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar hesab edirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar. Onlar elə bilirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldırmağı bacarmırlar. Biz bu stereotipi qırdıq".

Görürsünüzmü, nə qədər mənəviyyətsiz bəyanatdır! Həmin o cinayətkar Sarkisyanın ötən il Britaniyanın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda çıxışı zamanı "Biz, ermənilər, soyqırım keçirmiş xalq kimi, bəşəriyyət və tarix qarşısında soyqırımların qabağını almaq məsələsində mənəvi məsuliyyət daşıyıyıq" deməsi istehza və hətta dünya ictimaiyyətini məsxərəyə qoymaq deməkdir. Xocalı qətliamının törədilməsində birbaşa məsuliyyət daşıyan keçmiş səhra komandirinin dilində səsləndirilən "soyqırım və mənəvi məsuliyyət" kimi sözlər təkəz riyakarlığın zirvəsi deyil. Bu, həm də simvolikdir.

Bu, həm də Avropa qitəsinin mərkəzində, sahə komandiri və Bosniya serblərinin keçmiş prezidenti Radovan Karaciçin məhkəməsinə təşkil edən və eyni zamanda, həmin qəbildən olan cinayətləri törədən Sarkisyanın Avropanın digər bir mərkəzində - mötəbər tribunadan çıxışına imkan verən beynəlxalq qurumlarının qeyri-mükəmməlliyinin və zəifliyinin rəmzidir. Nəyə görə bunlar baş verir? Qərbi dünyası nə dərəcədə baş verən hadisələri qərəzsiz, yekdil nöqteyi-nəzərdən, stereotiplərdən azad olaraq qiymətləndirməyə hazırdır? Bu mürəkkəb suallardır və cavab tapmaq üçün bir çox məqamlara aydınlıq gətirmək lazımdır.

- Kollektiv yaddaşa milli identiklik arasında hansı əlaqələr var?

- Yəqin ki, hər bir xalqın tarixində kollektiv sarsıntı törədən hadisələr tapmaq olar. Lakin xalqlar aldıkları kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzində fərqli ola bilərlər. Prinsip etibarilə, sarsıntıya 3 əsas yanaşma tərzini mümkündür. Məsələn, bir variant: cəmiyyət hansısa səbəblərə görə, aldığı sarsıntıyı "unudur". Azərbaycanlıların əksəriyyəti ermənilərin XX əsrin əvvəllərində, Bakıda, Şamaxıda, Qarabağda, Zəngəzurda və digər yerlərdə yerli əhaliyə tutduqları qətliamlar sovet dövründə, demək olar ki, unutmışlar. O qanlı günlər haqqında yaddaş yalnız yaşlı nəslin yaddaşında və nağıl etdikləri xatirələrdə cəmlənirdi. Maraqlısı bu idi ki, o zorakılığın hətta canlı şahidi olan insanlar baş vermiş əhvalatları öz uşaq və nəvələrinə danışmaqdan çəkinirdilər. Ona görə çəkinirdilər ki, bu əhvalatlar sovet məktəblərində tədris olunan rəsmi tarixlə ziddiyyət

təşkil edirdi. Yəni, bu əhvalatlar, sosioloqların dili ilə desək, cəmiyyətdə qəbul edilmiş "sosial çərçivəyə" yerləşmirdi.

Sovetlərin "pantürkizm" və "panislamizm" şüarları altında yeritdikləri "yaddaş siyasəti" azərbaycanlıların (həm türk, həm müsəlman olduqları üçün) mədəni yaddaşına və tarixi-ədəbi irsinə xüsusilə ağır zərbə vurmuşdur. Nəticədə, XX əsrin sonunda yeni qəddarlıqla tüğyan edərək ölüm və kin-kidurət səpən erməni millətçiliyi və separatizmi bizim üçün gözlənilməz oldu. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yenidən alışan düşmənçiliyi, torpaqlarımıza təcavüzü, törətdikləri zorakılıqlar, ilk növbədə, Xocalı qətliamını bizi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə artıq daim həssas olmağa və kollektiv yaddaşda saxlamağa vadar edir.

- Xocalının yaddaşımızda qorunub saxlanılmasına artıq əmin olsaq da, bizə əhəmiyyət kəsb edən sual - onun hansı şəkildə yadda saxlanılmasından ibarətdir. Bu barədə fikrinizi bilmək maraqlıdır?

- Bu suala cavab həm bizim milli identikliyəmizin inkişaf perspektivlərini, həm də dünya ictimaiyyətinin Xocalı faciəsinə münasibətini müəyyənləşdirir. Əslində, sarsıdıcı hadisənin yadda saxlanılması psixoloqların dili ilə desək, iki formada: "təsirə impulsiv cavabvermə" və "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" baş verir.

"Təsirə impulsiv cavabvermə" variantında alınmış sarsıntı yaddan çıxır. Əksinə, sarsıntı törətmiş hadisə bir növ daim xatırlanır, yaddaşlara həkk edilir, əbədiləşir. Ancaq bununla yanaşı, icma arasında sarsıdıcı hadisənin törəmə səbəbləri, onun nəticələrinin sərbəst, müxtəlif mövqelərdən müzakirəsi qadağan olunur və hər vasitə ilə bundan imtina edilir. Sarsıntı törətmiş hadisə, hansısa siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün məqsədli şəkildə istifadə olunur. Sarsıdıcı hadisələri dərinlən dərk etmə imkanı qapanır. Nəticədə, düzgün qiymət verə bilməyən toplumun, gələcəkdə yenidən bu cür sarsıdıcı hadisələrlə qarşılaşması təhlükəsi yaranır.

Erməni kollektiv yaddaşının təhlili mənə tam əminliklə iddia etməyə əsas verir ki, bu topluma kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzinin məhz bu variantı xasdır. Tarixən belə olmuşdur ki, ermənilərin kollektiv yaddaşının sosial çərçivələri erməni kilsəsi tərəfindən cızılmış və erməni keşişləri tərəfindən ilk tarixi rəvayətlər tərtib edilmişdir. Bu rəvayətlərin əsas ideyasını "ermənilərin daim düşmənlərin əhatəsində yaşayıb, incidilən xalq olması" təşkil edir. Məhz bu xüsusiyyətləri ermənilər arasında sonradan onlar üçün acı nəticələrə gətirmiş türkəfobiyanın geniş intişarına səbəb olmuşdur. Vaxt ötdükcə, ermənilər özlərinin qurban obrazını təbliğ edən rəvayətlərin hazırlanması üzrə geniş şəbəkə yaradaraq, siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün Qərb auditoriyasının stereotiplərindən istifadə edərək, qurbanlara təbii mərhəmət hissini istismar etməyə müvəffəq olmuşlar.

- "Qurban obrazı" yaratmağa cəhd etməklə ermənilər nəyə nail olmaq istəyirlər?

- "Qurban obrazı" uduşlu obrazdır. Buna görə də bu obraza uyğun gəlməyən bütün fakt və hadisələr erməni identikliyinə mühafizəkarları tərəfindən müqavimət və aqressivliklə qarşılır. Onlar hər vəchlə bu fakt və hadisələri gizlətməyə və ya diskreditasiya etməyə çalışırlar. Təsədüfi deyil ki, Xocalıda törədilmiş cinayətlərini ermənilər inkar edir, cinayətkarları müdafiə etmək və onların hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə hər cür saxtakarlığa və uydurmalara yol verir, hətta azərbaycanlıların özlərini belə xocalılıların qətliamını təşkil etməkdə ittiham edirlər. Əslində ermənilər bu cinayəti törətməklə nəinki azərbaycanlıların, hətta bütün qafqazlıların nifrətini qazanaraq, yenidən özlərini həyəcanla qisas gününü gözləməyə məhkum etdilər. Ermənilərin timsalında göründüyü kimi, sarsıntıya bu növ yanaşma əslində, heç də ümidverici variant deyil.

Mən "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" variantı barədə də fikirlərimi bildirmək istəyirəm. Bu variantda cəmiyyət aldığı kollektiv sarsıntını yaddaşda qorunmaqla bərabər, sarsıntının fəsadlarını aradan qaldırmaq üzərində işləməyə hazırlıq nümayiş etdirir. Bunun üçün cəmiyyətdə sarsıdıcı hadisələrin baş vermə səbəblərinin aşkarlanmasına, buna gətirib çıxarmış amillərin və hadisələrin nəticələrinin dərk edilərək, baş vermişlərə görə mənəvi və hüquqi məsuliyyəti müəyyən etməyə istiqamətlənmiş geniş və hərtərəfli müzakirələrə şərait yaradılır. Bu cür yanaşma nəticəsində gələcəkdə belə hadisələrin təkrarlanmaması üçün cəmiyyət öz təcrübəsindən dərs almaq, onu anlamaq imkanını qazanır.

- Xocalı soyqırımını kimi dəhşətli bir faciəni yaşamış Azərbaycan cəmiyyətinə nə təklif edirsiniz?

- Əgər biz kollektiv sarsıntının səmərəli şəkildə öhdəsindən gəlmək istəyiriksə, onda insanda, onun emosiyaları, hissləri, düşüncələrində cəmlənmiş, səmimi və həqiqəti əks etdirən, insanın vicdanını oyada biləcək təəssüratların - yeni, daha da düşünülmüş izahının və şərhinin yaradılması üçün Xocalı hadisələrinin geniş və azad ictimai müzakirələrinin keçirilməsinə nail olmalıyıq.

Biz öz tariximizi həm özümüzə, həm də dünya ictimaiyyətinə düzgün çatdırmağa çalışmalıyıq. Bu istiqamətdə son illər çox işlər görülüb. Lakin söylərimizi daha da artırmalıyıq. "Quzu cildində canavar" olan erməni millətçiliyinin ifşa olunması üçün biz məsuliyyət daşıyıyıq. Beynəlxalq təşkilatlar ənənəvi stereotiplərin, zehniyyətlərin, geosiyasi və iqtisadi maraqların təzahürünə daha həssas yanaşmalıdırlar. Heç bir geosiyasət insan vicdanı ilə tənzimlənən qanun və mənəvi dəyərləri ləğv etməli deyil. Cinayətlər cəzalandırılmalı, cinayətkarlar isə mühakimə olunmalıdırlar.

Məsaim ABDULLAYEV.
"Xalq qəzeti".-2011.-24 fevral.-N 43.-S.5.

Xocalı faciəsi insanlığın tarixində qara ləkə kimi qalacaq

Müsaibimiz Milli Məclisin deputatı Flora Qasımovadır

- Flora xanım, bugünlər Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümünü anır. Xankəndindən seçilmiş deputat kimi sizin bu faciə ilə bağlı fikirlərinizi bilmək istərdik...

- Tarixin elə səhifəsi yoxdur ki, azərbaycanlıların başına bəlalar, məşəqqətlər açılmasın. Lakin fevral ayındakı faciələrimiz heç vaxt yaddan çıxmayacaq. Çünki bunlar bizim qan yaddaşımıza yazılıb, xalqın taleyində acı izlər qoyub. Bu tarixlərə diqqət yetirsək fikrimi açıq şəkildə ifadə etmiş olaram: 10 fevral 1828-ci ildə Azərbaycan torpaqlarını param-parça edildiyi Türkmənçay müqaviləsi; 10-11 fevral 1992-ci ildə Malibəyli və Quşçular kəndlərinin işğal olunması; 17 fevralda Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinin işğalı və insanların qətləməsi; 26 fevralda 20-ci əsrin ən dəhşətli faciəsi olan Xocalı soyqırımının törədilməsi.

1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na Xocalı şəhərinin misli görünməmiş qəddarlıqla məhv edilməsi bu faciələrin ən dəhşətliyi oldu. Erməni hərbi birləşmələri 366-cı motoatıcı rus alayının köməyi ilə qadınlara, uşaqlara, qocalara aman vermədən xüsusi vəhşiliklə qətlə yetirdi, onları hərbi tarixində analoqu olmayan işgəncə ilə öldürdülər, təhqirlərə məruz qoydular. Öz amansızlığına, vəhşiliyinə, kütləviliyinə və törədilən cinayətlərin ağırlığına görə Xocalı faciəsi insanlığın tarixində qara ləkə kimi qalacaq.

- Sizcə, ermənilərin bu siyasətinin kökündə nə dayanır?

- Əlbəttə ki, burada ermənilərin tarix boyu həyata keçirmək istədiyi məqsədlər dayanırdı. «Böyük Ermənistan» xülyasına düşən ermənilər bu məqsədlə zaman-zaman türklərə və azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları irəli sürüblər. Ötən əsrin sonlarında da ərazi iddiası ilə öz havadarlarının – işğalçı sovet ordusunun köməyi ilə 250 min azərbaycanlıyı Ermənistandan, 15 mindən çox azərbaycanlı Xankəndindən böyük işgəncələrlə öz tarixi yurdlarından qovan ermənilər cəzasız qaldığını görüb daha da vəhşiləşərək Xocalı soyqırımını törətməklə xalqımızı qorxutmaq, vahimə içində saxlamaq, onun mübarizə əzmini qırmaq, xalqımızın işğal faktı ilə barışmasına nail olmaq istəyirdilər.

Xocalı soyqırımını nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur ki, onlardan 63-ü uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür.

- Bu qətləmin törədilməsində Ermənistanın indiki prezidenti də yaxından iştirak edib...

- Xocalı qətləminin təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından biri Ermənistan dövlətinin başçısı Serj Sarkisyanıdır. O, bu hadisəyə münasibət bildirərkən utanmadan deyib: "Xocalı hadisələrinə qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar güman edirdilər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu stereotipi sındırmağa nail olduq". Bu sözləri özlərini dünyaya məzlum xalq kimi tanıtməyə çalışan, türklər tərəfindən soyqırıma məruz qaldıqlarını iddia edən bir millətin nümayəndəsinin, dövlət başçısının azərbaycanlılara qarşı törədilən qətləmdə əli olduğunu sübut etməmi? Belə bir ideologiyası olan dövlət başçısı ilə aparılan sülh danışıqlarının dalana dirənməsi təbiidir. Çünki o və əli azərbaycanlıların qanına batmış onun kimiləri törətdikləri cinayətin cəzasından yaxa qurtarmayacaqlarını bilirlər.

- Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində görülən işləri necə dəyərləndirmək mümkündür?

- Xalqımız erməni şovinistlərinin, cəlladlarının Xocalıda törətdikləri soyqırımının 19-cu ildönümünü geniş miqyasda - həm ölkə daxilində, həm də xaricdə ürək ağrısı ilə qeyd edir. Dövlətimiz, diaspor təşkilatlarımız qeyd etdiyiniz istiqamətdə səylə çalışır. Biz həmçinin, Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya çatdırılmasında Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban Əliyevaya, "Xocalıya ədalət" kampaniyasının təşəbbüskarı Leyla xanım Əliyevaya minnətdarlığımızı bildiririk. Xocalı faciəsinin bütün dünyada siyasi qiymətini alması üçün aparılan işlərdə əməyi olan hər kəsə təşəkkür edirəm.

- Qeyd etdiyiniz kimi yüz minlərlə soydaşımız Ermənistanın işğalından əziyyət çəkir. Bu münaqişənin həlli ilə məşğul olan ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətini Qarabağın azərbaycanlı sakinləri, sizin seçiciləriniz necə qiymətləndirir?

- Hər dəfə seçicilərlə görüşəndə onlar sual verirlər: "Biz nə vaxt öz torpaqlarımıza qayıdacağıq?". Bütün bu məhrumiyətləri görən insanları həyatda yaşadan dədə-baba yurdlarına, öz tarixi torpaqlarına qayıtmaq ümididir. 16 ildir ki, cəbhə xəttində atəşkəsdür, əgər buna atəşkəs demək olarsa. Bu müddətdə cəbhə xəttində nə qədər əsgərimiz erməni snayperinə tuş gəlib. Demək olar ki, bütün dövlətlər Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi və AŞPA-nın 1416 sayılı qətnaməsi Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etdiyini təsdiq edir. ATƏT-in Minsk qrupu Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə

çalışır. Amma nəticə isə yoxdur. Son sözləri bu olur ki, bu münaqişənin həlli Ermənistan və Azərbaycandan asılıdır. Azərbaycan yenilənmiş Madrid prinsiplərini qəbul edib. Ermənistan isə hələ də buna öz münasibətini bildirməyib, sülh danışıqlarını hər vasitə ilə uzatmağa çalışır. İşğalçı dövlət bununla da Azərbaycanı müharibəyə cəlb etməyə təhrik edir.

Azərbaycan regionda iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və daim tərəqqi edən bir dövlətdir. Əlbəttə, Azərbaycanın inkişafını istəməyən, yaxud da buna qısqançlıqla yanaşanlar da vardır. Biz də müharibə tərəfdarı deyilik. Çünki müharibə qandır, dağıntıdır, insan itkisidir. Lakin torpaqlarımızın bir qarışımı da heç kəsə vermək niyyətimiz yoxdur. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin bu münaqişənin həllin istiqamətində apardığı qətiyyətli, ardıcıl siyasəti dəstəkləməklə biz bir daha dünya birliyinə müraciət edirik: "Münaqişəyə ikili standartla yanaşmaqdan qurtulun, Ermənistanın işğalçı siyasətinə qarşı çıxın, Azərbaycanın torpaqlarının azad edilməsinə dəstək verin".

“Səs”.-2011.-24 fevral.-N.35.-S.8-9.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu tam təsdiqləyir

Müsaibimiz Azərbaycan Respublikası hərbi prokuroru, ədliyyə general-leytenantı Xanlar Vəliyevdir

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda yaşanan dəhşətli soyqırımı aktından 19 il ötür. Erməni faşizminin mənfur xislətini tamamilə ifşa edən bu kütləvi və amansız soyqırımı aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə və insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayətdir. Beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinə məhəl qoymayan azğınlaşmış erməni silahlı birləşmələri Xocalıda bu soyqırımı törədərkən doğma torpağını qəsbkarlara vermək istəməyən Azərbaycan xalqını qorxutmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq və məhv etmək niyyətini güdmüslər.

Azərbaycan Respublikası hərbi prokuroru, ədliyyə general-leytenantı Xanlar VƏLİYEV qəzetimizə müsahibəsində Xocalı soyqırımının istintaqı barədə geniş məlumat vermişdir.

- Cənab general, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanmasından 23 il ötür. Bu müddətdə Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğunda qaldırılmış cinayət işlərinin istintaqı ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?

- Sualınıza konkret cavab verməzdən əvvəl erməni millətçilərinin əsrlər boyu ən ağır cinayətlərə əl atmaqla xalqımıza qarşı sistemli şəkildə törətdiyi vəhşiliklərin xronologiyasına qısa nəzər salmaq istərdim. Tarixi faktlara istinad etsək görərik ki, başqa dövlətlərin ərazilərinə göz dikən erməni ideoloqları millətçiliyi və şovinizmi, qonşu xalqlara nifrət ideologiyasını rəhbər tutaraq son iki əsrdə siyasi və hətta terrorçu təşkilatlar yaratmış, erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarını bu məqsədlərə səfərbər etmişlər.

1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi imzalandıqdan sonra ermənilərin İran və Türkiyədən Dağlıq Qarabağa və digər Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinə başlanılmışdır. 1849-cu ildə Rusiya ərazisində İrəvan quberniyası yaradılmış, ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına, Dağlıq Qarabağa köçürülməsi prosesinə başlanılmışdır. Beləliklə, soyqırımı və terror Azərbaycan torpaqlarının işğalı üçün istifadə edilən əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir.

"Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirmişlər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlı kəndlərini əhatə etmişdir. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılaraq yerlə yeksan edilmiş, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

Birinci dünya müharibəsindən, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail olmuşlar. 1918-ci ilin 18 martında əzəli Azərbaycan torpaqlarında qondarma "Ararat respublikası", sonra isə Ermənistan dövləti yaradılmışdır. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur planın həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Həmin günlərdə ermənilər on minlərlə dinc azərbaycanlı əhalini yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv etmiş, evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

1920-ci ildən sonra Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın torpaqlarının bir hissəsini Ermənistan SSR-in ərazisi elan etmişlər. 1923-cü ildə SSRİ rəhbərliyinin qərarı ilə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ "muxtər vilayət" elan olunmuşdur. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atmışlar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail olmuşlar.

Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevin bir müddət əvvəl çapdan çıxmış "Gorus - 2010: absurd teatru mövsümü" əsərində bu və digər tarixi, hüquqi, siyasi faktlar göstərilmiş, erməni ideoloqlarının apardıqları məkrli təbliğatın əsassızlığı sübuta yetirilmişdir.

Erməni millətçiləri ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyasına başlamışlar. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlı əhalinin hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulmuş, ana dilində təhsil almalarına əngəllər törədilmiş, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilmişdir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilmiş, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəzlənmə prosesi baş vermişdir. Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaratmaq məqsədinə yönəlmişdir. Ermənilərin sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri anti-azərbaycan təbliğatı ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda daha da güclənmişdir.

1988-ci ilin yanvarından etibarən erməni millətçiləri "türksüz Ermənistan" siyasətini planlı şəkildə həyata keçirməyə başlamışlar. Ermənistan hökuməti, bədnam "Qarabağ" və "Krunk" komitələri, Eçmiədzin kilsəsinin nümayəndələri SSRİ rəhbərliyinin himayəsi ilə azərbaycanlıların qovulması prosesində minlərlə qanlı aksiyalar törətmişlər.

Etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistanın 185 yaşayış məntəqəsi boşaldılmış, 250 mindən artıq azərbaycanlı, 18 min müsəlman kürd ev-əşiyindən zorla qovulmuşdur. Minlərlə şəxs qəddarlıqla döyülüb işgəncə verilməklə qətlə yetirilmiş, qaçıb canlarını qurtarmağa çalışan yüzlərlə soydaşımız güllələnmiş, yandırılmış, əzab və işgəncələrə dözməyərək infarktdan ölmüşdür. Digər bir qismi suda boğulmaqla, asılmaqla, elektrik cərəyanına verilməklə, başları kəsilməklə qətlə yetirilmişlər.

Respublikamızın o vaxtkı rəhbərliyində olan fərasətsiz kommunistlərin, Kommunist Partiyasının başında duran Əbdürrəhman Vəzirovun qətiyyətsizliyi, vəzifəni itirmək qorxusundan millətin sonrakı taleyinə təsir edən bu cinayətkar hərəkətlərə biganə münasibət bəsləməsi, siyasi iradə ortaya qoymaq qabiliyyətində olmaması xalqın böyük faciələrlə üzləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

1988-ci ilin fevral-mart aylarında Əsgəranda, Zəngibasarda, Vedibasarda, o cümlədən Mehmandar, Şirazlı, Xamış, Sidli kəndlərində azğınlaşmış erməni yaraqlıları tərəfindən azərbaycanlıların vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi və 100-dən artıq evin qarət edilib yandırılması; 1990-cı ilin mart ayının 23-dən 24-nə keçən gecə Qazax rayonunun Bağanis-Ayırım kəndinin dağıdılması, bir ailənin diri-diri ocaqda yandırılması; 1988-1991-ci illərdə Xankəndi şəhərinin Kərkicahan qəsəbə sakini Georgi Sarkisyanın ermənilərdən ibarət mütəşəkkil cinayətkar qruplar yaradaraq azərbaycanlıların evlərinə mütəmadi silahlı basqınlar etməsi; 28 avqust 1991-ci il tarixdə erməni silahlılarının Şuşa rayonunun Malıbəyli və Quşçular kəndlərini top, raket, pulemyot silahlarından, zirehli texnikalardan atəşə tutmaları və nəticədə hər iki kənd sakinlərinin bir qisminin öldürülməsi; 22 dekabr 1991-ci il tarixdə erməni silahlı dəstələrinin Əsgəran rayonunun azərbaycanlılar yaşayan Meşəli kəndinə silahlı basqın edərək 25 nəfər dinc sakini qətlə yetirməsi, 40-dan artıq yaşayış evlərini yandıraraq, kənd sakinlərinin əmlaklarını və mal-qarasını talan etməsi; 8 mart 1991-ci il tarixdə Xocavənd rayonunun Qaradağlı kənd sakinlərinin erməni silahlıları tərəfindən öldürülməsi; 15-17 fevral 1992-ci il tarixlərində həmin kənddə əsir götürülmüş 116 nəfər silahsız dinc əhalinin 67 nəfərinin erməni təcavüzkarları tərəfindən amansızlıqla qətlə yetirilməsi və digər dəhşətli cinayətlərə prinsipial siyasi və hüquqi qiymətin verilməməsi, preventiv tədbirlərin görülməməsi Xocalı soyqırımına zəmin yaratmış oldu.

25 fevral 1992-ci il tarixdə isə erməni silahlı dəstələri SSRİ Silahlı Qüvvələrinin 366-cı motoatıcı alayının komandir heyəti ilə birlikdə Xocalı şəhərinə hücum edərək dinc əhalini kütləvi surətdə, xüsusi amansızlıqla və işgəncə verməklə öldürmüş, külli miqdarda dövlət əmlakını, xüsusi mülkiyyətdə olmuş əmlakı məhv etmiş, çoxsaylı dinc əhaliyə divan tutaraq onları girov götürmüşdür. O vaxtkı ölkə rəhbəri Ayaz Mütəllibov və rəhbərliyi təmsil edən digər vəzifəli şəxslər qorxaqlıq və qətiyyətsizlik nümayiş etdirərək, XX əsrdə bəşəriyyəti heyrətə salan bu müdhiş cinayət barədə ilk günlərdə xalqa məlumat verməkdən belə, çəkinmişdir. Sonralar - AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə isə bu insanlıq əleyhinə cinayətə lazimi siyasi və hüquqi qiymət verilməsi üçün heç bir tədbir görməmişlər.

Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə respublikada hakimiyyətə qayıdışından sonra erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş terror və soyqırımı cinayətləri barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, həmin cinayətlərə düzgün siyasi və hüquqi qiymət verilməsi üçün məqsədyönlü işlər aparılmışdır.

Ulu öndərin 26 mart 1998-ci il tarixdə imzaladığı "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" fərmanla azərbaycanlılara qarşı müxtəlif illərdə mütəmadi olaraq törədilmiş soyqırımı cinayətlərinə, o cümlədən Xocalı soyqırımına ilk dəfə siyasi qiymət verilmişdir. Fərmanda haqlı olaraq dünya ictimaiyyətinə çatdırılır ki, Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir.

- Konkret olaraq Xocalı faciəsinin istintaqı ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?

- Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, erməni qəsbkarları zaman-zaman xalqımıza qarşı ağır cinayətlər törətmişlər. Prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanları 1988-ci ildən erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ və Azərbaycanın digər işğal olunmuş ərazilərində, həmçinin Ermənistanda saxlanılan azərbaycanlı əsir və girovlara dözülməz işgəncələr verilməsi, onların bir qisminin öldürülməsi, şikəst edilməsi, təxribat və terror aktlarının törədilməsi, əhalinin məcburi köçürülməsi, yaşayış məntəqələrində maddi sərvətlərin, tarixi mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, habelə ermənilərin törətdikləri digər ağır cinayət faktları ilə əlaqədar ayrı-ayrı cinayət işləri açaraq istintaq aparmışlar.

Xalqımıza qarşı törədilmiş bu ağır cinayətlərin istintaqı və onlara hüquqi qiymətin verilməsi, həmin cinayətlərin təşkili və törədilməsində iştirak etmiş təqsirkar şəxslərin müəyyənləşdirilib mövcud qanunvericiliyə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması, habelə beynəlxalq hüquq normalarının kobud şəkildə pozulması faktları ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar qarşısında müvafiq vəsatətlər qaldırılması məqsədi ilə 18 dekabr 2003-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının baş prokurorunun, daxili işlər və milli təhlükəsizlik nazirlərinin əmri ilə birgə istintaq-əməliyyat qrupu yaradılmışdır. Qeyd edilən cinayətlər üzrə müxtəlif vaxtlarda icraatı dayandırılmış cinayət işləri üzrə icraat təzələnməklə, istintaq aparılması həmin qrupa həvalə edilmişdir. Respublika baş prokuroru, I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Zakir Qaralovun 2005-ci il 5 may tarixli qərarına əsasən cinayət işinə prosesual rəhbərliyin həyata keçirilməsi hərbi prokurora həvalə edilmişdir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, 25 fevral 1992-ci il tarixdə, saat 22 radələrində Ermənistandan Azərbaycan Respublikası ərazisinə qanunsuz keçirilmiş silahlı qüvvələr, habelə Dağlıq Qarabağın millətçi ermənilərindən təşkil olunmuş qanunsuz silahlı birləşmələri keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 366-cı motoatıcı alayının komandir heyəti və hərbi texnikası ilə birgə Xocalı şəhərinə hücumu keçmişlər. Hücumda 366-cı alayın komandiri Zarviqorov Yuri Yureviç və mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandanlığı altında alayın 2-ci batalyonu, Nabokix Yevgeni Aleksandroviçin komandanlığı altında 3-cü batalyonu, həmçinin 1-ci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyən Valeriy İsaakoviç, habelə alayda xidmət edən 50-dən çox erməni və digər millətlərdən olan zabıt və gizirlər iştirak etmişlər. Eyni zamanda, hücum zamanı 90-dan çox tank, piyadaların döyüş maşını, top, D-30 qaubitsası və digər müasir hərbi texnikadan istifadə olunmuşdur.

Hücumdan əvvəl şəhər şiddətli artilleriya atəsinə tutulmuş, sonra çoxsaylı ağır tanklar, PDM və zirehli transportyorlar şəhərə daxil olmuş, dinc əhali xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Bu zaman azğınlaşmış erməni quldurları mülki əhaliyə, o cümlədən qadınlara, uşaqlara, qocalara aman vermədən, qarşılarına çıxan insanlara müxtəlif çaplı odlu silahlardan atəş açmış, tank, PDM və digər texnikanın altına salaraq əzməklə qətlə yetirmişlər. İstintaqla müəyyən olunmuşdur ki, qanunsuz erməni silahlı qüvvələri mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olmuş azərbaycanlıları milli mənsubiyyətlərinə görə yollarda, keçidlərdə, meşələrdə təqib edərək vəhşicəsinə öldürmüşlər. Habelə azğınlaşmış erməni hərbiçiləri əsir və girov götürdükləri azərbaycanlıları xüsusi amansızlıqla, işgəncə verərək qətlə yetirmişlər. Mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olan sakinlər təqib edilərək Kətik meşəsində, Naxçıvanik yolunda, Qaraqaya ətrafında, Dəhraz kəndi yaxınlığında, Şelli istiqamətində, Əsgəran asfalt yolunun 86-cı kilometrliyində və digər ərazilərdə amansızlıqla qətlə yetirilmişlər. Əsir götürülənlərdən 18 nəfəri Əsgəran rayon daxili işlər şöbəsində işgəncə verilməklə öldürülmüşdür.

Hücum zamanı dinc əhaliyə qarşı ağılasıgmaz vəhşiliklər törədilmiş, dözülməz işgəncələr verilmiş, insanların başlarının dərisi soyulmuş, müxtəlif əzalari kəsilmiş, gözləri çıxarılmışdır. Habelə qadınların qarınları yarılmış, adamlar diri-diri torpağa basdırılmış və ya yandırılmış, meyitlər zorakılığa məruz qalmışdır. Xocalıda mülki əhalinin düşünülmüş şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də budur ki, həmin gün əhalinin qaçıb qurtarmaq istəyən xeyli hissəsi ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər.

Xocalı faciəsi ilə bağlı həmin şəhərin 5379 nəfər əhalisi deportasiyaya məruz qalmış, 613 nəfər, o cümlədən 63 nəfər azyaşlı uşaq, 106 nəfər qadın vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 8 ailə bütünlüklə məhv edilmiş, 487 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almış, 1275 nəfər əsir və girov götürülmüşdür. Girov götürülənlərdən 150 nəfərinin, o cümlədən 68 qadın və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Həmin cinayət işinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, beynəlxalq hüquq pozmalarına və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin, Cinayət Prosesual Məcəllənin tələblərinə uyğun həyata keçirilməsini, işin hərtərəfli, tam və obyektiv aparılmasını, səmərəliliyini, operativliyini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən işlər görülmüş, vahid istintaq-əməliyyat planı hazırlanaraq təsdiq edilmişdir. Həmin planda cinayət işinə birləşdirilmiş hər bir iş üzrə araşdırılmalı xüsusiyyətlər, həyata keçirilməli istintaq hərəkətlərinin tarixi ayrı-ayrı bəndlərdə öz əksini tapmışdır. Cinayət təqibi üzrə toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü, şübhəli, təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslərin, həmçinin araşdırılmalı olan xüsusiyyətlərin sayının çoxluğu, eyni zamanda, həmin cinayətlərin törədilmə üsul və vasitələri, xarakteri nəzərə alınaraq soyqırımı, işgəncə və icraatı təzələnməmiş işlər üzrə üç əsas istiqamət müəyyənləşdirilmişdir.

Qanunsuz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ və işğal olunmuş digər ərazilərdə törədilən cinayət əməlləri

1 oktyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16-cı fəslində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə aid edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdim ki, cinayət işinin istintaqı hərbi prokurorluq orqanlarında son dövrlərdə keçirilən islahatlardan sonra daha da sürətlənmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 27 sentyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə dair 2009-2011-ci illər üçün Dövlət Proqramı"na müvafiq olaraq, respublikanın baş prokuroru Zakir Qaralovun 30 mart 2009-cu il tarixli əmrinə əsasən, respublika Hərbi Prokurorluğunun Ağır Cinayətlərə dair İstintaq İdarəsinin tərkibində Xüsusi istintaq şöbəsi yaradılmış, yuxarıda göstərilən cinayət işinin istintaqı həmin şöbəyə həvalə edilmişdir.

Bundan sonra beynəlxalq hüquq normalarına uyğun soyqırımı, deportasiya, işgəncə və digər epizodlar üzrə hərtərəfli istintaq hərəkətləri aparılmış, nəticədə 1 yanvar 2011-ci il tarixədək sülh və insanlıq əleyhinə müharibə cinayətləri törətmiş 239 nəfər, habelə ümumi cinayətlər kateqoriyasına aid banditizm, qəsdən adamöldürmə və digər cinayətlər törətmiş 48 nəfər, cəmi 287 nəfər barəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlbətmə qərarları çıxarılmışdır. Məhkəmə qərarlarına əsasən, onların barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş, axtarışları elan edilmiş, bununla bağlı müvafiq sənədlərin aidliyi orqanlara göndərilməsi təmin edilmişdir.

Cinayət işi üzrə keçirilmiş kompleks məhkəmə tikinti-texniki və əmtəəşünaslıq ekspertizasının rəyindən görüldüyü kimi, qanunsuz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Xocalı şəhərinin işğal edilməsi ilə əlaqədar dövlət əmlakının və xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın məhv edilməsi, talan edilməsi ilə bağlı Azərbaycan dövlətinə və vətəndaşlarına 140 milyon manatdan və ya 170 milyon ABŞ dollarından artıq ziyan vurulmuşdur. İş üzrə istintaq tədbirləri davam etdirilir.

- Cənab general, maddi ziyanla yanaşı, erməni qəsbkarları işğal etdikləri rayonlarda tarixi mədəniyyət abidələrini də məhv etmişlər. Bununla bağlı istintaq aparılırmı?

- Həqiqətən də, işğal altında olan maddi-mədəni mədəniyyət abidələrinin dağıdılması ilə bağlı ciddi dəlil-sübutlar, faktlar mövcuddur. Bütün bunlarla bağlı Hərbi Prokurorluqda cinayət işləri açılmışdır və zəruri istintaq hərəkətləri davam etdirilir.

- Ümumiyyətlə, hansı beynəlxalq normalara istinad edərək Xocalı faciəsinin soyqırımı kimi tanılmasına nail olmaq mümkündür?

- İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyaları ayaq altına atan erməni hərbi birləşmələri dinc əhalini qətlə yetirmək məqsədi ilə insanlığa ləkə olan ən qəddar üsullara əl atmışlar. Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən hissələri ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər. Xocalıdan çıxan əhalinin Naxçıvanın kəndi ərazilərində pulemyot, avtomat və başqa atıcı silahlardan gülləbaran edilməsi bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin 19 il öncə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərin kökündə məhz soyqırımı niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır.

İstintaqla bu da müəyyən edilmişdir ki, ermənilər beynəlxalq humanitar hüquqda yolverilməz sayılan soyqırımı cinayətinə şüurlu, məqsədli şəkildə, bilərəkdən əl atmış, misli görünməmiş qətləmlər törətmişlər. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 sayılı qətnaməsində qeyd olunur ki, genosid, insan qruplarının yaşamaq hüququnu tanınamamaqla insan məniyini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dayaqlardan məhrum edir. Belə bədnam əməllər BMT-nin məqsəd və vəzifələrinə tam ziddir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və 1961-ci ildə qüvvəyə minən "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyada genosid cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunmuşdur. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh və yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit olunmuş genosid cinayətini təşkil edən bütün əməllər tətbiq olunmuşdur.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bütün bunlarla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. "Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair" IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o

cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz.

Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda mindən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə aşkar sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün qəddar üsula əl atmışlar. "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" 1948-ci il 9 dekabr tarixli konvensiyasında və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş soyqırımı cinayətinin tərkibi vardır.

Cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirən Ermənistan hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı silahlı separatçı birləşmələr SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın hərbiçiləri tərəfindən dünya dövlətlərinin qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarına da riayət edilməmişdir. 1949-cu il 12 avqust tarixli "Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında", "Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında" və "Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında" Cenevrə konvensiyalarının müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan - döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslərə qarşı onların həyatına və şəxsiyyətinə qəsd etmək, o cümlədən hər hansı şəraitdə öldürmək, şikəst etmək, qəddarcasına rəftar etmək və işgəncə vermək, girov götürmək, insan ləyaqətinə toxunmaq, o cümlədən təhqiramiz və alçaldıcı tərzdə rəftar etmək kimi qadağalar kobud surətdə pozulmuşdur.

366-cı alayın hərbi qulluqçularının və digər şəxslərin Xocalı soyqırımında iştirakı tam sübuta yetirilmiş, onların Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin soyqırımına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan CM-in 107-ci (əhalini deportasiya etmə və ya köçürmə), 113-cü (işgəncə), 115.4-cü (müharibə qanunlarını və adətlərini pozma), 116.0.17-ci (zorlama, cinsi kəlləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etmə) maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayəti etməkdə təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb olunmaları barədə qərarlar çıxarılmışdır. Həmçinin barələrində məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və beynəlxalq axtarışlarının həyata keçirilməsi üçün müvafiq sənədlər İnterpolun Azərbaycan Respublikası Milli Bürosuna göndərilmişdir.

- Cənab general, Xocalı faciəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi ilə bağlı hələ də müəyyən fikirlər səsləndirilir...

- Hesab edirəm ki, Xocalı faciəsinə Azərbaycan dövləti və Milli Məclisi səviyyəsində tam hüquqi və siyasi qiymət verilmişdir. Bəli, nə qədər paradoksal hal olsa da, deməliyəm ki, bu iddiaları səsləndirən qüvvələrin hakimiyyəti dövründə erməni qəsbkarlarının bu müdhiş cinayətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması sahəsində işlər yetərli aparılmamış, Azərbaycanın haqq səsi dünyaya vaxtında çatdırılmamışdır.

Yalnız ulu öndər, dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bu istiqamətdə məqsədyönlü, sistemli və qətiyyətli iş aparılmışdır. Dünyanın mötəbər xitabət kursülərindən beynəlxalq ictimaiyyətə xalqımızın haqq sözünü çatdıran ümummilli liderimiz gecəli-gündüzlü yorulmaz fəaliyyət göstərməklə yanaşı, respublikamızın bütün dövlət orqanlarının, təsisatlarının da Xocalı, Bağanis-Ayırım, Əskipara, Kərkicahan, Qaradağlı, Meşəli və s. faciələri barədə həqiqətlər haqqında dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi məlumat vermələri üçün lazımı tədbirlər görmüşdür.

Ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis "Xocalı Soyqırımını Günü haqqında" qərar qəbul etmiş, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin gerçək mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırmışdır. Son 17 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır.

Ümummilli lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən matəm tədbirlərində iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xüsusi səy göstərmişdir. Faciəni xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi adlandırmış Heydər Əliyev, eyni zamanda, Azərbaycanımızın əsrlər boyu keçdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu şanlı, uğurlu yol kimi dəyərləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan

Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqli cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Xocalı faciəsinin dünyada tanınması istiqamətində möhtərəm Prezident İlham Əliyev də ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Hər il Prezident Administrasiyası tərəfindən tədbirlər proqramı təsdiqlənir və icra edilir. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondunun xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımını haqda faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir.

Sonda onu da vurğulamaq istərdim ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində beynəlxalq hüquq və normaları, ədalət meyarı Azərbaycanın tərəfindədir və bunu dünya ictimaiyyəti də birmənalı təsdiq edir. Beynəlxalq birliyin tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan hələlik münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün səylərin davam etdirilməsini zəruri saysa da, ərazi bütövlüyünün pozulması ilə uzun müddət barışmaq niyyətində deyildir. Dövlət başçısı, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev Ermənistanın münaqişənin hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərlə həllinə razılıq verməyəcəyi, təcavüzkarlıq siyasətini davam etdirəcəyi təqdirdə, Azərbaycanın öz torpaqlarını azad etmək üçün hərbi əməliyyatlara başlayacağını qətiyyətlə bəyan edir. Bu, Azərbaycan xalqının müstəsna hüququdur və onu heç bir dövlət bu yoldan çəkindirə bilməyəcəkdir. Münaqişənin başlanmasının əleyhinə olan dövlətlər isə "ikili standartlar"dan əl çəkərək, ilk növbədə, təcavüzkar dövlətə təsir göstərməli, BMT qətnamələrinin icrasını təmin etməlidir.

Artıq dünya ictimaiyyəti də həqiqətin nədən ibarət olduğunu çox yaxşı başa düşür. İslam Konfransı Təşkilatının Xocalı soyqırımını ilə bağlı qəbul etdiyi xüsusi qətnamə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsinə "İnsanlığa qarşı cinayət" kimi tanıyan ilk sənəddir. 51 ölkənin qəbul etdiyi qətnamədə Xocalı faciəsinə "erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhəlinin kütləvi qətləməsi" və "insanlığa qarşı cinayət" kimi qiymət verilmişdir. Bütün bunlar möhtərəm Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin yürütdüyü xarici siyasətin mühüm uğuru kimi qeyd olunmalıdır.

Əminik ki, azərbaycanlılara qarşı ağır hərbi cinayətlər törətmiş erməni hərbiçilərinin tutularaq ədalət mühakiməsi qarşısında cavab verəcəyi gün uzaqda deyildir.

Samir MUSTAFAYEV.

“Azərbaycan”.-2011.-25 fevral.-N 44.-S.7.

Tarixin bağışlamayacağı qanlı cinayət

Xocalı soyqırımı erməni qəsbkarlarının insanlıq və bəşəriyyət əleyhinə qanlı əməllər törətdiyinin əyani sübutudur

Tarixi faktlar təsdiqləyir ki, "Dənizdən-dənizə Ermənistan" xülyası ilə yaşayan erməni ideoloqları müəyyən xarici havadarlarının köməyi ilə müxtəlif vaxtlarda azərbaycanlılara və türklərə qarşı amansız terror və soyqırımı siyasəti həyata keçirmiş, etnik təmizləmə aparmışlar. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və sərsəm "Böyük Ermənistan" ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin ağır nəticələrini bütövlükdə iki milyon azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda törədilmiş amansız qətləmə isə nəinki türk dünyasına, bütövlükdə bəşəriyyətin mütərəqqi dəyərlərinə, insanlığa və beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş dəhşətli genosid aktı idi.

Həmin gün azğınlaşmış erməni quldur birləşmələri mənfur imperiyanın 366-cı motoatıcı alayının bilavasitə iştirakı ilə mühasirəyə aldıkları Xocalı şəhərinə qarşı əvvəlcədən hazırladıqları məkrli planı həyata keçirmişdilər: 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşağı, 106 qadını, 70 qocanı bir neçə saatin içində amansızlıqla qətlə yetirən, 487 nəfəri ağır xəsarətlərə məruz qoyan, 1275 nəfəri girov götürən ermənilər qaniçənlikdə vaxtilə dünyanı lərzəyə salmış faşizmi də geridə qoyduqlarını nümayiş etdirdilər.

Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən insanlar ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər. Şəhərdən çıxan əhalinin Naxçıvanik kəndi ərazisində pulemyot, avtomat və başqa atıcı silahlardan gülləbaran edilməsi faktı bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar həm də ermənilərin 19 il öncə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərin kökündə məhz soyqırımı niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır.

BMT-nin "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" 9 dekabr 1948-ci il tarixli konvensiyasında isə soyqırımı cinayətinin mahiyyəti tam olaraq əksini tapmışdır. 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmiş bu konvensiyada ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırımı adlandırılmışdır. Eyni zamanda, bu konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsi qoyulmuşdur. Konvensiyanın 2-ci maddəsinə görə, soyqırımı hər hansı milli, etnik, irqi və dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir: a) bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi; b) bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi; c) qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması; d) bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi; e) bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqasına verilməsi.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə, soyqırımı; soyqırımı törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə; soyqırımı törətməyə birbaşa iştirak və açıq təhrik; soyqırımı törətməyə yönəlmiş qəsd; soyqırımında iştirak cəzalandırılan əməllər sırasındadır. Bu kriteriyalar baxımından Xocalı qətləməsinin soyqırımı kimi tövsif olunmasına ciddi hüquqi əsaslar mövcuddur. Ümumən Azərbaycan hakimiyyəti bu məsələdə həm də keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının IV maddəsinə, Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunalın Nizamnaməsinin I maddəsinə, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunu, həmçinin "Xocalı soyqırımı günü haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 24 fevral 1994-cü il tarixli qərarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il fərmanını və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü və 104-cü maddələrini əldə əsas tutur. Azərbaycanlılara qarşı tarixən tətbiq olunan soyqırımı, deportasiya, işgəncələr və qeyri-insani rəftar, eyni zamanda, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının, İşgəncələrə qarşı BMT və Avropa Şurası konvensiyalarının və digər aktların kobud şəkildə pozulması deməkdir.

Azərbaycan 1996-cı il 31 may tarixdə BMT-nin 9 dekabr 1948-ci il tarixli "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" Konvensiyasını ratifikasiya etmiş, milli qanunvericiliyini bu sənədə uyğunlaşdırmaq istiqamətində tədbirlər görmüşdür. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin VII bölməsinin fəsilərə bölünməsində bu konvensiyanın tələbləri nəzərə alınmış, 16-cı fəsil "sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər", 17-ci fəsil "müharibə cinayətləri" adlandırılmışdır. Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə "Soyqırımı" (maddə 103), "Soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə" (maddə 104) maddələri daxil edilmişdir.

Erməni silahlı qüvvələri və Dağlıq Qarabağın silahlı separatçı qüvvələrinin keçmiş SSRİ-nin Xankəndiyə dislokasiya olunmuş 366-cı alayının hərbciləri ilə birlikdə Xocalıda törətdikləri qətləmədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" 1948-ci il 9 dekabr tarixli konvensiyasında və Azərbaycan Respublikası CM-in 103-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş soyqırımı cinayətinin tərkibi vardır. Cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirən Ermənistan hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı silahlı separatçı birləşmələr və Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın hərbciləri tərəfindən dünya dövlətlərinin qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarına da riayət edilməmişlər. 1949-cu il 12 avqust tarixli "Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında", "Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında" və "Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında" Cenevrə konvensiyalarının müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan - döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslərə qarşı onların həyatına və şəxsiyyətinə qəsd etmək, o cümlədən hər hansı şəraitdə öldürmək, şikəst etmək, qəddarcasına rəftar etmək və işgəncə vermək, girov götürmək, insan ləyaqətinə toxunmaq, o cümlədən təhqiramız və alçaldıcı tərzdə rəftar etmək kimi qadağalar kobud surətdə pozulmuşdur.

Xatırlatmaq lazımdır ki, məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olmuşdur. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də "Xocalı soyqırımı günü haqqında" qərar qəbul etmiş, sənəddə hadisənin baş vermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır. Xocalı faciəsinin dünyada tanınması istiqamətində hər il dövlət səviyyəsində digər tədbirlər də həyata keçirilir. Əlbəttə, bu istiqamətdə indiyədək görülmüş işlər ardıcıl xarakter daşmalı, kütləvi informasiya vasitələri, qeyri-hökumət təşkilatları öz tərəfindən bu işə ciddi dəstək verməlidirlər. Bunun üçün virtual məkanın - internetin hüdudsuz imkanlarından geniş istifadə olunmalı, eyni zamanda, səfirliklər, diaspor təşkilatları birgə işləməli, faciə ilə bağlı həqiqətlərin yerləşdikləri ölkələrin ictimaiyyətinə çatdırılması üçün fəallıq göstərməlidirlər. Türk və Azərbaycan diasporlarının bu istiqamətdə birgə iş aparmasını da yeni dövrün siyasi reallıqları tələb edir.

Heydər Əliyev Fondunun son 6 ildə həqiqətlərin, ilk növbədə, Xocalı soyqırımının dünyada tanınması istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət digər qeyri-hökumət təşkilatları üçün də örnək sayıla bilər. Fond Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ilə 2007-ci il fevralın 19-dan 26-nadək Türkiyənin İstanbul şəhərində və daha 25 vilayətində "Xocalı həftəsi"ni keçirmişdir. Tədbirlər proqramı çərçivəsində İstanbulun mərkəzi meydanı Taksimdə bir sıra anım mərasimləri təşkil olunmuşdur. Xocalı faciəsinin beynəlxalq miqyasda tanınması baxımından 2008-ci il fevralın 14-də Berlində keçirilmiş "Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər" adlı elmi konfrans da son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Konfransda Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə hazırlanmış "Xocalı uşaqların gözü ilə" sərgisi nümayiş etdirilmiş, erməni qəddarlığını əks etdirən kitablar paylanmışdır.

Fondun Rusiya nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla xanım Əliyevanın İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Təşkilatı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində "Xocalıya ədalət" kampaniyasına start verməsi də bəşər tarixində ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Tunisdə İSESCO Baş Assambleyasının 10-cu sessiyasında imzalanmış protokol "Xocalıya ədalət" beynəlxalq məlumat təşviqat kampaniyasına dəstək verilməsini və dünya miqyasında təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində birgə tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Son illər bu məqsədlə dünyanın bir çox ölkələrində "Xocalıya ədalət" veb-saytının təqdim etmə mərasimləri keçirilir.

Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (ATXƏM) də bu kampaniyaya dəstək olaraq Xocalı soyqırımının dünyada tanınması istiqamətində ardıcıl və sistemli iş aparır. Xatırlatmaq istərdim ki, hələ ötən il təşkilatımız Strasburqdakı "Azərbaycan Evi" ilə birgə Xocalı faciəsi ilə əlaqədar həmin şəhərdə silsilə etiraz aksiyaları keçirmişdir. Fevralın 27-də isə Azərbaycan nümayəndə heyəti Xocalı soyqırımının 18-ci ildönümü ilə əlaqədar Strasburqun Kleber meydanında kütləvi etiraz mitinqi keçirmişdir. Həmin aksiyada Azərbaycanla Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti, Azərbaycan Kültür Cəmiyyəti, Fransadakı Azərbaycanlı Tələbələr Assosiasiyası, türk diaspor təşkilatları (Strasburq Türk Ailələri Federasyonu, Türk Ocaqları), habelə ətraf şəhərlərdə çalışan digər təşkilatların nümayəndələri də iştirak etmişlər. 300 nəfərdən çox nümayəndənin qatıldığı tədbirdə ermənilər qarışıqlıq salmaq, onu pozmaq istəsələr də, buna nail olmamışlar.

ATXƏM Strasburqdakı "Azərbaycan Evi" ilə birgə Xocalı faciəsinin 19-cu ildönümü ilə əlaqədar bu il də fevralın 25-26-da Avropanın siyasi mərkəzlərindən olan Strasburq şəhərində yenidən bir sıra tədbirlər keçirir. "Xocalıya ədalət" kampaniyası çərçivəsində 26 fevral, saat 14.00-da Strasburqdakı Kleber meydanında mitinqin keçirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

"Biz müdafiədə deyil, hücumda olmalıyıq" - deyən Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü çevik və qətiyyətli diplomatiya bədnam erməni lobbisinə qarşı bütün cəbhələrdə effektiv əks-hücumun təşkilini nəzərdə tutur. İnanırıq ki, aparılan bu sistemli iş nəticəsində tərəqqipərvər dünya ictimaiyyəti də Xocalı faciəsinin insanlığa

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

---

qarşı yönəlmiş soyqırımı olduğunu dərk edəcək, ölkəmizin haqq səsi daha geniş coğrafi arealda eşidiləcək, erməni millətçilərinin ifşası prosesi sürətlənəcəkdir.

İlham İSMAYİLOV,
Azərbaycanlıların və digər
Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq
Mərkəzinin sədri

“Azərbaycan”.-2011.-25 fevral.-N 44.-S.9.

Deputat Xocalı soyqırımı haqqında qanun layihəsi hazırlayıb

Milli Məclisin deputatı Zahid Oruc "Xocalı soyqırımı haqqında" qanun layihəsi hazırlayıb. Deputat bildirib ki, o bu layihəni hələ 3 il öncə Milli Məclisə təqdim edib. Layihənin tam mətnini təqdim edirik.

XOCALISOYQIRIMI HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi müəyyən edir: - 1992-ci il fevralın 26-da Azərbaycan Respublikasının Xocalı şəhərində qətlə yetirilmiş yüzlərlə sakinin xatirəsini əziz tutaraq;

- bu qəddar aksiyanın faciəsini həyatında yaşayan hər bir vətəndaşa hörmət edərək;
- gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyətini və tarixi ədaləti təmin etməyin vacibliyini dərk edərək, həmçinin zorakı hərəkətlərin qarşısının alınması zərurliyini qeyd edərək;
- Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bu qanlı aksiyanın məqsədinin millətimizin varlığının məhv edilməsi, özünəməxsusluğunun və çoxmillik tarixi ənənələrinin dağıdılması olduğunu yəqin edərək;

- 9 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən 260 A sayılı qətnamə ilə qəbul edilən «Soyqırımın qarşısının alınması və ona görə cəza» haqqında Konvensiyanı, keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının IV maddəsini, Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunalın Nizamnaməsinin I maddəsini, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunu, həmçinin «Xocalı soyqırımı günü haqqında» Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 24 fevral 1994-cü il tarixli qərarını, Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» 26 mart 1998-ci il fərmanını və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsini əldə əsas tutaraq qərara alır:

Maddə 1. Xocalı faciəsinin siyasi qiyməti və ona məruz qalmış şəxslərin statusu

1.1 26 fevral 1992-ci il Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqına qarşı Ermənistan Respublikasının soyqırım aktı hesab olunur.

1.2 Xocalı soyqırımında amansızlıqla qətlə yetirilmiş insanlar «soyqırımı qurbanları» kimi qəbul edilir.

1.3 Genosid aktının baş verdiyi Xocalı şəhərinin maddi və mənəvi sərvətlərinin dağıdılmasını nəzərə alaraq ona «soyqırımı məruz qalmış şəhər» statusu verilir və bu dövlət siyasətində nəzərə alınır.

1.4 Faciəyə məruz qalmış şəxslərin qalan ailə üzvlərinin və yaxınlarının «soyqırımı qurbanları»nın statusu əsasında sosial və mənəvi reabilitasiyasını təmin etmək məqsədilə xüsusi muavinət və bir sıra hüquqi güzəştlər müəyyənləşdirilir.

1.5 Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları soyqırım qurbanlarına və bütün Xocalı sakinlərinə dəymiş maddi və mənəvi ziyanın miqyasını müəyyənləşdirir və Ermənistan Respublikasının təzminat ödəməsi üçün Beynəlxalq məhkəmədə Azərbaycan dövləti adından iddia qaldırır və onun həllinə çalışır.

Maddə 2. Xocalı soyqırımı qurbanlarının anım mərasimlərinə və beynəlxalq miqyasda tanıtılmasına dair dövlət orqanlarının vəzifələri

2.1 Hər ilin 26 fevral günü Xocalı soyqırımı günü kimi dövlətin rəsmi təqvim siyahısına daxil edilir və saat 17-00-da sükut dəqiqəsi elan edilir.

2.2 Azərbaycan Respublikasının icra və yerli özünüidarə orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində millətimizin tarixi yaddaşının qorunub saxlanmasında iştirak edir, xalqımızın sərfərbərliyini təmin edək Xocalı soyqırımının dünya birliyinə tanıtılmasına və hüquqi-siyasi qiymət almasına çalışır.

2.3 Hər il 26 fevral günü orta və ali təhsil müəssisələrində «Xocalı soyqırımı» ilk dərs hesab olunur.

Maddə 3. Bu qanunla bağlı məhdudiyətlər və onun pozulmasına görə məsuliyyət

3.1 Xocalı soyqırımının inkarına yönələn hər bir hərəkət və ya hərəkətsizlik, onun dolayı vasitələrlə şübhə altına alınması soyqırım qurbanlarının ruhuna hörmətsizlik, Azərbaycan xalqının şərəf və ləyaqətinin təhqiri hesab edilir və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq cəzalandırılır.

3.2 26 fevral soyqırımı günü ictimai-iaşə müəssisələrində spirtli içkilərin istifadəsi, həmçinin əyləncə və şənlik tədbirlərinin, konsertlərin keçirilməsi qadağandır.

3.3 Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları bu genosid cinayətini törətmiş şəxslərin mühakiməsi və cəzalandırılması, həmçinin bu məqsədlə onun planının hazırlanması, qenosidə təhrik etmə, cəhd və bunun törədilməsində iştirak edənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin edir.

“Qarabağ”.-2011.-25 fevral-11 mart.-N4.-S.9.

Xocalı soyqırımı - ermənilərin vicdanına yazılmış vəhşiliyin görünməmiş təzahürü

1992-ci il fevralın 25- dən 26-na keçən gecə ermənilərin törətdikləri Xocalı soyqırımından 19 il keçir. XX əsrin əvvəllərində 1905-ci və 1918-ci illərdə də Xocalıda dəhşətli faciələr törədilmiş, gəlmə ermənilər havadarlarının köməyi ilə türklərin (azərbaycanlıların) dədə-baba torpağı olan bu qədim yurd yerini darmadağın etmiş, xarabalığa çevirmişlər. Lakin hər dəfə sağ qalmış xocalılılar ana torpağa, doğma Vətənə sədaqət nümunəsi göstərərək öz yurd yerlərinə qayıtmış, hər şeyə yenidən başlamalı olmuş, bu torpaqların əsl sakinləri olduqlarını tarixin yaddaşına əbədi həkk etmişlər.

Ermənilər 1992-ci il soyqırımını hələ 1988-ci ildə həyata keçirmək istəmişdilər. Onlar Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək və "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyası ilə 1988-ci ilin fevral ayının 13- də ilk çoxminli mitinqə başladıqdan 7 ay sonra - sentyabr ayının 18-də Xocalıya hücum etmiş, xocalılıları qırmağa, öz torpaqlarından qovub çıxartmağa çalışmışdılar. Lakin o vaxt onların bu məkrli niyyətləri baş tutmamış və xocalılılar yadelli işğalçı ermənilərlə əlbəyaxa döyüşdən qalib çıxaraq, az qüvvə ilə ermənilərin çoxminli kütləsini geri qaytara bilmişdilər. O vaxtlar SSRİ-nin tərkibində yaşayan Azərbaycan əhalisi, o cümlədən Xocalı sakinləri ağıllarına belə gətirməzdilər ki, dünyanı vahimə içərisində saxlaya bilən SSRİ-nin "ailə üzvlərindən" biri digərinə qarşı soyqırımı törədə bilər. Bir vaxtlar başqa ölkələrdən Azərbaycan torpaqlarına köçürülmüş ermənilər bunu nankorluqla etdilər.

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinin 200 illik bir tarixi var. Belə ki, Azərbaycanın və onun əhalisinin arzusu, istəyi nəzərə alınmadan zor gücünə məcburi qaydada bağlanan Kürəkçay (1805), Gülüstən (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrindən sonra ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinin həyata keçirilməsi reallaşdı. Bu köçürülmənin əsasını isə I Pyotr qoymuş, II Yekaterinanın vaxtında praktik olaraq tədricən yerinə yetirilməyə başlanmışdı. I Pyotrun Cənubi Qafqaz barədəki vəsiyyətlərinə sadıq qalan rus imperiyası Qriboyedovun köməyi ilə ermənilərin İrandan və başqa ölkələrdən qədim Azərbaycan torpaqlarına köçürülmələrini və orada məskunlaşmalarını təmin edir, qeyd edilən müqavilələrlə Azərbaycanın gələcək fəlakətlərinin, yəni məqsədyönlü şəkildə onun ərazilərinin itirilməsinin təməlini qoyurdular.

1801- ci ildə Gürcüstan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra 1803- cü ildə Rusiya ayrı - ayrı Azərbaycan xanlıqları ilə müharibəyə başlamışdı. 1803- cü ilin mart ayında rus ordusu Gəncəyə hücum etmişdi, lakin Gəncə xanı Cavad xan rus ordusu ilə 9 ay vuruşduqdan sonra qəhrəmancasına həlak olmuş və Gəncə ruslar tərəfindən işğal edilmişdi.

Rus ordusunun komandanı general Sisianov 1804-cü il yanvarın 4-də Gəncəni işğal etdikdən sonra mayor Lisaneviçi Qarabağa - İbrahim xanın yanına göndərmiş və onun əyalətləri ilə birlikdə "kөнüllü" olaraq Rusiya təbəəliyinə keçməsinə tələb etmişdir. Bu ultimatumdan sonra 1805-ci ilin may ayının 14- də İbrahim xan oğlanları Məhəmməd həsən ağa, Mehdiqulu ağa, Xanlar ağa və kürəkəni, Şəki xanlığının hökmdarı Səlim xanla birlikdə general Sisianovun Kürəkçay çayı yaxınlığında lövbər saldığı düşərgəyə getmiş, tələb olunan müqaviləni imzalamaq məcburiyyətində qalmışdı. Bundan bir həftə sonra, 1805-ci il mayın 21-də Şəki xanlığı da Rusiya təbəəliyinə daxil edilmişdi. Göründüyü kimi, Qarabağ xanlığının Rusiya təbəəliyinə daxil edilməsində heç bir erməni izi yoxdur və ola da bilməzdi. Ermənilər isə iddia edirlər ki, guya 1805-ci ildə Qarabağa ermənilər nəzarət edib və Qarabağı Rusiyaya birləşdirən ermənilər olub. Tarix bu iddianı inkar edir. O vaxtlar Azərbaycanın, o cümlədən Qarabağın hakim dairələrində heç bir erməni yox idi və onlar ümumiyyətlə belə səlahiyyətə malik deyildilər.

1806-cı ildə İran ordusu Şuşaya yaxınlaşanda İbrahim xan və onun Xankəndidə yerləşmiş bütün ailə üzvləri, hətta qadınlar və uşaqlar da (Mehdiqulu ağadan başqa) general Sisianovun və Paskeviçin göstərişi ilə mayor Lisanoviç tərəfindən qətlə yetirildi. Bu da bağlanmış müqavilənin İbrahim xanın və onun yaxınlarının toxunulmazlığını və təhlükəsizliyinin təmin ediləcəyi haqqındakı şərtlərinin formal xarakter daşdığını sübut edir. İbrahim xanın qətlindən sonra onun sağ qalmış yeganə varisi olan oğlu Mehdiqulu xan formal olaraq Qarabağın xanı təyin edildi. 1813-cü ildə imzalanan Gülüstən müqaviləsindən sonra Rusiya Şimali Azərbaycandakı mövqeyini daha da möhkəmləndirdi.

Rus imperiyası 1819-cu ildə Şəki xanlığını, 1820-ci ildə Şirvan, 1822-ci ildə isə Qarabağ xanlığını ləğv etmişdir. 1828- ci ildə imzalanan Türkmənçay müqaviləsindən sonra ermənilərin Qarabağa-Şimali Azərbaycana köçürülmələri daha da sürətləndirilmişdir. Bu prosesə general Paskeviç və erməni Lazarev rəhbərlik etmişdir. 1828-ci il fevralın 29-da general Paskeviçin əmrinə əsasən ermənilər əsasən İrəvan, Naxçıvan və Qarabağda yerləşdirilmişdir. Bəzi müsəlman kəndlərinin sakinləri digər yerlərə köçürülmüş və boşalmış kəndlərdə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Bolşevik işğalından sonra yaradılan SSRİ imperiyası Leninin, Mikoyanın, Stalinin, Orconikidzenin, Şaumyanın və başqalarının sayəsində əzəli Azərbaycan torpaqları olan İrəvan xanlığı, Vedi, Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz mahalları hesabına Ermənistan dövləti yaratmışlar. Bu dövrdə rus - erməni birləşmələrinin apardıqları mənfur siyasətin acı nəticələrindən biri də ondan ibarət oldu ki, onlar Qarabağın dağlıq hissəsini - Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Ağdərə, Xocavənd, Mehdikənd, Seyidkənd, Malibəyli, Quşçular, Meşəli, Xanbağı, Kərkicahan, Kosalar, Şırlan, Əsgəran, Kətik, Pircamal, Daşbulaq, Zarıslı, Qaybalı, Cəmilli, Həsənağabədi, Şuşakənd, Daşaltı və s. bölgələrini arın Qarabağdan ayıraraq ona Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti statusu verdilər, Xankəndinin adını dəyişib qanıqən Stepan Şaumyanın adına uyğunlaşdırıb Stepanakert adlandırdılar və onu vilayətə mərkəz etdilər. Ermənilər Xankəndinin tarixində erməni izi tapıb onu saxtalaşdırma bilmədiklərinə görə şəhərə qondarma ad verdilər. Bundan sonra Azərbaycanın şəhər və kəndlərinə köçürülmüş ermənilərin sıx yaşadıqları yerlərə Stepanakert, Mardakert, Martuni, Noraguğ (Yenikənd), Hadrut kimi adlar verib toponimləri dəyişdirdilər, onları iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirdilər. Azərbaycanlıların sıx yaşadıqları kəndlərə isə diqqət yetirilmədi. Həmin illərdə diqqətdən kənarda qalan kəndlərdən biri də Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti incilərinin mərkəzi olan, qədim türkçülük ənənələrini qoruyub saxlayan Xocalı idi. Xocalıda aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən tarixi nümunələr Stepanakertə aparılır, orada təşkil edilmiş diyarşünaslıq muzeyində ermənilərin adına nümayiş etdirilirdi. Bu, hələ sovet dövründə Xocalının tarixinin, o cümlədən Azərbaycanın tarixinin "işğal" demək idi. Bu yolla ermənilər özlərinə saxtalaşdırılmış tarix yaradırdılar.

Rusiya ilə İran və Rusiya ilə Türkiyə arasında nifaq toxumu səpən, müharibələrə rəvac verən ermənilər həmişə böyük silahlı dəstələr yaradaraq arxadan bu dövlətlərə ağır zərbələr vurmuşlar. Ərazisində yaşadığı dövlətə xəyanət edən ermənilər külli miqdarda qətlər törətmiş, günahsız insanları qırıb məhv etmişlər.

Özləri böyük soyqırımları törətmiş ermənilər bütün dünyaya heç vaxt mövcud olmayan 1915-ci il "erməni soyqırımı" deyilən uydurma bir bəyanat yaymaqda davam edirlər. Bir sıra xarici ölkə parlamentləri heç bir əsasə söykənməyən uydurma "erməni soyqırımı" tanımaq haqqında qətnamələr qəbul edir, üzdənirəq qərarlar çıxarırlar. Tutarlı dəlillərlə, inkaredilməz faktlarla sübuta yetirilən Xocalı soyqırımı barədə isə özlərini eşitməzliyə, görməzliyə vururlar.

Bu baxımdan Xocalı soyqırımı həqiqətlərini dünya xalqlarına çatdırmaq, tanımaq yolunda Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva planlı surətdə ardıcıl olaraq çox mühüm işlər görür və bunun müqabilində dünyanın əksər ölkələrində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini anım mərasimləri keçirilir.

Heydər Əliyev Fondunun Rusiya təmsilçisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə beynəlxalq miqyasda "Xocalıya ədalət" kampaniyasının həyata keçirdiyi uğurlu fəaliyyət də təqdirəlayiqdir.

Son 8 ildə ölkə Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası yolunda apardığı işlər xalqımızda ruh yüksəkliyi yaradır, nikbin duyğular aşılıyır. Cənab Prezident öz çıxışlarında birmənalı şəkildə bütün dünyaya bəyan edir ki, "Dağlıq Qarabağ bizim doğma, əzəli torpağımızdır. Azərbaycan torpağında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına Azərbaycan dövləti və xalqı heç vaxt imkan verməyəcəkdir".

Xocalılılar qanlarını, canlarını Vətən uğrunda qurban vermiş qəhrəmanlardır. Belə qəhrəmanlar bu gün də var, gələcəkdə də olacaqdır. Ölkə başçımız və xalqımız Azərbaycan torpağı uğrunda, Xocalı uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olmuş Əlif Hacıyevin, Araz Səlimovun, Aqıl Quliyevin, Tofiq Hüseynovun, Ələsgər Novruzovun, Hikmət Nəzərlinin, İnkilab İsmayılovun, Füzuli Rüstəmovun, Mövsüm Məmmədovun, Şöhrət Həsənovun, Mikayıl Səlimovun, Ziyadxan Allahverdiyevin və bütün digər şəhidlərimizin xatirəsini daim əziz tutur.

Bu günümüzün qəhrəmanlarından Mübariz İbrahimovun, Fərid Əhmədovun və başqa oğullarımızın igidlikləri hamımızı səfərbərliyə, döyüşə, əsirlikdə olan torpaqlarımızı azad etməyə, hər kəsi vətəndaşlıq borcunu şərəflə yerinə yetirməyə səsləyir.

Hər kəsin bu dünyada ali, ülvi borcları var. Belə borclara valideynlik, övladlıq, müəllimlik, həkimlik, ziyalılıq, alimlik, insanlıq və s. borclar aiddir. Bu qəbildən olan borcları yerinə yetirməklə bərabər, hər kəs öz vətəndaşlıq borcunu da uca tutmalı, onu özünə ən ali, ən ülvi borc hesab etməlidir. Xocalı soyqırımı dünya ictimaiyyətinə tanımaq da hər birimizin müqəddəs vətəndaşlıq borcudur. Hamı çalışmalıdır ki, Xocalı soyqırımına beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət verilsin. Bu baxımdan "Xocalı soyqırımı tanıma" İctimai Birliyinin fəaliyyəti örnək olmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev xocalılıların göstərdiyi yenilməz igidlikdən, onların qəhrəmanlığından danışıarkən demişdir: "Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətliyiinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır - vəhşiliyin görünməmiş təzahürüdür".

Vaqif ŞADLİNSKİ,
ATU-nun insan
anatomiyası kafedrasının
müdiri, əməkdar elm
xadimi, professor

Mübariz ALLAHVERDİYEV,
insan anatomiyası
kafedrasının professoru,
tibb elmləri doktoru
“Xalq qəzeti”.-2011.-25 fevral.-N 44.-S.4.

"Genosid" milli özünəməxsusluğun yox edilməsidir - Xocalı kimi

Xatın, Lidits, Oradurlar bəşəriyyət tarixində iz qoymuş ən qanlı hadisələrdir ki, Xocalı faciəsi də bu sıradadır

Mənşəcə latın sözü olub soy-kökü məhv etmək mənasını daşıyan "genosid" termininin müxtəlif izahları mövcuddur. Bu termini beynəlxalq mütəxəssislər milli qrupların həyati əhəmiyyətli əsas dayaqlarının məhv edilməsinə yönəldilmiş müxtəlif hərəkətlərin əlaqələndirilmiş planı kimi izah edir. Yəni məqsədli şəkildə milli qrupların soy-kökünün, mədəniyyətinin, dilinin, milli hisslərinin, dininin və iqtisadi mövcudluğunun məhv edilməsi, alçaldılması, bir sözlə zülm edilən qrupun milli özünəməxsusluğunun yox edilməsi kimi ifadə edilir.

Məlum Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsinin altıncı maddəsində genosid müharibə zamanı insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətlərin konstruktiv və təsdiq edilmiş hissəsi kimi göstərilir. Həmin maddədə cinayətin tərkibi belə ifadə olunur: "Müharibəyə qədər və müharibə zamanı hər hansı bir mülki əhaliyə qarşı törədilmiş qətlər, məhv etmə, əsarət altına alma, deportasiya və digər qeyri-insani aktla, həmçinin hadisələrin baş verdiyi dövlətin milli qanunvericiliyində pozuntuların baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq tribunalın yurisdiksiyası altına düşən hər hansı bir cinayətin törədilməsi məqsədilə siyasi, irqi və dini əsasda təqib etmək". "Xocalı soyqırımı: milyon imza-bir tələb" Üç dildə (Bakı- 2007, səh 114-115)

Genosid termini 1948-ci ilin dekabrında, İkinci Dünya müharibəsindən sonra ilk dəfə hüquqi status aldı və Konvensiyada müxtəlif izahları müəyyənləşdirildi. Siyasi genosid milli hökumətin tamamilə məhv edilməsi, sosial genosid milli ruh dayaqlarının zəiflədilməsi cəhdləri, xüsusən də cəmiyyətin ziyalı təbəqəsinə hücum edilməsi, mədəni genosid yerli dilin işlədilməsinə qadağa qoyulması, milli-mədəni dəyərlərə ciddi nəzarət edilməsi, kitabxanaların, millətə məxsus arxivlərin, qədim əlyazmaların yandırılması, qədim maddi və mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, iqtisadi genosid milli-iqtisadi həyat tərzini dayaqlarının məhv edilməsi, bioloji genosid bilərəkdən demoqrafik artımın qarşısının alınması, uşaqların həyat qabiliyyətinin azaldılması, dini genosid dini mənbələrin və ibadət yerlərinin məhv edilməsi, mənəvi genosid isə milli hisslərin alçaldılması kimi müəyyən olunur.

Mətləbdən uzaqlaşmadan qeyd edək ki, XX əsrdə Azərbaycan xalqı genosidin müəyyənləş- dirilmiş bütün növlərinə dəfələrlə məruz qalıb. İki dəfə soyqırımı törədilib, düşünən başlar, ziyalılar məhv edilib, arxivlər yandırılıb, tarixi abidələr dağıdılıb, uzun zaman dili yasaqlanıb, yadlaşdırılıb, dini-inanc yerləri bağlanıb, etiqadı qadağan olunub.

XX əsrdə bir neçə dəfə İrəvanda yaşayan Azərbaycan türklərinə məxsus təhsil və mədəniyyət mərkəzləri bağlanıb, yaşayış məskənlərinin adları erməniləşdirilib. 1947-ci ildən 1953-cü ilə, sonra da 1988-ci ilə qədər burada yaşayan azərbaycanlılara məxsus yüzlərlə kənd, şəhər dəyişdirilib. Beynəlxalq Konvensiyada bunlar mənəvi genosid kimi qəbul edilsə də, hələ ki buna göz yumulur.

1948-ci il Konvensiyasında genosid cinayətində təqsirləndirilən şəxslərə universal yurisdiksiya təyin edilir. Qaydaya görə, birinci təqsirli bilinən şəxslər ərazisində cinayətin törədildiyi dövlətin səlahiyyətli məhkəməsi tərəfindən mühakimə olunur, ikinci konkret işin baxılması üçün beynəlxalq cinayət məhkəməsi yaradıla bilər.

Dünya praktikasında soyqırımı (genosid) aktı kimi daha çox 1935-45-ci illərdə yəhudilərin və qaraçıların faşist Almaniyasında məhv edilməsi (holokost), eləcə də İkinci Dünya müharibəsi zamanı Avropanın işğal olunmuş dövlətlərinin mülki əhalisinin qətlə yetirilməsi, Pol Pot və Yieqn Sari rejimi tərəfindən 1974-79-cu illərdə Kambocanın 3 milyon əhalisinin məhv edilməsi tanınır. Həmin il "qırmızı kxmerlər" in həyata keçirdikləri soyqırımı nəticəsində üç milyon kambocalı öldürülmüş, milli azadlıqları məhv edilmiş, xüsusən uşaqlar və din adamları amansızlıqla qətlə yetirilmişdi. Buraya 1932-33-cü illərdə Sovet İttifaqı rəhbərliyinin Ukraynada həyata keçirdiyi hərəkət zamanı aclıqdan baş verən kütləvi qırğınlar, erməni-Azərbaycan, gürcü-abxaz, gürcü-osetin münaqişələri zamanı da etnik zəmində baş verən kütləvi qırğınlar və etnik təmizləmə də daxildir. 1994-cü ildə Ruanda da törədilən kütləvi qətlər də soyqırımı (genosid) hesab olundu. Sonralar təqsirli bilinən şəxslər Beynəlxalq Tribunal və Ruandanın milli məhkəmələri tərəfindən mühakimə olundular.

BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 A (III) sayılı qətnamə ilə qəbul etdiyi "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalar haqqında" Konvensiyada bildirilir ki, soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Konvensiyanın hər bir maddəsindən məlum olur ki, genosid siyasətini törətmiş şəxslərin mühakiməsi və cəzalandırılması qaçılmazdır. Cinayətin tərkib hissəsinə nəinki onun törədilməsi, həmçinin genosidin törədilməsi məqsədilə birgə planın hazırlanması, genosidin törədilməsinə təhrik edilmə, genosidin törədilməsinə cəhd və onun törədilməsində iştirak da daxildir.

Məlumdur ki, Xocalı soyqırımını da əvvəlcədən düşünülmüş, Sovet İttifaqının 7-ci ordusunun 366-cı alayı hazır vəziyyətə gətirilərək bir neçə gün əvvəlcədən Xocalı şəhəri ilə ətraf ələmin əlaqəsi kəsilmişdi. Cinayət hadisəsi baş verən gün dinc əhəlinin şəhəri tərk etməsinə şərait yaradılmamış, əksinə qaçıb canını qurtarmaq istəyən icmanı tanklardan açılan atəşlə qətl edərək qarın üzərinə səpələnmiş, sağ qalanları-uşaq, qadın və qocaları əsir alaraq min bir əzab və işgəncə ilə öldürmüşlər. Lakin hələ də nə beynəlxalq-hüquqi müstəvidə, nə də Konvensiyanın Əsasnaməsinə uyğun cinayətkarlar mühakimə olunmayıb. Halbuki, bu cinayətkarları nə arxiv sənədlərində, nə də tarixçilərin uydurmalarında axtarmağa gerek yoxdur, onların tək-tək ad-familiaları belə həm Azərbaycana, həm də Nürnberq məhkəməsinin hakimlərinə bəllidir. Onların çoxu yaşayır.

Azərbaycana qarşı törədilən soyqırımının tarixi bir neçə yüz ildir davam edir. Bu tarix XIX əsrin əvvəllərində -1813-cü ildə Azərbaycan ərazisinin Rusiya və İran arasında bölüşdürülməsi haqqında imzalanan "Gülüstan" və 1828-ci ildə imzalanan "Türkmənçay" anlaşmasından başlayır. Ondan da öncə I Pyotr Rusiya imperiyasının gələcək konturlarını cızarkən Cənubi Qafqaza göndərdiyi elçilərinə: "erməniləri özümüzdə cəlb etməyə çalışın ki, gələcəkdə Rusiyanın dayağı olsunlar" ifadəsi xalqımızın qarşısındakı əsrlərdə başına gətiriləcək faciələrin icrasının möhürü idi. Bununla da Azərbaycan torpaqlarında erməni dövlətinin yaradılmasına-yəni Azərbaycan xalqının soyqırımına başlandı.

1988-ci ilin yanvarından etibarən "türklərsiz Ermənistan" siyasətinin planlı şəkildə reallaşdırılması başlandı. Ermənistan hökuməti terror təşkilatlarının əli ilə SSRİ-nin himayəsi altında azərbaycanlıların qovulması prosesində minlərlə qanlı aksiyalar törədilər və qədim Azərbaycan torpaqları tamamilə boşaldıldı. Xatın, Lidits, Oradurlar bəşəriyyət tarixində iz qoymuş ən qanlı hadisələrdir ki, Xocalı faciəsi də bu sıradadır. Xocalı soyqırımını beynəlxalq qaydalara uyğun genosid siyasəti kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki beynəlxalq aləmdə tanınmış sənədlər bunu təsdiq edir: "1948- ci il 9 dekabr BMT Baş Assambleyasının 260 A sayılı qətnaməsilə qəbul edilən "Genosid siyasətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya", Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi, Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi, Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu, həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların Genosidi haqqında" 26 mart 1998-ci il qərarı. "Xocalı soyqırımı: milyon imza bir tələb" (Bakı-2007, səh. 124)

"...Beləliklə, Xocalı şəhərində etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş hərəkətlər beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq genosid kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun olaraq insanlıq əleyhinə cinayət hesab olunur və məsuliyyətli şəxslərin cəzalandırılması nəinki Ermənistanın vəzifəsidir, həmçinin bütün dünya ictimaiyyətinin vəzifəsi hesab olunur. Çünki genosid real mövcud olan və praktiki olaraq bütün hallarda sülhə təhlükə hesab edilir. Onunla güclü və birləşmiş siyasi cəhdlərlə mübarizə aparmaq lazımdır, xüsusi hallarda isə hər bə də müraciət etmək lazımdır..." "BMT-nin Baş katibi Kofi Annanın Stokholmdakı beynəlxalq konfransda çıxışından". 24.01.2004.

Ərtoğrul

“Kaspi”.-2011.-24 fevral.-N.35.-S.8.

Beynəlxalq birlik Xocalı soyqırımına hüquqi qiymət verməlidir

Milli Məclisin deputatı Bəxtiyar Əliyev www.yap.org.az saytına müsahibə verib:

- Bəxtiyar müəllim, fevralın 26-da Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü tamam olur. İstərdik, ilk olaraq 19 il öncəyə nəzər yetirək və bu dəhşətli soyqırımı faktı haqqında danışaq...

- XX əsrin ən böyük faciəsi, bəşəriyyətə, insanlığa qarşı törədilmiş qətləliam olan Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ilə əlaqədar hazırda həm ölkəmizdə, həm də dünya dövlətlərində tədbirlər keçirilir. Bu gün bu faciə haqqında danışmaq çox çətindir. Çünki həmin faciənin qurbanlarının-xüsusi qəddarlıqla, amansızlıqla qətlə yetirilənlərin, bətni yarılararaq körpəsi qətlə yetirilənlərin, övladı göz açmamış vəhşicəsinə öldürülən anaların, tanınmaz vəziyyətə salınan ağsaqqalların, ağbirçəklərin faciəsinin şahidi olmuşuq. İnsanların diri-diri yandırılması, tankların tırtılları ilə əzilməsi qan yaddaşımıza köçüb. Azərbaycan xalqına qarşı zaman-zaman belə qətləliamlar törədilib. XX əsrin sonunda, sivil bir dünya düzenində belə tükürpədicə qətləliamın, bəşəriyyətin qanını donduran soyqırımın baş verməsi ağlasığmazdır.

- Bu qanlı hadisəyə Azərbaycan dövləti siyasi qiymət verib. Bəs faciəyə hüquqi qiymətin verilməsi istiqamətində hansı addımlar atılmalıdır?

- Qeyd etdiyiniz kimi, Azərbaycan dövləti tərəfindən bu qətləliama siyasi qiymət verilib. Həmin hadisəni törədən cinayətkarlar da məlumdur. Onların bir neçəsi bu gün Ermənistan dövlətinin rəhbərliyində təmsil olunur. Ona görə də, təsadüfi deyil ki, terrorizm Ermənistanda dövlət səviyyəsində dəstəklənir. Mən düşünürəm ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında ifşa edilmiş mütəşəkkil erməni cinayətkar dəstəsi də məhz həmin soyqırım hadisəsini törədənərlə əlaqəli olmasın. Bunların arasında əlaqə var və o geniş bir şəbəkədir. Amma nədənsə dünya ictimaiyyəti bu məsələyə çox biganə yanaşır və bu da ona gətirib çıxarır ki, artıq dünyanın bir çox regionlarında hər gün xeyli sayda terror aktları nəticəsində insanların həlak olmasını müşahidə edirik. Sanki bu hadisələr artıq adiləşib. Amma beynəlxalq təşkilatlar Xocalı soyqırımına xüsusi diqqət yetirsəydi, bu cinayəti törədənələrə qarşı beynəlxalq hüquq çərçivəsində tədbirlər görülsəydi, düşünürəm ki, Dağlıq Qarabağ problemi həll olunardı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin edilərdi. Eyni zamanda, bir çox regionlarda baş verən terror aktlarının qarşısı alınmış olardı. Ona görə də, hesab edirəm ki, biz Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ərəfəsində haqq səsimizi daha da ucaltmalıyıq. Xocalı soyqırımının XX əsrin sonunda, XXI əsrin astanasında bəşəriyyətə qarşı baş vermiş ən dəhşətli soyqırımı kimi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmasına nail olmalıyıq. Beynəlxalq təşkilatlarda, dünya parlamentlərində bu məsələ müzakirə olunmalıdır, bu soyqırımı siyasi qiymətini almalıdır. Bununla paralel olaraq, məsələyə beynəlxalq məhkəmələrdə baxılmalı və qətləliamı törədənələr cəzalarını almalıdırlar. Çünki cinayət cəzasız qalanda o daha böyük fəlakətlərə gətirib çıxarır.

- Son vaxtlar dünyanın bir sıra böyük dövlətləri öz vətəndaşlarına Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinə səfər etməməyi məsləhət görürlər. Sizcə, bu fakt artıq beynəlxalq birliyin işğalçı Ermənistanı qarşı başlanmış təzyiqli kampaniyası kimi dəyərləndirilə bilərmi?

- Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi qətiyyətli və ardıcıl siyasətin nəticəsidir ki, beynəlxalq aləmdə bu siyasətin bəhrələri görünməyə başlayıb. Artıq bir çox dövlətlər xarici işlər nazirlikləri səviyyəsində öz vətəndaşlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə, QHT-lərə xəbərdarlıq edirlər ki, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisinə səfər etməkdə ehtiyatlı olsunlar və ümumiyyətlə, səfər etməsinlər. Bunun iki mənası var: birincisi, bu artıq etiraf etməkdir ki, dövlətlər Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edirlər, ərazi bütövlüyümüzü bu çərçivədə tanıyırlar, ikincisi, işğal faktını dolayı yolla bir daha vurğulayırlar. Hesab edirəm ki, yaxın zamanlarda istər BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələrin, istər Avropa Şurasının, istər ATƏT-in, istər də Avropa Parlamentində qəbul edilmiş sənədlərin həyata keçirilməsi mərhələsinə başlanacaq. Hansı ki, o sənədlər Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təsdiq edir, Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ və yeddi rayonun işğal olunmasını bildirir və işğalçı qoşunların o ərazilərdən çıxarılmasını tələb edir.

Bu gün Azərbaycanın qüdrətli ordusu var. Ali Baş Komandan, cənab Prezident ordu quruculuğuna xüsusi diqqət yetirir və Azərbaycan ordusu gücləndikcə düşmənlə danışmaq da asanlaşır. Biz istəmirik ki, yenidən müharibə alovlaşsın. Amma Ermənistanın bugünkü siyasi rəhbərliyində olan cinayətkarlar yenə də Azərbaycanı təhdid edirlər, Azərbaycana qarşı hərbi bəyanatlarla çıxış edirlər. Təbii ki, sülh danışıqları nəticə verməsə, başqa yolumuz yoxdur. Bu gün Azərbaycan ordusu elə bir gücə malikdir ki, nəinki işğal olunmuş ərazilərimizi azad edə bilər, hətta vaxtilə ermənilərə dövlət qurmaq üçün bəxşiş edilmiş Göyçəni, Zəngəzuru və digər yerləri azad etmək iqtidarına malikdir.

- Son illər Xocalı soyqırımı ilə bağlı Azərbaycan dövləti, eləcə də, diaspor təşkilatlarımız xaricdə böyük tədbirlər keçirirlər. Bu baxımdan, həmin tədbirlər faciənin beynəlxalq müstəvidə həqiqi qiymətini alması üçün nə dərəcədə rol oynaya bilər?

- Bu tədbirlərlə biz beynəlxalq təşkilatlardan, dünya dövlətlərindən obyektiv olmağı, erməni vəhşiliyinə münasibət bildirməyi tələb edirik. İstər Xocalı soyqırımının dünyada tanınması, istər Azərbaycanın torpaqlarının işğaldan azad olunması, istərsə də qaçqın-köçkünlərimizin hüquqlarının bərpası məsələsi dövlətimiz tərəfindən başlıca məsələ kimi diqqətdə saxlanılır və bu problemlərin həlli yönündə siyasət davam etdirilir. Təbii ki, bu prosesdə diaspor təşkilatlarımız da son illər fəallaşblar.

Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, Fondun Moskva nümayəndəliyinin rəhbəri, Rusiyadakı AMOR təşkilatının sədri Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsləri təqdirəlayiqdir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət” kampaniyası dünyada geniş əks-səda doğurub. İstər Şərqi, istərsə də Qərbi ölkələrində bu hərəkət geniş vüsət alıb. Bu kampaniya vasitəsilə beynəlxalq təşkilatlarda, dövlətlərdə keçirilən tədbirə qatılan insanlar Xocalı faciəsinin acısını duya biliblər. Və bu iş çox gözəl təşkil olunub, insanlıq baxımından bu məsələyə qiymət verilib və diqqətə çatdırılıb ki, insanlar laqeyd qaldıqca bəşəriyyətə qarşı həyata keçirilən bu qətləmə yenə də təkrar oluna bilər. Biz çalışmalıyıq ki, Xocalı faciəsi dünyada öz həqiqi qiymətini alsın ki, gələcəkdə bəşəriyyət ikinci bir faciə ilə qarşılaşmasın. Leyla xanım Əliyevanın bu işinə geniş dəstək verməliyik. Biz hadisələrin şahidi olmamış yetişməkdə olan gənc nəsli düzgün məlumatlandırmalıyıq. Beləliklə də, bu hadisələri tarixin ibrət dərsi kimi dəyərləndirib beynəlxalq ictimaiyyəti hadisələrə düzgün yanaşmağa sövq etməliyik.

- Bəs Azərbaycanda bu məsələlərin təbliğ olunmasında kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini necə qiymətləndirmək olar?

- Ölkəmizin mətbuatı bu yöndə iş aparır. Vaxtaşırı olaraq KİV-lərimiz faciələrimizlə bağlı mövzulara yer verir. Amma hesab edirəm ki, KİV-lər bu məsələyə diqqəti daha da artırmalıdır. Təəssüflə deməliyəm ki, bəzi televiziyalarımız üçün Azərbaycan sanki müharibə vəziyyətində olan ölkə deyil, sanki belə dəhşətli bir faciənin ildönümü ərafəsində deyilik. Elə şou proqramlar təşkil edirlər ki, onlar bilavasitə milli mənəviyyətimizə ziddir, xalqımızın adət-ənənələrinə hörmətsizlikdir. Və bu da son nəticədə Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti haqqında mənfi imic formalaşdırmağa xidmət edir. Belə bir mühitdə gənclərimizə vətənpərvərlik ruhu aşıllamaq çətinliyi yaranır, onların vətənpərvərlik ruhu öldürülür. Bu çox təhlükəli bir tendensiyadır. Təsəvvür edin ki, Xocalı faciəsində elə ailə var ki, onun bütün üzvləri canını qurban verib, amma torpağından bir addım da olsun geri çəkilməyib. Bəzi telekanallarda isə Azərbaycan ailəsi gülcüncə vəziyyətə salınır, məsxərə obyektinə çevrilir və dünyanın ən çox dəyər verdiyi Azərbaycan ailəsi eybəcər sosial institut kimi təqdim olunur. Hansı ki, bu ailə çox möhkəm və sağlam ailədir.

Telekanallardakı mənfi tendensiyanın nəticəsidir ki, Azərbaycan ailələrində də problemlər yaranır və gənclərdə düzgün olmayan təsəvvürlər formalaşır. Bu isə başımıza gətirilən faciələrə biganəlik yaradır. Çox arzu edərdim ki, bizim televiziyalarımızda faciələrimizə kampaniya kimi deyil, xüsusi diqqət yetirilsin. Bu faciələrin baş vermə səbəbini araşdırmalıyıq, qarşısının alınması üçün hansı işlər görülməli, qan yaddaşımızın qorunub saxlanması, tarixdən ibrət dərsləri götürmək yolları aranıb axtarılmalıdır. İstərdim ki, televiziyalarımız gənc nəslin vətənpərvər ruhda tərbiyə olunması, Azərbaycan ailəsində sağlam mühitin formalaşması, adət-ənənələrimizin yaşaması, Azərbaycanda gedən uğurlu quruculuq işlərinin tərənnüm edilməsi, ölkəmizin firavan bir ölkəyə çevrilməsinin təbliğatçısına çevrilsinlər.

“Kaspi”.-2011.-25 fevral.-N.36.-S.9.

Xocalıya \$9 milyard maddi zərər dəyib

Təkcə əhaliyə dəyən ziyanın məbləği \$5 milyardı ötür

Xocalının işğalı, sadəcə, insan tələfatı ilə yadda qalmayıb. İşğal və sonradan ermənilərin həyata keçirdiyi total talançılıq fəaliyyəti nəticəsində burada həm xocalılara, həm də Azərbaycan dövlətinə böyük miqdarda maddi ziyan dəyib. 1992-ci ilin fevralın 26-da həyata keçirilən soyqırımı və işğal faktından sonra şəhərdə və onun ətrafında olan yaşayış məntəqələrində yerləşən yüz-milyonlarla dollar dəyərində maddi-texniki vasitələr dağıdılaraq talan edilib. İşgalla əlaqədar Xocalı şəhərində və onun ətrafında 105 sosial-məişət obyektı, 3200 fərdi yaşayış evi, 14 məktəb, 21 klub, 29 kitabxana, 3 mədəniyyət evi, bir tarix diyarşünaslıq muzeyi viran edilib. Xocalıda işğala qədər bir sovxoz, 3 kolxoz və bir arıçılıq birliyi fəaliyyət göstərmiş. Həmin təşkilatlar əmlakı ilə birlikdə dağıdılıb. Xocalı tarixi və mədəniyyət abidələri ilə xüsusən də ən qədim memarlıq və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Memarlıq abidələrindən türbə (XIV əsr), dairəvi türbə (1356-1357-ci illər), son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan çölünün adını çəkmək olar. Xocalı qəbiristanlığı - son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə.VIII-VII əsrlər) aid arxeoloji abidə mövcuddur.

İşğal zamanı XIV-XV əsrə aid türbələr, kümbəzlər, qəbirilər yerlə-yeksan olunub. İnsanların müasir dövrümüzədə dəfn üçün saldıqları 11 qəbiristanlıq dağıdılıb.

Bundan başqa, şəhərdə yerləşən 20-dən artıq sənaye müəssisəsi, toxuculuq və iki tikiş fabriki, Bakı Ağır Dəzgahqayırma Zavodunun filialı, Bakı Maliyyə-Kredit Texnikumunun filialı, mebel fabriki, avtonəqliyyat birliyi, 4 məktəb, 5 xəstəxana və tibb məntəqəsi, 3 uşaq bağçası və digər mülki obyektlər yerlə-yeksan edilib. Şəhərin və onun ətrafının kommunal təsərrüfat subyektləri, onların əmlakı, elektrik, rabitə sistemi tamamilə dağıdılıb. Rayonun icra hakimiyyətindən qəzetimizə verilən məlumata görə, aparılan hesablamalar işğal nəticəsində dövlətə və əhaliyə dəyən maddi zərərin ümumilikdə 9 milyard dollar məbləğində olduğunu üzə çıxarıb.

Yalnız əhaliyə dəyən ziyan 5 milyard dollardır. Xocalıya dəyən zərərin böyük olmasında işğala qədər bu yaşayış məntəqəsinə şəhər statusunun verilməsi və rayonun inzibati ərazisinin genişləndirilməsinin də payı olub. Bu yaşayış məntəqəsi 1991-ci ildə şəhər statusu alıb.

Şəhər də daxil olmaqla rayonun ümumi ərazisi 970 min kvadrat-km., əhalisi 24417 nəfər (1991-ci il) olub. Şəhərin öz əhalisi isə 7 min nəfər idi.

“Mərkəz”.-2011.-25 fevral.-N.36.-S.6.

Markos Peres: “Xocalıda baş vermiş hadisələr soyqırımıdır”

Mexiko şəhərində Xatirə və Dözümlülük Müzeyində Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ilə əlaqədar “Xocalıya Ədalət” beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində “Bir daha soyqırımı yol verilməsin!” mövzusunda konfrans keçirilib. Tədbirdə Azərbaycanın Meksikadakı səfiri İlqar Muxtarov, Meksika-Azərbaycan Parlamentlərarası Dostluq Qrupunun sədri, deputat Markos Peres, Meksika Hökuməti yanında İnsan Hüquqları Komissiyasının koordinatoru Leonardo Mier və “Xocalıya Ədalət” beynəlxalq kampaniyasının Meksika üzrə koordinatoru Ximena Olqin çıxış ediblər. Konfransda çıxış edən X.Olqin Xocalı soyqırımı və orada baş vermiş qəddar cinayətlərin beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması istiqamətində “Xocalıya Ədalət” kampaniyasının fəaliyyəti barədə məlumat verib.

Səfir İ.Muxtarov Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və münafişənin tarixi kökləri, son iki yüz il ərzində xalqımıza qarşı törədilmiş etnik təmizləmə və deportasiya siyasəti, Xocalı soyqırımını əks etdirən video və fotosəkillər, habelə Azərbaycanın tarixi xəritələri əsasında təqdimatla çıxış edib. Azərbaycanın tarixi ərazilərinin bölünməsi, XX əsr ərzində baş vermiş deportasiya və Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzünün nəticələrindən bəhs edib, həmçinin Ermənistanın hazırkı prezidenti Serj Sarkisyanın Xocalıda baş vermiş soyqırımın müqəssirləri sırasında olduğunu qeyd edib.

Meksika-Azərbaycan Parlamentlərarası Dostluq Qrupunun sədri Markos Peres Xocalıda baş vermiş hadisələri soyqırım adlandıraraq “Xocalının yer üzündən hər hansı təbii fəlakət nəticəsində deyil, məhz insan əli ilə dünya xəritəsindən silindiyini” bildirib. M.Peres Meksika Konqresinin də sözügedən hadisələrə laqeyd qalmayacağını və Xocalı soyqırımı haqda öz ədalətli mövqeyini bildirəcəyinə inandığını söyləyib. Meksika İnsan Hüquqları Komissiyasının Koordinatoru L.Mier təmsil etdiyi qurumun Xocalıda baş vermiş insanlığa qarşı cinayətlər kimi hadisələrə heç vaxt etinasız qalmadığını və MİHK-nın Xocalı hadisələrinin araşdırılması istiqamətində əməkdaşlıq etməyə hazır olduğunu bildirib. O, bu kimi cinayətlər və işğal nəticəsində həyatlarını itirən insanların xatirəsinin yad edilməsinin vacibliyini qeyd edərək, həmçinin bu dəhşətli hadisə zamanı müxtəlif fiziki, mənəvi və maddi mərhumiyyətlərlə qarşılaşmış insanların qayğısına qalmağın zəruriliyini söyləyib.

L.Mier bildirib ki, Xocalıda baş vermiş qeyri-insani cinayətlər beynəlxalq səviyyədə artıq öz təsdiqini tapan olsa da, bu hadisələr hələ də sadəcə faciə adlandırılır və bu kimi cinayətlərin dünyanın hər hansı bir nöqtəsində yenidən baş verməsinin qarşısını almaq üçün Beynəlxalq Məhkəmə və İnsan Hüquqları institutları ilə sıx əməkdaşlıq etmək vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Tədbirdə 2010-cu ildə səfirliyimiz tərəfindən Xocalı soyqırımından bəhs edən və ispan dilində ilk dəfə olaraq hazırlanmış sənədli film və “Xocalıya Ədalət” kampaniyası çərçivəsində aparılan fəaliyyəti əks etdirən fotosəkillər nümayiş etdirilib, Mexiko şəhərində təqdimatı keçirilmiş “www.justiciaparajodyali.org” internet sahifəsi barədə məlumat verilib. Konfrans iştirakçılarına, üzərində “Justicia para Jodyali” (Xocalıya Ədalət) yazılmış köynəklər, ispan dilində “Xocalı soyqırımı” sənədli filminin diskləri, Xocalı faciəsindən bəhs edən buklet və döş nişanları təqdim edilib. Konfransda iştirak edənlər “Dünya liderlərinə müraciət” (“petition”) kitabına öz imzalarını əlavə ediblər.

Ankarada Xocalı soyqırımını 19-cu ildönümünə həsr olunmuş anım mərasimi keçirilib

Azərbaycanın Türkiyədəki səfirliyi tərəfindən Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü münasibətilə təşkil olunmuş silsilə xatirə tədbirləri çərçivəsində Ankara şəhərinin Etimesgut bələdiyyəsi ilə birlikdə anım gecəsi keçirilib. Tədbirdə Türkiyədə səfərdə olan DAK nümayəndələri, Türkiyənin millət vəkilləri, Türkiyənin müxtəlif fikir quruluşlarının nümayəndələri, diaspor nümayəndələri, tələbələr, Ankara şəhər ictimaiyyətinin nümayəndələri və KİV nümayəndələri iştirak ediblər. Konfransda Etimesgut bələdiyyəsinin başçısı Ənvər Dəmirəl, səfir Faiq Bağirov, TRT Radiosunun Azərbaycan redaksiyasının rəhbəri Seyfəddin Altaylı, “Xocalıya Ədalət” kampaniyasının Türkiyə koordinatoru xanım Gözde Kılıç, millət vəkili Sabir Rüstəmxanlı, professor Cəmil Həsənli və professor Ümid Özdağ çıxış edərək Xocalı faciəsinin dəhşətini tədbir iştirakçılarına bir daha hiss etdiriblər.

Tədbirdə Dağlıq Qarabağ probleminin tarixindən və Xocalı faciəsinin dəhşətindən bəhs edən sənədli film nümayiş etdirilib. “Xocalıya Ədalət” kampaniyası çərçivəsində tədbir iştirakçılarından imza toplanıb və Xocalı soyqırımını anıdan rəsmlərdən ibarət sərgi təşkil olunub. Tədbirdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı DVD, broşura və millət vəkili Qənirə Paşayevanın və Həvva Məmmədovanın müəllifi olduğu “Xocalı Soyqırımı” adlı kitab tədbir iştirakçılarına paylanılıb.

Vaşinqtonda Xocalı soyqırımına həsr olunmuş konfrans keçiriləcək

25 fevral 2011-ci il tarixində ABŞ-ın Corc Vaşinqton Universitetində Amerika Azərbaycan Cəmiyyəti, Amerika Azərbaycan Şurası, Türk-Amerika Assosiasiyaları Assambleyası və digər təşkilatların təşkilatçılığı ilə Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümünə həsr olunmuş konfrans keçiriləcək. Konfransda Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri Yaşar Əliyev, Montana ştatının universitetinin professoru Tomas Holts, Azərbaycanın BMT yanındakı daimi nümayəndəliyinin başçısının müavini Tofiq Musayev, Amerika Azərbaycan Cəmiyyətinin direktor müavini, elmlər doktoru Cavid Hüseynov və digərləri iştirak edəcəklər.

Xocalı soyqırımını ilə bağlı Avropa ölkələrində silsilə tədbirlər

Xocalı faciəsinin 19-cu ildönümü ilə bağlı Beynəlxalq Diaspor Mərkəzi (BDM) Avropa ölkələrində bir sıra tədbirlər keçirəcək. “Xocalıya Ədalət” kampaniyası çərçivəsində BDM 24 fevral 2011-ci il tarixində Çexiyanın Massarik Universitetində, 28 fevral 2011-ci il tarixdə isə Brno şəhərindəki Texnologiya Universitetində konfranslar keçiriləcək. Tədbirlərdə universitetlərin professor, müəllim və tələbə heyəti, Çexiya və Azərbaycan diaspor nümayəndələri iştirak edəcəklər. Xocalı soyqırımına həsr olunmuş çex və ingilis dillərində film nümayiş olunacaq. Həmçinin Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təqdim olunmuş Xocalı soyqırımını haqqında materiallar konfrans iştirakçılarında paylanacaq. “Xocalıya Ədalət” kampaniyası çərçivəsində BDM-in nümayəndə heyəti 25 fevral 2011-ci il tarixində Azər-Çex Cəmiyyəti və Azərbaycanın Çexiyadakı səfirliyinin dəstəyi ilə Praqa şəhərində keçiriləcək anım tədbirlərinə, həmçinin 26 fevral 2011-ci il tarixində Vyana şəhərində Azərbaycan səfirliyi və Avstriyada təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin birgə təşkil etdiyi “Xocalıya Ədalət” yürüşünə qatılacaqlar.

Bu gün 2011-ci il tarixində Fransanın paytaxtı Parisdə Azərbaycan-Fransa Gənclik Assosiasiyasının təşkilatçılığı ilə Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümünə həsr olunmuş anım mərasimi keçiriləcək. Proqrama uyğun olaraq əvvəlcə soyqırım qurbanlarının xatirəsi yad olunacaq, ermənilərin Xocalının dinc sakinlərinə qarşı əsrin görünməmiş vandallığını törətdiyini təsdiqləyən plakatlar nümayiş etdiriləcək, daha sonra Xocalı soyqırımını ilə bağlı çıxışlar olacaq və eləcə də tədbir iştirakçılarında Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması ilə bağlı ətraflı məlumat veriləcək. Toplantı ilə yanaşı açıq hava altında uşaqların rəsm əsərlərindən ibarət “Xocalı uşaqların gözü ilə” adlı sərgi təşkil olunacaq.

Nigar

“Palitra”.-2011.-25 fevral.-N.21.-S.5.

XOCALI soyqırımı, genosidi - bunun adı belədir

Bu sözləri Prezident İlham Əliyev Goranboyda xocalılıqla görüşü zamanı dedi

"Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox müddətdə davakar erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin qanlı səhifəsidir."

Heydər ƏLİYEV

Aylar, illər keçdikcə Xocalı yaraları daha dərinlən qövrə eləyir, duyan, düşünən insanların qəlbini göynədir. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni quldurları o dövrdə Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı rus alayının iştirakı ilə üç istiqamətdən Xocalı şəhərinə hücum etdilər. Bir gecənin içində 613 nəfər məhv edildi, 1275 nəfər dinc sakin girov götürüldü. Onlardan 150 nəfərinin taleyi hələ də bəlli deyildir. Bu amansız faciə nəticəsində min nəfərdən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası aldı. Qətlə yetirilənlərin 106 nəfəri qadın, 83 nəfəri azyaşlı uşaq, 70 nəfəri ahıl qocalar idi. Faktları yada saldıqca adamı dəhşət bürüyür. Səkkiz ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 nəfər isə valideynlərindən birini itirdi. Aparılan araşdırmalar göstərdi ki, şəhid olanlardan 56 nəfəri xüsusi qəddarlıq və amansızcasına öldürülüb, diri-diri yandırılıb, başlarının dərisi soyulub, bədən əzaları kəsilib, gözləri çıxarılıb, hamilə qadınların qarını süngü ilə deşik-deşik edilib. Həmin faciəli günlərdə o dövrün rəhbərləri nəinki arxasız, dayaqsız insanların köməyinə gəlmədi, heç xalqa vaxtında və düzgün məlumat da vermədilər. Yalnız ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdıandan sonra Xocalı faciəsi özünün əsl siyasi-hüquqi qiymətini aldı.

1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclisdə ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xocalı məsələsi müzakirə olundu. Ulu öndərin sərəncamı ilə "Xocalı faciəsi günü" elan edildi. 1995-ci ildə soyqırımının ildönümü ərəfəsində Heydər Əliyev xocalılıqları qəbul edərək onları diqqətlə dinlədi, bir çox müəmmalı məsələlərə aydınlıq gətirdi.

Elə həmin vaxtdan da Azərbaycan hökuməti Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin olduğu kimi dünya dövlətlərinə, geniş ictimaiyyətə çatdırılması, bütün bunların əsl soyqırımı kimi tanınması üçün əməli addımlar atdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin yolunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində son zamanlarda bu sahədə xeyli irəliləyiş əldə olunmuşdur. Artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatlarda, bəzi ölkələrin qanunvericilik orqanlarında, hökumətlərdə bu məsələ müzakirə olunur. Xocalı soyqırımı artıq dünya birliyi tərəfindən tanınır. Xocalı soyqırımı haqqında dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində müəyyən tədbirlər görülür. Ermənilərin xalqımıza qarşı olan bu qanlı cinayətini əsl soyqırımı faktı kimi etiraf edənlərin miqyası genişlənir, bir sıra ölkələrdə erməni quldurlarının Xocalıda törətdikləri dəhşətlər barədə materiallar yayılır, məlumatlar dəqiqləşir, fikirlər formalaşır.

Xüsusən "Xocalıya ədalət" kampaniyası çərçivəsində dünyanın bir sıra ölkələrində sərgilər təşkil olunur, informasiya bülletenləri buraxılır, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış "Qarabağ haqqında həqiqi faktlar" seriyasından olan kitabçalar, "Xocalı soyqırımı (sənədlər, faktlarda və xarici mətbuatda)" adlı əsərlər, "Erməni mifi. erməni ekstremizmi: onun səbəbləri və tarixi məzmunu" adlı sənədlər toplusu və digər materiallar əsl həqiqətin üzə çıxarılmasına kömək edir. Buna görə də bir sıra dövlətlərin ali məclislərində Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər söylənilir.

Goranboyda məcburi köçkünlər üçün salınmış yaşayış məhəlləsinin açılışında Prezident İlham Əliyev dedi: "Əvvəllər dünya birliyinə bu məsələ ilə bağlı kifayət qədər məlumat verilmirdi. Bizim də imkanlarımız məhdu idi, xüsusilə müstəqilliyimizin ilk illərində imkanımız yox idi ki, bu həqiqətləri dünya birliyinə çatdıraq. Ancaq indi vəziyyət tam başqadır, Azərbaycanın imkanları var, geniş diaspor şəbəkəsi var. Azərbaycanın ictimai təşkilatları, dövlət qurumları Xocalı soyqırımı ilə bağlı kifayət qədər materiallar dərc edirlər, kitablar nəşr olunur, bütün dünyada konfranslar, digər tədbirlər keçirilir. Yəni Xocalı soyqırımı haqqında dünya birliyi artıq tam məlumatlıdır. Ancaq o da həqiqətdir ki, dünyada ikili standartların mövcud olması bizim işimizi çətinləşdirir. İki standartlar özünü demək olar ki, hər bir sahədə göstərir".

Dövlət başçısının müdrik siyasəti inamla deməyə əsas verir ki, Xocalı həqiqətləri gec-tez dünya ictimaiyyəti tərəfindən tam etiraf olunacaq, əsrin bu böyük faciəsinə, bu genosidə lazımı qiymət veriləcək. Hamı minnətdarlıq hissi ilə deyir ki, Xocalı rayonu üçün ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Aşağı Ağcakənddə hər şəraiti olan inzibati mərkəz yaradılıb. Bu günlərdə Prezident İlham Əliyevin Goranboy rayonuna səfəri zamanı 688 məcburi köçkün ailəsi üçün nəzərdə tutulan və birinci mərhələdə 165 ailənin məskunlaşdığı yeni yaşayış məhəlləsi istifadəyə verilib. Bir nömrəli məktəb üçün yaraşlıq bina ucaldılıb. Bütün bunlara görə xocalılıqlar dövlət başçısına minnətdarlıqlarını bildirirlər. Naftalan şəhərində Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar ucaldılan abidənin yanında məcburi köçkünlərlə söhbət etdik. Bu sadəcə söhbət deyildi. Min bir cəfa çəkmiş

insanların acısının naləsi, başqa sözlə desək, erməni qəddarlığına, ədalətsiz dünyanın laqeydliyinə əsl ittiham idi.

Əməkdar həkim Məmməd Nağıyev deyir ki, fevralın 26-na keçən gecə qəfildən hər yanı dəhşətli gurultu bürüdü. Özünümüdafiyə batalyonunun döyüşçüləri avtomatla zirehli texnikanın qarşısını almağa çalışsalar da təcridat-dırnağadək silahlanmış düşmənin güclü müqavimətini qıra bilmirdilər. Mühasirə halqası getdikcə daralır, nankorlar şəhərə doluşurdu. Erməni cəlladları dinc əhaliyə qarşı amansız divan tutur, işgəncələr verir, adamları kütləvi şəkildə qırırdılar. Güllələr üstümüzdə od kimi yağır, hamı birtəhər canını qurtarmağa çalışırdı. Məndən qabaqda anası ilə gedən on-on bir yaşlı uşağı yaraladılar. Onun vahiməli qışqırtısına ermənilər tökülüşüb gəldilər. Bizim dəstədə olanların hamısını girov götürdülər. Yol gedə-gedə 14 nəfər ağır yaralının qanaxmasının qarşısını aldım. Paltarlarımı cırıb sarğı kimi istifadə edirdim. Bizə olmazın əzab və işgəncələr verdilər. Özümdə, sözümdə deyildim. Sonra bildim ki, Matan nənənin üç oğlunu - Zakiri, Əliyari və Elşadı seçib aparanda yalvarıb-yaxarır ki, heç olmasa Məmməd həkimə dəyməyin, onu mənə bağışlayın, qoy yaralıları sağaltsın.

Keçmiş döyüşçü Hüseynağa Quliyev isə söhbətə belə başladı: "Axşam saat onun yarısı olardı. Post komandiri idim. Dedilər ki, tanklar Mehdiyədən üzübəri hücumla keçib. Ermənilər qocaya, qarıya, uşağa baxmırlar, qabaqlarına keçənlərin hamısını vəhşicəsinə güllələyirlər. İstər-istəməz kənddən çıxmağa məcbur olduq. Dəstəmizdə 350 nəfərə yaxın adam var idi. Sonra iki hissəyə bölündük. Yolda pusqu qurmuşdular. Camaatı bir ucdan biçirdilər. Gülləyə tuş gəlməyənlər isə donub ölürdü. Az bir vaxtda dəstəmizdən 11 nəfər yoxa çıxdı. Ermənilər yaşayan Naxçıvan kəndinə gəlib çıxdı. Məhəmməd kişini vurdular. Onu çıxartmaq üçün özümü sıldırım qayanın üstünə atdım. Gərginlikdən huşumu itirdim. Bayılanda mənə tutdular və döyü-döyü soyundurdular... Hamıya zülm və əzab verdilər. Özümə gələndə erməninin əlindən avtomatı almaq istədim. Arxadan başıma dəmirlə vurdular. Məni ölmüş bilib kiminləsə dəyişəndən sonra Ağdamda meyitxanaya qoydular. Sonra dayım görüb ki, şükür, sağam. Orta beyin sümüyümün yarısı yoxdur. Hələ də müalicə olunuram".

Kamil Hüseynovun da söhbəti ürəkləri göynədir: "Gecə saat 2-yə kimi Xocalını qoruduq. Döyüşün mümkünsüzlüyünü gördükdə çıxmağa məcbur olduq. Ermənilər bütün yolları tutmuşdular. Eldar Hübətəoğlunu öldürdülər. Milli Qəhrəman Tofiq Hüseynovun ailəsi bütövlükdə itkin düşdü. Qarqar çayının sahilinə Abdal Gülablıya doğru üz tutduq. Yolda tələyə düşdük. Hamımızı girov götürdülər. Üç gün bizi Dəhrəzda ac-susuz saxladılar. Sonra 21 nəfəri Xankəndiyə apardılar. Ayaq üstə dura bilmədiyimə görə daş parçası kimi götürüb maşına tulladılar. Xankəndidə zirzəmiyə doldurub 12 gün bizi ac saxladılar. Aypara Cəmiyyətindən gəlib bizə pal-paltar verdilər. Ermənilər onu da əlimizdən aldılar. Döyür, incidir, vəhşicəsinə təhqir edirdilər. Düz 6 ay 25 gün Xankəndidə və Gorusda əsirlikdə oldum. On iki qızıl dişimi sökdülər. Sonra mənə bir nəfər erməni ilə dəyişdilər".

Məhbubə İmani də Xocalı olaylarının şahidlərindən biridir. O qanlı gecədə atası Ağayar, qardaşı Malik və onun həyat yoldaşı Sona erməni quldurları tərəfindən işgəncə ilə qətlə yetirilib və sonra da yandırılıb. Baş verən faciəni və torpaq həsrətini Məhbubə şair olmasa da poeziyanın dili ilə bəyan edir:

Yağı düşmən cəm oldu,
Dəhşətlə həmdəm oldu,
Qismətimiz qəm oldu,
Bir də həsrət, intizar,
Xocalının dərdi var.
Dağıldı yurd-yuvası,
Qırıldı el-obası,
Bağlı qaldı qapısı,
Bir də nə vaxt açılar?
Xocalının dərdi var.

Məhbubə İmani deyir ki, Xocalı mənim üçün bu gün ağır dərddir. Bu yükü biryolluq atmaq, qaysaq bağlamamış ürəyimizin yaralarını sağaltmaq üçün Xocalıya qayıtmalıyıq.

- Qayıdacağıq, mütləq qayıdacağıq! Xocalılıların dilindən səslənən bu sözləri Aliyə Abışova daha qətiyyətlə söyləyir:

- Xocalı mənim üçün şəhidlərin qanı axıdılan müqəddəs bir torpaqdır. Xocalı gözləri yolda qalan, övladlarının yolunu həsrətlə gözləyən, lakin hələ ki, əlindən heç nə gəlməyən bir ana timsalıdır. Amma övladlar analarının gözünü yolda qoymağa qıymazlar. Biz Xocalıya qayıdacağıq, mütləq qayıdacağıq!

Bu inamı onlarda ulu öndər Heydər Əliyevin yolunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin müdrik siyasəti və qətiyyəti yaradıb.

Əhməd İSAYEV.

"Azərbaycan".-2011.-26 fevral.-N 45.-S.4.

Ermənistanın etnik təmizləmə, soyqırımı və işğalçılıq siyasətinin nəticələri

Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinst- millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir.

Heydər ƏLİYEV
ümummillî lider

Tarixi faktlar göstərir ki, strateji baxımdan mühüm əhəmiyyətə malik olan Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsinə İrandan və Türkiyədən çoxlu sayda erməni əhalisinin köçürülməsinə XIX əsrin əvvəllərində başlanmışdır. Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissəsi olan bu köçürülmə prosesi bütün XIX əsr boyunca davam etdirilmiş və nəticədə regionda demoqrafik vəziyyətə təsir göstərmişdir. Ermənilərin bu bölgədə süni surətdə çoxaldılması onların XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının baş qaldırmasına səbəb olmuşdur.

"Böyük Ermənistan" ideyası ilə yaşayan ermənilər öz məqsədlərinə çatmaq üçün xarici himayədarlarının köməyi ilə müxtəlif vaxtlarda azərbaycanlılara və türklərə qarşı dəhşətli terror və soyqırımı həyata keçirməklə etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Belə ki, Azərbaycan xalqı son 200 il ərzində erməni millətçilərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırımı və təcavüzkar siyasətinə məruz qalaraq, öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişlər.

Sovet dövründə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsində yaşayan erməni icması bütün siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni məsələləri əhatə edən muxtariyyətə malik olsa da, Ermənistan öz ərazi iddialarını bir neçə dəfə ortaya atmış, ancaq istəyinə nail ola bilməmişdir.

Lakin, bunun əvəzində 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən kolxozçu və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarına əsasən 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların tarixi torpaqlarından, xüsusilə də İrəvan və onun ətraf rayonlarından kütləvi şəkildə deportasiya olunması nəticəsində 150 minə yaxın soydaşımız zorakılıqla Azərbaycanın aran rayonlarına köçürülmüşdür.

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliliyi ilə "Böyük Ermənistan" ideyasını həyata keçirmək üçün aşkarlıq və demokratiyadan istifadə edərək yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları irəli sürdülər. SSRİ-nin süqutu ərəfəsində Dağlıq Qarabağ bölgəsində yaşayan ermənilərə Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşməyin zəruriliyinə nail olmaq ideyasını süni surətdə qəbul etdirən təcavüzkar dövlət buna nail olmaq üçün Dağlıq Qarabağdan 50 min azərbaycanlıyı soyqırımı və təcavüzə məruz qoyub didərgin salmış, eləcə də Ermənistandan 250 min azərbaycanlıyı tarixən yaşadığı torpaqlardan zorakılıqla deportasiya etmişdir.

Belə ki, 1988-ci ildə keçmiş SSRİ rəhbərliyinin himayədarlığı sayəsində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiasında olan Ermənistan parlamentinin gizli göstərişinə əsasən, iki həftə ərzində, 1988-ci il noyabrın 22-dən dekabrın 7-dək olan müddət ərzində azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonda 170 sif və 94 qarışıq (ermənilərlə) yaşayış məskənləri boşaldılmış, nəticədə 200 mindən artıq azərbaycanlı əhali Azərbaycana qovulmuşdur.

Nəticədə, Ermənistanı azərbaycanlılardan təmizləmək aksiyası həyata keçirilərək, 216 azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, minlərlə qadın, uşaq və qoca xəsarət almış, on minlərlə ailənin əmlakı qarət olunmuşdur.

Mono-etnik dövlət yaratmağa nail olan Ermənistan silahlı qüvvələri ona himayədarlıq edən dövlətlərin köməyindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin (4,4 min kv.m) hüdudlarından kənarında yerləşən və onun ərazisindən 4 dəfə böyük olan Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan bölgələrini işğal etdilər. Bütün bu ərazilər ermənilər tərəfindən etnik təmizləməyə məruz qalmışdır. Belə ki, Ermənistanın ərazi iddiası obyektivi olan Dağlıq Qarabağın 120 min nəfərlik erməni icmasının öz müqəddəratını təyin etmək cəhdi kimi qələmə verildiyi bu proses Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən 1 milyondan çox əhalinin (ümumi əhalinin 15%-i) öz torpağında qaçqın vəziyyətinə düşməsinə gətirib çıxartdı.

Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20 faizdən çox hissəsi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. İşğal nəticəsində 900-ə yaxın yaşayış məntəqəsi, 22 muzey və 4 rəsm qalereyası, tarixi əhəmiyyəti olan 9 saray, nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərəvəti və eksponatı, 44 məbəd və 9 məscid dağıdılmış, talan edilmiş və yandırılmışdır. Bundan əlavə, 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və qiymətli tarixi-əlyazmalar məhv edilmişdir. Hərbi təcavüz respublikanın 17 min kvadratmetr ən məhsuldar torpaqlarının işğalına, 7 min sənaye və kənd təsərrüfatı obyektinin, 700 təhsil, 665 səhiyyə ocağının, 800 kilometr avtomobil yolunun, 160 körpünün, 23 min kilometr su və 15 min kilometr elektrik xəttinin dağıdılmasına səbəb olmuşdur.

Sonadək dəqiqləşdirilməmiş məlumata görə, mənəvi-psixoloji zərbələrdən əlavə, Azərbaycan iqtisadiyyatına təxminən 60 milyard ABŞ dollarından çox ziyan dəymişdir.

Bütün dövrlərdə olduğu kimi, ermənilərin həyata keçirdiyi bu işğalçılıq siyasəti kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, 1988-1993-cü illərdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 000 nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, 100 000 nəfərdən çox yaralanmış, 50 000 nəfər isə müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq əlil olmuşdur. Münaqişə dövründə 4853 nəfər itkin düşmüş, onlardan 1357 nəfəri əsirlikdən azad edilmiş, 783 nəfəri isə hələ də Ermənistanda əsirlikdədir. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin məlumatına görə 439 nəfər əsirlikdə ölmüşdür.

XX əsrin sonunda ermənilərin Xocalıda törətdikləri bu qanlı faciə bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Dünya tarixində Xocalı faciəsi tarixin yaddaşlarından heç vaxt silinməyən Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Xolokost kimi dəhşətli faciələrdən heç də geri qalmır. Adı çəkilən hadisələr müharibələr tarixinə dinc əhalinin soyqırımını olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Planlı şəkildə həyata keçirilən həmin soyqırımın məhz Xocalıda törədilməsi zamanı ermənilər Azərbaycanın bu qədim yaşayış məskəni yer üzündən silinməsinə qarşıya məqsəd kimi qoymuşdular. Çünki Xocalı Azərbaycanın qədim dövrlərinə malik olan ərazilərdən biri kimi tarixi və mədəniyyət abidələri ilə seçilirdi. Azərbaycanlılardan ibarət 7 min nəfərdən çox əhalisi olan Xocalı (ərazisi: 0,94 kv. m.) ermənilər yaşayan kəndlərin əhatəsində ən böyük və qədim yaşayış məskəni olmuşdur. Belə ki, burada qədim tarixi abidələr müasir dövrə qədər qalmaqda idi. Məlumdur ki, Xocalı yaxınlığında bizim eradan əvvəl XIV-VII əsrə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin nümunələri mövcud idi. 1992-ci ilin fevralında erməni-rus birləşmiş silahlı qüvvələri Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən soyqırımın ən iyrenc mərhələsi olan izi itirmək kimi mənfur hərəkətlərə də əl atmış və Azərbaycan xalqı, eləcə də bəşəriyyət üçün nadir abidələr nümunəsi olan Xocalı abidələrini də dağıtmışlar.

Eyni zamanda, Xocalı şəhəri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində strateji əhəmiyyətli ərazi kimi də erməniləri narahat edirdi. Çünki Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa və Əsgəran-Xankəndi yollarının arasında yerləşirdi. Şəhərin əhəmiyyətini artıran səbəblərdən biri də Dağlıq Qarabağın yeganə hava limanının məhz burada yerləşməsi idi. Bu səbəbdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin əsas məqsədi Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yoluna nəzarət etmək və Xocalıda yerləşən aeroportu ələ keçirmək idi. Hələ faciədən 4 ay əvvəl, yəni 1991-ci il oktyabrın sonundan şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış və Xocalı mühasirəyə alınmışdı. Bununla yanaşı, yanvarın 2-dən Xocalıya elektrik enerjisi də kəsilmişdi.

Beləliklə, artıq Xocalının Azərbaycanın digər bölgələri ilə bütün əlaqələri kəsilmiş, yalnız yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Ancaq bir neçə ay sonra Xocalı ilə vertolyot əlaqəsi də kəsildi. Yəni, 1992-ci ilin yanvarın 28-də Ağdamdan Şuşaya uçan 27137 sayılı Mİ-8 vertolyotu şəhərə çatmamış, Xəlfəli kəndinin üzərində Xankəndi tərəfindən atılan raket atəşi nəticəsində partladıldı, içərisində olan 3 nəfər heyət üzvü və 41 sərnişin həlak oldu. Bundan sonra isə, Ermənistan ordusu bir-birinin ardınca yuxarı Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan sonuncu yaşayış məntəqələrini də işğal etdilər.

Belə ki, Sovet rəhbərliyinin çox ciddi və bağlışlanılmaz səhvləri və ermənipərəst siyasəti 1990-cı ilin sonu-1991-ci ilin əvvəllərində vəziyyətin getdikcə kəskinləşməsinə gətirib çıxartdı, DQMV və Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd bölgələrində erməni təcavüzü daha geniş miqyas aldı.

Bu illərdə Moskva-Bakı sərnişin qatarlarında, Tbilisi-Bakı, Tbilisi-Ağdam, Ağdam-Şuşa, Ağdam-Xocalı marşrutları üzrə avtomobillərdə törədilən terror aktları nəticəsində yüzlərlə azərbaycanlının həyatına son qoyuldu. Minlərlə azərbaycanlı Moskvanın hakim dairələri tərəfindən himayə edilən ermənilərin işğalçılıq siyasətinin qurbanı oldu.

Təəssüf ki, hadisələrin başlanğıcında erməni separatçılarının qarşısının alınmaması vəziyyəti get-gedə kəskinləşdirirdi. Nəticədə, ermənilər Azərbaycan hökuməti tərəfindən nəzarət olunmayan vilayətdə Ermənistandan göndərilən silahlı dəstələr və hərbi texnikanın köməyi ilə azərbaycanlılara qarşı daha qanlı cinayətlər törətdilər ki, bu da münaqişənin böyüyüb irimiqyaslı müharibəyə çevrilməsinə səbəb oldu.

1991-ci ildən Qarabağın dağlıq hissəsində baş verən hadisələrin gərginliyi get-gedə artırdı. Artıq ictimai-siyasi vəziyyət böyük fəlakətin yaxınlaşmasından xəbər verirdi. 1991-ci ilin iyun-dekabr aylarında erməni silahlı qüvvələrinin Xocavəndin Qaradağlı və Əskəran rayonunun Meşəli kəndinə hücumu nəticəsində 12 nəfər öldürüldü, 15 nəfər isə yaralandı. Həmin ilin avqust və sentyabr aylarında Şuşa-Cəmili, Ağdam-Xocavənd və Ağdam-Qaradağlı avtobuslarının erməni silahlı dəstələri tərəfindən atəşə tutulması nəticəsində 17 nəfər həlak oldu, 90 nəfərə qədər azərbaycanlı yaralandı.

1991-ci ilin oktyabrın sonunda və noyabr ayı ərzində Qarabağın dağlıq hissəsindəki 30-dan çox yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Tuğ, İmarət-Qərvənd, Sırxavənd, Meşəli, Cəmili, Umudlu, Qaradağlı, Kərkicahan və s. bu kimi digər strateji əhəmiyyətə malik kəndlərimiz ermənilər tərəfindən yandırıldı, dağıdıldı və talan edildi.

Ümumiyyətlə, 1988-1991-ci illərdə, yəni hadisələrin başlanğıcından SSRİ-nin süqutuna qədər olan dövrdə İttifaqın hakim dairələri tərəfindən himayə edilən Ermənistan Azərbaycana qarşı açıq-aşkar təcavüzkarlıq

siyasəti yeritmiş, nəticədə dinc sakinlər qətlə yetirilmiş, yaşayış məntəqələri dağıdılmış, talan edilmiş və yandırılmışdır. Bu illər ərzində Dağlıq Qarabağda ermənilər tərəfindən törədilmiş 2559 toqquşma, 315 silahlı basqın, 1388 atəşə tutma halları qeydə alınmışdır ki, bunların da nəticəsində 514 nəfər həlak olmuş, 1318 nəfər yaralanmışdır. 1992-ci ilin əvvəllərində ermənilər daha dəhşətli cinayətlər törətdilər. Belə ki, fevral ayının birinci on günlüyündə Şuşanın Malıbəyli və Quşçular, eləcə də Dağlıq Qarabağdan kənarında yerləşən Kəlbəcərin Ağdaban kəndləri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən zəbt olundu. Hücüm zamanı 100-dən çox azərbaycanlı öldürülmüş, 140-dan çoxu yaralanmış və əsir götürülmüşdür. Bu qanlı hadisələr Xankəndində yerləşdirilmiş Rusiyanın 366-cı motoatıcı və 81-ci alayının iştirakı ilə həyata keçirilmişdi.

Fevralın 13-dən 17-dək isə, ermənilərin Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinə hücumu nəticəsində 92 nəfər müdafiəçi və 54 nəfər sakin öldürülərək silos quyusuna atılmış, 117 nəfər kənd əhalisi (uşaq, qadın, qoca, cavan) girov götürülmüş və sonradan onların 77 nəfəri amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Bundan əlavə, 1991-ci il iyunun 28-də ermənilər həmin kəndin Vərəndəli fermasında 6 nəfəri yandırmışdılar.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri Xankəndində yerləşən keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı motoatıcı alayın 10 tankı, 16 zirehli transpartyoru, 9 piyadaların döyüş maşını, 180 nəfər hərbi mütəxəssisi və xeyli canlı qüvvəsi ilə Xocalı mühasirəyə aldı. Ermənilər ən müasir silahlarla şəhərə hücum edərək Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Çoxsaylı ağır texnika ilə şəhər tamamilə dağıdılmış, yandırılmış və insanlar xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdilər. Onların içərisində başları kəsilən, gözləri çıxarılan, dərisi soyulan, diri-diri yandırılan və digər şəkllə salınanlar çoxluq təşkil edirdi.

Bu soyqırım nəticəsində, rəsmi rəqəmlərə görə, 613 nəfər öldürülmüşdü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdi. 487 nəfər şikəst olmuşdu ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür.

Qüvvələr nisbəti qeyri-bərabər olan döyüşlərdən sonra Xocalıda olan özünümüdafiə qüvvələri son nəfərinə qədər vuruşaraq düşməne çox ciddi müqavimət göstərdilər. Bunun özü də o dövrdə müdafiə qabiliyyəti zəif olan bir şəhəri müdafiə edən insanların göstərdiyi ən böyük qəhrəmanlıq nümunəsi idi. Xocalıya hücum zamanı mühasirədə qalmış şəhərin 3000 nəfərədək silahsız mülki əhalisi düşməndən xilas olmaq üçün şəhəri tərk etdi. Çox təəssüf ki, o dövrdə Xocalıya heç bir kömək göstərilməməsi səbəbindən həmin əhalinin, demək olar ki, böyük bir hissəsi erməni vəhşiliyindən xilas ola bilmədi.

İstintaq materiallarından məlum olur ki, hücumu rəhbərlik edən və hazırda Ermənistanın müdafiə naziri olan Seyran Ohanyanın, eləcə də 366-cı alayın 3-cü batalyonunun komandiri Yevqeni Nabokixinin komandasında əlavə olaraq 50-dən çox erməni zabiti və gizirləri iştirak etmişlər.

Hətta, Rusiya mətbuatında da erməni qəddarlığını sübut edən məqalələr yer almışdır. Belə ki, "İzvestiya" qəzetinin 1992-ci il 13 mart tarixli sayında rus hərbiçisinin dili ilə aşağıdakı məlumat öz əksini tapmışdı. Mayor Leonid Kravets: Mən təpənin üstündə 100-ə yaxın meyiti gözlərimlə gördüm. "Bir oğlanın başı yox idi, hər yanda xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq və qoca meyiti görünürdü". Ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri faktlarla sübut edən Rusiyanın "Memorial" Hüquq-Müdafiə Mərkəzinin məlumatında hətta, diri adamın başının dərisinin soyulması faktı da qeydə alınmışdır. Bununla yanaşı erməni-rus birləşmiş silahlı qüvvələrinin azərbaycanlı əhaliyə qarşı Xocalıda insanlığa sığmayan və misli görünməmiş qəddarlığı hadisədən az sonra dünyanın ən nüfuzlu mətbu orqanlarının səhifələrində də öz əksini tapmışdır.

Ermənilərin ən müasir texnikası və muzdlu dəstələri haqqında erməni lobbisinin geniş fəaliyyət göstərdiyi Fransada nəşr olunan "Valer aktuel" jurnalı 14 mart 1992-ci il sayında hadisə haqqında məlumat verərək yazırdı: "Bu "muxtar regionda" erməni hərbi birləşmələri Yaxın Şərqdən gələnlərlə ən müasir hərbi texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Livanda və Suriyada hərbi düşərgələri və silah-sursat anbarları var. Ermənilər Qarabağ azərbaycanlılarını məhv etmiş, 100-dən çox müsəlman kəndində qırğın törətmişlər". Bundan əlavə, Fransanın "Le Mond" qəzeti 1992-ci il 14 mart tarixli sayında ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında yazıb: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda qətlə yetirilmiş qadınlar və uşaqlar arasında başının dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış üç meyit görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, reallıqdır".

Ermənilərin törətdiyi vəhşilikləri sağ qalmış xocalılıların dili ilə İngiltərənin "The Times" qəzeti 1992-ci il 1 mart tarixli sayında belə təsvir edirdi: "Erməni əsgərləri yüzlərlə ailəni qırıb-çatıblar. Sağ qalanlar deyirlər ki, ermənilər 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələmişlər, onların da çoxu qadınlar və uşaqlardır. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə adam itkin düşmüşdür. Xocalıdan qaçan digər qadınlarla və uşaqlarla bir yerdə Ağdama gəlmiş Raziyyə Aslanova deyir ki, onlara ardı-arası kəsilmədən atəş açırdılar. İnsanları diri-diri yandırır, başlarının dərisini soyurdular". Dediyinə görə, əri, qayını və oğlu qətlə yetirilmiş, qızı isə itkin düşmüşdür.

Bundan əlavə, İngiltərənin "Fayneşl Tayms" qəzeti 1992-ci il 14 mart tarixli sayında rus ordusunun tərkibində ermənilərin olması haqqında yazırdı: "General Polyakov bildirdi ki, 366-cı alaydan olan 103 erməni hərbi qulluqçusu Dağlıq Qarabağda qalmışdır".

Lakin, 1992-ci il martın 2-də Xocalı soyqırımında izləri itirmək üçün ruslara məxsus olan 366-cı motoatıcı alay Gürcüstanın Vaziani şəhərinə köçürülmüş, martın 10-da isə marşal Şapoşnikovun əmri ilə həmin alay ləğv edilərək tərkibi başqa alaylara paylanmışdır.

Bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən bu dəhşətli soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra açıqlanmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdir. Bundan əlavə azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilmiş soyqırımı ilə əlaqədar ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı fərmanla 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilmişdir.

2002-ci il fevralın 25-də ümummilli lider Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində bu amansız soyqırımına əsl qiyməti vermişdir: "Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni-şovinst millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir".

Hazırda bu proses Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasəti nəticəsində artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri sənədlərdə Ermənistan işğalçı dövlət kimi göstərilmişdir.

Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılmışdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər olduqca təqdirəlayiqdir. Belə ki, fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində çox sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Fondun dəstəyi və təşkilatçılığı ilə məktəblilər arasında keçirilən "Xocalı - uşaqların gözü ilə" rəsm müsabiqəsinin, əl işlərinin və fotosəkillərin dünyanın aparıcı ölkərində keçirilən sərgisi dünya ictimaiyyətində XX əsrin ən böyük faciəsi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır.

Bundan əlavə, 2007-ci il fevralın 26-da Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Brüsseldə təşkil olunan "təcavüzün qurbanları" adlı foto və uşaq rəsmlərinin sərgisi də bu həqiqətlərin beynəlxalq aləmə çatdırılması işinin davamıdır. Soyqırımı haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi ilə həmin il fevralın 19-26-da Türkiyənin İstanbul və daha 25 vilayətində "Xocalı həftəsi" adlı tədbirlər proqramı çərçivəsində anım mərasimləri keçirilmişdir. Xocalı faciəsinin beynəlxalq aləmdə tanıtılması istiqamətində 2008-ci il fevralın 14-də Berlində keçirilmiş "Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər" adlı elmi konfrans da son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Konfransda Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə hazırlanmış "Xocalı - uşaqların gözü ilə" adlı sərgi nümayiş etdirilmiş, eləcə də erməni qəddarlığını əks etdirən kitablar paylanmışdır. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin ildönümü 2010-cu ildə dünyanın 100-dən çox nöqtəsində qeyd olunmuşdur. Soyqırımına həsr olunmuş silsilə tədbirlər fondun hazırladığı təbliğat materialları əsasında həyata keçirilir. Hazırda Heydər Əliyev Fondunun ayrı-ayrı ölkələrdə geniş miqyasda təşkil etdiyi və faciənin həqiqətlərinin yayılmasına yönəldilmiş anım tədbirləri Rusiya Federasiyasındakı nümayəndəlik tərəfindən İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) Əməkdaşlıq və Dialoq Uğrunda Gənclər Forumu çərçivəsində uğurla davam edir.

2008-ci il mayın 8-də, Şuşa şəhərinin işğalının ildönümündə İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) Gənclər Forumunun (İKGF) mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət" kampaniyası təsis edilmiş, fəaliyyətinə isə 2009-cu ilin fevralından start verilmişdir. Hazırda 30-dan artıq ölkədə yüzlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla davam etdirilən "Xocalıya ədalət" beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyası da bu işə öz töhfəsini verməkdədir. Bu kampaniyanın məqsədi beynəlxalq ictimaiyyəti Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar məlumatlandırmaq, qətləmə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə və bu qanlı qırğının qurbanlarının xatirəsinin anılmasına nail olmaqdır.

Artıq Leyla xanım Əliyevanın Xocalı soyqırımının daha geniş miqyasda qeyd olunması təşəbbüsü bir sıra ölkələrdə dövlət səviyyəsində dəstəklənmişdir.

2010-cu il yanvarın 31-də İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının (İKT Pİ) Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilən və 51 ölkənin parlament heyətləri başçılarının iştirak etdiyi VI sessiyasında forumun təşəbbüsü ilə "İKGF ilə İKT Pİ arasında əməkdaşlıq haqqında" qətnamə imzalanmışdır. "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində qəbul olunmuş qətnamədə Xocalı faciəsinə "Erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhəlinin kütləvi qətləməsi" və "İnsanlığa qarşı cinayət" kimi qiymət verilmişdir. Qətnamədə "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tam dəstək verməyə çağıran bənd də öz əksini tapmışdır. Bu, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsinə "insanlığa qarşı cinayət" kimi tanıyan ilk sənəddir.

Bu, uğurlu kampaniya başlandıqdan az sonra İKT xarici işlər nazirləri tərəfindən Xocalı faciəsinə kütləvi qırğın kimi qiymətləndirmək barədə qətnamənin qəbuluna nail olunmasıdır. 2009-cu ilin iyulunda isə İKT Gənclər Forumu ilə İSESKO arasında imzalanmış anlaşma nəticəsində Xocalı faciəsi haqqında məlumatın İKT ölkələrinin tarix dərsliklərinə salınması barədə razılıq əldə edilmişdir.

Soyqırımın tanınması və qətləmə siyasi qiymət verilməsi istiqamətində görülən işlər artıq daha ciddi nəticələr verməkdədir. Belə ki, artıq Xocalı soyqırımının 14-cü, 15-ci və 16-cı ildönümü Moskvada, Almaniyada, ABŞ-da, Türkiyədə, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Küveyt və dünyanın bir çox ölkələrində qeyd olunmuşdur. 2005, 2006, 2007-ci ilin fevralında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur. 2011-ci ildə Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasında anılmışdır. Bu il fevralın 19-dan 26-dək isə Türkiyənin ayrı-ayrı şəhərlərində "Xocalı həftəsi" adlı tədbirlər proqramı çərçivəsində müxtəlif anım mərasimləri və aksiyaları keçiriləcəkdir. Dünyanın bir sıra şəhərlərində də artıq bu tədbirlər geniş miqyas almaqdadır.

Beynəlxalq hüquqa görə soyqırımı sülh və insanlıq əleyhinə yönələn əməldir və ən ağır cinayət hesab edilir. Bu barədə BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi qəbul edilmiş və 1961-ci ildən qüvvəyə minən "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması" konvensiyada soyqırımı cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunmuşdur.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit edilmiş soyqırımı cinayətini təşkil edən bütün əməllər azərbaycanlılara qarşı tətbiq olunmuşdur. Bu işğalçı dövlətin yürütdüyü təcavüzkarlıq siyasəti 20 ildən artıqdır ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir. Ona görə də dövlətimiz bu konvensiyayı rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı Beynəlxalq Məhkəmədə iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir.

Münaqişənin nizama salınması prosesində Azərbaycan dövləti və onun başçısı cənab İlham Əliyev ilk növbədə sülh variantına üstünlük verir. Lakin Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqı və dövlətinin bu işğal, etnik təmizləmə siyasəti və torpaqlarımızın müvəqqəti olaraq itirilməsi ilə heç vaxt barışmayacağını bildirməklə yanaşı, öz torpaqlarımızı azad etmək üçün tam əsasımızın olduğunu və bunun beynəlxalq hüquq normaları ilə təsdiq edildiyini vurğulamışdır.

Dövlət başçısı İlham Əliyev 2011-ci il fevralın 10-da Goranboyda məcburi köçkünlər üçün salınmış yaşayış məhəlləsinin açılışında Xocalı soyqırımının XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biri olduğunu bildirərək demişdir: "Xocalı soyqırımı ermənilərin vəhşiliyini göstərmişdir. Amma yenə də deyirəm, hələ ki, dünyada ikili standartlar siyasəti mövcuddur, erməni lobbisi, dünya erməniliyi və onların havadarları çalışırlar ki, erməniləri bu vəziyyətdən çıxarsınlar. Biz isə bundan sonra da çalışacağıq ki, bütün dünya Xocalı haqqında bilsin. Bizim indi imkanlarımız da artır, o cümlədən təbliğat imkanlarımız genişlənir. Biz istənilən ölkədə diaspor təşkilatlarımızın xətti ilə, dövlət xətti ilə istənilən tədbiri, konfransı keçirə bilirik. Bunu edirik və bu həqiqətləri bütün dünyaya çatdırırıq. Mən əminəm ki, gün gələcək Xocalı faciəsini törədən, dinc əhaliyə qarşı qəddarlıq göstərən, dinc əhalini məhv edən erməni cinayətkarları məhkəmə qarşısında cavab verəcəklər. O gün gələcəkdir".

Elçin ƏHMƏDOV,
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
beynəlxalq münasibətlər və
xarici siyasət kafedrasının
dosenti, siyasi elmlər üzrə
fəlsəfə doktoru

"Xalq qəzeti".-2011.-26 fevral.-N 45.-S.4.

Xocalı faciəsi dünyanın gözü ilə

Mən əminəm ki, gün gələcək Xocalı faciəsini törədən, dinc əhaliyə qarşı qəddarlıq göstərən, dinc əhalini məhv edən erməni cinayətkarları məhkəmə qarşısında cavab verəcəklər. O gün gələcəkdir.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan xalqı zaman-zaman erməni şovinistlərinin etnik təmizləmələrinə, soyqırımı və təcavüzkarlıq siyasətinə məruz qalmış, öz doğma torpaqlarından, dədə-baba yurdlarından, ev-əşiklərindən didərgin salınmışdır. XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq ermənilər Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını yenidən davam etdirməyə başlamış və bunun da nəticəsində bir milyondan artıq soydaşımız qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişlər. "Böyük Ermənistan" ideyasını reallaşdırmağa can atan erməni şovinistləri keçmiş SSRİ-nin rəhbəri Mixail Qorbaçovun ermənilərə açıq himayədarlığından yararlanaraq ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzkarlığını davam etdirirdilər. Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan ərazilərini işğal edir, yaşayış məntəqələrini viran qoyur, dinc əhalini misli görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirirdilər.

1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiasında olan Ermənistan rəhbərliyi azərbaycanlılar yaşayan ərazilərə hərbi təcavüzə göstəriş verdi. Qısa müddət ərzində azərbaycanlılar yaşayan kəndlər, rayonlar boşaldılmış, 200 mindən artıq soydaşımız öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmışdır. Ermənilər öz çirkin niyyətlərini davam etdirərək Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etmiş, həmin ərazilərdəki tarixi mədəni abidələri dağıtmış, evləri yandırmış, insanları vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Minlərlə qadın, qoca, uşaq misli görünməmiş tərzdə öldürülmüş, onların meyitləri təhqir olunmuşdur. 1988-ci illərdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 mindən çox soydaşımız həlak olmuş, 50 mindən çoxu isə ömürlük şikəst olmuşdur.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti kütləvi qırğınlar, dağıntılar və yanğınlarla nəticələnmişdir. Planlı şəkildə həyata keçirilmiş Xocalı soyqırımı isə dünyada analoqu olmayan soyqırımı hesab olunur. Ermənilər bu dəhşətli faciəni törədən zaman Azərbaycanın qədim yaşayış məskəninin yer üzündən silinməsinə qarşıya məqsəd kimi qoymuşdular. Çünki Xocalı Azərbaycanın qədim dövrlərinə malik olan ərazilərdən biri kimi tarixi və mədəniyyət abidələri ilə seçilirdi.

...19 il əvvəl - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməyi ilə Xocalı şəhərini işğal etdi. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam toplardan və ağır artilleriyadan şiddətli atəşə tutulan Xocalı fevralın 26-sı səhər saat beş radələrində tam alova büründü. Mühasirəyə alınmış şəhərdə qalan təqribən 2500 nəfər xocalılı Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etdi. Amma bir günün içərisində yer üzündən silinən şəhəri tərk edən 2500 Xocalı sakinindən 613-ü düşmən gülləsinə tuş gəlib qətləmin qurbanı oldu. Bu soyqırımı nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın və 70-i qoca olmaqla - 613 nəfər qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Düşmən gülləsinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq idi. 1275 xocalılı əsir, 150 nəfər isə itkin düşdü. Dövlətin və əhalinin əmlakına 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 milyard rubl dəyərində ziyan vurulmuşdu.

Göründüyü kimi, dünyanın heç bir ölkəsində belə dəhşətli faciə törədilməyib. Diqqətlə fikir verin, ermənilər bu faciəni törəyəndə - 1992-ci ildə Ermənistan BMT-nin Soyqırımı Konvensiyasının iştirakçısı idi. Təəssüf ki, həmin dövrdə ölkəmizdə hakimiyyət uğrunda mübarizə getdiyindən Azərbaycanın beynəlxalq konvensiyalara qoşulması yada düşmürdü. Yalnız 1996-cı ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrdə Azərbaycan BMT-nin Soyqırım Konvensiyasına qoşuldu. Üstəlik Xocalıda baş verən hadisə barəsində xalqa tam məlumat verilmirdi. Xatın, Xirosima, Naqasaki və Sonqmi kimi dəhşətli faciələrlə bir sırada dayanan Xocalı soyqırımı əslində daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddarlıqları ilə bir daha təsdiqlədilər ki, onlar faşistlərdən də zülmkar və amansızdırlar.

Təəssüf edirik ki, belə dəhşətli soyqırımına siyasi qiymət verilməsi nə Ayaz Mütəllibov, nə də ondan sonra hakimiyyəti ələ keçirən AXC-Müsavat cütlüyünün rəhbərləri tərəfindən zəruri hesab edildi. Yalnız ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəyə ikinci dəfə rəhbərliyindən sonra Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət verildi. Böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyev bu faciəni bəşər tarixində misli görünməmiş vəhşilik adlandıraraq demişdir: "Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir".

Xocalı soyqırımını öz amansızlığına və tükürpərdici qəddarlığına görə bütün dünyanı dəhşətə gətirmişdi. Mən 1992-ci ildə - faciə baş verəndən sonra dünya mətbuatında dərc olunmuş bir neçə məlumatı diqqətə çatdırmaq istərdim.

"BBC Morning Nyus", 3 mart 1992-ci il: "Hadisə yerindən çəkilmiş görüntülər dağlardan çoxlu sayda insan meyitlərinin yığılmasını təsdiq edir. Müxbir xəbər verir ki, operator və Qərbdən olan jurnalistlər ermənilərin qırdığı yüzdən çox kişi, qadın və uşaq meyitlərini görüblər".

"Vaşinqton Tayms", Brayn Gillen, 3 mart. 1992-ci il: "Dağlıq Qarabağda onlarla insan meyitləri səpələnmişdir və bu, mübahisəli ərazi uğrunda 4 ildən bəri törədilmiş ən dəhşətli soyqırımın sübutudur. Bu şəhərdən yenidən qayıdan Azərbaycan rəsmiləri özləri ilə 3 uşaq meyiti gətiriblər və onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılıb. Yerli məsciddə daha 6 meyit var idi. Onların əlləri və ayaqları donmuş, üzləri isə soyuqdan qaralmışdı. Ötən həftə ermənilərin işğal etdiyi Xocalıya vertolyotla qısa səfərdən qayıdanlar arasında olan bir rus jurnalistinin dediyinə görə o, 50 metrlik sahədə 30 meyit saymışdı. Dağlıq Qarabağın ikinci böyük Azərbaycan şəhəri olan Xocalının təpədən-dırnağadək silahlanmış erməni hərbciləri tərəfindən ötən çərşənbə axşamı işğal olunmasından sonra ermənilər azərbaycanlıların soyqırımını inkar etdilər".

"Independent", London, 12 iyun 1992-ci il: "Azərbaycanlıların Xocalı şəhərində törədilmiş fevral soyqırımını nəticəsində təxminən 600 kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdür. Dövlət ittihamçısı Aydın Rəsulov 15 nəfərdən ibarət olan istintaq qrupu ilə azərbaycanlıların "Xocalı qırğını" adlandırdıqları hadisəni araşdırmaqla məşğuldur. Cənab Rəsulov bildirdi ki, 600 nəfər ilkin axtarışlar zamanı tapılmış meyitlərdir. Xocalı meri Elman Məmmədov da oxşar rəqəm söylədi.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Bakıdakı nümayəndə heyətinin rəhbəri Fransua Zen Rufinin bildirdi ki, Ağdam şəhərinin müsəlman imamının ona dediyinə görə, onun məscidinə Xocalıdan 580 meyit gətirilmişdi və onlar dinc əhali idi".

Britaniyalı jurnalist Tomas de Vaal, rusiyalı jurnalist Anatoli Liven, alman jurnalisti Elen Bomak, ABŞ-dan olan jurnalist Tomas Qolds və digərləri Azərbaycanın Xocalı şəhərində ermənilər tərəfindən törədilmiş dəhşətli faciə barədə müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində məlumat vermişlər. Britaniyalı jurnalist Monas de Vaal baş verən bu dəhşətli hadisəyə Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sarkisyanın rəhbərlik etdiyini yazırdı. O, "Black Qarden" kitabında Serj Sarkisyandan aldığı müsahibəni dərc etməklə bu faktı təsdiqləmişdi. S.Sarkisyan Monas de Vaala verdiyi müsahibəsində deyib: "Xocalıdan əvvəl azərbaycanlılar fikirləşirdi ki, biz onlarla zarafət edirik. Onlar zənn edirdi ki, ermənilər əlini dinc əhaliyə qaldıra bilməyən bir xalqdır. Biz bu stereotipin öhdəsindən gələ bildik".

Ermənilərin törətdikləri faciə o qədər dəhşətli idi ki, hətta onların özlərini də sonradan heyrətləndirmişdi. Məsələn, Beyrutdan olan - soyqırımının iştirakçılarından biri erməni - David Xeyriyan sonradan çap etdirdiyi "Xaç naminə" kitabında yazırdı: "Martın 2-də meyitlərin yandırılması işini həyata keçirən "Qaflan" adlı erməni qrupu yüzdən çox azərbaycanlı meyiti toplamışdı. Həmin meyitləri Xocalıdan təxminən 1 kilometr aralıda yandırdılar... Bir anlıq yanan meyitlərin içindən birinin çığırtdığını eşidər kimi oldum, sanki biri yardım və mərhəmət diləyirdi... Mən bunlardan sonra daha irəli gedə bilmədim, geri döndüm. Digərləri isə xaç naminə savaşlarına davam etdilər".

"Eveneman" jurnalı (Paris), "Sandi Tayms" qəzeti (London), "Fayneşnl Tayms" qəzeti (London), "Tayms" qəzeti (London), "İzvestiya" qəzeti (Moskva), "Le Mond" qəzeti (Paris) və digər kütləvi informasiya vasitələri Xocalıda törədilmiş erməni vandalından bəhs edən məqalələr dərc etmişlər. Həmin məqalələrdə bildirilirdi ki, ermənilər qətlə yetirdikləri günahsız insanların meyitlərini tanınmaz hala salmışdılar. Qeyd edilirdi ki, körpə qızın ancaq başı qalmışdı, uşaqların qulaqları kəsilmişdi, qadınların dırnaqları çıxarılmış, digər qadın, uşaq və qocaların meyitlərinin görüntüsü də onların xüsusi qəddarlıqla öldürüldüyünü əks etdirirdi.

"Fant men Nyus" (İngiltərə) teleşirkətinin jurnalisti R.Patrik hadisə yerində olarkən gördüklərini belə təsvir etmişdir: "Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz".

Bütün bunlar Ermənistanın Cenevrə Konvensiyasının protokollarını pozaraq, müharibə qaydalarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımını olduğunu təsdiqləyir. Bunu rus, gürcü, ingilis, fransız, alman, amerikalı və digər ölkələrin vətəndaşı olan jurnalist və publisistləri də öz yazılarında açıq şəkildə bəyan edirlər.

Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı misli görünməmiş qəddarlığı Cenevrə Konvensiyasının, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 1948-ci ilin 10 dekabrında qəbul edilib) bir neçə maddəsinə tamamilə ziddir.

...Xocalıda baş vermiş dəhşətli faciədən 19 il keçir. Bu illər ərzində dəhşətli soyqırımını barəsində dünya ictimaiyyətinə dolğun məlumatlar verilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə olundu. Dünya əsl həqiqəti bilməli, erməni xalqının necə qəddar, amansız olması barədə tam məlumatlandırılmalıdır. Bu kampaniyada dövlət başçımızın apardığı düşünülmüş siyasətlə yanaşı, Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə də fondun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti

yüksək qiymətə layiqdir. Fondun dəstəyi və təşkilatçılığı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən tədbirlər Xocalı soyqırımı barədə ətraflı məlumatın yayılmasında böyük rol oynamışdır.

İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi, Rusiyanın Azərbaycanlı Gənclər Təşkilatının rəhbəri Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət" kampaniyası təsis edilmiş və hazırda dünyanın 40-a yaxın ölkəsində bu kampaniya uğurla davam etdirilir. Kampaniyanın təşkilatçıları və üzvləri ayrı-ayrı ölkələrdə tədbirlər, etiraz aksiyaları, konfranslar keçirməklə Azərbaycanda törədilən terror aktları, ermənilərin qəddarlığı və xüsusilə də Xocalı soyqırımı barədə məlumat yayırlar. Onu da qeyd etmək ki, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla bərabər yerli gənclər də bu beynəlxalq kampaniyada fəal iştirak edirlər.

...Prezident İlham Əliyev öz doğma ev-əşiklərindən, ata-baba torpaqlarından didərgin salınmış soydaşlarımızın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Xocalı sakinləri üçün də Goranboy rayonu ərazisində hər cür infrastruktura malik mənzillər tikilib istifadəyə verilib. Dövlətimizin başçısı bu günlərdə Goranboy rayonunda məskunlaşmış xocalılılarla görüşərkən deyib: "Xocalı soyqırımı XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biridir. Əfsuslar olsun ki, bu cinayəti törədənələr hələ ki, ədalət qarşısında cavab verməyiblər, amma o gün gələcəkdir. Mən şübhə etmirəm və əminəm ki, siz də Xocalıya qayıdacaqsınız".

Rüstəm XƏLİLOV,
Milli Məclisin deputatı

"Xalq qəzeti".-2011.-27 fevral.-N46.-S.3.

Xocalının 21 sakini hələ də ermənilərin girovluğundadır

Esmira Orucova: "Girovluqda olan uşaqlar müxtəlif ağır işgəncələrə məruz qalıblar, onların bəzilərinin bədən orqanları çıxarılaraq satılıb"

Keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin hərbi komendantı olmuş general-mayor erməniləri ifşa etdi

"Həsərət Yolu" Əsir və Girovlara Kömək İctimai Birliyinin sədri Esmira Orucova deyib ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı hərbi əməliyyatlar zamanı işğal edilən ərazilərdə girov götürülən uşaqlardan 168 nəfəri (onların 65-i azyaşlı qızıdır) Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının fəaliyyəti nəticəsində azad edilib:

"Xocalı faciəsi zamanı Ermənistan hərbi birləşmələrinin girov götürdüyü azərbaycanlı uşaqlar hələ də azad edilməyib". APA-ya açıqlamasında Esmira Orucova uşaq ikən əsir götürülmüş 21 azərbaycanlının hələ də Ermənistanda və işğal olunmuş Dağlıq Qarabağda girovluqda saxlanıldığını söyləyib: "Girovluqda olan uşaqlar müxtəlif ağır işgəncələrə məruz qalıblar. Onların bəzilərinin bədən orqanları çıxarılaraq satılıb. Məsələn, 3 yaşlı Şövqi Xaqani oğlu Əliyevin bazı sümüyü Xankəndində erməni həkimləri tərəfindən çıxarılıb, nəticədə Şövqi ömürlük şikəst qalıb. Kəlbəcərin işğalı zamanı girov götürülən Gülcəmal Quliyevanın yeni dünyaya gələn oğlu Arzu Hacıyevə isə erməni həkimi Aida Serobyana naməlum tərkibli iynələr vurub. Bundan sonra Arzu Hacıyev ömürlük şikəst qalıb. 15 yaşlı Nəzakət Məmmədovanın gözləri qarşısında atasına işgəncə veriblər, onun qulaqları kəsilib, anası bunlara dözməyərək dəli olub, qızın özünü isə 4 milyon rubla ailəsinə satıblar". Bu kimi faktların yüzlərlə olduğunu vurğulayan Esmira Orucova beynəlxalq təşkilatları və dünyanın böyük dövlətlərini ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətinə diqqət yetirməyə çağırıb. Xocalı soyqırımını zamanı girov götürülmüş və hazırda Ermənistanda, işğal altındakı Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələrdə girovluqda saxlanılan uşaqların siyahısı (şahid ifadələri ilə təsdiqlənib):

1. Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu - 1975-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
2. Cəfərov Nüsrət (Anar) Fazil oğlu - 1975-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
3. Cəfərov Samir Tacir oğlu - 1988-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
4. Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu - 1981-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
5. Əliyev Səlim Cahangir oğlu - 1987-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
6. Hüseynov Məhsəl Elxan oğlu - 1992-ci ildə Xocalıda anadan olub (3 aylıq olub). 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
7. Hüseynov Rəcəf Elxan oğlu - 1987-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
8. Hüseynova Səbinə Elxan qızı - 1988-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
9. Hüseynova Nəsinə Hüseyn qızı - 1982-ci ildə Xocalıda anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.
10. Məmmədov Möhlət Məmməd oğlu - 1976-cı ildə Ermənistanın Göyçə mahalında anadan olub. 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda girov götürülüb.

Aleksandr Volox: "Beynəlxalq ictimaiyyət Xocalı soyqırımına laqeyd, hətta abırsızcasına yanaşır"

Moskvada "Xocalı soyqırımı: Qarabağ hadisələri haqqında dəhşətli həqiqət" mövzusunda tədbir keçirilib.

APA-nın Moskva müxbirinin verdiyi məlumata görə, erməni cinayətkarlarının dinc azərbaycanlılara qarşı törətdiyi Xocalı faciəsinin 19-cu ildönümünə həsr olunan tədbiri Rusiya Azərbaycanlıları Milli-Mədəni Muxtariyyətinin vitse-prezidenti, Rusiya Xalqlar Dostluğu Universitetinin professoru Mirəşrəf Fətiyev təşkil edib.

Əvvəlcə Milli Qəhrəman Çingiz Mustafayevin Xocalıda çəkdiyi videogörüntülər, sonra isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin hərbi komendantı olmuş general-mayor Aleksandr Voloxun videomüraciəti nümayiş olunub. Aleksandr Volox bildirib ki, beynəlxalq ictimaiyyət Xocalı soyqırımına laqeyd, hətta abırsızcasına yanaşır. Onun sözlərinə görə, bu faciə problemin obyektiv həll edilməsi üçün mənəvi dönüş olmalı idi: "Bu, müstəqillik

uğrunda müharibə deyildi, ərazi işğalı uğrunda müharibə idi. Günahsız insanları öldürən və bu dəhşətli faciəni törədənələrə hərbi cinayətkar adı verilməlidir".

"Qarabağ gündəliyi" kitabının müəllifi, akademik Yuri Pompeyev, şair-publisist, "Qəlb yaddaşı" kitabının müəllifi Aleksandr Fomenkov, publisist Aviqdor Eksin, Strateji İnkişaf Mərkəzinin vitse-prezidenti Qriqori Trofimçuk çıxışlarında Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəklədiklərini bildiriblər. Aleksandr Fomenkov soyqırımı tərədən şəxslərin hazırda Ermənistanda yüksək vəzifə tutduqlarını vurğulayıb: "Xocalıdakı qırğına rəhbərlik edənlər - Serj Sarkisyan Ermənistanın prezidenti, Seyran Ohanyan isə müdafiə naziridir. Onlar çıxışlarında törətdikləri cinayətləri etiraf ediblər. Ona görə də cəzalarını almalıdırlar".

"Xocalı faciəsi bütün dünyanın faciəsidir"

İslam Konfransı Gənclər Forumunun, Ukrayna Azərbaycanlı Gənclər Birliyinin və Ukrayna Azərbaycanlıları konqresinin birgə təşəbbüsü və Azərbaycan səfirliyinin dəstəyi ilə Kiyev ART Qalereya sərgi salonunda Ukrayna rəssamlar ittifaqının üzvü Rasim Seydimovun əsərlərindən ibarət "Xocalı harayı" adlı rəsm sərgisinin açılışı olub.

Tədbirdə çıxış edən Ukrayna Azərbaycanlı Gənclər Birliyinin mədəniyyət və informasiya departamentinin rəhbəri İlhamə Allahverdiyeva erməni vandalizminin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında sərgilərin müstəsna əhəmiyyətindən danışib. Ukrayna Azərbaycanlıları Konqresi adından beynəlxalq təşkilatları və dünya birliyini Xocalı soyqırımına hüquqi siyasi qiymət verməyə səsləyən diaspora rəhbərlərindən İlqar Abbasov və Akif Gülməmmədov Ermənistan dövlətinin Xocalı soyqırımına görə tarix qarşısında cavab vermələrinin vacibliyini vurğulayıblar.

Milli Məclisin deputatı Musa Qasımlı çıxışında bildirib ki, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri işğalçılıq və soyqırım siyasətinə beynəlxalq ictimaiyyət biganə yanaşmamalıdır: "Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırım siyasətində Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyan da iştirak edib. Təəssüf ki, beynəlxalq təşkilatlar bu fakta göz yumurlar və ikili siyasət yürüdürlər".

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutunun direktoru İlham Məmmədov isə bildirib ki, Xocalı soyqırımından 19 il ötməsinə baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatların və dünya birliyinin hələ də bu faciəyə hüquqi-siyasi qiymət verməməsi tarixi ədalətsizlikdir: "Xocalı faciəsi təkcə əlli milyonluq azərbaycanlının deyil, bütün dünyanın faciəsidir. Hesab edirəm ki, dünya birliyi ermənilərin belə bir dəhşətli soyqırım siyasətinə göz yummaqla tarix qarşısında bu faciəni törətmək qədər bir məsuliyyəti öz üzərinə götürüb".

Lordlar Palatasında Xocalı konfransı

"Xocalıya ədalət" kampaniyası çərçivəsində Böyük Britaniyanın Lordlar Palatasında Xocalı soyqırımını ilə bağlı konfrans keçirilib. Konfransda kanadalı ekspert, Xocalı faciəsini tədqiq etmiş Skot Teylor və lord Layard əsas məruzəçilər kimi çıxış ediblər. Tədbirin təşkilatçıları Azərbaycanın Böyük Britaniyadakı səfirliyi, "Xocalıya ədalət" kampaniyası və Avropa Azərbaycanlılarının Cəmiyyətidir(TEAS).

İsveçin Linköping Universiteti, Almanyanın Potsdam Universiteti, Türkiyənin Mərmərə, İstanbul (Çapa kampusunda), Ankara, Erciyez, Çukurova, 19 Mayıs və TOBB universitetlərində "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq konvensiyanın qüvvəyə minməsinin 60-cı ildönümünə" və Xocalı qətliamının 19-cu ildönümünə həsr edilmiş FM tipli (flashmob) dinc tələbə aksiyaları keçirib. Flashmob aksiyasının davamı olaraq "İsveçin Gənc Azərbaycanlıları" (SUA) təşkilatı İsveçin Xarici Əlaqələr Assosiasiyası (Utrikespolitiska föreningen) ilə birgə İsveçin Linköping Universitetində "Dondurulmuş Münaqişələrdə Müharibə Cinayəti, Xocalı Faciəsi" adlı tədbir keçirib. Tədbirə qatılan Azərbaycanın İsveçdə, Norveçdə və Finlandiyada səfiri Rafael İbrahimov "dondurulmuş" Dağlıq Qarabağ problemi və Xocalı faciəsi barədə məruzə ilə tələbə və müəllim auditoriyası qarşısında çıxış edib.

Gürcüstan parlamentinə müraciət ünvanlanıb

Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı səfirliyi də Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümüylə bağlı tədbir keçirib.

Səfirliyin mətbuat xidmətindən verilən məlumata görə, şəhərin tarixi mərkəzindəki Andraşi küçəsində və Oktoqon meydanında səfirliyin əməkdaşları və Budapeşt ali məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı tələbələr vətəndaşlara üzərində "Xocalıya ədalət!" (Justice for Khojalu!) sözləri yazılmış köynəklər, döş nişanları, bukletlər, xəritələr, plakatlar və kiçik Azərbaycan bayraqları paylayıblar. Budapeşt meriyasının rəsmi icazəsilə keçirilən aksiya şəhər sakinlərində böyük marağ doğurub.

Tiflisdə Azərbaycanın Gürcüstandakı səfirliyinin təşəbbüsü və təşkilatçılığıyla Xocalı soyqırımıyla bağlı silsilə tədbirlər davam etdirilib. İlk tədbir "Varlıq" Mədəniyyət Mərkəzində ziyalıların, məktəblilərin və səfirlik əməkdaşlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı ilə keçirilib. Tədbirdə "Varlıq" Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Gürcüstan bölməsinin sədri Rafiq Hümət çıxış edərək, Xocalı soyqırımını törədən ermənilərin insanlığa yaraşmayan cinayətkar əməllərini sadalayıb, Gürcüstan ictimaiyyətinin, gürcü ziyalılarının bu faciədən xəbərdar olduqlarını bildirib. Azərbaycanın Gürcüstandakı səfiri Namiq Əliyev belə tədbirlərin Xocalı soyqırımının tanınmasına apardığını bildirib və soyqırımı ilə bağlı səfirliyin təşəbbüsüylə bir çox kitabların gürcü və ingilis dillərində nəşr olunduğunu bildirib.

Tiflisdə M.F. Axundov adına Azərbaycan Mədəniyyət Muzeyində gənclərin təşəbbüsü və muzey rəhbərliyinin dəstəyi ilə Xocalı faciəsilə bağlı daha bir tədbir baş tutub. Tədbirdə Xocalı hadisələrindən bəhs edən film nümayiş etdirilib və gənclərin Gürcüstan parlamentinə müraciəti qəbul olunub. Tədbirdə məlumat verilib ki, gürcü ali məktəblərində təhsil alan gənclərin köməyi ilə min nəfər gənc Gürcüstan vətəndaşına internet vasitəsi ilə Xocalı hadisələri ilə əlaqədar ətraflı məlumatlar göndərilib.

Tiflisdəki İvane Cavaxişvili adına Tiflis Dövlət Universitetində də gürcü və azərbaycanlı tələbələrin iştirakıyla "Cənubi Qafqazda dondurulmuş münəfiqlər və soyqırımın nəticələri-Xocalı faciəsi" mövzusunda tədbir keçirilib.

"Xocalı - şəhid şəhər"

Mirzə Fətəli Axundov adına Milli Kitabxanada Xocalı faciəsinin 19-cu ildönümü münasibəti ilə "Xocalı - şəhid şəhər" adlı kitab sərgisinin açılışı, "Soyqırım cinayəti" və "Xocalı soyqırımı" kitablarının təqdimat mərasimi keçirilib. Tədbir Milli Kitabxananın hazırladığı "Xocalı" adlı elektron məlumat bazasının təqdimatı ilə başlayıb. Bu məlumat bazasına "Soyqırım", "Xocalı rayonu", "Kitablar", "Ermənilərin etirafı" kimi bölmələr yerləşdirilib ki, artıq neçə gündür ki, dünya oxucuları bu bazadan istifadə edirlər. Daha sonra kitabxananın direktoru Kərim Tahirov bildirib ki, bu gün təqdim olunan "Xocalı soyqırımı" kitabçası gənclərin və xarici qonaqların bu barədə məlumatlandırılması məqsədi ilə tərtib olunub: "Bu məlumat kitabçası Qarabağ döyüşlərində erməni təcavüzkarlarına qarşı vuruşan, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri faciələri gözlənilən polkovnik Sadir Məmmədov qələmə alıb. Tədbirdə Milli Kitabxananın hazırladığı 200-dən artıq kitab, jurnal və qəzet materiallarından ibarət "Xocalı - şəhid şəhər" sərgisi nümayiş olunub.

"Xalq Cəbhəsi".-2011.-26 fevral.-N 37.-S.3.

Rusiyalı jurnalistin Xocalı etirafı

Aleksey Potapov faciədə rusların da günahı olduğunu yazıb

Hər il Xocalı soyqırımı yaxınlaşdıqca, Qərb və Rusiya mətbuatında baş verən qanlı hadisə geniş işıqlandırılır, hadisələrə müxtəlif prizmalardan yanaşılmaqla qiymət verilir. Bu il də istisna olmayıb.

Mətbuat səhifələrində dərc olunan məqalələrin böyük əksəriyyətində azərbaycanlılara qarşı soyqırımı həyata keçirmiş ermənilərin hərəkətləri birmənalı olaraq pislənilir. Lakin indiyə qədər Rusiya mətbuatında dərc olunan məlumatların əksəriyyətində qətləmə həyata keçirən ermənilərə kömək edən 366-cı alayın fəaliyyətinin üstündən ötrə keçilirdi. Bu il isə Rusiyanın nüfuzlu "Nezavisimaya qazeta" nəşri Xocalı soyqırımının ildönümü ərəfəsində Rusiyaya məxsus hərbi hissəsinin fəaliyyətinə tənqidi nəzər salıb. Məqalə müəllifi Aleksey Potapov göstərir ki, müharibədə çox halda vəhşilik, beyinlərə sığmayan qanlı hadisələr baş verir: "Lakin ən dəhşətli baş verənlərdə mülki əhalinin qırılmasıdır. Mənim qənaətimcə, Ermənistan-Azərbaycan müharibəsini müəyyən mənada vətəndaş müharibəsi kimi qiymətləndirmək gərəkdir. Bəli, bu, çiyin-çiyinə çalışmış müxtəlif xalqların müharibəsidir. Onlar həqiqətən də bir ev, cəmiyyət qurmaq uğrunda çalışıblar və faşizm üzərində böyük qələbədən sonra onlar sosial-iqtisadi inteqrasiya yolunda birgə addımlayıblar. Bu səbəbdən də Qarabağ münaqişəsi dövründə baş verən faciələr (20 Yanvar, Sumqayıt, Xocalı və digərləri) və üstəgəl, iki dövlətin hazırda mübarizələri ötən əsrin 70-80-ci illərində absurd kimi görünürdü". Lakin Rusiya jurnalisti yəqin bilmir ki, ermənilər öz çirkin məqsədlərinə nail olmaq üçün hələ uzun illər bundan öncə fəaliyyətə başlamışdılar. Müxtəlif gizli təşkilatlar yaradır, öz çirkin məqsədlərini həyata keçirmək üçün "xeyriyyə fondları" təsis edirdilər.

Fikirlərini davam etdirən müəllif yazır ki, qəfil gözlənilməz bir şey baş verdi. Sülh şəraitində yaşayan iki cəmiyyət bir-birinə qarşı müharibəyə başladı. Azərbaycanın hər il kədərlə qeyd etdiyi 26 Fevral Xocalı soyqırımına toxunan Potapovun sözlərinə görə, erməni silahlı birləşmələri 366 alayın yaxından köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərində dəhşətli qırğın törətdilər: "Bu vandalizm aktını törədən cinayətkarlar isə hələ də öz cəzalarını almayıblar".

"Bəs baş verənlərə indiki Rusiyanın nə aidiyyəti var və bunu niyə müzakirə etməliyik" - deyə müəllif sualla çıxış edir. O bildirib ki, özünün Qafqaz "ağrıları" olan Rusiya ictimaiyyətini çətin ki, bu məsələ dərindən maraqlandırsın. Onun qənaətimcə, indiki cəmiyyət problemlərdən uzaq olmağa çalışır. Lakin müəllif buna baxmayaraq, faciəvi Xocalı hadisələrinin Rusiyanın da ümumi tarixinə aid olduğunu hesab edir: "İstənilən fikirləşmək qabiliyyəti olan insan bilməli və yadda saxlamalıdır ki, bu hadisələr bir daha təkrarlanmamalıdır. O ki qaldı yürüdülməyən indiki siyasətə - Xocalı faciəsi bizə əlavə bir məlumat verir ki, Qarabağda ermənilər və azərbaycanlılar arasında sülh əldə olunmalıdır. Nizamlanmanın əsas təşəbbüskarı - Rusiya çalışmalıdır ki, müharibənin qarşısı alınsın. Xocalıdan çıxarılan əsas dərs budur. Tarixi yada salaq. Bu cinayətin günahkarı Rusiya Müdafiə Nazirliyinə formal təbə olan hərbi hissə olub. 1991-ci il- dən sonra keçmiş sovet ordusu aralıq vəziyyətdə qalmışdı. MDB-nin yaradılması ilə bağlı 1911-ci il 11 dekabr qərarından sonra strateji hərbi komandanlıq Moskvanın (MDB-nin birləşmiş silahlı qüvvələri yaradılırdı - müəl.) nəzarəti altında qaldı. Lakin paralel olaraq keçmiş sovet hərbi hissələrinin müstəqil dövlətlərin tabeliyinə keçirilməsi prosesi başladı. Hətta normal siyasi mühitdə belə bu proses xaosluq xarakter daşıyırdı. Separatçılıq yayan münaqişə zonalarında isə bu, yumşaq desək, əsl başıpozuqluq vəziyyəti alır. Hərbi hissələrin bir hissəsi tam şəkildə ixtisar olunur, silahlar təcridən çıxarılır, reallıqda isə milli rəhbərliyin tabeliyinə keçirilməklə döyüş yerlərinə göndərilirdi. Qarabağ münaqişə zonasında isə hərbi hissələr birbaşa Moskva tərəfindən nəzarət olunurdu və onlar döyüşən tərəflər arasında bərabərlik saxlamağa çalışırdılar. Lakin praktikada bunu etmək çox çətin idi. Bu səbəbdən də sovet, sonra isə Rusiya hərbi birləşmələrinin gah ermənilərin, gah da azərbaycanlıların tərəfindən döyüşmələri barədə misallar var. Belə bir xaosda 366-cı alay öz mənfur rolunu oynadı. Bu faciəvi hadisəni bu gün də unutmamaq olmaz". Müəllif qeyd edir ki, bu gün Ermənistanda Rusiya hərbi bazası mövcuddur və onların da münaqişəyə cəlb olunmasını gözləmək olar.

Müəllif daha sonra vaxtilə baş verən bu hadisəyə dünya ictimaiyyətinin lazımi diqqət yetirməməsini göstərib. Onun sözlərinə görə, münaqişənin ilk illərində Qarabağ münaqişəsi ermənilərin nöqtəy-nəzərindən işıqlandırılırdı: "Ermənistan-Azərbaycan və istənilən etnoərazi münaqişələrində sona kimi neytral olmaq çox çətin, çox qısa zamanda fikir dəyişilir. Bu səbəbdən də Rusiya üçün Xocalıdan çıxarılan ikinci dərs reallıq və faktlara söykənməkdir, ehtimallara yox. Nəhayət, sonuncu nəticə. Azərbaycan bütün vasitələrlə münaqişənin nizamlanmasına çalışır. Azərbaycan xalqı yaşadığı faciələrə baxmayaraq, hərbi hazırlıqla ya- naşı, sülh ssenariləri də axtarır. Azərbaycan cəmiyyətində Qarabağda ermənilərlə dinc yanaşı yaşamaq istəyi var. Bu il Azərbaycan diplomatiyasının əsas istiqamətlərindən biri də məhz icmaların birgə yaşaması prinsipi olacaq.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Beləliklə də, hesab edirəm ki, Xocalı yaddaşlarda faciəvi simvol qalmaqla yanaşı, barışıq ritualına da çevrilməlidir. Rusiya isə Azərbaycanın sülh təşəbbüslərinə dəstək verməklə münaqişənin həllinə yardım etməlidir".

Azər NURİYEV

“Kaspi”.-2011.-26-28.-fevral.-N.37.-S.4.

Ermənilərin məskunlaşma strategiyası və Xocalı soyqırımı

Cavid VƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi,
Ankara Universitetinin doktorantı.

Giriş

Bir neçə əsr öncə türk torpağı olan və hətta qurulduğu dövrdə əhalisinin yarısı türk olan Ermənistan Respublikasında bu gün bir türk belə yaşamır. Ermənistan Respublikası etnik təmizləmə, daha dəqiqi, torpaqlarını türklərdən təmizləmə prosesinə planlı şəkildə 1800-cü ildən başlamış, 1905, 1918, 1948 və 1988-ci illərdə davam etdirmişdir. Bu proses türklərin Ermənistanın ərazi bütövlüyünə hörmət etdiyi, onlara təhlükə törətmədiyi və heç bir xarici güclə əməkdaşlıq etmədiyi bir vaxtda yaşanmışdır. Türklər vaxtilə torpaqlarında yer verdikləri ermənilər tərəfindən öz torpaqlarından qovulmuşdur. Sonradan ermənilərin bu fəaliyyətləri indiki Ermənistan ərazisindən kənara çıxmış, etnik təmizləmə və soyqırım fəaliyyətinə çevrilmişdir. Türklər Ermənistandan son dəfə kütləvi şəkildə 1988-ci ildə qovuldu. Və beləliklə, Ermənistanda bu gün bir nəfər də olsun türk yaşamadığı halda, türk respublikalarında minlərcə erməni qanuni və ya qeyri-qanuni şəkildə yaşamaqdadır.

Ermənilərin Cənubi Qafqazda dövlət qurma istəkləri ilk dəfə XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində baş qaldırmışdır. Eçmiədzin erməni kilsəsinin bu bölgədə olması ermənilərin İrəvan xanlığı və ona yaxın ərazilərə xüsusi əhəmiyyət verməsinə səbəb olmuş, onlar bu bölgəni müqəddəs bir yer olaraq qəbul etmiş və bütün diqqətlərini buraya yönəltmişlər.⁵

Bu dövrdə səfəvilərin xarici ticarətinin inkişafında mühüm rol oynadıqları üçün ermənilərə bəzi imtiyazlar verilmişdi. Bu imtiyazlar ermənilərdə dövlət qurma arzusunu yaratmışdır. Ermənilər səfəvilərin xarici ticarət siyasətində artan rollarından istifadə edərək əlaqələr qurmağa çalışdılar Avropa dövlətlərindən dəstək almaq üçün istifadə etməyə başladılar. Bir tərəfdən Avropanın Fransa, Prussiya və İtaliya kimi dövlətləri ilə görüşən erməni din adamları və tacirləri, digər tərəfdən Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasla münasibətlərini qorumağa çalışdılar. Səfəvi sarayında qazanmış olduqları etibar sayəsində onlar Səfəvi dövlətinin xarici siyasətində də mühüm vəzifələr tutmağa başladılar. Lakin Avropa ilə Səfəvi dövləti arasında münasibətlərin yaxşı olması səbəbindən ermənilər istədikləri dəstəyi ala bilmədilər.⁶

Ermənilərin dövlət qurma arzuları ilə eyni vaxtda Çar Rusiyasında bölgədə öz maraqları ilə ön plana çıxması dövrün mühüm hadisələrindən idi. Bunu nəzərə alan ermənilər çox keçmədən Rusiyadan dəstək ummağa başladılar. XVII əsrdən başlayaraq Çar Rusiyasının xarici siyasətində isti dənizlərə enmə siyasəti üstünlük qazanmağa başladı. Rusların Qafqazı işğal etmək, Osmanlıya və İrana qarşı Azərbaycan torpaqlarında bir xristian dövləti qurmaq planlarında ermənilər önə çıxırdılar. Rusiya çarı I Pyotr bu planları quranda erməni əsilli İsrail Ori onun hüzuruna "Böyük Ermənistan"ın xəritəsi ilə gəldi. Bu ziyarət Cənubi Qafqazda dördmərhləli erməni məskunlaşdırılmasının əsasını qoydu.⁷

Dördmərhləli erməni məskunlaşdırılması və Xocalı soyqırımı

1722-1887-ci illəri əhatə edən birinci mərhələdə əsas məqsəd İran və Osmanlı ərazilərində yaşayan erməniləri Azərbaycan ərazisinə köçürmək, münbitliyinə və coğrafi mövqeyinə görə fərqlənən torpaqlarda yerləşdirmək yolu ilə onların sayını süni şəkildə artırmaq olmuşdur. Ermənilər ilk olaraq 1724-cü ildə I Pyotrun fərmanı ilə Xəzərsahili ərazilərdə Mazandaran, Gilan, Bakı və Dərbənd vilayətlərində yerləşdirilmişdir. Bundan sonra 1828-ci il Türkmənçay və 1829-cu il Ədirmə müqavilələri ilə Osmanlı və İran ərazilərindəki ermənilərin kütləvi şəkildə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ vilayətlərinə köçürülməsi davam etdirildi.⁸ Ermənilər Çar Rusiyasının köməyi ilə bu coğrafiyada saylarını çoxaldaraq, özlərini yazıq, lakin bacarıqlı insanlar kimi tanıdaraq, yerli insanlar arasında etimad "qazanmış", iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmış, torpaqlarını genişləndirmişlər. Beləliklə, Çar Rusiyasının yeritdiyi siyasət nəticəsində bu coğrafiyada məskunlaşan əhalinin say tərkibi dəyişməyə başladı.

⁵ Oktay KIZILKAYA, "Revan (İrəvan) və İğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülmesi Süreci (1828-1920)", *Erciyez Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, №22, 2007, s. 299.

⁶ Vaqif ARZUMANLI, Nazim MUSTAFA, *Tarixin qara səhifələri: deportasiya, soyqırım, qaçqınlıq*, Bakı: Qartal, 1998, s.6.

⁷ *Yenə orada*, s. 7.

⁸ *Yenə orada*, s. 12-22.

İkinci mərhələ təşkilatlanma mərhələsidir (1887-1918-ci illər). Bu mərhələdə Qərbi Avropa və Rusiyadakı inqilabların təsiri ilə ermənilər XIX əsrin 80-90-cı illərindən etibarən siyasi sahədə təşkilatlanmağa başladılar. 1887-ci ildə bir qrup millətçi erməni tərəfindən Cenevrədə "Hınçak" ("Can"), 1890-cı ildə isə Tbilisidə radikal "Daşnaksütyun" ("Birlik") adlı partiyalar yaradıldı. Bu partiyalar Rusiyada və Osmanlı imperiyasının sərhədləri daxilində yaşayan ermənilərlə birgə "Böyük Ermənistan"ı qurmaq üçün fəaliyyət göstərməyə başladılar.⁹ Millətçi erməni partiyalarının, xüsusən də "Daşnaksütyun"un fəaliyyət sahəsinə bütün Cənubi Qafqaz, Osmanlı imperiyasının Anadolu və Avropa əraziləri, eləcə də İrənin Azərbaycan türklərinin yaşadıkları yerlər daxil idi. Cənubi Qafqazın Çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra təşkilatlanmış ermənilər 1905-1907-ci illərdə Azərbaycan türklərinə qarşı ilk kütləvi qırğın və terror aktlarını həyata keçirdilər. Bu qanlı hadisələr 1918-1920-ci illərdə də davam etdirildi və nəticədə, 10 minlərlə azərbaycanlı öldürüldü, 100 minlərlə insan öz doğma topraqlarından qaçqın düşdü.

Üçüncü mərhələ 1918-1988-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə ermənilərin həyata keçirdikləri siyasətin ana xəttini Cənubi Qafqazda qurduqları dövlətin ərazisində yaşayan bütün qeyri-erməni millətləri bu ərazilərdən qovmaq və yalnız ermənilərdən ibarət monoetnik bir Ermənistan dövləti qurmaq təşkil etmişdir. 1918-ci ilin may ayında qurulan Ermənistan dövlətinin paytaxtı yox idi o zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millətçi erməni terror təşkilatlarının fəaliyyətlərini dayandıracaqları təqdirdə İrəvanın Ermənistana paytaxt olaraq verilməsinə razılıq vermişdi. Bir az sonra isə Azərbaycanın Zəngəzur və Göyçə vilayətlərinin Bolşevik Rusiyası tərəfindən ermənilərə "hədiyyə" olunması nəticəsində qurulduğu dövrdə 9 min km² olan Ermənistan ərazisi 29 min km²-ə çatdırıldı.¹⁰

1935-ci ilə qədər Ermənistanda kənd, qəsəbə və coğrafi adların 95%-i Azərbaycan dilində idi. Bu coğrafiyada türk dilində olan yer adlarının erməniləşdirilməsi son illərə qədər davam etdirilmişdir. 1991-ci ildə Ermənistan Prezidenti Levon Ter-Petrosyanın göstərişi ilə 90 kəndin adı dəyişdirilərək erməniləşdirildi. Hal-hazırda Azərbaycanın işğal altında olan bütün coğrafi obyektlərinin adı erməniləşdirilmişdir.

Üçüncü mərhələni əhatə edən dövrdə ermənilərin təzyiqləri nəticəsində 1930cu illərdə dağınıq bir vəziyyətdə Ermənistanı tərk edənlərdən başqa, 1948-1953cü illərdə 110 min, 1988-1989-cu illərdə isə 230 min azərbaycanlı məcburən öz torpaqlarından qovuldu.¹¹

Dördüncü mərhələ (1988-1994) Ermənistanın məskunlaşdırma siyasətinin *irredantizm*¹² növünü qəbul etdiyi dövrü əhatə edir. Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsini xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi şəklində leqallaşdırmağa çalışsa da, hələlik bu taktika beynəlxalq praktikada qəbul edilməmişdir.

1980-ci illərin əvvəllərindən etibarən Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı hücum və təzyiqli siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. 1988-ci ildən bu təzyiqlər daha da intensivləşdi. Nəticədə, 1988-1989-cu illərdə 230 min azərbaycanlı öz doğma torpaqlarından qovuldu.¹³ Azərbaycana qarşı 1988ci ildə başlanılan müharibə nəticəsində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və onun ətrafındakı 7 rayon Ermənistan tərəfindən işğal olundu. Bu işğal BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrində, Avropa Şurası və İslam Konfransı Təşkilatının qəbul etdiyi bir çox qətnamələrdə, həmçinin 2008-ci il martın 14-də BMT Baş Assambleyasında qəbul edilmiş "İşğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında son vəziyyət" başlıqlı qərarla öz əksini tapmışdır.

Xocalı soyqırımını dördüncü mərhələdə törədilsə də, Ermənistanın XIX əsrdən bu günə qədər Anadolu, Cənubi Qafqaz və Cənubi Azərbaycanda həyata keçirdiyi siyasətin bir parçasıdır.

Xocalı Birinci Dağlıq Qarabağ müharibəsi dövründə

1991-ci ilin sonunadək Dağlıq Qarabağ ətrafında ciddi bir silahlı toqquşma baş verməmişdi. Bu tarixə qədər azərbaycanlılar Ermənistandan, ermənilər isə Azərbaycandan qovulmuşdu. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində tarazlıq qorunurdu.

Rusiya Federasiyasında 1991-ci ilin avqust ayında baş vermiş çevrilişdən sonra SSRİ-nin dağılması prosesi sürətləndi, çox keçmədən sovet ordusu Qarabağı tərk etməyə başladı. Bu tərk etmə prosesi ermənilər üçün bir fürsətə çevrildi, çünki ermənilər hələ SSRİ dağılmamışdan əvvəl Qarabağı ələ keçirmək üçün hazırlıq görürdülər. 1998-2008-ci illərdə Ermənistanın prezidenti olmuş Dağlıq Qarabağ erməni Robert Köçəryan bu

⁹ "Daşnaksütyun" və "Hınçak" terror təşkilatları haqqında ətraflı məlumat üçün bax: Orhan DOĞAN, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyevin Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, №20, 2008, s. 307-328.

¹⁰ Aygün ATTAR, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

¹¹ Hatem CABBARLI, "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri", *Ermeni Araştırmaları*, №4. www.avim.org.tr/makaletekli.php?makaleid=490, (19 Mart 2010).

¹² İredantizm italyan mənşəli söz olub bir dövlətin qonşu dövlətin ərazisindəki dili, dini, soyu və mədəni kimliyi eyni olan soydaşlarını bəhanə edərək onun torpaqlarını ələ keçirməsidir.

¹³ *Göstərilən əsəri*.

fürsəti aşağıdakı şəkildə açıqlayır: "Sovet ordusu Qarabağdan çıxandan sonra biz azərbaycanlılarla baş-başa qaldıq. Lakin biz təşkilatlanmışdıq və ən azı 3-4 illik gizli təcrübəmiz var idi. ərazidəki bütün sovet silahları bizə qaldı və biz onların silahları aparmalarına icazə vermədik".¹⁴ 1991-ci il dekabrın 22-də Xankəndində ermənilər sovet ordusunun hərbi bazalarına hücum edərək bütün silah-sursatı və zirehli texnikanı ələ keçirdilər. Rus əsgərlərini isə qovdular.¹⁵ Sovet qanunlarına görə, belə bir vəziyyətdə hərbiçilər yalnız silah-sursatı və zirehli texnikanı yararsız hala gətirdikdən sonra ərazini tərk etməli idilər.

Sovet silahlarını ələ keçirən ermənilər çox keçmədən Dağlıq Qarabağın mərkəzi şəhəri olan Xankəndini işğal etdilər və azərbaycanlılar şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. Lakin şəhəratrafi ərazilərdə azərbaycanlılar məskunlaşmışdı. Xankəndidən 25 km şərqdə Ağdam şəhəri, 10 km şimalda Qarabağın tək hava limanına sahib Xocalı şəhəri, cənub tərəfdə isə Şuşa şəhəri yerləşirdi. Bu səbəbdən Xankəndini ələ keçirən ermənilər Ermənistanla dağların üstündən vertolyotla əlaqə yarada bilirdilər.¹⁶

Sovet silahlarını ələ keçirdikdən sonra ermənilərin Qarabağa hücumları intensivləşdi. Onların ilk məqsədləri Xankəndi ətrafındakı kəndlərdən azərbaycanlıları çıxarmaq və Ermənistanla qurudan əlaqələri bərpa etmək idi. 1991-ci il sentyabrın 24-də Ağdərənin İmarət Qərvənd, oktyabrın 30-da Tuğ və Səlakətin, noyabrın 12-də Axullu, 19-da Xocavənd, dekabrın 15-də isə Cəmilli kəndləri 366-cı motoatıcı alayın hərbiçiləri və zirehli texnikanın dəstəyi ilə işğal olundu.¹⁷ Fevralın əvvəlində isə növbəti Azərbaycan kəndləri Malıbəyli, Qaradağlı və Ağdaban ermənilər tərəfindən işğal olundu və bu zaman 99 sivil insan həyatını itirdi, 140 nəfər isə yaralandı.¹⁸ Beləliklə, Xankəndinin ətrafı azərbaycanlılardan təmizləndi. Xocalı ətrafındakı mühasirə həlqəsi isə yavaş-yavaş daralmağa başladı.

Ermənilərin növbəti hədəfi Xocalı şəhəri idi. Xocalının strateji bölgədə yerləşməsi 1988-ci ildən etibarən mütəmadi olaraq erməni hücumlarına məruz qalmasına səbəb olurdu.¹⁹ Xocalı hətta 1905-1907-ci illərdə də ermənilər tərəfindən yandırılmışdı.²⁰ Azərbaycanın ən qədim bölgələrindən biri olan bu şəhərin əsası Xocalı ailəsi tərəfindən qoyulmuşdur.²¹ əhalisinə görə Xocalı bölgədə Şuşadan sonra ikinci yeri tuturdu. Şəhərdə yerli azərbaycanlı əhalidən başqa 1988-ci ilin sentyabrında Xankəndidən, noyabr ayında Ermənistandan köçən azərbaycanlılar və 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə şəhərindən köçərək Azərbaycana gələn Axısqa türkləri də yaşayırdı.²² Erməni hücumundan qaçıb bu əraziyə gələnlərlə birlikdə Xocalıda 9 min insan yaşayırdı. əhalisinin sayı artdığına görə Xocalı şəhər statusu almışdı.²³ Xocalıda iki orta məktəb, mədəniyyət evi, iki kitabxana, sağlamlıq mərkəzi, xəstəxana, XIV əsrə aid məzarlıq, şəhərin ətrafında Son Tunc və İlk Dəmir dövrlərinə aid abidələr var idi. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid ilk abidələr b.e.ə. XIII-VII əsrlərə aiddir və Xocalı yaxınlığında yerləşir.²⁴

1991-ci ilin yanvar ayında Xocalıya gedən amerikalı jurnalist Tomas Goltz şəhərdəki vəziyyəti belə təsvir etmişdi: "Şəhərdə telefon işləmir, elektrik və istilik sistemləri sıradan çıxıb. Şəhərin Azərbaycanın digər bölgələri ilə əlaqəsi yüksək riskli vertolyot uçuşları ilə qurulur".²⁵ Beləliklə, 1991-ci il oktyabrın 30-dan etibarən Xocalı ilə Azərbaycanın digər bölgələri arasında əlaqə kəsildi və Xocalı mühasirəyə alındı. Xocalı ilə sadəcə vertalyotla əlaqə saxlamaq mümkün idi. 1992-ci il yanvarın 2-dən etibarən Xocalıda elektrik enerjisi yox idi. Sonuncu dəfə Xocalıya mülki vertolyot yanvarın 28-də, hərbi vertolyot isə fevralın 13-də uçdu, yanacaq və ərzaq apara bildi.²⁶ Şəhərin müdafiəsini azsaylı mülki müdafiə qüvvələri, Xocalı hava limanının rəhbəri Əlif Hacıyev və yüngül silahlarla silahlanmış 160 könüllü həyata keçirirdi.

1992-ci il fevralın 25-26-da Xocalıda baş verənlər

Xocalıya hücum İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin bölgədə olduğu bir vaxtda həyata keçirildi. Fevralın 25-də Bakıda azərbaycanlı rəsmi şəxslərlə görüşən Vilayəti fevralın 27-də Dağlıq Qarabağa getməli, ordan isə Ermənistanla keçməli idi. Qarşılıqlı razılışmaya görə 27 fevral-1 mart

¹⁴ Thomas DE WAAL, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New-York University Press, 2004.

¹⁵ *Yenə orada...*

¹⁶ *Yenə orada*, s. 132.

¹⁷ Həvvə MƏMMƏDOVA, *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*, Bakı, 2003, s. 16.

¹⁸ Сванте КОРНЕЛЛИ, *Конфликт в Нагорном Карабахе: динамика и перспективы решения*. www.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_015.htm.

¹⁹ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.9205.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.9205.04.92)).

²⁰ BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatı. www.hrw.org/legacy/reports/1993/WR93/Hsw-07.htm, (1993).

²¹ Sariyya MUSLUM, *Khojaly is Not Dead*, Bakı, Fashioglu, 2007, p. 9.

²² Həvvə MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 10.

²³ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.92-05.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.92-05.04.92)).

²⁴ Sariyyə MÜSLÜM, *göstərilən əsəri*, s. 10.

²⁵ Thomas GOLTZ, *Khojaly*, www.elibrary.az/docs/enkhojali/gl3.pdf, (02.03.09).

²⁶ Khojaly, *History, Tragedy, Victims*. www.elibrary.az/docs/enkhojali/gl1.pdf, (02.03.2009).

tarixləri arasında üçgünlük atəşkəs elan olunmalı idi.²⁷ Fəqət fevralın 25-də ermənilərin Xocalıya hücumu atəşkəsin soyqırırma çevrilməsinə səbəb oldu.

Bu tarixdə baş verən ikinci mühüm hadisə isə Azərbaycanın Milli Məclisində silahlı qüvvələrin gələcəyi ilə bağlı müzakirələrin aparılması idi. 1991-ci ilin dekabr ayında dağılan SSRİ-nin yerinə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) yaradılmışdı. Rusiya Federasiyası (RF) SSRİ-nin mövcud olduğu bu geniş coğrafiyada nəzarətini itirməmək üçün MDB çərçivəsində tək bir ordunun qurulmasını istəyirdi. 1992-ci ilin fevralında Azərbaycan parlamentində bu məsələ ilə bağlı geniş müzakirələr aparılırdı. Parlamentdə sayca üstün olan müxalifət partiyalarını təmsil edən millət vəkillərinin bu məsələyə qarşı çıxması səbəbindən MDB coğrafiyasında qurulacaq hərbi birliyə Azərbaycanın qoşulmasına dair qanun layihəsi Milli Məclisdən keçmədi. Həmin dövrdə Azərbaycanın prezidenti olmuş Ayaz Mütəllibovun sözlərinə görə, qanun layihəsi Azərbaycan parlamentində müzakirə edildiyi zaman Rusiya Federasiyasının dövlət başçısı Boris Yeltsin ona zəng edərək Qarabağda baş verən hadisələrdə Rusiyanın Azərbaycana verəcəyi dəstək qarşılığında qanun layihəsinin Azərbaycan Milli Məclisindən keçməsinə istəmişdir. Mütəllibovun sözlərinə görə, qanun layihəsi parlamentdən keçmədiyini üçün Rusiya Xocalıda Azərbaycanı cəzalandırmışdır.²⁸

Xocalı soyqırımında Rusiyanın günahlandırılmasına əsas verən digər bir hadisə isə de-fakto Rusiya idarəsi altında olan MDB-nin 366-cı motoatıcı alayının bu soyqırırma iştirakıdır. Bu alayın Xocalı soyqırımında iştirakı "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatında da təsdiqlənmişdir.²⁹

1988-ci ilin avqust ayında, yəni Qarabağ hadisələrinin qeyri-rəsmi başladığı il Xankəndidə yerləşdirilən və SSRİ dağıldıqdan sonra MDB ordusu olan 366-cı motoatıcı alay Qarabağ hadisələrində birbaşa ermənilərə dəstək verirdi. Bu alayın 350 əsgəri və ikinci batalyon komandiri, Ermənistanın indiki müdafiə naziri Seyran Ohanyan erməni idi.³⁰ 366-cı motoatıcı alaydakı əsgərlərin çoxunun erməni olmasının özünəməxsus iki səbəbi var: birincisi, Sovet İttifaqı dağılma mərhələsində olduğu üçün ittifaqa daxil olan respublikalardan bu alaya (bütövlükdə sovet ordusuna), demək olar ki, əsgər göndərilmirdi; ikincisi isə alay erməniləşdirilmişdi.

Xocalıya hücumdan bir gün əvvəl, yəni fevralın 24-də 366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Zarviqorovun əsgərlər qarşısında çıxışı rus əsilli əsgərlərin ermənilərə dəstək vermələrində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdi. O, çıxışında bu müharibənin "xristian-müsəlman müharibəsi" olduğunu aşağıdakı sözlərlə açıqlamışdı: "Dünyanın islam ölkələrinin nümayəndələri, hərbi müşavirlər Bakıya (?) yığılıb müzakirə edirlər ki, bizim xacı necə sındırır, əzsirlər. Xristianlara qarşı bir yürüş var. Bu yürüşdə ya dinimizi, şərəfimizi qorumalıyıq, ya da şərəfsizliyi qəbul edib tabe olmalıyıq".³¹ 366-cı motoatıcı alaydan qaçan türkmən əsilli Ağaməhəmməd Mutif verdiyi açıqlamada qeyd etmişdir ki, Xocalıya hücumda iştirak etmək istəmədikləri üçün iki türkmən əsgəri ruslar və ermənilər tərəfindən döyülmüşdür.³²

Y. Zarviqorovun çıxışından bir gün sonra, yəni fevralın 25-də gecə saat 22:00-da Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alay ermənilərlə birlikdə şəhəri üç tərəfdən mühasirəyə alaraq ağır texnika ilə hücumu keçdilər. Xocalıdakı özünümüdafiə qüvvələri şəhəri qorumaq üçün orada qaldı, lakin mülki əhali iki istiqamətdə şəhəri tərk etməyə məcbur oldu.³³

a) *Ermənilərin koridor olduğunu iddia etdikləri şəhərin şərq istiqamətində;*

b) *Şəhərdən şimal-şərq istiqamətində. Bu istiqamətdə daha az sayda mülki əhali getmişdir.*

Şəhərdə isə 200-300 mülki əhali qalmışdı. Şəhərin daxilindəki döyüşlərdə ölənlərin dəqiq sayı bilinmir.³⁴ Xocalıya hücum zamanı 63-ü uşaq, 106-sı qadın və 70-i yaşlı olmaqla 613 nəfər öldürülmüşdür. 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 487 nəfər şikəst qalmış və 1275 nəfər əsir düşmüşdür. əsir alınanlardan 68-i qadın və 28-i uşaq olmaqla 150 nəfərin yaşayb-yaşamadığı indi də məlum tapmışdır deyil.³⁵ Bu hadisədə tükürpədicə məqam bir gecədə bu qədər insanın öldürülməsi ilə yanaşı, öldürülən və ya əsir götürülən qadın, uşaq və yaşlılara mərhəmət göstərilmədən xüsusi işgəncələr verilməsidir.

Şəhərin şərq istiqamətində gedən xocalılar gecə yollarını azaraq meşəni keçib səhər bir neçə könüllü əsgər ilə birlikdə birbaşa erməni kəndi olan Naxçıvanikin üstünə çıxdılar. Bu zaman ermənilər xocalıları atəşə

²⁷ Həvva MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 21.

²⁸ www.regnum.ru/allnews/223355.html, (26.02.2004).

²⁹ Bu fakt Xocalıya hücumda iştirak edən alaydan qaçan əsgərlərin verdiyi ifadələrdə də əksini

³⁰ Həvva MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 132.

³¹ *Yenə orada*, s. 75.

³² Thomas GOLTZ, *Khojaly*. www.elibrary.az/docs/enkhozali/gl3.pdf (02.03.09), p. 7.

³³ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly (07.03.9205.04.92).

³⁴ Erməni tərəfi Xocalı şəhərinin daxilində öldürülən dinc əhəlinin sayı ilə əlaqədar "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatına məlumat verməkdən boyun qaçırmışdır

³⁵ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

tutdular. Dinc əhali arasında olan azsaylı silahlılar ermənilərə cavab atəşi açsalar da, bu yetərli olmadı, nəticədə, onlar da dinc əhali ilə birlikdə ermənilər tərəfindən öldürüldülər.³⁶

"Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələrinə ermənilərin verdiyi məlumata görə, Xocalıya hücumdan əvvəl guya onlar dinc əhalinin çıxma bilməsi üçün şəhərin şərq istiqamətində sərbəst koridor saxlamış, bu koridor haqqında Xocalıdakı əhalini məlumatlandırmaq üçün vertolyot vasitəsilə xüsusi vərəqələr paylamış və atəş açmayacaqlarına söz vermişlər. Lakin ermənilər Xocalıda payladıqlarını iddia etdikləri vərəqələrdən nümunələri "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələrinə göstərə bilməyiblər. Eyni zamanda təşkilatın nümayəndələri də Xocalıda olarkən bu vərəqələrdən tapa bilməmişdilər. Xocalıdan qaçan dinc əhali də bu vərəqələrdən xəbərdar olmadıqlarını qeyd etmişlər.³⁷ Bu dəhşətli hadisələrdən bir gün sonra azərbaycanlı jurnalist Çingiz Mustafayevin xarici jurnalistlərlə birlikdə çəkdiyi görüntülər Xocalıdakı dinc əhalinin "sərbəst koridorlarda" necə işgəncələrlə öldürüldüyünü sübut edir. Bu görüntülərdən hətta insan cəsədlərinin də işgəncələrə məruz qaldığı aydın görünür.

Ermənilərin "sərbəst koridor" dediyi yerlərdə nələrin baş verdiyi haqda Qarabağdakı döyüşlərdə rus ordusunun zabiti olmuş Yuri Girçenkonun "Mövcud olmayan dövlətin ordusu" adlı kitabında da məlumat verilmişdir. Y. Girçenko bu haqda yazır: "Ermənilər Xocalıya hücum edəndə mikrofonlarla şəhəri boşaltmaq üçün "sərbəst koridor" ayırdıqlarını elan etdilər. Xocalıdan qaçan dinc əhalinin yanında OMON-çular var idi. Dinc əhali erməni postlarına yaxınlaşdığı zaman ermənilər ağır silahlardan atəş açdılar.

Ağdamdan olan silahlı azərbaycanlılar bu koridoru qorumaq üçün qarşı tərəfdən hücum keçdilər, lakin uğurlu bir nəticə əldə edə bilmədilər. Postlarda mövqe tutmuş ermənilər ağır silahlardan dinc əhaliyə atəş açdılar. Onlar dinc əhali arasında olan silahlıları isə xüsusi işgəncələrlə öldürdülər. Böyük, kiçik yaşlı, gənc, qadın və uşaq demədən hər kəsi öldürdülər.

Qaçqınlar erməni kəndi Naxçıvanik istiqamətində də ermənilərin silahlı hücumuna məruz qaldılar. Burada da dinc əhali öldürüldü. Xocalı qaçqınlarının bir hissəsi isə Azərbaycan kəndi olan Gülablı istiqamətində getdilər və kəndə çatmadan yolda ermənilər tərəfindən əsir alındılar.

Xocalıların ikinci qrupu Əsgəran qəsəbəsinin sol tərəfindən Ağdam istiqamətinə getdi. Onların bir hissəsi ermənilər tərəfindən öldürüldü, digər hissəsi isə əsir alındı. Burada da dinc əhalini qoruyan silahlılar xüsusi işgəncələrlə öldürüldülər".³⁸

Y. Girçenkonun da yazdıqlarından görüldüyü kimi, ermənilərin "keçid koridoru" dediyi yerlərdə dinc əhali amansızcasına öldürülmüşdür. "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatına görə, bu koridordan qaçan mülki əhalinin çoxu əsir alınaraq erməni işğalında olan Pircamal və Naxçıvanik kəndlərinə aparıldı. Bu əsirlərin çoxu o kəndlərdə öldürüldü. Xocalıda əsir alınan mülki əhalinin Xankəndidə saxlandığı yerləri ziyarət edən "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələri əsirlərin işgəncələrə məruz qalmalarının şahidi olmuşdular. Onlar əsirlərin vəziyyəti ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etmişdilər: "əsirlərin xarici görünüşləri onların tez-tez döyüldüyünü və işgəncə gördüklərini sübut edir".³⁹

Həkimlərin tibbi arayışlarına və əsirlikdən geri dönmələrin verdiyi məlumata görə, ermənilər əsirlikdəki insanları işgəncələrlə öldürmüşdülər. Bəzilərinin baş dəriləri soyulmuş, bəzilərinin qulağı, burnu və ya cinsi orqanları kəsilmişdir. Ermənilər qadın, uşaq və yaşlılara mərhəmət göstərməmişlər.⁴⁰ Xocalıda şəhid olanların cəsədlərinin üstündə aparılan ekspertiza bəzilərinin xüsusi işgəncələrlə öldürüldüyünü sübut etmişdir. Xocalıda şəhid olan 131 nəfərin üzərində aparılan ekspertiza nəticəsində 20 nəfərin qəlpədən, 57 nəfərin güllədən, 11 nəfərin döyülərək, 33 nəfərin xüsusi işgəncələrlə, 10 nəfərin isə üstündən zirehli texnika keçirərək öldürüldüyü təsdiq olunmuşdur.⁴¹

Xocalı soyqırımının günahkarları

Xocalı şəhərində həyata keçirilən hərbi əməliyyatdan dərhal sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstanın Vaziani bölgəsinə aparılmışdır. Bu zaman hərbi texnikanın böyük hissəsi, yəni 9 tank, 4 zirehli maşın, 70 piyada döyüş maşını, 4 "Strela-10" raket qurğusu, 8 top, 57 minaatan və digər silah-sursat erməni birləşmələrinə təhvil verilmişdir.⁴²

Bu hadisə ilə əlaqədar 1992-ci il fevralın 27-də Regional Prokurorluğun Qarabağ ofisi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 255-ci maddəsinin 3-cü bölməsinə, 70-ci maddəsinin 4 və 6-cı bölmələrinə,

³⁶ T. VAAL, *göstərilən əsəri*, s. 135.

³⁷ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.9205.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.9205.04.92)).

³⁸ Юрий ГИРЧЕНКО, Армия государство, которого нет. (dekabr 2001). http://zhurnal.lib.ru/g/girchenko_jurij/arm3.shtml.

³⁹ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.9205.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.9205.04.92)).

⁴⁰ Səriyyə MÜSLUM, *göstərilən əsəri*, s. 11-12.

⁴¹ Həvva MƏMMƏDOVA, *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*, Bakı, 2003, s. 19.

⁴² Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

1949-cu il Cenevrə müqaviləsinə və digər beynəlxalq sənədlərə əsaslanaraq cinayət işi açmışdır. 366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Zarviqorov, Nabokiç, Krauel, Lixodey və digərlərinin bu cinayətlərdə iştiraklarına dair sübutlar toplanmışdır. 366-cı alayın komandiri və şəxsi heyətinə qarşı istintaqı tamamlamaq üçün Rusiya Federasiyasının Baş prokuroru V.G. Stepankova 14 dekabr 1992-ci və 28 iyun 1993-cü il tarixlərində iki dəfə müraciət olunmuş və alayın komandirlərinin dindirilməsi tələb edilmişdir. Lakin bu tələbə Rusiya Federasiyasının prokurorluğu tərəfindən cavab verilməmişdir.

Araşdırma qrupunun sədri Y. Zarviqorovu və digər zabitləri dindirmək üçün Tbilisinin Vaziani bölgəsinə gəlmiş, lakin *Xankəndi hərbi qarnizonunun* keçmiş prokuroru *Lazutkin*, Transqafqaz bölgəsinin komandir müavini Seyran Ohanyan müxtəlif cür maneələr törədərək onlardan ifadə alınmasına icazə verməmişlər. Qrupun sədri 366-cı alayın silahlarının erməni tərəfinə verilməsinin şahidi olan zabiti dindirmək istəmiş, amma bu zabit Moskva ilə əlaqə saxlayandan sonra ifadə verməkdən imtina etmişdir.⁴³

Aparılan araşdırmalar nəticəsində Xocalıya hücum edən 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabitlərinin adları müəyyənləşdirilmişdir.⁴⁴ Xankəndi şəhərdaxili işlər şöbəsinin rəisi işləmiş Armo Abramyanın, əsgəran rayon daxili işlər şöbəsinin rəisi işləmiş Mavrik Qukasyanın, onun müavini Şaqen Barseqyanın, Dağlıq Qarabağda erməni xalq cəbhəsinin sədri olmuş Vitali Balasanyanın, Xankəndi şəhər həbsxanasının rəisi işləmiş Serjik Köçəryanın və başqa şəxslərin də bu hadisələrdə yaxından iştirak etdikləri müəyyən edilmişdir.⁴⁵ Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sərkisyanın Xocalı ilə əlaqədar verdiyi müsahibəsindən də aydın olur ki, Xocalıda törədilmiş bəşəri faciənin baş aktyorlarından biri də onun özü olmuşdur.

1992-ci il martın 6-da o dövrdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti olmuş Ayaz Mütəllibov Xocalıya qorumaq üçün lazımi tədbirlər görmədiyindən xalqın təzyiqi altında istefa verməyə məcbur oldu. Əlif Hacıyev dəfələrlə o vaxtkı rəhbərlikdən kömək istəmiş, lakin heç bir yardım ala bilməmişdir. 1992-ci il dekabrın 17-də Xocalının icra başçısı Elman Məmmədov Bakıya bu məzmununda teleqraf göndərmişdi: "Sizi məlumatlandırmaq istərdim ki, erməni və rus hərbi qüvvələri azərbaycanlıların yaşadığı bütün əraziləri işğal etmişdir. Xankəndi və Əsgəran arasındakı yolu açmaq üçün ermənilər hər bir vasitəyə əl atacaqlar. Bu səbəbdən sizdən Xocalının müdafiəsinə görə lazımi tədbirlərin görülməsi üçün ciddi addımlar atılmasını gözləyirəm. Sizdən təcili kömək gözləyirik".⁴⁶ Mütəllibovun mühasirədə olan Xocalının qorunması üçün lazımi tədbirlər görmədiyi məlum olduğu halda, onun Xocalı soyqırımından sonra Rusiyanın mətbu orqanı olan "*Nezavisimaya qazeta*"ya verdiyi açıqlamada günahı o dövrün müxalifətinin üstünə atması ermənilər üçün ciddi bəhanə mənbəyinə çevrilmişdi.⁴⁷ Mütəllibovun bu açıqlaması ermənilərin "Xocalı soyqırımı bizim deyil, hakimiyyət davası aparan Azərbaycan müxalifətinin işidir" şəklində özlərini müdafiə etmələrinə stimül vermişdir. Ermənilər bu tezislərini hətta beynəlxalq təşkilatlarda da dilə gətirmiş və Ermənistan dövlətinin rəsmi tezisi kimi təqdim etmişlər.

Ermənilər Xocalıda dinc əhəlinin kütləvi şəkildə öldürüldüyünü inkar etmir. Lakin gündəmə fərqli iddialar gətirirlər. Birincisi, Mütəllibovun açıqlamasıdır. Lakin Mütəllibov 2004-cü ilin fevral ayında "*Turan*" Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibədə ermənilərin onun Xocalı ilə əlaqədar səsləndirdiyi fikirləri təhrif etdiklərini qeyd etmişdir. O bildirmişdir ki, ermənilərin "Xocalı soyqırımını azərbaycanlılar özləri həyata keçirmişdilər" açıqlaması dünyada bənzəri olmayan bir iftiradır: "O vaxt mən ermənilərin iddia etdiyi kimi bir açıqlama verməmişəm. Mən "Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Xocalıda yaşananlardan istifadə edərək hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışdı" şəklində bir açıqlama vermişəm".⁴⁸

İkincisi, Xocalının Xankəndinə yaxın ərazidə yerləşməsidir. Ermənilər öz iddialarında Xocalı Xankəndinə yaxın olduğu üçün oranı işğal etdiklərini bildirirlər. Yəni erməni tərəfi heç bir tərəddüd göstərmədən bir Azərbaycan şəhərinin "qorunması" üçün o biri Azərbaycan şəhərini işğal edib orada soyqırım həyata keçirməyi özlərinin haqlı səbəbi olaraq görürlər.

Üçüncüsü isə ermənilər Xocalıda dinc əhaliyə qarşı qırğın törətdiklərini qəbul edirlər, lakin bu qırğının planlı şəkildə deyil, bir qrup başıpozuq erməni tərəfindən həyata keçirildiyini iddia edirlər.

Halbuki, Ermənistanın müdafiə naziri olduğu vaxt ingilis jurnalist Tomas de Vaala müsahibə verən Serj Sərkisyanın Xocalı soyqırımını haqqındakı ifadələri ermənilərin bu soyqırımını planlı şəkildə həyat keçirdiklərini ortaya qoyur. Sərkisyan T. Vaala Xocalı ilə əlaqədar aşağıdakı məzmununda müsahibə vermişdi: "Biz bu məsələdə yüksək səslə danışmaq istəmirik. Xocalıya qədər Azərbaycan bizim dinc əhaliyə hücum edə biləcəyimizi düşünmürdü, yalnız Xocalıda biz bu düşüncəni dəyişdirdik. Bundan başqa, Xocalıya hücum edən birliklərin

⁴³ Səriyyə MÜSLÜM, *göstərilən əsəri*, s. 11.

⁴⁴ *Yenə orada*, s. 14.

⁴⁵ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

⁴⁶ "Xocalının səsi" qəzeti, 26. 02. 1999.

⁴⁷ "Независимая газета", 02. 04. 1992.

⁴⁸ "Turan" Xəbər Agentliyi, 26. 02. 2004.

Sumqayıt və Bakıdan qaçan ermənilərdən yaradıldığını da nəzərə almaq lazımdır".⁴⁹ Sərkisyanın da ifadəsindən görüldüyü kimi, ermənilər Xocalıdakı dinc əhalini öldürməyi əvvəlcədən planlaşdırmış və azərbaycanlılara qarşı nifrəti olan Sumqayıt və Bakı ermənilərindən xüsusi bir "intiqa m dəstəsi" yaratmışdılar. Sumqayıt və Bakıdan qaçan ermənilərin azərbaycanlılara qarşı nifrət hissləri Xocalıda mühasirədə olan xalqa qarşı özünü büruzə verdi.

"Nə üçün ermənilər dinc əhalini öldürüblər" sualına bu bölgə üzrə ekspert Svante Kornell belə cavab verir: *"Erməni tərəfinin iki mühüm hədəfi var idi: birincisi, dinc əhalinin öz torpaqlarını bir daha geri dönməyəcək şəkildə tərk etməsi"*. Bugünkü Qarabağ ermənilərinin "azərbaycanlılar Qarabağa geri dönmə bilməz" iddiaları Kornellin bu fikrini illər sonra təsdiq edir.

Kornell cavabını bu cür tamamlayır: *"İkinci məqsəd dinc əhalini qorxutmaq yolu ilə Xocalıdan sonrakı ərazilərin işğalını asanlaşdırmaq və dinc əhalinin erməni işğalına qarşı müqavimətini qırmaq idi"*.⁵⁰ Xocalıdan sonra erməni işğalının sürətlənməsi və Dağlıq Qarabağ ərazilərini əşaraq ətraf rayonlara keçməsi Kornellin bu fikrini də təsdiq edir.⁵¹

Xocalı soyqırımını beynəlxalq sənədlərdə

Xocalıda ermənilərin törətdikləri soyqırım sadəcə "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatında, Xocalıdan qaçan dinc əhalinin dağlardakı cəsədlərinin görüntüsünü çəkən jurnalistlərin və şahidlərin məlumatlarında əksini tapmır, eyni zamanda, BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatı tərəfindən də təsdiqlənir. Lakin Ermənistan hələ də Xocalı haqqında fərqli fikir formalaşdırmaq üçün təbliğat aparmaqdadır. 1997-ci il martın 3-də Ermənistanın BMT-dəki təmsilçisinin bu ali qurumun rəhbərliyinə yazdığı məktub və 2009-cu il fevralın 16-da Ermənistanın Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən Xocalı ilə əlaqədar verilən açıqlama⁵² Ermənistan tərəfinin çürüdülmüş iddiaları təkrar-təkrar gündəmə gətirdiyinə işarədir.

1997-ci il martın 24-də BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatının direktoru Holli Kartnerin Ermənistanın BMT-dəki təmsilçisi Abruianın Xocalı haqqındakı məktubuna cavabı Xocalı soyqırımının kimlər tərəfindən törədildiyinə dair beynəlxalq səviyyədə bir sübutdur.⁵³ Kartner cavab məktubunda yazır: "Xocalıda yaşananlar və Xocalıdan köçən azərbaycanlıların ifadələri sizin "Xocalı qətliamını Azərbaycan Xalq Cəbhəsi törətmişdir" iddialarınızı dəstəkləmir. Bundan başqa, sizin məktubunuzda bilərək və ya bilməyərək bizim qəbul etmədiyimiz iddiaları "biz dəstəkləyirik" kimi verməyiniz də bizləri narahat etmişdir.

Biz hələ də Xocalıda dinc əhalinin öldürülməsində Qarabağ ermənilərinin məsuliyyət daşdığını düşünürük".

Nəticə

Qarabağın işğalından sonra Azərbaycanın bir çox şəhər, kənd və qəsəbəsində olduğu kimi Xocalıda da ermənilər yerləşdirilmiş və şəhərin adı dəyişdirilərək "İvanovka" qoyulmuşdur. Xocalı sadəcə bu günün deyil, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində indiki Ermənistan və Qarabağdakı bir çox Azərbaycan torpaqlarının taleyini yaşamaqdadır. Ermənilərin Xocalıda insanları öldürmək üçün istifadə etdikləri metodlarla 1905-1906, 1918-1920-ci illərdə istifadə etdikləri metodlar eynidir. Bu səbəbdən Xocalı soyqırımını sadəcə 1992-ci ilin 25-26 fevralında yaşananlar miqyasında görmək düzgün deyil.

Ermənilərin Qarabağda soyqırım törətmək məqsədləri hələ 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağda yaşayan separatçı ermənilərin ayrılmaq tələblərinə dəstək vermək üçün İrəvanda keçirilən mitinqlərdə özünü göstərmişdir. Həm bu məqalədə, həm də buraya daxil edə bilmədiyimiz sənədlərdə Xocalıda soyqırımı həyata keçirənlərin kimlər olduğu bir daha aydın şəkildə görünür. Lakin bu qanlı cinayətləri törədənlər hələ də azadlıqda gəzirlər. Bu cinayətkarlar cəzalandırılmaq əvəzinə, əksinə prezident və ya müdafiə naziri postları ilə mükafatlandırılırlar. Unutmaq lazım deyil ki, bu, gələcəkdə yeni soyqırımlar həyata keçirmək üçün erməniləri cəsarətləndirir.

⁴⁹ T. VAAL, *göstərilən əsəri*, s. 135.

⁵⁰ Сванте КОРНЕЛЛИ, Конфликт в Нагорном Карабахе: динамика и перспективы решения. www.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_015.htm.

⁵¹ Xocalıdan sonra Azərbaycan torpaqlarının işğal tarixləri aşağıdakı kimidir: 1992-ci il 7 may Şuşa; 1992-ci il 18 may Laçın; 1993-cü il 2 aprel Kəlbəcər; 1993-cü il 23 iyul Ağdam; 1993-cü il 23 avqust Füzuli; 1993-cü il 23 avqust Cəbrayıl; 1993-cü il 31 avqust Qubadlı və 1993-cü il 29 oktyabr Zəngilan.

⁵² Khodjali cornerstone of Azerbaijani misinformation policy, www.panarmenian.net/news/eng/?nid=28688, (16.02.2009).

⁵³ Response to Armenian Government, Letter on the town of Khojaly, Nagorno-Karabakh. www.hrw.org/en/news/1997/03/23/response-armenian-government-letter-town-khojaly-nagorno-karabakh, March 24, 1997.

Abstract:

Although historically Armenia was totally Turkish land till 1918 and approximately half of its population was Turkish in the beginning, nowadays there is no Turk living in Armenia. Armenia purposefully began the ethnic cleansing towards Turks or more accurately, the withdrawal of Turks from these lands in 1800 and continued this process in 1905, 1918, 1948, and 1988. This process began when none of the states respected the territorial integrity of Armenia, when Armenia didn't cooperate with other external powers and when Armenia was not a threat for them. Afterwards this activity of Armenians pulled off the territory of Armenia and overturned to the genocide activity. Khojali genocide of 25-26 February 1992 was not only one genocide act of Armenians. It was a part of their policy towards the peaceful people of the South Caucasus starting from 19th century. The current president of Armenia Serzh Sargsyan steadfastly confessed this genocide towards the peaceful people of the South Caucasus during the reportage with Thomas de Waal. Besides the president of Armenia Serzh Sargsyan, Defense Minister of Armenia Seyran Ohanyan also participated in Khojali genocide. These two leaders were awarded instead of being punished for these actions.

“Strateji təhlil (SAM)”.-2010.-№1(1).-S.81-93.

Xocalı soyqırımı: faktlara əsaslanan beynəlxalq hüquqi iddia

Səyyad MƏCİDOV,

Ədliyyə Nazirliyi İnsan hüquqları və ictimaiyyətlə əlaqələr idarəsinin məsləhətçisi,
III dərəcəli ədliyyə qulluqçusu

Xalqımızın siyasi, dini, ərazi və milli bütövlüyünə, vahidliyinə, fiziki varlığına, suverenliyinə qarşı zaman-zaman saysız-hesabsız cinayətkar qəsdlər edilmiş, bizlərə məhz türk, azərbaycanlı olduğumuza, bu milli-etnik genin daşıyıcısı olduğumuza görə davamlı şəkildə diskriminasiya hərəkətləri tətbiq olunmuşdur. Cinayət-hüquqi mahiyyətinə görə həmin əməllərin bir çoxu davam edən cinayətlər olmaqla, bu gün də özünün nəinki ictimai təhlükəliliyi, həm də transmilli kriminallığı ilə Azərbaycan dövləti və xalqının siyasi-milli və fiziki mövcudluğu üçün təhlükə kimi qalmaqdadır. Bu səbəbdən də son illər Azərbaycan bütün istiqamətlərdə (diplomatik, hüquqi, informasiya, hərbi və s.) kompleks şəkildə mübarizə aparan bir dövlət və xalq kimi özünü təsdiq edərək, Ermənistanın həyata keçirdiyi təcavüzkar siyasətin, xüsusilə 1992-ci ildə Xocalıda baş verənlərin beynəlxalq aləmdə soyqırım kimi tanınması ilə bağlı daha intensiv və sistemli təbliğata nail olmuşdur.

Bu qanlı faciəyə ilk dəfə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən hüquqi-siyasi qiymət verilmiş, 1994-cü ildə ulu öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan parlamentində 26 fevral Xocalı soyqırımı günü kimi qəbul olunmuşdur. Bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə soyqırımla bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət davam etdirilir. Dövlət başçısı Xocalı soyqırımı ilə bağlı Azərbaycan xalqına müraciətində siyasi-hüquqi tanıtım prosesinin fəlsəfəsini sərrast şəkildə ifadə edərək vurğulamışdır ki, "biz azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdiyi təcavüz və soyqırımın dünya dövlətlərinin parlamentləri, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmasına və pislənməsinə çalışmalıyıq. Həm də bu zaman erməni şovinist millətçilərindən fərqli olaraq, siyasi, maddi və ya maliyyə kompensasiyaları qazanmaq üçün faydalanmaq istəmirik". Erməni vəhşiliklərini əks etdirən materialların beynəlxalq təşkilatlar qarşısında nümayiş etdirilməsi məqsədi ilə xarici ölkələrdə bir sıra tədbirlər həyata keçirən Heydər Əliyev Fondu soyqırımla bağlı 100-dək materialın xaricdə sərgisini, ingilis dilində nəşr olunan kitab və bukletlərin yayımını təşkil etmişdir. Xüsusilə, bu il Fondun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə fəaliyyətə başlamış və əsas məqsədi Xocalı qətliamının bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ən böyük cinayət kimi dünyada tanınması olan "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyası uğurla davam etmiş, bu aksiyaya dünyanın əksər ölkələrindən könüllülər qoşulmuş, kampaniyanın eyniadlı saytının birinci səhifəsində dünya liderlərinə, beynəlxalq təşkilatlara ünvanlanan petisiyanı 150 mindən çox insan imzalamışdır.

Bu gün Xocalı soyqırımına beynəlxalq hüquqi qiymətin verilməsinin və ermənilərə qarşı beynəlxalq iddialarla çıxış etməyin tam məqamıdır. Ən azı ona görə ki, hazırda malik olduğumuz mövcud resurslar -təkmil dövlət siyasəti, qəbul olunmuş beynəlxalq hüquqi aktlar və dövlətdaxili qanunvericilik, diplomatik şərait, respublikamızın sahib olduğu real hərbi-iqtisadi güc və informasiya müharibəsinin "xüsusi təyinatlıları", yəni müasir media və Azərbaycan gəncliyi Xocalı hadisələrinin soyqırım kimi tanınmasına, eyni zamanda, Ermənistanın digər beynəlxalq cinayətlərinin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə tam əsaslar və imkanlar yaradır.

Bu mənada Azərbaycan mətbuatının 135 illiyi ilə bağlı ölkə Prezidentinin verdiyi tapşırıq və tövsiyələr qarşımızda yeni vəzifələrin reallaşdırılmasını xüsusilə zəruri edir: "Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilməyənə qədər biz daim Ermənistanla qarşı bütün istiqamətlərdə, bütün yollarla, bütün formalarda hücum siyasətini aparmalıyıq. Ona görə ölkə daxilində, sadəcə olaraq bu mövzu daim işıqlandırılmalıdır. O ki qaldı, xarici mətbuatla bağlı məsələlərdə, biz çalışmalıyıq ki, öz mövqeyimizi daha da dolğun şəkildə və daha da ağıllı şəkildə çatdıraq. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, həqiqət bizim tərəfimizdədir - faktlar, materiallar, Xocalı soyqırımı, Azərbaycan torpaqlarının işğalı, azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasətinin aparılması. Bu siyasəti törədənlər hərbi cinayətkarlardır. Vaxt gələcək onlar bu cinayətlərə görə beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verəcəklər. Ona görə mən hesab edirəm ki, biz bu istiqamətdə daha da ciddi işlər aparmalıyıq".

Maraqlı olduğumuz məqam hadisələrə beynəlxalq cinayət hüququ prizmasından yanaşmadır. Çünki cinayət baş verdiyi halda cəza labüd deyil. Buna isə bəzi beynəlxalq hüquqi sənədlərin qəbul olunması zamanı siyasi iddiaların önə çəkilməsi daha çox mane olur. 1998-ci il Romada qəbul olunmuş Beynəlxalq Məhkəmə Statutunun 5-ci maddəsində aşağıdakı beynəlxalq cinayətlər sadalanır: soyqırım, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri və təcavüz cinayəti. Lakin bunlardan təcavüzlə bağlı məsuliyyətə cəlbətmə ümumiyyətlə, bu cinayətin tərifinin tam və qəti müəyyən olunmaması səbəbindən dayandırılmışdır. Azərbaycan ərazisində

törədilən digər cinayətlərə, o cümlədən soyqırım cinayətinə görə isə məsuliyyətə cəlbətmə üçün real imkanlar yoxdur. Çünki bu Statut onun qəbul olunmasından əvvəl törədilən cinayətlərə şamil edilmir.

Qeyd olunan cinayətlərdən daha geniş əhatəliliyi və sistemətikliyi ilə fərqlənən, dünya dövlətləri tərəfindən hələ də cinayət olaraq etiraf olunmayan ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilən 1992-ci il 26 fevral Xocalı soyqırımıdır. 1988-ci ildən ermənilər tərəfindən başlanan və davam edən təcavüz cinayətinin fonunda baş verən bu kriminal əməlin xarakteri və elementlərinə bu gün beynəlxalq sənədlər əsasında qiymət verilməlidir. Eləcə də, azərbaycanlılara qarşı saxta ittihamlarla çıxan ermənilərin qarşısına tarixi sənədlər və faktlarla beynəlxalq hüquqi iddialarla çıxaraq, bütün tələblər kəskin və hüququayğun qoyulmalıdır. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, beynəlxalq cinayətləri milli cinayətlərdən fərqləndirən mühüm şərtlərdən biri ondan ibarətdir ki, burada cinayətin həm obyekt baxımından, həm də məsuliyyətin dəqiq müəyyən olunması üçün kriminal əməl beynəlxalq ictimaiyyətin əksər subyektləri tərəfindən tanınmalıdır. Sonrakı mərhələ isə bu tipli əməllərə görə beynəlxalq mühakiməni labüd edir.

Xocalı soyqırımının tanınması ilə bağlı ilkin mərhələ bu cinayətə görə siyasi qiymətləndirmə prosedurudur. Soyqırıma dünya parlamentləri tərəfindən siyasi qiymət verilməli, daha sonra cinayətin bütün icraçıları, sifarişçiləri və onların yardımçıları barəsində ciddi beynəlxalq axtarış elan edilməlidir.

Qeyd edək ki, bir qayda olaraq, hər bir dövlət öz ərazisində baş verən cinayətlərə görə ədalət mühakiməsini özü həyata keçirir. Lakin beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə bu prinsip bir qədər fərqlidir. Soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlərin təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınaraq, onlara görə beynəlxalq hüquqda universal yurisdiksiya prinsipi müəyyənləşdirilmişdir. Bu prinsipə görə, təkcə cinayətin törədildiyi dövlət yox, digər dövlətlər də beynəlxalq cinayətlərlə bağlı ədalət mühakiməsini həyata keçirə bilərlər. Universal yurisdiksiya prinsipinə əsasən, Azərbaycanda soyqırım cinayəti törətmiş şəxsləri istənilən dövlətin milli məhkəməsi mühakimə etmək səlahiyyətinə malikdir. Biz Xocalı soyqırımının təşkilatçıları və icraçıları barədə axtarış elan etməklə, onları istənilən dövlətin vasitəsilə Azərbaycana gətirə və yaxud elə həmin dövlətin özündə mühakimə edə bilərik. Çünki Xocalıda baş verənlər təkcə Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı deyil, bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş qanlı cinayətdir. 613 nəfər azərbaycanlının qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə qətlə yetirilməsi Xocalıda baş verən faktların beynəlxalq hüquqa əsasən məhz soyqırımı olduğunu təsdiq edir. "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq kimi təcavüzkar niyyətlərinin (animus aggressionis) reallaşdırılması isə erməni millətçilərinin davamlı strateji məqsədlərini təşkil edir.

Xalqımıza qarşı yönəlmiş cinayətlərin faktlar və arqumentlər əsasında ilkin olaraq öz cəmiyyətimizə, sonra isə beynəlxalq ictimaiyyətə mütəmadi olaraq təqdim edilməsi əsas prioritetlərdən hesab olunur. Çünki bu zaman rəsmi dövlət diplomatiyası ilə yanaşı, xalq diplomatiyası da adekvat addımlar ataraq səmərəli nəticənin əldə olunmasına daha real şərait yaradacaq. Strateji hədəfimiz isə tarixi Azərbaycan torpaqları olan Qarabağa və Zəngəzura XIX əsrdən başlayaraq erməni əhalisinin yerləşdirilməsi, demoqrafik vəziyyətin zorla dəyişdirilməsi, 1918, 1992-ci illərdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilən soyqırımlar, 1920-ci ildə Zəngəzurun Ermənistanı verilməsi, 1948-1953-cü illərdə, 1988-ci ildə yüz minlərlə azərbaycanlının indiki Ermənistan ərazisindəki yurdlarından deportasiya olunması, Xocalı soyqırımı və bu gün də davam edən təcavüz cinayətinə görə vahid Beynəlxalq Hərbi Tribunal formalaşdırılması tələbi ilə çıxış etməklə ədalət mühakiməsinin reallaşdırılmasıdır.

Ədalət mühakiməsinin reallaşması isə baş verən cinayətlərə kompleks yanaşmanı zəruri edir. Bunun üçün ilk öncə təcavüz cinayətinin hüquqi məzmununa qısaca nəzər salaq. Bu, sırf ərazi bütövlüyü, suverenlik və siyasi müstəqilliyə qarşı silahlı gücün tətbiqi ilə əlaqədar törədilən beynəlxalq cinayətdir. Bu cinayəti sübut etmək ona görə bir qədər çətindir ki, burda iki subyekt arasında beynəlxalq hüququn ərazi bütövlüyü və özünümüəyyənətmə prinsipləri toqquşur, milli azadlıq hərəkatları və separatçı rejimlərin müəyyən edilməsi mübahisə yaradır və beynəlxalq aləmi buna inandırmaq bir az çətin olur. Təcavüz bu tərkibi yaradan hərəkatların fasiləsiz törədilməsilə xarakterizə olunaraq, konkret mürəkkəb cinayətlərin uzanan cinayət növünə aid edilir. Çünki belə əməli törədən subyekt hər an onu törətməkdə davam edir və bu, onda təcavüzkar meyllərlə bağlı olur. Ermənistan dövləti və onun rəhbər şəxslərinin 1988-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan ərazilərində kriminogenlik xarakterinə malik olan, bu gün də davam edən və onların təcavüzkar meylləri ilə sıx bağlı olan əməlləri beynəlxalq və milli qanunvericiliyə görə təcavüz cinayəti kimi tövsif edilir. Uzanan cinayət olmaqla təcavüz dövlət və ya fərd tərəfindən beynəlxalq hüquqla qadağan edilən hərəkatın və ya hərəkətsizliyin edilməsilə başlayır və bu cinayət kriminal vəziyyətə son qoyan hərəkatın edilməsilə bitir. Eyni zamanda, bu yeganə beynəlxalq cinayətdir ki, dünya dövlətləri onun anlayışının müəyyən olunması, cəzalandırılması, qarşısının alınması, mühakimə olunması haqqında qarşılıqlı razılıq ifadə edən imperativ beynəlxalq konvensiya qəbul etməmişdir. Təcavüz cinayəti ona görə daha çox kriminallığı ilə diqqəti cəlb edir ki, digər cinayətlər, məsələn, soyqırımı, müharibə cinayətləri, terrorizm, deportasiya, insanlıq əleyhinə cinayətlər dövlətin ərazisinə edilən birbaşa və dolaylı təcavüzlə əlaqədar olaraq başlayır.

Soyqırma isə 1948-ci ildə qəbul olunan və 1951-ci ildə qüvvəyə minmiş "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya"da anlayış verilir. Konvensiyanın 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, soyqırım cinayəti hər hansı bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupun bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətilə qrup üzvlərinin öldürülməsi, qrup üzvlərinə ciddi bədən xəsarəti və ya əqli pozğunluq yetirilməsi, qrupun fiziki məhvinə yönəlmiş həyat şəraitinin yaradılması qrup içərisində doğumun qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər, zorla uşaqların bir qrupdan digər qrupa verilməsidir. Onu da qeyd edək ki, soyqırım cinayətinə görə bu konvensiya ilə ilk dəfə beynəlxalq fərdi cinayət məsuliyyəti təsbit olunmuşdur. Arqumentlər bizə əsas verir ki, müxtəlif vaxtlarda azərbaycanlılara qarşı törədilən yuxarıda adlarını sadaladığımız beynəlxalq cinayətlərə görə konkret iddialarla çıxış edək. Çünki bu faktlar bütün beynəlxalq sənədlərin tələblərini kobudcasına pozan və orada nəzərdə tutulan cinayət tərkiblərinə uyğun gələn, xarici ölkə parlamentlərində tanınacaq kifayət qədər detallar, video, audio və mətbu materialları özündə əks etdirir. Biz bu cəbhədə Azərbaycan və Türkiyə olaraq birgə çıxış edirik və etməliyik. Zamanından, tarixi şəraitindən asılı olmayaraq bütün baş verən cinayətlərə kompleks yanaşma tələb olunur.

XX əsr soyqırımları ilə bağlı fəaliyyətimizi praktik-hüquqi müstəviyə keçirməliyik. Bunun üçün birincisi, Ermənistan tərəfindən törədilən bu cinayət hərəkətləri cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, dünya parlamentləri tərəfindən soyqırım cinayəti kimi tanınmalı, hadisələrə düzgün siyasi qiymət verilməli və cinayət məsuliyyəti məsələsi olduqca kəskin şəkildə qoyulmalıdır. Çünki törədilən soyqırımlar millətimizə qarşı siyasi cəhətdən bəraət qazandırılması mümkün olmayan cinayətlərdir. Bu prosesin uğurlu sonluğu üçün hazırda həm siyasi şərait, həm də konkret təşəbbüslər mövcuddur. İkincisi, törədilən soyqırımı, müharibə cinayətləri və təcavüz elementlərinin olduğu tarixi sənədlər, foto, audio və video faktların təkə Azərbaycan KİV-də deyil, həmçinin dünya informasiya məkanında dərc edilməsi və yayımlanması davamlı olmalıdır. Üçüncüsü, həmin faktların 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında beynəlxalq Konvensiyanın, 1949-cu il Müharibə qurbanlarının beynəlxalq müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyasının (IV Konvensiya), 1998-ci il Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statutunun və onlarla beynəlxalq müqavilə müddəalarını pozduğu və cinayətin subyektlərinin məhz erməni etnik qrupuna məxsus şəxslər və ya Ermənistan rəsmiləri olduğu iddia edilərək, törədilən cinayət hərəkətlərinin azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmənin əyani sübutu və soyqırımın törədilməsini özündə ehtiva edən zəruri niyyət olduğu xüsusi olaraq bəyan olunmalıdır. Dördüncüsü, cinayətin subyektlərinin hərbi elementlə sıx əlaqəsinin olduğu qeyd edilməli, Dağlıq Qarabağda baş verən cinayətlərlə bağlı ad hoc Hərbi Tribunalın yaradılmasını zərərçəkən tərəf olaraq tələb etməliyik. Hərbi Tribunalın yaradılması ona görə zəruridir ki, Ermənistan dövlət, erməni hərbi cinayətkarlar isə fərd olaraq, törədilən bütün beynəlxalq kriminalların (deportasiya, təcavüz, soyqırımı, terror, müharibə cinayətləri, işgəncə, qanunsuz olaraq işğal olunmuş ərazilərə əhali köçürülməsi və orada arxeoloji qazıntıların aparılması, mədəni və tarixi abidələrin məhv edilməsi, atəşkəs haqqında müqavilə müddəalarının pozulması və s.) təşkilatçısı, sifarişçisi, yardımçısı və icraçısı kimi çıxış etmişlər və edirlər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin çıxışı. 22 iyul, 2010. <http://www.azertag.com>
2. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. М.: СПАРК. 1999, с. 39-40.
3. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право. СПб: Юрцентр Пресс. 2003, с.
4. www.mfa.gov.az/az/foreign_policy/foreign_policy.shtml
5. <http://www.un.org/law/icc/statute/romefra.htm>

«Qanunçuluq». -2011.-№2.-S.33-36.

Əsrin soyqırım qurbanı – Xocalı

Xocalını əsas hədəf seçməkdə Ermənistanın məqsədi nə idi?

613 nəfər qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 155 uşaq valideynini itirdi...

Qarabağ silsiləsindən növbəti yazımız Xocalı rayonu ilə bağlıdır. Rayonda 1 tibb müəssisəsi, 54 mədəniyyət ocağı fəaliyyət göstərib. Xocalı rayonu 1991-ci il noyabr ayının 26-da Əsgəran rayonu bazasında yaradılıb. Sahəsi 0,97 min kv. km, əhalisi 24417 nəfər (1991-ci il).

Rayonda 1 şəhər, 2 qəsəbə, 50 kənd olub. Ağdam şəhərinin 18, Xankəndi şəhərinin 14 km-liyində, Qarabağ silsiləsində yerləşir. Mərkəzi Xocalı şəhəridir. İqlimi mülayim-istidir.

Coğrafi mövqeyi

Rayonun ərazisi əsasən dağlıqdır. Ən hündür yüksəkliyi Qızqala və Qırxqızdır (2843 m, 2827 m). Dağlıq ərazilər istisna olmaqla, iqlimi mülayim-istidir. Yüksək dağlıq əraziləri subalp və alp çəmənlerdir. Əsas çayları Badara və Qarqardır. Dağ-meşə və dağ-çəmən torpaqları mövcuddur. Ərazinin 40 %-ə qədəri fisdıq, cökə, ağcaqayın, qaraağac və s. ilə zəngindir.

Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olub. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi.

Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 məhsəti türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş bəzi azərbaycanlı ailələri şəhərdə məskunlaşmışılar.

Sonralar erməni tərəfi etiraf etmişdi ki, erməni silahlı dəstələrinin əsas vəzifəsi Xocalı platsdarmının məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, aeroportun ələ keçirilməsi idi.

Tarixi və mədəniyyət abidələri

Xocalı ərazisi ən qədim memarlıq və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Memarlıq abidələrindən türbə (XIV əsr), dairəvi türbə (1356-1357-ci illər), ətrafında son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan çölü və s. var.

Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid edilən dəfn abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılıb. Həmçinin burada arxitektura abidələr - dairəvi qəbr (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardı. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılıb. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarının (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılıb.

XIX əsrdə aşkar edilmiş, daş qutu və kurqanlardan ibarət olan Xocalı qəbiristanlığı son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə. VIII-VII əsrlər) aid arxeoloji abidədir. Burada müxtəlif tipli saxsı qablar, silahlar (qılınc, xəncər, nizə və ox ucluğu, balta-təbərzin), qızıl, tunc, balıqqulağı, əqiq, şüşə, pasta və sairədən hazırlanan bəzək əşyaları, tunc əmək alətləri və at əsləhətləri aşkar edilib. Burada çoxlu sayda "Qoç və yəhər" şəkilli qəbir daşları, müqəddəs ziyarətgahlar - Seyid Cəlalin ocağı, Cahan nənənin ocağı və s. var.

Xocalı şəhəri və Əsgəran qəsəbəsi arasında Qarqar çayının sağ və sol sahillərində XVIII əsrə aid "Əsgəran qalası" mövcuddur. Qalanı Qarabağ xanı Pənahəli xan tikdirib. Qala iki istehkamdan ibarətdir. Sağ sahiləki qala bürüncü ikiqat daş divarlardan ibarətdir. Sol sahiləki qala dördkünc bürclüdür. Divarların qalınlığı 2-3 m-dir. 1810-cu ildə Rusiya ilə İran arasında sülh danışıqları "Əsgəran qalası"nda aparılıb.

Rayonun Kərkicahan qəsəbəsində 3 qəbiristanlıq var. Burada XIV əsrə aid yazıları olan qəbirlər, "Kilsəli" deyilən yerdə Alban kilsəsi, qəbirlər, 800 il əvvələ təsadüf edilən müsəlman qəbiristanlığının qalıqları, Alban pır-ocaqları və s. var.

Rayonun Kosalar kəndi ərazisində "Məhəmməd ağanın otağı" tarixi abidə, "Darılı Piri", "Ələm ağacı" ziyarətgahları və daş qəbirlər var.

Rayonun Meşəli kəndi ərazisində - Meydan yaylağında müqəddəs ziyarətgah "Seyid qəbri" (ermənilər tərəfindən dağıdıldı), "Yeddi kilsə" (Alban kilsəsi) vardı. Bundan əlavə, 4 yerdə alban kilsəsi mövcud idi.

Ermənistanın işğalı nəticəsində Xocalı rayonunun tarixi, mədəni və dini abidələri, şəhər və kəndləri, iqtisadi bazaları və s. dağıdılıb. Xocalı şəhərinin ən qədim tarixi abidələri, qəbiristanlıqlar, Kərkicahan qəsəbəsi,

Kosalar, Cəmili və Meşəli kəndlərindəki qəbiristanlıqlar, dini abidələr, məsələn, Meşəlidəki "Seyid qəbri" və sair, 1 şəhər, 1 qəsəbə, 8 kənd, 2495 yaşayış evi, 31 sənaye obyektı, 15 kənd təsərrüfatı obyektı, 20 təhsil, 14 səhiyyə müəssisəsi, 56 mədəniyyət, 5 rabitə obyektı və s. dağıdılıb.

Erməni işğalçılarına qarşı fədəkarcasına mübarizə aparan 10 nəfər Xocalı rayon sakini Azərbaycan Respublikasının "Milli Qəhrəmanı" adına layiq görülüb (9 nəfəri ölümündən sonra).

Xocalı soyqırımı

Ermənistan Silahlı Qüvvələri, Rusiyanın 366-cı motoratıcı alayının iştirakı ilə Xocalı şəhərini işğal edərkən, etnik azərbaycanlılara qarşı soyqırım baş verib. Bu faciə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı baş vermiş ən dəhşətli hadisələrdən biridir.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, SSRİ dövründən Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliyi ilə Xocalı şəhərini işğal etdi. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam şəhər toplardan və ağır artilleriyadan şiddətli atəşə tutuldu. Nəticədə, fevralın 26-sı səhər saat 5 radələrində Xocalı tam alova büründü. Mühasirəyə alınan şəhərdə qalmış, təqribən 2500 Xocalı sakini Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etdi. Amma bir günün içində yer üzündən silinən şəhəri tərk edən həmin köməksiz insanların 613 nəfəri düşmən gülləsinə tuş gəlib, qətləmin qurbanı oldu.

Bu soyqırım nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca və qarı olmaqla, 613 nəfər Xocalı sakini qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Düşmən gülləsinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq idi. 1275 xocalılı əsir, 150 nəfər itkin düşdü. Dövlətin və əhalinin əmlakına, 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə, 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vuruldu.

Bu hadisə Azərbaycanda və qardaş Türkiyədə Xocalı soyqırımı kimi anılır. Ermənistanda isə bu əməliyyat "Xocalı döyüşü", "Xocalı hadisəsi" terminləri ilə ifadə olunur. Qərb və dünya mətbuatı "Xocalı qətləmini" (en. "Khojaly Massacre", fr. "Massacre de Khojaly") terminindən istifadə etməyə üstünlük verir.

Xocalı Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə aeroport da Xocalıdaydı. Ermənilərin Xocalıya əsas maraqları da Xocalının bu cür strateji mövqeyə malik olması ilə əlaqədar idi.

İcmalı

Xocalı 1991-cı ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə aparan bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı.

Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvar ayının 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması, vertolyotun içindəki 40 nəfər azərbaycanlının həlak olması nəticəsində şəhərlə hava əlaqəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi də verilmirdi. Xocalılar ancaq öz qəhrəmanlıqları və şəhər müdafiəçilərinin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdular. Şəhərin müdafiəsi avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış, yerli özünümüdafiə dəstəsi, yerli milis qüvvələri və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınıb və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı. Şəhərə hücum toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli zenit toplardan 2 saatlıq atəşdən sonra başlandı. Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından, əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur oldu. Lakin tezliklə aydın oldu ki, bu, məkrli hiylə imiş. Naxçıvan kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısı erməni silahlı dəstələri tərəfindən kəsilib və onlar gülləborana tutulmuşlar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçıvanik düzündə erməni silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edilib.

Bu hadisələr regiona İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin vasitəçilik missiyası ilə səfəri günlərinə təsadüf edib. O, fevralın 25-də Azərbaycanın hakimiyyət rəhbərləri ilə görüşüb və fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistana səfər planlaşdırırdı. Bununla əlaqədar olaraq tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilib. Lakin ermənilər ona məhəl qoymadılar və vədlərinə xilaf çıxdılar.

Oxşar vəziyyət fevralın 12-də Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurasının missiyasının vəziyyətlə tanışlıq və münaqişənin tənzimlənməsi məsələsinin təhlili məqsədilə Qarabağa gəldiyi zaman da baş verib. Missiya sonra Yerevana və Bakıya səfər etməli idi. Məhz fevralın 12-də erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şuşanın Malibəyli və Quşçular kəndləri qarət edilib və yandırılıb, təkə Malibəyлідə 50 nəfər öldürülüb, yaralanıb və əsir götürülüb.

Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə, mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər vertolyotlarla, ağ geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənib insanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də, tərkibində yerli jurnalistlərin də olduğu qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların həlak olduqları yerə çata bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - düzənlik cəsədlərlə dolu idi. İkinci vertolyotun havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunub. Meyitlərin skalplarının götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərin çıxardılması, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilib.

Ramid İBRAHİMOV

Material Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
KİV-in İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun
maliyyə yardımı ilə hazırlanıb.

“Xalq Cəbhəsi”.-2011.-21 dekabr.-N 235.-S.11.

Qarabağın tarixindən və ya ermənilərin Qarabağ iddiası

Tarixi faktlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, XIX əsrə kimi Azərbaycanda bir nəfər də olsun erməni yaşamayıb. Ermənilərin bu ərazidə məskunlaşdırılması birbaşa Rusiyanın siyasi maraqlarına xidmət edir.

XIX əsrdə Şərqi Avropada, eyni zamanda Rusiyada cərəyan edən hadisələr (Rusiya-Türkiyə, Rusiya-İran müharibələri) Azərbaycanın şimal qonşusunun regionda mövqelərinin daha da zəifləməsinə gətirib çıxarıb. Təbii ki, Rusiya cənub sərhədində müsəlman və türk ölkəsinin mövcudluğundan narahatlıq keçirməyə bilməzdi və məhz bu səbəbdən Şimali Azərbaycanda ermənilərin məskunlaşdırılması ideyasını reallığa çevirmək planı üzərində düşünülməyə başlayır.

Gülüstən (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrinin bağlanmasından sonra ermənilərin Azərbaycan ərazisinə köçürülməsi kütləvi hal almağa başladı. Türkiyədən 86 min, İrəndən 40 min erməni indiki Ermənistanın ərazisi olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarına köçürüldü. Ermənilərin əsasən Naxçıvan, İrəvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazisində yerləşdirilməsi və həmin ərazidə erməni vilayətinin yaradılmasının nəticəsidir ki, Azərbaycanda parçalanma cəhdləri başladı. 1846-cı ildə erməni villayəti ləğv edilsə də, ermənilərin Azərbaycan ərazilərində məskunlaşdırılma prosesi tarixdə öz mənfəi izini qoydu. Onu da qeyd etmək ki, ermənilərin Qafqazda məskunlaşdırılması müxtəlif dövrlərdə və təbii ki, mərhələli şəkildə həyata keçirilib.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ süni şəkildə aran və dağlıq hissələrinə parçalanmış və Azərbaycan rəhbərliyi Qarabağın dağlıq hissəsində sonradan məskunlaşmış ermənilərə muxtariyyət statusu verməyə məcbur edilmişdi. Bu addım Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların rəyi nəzərə alınmadan, onların hüquqları kobudcasına tapdalanaraq atılmışdı.

1920-1923-cü illərdə məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən proseslər nəticəsində keçmiş Qarabağ xanlığının tərkibinə daxil olan Azərbaycan torpaqları tarixi-coğrafi vahidliyini itirdi. Təhlil göstərir ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisi real tarixi əks etdirən elmi-coğrafi prinsiplər əsasında deyil, xüsusi məqsəd güdən volyuntarist yanaşma əsasında formalaşdırılıb, yəni o, erməni yaşayış məskənlərinin üstün olduğu lokal əraziləri muxtar qurum adı altında birləşdirmək yolu ilə təşkil olunub. Bu faktlar Azərbaycanın Qarabağ torpağına köçürülüb gətirilmiş ermənilərin özgə torpaqlarında özlərinə dövlət yaratmaq hiyləsinin anatomiyasını özündə çox aydın şəkildə əks etdirir. Bir zamanlar ermənilər vaxtilə köçüb gəldikləri Qərbi Azərbaycanda - İrəvan xanlığının ərazisində də belə etmişdilər, indi Qarabağda da bu hiyləni işlətmək niyyətindədirlər.

Xocalının yaranma tarixindən

Xocalının bir rayon olaraq mövcudluğu 1991-ci ilə təsadüf edir. 0,97 min kv. km sahəsi, 24417 nəfər əhalisi olub. Azərbaycanlılar 12194 nəfər (2004-cü il), qeyriləri 12223 nəfərdir. Rayon 1 şəhər, 2 qəsəbə, 50 kənddən ibarət olub. Mərkəzi Xocalı şəhəridir. Ağdam şəhərinin 18, Xankəndi şəhərinin 14 km-liyində, Qarabağ silsiləsində yerləşir.

Rayonun ərazisi dağlıq, ən hündür yüksəkliyi Qızqala və Qırxqızdır (2843 m, 2827 m). Dağlıq ərazilər istisna olmaqla, iqlimi mülayim-istidir. Yüksək dağlıq əraziləri subalp və alp çəmənleridir. Əsas çayları Badara və Qarqardır. Dağ-meşə və dağ-çəmən torpaqları mövcuddur. Ərazinin 40 %-ə qədəri fisdıq, cökə, ağcaqayın, qaraağac və s. ilə zəngindir.

Xocalı ərazisi ən qədim memarlıq və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngindir.

Ermənistanın işğalı nəticəsində Xocalı rayonunun tarixi, mədəni, dini abidələri, şəhər və kəndləri, iqtisadi bazaları yararsız vəziyyətə salınmış, 1 şəhər, 1 qəsəbə, 8 kənd, 2495 yaşayış evi, 31 sənaye obyekt, 15 kənd təsərrüfatı obyekt, 20 təhsil, 14 səhiyyə müəssisəsi. 56 mədəniyyət, 5 rabitə obyekt və s. dağıdılıb.

Bir məqama da xüsusilə diqqət yetirək ki, Qarabağdakı yeganə hava limanı məhz Xocalıdadır. Ermənilərin Xocalıya əsas maraqları da Xocalının bu cür strateji mövqeyə malik olması ilə əlaqədar olub.

Sonralar erməni tərəfi etiraf edib ki, erməni silahlı dəstələrinin əsas vəzifəsi Xocalı plattsdarmının məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, hava limanının ələ keçirilməsi olub.

Xocalı soyqırımını XX əsrin faciəsi kimi

Xocalı faciəsi Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı baş vermiş ən dəhşətli hadisələrdən biridir.

... 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri SSRİ dövründən Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini işğal etdi. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam şəhər toplardan və ağır artilleriyadan şiddətli atəşə tutuldu, nəticədə fevralın 26-ı səhər saat 5 radələrində Xocalı tam alova büründü. Mühasirəyə alınan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər xocalılı Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etsə də onlardan 613 nəfəri düşmən gülləsinə tuş gələrək qətlə qurbanı oldu.

Ümumiyyətlə isə Xocalı soyqırımını nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Onu da qeyd etmək ki, düşmən

gülləsinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq olub. 1275 Xocalı sakini əsir, 150 nəfəri itkin düşmüş, dövlətin və əhalinin əmlakına 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vuruldu.

Haşiyə: Xocalı hadisəsi Azərbaycanda və qardaş Türkiyədə "Xocalı soyqırımı", "Xocalı faciəsi" kimi anılır. Ermənistanda isə bu əməliyyat "Xocalı döyüşü", "Xocalı hadisəsi" terminləri ilə ifadə olunur. Qərb və dünya mətbuatı "Xocalı qətləmi" (en. "Khojaly Massacre", fr. "Massacre de Khodjaly") terminindən istifadə etməyə üstünlük verir.

Dünya mediasının Xocalı soyqırımına baxışı

XX əsrin dəhşətli faciəsi dünya mətbuatının əsas müzakirə obyektinə çevrildi. Dünya mətbuatı baş verənlərə insanlıq nöqtəyi nəzərindən yanaşaraq haqqı-ədaaləti müdafiəyə qalxmışdı. Həmin ərəfədə dünya mətbuatında gedən yazıların bir qismini diqqətinizə çatdırırıq.

Paris

Krua lEveneman jurnalı (25 fevral 1992-ci il) yazır: "Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyidlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar çoxlu sayda ölənlərin olması barədə xəbər verirlər".

Le Mond qəzeti (14 mart 1992-ci il) yazır: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxarılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu reallıqdır".

Valer aktuel jurnalı (14 mart 1992-ci il) yazır: Bu "muxtar regionda" erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər".

London

Sandi Tayms qəzeti (1 mart 1992-ci il) yazır: "Erməni əsgərləri minlərlə Azərbaycan ailəsini məhv etmişlər".

Fayneşl Tayms qəzeti (9 mart 1992-ci il) yazır: "Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar".

Tayms qəzeti (4 mart 1992-ci il) yazır: "Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır".

Fayneşl Tayms qəzeti (14 mart 1992-ci il) yazır: "General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır".

Moskva

İzvestiya (4 mart 1992-ci il) qəzeti yazır: "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür".

İzvestiya (13 mart 1992-ci il) qəzeti yazır: "Mayor Leonid Kravets: Mən şəxsən tərədə yüzə yaxın meyid gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü".

İngiltərənin "Fant men nyus" teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olub): R.Patrik, "Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz" deyə dünyaya səsənib.

Livanlı kinooperator isə təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir.

Xocalı hadisəsi tarixə yazıldı

Xocalı soyqırımı dəhşətli bir hadisə olaraq tarixə yazıldı. Soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkətləri insan haqlarının kobud pozulması, beynəlxalq hüquqi aktların - Cenevrə konvensiyası, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Saziş, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə məhəl qoyulmamasıdır.

Azərbaycan parlamenti fevralın 26-nı "Xocalı soyqırımı günü" elan edib. Hər il fevralın 26-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad edir. Çox təəssüf ki, Azərbaycan tərəfi üz-üzə gəldiyi dəhşətlərin şokunu yaşadığı bir məqamda düşmən tərəf mətbuat səhifələrində, eyni zamanda həmin ərəfədə yayınlanan kitablarda törətdikləri əməlləri zövqverici bir şəkildə şərh etmişlər. Aşadığıdakılar buna canlı misal olaraq göstərilə bilər.

Zori Balayan. Ruhumuzun dirçəlişi "Vanadzor" nəşriyyatı, 1996, səh. 260-262

David Xerdiyan. Xaç uğrunda Livan, "Şərq" mətbəəsi, səh. 26

David Xerdiyan. Xaç uğrunda Livan, "Şərq" mətbəəsi, səh.62-63

Qarabağ müharibəsi zamanı törədilən Xocalı qətliamı yaxın tarixi yaddaşımızın ən qanlı səhifəsini yazdı. Bu fakt bir daha ermənilərin türkün düşməni olduğunu, onların heç vaxt yaxşı qonşu, dost olmadıqlarını ortaya qoyur. Xocalı soyqırımını Azərbaycan tarixinə ən dəhşətli və faciəli səhifələrdən biri kimi daxil oldu. Bir daha qeyd edirik ki, xalqımız son 150 il ərzində erməni millətçi-şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırım siyasətinə məruz qalmışdır. XX əsrin faciəsi olan Xocalı soyqırımını bu aqressiv və cinayətkar erməni siyasətinin nəticəsidir. XX əsrin sonunda baş vermiş bu faciə təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir. Xocalı soyqırımını əsrin Xatın, Xirosima, Naqasaki və Sonqmi kimi dəhşətli faciələri ilə bir sırada dayanır. Əslində Xocalı hədəf olaraq seçilmişdi. O zaman gəlin görək, ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədi nə idi? Bu bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək məqsədi daşıyırdı. Çünki Xocalı elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının kromlexləri, dolmenləri, siklopları, kurqanları və digər abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsiylə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır.

Tarixi faktlara istinadən hazırladı: Ulduzə QARAQIZI

Azərbaycan Mətbuat Şurası ilə "Akkord" Sənaye Tikinti İnvestisiya Korporasiyasının Qarabağ mövzusu və Xocalı soyqırımını ilə bağlı keçirdiyi yazı və publisistik məqalələrin müsabiqəsinə təqdim olunur

“Ekspress”.-2012.-4-6 fevral.-№20.-S.7.

Xocalı soyqırımı - insanlığa, bəşəriyyətə, humanizmə qəsd

Beynəlxalq konvensiyalara əsasən bu qətləmədə birbaşa iştirak edən Ermənistanın dövlət rəhbərləri cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək cəzalandırılmalıdırlar

B əsər tarixinin ən qanlı faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımı XX əsrdə erməni şovinizminin mahiyyətinin aşkara çıxmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hətta adi müharibə qanunlarına belə riayət etməyən, yaşından asılı olmayaraq əliyalın, silahsız və köməksiz insanları vəhşicəsinə qətlə yetirən o dövrün imperiya qoşunu ilə erməni silahlılarının əsl məqsədi Azərbaycan xalqını mənəvi cəhətdən sındırmaq, onun döyüş ruhunu öldürmək idi. Çünki Xocalı, sadəcə, bir döyüş anı, döyüş meydanı deyildi. Xocalı döyüş meydanından daha fərqli məqamları da özündə əks etdirirdi.

XX əsrin Xocalı faciəsindən əvvəl dünyada bir neçə yaşayış məntəqəsi eyni aqibəti yaşayıb, eyni dəst-xətlə yer üzündən silinib və sakinləri məhv edilib. Bunlardan biri Belarusun Xatın kəndidir ki, 1941-ci ildə faşistlər bu yaşayış məntəqəsini tamamilə yandırıb, dinc sakinləri vəhşicəsinə məhv ediblər. ABŞ-Vyetnam müharibəsi zamanı Sonqmi kəndinin sakinlərini də, guya partizanlara dəstək verdikləri üçün böyükdən-kiçiyə qədər bütünlüklə qırıblar. Amma bu faciələr də Xocalı soyqırımı ilə müqayisə oluna bilməz. Xocalı soyqırımı miqyasına və böyüklüyünə görə, onlardan daha dəhşətli, daha müdhişdir. Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev bu faciə haqqında öz fikirlərini bu cür ifadə edib: "Bu amansız və qəddar soyqırımı aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu".

...Əslində, Xocalı soyqırımını bir gecədə baş verən faciə kimi qələmə vermək olmaz. Ermənilər bu faciəyə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlamamışdan öncə hazırlayırdı. Onlar Qarabağın digər ərazilərində də bu cür qətləmələr törətməyə çalışsalar da, ən dəhşətli soyqırımı faktı Xocalıda həyata keçirildi. Xocalı faciəsinə gedən yolun başlanğıcı isə 1988-ci ilə, yəni Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin artıq açıq müstəviyə çıxdığı dövrə təsadüf edirdi. Elə həmin vaxtdan Xocalı soyqırımının əsası qoyulmuşdu. Daşnakların bu məkirli fəaliyyətlərini o dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi ya görmürdü, ya da qəsdən özünü görməməzliyə vururdu.

***

Tarixən Azərbaycan torpaqlarına göz dikən ermənilər 1985-ci ildə SSRİ-də ermənipərəst M.S.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə yenidən məkirli planlarını həyata keçirməyə başladılar. Amma həmin dövrdə də onlar öz planlarını həyata keçirə bilmirdilər. O illərdə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyev ermənilərə və onların himayədarı olan Qorbaçova Azərbaycanla bağlı planlarının reallaşmasına, o cümlədən, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin törədilməsinə imkan vermirdi, ermənilərin planlarının qarşısını alırdı. Elə bu səbəbdən həm ermənilər, həm də onların mərkəzi hakimiyyətdə olan himayədarları Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti adlanan bu qədim Azərbaycan bölgəsilə bağlı məkirli planlarını həyata keçirmək üçün M.Qorbaçovun təzyiqi ilə Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmasına nail oldular. Təsədüfi deyil ki, ümummilli lider Siyasi Bürodan gedəndən sonra - 1987-ci ilin noyabrında erməni akademik A.Aqanbekyan Parisdə Fransa qəzetinə müsahibəsində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ilə bağlı SSRİ rəhbərliyinə təklif verdiklərini açıqladı. Elə həmin vaxtlar erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" gizli fəaliyyətlərinə son qoyaraq açıq şəkildə niyyətlərini bəyan etməyə, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səsləndirməyə başladılar. Bunun nəticəsi olaraq ermənilər tərəfindən "Miatsum" adlanan hərəkət də formalaşdırıldı. Bütün bunlar 1988-ci ilin fevralından etibarən, hadisələrin daha gərgin və aqressiv məcrada inkişafı ilə nəticələndi. Ermənilər SSRİ təhlükəsizlik orqanlarının əli ilə Azərbaycanın bir sıra bölgələrində iğtişaşlar törətdilər. Onlar bundan əvvəl isə Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları öz dədə-baba yurdlarından deportasiya etməyə başlamışdılar. 1988-ci ildə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovuldu, bununla da, Ermənistan monoetnik dövlətə çevrildi.

***

Qarabağ müharibəsində M.Qorbaçovun aşkar şəkildə ermənilərə yardım etməsi gizli fakt deyil. Hətta törədilən qətlərdə iştirak etmiş sovet və erməni hərbiçilərinin adı açıq şəkildə bəyan edilir. Onlardan bəziləri (məsələn, Ermənistanın keçmiş prezidenti Robert Kəçəryan, hazırkı prezident Serj Sarkisyan, bu ölkənin

müdafiə naziri Seyran Ohanyan) bu qətiyyətlərdə iştirak etdiklərini etiraf ediblər. Xatırladaq ki, bu soyqırımının planlı şəkildə həyata keçirilməsində Kremlin rolu olduqca böyük idi. 200 il idi ki, imperiya çaynağından xilas ola bilməyən Azərbaycan, demək olar ki, sovet şərqsünasları tərəfindən tam şəkildə tədqiq edilmişdi. Bu tədqiqatın əsas ruhu isə üzde görüldüyü kimi, tarixi-siyasi məqamlar deyildi. SSRİ-nin "beyin" institutları imperiya tabeçiliyində olan xalqların xüsusiyyətini, xarakterini tədqiq edirdi. Bu cəhətdən onlar dərk edirdilər ki, yüksək döyüş ruhuna malik Azərbaycan xalqı ilə səngərdə üz-üzə gəlmək o qədər də arzuolunan hal deyil. Hətta nəzərə almaq lazımdır ki, erməniləri silah-sursatla tam təmin edən, canlı qüvvə ilə kömək göstərən, üstəlik, Azərbaycanda olan silahı isə zorla əhalidən yığan imperiya başbilənləri o dövrdə Moskvaya "sədaqətini sübut etməyə" çalışan Azərbaycan rəhbərliyi vasitəsilə bütün yollara əl atırdı. Həmin dövrdə Azərbaycan Prezidenti olan Ayaz Mütəllibov hələ də özünü Kommunist Partiyasının sadıq əsgəri kimi aparır və dərk etmirdi ki, o, respublikanın rəhbəri kimi xalqın çətin zamanında onun yanında olmalıdır. Təəssüf ki, imperiyanın çöküşünə baxmayaraq, Moskvanın "zənglərini" həsrətlə gözləyən A.Mütəllibov min bir vasitə ilə, hətta Azərbaycanın döyüş planlarının pozulmasına kömək göstərirdi. Beləliklə, istər xarici, istərsə də daxili təzyiqlər bir istiqamətə yönəlmişdi: bu xalqın döyüş ruhunu öldürüb, məhv etməyə...

1988-ci ildən başlanan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində baş verənlər Azərbaycan xalqında, sözün əsl mənasında, böyük vətənpərvərlik ruhu yaratmışdı. Bu ruh insanların genetik keçmişindən doğan bir hiss idi. Azərbaycan gənclərinin yalnız bir məramı vardı: Vətən uğrunda silaha sarılmaq, torpağı qorumaq, lazım gələrsə bu yolda şəhid olmaq... Amma həmin dövrdə iqtidarla yanaşı, müxalifətdə olan AXC-Müsavat cütüylü də gənclərin bu saf arzusundan, Vətən sevgisindən öz siyasi oyunlarında istifadə etməyə çalışırdı. "Rəhbərlik" etdikləri hərbi birləşmələrdən Bakıda siyasi hadisələrin gedişatında istifadə edən bu insanlar, əslində, ermənilərin işğal faktına özlərinin vəzifə hərislikləri ilə köməklik göstərirdilər. Erməni və sovet hərbi birləşmələrinin hücumlarına məruz qalan rayonların sakinləri isə çətin yollarla, hətta şəxsi vəsaitləri hesabına aldıkları primitiv silahlarla erməni birləşmələrinə qarşı döyüşdə tək qalmışdılar. Müxalifətin təxribatçı ünsürləri isə döyüşən rayonlarda min bir şayiələrlə insanları çaş-baş salır, onları qarşı-qarşıya qoyurdu...

...Belə bir məqamda Xocalı dörd bir tərəfdən düşmən mühasirəsində çətin günlərini yaşayırdı. 1991-cı ilin oktyabrından tam mühasirəyə düşən Xocalıya gedən bütün avtomobil yolları bağlanmışdı. Artıq şəhərlə gediş-gəliş yeganə nəqliyyat vasitəsi kimi helikopterlərlə həyata keçirilirdi. Belə vəziyyət şəhərə özünümüdafiə üçün silah, ərzaq və digər zəruri məhsulların çatdırılmasında ciddi problemlər yaradırdı. Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları da fəaliyyətlərini genişləndirirdi. Bunun nəticəsi olaraq 1991-ci ilin sentyabrında "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adlanan qondarma-separatçı rejimin yaradıldığı bildirildi. Həmin il noyabr ayının 26-da isə Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin statusunun ləğv olunduğunu bəyan etdi.

Xocalı isə hələ də müqavimət göstərirdi. Döyüşən insanlar arasında bu şəhərdən olmayan cəmi 16 şəxs vardı. Bu, o demək idi ki, xocalılılar düşmən qarşısına yalnız öz qüvvələri ilə çıxırdılar. Dövlətdən bir kömək gəlmirdi. Hətta Xocalı o zaman döyüş gedən digər kəndlərin belə köməyinə gedirdi. Belə ki, ermənilər azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum edəndə Xankəndi və erməni silahlılarının yerləşdiyi digər məntəqələr də Xocalıdan atəşə tutulur və düşmənin öz niyyətini həyata keçirməsinə maneələr yaradırdı. Lakin Xocalıya və Qarabağın düşmən hücumuna məruz qalan digər bölgələrinə o vaxtkı Azərbaycan iqtidarı tərəfindən lazımı yardımlar edilməməsi və hakimiyyət uğrunda gedən savaşlar ermənilərin öz niyyətini daha asan reallaşdırmağa imkan verirdi. Məhz bunun nəticəsində 1992-ci il yanvarın 10-da ermənilər Axullu kəndini zəbt edə bildilər. Elə həmin ilin fevralında Malibəyli və Quşçular kəndləri hücumu məruz qaldılar. Xankəndidə yerləşən keçmiş SSRİ-yə məxsus 366-cı alayın bilavasitə köməyi ilə bu kəndlər də ermənilər tərəfindən işğal olundu. Malibəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra Dağlıq Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlı yenə də 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabıt heyəti, eləcə də, müxtəlif xarici ölkələrdən gətirilmiş mızdı döyüşçülər hesabına ermənilərin əlinə keçdi. Kənd əhalisi vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Artıq 1992-ci il fevralın 18-də Xocalı istiqamətində olan yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmişdi, döyüş üçün əlverişli olan yüksək mövqelər ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. İndi ermənilər üçün əsas hədəf XOCALI idi.

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda əsas məqsədi bir tərəfdən, Qarabağın dağlıq hissəsində əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli ərazidə maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu olmayan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları həm də daha uzağa hesablanmış məqsəd güdürdülər. Onların əsas niyyəti Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Düzdür, buna nail ola bilməsələr də, ermənilər 366-cı alayın köməyi ilə tarixin ən dəhşətli qanlı səhifələrindən birini yazdılar...

...Ölkə rəhbərliyinin səriştəsizliyi və yaranmış şərait ermənilərin Xocalı ilə bağlı planlarının daha tez həyata keçməsinə təkan verirdi. Fevralın 25-də Xocalı daha ağır artilleriya və digər hərbi texnikadan atəşə tutulmağa başladı. Bu işdə yenə də 366-cı alayın texnikasından geniş istifadə olundu. Ümumiyyətlə, bu alay Xocalı ilə yanaşı, Azərbaycanın digər kəndlərinin də işğalında dəfələrlə iştirak edib. Bunun əsas səbəblərindən biri də

alayda xeyli sayda erməninin olması idi. Yeri gəlmişkən, 366-cı alaydan Xocalıya edilən hücumda rəhbərlik edən şəxslərdən biri də Ermənistanın indiki müdafiə naziri Seyran Muşeqoviç Ohanyan idi. Məhz onun komandanlığı altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3-cü batalyon, 1 sayılı batalyonun qərargah rəisi Valeri İsayeviç Çitçyan və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və gizir Xocalıya hücumda iştirak etmişlər...

...Bu soyqırımında 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən, 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca bir gecədə amansızlıqla qətlə yetirildi. Erməni-rus birləşmələri 487 nəfəri ağır xəsarətlərə məruz qoydu, 1275 nəfəri isə girov götürdü. Ermənilər qaniçənlikdə vaxtilə dünyanı lərzəyə salmış faşizmi də geridə qoyduqlarını nümayiş etdirdilər. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyaları ayaq altına atan daşnaklar insanları qətlə yetirmək məqsədilə ən qəddar üsullara əl atdılar. Şahidlərin təsdiqlədiyinə görə, həmin gecə onlarca qadın, 2 yaşından 15 yaşınadək olan uşaqlar, ahıl qocalar güllələnib, insanların başlarının dərisi soyulub, müxtəlif əzaları kəsilib, gözləri çıxarılıb, hamilə qadınların qarınları yarılıb, adamlar diri-diri torpağa basdırılıb və ya yandırılıb. Güllə yarasından ölməyənlərin başlarına sonradan güllə vurulub, meyitlər zorakılığa məruz qalıb...

***

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymət verildi. 1996-cı il fevralın 24-də xocalılılarla görüşən ulu öndər Xocalı faciəsinin xalqımızın qəhrəmanlıq tarixində xüsusi yeri olduğunu vurğuladı: "Bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətinin nümunəsidir, ikinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır, vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür... Əgər Xocalı faciəsi bir tərəfdən erməni işğalçılarının vəhşiliyinin nəticəsi olubsa, ikinci tərəfdən bizim dövlət orqanlarının, o vaxt respublikaya rəhbərlik edən səlahiyyətli şəxslərin cinayətkarlığı, hətta deyərdim, xəyanətkarlığı nəticəsində olubdur. Ona görə də, biz bu soyqırımını pisləməliyik, ermənilərin bu vəhşiliyini dünyaya göstərməliyik, onları bir vəhşi kimi ifşa etməklə yanaşı, eyni zamanda, özümüzlə etdiyimiz cinayəti, xəyanəti də aşkar etməliyik".

Ümummillə liderimizin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də "Xocalı Soyqırımı Günü Haqqında" xüsusi qərar qəbul etdi. Sənəddə hadisənin baş vermə səbəbləri, günahkarlar təfsilatı ilə açıqlandı. Eyni zamanda, Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni qəsbkarlarının beynəlxalq müstəvidə ifşası mühüm vəzifələr kimi önə çəkildi. Ümummillə liderimizin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi ehtiramla yad edilir...

Son illərdə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanınması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görüldü, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunub, Xocalı soyqırımı ilə bağlı müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar öz mövqeyini açıqlayıb. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər nəticəsində bu gün bir sıra Avropa ölkələri Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətlərlə tanış olub. Bu istiqamətdə ulu öndərimizin adını daşıyan Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri yetərincədir. Məhz Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri, ölkəmizin birinci xanımı, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə bir sıra ölkələrin paytaxtında Xocalı soyqırımı ilə bağlı tədbirlər keçirilib. İslam Konfransı Təşkilatı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, fondun Rusiya nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə elan edilən "Xocalıya ədalət" kampaniyasının köməyi ilə Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə çatdırılır...

***

"Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması" haqqında Konvensiyaya əsasən, Xocalı soyqırımını törədənlər cəzalandırılmalıdır. Beynəlxalq səviyyədə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını özündə ehtiva edən, bəşəriyyətin, insanlığın hüquqlarının nizamlanmasında əsas istinad mərkəzi sayılan həmin sənəddə əksini tapan müddəalara görə, bir dövlət digərinə qarşı beynəlxalq qanunlar əsasında qadağan olunmuş hərəkətləri edə bilməz. Amma bunlara baxmayaraq, Ermənistan bandokratiyasının rəhbərləri Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan, Seyran Ohanyan kimilər azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədiblər. Təəssüflər olsun ki, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yürütdüyü etnik təmizləmə siyasətinin nəticəsi olan Xocalı soyqırımı hələ də beynəlxalq səviyyədə layiq olduğu siyasi-hüquqi qiymətini almayıb. 9 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş

Assambleyasının 260 (III) A Qətnaməsi ilə qəbul olunmuş "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması" haqqında Konvensiyaya əsasən, söyləmək olar ki, azərbaycanlılara qarşı erməni-sovet birləşmələri tərəfindən törədilmiş soyqırımı bəşəriyyətə qarşı cinayətdir və soyqırımı törədənlər cəzalandırılmalıdır. Konvensiyada bildirilir ki, soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Konvensiyanın hər bir maddəsindən məlum olur ki, genosid siyasətini törətmiş şəxslərin mühakiməsi və cəzalandırılması qaçılmazdır. Cinayətin tərkib hissəsinə nəinki onun törədilməsi, həmçinin genosidin törədilməsi məqsədilə birgə planın hazırlanması, genosidin törədilməsinə təhrik edilmə, genosidin törədilməsinə cəhd və onun törədilməsində iştirak da daxildir. Bu baxımdan qeyd etmək vacibdir ki, Xocalı soyqırımını törədən cinayətkarlar gec-tez beynəlxalq hüquq qarşısında cavab verəcəklər.

Ənvər SEYİDOV,
hakim, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
professor

“Xalq qəzeti”.-2012.-7 fevral.-N 29.-S.5.

Tarixin ən dəhşətli qətləmi

Xocalı soyqırımı - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələrinin törətdiyi dəhşətli soyqırımı bu millətin dünyada ən qəddar, ən zalım olduğunu bir daha təsdiqlədi. Həmin gün ermənilər SSRİ dövründən Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini işğal etdilər.

Bir günün içərisində şəhər yerlə yeksan edildi, dinc əhali amansızcasına qətlə yetirildi. Fevralın 26-sı səhər saat 5 radələrində Xocalı tam alova büründü. Mühəsirəyə alınan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etdi. Onlardan 613-ü düşmən gülləsinə tuş gəlib qətləmin qurbanı oldu. Bu soyqırımı nəticəsində 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Düşmən gülləsinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq idi. 1275 xocalılı əsir, 150 xocalılı itkin düşdü. Dövlətin və əhalinin əmlakına 1992-ci il aprelin 1-nə olan qiymətlərlə 5 milyard rubl dəyərində ziyan vuruldu. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 kilometr cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə aeroport da Xocalıda idi. Ermənilərin Xocalıya hücumunun əsas səbəbi də bu şəhərin belə bir strateji mövqedə yerləşməsi ilə əlaqədar idi. Bununla yanaşı, Xocalı azərbaycanlıların tarixən məskunlaşdığı yerdə və qədim tarixi abidələr indiyə qədər qalmaqdadır. Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid dəfn abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılmışdır. Həmçinin burada arxitektura abidələri - dairəvi qəbr (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılmışdır. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerinin (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır. Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb vardı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa olunduğu ilk illərdə ölkədə yaranmış özbaşınalıq, anarxiya və hakimiyyətsizlik onsuz da ağır olan vəziyyəti daha da dərinləşdirirdi. Bundan istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri torpaqlarımızı ələ keçirir, soydaşlarımızı vəhşicəsinə qətlə yetirirdilər. Hakimiyyəti əlində saxlamaq istəyən o vaxtkı iqtidar bütün bunları ört-basdır edir, əsl həqiqəti xalqdan gizlədir. Ermənilərin növbəti hədəfi Xocalı şəhəri idi. Çünki strateji mövqeyinə görə Xocalı böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Ermənistan silahlı qüvvələri bu şəhəri 1991-cı ilin oktyabrından blokadada saxlayırdı. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Həmin günlərdə Azərbaycan silahlı qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi. O vaxt hakimiyyətdə olanlar buna cəhd də etmədi. Onların başı hakimiyyəti saxlamağa qarışmışdı. Hətta meyitlərin götürülməsi belə yaddan çıxmışdı. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər meşələrdə gizlənmiş Xocalı sakinlərinin axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, aqlasıqmaz işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlərin də olduğu qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların qətlə yetirildiyi yerə gedə bildi. Tarixdə analoqu olmayan bu qanlı mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - hər tərəf cəsədlərlə dolu idi. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha dəhşətli vəziyyət müşahidə olundu. Meyidlərin qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərinin çıxardılması, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələri, yandırılma halları aşkar edildi. Bu dəhşətli görüntülər hər bir kəsi vahimələndirmişdi. Hətta erməni jurnalistləri də bu qətləmi qəddarlıq adlandırdılar. Sonralar onlar bunu öz məqalələrində açıq şəkildə etiraf etdilər. Həmin dəhşətli mənzərələri görmüş şahidlərin bəzilərinin yazdıqlarını diqqətə çərdirməyə istərdim.

Jan-İv Yunet, jurnalist, Fransa: "...Biz Xocalı faciəsinin şahidi olduq, yüzlərlə həlak olmuş dinc əhalinin - qadınların, kişilərin, qocaların və Xocalı müdafiəçilərinin meyitlərini gördük. Bizə vertolyot verdilər, biz quş uçuşu hündürlüyündən Xocalı ətrafında nə gördüksə hamısını çəkirdik. Fəqət ermənilər bizim vertolyotu atəşə tutmağa başladılar və biz çəkilişi qurtara bilmədik. Bu dəhşətli mənzərə idi. Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı barədə çox eşitmişəm, lakin ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini öldürərək onları ötüb keçiblər. Biz xəstəxanalarda, vaqonlarda, hətta uşaq bağçaları və məktəblərin binalarında çoxlu yaralı gördük".

V. Belix, "İzvestiya" qəzetinin müxbiri:

"Mən həlak olanların nəşlərini gördükdə özümü itirdim. Çünki yuxuda da belə dəhşətli şeylər görmək olmaz: oyulub çıxarılmış gözlər, kəsilmiş qulaqlar, dərisi soyulmuş kəllələr, kəsilmiş başlar... Təhqirlərin həddi yoxdur".

Leonid Kravets, mayor:

"...Fevralın 26-da mən Stepanakertdən yaralıları aparırdım və geriye Əsgəranın üstündən uçdum. Gözümə aşağıda nəşə bir təhər parlaq ləkələr dəydi. Bir az aşağıya endim və burada mənim bortmexanikim qışqırdı: "Baxın, orada qadınlar və uşaqlar var". Bəli, artıq elə mən özüm də görürdüm, təpənin döşündə səpələnmiş iki yüzə qədər meyit, onların arasında şübhəli adamlar gəzişirdi... Sonra biz uçduq, istədik meyitlərdən götürək. Bizimlə yerli milis kapitanı var idi, adını unutmuşam. O, orada başı parçalanmış öz dördyaşlı oğlunu tapdı və yazıq ağlına itirdi. Bizə atəş açılana qədər götürməyə macal tapdığımız digər uşağın başı kəsilmişdi. Mən hər tərəfdə eybəcər hala salınmış qadın, uşaq, qoca meyitləri gördüm..."

Xocalıda törədilən vəhşiliyi görə, Avropa ermənisi olan jurnalistlərdən biri faciəni olduğu kimi qələmə almışdı: "Xocalıda qətlə yetirdikləri 100 adamı yan-yanıya düzərək körpü yaratdılar. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçərkən, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə basdım. Elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək qana boyandı. Özümü tamamilə itirdim. Bədənim tir-tir titrədi."

Erməni vəhşiliyinin canlı şahidi olmuş, sonra isə Beyrutda məskunlaşan erməni jurnalist Davud Xeyriyan, Hücumçu "The Sake of Cross" ("Xaçın xatiri üçün") adlı kitabında bu sətirləri yazır:

"...Gaflan deyilən və ölümlərin yandırılmasıyla məşğul olan erməni qrupu martın 2-də Xocalının 1 kilometr qərbində bir yerə 100 azərbaycanlı ölüsünü gətirib yığıdı. Sonuncu yük maşınında 10 yaşında bir qız uşağı gördüm. Başından və əlindən yaralı idi. Üzü göyermişdi. Soyuğa, aclığa və yaralarına baxmayaraq, hələ də yaşayırdı. Güclə nəfəs ala bilirdi. Gözlərini ölüm qorxusu qucaqlamışdı. Tigranyan adlı bir əsgər onu o biri cəsədlərin üstünə atdı. Sonra bütün cəsədləri yandırdılar. Mən sanki yanmaqda olan ölü bədənlər arasından bir qışqırıq eşitdim. Edə biləcəyim bir şey yox idi. Mən Şuşaya döndüm. Onlar Xaçın xatiri üçün döyüşə davam etdilər".

Hadisə yerində olmuş İngiltərənin "Fant men nyus" teleşirkətinin jurnalisti R.Patrik yazırdı: "Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz".

Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə Konvensiyasına, həmçinin BMT Baş Assambleyası tərəfindən 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul olunmuş Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin 2,3,5,9 və 17-ci aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir. Silahlı dəstələrin törətdikləri vəhşilik fəvqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi ilə əlaqədar BMT Baş Assambleyasının 1948-ci il dekabrın 14-də qəbul etdiyi Bəyannaməyə tam ziddir.

Xocalı faciəsi bəşəriyyətin ən dəhşətli qətliaamlarındanır. Tarixdə analoqu olmayan bu soyqırımının 14-cü ildönümü ilə əlaqədar Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın müraciətində də bütün bunlar öz əksini tapmışdır. Müraciətdə deyilir: "1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycan xalqının tarixinə qara hərflərlə yazıldı. Düz 14 il əvvəl erməni işğalçıları müasir dünyanın gözü qarşısında Xocalı soyqırımını törətdilər. Həmin gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi şəhərində yerləşən, komanda və şəxsi heyətinin böyük hissəsi ermənilərdən ibarət olan 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikası və hərbiçilərinin köməyi ilə Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər, yerli əhaliyə amansızcasına divan tutdular.

Xatın, Liditsa, Oradur soyqırımları kimi, azğın ermənilərin Xocalı qətliaamı da insanlıq tarixinə düşmüş qanlı olaydır.

Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri bu növbəti kütləvi qırğın 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfərin taleyi isə hələ də məlum deyil.

Bu soyqırımı aktı nəticəsində bir çox ailələr bütünlüklə məhv edilmiş, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Diri adamların dərisi soyulmuş, gözləri çıxarılmış, əsir götürülənlərə isə amansız işgəncələr verilmişdir.

Beynəlxalq hüquqa əsasən, həmin əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə, insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi məhz soyqırımı olduğunu sübut edir. Erməni silahlılarının mülki insanlara qarşı törətdikləri bu vəhşilik və vandalizm aktı bəşəriyyətin əsl soyqırımı kimi tanıdığı faciələrlə eyni səviyyədə qiymətləndirilməlidir.

Dünyanın sülhsevər insanları, sivil dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, beynəlxalq ictimaiyyət bu acı həqiqəti bilməli, insanlığa qarşı törədilən bu cinayət öz hüquqi qiymətini almalıdır. Çünki beynəlxalq hüquqa görə, soyqırım sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməldir və ən ağır beynəlxalq cinayət sayılır. BMT baş məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və 1961-ci ildə qüvvəyə minən soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və təqsirkarların cəzalandırılması haqqında Konvensiyada soyqırımı cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunmuşdur.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin Konvensiyada təsbit edilmiş soyqırımı cinayətini təşkil edən bütün əməllər qeydə alınmışdır. Bu işğalçı ölkənin yürütdüyü terrorçuluq siyasəti uzun illərdir ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir. Halbuki beynəlxalq hüquq normalarına, BMT-nin və ATƏT-in prinsiplərinə görə, dövlətlərin sərhədlərinin toxunulmazlığına hörmət edilməlidir. Ərazi bütövlüyünün və

suverenliyin pozulması isə yolverilməzdir. BMT Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə dörd qətnamə qəbul etsə də, işğalçı Ermənistan bunları hələ də yerinə yetirmir".

Milli Məclisin qərarı ilə hər il fevralın 26-sı "Xocalı soyqırımı günü" elan edilmişdir. Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini yad edir. Bu dəhşətli hadisədən 20 il keçməsinə baxmayaraq, hər birimiz o dəhşətli anları ürək yanğısı ilə yad edir və bu qətləmi törədənlərin, həmçinin təşkilatçılarının qanun qarşısında cavab verəcəklərinə əminik.

Asifə ƏLİYEVƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin
Azərbaycan dili və ədəbiyyatın
tədrisi metodikası kafedrasının
müəllimi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

“Xalq qəzeti”.-2012.-21 fevral.-N 41.-S.4.

Xocalı soyqırımının genosid kimi beynəlxalq hüquqi əsasları

Azərbaycan xalqı artıq iki əsrə yaxındır ki, erməni millətçiləri tərəfindən vaxtaşırı, beynəlxalq hüququn ümumtənzimləşmiş norma və prinsiplərinin, həmçinin əsas insan hüquq və azadlıqlarının kütləvi şəkildə kobud pozulması, işgəncələr və digər qeyri-insani, insan ləyaqətini alçaldan rəftarla müşayiət olunan etnik təmizləməyə və təcavüzə məruz qalmaqdadır.

Tarixi faktları saxtalaşdırmaq, dünyanın “məzlum xalqı” obrazını yaratmaq ermənilərin öz strateji məqsədlərini həyata keçirməkdə zaman-zaman əsas taktiki gedişi olub. Çoxsaylı tarixi sənədlər sübut edir ki, erməni millətçiləri tərəfindən hələ 1905-1907-ci, 1918-1920-ci, 1948-1953-cü illərdə Qafqazda öz tarixi ərazilərində etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinə məruz qalan yüzminlərlə azərbaycanlı kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, öz torpaqlarından deportasiya olunmuşdur.

1988-ci ildən ölkəmizə qarşı başlanan erməni təcavüzü də həmin çirkin siyasətin zorakılıq yolu ilə davamıdır.

Ermənistanın 16 ildən bəri yürütdüyü işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycanın əzəli torpaqlarının 20 faizi zəbt edilmiş, 20 mindən çox soydaşımız həlak olmuş, 50 mindən artıq adam yaralanmış, əlil və şikəst olmuşdur. Bir milyondan artıq həmvətənimiz qaçqına və məcburi köçkünə çevrilmiş, yüzlərlə yaşayış məntəqəmiz, 6 minədək sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 4 mindən çox sosial-mədəni obyekt, o cümlədən 700-ə yaxın məktəb, habelə muzeylər və kitabxanalar dağıdılmış, ölkə iqtisadiyyatına 22 milyard ABŞ dollarından çox ziyan vurulmuşdur.

1988-ci ilin fevralından ermənilərin Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi çağırışları ilə başlanan nümayişlərinə heç bir siyasi qiymət verməyən o vaxt ki SSRİ rəhbərliyi tərəfindən zəruri tədbirlər görülməməsi qısa müddət ərzində Dağlıq Qarabağ ərazisində azərbaycanlıların yaşadıkları əzəli-əbədi yurd yerlərimizin dağıdılıb yandırılması, əhalisinin qətlə yetirilməsi ilə nəticələndi.

İşğalçı hərbi birləşmələr növbəti həmləni müharibənin ön xəttində yerləşən Xocalı şəhərinə yönəltdilər. Düz 20 il bundan əvvəl, fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni təcavüzkarları güclü hərbi texnikanın köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək xalqımıza qarşı genosid törətdilər. Keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayına məxsus çoxsaylı ağır texnika şəhərə yeridilmiş, yaşayış evləri dağıdılmış və yandırılmışdır. Tamamilə əliyalın olan dinc əhali – uşaqlar, qadınlar, qocalar, əlillər amansız zülmə məruz qalmışlar.

Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti genosid – Xocalı soyqırımı 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 azyaşlı uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfərin taleyi isə hələ də məlum deyil. Bu soyqırım aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edilmiş, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, əsir götürülənlərə amansız işgəncə verilmişdir.

Günahsız körpələrin, qadınların, qocaların qətlə yetirildiyi, böyük bir şəhərin yer üzündən silindiği o müdhiş gecədə bəşər tarixində misli görünməyən bir faciə, əsl soyqırım baş vermişdir. Bu zaman soydaşlarımızın əsas insan hüquqları, ən başlıcası isə yaşamaq hüququ kütləvi şəkildə pozulmuşdur.

Bu əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz genosid olduğunu sübut edir. Erməni qəsbkarlarının törətdikləri bu vəhşilik və vandalizm aktı tərəqqipərvər bəşəriyyətin genosid kimi tanıdığı Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə qiymətləndirilməlidir. Dünyanın sülhsevər insanları, sivil dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, dünya ictimaiyyəti bu acı həqiqəti gec-tez bilməli, insanlığa qarşı törədilən bu cinayət öz layiqli qiymətini almalıdır.

Beynəlxalq hüquqa görə genosid (yun. genos – qəbilə, tayfa və lat. caedo – öldürürəm) ən ağır beynəlxalq cinayət olmaqla təcavüz, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, beynəlxalq terrorizm kimi cinayətlərlə yanaşı sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə yönələn cinayətlər qrupuna aid edilir. Beynəlxalq cinayət hüququnda genosid xüsusilə təhlükəli beynəlxalq cinayət kimi dəyərləndirilir. Genosid cinayətinin tərkibi bir sıra beynəlxalq-hüquqi aktlarda müəyyənləşdirilmişdir. Bunların sırasında beynəlxalq cinayət tribunalının Nizamnamələrini xüsusi qeyd etmək istərdim.

Məlum olduğu kimi, konkret tarixi şəraitdə və konkret məkanda baş vermiş hadisələri araşdırmaq və ağır cinayətlər törətmiş şəxsləri mühakimə etmək məqsədilə ad hoc əsasında beynəlxalq tribunallar təsis olunmuşdur. Bundan İkinci Dünya Müharibəsindən sonra yaradılmış Nürnberq və Tokio tribunalları və müvafiq olaraq 1993-cü və 1994-cü illərdə yaradılmış Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarıdır.

Nürnberq və Tokio tribunalları haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, onlar beynəlxalq cinayətlər törətmiş şəxsləri mühakimə etmək üçün təsis olunmuş ilk beynəlxalq məhkəmə orqanları idi. Tribunallar İkinci dünya müharibəsi illərində törədilmiş misilsiz vəhşiliklərə cavab olaraq qalib dövlətlər tərəfindən yaradılmışdı. Tribunalın Nizamnaməsinə əsasən tribunalın yurisdiksiyasına aşağıdakı cinayətlər aid edilmişdir:

– sülh əleyhinə cinayətlər, əsasən də: təcavüzkar müharibənin və ya beynəlxalq müqavilə, saziş və etimadnamələri pozmaqla müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya aparılması və ya yuxarıda sadalanan fəaliyyətin hər hansı birinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş ümumi planda və qəsdlərdə iştirak etmək;

– hərbi cinayətlər, əsasən də, müharibə qanun və ya adətlərini pozmaq. Bu pozuntulara işğal olunmuş ərazinin mülki əhalisinin öldürülməsi, işgəncə verilməsi, qula çevrilməsi və ya başqa məqsədlə aparılması; hərbi əsirlərin və ya dənizdə olan şəxslərin öldürülməsi və ya onlara işgəncə verilməsi; girovların öldürülməsi; ictimai və ya xüsusi mülkiyyətin talanması; şəhər yaxud kəndlərin mənasız olaraq dağıdılması; hərbi zərurətlə əlaqədar olmayan virançılıq və başqa cinayətlər;

– insanlıq əleyhinə cinayətlər, əsasən də, müharibəyə qədər və ya müharibə zamanı mülki əhaliyə qarşı törədilmiş adamöldürmə, işgəncə, qula çevirmə, sürgün və başqa qəddarlıqlar və ya siyasi, irqi və ya dini motivlərə əsasən mülki əhalini təqib etmə.

Nizamnamədə birbaşa genosid termini işlədilməsə də, bu cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Genosid cinayətinin əsas tərkib elementi zəruri niyyətin təşkil etməsi və onun dinc dövrdə törədilə bilməsi da bu əməli digər oxşar beynəlxalq cinayətlərdən, xüsusilə də insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətlərindən fərqləndirir.

Məhz buna görə də, genosid, Yuqoslaviya və Ruanda Tribunalı nizamnamələrində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda və bir sıra digər sənədlərdə ayrıca beynəlxalq cinayət kimi fərqləndirilmişdir. Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində təsbit olunmuş prinsiplər BMT Baş Məclisinin qətnamələrində əsas prinsiplər kimi təsdiq olunmuşdur. Həmin prinsiplər əsasən aşağıdakılardır:

– beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılan hər hansı əməli törətmiş hər bir şəxs ona görə məsuliyyət daşıyır və cəzalandırılmalıdır;

– beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılan hər hansı əmələ görə dövlətdaxili hüquqda cəza nəzərdə tutulmaması həmin əməli törətmiş şəxsi beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyətdən azad etmir;

– beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılan hər-hansı əməli törətmiş hər hansı şəxsin dövlət başçısı və ya hökumətin məsul vəzifəli şəxsi kimi hərəkət etməsi həmin şəxsi beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyətdən azad etmir;

– beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılan hər hansı əməli törətmiş hər-hansı şəxsin hökumət və ya məsul şəxsin əmrini yerinə yetirməklə əlaqədar fəaliyyət göstərməsi onu beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyətdən azad etmir; lakin yüngülləşdirici hal kimi qiymətləndirilə bilər;

– sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər, insanlığa qarşı cinayətlər, hərbi cinayətlər beynəlxalq cinayət kimi cəzalandırılır.

Genosid cinayətinin hüquqi əsasları BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya ilə müəyyən olunmuşdur. Konvensiyanın preambulasında qeyd olunduğu kimi, genosidin bütün tarix boyu bəşəriyyətə böyük itkilər gətirdiyini etiraf edərək, bəşəriyyəti bu mənfur bələdan xilas etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini nəzərə alaraq bu Konvensiya qəbul olunmuşdur. Konvensiyaya görə genosid hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə edilən aşağıdakı hərəkətlərdir:

– bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;

– belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;

– hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud bir qisminin fiziki məhvinə nəzərdə tutan tədbirlərin görülməsi;

– uşaqların zorla bir insan qrupundan alınmış başqasına verilməsi.

Analoji müddəə Yuqoslaviya beynəlxalq cinayət tribunalının Nizamnaməsində (4-cü maddə), Ruanda beynəlxalq cinayət tribunalının Nizamnaməsində (3-cü maddə), Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsinin layihəsində (17-ci maddə), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda (6-cı maddə) və bəzi dövlətlərin cinayət qanunvericiliyində əks olunmuşdur. Belə bir müddəə Azərbaycanın daxili qanunvericiliyində də təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsinə əsasən, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə genosid sayılır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, ermənilər tərəfindən Xocalıda törədilmiş əməllər də, əvvəlcədən düşünülmüş qaydada (yaxındakı kəndlərdə, qaçmaq istəyən əhalini məhv etmək məqsədilə əvvəlcədən pusquların qurulması da bunu sübut edir) məhz azərbaycanlı olduqlarına görə milli qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə bu

qrup üzvlərinin öldürülməsi olmuşdur. Həmçinin Xocalıda uşaqların zorla valideynlərindən alınması faktı da məlumdur. Belə ki, faciə zamanı yüzrlə azərbaycanlı ermənilər tərəfindən girov götürülmüşdür. Uşağı olan girov götürülmüş azərbaycanlılardan isə uşaqları zorla alınmışdır. Uşaqların zorla bir qrupdan alınıb başqa bir qrupa verilməsi genosid cinayətinin obyektiv cəhətini təşkil edən əlamətlərdəndir. Bütün bunlar isə ermənilərin genosid cinayəti törətmələrini bir daha sübut edir.

Konvensiyanın iştirakçı dövlətləri sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edir və onun qarşısını almaq və onun törədilməsinə görə cəzalandırmaq üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər. Konvensiyaya əsasən, genosid, genosid törətmək məqsədilə sui-qəsd, genosidə birbaşa və açıq təhrikçilik, genosidə cəhd, genosiddə iştirak etmək əməlləri cəzalandırılır.

Genosid cinayətinə görə məsuliyyət universal olduğundan bununla bağlı digər dövlətlər də müvafiq tədbirlər görə bilərlər. Belə ki, Konvensiyanın əsasında duran prinsiplər, BMT Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanınmışdır. Konvensiyada qeyd edilir ki, genosid cinayətini törətmiş şəxslər Konstitusiyaya görə məsul şəxs olmasından asılı olmayaraq cəzalandırılmalıdırlar.

Genosidi həyata keçirmiş şəxslərin cəzalandırılması labüddür. Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər genosid cinayəti törətməkdə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Həmin şəxslər ya dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə, yaxud da beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidir.

Genosid cinayəti törətməkdə təqsirli bilinən şəxslərin ekstradisiyasına gəlincə isə, Konvensiyaya əsasən, müqəssirlərin təhvil verilməsinə münasibətdə genosid siyasi cinayət sayılır. Deməli, genosid cinayəti törətmiş şəxslərə sığınacaq hüququ şamil edilmir.

Konvensiyanın 8-ci maddəsinə əsasən, Konvensiyanın hər bir iştirakçısı BMT-nin müvafiq orqanlarına BMT Nizamnaməsinin müddəalarına uyğun olaraq, onun fikrincə genosidin qarşısını almaq və ya kökünü kəsmək üçün lazım olan bütün tədbirlərin görülməsi tələbi ilə müraciət edə bilər. Konvensiyaya görə bu və ya digər dövlətin genosiddə məsuliyyəti barədə mübahisə, tərəflərdən birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 26 noyabr 1968-ci il tarixli, müddətin hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında Konvensiya imkan verir ki, törədilmə vaxtından asılı olmayaraq genosid cinayəti törətmiş məsul şəxslər istənilən vaxt cinayət məsuliyyətinə cəlb olunsunlar.

Belə bir müddəa Azərbaycan Respublikasının daxili qanunvericiliyində də nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə ilə bağlı 75-ci maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və bəşəriyyət əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə bu maddənin müddəaları tətbiq olunmur.

BMT Baş Məclisinin 3 dekabr 1973-cü il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Hərbi cinayətlərdə, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin aşkara çıxarılması, həbs edilməsi, təhvil verilməsi və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlığın prinsipləri”nə müvafiq olaraq, hərbi cinayətlərdə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin məhkəmə təqibinin və cəzalandırılmasının təmin edilməsinə yönəldilmiş beynəlxalq tədbirlərin görülməsinə xüsusi zərurət vardır. Hərbi cinayətlər və bəşəriyyətə qarşı cinayətlər nə vaxt və harada törədilməsindən asılı olmayaraq tədqiq edilməli, belə cinayətləri törətdikləri barəsində dəlillər olan şəxslər isə axtarılmalı, həbs edilməli, məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmalı və müqəssir sayıldıqda cəzalandırılmalıdırlar.

Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, genosid cinayətinə görə məsuliyyətin meydana çıxması üçün bütövlükdə müəyyən qrupun məhv edilməsindən ibarət son nəticə tələb olunmur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz genosid cinayətinin tərkibini təşkil edən əməllərdən birinin və ya bir neçəsinin müəyyən qrupu tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyət ilə törədilməsi genosid kimi qiymətləndirilir.

Qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi barədə müddəa beynəlxalq adət normasına çevrilmişdir və dövlətdaxili hüquqla nəzərdə tutulub-tutulmamasından asılı olmayaraq, ümumqəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət sayılan hər hansı əməl görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi zəruridir.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi Xocalı hadisələrinin genosid kimi tanınması və qiymətləndirilməsi, həmçinin cinayətkarların cəzalandırılması üçün kifayət qədər hüquqi əsas vardır. Ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisi olan etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş əməllər beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət – genosid kimi qiymətləndirilməlidir və beynəlxalq hüquqa əsasən genosid törəmələrin cəzalandırılması onun törədilməsi vaxtından asılı olmayaraq zəruridir. Müvafiq olaraq, azərbaycanlılara qarşı genosid törətmiş (istər cinayətin bilavasitə icraçıları, istərsə də təşkilatçıları) erməni və onların havadarları olan

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

şəxslər, vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq (cinayətkarın dövlət başçısı və ya vəzifəli şəxs qismində çıxış etməsi ona immunitətdən istifadə etmək imkanı vermir) cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli, ya səlahiyyətli dövlətdaxili məhkəmədə, yaxud da beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər. Həmçinin genosid cinayəti törətmiş şəxsləri dəstəkləyən və genosidin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi təşkil etdiyi Ermənistan dövlətinə qarşı da beynəlxalq birlik tərəfindən müxtəlif sanksiyalar tətbiq olunması zərurəti yaranır, həmçinin bu dövlətin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətini doğurur.

Nəcibə MUSTAFAYEVA

O. E. Kutafin adına Moskva Dövlət Hüquq Akademiyasının magistrantı,
Dövlət qulluğunun böyük referenti

“525-ci qəzet”.-2012.-22 fevral.-№31.-S. 2.

Xocalı faciəsi Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir

Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinst- millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliyi ilə "Böyük Ermənistan" ideyasını həyata keçirmək üçün yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiaları irəli sürdülər. SSRİ-nin süqutu ərəfəsində erməni separatçıları Dağlıq Qarabağ bölgəsinə Azərbaycanı ayıraraq Ermənistanla birləşdirməyə nail olmaq üçün min hiyləyə əl atmışlar. Dağlıq Qarabağdan 50 min azərbaycanlı soyqırımı və təcavüzə məruz qalmış, didərgin salınmış, eləcə də 250 min azərbaycanlı tarixən yaşadığı torpaqlardan zorakılıqla deportasiya edilmişdir.

Mono-etnik dövlət yaratmağa nail olan Ermənistan silahlı qüvvələri ona himayədarlıq edən dövlətlərin köməyindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin hüduqlarından kənarda yerləşən və onun ərazisindən 4 dəfə böyük olan Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan bölgələrini işğal etdilər. Bütün bu ərazilər ermənilər tərəfindən etnik təmizləməyə məruz qalmışdır. Belə ki, Ermənistanın ərazi iddiası obyektivi olan Dağlıq Qarabağın 120 min nəfərlik erməni icmasının öz müqəddəratını təyin etmək cəhdi kimi qələmə verdiyi bu proses Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən 1 milyondan çox əhalinin (ümumi əhalinin 15 faizi) öz torpağında qaçqın vəziyyətinə düşməsinə gətirib çıxartdı. XX əsrin sonunda ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımı bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Xocalı faciəsi tarixin yaddaşından heç vaxt silinməyən Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Xolokost kimi dəhşətli faciələrdən heç də geri qalmır. Adı çəkilən hadisələr müharibələr tarixinə dinc əhalinin soyqırımı kimi daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur.

Planlı şəkildə həyata keçirilən bu soyqırımının məhz Xocalıda törədilməsi ermənilərin Azərbaycanın həmin qədim yaşayış məskəni yer üzündən silinməsinə qarşıya məqsəd qoymuşdular. Çünki Xocalı Azərbaycanın qədim dövrlərinə malik olan ərazilərdən biri kimi tarix və mədəniyyət abidələri ilə seçilirdi. Azərbaycanlılardan ibarət 7 min nəfərdən çox əhalisi olan Xocalı (ərazisi: 94 kvadrat kilometr) ermənilər yaşayan kəndlərin əhatəsində ən böyük və qədim yaşayış məskəni olmuşdur. Burada qədim tarixi abidələr müasir dövrə qədər qalmaqda idi. Məlumdur ki, Xocalı yaxınlığında bizim eradan əvvəl XIV-VII əsrə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin nümunələri mövcud idi. 1992-ci ilin fevralında erməni-rus birləşmiş silahlı qüvvələri Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən soyqırımın ən iyrənc mərhələsi olan izi itirmək kimi mənfur hərəkətlərə də əl atmış və Azərbaycan xalqı, eləcə də bəşəriyyət üçün nadir abidələr nümunəsi olan Xocalı abidələrini də dağıtmışlar.

Eyni zamanda, Xocalı şəhəri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində strateji əhəmiyyətli ərazi kimi də erməniləri narahat edirdi. Çünki Xocalı Xankəndindən 10 kilometr cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa və Əsgəran-Xankəndi yollarının arasında yerləşirdi. Şəhərin əhəmiyyətini artıran səbəblərdən biri də Dağlıq Qarabağın yeganə hava limanının məhz burada yerləşməsi idi. Bu səbəbdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin əsas məqsədi Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yoluna nəzarət etmək və Xocalıda yerləşən aeroportu ələ keçirmək idi. Hələ faciədən 4 ay əvvəl, yəni 1991-ci il oktyabrın sonundan şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış və Xocalının mühasirəsi başlanmışdı. Bununla yanaşı, yanvarın 2-dən Xocalıya elektrik enerjisi də kəsilmişdi. Beləliklə, artıq Xocalının Azərbaycanın digər bölgələri ilə bütün əlaqələri kəsilmiş, yalnız yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Ancaq bir neçə ay sonra Xocalı ilə vertolyot əlaqəsi də kəsildi. Belə ki, 1992-ci il yanvarın 28-də Ağdamdan Şuşaya uçan 27137 sayılı Mİ-8 markalı vertolyot şəhərə çatmamış - Xəlfəli kəndinin üzərində Xankəndi tərəfindən raket atəşi nəticəsində partladıldı, içərisində olan 3 nəfər heyət üzvü və 41 sərnişin həlak oldu. Bundan sonra isə Ermənistan ordusu bir-birinin ardınca yuxarı Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan sonuncu yaşayış məntəqələrini də işğal etdilər. 1991-ci ilin sonunda Qarabağın dağlıq hissəsindəki 30-dan çox yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Tuğ, İmarət-Qərvənd, Sırxavənd, Meşəli, Cəmilli, Umudlu, Kərkicahan və s. bu kimi digər strateji əhəmiyyətə malik kəndlərimiz ermənilər tərəfindən yandırıldı, dağıldı və talan edildi. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri Xankəndində yerləşən keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı motoatıcı alayın 10 tankı, 16 zirehli transpartyoru, 9 piyadaların döyüş maşını, 180 nəfər hərbi mütəxəssisi və xeyli canlı qüvvəsi ilə Xocalını

mühasirəyə aldı. Ermənilər ən müasir silahlarla şəhərə hücum edərək Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Çoxsaylı ağır texnika ilə şəhər tamamilə dağıdılmış, yandırılmış və insanlar xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdilər. Onların içərisində başı kəsilən, gözləri çıxarılan, dərisi soyulan, diri-diri yandırılan və ağlasığmaz şəkllə salınanlar çoxluq təşkil edirdi. İstintaq materiallarından məlum olur ki, hücumda rəhbərlik edən və hazırda Ermənistanın müdafiə naziri olan Seyran Ohyananın, eləcə də 366-cı alayın 3-cü batalyonunun komandiri Yevqeniy Nabokixinin komandasında əlavə olaraq 50-dən çox erməni zabiti və gizirləri iştirak etmişlər.

Bu soyqırım nəticəsində, rəsmi rəqəmlərə görə 613 nəfər öldürülmüşdü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdi. 487 nəfər şikəst olmuşdu ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən bu dəhşətli soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız ümummilliyet lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra açıqlanmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdir. Bundan əlavə, azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilmiş soyqırımı ilə əlaqədar ümummilliyet lider Heydər Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı fərmanla 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilmişdir.

2002-ci il fevralın 25-də ümummilliyet lider Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində bu amansız soyqırımına əsl qiymət vermişdir: "Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist- millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir". Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılmışdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər olduqca təqdirəlayiqdir. Belə ki, fond bəşəriyyətin ən qanlı faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl olaraq fəaliyyət göstərir. Fondun dəstəyi və təşkilatçılığı ilə məktəblilər arasında keçirilən "Xocalı - uşaqların gözü ilə" rəsm müsabiqəsinin, əl işlərinin və fotosəkillərin dünyanın aparıcı ölkələrində keçirilən sərgisi beynəlxalq ictimaiyyətdə XX əsrin ən böyük faciəsi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin ildönümü 2010-cu ildə artıq dünyanın 100-dən çox nöqtəsində qeyd olunmuşdur. Soyqırımına həsr olunmuş silsilə tədbirlər fondun hazırladığı təbliğat materialları əsasında həyata keçirilir. Hazırda Heydər Əliyev Fondunun ayrı-ayrı ölkələrdə geniş miqyasda təşkil etdiyi və faciə barədə həqiqətlərin yayılmasına yönəldilmiş anım tədbirləri Rusiya Federasiyasındakı nümayəndəlik tərəfindən İslam Konfransı Təşkilatının (hazırda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı adlanır) Əməkdaşlıq və Dialoq Uğrunda Gənclər Forumu çərçivəsində uğurla davam etdirilir.

2008-ci il mayın 8-də, Şuşa şəhərinin işğalının ildönümündə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət" kampaniyası təsis edilmiş, bu prosesə 2009-cu ilin fevralından start verilmişdir. Hazırda 35-dən çox ölkədə yüzlərlə könüllünün iştirakı ilə davam etdirilən "Xocalıya ədalət" beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyası da bu işə öz töhfəsini verməkdədir. Bu kampaniyanın məqsədi beynəlxalq ictimaiyyəti Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar məlumatlandırmaq, qətlə bəyənəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə və bu qanlı qırğının qurbanlarının xatirəsinin anılmasına nail olmaqdır. Hazırda faciənin mənəvi və siyasi-hüquqi səviyyədə tanınmasına yönəlmiş bu kampaniya dünyanın əksər ölkələrində uğurla həyata keçirilir.

Bu uğurlu kampaniya başlandıqdan az sonra İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı xarici işlər nazirləri tərəfindən Xocalı faciəsini kütləvi qırğın kimi qiymətləndirmək barədə qətnamənin qəbuluna nail olunmuşdur. 2009-cu ilin iyulunda isə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İSESKO arasında imzalanmış anlaşma nəticəsində Xocalı faciəsi haqqında məlumatın İKT ölkələrinin tarix dərsləklərinə salınması barədə razılıq əldə edilmişdir.

Soyqırımın tanınması və qətlə bəyənəlxalq siyasi qiymət verilməsi istiqamətində görülən işlər artıq daha ciddi nəticələr verməkdədir. Belə ki, Xocalı soyqırımının 14-cü, 15-ci və 16-cı ildönümü Moskvada, Almaniya, ABŞ-da, Türkiyədə, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Küveyt və dünyanın bir çox ölkələrində qeyd olunmuşdur. 2005-ci ilin fevralında və 2006-cı il fevralın 23-də, eləcə də 2007-ci ilin fevralında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur.

Artıq Leyla xanım Əliyevanın Xocalı soyqırımının daha geniş miqyasda qeyd olunması təşəbbüsü bir sıra ölkələrdə dövlət səviyyəsində dəstəklənmişdir. 2010-cu il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT Pİ) üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilən və 51 ölkənin parlament heyətləri başçılarının iştirak etdiyi VI sessiyasında forumun təşəbbüsü ilə "İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı arasında əməkdaşlıq haqqında" qətnamə imzalanmışdır. "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində qəbul olunmuş qətnamədə Xocalı faciəsinə "Erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhəlinin kütləvi qətlə bəyənəlxalq" və "İnsanlığa qarşı cinayət"

kimi qiymət verilmişdir. Qətnamədə "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tam dəstək verməyə çağıran bənd də öz əksini tapmışdır. Bu, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsini insanlığa qarşı cinayət kimi tanıyan ilk sənəddir. 2011-ci il yanvarın 19-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin paytaxtı Əbu-Dabidə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı Şurasının XIII sessiyası keçirilmişdir. Sessiyada Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasına dəstək olaraq Xocalı faciəsini insanlığa qarşı törədilmiş kütləvi cinayət kimi tanımağa çağıran Əbu-Dabi Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. İƏT Pİ Şurası üzv dövlətlərinin qəbul etdiyi Qətnamənin 3-cü bəndində deyilir ki, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqına üzv parlamentlər erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Xocalı şəhərində azərbaycanlı dinc əhaliyə qarşı törədilmiş kütləvi qırğını insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanıyır.

2012-ci il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqının üzvü olan dövlətlərin İndoneziyanın Palembang şəhərində keçirilən VII sessiyası "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasını dəstəklədiyini bir daha təsdiq etmişdir. "Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistan Respublikasının təcavüzü" adlı son illər davamlı olaraq qəbul edilən qətnaməyə Forumun təşəbbüsü ilə xüsusi bir bənd də əlavə olunmuşdur. Xocalı faciəsinə həsr edilən bölmədə qeyd olunur: "Konfrans ... üzv ölkələrin parlamentlərini 2012-ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən və soyqırımı xarakteri daşıyan kütləvi qırğını tanımağa çağırır və Xocalı qırğını törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edir". Beynəlxalq hüquqa görə soyqırımı sülh və insanlıq əleyhinə yönələn əməldir və ən ağır cinayət hesab edilir. Bu barədə BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi qəbul edilmiş və 1961-ci ildən qüvvəyə minən "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması" adlı Konvensiyada soyqırımı cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunmuşdur.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit edilmiş soyqırımı cinayətini təşkil edən bütün əməllər azərbaycanlılara qarşı tətbiq olunmuşdur. Bu işğalçı dövlətin yürütdüyü təcavüzkarlıq siyasəti 20 ildən artıqdır ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir. Ona görə də dövlətimiz bu konvensiyanı rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamda deyilir: "Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinist dairələrinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən, insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır".

Elçin ƏHMƏDOV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyası Beynəlxalq münasibətlər və
xarici siyasət kafedrasının
dosenti, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

"Xalq qəzeti".-2012.-23 fevral.-N 43.-S.7.

Bəşər tarixinin dəhşətli faciəsi

Xocalı soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədi Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədən çəkəndirmək və torpaqlarımızı zorla ələ keçirmək olsa da, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirmiş, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimizə naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər etmişdir.

*İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.*

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı qətləmə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı iki əsrdən bəri həyata keçirdiyi etnik təmizləmə, terror və soyqırım siyasətinin davamı, ən qanlı səhifələrindəndir. Xocalı faciəsi Ermənistanın Dağlıq Qarabağ işğal etmək məqsədilə apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırım cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətlilərindəndir. Bəşər tarixinin ən qanlı səhifələrindən olan Xocalı soyqırımından 20 il ötür. Bu dəhşətli faciəni törədənlərin məkrli, hiyləgər xislətini bir daha açıb göstərməyin, tarixin ibrət dərslərindən nəticə çıxarmağın, erməni vandalizmini, Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmağın böyük aktuallıq və önəm kəsb etdiyini nəzərə alaraq tariximizi öyrənmək, öyrətmək və təbliğ etmək, soykökümüzə dönə-dönə qayıtmaq hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcudur.

Xocalıda törədilmiş amansız qətləmə nəinki azərbaycanlılara və türk dünyasına, bütövlükdə bəşəriyyətin mütərəqqi dəyərlərinə, insanlığa və beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş genosid aktı idi. Həmin gün azğınlaşmış erməni quldur birləşmələri keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının bilavasitə iştirakı ilə mühasirəyə aldıkları Xocalı şəhərinə qarşı əvvəlcədən hazırladıqları məkrli planı işə saldılar: 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşağı, 106 qadını, 70 qocanı bir neçə saatin içində milli zəmində amansızlıqla qətlə yetirən, 487 nəfəri ağır xəsarətlərə məruz qoyan, 1275 nəfəri isə girov götürən ermənilər qaniçənlikdə vaxtilə dünyanı lərzəyə salmış faşizmi də geridə qoyduqlarını nümayiş etdirdilər. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyaları ayaq altına atan erməni hərbi birləşmələri insanları qətlə yetirmək məqsədilə ən qəddar üsullara əl atdılar. Şahidlərin təsdiqlədiyinə görə, həmin gecə onlarca qadın, 2 yaşından 15 yaşınadək olan uşaqlar, ahıl qocalar güllələnmiş, insanların başlarının dərisi soyulmuş, müxtəlif əzaları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları yarılmış, adamlar diri-diri torpağa basdırılmış və ya yandırılmışdır. Yaralıların başlarına sonradan güllə vurulmuş, meyitlər zorakılığa məruz qalmışdır.

Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən hissələri ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər. Xocalıdan çıxan əhalinin Naxçıvan kəndi ərazisində pulemyot, avtomat və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi faktı bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin 20 il öncə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərinin kökündə məhz genosid niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır. Genosid cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri şərt sayılır və bu dəhşətli akt hökmən milli, etnik, irqi, dini qruplara qarşı yönəlməlidir. Bu hüquqi müstəvidən yanaşdıqda aydın görünür ki, erməni silahlı birləşmələrinin çirkin niyyəti Xocalı şəhərindəki azərbaycanlıları məhz milli-dini zəmində son nəfərədək qətlə yetirmək olmuşdur. Ermənilər beynəlxalq humanitar hüquqda yolverilməz sayılan soyqırım cinayətinə süürlü, məqsədli şəkildə, bilərəkdən əl atmış, misli görünməmiş qətləmə törətmişlər.

Xalqımız çoxəsrlik tarixində müdhiş bəlalarla üzləşmişdir. XX əsrin müxtəlif dövrlərində bədnam qonşularımız və onların havadarları tərəfindən xalqımıza qarşı kütləvi soyqırım aktları həyata keçirilmiş, əzəli torpaqlarımızın xeyli hissəsini itirmişik. Tarixə nəzər salanda həqiqətlər bir daha göz önünə gəlir. Bu hadisələrin başlanğıcı təxminən iki yüz il bundan əvvələ – 1813-cü və 1928-ci illərdə çar Rusiyası ilə İran arasında bağlanmış Güllüstan və Türkmənçay müqavilələrinin imzalandığı dövrə təsadüf edir. Qədim Azərbaycanın həmin dövrdə 340 min kvadratkilometrə qədər ərazisi İran və Rusiyanın nəzarətinə keçərək bu iki dövlətin arasında bölüşdürüldü. 1828-ci il martın 21-də Rusiya çarı tərəfindən bu ölkə ilə İran arasında sülh bağlanmasına dair manifestə əsasən, işğal olunmuş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının torpaqları Ermənistan ərazilərinin bir hissəsi hesab olunmuşdu. Qondarma Ermənistan dövləti Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yaradıldı, ermənilər məhz Türkmənçay sülh müqaviləsi əldə olunduqdan sonra bir xalq kimi formalaşmağa başladı.

Xaricdən on minlərlə erməni köçürülərək Azərbaycanın İrəvan quberniyasında, Naxçıvanda, Qarabağda, habelə digər bölgələrimizdə yerləşdirilmişdir. Arxiv sənədlərinə əsasən, 1828-1830-cu illərdə Azərbaycan

torpaqlarına İrandan 40 min, Türkiyədən isə 84 min erməni köçürülmüş, beləliklə, bölgə əhalisinin etnik tərkibi məqsədli şəkildə ermənilərin xeyrinə dəyişdirilmişdir. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Qarabağa erməni əhalisinin yerləşdirilməsi, demoqrafik vəziyyətin zorla dəyişdirilməsi, azərbaycanlı əhalini qorxutmaq və qovmaq məqsədi güdən kütləvi qırğınlar, 1920-ci illərdə Zəngəzurun Ermənistanına verilməsi, 1948-1953-cü illərdə yüz minlərlə azərbaycanlının indi Ermənistan adlanan əzəli torpaqlarından köçürülməsi xalqımıza qarşı erməni təcavüzünün qanlı səhifələridir.

Ötən əsrin əvvəllərində yürüdülmən bu mənfur siyasət nəticəsində azərbaycanlılar öz qədim torpaqları olan İrəvan, Göyçə və Zəngəzuru itirmişlər. XX əsrin sonlarında isə erməni işğalçıları Dağlıq Qarabağı və ətraf yeddi rayonu zəbt etmişlər. Tarixi həqiqətdir ki, Azərbaycan xalqı 200 il ərzində erməni millətçi-şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırımı siyasətinə məruz qalmışdır. Onlar tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması yuxarıda vurğulandığı kimi, sovet dövründə də davam etmişdir.

1948-1953-cü illərdə Ermənistandan deportasiya olunan və orada əsasən dağlıq mühütdə yaşamış azərbaycanlılar Azərbaycanın aran zonalarında, Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişlər ki, bu da onların şəraitini dözülməz etmişdir. 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovulmuş, bununla da Ermənistan monoetnik dövlətə çevrilmişdir. 1988-ci ildən Dağlıq Qarabağ ətrafında başlayan hadisələr, erməni ideoloqlarının “dənizdən-dənizə Ermənistan” adlı sərsəm bir ideyasını reallaşdırmaq cəhdi kəndlərin, şəhərlərin dağılması, on minlərlə günahsız insanın ölümü, yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından didərgin düşməsi ilə nəticələndi. Bütün beynəlxalq hüquq normalarını pozan Ermənistan dövləti Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək üçün bütün cinayət və vəhşiliyə hazır olduğunu bir daha nümayiş etdirdi.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, “bu mənfur siyasətin məqsədi azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından qovmaq, bu ərazilərdə “böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq idi. Müəyyən tarixi dövrlərdə bəzi aparıcı dünya dövlətlərinin planlarına uyğun gələn bu siyasəti reallaşdırmaq üçün müntəzən surətdə ideoloji, hərbi və təşkilati xarakterli iş aparılmış, ən müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə edilmişdir”.

Çoxsaylı tarixi sənədlər sübut edir ki, ermənilər tərəfindən hələ 1905-1907-ci, 1918-1920-ci, 1948-1953-cü illərdə Qafqazda – öz tarixi ərazilərində etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinə məruz qalan yüz minlərlə azərbaycanlı kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, öz torpaqlarından zorla deportasiya olunmuşdur. 1988-ci ilin fevralından ölkəmizə qarşı yeni dalğatək başlanan erməni təcavüzü də həmin çirkin siyasətin davamıdır. Ermənistanın iyirmi beş ildən bəri yürütdüyü növbəti işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi zəbt edilmiş, 20 mindən çox soydaşımız həlak olmuş, 50 mindən artıq adam yaralanmış, əlil və şikəst olmuşdur. 1 milyon nəfərdən artıq azərbaycanlı qaçqına və məcburi köçkünə çevrilmiş, ölkə iqtisadiyyatına on milyardlarla ABŞ dollarından çox maddi ziyan vurulmuşdur.

Tarixi abidələri ilə zəngin, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qədim mədəniyyətə, strateji önəmə malik Xocalı erməni vəhşiliyinin növbəti qurbanı oldu. Həmin gecə erməni cəlladları keçmiş sovet ordusunun canlı qüvvə və zirehli texnikasının, ən müasir döyüş silahlarının köməyi ilə Xocalıya daxil olub şəhəri tamamilə yandırdılar. Kərkicahanın, Məlibəylinin, Meşəlinin ardınca tarixdə misli-bərabəri olmayan Xocalı faciəsi baş verdi. Bu faciə XX əsrin Xatın, Sonqmi və Xirosima misibətlərindən də dəhşətli idi. Bu hərəkətləri ilə uzun illərdən bəri gizli müharibəyə hazırlaşan ermənilər Azərbaycan xalqının qənimi olduqlarını bir daha sübut etdilər.

Xocalıda baş verənlərin soyqırımı olduğunu həmin dövrdə bir sıra ölkələrin aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri də təsdiqləmişlər. Bu baxımdan, faciə baş verən gün Xankəndidə ezamiyyətdə olmuş Fransanın “Libardion” qəzetinin əməkdaşı Jul Gen Vaynerin qeydləri xüsusi maraq doğurur. O 25 il ərzində jurnalist kimi müharibələrin getdiyi müxtəlif ölkələrdə olduğunu, lakin Xocalı şəhərindəki kimi dəhşətli və tükürpədicə mənzərələrlə rastlaşmadığını yazmışdır. Jurnalist “Libardion” qəzetində çap etdirdiyi “Erməni terrorizminin canlı şahidi oldum” sərəlvhəli yazıda Xocalıda baş verənlərin qabaqcadan cızılan ssenari olduğunu açıq bəyan etmişdir. Onun fikrincə, bunda məqsəd bütövlükdə bəşəriyyətin gözünü qorxutmaq olmuş, erməni terrorizmi dünyanı məhz bu yolla “ram etməyə” çalışmışdır. Fransalı müxbir Xocalı qətlində iştirak edən erməni terror dəstələrinin necə amansızlıq etdiklərinin canlı şahidi olduğunu yazmışdır. Keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının ermənilərlə birgə Xocalı üzərinə hücumundan bir gün əvvəl Xankəndidə bu alayın ştabında olan Vayner orada rus polkovniki Zaviqarovun əməliyyata ciddi hazırlaşdığını da şahidi olduğunu göstərmişdir: “Hələ Xocalı işğal edilməmişdən bir gün əvvəl 49 azərbaycanlı əsir alınaraq kütləvi şəkildə güllələndi. Batalyon və hərbi hissələrin komandirləri dinc əhalinin məhvinə qərar vermişdilər. Hücumdan bir neçə saat əvvəl 366-cı alayın ştabında 58 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Onların çoxu qadın və uşaqlar idi. Cəsədlərin gömüldüyü quyuların yanında keçmək mümkün deyildi”.

XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı soyqırımının məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəldiyi inkarolunmaz faktdır və bu da ermənilərin qeyri-insani davranışlarının genosid (soyqırımı) kimi tövsifi üçün ciddi hüquqi əsaslar verir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və təqsirkarların cəzalandırılması haqqında” Konvensiyada insanlığa qarşı yönəlmiş bu qeyri-humanist aktın hüquqi əsasları təsbit olunmuşdur. Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq prinsiplərinə məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bununla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair” IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində isə qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda 1000-dən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə də aşkar sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış, Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün ən qəddar üsullara əl atmışlar.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın xahişi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olmuşdur. Ümummilli liderimizin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də Xocalı soyqırımı ilə bağlı xüsusi qərar qəbul etmiş, sənəddə hadisənin başvermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır. Eyni zamanda, Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni qəsbkarlarının beynəlxalq müstəvidə ifşası mühüm vəzifələr kimi önə çəkilmişdir. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır. Bəşəriyyətə qarşı ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Bu günlərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi “Xocalı soyqırımının 20 illiyi ilə əlaqədar” qərar qəbul edib. Qərarda Xocalı şəhərində azərbaycanlıların kütləvi qırğınının soyqırım (genosid) cinayəti kimi qiymətləndirilməsi bir daha təsdiq edilmiş, azərbaycanlıların məruz qaldıqları soyqırım aktları, o cümlədən Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin dünyada daha geniş yayılması, cinayətkarların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması, yalançı erməni təbliğatının ifşası və digər mühüm məsələlər öz əksini tapıb.

Xocalı həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə tam dolğunluğu ilə çatdırılmasında Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Fond dünyanın, beynəlxalq təşkilatların bu faciəni məhz soyqırımı kimi tanınması istiqamətində böyük işlər görür. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət” kampaniyası çərçivəsində dünyanın 50-dən çox ölkəsində tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan rəhbərliyi, hökuməti və ictimai qurumlar tərəfindən bu istiqamətdə görülən işlər öz səmərəsini verməkdədir. Artıq dünyanın 50-dən çox ölkəsi Xocalı faciəsini soyqırımı kimi rəsmən tanıyıb. Digər ölkələrin parlamentləri bu məsələni müzakirəyə çıxarmaqdadır. Əminik ki, haqq-ədalət, nəhayət ki, öz yerini tutacaq və Xocalı soyqırımının iştirakçıları və təşkilatçıları öz layiqli cəzalarını alacaqlar.

Rza TALIBOV,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə

“Respublika”.-2012.-26 fevral.-N 46.-S.1,3.

Xocalı soyqırımını törədənlər ədalət mühakiməsi qarşısında cavab verməlidirlər!

Xocalı soyqırımının tanınmasının hüquqi əsasları

Xocalı hadisəsi qətləmdir, yoxsa soyqırımı? Bu günə qədər mətbuatda bu iki anlayışdan sıx-sıx istifadə edilsə də onların qarşılıqlı müqayisəsinə rast gəlinməmişdir. Lakin qeyd edilən anlayışların fərqi varmıdan bəzi yazarlar hadisəni qətləmə, digərləri isə soyqırımı kimi qiymətləndirirlər. Əslində bu sözlər həm etimologiya, həm də hüquqi cəhətdən fərqli anlayışlardır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində (3-cü cild, səh. 672, 2006) "qətləmə" əl keçirilən bir ölkənin bütün əhalisinin qılıncdan keçirilməsi, kütləvi qırğın kimi dəyərləndirilir.

Cinayət qanunvericiliyində bu məfhumu uyğun xüsusi maddə də nəzərdə tutulmuş (ACM 105-ci maddə) və qeyd edilmişdir ki, soyqırımı əlamətləri olmadan əhalini bütövlükdə və qismən məhv etmə əməli əhalini məhv etmə cinayəti kimi qiymətləndirilir. Soyqırımı isə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində başqa bir maddə ilə (103-cü maddə) tövsif edilir və göstərilir ki, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədi ilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları başqa qrupa keçirmə soyqırımı cinayətinin tərkibini yaradır. Xocalı hadisəsinə törətmiş ermənilərin əməlləri Cinayət Məcəlləsinin məhz bu maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Məlumdur ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri SSRİ dövründən Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini işğal etmişdir. Mühasirəyə alınan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər Xocalı sakini Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etmiş lakin onlardan 613 nəfəri Azərbaycan millətinə məxsus olduqları üçün soyqırımı cinayətinin qurbanı olmuşdur: bunlardan da 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i isə qoca ahi yaşlı insanlar olmuşdur. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmiş, 487 nəfər, o cümlədən, 76 uşaq yaralanmışdır. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 xocalı sakini itkin düşmüşdür. Dövlətin və əhalinin əmlakına 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 milyard rubl dəyərində ziyan vurulmuşdur.

Ermənilərin törətdiyi bu mənfur hadisə kütləvi informasiya vasitələrində ətraflı işıqlandırılaraq beynəlxalq ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılsa da, ona bu günə qədər lazımı hüquqi qiymət verilməmişdir. Ümumiyyətlə götürdükdə, "soyqırım" sözü "genosid" sözünün ekvivalentidir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 31 may 1996-cı il tarixli, respublikanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1948-ci il tarixdə qəbul olunmuş "Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" Konvensiyaya qoşulması barədə qəbul etdiyi qanunda da "soyqırım" terminindən yox, "genosid" terminindən istifadə edilmişdir.

"Genosid" sözünün etimologiyası iki dilə aid olub, yunan sözü "genos" - nəsil və latın "caedo" - öldürmək ifadələrindən ibarətdir. Bu söz ilk dəfə olaraq 1944-cü ildə yəhudi əsilli Polşa hüquqşünası Rafael Lemkin tərəfindən leksikona daxil edilmiş, 9 dekabr 1948-ci ildə isə "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın qəbulu ilə ona rəsmi status verilmişdir.

Bu konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra genosid cinayətinin törədilməsinə görə dövlətlərin hüquqi məsuliyyəti konsepsiyası da paralel olaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Məlumat üçün bildirirəm ki, beynəlxalq hüquqda "genosid" sözü sülh və ya müharibə vaxtında törədilməsindən asılı olmayaraq, beynəlxalq hüquq normalarının pozulması kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq cinayət hesab olunur. Bu, öz əksini həm adı çəkilən konvensiyada, həm də "Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi" haqqında Roma Statutunun 6-cı maddəsində tapmışdır. Statuta görə, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlər daxildir ki, bunlara genosid cinayəti; Bəşəriyyət əleyhinə törədilən cinayətlər; hərbi cinayətlər və təcavüz aiddir.

Göründüyü kimi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yalnız bu cinayətlərə münasibətdə müstəsna yurisdiksiyaya malikdir və 6-cı maddədə verilən genosid anlayışı 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyada nəzərdə tutulan anlayış ilə eynilik təşkil edir. Lakin Statutda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri məhkəmə yurisdiksiyası çərçivəsində olan cinayətlər barəsində informasiya daxil olduqda prokuror tərəfindən cinayət təqibini həyata keçirilməsinin məcburiliyidir. Bu məqsədlə prokuror dövlətdən, BMT orqanlarından, hökumətlərarası təşkilatlardan, QHT-lərdən və digər mənbələrdən yazılı və şifahi informasiya əldə etmək üçün sorğu etməkdə haqlıdır. Prokuror sübutların kifayət etdiyi qənaətinə gəldikdə məhkəmənin ilkin icraat palatasına təqdimat göndərməli və həmin təqdimata müvafiq materialları əlavə etməlidir.

9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən genosid cinayətinin məhkəmə icraatı, ərazisində həmin cinayətin törədildiyi ölkənin məhkəmələri tərəfindən və ya Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərə münasibətdə yurisdiksiyası olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən, ölkələr arasında genosidin törədilməsinə görə, məsuliyyətlə bağlı mübahisələr tərəflərin birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəmənin baxışına verilir.

Bu gün Xocalı soyqırımı ilə bağlı hüquqi qiymətləndirmənin vəziyyəti beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" fərmanının tələblərinə uyğundurmu? Mən bu məsələyə müsbət cavab verməkdə çətinlik çəkirəm. Çünki bu vaxta qədər heç kim bu cinayətlə bağlı mühakimə edilməmişdir. Halbuki, yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq sənədlərin tələbinə görə hadisənin soyqırım kimi tanınması üçün onun baş verdiyi dövlətin məhkəmə orqanının bu barədə qüvvəyə minmiş hökmü olmalıdır, narazı tərəfin isə bu hökmdən Beynəlxalq Məhkəməyə şikayət etmək hüququ vardır. Təssüf ki, bu günə qədər heç kim Xocalı soyqırımı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi ilə məhkum edilməmişdir. Bu maddənin subyektii ilə bağlı bəzi məqamlara da beynəlxalq hüquq baxımından aydınlıq gətirmək istərdim. Maddədən görüldüyü kimi cinayətin subyektii fiziki şəxslərdir. Genosid cinayətlərində isə nəinki fiziki şəxslər, habelə bütövlükdə dövlətin özü təqsirləndirilə bilər. Konkret halda Xocalı soyqırımı ilə bağlı ayrı-ayrı fiziki şəxslərlə yanaşı, məhz Ermənistan dövlətinin də genosid törətməsinin sübut mexanizmi yalnız və yalnız oxşar tarixi hadisələrə verilən hüquqi qiymətlərlə müəyyənləşdirilməlidir. Bu gün bizim əlimizdə olduqca dəyərli bir sənəd Nürnberq prosesini aparmış Beynəlxalq Hərbi Tribunalın hökmü vardır və orada faşist Almaniyasının bir sıra vəzifəli şəxsləri cəzaya məhkum edilməklə bərabər, SS, SD, Gestapo və Nassist partiyasının cinayətkar təşkilat kimi tanınması barədə hökm çıxarılmış və bu hökmlə faktiki olaraq Faşist partiyasının hakimiyyətdə olduğu dövlət tərəfindən Avropa yəhudilərinə qarşı genosid törədilməsi qənaətinə gəlinmişdir. Bu hal Xocalı soyqırımının Ermənistan dövləti tərəfindən törədilməsinin sübutu mexanizminin hüququ əsası kimi çıxış edə bilər.

Bütün fəaliyyəti dövründə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını hər şeydən üstün tutan demokratik dövlətlərin böyük əksəriyyəti erməni soyqırımı ilə bağlı məsələləri daim diqqətdə saxlayır və Fransa parlamenti tərəfindən bu soyqırımı qəbul etməyən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələsini pisləməkdədir. Düşünürəm ki, bu dövlətlər sırasında olan Azərbaycan Respublikası da qeyd edilən qərarı pisləməklə kifayətlənməməli, soyqırımı məsələsinin prosessual qanun pozğunluğu ilə gündəliyə salınmasını hüquqi cəhətdən, yuxarıda qeyd edilən qaydada, beynəlxalq sənədlərə və təcrübəyə istinad etməklə əsaslandırılmalıdır. Yeri gəlmişkən Fransa parlamentinin qərarının həm də aşağıdakı səbəblərə görə əsassız olduğunu iddia edirik:

1. 10 dekabr 1948-ci il tarixli "İnsan hüquqları haqqında" Ümumi Bəyannamənin 18-ci və 19-cu maddələrində hər kəsin fikir vicdan və dini azadlıq hüququna malik olduğu və onları sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ göstərilmişdir.

2. 4 noyabr 1950-ci il tarixli "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin 1-ci bəndində hər kəsin öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malik olduğu, öz fikrində qalmaqda azad olduğu, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı qeyd edilmişdir.

3. 16 dekabr 1966-cı il tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar" haqqında Beynəlxalq Paktın 18-ci və 19-cu maddələrində hər kəsin fikir, vicdan və dini azadlıq hüququna malik olduğu və onları sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ təsis edilmişdir.

4. 26 avqust 1789-cu il tarixdə Fransada qəbul olunmuş "İnsan və vətəndaş hüquqları" haqqında Bəyannamənin 10-cu 11-ci maddələrində göstərilir ki, heç kəs baxışlarına görə sıxışdırıla bilməz, fikir və düşüncəsinin sərbəst ifadəsi insanın ən dəyərli hüququ olduğu üçün hər bir vətəndaş sərbəst şəkildə fikrini ifadə edə bilər, yaza bilər və nəşr oluna bilər.

Fransa dövləti qeyd edilən beynəlxalq sənədlərin hamısına qoşulduğundan, onun parlamentinin erməni soyqırımı ilə bağlı çıxardığı qərar nəinki heç bir hüququ qüvvə kəsb edə bilməz və hətta bütün beynəlxalq qanunlar və konvensiyalarla ziddiyyət təşkil edir. Düşünürəm ki, Xocalı soyqırımının tanınması üçün beynəlxalq hüququn normalarında əksini tapmış mexanizmə ciddi riayət edəcəyimiz təqdirdə haqlı olduğumuzu beynəlxalq arenaya çatdırar və yalnız bu üsulla dünya dövlətlərinin dəstəyini qazana bilərik. Fransanın yolu bizim üçün məqbul deyildir. Biz əminik ki, Xocalıda tökülmüş günahsız insanların qanı dünya xalqlarının dəstəyi ilə yerdə qalmayacaq və cinayətkar erməni quldurları layiqli cəzasını alacaq, Ermənistan dövləti isə soyqırımı törətmiş dövlət kimi tanınacaqdır.

İsaxan VƏLİYEV,
AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq
İnstitutunun şöbə müdiri,
hüquq elmləri doktoru

"Xalq qəzeti".-2012.-26 fevral.-N 46.-S.5.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı soyqırım siyasəti - Xocalı faciəsi

Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, vətəninə sədaqətinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımdır - vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür.

Heydər ƏLİYEV
Ümummillî lider

XX əsrin əvvəllərindən bu günümüzdək ermənilər Azərbaycanın türk-müsəlman xalqına qarşı şovinist-millətçi siyasət yürütmüşlər. İki əsrdə ermənilər Azərbaycan türklərinə qarşı bəşər tarixində görünməmiş vəhşiliklər, soyqırımlar, deportasiyalar həyata keçirmişlər. Azərbaycanlı əhali ermənilər tərəfindən bir əsrdə iki dəfə soyqırıma məruz qalmışdır. XX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada üç müstəqil respublika- Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan yaradıldıqdan sonra Ermənistan öz sərhədlərini genişləndirməyə, qonşulara qarşı ərazi iddialarına başladı.

Əslində rus imperiyasının köməkliyi ilə yaratdıqları indiki Ermənistan Respublikasının ərazisi də onların ata-baba yurdu olmamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığı (sonradan İrəvan quberniyası) ərazisində bəyan edilmiş Ermənistan Respublikasının 9 min kvadrat kilometr olan ərazisi, sonradan qonşulardan, əsasən də Azərbaycandan müxtəlif yollarla qopardılan torpaqların hesabına böyüyərək 29 min kvadrat kilometrə çatmışdır. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları tarixinə nəzər salarkən görürük ki, ermənilər hələ bir neçə əsr bundan əvvəl irəli sürdükləri "Böyük Ermənistan" ideyası naminə qonşu xalqlara daim təcavüz etmiş, hüquqlarını tapdalamış, hətta onları məhv etmək yolu ilə öz daşnak ideyalarını hissə-hissə həyata keçirməyə müvəffəq olmuşlar. Sovetlər ittifaqında başlanan bədnam yenidənqurma və aşkarlıq siyasəti ermənilərə məhz bu fürsəti verdi. Ermənistandakı və mərkəzdəki ideya ilhamçılarının tövsiyələri, şovinist "Daşnaksütyun", "Krunk" və "Qarabağ" təşkilatlarının proqram bəyanatları əsasında hərəkətə gəlmiş erməni terror maşını işğalçılıq siyasətinin əsas hədəfi kimi Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunu seçdi. Sovetlər ittifaqı və o zamankı respublika rəhbərliyinin məsuliyyətsizliyi nəticəsində Dağlıq Qarabağdakı separatçı qüvvələr bölgədə yaşayan azərbaycanlılara qarşı soyqırım və deportasiya siyasətlərini həyata keçirməyə başladılar. Müxtəlif vasitələrlə cürbəcür don geyindirməyə çalışdıqları bu ərazi iddiaları 1988-ci ildən başlayaraq daha aşkar və intensiv şəkildə davam etməyə başladı.

1988-ci il fevralın 13-də ermənilər Xankəndində Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi tələbi ilə ilk mitinglərini keçirdilər. Hələ 1987-ci ildən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi problemlərini bəhanə edən millətçi ünsürlər çirkin niyyətli planlarını həyata keçirməyə başlamışdılar. Tarix göstərir ki, erməni tayfaları Ermənistanda sovetlər dövründə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün DQMV-də gizli işlər apararaq erməni siyasətbazları və ermənipərəstlər "Türksüz Ermənistan" ideyası ilə etnik təmizləmə aparmış, minlərlə azərbaycanlı ailəsi öz ata-baba yurdları olan Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistan ərazisindən) deportasiya edilmişlər.

Ermənilərin XIX əsrdə Cənubi Qafqaza kütləvi köçürülməsi ilə onların Azərbaycan xalqına qarşı ərazi iddiaları və etnik təmizləmə prosesi həmin əsr boyu davam etmişdir.

Tarixi proseslərin ardıcıl izlənilməsi Qarabağ ərazisində ermənilərin yerləşdirilməsinin Rusiyanın strategiyası ilə bağlı olduğunu göstərir. Belə ki, Gülistan (1813-ci il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrindən sonra Rusiya İran və Türkiyədən Azərbaycan ərazisinə 200 mindən artıq erməni köçürdü. Bununla da Qafqazda xeyli miqdarda erməni topladı və qədim türk torpağı İrəvanı mərkəz etməklə ilk erməni dövləti yaratdı. XIX əsrin erməni tədqiqatçıları belə hesab edirlər ki, ermənilər qaraçılardan daha dəqiq "qəddar ürəkli"- ayk (xayk) adlandırılan köçəri tayfalardan əmələ gəlirlər. Bəzi Avropa tarixçilərinin dediyinə görə, onların ilk vətəni balkanlar olub ki, xristianlığı da məhz orada qəbul ediblər. XX əsrin əvvəllərindən etibarən aparılan antiazərbaycan siyasəti nəticəsində 1923-cü ildə ikinci erməni mərkəzi - DQMV yaradıldı.

Dağlıq Qarabağ ərazisinə köçürülmüş erməniləri yerləşdirmək, Qarabağın demoqrafiyasını ermənilərin xeyrinə dəyişmək üçün azərbaycanlılar müxtəlif üsullarla həmin torpaqlardan çıxarıldı. Ermənilər süni ədavət yaratmaqla, Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını ardıcıl və planlı şəkildə davam etdirməklə, etnik təmizləmə siyasətindən sonralar da əl çəkmədilər. Yerli əhalini qorxudaraq yurd-yuvasından didərgin salmaq, torpaqlarını mənimsəmək üçün hər hansı hadisə üstündə azərbaycanlılar kütləvi şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edildi, əsassız olaraq cəzalandırıldı. Ermənilərin yeritdiyi siyasətin mahiyyəti Veliçkonun qeydlərində aşkar görünür:

"Haqqında danışılan siyasətbazlar (ermənilər) bölgənin müsəlman əhalisini xəbərdar edirlər və müsəlmanların şərəfinə toxunurlar ki, onların torpaqlarından gələcəkdə istifadə etsinlər".

Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından sıxışdırılması siyasəti sonrakı dövrdə daha geniş vüsət aldı. Sovetlər dövründə də ermənilər Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını vaxtaşırı olaraq davam etdirdilər.

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində kök salmış erməni təşkilatları və erməni mafiyası ilə müxtəlif yollarla əlaqə saxlayan DQMV-də yaşayan ermənilər guya Azərbaycan hökumətinin onlara qarşı milli ayrı-seçkilik siyasəti yeritməsini, buna görə də onların sosial vəziyyətlərinin ağır olmasını bəhanə gətirərək separatizmə başladılar.

Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə iddiası nəticəsində 1987-ci ildən etibarən Ermənistan SSR-də etnik təmizləmə siyasətinə başlandı. Bu zaman 240 min nəfərdən artıq azərbaycanlı zorla öz ata-baba yurdlarından çıxarılaraq Azərbaycana qovuldu. Öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün erməni ideoloqları 1988-ci ildə "Böyük Ermənistan" uydurmasını ortaya ataraq Azərbaycana qarşı ərazi iddiasını canlandırdılar. SSRİ-də "yenidənqurma"nın başlanması ilə paralel olaraq milli ədavət qızışdırıldı. 1988-ci ilin fevralından etibarən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisində vəziyyət kəskin şəkildə gərginləşdi. 1988-ci il iyunun 16-da Ermənistan SSRİ Ali Sovetinin sessiyası belə bir qərar qəbul etdi: "DQMV Xalq Deputatları Sovetinin növbədənənar sessiyasının 20 fevral 1988-ci il tarixli qərarını hərtərəfli öyrənib, Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında yaranmış mürəkkəb vəziyyəti, Dağlıq Qarabağın və Ermənistanın erməni əhalisinin arzusunun nəzərə alıb və "millətin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ haqqında" SSRİ Konstitusiyasının 70-ci maddəsini rəhbər tutaraq DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə keçməsinə razılıq veririk. "İyunun 17-də isə Azərbaycan SSR Ali Soveti bu qərarı qanunsuz, Konstitusiyaya zidd, başqa respublikanın daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirib rədd etdi və bununla da öz işini bitmiş hesab etdi.

1988-ci il iyunun 18-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin "Dağlıq Qarabağ məsələsinə həsr olunmuş xüsusi iclası keçirildi. İclasın gedişində Qorbaçovun ermənipərəst mövqeyi açıq-aydın bilinirdi. Uzun müzakirələrdən sonra SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Ermənistan SSRİ Ali Sovetinin sessiyasının DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında 15 iyun 1988-ci il tarixli xahişini və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il sessiyasında bunun yolverilməz olduğunu elan edən qərarlarını müzakirə edərək DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsini qeyri-mümkün hesab etdi, bu qərarı qəbul edərkən SSR Ali Soveti SSRİ Konstitusiyasına uyğun olaraq belə hesab etdi ki, respublikaların sərhədləri onların öz razılıqları olmadan dəyişdirilə bilməz. Güman etmək olardı ki, bu qərardan sonra hər şey yoluna düşəcək. Təəssüf ki, əksinə oldu. S. Kaputikyan Ermənistan televiziyası ilə çıxış edərək xalqı inandırmağa çalışdı ki, o, Zori Balayanla və M.Qorbaçovla görüşüb söhbət etmiş, Qarabağın taleyini həll etmişik. Azərbaycan rəhbərliyi isə susur, kütləvi informasiya vasitələri bu işdən Moskvanın xəbəri olmadığına xalqı inandırmağa çalışırdı. Elə bu vaxtlarda Azərbaycan torpaqlarına sahib olmaq məqsədi ilə Şuşa şəhəri yaxınlığındakı Topxana meşəsində SSRİ Əlvan Metallurjiya Nazirliyinin Ermənistanda yerləşən Kapaker alimium zavodunun filialının tikilməsi barədə xəbər Azərbaycanda xalqın ayağa qalxmasına səbəb oldu. 18 gün davam edən mitinqlər dekabrın 7-də Bakıya yeridilən Sovet qoşunları tərəfindən yatırıldı.

1988-ci ilin sonlarında artıq qaçqınların sayı müntəzəm şəkildə artmağa başladı. Artıq 1989-cu ilin fevral ayında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi haqda qərar qəbul edən erməni separatçıları bölgədə ədavəti qızışdırmaq və münaqişə yaratmaq üçün azərbaycanlılara qarşı silahlı basqınlar törətməyə başladılar. 1989-cu il yanvar ayının 12-də Moskvada M.Qorbaçovun sədrliyi ilə SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin keçirdiyi iclasda tarixi qərar verildi: Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR tərkibində Muxtar Vilayət statusunu saxlamaqla DQMV-də müvəqqəti olaraq xüsusi idarə forması tətbiq edilsin. A.İ.Volskinin sədrliyi ilə DQMV-nin Xüsusi İdarə Komitəsi yaradılsın. Yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsi Moskvaya tabe edildi. Ermənilərə də bu lazım idi. Bu komitə qayda-qanun yaratmaq əvəzinə mövcud vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. Bunu görə xalq Volski hökumətinin ləğv olunmasını tələb edirdi. Volski isə azərbaycanlıların Qarabağdan köçürülməsi ilə məşğul idi.

1989-cu ilin sentyabr ayının 15-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar sessiyası çağırıldı, Xüsusi İdarə Komitəsinin ləğvi, qadağan saatının götürülməsi haqda qərar qəbul edildi. Elə həmin il Ermənistan SSR Ali Soveti öz sessiyasında yenidən DQMV-ni Ermənistana birləşdirmək haqqında qərar qəbul etdi, daha sonra DQMV-nin 1990-cı il üzrə sosial-iqtisadi planını və büdcəsini Ermənistan SSR-in plan və büdcəsinə daxil etdi. Bu açıq-aşkar Azərbaycana müharibə elan edib, meydan oxumaq idi. Mitinqlər, nümayişlər bütün ölkəni bürümüşdü. Ə.Vəzirov iqtidarı ilə xalqın arasındakı ziddiyyətlər son həddə çatmışdı. Bütün bunlar Azərbaycan tarixinə qanlı hərfələrlə yazılan 20 Yanvar faciəsinə gətirib çıxardı. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə 133 nəfər dinc əhalinin ölümüylə, 700-dən çox insanın yaralanması ilə nəticələnən qanlı yanvar hadisəsi baş verdi.

Xankəndində nəşr olunan "Sovetski Qarabağ" qəzeti 10 iyul 1990-cı il tarixli sayında yazmışdı: "Artsax iqtisadi suverenlik qazandı" və bu münasibətlə Volskinin xidmətlərini xüsusi vurğulayırdılar. Doğrudan da

Volski DQMV-ni müstəqil bir quruma çevirdi, idarələri isə Ermənistanla tabe etdi. 1992-ci ildə artıq Dağlıq Qarabağın 65 min azərbaycanlı yaşayan 53 kəndi ermənilər tərəfindən boşaldılmışdı.

Getdikcə geniş vüsət alan münaqişə müharibəyə çevrildi. Azərbaycanın əzəli bölgəsi olan Qarabağın şəhər və kəndləri Ermənistan və rus hərbi dəstələrinin hücumlarına məruz qaldı. Bütün bunların labüd nəticəsi kimi 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan, tarixdə məlum olan Babiyar, Xatın, Liditse, Sonqimi faciələri ilə eyni səviyyədə duran Xocalı faciəsi baş verdi. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan qoşunları Rusiya Federasiyasının silahlı qüvvələrinin 366-cı qvardiya motoatıcı polkunun köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdi. Həmin dəhşətli gecə ermənilər nə uşaqlara, nə qocalara, nə də qadınlara aman verməyərək onları görünməmiş vəhşiliklə qətlə yetirdilər. Rəsmi məlumatlara görə, 613 nəfər xocalı sakini qətlə yetirildi. 1275 nəfər dinc sakin girov götürüldü, onlardan 155 nəfərinin taleyi hələ də məlum deyil. Faciə zamanı 1000 nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli yara aldı, 106 nəfər qadın, 83 nəfər azyaşlı uşaq, 70 nəfər qoca öldürüldü. 76 insan, həddi-buluğa çatmamış gənc oğlan və qız əlil oldu. Əsir düşənlər və meyitlər qeyri-insani hərəkətlərlə təhqir edildi. Onların başı və digər bədən üzvləri kəsildi, başlarının dərisi soyuldu, uşaqların gözləri çıxarıldı, hamilə qadınların qarınları yarıldı. Bütün beynəlxalq normalara zidd olaraq erməni silahlı qüvvələri əsirlərə qarşı qeyri-insani rəftar etdilər. Onlar Cenevrə Konvensiyasının bütün maddələrinə, protokollara zidd olaraq qaçıb canını qurtarmaq istəyən dinc sakinlərin yollarını kəsərək işgəncələr verdilər. Xocalı faciəsini işıqlandırmaq üçün 32 ölkədən 47 jurnalist iştirak edirdi. Həmin jurnalistləri Xocalı faciəsinə başçılıq edən Yuri Zaviqarov təlimatlandırır, çəkilişlər aparmağa, qeydlər götürməyə şərait yaradırdı. Onlar dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər ki, "azərbaycanlılar günahsız erməniləri qırdılar". Ermənilər Xocalı ilə Azərbaycanı qan tökməkdə günahlandırılan materialları təkrar-təkrar çap etdirirdilər. Məsələn, ermənilər "azərbaycanlılar Xocalını yandırıb getdilər" reportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdirdilər.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat bölməsinin rəisi, polkovnik V.Savelyev özünün məxfi arayışında erməni terror təşkilatlarına Rusiya qoşun birləşmələrinin birlikdə keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, bütün olub keçənlərin şərhini verərək etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənələrini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generalına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şəxsi görün necə ləkələndi". Jurnalist Y.Pompeyev "Qarabağ qan girdabında" kitabında yazır: "Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyada bəyan etdilər. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı". Bu müsibəti gözləri ilə görən jurnalist V.İvleva isə bu faciəni belə təsvir edir: " Xocalının küçələrində buluda bənzər nəyinsə hərəkət etdiyini gördüm. Bu bulud yarıçılpaq insanların toplusu idi. Bu dəstənin sonunda üç uşaq qadın gedirdi. O, qar üzərində ayaqyalın çətinliklə yeriyir və tez-tez yığılırdı. Sən demə, onun uşaqlarından biri iki günlük imiş. Digər yüzlərlə azərbaycanlılar kimi bu qadının taleyini mən televiziya lentlərindən izlədim. Bu televiziya lentlərində səs zolağı operatorun hönkürtüsündən ibarət idi. İnsanların eybəcərləşdirilmiş cəsədləri qar üzərində qalaqlanmışdı".

"İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertalyotla hadisə yerinə gəldik. Böyük bir sahə insan meyitləri ilə dolu idi. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq, biz vertalyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Gördüyümüz mənzərədən şoka düşmüşdük. İki nəfər isə bu dəhşətdən huşunu itirdi. Martin ikisində xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə qayıdanda artıq meyitlər tanınmaz, dəhşətli hala salınmışdı, onların üzlərində təhqiredici əməliyyatlar aparılmışdı." Bu açıqlama isə bu soyqırımı ilk dəfə lentə alan telejurnalist Çingiz Mustafayevindir.

Qanlı olayları gözləri ilə görüb lentə çəkən Jan-iv Yunet isə yazır: " Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə meyit gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyotlar verildi. Hündürlüyə qalxaraq havada gördüklərimizi kameraya çəkirdik. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər onları kölgədə qoymuşdur."

"İzvestiya" qəzetinin müxbiri V. Bellax isə başları kəsilmiş insan cəsədlərini görüb yazırdı: Ağdama çoxlu meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi- hüdudu yox idi.

"Haydad", " Asala" erməni terror təşkilatlarının maliyyə dəstəyi ilə Xocalıya gələn erməni mənşəli avropalı jurnalistlər bu faciəni Azəri türklərinin etdiyi haqda məlumatlarla dünyanı aldatmağa çalışırdılar. Bütün bu cəhdlər həqiqətə əsaslanmadığı üçün puça çıxdı. Vəhşiliyi, qan-qadını ilk dəfə görən avropalı erməni jurnalistlərdən biri gördüklərini belə ifadə etmişdi: " Xocalıda qətlə yetirilmiş 100 nəfərin cəsədini yan-yana düzərək körpü düzəltdilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə , ayağımı körpə bir uşağın

sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatum, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına bulaşdı. Özümü itirdim, tir-tir titrədim". Bəlkə də bu günahsız körpənin qanı bu etirafı etdirdi. O, günlərdə xarici mətbuatda da bu faciənin dəhşətlərindən bəhs edən xəbərlər dərc olunurdu. "Vaşinqton-Post" qəzeti: "Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərlə adam həlak olub. Onlardan 7 nəfərini bu gün göstərdilər, 2-si uşaq, 3-ü qadındır". "Tayms" qəzeti: "Erməni əsgərləri yüzlərcə qaçqın ailəsini qırıblar. Sağ qalanlar xəbər veriblər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələyiblər, onlardan çoxu uşaq və qadınlardır. "Onlar atəş açırdılar, atəş açırdılar, atəş açırdılar" - deyərək Xocalıdan Ağdama qaçmış Raziyyə Aslanova bildirib ki, əri və oğlu öldürülüb, qızı isə itgin düşüb". "İzvestiya" qəzeti: "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı göstərilib. Kişilərin başının dərisi soyulub". Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat verən ilk reportyorudur.

Xocalı sadə Azərbaycan şəhəri olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib". "Fayneşl Tayms" qəzeti: "Ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edir ki, varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir". "Le Mond" qəzeti: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış 3 meyit görüblər. Bu Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır". Bolqarıstanda çıxan "Nie" qəzeti Xocalı faciəsinə bütöv bir nömrə həsr etmişdi. V. Parvanovanın "Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir" adlı böyük bir məqaləsi bolqar ictimaiyyətini olanlardan hali edərək, hadisələrə insani qiymət verilməsinə çağırışdı. Hər dəfə Xocalıda sağ qalmış insanlarla görüşüb söhbət edəndə düşünürəm ki, ölənlər bir dəfə öldü, amma guya sağ qalıb, əslində isə mənəvi şikəst olanlar isə gündə min dəfə ölüb dirilirlər. O faciəni gözləri ilə görüb, dəhşətləri yaşayan, doğmalarının, əzizlərinin görünməmiş vəhşiliklərlə öldürülməsinin şahidi olanların həyatının hər anı əzabdır, işgəncədir. Onlar üçün də, bizim üçün də nə qədər çətin, ağrılı olsa da, danışmalıyıq, unutmamalıyıq. Heç olmasa bu dəhşətlərin bir də təkrar olunmaması xatirinə. Xocalıdan danışan, içindəki yanğını, dərdi boğa-boğa boğulan insanların ürəyi, arzusu, ümidi şəhiddir. Bu dirigözlü şəhidləri dinləyin, dözmək çətin olsa da dözərək dinləyin:

10 yaşlı Ramil Həsənov: "Ermənilər gələndə meşəyə qaçdım. 3 gün ac-susuz orada qalmışam. Susuzluqdan öldürdüm, çoxlu qar yemişəm".

4 yaşlı Fuad Gülməmmədov: "Ermənilər məni tapança ilə ayağımdan vurdular".

Sənan Abdullayev: "Bir gün meşədə qaldıqdan sonra ermənilər bizi tapıb Əsgərana gətirdilər. Anam, atam, 16 yaşlı bacım meşədə öldü. Ruslar, ermənilər, sırgalı zəncilər uşaqların gözü qarşısında mənə işgəncələr verirdilər. Sonra bizi içərisinə su doldurulmuş zirzəmiyə saldılar. Suda boğulmamaq üçün uşaqları bir gün əlimdə saxlamışam". Camal Orucov: 16 yaşında oğlumu güllələdilər. 23 yaşlı qızımı iki əkiz oğlu ilə, 18 yaşlı hamilə qızımı əlimdən aldılar".

Xədicə Abdullayeva: "Bir sutka meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım saxtaya tab gətirmədilər. Sağ qalan xocalılarla bircə məni də girov götürdülər. Bizi ac-susuz, döşəməsinə su doldurulmuş bir zirzəmidə saxladılar. Bir daşnakla dəyişdirildim. İndi iki ayağımdan da məhrumam". Mizə Allahverdiyev: "Ermənilərin hücumundan sonra meşəyə çəkildik. 3 gün ac-susuz qaldıqdan sonra bizi tutub Əsgəranda ölüm kamerasına saldılar. Hər gün bir neçə adamı işgəncə ilə öldürürdülər. Qızıl dişlərimi kəlbətinlə çıxardılar, iki qabırğamı sındırdılar. Atamı, qardaşımı, qardaşım oğlunu öldürdülər. 18 gündən sonra bir alt paltarında bizi dəyişdirdilər". 8 yaşlı Xatirə Orucova: "Gözümün qabağında atamı, anamı və 6 yaşlı bacımı öldürdülər. Mənə də güllə dəyib". Gülləli Mehəliyev: "Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz, gecələr meşənin vahiməsi, soyuq, erməni qorxusu yazıq qızımın bağırını yardı. Nakam balam dözə bilmədi, keçindi. Balamın 20 yaşı vardı, 8 ay idi gəlin köçmüşdü. Sağ qalıb, minbir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyitindən nigaranam. Bircə onu gətirib basdırsaydım, bəlkə bir az rahatlanardım".

Zavallı xocalılar, arzu etdiyiniz o azca rahatlığı ermənilər o soyuq, müdhiş fevral gecəsində əlinizdən bir yolluq aldılar. Nə qədər ki, haqq, ədalət bərpa olunmayıb, torpaqlarımız alınmayıb, nə dirilərin ürəyi, nə də şəhidlərin ruhu rahatlıq tapmayacaq. Ermənilər belə faciəni yaşamış olsaydılar, dünyanı ayağa qaldırardılar.

Yalnız böyük siyasətçi ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra bu faciə siyasəti qiymətini ala bildi. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral "Xocalı soyqırımı və milli mətəm günü" elan olundu, Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin qərarı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edildi.

Erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı bütövlükdə və 7 rayonu qan tökə-tökə işğal etdi. Bu işğal nəticəsində 20 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 50 min nəfərdən çox insan əlil olmuş, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüşdür. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı öz ata-baba yurdlarından qovularaq məcburi köçkünə çevrilmişdir. XX əsrdə bütün dünyanın gözü qarşısında bu vəhşilikləri törədən ermənilər heç bir beynəlxalq qanuna, hüquqi normalara məhəl qoymayırlar, dünya isə susur. Dünya

susduqca onlar daha da azğınlaşıb və Azərbaycanın maddi və mənəvi sərvətlərini qəddarcasına talan edirlər, od vurub yandırirlər. Bu alovun dilləri göylərə bülənd olduqca Azərbaycanın dərini dünyaya hayqırır, təəssüf, çox təəssüf ki, dünya bu hayqırtını ya eşitmir, ya da eşitmək istəmir. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev Xocalı soyqırımını haqqında demişdir: "Bu qəddar və amansız soyqırım aktı insanlıq tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu".

Bu hərbi-siyasi cinayət zamanı 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi, 56 nəfər şəhid oldu, xüsusi amansızlıq və qəddarlıqla diri-diri yandırıldı. Ümumiyyətlə, işğala haqq qazandırmaq üçün erməni təbliğatçıların ortaya atdığı saxta ərazi iddiaları zaman-zaman xalqımıza böyük bəlalar gətirdi. Təəssüf ki, Ermənistanın hərbi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilmədi, bu dəhşətli cinayət cəzasız qaldı. Beynəlxalq Cenevrə Konvensiyasına əsasən, Ermənistan Respublikasına qarşı sanksiyalar tətbiq edilməli olduğu halda bu cinayətin iştirakçıların heç biri cəzalandırılmadı.

İkrah hissi yaradan məsələlərdən biri də Xocalı faciəsini törədən erməni mənurlarının bu faciə üzərində siyasi oyunbazlıqlarıdır. Belə ki, onlar xarici ölkə mətbuatında yalanlar uydurur, Xocalı faciəsinin faktlarını qəsdən əksinə izah edir, heç bir əndazəyə sığmayan iftiralar yayırlar: bu vəhşiliyi, guya, azərbaycanlılar ermənilərə qarşı edib, Xocalı faciəsi, guya, azərbaycanlıların özləri tərəfindən törədilib.

Dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Ermənistanın bu təcavüzünün qarşısını almaq üçün vaxtında təsirli tədbirlər görmədiyi üçün "həvəslənən" ermənilər Azərbaycan Respublikasının 14 min kvadrat kilometr (20 faizini) ərazisini işğal etdilər.

Ümumiyyətlə, ermənilərin Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı 20 mindən çox adam öldürüldü, 50 minədək adam yaralandı və ya şikəst oldu, 4 min nəfər əsir düşdü, yaxud girov götürüldü, 1 milyonadək azərbaycanlı ev-eşiyini itirdi, 100 mindən çox yaşayış evi, 1 milyondan çox iqtisadi obyekt, 600-dən çox məktəb və tibb müəssisəsi yandırıldı, talan edildi və 100 milyonlarla dollar dəyərində şəxsi əmlak, dövlət əmlakı, maddi sərvətlər işğal olunmuş ərazilərdən Ermənistanı daşındı. Erməni vandalizmi nəticəsində azərbaycanlılara məxsus minlərlə tarix və mədəniyyət abidəsi dağıdıldı, muzey eksponatları və kitabxanalar məhv edildi.

Hələ o zaman Azərbaycan Prezidenti, ulu öndərimiz Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin laqeydliyini önə çəkərək "ATƏT-in sərhəd və ərazilərin toxunulmazlığı prinsiplərinə Azərbaycan həmişə tərəfdar olmuşdur" deməklə beynəlxalq təşkilatların, dünya səviyyəsində böyük nüfuza malik dövlətlərin Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görmədiyini təəssüflə ifadə edirdi. Təəssüf ki, Ermənistan bir qayda olaraq beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin bəyanat və xəbərdarlıqlarına məhəl qoymayaraq Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsinə "kompromislər" bəhanəsi ilə mane olmaqda davam etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində qətiyyətli və sərt mövqə tutması və hücum diplomatiyasına üstünlük verməsi bu məsələyə barmaqarası baxan beynəlxalq təşkilatların, xüsusilə ATƏT-in Minsk Qrupunun fəaliyyətinin canlanmasına səbəb oldu. Bu istiqamətdə məntiqi ardıcılıqla atılan qətiyyətli diplomatik addımlar qarşı tərəfi reallıqla, ədalətlə barışmağa məcbur etməyə başladı. Hələ Azərbaycan Respublikasının Baş naziri olarkən İlham Əliyev sentyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı zamanı demişdir: "Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin "mövcud reallıq" əsasında həll variantı ilə heç zaman razılaşmayacaq və torpağının bir qarışını belə heç kimə verməyəcəkdir". Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq təşkilatlarda apardığı diplomatik səylər nəticəsində respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində onu dəstəkləyən dövlətlərin sayı artsa da, ermənilərin işğalçılıq siyasəti günbəgün ifşa edilsə də, Azərbaycan hökumətinin haqq işini dəstəkləyən dövlətlərin Ermənistanı təzyiqlə güclənsə də, təəssüf ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi hələ də öz həllini tapmamışdır. Belə ki, Azərbaycan dövlətinin ATƏT-in Minsk qrupu üzvləri ilə, ATƏT üzvü olan dövlətlərlə apardığı fəal və məqsədyönlü işin Azərbaycanı Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli və sülh yolu ilə həllinə yaxınlaşdırsa da münaqişə hələ də həll edilməmişdir.

Ermənistan prezidenti seçildikdən sonra 1992-ci ildə birbaşa Xocalı faciəsinə başçılıq edən Serj Sarkisyan bu yaxınlarda verdiyi müsahibələrində bir daha bu vəhşiliyi, bu qəddarlığı törədən "qəhrəman" kimi utanmadan, çəkinmədən danışır. "BBC", "Moscow Times" və "The Times of London" mətbuat agentliyində çalışan jurnalist, "Çornıy Sad" kitabının müəllifi Tomas de Vaal yazır: "Hazırkı Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyandan Xocalının işğalı barəsində soruşduqda o, ehtiyatla cavab vermişdir: Biz bu haqda danışmaq istəməzdik. Qurbanların sayına gəlincə, onun sözlərinə görə, rəqəmlər təhrif olunaraq şişirdilmişdir, bundan əlavə qaçan azərbaycanlılar silahlı müqavimət göstərmişlər. Lakin baş vermiş hadisələrə dair fikrini Sarkisyan daha doğru və sərt şəkildə bildirmişdir: "Düşünürəm ki, əsas məsələ başqa şeydədir. Xocalı olayına qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar fikirləşirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl

qaldıra bilməzlər. Biz bu yanlış təəssüratı dağıda bildik. Baş verənlər göz önündədir. Bir də onu nəzərə almaq lazımdır ki, həmin oğlanlar arasında Bakı və Sumqayıtdan qaçan oğlanlar da var idi".

Ermənilər törətdikləri vəhşiliklərə görə haqq-ədalət qarşısında cavab verməyə məcbur edilməyincə, Ermənistan işğalçı dövlət kimi tanınmayınca, bu kimi hadisələrin təkrarlanmasına şübhə edilməməlidir. Heç kim zəmanət verə bilməz ki, Dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verən Xocalı soyqırımını kimi dəhşətli faciəyə rəvac verənlər nə vaxtsa özləri də belə faciələrlə qarşı-qarşıya qalmayacaqlar.

Havva MƏMMƏDOVA,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının dosenti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

“Xalq qəzeti”.-2012.-26 fevral.-N 46.,29 fevral.-N 49.

Soyqırımı cinayətlərinə qarşı mübarizədə beynəlxalq təcrübə

Ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi soyqırımın hüquqi cəhətdən düzgün anlaşılması, əsaslandırılması və beynəlxalq aləmdə tanınması Azərbaycan beynəlxalq hüquq elminin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Vəhşi erməni hərbi birləşmələrinin keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və ağır hərbi texnikasının köməyi ilə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı üzərinə hücum keçərək dinc əhaliyə qarşı soyqırımı törətməsi insan hüquqlarının, o cümlədən İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin, mülki və siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq paktların, Cenevrə Konvensiyalarının, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsinin, Hərbi münafişə dövründə və fəvqəladə hallarda qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında Bəyannamənin və bir sıra digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərin kobud şəkildə pozulması deməkdir.

Məsələn, İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin (İHUB) 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir insan, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, silk mənsubiyyəti və digər vəziyyətlərinə görə heç bir fərq qoyulmadan hazırkı Bəyannamədə bəyan edilən bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır. İHUB-nin 3-cü maddəsində qeyd olunur ki, hər bir insan yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Bəyannamənin 5-ci maddəsində göstərilir ki, heç kim isgəncələrə və yaxud ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və cəzaya məruz qalmamalıdır. 9-cu maddədə qeyd olunur ki, heç kəs özbasınalılıqla həbsə, tutulub saxlanılmaya və ya sürgün edilməyə məruz qala bilməz və s.

BMT Baş Məclisinin 11 dekabr 1946-cı ildə qəbul etdiyi qətnamədə bəyan etmişdir ki, soyqırımı beynəlxalq hüququn normalarını pozan və BMT-nin ruhuna və məqsədlərinə zidd olan cinayətdir və bütün dünya onu pisləyir. Ümumiyyətlə, soyqırımı nə deməkdir? İlk dəfə olaraq, soyqırımının cinayət sayılması təklifini 1933-cü ildə yəhudi əsilli polşalı hüquqşünas Rafael Lemkin Madriddə cəza hüququnun eyniləşdirilməsinə dair beşinci beynəlxalq konfransda irəli sürmüş və bu barədə öz fikirlərini 1944-cü ildə dərc etdirdiyi "İşğal olunmuş Avropada əsas dövlətlərin hakimiyyəti" kitabında vermişdir.

Rafael Lemkin Avropa yahudilərinin məhv edilməsinə dair nasist siyasətinin mahiyyətini açmışdır. O, "nəsil" mənasını verən yunan sözü "genos" və "öldürürəm" mənasını verən "caedo" latın sözünü birləşdirərək "genosid" terminini irəli sürmüşdür. 1945-ci ildə Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalı nasist rəhbərlərini "insanlıq əleyhinə cinayətlərin" törədilməsində ittiham etdi. "Genosid" sözü ittihamnamə aktına daxil edildi, lakin hüquqi termin kimi yox, təfsireddici termin kimi. Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlərin içində xüsusi olaraq "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyayı qeyd etmək lazımdır. Bu Konvensiya BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir. Konvensiya 19 maddədən ibarətdir və 12 yanvar 1951-ci ildən qüvvəyə minmişdir. İndiyədək 142 ölkə bu Konvensiyayı ratifikasiya etmişdir.

Konvensiyaya qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 31 may 1996-cı ildə Azərbaycan Prezidenti tərəfindən imzalanmışdır. Bu qanun 25 iyun 1996-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiya soyqırımını beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət əməli kimi tövsif etmişdir. Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, razılığa gələn tərəflər sülh və yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq soyqırımının, beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edirlər və bu cinayətin qarşısını almaq və cəza tədbirlərini həyata keçirmək öhdəliyini götürürlər. Beləliklə, Konvensiya insanlığa qarşı ən ağır cinayət kimi soyqırımı anlayışının beynəlxalq hüquqi statusunu müəyyən edir və onun hüquqi tərifini verir.

Bu sənədi imzalamış dövlətlər soyqırımının "qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək" və "ona görə cəzalandırmaq" öhdəliklərini öz üzərlərinə götürmüşlər.

Konvensiyaya müvafiq olaraq, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədlə törədilən aşağıdakı hərəkətlər soyqırımına aiddir: a) bu cür qrup üzvlərinin qətlə yetirilməsi; b) bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi; c) qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvinə nəzərdə tutulan həyat şəraiti yaradılması; d) bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi; e) bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa verilməsi (Konvensiyanın 2-ci maddəsi). Bu maddədə göstərilən şərtlər Xocalı qətliamının soyqırımı kimi tövsif edilməsinə əsas verir.

Qeyd edildiyi kimi, soyqırımı - genosid sözü İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq, Tokio) ittihamnamə aktlarına daxil edilmişdir, lakin bundan hüquqi termin kimi

yox, təfsireddici termin kimi istifadə olunmuşdur. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda (maddə 6) bir daha təsdiqini tapmışdır.

Fikrimcə, soyqırımı anlayışının beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən dərk edilməsi və bundan sonra isə müvafiq hüquqi praktikanın inkişafı iki müəyyən tarixi dövrlərə aiddir: bu terminin dövriyyəyə buraxılmasından onun beynəlxalq qanunvericilikdə qəbul olunmasınadək (1944-1948) və bu cinayətə görə cəzalandırmaq məqsədilə beynəlxalq tribunalların yaradılmasında ondan fəal istifadə edilməsindənə (1991-1998).

Bəşəriyyət tarixində ən qədim zamanlardan bizim günlərədək soyqırımı hallarına çox rast gəlmək olar. Xüsusən bu, müharibələrə, daxili etnik və dini toqquşmalara, müstəmləkə imperiyalarının yaradılmasına xas olan əlamətdir. Bir necə misal göstərmək olar. Məsələn, bir sıra tədqiqatçıların fikrinə görə, Amerika aborigenlərinin soyqırımı bəşər tarixində ən genişmiqyaslı soyqırımı hadisəsidir. Məhv edilmiş insanların sayı 10 milyonla ölçülür. Avstraliya aborigenlərinin soyqırımı da həyata keçirilmişdir. Belə ki, 1788-ci ildən başlayaraq Avstraliyada Avropa müstəmləkəçiləri məskunlaşmağa başladılar. O zaman yerli aborigenlərin sayı təxminən 750000 nəfər təşkil edirdi. Lakin 1911-ci ildə onların sayı cəmi 31000 nəfər idi. Onların əksəriyyəti xəstəlikdən, deportasiyadan, qətləmədən və aclıqdan həlak oldu. Almanlar tərəfindən Namibiya yerli xalqlarının məhv edilməsi nəticəsində 65 000 xerero (onların 80 faizi) və 10000 nama (onların 50 faizi) həlak olmuşdur. 1985-ci ildə BMT Namibiya yerli xalqlarının məhv edilməsi cəhdini XX əsrin birinci soyqırımı aktı kimi qiymətləndirdi. 2004 ildə Almaniya hakimiyyəti Namibiyada soyqırımının törədilməsini etiraf etdi və rəsmi üzr istədi.

XX əsrin ən səs-küylü genosid faktlarına: nasist Almaniyası tərəfindən yəhudilərin məhv edilməsini (Xolokost), almanların tərtib etdiyi "Ost planı"nı, İkinci Dünya müharibəsi zamanı Paveliçin xorvat rejimi tərəfindən serblərin məhv edilməsini, Yaponiya ordusu tərəfindən törədilmiş beynəlxalq cinayətləri (müharibə bitdikdən sonra müttəfiqlər tərəfindən hərbi cinayətlərin törədilməsində ittiham olunan təxminən 5000 yapon hərbiçisi üzərində məhkəmə prosesləri keçirilmiş və onların 4400 nəfəri məhkum edilmiş, 1000 nəfərinə isə ölüm cəzası kəsilmişdir), 1975-1979 illərdə Pol Pot və İyenq Sari rejimi tərəfindən Kambocada 3 milyona qədər insanın məhv edilməsini, 1994-cü ildə Ruandada baş vermiş soyqırımını (bunun nəticəsində 800 minə yaxın insan həlak olmuşdur), 1995 - ci ildə Srebrenisada Bosniya müsəlmanlarının Bosniya serbləri tərəfindən kütləvi qırğını, Darfurda yerli əhəlinin soyqırımını (BMT hesablamalarına əsasən, həlak olanların sayı 180 mindən artıqdır) və s. aid etmək olar.

Xocalı soyqırımı hüquqi xarakterinə görə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aid edilir. Ermənilərin törətdiyi bu soyqırımı nəticəsində 613 nəfər azərbaycanlı, o cümlədən 63 azyaşlı uşaq, 106 qadın, 70 qoca qətlə yetirilmişdir. 8 ailə bütövlükdə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmiş, 487 nəfər yaralanmış, onlardan 76-sı uşaq, 1275 dinc sakin əsir götürülmüş, 150 nəfər isə itkin düşmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, soyqırımının subyektiv tərəfinə qəsd (niyyət) formasında təqsir aid edilir, "qrupu...tam və ya qismən məhv etmək", yəni cinayətin subyektinin onun əməlləri nəticəsində müəyyən nəticələrin baş verməsini dərk edir və istəyirdi. Belə faciəvi nəticələrə gətirilmiş əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi Xocalı qətləməsinin məhz soyqırımı olduğunu bir daha sübut edir. Qabaqcadan xüsusi yerlərdə düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən dinc Xocalı sakinlərinin avtomat, pulemyot və digər silahlardan atəşə tutaraq kütləvi şəkildə qətlə yetirilməsi ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı niyyətinin əyani sübutudur. Ermənilər tərəfindən törədilmiş bu soyqırımına Lidise, Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə hüquqi qiymət verilməlidir.

Bununla bərabər, qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq cinayətlərə qarşı mübarizədə beynəlxalq hüquq müəyyən vasitələrdən istifadə etmək imkanını yaradır. "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd olunur ki, soyqırımında, yaxud 3-cü maddədə sadalanan əməllərdə ittiham olunan şəxslər həmin əməllərin törədildiyi dövlətin ərazisindəki səlahiyyətli məhkəmədə, yaxud yurisdiksiyası onun yurisdiksiyasını tanımış bu konvensiya tərəflərinə şamil olunan beynəlxalq cinayət məhkəməsində mühakimə edilməlidirlər. Xocalı soyqırımında təqsirli bilinən şəxslərin Ermənistanın məhkəmələri tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi ehtimalının sıfıra bərabər olduğunu nəzərə alaraq, həmin şəxslərin beynəlxalq məhkəmə tərəfindən məhkum edilməsi alternativini önə zəkmək vacibdir və bu soyqırımı cinayətini beynəlxalq səviyyədə məhkum etmək yalnız beynəlxalq tribunalın yaradılması yolu ilə mümkündür. Beynəlxalq praktikada bu cür məhkəmələrə keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq hərbi tribunallar aid edilir.

Keçmiş Yuqoslaviyada və Ruandada iyirminci əsrin son onilliyində baş vermiş cinayətlər BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən cinayətkarları təqib etmək üçün iki beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaranmasına səbəb oldu. 1992-ci ilin oktyabrında BMT Təhlükəsizlik Şurası keçmiş Yuqoslaviya ərazisində

müharibə cinayətlərini və insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətləri müəyyən etmək məqsədilə ekspertlərdən ibarət bir komissiya yaratdı. Bir ildən artıq müddətdə mütəxəssislər müxtəlif mənbələrdən alınmış 65 mindən çox sənədi təhlil etmiş, 32 araşdırma missiyasını həyata keçirmişdir. Komissiya belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, BMT müharibə cinayətlərinin araşdırılması və cəzalandırılması üzrə dərhal məhkəmə orqanı təsis etməlidir. Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq cinayət törətmiş fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün "ad hoc" qaydasında ilk dəfə 23 fevral 1993-cü il tarixli 808 nömrəli və 25 may 1993-cü il tarixli 827 nömrəli qətnamələrinə əsasən "1991-ci ildən keçmiş Yuqoslaviya ərazisində törədilmiş beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin təqib edilməsi üzrə Beynəlxalq Tribunal" yaratdı və bu tribunalın əsasnaməsini təsdiq etdi. Təhlükəsizlik Şurası öz qərarını əsaslandırmaq üçün BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə istinad etmişdir. Yaxşı bəllidir ki, BMT Nizamnaməsinin VII fəslə sülhə təhlükə yaranması və təcavüz aktlarının baş verməsi halında Təhlükəsizlik Şurasının səlahiyyətlərini müəyyən edir. BMT Nizamnaməsində Təhlükəsizlik Şurası üçün bu növ məhkəmələrin yaradılmasına dair səlahiyyət nəzərdə tutulmamışdır. Belə ki, Təhlükəsizlik Şurasının səlahiyyətləri fərdlərə yox, dövlətlərə aiddir. Bu səbəbdən hərbi tribunalların təsis edilməsi nizamnamənin geniş şərhinə əsaslanırdı. Beynəlxalq Tribunalın beynəlxalq müqavilə əsasında deyil, BMT nizamnaməsinin VII fəslə əsasında təsis edilməsi ideyası BMT-nin Baş katibi Butros Qaliyə məxsus idi. Çünki universal xarakterli müqavilənin adı qaydada bağlanması və ratifikasiya edilməsi uzun vaxt tələb edirdi. Bunun nəticəsində isə hərbi tribunalların yaradılması öz əhəmiyyətini itirmiş olurdu. Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının (KYBCT) birinci hökmü 29 noyabr 1996-cı ildə çıxarılmışdır. İndiyədək 144 məhkəmə prosesi keçirilmişdir (o cümlədən, 94-ü serblərə, 33-ü xarvatlara, 8-i Kosovo albanlarına, 7-si Bosniya müsəlmanlarına və 2-si makedoniyalılara qarşı). Həm də Haaqa Tribunalının ittihamları Bosniya serblərinin rəhbəri P.Mladiç və R. Karadiçə qarşı da irəli sürülmüşdür.

KYBCT-dan sonra belə növ ikinci Beynəlxalq Tribunal Ruanda (RBCT) üzrə yaradılmışdır. Bu məhkəmənin vəzifəsi 1994-cü ildə Ruandada və qonşu ölkələrdə soyqırımının - bəşəriyyət əleyhinə cinayətin araşdırılması idi. Təhlükəsizlik Şurası 1994-cü ilin noyabrın 8-də 955 sayılı qətnaməsinə əsasən, "1994-cü ilin 1 yanvarından 31 dekabrına qədər Ruanda ərazisində və qonşu dövlətlərin ərazilərində törədilən soyqırımı və digər oxşar pozuntulara görə məsuliyyət daşıyan Ruanda vətəndaşları tərəfindən törədilən beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin məhkəmə qaydasında təqib edilməsi üzrə Beynəlxalq Tribunal" yarandı və onun əsasnaməsi təsdiq olundu.

RBCT yaradılmasını zəruri edən çoxlu sayda faktlar mövcüd idi. Ruanda və onunla qonşu olan dövlətlərin ərazisində soyqırımı törədilmişdir. Qətlə yetirilmiş insanların sayı müxtəlif mənbələrə görə 500 mindən 1 030 000 qədərdir. Onlardan təxminən 10 faizini xutular və 90 faizi tutsilər təşkil edirdi. Ruanda beynəlxalq birliyin diqqətini soyqırımı və digər beynəlxalq cinayətlərin törədilməsində təqsirli olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və bu məqsədlə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət etdi. RBCT 1994-ci ilin yazında Ruanda vətəndaşlarının kütləvi şəkildə qətlə yetirilməsinin təşkilatçılarını məhkum etdirdi. Onlar əsasən keçmiş iqtidarın məmurları idi. RBCT tərəfindən 52 hökm çıxarılmışdır, onlardan 8-i bəraət hökmüdür. Artıq tribunal tərəfindən 19 işə baxılmışdır. 58 iş üzrə isə məhkəmə davam edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, RBCT yalnız soyqırımının əsas təşkilatçılarının işlərinə baxır. Tribunalın yurisdiksiyası altına düşməyən şəxslər üzərində məhkəmə qurmaq məqsədilə Ruandada yerli məhkəmələr sistemi yaradılıb. Bu məhkəmələr 100-ə yaxın ölüm cəzası hökmü çıxartmışdır.

Beləliklə, Xocalıda ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qətləmə beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq soyqırımı kimi tövsif olunur və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə görə insanlıq əleyhinə cinayətdir. Bu soyqırımını törətmiş şəxslər (bunların sırasına Seyran Ohanyan, Serj Sarkisyan, R.Koçaryan və s. daxildir) beynəlxalq məhkəmədə layiqli cəzalarına çatmalıdırlar.

Rauf QARAYEV,
AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

“Xalq qəzeti”.-2012.-2 mart.-N 50.-S.5.

Xocalı soyqırımı beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır

Xocalı soyqırımını tanıtdırmaq üçün biz - dövlət, hökumət, diplomatiyamız, ictimai təşkilatlar, diaspor təşkilatlarımız çox böyük işlər görmüşük. Bu, çox vacib və çox önəmli məsələdir. Artıq üç ölkə - Kolumbiya, Meksika və Pakistan Xocalı soyqırımını soyqırımı kimi rəsmi qaydada qəbul etmişdir. Əminəm ki, bu proses davam etdirilməlidir və etdiriləcəkdir. Həm səfirliklərimiz, əlbəttə ki, dövlət qurumları, ictimai təşkilatlar bu məsələ ilə bağlı öz söylərini davam etdirəcəklər. Getdikcə Xocalı soyqırımını soyqırımı kimi tanıyan ölkələrin sayı daha da çoxalacaqdır".

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

1988- ci ildən başlamış Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə ən müdhiş faciə, tarixdə xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmiş hadisələrdən biri Qarabağın ən qədim insan məskənlərindən olan Xocalıda baş vermişdir. Xocalı qətləmini XX əsrin ən dəhşətli faciələri olan Xatın, Liditse faciələri ilə müqayisə oluna bilər.

Xocalı Xankəndi şəhərindən 14 kilometr şimal-şərqdə, Qarabağ dağ silsiləsinin ətəyində yerləşir.

1992- ci ilin qanlı faciəsinə kimi Xocalı şəhərində 7 min əhali yaşayırdı. Məlum hadisələr dövründə Ermənistandan, qonşu Xankəndidən ermənilər tərəfindən didərgin salınmış xeyli azərbaycanlı və 1989 - cu ildə Fərqanədən qovulmuş Axıska türklərinin bir hissəsi Xocalıya pənah gətirərək burada məskunlaşmışdır.

1992 - ci il fevralın 25 - dən 26 - na keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərindəki keçmiş SSRİ-nin 366- cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum etmişdir. Əvvəlcə şəhər dörd istiqamətdən erməni qoşun birləşmələri tərəfindən mühasirəyə alınmış, sonra isə Xocalıya artilleriya və ağır hərbi texnikadan güclü və amansız atəş açılmış, az bir vaxt ərzində şəhər yandırılmış, tamamilə alova bürünmüşdür. Silahsız və köməksiz dinc əhali qanına qəltan edilmişdir. Fevralın 26- sı səhər saat 5- ə kimi şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmiş, bir gecənin içərisində qədim Xocalı yerlə-yeksan olmuşdur. Canını götürüb qaçmaq üçün dağlara, meşələrə üz tutmuş dinc əhali erməni faşistləri tərəfindən güllələnmiş, onlara amansız divan tutulmuşdur.

Beləliklə, soyuq, qarlı fevral gecəsində nə qədər qız- gəlin əsir düşmüş, girov götürülmüş, nə qədər insan erməni silahından yayınıb meşələrə, dağlara qaçsa da, onlardan çoxu soyuqdan, şaxtadan məhv olmuşdur. Cinayətkar erməni qoşunlarının vəhşiliyi nəticəsində Xocalı əhalisinin 613 nəfəri vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 487 nəfər şikəst olmuş, 1275 nəfər dinc sakin- qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək ağlasız erməni zülmünə, təhqir və həqarətlərinə məruz qalmışdır. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil.

Bu, əsl soyqırımı idi. Xocalıda qətlə yetirilmiş 613 nəfərdən 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri azyaşlı uşaq, 70 nəfəri isə qocalardır. Xocalı faciəsində 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 24 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir.

Bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Onlardan bəziləri diri- diri yandırılmış, başları kəsilmiş, bədən üzvlərinin dərisi soyulmuş, bədən üzvləri kəsilib götürülmüş, körpə uşaqların gözləri çıxarılmış, süngü ilə hamilə qadınların qarınları yarılmışdır. Ermənilər hətta meyitləri də təhqir etməkdən belə çəkinməmişlər. Bu faciəni yaşamış bir şəxs kimi deyə bilərəm ki, bu cür faciəni törədən millət insanlığa aid edilə bilməz.

Xocalı faciəsinə real hüquqi qiymət ulu öndər Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra verildi. Ümummillə liderin təşəbbüsü ilə 1994- cü ilin fevral ayının 24- də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən "Xocalı soyqırımı"na hüquqi- siyasi qiymət verilmiş, 1 mart 1994- cü ildə isə Prezident Heydər Əliyev xüsusi fərman imzalamışdır.

1997- ci il fevralın 25-də "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən Fərman verilmişdir.

1992- ci ildən başlayaraq hər il 26 fevral Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiramla yad olunur.

Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin gərgin əməyi və siyasi iradəsi nəticəsində Xocalı soyqırımı əsas müzakirə mövzularından biridir. Dövlət başçımızın Xocalı faciəsinin XX ildönümü haqqında imzaladığı 17 yanvar 2012- ci il tarixli xüsusi sərəncamı ölkə rəhbərinin Xocalı soyqırımına hansı həssaslıqla yanaşdığına göstəricisi kimi qəbul edilə bilər.

2001- ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi həmvətənlərimizin təşkilatlanması işində böyük addım oldu. "Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması

haqqında" 2002 - ci il 5 iyul tarixli Prezident fərmanı isə Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinin kordinasiya edilməsi, dünya azərbaycanlılarının siyasi və ideoloji birliyinin təmin olunması, onların təşkilatlanması işində ciddi rol oynadı. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2008 - ci il noyabrın 19- da imzaladığı sərəncamla Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması da məhz bu zərurətdən irəli gəlmişdir. Aparılan uğurlu xarici siyasət nəticəsində artıq xarici ölkələrdə 420- dən çox diaspor təşkilatımız fəaliyyət göstərir. Bunun nəticəsidir ki, dünyanın 100-dən çox ölkəsinin parlamentində Xocalı faciəsi məsələsi müzakirəyə çıxarılıb.

Artıq 3 ölkə Pakistan, Meksika və Kolumbiya Xocalı soyqırımını tanıyıb, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasına dəstəyini bir daha təsdiq edib. İƏT- in 7-ci sessiyasında "Azərbaycan Respublikasına Ermənistan Respublikasının təcavüzü" adlı qətnamə qəbul edilmişdir. Qətnamədə göstərilir ki, Konfransa üzv ölkələrin parlamentlərini 2012- ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 26 fevral 1992- ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı keçirilən və soyqırımı xarakteri daşıyan kütləvi qırğını müvafiq şəkildə tanımağa çağırır və Xocalı qırğını törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edir".

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı soyqırımının 20- ci ildönümü dünyanın 120- dən artıq nöqtəsində geniş şəkildə qeyd edilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun hazırladığı və Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında səmərəli- ideoloji vasitəyə çevrilən təbliğat materialları artıq bir sıra xarici ölkələrdə müxtəlif dillərdə yayılıb və yayılmaqdadır. Soyqırımına həsr olunmuş mərasimlərin 2005- ci ildən başlayaraq Vaşinqton, Nyu-York, Varşava, London, Pekin, Haaqa, Dubay, Kiyev, Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel, Buxarest, Cenevrə, Ankara, İstanbul, Praqa, Paris, Roma, Tbilisi, Sarayeva və başqa şəhərlərdə silsilə tədbirlər həyata keçirilir. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə soyqırımına həsr olunmuş kitablar, broşürlər çap edilir, kinofilmlər çəkilərək dünya ictimaiyyətinə çatdırılır.

Artıq dünyanın iri şəhərlərində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə küçələrə və parklara Xocalı adı verilir. Xocalı haqqında həqiqətlər ictimaiyyətə təqdim edilir. Bunlara misal olaraq 2012- ci il fevral ayının 24- də Bosniya və Herseqovinanın paytaxtı Sarayevada Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yenidən qurulan "Dostluq parkı"nın və Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə həsr olunmuş abidənin açılışı olmuş, fondun vitse - prezidenti Leyla xanım Əliyeva şəhər ictimaiyyətinə Xocalı soyqırımını ilə bağlı geniş məlumat vermiş və tədbir iştirakçlarına soyqırımı əks etdirən videoçarxlar təqdim etmişlər.

Xocalı faciəsinin oxşarı olan Liditse 1942- ci ildə alman faşistləri tərəfindən yerlə yeksan edilmiş və əhalisi terrora məruz qalmışdır. Xocalı və Liditse faciələrinin oxşarlığı məhz ona səbəb olmuşdur ki, 2007- ci ildə Liditse muzeyi və Xatirə kompleksində Xocalı faciəsinin 15 illiyinə həsr olunmuş 3 ay davam edən silsilə tədbirlər keçirilmişdir. Çexiyanın Liditse qəsəbəsində Xocalı adlı küçənin açılışı və eyni zamanda hal-hazırda Xocalı sakinlərinin əksəriyyətinin məskunlaşdığı Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində Liditse küçələrinin açılışı və bu iki yaşayış məntəqəsinin eyni tale yaşamış qardaş yaşayış məntəqələri olduğu vurğulanmışdır.

Çexiyadakı səfirliyimizdən aldığımız məlumata əsasən bildirmək istərdik ki, 18 iyun 2012 - ci il tarixində Liditse şəhərinin meri Veronika Kellerova və "Liditse Xatirə Abidə Kompleksi" nin direktoru Milouş Çervensi ilə görüş keçirilmişdir.

V.Kellerova ilə görüş zamanı Xocalı Rayon İcra Hakimiyyəti ilə Liditse Xatirə Abidə Kompleksi arasında imzalanmış Əməkdaşlıq Memorandumundan sonra hər il "Liditse" faciəsinin ildönümünün Xocalı rayonundan olan məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində qeyd edilməsi xatırladılmış, Xocalı Rayon İcra Hakimiyyətinin təşəbbüsü ilə Aşağı Ağcakənd qəsəbəsindəki küçələrdən birinə "Liditse" adının verilməsi və küçənin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən ayrılmış vəsait hesabına əsaslı təmir olunması barədə ətraflı məlumat verilmişdir. Həmçinin, 12 iyun 2012- ci il tarixində Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində "Liditse" faciəsinə həsr olunmuş xatirə lövhəsinin açılışında Çexiya Respublikasının ölkəmizdəki səfiri Radek Matula, Xocalı rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri və bir sıra vəzifəli şəxslərin iştirakı qeyd edilmiş və həmin küçədə yerləşən Xocalı şəhər 4 sayılı orta məktəbində "Liditse" və "Xocalı" faciələrinə həsr olunmuş sərginin keçirildiyi bildirilmişdir.

Keçirilən tədbirlərlə bağlı minnətdarlığımı bildirən V.Kellerova ilə gələcək planlar barədə fikir mübadiləsi aparılmış, şəhərlərarası əməkdaşlığın zəruriliyi qeyd olunmuşdur. Həmçinin, yaxın zamanlarda Liditse şəhərində "Xocalı" faciəsinə aid xatirə lövhəsinin açılması planları barədə müzakirələr aparılmışdır.

Faciənin 20 illiyi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərdən ən izdihamlısı və eyni zamanda, böyük türk birliyini nümayiş etdirən tədbir 26 fevral 2012- ci il tarixdə Türkiyənin İstanbul şəhərində Taksim meydanında baş tutdu. Bu tədbirdə Türkiyənin nüfuzlu dövlət xadimləri, dünya dövlətlərinin İstanbuldakı səfirlikləri, Azərbaycandan dövlət və hökumət adamları ilə yanaşı, bizim Xocalı rayonundan da bir qrup ziyalılar, soyqırımı şahidləri və soyqırımında xəsarət almış şəxslər iştirak edirdilər.

Bu tədbir eyni zamanda Türkiyə və Azərbaycan "Bir millət - iki dövlət" anlamını bir daha sübut etdi. Bununla yanaşı, bir çox yerlərdə məsələn, 2009- cu il martın 31-də Nevada ştatının qubernatoru tərəfindən "Azərbaycanın soyqırımı günü"nin anılması tarixi elan olundu. 2010- cu il fevralın 25- də Massaçusetis ştatında, 2011 - ci il 26 fevralda Texas, Nyu- Cersi, Corciya ştatlarının Nümayəndələr Palatası Xocalıda çox ağır cinayət törədilməsi faktını tanıyıb və qətnamə qəbul olunmuşdur.

Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar 2012 - ci il fevralın 23-26- da Almaniyanın Berlin və Hamburq şəhərlərində, fevralın 27-28- də isə Belçikanın Brüssel şəhərində silsilə tədbirlər keçirilmişdir. Tədbirlərdə "Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması" İctimai Birliyi İdarə Heyətinin üzvləri- Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru Fərhad Bədəlbəyli və Milli Məclisin deputatı Rövşən Rzayev, icmanın üzvü Anar Usubov, həmçinin Xocalı rayonunun 8 nəfər sakini iştirak etmişlər.

Ümumiyyətlə, Xocalı soyqırımının 20- ci ildönümü ilə əlaqədar dünyanın 7- dən çox ölkəsində yürüşlər, anım mərasimləri, aksiyalar, mitinqlər, konfranslar, sərgilər keçirilmiş, çoxsaylı kitab, buklet və s. əyani vəsaitlər paylanmışdır, videomaterial nümayiş etdirilmişdir. "Xocalıya ədalət" kampaniyası ermənilərin qanlı əməllərini ifşa etmək, faciənin mahiyyətini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, Xocalı qırğınına ədalətli siyasi-hüquqi qiymət verilməsinə nail olmaq və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini təqsirkarların cəzalandırılmasının vacibliyinə cəlb etmək olmuşdur.

Soyqırımının 20- ci ildönümü ilə əlaqədar İstanbul şəhərində izdihamlı yürüş- mitinqdə 100 minlərlə insan Azərbaycanın haqq işinə dəstək vermiş, dinc əhalinin kütləvi şəkildə qətlə yetirilməsini pisləmiş və dünya ictimaiyyətini bu cinayəti soyqırımı kimi tanımağa çağırmışdır. Bu möhtəşəm aksiya Azərbaycan və Türkiyə xalqları arasında sarsılmaz birliyin əyani sübutu olmuş və göstərilmişdir ki, yalan və saxtakarlıq üzərində qurulmuş erməni təbliğat məşininin iç üzünü ifşa olunur, dünya ictimaiyyəti Xocalı həqiqətlərini qəbul etməyə başlayır.

Dünyanın nüfuzlu KİV-ində Xocalı soyqırımının 20- ci ildönümü ilə bağlı geniş materiallar verilmiş, keçirilən tədbirlər işıqlandırılmışdır. ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Rusiya, Türkiyə, Pakistan, Liviya və digər ölkələrin aparıcı KİV- inin reportajlarında, şərh və təhlillərində Xocalı faciəsi soyqırımı, insanlığa qarşı cinayət kimi xarakterizə edilmiş və bu faciənin soyqırımı kimi tanınmasına dair çağırışlar edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2012- ci il fevralın 26- da iştirak etdiyi 100 minlik ümumxalq yürüşü Azərbaycan xalqının sıx birliyini, onun öz şəhidlərinin xatirəsinə ehtiramını, işğal altındakı torpaqların azad olunması və ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası üçün əlindən gələni etmək əzmini nümayiş etdirmişdir.

Budur Azərbaycanın uğurlu siyasətinin bariz nümunəsi. Ölkəmizin günü- gündən qüdrətlənməsi, ictimai-siyasi uğurları məhz Qarabağımızın xilasını heç də uzaqda deyil, yaxın dövrdə düşməndən azad olunacağını göstərir.

Tarix unudulmayacaq. Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münafiçisinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Xocalılar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara, haqq- ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək Xocalıda törədilmiş terrorizm, etnik təmizləmə faktlarını pisləmək və pozulmuş hüquqlarını müdafiə etməklə bağlı müraciətlər ünvanlayırlar.

Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatdırılmalıdır. Hal- hazırda bu soyqırımın baş verməsində hər hansı şəkildə iştirakı olmuş, əlləri Xocalı şəhidlərinin qanına batmış şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehdir. Ancaq vaxt gələcəkdir ki, onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Prezident İlham Əliyevin sədriyi ilə 11 iyul 2012 ci il tarixdə Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci yarısının sosial iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında digər məsələlərlə yanaşı, "Xocalı faciəsinin" 20-ci ildönümü ilə əlaqədar faciənin detallarını bir daha vurğulmuş və bu yönümdə görüləcək işlərə dair müvafiq tapşırıq vermişdir.

Tədbirdə vurğulanmışdır ki, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında həyata keçirilən quruculuq işləri ilə yanaşı işğal altındakı ərazilərimizin azad olunması istiqamətində də səylər davam etdirilir. Təsəffü deyil ki, Dağlıq Qarabağ və yeddi ətraf rayonun Ermənistanın işğalından azad edilməsi istiqamətində göstərilən fəaliyyətin tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan həqiqətlərinin təbliği, xalqımıza qarşı törədilən vəhşiliklərin dünyaya çatdırılması məqsədilə daim iş aparılır.

Onu da xüsusi olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, Prezident İlham Əliyev Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin ölkədə və respublikadan kənardə təbliğinə daim həssas yanaşır. Bildiyimiz kimi, Xocalı faciəsinin yaddaşlarda daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə hər il ölkə daxilində çoxsaylı kütləvi tədbirlər keçirilir, uşaqlar və gənclər arasında bununla bağlı müxtəlif müsabiqələr təşkil olunur. Bununla yanaşı, mütəmadi olaraq respublikada faciə qurbanlarını anım mərasimləri təşkil edilir, müxtəlif rayon və qəsəbələrdə soyqırımı abidələrinin açılışı gerçəkləşdirilir. Dövlət başçısının birbaşa diqqəti və nəzarəti altında görülən bu işlər

sayəsində ölkədə böyüyən yeni nəsil bu tarixi faciə ilə bağlı həqiqətləri dərinləndirən mənimsəyir. Digər tərəfdən, beynəlxalq miqyasda bu sahədə görülən tədbirlər nəticəsində Ermənistanın əsl siması ifşa edilir, dünya birliyi azərbaycanlıların məruz qaldığı erməni vəhşiliklərindən xəbərdar olur. Pakistan, Meksika və Kolumbiya parlamentlərinin, ABŞ-ın bir neçə ştatının Xocalı faciəsini soyqırımını kimi qəbul etməsi bunun əyani göstəricisidir.

Prezident İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına 23 fevral 2012-ci il tarixli müraciətində ölkəmizin bu faciə ilə bağlı mövqeyi növbəti dəfə birmənalı şəkildə öz əksini tapıb. Müraciətdə bildirilir ki, son iki əsrdə erməni millətçiləri tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına mifiki "Böyük Ermənistan" ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə dəfələrlə xalqımıza qarşı terror, kütləvi qırğın, deportasiya və etnik təmizləmə kimi bəşəri cinayətlər törədiblər: "XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında baş verən, qəddarlığı və amansızlığı ilə fərqlənən Xocalı soyqırımını isə bu təcavüzkar siyasətin ən qanlı səhifəsi idi. Bu ağır cinayətə görə siyasi-hüquqi məsuliyyət birbaşa Ermənistanın o zamankı və indiki rəhbərliyinin, Dağlıq Qarabağdakı separatçı rejimin üzərinə düşür".

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bütün tədbirlərdə, o cümlədən beynəlxalq səviyyəli danışıqlarda ermənilərin Xocalıda törətdiyi soyqırımını xüsusi olaraq qeyd edir. Respublika Prezidentinin iyul ayının 16-da 2012-ci ilin birinci yarımilliyinin yekunları ilə əlaqədar keçirilən müşavirədə Xocalı soyqırımına xüsusi yer ayırması ölkə rəhbərinin xalqımıza qarşı ermənilər tərəfindən törədilmiş kütləvi qırğın hadisəsinə daim həssaslıqla yanaşmasının ifadəsi kimi qəbul edirik. Respublika Prezidentinin qeyd olunan müşavirədə Xocalı soyqırımını ilə bağlı söylədiyi fikirləri əsas kimi qəbul edərək biz də rayon icra hakimiyyəti olaraq Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərin daha geniş miqyasda təbliğ edilməsi üçün Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması İctimai Birliyi ilə birgə xüsusi tədbirlər planı hazırlamışıq. Fəaliyyətimizi həmin tədbirlər planına uyğun davam etdirəcəyik.

Ş. USUBOV,
Xocalı Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı,
Dağlıq Qarabağın Azərbaycanlı İcmasının üzvü

"Xalq qəzeti".-2012.-14 avqust.-N 180.-S.5.

Dağlara sığınan Xocalı

Azərbaycanın ürək yarası, sağalmaz və əlacı hələ ki, mümkün olmayan kədər ünvanı, yer üzünün qətləli şəhərlərindən biri, insanlığın qanla boğulduğu bir torpaq. Bütün bunlar yurdun Xocalı adlı genosid ünvanı. Elə bir ünvan ki, onu heç kim, yer üzündə sonuncu türk qalana qədər unutmayacaq. Çünki düşmən bu torpaqda 613 nəfəri mərmiyə tuş gətirdi. Onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qoca ağsaqqal insanlar idi. Və bir də bu 613 nəfərin içərisində bir evin 8 ailəsi bütünlüklə məhv edildi.

Tarix faktları ilə həmişə istənilən məqamı, istənilən nöqtəni yenidən diqtə etməyə, yenidən xatırlatmağa qadirdi. Bu mənada bu gün hər iki valideynini itirmiş 25 nəfər Xocalı uşağı, bir valideynini itirmiş 130 Xocalı uşağı həmin o genosidin canlı şahidi kimi istənilən məqamda, istənilən kürsüdə, istənilən ekranda həqiqətləri açıb ortaya qoya bilər, insanlığın düşmənlərini barmaqla göstərir. Təəssüf ki, 1275 nəfəri əsir götürülmüş, 150 nəfəri itkin düşmüş xocalıların bu gün canında, bədənində qəlpə gəzdirən 487 nəfərindən 76-sı uşaq idi. Artıq bu uşaqlar da həmin o ağrını özü ilə birlikdə böyüdübdü və böyüyən ağrılarla yanaşı, ölkəyə səpilən xocalılar ölkə rəhbərliyinin qayğısı ilə kompakt halında müəyyən bir ərazidə yaşamaq imkanı qazanıblar. İndi bu ərazi Xocalını qismən onlara xatırlatsa da, amma Xocalı hələ ki, düşmən tapdığı altındadı. Lakin...g

Həyat inkişaf edir. İnkişaf edən həyatın kimlərdənsə yan keçməsi mümkün deyil. Əgər bir yaşayırıqsa, fəaliyyət göstəririksə, bizim yaşadığımız mühit, fəaliyyət göstərdiyimiz ərazi bu millətin, bu torpağın bir parçasıdır. Odur ki, regionların inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq Xocalı sakinlərinin məskunlaşdığı Ağcakənd ərazisi, o cümlədən də digər məntəqələrdə ölkənin əksər bölgələrində olduğu kimi, həyat günün tələbləri səviyyəsində davam etməkdədi.

Yeni burada Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin və eləcə də digər dövlət qurumlarının inzibati binaları tikilib abadlaşmış, yollar, küçələr qaydaya abadlaşdırılıb salınmışdı. Yəni bir vaxtlar bu bölgəyə üz tutanlar daha çox müharibənin acı nəticələrini xatırladan mənzərələrlə üzləşirdilər. Hər tərəfdə dağılmış evlər, bərbad vəziyyətdə olan yollar insanlarda acı təəssüf hissi doğururdu.

Azərbaycan Prezidentinin xüsusi qayğısı və tapşırığı nəticəsində Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Əli Həsənovun rəhbərliyi altında digər bölgələrdə olduğu kimi, burada da müasir tipli qəsəbənin salınması uğurla başa çatdırılmış və bu iş, bu proses bu gün də uğurla da davam etdirilməkdədi. Demək olar ki, xocalıların məskunlaşdığı bu ərazini kənardan müşahidə edəndə insanın gözləri qarşısında yeni bir şəhərin, yeni bir qəsəbənin könül açan görüntüləri canlanır və xəyal adamı çəkib uzaqlara, Xocalılı günlərə aparsa da, amma istər-istəməz o xatirələrin içərisindəki şirinliyi məhz yeni salınan qəsəbə ilə ovutmaq, onunla bağlamaq, əlaqələndirmək zorunda qalırıq.

Çünki əlimiz çatmayan, ünümüz yetməyən Xocalının qoxusunu, ətrini Ağcakənddən alır, bu nisbətən oxşar mənzərə ilə təmas qurub keçmişini özümüz ilə gələcəyə aparırıq. Və bilir ki, salınan qəsəbələr, çəkilən yollar qaçqınların rahatlığı üçün, normal həyat şəraitləri üçün nəzərdə tutulubdu. Bu yerlər Azərbaycanın bir parçası olsa da, hər bir insana əsirlikdə qalan ocağı, kəndi bir köynək daha yaxındı.

Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Şahmar Usubov hər gün abadlaşan və bir çoxlarının zarafatla "yeni Xocalı" kimi təqdim etdiyi bu ünvanın günbəgün abadlaşmasından, burada sosial obyektlərin, xüsusilə məktəb, xəstəxana, poçt və digər dövlət əhəmiyyətli obyektlərin müasir tələblərə uyğun şəkildə tikildiyini, burada ən müasir avadanlıqlardan istifadə edildiyini xüsusi bir qürurla xatırladı və bildirir ki, ölkə prezidentinin ardıcıl diqqət və qayğısı ən yüksək səviyyələrdə işğal edilmiş torpaqlarımızla bağlı Azərbaycanın mövqeyini qətiyyətlə ortaya qoyması bizdə belə bir qəti əminlik yaradı ki, bütün qaçqınlarımız kimi, xocalılar da mütləq öz doğma torpaqlarına qayıdacaq və orada bundan da gözəl, bundan da müasir bir şəhər salacağıq. Özü də həmin şəhərin bütün infrastrukturunu artıq bizim üçün bir layihə kimi göz önündədi. Biz bilir ki, qayıdacağımız Xocalı itirdiyimiz Xocalıdan qat-qat gözəl və abad olacaqdı.

O ki, qaldı bu gün xocalıların daha çox məskunlaşdığı Ağcakənd ərazisi coğrafi baxımdan Xocalının ərazisinə bir qədər bənzəyir. Burada da iqlim və təbii mənzərə müəyyən oxşarlıq təşkil edir. Elə ona görə də bu ərazidə məskunlaşan xocalılar özləri üçün artıq Dövlət Proqramı çərçivəsində müəyyən şərait qura biliblər. Onlar həm torpağı əkilir-becərir, həm heyvandarlıqla məşğul olurlar, həm də sosial sahədə çalışırlar.

Azərbaycan regionlarının inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq inkişaf edən "yeni Xocalı" özünün sürət tempinə görə, digər bölgələrimizdən o qədər də geri qalmır. Baxmayaraq ki, burada hər şey sıfırdan başlanıb, amma zəhmətin, torpağın nə olduğunu yaxşı bilən xocalılar yorulmadan çalışır, işləyir və qurub-yaradırlar.

Yaxından tanıdığım xocalıların söylədiklərinə görə, onlar gördükləri hər bir işdən həm də təsəlli alır və özlərində inam hissini nəinki ölməyə qoyur, əksinə, bu hissini qələbə əzminə çevriləcəyinə inanırlar. Çünki onlar Ali Baş Komandanın işğal olunmuş torpaqlarımız üçün böyük siyasət meydanında necə əzmkarlıqla uğurlu

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

---

siyasi mübarizə apardığının şahididilər. Ona görə də əmindilər ki, danışıqlar yolu ilə aparılan bu mübarizə istənilən anda Azərbaycan ordusunun köməyi ilə də qələbəyə çevrilə bilər. Deməli, xocalılar qurub-yaratdıqları kimi, işğal altında olan Xocalı üçün döyüşmək əzmini də öz içlərində yaşadır və qoruyurlar.

Bəli, bu gün Ağcakənd deyilən bir ünvanda Xocalı şəhərinin, daha doğrusu, Xocalı rayonunun sakinlərinin müəyyən bir hissəsi kompakt halında yaşamaqdadı. Onların uğurlarının, həyat şəraitlərinin foto görüntüləri burada işlərin necə getdiyini yəqin ki, öz-özlüyündə səssiz, sözsüz də söyləyə bilər.

Əbülfət MƏDƏTOĞLU
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi
fondunun maliyyə yardımı ilə

“Ədalət”.-2012.-12 oktyabr.-№185.-S.7.

Üç soyqırımının şahidi

Xocalı dedikdə, yadımıza ilk növbədə, 1992-ci ilin dəhşətli soyqırımını düşür. Əslində isə qədim tarixə malik bu ata-baba torpağımız ondan əvvəl də çox zülmərə, təzyiqlərə məruz qalıb. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyasının Qarabağda apardığı erməniləşmə siyasəti bu yerdə də düşünülmüş şəkildə həyata keçirilib. Xocalıya məxsus üç bölgədən birinə - Qala Dərəsi kəndinə İrandan köçürülmüş ermənilər yerləşdirilib. Bunun ardınca, əsasən də 1918-ci il qırğınlarından sonra "Qaçqınlar" adlanan ərazidə Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından didərgin salınmış azərbaycanlılar məskunlaşdırılıb.

Xocalı təkcə XX əsrdə ermənilər və onların himayədarları tərəfindən üç dəfə soyqırımına məruz qalmış qanlı və şanlı tarixə malik bir məkandır.

Deyirlər, hər bir insanın həyatı öz vətəninin, xalqının tarixinin kiçik bir hissəsidir. Bu baxımdan Xocalı elinin ləyaqətli oğlu Qasım Allahverdiyevin həyat salnaməsi də onun tarixindən ayrılmazdır. 90 ildən çox ömür sürən, üç soyqırımının dəhşətlərini görənlər və bütün həyatını xalqına həsr edən bu insan Xocalının ilk ziyalılarından biri olmuşdur.

Qasım Allahverdiyev əsil-nəcabətli yerin oğlu idi. Möhkəm soy-kökədən "boy atmışdı". Təsadüfi deyil ki, həyatı da elə bil atası İmamqulunun mənalı ömrünün davamına çevrilmişdi.

İmamqulu kişi seyid, imam nəslindən idi. Mərd, igid, hörmətli, xeyirxah bir insan kimi tanınırdı. Onun bütün bu xüsusiyyətləri zaman-zaman daha çox üzə çıxırdı. Vaxt gəldi və İmamqulu Nuru Paşanın Qarabağın azadlığı uğrunda vuruşan atlı əsgərləri sırasında yüzbaşı kimi döyüşdü və böyük xidmətlər göstərdi.

Təbii ki, döyüşlərdə onun köməyi çox gərəkli idi. Çünki yerli adam kimi coğrafi mövqə ilə əsgərləri yaxından tanış edirdi, hər daşına, hər ağacına bələd olduğu ərazilər barədə bir növ, onlara ətraflı məlumat verir, üstəlik, özü də hünər göstərirdi.

1918-ci ildə Xocalı ikinci dəfə yandırıldı. Kənd əhalisi bu başibələli yurdun birinci soyqırımını hələ unutmamışdı. 1905-1907-ci illərdəki qanlı olaylar hələ də xocalılıların yuxularına girir, onları dönə-dönə dəhşətə gətirirdi.

Bu dəfə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərdən sonra salamat qalmış Xocalı sakinləri Şuşanın Malıbəyli kəndində məskunlaşmışdılar. Erməni quldur dəstələri Malıbəyli və qonşu Quşçular kəndinin əhalisini də vahimə içərisində saxlayırdılar. Onlar əliyalın Xocalı sakinlərinə gündüzlər su gətirməyə belə aman vermirdilər və bundan xüsusi zövq alırdılar. Odur ki, kişilər gecələr evlərə su daşımaları olurdular.

Belə gərgin dövr-zamanda İmamqulu kişi də xocalılıların məskunlaşdıqları məhəlləyə gəlir, bulaqdan atla camaata su aparırdı. Malıbəylinin yaxınlığındakı yeganə içməli su mənbəyi novlu bulaq idi. Bu xəbər ermənilərə çatan günü burada pusqu qurulur. Öz el-obası üçün həyatını riskə atan İmamqulu kişi düşmən tərəfindən əvvəlcə izlənilir. Əlbəttə, Nuru Paşanın əsgərinin silahsız olmadığı aydın məsələ idi. Buna görə də erməni öz riyakar xislətinə sadıq qalaraq yenidən hiylə işlədir. İmamqulu gecə su qabının birini doldurub bulaqdan iki-üç addım aralandaqı atı finxırmağa və ayaqlarını yerə döyməyə başlayır. O, silaha əl atmağa belə macal tapmır və vurulur.

Namərd gülləsindən yaralanan İmamqulu ölümə təslim olmaq istəmir. Su qabını sinəsinə sıxaraq sürünə-sürünə kəndə çatmağa can atır. Lakin bacarmır, qanı dupduru bulaq suyuna qarışaraq doğma Qarabağ torpağı boyu axıb gedir... Beləcə, İmamqulu kişi qeyri-adi bir "döyüş"də, zülmət gecədə düşmən məkrinin qurbanı olub, şəhid zirvəsinə çatır. Ömrünü övladlarına bağışlayaraq əbədiyyətə qovuşur və Malıbəyli kəndində dəfn olunur. Bəs həyatını Vətən, el yolunda qurban verən bu atanın övladlarının taleyi necə olur?

Qarabağın dağlıq hissəsində Nuru Paşanın döyüşçüləri erməni quldurlarını tərk-silah etdikdən sonra xocalılılar öz doğma yurd yerlərinə qayıdırlar. Lakin onların evləri - torpaqları viran edilmişdi. Məsələn, Qışlaq kəndi adlanan bölgədə (hissədə) bircə salamat ev belə qalmamışdı. Ermənilər hətta qapı və pəncərələri də söküb daşımış, bununla məkrlərini "yatırda" bilməyib hər yana od vurmuşdular. Kəndin ərazisindəki iki su quyusunu da dağıtmışdılar.

Bu zaman İmamqulunun ailəsinin başında böyük oğlu Qasım dayanırdı. Şəxsiyyətini təsdiq edən sənədə görə onun 16 yaşı vardı. Əslində isə Qasımın təvəllüdü yazıldığından 5-6 il əvvəl idi. Çünki 1905-ci ilin qırğınlarını dəqiqliyi ilə xatırlayırdı. Xocalı bəylərinin adlarını bir-bir çəkərək Qasım söyləyirdi ki, onlar həmin vaxt Xocalının yaşlısını, cavanını başlarına toplayıb təzə yurd yerini Qışlaqdan bir-iki kilometr aşağıda, magistral yolun yaxınlığında salmağı məsləhət görmüşdülər: "Köhnə Qışlaqdakı kösövə dönmüş divarlar isə tarixə yadigar qalsın" - demişdilər.

Xocalılılar belə də etmişdilər. Lakin bir qədər irəliyə gedərək elə buradaca qeyd etmək yerinə düşər ki, keçən əsrin 60-cı illərində ermənilərin Yer üzündəki vəhşi pəncələrinin izlərini silmək istəyən bu mənfur millətin nümayəndəsi Silva Kapitukyan "Karvan hələ yoldadır" kitabını yazdı. Bundan sonra ermənilər vaxt itirmədən

Xocalıda saxlanan "açıq səma altında muzey"i buldozərlərin cənginə verib yerlə yeksan etdilər. Qışlaqdakı qədim qəbiristanlığı traktorlarla şumladılar...

Bütün bunlar Xocalının tarixindən və hər bir xocalının taleyindən keçən olaylardır. Odlara qalanmış doğma kəndin mənzərəsini Qasım da ömrünün sonuna qədər unuda bilmirdi. Həm də təsəvvür etmirdi ki, ahıl yaşında bundan da böyük dəhşətləri görüb sonra dünyadan köçəcək. Bununla belə o, gənc yaşlarından mətinləşmiş, çətin anlarda özünü itirməmişdi. Xocalılılar Qışlaqda yeni kənd quranda Qasımın artıq anası da yox idi. Bahar xanımın incə qəlbi erməni zülmələrinə dözməmişdi və o, hələ 1916-cı ildə haqq dünyasına qovuşmuşdu. Anasının vəfatından sonra Qasım və kiçik bacısı Bənövşə xeyli vaxt dayılarının - Qarabağın tanınmış bəylərindən olan Hacı Zeynalın nəvəsi Həsən kişinin himayəsində yaşamışdılar.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Qasım Allahverdiyevi Şuşa rayonunun Xocalı kəndi üzrə komsomol katibi seçirlər. Kənd cavanlarından Şükür Məmmədov, Bəşir Mustafayev, Talib Abışov və başqaları bu təşkilata üzv yazılırlar. Şükür Qasımın müavini idi. İkisi birlikdə hər ayın axırında Şuşaya gedir, hesabat iclaslarında iştirak edirdilər. Bu, hər dəfə dağ yolları ilə 22-24 kilometr məsafə qət etmək demək idi.

Qısa arayış: 1923-cü ildə, SSRİ təşkil olunandan sonra Leninlə Mikoyan Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) yaratdılar. Xankəndini DQMV-nin mərkəzi elan edərək şəhərə düşünülmüş şəkildə xalqımızın düşməni, satqın və riyakar Stepan Şaumyanın adını verdilər. Əhali bu şəhərə "ştab", yəni, "qərargah" deyirdi. Çünki SSRİ-nin silahlı qüvvələrinin qərargahı burada yerləşirdi. Rayonu genişləndirmək üçün Xocalını Şuşanın tərkibindən çıxarıb oraya birləşdirdilər.

Getdikcə Qasım öz gələcək təhsili, sənəti ilə bağlı da qayğılanmağa başladı. Elə buna görə də Bakıya gələrək aqronomluq məktəbinə daxil oldu və 30-cu illərin əvvəllərində təhsilini bitirdi. Qasım bilərəkdən bu sahəni seçmişdi ki, kəndə bir mütəxəssis kimi köməyi dəysin. Belə də oldu.

Qasım kəndə yaxşı bir mütəxəssis kimi qayıtdı. Cavan olmasına baxmayaraq, onu kolxoz sədri seçdilər.

1930-cu illərin sonu - 1940-cı illərin əvvəllərində Xocalı DQMV-nin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayırdı. O dövrün təbircə desək, qabaqcılığı əldən vermir, beşillik planları dörd ildə yerinə yetirirdi. Bu bölgənin (o zaman kənd adlansa da, əslində, bir rayon idi) kənd təsərrüfatının bütün sahələrində nailiyyətlər əldə etməsində təbii ki, Qasım kişinin zəhməti və təşkilatçılığı əvəzsiz idi. Burada heyvandarlıq, tütüncülük, tərəvəzçilik, baramaçılıq, bağçılıq inkişaf edir, dövlət planları az qala ikiqat yerinə yetirilirdi. İndiki nəslə tarixdən məlum olan "Staxanovçular hərəkatı"nda da xocalılılar irəlində gedirdilər.

Vilayətin milliyətcə erməni olan rəhbərlərinin gözü bu yüksəlişi heç götürmək istəmirdi. Onlar əsasən ermənilərin məskunlaşdıqları kəndləri abadlaşdırır, Xocalını isə həmişə diqqətdən kənar qoyurdular. Bununla belə, kolxoz sədri Qasım Allahverdiyev Xocalıda yetişdirilən taxılın bolluğuna uyğun saxlama anbarları, tütün sexi tikdirməyə, quşçuluq və maldarlıq fermalarını genişləndirməyə nail olmuşdu. Bütün bunlar kənd camaatının ərzağa olan tələbatının daxili imkanlar hesabına ödənilməsinə imkan yaradırdı. Üstəlik, dövlətə də nə qədər məhsul təhvil verilirdi.

Ermənistanın Dərələyəz bölgəsindən, öz dədə-baba torpaqlarından Xocalıya pənah gətirmiş azərbaycanlılara burada Qasım kişinin başçılıq etdiyi xeyriyyəçi dəstə xüsusi qayğı göstərirdi. Bu, erməniləri çox qıcıqlandırır və onlar hər vasitə ilə həmin xeyirxahlığın qarşısını almağa çalışırdılar. Lakin Qasım Allahverdiyev təmkinli və tədbirli adam idi, öz məqsədinə də nail olurdu.

1940-cı illərin əvvəllərində təsərrüfatda qazanılan nailiyyətlərə görə Qasım Allahverdiyev "Lenin ordeni"nə layiq görüldü. Lakin onun şanı-şöhrəti heç bir orden və mükafatla ölçülmürdü. Hələ cavan ikən el arasında ağsaqqal nüfuzu qazanmışdı. Təkcə Xocalı camaatı deyil, bütün Qarabağ əhli onu çörəkli kişi kimi tanıyırdı. Əli ruzi-bərəkətli, nəsihətləri uğurlu, məsləhətləri ağıllı olardı. Evindən qonaq-qara əskik olmazdı. Elçiliyə Qasım kişini aparardılar ki, çox get-gələ düşməsinlər. Onun xeyir-duası ilə evlənən cavanlar xoşbəxtlik tapardı. Eldə-elatda bu kişinin sözünü heç kəs yerə salmaz, bircə kəlməsi ilə qan-dava yatırılırdı.

Ümumiyyətlə, ağır müharibə illərində Qasım öz həmyerlilərinə çox gərək idi. Burada vəziyyətin digər kəndlərə nisbətən yaxşı olmasında onun əməyi az deyildi. Xocalıda dəyirman işləyir, ehtiyat kimi saxlanan arpa və qarğıdalı camaata paylanırdı. Beləliklə, xocalılılar çərəksiz qalmırdılar. Hərənin qapısında ən azı bir mal-heyvanı vardı. Zəmilərdən cəbhəyə taxıl biçilib göndərilirdi. Arxa cəbhədə kişiləri mətinliklə əvəz edən qadınlar üstəlik ön cəbhəyə də kömək göstərirdilər.

Bununla belə, Qasım Allahverdiyev mənəvi rahatlıq tapa bilmirdi. Yaşlılarının odlu cəbhələrdə vuruşduqlarını xəyalına gətirəndə vicdan əzabı çəkirdi, fikirləşirdi ki, əlim-ayağım sağ, gözüm görür, mən niyə burada olmalıyam?

Qasımın müharibəyə getməməsi üçün bronu da vardı. Bununla belə, 1942-ci ildə yenidən - artıq üçüncü dəfə Xankəndiyə hərbi komissarlığa gedir. Qərarı qəti olur və hərbi komissara deyir:

- Mən kənddə qadınların, qocaların üzünə baxa bilmirəm. Hamıya izah edə bilmirəm ki, mən niyə buradayam və nəyə görə müharibəyə getməmişəm. Xahiş edirəm, məni cəbhəyə göndərin. Buradakı işimi isə davada əlil olub qayıtmış kişilər və artıq çətinliklərə alışmış qadınlar da görə bilirlər.

Beləliklə, təkid edərək 1942-ci ilin sentyabr ayında müharibəyə göndərilir. O zaman Krımda qızğın döyüşlər gedirdi. Qasım əvvəlcə Mahaçqalaya, oradan Mozdoka, sonra da birbaşa döyüşlərə yollanır. Burada azərbaycanlılar çox idi. Hər gün neçəsi igidliklə həlak olurdu. Qasım da mərdliklə döyüşmək əzmində idi. Hələ gənc yaşlarından atası ona silahla necə davranmaq lazım olduğunu öyrətmişdi. Amma tezliklə alman təyyarələri Allahverdiyevin vuruşduğu polku bombaladı. Xeyli əsgər həlak oldu. Yaralıları isə almanlar əsir götürdülər. Onların arasında Qasım kişi də vardı.

Düşərgədə əsirlərə ən ağır işlər gördürüldülər. Müharibənin sonlarına yaxın bir gün Amerika əsgərləri düşərgənin qapılarını açaraq əsirləri şəhərdə sərbəst gəzməyə buraxdılar. Küçədə almanlar gözə seyrək dəyirdi, hamısı zirzəmilərə doluşmuşdu. Əsgərlər şərait yaratmışdılar ki, əsirlər açıq qalmış mağazalardan ərzaq götürə bilsinlər. Hamı bir ağızdan deyirdi: "Hitler kaput!" Bu, Qasımın da həyatında bir dönüş anı idi.

Müharibə qurtarandan sonra əsirləri bir sıraya düzüb deyirlər:

- Moskvaya çatan kimi Stalin sizi güllələdəcək, ən yaxşı halda Sibirə sürgün edəcəkdir. Kim Sibirə getmək istəyirsə, bir addım irəli çıxsın. Kim də istəməsə, xarici ölkələrdən birinə gedə bilər.

Əsirlərin bəzisi başqa ölkələrə getmək arzusunda olduqlarını bildirdilər. Bu an Qasımın gözləri önünə neçə illər intizarda, əzab-əziyyətdə olan ömür-gün yoldaşı Əfruz xanım, onu göz yaşları içində müharibəyə yola salan yeganə qardaşı Saleh gəldi. Qasım davaya yola düşəndə Əfruz ana olmağa hazırlaşdı. Odur ki, atası cəbhədə vuruşarkən doğulan uşağın adını Mübariz qoymuşdular. Üzünü görmədiyi övladını, eləcə də ondan böyük iki uşağını bağrına basmaq üçün Qasımın ürəyi uçunurdu. "İndi Zahid 10 yaşındadır, maşallah, böyük oğlandır. Ofelyanın isə 6 yaşı var. Məktəbə getməyinə az qalır. Mən evdən çıxanda tumurcuq boyda idi" - deyərək bir anda xəyalından keçirdi. Qasım ürəyində bütün el-obasını, əzizlərini, doğmalarını görməyə ümid bəsləyə-bəsləyə sıradan bir addım qabağa çıxdı...

Bu ümid, bu qərar ona sanki Tanrının bir töhfəsi oldu...

Qasım Allahverdiyevin ailə tarixçəsi həm də xalqın o dövrdə keçdiyi yolun qısa bir salnaməsidir. Belə ki Qasım ilk dəfə olaraq Xocalıda "komsomol toyu" edir. Sonra da Əfruz xanımı Həkim müəllimin sinfinə yazdırır ki, savadlısın. Bununla həm də "savadsızlığın ləğvi" üçün şəxsi nümunə göstərir. Bundan sonra başqa kişilər də qız-gəlinin yazıb-oxumağı öyrənməsinə sədd çəkmirlər.

Q. Allahverdiyev müharibəyə getdikdən sonra kolxoz sədri vəzifəsində bir müddət Bəşir Mustafayev çalışmağa başlayır. Lakin ermənilər onu heç nədən həbs edir, azadlığa çıxandan sonra isə uzun müddət briqadir işləyir. Müharibənin son illərində kolxoz sədri vəzifəsi Qasımın dostu və komsomol silahdaşı, müharibədə yaralanıb ordudan tərxis olunmuş Şükür Məmmədova etibar edilir.

Qasım müharibədən sonrakı quruculuq illərində var qüvvəsi ilə çalışır. Təcrübəli aqronom kimi bağçılığın, bostançılığın, tərəvəzçiliyin yenidən dirçəldilməsi üçün təcili tədbirlər görür. Dövlətə əla növ məhsul, tütün yarpağı təhvil verilir. Planlar bir qayda olaraq artıqlaması ilə yerinə yetirilirdi. Mütəxəssis olaraq ildə eyni sahədən bir neçə dəfə bol məhsul (qarpız, yemiş, paxlalı bitkilər, kartof, kələm, xiyar, pomidor və s.) götürməyə nail olurdu. Onun üsulu ilə dağətəyi ərazidə yetişdirilən məhsul ətraf rayonların əhalisinə də paylanırdı. 50-ci illərdə artıq Xocalı sakinlərinin özləri də şəxsi təsərrüfatlarından ildə bir neçə dəfə məhsul götürməyi öyrəndilər. Bölgədə bar-bərəkət aşır-daşırdı.

XX əsrin 60-cı illərinin sonu və 70-ci illərinin əvvəllərində Xocalı sovxozu yarandı. Bu zaman Qasım kişinin yaşı da artıq 70-i haqlamışdı. Amma əli işdən-gücdən soyumurdu. O, quşçuluq fermasının müdiri vəzifəsində çalışır, bağçılıq, bostançılıq sahəsində aqronom kimi fəaliyyət göstərirdi. Stalinin ölümündən sonra "əsir" adı da üstündən götürüldü. "Əmək və müharibə veteranı" tituluna layiq görüldü, medallarla təltif olundu.

Qasım Allahverdiyev insanların yaxşı keyfiyyətlərini dəyərləndirməyi bacarırdı. O, istedadı, qabiliyyəti, əməyi ilə xalqa xeyir verənləri çox sevirdi. Məsələn, Xocalı sakini, yurdunun sayılıb-seçilən ağsaqqalı Məhəmməd Sadıqov baytarlıq üzrə təhsil almağa da, vaxtilə yaşlı insanlardan atları müalicə etməyi öyrənmişdi və bu səriştəsi ilə təsərrüfata kömək etməsi Qasım kişiye çox xoş gəlirdi.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Tofiq Hüseynovun babası Həzrətqulu kişi kənddə həm bərbər, həm də dantist (diş çəkən) kimi çalışırdı. Şahlar Nağıyev isə bir neçə sənətə yiyələnmişdi. O, həm bərbərlik peşəsini öyrənmişdi, həm də toylarda gözəl kamança çalırdı. Şahların qardaşı Ağalar isə Qasım kişinin təkidli və maliyyə yardımı ilə mühasibatlıq texnikumunu bitirmişdi. Kazım Həsənov və Camal Abışov Xocalının ilk maşın mexaniki və sürücüləri idilər. Yusif Nağıyev, Milli Qəhrəman Araz Səlimovun atası Bahadır Səlimov mexanizator, Əkbər Əzizov, İsmayıl Əliyev, Milli Qəhrəman Əlif Hacıyevin əmisi Azad Məmmədov, İsmayıl Nağıyev bacarıqlı traktorçu idilər. Onların hamısını Qasım kişi əməllərinə və şəxsiyyətlərinə görə yüksək qiymətləndirirdi. Həm də bu insanlar əsilli-nəcabətli, tanınmış, nüfuzlu bəy nəslindən idilər.

Kökəndən, qandan-gəndən gələn xüsusiyyətlər Qasım kişinin oğul və qızlarına da sirayət etmişdi. Ata onların həkim sənətinə yiyələnməsinə çox arzulayırdı. Onun bu sənətə böyük ehtiramı vardı. Həm də düşünürdü ki, həkim hər yerdə, bütün zaman və şəraitlərdə öz sənəti və biliyi ilə gərəklidir. Ata nəsihəti uşaqların da ürəyindən oldu. Belə ki Qasım kişinin altı övladından beşi tibb sahəsində təhsil aldı. Oğulları Zahid, Mübariz və

Eldəniz, qızı Yaqut Azərbaycan Tibb Universitetinin yetirməsidiirlər. Digər qızı Fənarə Türkmənistanda tibb texnikumunu bitirib. Yalnız böyük qızı Ofelya BDU-nun filologiya fakültəsini qurtararaq həyatını gənc nəslin təhsil və tərbiyəsinə həsr edib.

Qasım kişi gənc yaşlarından sədaqətlə xidmət etdiyi sovet hakimiyyətinə, cavan vaxtlarından üzvü olduğu Kommunist Partiyasına çox inanırdı. Odur ki, 80-ci illərin sonunda ermənilərin yenidən torpaq iddiasına düşdüklerini eşidəndə demişdi: "Erməni heç nə eləyə bilməz. Buna sovet hökuməti yol verməz".

Çox təəssüf ki, bizlər hamının ürəyini öz qəlbimiz kimi təmiz bilmişik. Unutmuşuq ki, namərd həmişə arxadan zərbə endirər.

Odur ki, 1988-ci il sentyabrın 18-də Xocalıya ilk təhlükəli hücum ediləndə Qasım kişi də sanki diksinib yuxudan oyandı. Bu, dəhşətli soyqırımına gedən yolun başlanğıcı idi... Bundan sonra bölgəyə odlu silahla manevrlər, həmlələr edilirdi. Mərmilərdən biri Lətif kişinin həyatında partlayaraq onun cavan oğlu Zahidin həyatını yarımçıq qırdı.

Bir mərmə isə Qasım kişinin evinin divarının bir hissəsini və pəncərəsini dağıtdı. Bu, Qasım Allahverdiyevin həm də inamına, ümidinə, mənəviyyətinə atılan güllə idi.

Çox keçmədi - 1989-cu il yanvarın 9-da Qasım Allahverdiyev dünyasını dəyişdi. Xocalının üçüncü soyqırımının ərafəsi idi. Əslində, o, bu soyqırımının əvvəlcədən şahidi və sonda isə şəhidi oldu...

Yaşasaydı, indi 110 yaşında idi. Qarabağ kimi uzunömürlülər diyarında bu nə yaş idi ki?! Amma o, qədim Xocalı elinin tarixinin bir parçasına çevrildi. İntizarlı ruhu, qərib məzarı bizim o ellərə qayıdacağımızı gözləyir...

İradə ƏLİYEVƏ

“Azərbaycan”.-2012.-1 noyabr.-N 243.-S.7.

Xocalı əsiri və ya əsir Xocalı...

Erməni əsirliyində olmuş Valeh Hüseynov: Əllərim yandırılmış, barmaqlarım qırılmış, dırnaqlarım çıxarılmışdı...

Azərbaycanın Xocalı şəhərindən olan məcburi köçkün Valeh Hüseynov TURAN agentliyinə müsahibəsində soyqırırma məruz qalmış şəhərin adamlarından danışır. Valeh Hüseynovun taleyi bəlkə də dəhşətli faciəni əks etdirəcək hansısa filmin süjet xəttidir. O, öz şəhərinin müdafiəsində dayanıb, sonra əsir düşüb. Valehin əsirlik həyatı “bu gün əsirə gülənlər”in özünü ağladacaq qədər faciəlidir. Valeh Hüseynovla müsahibəni təqdim edirik:

Xocalı döyüşçüləri

1991-ci ilədək Xocalıda yaşayan azərbaycanlılar ermənilərdən üstün idi və onların bütün təxribatlarını qoçaqlıqla dəf edirdilər.

1991-ci ilin yayında ermənilər Mehdikənd istiqamətindən Xocalıda axısxa türklərinin yaşadığı istiqamətə avtomat və qumbaraatanlardan hücum etmişdi. Biz silahlanıb onların qarşısına çıxdıq. Ermənilər qaçdılar. Geri qayıdarkən anamı əlində qoşal ilə tüfəng, çiyində patron qatarı ilə səngərdə gördüm. Onunla bərabər səngərdə çoxlu sayda qadın var idi, əllərində tüfəng, balta, yaba var idi. Nə qədər çalışdım evə getmədik, sonradan əmim qadınları evlərinə getməyə məcbur etdi.

O dövr elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, ermənilər gəlib Xocalı camaatından xahiş edirdi ki, onlara Ermənistana getmək üçün yol verək.

Azərbaycanlıları istəyən ermənilər də var idi

Hələ sovet dövründə azərbaycanlıları yaxın hesab edən ermənilər deyirdi ki, burada azərbaycanlılara qarşı güclü müharibə hazırlanır.

Onlar deyirdi ki, bütün hazırlıq işlərinin arxasında Moskva durur. Ermənilərin hamısı millətçi deyildi ki, onların çoxu millətçilikdən kənar idi. Bizi istəyən ermənilər deyirdi ki, burada güclü müharibə hazırlanır, sizi qıracaqlar. Hətta ermənilərdən eləsi var idi ki, əsirlik zamanı mən də gördüm, onlar Xocalı camaatını müdafiə etdiyinə görə, döyüb KPZ-yə salmışdılar.

Mənim əsirlikdə dırnağımı çıxaran zaman erməniləri də döyə-döyə gətirmişdilər ki, bu mənzərəyə baxsınlar. Pəncərənin qarşısında mənim dırnağımı çıxarırdılar, oraya gətirdikləri ermənilərin hamısı ağlayırdı. Bu vəhşilikləri onların liderləri edirdi, onlar isə Yerevanın əli ilə təyin edilmişdi və bu işgəncələri verirdi.

Xocalı camaatına ən çox zülmü o edib.

Orada Əsgəran rayonunun Yanğımsöndürən xidmətinin rəisi Karo var idi. Xocalı camaatına ən çox zülmü o edib. Liderlərdən Vitali deyilən var idi, o döyüşdə olub, amma əsir və girovlara zülm etməyib. Qarıq var idi, KPZ-də naçalnik işləyirdi. Manvel var idi, Əsgəranın polis rəisi idi. Amma, onu çox şeylərə qarışmağa qoymurdular. Onların da Xalq cəbhələri var idi, sədri Vitali idi. Orada bəziləri çox əzazil idi. Amma elələri də var idi, növbətçi olanda bizə yemək də verməyə imkan yaradırdı. Kömək etməyə çalışanlar da vardı. Mən əsirlikdə olanda halıma dözməyib ağlayan erməni olub”.

Uşaqlıq vaxtı döydüyüm erməni əlində silah gəlib məni əsirlikdə gördü və ağladı. Dedi ki, kaş məni döydüyün günlər olardı. Orada mənim uşaqlıq yoldaşlarım olan ermənilər gəlirdi yanıma, oturub ağlayırdılar. Deyirdilər çıxış yolumuz yoxdur, qaçmaq istəyirik millətçi ermənilər bizi öldürür. Çıxış yolu tapa bilmirdilər”.

Ermənilərin xəbərdarlığı: Sizi qıracaqlar, Moskva hazırlayır

Sovet vaxtı ermənilərlə qonşuluq, yaxşı münasibət var idi. Sovet dövründə ermənilərin toyuna, yasına gedərdik.

Hətta, ermənilərin yasında gedib içərdik də. Şəhid olan əmim oğlum var idi. O deyirdi ki, ermənilərin yasında üçüncü stəkan araqdan sonra sağlıq deməyə başlayırıq.

Uşaq vaxtı Xankəndi xəstəxanasında əməliyyat olunmuşdum, dostumuz Seryoja anamı yanımda qalmağa qoymadı, onun arvadı qaldı yanımda. Özü, uşaqları xəstəxanaya yanıma gəlirdi.

Ermənilər də əkin-biçin edirdi. Atam onlara kömək edərdi. Erminax adlı erməni var idi, atam onun biçdiyi otu maşını ilə gətirərdi, pul da almazdı. Daim bir-birimizin evinə qonaq gedərdik. Münasibətdə olduğumuz yerli ermənilərin hamısı deyirdi ki, azərbaycanlılara qarşı güclü müharibə hazırlanır. Bu xəbərdarlığı ermənilər 20-ci əsrin 70-ci illərində edirdi.

Amma 1988-ci ildə münasibətlər kəskinləşdi. Məsələn, 1990-ci ildə Xankəndində bankın qarşısında ermənilər atama hücum etmişdi, bir tanış erməni onu maşınına oturdub Xocalıya gətirmişdi.

Xocalıya rus hərbiçiləri gəldi, ermənilər üstünlük qazandı

1988-ci ilin sentyabrında ermənilər Xocalıya basqın etmişdi. Xocalı camaatı ermənilərin qarşısını aldı və orada 5-6 erməni öldürüldü. Bundan sonra Xocalıya hərbiçilər gəldi. Artıq ermənilər xocalılara qıraqda-bucaqda təklikdə tutub hücum edib doğramağa başladılar. Hətta bir dəfə xocalılı oğlanı tutub doğrayıb kisəyə doldurmuşdular. Sonra yavaş-yavaş silahlandılar və başladılar Xocalını vurmağa. Xocalıya “Alazan” raketləri atırdılar.

Rus hərbiçiləri

Dağlıq Qarabağa göndərilmiş rus hərbiçiləri hərtərəfli mövqə tutmuşdu. Onlar özləri üçün pul da qazanırdı. Məsələn, Xocalıda olan hərbiçiləri yerli camaat yedirib-ıçırırdı, onlar başlayırdı bizim sözumüzü deməyə. Bu zaman onların yerini dəyişdirirdilər.

Bir dəfə Xocalını ermənilər dörd tərəfdən “Alazan” raketləri ilə atəşə tutdular. Bizdə isə 5-6 avtomat var idi. Avtomatla raketə cavab vermək də mümkün deyildi. Amma bir dəfə ruslar ermənilərin “Alazan” atan yerlərini vurdu. Ermənilər raketləri Kətikin meşəsindən atırdılar. Xocalını daha çox “Alazan” atəşinə Haroydan və Boz Dağdan tuturdular.

Əlif Hacıyev Xocalı aeroportunun rəisi olanda erməniləri yerində oturtmuşdu. Əlif Hacıyevin zamanında aeroportda hər şeyi yoxlayırdı. Təyyarə ilə qanunsuz yüklərin aparılmasına və gətirilməsinə yol vermirdi. Ermənilər hərbi yüklərini 366-cı alaya gələn hərbi vertolyotla gətirirdilər.

Azərbaycanlıların silahsızlaşdırılması

Rus hərbiçiləri Xocalı camaatının ov silahlarını yığıb, Əsgərandaqı polis şöbəsinə verirdilər. Beləliklə, azərbaycanlıları silahsızlaşdırdılar. Bu silahlar da sonradan ermənilərin əlinə keçdi. Eyni zamanda ermənilər həm 366-cı alaya gələn hərbi vertolyotlarla silah daşıyırdı, həm də alayın silahları ermənilərə verirdi. Ermənilər artıq 1991-ci ilin payızında həm avtomat, həm pulemyot, həm qumbaraatan, həm də ov silahları ilə silahlanmışdı. Azərbaycanlıların isə rus hərbiçilərindən gizlədə bildiyi bir neçə ov tüfəngi var idi. Beləliklə, ermənilər üstünlüyü ələ aldılar.

Biz də 366 alaydan avtomat almağa başladıq. Rus hərbiçiləri avtomatı 3-5 min rubla satırdı.

Camaat rus hərbiçilərindən avtomat alan vaxt, ermənilər artıq BTR və BMT-dən atəş açırdılar. Ermənilər bizdən üstün idi. Onlar yolumuzu Xankəndi və Əsgəran tərəfdən kəsdi. Xocalının Şuşaya və Ağdama yolu kəsilmişdi. Xocalı camaatı da ermənilərin yolunu kəsdi.

Xocalının ağır günləri

Xocalıya Şuşanın icra hakimiyyəti başçısı Mikayıl Gözəlov kömək edirdi. Onu da öldürtdülər.

Yollar bağlandıqdan sonra Xocalı ağır duruma düşdü. Həm ermənilər silah cəhətdən çox güclü idi, həm ruslar onlara kömək edirdi, həm də Xocalının Ağdamla əlaqəsi kəsilmişdi. İnsanlar aclıq çəkirdi, elektrik yox, istilik yox idi. Şəhərə çörəyi vertolyotla göydən atırdılar. Bir çox evlər ailələrini çıxarmışdı, kişilər özləri zülmə un tapıb çörək bişirirdi. Ermənilərdə 5-6 min avtomat var idisə, Xocalıda 30-40 adamda avtomat olardı.

Xocalıya hücum

Xocalıya hücum başlayanda camaatın çoxu başa düşmədi. Hətta sevinənlər də oldu ki, Ağdam istiqamətindən Əsgərana hücum başlayıb. Ağdam camaatı yaxşı döyüşürdü. 10 dəqiqə keçmədi ermənilərin tankları Xocalıya girməyə başladı. Babamın evinin qarşısında böyük ağaca bir mərmə dəydi, mərmə ağacı ikiyə böldü. Bu zaman dedik ki, artıq sondur. Bundan öncə də Xankəndi ətrafındakı Azərbaycan kəndləri bir-bir gözümüzün qarşısında yandırılırdı.

Əsirlik həyatı

Valeh Hüseynov Xocalı camaatının şəhərdən çıxarılmasında mühüm rol oynayıb. O, dinc sakinlərin bir hissəsini çaydan keçirib və nəhayətdə özü əsir düşüb.

Ən dəhşətlisi o oldu ki, camaatı çaydan keçirdim, amma öz həyat yoldaşımı xilas edə bilmədim. Erməni gülləsi həyat yoldaşıma dəymişdi. Bir müddət onun yanında oturdum, ayaqlarım getmirdi. Camaat mənə yalvarırdı ki, qalmayım. Amma həyat yoldaşımdan ayrılmaq istəmirdim, onunla haqq dünyasına qovuşmaq istəyirdim. Qaraqayaya cəmi 300-400 metr qalmışdı, sonra Ağdamın Şelli kəndi idi. Hər yeri duman içində görürdüm. Bu zaman erməni mənə “dayan” dedi. Ölüm mənim məqsədim idi və onun üzərinə yeridim. Ermənin də avtomatının darağında güllə qalmamışdı. Mən onun üzərinə yeriyəndə arxaya çəkilib darağı dəyişmək istədi. Onu yeri yıxıb vurmağa başladım və bu zaman məni arxadan avtomatın qundağı ilə vurdular. Huşumu itirdim.

Əsirlikdə ilk günü məni o qədər döydülər ki, artıq yaşamaq haqqında düşünmürdüm. İlk olaraq bizi qıfıllı bir yerə saldılar. Bir-iki saat orada qalandan sonra gəldilər bir neçə nəfər cavanı seçdilər. Məni dairəyə aldılar. Qəflətən stol qılçaları ilə başladılar döyməyə, o qədər döyüblər ki, huşum gedib və gözümü açanda kamerada olduğumu hiss etdim. Nə qədər etdim bədənimə tərpədə bilmədim. Hər gün gəlib kamerada bizi huşumuzu itirənədək döydülər. Adımızı “ölümə məhkumlar” qoymuşdular. Bir dəfə bizi o qədər döydülər, ölmüş bilib gətirib üst-üstə yığdılar.

Elə əsirlər var idi onlara toxunmurdular. Çünki onlardan birinin atasının dostu orada komandır idi. İndi onların bəzisi rəhmətə gedib. Yəqin ki, kim isə mənim haqqımda demişdi.

Bir gün gəldilər dedilər ki, gitara çalan pulemyotçu Valeh kimdir. Qarabağ mahnısını sən çalırsan? Orada da gitara çalan bircə mən idim. Mənim barmaqlarımı ona görə qırdılar və dırnaqlarımı çıxartdılar ki, daha gitara çalmayım. Əlimi yandırdılar. Əllərim elə yanırıdı, yağı süzülürdü. Sonra KPZ-yə saldılar. Qışın şaxtasında soyuq yer gəzirdim ki, əllərimi soyudum. Kamerada istilik radiatorunun soyuq dəmirinin üzərinə əllərimi qoydum. Qışın şaxtası, beton döşəmə olmasına baxmayaraq məndən tər dayanmırdı. Ağrılar dəhşətli idi. Orada yatmışam, əllərim dəmirə yapışmışdı, səhər qopara bilmirdim”

Əsirliyimin ən ağır günü idi

“ Sonra dedilər dilimi kəsəcəklər. Bundan sonra başladı saçlarım ağarmağa. Ermənilər səhər məni döyməyə gələndə dedilər, “ara sənin saçın ağarıb, xəbərin var”.

“Bir dəfə də məni pul müqabilində dəyişmək istəyirdilər. Atama xəbər veriblər ki, əsir düşmüşəm. Gizlicə məni Əsgəranın Xanabad kəndinə gətirdilər. Postda hündür təpəni qazıb torpağın altında betonla sığınacaq tikmişdilər, məni saldılar ora, dəmir qapısını da bağladılar. Bir erməni də evinin əşyasını ora yığmışdı, içəridə hər cür şərait, su, tualet belə var idi.

Üç-dörd gün orada qaldım, yaralarım qaysaqladı, odeyal var idi, istifadə edirdim. Bir də baxdım ki, burada bankalar var. Dedim ki, kompotdur, açım içim. Bankanın ağzını zülmə açdım, bir nəfəsə yarısını içdim. Bu kompot yox, konyak imiş. Sonra orada yatdım. Düz martın 6-da Ala Yaqubun dəstəsi hücumu keçib oraları alanadək, orada qaldım. Bizimkilər gələndə 3-4 erməni qapını açıb sığınacaqda gizlənmək istəyirdi. Onlar məni o qədər döydülər,... avtomatın lüləsindən tutub qundağı ilə haram gəldi vururdular.

Ən ağır günlərimdən birini də yaşadım

Sonra məni ölmüş bilib atıb getmişdilər. Ayılında qapının bir iki yerindən balaca deşik var idi, oradan gördüm ki, buradakı evlər yanır. Bizimkilər orada idi. “Əyə, bu tərəfdən get, orada erməni görürəm”. Belə səslər eşidirdim. Qan sifətimdən axıb, dodaqlarımda qaysaqlamışdı, səsim çıxmırdı. Heç kimi çağıra bilmirdim. Əllərim yanmış, barmaqlarım qırılmış, dırnaqlarım çıxarılmışdı.

Sonra bizimkilər oranı tərk edib getdilər.

İlqarın qəhrəmanlığı

Burada Ala Yaqubun dəstəsindən Saatlıdan və ya Sabirabaddan İlqar adlı bir oğlan qalmışdı. O, ermənilərin postunda olan silahlarla 6 gün onlarla vuruşdu. Ermənilər qorxusundan geri qayıda bilmirdilər, Elə bilirdilər ki, bizimkilər orada batalyon yerləşdirib. Sonra İlqarı yaraladılar və işgəncə ilə öldürdülər. İlqarı öldürəndən sonra cibindən hərbi biletini çıxartdılar oxudular. Oradan adı yadımda qalıb.

İlqarı yaralayandan sonra gətirib mənim yanıma salmışdılar. İlqarı mənim yanıma salanda ermənilər dedilər “ara bunun canı it canıdır, hələ də ölməyib”. Məni aparıb bir dəreyə tulladılar. Daşlara dəyə-dəyə düşdüm suyun içərisinə. Sudan çıxı bilmirdim. Zülmə sudan çıxdım, bir gecə orada qaldım. Dəhşətli titrəyiş tutmuşdu məni.

Deyirəm, insan ölmür də, allah ölüm verməyibsə, ölmürsən

Yatırdım, amma bədənim elə titrəyirdi ki, bəlkə də iki nəfər məni saxlaya bilməzdi.

Səhəri gün ermənilər gəldi ki, ölməmişəm. Yenə gətirdilər saldılar KPZ-yə. Ermənilər bir iki gün mənə dəymədilər. Prostina ilə dodağımın qaysağını qoparırdım. Qanasa da bir qədər yaxşı idim.

Martın 21-də ermənilər yenidən gəldilər ki, sifətim bir qədər yaxşıdır.

Dedilər ölmək istəyirdin, öldürək səni

Dedim öldürün. Məni divara dirədilər. Biri alınımı, digəri isə ürəyimi nişan almışdı. Dedilər bir-iki-üç deyib atacağıq, öləcəksən. Həmişə məni öldürün deyirdim, birdən soruşdum bu gün ayın neçəsidir. Ermənilər dedilər martın 21-dir.

Dedim martın 22-si mənim ad günüdür. Dedilər ad gününədək yaşamaq istəyirsən. Dedim bəli, onda dedilər səni martın 22-də bir qəbirin üzərində işgəncə ilə öldürəcəyik.

Dedim, öldürün. Gətirdilər məni əsirlikdə olan Ələmdar, Məhəmməd və Qaraş adlı insanların yanına saldırlar. Orada məni döydülər. Ələmdar, Məhəmməd və Qaraş məni tanımadı. Bir təhər bunları başa saldım ki, mən sizin qohumunuzam. Erməni həkim gəlmişdi. Mənim yarama baxmağa qoymadılar. Erməni həkim gizlicə istilik radiatorunun arxasına bir yod bankası atdı, bir az da bint, pambıq qoymuşdu. Məni döyən zaman bir neçə dənə də yerə tökülmüş tabletkalar götürmüşdüm. Həmin tabletkaları da əzib tökdüm yod bankasına ki, səhər məni öldürməmişdən qabaq yodu içib ölüm. Bir damcı içmişdim ki, məni öskürək tutdu.

Sonra hamısını içdim, ölmədim

Məhəmməd kişi orada öldü. Qoca kişi idi. Onu da bərk döymüşdülər. O, su deyə zarıyır. Erməni gələndə dedim ki, ona su verin. Bu zaman erməni məni döydü. Dedi ki, onu çox istəyirsənsə ona su verək, əvəzində səni döyək. Dedim məni döyün, ona su verin. Gəldilər məni çıxarıb ploşadkada ağacla, dubinka ilə döydülər, əvəzində Məhəmmədlə, Qaraş kişiye su verdilər. Amma, mənə su vermədilər.

Yod içəndən sonra erməni gözüme qaz püskürtdi. Döydülər huşum getdi, sonra yenə döydülər.

Beləcə də ayıldım. Deyiblər ki, martın 22-də axşam saat 5-6 arası gəlib məni aparıb öldürəcəklər. Ölüm vaxtına bir neçə saat qalmış komandirləri Vitali girdi içəri mənim orta məktəb şəkili əlində idi. Baxır mənə və şəkilə oxşamıram. Artıq dörd aydır saçıma-saqqalıma əl dəymir. Sir-sifətim qan laxtaları, eybəcər formadayam. Vitali şəkili verdi mənə, dedi ki, "ara, bax gör bu sənən".

Dedim bəli mənəm, O dedi ki, Hüseynov Valeh sənən. Dedim bəli, çıxıb getdi.

Mən ölümümü gözləyirəm. Ağlıma heç nə gəlmirdi

Axşam tərəfi gəldilər ki, çıx. Elə bilirəm ölümə gedirəm, Ağrıları unutmuşam, həyəcan məni o qədər basıb ki, artıq özüm yeriyirəm. Havaya çıxanda yıxıldım. Məni oturdular bir UAZ avtomobilə. Gördüm qabaqda bir oğlan oturub, bir əlində avtomat, o biri əlində qranat var. Əlində hazır tutmuşdu. Dedilər tanıyırsan, dedim yox.

Dedilər o Ağdamdan Zahiddir

Dəyişmə vaxtı Zahid ölümünü gözünün qarşısına alıb keçirmiş erməni tərəfə, əvəzində bir erməni də Azərbaycan tərəfə gətirmiş. Neçə illərdir ki, Zahidi axtarıram ki, heç olmasa ona bir minnətdarlıq edim. Zahid mənə baxıb dedi ki, allaha şükür, narahat olma gedirsən. Mən ölüm gözləyirdim... Postları keçəndə gördüm ki, ermənilər dalımcə əl edir. Onda bildim ki, məni aparırlar.

Gətirdilər Allahverdinin yanına, allah rəhmət etsin. O cumdu erməniləri söydü ki, niyə bizim adamları bu günə salırsınız. Üç erməni verdilər, məni dəyişdilər. İndi çox adamlara müharibə elə-belə gəlir.

Gətirdilər mənə orada bir kitel geyindirildilər. Lüt idim. Bir maykam var idi. İdman paltarı və kitel yaralarımaya dəydi, qan açıldı, hər ikisi yapışdı bədənimə. Gələndə məni anama göstərməmək üçün, odevəyə büküldülər. Həkimlər dedi ki, buna yemək vermək olmaz.

Mədə bitişib, qarnım kürəyimə yapışmışdı

Orada həmin paltarını çıxarıb yandırdılar. Bir həftə paltarsız qaldım. Ailəmiz paltar tapmaq imkanında deyildi, pul da yox idi. Sonra gülə-gülə deyirlər müharibə iştirakçısıdır, qaçqındır. Bəzilərinə gülməli görünür, asan gəlir. Atam bir həftədən sonra haradasan paltar tapmışdı. Paltarını geyindim xəstəxanaya apardılar.

Məni çimizzirmək də dəhşət idi

Su ilə kırım getmirdi, axırda marqanesli su ilə bədənimə təmizlədilər. Hamı deyirdi dirilməz, öləcək. Allaha qurban olum, ölüm onun əlindədir, ölmədim. Bədənimdə sağ yer yox idi, qırılmamış sümüyüm qalmamışdı.

Hazırda Goranboy rayonunda qaçqınlar üçün tikilən evdə yaşayıram, dövlət işində işləyirəm 126 manat maaş alıram. Bir də gitaramı çalırım, sənətimlə ailəmi dolandırırım. Pensiya almıram. Neçə dəfə pensiya üçün müraciət etmişəm, düzəltməyiblər. İndi şəkər xəstəliyim də var, əsirliyin yaraları da davam edir. Mütəmadi olaraq ağrıları qalxır, mənə dəhşətli əziyyət verir. Pensiya üçün elə şərtlər deyirlər ki, nə mənim o qədər vaxtım, nə də imkanım yoxdur.

Prezidentimizin xanımı özü məni çağırtdırıb, ona başıma gələnləri danışmışam. Qızı da məni Moskvaya apardır. Allah onlardan razı olsun.

Xocalı dünyaya səs salmış bir faciədir

Lakin bu, giley olmasın, o faciə zamanı çoxlu insanların həyatını xilas etmişəm. Onların çoxunu tanımıram. Bəziləri indilərdə mənə minnətdarlığını çatdırır. Onları ölümdən xilas etdim, özüm əsir düşdüm, bu ağır həyatı yaşadım. İndi gördüyüm işlərin qabağında bu durumdayam. Əsirlikdə də mənə verilən bir damcı çayı yaralı Elxana verirdim, özüm su deyə dəmir qapını yalayırdım. Elxan Alazan atırdı, ermənilər bıçaqla yaralayıb, əsir götürmüşdü.

Xocalıların bir çoxunu iş adamları, varlı təşkilatlar, həmçinin xarici təşkilatlar himayəyə göstərib. Mənə isə indiyədək dövlət tərəfindən heç bir kömək olmayıb.

İncidiyim odur ki, Xocalını, Dağlıq Qarabağı görmədən qaçqınlıq statusu almış adamlarla, mənə, əhalini xilas edib, əsir düşmüş insana fərq qoyulmur. Xocalının adından istifadə edib özünə şərait yaradanlar da çoxdur. Onlar bu saat şah kimi yaşayır, məni kimisi də gecə-gündüz sürünür.

Hər axşam evə girəndə anam ağlayır. Çünki elə yorunuq oluram ki, şəkər də bir yandan, ailə də böyük.

Hərdən elə gəlir ki, mən Azərbaycan vətəndaşı deyiləm. İstifadə edənlər pensiya alır, mən isə heç bir yardım ala bilmirəm.

“Azadlıq”.-2012.-1 dekabr.-N 230.-S.13.; 2-3 dekabr.-N 231.-S.13.

Xocalı soyqırımını bəşəriyyətə, insanlığa qarşı yönəlmiş ən dəhşətli cinayətdir

2013-cü il fevralın 26-da erməni quldurlarının xalqımıza qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının 21 ili tamam olur. Soyqırımını yunan “genos” sözü olmaqla, mənası hər hansı milli, etnik, irqi və yaxud dini qrupun tamamilə və yaxud qismən məhv edilməsi deməkdir. Genosid milli genofondun, xalqın gen daşıyıcılarının məhvi, millətin tarix səhnəsindən birdəfəlik silinməsidir.

Ermənilərin törətdikləri soyqırımını türk soyunun, türk nəslinin kəsilməsinə yönəlmiş qeyri-insani cinayətdir. BMT Baş Məclisinin 1948-ci ildə qəbul etdiyi Konvensiya dinc və yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq soyqırımını beynəlxalq cinayət adlandırmış, onu törədənləri ciddi cəzalandırmağı tələb etmişdir. Xocalı soyqırımını Xatun, Xırosima, Sonqmi soyqırımlarından daha dəhşətli, insanlığa sığmayan və analoqu olmayan qanlı cinayətdir.

XX yüzilliyin sonunda törədilmiş Xocalı qətliamı erməni quldurlarının iki yüz ildən artıq xalqımıza qarşı tətbiq etdikləri deportasiya və soyqırımını siyasətinin davamı və ən faciəli səhifəsidir.

Belə bir cəhəti vurğulamaq vacibdir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kimi qələmə verilən savaş əslində Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, açıq-aşkar ekspansiyaçı siyasətdir. Bunu əli qana batmış erməni rəhbərlərinin özləri etiraf edirlər. Ermənistan prezidenti S.Sarkisyan bildirmişdir: “İşğal etdiyimiz torpaqlar var, bunda utanılası heç bir şey yoxdur. Bu torpaqları təhlükəsizliyimizi təmin etmək üçün tutmuşuq”. Onun sözlərindən belə çıxır ki, istənilən dövlət öz təhlükəsizliyini təmin etmək pərdəsi altında qonşu ölkənin torpaqlarını işğal edə bilər. Əslində Azərbaycan heç vaxt terror və təcavüzkarlıq ocağı olan Ermənistan torpaqlarını işğal etmək niyyətində olmamışdır.

Azərbaycana qarşı erməni ekspansiyasının tarixi köklərinə nəzər saldıqda göstərmək vacibdir ki, heç bir ərazisi, vətəni və dövləti olmayan ermənilər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək üçün dəfələrlə Rusiya çarlarına müraciət etmişlər.

1712-ci ildə erməni missionerləri çar I Pyotrla görüşmüş, ona 31 adda rüşvət vermiş, əvəzində erməniləri Azərbaycanın münbit və səfalı torpaqlarında yerləşdirməyi xahiş etmişdilər. Ermənilərin “hədiyyələrindən” -26 Qarabağ atı, Azərbaycan xalçaları, qiymətli ləl-cəvahirat, qızıl və digər əşyalardan məmnun olan çar I Pyotr azərbaycanlıları qovub onların ərazisində erməniləri yerləşdirməyi tələb etmişdi.

Onun sələfləri erməniləri hərtərəfli dəstəkləyərək rəsmi qaydada onların Azərbaycanda yerləşdirilməsi üçün hər şey etdilər. Ermənistan dünya xəritəsində özü də Azərbaycan ərazisində kiçik bir dövlət kimi meydana çıxdıqdan sonra Rusiya strategiyasının üzünmüddətli tələblərini yerinə yetirərək Azərbaycanın digər ərazilərini ələ keçirmək üçün çoxsaylı deportasiya və soyqırımları təşkil etdi. Totalitar sovet rejimi şəraitində də erməni mafiyasının təsiri altında olan SSRİ rəhbərliyi Azərbaycanın əzəli torpaqlarını fasiləsiz surətdə Ermənistana vermək siyasətini davam etdirdi. 70 il ərzində ən çox ərazi itkisinə, repressiyalara məruz qalan Azərbaycan Respublikası oldu, ölkəmizin maddi sərvətləri talan edildi. Çox şeyi unutmaq olar. Amma vətənə, millətə, torpağa qarşı edilən cinayətləri yaddaşlardan silmək olmaz.

1985-ci ilin əvvəllərində SSRİ-də hakimiyyəti zəbt edən M.Qorbaçov açıq şəkildə erməni separatizmini və ekspansiyasını dəstəkləyərək antiazərbaycan, antitürk siyasəti yeritdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində yüksək vəzifələrdən kənarlaşdırılması da onu əhatə edən Şahnazarov, Aqanbekyan, Brutens, Sitaryan və başqa millətçi yanların ekspansiyaçılıq planlarını reallaşdırmaq siyasətinin nəticəsi idi. M.Qorbaçov və arvadı Raisa Maksimovnanın Parisdə və Vaşinqtonda rəsmi dövlət səfərlərində olarkən erməni biznesmenləri ilə görüşmələri və onlardan çox qiymətli “hədiyyələr”, daha doğrusu, rüşvət almaları da ermənilərin ərazi iddialarını həyata keçirmək məqsədi güdüdü. Erməni lobbisinin onlara bağışladığı 62 karatlı, üzərində “Arsax” (Qarabağ) sözü yazılmış qiymətli medalyon birbaşa Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə tuşlanmışdır. Rusiyanın himayədarlığı sayəsində Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilən ermənilər son 20 il ərzində xalqımıza qarşı 6 deportasiya və 4 soyqırımını tətbiq edərək 2 milyondan artıq soydaşımızı qətlə yetirmişlər. Son deportasiya və qətliamdan bəhs edən sabiq SSRİ-nin Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini F.Babkov “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında yazır ki, M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsilə Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda şovinizm və separatçı hərəkət gücləndi, millətçi partiyaları açıq fəaliyyətə başlayaraq Azərbaycana qarşı ərazi iddiası irəli sürdülər. Bunun olduqca təhlükəli nəticələr verəcəyini Qorbaçova bildirdikdə o, bunun “yenidənqurmanın” vacib şərtlərindən biri olduğunu söyləyərək açıq şəkildə erməni separatizmini dəstəklədi. Azərbaycana qarşı erməni ekspansiyası getdikcə gücləndi. Qısa müddətdə Ermənistanda yaşayan 220 mindən çox, Dağlıq Qarabağdakı 50 mindən çox azərbaycanlı öz ata-baba yurdlarından qovuldular. Qorbaçov erməni millətçilərini cəzalandırmaq əvəzinə Bakıda 1990-cı il qanlı yanvar qətliamını törədərək təcavüzə məruz qalan Azərbaycan xalqının qəddar düşməni olduğunu bir daha təsdiqlədi.

Qorbaçovun antiazərbaycan siyasətini Rusiya prezidenti B.Yeltsin davam etdirərək ermənilərin geniş miqyaslı hərbi əməliyyatlar aparmalarına imkan yaratdı.

90-cı illərdə Rusiya Federasiyasının Ermənistanda səfiri işləyən V.Stupuşinin bu yaxınlarda çap edilmiş “Mənim Ermənistanda xidmətim” kitabı bir çox gizli məqamlardan xəbər verir. Erməni mafiyasının ələltisinə çevrilən bu rəzil səfir erməni bandit dəstələrini Rusiya silahları ilə silahlandırmaq sahəsindəki fəaliyyətlərindən qürur duyduğunu bildirir. Stupuşinin Azərbaycan xalqına qarşı böhtanlar atmasının bir səbəbi də onun arvadının erməni olmasıdır. Bütün hallarda qadın diplomatiyasından məharətlə istifadə edən ermənilər Azərbaycana qarşı böhtanla dolu kitablarını rus səfirinin və akademik A.Saxarovun imzası ilə çap etdirmişlər.

Ermənilərin ekspansiyaçı siyasətini hərtərəfli dəstəkləyən Rusiya 1991-ci ilin sonunda təcavüzkar Ermənistanla “dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında” müqavilə imzaladı. Bununla da Azərbaycana qarşı Ermənistana açıq-aşkar silahlanmaq imkanı yaratdı. 1992-ci il fevralın 19-da Rusiya Prezidentinin iqamətgahında Sapoznikovla Ermənistan prezidenti L.Petrosyanın məxfi görüşü keçirilmiş və “Xocalı qırğınının” ssenarisi hazırlanmışdı. MDB silahlı qüvvələrinə məxsus olan ordunun 366-cı motoatıcı alayının Xankəndinə köçürülməsi də erməni ekspansiyasını həyata keçirmək məqsədi güdüdü. Zaqafqaziya qoşunları baş komandanının müavini general-leytenant Ohyan erməni terrorçularına hərtərəfli yardım göstərirdi. 366-cı alayda xidmət edən və rus qoşunlarının hərbi texnikasından istifadə edən erməni silahlı qüvvələri 1991-ci ilin sonu—1992-ci ilin əvvəllərində Azərbaycanın 20-dən artıq kəndini işğal etdilər. Təsadüfi deyildi ki, 366-cı alayda xidmət edən 7 nəfər özbək və türkmən əsgərləri 1992-ci ilin yanvarında alaydan qaçaraq bildirmişdilər ki, alayın əsgər və hərbi texnikası erməni terrorçularına xidmət edir və onlardan Azərbaycan ərazilərini işğal etmək üçün istifadə olunur. Həmin alaydakı ukraynalı əsgərlər də bu faktları təsdiqləmişdilər. Ermənilər öz işğalçılıq planlarını həyata keçirmək üçün Fransadan çoxlu silah, hərbi sursat və ərzaq almışdılar. Onlar eyni zamanda, 1990-cı ilin yanvarından 1992-ci ilə qədər Zaqafqaziyadakı silah anbarlarına dəfələrlə hücum edib çoxlu miqdarda silah ələ keçirmişdilər. Rusiya səfiri Stupuş kitabında erməni quldurlarının Rusiyanın Gümrüdəki silah anbarına hücum etmələri və beş rus zabiti qətlə yetirərək çoxlu miqdarda silah, hərbi sursat ələ keçirmələrini təsdiqləyir. Həmin qatillərin cəzasız qalmasında erməni rəhbərliyinin xidməti yüksək dəyərləndirilir. Ermənilər 366-cı alayın nəzdində “KRUNK erməni cəbhəsi” deyilən rota təşkil etmişdilər. Onun özəyini Livan, Suriya, Amerika, Kanada, İran, İsveç və Hollandiyadan gələn muzdlular təşkil ediblər.

“Financial times” qəzeti yazırdı ki, Livandan olan kinooperator onun ölkəsindəki varlı daşnak qüvvələrinin ermənilərə silahlarla və adamlarla kömək göstərdiyini nəzərə çatdırır. Fevralın 17-də “Susanik” adlı erməni snayperçilər dəstəsi də onun tərkibinə daxil edildi. Erməni ekstremistləri Xankəndindəki 463-cü əlahiddə kəşfiyyat botalyonunun əsgərlərini də satın alaraq Xocalı əməliyyatlarına cəlb etmişlər.

Ermənistan nizami ordu yaradıb onu müasir silahlarla silahlandıraraq geniş miqyaslı əməliyyat apardığı halda Azərbaycan rəhbərliyi hərbi hissələrin müxalifəti müdafiə edəcəyindən ehtiyatlanaraq milli ordu yaradılmasının əleyhinə çıxdı. Ölkənin müdafiəsi milis dəstələrinin ümidinə qaldı. Xalqın tələbi ilə yaradılmış kiçik hərbi hissələr isə müasir hərbi texnika ilə silahlanmış erməni hərbi qüvvələri qarşısında duruş gətirə bilmədilər.

1992-ci ilin yanvarında Kərkicahan düşmən əlinə keçdi və yandırıldı. Erməni quldurları az sonra Malıbəyli, Aşağı Quşçunu və Yuxarı Quşçunu işğal etdilər, bununla da Xocalı və Şuşanın mühasirəsi olduqca daraldı. Fevralın ortalarında ermənilər Qaradağlı kəndinə hücum etdilər. 4 gün davam edən qanlı döyüşlərdən sonra düşmən kəndi ələ keçirib onun 92 müdafiəçisini və 54 sakinini vəhşicəsinə öldürərək silah quyusuna atdı. Qalan 117 kənd əhalisi əsir götürülmüş və az sonra onlardan 77 nəfəri amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

Erməni qoşunları fevralın 17-də 366-cı rus alayının köməyi ilə Qaradağlı kəndinə hücum etdilər. Yerli müdafiə dəstələri düşməne qarşı qəhrəmancasına vuruşdu, döyüşdə 120 nəfər şəhid oldu.

Xocalı və Xocavənd bölgəsində yaranan gərgin vəziyyətlə əlaqədar kömək göstərilməsi barədə xalqın respublika rəhbərlərinə dəfələrlə müraciəti nəticəsiz qaldı. Prezident A. Mütəllibov öz kreslosunu saxlamaq qayğısına qalaraq, Xocalının müdafiəsi üçün tədbir görmədi. Respublika iqtidarının cinayətçılığı üzündən şəhərin müdafiəsi möhkəmləndirilmədi. 80 nəfərlik yerli özünümüdafiə dəstəsi isə heç bir zirehli texnika ilə təchiz edilməmişdi.

Erməni quldurları 1992-ci il fevralın 25-də saat 21-də Xankəndindəki 366-cı motoatıcı alayın, habelə xaricdən gətirilmiş muzdluların köməyi ilə Xocalıya basqın etdilər. İlk zərbə Xocalı hava limanına vuruldu. Müdafiəçilər sayca az olmalarına və pis silahlanmalarına baxmayaraq düşməne qarşı mərdliklə vuruşdular. Milis mayoru Əlif Hacıyevin başçılıq etdiyi 22 nəfərlik dəstə düşmənin şiddətli hücumlarını üç dəfə uğurla dəf etdi. Əlif Hacıyev ağır yaralandı və qəhrəmancasına həlak oldu.

Düşmən qüvvələri üç tərəfdən Xocalıya basqın edərək şəhərə od yağıdırmağa başladılar. Tofiq Hüseynovun rəhbərlik etdiyi özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüləri qat-qat güclü olan qəddar düşmənlə qəhrəmancasına

vuruşdu, xeyli xocalının mühasirədən çıxmasına imkan yaratdı. Xeyli miqdarda erməni faşistini məhv edən T.Hüseynov son gülləni özünə vurdu, ana torpaq uğrunda canını fəda etdi. Ölümündən sonra həm ona, həm də Əlif Hacıyevə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi.

Bir gecənin içində yüzlərlə günahsız insan vəhşicəsinə məhv edildi. O, zamankı statistik məlumata görə, Xocalı faciəsində 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın və 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca qətlə yetirilib. 500-dən artıq adam yaralanıb şikəst olub. Faciə gecəsi 1275 nəfər insan əsir götürülüb, 150 nəfər itkin düşüb. Şəhərin özü yerlə-yeksan edilib. Bizcə, göstərilən rəqəmlər əsl həqiqəti əks etdirmir.

Azərbaycan parlamenti Helsinkivoteun təşkilatına 1992-ci il iyun ayındakı hesabatında 927 nəfər xocalılığın məhv edildiyi göstərilir. Bir sıra itkin düşmüş hesab edilənlərin hamısının erməni cəlladları tərəfindən dərhal, əsir götürülənlərin xeyli hissəsinin az sonra qətlə yetirildiyi nəzərə aslınsa Xocalı faciəsi qurbanlarının 1050 nəfərdən çox olduğu təsdiqlənir. Xocalı faciəsi ilə bağlı rəqəmlərin dəqiqləşdirilməsi şəhidlərimizin ruhuna ehtiram ola bilər.

XX yüzilliyin dəhşətli faciəsi olan Xocalı soyqırımını təcavüzkar və cinayətkar erməni xislətinin məntiqi nəticəsi olaraq insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir. Ermənilər “arxalı köpək qurd basar” prinsipi ilə arxasında duran Rusiyanın qoşunu və silahı gücünə belə bir qətləliam törətdilər. Xocalıda ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş etnik təmizləmə siyasəti beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq əsl soyqırım aktı hesab olunur.

Rusiyanın, Fransanın, Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın uzun illər boyu ermənilərə olan sədaqətinə və yardımına baxmayaraq, bu ölkələrdəki kütləvi informasiya vasitələri Xocalı qətləliamı barədə obyektiv məlumat verirdilər, erməni vəhşiliklərini dünyaya yayırdılar. Onlardan bir neçəsini nəzərə çatdırıq. Parisdə çıxan “Krua Evenam” 1992-ci ilin fevralında yazırdı: “Ermənilərin Xocalıya hücumu: bütün dünya tanımaz hala salınmış cəsədlərin şahidi oldu” “Le Monda” (Paris) 14 mart 1992-ci ildə yazırdı: “Xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülən qadınlar və uşaqlar arasında üç nəfərin başının dərisinin soyulduğunun və dırnaqlarının çıxarıldıqlarının şahidi oldular. Bu, Azərbaycanın tətbiqatı yox, bir həqiqətdir”

“Sunday times” 1 mart 1992-ci ildə yazırdı: “Erməni əsgərləri minlərlə ailəni qətlə yetirmişlər”.

“Times” qəzeti erməni canilərinin yüzlərlə azərbaycanlıyı qətlə yetirdiklərini, minlərlə adamın itkin düşdüyünü bildirirdi.

1988-1994 -cu illərdə erməni faşistləri xalqımıza qarşı 373 terror aktı və kütləvi qırğınlar törətmişlər. 20 mindən artıq soydaşımız şəhid olmuş, 50 mindən çoxu yaralanmış və əlil olmuşdur. 900 yaşayış məntəqəsi, 100 min yaşayış binası, 600-dən çox təhsil, 250 tibb müəssisəsi, 1000 iqtisadi obyekt dağıdılmışdır. Ermənilər 17 min kvadratkilometr (20 faiz) ərazimizi işğal etmişlər. Hazırda 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün vardır. 2 milyondan artıq soydaşımız erməni təcavüzündən zərər çəkmişdir.

Bütün bu qətləliamlar özünü xalqın yazıçısı sayan Əkrəm Əylislinin gözü qarşısında baş versə də o, erməni vandallarına haqq qazandırır, açıq-aşkar antiazərbaycan mövqeyindən çıxış edir.

Ə.Əylislinin bu yaxınlarda erməni lobbisinin sifarişi ilə Moskvada çıxan “Daş yuxular” adlı kitabı başdan ayağa xalqımıza böhtan xarakteri daşımaqla, öz millətini, xalqını ləkələməyə tuşlanmışdır.

“Moskovskiyə novosti” qəzetinin müxbiri Viktoriya İvleda da Xocalıya hücum edənlərin içərisində olmaqla ermənilərin dinc əhalini necə qəddarcasına qətlə yetirdiklərini etiraf etmişdir. O, Şelli, Naxçıvanik və Gülablı kəndləri istiqamətlərində yüzlərlə xocalılığın qəddarcasını öldürüldüyünü nəzərə çatdırırdı.

ABŞ mətbuatı Xocalı şəhərinin erməni quldurları tərəfindən yerlə-yeksan edilməsini 1992-ci ilin “ən iri faciəsi” adlandırmışdı.

Həmin il “Vale aktual” jurnalı yazırdı ki, yaxın şərq ölkələrindəki ermənilərdən ən müasir silahlar, hətta vertolyotlar alaraq yüzdən artıq müsəlman kəndində qırğın törətmişlər.

“İzvestiya” qəzetinin müxbiri V.Bulik yazmışdır ki, ermənilərin Xocalı hadisələri vaxtı gözləri oyulmuş, qulaqları kəsilmiş, kəllə sümükləri çıxarılmış, başları kəsilmiş saysız-hesabsız meyitlər onu sarsıtmışdır.

Xocalı qətləliamının iştirakçısı D.Xeyriyan yazır ki, 12 martda erməni qrupu “Qaflan” yüzdən artıq azərbaycanlının cəsədlərini yığaraq Xocalıdan bir kilometr qərbdə yandırdı.... Sonuncu maşında mən alından və əlindən yaralanmış 10 yaşlı qızı gördüm. Bu qız güclə nəfəs alırdı. Mən ölümlə mübarizə aparın bu qızın gözlərini unuda bilmirəm... bu qızı da götürüb meyitlərin üstünə atdılar. Sonra onları yandırdılar. Yandırılan meyitlər içərisində can verən xocalıların fəryadı eşidilirdi”.

“Böyük Ermənistan” ideyasının əsas ideoloqlarından olan Zori Balayan Xocalı soyqırımında birbaşa iştirak etdiyini təsdiqləyir. O “Ruhumuzun dirçəlməsi” əsərində yazır ki, mən dostum Xaçaturla Xocalıda ələ keçirdiyimiz evə girərkən 13 yaşlı türk qızının pəncərəyə mismarlandığını gördük. Onun səsini susdurmaq məqsədilə “Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü qızın ağzına dürtdü... mən uşağın başının, sinəsinin və qarnının dərisini soydum”. Sonra uşağın cəsədini tikə-tikə doğrayıb türklə eyni kökdən olan itlərə atdıq. Həmin axşam eyni şeyi daha üç türk uşağına tətbiq etdik”. İnsanların dərisini soyan, qanını içən bu quldur yazıçı bəyan edir: “Ruhum xalqımın 1 faizinin belə qisasını aldığı üçün sevincindən qürurlanırdı”.

Kitabda göstərilən cinayət əməllərinə görə Z.Balayan və onun silahdaşları beynəlxalq Haaqa Məhkəməsinə verilməli və layiqli cəzalarını almalıdırlar.

Busiyanın “Memoreal” Hüquq Müdafiə Mərkəzinin məlumatında çoxlu miqdarda diri adam başının, qarnının dərisinin soyulması faktı qeydə alınıb. Bunlar erməni faşizminin əsl mahiyyətini göstərir.

Qarabağda törədilmiş qırğınlar, Xocalı qətliamı o zaman Dağlıq Qarabağ rəhbərləri olmuş R.Koçaryan, S.Sarkisyan və A.Qukasyanın hazırladıqları plan əsasında həyata keçirilmişdir. İndi Ermənistanı başçılıq edən S.Sarkisyan Xocalı soyqırımının fəal təşkilatçılarından olduğunu etiraf edərək göstərmişdir: “Xocalı hadisələrinə qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar güman edirdilər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu fikri sındırmağa nail olduq”. Bu sözləri dünyaya yazıq və əzabkeş xalq kimi özünü təqdim edən bir təcavüzkar dövlətin başçısının söyləməsi ermənilərin sözün əsl mənasında quldur və qaniçən məxluq olduğunu təsdiqləyir.

Xocalı qətliamında təkcə erməni quldurları və rus şovinistləri deyil, həm də uzun müddət düşmən əhatəsində qalan şəhər əhalisinə lazımı kömək göstərməyən respublika rəhbərliyi, eləcə də Qarabağ kartından istifadə edərək hakimiyyətə can atan siyasətbazlar günahkar idilər. 1988-1994-cü illərdə qısa müddət ərzində ermənilər xalqımıza qarşı 373 terror aktı, kütləvi qırğınlar törətmişlər. Özünü xalq yazıçısı kimi təqdim edən ermənipərəst Əkrəm Əylisli yaxşı bilir ki, erməni vandalları insanları görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirmişlər. Onların başının dərisini soymuş, gözlərini çıxarmış, əzalarını kəsmiş, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri yandırmışlar. Bu dövrdə 2 milyon nəfərdən çox soydaşımızın zərər çəkdiyini Əkrəm bilməli idi. Erməni vəhşiliklərinin həddi-hüdudunun olmadığını görəndə dünyanın iri dövlətləri o illərdə də, indi də erməni terrorçularını dəstəkləyir, müdafiə edirlər.

Amerika erməni lobbisinin təzyiqi altında ABŞ Konqresi Azərbaycana qarşı 907-ci sayılı qərar qəbul edərək ona yardımını kəsib təcavüzkarın Azərbaycanı yox, Ermənistanın olmasına baxmayaraq bu qərar yerinə yetirildi. Halbuki, Amerika Azərbaycanı deyil, Ermənistanı cəzalandırmalı idi.

Xocalı faciəsini erməni quldurları ona görə törətmişlər ki, xalqımızı qorxudaraq min illərlə yaşadıkları torpaqları tərk etməyə məcbur etsinlər. Lakin Azərbaycan xalqı öz torpağını mərdliklə müdafiə edərək minlərlə şəhid vermişdir. Xocalı soyqırımını unutmamağa heç bir azərbaycanlının haqqı yoxdur.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı sənədlər Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və digər dövlətlərin parlamentlərinə, BMT İnsan Haqları üzrə Ali Komissarlığına, Avropa İttifaqı Parlament Assambleyasına, ATƏT-in Parlament Assambleyasına, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu kimi beynəlxalq təşkilatlara, xarici ölkələrdəki Azərbaycan diasporu mərkəzlərinə göndərilib. Ermənistan dövləti beynəlxalq təşkilatların onlara ünvanladıqları qətnamələrə məhəl qoymayıb, öz çirkin niyyətlərini həyata keçirməkdədir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan ordusu tərəfindən işğalı və onları dərhal qeyd-şərtsiz tərk etmələri ilə bağlı qətnamələrinə baxmayaraq, indiyə qədər onlara əməl etməmişdir.

Erməni silahlı qüvvələrinin Xocalı şəhərinə hücumu zamanı dinc sakinlərə qarşı törətdikləri cinayətlər Cenevrə Konvensiyasının, həmçinin BMT-nin Baş Məclisinin qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin müddəalarını kobud şəkildə pozur.

Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi ardıcıl, prinsipal və qətiyyətli siyasi xətt, mövcud problemin sülh və danışıqlar yolu ilə həlli istiqamətinə yönəlib. qaçqına çevrilmiş və Azərbaycanın 48 rayonunda müvəqqəti sığınacaq tapan Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllini, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə son qoyulmasını, respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasını səbirsizliklə gözləyir. Dünyanın 70 ölkəsində Xocalı faciəsinə həsr edilmiş tədbirlər keçirilir.

Bu dəhşətli cinayətə heç cür haqq qazandırmaq olmaz. Xocalı faciəsinin təşkilatçıları və icraçıları layiqli olduqları cəzanı almalıdırlar. Xocalının dinc sakinlərinə qarşı törədilmiş, günahsız insanların, o cümlədən uşaqların, qadınların və qocaların həyatına son qoymuş soyqırımı aktı tarixdə ən dəhşətli və qanlı faciə kimi yer alıb.

Azərbaycan tarixinin gizlin saxlanılan və uzun müddət təhrif edilən səhifələrindən biri də erməni quldurları tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş, lakin uzun illər özünün hüquqi və siyasi qiymətini almamış deportasiya və soyqırımı siyasətidir. Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı bu boşluğu dolduran və tarixi həqiqətləri açıqlayan qiymətli sənəddir. Bu fərman 200 ildən artıq müddətdə erməni canilərinin xalqımıza qarşı törətdikləri cinayətləri hazırkı və gələcək nəsillərə, habelə bütün dünya ictimaiyyətinə çatdıran, həm də beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən sənəddir.

Heydər Əliyevin layiqli varisi Prezident İlham Əliyev erməni ekspansiyasını və yalanlarını ifşa etmək, Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq sahəsində uğurlu xarici siyasət yeridir. Artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatların və ölkələrin parlamentlərinin qəbul etdikləri sənədlərdə Ermənistan işğalçı və terrorçu dövlət kimi göstərilmişdir.

Prezidentin Xocalı soyqırımının 21-ci ildönümü ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamda deyilir ki, Azərbaycana qarşı erməni şovinistlərinin törətdikləri Xocalı qətliamı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır.

Xocalı qətliamına obyektiv qiymət verilməsi və erməni quldurlarının cəzalandırılması sahəsində Heydər Əliyev Fondunun, onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın coxsahəli fəaliyyəti olduqca təqdirəlayiqdir. Fondun təşkilatçılığı ilə gənclər arasında keçirilən “Xocalı uşaqların gözü ilə” rəsm müsabiqəsinin, əl işlərinin və fotosəkillərinin bir çox ölkələrdə keçirilən sərgisi Xocalı soyqırımını haqqında ətraflı təəssürat yaratmışdır.

Heydər Əliyev Fondu prezidentinin müavini Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradılan “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyası da erməni cinayətkarlarının ifşa edilməsi sahəsində oduqca səmərəli iş görür.

Xəlil KÖÇƏRLİ,
tarix elmləri doktoru, professor,
əməkdar müəllim

“Xalq qəzeti”.-2013.-16 fevral.-N 36.-S.5.; 17 fevral.-N 37.-S.3

**Xocalı qırğını təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil,
insanlığ əleyhinə törədilmiş soyqırımıdır**

**“Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı
apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi”**

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev*

Azərbaycanın XX əsr tarixinin ən faciəli səhifələrindən biri olan Xocalı soyqırımının 21 ili tamam olur. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının ağır texnikasının və şəxsi heyətinin köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədiblər. Şəhər darmadağın edilib və talanıb, dinc əhaliyə amansızlıqla divan tutulub, 613 nəfər qətlə yetirilib, meyitlər təhqir olunub, o cümlədən, 106 qadının, 63 uşağın, 70 qocanın həyatına son qoyulub, 487 nəfər yaralanıb, 1275 dinc sakin əsir götürülüb, 150 nəfərin taleyindən isə hələ də xəbər yoxdur. Soyqırımı faktı Xocalı şəhərində 105 sosial-məişət obyektinin dağıdılmasına da səbəb olub. Şəhərdə 3200 fərdi yaşayış binası, 14 məktəb, 21 klub, 29 kitabxana, üç mədəniyyət evi və bir tarix-diyarşünaslıq muzeyi dağıdılıb. XIV-XV əsrə aid türbələr, kümbəzlər, məzarlar yerlə-yeksan olunub, qəbiristanlıq vandallara xas üsullarla dağıdılıb, ümumiyyətlə, bu torpağın ən qədim sakinləri olan azərbaycanlılara aid bütün izlər silinib.

Erməni vandallarının Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri isə dünyanın nüfuzlu “Krua l’Eveneman”, “Newsweek” jurnalları, “The Sunday Times”, “The Times”, “İzvestiya”, “Financial Times”, “Le Mond”, “The Washington Post”, “Reuters” agentliyi, “Channel 4 News” televiziya və digər media vasitələri işıqlandırdılar. İstər 1992-ci ilin fevralında, istərsə də hadisədən sonrakı günlərdə Xocalıya dünyanın müxtəlif ölkələrindən onlarla əcnəbi jurnalist gəlib. Onlar qanlı hadisələri gözləri ilə görüb dəhşətə gəlirdilər. Həmin günlərdə dünyanın məşhur qəzet və jurnallarında xarici jurnalistlərin Xocalı soyqırımı haqqında məlumatları dərc olunurdu. Bu müdhiş günlərdə xarici KİV-lərdə yer alan informasiyalar bəşər tarixinin ən qanlı səhifələrindən olan Xocalı soyqırımı dəhşətlərini tam dolğunluğu ilə əks etdirməsə də, hər halda, dünya ictimaiyyətində faciənin miqyası haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq baxımından əhəmiyyətli idi. Amma təsəüflər olsun ki, soyqırımın baş verdiyi və ondan sonrakı günlərdə xarici mətbuatda yüzlərlə bu kimi məlumatlar yayımlansa da, dünya dövlətləri bu dəhşətli hadisə haqqında məlumatlı olsalar da, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda baş verənləri adları çəkilən mətbuat orqanlarının məxsus olduqları dövlətlər indiyədək soyqırımı kimi tanımayıblar.

Xocalı insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımıdır

Qeyd edək ki, miqyasına və dəhşətlərinə görə Xocalı qırğını təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımıdır. Xatın, Liditsa, Oradur, Ruanda soyqırımları kimi, Xocalı soyqırımı da insanlıq tarixinə yazılan qanlı faciədir. Bu faciənin soyqırımı olduğunu BMT-nin Soyqırımı Cinayətlərinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar barədə Beynəlxalq Sazişin, Fövqəladə Vəziyyətlərdə və Hərbi Münaqişələr Zamanı Qadınların və Uşaqların Müdafiəsi Bəyannaməsinin, Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsinin, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsinin, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 1998-ci il 26 mart tarixli Fərmanının müddəaları təsdiq edir.

Beynəlxalq hüquqa görə, soyqırımı sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməldir və ən ağır beynəlxalq cinayət sayılır. BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib və 1961-ci ildə qüvvəyə minən Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və təqsirkarların cəzalandırılması haqqında Konvensiyada soyqırımı cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunub. “Memorial” hüquq-müdafiə mərkəzi də təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə konvensiyasına, həmçinin, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

Maddə 2. Hər bir şəxs dilindən, dinindən, milliyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

Maddə 3. Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var.

Maddə 5. İnsan ləyaqətini alçaldan, insaniyyətlərdən kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.

Maddə 9. Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

Maddə 17. Hər bir insanın əmlakı malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Beləliklə də, aydın olur ki, Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırımı aktını Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsi olub.

Xocalının yer üzündən silinməsi ermənilər üçün strateji xarakter daşıyırdı

Əlbəttə, bu gün həmin hadisələri geniş rəqəsdə təhlil etdikdə bəlli olur ki, Ermənilər Xocalı soyqırımını törətməkdə siyasi və strateji məqsəd güdürdülər. Bu məqsəd isə hər şeydən əvvəl Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Xocalı Dağlıq Qarabağda strateji əhəmiyyətli mövqeyə malik idi, həm də düşmənin məkrli niyyətlərinin reallaşmasına ən böyük maneə rolunu oynayırdı. Dağlıq Qarabağı işğal etməyi qarşılarına əsas məqsəd kimi qoyan Ermənistan silahlı birləşmələri nəyin bahasına olursa-olsun bu maneəni aradan qaldırmağa çalışırdılar.

Birincisi, ermənilərin məqsədi, ümumiyyətlə, Azərbaycanın ən qədim yaşayış məntəqələrindən olan Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Bu da səbəbsiz deyildi. Axı, Xocalı Azərbaycan tarixinin əsrlərin dərinliyindən müasir dövrə qədər zəngin mədəniyyət ənənələrinin əks olunduğu qədim yaşayış məskəni kimi bu qədimliyə güzgü tuturdu. Serj Sarkisyan özü etiraf edərək deyib ki, "Xocalıya qədər azərbaycanlılar düşünürdülər ki, biz onlarla sadəcə zarafət edirik. Azərbaycanlılar bu fikirdə idilər ki, ermənilər dinc sakinlərə əl qaldırmağa bacaran insanlar deyil. Bu fikirləri sındırmaq lazım idi. Belə də alındı".

İkincisi, Xocalının strateji mövqedə - separatizm yuvası olan Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşməsi, Qarabağdakı yeganə aeroportun da burada olması idi. Xocalının bu cür strateji mövqeyə malik olması erməni şovinistlərini narahat edirdi. Erməni silahlı dəstələrinin qarşısına qoyulmuş əsas vəzifələrdən ən mühümünü Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması və aeroportun ələ keçirilməsi idi.

Ermənistanın indiki prezidenti Ser Sarkisyan etiraf edib ki, Xocalı Qarabağı Ermənistanla birləşdirən yeganə hava məkanı idi: "Bilirsiz belə şeylər barədə yüksək səslə danışmazlar. Deyərlər ki, mümkündür. Mən də belə davranıram. Çünki Azərbaycanın keçmiş rəhbəri deyib ki, bunlar ermənilər yox, azərbaycanlıların özləri olub. Amma yenə mən deyirəm ki, həqiqət başqa cürdür. Hər halda, Xocalı bütün Qarabağı boğaza yığmışdı. Çünki bizi Ermənistanla birləşdirən aeroport orada idi".

Xocalının işğalı hələ 1991-ci ildən başlanmışdı

Əslində, Xocalının işğalı 1991-ci ilin oktyabrından, erməni quldur birləşmələrinin şəhəri mühasirəyə almasından başlayır. Həmin vaxtdan etibarən bütün avtomobil yolları bağlanmış, çıxır, keçidlər ermənilərin nəzarəti altına keçmişdi. Əraziyə yalnız havadan daxil olmaq mümkün idi ki, bu da böyük risk tələb edirdi. İşğal ərəfəsində Şuşa səmasında sərnişin vertolyotunun vurulması 40 nəfər azərbaycanlının həyatına və Xocalı sakinlərinin ümidlərinə son qoydu. Şəhərə son dəfə vertolyot yanvarın 28-də enmiş və bundan sonra Xocalı ilə hava əlaqəsi də kəsilmişdi.

Faciənin baş verməsindən xeyli əvvəl artıq şəhərdə humanitar vəziyyət də gərginləşmişdi. Yanvarın 2-dən etibarən isə şəhərə elektrik enerjisinin verilişi dayandırılmışdı. Ciddi ərzaq və dava-dərman çatışmazlığı yaranmasına baxmayaraq, Xocalı sakinləri şəhəri əldən vermək fikrində deyildilər. Əksinə, əli silah tutan hər bir Xocalı sakini ata-baba yurdunun müdafiəsinə qalxmışdı. Şəhəri erməni quldurlarından avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış yerli sakinlər, milis qüvvələri qoruyurdular. 1992-ci il fevralın 25-də gecə saat 23-də ermənilər keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının ən müasir döyüş silahlarının və canlı qüvvələrinin köməyi ilə qəflətən şəhərə güclü hücum keçdi. Əvvəlcə şəhər top atəsinə tutuldu.

Ermənilərin şəhərə daxil olması nəticəsində Xocalını tərk etmək məcburiyyətində qalan təqribən 2500 nəfər köməksiz insan Əsgəran rayonunun Naxçıvani kəndi yaxınlığında daşnaklar tərəfindən misli görünməmiş xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildilər.

Bununla da, Xocalını yer üzündən silməyə müvəffəq olmuş ermənilərin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ torpaqları ilə bağlı strateji planlarının reallaşdırılması asanlaşdı.

Mütəllibov və AXC-Müsavat Xocalı soyqırımını üzərindən siyasi maraqlarını təmin edirdilər

Azərbaycanın tarixində ən təəssüf doğuru məqam isə ondan ibarətdir ki, erməni daşnakları xocalıları, bütövlükdə isə, azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qətlə yetirdiyi bir vaxtda Bakıda bu hadisələrə reaksiya vermək,

törədilən qırğınların dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq əvəzinə siyasi hakimiyyət uğrunda savaş gədirdi. Xocalı soyqırımının üzərində siyasi məqsədlərini reallaşdıran AXC-Müsavat hakimiyyəti istefaya çağırır, cəbhədə vuruşan hərbciləri Bakıya yönəldirdi. Hətta, ən acı fakt ondan ibarət idi ki, adları çəkilən ünsürlər Xocalının azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini də iddia edirdilər. Əlbəttə ki, bu, birbaşa olaraq, Ermənistanın mövqeyini müdafiə etmək və onların işğal planlarına yarımaq idi. Məhz, AXC-Müsavat cütlüyü bu soyqırımı faktından istifadə edərək hakimiyyətə gəlmək üçün özünə zəmin yaratdı və Bakıda döyüş səhnələri qurmaqla, Şuşanın, Laçının və digər rayonlarımızın Ermənistan tərəfindən işğalına da şərait yaratdı.

İlk dəfə Ulu öndər Heydər Əliyev Xocalı soyqımına hüquqi-siyasi qiymət verib

Bu cür vəziyyət Azərbaycan dövləti və xalqı üçün fəlakət idi. Ona görə də, xalq ikinci Xocalı faciəsi yaşamamaq üçün Ümummilli lideri hakimiyyətə gətirdi. Məhz, Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk təşəbbüs Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrə təsadüf etdi. Ümummilli lider ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə – "boz zona"ya çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsi, mədəni abidələrin məhv edilməsi faktlarının və digər dəlil-sübutların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri erməni təcavüzü nəticəsində üzləşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi oldu.

Belə ki, Ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi "Xocalı Soyqırımı Günü haqqında" qərar qəbul etdi, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 1997-ci il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-da saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Milli Məclisin 2002-ci il 26 fevral tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların layiqli cəzalandırılmasına nail olacaq.

Prezident İlham Əliyev Xocalı soyqırımının tanınmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirib

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu layiqli şəkildə davam etdirən Prezident İlham Əliyev isə Azərbaycan həqiqətlərinin, Xocalı soyqırımını dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirib. "Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi" – deyən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanınması üçün bütün resursları və vasitələri işə salıb. Hətta, 2007-ci ildə Milli Məclis Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar geniş qərar qəbul edib, Prezident İlham Əliyev isə "Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü haqqında" 2012-ci il yanvarın 17-də Sərəncam verib.

Məhz, birbaşa Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə dünya ictimaiyyətinin diqqətini Xocalı soyqırımına yönəltmək üçün dövlət başçısının, ölkənin siyasi elitasının iştirakı ilə ümumxalq yürüşü də keçirilib. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və xanımı Mehriban Əliyevanın, həmçinin, paytaxtın Azadlıq meydanından başlayan, 85 mindən çox insanın iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinə ehtiramla yad etmək və erməni faşistləri tərəfindən insanlığa qarşı törədilmiş bu vəhşi cinayəti yenidən dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq məqsədi daşıyırdı.

Əlbəttə ki, Prezident İlham Əliyevin göstərişləri əsasında dünyanın bir çox dövlətlərində tanıtma tədbirləri təşkil olunur. Lakin xarici tədbirlərin sırasında ən möhtəşəmi Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilib. Yüz mindən artıq insanın yürüş edərək, Taksim meydanında bir daha dünya ictimaiyyətinin diqqətini Xocalı soyqırımına cəlb etdi.

Biz azərbaycanlılar bütün dünyaya sübut etməyə çalışırıq ki, Xocalı soyqırımı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi etnik təmizləmə siyasətinin nəticəsidir. Elə Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətində dediyi kimi, Xocalı soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədi Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədən çəkəndirmək və torpaqlarımızı zorla ələ

keçirmək olsa da, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirib, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimiz naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər edib”.

Bütün Azərbaycan xalqı əmindir ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirənlər gec-tez ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verərək layiqli cəzalarını alacaq, şəhidlərimizin qanı yerdə qalmayacaq.

Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir

Bu gün Azərbaycan dövləti və hökuməti, digər qeyri-hökumət təşkilatları, diaspor qurumları ilə yanaşı Heydər Əliyev Fondu da Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə daha geniş coğrafiyada çatdırılması, onun soyqırımını aktı kimi tanınması istiqamətində mühüm addımlar atır.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən işlərə xüsusi önəm verən Fond 2005-ci ildən başlayaraq, müxtəlif dillərdə “Qarabağ həqiqətləri” toplusunu nəşr edir. Beynəlxalq ictimaiyyətə ünvanlanmış toplu ilkin olaraq Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilib. Həmçinin, “Qarabağ həqiqətləri” oxuculara alman və macar dillərində təqdim olunub. Təbliğat materialları indiyədək bir çox xarici ölkələrdə yayılıb, müxtəlif tədbir və aksiyalar zamanı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında səmərəli ideoloji vasitəyə çevrilib.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünyanın 100 nöqtəsində Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini anma mərasimləri keçirilir. Bu aksiyaların iştirakçılarında Fond tərəfindən hazırlanmış, Qarabağın və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixindən bəhs edən materiallar, bukletlər, fotoalbomlar və kitablar paylanılır. Aksiyalar çərçivəsində ermənilərin vəhşiliklərindən bəhs edən sənədli filmlər nümayiş etdirilir, uşaq rəsmləri sərgiləri təşkil olunur. Yəni, anlaşılan odur ki, Heydər Əliyev Fondu bu gün Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılmasında fasiləsiz və effektiv işləyən təşkilatdır.

Leyla Əliyevanın “Xocalıya ədalət” kampaniyası bütün xocalıların səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırır

İnformasiya müharibəsinin geniş yayıldığı müasir dövrdə Xocalı soyqırımını haqqında bütün faktların dünya dövlətlərinə çatdırılması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri də Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə təsis edilmiş, fəaliyyətinə 2009-cu ilin fevralında start verilmiş və hazırda 50-dən artıq ölkədə yüzlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla davam etdirilən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyasıdır. Kampaniyanın əsas məqsədi beynəlxalq ictimaiyyətin Xocalı faciəsi ilə bağlı məlumatlandırılmasını, faciəyə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsini və beynəlxalq səviyyədə anılmasını təmin etməkdir.

Hazırda dünyanın bir çox nöqtəsində həyata keçirilən bu kampaniya çərçivəsində görülən işlərin nəticəsində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan 50-dən artıq ölkəsinin parlament nümayəndə heyəti Xocalı faciəsini beynəlxalq səviyyədə soyqırımını kimi tanıyıb. Həmçinin, Meksika, Pakistan və digər ölkələrin parlamentəri də Xocalı soyqırımını tanıyan sənədlər qəbul ediblər.

Göründüyü kimi, Xocalı soyqırımının beynəlxalq miqyasda tanınması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər yeni mərhələyə qədəm qoyur. Bu mərhələdə Xocalı soyqırımını, ümumilikdə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatların, faktların, fotosəkillərin dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, düşmənlərimiz bundan əleyhimizə istifadə edə bilməsinlər. Çünki, Ermənistan dövləti və erməbi lobbisi 2015-ci ildə qondarma erməni soyqırımının 100 illiyini qeyd edilməsi üçün bütün güc və resurslarını səfərbər ediblər. Düşmənlərimizin bu saxta kampaniyasının qarşısının alınması üçün ən səmərəli yol Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması və ayrı-ayrı ölkələrin parlamentlərində tanınmasına nail olmaqdır. Bu işdə isə hər bir azərbaycanlı fəal olmalı və əsil vətəndaşlıq mövqeyini ortaya qoymalıdır.

Ramil VƏLİBƏYOV
YAP Nizami rayon təşkilatının Aparat rəhbəri
yap.org.az

“Səs”.-2013.-20 fevral.-№32.-S.8-9.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu təsdiqləyir

Tarixi faktlar təsdiqləyir ki, “Dənizdən–dənizə Ermənistan” xülyası ilə yaşayan erməni ideoloqları müəyyən xarici havadarlarının köməyi ilə müxtəlif vaxtlarda azərbaycanlılara və türklərə qarşı amansız terror, soyqırımı siyasəti həyata keçirmiş, etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin fəsadlı nəticələrini bütövlükdə iki milyon azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

Ötən əsrin sonlarına doğru Azərbaycana qarşı yenidən ərazi iddiası ilə çıxış edən Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin 20 faizi işğal edilmiş, 20 mindən çox vətəndaşımız qətlə yetirilmiş, 50 mindən artıq adam yaralanmışdır. İşğal nəticəsində Azərbaycanın 900–dən artıq yaşayış məntəqəsi talan edilmiş, yandırılmış, dağıdılmış, 6 min sənaye, kənd təsərrüfatı müəssisəsi və digər obyektlər məhv edilmişdir. Dağıntılar nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 60 milyard ABŞ dollarından artıq ziyan dəymişdir.

1992–ci il fevralın 25–dən 26–na keçən gecə törədilən Xocalı soyqırımı isə dünya tarixində bənzəri olmayan vəhşiliyin daha bir əyani nümunəsi olmuşdur. Erməni faşizminin mənfur xislətini tamamilə ifşa edən bu kütləvi və amansız soyqırımı aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə və insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayətdir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, 25 fevral 1992–ci il tarixdə saat 22 radələrində Ermənistandan Azərbaycan Respublikası ərazisinə qanunsuz keçirilmiş silahlı qüvvələr, habelə Dağlıq Qarabağın millətçi ermənilərindən təşkil olunmuş qanunsuz silahlı birləşmələr keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 366–cı motoatıcı alayının komandir heyəti və hərbi texnikası ilə birgə Xocalı şəhərinə hücumla keçmişdir. Hücumda 366–cı alayın komandiri Zaviqarov Yuri Yuryeviç və mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandanlığı altında alayın 2–ci batalyonu, Nabokix Yevgeni Aleksandroviçin komandanlığı altında 3–cü batalyonu, həmçinin 1–ci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyən Valeri İsaakoviç, alayda xidmət edən 50–dən çox erməni, digər millətlərdən olan zabit və əsgərlər iştirak etmişlər. Eyni zamanda, hücum zamanı 90–dan çox tank, piyadaların döyüş maşınları, toplar və digər müasir hərbi texnikadan istifadə olunmuşdur. Qanunsuz erməni silahlı qüvvələri mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olmuş azərbaycanlıları milli mənsubiyyətlərinə görə yollarda, keçidlərdə, meşələrdə təqib edərək vəhşicəsinə öldürmüşlər. Habelə azğınlaşmış erməni hərbiçiləri əsir və girov götürdükləri azərbaycanlıları xüsusi amansızlıqla, işgəncə verərək öldürmüşlər.

Xocalı faciəsi ilə bağlı həmin şəhərin 5379 nəfər əhalisi genosidə deportasiyaya məruz qalmış, 613 nəfər, onlardan 63 nəfər azyaşlı uşaq, 106 nəfər qadın vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 8 ailə bütünlüklə məhv edilmiş, 487 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almış, 1275 nəfər əsir və girov götürülmüşdür. Girov götürülənlərdən 150 nəfərinin, o cümlədən 68 qadın və 26 uşağın taleyi bu gündək məlum deyildir.

Azğınlaşmış erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ və işğal olunmuş digər ərazilərdə törədilən cinayət əməlləri 1 oktyabr 2000–ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası CM–in 16–cı fəslində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə aid edilmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasında sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə, soyqırımı və müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan mövcud cinayət qanunvericiliyi normalarının tətbiqinin “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının və “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın müvafiq müddəalarına uyğunlaşdırılması məqsədilə qəbul edilmiş “Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyə şamil olunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 12 may 2006–cı il tarixli Konstitusiyaya qanunu, həmçinin sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər törətməmiş şəxslərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi barədə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75.5–ci maddəsində təsbit olunmuş müddəalar əsas götürülməklə 12 iyul 2005–ci il tarixdə sozgedən cinayət işi beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq sülh və insanlıq əleyhinə cinayət kimi tövsif olunmuşdur.

İstintaqla o da müəyyən edilmişdir ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyaları ayaq altına atan erməni hərbi birləşmələri dinc əhalini qətlə yetirmək məqsədi ilə insanlığa ləkə olan ən qəddar üsullara əl atmışlar. Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən hissələri ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusuqlarda güllələnmişlər. Xocalıdan çıxan əhalinin Naxçıvan kəndi ərazilərində pulemyot, avtomat və başqa atıcı silahlardan gülləbaran edilməsi bunu

bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin 21 il öncə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərin kökündə məhz soyqırım niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır.

BMT-nin “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyasının 2-ci maddəsinə görə, “Soyqırımı hər hansı milli, irqi, etnik və dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədi ilə törədilən hərəkətlərdən biridir: bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi, onların şikəst edilməsi, bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi, hər hansı qrupa onun qəsdən tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması, həmin qrupda doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, azyaşlı uşaqların bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi”. Bu meyarlar baxımından Xocalı faciəsi soyqırım cinayəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bütün bunlarla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair” IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törəmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda mindən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə də aşkar sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış, Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün ən qəddar üsula əl atmışlar. “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” BMT-nin 1948-ci il 9 dekabr tarixli Konvensiyasında və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş soyqırımı cinayətinin tərkibi vardır.

Cinayət işi öyrənilərkən həmçinin müəyyən edilmişdir ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirən Ermənistan hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı silahlı separatçı birləşmələr SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın hərbiçiləri tərəfindən dünya dövlətlərinin qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarına da riayət edilməmişdir. 1949-cu il 12 avqust tarixli “Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”, “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında” və “Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında” Cenevrə Konvensiyalarının müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan – döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslərə qarşı onların həyatına və şəxsiyyətinə qəsd etmək, o cümlədən hər hansı şəraitdə öldürmək, şikəst etmək, qəddarcasına rəftar etmək və işgəncə vermək, girov götürmək, insan ləyaqətinə toxunmaq, o cümlədən təhqirəmə və alçaldıcı tərzdə rəftar etmək kimi qadağalar kobud surətdə pozulmuşdur.

366-cı alayın hərbi qulluqçuları və digər şəxslərin Xocalı soyqırımında iştirakı tam sübuta yetirilmiş, onların Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin soyqırımı görə məsuliyyəti nəzərdə tutan 107-ci (əhalini deportasiya etmə və ya köçürmə), 113-cü (işgəncə), 115.4-cü (müharibə qanunlarını və adətlərini pozma), 116.0.17-ci (zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etmə) maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayəti etməkdə təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb olunmaları barədə qərarlar çıxarılmışdır. Həmçinin barələrində məhkəmələr tərəfindən həbs-qətimkan tədbiri seçilmiş və beynəlxalq axtarışların həyata keçirilməsi üçün müvafiq sənədlər İnterpolun Azərbaycan Respublikası Milli Bürosuna göndərilmişdir.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk praktik təşəbbüs isə ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı mərhələyə təsadüf edir. Ulu öndər ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsi, mədəni abidələrin məhv edilməsi və digər faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri də erməni təcavüzü nəticəsində üzlaşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi oldu. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etmiş, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin gerçək mahiyyətini açıqlayaraq, beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırılmışdır. Ümummillə lider Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 12:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir.

Son 21 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır. Prezident İlham Əliyevin Xocalı faciəsinin 20-ci ildönümünün qeyd olunması haqqında sərəncamında isə vurğulanır ki, “Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinist dairələrinin XIX–XX əsrlərdə mərhələ–mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi–siyasi qiymətini almalıdır”.

“Biz müdafiədə deyil, hücumda olmalıyıq”, —deyən möhtərəm Prezident İlham Əliyev bədnam erməni lobbisinə qarşı effektiv əks–hücumun təşkilini mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu baxımdan dövlət başçısının tapşırıq və tövsiyələri əsasında son illər Xocalı faciəsinin dünya ölkələrində tanıtılması, erməni qəsbkarlarının ifşası istiqamətində sistemli iş aparılır. Bunun nəticəsi olaraq artıq bir sıra ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, ABŞ–ın bir sıra ştatları Xocalı faciəsinə soyqırımı kimi tanımışdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondunun xidmətlərini xüsusi qeyd etməliyik. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqda faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir. İnanırıq ki, Xocalı faciəsinin tanıtılması ilə bağlı ABŞ–da başlanmış petisiya da ölkəmizin haqq səsinin Amerika tərəfindən eşidilməsi ilə nəticələnəcəkdir.

Dünyada sivil birgəyaşayış və əməkdaşlıq prinsiplərinin getdikcə daha çox uğur qazandığı, hərtərəfli inteqrasiya proseslərinin geniş yayıldığı bir zamanda erməni ideoloqları beynəlxalq hüquq normalarına açıq hörmətsizlik nümayiş etdirir, xalqları bir–birinə qarşı qoyur, milli və dini əlahiddəlik, ayrı–seçkilik siyasəti və təbliğatı aparırlar. Lakin Ermənistanın və onun havadarlarının təcavüzkar siyasəti iflasa məhkumdur, çünki bu xətt hazırkı dünya siyasətinin aparıcı meyilləri ilə kəskin ziddiyyət təşkil edir. Bu siyasətə qarşı geniş potensiala malik Azərbaycan dövləti, onun getdikcə artan iqtisadi qüdrəti, siyasi nüfuzu, dünya azərbaycanlılarının gündən–günə möhkəmlənən həmrəyliyi, nəhayət, güclü və müasir Azərbaycan ordusu dayanır.

Əliəjdər ƏLƏKBƏROV,
Cəlilabad Rayon Məhkəməsinin sədri

“Respublika”.-2013.-20 fevral.-N 39.-S.9.

Xocalı qətləmi

Zaman–zaman Azərbaycan xalqı ağır faciələrlə üzləşmiş, haqsızlıqlarla qarşılaşmışdır. Xalqımızın başına gətirilən belə faciələrdən biri də məhz Xocalı qətləmidir.

Xalqımız haradan biləydi ki, müdhiş Qanlı Yanvar gecəsindən sonra onu Xocalı soyqırımını kimi faciə gözləyir.

1992–ci il fevralın 25–dən 26–a keçən gecə Ermənistan Respublikasının silahlı birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni yaraqlıları və keçmiş, uzun illər dünya ictimaiyyətinə “sülhsevər” ordu kimi təqdim edilən Sovet Ordusunun 366–cı motoatıcı alayı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağın Xocalı şəhərini sakinləri ilə birlikdə məhv edərək insanlığa silinməz ləkə olan soyqırımını aktını törətdilər.

Cəmi bir neçə saat ərzində 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca, yalnız azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1275 sakin–köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasıqmaz zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbciləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri–diri torpağa basdırmış və ya yandırmışlar.

Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş bu soyqırımını, kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı irimiqyaslı cinayət idi. Lakin çox təəssüflər olsun ki, bu faciənin qarşısının alınması üçün respublikanın həmin dövrdəki rəhbərliyi tərəfindən, nəinki zəruri tədbirlər görülmədi, əksinə, faciə haqqında düzgün məlumatlar da ictimaiyyətə çatdırılmadı. Mən o zaman Qarabağ bölgəsində — Qubadlı rayon prokuroru vəzifəsində işləyirdim. Bu faciənin həqiqi miqyası barədə bir rayon prokuroru kimi mənim də məlumatım yox idi.

27 fevral 1992–ci ildə rəsmi mətbuatda “Xocalıda vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti Mətbuat xidmətinin məlumatı dərc edilmişdi. Xocalı yaşayış məntəqəsi yerlə–yeksan edildiyi, 613 nəfər dinc azərbaycanlı qəddarcasına qətlə yetirildiyi halda, məlumatda yalnız iki sakinin həlak olması göstərilmişdi(?). Məlumatda daha sonra göstərilirdi ki, Xocalının erməni birləşmələri tərəfindən tutulması haqqında vahiməli şayiələr həqiqətə uyğun deyildir.

Hələ bu azmış kimi, fevralın 29–da MDB birləşmiş silahlı qüvvələri baş komandanı, aviasiya marşalı Yevgeni Şapoşnikovun Azərbaycan və Ermənistan respublikalarının rəhbərlərinə teleqramı da dərc edilmişdi. Mətbuat mərkəzinin məlumatından görüldüyü kimi, teleqramda, o cümlədən qeyd edilirdi ki, “görülən müsbət tədbirlərə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ ətrafında vəziyyəti dinc yolla nizamlamağa doğru meyillər yoxdur. Məntiqə bax, Xocalı yaşayış məntəqəsinin yerlə–yeksan edilməsinə, günahsız insanların kütləvi surətdə qəddarcasına öldürülməsinə teleqramda görülən müsbət tədbir kimi qiymət verilirdi (?).

Teleqramda daha sonra göstərilir ki, Baş komandan 366–cı motoatıcı polkunu Dağlıq Qarabağ ərazisindən çıxarmağı əmr etmişdir. Lakin artıq gec idi. 366–cı motoatıcı polk öz mənfur niyyətini həyata keçirmişdi. Həmin vaxtdan artıq 21 il keçir və hamını belə bir haqlı sual düşündürür: bu faciənin qarşısını almaq mümkün idimi?!

Cavab isə birmənalıdır: Ölkəmizin həmin ağır vaxtlarında dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev respublika rəhbərliyində olsaydı, nəinki Xocalı faciəsinin, hətta bundan əvvəl baş vermiş 20 Yanvar faciəsinin, həmçinin torpaqlarımızın 20 faizinin itirilməsi, bir sözlə, xalqımızın başına tarix boyu gətirilmiş digər faciələrin də, şübhəsiz ki, qarşısı alınmış olardı.

Ümummillə lider Heydər Əliyev haqlı olaraq müdrikcəsinə demişdir: “Bir hadisənin qarşısını almaq, o hadisə baş verəndən sonra onun nəticələrini aradan götürməkdən daha asandır”.

Xocalı faciəsi kimi kütləvi və amansız qırğın aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayət aktıdır. Erməni millətçiləri Xocalıda bu soyqırımını əməlini törədərkən doğma torpağını qəsbkarlara vermək istəməyən Azərbaycan xalqını qorxutmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq və məhv etmək niyyəti güdmüşlər.

Erməni təcavüzü nəticəsində respublikamızın torpaqlarının 20 faizi işğal edilərək 900 yaşayış məntəqəsi zəbt edilmiş, 4366 sosial obyekt, 690 məktəb, 280 uşaq bağçası, 862 klub, 932 kitabxana, 1831 kino qurğusu, 855 məktəbəqədər müəssisə, 656 poliklinika, ambulatoriya, aptek və digər tibb müəssisəsi, xalqın ibadət yeri olan 10 məscid dağıdılmış, Ermənistandan qovulmuş soydaşlarımızın 380 kəndi ələ keçirilmiş və bütün var–dövləti orada qalmışdır. Bununla da respublikamıza təxminən 50 milyard ABŞ dollarından artıq məbləğində ziyan dəymişdir.

Kütləvi informasiya vasitələrində gedən məlumatlardan göründüyü kimi, ermənilər işğal edilmiş ərazilərdə kütləvi yanğınlar törədirlər. Bunların isə respublikamızın flora və faunasına, bir sözlə, ekoloji durumuna ciddi zərər vurmasını nəzərə alsaq, ölkəmizə vurulan ziyanın məbləği ilbəl, aybaay deyil, günbəgün artır. Ümumiyyətlə, bütün bunları nəzərə alsaq respublikamıza vurulmuş ziyanın məbləği 60 milyard ABŞ dollarından artıqdır.

Bu, işğalın yalnız maddi nəticəsidir. Bəs mənəvi zərər?!. Atalar demişkən: “Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz”. Bu, doğrudan da belədir. Mənəvi ziyanı isə kompensasiya etmək qeyri–mümkündür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 15 iyun 1993–cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra, ölkə başçısı kimi, bütün xarici səfərlərində dövlət rəsmiləri ilə, iş adamları ilə, ictimaiyyətin nümayəndələri ilə görüşlərində yorulmaq bilmədən xəritə ilə əyani surətdə Qarabağ həqiqətlərini onlara çatdırmış və beynəlxalq aləmdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi, bu ərazinin tarixən Azərbaycan torpaqları olması haqqında obyektiv fikrin formalaşdırılmasına çalışmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Bizim əsas problemimiz Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü aradan qaldırmaq, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək, respublikanın ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir”.

Xocalı faciəsi qondarma “Dağlıq Qarabağ problemi” ilə bilavasitə əlaqədardır, odur ki, bununla bağlı bir məqamı da qeyd etmək, xüsusilə yerinə düşər. Xalqımız bu problemin beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq dinc yolla yaxın vaxtlarda ədalətli həllini səbirsizliklə gözləyir. Lakin Qarabağ probleminin dinc yolla həlli istisna olduğu halda, Silahlı qüvvələrimizin Ali Baş Komandanı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, torpaqlarımızın sülh yolu ilə azad olunması mümkün olmazsa, bu torpaqların müharibə yolu ilə geri qaytarılması xalqımızın təbii, ayrılmaz və konstitusion hüququdur.

Çox təəssüflər olsun ki, Xocalı qətliamından 21 il keçməsinə, hazırda 6 ölkə tərəfindən Xocalı soyqırımını tanınmasına baxmayaraq, bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən bu soyqırımına lazımi qiymət verilməmiş və bunu törədən cinayətkarlar bu günə qədər öz layiqli cəzalarını almamışlar. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İBT) quruma üzv ölkələrin dövlət başçılarının iştirakı ilə bu ilin fevralın 6–7–də Misirin paytaxtı Qahirə şəhərində keçirilən XII sessiyası Xocalı faciəsini soyqırım aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanımışdır.

Bu ağır matəm günlərində biz Xocalı soyqırımını qurbanlarının ailə üzvlərinə və yaxınlarına, bütün xalqımıza dərin hüznə başsağlığı verir və Şəhidlərimizə “Allah rəhmət eləsin” – deyirik.

İlham Abbasov,
Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının prorektoru,
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Baş ədliyyə müşaviri,
prokurorluğun fəxri işçisi.

“Respublika”.-2013.-21 fevral.-N40.-S.5.

İnsanlığa qarşı yönəlmiş amansız cinayət

Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü dünyanın yeni münaqişələr tarixinə beynəlxalq hüquqi normaların ən çox və kobudcasına pozulduğu faktlardan biri kimi yazılmışdır. Bədnam qonşularımızın işğalçılıq siyasətini beynəlxalq səviyyədə müəyyən olunan birgəyaşayış qaydalarından daim üstün tutması bu münaqişənin Azərbaycan üçün ağır nəticələrə gətirməsinə səbəb olmuşdur.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin 20 faizi işğal edilmiş, 20 mindən çox vətəndaşımız qətlə yetirilmiş, 50 mindən artıq adam yaralanmış, şikəst olmuşdur. Bir milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkün şəraitində yaşayaraq Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin qurbanı olmuş, elementar insan haqlarından belə məhrum edilmişdir.

İşğal nəticəsində Azərbaycanın 900–dən artıq yaşayış məntəqəsi talan edilmiş, yandırılmış və dağıdılmış, 6 min sənaye, kənd təsərrüfatı müəssisəsi və digər obyektlər məhv edilmiş, ümumi yaşayış sahəsi 9 mln kvadratmetrdən artıq olan 150 min yaşayış binası dağıdılmış, 4366 sosial mədəni obyekt, eyni zamanda 695 tibb məntəqəsi məhv edilmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahəsi, su təsərrüfatı, hidrotexniki qurğular, bütün nəqliyyat və kommunikasiya xətləri tamamilə sıradan çıxarılmışdır. Dağıntılar nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 60 milyard ABŞ dollarından artıq ziyan dəymişdir.

Hərbi təcavüz zamanı ələ keçirilmiş Azərbaycan ərazilərində 927 kitabxana, 464 tarixi abidə və muzey, 100–dən çox arxeoloji abidə, 6 dövlət teatru və konsert studiyası dağıdılmışdır. Talan edilmiş muzeylərdən 40 mindən çox qiymətli əşya və nadir eksponat oğurlanmışdır. Kəlbəcər tarix diyarşunaslıq muzeyi yerlə yeksan olunduqdan sonra muzeyin ekspozisiyasına daxil olan nadir qızıl və gümüş zinət əşyaları, ötən əsrlərdə toxunmuş xalçalar Ermənistanı daşınmışdır.

Şuşadakı Tarix muzeyinin, Ağdamdakı Çörək muzeyinin, Zəngilandakı Daş Abidələr muzeyinin də taleyi belə olmuşdur. Ermənistan Respublikası “Hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyasının və “Mədəni sərvətlərin qeyri–qanuni dövriyyəsi haqqında” Paris Konvensiyasının müddəalarını kobudcasına pozaraq Azərbaycanın mədəni sərvətlərini talamışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının 1993–cü ildə qəbul edilmiş 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün tanınmasına və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin qeyd–şərtsiz azad edilməsi tələblərinə baxmayaraq Ermənistan Respublikası işğalçılıq siyasətini bu gün də davam etdirməkdədir. 21 il əvvəl isə bu siyasətin tərkib hissəsi kimi Azərbaycan xalqı və ümumilikdə bəşəriyyət ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi Xocalı soyqırımını timsalında XX əsrin insanlığa qarşı ən qəddar, ən dəhşətli cinayətlərindən biri ilə üzləşdi. Xocalı faciəsi öz miqyasına, mahiyyətinə görə tarixdə Xatın, Lidisa, Oradur soyqırımları ilə birgə xatırlanır.

1992–ci il fevralın 25–dən 26–a keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki erməni silahlı dəstələri, keçmiş SSRİ–nin Xankəndidə yerləşən 366–cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı şəhərini zəbt edərək Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımını siyasətini həyata keçirmişdir. Xocalının işğalı zamanı bir gecədə dinc əhalidən 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca xüsusi amansızlıqla, işgəncələrlə öldürülmüş, insanların başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik–deşik edilmişdir.

“Xocalının işğalına dair istintaq materialları”ndan görünür ki, hücumda mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin (Seyran Ohanyan hazırda Dağlıq Qarabağda ermənilərin qeyri–qanuni rejiminin “müdafiə naziri”dir) komandanlığı altında 366–cı alayın 2–ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3–cü batalyonun, 1 sayılı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeriyasəviç və alayda xidmət edən 50–dən artıq erməni zabit və gizir iştirak etmişdir. Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə–tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq–müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” 26 mart 1998–ci il tarixli “Azərbaycanlıların soyqımı haqqında” fərmanında bu faciəyə düzgün siyasi qiyməti verilir: “1992–ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımını kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə–yeksan edilməsi ilə qurtardı”.

Müasir beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımını olduğunu bir daha təsdiqləyir. Belə ki, soyqırımını cinayətinin hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948–ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya” ilə müəyyən edilmişdir. Xocalı soyqırımını xarakter etibarilə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri ikinci dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberg, Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır.

Soyqırımını cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımını cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımını cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə əsasında diqtə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Beynəlxalq hüquq normalarına görə soyqırımını cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımını cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. Belə ki, BMT–nin “Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cinayətkarların cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın 5–ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər soyqırımını cinayətini törətməkdə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6–cı maddəsinə əsasən, həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər. Soyqırımını cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımını törətməyə cəhd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımına cəhd və soyqırımında iştirak da cinayət məsuliyyəti doğurur.

Soyqırımını cinayəti törətmiş şəxslərə qarşı universal yuridiksiya prinsipi tətbiq edilir. Başqa sözlə, soyqırımını cinayətini törətməkdə əmrin icrası istinad şəxsi cinayət məsuliyyətindən əsla azad etmir. Dövlətin aktları onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti olduğundan təqsirə görə yalnız dövlətə qarşı sanksiya tətbiq edilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Belə hallarda cinayətkar əməlin təşkilatçıları, rəhbərləri, icraçıları, konkret fiziki şəxslər də cəzalandırılmalıdırlar. Soyqırımını cinayətinin törədilməsinə görə dövlətin cinayətkar əmrlər verən, bu əmrləri icra edən vəzifəli şəxsləri də məsuliyyət daşıyır. Xocalı soyqırımına görə təkə bu beynəlxalq cinayəti törətmiş şəxslər deyil, həm də həmin cinayətlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməmiş mülki hakimiyyət və rəis heyəti də məsuliyyət daşıyır.

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968–ci il tarixli 2931 nömrəli qətnaməsi əsasında qəbul edilmiş “Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında” Konvensiyasının 1–ci maddəsinə əsasən, müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq, onlara cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti tətbiq olunmur. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75.5–ci maddəsinə əsasən, Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə müddət bərədə müddəalar tətbiq olunmur. Həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayətin törədilməsi vaxtından asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli və məhkum olunmalıdırlar.

Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin tətbiq olunmaması ona dəlalət edir ki, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş beynəlxalq cinayətlərdən, o cümlədən Xocalı soyqırımından nə qədər vaxt ötsə də, həmin cinayətləri törətmiş şəxslər məsuliyyətdən yayına bilməzlər. Soyqırımını törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb olunan dövlətə verilməlidir.

BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948–ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya, Nürnberg Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımını cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur), Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (maddə 1), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (maddə 6), Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi (maddə 103) və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” 26 mart 1998–ci il tarixli fərmanı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınmasına tam əsaslar yaradır.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması ilə bağlı ilk praktik təşəbbüs ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidlə tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı mərhələyə təsadüf edir. Ulu öndər ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımını və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsi, mədəni abidələrin məhv edilməsi və digər faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri də erməni təzavüzü nəticəsində üzləşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi–hüquqi qiymətin verilməsi olmuşdur.

Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etmişdir. Eyni zamanda ümummilli lider Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 12.00-də Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir.

Son 21 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır. Bir müddət əvvəl Ağ evin rəsmi internet saytında Xocalı faciəsinin tanıtılması məqsədilə bəzi qeyri-hökumət təşkilatlarının başladıkları petisiyanın uğurla yekunlaşması bu baxımdan xüsusi vurğulanmalıdır. Qısa müddətdə 100 mindən çox azərbaycanlı bu aksiyada iştirak edərək Xocalı faciəsinə ABŞ Administrasiyasının adekvat qiymət verməsinə hüquqi zəmin hazırlamışdır.

Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, son illər Heydər Əliyev Fondu da Xocalı həqiqətlərinin tanıtılması istiqamətində uğurlu fəaliyyət göstərir. Fond soyqırımı haqda həqiqətləri dünyaya çatdırmaq üçün 2007-ci il fevralın 19-26-da Türkiyənin İstanbul və daha 25 vilayətində “Xocalı həftəsi”ni keçirmiş, tədbirlər proqramı çərçivəsində İstanbulun mərkəzi meydanı Taksimdə bir sıra anım mərasimləri təşkil edilmişdir. Xocalı faciəsinin beynəlxalq miqyasda tanıtılması baxımından 2008-ci il fevralın 14-də Berlində keçirilmiş “Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər” adlı elmi konfrans da son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Konfransda Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə hazırlanmış “Xocalı uşaqların gözü ilə” sərgisi nümayiş etdirilmiş, habelə erməni qəddarlığını əks etdirən kitablar paylanmışdır.

Fondun Moskva nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla xanım Əliyevanın İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Təşkilatı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində “Xocalıya ədalət!” kompaniyasına start verməsi də bəşər tarixində ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Ümumilikdə, Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə bu yöndə bütün imkanlar səfərbərliyə alınmış, beynəlxalq aləmin Azərbaycan həqiqətlərinə münasibətində erməni yalanlarının ifşasına yönəlmiş bir sıra pozitiv irəliləyişlər nəzərə çarpmağa başlamışdır. Son illərdə dünyanın bir sıra ölkələri, ABŞ-ın bir neçə ştatı, o cümlədən bu günlərdə Çexiya parlamenti Xocalı faciəsinə soyqırımı kimi tanımışdır. İnanırıq ki, ölkə diplomatiyasının çevik və təxirəsalınmaz tədbirləri nəticəsində bu proses davam edəcək, ölkəmizin haqq səsi bütün dünyada eşidiləcəkdir.

İlham MƏMMƏDZADƏ,
AMEA-nın Fəlsəfə,
Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun
direktoru.

“Respublika”.-2013.-22 fevral.-N 41.-S.6.

Xocalı soyqırımı XX əsrin ən böyük cinayətlərindən biridir

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliyi ilə “Böyük Ermənistan” ideyasını həyata keçirmək üçün aşkarlıq və demokratiyadan istifadə edərək yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiaları irəli sürdülər.

Mono-etnik dövlət yaratmağa nail olan Ermənistan silahlı qüvvələri ona himayədarlıq edən dövlətlərin köməyindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin hüduqlarından kənarda yerləşən və onun ərazisindən 4 dəfə böyük olan Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan bölgələrini işğal etdilər. Bütün bu ərazilər ermənilər tərəfindən etnik təmizləməyə məruz qalmışdır. Belə ki, Ermənistanın ərazi iddiası obyektivi olan Dağlıq Qarabağın 120 min nəfərlik erməni icmasının öz müqəddəratını təyin etmək cəhdi kimi qələmə verdiyi bu proses Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən 1 milyondan çox əhalinin öz torpağında qaçqın vəziyyətinə düşməsinə gətirib çıxardı.

Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20 faizdən çox hissəsi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. İşğal nəticəsində 900-ə yaxın yaşayış məntəqəsi, 22 muzey və 4 rəsm qalereyası, tarixi əhəmiyyəti olan 9 saray, nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərəvəti və eksponatı, 44 məbəd və 9 məscid dağıdılmış, talan edilmiş və yandırılmışdır. Bundan əlavə, 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və qiymətli tarixi-əlyazmalar məhv edilmişdir. Hərbi təcavüz respublikanın 17 min kvadratmetr ən məhsuldar torpaqlarının işğalına, 900 yaşayış məntəqəsinin, 7 min sənaye və kənd təsərrüfatı obyektinin, 700 təhsil, 665 səhiyyə ocağının, 800 km avtomobil yolunun, 160 körpünün, 23 min km. su və 15 min km. elektrik xəttinin dağıdılmasına səbəb olmuşdur. Sonadək dəqiqləşdirilməmiş məlumata görə, mənəvi-psixoloji zərbələrdən əlavə, Azərbaycan iqtisadiyyatına təxminən 60 milyard. ABŞ dollarından çox ziyan dəymişdir.

Bütün dövrlərdə olduğu kimi ermənilərin həyata keçirdiyi bu işğalçılıq siyasəti də kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, 1988-1993-cü illərdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 000 nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, 100 min nəfərdən çoxu yaralanmış, 50 min nəfəri isə müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq əlil olmuşdur. Münaqişə dövründə 4853 nəfər itkin düşmüş, onlardan 1357 nəfəri əsirlikdən azad edilmiş, 783 nəfəri isə hələ də Ermənistanda əsirlikdədir. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin məlumatına görə 439 nəfər əsirlikdə ölmüşdür.

Xocalı soyqırımı azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsi kimi

XX əsrin sonunda ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımı bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Dünya tarixində Xocalı faciəsi tarixin yaddaşlarından heç vaxt silinməyən Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Xolokost kimi dəhşətli faciələrdən heç də geri qalmır. Adıçəkilən hadisələr müharibələr tarixinə dinc əhalinin soyqırımı olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur.

Planlı şəkildə həyata keçirilən bu soyqırımının məhz Xocalıda törədilməsi zamanı ermənilər Azərbaycanın bu qədim yaşayış məskəninin yer üzündən silinməsinə qarşıya məqsəd kimi qoymuşdular. Çünki Xocalı Azərbaycanın qədim dövrlərinə aid ərazilərdən biri kimi tarix və mədəniyyət abidələri ilə seçilirdi. Azərbaycanlılardan ibarət 7 min nəfərdən çox əhalisi olan Xocalı ermənilər yaşayan kəndlərin əhatəsində ən böyük və qədim yaşayış məskəni olmuşdur. Belə ki, burada qədim tarixi abidələr müasir dövrə qədər qalmaqda idi. Məlumdur ki, Xocalı yaxınlığında bizim eradan əvvəl XIV-VII əsrə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin nümunələri mövcud idi. 1992-ci ilin fevralında erməni-rus birləşmiş silahlı qüvvələri Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən soyqırımın ən iyrenc mərhələsi olan izi itirmək kimi mənfur hərəkətlərə də əl atmış və Azərbaycan xalqı, eləcə də bəşəriyyət üçün nadir abidələr nümunəsi olan Xocalı abidələrini də dağıtmışlar.

Eyni zamanda, Xocalı şəhəri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində strateji əhəmiyyətli ərazi kimi də erməniləri narahat edirdi. Çünki Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa və Əsgəran-Xankəndi yollarının arasında yerləşirdi. Şəhərin əhəmiyyətini artıran səbəblərdən biri də Dağlıq Qarabağın yeganə hava limanının məhz burada yerləşməsi idi. Bu səbəbdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin əsas məqsədi Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yoluna nəzarət etmək və Xocalıda yerləşən aeroportu ələ keçirmək idi.

Hələ faciədən 4 ay əvvəl, yəni 1991-ci il oktyabrın sonundan şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış və Xocalının mühasirəsi başlanmışdı. Bununla yanaşı, yanvarın 2-dən Xocalıya verilən elektrik enerjisi də kəsilmişdi. Beləliklə, artıq Xocalının Azərbaycanın digər bölgələri ilə bütün əlaqələri kəsilmiş, yalnız yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Ancaq bir neçə ay sonra Xocalı ilə vertolyot əlaqəsi də kəsildi.

Yəni, 1992-ci ilin yanvarın 28-də Ağdamdan Şuşaya uçan Mİ-8 vertolyot şəhərə çatmamış, Xəlfəli kəndinin üzərində Xankəndi tərəfindən raketlə partladıldı, içərisində olan 3 nəfər heyət üzvü və 41 sərnişin həlak oldu. Bundan sonra isə Ermənistan ordusu bir-birinin ardınca yuxarı Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan sonuncu yaşayış məntəqələrini də işğal etdilər. 1991-ci ilin sonunda Qarabağın dağlıq hissəsindəki 30-dan çox yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Tuğ, İmarət-Qərvənd, Sırxavənd, Meşəli, Cəmilli, Umudlu, Kərkicahan digər strateji əhəmiyyətə malik kəndlərimiz ermənilər tərəfindən yandırıldı, dağıdıldı və talan edildi.

1992-ci ilin əvvəllərində ermənilər daha dəhşətli cinayətlər törətdilər. Belə ki, fevral ayının 10-11-də Şuşanın Malıbəyli və Quşçular kəndləri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən zəbt olundu. Fevralın 13-dən 17-dək isə ermənilərin Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinə hücumu nəticəsində onun 92 nəfər müdafiəçisi və 54 nəfər sakini öldürülərək silos quyusuna atılmış, 118 nəfər kənd əhalisi (uşaq, qadın, qoca, cavan) girov götürülmüş və sonradan onların 77 nəfəri amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Bundan əlavə, 1991-ci il iyunun 28-də ermənilər həmin kəndin Vərəndəli fermasında 6 nəfəri diri-diri yandırmışdılar.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri Xankəndində yerləşən keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı motoatıcı alayın 10 tankı, 16 zirehli transpartyoru, 9 piyadaların döyüş maşını, 180 nəfər hərbi mütəxəssisi və xeyli canlı qüvvəsi ilə Xocalı mühasirəyə aldı. Ermənilər ən müasir silahlarla şəhərə hücum edərək Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Çoxsaylı ağır texnika ilə şəhər tamamilə dağıdılmış, yandırılmış və insanlar xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Onların içərisində başları kəsilən, gözləri çıxarılan, dərisi soyulan, diri-diri yandırılan və digər şəkllə salınanlar çoxluq təşkil edirdi. İstintaq materiallarından məlum olur ki, hücumə rəhbərlik edən və hazırda Ermənistanın müdafiə naziri olan Seyran Ohanyanın, eləcə də 366-cı alayın 3-cü batalyonunun komandiri Yevqeni Nabokixinin komandasında əlavə olaraq 50-dən çox erməni zabiti və giziri iştirak etmişlər.

Bu soyqırımı nəticəsində, rəsmi rəqəmlərə görə, 613 nəfər öldürülmüşdü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdi. 487 nəfər şikəst olmuşdu ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür.

Xocalı soyqırımının dünyaya çatdırılması

Bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən bu dəhşətli soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız ümummillə lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra açıqlanmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdir. Bundan əlavə azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilmiş soyqırımı ilə əlaqədar ümummillə lider Heydər Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı fərmanla 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilmişdir.

2002-ci il fevralın 25-də ümummillə lider Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində bu amansız soyqırımına əsl qiyməti vermişdir: “Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist- millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir”.

Hazırda bu proses Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasəti nəticəsində artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatlar qəbul etdiyi sənədlərdə Ermənistan işğalçı dövlət kimi göstərilmişdir. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılmışdır.

Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər olduqca təqdirəlayiqdir. Belə ki, fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində çox sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Fondun dəstəyi və təşkilatçılığı ilə məktəblilər arasında keçirilən “Xocalı – uşaqların gözü ilə” rəsm müsabiqəsinin, əl işlərinin və fotosəkillərin dünyanın aparıcı ölkələrində keçirilən sərgisi dünya ictimaiyyətində XX əsrin ən böyük faciəsi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır.

2007-ci il fevralın 26-da Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Brüsseldə təşkil olunan “Təcavüzün qurbanları” adlı foto və uşaq rəsmlərinin sərgisi də bu həqiqətlərin beynəlxalq aləmə çatdırılması işinin davamıdır. Fond soyqırımı haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün həmin il fevralın 19-26-da Türkiyənin İstanbul və daha 25 vilayətində “Xocalı həftəsi” adlı tədbirlər proqramı çərçivəsində anım mərasimləri keçirmişdir. Bundan başqa Xocalı faciəsinin beynəlxalq aləmdə tanınması istiqamətində 2008-ci il fevralın 14-də Berlində keçirilən “Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər” adlı elmi konfrans da son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin ildönümü 2010-cu ildə artıq dünyanın 100-dən çox yerində qeyd olunmuşdur. Soyqırımına həsr olunmuş silsilə tədbirlər fondun hazırladığı təbliğat materialları əsasında həyata keçirilir. Hazırda Heydər Əliyev Fondunun ayrı-ayrı ölkələrdə geniş miqyasda təşkil etdiyi və

faciənin həqiqətlərinin yayılmasına yönəldilmiş anım tədbirləri Rusiya Federasiyasındakı nümayəndəlik tərəfindən İslam Konfransı Təşkilatının (hazırda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı adlanır) Əməkdaşlıq və Dialoq Uğrunda Gənclər Forumu çərçivəsində uğurla davam edir.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Xocalı faciəsini soyqırımı kimi tanıyan ilk beynəlxalq təşkilatdır

2008-ci il mayın 8-də, Şuşa şəhərinin işğalının ildönümündə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə “Xocalıya ədalət” kampaniyası təsis edilmiş, fəaliyyətinə isə 2009-cu ilin fevralından start verilmişdir. Hazırda 60-dan çox ölkədə yüzlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla davam etdirilən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyası da bu işə öz töhfəsini verməkdədir. Bu kampaniyanın məqsədi beynəlxalq ictimaiyyəti Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar məlumatlandırmaq, qətliama beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə və bu qanlı qırğının qurbanlarının xatirəsinin anılmasına nail olmaqdır. Hazırda faciənin mənəvi və siyasi-hüquqi səviyyədə tanınmasına yönəlmiş bu kampaniya bir çox ölkələrdə uğurla həyata keçirilir.

Bu uğurlu kampaniya başlanandan az sonra İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı xarici işlər nazirləri tərəfindən Xocalı faciəsini kütləvi qırğın kimi qiymətləndirmək barədə qətnamənin qəbuluna nail olunmasıdır. 2009-cu ilin iyulunda isə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İSESKO arasında imzalanmış anlaşma nəticəsində Xocalı faciəsi haqqında məlumatın İKT ölkələrinin tarix dərsliklərinə salınması barədə razılıq əldə edilmişdir.

Leyla xanım Əliyevanın Xocalı soyqırımının daha geniş miqyasda qeyd olunması təşəbbüsü bir sıra ölkələrdə dövlət səviyyəsində dəstəklənmişdir. 2010-cu il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilən və 51 ölkənin parlament heyətləri başçılarının iştirak etdiyi VI sessiyasında forumun təşəbbüsü ilə “İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı arasında əməkdaşlıq haqqında” qətnamə imzalanmışdır. “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində qəbul olunmuş qətnamədə Xocalı faciəsinə “Erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhəlinin kütləvi qətliamı” və “İnsanlığa qarşı cinayət” kimi qiymət verilmişdir. Qətnamədə “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyasına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tam dəstək verməyə çağıran bənd də öz əksini tapmışdır. Bu, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsini “insanlığa qarşı cinayət” kimi tanıyan ilk sənəddir.

2011-ci il yanvarın 19-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin paytaxtı Əbu Dabidə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı Şurasının XIII sessiyası keçirilmişdir. Sessiyada Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyasına dəstək olaraq Xocalı faciəsini “insanlığa qarşı törədilmiş kütləvi cinayət” kimi tanımağa çağıran Əbu Dabi Bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

2012-ci il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqının üzvü olan dövlətlərin İndoneziyanın Palembang şəhərində keçirilən VII sessiyası “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyasını dəstəklədiyini bir daha təsdiq etmişdir. “Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistan Respublikasının təcavüzü” adlı son illər davamlı olaraq qəbul edilən qətnaməyə forumun təşəbbüsü ilə xüsusi bir bənd də əlavə olunmuşdur. Xocalı faciəsinə həsr edilən bölmədə qeyd olunur: “Konfrans üzv ölkələrin parlamentlərini 2012-ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən və soyqırımı xarakteri daşıyan kütləvi qırğını tanımağa çağırır və Xocalı qırğını törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edir”.

Bu tanınma 2009-cu ildən həyata keçirilən və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyeva tərəfindən irəli sürülən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyasının fəaliyyətinin nəticəsi olmuşdur. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, münaqişə ilə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlər arasında bu qətnamədə ilk dəfə olaraq Xocalı faciəsinə soyqırımı aktı səviyyəsində siyasi-hüquqi qiymət verilmişdir. Nəzərə alsaq ki, İOT Parlament İttifaqı öz sıralarında dünya parlamentlərinin dördü birini cəmləşdirir və ən böyük parlamentlərarası beynəlxalq qurumlarındanıdır. Bu qətnamə Xocalı faciəsinin erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı aparılan soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsi kimi beynəlxalq səviyyədə tanınması və bu cinayəti törədənlərin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyətli bir sənəddir.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının ali orqanı olan və təşkilatın dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə 2013-cü il fevralın 6-7-də Misirin paytaxtı Qahirə şəhərində keçirilən 12-ci Zirvə Toplantısında Xocalı faciəsini soyqırımı aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanınmışdır.

Xocalı faciəsinin soyqırımı kimi tanınması

Soyqırımın tanınması və qətləmə siyasi qiymət verilməsi istiqamətində görülən işlər artıq daha ciddi nəticələr verməkdədir. Belə ki, Xocalı soyqırımının 14-cü, 15-ci və 16-cı ildönümü Moskvada, Almaniya, ABŞ-da, Türkiyədə, Ukraynada, Qazaxıstanda, Gürcüstanda, Küveytdə və dünyanın bir çox ölkələrində qeyd olunmuşdur.

2005-ci ilin fevralında, 2006-cı il fevralın 23-də və 2007-ci ilin fevralında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur. 2011-ci il fevralın 19-dan 26-dək isə Türkiyənin ayrı-ayrı şəhərlərində “Xocalı həftəsi” adlı tədbirlər proqramı çərçivəsində müxtəlif anım mərasimləri, aksiyalar keçirilmiş və bu tədbirlər hər il davam etdirilir. Dünyanın bir sıra şəhərlərində də artıq bu tədbirlər geniş miqyas almışdır.

2011-ci ildə Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasında anılmış, 2012-ci ildə isə konqresmenlər Stiv, Koen Dən Boren ayrı-ayrılıqda Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə bağlı bəyanatlarla çıxış edərək ermənilər tərəfindən qadın, uşaq və yaşlı insanlara qarşı zorakılıq və işgəncələri “təsvirəlməz” adlandırmışdır. Xocalı soyqırımının Amerika ştatları içərisində tanınması istiqamətində ilk addım kimi 2010-cu il fevralın 25-də ABŞ-n Massachusetts ştatının Nümayəndələr Palatası Xocalıda qırğın törədilməsi faktının tanınması haqqında qətnamə qəbul etmişdir. 2011-ci il iyunun 11-də isə ABŞ-ın Texas ştatı Ermənistan tərəfindən Xocalıda çox ağır cinayət törədilməsi faktını tanımışdır. Bu ştatın Nümayəndələr Palatası tərəfindən qəbul edilmiş 535 nömrəli qətnamədə Azərbaycanın bu şəhərinin erməni işğalından qaçaraq yaxa qurtarmağa çalışan dinc sakinlərinin Ermənistan silahlı qüvvələri və Rusiya ordusunun hissələri tərəfindən qırğına məruz qalması pislənir.

Bu prosesin davamı olaraq 2012-ci il fevralın 23-də Nyu-Cersi ştatı, daha sonra isə Corciya ştatı Xocalı qətləmə ilə bağlı qətnamə qəbul etmişdir. Ştatın Nümayəndələr Palatasında 1594 sayılı qətnamə Azərbaycan və türk diasporunun həyata keçirdiyi güclü kampaniya nəticəsində qəbul edilmişdir. 2012-ci il martın 23-də isə daha bir Amerika ştatı - Men ştatının Nümayəndələr Palatası Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar qətnamə qəbul etmişdir. 2013-cü il yanvarın 28-də Nyu-Meksiko ştatının əvvəlcə senat, sonra isə Nümayəndələr Palatasında Xocalı soyqırımının tanınmasına dair qətnamə qəbul edilmişdir. Nyu-Meksiko ABŞ-ın ilk ştatıdır ki, parlamentin hər iki palatası Xocalı faciəsini tanımışdır. Bunun ardınca, Arkanzas ştatının Nümayəndələr Palatası fevralın 8-də, senatı isə fevralın 11-də Xocalı soyqırımına dair qətnamələr qəbul etmişdir.

2011-ci il dekabrın 20-də Meksika Konqresinin Deputatlar Palatası erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalını, xüsusilə də Xocalıda soyqırımı törədilməsini kəskin pisləyən qərar qəbul etmişdir. 2012-ci il fevralın 1-də Pakistan Senatı Xocalı soyqırımının tanınması barədə qətnamə qəbul etmişdir. Qətnamədə Xarici Əlaqələr Komitəsi ermənilər tərəfindən mülki əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını pisləmişdir. Latın Amerikasının ölkələri arasında Meksikadan sonra Kolumbiya da Xocalıda baş verən hadisələrə soyqırımı kimi qiymət vermişdir. Belə ki, 2012-ci il aprelin 23-də qəbul edilmiş qərar Senatdan öncə onun II Konstitusional Daimi Komitəsində (Müdafiə və Xarici İşlər üzrə Komitə) irəli sürülmüş, sənədin təsdiqi üçün tələb olunan 102 səs toplanmış və sənəd yekdilliklə qəbul olunmuşdur.

Artıq Xocalı soyqırımı Avropa ölkələrinin parlamentlərində də müzakirə olunaraq siyasi sənədlər qəbul edilir. 2013-cü il fevralın 12-də Rumıniya parlamentində Demokrat Liberal Partiyası fraksiyası tərəfindən “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” adlı siyasi bəyanat verilmişdir. Siyasi bəyanatı sözügedən fraksiyadan deputat Luçian Militaru parlamentin kürsüsündən səsləndirmişdir. Deputat çıxışında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixinə toxunmuş, hazırda Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı 7 rayon daxil olmaqla Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal altında olduğunu diqqətə çatdırmışdır. L.Militaru milliyyətçi və etnik ayrı-seçkilik zəminində 25-26 fevral 1992-ci il tarixində Xocalı şəhərində xüsusi amansızlıqla azərbaycanlılara qarşı qırğın törədildiyini qeyd edərək, soyqırımı qurbanları haqda məlumat vermiş, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən bu aktın insanlıq əleyhinə cinayət kimi tanınmasının vacibliyini vurğulamışdır.

Çexiya Respublikası Avropa İttifaqının üzvləri arasında Ermənistanı dinc Xocalı sakinlərinin qətləməsinə görə rəsmən pisləyən və bu hərəkətləri insanlığa qarşı cinayət kimi tanıyan ilk dövlət olmuşdur. Bu il fevralın 7-də ölkənin ali qanunvericilik orqanının Deputatlar Palatasının Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsi 21 il əvvəl “erməni hərbi bölmələri tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş Xocalı şəhərində 613 müdafiəsiz dinc sakinin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi ilə törədilmiş qırğına görə” Ermənistanı pisləyən qətnaməni yekdilliklə qəbul etmişdir. Sənəddə qeyd olunur ki, “Bu qırğın haqqında dünyanın bir çox kütləvi informasiya vasitələri məlumat yaymış və bu hadisə “Human Rights Watch/Helsinki” təşkilatı tərəfindən erməni hərbi qoşunlarının münaqişə zonalarında dinc əhaliyə münasibətdə beynəlxalq hüququn adi normalarının pozulması kimi bəyan edilmişdir”. Sənəddə xüsusi vurğulanır ki, “insanlığa qarşı törədilən bu cinayəti bir çox dünya hökumətləri də pisləmişlər”. Beləliklə, Çexiya parlamenti Avropa İttifaqında Ermənistanı Xocalıda bəşəriyyət əleyhinə törətdiyi cinayətlərə görə pisləyən ilk qanunverici orqan olmuşdur. Çexiya bu qətnamə ilə Dağlıq Qarabağ regionunu Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi kimi, Ermənistanı isə bu ərazini işğal etmiş, Xocalıda ən ağır cinayətin törədilməsində təqsirkar olan dövlət kimi tanıdığını bir daha rəsmən təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü haqqında imzaladığı sərəncamda deyilir ki, “Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinist dairələrinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərdünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır”.

Elçin ƏHMƏDOV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyası Beynəlxalq münasibətlər və
xarici siyasət kafedrasının dosenti,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

“Xalq qəzeti”.-2013.-26 fevral.-N 44.-S.5.

Qan yaddaşımızdan silinməyən Xocalı soyqırımı

Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadıkları ikinci böyük yaşayış mərkəzi idi. 1990–cı ildə şəhər statusu almışdı. Dağlıq Qarabağdakı yeganə Hava limanı Xocalıda yerləşirdi.

Erməni silahlı qüvvələri Xocalı şəhərinə gecə saat 22 radələrində quldurcasına hücum etmiş, əvvəlcə şəhəri şiddətli artilleriya atəşinə tutmuş, sonra isə çoxsaylı tanklar və zirehli maşınlar vasitəsilə şəhərə daxil olmuş, evlərində yatmış dinc əhalini vəhşicəsinə məhv etməyə başlamışlar.

Vəhşiləşmiş ermənilər azərbaycanlıları xüsusi amansızlıqla işgəncə verərək öldürürdülər. Onlar mühasirədən çıxıb qaçan azərbaycanlıları da yollarda, keçidlərdə, meşələrdə pusqu quraraq tutur, vəhşicəsinə məhv edirdilər.

Bu gün Xocalı adlı bir şəhər yoxdur, çünki 26 fevral 1992–ci ildə burada yaşayanlar soyqırımı məruz qalmış, bu şəhər erməni daşnakları tərəfindən yandırılmış, yer üzündən silinmişdir. Bu məsələyə beynəlxalq hüquq baxımından yanaşanda Xocalıda törədilən soyqırım rəsmən ortaya çıxır.

Bilindiyi kimi, Azərbaycan Milli Məclisi Xocalıda ermənilər tərəfindən törədilənləri 1994–cü ildə soyqırım olaraq qəbul etmiş və qərar çıxarmışdır. Heç şübhəsiz, Türkiyə və türk dövlətlərinin Milli məclisləri də belə bir qərarı qəbul etməlidirlər. Bu onların borcudur. Doğrudur, Ankara Keçiören bələdiyyəsi belə bir qərar çıxarmış və bir abidə tikdirmişdir. Bu, bütün Türk dünyasındakı bələdiyyələrə bir nümunə olmalıdır. Türkiyə, Azərbaycan və dünyanın bir çox bölgəsində yaşayan türklər cəm halında “Lahey Ədalət Divanı”nda cinayət işinin qaldırılmasına səy göstərməlidirlər. Heç şübhəsiz, ilk növbədə Türkiyə və Azərbaycan dövlətləri Xocalı soyqırımı həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün birgə təşkilatlar yaratmalı, yalnız Anadolu və Azərbaycan türkcəsində deyil, ingiliscə, fransızca və bütün Qərb dillərində, eləcə də rus, fars və ərəb dillərində yayımlar ortaya qoymalıdırlar. Bu da bir həqiqətdir ki, dövrümüzdə informasiya əsas rolu oynamaqdadır. Ona görə də bu imkandan istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Milli Məclisi fevralın 26–nı Xocalı soyqırımı günü elan etmiş, hər il fevralın 26–da Xocalı soyqırımını anma tədbirləri keçirir. Bu tədbirləri bütün Türk dünyası keçirməli, ermənilərin kimliyini bütün dünyaya yaymalıdır.

Bütün dünyanın gözü qarşısında törədilən bu qətləmə BMT, AB kimi beynəlxalq təşkilatlar lazım olan qiyməti verməmişlər. Doğrudur, BMT Təhlükəsizlik Şurası yeddi ay ərzində dörd dəfə! —822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələr çıxarmışdır. Amma dünyanın ən mötəbər təşkilatının çıxardığı bu qətnamələr hələ də həyata keçməmişdir. Azərbaycan torpaqları hələ də ermənilər tərəfindən işğal altında qalmaqda davam edir.

Dünyanın ən gözəl bölgələrindən biri olan Qarabağ bölgəsi qaniçən erməni daşnaklarının tapdığı altında qalmaqda davam edir, dünyanın ən gözəl nöqtələrindən biri olan gözəl Şuşa bu haydutların tapdığı altında inləməyə davam edir, güclü dövlətlər başda olmaqla bütün dünya ictimaiyyəti də bu gözəl bölgənin ermənilər tərəfindən yandırılıb–yaxılmasına biganədirlər. Avropa Şurası 25 yanvar 2005–ci il tarixli 1416 sayılı qətnaməsində Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını hələ də işğal altında saxladıklarını qeyd etmişdir. Bu hadisələrə seyrçi qalan BMT və Qərb dövlətləri ermənilərin törətdikləri qətləmələrə və işğal hərəkətlərinə qarşı ciddi reaksiya göstərmirlər. İngilis hökuməti Xocalı qətləməni hərtərəfli incələmiş, ermənilərin törətdikləri qətləməni insanlığa qarşı törədilmiş bir cinayət olaraq qəbul etmiş, lakin bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması istiqamətdə heç bir hərəkət etməmişdir. ABŞ Konqresinin Beynəlxalq Əlaqələr Komissiyasının üzvü dr.Barton konqresi Xocalı soyqırımını tanımağa çağırmış və təmsilçilər quruluşunun iclasındakı çıxışında, ABŞ Konqresi Xocalı soyqırımını tanımaqla beynəlxalq cəmiyyətin uzun illərdən bəri bu mövzu ilə əlaqəli səssizliyini pozacaqdır”– demişdir. Göründüyü kimi, yuxarıda qeyd etdiklərimiz bəzi rəsmi şəxslər tərəfindən sözdə ifadə edilir, amma BMT–nin 20 il bundan əvvəl çıxardığı qətnamələr hələ də nəticəsiz qalır.

Bu da bir həqiqətdir ki, beynəlxalq cəmiyyətlərin, xüsusilə ABŞ–ın Xocalı faciəsi ilə məlumatlanmasında, Xocalı qırğını başlamazdan bir neçə saat əvvəl bir vertolyotla o bölgənin xaricinə çıxa bilən və gördüklərini ilk olaraq dünya ictimaiyyətinə çatdıran amerikalı yazıçı–jurnalist Thomas Qoltsın qeydləri önəmli yer tutur. Thomas Qolts yazdığı “Azərbaycan gündəliyi” adlı kitabında Xocalı şəhərində gördüklərini, orada olan Azərbaycan ordusunun komandiri ilə danışdıqlarını, bütün xatirələrini təfəssilatı ilə oxuculara çatdırır. Onun qeydlərinə görə, oradakı komandir 45 nəfərlik bir hərbi hissəyə rəhbərlik etmiş, gündə iki dəfə gələn bir vertolyotla ancaq özlərinə çatacaq qədər mərmə gətirmiş. Əsgərlərin qidaları yox deyiləcək qədər az, aclıq çox ciddi səviyyəyə çatmış vəziyyətdə imiş. 18–20 nəfər daşıya biləcək gücdə olan vertolyot, hər gəldiyində 35–40 adamı qorxulu bölgədən çıxarırmış. Çünki qətləmə “gəlirəm” deyir, soyqırım “gəlirəm” deyirmiş.

Əfsuslar olsun ki, bu ağır faciə dünya ictimaiyyətində lazımı dərəcədə əks–səda yaratmamış, demokratiyadan dəm vuran dövlətlər bu faciəyə öz etiraz səslərini ucaltmamışlar. Eybəcər şəkllə salınmış meyitlər ətrafda tökülüb qalmışdı. İnanmaq olmurdu ki, insan belə vəhşiliyə və alçaqlığa qadir ola bilər. Baş, burnu, qulağı

kəsilən, gözü çıxarılan meyitlər çox idi, bir çox meyitin başının dərisi soyulmuşdu. İnsanlıq tarixində heç bir millət, hətta faşistlər belə bu cür cinayətlər törətməmişdilər. Belə qeyri–insani yirticiliği ancaq bütün qanı, şüuru ilə türkə nifrət bəsləyən ermənilər edə bilirdilər. Buna görə də həmin faciənin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və onun əsl soyqırım kimi beynəlxalq təşkilatlarda qəbul olunması naminə soyqırımı haqqında yeni–yeni əsərlər yazmaq Azərbaycan elm adamlarının üzərinə düşən bir vəzifədir.

Doğrudur, bu istiqamətdə bəzi işlər görülmüşdür, amma yenə də ermənilərin bəşər qanunlarına zidd olaraq nə qədər böyük vəhşiliklər və qeyri–insani cinayətlər törədiklərini və törətməyə davam etdiklərini dönə–dönə yazıb dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq lazımdır.

Törədilmiş cinayətin cəzasız qalması yeni cinayətlərin törədilməsinə rəvac verir. Bu gün Ermənistan tərəfindən qonşu ölkələrin torpaqlarına göz dikilməsi işğalçı Ermənistan Respublikası barəsində beynəlxalq aləmdə mövcud olan cəzasızlıq mühitinin nəticəsidir. Heç şübhəsiz, nə tarixi həqiqətlərə, nə də bugünkü siyasi realitələrə uyğun gəlməyən, mövcud beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan, bəşəri əxlaq meyarlarına zidd olan, azğın xəyallarını yerinə yetirməyə çalışan ermənilərə qarşı beynəlxalq hüquq normaları tətbiq olunmalıdır. Yəni Ermənistan təcavüzkar bir dövlət elan olunmalı, erməni silahlı qüvvələri

Azərbaycan ərazilərindən qeyd–şərtsiz çıxarılmalı, Xocalı soyqırımının iştirakçıları R.Koçaryan və S.Sarkisyan Yuqoslaviyanın keçmiş dövlət rəhbəri S.Miloşeviç kimi mühakimə olunmalı, cəzalandırılmalıdırlar.

Azərbaycan türkünün taleyinə yazılan amansızlığın bəlkə də ən birincisi, onun ermənilərlə qonşuluqda yaşaması, öz ərazisində, öz torpağında bu namərdlərə yer verməsidir. Ey Əkrəm Əylisli! Gör bütün dünyada tanınmış qələm sahibi A.S.Puşkin sənəin təriflədiyin ermənilər haqqında nələr deyib: “Ey erməni, sən vəhşisən, qatilsən, cinayətkarsən, qorxaq və satqınsən, şəhər və kəndləri viran qoyan bayquşsan, bütün bunlara baxmayaraq, sənəi qınamıram, çünki sən ermənisən”.

Məhz belə bir mənfur təbiətə malik olan ermənilər həmişə xalqımıza, türk millətinə qarşı soyqırımlar, terror aktları, repressiyalar həyata keçiriblər.

1992–ci il fevral ayının 26–da ermənilər tərəfindən törədilən Xocalı faciəsi Ermənistanın türk millətinə qarşı yeritdiyi soyqırım siyasətinin tərkib hissəsidir. Bu faciə zamanı şəhid olmuş, əsir və girov düşmüş, qətlə yetirilmiş insanların rəqəmlə ifadə olunmuş siyahısına baxanda adamın varlığından gizilti keçir. Lentə köçürülmüş dəhşətli məqamları seyr etmək mümkün deyildir. Çünki tükürpədicə mənşələr adamın varlığına vahimə gətirir. İnsan adlanan bəşər övladı bu dərəcədə qəddarlığı necə bacarır? Bu səbəbdən də bəşər tarixində heç bir xeyirxah əməlin sahibi olmayan ermənilər haqqında mənfəi fikirlər mövcuddur.

26 fevral 1992–ci il... 21 ildir ki bu tarix XX əsrin son onilliyinin köksündə günahsız bir gün olaraq qapqara qaralır. İnsanlıq faciələrinə biganə qalmayanların nəzərində həmin o gün də təcavüz qurbanıdır. İnsanlığını itirib vəhşiləşmişlərin, körpə, cavan, qoca qanına susamışların qara əməllərini həmişə yada salacaq o gün. İnsan adını xar etmiş, rüsvayçılıq sütununa sarılmalı bu havadarlı cəlladlar, təəssüflər olsun ki, hələ də cəzasız qalırlar. Bu boyda dünyada onların yaxasından tutub cəllad damğası yapışdıran, layiq olduqları adı onlara qoyan hələ ki, tapılmır. Axı şər şirnikləndirildikdə əl–qol açar, zaman–zaman yenidən baş qaldırar.

Həmişə gözü onun–bunun torpağında olan, tez–tez ərazi iddiaları qaldıran və bunun naminə hər cür cinayətə qanlı imza atanların ünvanı və himayəçiləri çoxdan bəllidir. Onların izləri düşdüyü yerlərdən silinməyib. Xocalı xarabalıqları onların avtoqrafıdır.

İyirmi bir il bundan əvvəl 26 fevral günü dünya səviyyəli adamlardan səs çıxmadı. Onlar heç nə olmayıbmiş kimi susmağa üstünlük verdilər. Dünya biganəlik xəstəliyinə, bəşər unutulmuş mərazinə tutulmasın gərək. Yandırılmış, yerlə–yeksan edilmiş Xocalının ahı iyirmi bir ildir göyləri dolaşır. Başı kəsilmiş qocaların, güllələnmiş, təcavüzə uğramış qadınların, qanına qəltan edilmiş körpələrin haqqı hələ də yerdə qalır. Dilsiz–ağızsız körpələrə toplardan, tanklardan atəş açanlar hələ də qorxusuz–hürkümsüz yer üstündə gəzib–dolaşırlar. Xocalıda göylərə dirənən ah–nalə yer üzündən heç vaxt silinməyəcək, ən azı bəşər tarixinin səhifələrinə çöküb qalacaqdır. Bu şəhərdə güllə yağışına tuş gələn körpələr boy atıb böyümək, yaşamaq istəmiridilərmə? Ey Əkrəm Əylisli! Sən bu işə necə baxırsan? Onlar nə üçün doğulmuşdular? İnsanlıq simasını büsbütün itirmiş cəllad erməni güllələrini zərif bədənlərində soyutmaq üçünmi? O körpələri, uşaqları unutmaqmi olar? Külə dönmüş Xocalını yaddan çıxarmaq mümkündürmü? Yağı gülləsinə tuş gələn heç bir insanımızı unutmağa haqqımız yoxdur! Onların xatirəsi bizi nəyin bahasına olursa–olsun torpaqlarımızın hər qarışını geri almağa səsləyir. Biz onların göylərimizdə dolaşan harayını eşitməli, incik ruhlarını sevindirməliyik.

Hesab edirəm ki, Xocalı faciəsi Azərbaycan türkünün başına gətirilmiş o qədər dəhşətli bir faciədir ki, onun haqqında həmişə danışılmalı və bu mövzu dünya ictimaiyyətinin gündəmində tutulmalıdır. Məsum insanların vəhşicəsinə qətl edildikləri cinayətlərin isbatını ortaya qoyan rəsmi sənədlər, lentə çəkilməmiş görüntülər belə var ikən Xocalı faciəsinin unudulmasına imkan verilməməlidir. Təəssüflər olsun ki, iyirmi bir il keçməsinə baxmayaraq, bu faciənin dəhşətləri beynəlxalq aləmdə, dünya ictimaiyyətinin rəyində özünün həqiqi və layiqli qiymətini ala bilməmişdir. Belə biganəlik həm də onunla təhlükəlidir ki, bəşəriyyətə qarşı çevrilmiş bu kimi

fəlakətlərin bundan sonra da baş verməsinə zəmin yaradır. Yəni faciəni törədən canilərin cəzasız qalmaları insan sevgisindən uzaq olan və mənfəət ardınca qaçan millətləri yeni–yeni cinayətlər törətməyə sövq edir.

Heç şübhəsiz, türk millətinə qarşı yönəldilmiş bu məqsədyönlü soyqırım siyasəti insanlıq və bəşəriyyət tarixində böyük bir cinayət, qara bir ləkə kimi qalacaqdır. XX əsrin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımının bütün dünyada törədilmiş ən böyük cinayətlərdən biri olduğu və erməni qəsbkarların vəhşilikləri beynəlxalq aləmə bildirilməli, dünya ictimaiyyətinin diqqəti bu məsələyə cəlb edilməli, Xocalı vəhşətinin dünya dövlətləri və beynəlxalq quruluşlar tərəfindən soyqırım olaraq tanınması üçün lazım olan addımlar atılmalıdır.

BMT–nin soyqırım haqqında 96(1) sayılı qərarına görə, soyqırım insan qruplarına yaşama haqqı tanımamaqdır. Beləliklə, hansı səbəblə, zamanda və yerdə olursa–olsun, ciddi sayda insan ölümü soyqırım cinayəti sayılır. Yəni ermənilərin Xocalıda dinc əhaliyə qarşı törətdikləri qırğın tam mənası ilə soyqırımdır, yəni, BMT soyqırım haqqında 96(1) sayılı qərarına əsaslanaraq Xocalı soyqırımını qərara bağlamalıdır!

Rəsmi məlumatlara görə, o gecə 613 nəfər şəhid olmuş, 487 nəfər ağır yaralanmış, 1275 nəfər əsir düşmüş, erməni zülmünə, təhqirlərinə məruz qalmışlar. Ermənilər Azərbaycan türklərinin gözlərini oyaq, burunlarını, qulaqlarını kəsərək, başlarının dərisini soyaraq qeyri–insani hərəkətlərlə, vəhşicəsinə öldürmüş, bir çoxunun cəsədlərini yandırmışlar. Yer kürəsinin ən gözəl nöqtələrindən birində, öz ata–baba yurdunda yaşamaqdan başqa bir günahı olmayan bu insanlar işgəncə verilərək şəhid edilmişlər.

Xocalı soyqırımının adı necə olursa–olsun, kim tərəfindən kimə qarşı hansı şərtlərdə olursa olsun nəticəsi vahiməli hadisələrin yaşandığı bir vəhşətdir. Hal belə ikən insanlığa yaraşmayan bu qırğının ancaq və ancaq Azərbaycan və Türkiyə tərəfindən yad edilərək qınanması, həqiqətən də çox üzücüdür. Digər tərəfdən, bu soyqırımın ardından iyirmi bir il keçməsinə baxmayaraq, hələ də dünya ictimaiyyətinin bitərəf qalması, təəssüflər olsun ki, daha üzücü və düşündürücüdür.

Heç şübhəsiz, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində baş verən vəhşətin bir soyqırım olduğunun beynəlxalq cəmiyyətdə qəbul edilməsi üçün qanuni bir proses başladılmalıdır. Azərbaycan dövləti “Lahey Ədalət Divanı”na müraciət edərək 1948–ci il dekabr ayının 9–da BMT tərəfindən qəbul edilən “Soyqırım cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” Konvensiyası çərçivəsində cinayət işi açdırmalıdır. Bu müraciətdə lazım olan dəlillər çərçivəsində Ermənistan rəhbərləri R.Koçaryan və S.Sarkisyan Xocalı soyqırımını həyata keçirən cinayətkarlar olaraq göstərilməli və onların cəzalandırılmaları tələb olunmalıdır!!!

26 fevral 1992–ci il... Xocalı soyqırımı kimi tarixləşdi bu müdhiş gün. 1941–1945–ci illər müharibəsində Belorusiyanın Xatın kəndində də belə bir faciə baş vermişdi. Dünya hələ də bu kənd–qəbiristanlığına gəlib illərin faciəsini gözlərinə köçürür. Bəs Xocalı faciəsi?! 65 il əvvəl baş verən hadisələrlə maraqlananlar ermənilərin bu çox yaxın keçmişdə Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri görmədilermi? Soyqırım deyirlər. Bəs onda ermənilərin Xocalıda törətdikləri qırğınlar soyqırım deyildirmi? Yaxşı, əgər Xocalıda törədilənlər soyqırım deyilsə, bəs onda biz bu vəhşətə nə ad verməliyik? Bu da bir həqiqətdir ki, qan yaddaşımızdan silinməyəcək Xocalı soyqırımı.

Fazil QARAOĞLU,
professor.

“Respublika”.-2013.-26 fevral.-N 44.-S.8.

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən dəhşətli faciələrindən biri

“Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırım, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.”

Heydər Əliyev, Ümummilli lider

Muxtar Babayev,
Milli Məclisin deputatı

1988-ci ildən etibarən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə baş vermiş ən müdhiş, ən faciəvi olan qəddarlıq aktlarından biri Xocalı soyqırımıdır. Mən deyərdim ki, bu faciə tarixdən bizə məlum olan, ən dəhşətli və vəhşicəsinə törədilmiş Babi Yar, Xatın, Srebrenitsa, Liditse, Sonqımı, Xirosima faciələri ilə eyni səviyyədə durur. Amma Xocalı faciəsi bu cinayətin xüsusi amansızlıqla törədilməsinə, insanların milli mənsubiyyətinə görə qətlə yetirilməsinə, qocalara, uşaqlara aman verilməməsinə, insanların vəhşicəsinə öldürülməsinə, hamilə qadınlara belə rəhm edilməməsinə, meyitlərin təhqiramiz hərəkətlərə məruz qalmasına, onların evlərinin, əmlaklarının darmadağın edilib, viran qoyulmasına, bir sözlə, cinayətin törədilmə üsulunun xüsusi amansızlığına, qəddarlığına görə digər faciələrdən fərqlənir.

Xocalı faciəsi son yüz ildən artıq bir dövrdə ifrat erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırım və etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir səhifəsidir. Belə ki, XIX əsrin sonlarından etibarən çar Rusiyasının və digər dövlətlərin gizli və açıq himayəsindən istifadə edən erməni millətçiləri “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasına düşmüş, ələ keçirmək istədikləri əraziləri yerli sakinlərdən təmizləmək niyyəti ilə müxtəlif dövrlərdə Şərqi Anadoluda və Cənubi Qafqazda soyqırımını və terror aktları törədərək 2 milyona qədər günahsız insanı vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. 1905-1907, habelə 1918-1920-ci illərdə Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Qarabağda, Muğanda və Azərbaycanın digər bölgələrində dinc əhəlinin soyqırımına məruz qalması bu deyilənlərin təkzibolunmaz sübutudur.

Xocalı azərbaycanlıların minilliklərdən bəri məskunlaşdığı yerdə və burada qədim tarixi abidələr işğal gününə qədər qalmaqda idi. Arxeoloji abidələr və bu abidələrdən əldə olunmuş müxtəlif əşyaların tarixi eramızdan çox-çox əvvəllərə qədər gedib çıxır. Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi. Son illərdə Xocalıda yerli sakinlərlə bərabər baş vermiş hadisələr səbəbindən Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş axısqa türklərindən ibarət 54 ailə, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş müəyyən sayda azərbaycanlı ailələri də məskunlaşmışdılar.

Ümumilikdə 7 min əhalisi olan, Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşən Xocalıya ermənilərin göstərdiyi maraq da şəhərin mühüm strateji mövqeyə malik olması ilə əlaqədar idi. Sonralar ermənilərin özləri də etiraf etmişdilər ki, şəhərə hücum edən silahlı dəstələrinin əsas vəzifəsi Xocalı platsdarmının məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, ətrafda yeganə və böyük əhəmiyyət kəsb edən aeroportun ələ keçirilməsi idi.

Əslində Xocalı şəhəri 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi kimi vertolyotdan istifadə olunurdu ki, sonuncu vertolyot da bu aeroporta 1992-ci ilin yanvar ayının ortalarında enmişdi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması və içindəki 40 nəfər azərbaycanlının həlak olması şəhərə hava əlaqəsinin də kəsilməsinə vəsilə oldu. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisinin verilişi də dayandırıldı. Xocalı ancaq sakinlərin əzmkarlığı və şəhərin könüllü özünümüdafiə dəstələrinin cəsurluğu sayəsində yaşayır və müdafiə olunurdu. Müdafiədə milis qüvvələri və Milli Ordunun döyüşçüləri də qismən təmsil olunmuşdular.

Bu soyqırım nəticəsində 63-ü uşaq, 106-ı qadın, 70-i qoca və qarı olmaqla - 613 nəfər Xocalı sakini qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Düşmənin yayılım atəşlərinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq idi. 1275 xocalılı əsir götürülərək ağlasığmaz zülmə, təhqir və haqarətlərə məruz qalmış, 150 xocalılı isə itkin düşmüşdür ki, onların taleyi hələ də məlum deyildir. Bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

Bu o vaxt idi ki, İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayəti vasitəçilik missiyası ilə Azərbaycana səfər etmiş, fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistana səfəri planlaşdırılırdı. Bununla əlaqədar olaraq da tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilmişdi. Ermənilər

burada da xislətlərinə uyğun olaraq xəyanətkar mövqe tutdular və vədlərinə xilaf çıxaraq belə bir misli görünməmiş vəhşiliyə imza atdılar.

O ağır günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə mümkün olmadı. Ermənilər isə ağ geyimli xüsusi qruplarla vertolyotların köməyi ilə meşələrdə gizlənmiş köməksiz Xocalı sakinlərinin axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, işgəncələrə məruz qoyurdular.

Xocalı soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkətləri insan haqlarının kobud şəkildə pozulması ilə bərabər, beynəlxalq hüquqi aktlara - Cenevrə konvensiyasına, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinə, vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Sazişə, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə belə məhəl qoyulmamasıdır.

1 mart 1994-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyev Xocalı soyqırımını ilə əlaqədar xüsusi Fərman imzalamışdır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı ilə 26 fevral “Xocalı soyqırımını günü” elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. Həmçinin 25 fevral 1997-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən “Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” xüsusi fərman verilmişdir.

Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş, o cümlədən 118 ailə - ümumilikdə isə 446 nəfər olmaqla Sumqayıtda məskunlaşan, dövlətin diqqət və qayğısı ilə əhatə olunan Xocalı sakinləri bu gün də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünü bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Onlar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara haqq-ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək, Xocalıda törədilmiş terrorizm, etnik təmizləmə faktlarını pisləmək barədə müraciətlər edirlər.

Bu faciənin dünya ictimaiyyətinə tanınması istiqamətdə həm dövlət səviyyəsində, həm müxtəlif qurumlar, həm də ayrı-ayrı vətəndaşlarımız tərəfindən ötən 22 il ərzində istər respublika daxilində, istərsə də respublikamızdan kənarında çoxlu səylər göstərilib, beynəlxalq səviyyəli görüşlərdə, toplantılarda, konfranslarda bu mövzu gündəmə gətirilib, yürüşlər, mitinqlər keçirilib, sənədli xronoloji materiallar, fotolar dərc edilib, sənədli və bədii kitablar buraxılıb, sərgilər keçirilib. Hər il Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünyanın yüzlərlə nöqtəsində Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini anma mərasimləri keçirilir. Bu aksiyaların iştirakçlarına Fond tərəfindən hazırlanmış, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixindən bəhs edən materiallar, bukletlər, fotoalbomlar və kitablar paylanılır. Həmçinin 2009-cu ildən etibarən Fondun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq təbliğat-təşviqat kampaniyası da bu istiqamətdə atılan mühüm addımlardandır. Günümüzün gerçəklikləri bunu göstərir ki, təbliğat daha geniş formada, daha mütəşəkkil, daha təsirli şəkildə bu gün də davam etdirilməlidir. Xocalı soyqırımını beynəlxalq cinayət kimi səciyyələndirilməlidir. Bu, tək xalqımıza qarşı deyil, Ümummilli liderimizin təbirincə desək, bütövlükdə insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəldilən ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. Azərbaycan, torpaqlarının dinc vasitələrlə azad olunması mövqeyində dayandığını dəfələrlə bəyan edib. Lakin dinc vasitələrlə münaqişə o zaman həll oluna bilər ki, dünya birliyi erməni təcavüzünün aradan qaldırılması üçün lazım olan işlər və təsirli tədbirlər görsün.

Bu faciə bizim əbədi və sağalmaz dərdimiz, yaramız olduğundan bir vətəndaş olaraq hər birimiz hər gün, hər saat bu ağrını, bu acını qəlbimizdə hiss edirik. Hər il fevralın 26-da isə bütün Azərbaycan xalqı bir nəfər kimi Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini yad edir, onlara Allahdan rəhmət diləyir, həlak olanların yaxınlarına, doğmalarına, dərin hüznə başsağlığı verirlər. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin: “Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımını və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsidir... ..Bu soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədi Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədən çəkəndirmək və torpaqlarımızı zorla ələ keçirmək olsa da, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirmiş, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimizə naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər etmişdir... Məqsədimiz Xocalı faciəsinə beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə, onun təşkilatçılarının, ideoloqlarının və icraçılarının dünya ictimaiyyətinin gözündə ifşasına və cəzalandırılmasına nail olmaqdır. Bu, bir tərəfdən Xocalı müdafiəçilərinin və şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim insanlıq və vətəndaşlıq borcumuzdur. Digər tərəfdən isə insanlığa qarşı yönəlmiş bu cür qəddar cinayətlərin gələcəkdə təkrar olunmaması üçün mühüm şərtidir” sözlərinə istinad edən xalqımız inanır ki, gec-tez həqiqət zəfər çalacaq və haqq-ədalət öz yerini tutacaqdır.

Xocalı soyqırımı cinayəti

Beynəlxalq hüquq müstəvisindən baxış

Kamran BEHBUDOV,

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun
doktorantı, Azərbaycan Diplomatik Akademiyasının baş müəllimi

Etnik azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən XIX-XX əsrlərdən geniş miqyas alan silsilə soyqırımları ümumi siyasətin tərkib hissəsi olaraq məqsədli plan əsasında həyata keçirilib. Bu siyasətin mahiyyətinə varmaq üçün öncə soyqırımı cinayətinin hüquqi əsasına, anlayış və əlamətlərinə müraciət etmək lazımdır. Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə və Xocalı soyqırımı cinayəti 9 dekabr 1948-ci il tarixli “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında” Konvensiya, Ruanda, Yuqoslaviya üzrə Tribunalların nizamnamələri və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu əsasında qiymətləndirilməlidir.

Soyqırımı hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupların tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə müvafiq qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi; müvafiq qrup arasında uşaq doğumunun qarşısının alınmasına hesablanmış tədbirlər; uşaqların zorakılıqla bir insan qrupundan digərinə verilməsi; belə bir qrupun üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər yetirilməsi; hər hansı belə bir qrup üçün qəsdən onun tam və ya qismən məhvinə hesablanmış həyat şəraitinin yaradılması; belə bir qrupun üzvlərinin zorla köçürülməsidir.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri element sayılır. Bu obyektiv əlamət soyqırımı cinayətini digər analogi beynəlxalq cinayətlərdən, məsələn, insanlıq əleyhinə cinayətlərdən, müharibə cinayətlərindən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllər şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş ümumi plan və siyasətin nəticəsi olur. Bu əməllər təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilmir. Soyqırımı cinayətinin əlaməti olaraq niyyət özündə bir neçə fərqli tərkib hissələrini birləşdirir. Burada niyyət bu və ya digər konkret qrupa mənsub şəxslərin təsadüfən bir nəfərinin və ya bir neçə nəfərinin məhv edilməsindən ibarət olmayıb, bütövlükdə qrupun məhvinə istiqamətlənir. Soyqırımı qurbanlarının müəyyən edilməsinin həlledici əlaməti onların fərdiliyi deyil, məhz onların qrupa mənsubluğuudur. Bu, əslində, bir insan qrupunun yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina etməkdir. Ayrıca bir insanın qətlə yetirilməsi (soyqırımı) ayrıca bir fərdin yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi xarakterizə olunur. Müvafiq olaraq, actus reus (qadağan edilmiş hərəkət) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğuna qarşı yönəlmiş olmalıdır; niyyət məhz milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı cinayətinə görə, bütöv qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə nail olunma tələb edilmir. Bunun üçün etnik qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətlərdən birini törətmək yetərlidir. Soyqırımının obyektiv tərəfi olan “məhv etmək” anlayışı fiziki və ya bioloji təsir yolu ilə həyatdan məhrum etmək mənasına gəlir.

1. Etnik azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal edilməsini və Azərbaycan ərazisində erməni icmasının siyasiləşdirilməsini şərtləndirir. Azərbaycan ərazisində erməni siyasi elementlərinin yaradılmasında əsas məqsəd davamlı olaraq Azərbaycanı və Xəzər hövzəsini nəzarətdə saxlamaq istəyi ilə bağlı olmuşdur. Təsadüfə deyildir ki, işğaldan 8 il sonra, 1836-cı ildə çarın 11 mart fərmanı ilə ermənilərin dini-siyasi mərkəzi – Eçmiədzin Patriarxlığı təsis edilir və erməni kilsəsi tədricən Zaqafqaziyada siyasi məsələləri də öz nüfuz dairəsinə keçirməyə başlayır. Eçmiədzin tədricən dini mərkəzdən bu bölgə üçün dövlət idarəsinə, ermənilərin Vatikanına çevrilir. Rusiyanın Qafqazdakı nümayəndəsi qeyd edirdi ki,... Eçmiədzinə süni surətdə dini-siyasi mərkəz statusu verməklə ermənilərin siyasi fəaliyyətinə rəvac verildi. Eçmiədzin Patriarxlığı o qədər güclənir ki, onun təkidi ilə 1868-ci ildə qədim Alban kilsəsi də Peterburq sinodunun göstərişi ilə bağlatdırılır.

Beləliklə, Azərbaycan ərazisində yerli xalqın (azərbaycanlı türk-müsəlman əhalisinin) siyasi (xanlıq), dini idarəçilik institutları erməniləşdirilməyə başlanılır. Bu proses əhalisinin böyük əksəriyyətini türk-müsəlmanlar təşkil edən iri şəhərlərin özünüidarə sistemləri üçün də tətbiq edilir. Şəhər özünüidarəsində ermənilər həmişə xristian azlıq bəhanəsi ilə mandat çoxluğuna malik olurdular.

2. Bu cinayətkar siyasətin mənfi nəticələrə səbəb ola biləcəyini 1876-cı ildə Qafqazda Rusiya dövlətinin canişini Xarici İşlər Nazirliyinə məktubunda yazırdı: “40 illik təcrübəyə əsasən qətiyyətlə demək olar ki, Eçmiədzinə birdəfəlik itirilmiş, siyasi əhəmiyyət kəsb edən statusu vermək cəhdi və ondan (ruslar tərəfindən - K.B.) istifadə etmək nəinki xeyir gətirməyib, əksinə, həmişə ziyanlı olub. Bizim beynimizdə erməni xalqından

bizə kömək olacaq ideyasının kök salması bu ziyanlara səbəb olub. Erməni xalqının tarixinə əsasən qətiyyətlə demək olar ki, bu xalq dövlətçilik ideyalarını yaşatmağa heç vaxt qabil olmayıb. Bu semit tayfası həmişə özündə siyasi anarxiyanın cücərtilərini gəzdirib.”

3. Xocalı cinayətinə Azərbaycan xalqının 200 il ərzində erməni şovinistlərinin və onları yönəldən dövlətlərin, o cümlədən Rusiyanın etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı kimi baxılmalıdır. Azərbaycan xalqı tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Özünün təcavüzkar siyasətini həyata keçirən Rusiya 1905-ci ildə, 1918-ci ildə Bakıda ermənilərin əli ilə müsəlman (türk) qırğını törətmiş, həmçinin azərbaycanlı türklərin Ermənistan ərazisindən deportasiyasını həyata keçirmişdir. Soyqırımı cinayəti üçün davamlı və planlı deportasiya xarakterikdir. Azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından qovulması sovet dövründə də davam etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaycanlı deportasiya olunmuş Azərbaycanın Kür-Araz düzənliyində, onlar üçün qeyri-əlverişli iqlim, məişət şəraitində yerləşdirilmişdir. Yalnız 1954-1956-cı illərdə keçirilən deportasiya prosesində yüz mindən çox azərbaycanlı bu təzyiqa məruz qalmışdır. Onların hər üç nəfərindən biri yeni şəraitə uyğunlaşa bilmədiyi üçün aclıq və xəstəlikdən həlak olmuşdur. Köçürülən azərbaycanlı əhalinin tarixi torpaqlarında isə İrandan və digər xarici ölkələrdən gətirilən ermənilər yerləşdirilmişdir. Nəhayət, 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovulmuş, bununla da bir xalq özünün təbii mühitindən (kökündən) birdəfəlik ayrılmışdır.

4. Cinayət tərkibi təkcə soyqırımı aktının törədilməsi deyil, həm də soyqırımı törədilməsi məqsədilə sui-qəsd, soyqırımın törədilməsinə birbaşa və açıq şəkildə təhrikçilik, qəsd və bu cinayətdə iştirakdır. Etnik azərbaycanlılara qarşı Rusiya tərəfindən həyata keçirilən etnik təmizləmənin son nümunəsi keçmiş sovetlərdən qalma 366-cı alayın birbaşa iştirakı ilə Xocalı şəhərində baş vermişdir. 1992-ci il fevral ayının 25-də erməni hərbi birləşmələri və 366-cı alay Xocalı şəhərinə hücum etmiş, uzun müddət mühasirədə saxlanmış şəhər ələ keçirildikdən sonra dinc əhaliyə divan tutmuşdur. Şəhərdəki qətilərlə kifayətlənməyən Ermənistanın və 366-cı alayın hərbi qüvvələri şəhərdən qaçmağa müvəffəq olmuş bir qisim dinc əhalini fevralın 26-da Xocalıdan 6-7 kilometr aralıda, Qaraqayada meşədən çıxarkən gülləbaran etmişlər. Digər qisim qaçqınlar da Abdal-Gülablı kəndinə getmək istiqamətində mühasirəyə alınaraq qətlə yetirilmişdir. Qətləmin törədilmə vaxtı və onların mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırımı kimi tövsif olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfi nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini – nifrəti üzə çıxarmaq tələb olunur.

Bu cinayətə qərəzlilik və qəddarlıq xasdır. Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyitinin ilkin ekspertizası zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Ekspertlərin rəyinə görə, onların əksəriyyəti çox yaxın məsafədən güllələnmişdi. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması və digər qəddarlıq faktların da qeydə almışdır. Bütün bunlar erməni hərbiçiləri tərəfindən xüsusi amansızlıqla və ağılasızlıqla vəhşiliklə həyata keçirilmişdir. Xocalıda xilas olmağa can atan mülki əhalinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusuqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması ilə öldürülməsi formalaşmış qərəzi və soyqırımı niyyətini sübut edir. Etnik azərbaycanlılara qarşı xüsusi amansızlıqla törədilmiş cinayətkar əməllər və öldürülmüş şəxslərin cinsiyyət orqanlarının təhqir edilməsi, hamilə qadınların qarınlarının deşilməsi və digər bu yönümlü hərəkətlər etnik qrupun kökünün kəsilməsi niyyəti ilə əlaqəlidir. Xocalı cinayətində hərbi birləşmələrə bilavasitə rəhbərlik edən, Ermənistanın hazırkı prezidenti Serj Sarkisyan xarici jurnalistlə müsahibəsində həyata keçirdikləri soyqırımı və vəhşilik faktını təsdiqləyərək demişdir: “Xocalıya qədər azərbaycanlılar ələ fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar. Onlar ələ fikirləşirdilər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldırmağa qadir deyillər. Biz bu stereotipi dağıda bildik. Bu, baş verdi.”. İnsanlıqda yeri olmayan bu məxluq özünün etnik-dini nifrətini açıqca ifadə edir və bu nifrətdən doğan vəhşiliyi ilə qürur duyur.

5. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq edilir və bu cinayətdə əmrin icrasına istinad etmək şəxsləri məsuliyyətdən azad etmir. Rəhbərlər soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması üzrə hərəkətləri həyata keçirmədiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət təqibi və cəzalandırılması qaçılmazdır. Soyqırımı cinayətinə münasibətdə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir. Yerli əhalinin özünün yaşayış mühitindən məcburən köçürülməsi və digər ifadə etdiyimiz əməllər müharibə cinayətlərinə və insanlıq əleyhinə cinayətlərə müddətin keçməsinin tətbiq edilməməsi haqqında Konvensiyaya (1968) uyğun olaraq iddia müddəti tətbiq edilməyən beynəlxalq cinayətlərdəndir. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri üçün tələb edilən ölkəyə verilməlidirlər.

6. Soyqırımını dövlət siyasətinə çevirmiş Ermənistanın beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətə cəlb olunmasına gəlincə, hazırda Azərbaycan Respublikası daha tərəfsiz beynəlxalq mexanizm kimi BMT Beynəlxalq Məhkəməsinə müraciət edə bilər. Beynəlxalq Məhkəmənin Statusuna (mad.36.2) görə məhkəmənin yurisdiksiyasına: “...beynəlxalq hüququn istənilən məsələsi; ... beynəlxalq öhdəliyin pozulmasına gətirib

çıxaran faktın mövcudluğunun müəyyən edilməsi;... beynəlxalq öhdəliyin pozulmasına görə dəymiş zərərin xarakterinin və həcmnin müəyyən edilməsi daxildir.”

Qəbul edilməsi ehtimal edilən qərarın hüquqi əhəmiyyətini (məsələn, konkret şəxslərin fərdi cinayət təqibi üzrə müxtəlif tədbirlərin təşviq edilməsini) bir kənara qoysaq, onun ən azı siyasi dəyəri sülhün və təhlükəsizliyin gələcək təminatı baxımından əhəmiyyətli olardı.

“Xalq qəzeti”.-2014.-19 fevral.-N 36.-S.5.

Əsrin soyqırımı

İlham Abbasov,

Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının
baş müəllimi-hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində soyqırımı cinayəti belə müəyyənləşdirilir: “Hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə”.

1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə məhz Dağlıq Qarabağın yaşayış məntəqəsi Xocalıda məhz belə bir soyqırımı baş vermişdir. Həmin gecə Ermənistan Respublikasının silahlı birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni yaraqlıları və Sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının ağır döyüş texnikası və canlı qüvvəsi ilə birlikdə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağın Xocalı şəhərini sakinlərini bütövlükdə məhv edərək, insanlığa silinməz ləkə olan əsil soyqırımı aktını törətmişlər.

Cəmi bir neçə saat ərzində 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca, yalnız, azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1275 sakin - köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək aqlasızca zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbiçiləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və yandırmışlar.

Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş bu soyqırımı, kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı irimiqyash cinayət idi. Lakin çox təəssüflər olsun ki, bu faciənin qarşısının alınması üçün respublikanın həmin dövrdəki rəhbərliyi tərəfindən, nəinki zəruri tədbirlər görülmədi, hətta bu azmış kimi, faciə haqqında düzgün məlumatlar ictimaiyyətə çatdırılmadı, ondan gizlədildi.

Həmin dövrün rəsmi dövlət qəzetlərində çap olunan məlumatlarda Xocalıda cəmi 2 nəfər sakinin həlak olması göstərilirdi (?!).

Haqlı olaraq, ümummillə lider Heydər Əliyev demişdir: “Bir hadisənin qarşısını almaq, o hadisə baş verəndən sonra onun nəticələrini aradan götürməkdən daha asandır”. Bəli, həmin vaxtdan artıq 22 il keçir və hamını belə bir haqlı sual düşündürür: Bu faciənin qarşısını almaq mümkün idimi?!

Cavab birmənalıdır: Ölkəmizin ağır günlərində dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev respublika rəhbərliyində olsaydı, nəinki Xocalı faciəsinin, hətta bundan əvvəl baş vermiş 20 Yanvar faciəsinin, torpaqlarımızın 20 %-nin itirilməsi, bir sözlə, xalqımızın başına zaman-zaman gətirilmiş digər faciələrin də, şübhəsiz ki, qarşısı alınmış olardı.

Xocalı faciəsi kimi, kütləvi və amansız qırğın aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayət aktıdır. Erməni millətçiləri Xocalıda bu soyqırımı əməlini törədərkən doğma torpağını qəsbkarlara vermək istəməyən Azərbaycan xalqını qorxutmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq və məhv etmək niyyəti güdmüşlər.

Çox təəssüflər olsun ki, XX əsrin sonlarında Ermənistan Respublikasının Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd etməsinə, qonşu dövlətə torpaq iddialarını həyata keçirmək üçün işğalçılıq müharibəsi və etnik təmizləmə aparmasına, Xocalı soyqırımı kimi, dəhşətli cinayətlər törətməsinə dünya birliyi biganə yanaşmış, təcavüzkarın cilovlanması üçün təsirli beynəlxalq tədbirlər görməmişdir. Qəsbkar dövlət olan Ermənistan ətrafında yaradılmış bu cəzasızlıq mühitinin nəticəsidir ki, indiyədək ölkəmizin ərazisinin 20 faizi, yəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayon Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş, bir milyondan çox azərbaycanlı yerindən-yurdundan didərgin salınmışdır.

Ümumiyyətlə, Erməni təcavüzü nəticəsində respublikamızın torpaqlarının 20%-i işğal edilərək 900 yaşayış məntəqəsi zəbt edilmiş, 4366 sosial obyekt, 690 məktəb, 280 uşaq bağçası, 862 klub, 932 kitabxana, 1831 kino qurğusu, 855 məktəbəqədər müəssisə, 656 poliklinika, ambulatoriya, aptek və digər tibb müəssisəsi, xalqın ibadət yeri olan 10 məscid dağıdılmış, Ermənistandan qovulmuş soydaşlarımızın 380 kəndi ələ keçirilmiş və

bütün var-dövləti orada qalmışdır. Respublikamıza təxminən 30 milyard ABŞ dollarından artıq məbləğində ziyan dəymişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 15 iyun 1993-cü il tarixdə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra, ölkə başçısı kimi, bütün xarici səfərlərində dövlət rəsmiləri ilə, iş adamları ilə, ictimaiyyətin nümayəndələri ilə görüşlərində yorulmaq bilmədən xəritə ilə əyani surətdə Qarabağ həqiqətlərini onlara çatdırmış və beynəlxalq aləmdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olması, bu ərazinin tarixən Azərbaycan torpaqları olması haqqında obyektiv fikrin formalaşdırılmasına nail olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Bizim əsas problemimiz Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü aradan qaldırmaq, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək, respublikanın ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir”.

Biz inanırıq ki, Heydər Əliyev idarəçilik məktəbinin layiqli nümayəndəsi, onun məqsədyönlü, müdrik, uzaqgörən daxili və xarici siyasətinin davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə xalqımız, işğal altında olan torpaqlarımızın sülh yolu ilə və beynəlxalq normalara uyğun azad olunmasına nail olacaqdır. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, torpaqlarımızın sülh yolu ilə azad olunması mümkün olmazsa, bu torpaqların müharibə yolu ilə geri qaytarılması xalqımızın ayrılmaz, təbii və konstitusion hüququdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı “Xocalı soyqırım qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində, Xocalı soyqırım qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq, sükut dəqiqəsi elan edilməsi qərara alınmışdır.

Respublika ictimaiyyəti əmindir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanlardan istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Bu ağır matəm günü ərəfəsində biz Xocalı soyqırım qurbanlarının ailə üzvlərinə və yaxınlarına, xalqımıza dərin hüznə başsağlığı verir və şəhidlərimizə “Allah rəhmət eləsin” deyirik.

“İki sahil”.-2014.-19 fevral.-№ 30.-S.9.

XOCALI SOYQIRIMI: bəşəriyyətə qarşı tarixi cinayət

Səadət İSMAYILOVA,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Nərimanov
Rayon Qeydiyyat Şöbəsinin rəisi, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Bəşər tarixində törədilmiş dəhşətli cinayətlər, soyqırımları heç vaxt yaddaşlardan silinmir. Belə qanlı hadisələrdən biri də 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə insanlıq simasını itirmiş ermənilərin və onların havadarlarının—xüsusən SSRİ-dən qalma 366-cı alayın hərbiçilərinin Xocalıda törətdiyi amansız qətlidir. İllər bizi həmin tarixdən uzaqlaşdırsa da, bu dəhşətli hadisə xalqımızın yaddaşında daha möhkəm həkk olunur və onun unudulması qətiyyənlə mümkün deyildir. Qan yaddaşımıza həmişəlik həkk olan və hər an bizi mübarizəyə səsləyən bu tarixi gün hamımızı daim ayıq-sayıq olmağa, Vətənimizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün daha qətiyyətlə mübarizə aparmağa, bununla da Xocalıda həlak olmuş şəhidlərimizin ruhuna təskinlik verməyə çağırır.

Bəli, Xocalı şəhidlərinin ruhları o zaman rahatlıq tapacaq ki, Qarabağ erməni tapdağından xilas ediləcəkdir. Bu ruhlər o zaman sevinəcək ki, Azərbaycanın əzəli torpaqlarında dövlətimizin üçrəngli bayrağı dalğalanacaqdır və ən nəhayət, Xocalı faciəsinin təşkilatçıları və günahkarları prezident kürsülərində deyil, müttəhim kürsülərində əyləşəcək və öz layiqli cəzalarını alacaqlar.

Təəssüf ki, Xocalının qatilləri indiyədək cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmamış, insanlığın, bəşəriyyətin qarşısında cinayətlər törətmiş digər canilər kimi Beynəlxalq Tribunal qarşısında cavab verməmiş, onların barəsində layiq olduqları hökm çıxarılmamışdır. Ancaq heç bir şübhə yoxdur ki, bu, gec-tez baş verəcəkdir. Təkcə Xocalı soyqırımına görə deyil, tarix boyu azərbaycanlılara qarşı törətdikləri bütün cinayətlərə, o cümlədən Qarabağda tökülən qanlara, qətlə yetirilən, şikəst edilən, öz yurd-yuvasından didərgin salınan günahsız insanlara görə cavab verəcəklər.

Bu gün bir daha Xocalı soyqırımını, Xocalı qurbanlarının xatirəsini yad edərkən hər bir azərbaycanlı istər-istəməz belə faciələrin necə və nə üçün baş verməsi barədə düşünür. O dövrün hadisələrinin canlı şahidləri və həmin hadisələri tədqiq edənlər şübhə etmirlər ki, bu qanlı cinayətlər, ilk növbədə, torpaqlarımızı işğal etmək, xalqımızın müstəqillik arzularını gözündə qoymaq, zəngin təbii sərvətlərimizə yiyələnmək, onu daim əsarətdə saxlamaq üçün həyata keçirilirdi. Həmin çətin anlarda güclü siyasi liderin olmaması, respublikanın o zamankı rəhbərlərinin fərasətsizliyi, müxalifətin hakimiyyət uğrunda çəkişmələri düşmənlərimizin öz mənhus məqsədlərini həyata keçirməsinə şərait yaradırdı.

Xocalı soyqırımını dünyada törədilmiş ən böyük müharibə cinayətləri ilə müqayisə olunan bir cinayətdir. Bir çoxları bunu faşistlərin törətdiyi Xatun faciəsi ilə eyniləşdirir. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını öz ağılsız qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımını, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir”. Bunun həqiqətən tarixi cinayət olduğunu Milli Qəhrəman Çingiz Mustafayevin çəkdiyi kadrlar bir daha sübut etmiş və dünyanın hər yerinə yayılan həmin kadrlar ermənilərin cinayətlərinə qarşı ən inkaredilməz faktlar və dəlillərdir.

Cəmi 7 min əhalisi olan Xocalının yerlə–yeksan edilməsində, bu amansız qırğının törədilməsində adı keçmiş SSRİ-nin hərbi hissəsi olan, faktiki isə ermənilərin cəza batalyonuna çevrilmiş 366-cı alay xüsusi rol oynamışdı. Ermənilər Xocalıda misli görünməmiş qəddarlıq nümayiş etdirmişdilər. Həmin hadisələrin şahidi olmuş insanların söylədikləri faktları bu gün də həyəcənsiz dinləmək mümkün deyildir. Xocalı sakini Səriyyə Talıbovanın gözü qarşısında erməni qəbrinin üstündə 4 məsxətli türkünün və 3 azərbaycanlının başı kəsilmiş, daha 2 azərbaycanlının gözləri çıxarılmışdı...

Ümumilikdə həmin gün Xocalıda 613 nəfər vəhşicəsinə öldürülmüş, 487 nəfər şikəst edilmiş, 1275 nəfər dinc sakin–qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülmüş və ağılsız işğəncələrə məruz qalmışdılar. Bu qırğın zamanı 150 nəfər itkin düşmüş, 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 24 ailədə hər 2 valideyn, 130 ailədə isə valideynlərdən biri öldürülmüşdür. Öldürülənlərin 106-sı qadın, 83-ü uşaqdır. 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Burada istifadəsi qəti qadağan edilmiş, ağırlıq mərkəzi dəyişkən 5,45 kalibrli güllələrdən, hətta kimyəvi silahlardan istifadə edilmişdi. Bu rəqəmləri sadalamaq belə insanı dəhşətə gətirir və bir daha bu cinayəti törədənələrə qarşı insan qəlbində sonsuz nifrət hissi baş qaldırır.

Xocalı soyqırımının 10 illiyi ilə əlaqədar ümummilliyət lideri Heydər Əliyev dünya xalqlarının diqqətini məsələnin bu cəhətinə yönəldərək demişdir: “Bu amansız və qəddar soyqırımını aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu”.

Ulu öndər Heydər Əliyev özünün 1994-cü il 1 mart və 1997-ci il 25 fevral tarixli fərmanları ilə Xocalı soyqırımını ilə əlaqədar zəruri işlərin görülməsi üçün hüquqi əsaslar yaratmış, Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qərarlar bu işdə öz təsirini göstərmişdir. İndi hər il fevralın 26-sı Xocalı Soyqırımını Günü kimi təkcə respublikamızda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində qeyd edilir.

Xocalı soyqırımının vəhşətini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün ulu öndər Heydər Əliyevin beynəlxalq tribunalardan cəsarətlə dediyi sözlər bu gün də öz aktuallığını saxlayır və bu sahədə gördüyü əvəzsiz işlər onun böyük davamçısı, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən geniş miqyasda davam etdirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanın haqq səsinə istər AŞPA-da Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri olduğu zaman, istərsə də ölkə Prezidenti seçildikdən sonra keçirdiyi beynəlxalq görüşlərdə, rəsmi səfərlər etdiyi bütün ölkələrdə cəsarətlə bəyan etmiş, dünya ictimaiyyətini Azərbaycana qarşı törədilən cinayətlərdən xəbərdar etmişdir. Xüsusilə Xocalı soyqırımının mahiyyətini, onun nə dərəcədə böyük cinayət olduğunu öz çıxışlarında dönmə-dönmə qeyd etmişdir.

Ölkə Prezidenti Xocalı faciəsinin erməni millətçilərinin yüz illər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımını və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi adlandıraraq bu soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədinin Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və müstəqillik uğrunda mübarizəsindən çəkilmək, torpaqlarımızı zorla ələ keçirməkdən ibarət olduğunu ifşa etmişdir. Azərbaycan Prezidenti çox düzgün olaraq qeyd edir ki, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirmiş, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimizə naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər etmişdir. Gələcəkdə belə qəddar cinayətlərin təkrar olunmaması üçün bu faciəyə beynəlxalq hüquqi qiymət verilməsini mühüm şərt hesab edən dövlət başçısı bunu “Xocalı müdafiəçilərinin və şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim insanlıq və vətəndaşlıq borcumuz” olduğunu diqqətə çatdırır.

Xocalı faciəsinin dünya ictimaiyyətinə tanıtılmasında Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə bu faciənin 20-ci ildönümündə başlanan və ardıcıl olaraq həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” kampaniyasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Xocalı faciəsinin 20-ci ildönümü münasibətilə keçirilən anım gününü Azərbaycanda müstəqillik illərində keçirilən ən böyük, ən möhtəşəm etiraz yürüşü adlandırmaq olar. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev başda olmaqla minlərlə insan bir yumruq kimi birləşərək qeyri-adi həmrəylik, xalqımızın qələbəsinə sarsılmaz inam nümayiş etdirdi.

Artıq Azərbaycan ictimaiyyətinin, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın, o cümlədən ölkədəki qeyri-hökumət təşkilatlarının xətti ilə dünyada aparılan böyük təşviqat işi Xocalı soyqırımının bir sıra ölkələr tərəfindən tanınmasına gətirib çıxarmışdır. Bunlardan Meksika, Pakistan, Kolumbiya, Çex, Bosniya və Herseqovina, Peru kimi ölkələrin parlamentlərini qeyd etmək olar. Həmçinin ABŞ-in 15 ştatının qanunvericilik orqanları Xocalıda törədilmiş cinayəti soyqırımını kimi qəbul etmişdir.

2014-cü il fevralın 18-19-da Tehran şəhərində keçirilən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan ölkələrin Parlament İttifaqı Konfransının 9-cu sessiyasında Xocalı faciəsi növbəti dəfə “soyqırımını aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət” kimi qiymətləndirilmişdir.

Xocalının hər bir sakini ölkə Prezidentinin diqqət və qayğısı ilə əhatə olunaraq bu gün Azərbaycanın müxtəlif guşələrində yaşayır, çalışır və doğma yurdlarına qayıdacaqları anı səbirsizliklə gözləyir. Bütün Azərbaycan xalqı kimi, Xocalı sakinləri də inanırlar ki, Xocalı şəhidlərinin qanı yerdə qalmayacaqdır.

Xalqımız Xocalı dərđini, Xocalı ağrı-acısını bəs deyincə ürəyində çəkmiş, analarımız Xocalı şəhidlərinin xatirəsini ürək sızıldadan bayatılar və ağularla yad etmişlər. Ancaq xalqımız tam əmindir ki, şəhidlərimizin, xüsusilə amansızcasına qətlə yetirilən körpələrin, anaların, qocaların itkisi nə qədər ağır olsa da, düşmən qarşısında heç vaxt əyilmək, sınmaq olmaz. Ölməz şairimiz Məmməd Arazın o çətin illərdə yazdığı misralar sanki göz yaşlarımızı silməyə, mübarizəyə köklənməyə bir çağırışıdır. Məmməd Araz deyirdi:

Yox, ağlama, Ana millət, ağlama,

Qorxuram ki, sına millət, ağlama...

Böyük şairimiz millətimizin, xalqımızın gücünə, səbrinə və əzminə inanır, çox gözəl bilirdi ki, bu xalqın qüruru, qüdrəti heç vaxt sarsılmayacaq, bu dərđi çəkməklə yanaşı, onu çəkib üzməyi də bacaracaq və torpaqlarını insanlıq simasını itirmiş erməni qəsbkarlarından azad edəcəkdir.

Yaxın qonşuluğu barışmaz düşmənçiliyə çevirən, gözü həmişə özgə torpaqlarında olan və vaxtilə ona sığınmağa yer vermiş Azərbaycana qarşı xəyanətkar mövqe tutmuş ermənilər unutmamalıdırlar ki, xalqımız bu cinayəti onlara heç vaxt bağışlamayacaq, kimin qoltuğuna sığınmaqlarından asılı olmayaraq, onlardan törətdikləri hər bir cinayətin haqq-hesabını soruşacaqdır.

Xocalı soyqırımında yaşananların tarixi xronikası

Havva MƏMMƏDOVA,
tarix elmləri doktoru, professor

Azərbaycan xalqı XX yüzilliyin sonlarında ikinci dəfə öz dövlət müstəqilliyinə qovuşandan sonra əsrin əvvəllərində yaşadığı faciələrlə yenidən üz-üzə qaldı. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası, soyqırımlar, deportasiyalar və Xocalı kimi qədim milli mədəniyyət abidələrinin tarixini özündə yaşadan şəhərin bir əsrdə ermənilər tərəfindən üç dəfə yerlə-yeksan olunması ilə başa çatdırıldı. Hələ də dünyanın söz sahibi olan dövlətlərinin əksəriyyəti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsinə ikili standartlarla yanaşır, təcavüzkarın öz adı ilə çağırılmasını nədənsə dillərinə belə gətirmək istəmir. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, ABŞ Senatı münaqişənin ilk günlərindən Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeritdiyi ekspansiya siyasətini nəzərə almadan 1991-ci il iyunun 25-də ermənilərin Azərbaycan ərazisindən “zorla köçürülməsini” pisləyən qətnamə qəbul etmişdir.

Sovet imperiyasının tərkibində olduğumuz XX əsrdə Azərbaycan həm də haqqı tapdanan, daim milli ayrı-seçkiliyə məruz qalan bir respublika olub. Dəhşətli məhrumiyyətlərlə üzləşən xalqlardan biri olan azərbaycanlıların məhrumiyyətlərlə üzləşməsinin səbəbkarı əsrlərlə torpağımızda yaşayan, suyumuzu içən, çörəyimizi yeyən nankor qonşularımız ermənilərdir.

Artıq Azərbaycanı yaxından tanıyan ölkələr də şahidlik edə bilirlər ki, ermənilər bir kütlə halında, hətta bir toplu halında hər hansı bir məkanda, məmləkətdə yaşadıkları əraziləri 30, 40, bəzən də 50 ildən bir özlərinin əbədi, tarixi torpağı, vətənləri sayırlar. Onlar bununla kifayətlənməyib, yaşadıkları torpağın yerli sakinlərini sıxışdırmağa, ata-baba ocaqlarından qovub çıxarmağa, didərgin salmağa başlayırlar.

Daşnaksütyun Partiyası dənizdən-dənizə “Böyük Ermənistan” ideyasını həyata keçirmək üçün yarandığı gündən indiyə qədər azərbaycanlılara qarşı millətçilik mübarizəsini davam etdirir. Bu da həqiqətdir ki, ermənilərin həmin mənfur istəklərindən bəzi dövlətlər öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışırlar. Bu dövlətlər, məsələn, rus imperiyası Qafqazı öz nəzarətində saxlamaq üçün ermənilərdən həmişə bir vasitə kimi istifadə etmişdir. Hələ ötən əsrin əvvəllərində, yəni 1905-1907- ci illərdə Rusiyada baş vermiş Birinci Rusiya inqilabı dövründə rus çarizminə arxalanan ermənilər düz iki il azərbaycanlılara qarşı qırğın törətdilər.

Ermənilər 1918-ci ilin martında Bakıda, Naxçıvanda, Qarabağda, Qubada, Şamaxıda və digər bölgələrdə yeni, daha dəhşətli qırğınlar törətdilər. Həmin qırğınlar nəticəsində Azərbaycanda 15 mindən artıq soydaşımız qətlə yetirildi. Bu qırğınlar Şuşada və onun ətrafında azərbaycanlıların sıx yaşadığı kəndlərdə daha çox tüğyan etmişdir. O, dövrün arxiv sənədlərində göstərilir ki, 1918-ci ildə ermənilər Qarabağın bir sıra kəndləri ilə yanaşı, Xocalıya da hücum etmişlər. Əvvəlcə ermənilər xocalılara ultimatum verirlər ki, sakitcə öz yerlərini tərk etsinlər. Xocalılar öz kəndlərini tərk etmir və azğın daşnaklardan qorunmağa qərar verirlər. Lakin ermənilər güclü silahla hücumə keçərək, əhalini qırır, Xocalını isə tamamilə yandırırırlar. O vaxt yüzlərlə Azərbaycan kəndləri erməni daşnakları tərəfindən yandırılmış, əhali qətlə yetirilmişdir.

1985-ci ildə Mixail Qorbaçovun SSRİ rəhbərliyinə gəldiyi vaxtdan SSRİ adlanan nəhəng imperiya sürətlə zəifləməyə başladı. Ermənilər bundan istifadə etməyi qarşılarına məqsəd qoydular. Onlar 1988-ci ildə çoxdan hazırladıqları məkrli planlarını həyata keçirmək iddiasına düşdülər. Dünya erməni lobbisinə, erməni diasporuna, xüsusən də ələ aldıkları M.Qorbaçova arxalanan şovnist ermənilər Azərbaycan xalqının əzəli torpağı olan Qarabağın bir hissəsini-Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün fitnəkarlığa əl atdılar. Moskvanın birtərəfli mövqeyi erməni millətçilərini daha da azğınlaşdırdı, həm də fəallaşdırdı. Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda öz tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılara qarşı qırğınlar başlandı.Yüzlərlə azərbaycanlı qəddarlıqla öldürüldü, diri-diri yandırıldı, bir milyondan çox insan öz doğma yurdundan qaçqın düşdü və məcburi köçkün oldu. Bu, erməni vandalizmi olmaqla Ermənistanın dövlət siyasəti idi.

1988-ci ildən başlanmış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixində ən müdhiş hadisələrdən biri Xocalıda baş vermiş soyqırımı oldu. Bu hadisə XX əsrin ən dəhşətli və qəddar faciələrindən biri sayıla bilər. Xocalı faciəsi tarixdə bizə məlum olan Xatın, Xirosima, Liditse, Sonqmi faciələri ilə bir sırada durur. Nəticədə XX əsrin əvvəllərində Dağlıq Qarabağda və Xocalıda baş verən hadisələr əsrin sonlarında bir daha təkrar olundu.

Xocalıya qədər Qarabağın on bir kəndi erməni silahlı birləşmələri tərəfindən yerlə-yeksan edilmişdi. Belə ki, böyük dövlətlərin və dünya ictimaiyyətinin məsələyə etinasızlığını görə Ermənistanın başladığı işğalçılıq

müharibəsinin geniş vüsət aldığı bir dövrdə (1992-ci il fevralın 12-də) Şuşa şəhərinin Malibəyli və Quşçular kəndlərinin əhalisi erməni quldurlarının həmlələri nəticəsində böyük itki verərək ev-əşiklərini tərk etməyə məcbur olmuşdular. Həmin gün ABŞ-ın dövlət katibi Ceyms Beyker Bakıya səfərə gəlmişdi. İki ölkə arasında rəsmi münasibətlər yaratmaq məqsədilə o, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında da geniş məlumat aldı. 1992-ci il martın 18-də ABŞ ilə Azərbaycan Respublikası arasında rəsmi diplomatik münasibətlər yaradıldı. Ancaq ABŞ rəsmisi Ermənistan hərbi birləşmələrinin Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində apardığı döyüşlərə ciddi reaksiya vermədi. Bundan bir neçə gün sonra, 1992-ci il fevralın 17-də Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndi Ermənistan quldurları tərəfindən zirehli texnikanın köməyi ilə işğal olundu.

1992-ci ilin dəhşətli Xocalı faciəsinə qədər Xocalıda 7 min əhali yaşayırdı. Bu şəhərdə 1988-ci il sentyabrın 18-də Xankəndindən, 1988-989-cu ilin noyabrında Ermənistandan çıxarılmış soydaşlarımızla bərabər, 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə vilayətindən qovulmuş Ahıska türkləri də məskunlaşmışdılar.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan hərbi birləşmələri keçmiş SSRİ-dən qalma 366-cı motoatıcı polkunun köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Əsir düşənlər və meyitlər qeyri-insani hərəkətlərlə təhqir edildi. Onların başı və digər bədən üzvləri kəsildi, başlarının dərisi soyuldu, uşaqların gözləri çıxarıldı, hamilə qadınların qarınları yarıldı. Bütün beynəlxalq normalara zidd olaraq erməni silahlı qüvvələri əsirlərə qarşı qeyri-insani rəftar etdilər. İşğalçılar Cenevrə Konvensiyasının bütün maddələrinə zidd olaraq şəhəri tərk etmək istəyən dinc sakinlərin yollarını kəsərək onlara işgəncələr verdilər. Bir sözlə, XX əsrin sonlarında bütün dünyanın gözü qarşısında “əzabkeş” ermənilər dinc sakinlər üzərində tarixdə analoqu olmayan vəhşilik törətdilər.

Fevral ayının 26-sı səhər saat 5-ə qədər şəhər zəbt edilmişdi. Öz ev-əşiklərini tərk etməyə məcbur qalan əhali dağlara, meşələrə, bir çoxu da vahimə içərisində hara gəldi üz tutmuşdu. Şəhərdən çıxan əliyalın əhali silahlı ermənilərin atəsinə tuş gəldi. Qoca, uşaq, cavan aqlasığmaz müsibətlərlə qarşılaşdı. Sonralar şahidlər yazırdılar ki, çarəsiz ana öz qucağında 6 aylıq körpəni boğdu, bir yaşlı körpə döşləri kəsilmiş anasının qanlı döşlərini acından ağlaya-ağlaya əmirdi, qız- gəlinlər əsir düşdülər, girov oldular, həftələrlə meşələrdə onlarla insan acından, soyuqdan tələf oldu.

Erməni silahlı dəstələrinin Xocalını hədəf götürməsinə ilk növbədə şəhərin coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. 7000 nəfər əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 kilometr cənub-şərqdə, Qarabağ dağ silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yolunun üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da Xocalıda yerləşirdi. Xocalı azərbaycanlıların tarixən məskunlaşdığı qədim yaşayış yerlərindəndir və oradakı qədim (tarixi) abidələr indiyə qədər qalmaqdadır. Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII yüzillərə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son tunc və ilkin dəmir dövrlərinə aid edilən daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılmışdır. Həmçinin, Xocalı ərazisində memarlıq abidələri - dairəvi qəbir (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV yüzil) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən hazırlanmış ev əşyaları və s. tapılmışdır (ərazidən tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarının (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır. Bu, bir faktdır ki, məlum işğaldan sonra həmin ərazilərdəki tarixi abidələrimiz, qədim yaşayış məskənlərimiz ermənilər tərəfindən yerlə-yeksan edilir, və yaxud “restavrsiya” adı altında erməniləşdirilir. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında işğal olunmuş rayonlarımızda qədim yaşayış məskənlərimizə, tarixi abidələrimizə qarşı sözün əsl mənasında soyqırım həyata keçirilir.

Xocalı soyqırımını zamanı 613 nəfər azərbaycanlı, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq, 70 qoca vəhşicəsinə öldürülmüşdür. 59 nəfər xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 25 uşağın valideyninin hər ikisi, 130 uşağın valideynlərindən biri qətlə yetirilmişdir. 1275 nəfər əsir və girov götürülmüş, 150 nəfər qız-gəlinin taleyi isə bugünədək naməlum olaraq qalır... Ümumilikdə, həmin gecə 487 nəfər şikəst edilmişdir ki, bunun da 76-sı uşaqlardır.

Ermənilər Xocalı faciəsini işıqlandırmaq üçün Xankəndinə 32 ölkədən 47 jurnalist dəvət etmişdilər. Həmin jurnalistləri Xocalı faciəsinin təşkilatçılarından olan Y. Zərviqarov təlimatlandırmış, çəkilişlər aparmağa, qeydlər götürməyə şərait yaratmışdır. Dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər ki, “Azərbaycanlılar günahsız erməniləri qırırlar. Ermənilər Xocalı ilə bağlı”Azərbaycanı qan tökməkdə günahlandırır” materialları təkrar-təkrar çap edirdilər. Məsələn, ermənilər “azərbaycanlılar Xocalını yandırır getdilər” fotoreportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdirdilər.

Ermənilər və onların havadarları dünya ictimaiyyətini nə qədər çaşdırmağa çalışsalar da, öz cinayətlərini örtbasdır etməyə nail ola bilmədilər. Necə deyərlər, erməni yalanı ayaq tutsa da, yeriyə bilmədi. Nəhayət, dünya Xocalıda törədilmiş erməni vəhşiliyindən xəbər tutdu. Heç bir günahı olmayan dinc azərbaycanlı sakinlər diri- diri yandırılmış, başları kəsilmiş, qafalarının dərisi soyulmuş, körpə uşaqların gözləri çıxarılmış, süngü ilə hamilə qadınların qarınları yarılmışdı. Meyitlər üzərində dilə gətiriləsi mümkün olmayan təhqiramiz hərəkətlər edilmişdi. Bütün bunlar lentə alınmış, foto sənədlərə köçürülmüş və dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır. Bundan sonra nə qədər çalışsalar da, erməni vandalizmini, qəddarlığını və vəhşiliyini beynəlxalq aləmdən heç cür gizlətmək mümkün deyil.

İndiki dövrdə dünya ictimaiyyəti erməni yalanını, erməni təcavüzünü çox yaxşı bilir və bilməyənlər də dərk edir. Təzib olunmaz sənədlər, dəqiq və düzgün məlumatlar Azərbaycan dövləti, Heydər Əliyev Fondu, tarixçi alimlərimiz, ziyalılarımız və o müdhiş hadisələri öz gözləri ilə görmüş, həmin hadisələrin iştirakçısı olmuş şahidlər tərəfindən dünya ictimaiyyətinə çatdırılıb və bu gün də bu iş davam etdirilir.

Ermənilərin Qarabağda və eləcə də Xocalıda törətdikləri vəhşiliklər barədə tək-cə azərbaycanlılar tərəfindən deyil, qeyri xalqların nümayəndələri, xüsusən erməni və rus əsilli jurnalistlər tərəfindən də çox yazılmış və mətbuatda çap edilmişdir. Rus zabiti, polkovnik Vladimir Savelyev Xocalı faciəsi haqqında belə deyir: “Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların - uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənələrini unuda bilmirəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Tək-cə 19 səhifəlik məxfi arayışı həm Kremlə, həm də MN, BKİ-nin generallarına göndərdim. Oxuyun - dedim. Biz rusların zabıt şərafı görün necə ləkələndi. Əslində millətlərarası münaqişəyə cəlb olunmuş 366-cı polk ətrafında həmin problemlər daha qabarıq nəzərə çarpır. Hərbi əməliyyatlarda polkun ermənilər tərəfinə keçib azərbaycanlıları qırması, hərbi texnika və silahları ermənilərə verməsi məsələsi artıq siyasi əhəmiyyət daşıyırdı”.

Davud Xeyriyanın Beyrutun “Əş- Şərq” nəşriyyatında çıxan “Xaç uğrunda” kitabının xeyli hissəsi Xocalı faciəsinə həsr edilmişdir. Xocalıda olan müəllif yazırdı: “Bəzən çaşıb ayaqlarımızı meyitlərin üstünə qoyub keçib gedirdik. Daşbulaq kəndindəki bataqlıqdan keçmək üçün ölənləri sıraya düzüb keçib getməyə başladıq. Mən ayaqlarımı ölənlərin üstünə qoyub getmək istəmədim. Ancaq polkovnik Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayım. Mühəribənin qanunlarından biri budur. Mən ayaqlarımı sir-sifəti qana bulanmış bir qızın sinəsinə qoydum... Ayaqlarım, fotoaparatom, dizim bütün qan içərisində idi”. Sonra qeyd edir ki, 100 nəfərdən çox türkün meyitini yığıb Xocalının 1 kilometrliyində yandırdılar. “– Sonra mən meyitlər yığılmış maşında 10 yaşında bir qız uşağını gördüm. O alından və qulaqlarından yara almışdı. Sir-sifəti göyərmişdi. Asta-asta nəfəs alırdı. Özü ilə çarpışan bu qız uşağının gözlərini unuda bilmirəm. Heysiz-hərəkətsiz uzanan bu qızın dırnaqlarından qan süzülürdü. Bu zaman Tıqranyan adlı bir əsgər onu da meyitlərin üstünə atdı. Meyitlərə od vurdular. Mən elə zənn etdim ki, yanan meyitlərin içərisində kimsə qışqırır. İrəli gedə bilmədim...”

Akop Arakilov vaxtilə Rusiyanın Çeboksarı şəhərindəki Sarayev adına hərbi zavodda işləyib. O, özünün 1998-ci ildə Parisdə dərc etdirdiyi “Qarabağ gündəliyi” kitabında yazırdı: “Meyitlərin yandırılması haqqında təssəvürüm yox idi. Mən zavodda işləyərkən yanıma gələnlər danışdı ki, Xocalıda qəbiristanlıq yoxdur. Hərbi həkim Mirzoyanın tapşırığı ilə meyitlərin yığılıb yandırılması qərara alındı. Mən sual verdim ki, bəs yaralılar ? Zabit Çebotaryan mənə anladı ki, yaralılar öldürülmədən tonqallara atılır. Bundan sonra mən zavodda qala bilmədim. Ermənistanı, erməniləri, Dağlıq Qarabağı bir daha görməmək üçün oranı tərk etdim”.

Fransada çıxan “ Frans katolik-ekklezia ” jurnalında erməni jurnalisti Berain Siraelyan o günlərdə belə yazmışdır: “Xocalını gözlərimlə gördüm. Mən torpaq uğrunda gedən vuruşmanın bu tərzdə aparılmasının tərəfdarı deyildim. Hər yerdən qan iyi gəlirdi. Qar üstündə qalaqlanmış kimsəsiz, sahibsiz cəsədlərdən qorxdum... Qorxdum ki, bu qan üçün heç vaxt Azərbaycan tərəfi, sabahki nəsillər susmasın... Bu gün ruslar bizimlədir. Bəs sabah ? Biz tənha qala bilərik...”

Bu faktlar çox şeydən xəbər verir. Rusların, fransızların və eləcə də ermənilərin uzaqgörən insanları dərk edirlər ki, xalqımız, gələcək nəsillərimiz heç vaxt ermənilərin Vətənimizdə törətdikləri vəhşilikləri unutmayacaqlar. Ermənilər özlərinə əbədi nifrət hissi yaradıblar. Bu nifrət hissi nəsil-dən- nəsillə keçərək əbədiləşəcək və onların Xocalıda törətdikləri soyqırımı yaddaşlara əbədi həkk olunacaqdır.

Xocalı faciəsinə ilk siyasi qiyməti 1994-cü ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev vermişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 1997-ci il tarixli fərmanı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilmişdir. Ulu öndərin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev Vətən uğrunda şəhid olanların və soyqırımına məruz qalanların xatirəsinin yad edilməsini və hər il anım mərasimlərinin keçirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Xocalı soyqırımı qurbanlarının 20 - ci ildönümü paytaxtımızda 60 mindən çox insanın iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü ilə yad edilmişdir. Prezident İlham Əliyev, xanımı Mehriban Əliyeva, dövlət və hökumət, eləcə də ictimaiyyət nümayəndələri ümumxalq yürüşündə iştirak etmişlər. Xocalı soyqırımı barədə dünya ictimaiyyətinə daha ətraflı məlumat verilməsi məqsədilə bu faciənin 22-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Xocalıya ədalət” kampaniyasının keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncam imzalamışdır.

Xocalı faciəsi hər il dünyanın 80-dən artıq ölkəsində geniş şəkildə anılır və ictimaiyyətin yadına salınır. 2008-ci ildən Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycanın da daxil olduğu İslam Konfransı Təşkilatı ilə birlikdə “Xocalıya ədalət” kampaniyası uğurla həyata keçirilir. Bu təşkilata daxil olan ölkələr Xocalı soyqırımını rəsmi olaraq qəbul etmişlər. Xocalı soyqırımından 22 il ötür. Bu faciənin dünyada soyqırımı kimi tanınmasında və haqq işimizin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında bütün

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

---

ictimai- siyasi birliklər, ictimai təşkilatlar, türk-Azərbaycan diaspor təşkilatları, Azərbaycanın və Türkiyənin yaxın dostları bu yolda öz mübarizəsini yorulmadan davam etdirməlidir.

“Xalq qəzeti”.-2014.-22 fevral.-N 39.-S.5.

Xocalı soyqırımı – vəhşiliyin görünməmiş təzahürü

Daxil KƏRİMOV,

Şirvan şəhər 1 saylı notariat kontorunun notariusu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

1988-ci ildən başlamış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixində ən müdhiş hadisələrdən biri ermənilərin azərbaycanlılara qarşı, Xocalıda törətdiyi soyqırımı olmuşdur. Bu hadisə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri hesab edilə bilər. Xocalı faciəsi tarixdə bizə məlum olan Babıyar, Xatın, Liditse, Sonqını faciələri ilə eyni səviyyədə durur.

Xocalının əhalisi 7000 (yeddi min) nəfər olmuşdur. Xocalı soyqırımı nəticəsində dövlətə və fiziki şəxslərə hal-hazırkı bazar qiymətləri ilə təxminən 1 milyard dollar maddi zərər dəymişdir. Ermənilər tərəfindən 1920 fərdi yaşayış evi, 2 məktəb, 2 natamam orta məktəb, 1 toxuculuq fabriki, 4 uşaq bağçası, 1 xəstəxana, 1 poliklinika, 2 kitabxana, Xocalı qəsəbə statusu aldıqdan sonra yeni tikilmiş bütün beşmərtəbəli binalar, 10-dan çox işə və məişət xidməti obyektləri, habelə mağazalar, dövlət müəssisələrinin binaları, həmçinin Xocalı aeroportu dağıdılmışdır.

Cinayətkar erməni hərbi birləşmələrinin vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər şəhid, 487 nəfər şikəst olmuş, 1275 nəfər dinc sakin -qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək ağlasığmaz erməni zülmünə, təhqirlərə və həqarətlərə məruz qalmışdır. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyildir. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar olmuşlar, şikəstlərin 76 nəfəri yetkinlik dövrünə çatmamış oğlan və qızlardır. 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 24 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir. Şəhid olanların yalnız 335 nəfəri dəfn olunmuşdur. 200 nəfərin ayaqları soyuqdan qanqrena olmuş, 1000 nəfərdən artıq sakin müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdılar.

Bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Onlar diri-diri yandırılmış, başları kəsilmiş, qafalarının dərisi soyulmuş, körpə uşaqların gözləri çıxarılmış, süngü ilə hamilə qadınların qarınları yarılmışdı. Meyitlər üzərində insanlığa yaraşmayan təhqiramiz hərəkətlər edilmişdir. Həyatdan məhrum edilmiş azərbaycanlıların yeganə günahı onların azərbaycanlı olmaları idi. Xocalıda Ümumdünya İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) 2-ci maddəsində öz əksini tapmış insan hüquqları kobud şəkildə pozulmuşdur. Anaların yanında uşaqlarına işgəncə verilmiş və qəddarlıqda öldürülmüşdür. Naxçıvanik kəndində qadın, uşaq və qoca meyitlərindən ibarət təpə yaranmışdır. Hətta alman faşistləri belə qadın və uşaqlara qarşı belə qəddarlıq etməmişlər.

Ötən əsrin sonlarında dünyanın gözü qarşısında baş vermiş tarixdə analoqu olmayan Xocalı soyqırımı yalnız soydaşlarımıza deyil, bütövlükdə, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayət idi. Bu qətliaamların müəllifləri isə özlərini dünyaya “əzabkeş” kimi təqdim edən erməni millətçiləridir. Amansız qətilillərlə dünya tarixində silinməz izlər buraxan bu faciə, əslində, erməni təcavüzkarlarının yalnız Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı qəddarlığı idi.

Xocalı soyqırımı beynəlxalq cinayətdir. Beynəlxalq cinayət - ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanuni mənafelərini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarını kobud və ya kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tövsifi üçün hüquqi əsaslar aşağıdakılar hesab olunmalıdır:

1) BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

2) Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur);

3) Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə 4);

4) Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə 1);

5) Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6);

6) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad. 103);

7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

“Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın 2-ci maddəsinə uyğun olaraq “soyqırımı” dedikdə, hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər başa düşülür:

a) Bu cür qrupun üzvlərinin öldürülməsi; b) bu cür qrupun üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud aqli xətər yetirilməsi; c) hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması; d) bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi; e) uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Azərbaycan Respublikası 1996-cı il 31 may tarixli qanunla qeyd olunan konvensiyaya qoşulmuşdur. Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə, o cümlədən, qadın və uşaqlara qarşı hərəkətləri Cenevrə Konvensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsinin aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

– Hər bir şəxs dilindən, ... dinindən, ... milliyyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

– Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

– İnsan ləyaqətini alçaldan, insaniyyətləkdən kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.

– Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

– Hər bir insanın əmlakla malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bu qanlı faciəyə ilk dəfə olaraq hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. 1994-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan parlamenti 26 fevralı Xocalı Soyqırımı Günü kimi qəbul etmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən, bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də, Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımındır - vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür”.

Ölkəmizin dünya birliyinə inteqrasiyası, respublikamızın tərəqqisi, xalqımızın rifah halının daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi siyasətin tədqiq edilməsinə, təşviqatına, tarixi şəxsiyyətin ümummilli ideyalarının reallaşdırılmasına dəstək verən Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın bütün sahələrdə dinamik inkişafına, ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin sürətləndirilməsinə layiqli töhfə verir. Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında Heydər Əliyev Fondunun, xüsusilə fondun prezidenti YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın çox böyük xidmətləri vardır. Fond Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və erməni vəhşiliklərini əks etdirən materialların beynəlxalq təşkilatlar qarşısında nümayiş etdirilməsi məqsədilə xarici ölkələrdə bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Heydər Əliyev Fondu Xocalı soyqırımı ilə bağlı 100-dək materialın xaricdə sərgisini təşkil etmişdir. Fondun həyata keçirdiyi Qarabağ həqiqətləri silsiləsi və işğal olunan ərazilərdə mədəni-tarixi abidələrin dağıdılması ilə bağlı ingilis dilində nəşr olunan kitab və bukletlər də xaricdə yayımlanmışdır. Fondun Xocalı soyqırımı haqqında ingilis dilində hazırladığı film də disk şəklində xarici ölkələrdə nümayiş etdirilir.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə fəaliyyətə başlamış “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyası uğurla davam etmiş, bu aksiyaya dünyanın əksər ölkələrində könüllülər qoşulmuşdur. Leyla Əliyevanın təşəbbüsü soyqırımı faktının xaricdə tanınması prosesinə böyük töhfə vermişdir.

Qeyd etmək istərdik ki, 2011-ci ilin yanvar ayında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Böyük Palatasında “Çıraqov və başqaları Ermənistanına qarşı” işi üzrə Dağlıq Qarabağdan olan azərbaycanlı məcburi köçkünlərin iddiası ilə bağlı məhkəmənin ilkin qərarı açıqlanıb. Böyük Palata bu şikayəti qəbul edilən hesab edərək, işi məhkəmənin icraatına götürüb. Məhkəmə bundan sonra bu iş haqda qərarını verməlidir. Ermənistanı Avropa Məhkəməsinə verən Laçından olan məcburi köçkünlərin iddiasına 2010-cu ilin sentyabrın 15-də Strasburqda keçirilmiş məhkəmə prosesində baxılıb. Laçın rayonundan olan iddiaçılar 6 məcburi köçkün Fəxrəddin Paşayev, Ramiz Cəbrayilov, Sağatəl Cəbrayilov, Akif Həsənov, Adışirin Çıraqov və Elxan Çıraqov işğalçı Ermənistan tərəfindən onlara vurulan maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsinə tələb ediblər. Laçınlıların şikayət məktubunda yer alan əsas müddəalardan biri onların doğma torpaqlarına qayıtmaq tələbidir. Onlar, həmçinin məhkəmədən ermənilərin Azərbaycana və digər azərbaycanlılara vurduğu maddi-mənəvi ziyanın ödənilməsinə də tələb ediblər. İddiaçılar 1992-ci il mayın 17-də zorla evlərindən qovulub, onların mülkiyyəti ermənilərin əlinə keçib. Həmin şəxslər iddia ərizələrində bildiriblər ki, Laçına qayıda bilmədiklərinə görə öz mülkiyyətlərindən istifadə edə bilmirlər. Ermənistan hakimiyyəti isə buna rəğmən, onların məruz qaldığı zərəri kompensasiya etməyib.

İddia ərizəsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1-ci Protokolunun 1-ci (mülkiyyətin toxunulmazlığı), 8-ci (şəxsi həyatın toxunulmazlığı), 6-cı (ədalətli mühakimə hüququ) maddələrinə əsaslanır. İddiaçılar, həmçinin milli ayrı-seçkiliyə (14-cü maddə) məruz qaldıqlarını bildirərək qeyd ediblər ki, əgər erməni və xristian olsaydılar, onlar evlərini tərk etməyə məcbur edilməzdilər. Şikayət ərizəsi Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə 2005-ci il aprelin 6-da daxil olmuşdur.

Avropa Məhkəməsinin həssas məsələlərə dair qərar vermək təcrübəsi var. Bu fikirləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin sədri Nikolas Bratza “Çıraqov və başqaları Ermənistan qarşı” işi üzrə Dağlıq Qarabağdan olan azərbaycanlı məcburi köçkünlərin iddiası ilə bağlı məhkəmənin ilkin qərarına münasibət bildirərkən deyib. Avropa Məhkəməsinin sədri Yuxarı Palatanın bununla bağlı yanvarın əvvəlində qərar çıxardığını və bunun çox həssas bir məsələ olduğunu qeyd etmişdir.

Xocalı hadisələrini bir sıra ölkələr soyqırımını kimi tanımışdır.

Həmçinin göstərmək istədik ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonların azad edilməsinə dair qəbul etdiyi dörd qətnaməni Ermənistan bu günə qədər yerinə yetirməmişdir.

“Xalq qəzeti”.-2014.-25 fevral.-N 41.-S.5.

XOCALI GENOSİDİ: hüquqi baxış

Bəhram ZAHİDOV,

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu direktorunun
elmi işlər üzrə müavini, hüquq elmləri doktoru, professor

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı digər epizodlar üzrə hazırda Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunda intensiv surətdə istintaq davam etdirilsə də, ölkə vətəndaşları Xocalı genosidini törədən canilərin, nəhayət ki, məhkəmə qarşısında cavab verəcəyi günü səbirsizliklə gözləyirlər. Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu BMT-nin “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” 9 dekabr 1948-ci il Konvensiyasının 6-cı maddəsi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət və Cinayət-Prosessual məcəllələri Xocalıda soyqırımı kimi ağır cinayətləri törətməkdə ittiham olunan şəxslərin cinayət işlərinə Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli məhkəmələrində, yaxud yurisdiksiyası tanınmış Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsində baxılmasına, təqsirli şəxslərin layiqincə cəzalandırılmasına qanuni əsaslar verir.

Son illər müxtəlif şəxslər Xocalı soyqırımına görə ittiham olunan cinayətkarların Haaqa Tribunalında - Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsində cəzalandırılmaları barədə tez-tez bəyanatlar səsləndirir və təkliflər irəli sürürlər. Millətimize qarşı belə qəddar cinayətləri törətmiş erməni faşistlərinin, onların himayədarlarının qanun qarşısında nəhayət ki, cavab verməli olmalarına dair belə iddialar tamamilə haqlı olsa da, lakin bu beynəlxalq və milli hüquqda ciddi prosedur qaydalara əməl edilməsini tələb edir. Buna görə də beynəlxalq hüquqda Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutu məsələsinə müəyyən aydınlıq gətirilməsinə zərurət vardır.

BMT Nizamnaməsinin 92-ci maddəsinə əsasən Beynəlxalq Məhkəmə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas məhkəmə orqanı hesab olunur. Baş Məclis və ya Təhlükəsizlik Şurası Beynəlxalq Məhkəmədən istənilən hüquqi məsələ üzrə məsləhət xarakterli rəy verməyi xahiş edə bilər. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinə görə BMT-nin əsas məhkəmə orqanı kimi yaradılan Beynəlxalq Məhkəmə öz Nizamnaməsinin müddəalarına müvafiq olaraq təşkil olunur və fəaliyyət göstərir. O öz funksiyasını həyata keçirmək üçün prosedur qaydalar müəyyən etmək səlahiyyətlərinə malikdir (mad. 30). Məhkəmənin yurisdiksiyasına dövlətlərin ona təqdim etdiyi bütün işlər aiddir, o cümlədən BMT Nizamnaməsində və konvensiyalarda xüsusi olaraq göstərilmiş bütün məsələlər üzrə işlərə baxa bilərlər. Bütün bunlara baxmayaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Nizamnaməsinin 34-cü maddəsinin tələbinə görə “yalnız dövlətlər məhkəmənin baxdığı işlərdə tərəf ola bilərlər prinsipi” birmənalı şəkildə təsdiq edir ki, bu məhkəmə ayrı-ayrı fiziki şəxslərin törətdikləri cinayət əməllərinə baxmaq statutuna malik deyildir. Lakin bütün bunlar o demək deyildir ki, soyqırım və digər ağır cinayətləri törədənlərin əməlləri cəzasız qalmalıdır.

Tarixə ekskurs edək. Bəşər tarixinin ən qəddar müharibələrindən olan II Dünya müharibəsindən sonra bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş ən ağır cinayətlərə görə Nürnberq Beynəlxalq Tribunalı 8 avqust 1945-ci ildə SSRİ, ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa hökumətləri arasında Avropa ölkələrində əsas hərbi cinayətkarların tribunala verilməsi və cəzalandırılması haqqında bağlanmış dövlətlərarası saziş əsasında, Tokio tribunalı isə 19 yanvar 1946-cı ildə müttəfiq dövlətlərin baş komandanlarının birgə iclasında təsis edilmişdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması üzrə BMT-nin himayəsi altında səlahiyyətli nümayəndələrin diplomatik konfransı İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində 15 iyun -17 iyul 1998-ci il tarixlərində Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunu təsdiq etmişdir. Bu məhkəmə beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərə münasibətdə yurisdiksiyasını həyata keçirməyə səlahiyyətli olan daimi bir orqan kimi yaradılmışdır. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunun 5-ci, 6-cı maddələrinə əsasən bu məhkəmə genosid cinayətlərini icraata qəbul etmək və mahiyyəti üzrə ona baxmaq səlahiyyətinə malikdir. Bütün bunlarla yanaşı, Roma statutunun “Ratione temporis yurisdiksiyası”na (11-ci maddə) görə məhkəmə yalnız status qüvvəyə mindiyi tarixdən sonra, yəni, 17 iyul 1998-ci ildən sonra törədilmiş cinayətlərə münasibətdə müvafiq yurisdiksiyaya malikdir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunun 5-ci maddəsinin tələbinə əsasən, bu məhkəmənin yurisdiksiyası yalnız Roma statutunun iştirakçısı olan dövlətlərə şamil edilə bilər. Haaqa Tribunalında isə məsələyə o vaxt baxıla bilər ki, həmin cinayətlər Roma statutunu ratifikasiya etmiş dövlətin ərazisində və Roma statutunu ratifikasiya etmiş dövlətin vətəndaşı tərəfindən törədilmiş olsun.

BMT Nizamnaməsinin VII fəslində göstəriləyi kimi, Təhlükəsizlik Şurası hər bir halda sülhə təhlükənin yaranması, sülhün pozulmasının və ya təcavüz aktının olmasını müəyyən edir,... beynəlxalq sülhün və

təhlükəsizliyin qorunub saxlanılması məqsədi ilə Nizamnamənin 41-ci və 42-ci maddələrinə uyğun olaraq, müvafiq tədbirlər görülməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətlərindən istifadə edir.

Soyqırımı cinayətlərinin beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhlükə yaradan vəziyyətdə törədildiyi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının BMT Nizamnaməsinin VII bölməsində göstərilən hallar mövcud olduqda, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə müraciət edilməsi soyqırımı cinayətlərinə baxılması üçün hüquqi əsas ola bilər. Lakin bu hüquqi əsaslar və hüquqi şərtlər hazırda mövcud olmadığına görə Xocalı soyqırımını törədənlərin cinayət işinə Haaqa Tribunalında baxılması mümkünsüzdür. Çünki Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunu imzalanmamışdır və ölkəmiz bu beynəlxalq təşkilatın subyekti deyildir. Ermənistan isə 1 oktyabr 1999-cu ildə Roma statutunu imzalasa da, lakin onu indiyə qədər ratifikasiya etməmişdir. Buna görə də Xocalı soyqırımını törədənlərin əməlləri Haaqa Tribunalının yurisdiksiyasının təsiri altına düşsə belə, Azərbaycan bu statutu imzalanmadığından xalqımıza qarşı törədilən soyqırım cinayətinə baxılması barədə Azərbaycanın müraciəti icraata qəbul edilməyəcəkdir. Digər tərəfdən, Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin üzvü və Roma statutunu ratifikasiya etsə belə, yenə də bu barədə toplanmış materiallar icraata qəbul edilə bilməz, ona görə ki, Xocalı soyqırımı 25-26 fevral 1992-ci il tarixlərində baş verərkən, Azərbaycan bu məhkəmənin üzvü olmamışdır. Buna görə də məhkəmə həmin cinayət işini icraata qəbul etmək və mahiyyəti üzrə baxmaq səlahiyyətinə malik deyildir.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, məsələnin başqa bir hüquqi həlli yolu da vardır. Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarının vəsatətləri əsasında Xocalı soyqırımı üzrə, yaxud ümumiyyətlə Ermənistanın və onun separatçı qüvvələrinin, hərbiçilərinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərə görə xüsusi səlahiyyətli Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin, yaxud Hərbi Tribunalının yaradılması da tamamilə mümkündür. Bunun üçün Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı qarşısında məsələ qaldırması zəruridir. Xocalı soyqırımı üzrə xüsusi Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yaradılsa, həmin məhkəmədə məsələyə mahiyyəti üzrə baxılıb təqsirləndirilən şəxslərin layiqincə cəzalandırılmaları təmin edilə bilər. Bu barədə müvafiq təcrübə də vardır.

BMT Nizamnaməsinin VII fəslində göstəriləndiyi kimi, sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz aktlarının baş verdiyi hallarda, məsələnin Təhlükəsizlik Şurasında baxılması proseduru nəzərdə tutsa da, Nizamnamədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının, fərdi şəxslərin cinayət əməlləri üzrə məhkəmə yaratmaq səlahiyyətləri nəzərdə tutulmamışdır. Buna baxmayaraq keçmiş Yuqoslaviya ərazisində sülh və insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətlər üzrə ekspertlərin topladığı materialları nəzərdən keçirən BMT-nin sabiq baş katibi Butros Qalinin təşəbbüsü ilə BMT Nizamnaməsində Təhlükəsizlik Şurasının səlahiyyətlərinə dair normalar yenidən nəzərdən keçirilmiş, ona müvafiq şərhlər və əsaslandırılmalar verilməklə, keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Hərbi Tribunalın yaradılması haqqında Təhlükəsizlik Şurası 23 fevral 1993-cü il tarixdə 808 və 25 may 1993-cü il tarixdə 827 sayılı qətnamə qəbul etmişdir. Bununla da, Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətində yeni bir prezidentin əsası qoyulmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, sonradan Təhlükəsizlik Şurasının 8 noyabr 1994-cü il tarixli qətnaməsi ilə Ruanda işi üzrə fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Hərbi Tribunal təsis edilmişdir. Ötən dövr ərzində Yuqoslaviya və Ruanda Beynəlxalq Hərbi Tribunalı öz əsasnamələrinə müvafiq olaraq sülh və insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş canilərin layiqincə cəzalandırılmasını təmin etmək sahəsində böyük işlər həyata keçirmişdir. Bütün bunlar BMT-nin, onun Təhlükəsizlik Şurasının nüfuzuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Belə bir təcrübədən bəhrələnərək BMT Xocalı soyqırımı, eləcə də Ermənistanın təcavüzkar hərbi qüvvələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi, sülh və insanlıq əleyhinə olan əməllərə görə xüsusi Beynəlxalq Hərbi Tribunalın yaradılması məsələni həll edə bilər. Hesab edirəm ki, münaqişə ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnamə qəbul etməsi və bu qətnamələrin heç birinin indiyə qədər icra edilməməsi, münaqişə zamanı törədilmiş ağır cinayətlərlə bağlı "ad hoc" xüsusi beynəlxalq tribunalın yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının qaldırdığı vəsatət BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təmin edilə bilər.

Hazırkı vəziyyətdə beynəlxalq hüquqda məsələnin daha optimal bir həlli yolu da vardır. Bu da onunla əlaqədardır ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələbinə uyğun olaraq Xocalı soyqırımı barədə cinayət işi universal yurisdiksiya prinsipinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli məhkəmələri tərəfindən icraata qəbul edilə və həmin cinayəti törədənlər öz layiqli cəzalarını ala bilərlər. Beynəlxalq hüquq, nəinki milli məhkəmələrə belə bir imkanı verir, hətta onların üzərinə belə bir öhdəlik qoyur. Müxtəlif ölkələrin milli məhkəmələrinin təcrübəsində belə çoxsaylı işlərə baxılmışdır. "Polyuxoviçin Avstraliya İttifaqına qarşı" işi üzrə Avstriya Məhkəməsinin, Adolf Ayxmanın işi üzrə Yerusəlim Məhkəməsinin (1961-ci il), Rafik Sariçə qarşı Danimarka Milli Məhkəməsinin (1994), Duşko Tadiçə qarşı Almaniya Ali Məhkəməsinin (1994), Darko Kneçeviçə qarşı Niderland Ali Məhkəməsinin (1997) və onlarca digər faktlar üzrə milli məhkəmələrin hökmləri buna misal ola bilər. Dünya təcrübəsi tam təsdiq edir ki, Xocalı qətlamını törədənlərin cinayət işinə Azərbaycanın Xocalı ərazisi üzrə Ağır Cinayət Məhkəməsində-Gəncə Ağır Cinayət Məhkəməsində baxıla bilər. Çünki Xocalı soyqırımı Azərbaycan ərazisində, bəziləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan

ermənilər tərəfindən, Azərbaycan vətəndaşı olan azərbaycanlılara və Axıska türklərinə qarşı törədilmişdir. Bu, milli və beynəlxalq hüququn tələblərinə tamamilə müvafiqdir. Çünki universal yurisdiksiya prinsipinə görə, genosid və başqa beynəlxalq cinayət törətmiş şəxsləri mühakimə etmək Azərbaycanın, onun istintaq və məhkəmə orqanlarının borcudur. Burada həm də nəzərə almaq lazımdır ki, belə cinayətləri törətmiş şəxslərin Ermənistanın, Rusiyanın və hər hansı başqa bir ölkənin ərazisində olmasından asılı olmayaraq, onların tutulub Azərbaycana ekstradisiya edilməsi beynəlxalq hüququn tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, Soyqırımı Konvensiyasının 7-ci maddəsinin tələbinə görə təqsirləndirilən şəxslərin verilməsi məsələsində soyqırımı, eləcə də Konvensiyanın 3-cü maddəsində sadalanan digər əməllər siyasi cinayətlər hesab edilmir. Bu da onu göstərir ki, təqsirləndirilən şəxslərin hər hansı bir siyasi motivlə əlaqələndirilməsi və Azərbaycana verilməkdən, ekstradisiya olunmaqdan imtina edilməsi mümkünsüzdür.

Bütün bu şərtlərimiz bir daha nəzərdən keçirilərkən aydın olur ki, hazırkı vəziyyətdə Xocalı genosidini törədənlərin müəyyən bir hissəsi haqqında respublikamızın Baş Prokurorluğu kifayət qədər möhtəbər sübutlar toplamış, canilərin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi və haqlarında həbs qətiimkan tədbiri seçilməsi haqqında məhkəmələr qərarlar çıxarmışlar. Həmin şəxslərin tutulması haqqında İnterpol xətti ilə beynəlxalq axtarış verilmişdir. Axtarışın nəticəsindən asılı olaraq ərazi aidliyyəti üzrə Xocalı soyqırımı törədənlərin cinayət işinə Gəncə Ağır Cinayət Məhkəməsində baxılması mükün olacaqdır. Hesab edirəm ki, o gün uzaqda deyil və müstəqil Azərbaycanın hüquq - mühafizə orqanları bu şərəfli vəzifəni şərəflə yerinə yetirməyə nail ola biləcəklər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi və Xocalı genosidinin hüquqi təhlili problemlərinin öyrənilməsi göstərir ki, beynəlxalq hüququn bir sıra ciddi problemlərinin həlli vaxtı çatmışdır. BMT-nin qəbul etdiyi bir sıra konvensiyalar müasir dövrün tələblərinə cavab vermir, köhnəlmişdir, ayrı-ayrı normalar mükəmməl hesab edilə bilməz. Eyni məsələlər üzrə müxtəlif vaxtlarda qəbul edilən konvensiyalar işlək deyildir, dövlətdaxili qanunlarla beynəlxalq hüquq normaları arasında aşkar uyğunsuzluqlar vardır, onların icra mexanizmləri yoxdur. Elə “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” BMT Konvensiyasında da müəyyən qüsurlar vardır. Bu konvensiya müasir tələblərə cavab vermir, vurulmuş maddi və mənəvi zərərlərin kompensasiya mexanizmləri yoxdur. Azərbaycan-Ermənistan və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd məlum qətnaməsi icrasız qalmışdır. BMT-nin üzvü olan və bir sıra konvensiyaları ratifikasiya etmiş Ermənistan beynəlxalq hüququn və beynəlxalq birliyin əksəriyyətinin iradəsini ifadə edən qətnamələrə məhəl qoymur, onları icra etməkdən boyun qaçırır. Sivilizasiyaların ən yüksək təkamül mərhələsi hesab olunan hazırkı dövrdə, dünyada qlobal problemlərin hüquq müstəvisində, dinc və danışıqlar yolu ilə, qanunla və ədalətlə deyil, çox təəssüf ki, zorla və silah gücünə həll edilməsinə üstünlük verilir. Kiçik dövlətlərə münasibətdə ikili standartlar kifayət qədər geniş yayılmışdır. Bu gün hələ dünyada yüzlərlə münaqişələr və mübahisələr qalır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində və müxtəlif regionlarında ərazi, dini, irqi, milli, etnik və digər zəminlərdə münaqişələr və müharibələr davam edir, minlərlə insanın ölümü ilə nəticələnir. Bir müstəqil ölkə başqa bir müstəqil ölkənin hakimiyyətini devirir, ərazisini işğal edir, əhalisini qırır, təbii sərvətlərini ələ keçirir. Yaşadığımız balaca planet sanki “qan çanağı”na çevrilmişdir, tərəqqipərvər bəşəriyyət isə aciz vəziyyətdə gözləyir. Bütün bunlar, təəssüf ki, bu günümüzün reallıqlarıdır.

Demokratiya və insan hüquqlarının müdafiəsi problemi beynəlxalq təşkilatların və böyük dövlətlərin əsas prioritetləri kimi təqdim edilsə də, əslində məsələ, Ermənistan kimi işğalçı bir dövlətə onların münasibəti yalnız təəccüb doğurur. Ərəb ölkələrində, Afrika ölkələrində, Əfqanıstanda, Pakistanda baş verən hadisələr beynəlxalq hüququn elementar standartlarına cavab vermir. Beynəlxalq təşkilatlar isə bütün bunları yalan vədlərlə, sükutla qarşılayır.

Suveren Azərbaycanın ərazi bütövlüyü 26 ildən çoxdur ki, qonşu dövlət tərəfindən silah gücünə işğala məruz qalmışdır. Dağlıq Qarabağın nəzarətsiz ərazilərində terrorçu qrupların yetişdirilməsi, narkoplantasiyaların salınması, narkolaboratoriyaların məhsulları dünyanın müxtəlif ölkələrinə eksport edilməsi və əldə edilən vəsait hesabına separatçı qurumun maliyyə problemlərinin həll edilməsi BMT-ə də, NATO-ya da, ATƏT-də başqa böyük dövlətlərə də tam aydındır. Əgər dünya həqiqətən də terrorçuluğa və narkobiznesə qarşı mübarizə aparırsa, onda nə üçün təcavüzkar dövlət olan Ermənistanı, separatçı və qondarma qurum olan “DQR”ə qarşı biganə münasibət göstərir? Bu sualın cavabını hamı kimi biz də yaxşı bilirik. Çünki dünyada ikili standartlar mövcuddur, “doğma” və “yad”, “müsəlman” və “qeyri-müsəlman” ölkələr vardır. Ayrı-seçkiliyin də kökündə digər amillərlə yanaşı, məhz bu amil dayanır. Bu gün nəhayət ki, dünyanın qüdrətli dövlətləri beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bir araya gəlib bütün bu məsələlərin həllini təmin etməyə, XXI əsrin qlobal çağırışlarına müsbət cavab verməyə borcludur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Birliyinin, Avropa Şurasının, ATƏT-in və digər bu kimi beynəlxalq və regional təşkilatların ayrı-ayrı aktual məsələlər üzrə vahid, yekun konvensiyalarının hazırlanması və qəbul edilməsi vaxtı çatmışdır. Beynəlxalq və regional münaqişələrin, mübahisələrin və problemlərin həlli istiqamətində qəbul edilmiş qətnamələrin icrasını təmin edən işlək mexanizmlərin yaradılması bu gün son dərəcə aktualdır. Bu zəmində Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin,

Cinayət Məcəlləsinin və Mülki Məcəllənin mükəmməl və işlək formada, beynəlxalq standartlara cavab verən bir səviyyədə hazırlanması, normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi və icra mexanizmləri üzrə vahid orqanın yaradılması vaxtı çatmışdır.

“Xalq qəzeti”.-2014.-26 fevral.-N 42.-S.6.

XOCALI SOYQIRIMI BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR

Azad RZAYEV,
BDU-nun Tarix fakültəsinin dekanı, dosent,

Nuru MƏMMƏDOV,
professor.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbciləri 7 min nəfər əhalisi olan Azərbaycanın qədim yaşayış məskəni Xocalı şəhərinə vəhşicəsinə hücum etdilər, heç kimə aman vermədən dinc sakinləri kütləvi şəkildə məhv etdilər, şəhərə od vurub yandırdılar, ağlasığmaz qəddarlıqlar, amansız qırğınlar törətdilər.

Xocalı soyqırımını erməni qatilləri tərəfindən törədilən bəşəri cinayətdir, Azərbaycan və türk xalqlarına qarşı çevrilmişdir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli Soyqırım Cinayətinin Qarşısının alınması və Cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının, 1949-cu il və 1954-cü il Cenevrə konvensiyalarının maddələrini kobud şəkildə pozan erməni quldurlarının qanlı cinayətləri və əməlləri nəticəsində Xocalı şəhəri yerlə-yeksan edildi, əhalisi amansızcasına öldürüldü və məhv edildi, sözün əsl mənasında azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirildi. Beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan erməni quldurlarının cinayətkar əməllərinə, hesab edirik ki, beynəlxalq məhkəmə baxmalıdır. Bu məhkəmədə sübut olunur ki, etnik təmizləmə siyasətinə və soyqırımına məruz qalan azərbaycanlılardır. Özü də bu soyqırımını ermənilər törədiblər. Bunun üçün faktlar, rəqəmlər və tarixi həqiqətlər çoxdur. İnanırıq ki, zəka, ağıl və müdriklik qalib gələcək, haqq, ədalət qələbə çalacaq.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə azğınlaşmış erməni silahlı cəlladları keçmiş SSRİ-yə məxsus olan və o dövrdə Xankəndidə yerləşən, tərkibi əsasən erməni zabitlərindən və praporşiklərindən təşkil edilən 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Xocalı şəhərinə 5 istiqamətdən güclü hücum etdilər və dəhşətli cinayət aktı törətdilər. Vəhşilənmiş erməni cinayətkarları 7 min nəfərlik Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər, yüzlərlə köməksiz və günahsız insanları amansızcasına qətlə yetirdilər, uşaqlara, qocalara, xəstələrə, hamilə qadınlara belə aman vermədilər, dinc mülki əhalini ucdantutma qırdılar, şəhəri yandırdılar. Ermənilər öz alçaq və yaramaz hərəkətləri və qanlı cinayətləri ilə bəşər tarixində növbəti cinayət aksiyasını — Xocalı soyqırımını törətdilər. Xocalı müsibəti ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi genosiddir — soyqırımıdır. Cinayətkar erməni hərbi quldurlarının vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini şəhid oldu, 1275 nəfər dinc sakin əsir götürüldü, 100-dən artıq dinc sakin yaralandı və şikəst oldu. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar, 70 nəfəri qocalar idi. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlanlar və qızlar idi.

Ermənilərin törətdiyi bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla diri-diri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş, başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir. Meyitlər üzərində dilə gətiriləsi mümkün olmayan təhqiramiz həqarətlər edilmişdir. Bu qeyri-insani əməllər XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında özünü dünyaya “mədəni” və “məzlum” xalq kimi tanıtməyə çalışan erməni quldurları tərəfindən törədilmişdir.

Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqının qan yaddaşına həkk olan acı bir kədər, dərin bir uzüntüdür. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan edən ümummilli lider Heydər Əliyev hadisələrə beynəlxalq müstəvidə əsl hüquqi-siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində qəti addımlar atmışdır. Xocalı faciəsinin xalqımız üçün dərin kədər və böyük dərd olmasını deməklə yanaşı, eyni zamanda xalqımızın bu kədər içərisində özünün azadlıq və müstəqillik uğrunda qətiyyətli mübarizə yolunun möhkəm və uğurlu sonluğunu da göstərmişdir. Hər il Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı keçirilən tədbirlərdə çıxışlar etmiş və bu çıxışlarında hər hansı bir faciənin Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədiyini bildirmişdir. Hələ 1995-ci ildə Xocalı soyqırımının 3-cü ildönümü zamanı Heydər Əliyev demişdir: “...Biz kədər içindəyik, qəm içindəyik, üç ildir ki, qəm-dərd çəkirik. Xocalı faciəsinin nə qədər dəhşətli faciə olduğunu və Azərbaycan xalqına nə qədər böyük zərbə vurduğunu bir daha dərk edirik... Xalqımız çox əsrlik tarixində belə bəlalardan çox keçibdir. Ancaq heç vaxt başımızı aşağı salmamalıyıq., gücümüzü toplamalıyıq. Azərbaycan xalqının haqq işi qələbə çalacaq. Azərbaycan xalqı bütün ərazisinin sahibi olacaq, müstəqilliyini bərqərar edəcək...” Prezident Administrasiyasının İcra Aparatının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyevin göstərişi ilə Xocalı faciəsinin 22-ci ildönümünün geniş qeyd edilməsi tövsiyə edilmişdir.

Bütünlükdə Azərbaycan xalqının məhvinə yönəldilmiş Xocalı müsibəti erməni millətçilərinin məqsədyönlü soyqırımını siyasətinin davamıdır. Etnik təmizləmə siyasəti aparən erməni millətçi-şovnistləri zaman-zaman Azərbaycan xalqına qarşı amansız olmuş, dəhşətli qırğınlar törədərək bu torpaqları ələ keçirməyə çalışmış, “böyük Ermənistan” yaratmağa ciddi cəhdlər etmişlər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları tamamilə və zorakılıqla didərgin salandan sonra Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlayan ermənilər ərazimizin 20 faizini zəbt etdilər, 1 milyon 200 mindən çox həmyerlimizi məcburi qaçqına, köçkünə və didərginə çevirdilər.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev 2014-cü il yanvarın 9-da Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2014-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında özünün proqram əhəmiyyətli nitqində demişdir ki, ölkəmizdə aparılan dərin islahatlar nəticəsində əhalinin sosial müdafiəsi xeyli yaxşılaşmış, sosial-iqtisadi və mədəni sahədə yeni-yeni nailiyyətlər əldə edilmiş, müdafiə sənayemiz müasir standartlara uyğun qurulmuş, son illərdə 1 milyon 200 mindən artıq iş yeri açılmışdır. 2013-cü ildə dövlət büdcəmiz 19 milyard manatdan çox olmuşdur. Bu il büdcə 20 milyarddan çoxdur. Bizim dövlət büdcəmiz Ermənistanın dövlət büdcəsindən 10 dəfə böyükdür. Ümumi daxili məhsul 8 dəfə, əhali 6 dəfə çoxdur. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Bizim bütün potensialımız güclənir, böyüyür, artır, Ermənistanda isə həm çox ağır iqtisadi, həm də demoqrafik fəlakət yaşanır”.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, dahi öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, dünya xalqlarının tarixinə, insanlığın tarixinə kütləvi terror aktı kimi daxil olan Xocalı soyqırımını “təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır”. Faciənin onuncu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində ulu öndər Heydər Əliyev demişdi: “Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovnist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin davamıdır və ən qanlı səhifəsidir”. Xocalı soyqırımını təcavüzkar erməni başkəşənlərinin və erməni millətçi şovnistlərinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri növbəti qanlı aksiyası olmaqla etnik təmizləmə siyasətinin növbəti cinayəti idi.

İyirminci yüzilliyin ən qəddar və amansız cinayətlərindən biri olan Xocalı faciəsi bəşər tarixində analoqu olmayan dəhşətli soyqırımını idi. Erməni cəlladları tərəfindən törədilən Xocalı soyqırımını bəşər övladına qarşı ağıla gətiriləsi mümkün olmayan ən qanlı cinayət aksiyası idi. XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi kimi insan fəlakətləri və kütləvi insan qırğınları sırasına 1992-ci il fevralın 26-da törədilmiş Xocalı soyqırımını da əlavə edildi. 26 fevral günü XX əsrin ən böyük insan faciələrindən biri oldu.

Xocalı soyqırımına doğru gedən yolun mürəkkəb siyasi, hərbi və sosial-iqtisadi kökləri və səbəbləri vardır. Aparılan tədqiqatların və mövcud tarixi ədəbiyyatın araşdırılması nəticəsində məlum olmuşdur ki, erməni hərbciləri müxtəlif yollarla keçmiş sovet ordusunun hərbi texnikasını və silahını ələ keçirmiş və Xocalı qətliamı ərəfəsində xeyli hərbi sursata sahib ola bilmişdi. Məlumdur ki, SSRi-nin süqutundan sonra Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının hərbi texnikası hələ də qalırdı. Bunu da ermənilər bildirdilər. Erməni siyasətçiləri əvvəlcədən hərbi silahlarını və həm də həmin silahların “dilini”bilən rus hərbcilərini gah pulla, gah rüşvətlə, və gah da müxtəlif hiylələrlə ələ alırdılar. 366-cı alayın 13-cü və 53-cü bölməsinin hərbi qulluqçularının ermənilərlə bir milyon manatlıq alver etmələri barədə faktlar vardır. Bundan başqa, ermənilər 1990-1992-ci illərdə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin silah anbarına bir neçə dəfə hücum etmiş və çoxlu silah ələ keçirmişdilər. Deyilənlərdən əlavə erməni hərbciləri ilə sovet-rus hərbciləri arasında silah alveri ilə razılaşmalar da olmuşdur. Bu barədə xeyli faktlar vardır.

1991-ci ilin axırlarında Ermənistan ilə Rusiya Federasiyası arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında müqavilə” imzalandı. Müqavilədən sonra ermənilərə çoxlu silahın ötürülməsinə beynəlxalq ictimaiyyət göz yumdu və bundan istifadə edən erməni millətçi-şovnistləri daha da azgınlaşdılar və intensiv hücumlarını gücləndirdilər. Ermənilərin müasir silahlarla silahlandırılması bölgədə qüvvələr nisbətini kəskin şəkildə dəyişirdi və erməni-rus hərbcilərinin güc potensialını xeyli artırırdı. 1991-ci ilin sonu — 1992-ci ilin əvvəllərində isə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində özünümüdafiə taburları yaranırdı. Belə taburların isə lazımi döyüş qabiliyyəti və təcrübəsi yox idi. Azərbaycanda güclü ordu və vahid komandanlığın olmaması ağır və faciəli nəticələrə səbəb oldu. Ayrı-ayrı könüllü hərbi birləşmələrimiz isə düşmənin hərbi texnika ilə güclü hücumlarına duruş gətirə bilmir, cəbhə bölgələrində ağır məğlubiyyətlərə uğrayır və bir-birinin ardınca kəndlərimiz və strateji məntəqələrimiz ermənilər tərəfindən işğal olunurdu. 1991-ci ilin oktyabrından 1992-ci ilin yanvarınadək Xocalı rayonunun Cəmilli, Meşəli kəndləri, Xankəndi şəhərinin Kərkicahan qəsəbəsi, Ağdam rayonunun Qərvənd kəndi, Xocavənd rayonunun Xocavənd və Tuğ kəndləri, keçmiş Hadrut rayonunun Axullu, Salakətin kəndləri, Goranboy rayonunun Ballıqaya və Başqışlaq kəndləri ermənilər tərəfindən işğal edilmiş, yandırılmış və məhv edilmişdi. Erməni hərbciləri 366-cı alayın nəzdində “Klugin erməni cəbhəsi” adlı rota yaratmışdılar. Bu rotanın özəyini Livan, Amerika, Kanada, İran, İsveç və Hollandiyadakı erməni icmaları təşkil edirdi. Onların beyninə zəhərli təbliğat yeridərək “böyük Ermənistan” xəritəsini həyata keçirməyə çalışırdılar.

Deyilənlərdən əlavə, hələ 1988-ci ilin fevralından təşkilatlanmağa başlayan gənc qızlardan ibarət “Şuşanik” adlı erməni şovinist ruhlu snayperçilər dəstəsi də yaradılmağa başlandı və onlar 366-cı alayın tərkibində yerləşdirildi. Onların düşüncələrinə və beyninə türk düşmənçiliyi hopdurulmuşdu. İnsan idrakından uzaq olan bu qatillər Livandan gətirilmiş muzzdlu döyüşçülər idi. Xocalı soyqırımını araşdırarkən məlum olmuşdur ki, erməni hərbcilərinə beynəlxalq erməni lobbisi tərəfindən xeyli vəsait və hərbi sursat verilmişdi. Xocalı soyqırımında ASALA və “Haydad” terrorçu təşkilatları da “fəal” iştirak etmiş və amansız qırğınlar törətmişlər.

1992-ci il yanvarın 25-26-da uğursuz Daşaltı əməliyyatı göstərdi ki, Azərbaycan ordusunda vahid komandanlıq yoxdur.

Erməni silahlı qüvvələri Azərbaycanda düşməne qarşı müqavimət göstərə bilən güclü ordunun olmadığını bilərək çox böyük sürətlə torpaqlarımızı, kəndlərimizi və strateji əhəmiyyətli məntəqələri işğal edir, Xocalıya doğru lap yaxınlaşmışdılar. Xocalı faciəsi ərəfəsində ermənilər Qaradağlı, Əmirallar, Umudlu, Malıbəyli və Quşçular kəndlərini mühasirəyə almışdılar. Ermənilər hərbi üstünlüklərindən istifadə edərək Xocalıya doğru sürətlə irəliləyirdilər.

Xocalı şəhəri Dağlıq Qarabağın böyük şəhərlərindən biri, Şuşa şəhərinin strateji məntəqəsi, Xankəndiyə gedən yolun açarı idi. Hərbi və mülkü aeroport, Dağlıq Qarabağın hava limanı burada yerləşirdi. Xankəndiyə təyyarə ilə gələnlər Xocalı aeroportunda enməli idi. Xocalı Azərbaycan xalqının qədim yaşayış mərkəzlərindən biri, sivilizasiyaya yüksək maddi-mədəniyyət bəxş etmiş Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin (e.ə. XIV-VIII əsrlər) mərkəzi idi. Xocalı çox böyük strateji əhəmiyyətə malik yaşayış məntəqəsi idi və 1991-ci ildə şəhər statusu almışdı. Son vaxtlardan şəhərdə böyük tikinti-quraşdırma və abadlaşdırma işləri aparılırdı. 7 min əhalisi (digər faktlara görə 9 min əhalisi), 3 min hektardan çox əkin sahəsi, çoxlu məktəbləri və mədəniyyət evləri vardı.

Xocalıya hücum edərkən erməni silahlı qüvvələri bütün istiqamətlərdə şiddətli döyüş əməliyyatları aparırdılar. Bu hücumda erməni hərbciləri, 366-cı hərbi alayın qüvvələri, 1000-dən artıq silahlı quldur dəstələri, xaricdən gətirilən və pulla ələ alınan muzzdlu qatillər, terrorçu təşkilatların dəstələri, Dağlıq Qarabağın erməni bölmələri və bütün Ermənistan silahlı qüvvələri iştirak edirdi.

Ermənilərin Xocalı istiqamətində hücumları intensiv xarakter almasına baxmayaraq o zamankı Azərbaycan rəhbərliyi heç bir müdafiə və ya hazırlıq tədbirləri görmürdü. Ancaq Xocalı əhalisi özləri üçün müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Belə ki, yerli əhalidən ibarət könüllü və özünümüdafiə dəstələri yaradılırdı. Tofiq Hüseynovun komandanlığı ilə 100 nəfərdən ibarət qeyrətli gənclər müxtəlif yerlərdə müdafiə istehkamlarında qərar tutmuşdular. Bundan başqa 60 nəfərdən ibarət polis bölməsi yaradıldı. Xalqımızın qeyrətli oğlu, polis mayoru Əlif Hacıyevin rəhbərliyi ilə yaradılan 29 nəfərdən ibarət kiçik bir dəstə erməni hərbcilərinə lazımi və tutarlı zərbələr endirirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Əlif Hacıyev Xocalı hava limanının komendantı təyin ediləndən sonra (1990-noyabr) ermənilərə hava yolu ilə silah daşınması qeyri-mümkün oldu. Əlif Hacıyev erməni quldurlarının hücumlarında əsas hədəf idi. Ancaq Əlif Hacıyev sözün əsl mənasında xalqımızın vicdanlı və qəhrəman övladı idi, son nəfəsinə qədər yağı düşmənlə igid və cəsur bir insan kimi döyüşdü və qəhrəmancasına həlak oldu. Allah rəhmət eləsin.

Erməni hərbciləri və erməni işbazları Xocalıya qarşı hücumu hazırlaşarkən özlərindən əlavə beynəlxalq aləmdə tanınan quldur terrorçu dəstələrdən də geniş istifadə etmişdilər. Ermənilər Fransada, Vyanada, Suriyada, Livanda, Rusiyada və başqa yerlərdə fəaliyyət göstərən terrorçu daşnakları və muzzdlu qatilləri döyüşlərə cəlb etmişdilər ki, onlar da qanlı əməlləri ilə xocalılılara qarşı qanlı cinayətlər törətmişlər.

Xocalıya hücum ərəfəsində ermənilər ordu, texnika, müasir silah və canlı qüvvə cəhətdən xeyli üstünlüyə malik idilər. Eyni zamanda erməni hərbciləri çox yaxşı bilirdilər ki, ayrı-ayrı könüllü özünümüdafiə Azərbaycan hərbi birləşmələri düşməne müqavimət göstərmək zorunda deyil. Hərbi-texniki üstünlüklərinə arxayın olan ermənilər 1992-ci il fevralın 12-də, 13-də və 19-da Xocalıya hücumlar etdilər. Kim bilir, bəlkə də bu hücumlar kəşfiyyət xarakterli idi. Çünki bəşər tarixində çox vaxt böyük və güclü hücumlar ərəfəsində ilk kəşfiyyət xarakterli hücumlar olmuşdu. Qarşı tərəfin hərbi cəhətdən zəif olduğunu bilən düşmən 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə çox böyük hərbi qüvvə ilə, müasir silahlarla, güclü döyüş texnikası ilə bütün istiqamətlərdə Xocalı şəhərinə hücum etdi. Bu hücumda erməni hərbcilərilə yanaşı, 366-cı rus hərbi alayının qüvvələri, mindən artıq silahlı quldurlar, Ermənistan silahlı qüvvələri, Dağlıq Qarabağın erməni bölmələri, xaricdən gətirilən və pulla ələ alınan muzzdlu qatillər və terrorçu dəstələr iştirak edirdi. Göründüyü kimi, təpədən dırnağa qədər silahlanmış erməni hərbciləri hər cəhətdən çox böyük üstünlüyə malik idilər.

Yeri gəlmişkən bir mühüm məsələni qeyd etmək lazımdır: tarixçi alimlərin son tədqiqatlarından aydın olmuşdur ki, ermənilərlə əlbir olan, düşmən hərbcilərinə hər vasitə ilə kömək edən, Xocalı faciəsinin ən fəal və əsas icraçısı olan, 366 motoatıcı alayın komandiri polkovnik Zaviqarova 1992-ci il fevralın 24-də general-mayor rütbəsi verilmişdi. Zaviqarov əslində rus zabitinin şərəf və ləyaqətini tapdalamış, erməniləri silahla təmin və təchiz etmiş, digər tərəfdən isə alayın əsgərləri qarşısında antiazərbaycan ruhlu çıxışlar edərək erməni hərbcilərini milli, dini hücumlara təhrik etmişdir. Bu baxımdan Zaviqarovun günahları daha böyükdür. 366-cı alayın əks-kəşfiyyət şöbəsinin rəisi Rusiya Federasiyası Baş Kəşfiyyət İdarəsinin polkovniki Vladimir Savelyev

Kremlə və Baş Kəşfiyyat İradəsinə yazdığı məktubda soyqırırda iştirak edən 19 nəfər yüksək rütbəli zabitin və 41 nəfər milliyətcə erməni olan kiçik rütbəli şəxslərin adlarını göstərmişdir. Ermənilər hətta Zaviqarova 36 min ABŞ dolları “hədiyyə” vermişdilər. Bunu bilən ordu komandanlığı Zaviqarovu “zabit” şərəfinə xəyanət” üstündə ordudan qovulmasını tələb etmişdir.

Tarixi cinayətləri açmağa vicdanı məcbur edən V.Savelyev sonradan mərkəzə verdiyi gizli sənəddə yazırdı: “...Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm... Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların, uşaqların, hamilə qadınların kəsilməmiş bədənlərini unuda bilmirəm... Biz rusların zabit şərəfi görün necə ləkələndi...”. Bəli, bu, soyqırırda iştirak edən komandirlərdən birininin acı etirafı idi.

Xocalı soyqırırını ərəfəsində erməni hərbiçiləri dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan erməni lobbisindən xeyli miqdarda vəsait və hərbi sursat almışdılar. Hətta Roma Papası II İohan 1992-ci il fevralın 4-də Dağlıq Qarabağ özünümüdafiə dəstələrinə və rus qoşun birləşmələrinin generallarına məxfi məktub göndərmişdi. Roma Papası erməni quldurlarına dua edərək bu vuruşmada “Allahdan aldığı gücü” göndərdi. Ruslara isə bu vuruşmanın “dini bir vuruşma” olduğunu xatırladır. Məktubda bildirilirdi ki, imkan olarsa, Dağlıq Qarabağa gələcək və Xocalıda həlak olan erməni qardaşlarının qarşısında baş əyəcək. Göründüyü kimi, dünyanın bir çox təbliğat və təşviqat maşını erməni lobbisinin xeyrinə işləyirdi.

Xocalı soyqırırını ilk dəfə lentə alan cəsur və igid jurnalist Çingiz Mustafayev olmuşdur. Acı göz yaşları ilə faciəli olayı kameraya çəkərkən kamerası da ermənilər tərəfindən “yaralanmışdı”. Çingiz Mustafayev bu qanlı olayı belə xatırlayırdı: “İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə hadisə yerinə gəldik. Havadan gördük ki, bütün bir sahə insan meyitləri ilə doludur. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq, biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Bizimlə olan milis əməkdaşları meyitləri vertolyota götürməli idilər ki, onlar qohumlarına verilsin. Gördüyümüz vəziyyətdən şoka düşdük. İki nəfər isə huşunu itirmişdi. Martın 2-də xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə gəlmişdik. O zaman meyitlər dəhşətli hala salınmışdı. Bir neçə sutka ərzində onların üzərində təhqiredici hərəkətlər edilmişdi”.

İnsanı dəhşətə gətirən bu açıqlama, soyqırırını ilk dəfə lentə alan Çingiz Mustafayevin fikirləridir. Erməni dəhşətlərindən, vandalizmdən yaxa qurtarmaq üçün üzü Ağdama tərəf qaçan, əliyalın əhali vəhşicəsinə güllələrə tuş gəlmişdi. Ahıllara, körpələrə belə aman verilməyib. İnsanları bir-birlərinə bağlayaraq, üzərilərinə neft tökərək yandırıb, uşaqları diri-diri süngüyə keçirib faşistlərin törətdiklərindən betər faciəni bəşəriyyətə “bəxş etdilər”. Qətlə yetirilənlərin cəsədləri üzərində vəhşicəsinə davranaraq dilə gətiriləsi mümkün olmayan əməliyyatlar aparmışlar.

XX yüzilliyin əvvəllərində olduğu kimi, əsrin sonunda da Azərbaycan xalqının başına gətirilən belə qanlı faciələr bir daha onu göstərir ki, erməni cəlladları özlərinin avantürist planlarını və aksiyasını həyata keçirməyə əlverişli bir məqam axtarır və dərhal onu fırıldağ yolu ilə reallaşdırırlar.

Xocalı soyqırırına ümummilli lider Heydər Əliyevin fəal təşəbbüsü və diqqəti sayəsində hüquqi-siyasi qiymət verildi və 1994-cü il fevralın 24-də Azərbaycanın Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral “Xocalı soyqırırını (genosidi) və “Milli Matəm günü” elan olunmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən hər il fevralın 26-da saat 17:00-da Xocalı qurbanlarının əbədi xatirəsi ölkəmizin ərazisində dərin üzüntü və sükut dəqiqəsi ilə qeyd edilir. Azərbaycan xalqı hər ilin bu gününü dərin hüzn və kədər içində keçirir, günahsız şəhidlərimizin ruhu və xatirəsi hörmət və ehtiramla yad edilir. Qərar və bəyanat dünya parlamentlərinə, beynəlxalq təşkilatlara göndərilmişdir. Ulu öndərin apardığı uğurlu diplomatiya Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən çox böyük müvəffəqiyyətlə davam və inkişaf etdirilir və Azərbaycanın xeyrinə bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli sənədlərin qəbul edilməsinə nail olundu. Məhz bu uğurlu siyasətin məntiqi davamı kimi 2005-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının qış sessiyasında Dağlıq Qarabağ üzrə xüsusi məruzəçisi Devid Atkinsonun hazırladığı məruzə əsasında qətnamə qəbul edildi. Həmin qətnamədə Azərbaycan ərazisinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi Dağlıq Qarabağ bölgəsinin separatçı qüvvələrin nəzarəti altında olması və bu ərazidə etnik təmizləmələrin aparılması faktları öz əksini tapmışdır. Sənəddə deyilir ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Dağlıq Qarabağ erməniləri Azərbaycan ərazisində “dövlət” yaratmaq ideyasına düşmüş, 7 Azərbaycan rayonunu işğal etmişdir. Bu sənəddə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü birmənalı şəkildə müdafiə edildi.

Xocalı faciəsi iyirminci əsrin ən dəhşətli soyqırırını kimi dünyanın bir sıra ölkələri tərəfindən qeyd edilir. Xocalı soyqırırını Moskvada, Almaniyada, ABŞ-da, Türkiyədə, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Küveyt və dünyanın bir çox digər ölkələrində qeyd olunmuşdur və indi də olunmaqdadır. 2005-ci ilin fevralında və 2006-cı il fevralın 23-də və 2007-ci ilin fevralında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırırını ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur. Qardaş Türkiyə parlamentinin üzvləri erməni silahlı dəstələrinin Xocalıda mülki əhaliyə qarşı törətdikləri cinayətləri görünməmiş vəhşilik kimi qiymətləndirmiş, erməni cəlladlarının qanlı əməllərini pisləmişlər. Bunun Azərbaycan xalqına qarşı soyqırır olduğu vurğulanmışdır. 2006-cı il fevralın 24-də Ankarada Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin bu ölkədə akkreditə olunmuş

diplomatik korpusun nümayəndələrinin iştirakı ilə Heydər Əliyev Fondunun təşkil etdiyi “Xocalı soyqırımı” sənədli filmi göstərilib. Tədbirdə Fondun prezidenti, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın soyqırım ilə bağlı dünya ictimaiyyətinə müraciəti səsləndirilib.

Beləliklə, erməni quldur dəstələrinin Xocalıda törətdikləri qanlı cinayət bütün beynəlxalq hüquq sənədlərinə görə, miqyasına və mahiyyətinə görə soyqırımdır və Azərbaycan xalqına qarşı cinayət kimi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, son illərdə artıq bütün dünya etiraf edib ki, bizim torpaqlarımız işğalçı Ermənistan tərəfindən zəbt edilib, azərbaycanlılar etnik təmizləməyə məruz qalmışlar. Cənab İlham Əliyev demişdir: “... İnanmaq istəyirəm ki, Ermənistan rəhbərliyi, nəhayət, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə riayət edəcək və işğal olunmuş torpaqlardan qoşunlarını öz xoşu ilə çıxaracaq... əks təqdirdə Azərbaycan tam sərbəstdir ki, bütün imkanlardan istifadə etsin və öz doğma torpaqlarını azad etsin”.

2011-ci il yanvarın 14-də Nazirlər Kabinetinin geniş iclasında Prezident İlham Əliyev proqram əhəmiyyətli çıxışında demişdir: “...Biz dəfələrlə bəyan etmişik ki, Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır, beynəlxalq birlik tərəfindən Azərbaycan torpağı kimi tanınır, BMT tərəfindən tanınır, bütün beynəlxalq təşkilatlar bizim ərazi bütövlüyümüzə hörmətlə yanaşır”. Möhtərəm Prezidentimizin dediyi kimi, son vaxtlarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması istiqamətində daha yeni addımlar atılmışdır. Əvvəla, Avropa Parlamenti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair ədalətli qətnamə qəbul etmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı şəkildə təsdiq etmişdir. İkincisi, NATO-nun zirvə görüşündə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən qətnamə qəbul edilmişdir. Üçüncüsü, 2011-ci ilin yanvarın 13-də Avropa Komissiyasının sədri Avropa İttifaqının mövqeyini bildirmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir.

Bütün bu mühüm sənədlər bir daha onu göstərir ki, Azərbaycanın mövqeyi ədalətlidir, doğrudur və obyektivdir. Buna görə də dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqqını müdafiə edirlər. Ancaq təəssüflər olsun ki, Ermənistan tərəfi bu tarixi reallıqlarla nəinki hesablaşmır, hətta hər gün atəşkəs rejimini pozur, beynəlxalq qanunlara əməl etmir və beynəlxalq təşkilatların qərar-qətnamələrini tanımaq belə istəmir. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycan öz tarixi torpağında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməyəcəkdir...” Ermənistan öz işğalçı qüvvələrini zəbt edilmiş torpaqdan çıxarmalıdır.

Beləliklə, cənab Prezidentimizin qətiyyətlə bildirdiyi kimi, biz ümid edirik ki, nəhayət, Ermənistan tərəfi reallıqla hesablaşmalı olacaq və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi özünün ədalətli həllini tapacaq, tarixi həqiqət bərpa olunacaq.

Prezident İlham Əliyev beynəlxalq görüşlərdə dəfələrlə demişdir ki, Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti bu işgalla, etnik təmizləmə siyasəti ilə, torpaqlarımızın müvəqqəti itirilməsi ilə heç vaxt barışmayacaq və beynəlxalq hüququn təsdiq etdiyi kimi, öz torpaqlarımızı azad etmək üçün bizim tam haqqımız vardır.

Bu gün bütün dünya birliyi, dünyanın iri və beynəlxalq təşkilatları, o cümlədən BMT və onun Təhlükəsizlik Şurası aydın şəkildə bilir və təsdiq edirlər ki, təcavüzə məruz qalan Azərbaycandır. Buna görə də düşünmək olar ki, Ermənistan tərəfi tezliklə konstruktiv addımlar atacaq və işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını boşaldacaq, beləliklə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaq. İnşallah, gələcək o gün.

“Respublika”.-2014.-26 fevral.-N 42.-S.8.

Xocalı - əsrin soyqırımıdır

prof. Elmira Süleymanova,

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman).

XX əsrdə tarixin ən dəhşətli səhifələrindən biri də genosid siyasətinin davamı olaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzüdür. Bu işğal siyasəti nəticəsində torpaqlarımızın beşdə bir hissəsi zəbt olunmuş, 1 milyonadək insan öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşərək qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmiş, on minlərlə soydaşımız ermənilər tərəfindən törədilən soyqırımını aktlarının, kütləvi qırğınların və etnik təmizləmənin qurbanı olmuş, yaşayış məntəqəsi, təhsil, səhiyyə və digər ictimai obyektlər, habelə tarixi-mədəni abidələr məhv edilmişdir. Eyni zamanda minlərlə soydaşımız itkin düşmüş, əsir və girov götürülmüş, atəşkəs rejiminə baxmayaraq bu proses bu gün də davam edir, uşaqlar, qadınlar, qocalar və bütövlükdə əhali uzun müddətdir ki, bu silahlı münaqişədən əziyyət çəkir. Məhz Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinistlərinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi kimi törədilən Xocalı soyqırımını xalqımıza qarşı, ümumən insanlıq əleyhinə yönəldilmiş son dərəcə dəhşətli və ağır hərbi cinayət kimi dünya tarixində yer aldı.

Xocalı soyqırımını - 22 il öncə Azərbaycan şəhəri olan Xocalı əhalisinin erməni silahlı birləşmələri tərəfindən kütləvi qətli, Qarabağ münaqişəsinin ən qanlı səhifəsi 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı birləşmələri keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının ağır texnikasının və şəxsi heyətinin dəstəyi altında Xocalı şəhərini işğal etməsi, uşaqlar, qadınlar, qocalar daxil olmaqla yüzlərlə dinc sakin həlak olması ilə yazıldı. Bu insanlığın faciəsi idi. Soydaşlarımıza qarşı törədilən dəhşətli qətləmə insanlıq çərçivəsinə sığmayan qəddarlıqla törədilmişdi.

Dinc əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri olmaqla, XX əsrin Xatın, Sonqmi, Lidiçə, Babi Yar kimi dəhşətli faciələrin sırasına düşdü.

Xocalı soyqırımını Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədi ilə Ermənistan Respublikasının apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətli idi. Bundan əvvəl, azərbaycanlılar yaşayan İmarət Qərvənd, Tuğ, Səlakətın, Axullu, Xocavənd, Cəmili, Nəbilər, Meşəli, Həsənabad, Kərkicahan, Qaybalı, Malıbəyli, Yuxarı və Aşağı Quşçular, Qaradağlı kəndlərinin işğalı zamanı həmin yaşayış məntəqələri əhalisi xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadıkları ikinci böyük yaşayış məntəqəsi olan Xocalı Ermənistan hərbi birləşmələrinin növbəti hədəfi idi. 7 min nəfərlik şəhərdə Ermənistandakı ata-baba torpaqlarından zorla qovulub didərgin salınmış azərbaycanlıların bir hissəsi və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş məhsəti türklərinin 54 ailəsi də məskunlaşmışdı.

1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadaya alınmışdı, xarici aləmlə yeganə əlaqə radiotelefon və mülki vertolyotlar vasitəsi ilə keçirilirdi ki, 1992-ci il yanvarın 28-də "Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Şirkətinə məxsus Mİ-8 markalı mülki vertolyot Dağlıq Qarabağ səmasında erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vurulması, 47 azərbaycanlının həlak olması ilə bu əlaqə də kəsildi.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən tam mühasirədə idi, dinc sakinlərin dəstələr halında və ya təklikdə mühasirədən çıxmaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlərin isə qarşısını aldı.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıya hücumun başlaması ilə erməni hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş sovet ordusunun Dağlıq Qarabağda yerləşən 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə şəhər bir neçə saatın içində yerlə yeksan edildi. Xocalı sakini olan 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın işgəncə ilə öldürüldü. 8 ailə bütünlüklə məhv edildi. 487 nəfər şikəst edildi. 1275 sakin - qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasıqmaz təhqirlərə, zülmə və həqarətə məruz qaldılar. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Bu soyqırım aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edilmiş, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, əsir götürülənlərə amansız işgəncə verilmişdir. Bu zaman soydaşlarımızın əsas insan hüquqları, ən başlıcası isə yaşamaq hüququ kütləvi şəkildə pozulmuşdur.

Mənfur erməni millətçilərinin kütləvi informasiya vasitələrində, mitinqlərdə azərbaycanlıların kütləvi məhvini təşkil etməyə çağırışları isə Ermənilər tərəfindən Xocalı şəhərinin yer üzündən silinməsi və əhalisinin kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi planının qabaqcadan hazırlanmasını bir daha sübut edir.

Beləliklə, son iki yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslinin milli müstəsnalığı, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilməsi nəticə etibarlı ilə XX əsrin sonlarında sivil dünyanın gözü qarşısında Xocalı soyqırımı kimi qanlı faciənin baş verməsinə gətirib çıxardı.

Qeyd olunmalıdır ki, münaqişə başlandıqdan bu günədək itkin düşmüş minlərlə Azərbaycan vətəndaşının əsir və girov kimi Ermənistanda və işğal edilmiş ərazilərdə saxlanması barədə əsaslı məlumatlar mövcuddur. Ermənistanın təcavüzünə məruz qalmış Azərbaycan çox böyük itkilərlə, o cümlədən əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş şəxslərin taleyi ilə bağlı problemlərlə üzləşmişdir.

Xocalı soyqırımı zamanı yol verilmiş zorakılıq əməllərinin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz genosid cinayətidir.

Genosid cinayətinin əsas tərkib elementini zəruri niyyətin təşkil etməsi və onun dinc dövrdə törədilə bilməsi də bu əməli digər oxşar beynəlxalq cinayətlərdən, xüsusilə də insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətlərindən fərqləndirir. Məhz buna görə də, genosid, Yuqoslaviya və Ruanda tribunalları nizamnamələrində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda və bir sıra digər sənədlərdə ayrıca beynəlxalq cinayət kimi fərqləndirilmişdir.

BMT-nin bir sıra sənədlərində də, genosid ümumi beynəlxalq hüquq normalarını pozan bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə qarşı cinayət kimi dəyərləndirilir. BMT Baş Məclisinin 11 dekabr 1946-cı il tarixli 96 (1) sayılı qətnaməsində genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan, BMT-nin ruhuna və məqsədlərinə zidd cinayət olduğu elan edilir.

Genosid cinayətinin hüquqi əsası BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (II) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya ilə müəyyən olunmuşdur. Konvensiyanın preambulasında qeyd olunduğu kimi, genosidin bütün tarix boyu bəşəriyyətə böyük itkilər gətirdiyini etiraf edərək, bəşəriyyəti bu mənfur bələdan xilas etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın zərurliyini nəzərə alaraq bu Konvensiya qəbul olunmuşdur. Konvensiyaya görə genosid hər-hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə edilən aşağıdakı hərəkətlərdir: bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi; belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi; hər-hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud bir qisminin fiziki məhvini nəzərdə tutan tədbirlərin görülməsi; uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Analoji müddəə Yuqoslaviya beynəlxalq cinayət tribunalının nizamnaməsində (4-cü maddə), Ruanda beynəlxalq cinayət tribunalının nizamnaməsində (3-cü maddə), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda (6-cı maddə) və bəzi dövlətlərin cinayət qanunvericiliyində əks olunmuşdur. Belə bir müddəə Azərbaycanın daxili qanunvericiliyində də təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsinə əsasən, hər-hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvini yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə genosid sayılır.

Beynəlxalq qanunvericiliyin bu müddəaları ermənilər tərəfindən Xocalıda törədilmiş əməllərdə niyyət, əvvəlcədən düşünülmüş qaydada (yaxınlıqdakı kəndlərdə, qaçmaq istəyən əhalini məhv etmək məqsədilə əvvəlcədən pusquların qurulması da bunu sübut edir) məhz azərbaycanlı olduqlarına görə milli qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə bu qrup üzvlərinin öldürülməsini məhs soyqırımı cinayəti kimi təsvif edir.

Yüzlərlə azərbaycanlının ermənilər tərəfindən girov götürülməsi, uşaqların zorla bir qrupdan alınıb başqa bir qrupa verilməsi, xüsusi amansızlıqla öldürülməsi genosid cinayətinin əlamətlərindəndir. Bütün bunlar isə ermənilərin genosid cinayəti törətmələrini bir daha sübut edir.

Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya iştirakçı dövlətləri sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edir və onun qarşısını almaq və onun törədilməsinə görə cəzalandırmaq üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər.

Genosid cinayətinə görə məsuliyyət universal olduğundan bununla bağlı digər dövlətlər də müvafiq tədbirlər görə bilərlər. Belə ki, Konvensiyanın əsasında duran prinsiplər, BMT Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanınmışdır. Konvensiyada qeyd edilir ki, genosidi həyata keçirmiş şəxslər konstitusiyaya görə məsul şəxs olmasından asılı olmayaraq cəzalandırılmalıdırlar.

Genosid törətmiş şəxslərin cəzalandırılması labüddür. Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı-dövlətlər genosid cinayəti törətməkdə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Həmin şəxslər ya dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə, yaxud da beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 26 noyabr 1968-ci il tarixli, Müddətin hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında Konvensiya imkan verir ki, törədilmə vaxtından asılı olmayaraq genosid cinayəti törətmiş məsul şəxslər istənilən vaxt cinayət məsuliyyətinə cəlb olunsunlar.

Burada BMT Baş Məclisinin 3 dekabr 1973-cü il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Hərbi cinayətlərdə, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin əşkara çıxarılması, həbs edilməsi, təhvil verilməsi və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlığın prinsipləri”nə müvafiq olaraq, hərbi cinayətlərdə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin məhkəmə təqibinin və cəzalandırılmasının təmin edilməsinə yönəldilmiş beynəlxalq tədbirlərin görülməsinə xüsusi zərurət vardır. Hərbi cinayətlər və bəşəriyyətə qarşı cinayətlər nə vaxt və harada törədilməsindən asılı olmayaraq tədqiq edilməli, belə cinayətləri törətdikləri barəsində dəlillər olan şəxslər isə axtarılmalı, həbs edilməli, məsuliyyətə cəlb olunmalı və müqəssir sayıldıqda, cəzalandırılmalıdırlar.

Genosid cinayəti törətməkdə təqsirli bilinən şəxslərin ekstradisiyasına gəlinəcə isə, Konvensiyaya əsasən müqəssirlərin təhvil verilməsinə münasibətdə genosid siyasi cinayət sayılmır. Deməli, genosid cinayəti törətmiş şəxslərə sığınacaq hüququ şamil edilmir.

Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, genosid cinayətinə görə məsuliyyətin meydana çıxması üçün bütövlükdə müəyyən qrupun məhv edilməsindən ibarət son nəticə tələb olunmur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz genosid cinayətinin tərkibini təşkil edən əməllərdən birinin və ya bir neçəsinin müəyyən qrupu tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi genosid kimi qiymətləndirilir.

“Krua l’Eveneman”, “Valer aktuel” (Paris) jurnalları, “Sandi Tayms”, “Fayneşl Tayms”, “Tayms” (London), “Le Mond” (Paris), “İzvestiya” (Moskva) qəzetləri və başqa mətbu orqanların “Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu”, “Minlərlə vəhçicəsinə öldürülənlər və başsız meyitlər var”, “Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər”, “Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər”, “Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü” başlıqlı yazılar insanlıq əleyhinə qəddar və düşünlü soyırım aktını bir daha sübut edir.

Uzun sürən sülh danışıqları, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların BMT, Avropa Şurası, ATƏT-in Minsk qrupu və digər qurumların səyləri, problemin həllində vasitəçilik missiyası heç bir nəticə vermir.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü il 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələri, habelə Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan işğal olunmuş Dağlıq Qarabağla bağlı münaqişənin həll edilməsi, regionda sülh və təhlükəsizliyə təhlükə yaradan bütün hərbi əməliyyatların dayandırılması, atəşkəsin təmin olunması, həmçinin bütün işğalçı erməni qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarından şərtsiz çıxarılmasını nəzərdə tutan BMT Baş Assambleyasının 14 mart 2008-ci il tarixli qətnaməsi, Avropa Şurası, ATƏT tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq hüquqi sənədlər hələ də icra olunmur.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2005-ci il tarixli 1416 sayılı Qətnaməsi və 1690 sayılı tövsiyəsi də Dağlıq Qarabağ bölgəsinin separatçı qüvvələr tərəfindən idarə edilməsini və Azərbaycan torpaqlarının erməni qüvvələri tərəfindən işğalını bir daha təsdiqləmiş, BMT Təhlükəsizlik Şurasının yuxarıda adı çəkilən Qətnamələrinin icrasının vacibliyini vurğulamışdır.

Lakin Ermənistan Beynəlxalq Konvensiyaların müddəalarını, o cümlədən, üzv dövlət olaraq BMT Nizamnaməsinin sülh, təhlükəsizlik və insan hüquqlarını nəzərdə tutan əsas prinsiplərinə: güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək prinsipi, beynəlxalq mübahisələri dinc yolla həll etmək prinsipi, dövlətin daxili yurisdiksiyasında olan işlərə qarışmamaq prinsipi, dövlətlərin BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək prinsipi, xalqların hüquq bərabərliyi və özünümüəyyənətmə prinsipi, dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi, dövlətlərin BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirməsi prinsipi, sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi, dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi, əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipinə qarşı tərəf hələ də əməl etmir və dünya birliyi buna göz yumur.

BMT Baş Assambleyasının 39/11 sayılı 12 noyabr 1984-cü il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilən Bəyannamədə də sülh hüququna xüsusi status verilərək bu hüquq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən insanların müqəddəs hüququ kimi bəyan edilməsinə baxmayaraq, havadarlarına arxalanan Ermənistan davamlı olaraq beynəlxalq hüququn ümumtanınmış norma və prinsiplərini pozur, qeyri-konstruktiv mövqe nümayiş etdirir, bu gün də Azərbaycana qarşı etnik təmizləmə siyasəti yürüdülmür, atəşkəs rejimi mütəmadi olaraq pozulur, bunun da nəticəsində azərbaycanlı hərbi qulluqçular və sərhədyanı bölgədə yaşayan mülki vətəndaşlar həlak olur, işğal altında olan torpaqlarımızda mövcud zəngin təbii sərvətlər, mədəni irsimiz mənimənilir, meşə zolaqları yandırılır, nadir tarixi və dini abidələrimiz amansızcasına dağıdılır. Bununla da əsas insan hüquq və azadlıqları, xüsusən də yaşamaq hüququ, o cümlədən də fundamental kollektiv hüquqlardan olan sülh hüququ və inkişaf hüququ davamlı olaraq kütləvi və kobud şəkildə pozulur.

Ermənistan tərəfi bu işğalçılıq siyasətini pərdələmək məqsədilə “xalqların öz müqəddaratını təyin etmək hüququ”nu məntiqsiz şəkildə önləyir. Belə ki, xalqların öz müqəddaratını təyin etmək hüququ hər bir millətin

onun iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni baxımdan tam inkişafını təmin edə biləcək sabit bir şəraitdə yaşamaq hüququna malik olması başa düşülür və xalqın bir hissəsinə şamil oluna bilməz. Öz müqəddəratını təyin etmək hüququ BMT nizamnaməsinin 2.1 və 55-ci maddələrində öz əksini tapmaqla dövlətləri öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququna hörmətlə yanaşmağa dəvət edərək bu hüququn realizəsini diskriminasiyaya yol vermədən insan hüquq və azadlıqlarına hörməti mümkün edən sabit şəraitin mövcudluğu ilə xarakterizə edir. Helsinki Yekun Aktında (1975) öz müqəddəratını təyin etmə ayrılma kimi deyil, xalqların bərabərliyinə, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə hörmət məzmununda və demokratik dövlət formasında insan hüquqlarına nail olmaq kimi başa düşülür.

1990-cı il 21 noyabr tarixində Parisdə ATƏT çərçivəsində qəbul edilmiş yekun sənəddə millətlərin öz müqəddəratını həll etmək hüququ nəzərdən keçirilərək BMT nizamnaməsinə və orada təsbit edilmiş prinsiplərə, xüsusilə ərazi toxunulmazlığı prinsipinə uyğun şəkildə bir daha təsdiq edilib. Millətlərin öz müqəddəratını təyin etməsi hüququ bir çox beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit edildiyi halda, ayrılma hüququ beynəlxalq hüquqa əsasən, ümumiyyətlə, hüquq kimi müəyyən edilməyib.

Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisi olan etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş əməllər beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət - genosid kimi qiymətləndirilməlidir və beynəlxalq hüquqa əsasən genosid törədənlərin cəzalandırılması onun törədilməsi vaxtından asılı olmayaraq zəruridir. Müvafiq olaraq, azərbaycanlılara qarşı genosid törətmiş (istər cinayətin bilavasitə icraçıları, istərsə də təşkilatçıları) erməni və onların havadarları olan şəxslər, vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq (cinayətkarın dövlət başçısı və ya vəzifəli şəxs qismində çıxış etməsi ona immunitətdən istifadə etmək imkanı vermir) cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli, ya səlahiyyətli dövlətdaxili məhkəmədə, yaxud da beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının əsl mahiyyətini açıqlamış, hələ 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət vermişdir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev bu münəqişənin yalnız ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllini tapmasının, zəbt edilmiş Azərbaycan torpaqlarından işğalçı qüvvələrin çıxarılmasının zəruriliyini daim qətiyyətlə vurğulayır.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın dünya boyu gerçəkləşdirdiyi “Xocalıya ədalət!” kampaniyası bu gün Xocalı hadisələri barədə dünya ictimaiyyətini məlumatlandırmaq və beynəlxalq-hüquqi tanınmasına nail olmaq məqsədilə Avropa, Asiya, Afriqa, Şimali və Cənubi Amerika ölkələri tərəfindən Xocalı soyqırımının tanınmasına xidmət edir.

Kampaniya çərçivəsində beynəlxalq təşkilatlar və 50-dən artıq müxtəlif ölkələrin parlamentlərində Xocalı soyqırımı ilə bağlı sənədlərin qəbuluna nail olunması Kanada, Meksika, Kolumbiya, Peru, Pakistan İslam Respublikası, Bosniya və Herseqovina, Rumıniya, Çexiya və İordaniya parlamentlərinin Xocalı faciəsini soyqırımı və Azərbaycana qarşı cinayət aktı kimi tanıdılmasına imkan vermişdir.

ABŞ-nın Massaçusets, Texas, Nyu-Cersi, Corciya, Men, Nyu-Meksiko, Arkanzas, Missisipi, Oklahoma, Tennesi, Pensilvaniya, West Virginia, Konnektikut Florida kimi ştatları Xocalı soyqırımını rəsmən tanımış və böyük zəhmət tələb edən bu şərəfli iş nəticəsində ölkələrin sayı artmaqdadır.

Xocalı soyqırımının tanınması ilə yanaşı, artıq bu qətliaamları törədənlərin cəzalandırılması tələb olunur. Bu məqsədə əsas zərurətlərdən biri BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət etməklə Beynəlxalq tribunalın yaradılması, eləcə də mövcud beynəlxalq məhkəmələr çərçivəsində cəzalandırılmasının vacibliyidir.

Bu gün Xocalı Azərbaycan xalqı üçün qəddarlıq və cəzasızlıq rəmzinə çevrilmişdir. Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatmalıdırlar. Cinayət cəzasız qala bilməz. Təəssüf ki, XX əsrdə soyqırımı və etnik təmizləmə hadisələri baş vermiş tarixi səhifələr olmuşdur. Xocalı faciəsi onların sırasında ən dəhşətlilərinə aiddir. Hal-hazırda bu hadisələrdə hər hansı şəkildə iştirakı olmuş şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehdirlər, ancaq vaxt gələcək və onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin andiçmə mərasimində dediyi kimi, “Bütün dünya Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Azərbaycanın mövqeyi birmənalıdır, ədalət, tarixi həqiqət üzərində qurulubdur. Bizim əzəli torpağımız olan Dağlıq Qarabağ bu gün siyasi və hüquqi cəhətdən də Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Ərazi bütövlüyü məsələlərində heç bir güzəştədən söhbət gedə bilməz. Heç vaxt Azərbaycan öz ərazisində ikinci qondarma erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməyəcək, icazə verməyəcəkdir. Bizim birmənalı mövqeyimiz bir daha demək istəyirəm ki, tarixi ədalətə və beynəlxalq hüquq normalarına söykənir. Öz siyasi və regional təşəbbüslərimizlə, iqtisadi təşəbbüslərlə daha da böyük təzyiç göstərməliyik”.

Ölkə Prezidenti tərəfindən müəyyən edilmiş bu mühüm istiqamətlər hər birimizdən daha güclü dəstək və əzm tələb edir. Təhsilimizdə, yaşadığımız ərazidə, işlədiyimiz müəssisələrdə, əməli fəaliyyətimizdə buna nail olmalıyıq.

Ölkəmizə qarşı təcavüz siyasətinin tarixini, deportasiya, repressiya, soyqırımı və terroru işıqlandıran, xalqımızın başına gətirilmiş dəhşətləri əks etdirən Memorial Soyqırımı muzeyi, Xocalı Abidə Kompleksi, Quba

“Soyqırımı Memorial Kompleksi” yaşanan faciəli tarix, şəhidlərin ruhu, insanlıq və ədalət naminə uşaq və gəncləri, qadınları, yaşından asılı olmayaraq, hər birimizi mübarizliyə səsləyir.

Biz bir daha bəyan edirik ki, Xocalı faciəsi beynəlxalq hüquq normalarına əsasən soyqırımıdır. Ermənistan təcavüzlə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin müddəalarını yerinə yetirməli, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalı, azərbaycanlı əsir və girovlar azad edilməli, qaçqın və məcburi köçkünlərin pozulmuş hüquqları bərpa olunmalı, onlar öz doğma yurdlarına qaytarılmalıdır.

Beynəlxalq təşkilatlara, xarici ölkələrin diaspor və diplomatik nümayəndəliklərinə milyonlarla azərbaycanlının hisslərini ifadə edərək ünvanladığımız bəyanatla da Azərbaycanın Xocalı şəhərində törədilmiş soyqırımın 22-ci ildönümü ərəfəsində dinindən, dilindən, irqindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün dünya ictimaiyyətinə müraciət edir və əminik ki, ümumbəşəri dəyərlərə zidd olan zorakılıq, təcavüz, qətləkim kimi cinayət əməllərinə dünya birliyi ədalətli dəstəyini əsirgəməyəcək.

“Respublika”.-2014.-26 fevral.-N 42.-S.6.

XOCALI GENOSİDİ: hüquqi baxış

Bəhram Zahidov,
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu
direktorunun elmi işlər üzrə müavini,
hüquq elmləri doktoru, professor.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinə görə BMT-nin əsas məhkəmə orqanı kimi yaradılan Beynəlxalq Məhkəmə öz Nizamnaməsinin müddəalarına müvafiq olaraq təşkil olunur və fəaliyyət göstərir. O öz funksiyasını həyata keçirmək üçün prosedur qaydalar müəyyən etmək səlahiyyətlərinə malikdir (mad. 30). Məhkəmənin yurisdiksiyasına dövlətlərin ona təqdim etdiyi bütün işlər aiddir, o cümlədən BMT Nizamnaməsində və konvensiyalarda xüsusi olaraq göstərilmiş bütün məsələlər üzrə işlərə baxa bilərlər. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Nizamnaməsinin 34-cü maddəsinin tələbinə görə, “yalnız dövlətlər Məhkəmənin baxdığı işlərdə tərəf ola bilərlər prinsipi” birmənalı şəkildə təsdiq edir ki, bu məhkəmə ayrı-ayrı fiziki şəxslərin törətdikləri cinayət əməllərinə baxmaq statutuna malik deyildir. Lakin bütün bunlar o demək deyildir ki, soyqırım və digər ağır cinayətləri törədənlərin əməlləri cəzasız qalmalıdır.

Tarixə ekskurs edək. II Dünya müharibəsindən sonra bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş ən ağır cinayətlərə görə Nürnberq Beynəlxalq Tribunalı 8 avqust 1945-ci ildə SSRİ, ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa hökumətləri arasında Avropa ölkələrində əsas hərbi cinayətkarların tribunala verilməsi və cəzalandırılması haqqında bağlanmış dövlətlərarası saziş əsasında, Tokio tribunalı isə 19 yanvar 1946-cı ildə müttəfiq dövlətlərin baş komandanlarının birgə iclasında təsis edilmişdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması üzrə BMT-nin himayəsi altında səlahiyyətli nümayəndələrin diplomatik konfransı İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində 15 iyun -17 iyul 1998-ci il tarixlərində Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunu təsdiq etmişdir. Bu məhkəmə beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərə münasibətdə yurisdiksiyasını həyata keçirməyə səlahiyyətli olan daimi bir orqan kimi yaradılmışdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunun 5-ci, 6-cı maddələrinə əsasən bu məhkəmə genosid cinayətlərini icraata qəbul etmək və mahiyyəti üzrə ona baxmaq səlahiyyətinə malikdir. Bütün bunlarla yanaşı, Roma statutunun “Ratione temporis yurisdiksiyası”na (11-ci maddə) görə, məhkəmə yalnız statut qüvvəyə mindiyi tarixdən sonra, yəni, 17 iyul 1998-ci ildən sonra törədilmiş cinayətlərə münasibətdə müvafiq yurisdiksiyaya malikdir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunun 5-ci maddəsinin tələbinə əsasən, bu məhkəmənin yurisdiksiyası yalnız Roma statutunun iştirakçısı olan dövlətlərə şamil edilə bilər. Haaqa tribunalında isə məsələyə o vaxt baxıla bilər ki, həmin cinayətlər Roma statutunu ratifikasiya etmiş dövlətin ərazisində və Roma statutunu ratifikasiya etmiş dövlətin vətəndaşı tərəfindən törədilmiş olsun.

BMT Nizamnaməsinin VII fəslində göstəriləyi kimi, Təhlükəsizlik Şurası hər bir halda sülhə təhlükənin yaranması, sülhün pozulmasının və ya təcavüz aktının olmasını müəyyən edir, ...beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması məqsədi ilə Nizamnamənin 41-ci və 42-ci maddələrinə uyğun olaraq, müvafiq tədbirlər görülməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətlərindən istifadə edir.

Soyqırım cinayətlərinin beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhlükə yaradan vəziyyətdə törədildiyi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının BMT Nizamnaməsinin VII bölməsində göstərilən hallar mövcud olduqda, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə müraciət edilməsi soyqırım cinayətlərinə baxılması üçün hüquqi əsas ola bilər. Lakin bu hüquqi əsaslar və hüquqi şərtlər hazırda mövcud olmadığına görə Xocalı soyqırımını törədənlərin cinayət işinə Haaqa tribunalında baxılması mümkünsüzdür. Çünki Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma statutunu imzalamamışdır və ölkəmiz bu beynəlxalq təşkilatın subyekti deyildir. Ermənistan isə 1 oktyabr 1999-cu ildə Roma statutunu imzalasa da, onu indiyə qədər ratifikasiya etməmişdir. Buna görə də Xocalı soyqırımını törədənlərin əməlləri Haaqa tribunalının yurisdiksiyasının təsiri altına düşsə belə, Azərbaycan bu statutu imzalamadığından xalqımıza qarşı törədilən soyqırım cinayətinə baxılması barədə Azərbaycanın müraciəti icraata qəbul edilməyəcəkdir. Digər tərəfdən, Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin üzvü və Roma statutunu ratifikasiya etsə belə, yenə də bu barədə toplanmış materiallar icraata qəbul edilə bilməz, ona görə ki, Xocalı soyqırımını 25-26 fevral 1992-ci il tarixlərində baş verərkən, Azərbaycan bu məhkəmənin üzvü olmamışdır. Buna görə də məhkəmə həmin cinayət işini icraata qəbul etmək və mahiyyəti üzrə baxmaq səlahiyyətinə malik deyildir.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, məsələnin başqa bir hüquqi həlli yolu vardır. Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarının vəsatətləri əsasında Xocalı soyqırımını üzrə, yaxud ümumiyyətlə Ermənistanın və onun separatçı

qüvvələrinin, hərbcilərinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərə görə xüsusi səlahiyyətli Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin, yaxud Hərbi Tribunalının qurulması da tamamilə mümkündür. Bunun üçün Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı qarşısında məsələ qaldırması zəruridir. Xocalı soyqırımı üzrə xüsusi məhkəmədə məsələyə mahiyyəti üzrə baxılıb təqsirləndirilən şəxslərin layiqincə cəzalandırılmaları təmin edilə bilər. Bu barədə müvafiq təcrübə də vardır.

BMT Nizamnaməsinin VII fəslində göstəriləni kimi, sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz aktlarının baş verdiyi hallarda məsələnin Təhlükəsizlik Şurasında baxılması proseduru nəzərdə tutsa da, lakin Nizamnamədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının, fərdi şəxslərin cinayət əməlləri üzrə məhkəmə yaratmaq səlahiyyətləri nəzərdə tutulmamışdır. Buna baxmayaraq, keçmiş Yuqoslaviya ərazisində sülh və insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətlər üzrə ekspertlərin topladığı materialları nəzərdən keçirən BMT-nin sabiq Baş katibi Butros Qalinin təşəbbüsü ilə BMT Nizamnaməsində Təhlükəsizlik Şurasının səlahiyyətlərinə dair normalar yenidən nəzərdən keçirilmiş, ona müvafiq şərhlər və əsaslandırma verilməklə, keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Hərbi Tribunalın yaradılması haqqında Təhlükəsizlik Şurası 23 fevral 1993-cü il tarixdə 808 və 25 may 1993-cü il tarixdə 827 sayılı qətnamə qəbul etmişdir. Bununla da, Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətində yeni bir presidentin əsası qoyulmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, sonradan Təhlükəsizlik Şurasının 8 noyabr 1994-cü il tarixli qətnaməsi ilə Ruanda işi üzrə fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Hərbi Tribunal təsis edilmişdir. Ötən dövr ərzində Yuqoslaviya və Ruanda Beynəlxalq Hərbi Tribunalı öz əsasnamələrində sülh və insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş canilərin layiqincə cəzalandırılmasını təmin etmək sahəsində böyük işlər həyata keçirmişdir. Bütün bunlar BMT-nin, onun Təhlükəsizlik Şurasının nüfuzuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Belə bir təcrübədən bəhrələnərək BMT Xocalı soyqırımı, eləcə də Ermənistanın təcavüzkar hərbi qüvvələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi, sülh və insanlıq əleyhinə olan əməllərə görə xüsusi Beynəlxalq Hərbi Tribunalın yaradılması məsələni həll edə bilər. Hesab edirəm ki, münaqişə ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnamə qəbul etməsi və bu qətnamələrin heç birinin indiyə qədər icra edilməməsi, münaqişə zamanı törədilmiş ağır cinayətlərlə bağlı “ad hoc” xüsusi beynəlxalq tribunalın yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının qaldırdığı vəsatət BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təmin edilə bilər.

Hazırkı vəziyyətdə beynəlxalq hüquqda məsələnin daha optimal bir həlli yolu da vardır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələbinə uyğun olaraq Xocalı soyqırımı barədə cinayət işi universal yurisdiksiya prinsipinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli məhkəmələri tərəfindən icraata qəbul edilə və həmin cinayəti törədənlər öz layiqli cəzalarını ala bilərlər. Beynəlxalq hüquq, nəinki milli məhkəmələrə belə bir imkanı verir, hətta onların üzərinə belə bir öhdəlik qoyur. Müxtəlif ölkələrin milli məhkəmələrinin təcrübəsində belə çoxsaylı işlərə baxılmışdır. “Polyuxoviçin Avstriya İttifaqına qarşı” işi üzrə Avstriya məhkəməsinin, Adolf Ayxmanın işi üzrə Yerusəlim məhkəməsinin (1961-ci il), Rafik Sariçə qarşı Danimarka milli məhkəməsinin (1994), Duško Tadiçə qarşı Almaniya Ali Məhkəməsinin (1994), Darko Kneceviçə qarşı Niderland Ali Məhkəməsinin (1997) və onlarca digər faktlar üzrə milli məhkəmələrin hökmləri buna misal ola bilər. Dünya təcrübəsi tam təsdiq edir ki, Xocalı qətlamını törədənlərin cinayət işinə Azərbaycanın Xocalı ərazisi üzrə Ağır Cinayət Məhkəməsində - Gəncə Ağır Cinayət Məhkəməsində baxıla bilər. Çünki Xocalı soyqırımı Azərbaycan ərazisində, bəziləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan ermənilər tərəfindən Azərbaycan vətəndaşı olan azərbaycanlılara və məhsəti türklərinə qarşı törədilmişdir. Bu, milli və beynəlxalq hüququn tələblərinə tamamilə müvafiqdir. Çünki universal yurisdiksiya prinsipinə görə genosid və başqa beynəlxalq cinayət törətmiş şəxsləri mühakimə etmək Azərbaycanın, onun istintaq və məhkəmə orqanlarının borcudur. Belə cinayətləri törətmiş şəxslərin Ermənistanın, Rusiyanın və hər hansı başqa bir ölkənin ərazisində olmasından asılı olmayaraq, onların tutulub Azərbaycana ekstradisiya edilməsi beynəlxalq hüququn tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, Soyqırım Konvensiyasının 7-ci maddəsinin tələbinə görə təqsirləndirilən şəxslərin verilməsi məsələsində soyqırım, eləcə də Konvensiyanın 3-cü maddəsində sadalanan digər əməllər siyasi cinayətlər hesab edilmir. Bu da onu göstərir ki, təqsirləndirilən şəxslərin hər hansı bir siyasi motivlə əlaqələndirilməsi və Azərbaycana verilməkdən, ekstradisiya olunmaqdan imtina edilməsi mümkünsüzdür.

Bütün bu şərhlərimiz bir daha nəzərdən keçirilərkən aydın olur ki, hazırkı vəziyyətdə Xocalı Genosidini törədənlərin müəyyən bir hissəsi haqqında respublikamızın Baş Prokurorluğu kifayət qədər möhtəbər sübutlar toplamış, canilərin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi və haqlarında həbs-qəti imkan tədbiri seçilməsi haqqında məhkəmələr qərarlar çıxarmışlar. Həmin şəxslərin tutulması haqqında İnterpol xətti ilə beynəlxalq axtarış verilmişdir. Axtarışın nəticəsindən asılı olaraq ərazi aidiyyəti üzrə Xocalı soyqırımı törədənlərin cinayət işinə Gəncə Ağır Cinayət Məhkəməsində baxılması mükün olacaqdır. Hesab edirəm ki, o gün uzaqda deyil və müstəqil Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanları bu vəzifəni yerinə yetirməyə nail ola biləcəklər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi və Xocalı genosidinin hüquqi təhlili problemlərinin öyrənilməsi göstərir ki, beynəlxalq hüququn bir sıra ciddi problemlərinin həlli vaxtı çatmışdır. BMT-nin qəbul etdiyi bir sıra konvensiyalar müasir dövrün tələblərinə cavab vermir, köhnəlmişdir, ayrı-ayrı

normalar mükəmməl hesab edilə bilməz, eyni məsələlər üzrə müxtəlif vaxtlarda qəbul edilən konvensiyalar işlək deyildir, dövlətdaxili qanunlarla beynəlxalq hüquq normaları arasında aşkar uyğunsuzluqlar vardır, onların icra mexanizmləri yoxdur. Elə “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” BMT Konvensiyasında müəyyən qüsurlar vardır. Bu Konvensiya müasir tələblərə cavab vermir, vurulmuş maddi və mənəvi zərərlərin kompensasiya mexanizmləri yoxdur.

Dünyada ikili standartların mövcud olması heç kimdə şübhə doğurmur (Bax: Mehdiyev R. ikili standartların dünya nizami və müasir Azərbaycan. B., “Azərbaycan” qəzeti, 4 dekabr 2014)

Dünyanın güdrətli dövlətləri beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bu məsələlərin həllini təmin etməyə, XXI əsrin qlobal çağırışlarına müsbət cavab verməyə borcludur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Birliyinin, Avropa Şurasının, ATƏT-in və digər bu kimi beynəlxalq və regional təşkilatların ayrı-ayrı aktual məsələlər üzrə vahid, Yekun konvensiyalarının hazırlanması və qəbul edilməsi vaxtı çatmışdır. Beynəlxalq və regional münaqişələrin, mübahisələrin və problemlərin həlli istiqamətində qəbul edilmiş qətnamələrin icrasını təmin edən işlək mexanizmlərin yaradılması bu gün son dərəcə aktualdır. Bu zəmində Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin, Cinayət Məcəlləsinin və Mülki Məcəllənin mükəmməl və işlək formada, beynəlxalq standartlara cavab verən bir səviyyədə hazırlanması, normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi və icra mexanizmləri üzrə vahid orqanın yaradılması vacibdir.

“Respublika”.-2015.-15 fevral.-N 36.-S.6.

Xocalı soyqırımı xalqımızın növbəti faciəsini yaşadığı tarixdir

Nəzakət Ələddinqızı

Təcavüzkar erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı iki yüz ilə yaxın bir dövrdə yeridilən soyqırımı siyasətinin məqsədi azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından qovmaq, xarici havadarlarının köməyi ilə həmin yerlərdə Ermənistan dövləti yaratmaq olub. Bu mənfur ideyanı reallaşdırmaq istiqamətində ardıcıl olaraq hərbi, ideoloji və təşkilati xarakterli tədbirlər həyata keçirilib. Azərbaycanlılar tədricən doğma torpaqlarından qovulub, onların ərazilərində başqa ölkələrdən köçürülmüş ermənilər məskunlaşdırılıb.

Azərbaycanlılara qarşı yeridilən soyqırımı siyasətinin tarixi əsrləri əhatə edir. Hadisələri ardıcılıqla izləsək, Azərbaycanın başına gətirilən olaylar, tarixdə, demək olar ki, eyni ssenari üzrə cərəyan edib. Artıq dərk edirik ki, ermənilər tarixən tək-cə bizlərə qarşı deyil, bütün türk dünyasına qarşı torpaq iddiaları ilə çıxış edib və indi də etməkdədirlər.

Tarixi reallıqlar bizə deməyə əsas verir ki, 1917-ci ildə Rusiyada çar hökuməti devrildikdən sonra, Almaniya və Avstriya cəbhələrində xidmət edən minlərlə erməni əsgəri öz silahları ilə daşnakların niyyətlərini həyata keçirmək üçün Bakıda cəmləşiblər. Bəzən böyük dövlətlər müharibə ocaqlarının yaranmasında ermənilərdən istifadə ediblər. 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953-cü illərdə Cənubi Qafqazdakı tarixi ərazilərində etnik təmizlənmə və soyqırımı siyasətinə məruz qalan yüz minlərlə Azərbaycan türkləri, erməni daşnakları tərəfindən kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, ata-baba yurdlarından deportasiyalara məruz qalmışlar. Azərbaycanın taleyi ilə bağlı olan bu tarixi məsələlərin öyrənilməsi 70 ildən çox müddətdə qadağan edilmiş, tədqiqatçılar məxfi arxivlərə yaxın buraxılmamışdır. XX əsrin əvvəllərində türklərin başlarına gətirdikləri qanlı faciələrdən doymayan ermənilər, illər uzununu fürsət düşdükcə, xaricdəki türk diplomatlarına və iş adamlarına qarşı terror əməliyyatları aparmışlar.

Ötən əsrin son illərində isə başlanan hadisələr zamanı ermənilər Azərbaycana qarşı ərazi iddiası ilə çıxış edərək torpaqlarımızın 20 faizini işğal ediblər. Belə ki, 1988-ci ildən başlayaraq, ermənilər tərəfindən dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı kimi məkanlarımız işğal olundu. Ermənistanın Azərbaycana açıq-aşkar təcavüzü nəticəsində 1 milyona yaxın soydaşlarımız indi də məcburi köçkün vəziyyətində yaşamaqdadır. Bir faktdır ki, 1989-cu ilin dekabrında Ermənistanda baş verən zəlzələ nəticəsində, ora xarici ölkələrdən əsasən də, Qərbdən, Suriyadan, Livandan, Beyrutdan və başqa yerlərdən, ərzaq əvəzinə, təyyarələrlə silahlar daşınmışdır. Sonralar bu, bizlərə bəlli oldu. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ermənistanda zəlzələ zamanı ata-analarını itirmiş 5 yaşından 12-13 yaşlarına kimi uşaqların müxtəlif ölkələrdə yaşayan ermənilər tərəfindən qəyyumluğa götürüldüyü teleefir və mətbuat vasitəsilə yayımlanıb. Bu uşaqların bir qismini Macarıstan erməniləri qəyyumluğa götürdülər. Bəlkə də həmin bu erməni uşaqları Macarıstanda lazımi yerlərdə indi də erməni xislətinə xidmət edirlər.

Azərbaycan xalqı bir əsr boyu ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalıb

Soyqırımı, genosid bütün əhali qruplarının, etnosların, irqi, milli, etnik, yaxud dini əlamətlərinə görə tamamilə və qismən məhv edilməsi deməkdir. Azərbaycan xalqı ermənilər tərəfindən bütöv bir əsr boyu bu cür soyqırımına məruz qalmışdır. Ötən əsrin ən böyük faciələrindən biri kimi tariximizdə iz salan Xocalı soyqırımı XX yüzillikdə insanlığa qarşı törədilən ən amansız faciələrdən sayılır. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə - Xocalı soyqırımı xalqımızın növbəti faciəsini yaşadığı bir tarixdir. Soydaşlarımızın xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildiyi o qış gecəsinin dəhşətli anları hər bir azərbaycanlının qan yaddaşına elə çökmüşdür ki, bu hadisələri kiminsə unutməyənə inanmaq qeyri-mümkündür. Xocalı soyqırımı tək-cə bizlərin deyil, bütün türk dünyasının faciəsidir. Bu il bizlər, Xocalı soyqırımının 23-cü ildönümünü qeyd edirik.

Bu tarixi gündə törədilən vəhşiliklər insanlarda erməni terrorizminə, onların işğalçılıq siyasətinə, insanlığa sığmayan əqidə və məsləkinə qarşı dərin nifrət hissi oyadır. Faciə milli düşüncə tərzimizə, milli dəyərlərimizə, milli əxlaqımıza o dərəcə nüfuz etmişdir ki, faciənin törəmə tarixini keçmiş kimi qəbul edə bilmirik. Bu faciə ilə bağlı xalqın qan yaddaşında kök salmış hadisələr heç zaman bizi tərk etməyəcək, zaman-zaman ağrıdacaqdır.

Yeddi min əhalisi olan Xocalı erməni terrorçu qrupları keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasının tərkibində olan 366-cı alayın köməyi ilə müxtəlif növ silahlardan atəşə tutularaq yerlə yeksan edilmişdir. Qəddarcasına həyata keçirilmiş terror əməliyyatı nəticəsində 613 nəfər şəhid olmuş, onlardan 56-cı xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, 487 nəfər ağır yaralanmış 1430 nəfər əsir götürülərək amansız işgəncələrə məruz

qalmış, onların 135 nəfərinin taleyi hələ də məlum deyildir. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri uşaq, 70 nəfəri isə qocalar olmuşdur. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 27 ailənin hərəsindən yalnız bir nəfər sağ qalmışdır. Soyqırımı aktı zamanı öz torpaqlarını tərk etməyə məcbur olan xocalılar hazırda ölkəmizin 40 rayonunda məskunlaşmışlar.

Beləliklə, dünyanın gözü qarşısında ermənilər bəşəriyyət tarixində ən ağır cinayətlərdən birini - Xocalı soyqırımını törətdilər. Xocalıda terror əməliyyatının planı əvvəldən hazırlanmışdır. Xocalıda erməni terrorizminin amansızlığını təsdiq edən faktlardan biri də odur ki, terror əməliyyatı zamanı istifadəsi qadağan olun xüsusi təhlükəli kütləvi qırğın silahlarından geniş istifadə olunmasıdır. Belə ki, vaxtilə Novosibirsk şəhərində "Suxoy" hərbi-sənaye kompleksində baş konstruktor işləyən Mixail Poqosyan keçmiş SSRİ MN-in baş qarargahında ixtira etdiyi yeni mərmilərin radiusunu, hədəfdəymə məqamlarını sınaqdan çıxarmaq üçün ən gözəl coğrafi cəhətdən dəyərli yer-məkan Azərbaycanın qərb zonasını təklif etmiş və Xocalı seçilmişdir. Xocalı şəhərində həyata keçirilən genişmiqyaslı soyqırımı zamanı SSRİ-nin hərbi-sənaye komplekslərində möhtəşəm yer tutan "T-80" tanklarının mühərriki, tərkibində kimyəvi silahlara məxsus başlığı olan mərmilər, Kalaşnikov avtomatına məxsus yeni güllələr, vərəm və "Sibir xorası" əleyhinə vaksinlər, zirehli geyimlər sınaqdan çıxarılıb. Beynəlxalq ictimaiyyət bu hadisə ilə yaxından tanış olsa da, təəssüflər olsun ki, vəhşiliklərə bəzi hallarda göz yumulur.

Erməni vəhşiliyinin kulminasiya nöqtəsi olan Xocalı faciəsi 5 minlik tarixi olan Xocalının 1992-ci il 26 fevralda yer üzündən silinməsinə, məhv olmasına gətirib çıxartdı. Bu faciədə ağılasız vəhşiliklər törətməklə ermənilər özlərinin mədəniyyətsizliyini, təbiətlərinə humanizm, rəhm anlayışlarının yad olmasını yenidən sübut etdilər. Kişilərin başlarının dərisinin soyulması, uşaqların başının kəsilməsi, qadınların dirnaqlarının qoparılmasını heç faşist əsgəri özünə sığışdırma bilməzdi, çünki o, hər şeydən əvvəl, insan olduğunu unutmurdu. Millətə qarşı ən böyük təcavüzü ermənilər törətdilər. Həmin insanlar yalnız etnik mənsubiyyətlərinə - azərbaycanlı olduqlarına görə, amansızcasına öldürülüb, işgəncələrə məruz qalıb və şikəst ediliblər.

Beynəlxalq birliklər tərəfindən soyqırımı siyasətinin qarşısını almaq üçün bir sıra beynəlxalq normalar yaradılıb. Əfsuslar olsun ki, XOCALI sakinləri bu cinayətin qurbanına çevrildi.

Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində gerçəkləşən layihələrin coğrafi məkanı ilbəl genişlənir

Bu gün dünya ictimaiyyətinə Azərbaycan həqiqətləri geniş şəkildə çatdırılır. Dünya insanı Qarabağda, Xocalıda baş verən olayları layiqli, düzgün qiymətləndirir. Bu gün Xocalı soyqırımının tanınması Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılır. Aparılan bu uğurlu siyasətin nəticəsidir ki, dünya ölkələrinin bir qismi tərəfindən Xocalı soyqırımının rəsmən tanınması barədə qərar qəbul edilib. Faciəni qətliam kimi tanıyan ABŞ ştatları - Texas, Nyu-Cersi, Corciya, Men, Nyu-Meksiko, Arkanzas, Missisipi və Oklahoma ştatları qətnamə qəbul ediblər.

Bildiyimiz kimi, belə bir faciəyə siyasi-hüquqi qiymət vermək istəməyən dövlətlər də var. Təbliğət və təşviqatı daha da gücləndirməliyik, haqq səsimizi dünyaya lazımı səviyyədə çatdırmaq bilək. Bu gün təbii ki, Avropa dillərində çap olunan kitablar, çəkilən filmlər Xocalı həqiqətləri ilə dünya ictimaiyyətini baş-başa qoyur. Beynəlxalq qurumlar qarşısında fikirlərimizi qətiyyətlə söyləyə bilirik. Xocalı soyqırımı dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və bu istiqamətdə gerçəkləşən layihələrin artıq coğrafi məkanı ilbəl genişlənir. Bu, Azərbaycanın dünyada formalaşan imicinin məntiqidir.

Xocalı soyqırımı təkcə Azərbaycanın deyil, bütün dünyanın, bəşərin faciəsidir. Xocalı soyqırımı bütün bəşəriyyətə qarşı törədilən cinayətdir.

“Səs”.-2015.-21 fevral.-№ 34.-S.10.

Xocalı soyqırımı: tarix olduğu kimi

Rəşad CƏFƏRLİ

Tarixinin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə 1992-ci ilin qarlı qışında Xocalıda üzləşdi. Sovetlər imperiyasının süqutu ilə yaranan mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə dövlət müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycanın üzləşdiyi ərazi itkisi ilə yanaşı, əsrin ən dəhşətli faciələrindən birini yaşaması ölkənin yeni tarixinə qara hərflərlə yazıldı.

Xocalıya ilk böyük hücum

Belə bir vaxtda Dağlıq Qarabağda yaşanan qarşıdurmanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri yollarda “daş müharibəsi”nin getməsi idi. Bu, əsas etibarilə Xankəndi-Xocalı-Əsgəran arasında özünü göstərirdi. Həmin istiqamətdə keçən yoldan azərbaycanlılara məxsus avtomobilləri ermənilər daşa tutur, onları əzir, sahiblərinə müxtəlif xəsarətlər yetirirdilər. Bunun əvəzi isə daha çox Əsgəranda Xankəndiyə, habelə əks istiqamətdə hərəkət edən və beləliklə, Xocalıdan keçmək məcburiyyətində qalan ermənilərə məxsus avtomobillərdən çıxılırdı. Ona görə də ermənilər Xocalı maneəsinin mümkün qədər tez neytrallaşdırılmasına çalışır və kiçik bir həmlə ilə Xocalını məhv edəcəklərinə inanırdılar. Elə bu məqsədlə də 1988-ci il sentyabrın 18-də Xankəndidə keçirilən nümayiş meydanından 12 minə qədər erməni 10 kilometrlik məsafəni piyada qət edərək Xocalıya tərəf üz tutdu. Ermənilərdən irəlində isə “KrAZ” və “KaMAZ” markalı 4 yük avtomobili gəlirdi. O da məlum oldu ki, ermənilərin arasında xüsusi təlim keçmiş döyüşçülər də var. Bundan başqa, ermənilər benzin doldurulmuş butulkalarla, ucu itilənmiş dəmirlərlə silahlanmışdılar. Lakin bunlar Xocalı sakinlərini qorxutmadı. Əksinə, Xocalıya iki kilometr qalmış az bir qüvvə ilə həmləyə keçən xocalılılar erməniləri geri oturdular. Sonradan məlum oldu ki, həmin vaxt ermənilər arasında yaşanan qarmaqarıışıqlıq nəticəsində onlardan 27-si ölmüş, 100-dən çoxu yaralanmışdı. Hadisənin səhəri günü Zori Balayan “YAK-140” təyyarəsi ilə 12 nəfər həkimlə birlikdə Ermənistandan Xankəndiyə gəldi. Yalnız sentyabrın 21-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi Xocalıya nümayəndə heyəti göndərdi. Lakin nümayəndələr daha çox bu hadisəyə görə öz iradlarını bildirdilər. Bundan az sonra mərkəzdən gələn istintaq qrupu baş verənlərə görə bir neçə Xocalı sakininin həbsinə dair qərar çıxardı.

Bu dövrdə odlu silahlardan da istifadə olunurdu. Yerevandan Xocalı aeroportuna edilən gündəlik reyslərin sayı 30-a çatdırılmışdı. Həmin təyyarələrlə ermənilər Xankəndiyə hərbi sursat daşıyırdılar. Ancaq sonradan Xocalı polisinin fədakar əməyi sayəsində Ermənistandan gələn reyslərin sayı 4-ə endirildi. Hətta Moskvanın bu məsələyə qəti etirazını bildirməsinə baxmayaraq, Xocalı polisi inadından dönmədi və yük təyyarəsinin Xocalı aeroportuna enməsinə yol vermədi.

Beləliklə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi fonunda ermənilərin əsas hədəflərindən biri olaraq Xocalını seçməsi heç də təsadüfi deyildi. Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda əsas məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu olmayan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistlərinin və ideoloqlarının daha uzağa hesablanmış məqsədləri var idi. Onların əsas niyyəti Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Bununla da ermənilər sovet ordusunun 366-cı alayının köməyi ilə tarixdə ən qanlı səhifələrdən birinin yazılmasına nail ola bildilər. Beləliklə, ötən əsrdə Xocalı daha bir faciə yaşamış oldu. Həmin faciədən əvvəl də Xocalı öz tarixində bir neçə dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, soyqırımına uğramışdı. XX əsrin əvvəllərində - 1905, 1906, 1917 və 1918-ci illərdə də Xocalı dörd dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, yandırılmış, talan edilmiş, dağıdılmış, lakin ayağa qalxaraq düşməndən qisasını almış, yenidən yaşamışdı. Amma sən demə, tarix Xocalını daha bir qanlı faciə ilə sınağa çəkməyə hazırlayırmış.

Ermənilərin niyyətini yaxşı bilən Xocalı sakinləri müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Düşmən isə yaxşı anlayırdı ki, Xocalının ələ keçirilməsi Qarabağ münaqişəsinin sonrakı taleyində həlledici rol oynayan əsas məqamlar sırasındadır. Ermənilərin diqqətini Xocalıya cəlb edən önəmli səbəblərdən biri onun geostrateji mövqeyi idi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, dağ silsiləsində, Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da məhz Xocalıda idi. Ermənilərin əsas istəklərindən biri məhz buradakı hava limanı vasitəsilə Ermənistanla daha rahat əlaqə yaradılmasına nail olmaq idi. Dağlıq Qarabağda A.Volskinin hakimiyyəti dövründən Xocalı aeroportuna gündə 20-30 təyyarə enib-qalırdı. Onların əsas yükü silah və xarici ölkələrdən köməyə gələn könüllü və mızdlu

əsgərlər idi. Dünyanın hər yerindən Dağlıq Qarabağ ermənilərinə kömək etmək üçün erməni könüllüləri gəlirdi. 1990-cı ilin noyabrında Əlif Hacıyev Xocalı təyyarə limanında Xətt Daxili İşlər Bölməsinin rəisi və Xocalı aeroportunun komendantı təyin olundu. O, ermənilərin silah daşmasının qarşısını müəyyən qədər aldı. Lakin yollarda qətl və təxribat hadisələri davam edirdi.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldu və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladı. Moskvadan və xaricdəki erməni diasporundan verilən dəstək, ovaxtkı Azərbaycan rəhbərliyinin yarıtmaz siyasəti nəticəsində ciddi müqavimətlə üzləşməyən ermənilər 1991-ci ilin oktyabrında Tuğ və Salakətin kəndlərini işğal etdilər. Bunun ardınca Xocavənd işğalçıların nəzarəti altına keçdi.

O dövrdə Xocalı ermənilərin işğal siyasətinin daha sürətlə genişlənməsinə mane olurdu. Belə ki, ermənilər azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum edəndə Xocalıdan müqavimət göstərilir və düşməne öz niyyətini həyata keçirməsinə maneələr yaradılırdı. Lakin Xocalıya və Qarabağın düşmən hücumuna məruz qalan digər bölgələrinə ovaxtkı Azərbaycan iqtidarı tərəfindən lazımı yardımlar edilməməsi və hakimiyyət uğrunda gedən savaqlar ermənilərin öz niyyətlərini daha asan reallaşdırmalarına imkan verirdi. Məhz buna görə 1992-ci il yanvarın 10-da ermənilər Axullu kəndini zəbt edə bildilər. Elə həmin ilin fevralında Malibəyli və Quşçular kəndləri hücumu məruz qaldı. Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın bilavasitə iştirakı ilə bu kəndlər də ermənilər tərəfindən işğal olundu. Malibəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra Dağlıq Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlı yenə də 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabıt heyəti, eləcə də müxtəlif xarici ölkələrdən gətirilmiş mızdıq döyüşçülər hesabına ermənilərin əlinə keçdi.

Artıq 1992-ci il fevralın 18-də Xocalı istiqamətində olan yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmiş, yüksək mövqelər ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. Bundan sonra ermənilər üçün əsas hədəf Xocalı idi. Xocalıda isə vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Şəhər 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən Xocalıya gələn bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Belə vəziyyət şəhərə özünümüdafiə üçün silah, ərzaq və digər zəruri məhsulların çatdırılmasında ciddi problemlər yaradırdı. Ermənilərin hücumları isə ara vermirdi. 1991-ci il sentyabr ayının 24-də Ağdamdan Xocalıya fəhlə gətirən avtobus Əsgəranda daşqalaq edildi, sürücü və sənişinlər ağır yaralandılar. Bundan iki gün sonra isə Xocalı polis şöbəsinin iki əməkdaşı maşında atəşə tutulub qətlə yetirildi. Ətraf erməni kəndlərindən hər gecə Xocalı “Alazan” və “Kristall” raket qurğularından atəşə tutulurdu. Noyabr ayından isə Xocalının Ağdama və Şuşaya çıxış yolları tamamilə bağlandı.

Həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları daha da fəallaşdılar, 1991-ci ilin sentyabrında “Dağlıq Qarabağ respublikası” adlanan qondarma dövlət yaradıldığını bildirdilər. Noyabr ayının 26-da isə Azərbaycan Ali Soveti Dağlıq Qarabağın muxtar vilayət statusunun ləğv olduğunu bəyan etdi.

Proseslərin gedişi gərginliyi daha da artırırdı. Təcrid vəziyyətinə düşmüş Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvar ayının 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması və içərisindəki 40 nəfər azərbaycanlının həlak olmasıyla şəhərlə hava əlaqəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən Xocalıya elektrik enerjisinin verilməsi kəsildi. Xocalılılar ancaq öz hünərləri və şəhər müdafiəçilərinin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdular. Şəhərin müdafiəsi əsasən avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsindən, yerli milis qüvvələrindən və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq erməni silahlı dəstələri tərəfindən mühasirəyə alınmış Xocalı hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşə tutulur, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı. Şəhəri əhatə edən Daşbulaq, Mehdikənd, Ballica, Həsənaşad, Pirəməki, Noraguh və Mirzəcan kəndlərinə avtomat və pulemyotlarla silahlanmış yüzlərlə erməni yaraqlısı, “Alazan” raket qurğuları, PDM, ZTR və tanklar cəmlənmişdi. Qüvvələrin əsas hissəsi isə Xankəndidə və Əsgəranda hücum əmrinə hazır dayanmışdı. Həmin dövrdə şəhərdə hələ 3 min nəfər yerli əhali olsa da, Xocalıya vertolyot da göndərilirdi. Ermənilər istər canlı qüvvə, istərsə də hərbi texnika və silah sarıdan xocalılılardan müqayisəedilməz dərəcədə üstün idilər. Buna baxmayaraq, ölkə rəhbərliyi şəhərin xilasını istiqamətində heç bir tədbir görmürdü.

Halbuki düşmənin Xocalını yeni əsas hədəf kimi seçməsi və bura hücumu hazırlaşması barədə Azərbaycan rəhbərliyinə lazımı məlumatlar verilmişdi. Baş verənlərdən mərkəzi hakimiyyət tam xəbərdar idi. Təəssüf ki, heç bir tədbir görülmədi. Həmin vaxtlar iqtidara gəlməyə çalışan AXC də bir tərəfdən hakimiyyəti iflic vəziyyətinə salmışdı. İqtidardakı qüvvə isə hakimiyyətini qoruyub saxlamaq istəyirdi. Bakıda hakimiyyət davası getdiyindən tək-cə Xocalı yox, bütün Qarabağ taleyini ümidinə buraxılmışdı. Belə vəziyyət erməniləri daha da şirnikləndirir, Xocalını ələ keçirmək planlarının tez həyata keçirilməsi üçün onlara stimül verirdi.

Yaranan vəziyyətdən maksimum faydalanmağa çalışan ermənilər Xocalını daha tez ələ keçirməyə səy göstərirdilər. 1992-ci il fevralın 25-də saat 22.00 radələrində Ermənistandan Azərbaycan Respublikası ərazisinə keçirilmiş silahlı qüvvələr, habelə Dağlıq Qarabağın millətçi ermənilərindən təşkil olunmuş qanunsuz silahlı dəstələr keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 366-cı motoatıcı alayının komandir heyəti və hərbi texnikası ilə birgə Xocalı şəhərinə hücumla keçdilər. Hücumda 366-cı alayın komandiri Zarviqorov Yuri Yureviç və mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandanlığı altında alayın 2-ci batalyonu, Nabokix Yevgeni Aleksandroviçin komandanlığı altında 3-cü batalyonu, həmçinin 1-ci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyən Valeriy İsaakoviç, habelə alayda xidmət edən 50-dən çox erməni və digər millətlərdən olan zabit və gizirlər iştirak edirdilər. Hücum zamanı 90-dan çox tank, piyadaların döyüş maşını, top və digər müasir hərbi texnikadan istifadə olundu.

Hücumdan əvvəl şəhər şiddətli top atəsinə tutuldu. Güclü artilleriya atəşi şəhərdə olan müdafiə postlarını və müdafiə nöqtələrini sıradan çıxardı. Bundan sonra gecə saat 1.00-dan başlayaraq 4.00-a qədər piyadaların şəhərə daxil olması davam etdi. Şəhərdə axırcı müqavimət nöqtəsi səhər saat 7-də susduruldu. Bu zaman yenə də 366-cı alayın texnikasından istifadə olundu.

Beləliklə, ermənilər çoxsaylı tanklar, PDM və zirehli transportyorların müşayiəti ilə Xocalını ələ keçirdilər. Onlar şəhərə daxil olduqdan sonra dinc əhalini xüsusi amansızlıqla qətlə yetirməyə başladılar. Azğınlaşmış düşmən mülki əhaliyə, o cümlədən qadınlara, uşaqlara, qocalara, bir sözlə, qarşılarına çıxan hər bir kəsə müxtəlif çaplı odlu silahlardan atəş açır, hərbi texnikanın altına salıb əzir, mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olanları isə yollarda, keçidlərdə, meşələrdə təqib edərək vəhşicəsinə öldürürdülər. Əsir və girov götürdükləri azərbaycanlılara da aman vermir, işgəncə ilə qətlə yetirirdilər.

Qətlə yetirilən insanların başlarının dərisi soyulur, müxtəlif əzaları kəsilir, gözləri çıxarılırdı. Qadınlara qarınları yarılır, adamlar diri-diri torpağa basdırılır və ya yandırılır, meyitlər eybəcər hala salınırdı. Xocalıda mülki əhalinin düşünülmüş şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də budur ki, həmin gün qaçıb xilas olmaq istəyənlərin çoxu ərazinin çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişdir.

Faciənin törədilməsinə rəvac verənlər sırasında Ermənistanın sabiq prezidentləri Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan və işğalçı ölkənin indiki dövlət başçısı Serj Sarkisyan da vardı. Hələ 1992-ci ildə Levon Ter-Petrosyan erməni ordusuna müraciətində deyirdi: “Siz, ermənilər düşməni öldürərkən ürəyiyumşaqlıq göstərməməlisiniz. Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı deyilənləri qırıb qurtarana və orada öz sivilizasiyamızı bərqərar edənə qədər sizin düşməne yazığımız gəlməməlidir”. Dağlıq Qarabağ separatçılarna rəhbərlik edən Robert Koçaryan da eyni mövqenin sahibi idi. Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sarkisyan isə 1992-ci ildə Xocalı soyqırımını törədən qüvvələrin komandanlarından olub, həmin qüvvələri təşkilatlandıraraq yüzlərlə insanın ölüm əmrini verib və beləliklə, soyqırımında şəxsən iştirak edib. Bu mənada Sarkisyanın Tomas de Vaalın “Qara bağ” kitabında yer alan fikirləri də çox şey deyir: “Xocalıya qədər azərbaycanlılar ələ bilirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar ələ fikirləşirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldırmazlar. Biz o stereotipi sındırdıq”.

Faciə baş verən gün əsasən qadınlar, uşaqlar və qocalardan ibarət dəstə Qaraqaya tərəfə üz tutaraq Əsgəranın qarşısında, meşədə gizlənmişdi. Adamlar gecə şaxtalı havada səhərə qədər dayanıb gözlədikdən sonra dan yeri ağaran zaman meşədən çıxıb Ağdama tərəf hərəkət etmək istəyəndə pusquda dayanan ermənilərin güllələrinə tuş gəldilər. Tələş və vahimə içərisində qaçan adamların bir qismi böyük çətinliklə Dəhraz kəndinə gəlib çıxsada, orada yenə silahlı ermənilər tərəfindən kütləvi şəkildə qətlə yetirildilər, əsir götürüldülər. Kətik meşəsinə qaçanlardan da xeyli insan qətlə yetirildi. Silahsız insanlara qarşı kütləvi qətlər törədən, soyqırımı həyata keçirən ermənilər ən vəhşi üsullardan, işgəncə metodlarından istifadə edir, öldürülmüş insanların cəsədlərinin başına min bir oyun açırdılar.

Möcüzə nəticəsində sağ qalan Xocalı sakinləri baş verənləri belə xatırlayırlar:

Camal Heydərov: “Qaraqaya deyilən yerin yaxınlığındakı fermanın 2 kilometrliyində eybəcər hala salınmış xeyli azərbaycanlı meyiti var idi. Qətlə yetirilmiş uşaqların sinəsini yarıb ürəklərini parçalamış, əksər meyitləri isə tikə-tikə doğramışdılar”. Şahin Heydərov Naxçıvan kəndi yaxınlığında 80-ə yaxın meyit görmüşdür. Meyitlər qorxulu vəziyyətə salınmış, başları kəsilmişdi. Cəlil Hübətovun gözü qarşısında ermənilər həyat yoldaşı Firuzə, oğlu Muğan, qızı Simuzər və gəlini Sədabəni güllələmişdilər.

Kübra Paşayeva Kətik meşəsinə girəndə ermənilərin mühasirəsinə düşmüşdü. Gizləndiyi kolluqdan həyat yoldaşı Şura Paşayevin, oğlu Elşadın güllələnməsinin şahidi olmuşdu. Xocalı işğal edilən zaman Xəzəngül Əmirovanın ailəsini erməni silahlıları bütünlüklə girov götürmüşdülər. Ermənilər Xəzəngülün anası Rayanı, 7 yaşlı bacısı Yeganəni və xalası Göycəni güllələyib, atası Təvəkkül Əmirovu isə benzin tökərək yandırmışdılar. Zoya Əliyeva 150 nəfərə qədər adamla 3 gün meşədə qalıb. Meşədə Zoyanın yanında Dünya Əhmədova və onun bacısı Gülxar donub ölmüşdülər. Səidə Kərimovanın qızı Nəzakəti, yanında olan Tapdığı, Sədəti, İradəni işgəncə ilə qətlə yetirmişdilər. Səriyyə Talibova isə belə bir dəhşətli hadisənin şahidi olmuşdur: “Bizi erməni qəbiristanlığına gətirdilər... Burada erməni döyüşçüsünün qəbrini üstündə 4 Məhsəti türkünün və 3 azərbaycanlı

qurban kəsdilər... Sonra valideynlərinin gözü qarşısında uşaqlarına işgəncə verdilər və öldürdülər. Az sonra milli ordunun formasında 2 azərbaycanlı gətirdilər, iti dəmirlə onların gözlərini çıxartdılar". Faciə baş verən zaman 11 yaşlı olan Ramil Həsənov xatırlayır ki, dostlarını Elçin və Elgizin meşədə necə öldüklerini yadımdan çıxara bilmirəm, onların ayaqları donmuşdu, bizimlə qaça bilmirdilər, lal-dinməz qarın üstündə uzanmışdılar və yavaş-yavaş gözlərini yumurdular.

İnsanların başlarının dəriləri soyulmuş, burunları, qulaqları kəsilmişdi

Həmin dövrdə Xocalıdan Ağdama gətirilmiş 194 meyit (130 kişi, 51 qadın, 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizadan keçirilmişdir. Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfər güllə, 20 nəfər qəlpə, 10 nəfər küt alətlərlə öldürülüb, meyitlərin əksəriyyətinin baş dəriləri soyulub, burunları, qulaqları və digər orqanları kəsilib.

Törədilən vəhşilikləri sonradan ermənilər özləri də açıq etiraf edirdilər. Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı, ermənilərin ən çox sevdiyi ideoloqlarından olan yazıçı Zori Balayan "Ruhumuzun dirçəlişi" adlı kitabında Xocalıda törətdikləri soyqırımı haqqında yazır: "Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyər Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq".

Erməni yazıçı-jurnalisti David Xerdiyan da Xocalıda ermənilərin azərbaycanlıların başına gətirdikləri müsibətləri "Xaç uğrunda" kitabında belə xatırlayır: "Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölürlərdən körpü düzəltməli olduq. Mən ölürlərin üstündə getmək istəmədim. Bunu gören podpolkovnik Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayım. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinin sinəsinə basıb addımlamağa başladım. Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Martın 2-də "Qaflan" erməni qrupu türklərin cəsədlərini toplayıb ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının 1 kilometrliyində yandırdı. Axırını yük maşınında mən başından və qollarından yaralanmış təxminən 10 yaşlı bir qız uşağını gördüm. Diqqətlə baxanda gördüm ki, o, yavaş-yavaş nəfəs alır. Soyuğa, aclığa və ağır yaralanmasına baxmayaraq, o hələ də sağ idi. Ölümə mübarizə aparan bu uşağın gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacam. Sonra Tıqranyan familiar bir əsgər onun qulaqlarından tutub artıq üzərinə mazut tökülmüş cəsədlərin içərisinə atdı. Daha sonra onları yandırdılar. Tonqaldan ağlamaq və imdad səsləri gəlirdi".

Baş verən bu dəhşət haqqında dünya mediasında aşağıdakı fikirlər yer almışdı: "Krua l'Eveneman" jurnalı (Paris): "Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar çoxlu sayda ölənlər barədə xəbər verirlər".

"Sandi Tayms" qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: "Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər".

"Faynəşl Tayms" qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: "Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar. Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir".

"Tayms" qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: "Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır".

"İzvestiya" (Moskva), 4 mart 1992-ci il: "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür".

"Faynəşl Tayms" qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: "General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır".

"Le Mond" qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxarılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu, azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu, reallıqdır".

"İzvestiya" (Moskva), 13 mart 1992-ci il: "Mayor Leonid Kravets: "Mən şəxsən təpədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü".

"Valer aktuel" jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: "Bu "muxtar region"da erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər".

Xocalı soyqırımı – bəşər tarixində görünməmiş qəddarlıq

Elmira İSMAYILOVA,
Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının
baş müəllimi, ədliyyə müşaviri

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağılasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummillî lider

XX əsrdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə təcavüz edilib, soyqırımı törədilib. Onlardan ən dəhşətli Xocalı faciəsidir. İyirmi üç il bundan əvvəl, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın gözəl diyarı olan Xocalı sakinlərinə qarşı Ermənistan silahlı qüvvələri keçmiş sovet ordusunun 366-cı alayının bilavasitə iştirakı ilə dəhşətli soyqırımı törətmişlər. Misli görünməmiş vəhşiliklə həyata keçirilən bu soyqırımı XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biridir.

1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan hərbi birləşmələri 7 min əhalisi olan Xocalı şəhərində soyqırımı aktı həyata keçirdilər. Ermənistan hərbi birləşmələrinin şəhərə hücumu zamanı burada 3 minə yaxın insan qalmışdı. Çünki mühasirədə qaldığı dörd aydan artıq müddətdə əhalinin xeyli hissəsi şəhərdən çıxmağa məcbur olmuşdu. Şəhəri mərdliklə qoruyan, əllərindəki yüngül silahlarla döyüşən xocalılar tərədən–dırnağadək silahlanmış orduya qarşı uzun müddət tab gətirə bilmədi. Şəhəri yalnız atıcı silahları olan yerli özünümüdafiə dəstələri qoruyurdular. Əlbəttə, onlar ən müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş silahlı birləşmələrə müqavimət göstərməyə qadir deyildilər.

Yaşayış evləri dağıdılaraq yandırıldı, şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qalan, Qarqar çayı boyunca Ağdam şəhərinə üz tutan dinc əhalini Naxçıvan kəndi yaxınlığında erməni silahlıları qarşladı: uşaqlar, qadınlar, qocalar, əlillər çalın–çarpaz atəşə məruz qalaraq xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildilər. Soyqırımı törədən vəhşi cəlladlar Xocalı sakinlərini misli görünməmiş qəddarlıqla öldürmüş, diri-diri yandırmış, başlarının dərisini soymuş, gözlərini çıxarmışlar.

Xocalı şəhərində törədilmiş qırğın zamanı 613 nəfər qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Onların 83-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca idi. Şəhərdə 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirib. Dəhşətli faciə zamanı 487 nəfər yaralanmış, 1275 nəfər girov götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Onların çoxunun aqibəti indiyədək məlum deyil.

Xocalı soyqırımının epizodları insanı dəhşətə gətirir. Xocalı sakini Əntiqə xanım erməni hərbcilərinin tələb etdiyi “bu yerlər böyük Ermənistanın bir hissəsidir” sözlərini dilinə gətirmədiyinə görə ermənilər tərəfindən diri-diri yandırıldı. Digər Xocalı sakini Səriyyə Talibova danışdı ki, “4 mesxeti türkünün və 3 azərbaycanlının erməninin qəbri üzərində başlarını kəsdilər. Sonra daha iki azərbaycanlının gözlərini çıxartdılar”.

Ermənilər sağ qalmış azərbaycanlı əsirlər üzərində tamamilə təhqiredici hərəkətlər həyata keçirmişdilər. Onların başlarının dərisini soymuş, bədənlərinin digər orqanlarını kəsmiş, uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmışdılar. Hücum zamanı Xocalıda istifadəsi qadağan olunmuş 5,45 kalibrli güllələrdən kimyəvi silahlardan istifadə edilmişdir. Bütün bunlar Ermənistanın Cenevrə Konvensiyasının protokollarını pozaraq, müharibə qaydalarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımı olduğunu təsdiqləyir. Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar, ümumbəşəri qanunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımlarını pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirirlər. Azərbaycan xalqı 1948-ci il 9 dekabr “Soyqırımı cinayətinin xəbərdarlıq edilməsi və cəzalandırılması” Konvensiyasını rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir. Dünya bilməlidir ki bu cinayət təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün sivil dünyaya, bəşəriyyətə qarşı yönəlmişdir.

Əslində, ermənilər Xocalı şəhərinin mühasirəsinə hələ 1991-ci ilin oktyabr ayında başlamışlar. Xankəndi ilə Əskəran ərazisində strateji yer olan Xocalının ələ keçirilməsi ermənilərin əsas məqsədlərindən biri idi.

Xocalıda baş verənlər soyqırımı aktı olsa da, o zaman Azərbaycanda hakimiyyətdə olanların məsuliyyətsizliyi və səhlənkarlığı üzündən erməni vandalizminin gerçək mahiyyəti barədə dünya ictimaiyyəti yetərinə məlumatlandırılmamışdı. O zaman ölkə rəhbərliyinin bu faciəyə olduqca laqeyd və qətiyyətsiz münasibəti nəticəsində ermənilərin işğalçılıq, etnik təmizləmə, terrorçuluq, habelə Xocalı soyqırımı kimi

dəhşətli cinayəti törətməsinə dünya ictimaiyyəti biganə yanaşmış, təcavüzkarın cilovlanması üçün beynəlxalq səviyyədə heç bir tədbir görülməmişdir.

Soyqırımı qurbanlarını daim yad edən, şəhidlərin xatirəsini əziz tutan ümummilli lider Heydər Əliyev 1997-ci il fevralın 25-də "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" fərman imzaladı. Ulu öndər 26 mart 1998-ci il tarixində "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" imzaladığı fərmanda bu faciənin siyasi qiyməti verildi.

Azərbaycan hökuməti erməni şovinistlərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri cinayətlər, o cümlədən Xocalı həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Xocalı şəhərində törədilmiş vəhşiliyin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması üçün hər bir azərbaycanlı da üzərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməlidir. Xaricdə fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatlarımız da son illər bu istiqamətdə əməli addımlar atırlar. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, qətləmə obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində atılan addımları, ulu öndərin adı daşıyan Heydər Əliyev Fondu uğurla davam etdirir. Hər faciənin ildönümü ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu ayrı-ayrı ölkələrdə geniş miqyasda tədbirlər keçirir, ermənilərin xalqımızın başına gətirdikləri müsibətlər haqqında məlumatlar yayırlar. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev torpaqlarımızın erməni işğalından azad olunması, qaçqın və məcburi köçkünlərimizin öz doğma yurdlarına qaytarılması, erməni hərbi birləşmələrinin ərazilərimizdən qeyd-şərtsiz çıxarılması istiqamətində ardıcıl olaraq danışıqlar aparır.

Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad edir. Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Onlar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara haqq-ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək, Xocalıda törədilmiş terrorizm, etnik təmizləmə faktlarını pisləmək barədə müraciətlər edirlər.

Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatmalıdırlar. Cinayət cəzasız qala bilməz. Təəssüf ki, XX əsrdə genosid və etnik təmizləmə hadisələri baş vermiş tarixi səhifələr olmuşdur. Xocalı faciəsi onların sırasında ən dəhşətlilərinə aiddir. Hal-hazırda bu hadisələrdə hər hansı şəkildə iştirakı olmuş şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehirlər, ancaq vaxt gələcək, onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar.

"Xalq qəzeti".-2015.-24 fevral.-N 43.-S.5.

Xocalı soyqırımı: insanlığa qarşı törədilmiş cinayət

Həsən Zeynalov,

Azərbaycan Respublikasının İstanbuldakı baş konsulu

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı qəsəbəsində 83 uşaq, 106 qadın və 70-dən çox yaşlı daxil olmaq üzrə cəmi 613 günahsız insan Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən qətlə yetirilib. Xocalıda Ermənistan tərəfindən törədilən cinayət 1948-ci ilin dekabrında BMT Ali Şurası tərəfindən qəbul edilmiş Soyqırım Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması Anlaşmasındakı soyqırım anlamına tam olaraq uyğundur. 10-dan çox ölkə Xocalıda baş vermiş hadisələri soyqırım olaraq tanımışdır. Çox sayda şahidin, şahid ifadələrinin, fotosəkil və video görüntülərinin olmasına baxmayaraq Ermənistan Xocalıda törətdiyi soyqırımı hələ etiraf etməyib, bununla əlaqədar üzr belə istəməyib. Bu vahiməli olayları planlayaraq həyata keçirənlər isə hələ cəzalarını almayıb, əksinə Ermənistanda və Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarında qurulmuş separatçı rejimə rəhbərlik edirlər.

Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının (SSRİ) son illəri ölkədə yaranmış ağır siyasi vəziyyətlə yadda qalmışdı. Totalitar rejimin apardığı siyasət nəticəsində ölkədə sabitlik pozulmuş, iqtisadiyyat iflas dərəcəsinə gəlmiş, xalq müxtəlif çətinliklərlə üz-üzə qalmışdı. İdarəetməni itirən Sovet hakimiyyəti vəziyyətdən çıxmaq üçün yol axtarır, amma tapa bilmirdi. Bu vəziyyəti öz mənfəəti üçün fürsət bilən Ermənistan və diaspora erməniləri Azərbaycanın tarixi torpaqlarının Azərbaycandan qoparılaraq Ermənistana verilməsi üçün fəaliyyətə keçdi. Ermənilər Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Dağlıq Qarabağ bölgəsini Ermənistana birləşdirərək “Böyük Ermənistan” yaratma planının önəmli bir həlqəsini həyata keçirmək istəyirdilər. Lakin ermənilər və erməni diasporasının satın aldığı SSRİ lideri Mixail Qorbaçov çox yaxşı bilirdilər ki, Politbüro üzvü və Sovet İttifaqının Nazirlər Sovetinin sədrinin birinci müavini olan Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev vəzifə başında olduğu zaman onların planları baş tuta bilməz, öz məqsədlərinə çata bilməzlər. Bu səbəbdən onlar tərəfindən Heydər Əliyevə qarşı müxtəlif səpkili təzyiqlər edilmiş və nəticədə Heydər Əliyev zorla istefa etməyə məcbur olmuşdu. Bu istefadan sonra Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılaraq Ermənistana verilməsi fəaliyyəti açıq və daha geniş şəkildə başlandı.

Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi planları Azərbaycan xalqının haqlı etirazına səbəb oldu və xalqı sıx birləşdirərək ermənilərə və onları dəstəkləyən Sovet totalitar rejiminə qarşı mücadiləyə qaldırdı. Sovet rəhbərliyi və onun başçısı Mixail Qorbaçov Azərbaycan xalqının bu mübarizəsini ötən yanvar ayında 25-ci ildönümünü qeyd etdiyimiz Qanlı Yanvar və buna bənzər olan digər qanlı olaylarla qırmağa çalışsa da, bunu bacarmadı. Onların gözlədiyinin əksinə bu olaylar Azərbaycanda azadlıq və milli hərəkət dalğasını daha da gücləndirdi.

Sovet rəhbərliyinin başında duranları müxtəlif yollarla ələ almağa çalışan, Politbüroya və Qorbaçova yaxınlığı ilə bilinən Abel Aganbeyyanın, Georgi Şahnazarovun, erməni “ziyalıları” Zori Balayanın, Silva Kaputikyanın, Sero Xanzadyanın və erməni diaspora mənsublarının qızıışdığı Dağlıq Qarabağ məsələsi çox keçmədən Ermənistanın və Azərbaycanın, Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin Azərbaycan Türklərinə qarşı silahlı hücumlarına, dəstələr halında azərbaycanlıların yaşadıkları kənd və məhəllələrə silahlı basqınlarına çevrildi.

Problemin başladığı 1987-88-ci illərdən Sovet İttifaqının süquta uğramasına qədər (dekabr 1991) keçən zaman ərzində Ermənistanda və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində fəaliyyət göstərən erməni dəstələri tərəfindən yüzlərlə azərbaycanlı sadəcə Türk olduqları üçün qətl edilib. Tarixə baxdığımızda, bu olaylarla 1914-15 illərində Osmanlıda ermənilər tərəfindən törədilən qanlı olaylar arasında nə qədər oxşarlıqların olduğunu görməmək mümkün deyildir. Utopik “Böyük Ermənistan” qurma xəyalları ilə hərəkət edən ermənilərin düşüncə tərzi və yolları hər iki halda eyni olub – Türkü Türk olduğu üçün yaşadığı tarixi torpaqlardan zorla çıxarmaq, hətta uşaq, qadın, yaşlı demədən vəhşicəsinə qətl etmək.

Ermənistanda yaşayan 300 mindən çox Azərbaycan Türkü bu olaylar nəticəsində ermənilər tərəfindən məruz qaldıqları etnik təmizləmə və şiddət səbəbi ilə 1988-89-cu illərdə evlərini tərk etməyə məcbur edilərək qaçqın olaraq Azərbaycana köç etmişlər. Yüzlərlə soydaşımız Ermənistanda qətlə yetirilərkən bir çoxu da köç zamanı soyuqdan və müxtəlif səbəblərdən həlak olmuşdu. Dağlıq Qarabağda da eyni yollara əl atan ermənilər bu qədim Türk yurdunda yaşayan Azərbaycan Türklərini silahlı hücumlar nəticəsində kənd və qəsəbələrini tərk etməyə məcbur etdilər. Görünən odur ki Ermənistan Sovet rəhbərliyinin dəstəyinə güvənərək işğalçılıq siyasətinə başlamışdı.

Sovet İttifaqının o dövrdəki rəhbərliyinin və Moskvadan M. Qorbaçov tərəfindən təyin edilən Azərbaycan rəhbərliyinin apardığı siyasətin nəticəsində Azərbaycanda davam edən siyasi-iqtisadi böhran, işsizlik, yüz minlərlə insanın qaçqına çevrilməsi, ordunun və digər silahlı birliklərin yalnız Moskvadan verilən əmirlərə tabe olması, həmçinin Sovet hökumətinin qərarı ilə Azərbaycanda insanlardan ov tüfənglərinin belə zorla toplanması Azərbaycanın Ermənistan qarşı müqavimətində çətinliklərə gətirib çıxarmışdı. Digər tərəfdən isə Ermənistan Sovet ordusunun və silahlı birliklərinin silahlarıyla silahlanır və Azərbaycan üzərində hərbi təzyiqlərini artırır. Təpədən dırnağa silahlanmış Ermənistan və erməni silahlı birləşmələri bundan ruhlanaraq Sovet İttifaqının süqutuna yaxın dövrdə və ondan sonra Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdakı kənd və qəsəbələrinə sistemli hücumlara başlamış və silahlı təzyiqli getdikcə artırmışdı. 1992 ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş və yüzlərlə Azərbaycan Türkünün sadəcə etnik mənsubiyyətindən dolayı vəhşicəsinə qətl edildiyi soyqırımını şəklindəki Xocalı soyqırımı bu hücumlardan sadəcə birinin nəticəsində meydana gəlmişdi. Dağlıq Qarabağın ən önəmli mövqelərindən sayılan və strateji cəhətdən əlverişli mövqe sayılan Xocalı qəsəbəsi ermənilər üçün önəmli hərbi hədəf idi. Qəsəbə aylarla top atəsinə tutulmuş və erməni qüvvələrinin mühasirəsinə alınmış, ətraf ərazilərlə əlaqəsi kəsilmişdi. Fevralın 26-na keçən gecə ermənilər keçmiş SSRİ-nin 366-cı Alayının da dəstəyi ilə Xocalı qəsəbəsinə girərək qadın, uşaq, qoca bilmədən insanlara qarşı işgəncə və vəhşilikdə az rastlanan bir qətləyən həyata keçirdilər. Yüzlərlə insan əsir alındı. Xocalıda amansızcasına qətlə yetirilmiş 613 insanın cəsədləri üzərində aparılmış araşdırmalar onlara qarşı işgəncə edildiyi, bir çoxunun yandırıldığı, gözlərinin çıxarıldığı sübuta yetirilmişdi.

Xocalıda yaşanan bu soyqırıma dünya ictimaiyyəti, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Qərb dövlətləri ciddi etiraz bildirmədilər.

Atəşkəsdən sonra Azərbaycanın hədəfi dövlət və güclü iqtisadiyyat qurmaq, özümüzdə inamımızı artırmaq olmuşdur. O zaman biz beynəlxalq ictimaiyyət ədaləti yenidən təsis edəcəyinə, inanırdıq. Lakin illər keçdikcə gördük ki, məsələ ətrafında hərəkətilik olsa da, verilmiş qərarlar sadəcə, kağız üzərində qalır. 1990-cı illərin əvvəllərində Birləşmiş Millətlər Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını dərhal tərk etməsini tələb edən 4 qərar qəbul etmişdir. Bundan başqa, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, İslam Konfransı Təşkilatı və digər qurumlar tərəfindən çıxarılmış qərarlarla da Azərbaycana dəstək verilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Ermənistanın işğalçılıq siyasəti dəyişməz qalır və torpaqlarımızın işğal altında qalmaqda davam edir. Bütün bunlar təcavüzkar Ermənistan üzərində beynəlxalq təsirin olmadığını, yaxud yetərsiz olduğunu çox aşiq olaraq göstərir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllini əngəlləyən başqa bir problem isə ikili standartlardır. Birləşmiş Millətlərin Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının (BMT TŞ) bəzi qərarlarının bir neçə saat və gün içində icra edilməyə başlandığı, beynəlxalq sanksiyaların geniş tətbiq edildiyi günlərdə yaşırıq. Ancaq BMT TŞ-nin yuxarıda göstərdiyimiz 4 qərarının qəbul edilməsindən 20 ildən çox bir zaman keçsə də, indiyə qədər nə problemin həllində bir irəliləyiş qeydə alınmış, nə də ki işğalçı dövlət olan Ermənistan qarşı hər hansı bir beynəlxalq sanksiya tətbiq edilib. Niyə bir dövlətin torpaq bütünlüyünü təmin etmək adına digər dövlətə qarşı sanksiyalar tətbiq edilir də Azərbaycanın torpaq bütünlüyünü pozmuş Ermənistan qarşı eyni münasibəti göstərmir? Müharibə nəticəsində Azərbaycanın torpaqlarının 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsinə və bir milyondan çox Azərbaycanlı qaçqının Ermənistandan və Azərbaycanın işğal altındakı torpaqlarından Bakıya və başqa şəhərlərə köç etməsinə baxmayaraq atəşkəs elan edilməsindən ötən 21 ilə yaxın zaman içində Azərbaycan inkişaf etməyə, güclənməyə, beynəlxalq arenada öz yerini tutmağa, nizami ordu qurmağa nail olmuşdur. Heydər Əliyevin təməlini atdığı və İlham Əliyevin müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi inkişafın Azərbaycan modeli öz bəhrəsini verməkdədir. Bu gün Azərbaycanın öz torpaqlarını Ermənistanın işğalından xilas etməyə gücü yetəcəyinə heç bir şübhə yoxdur. Azərbaycanın güclü hərbi potensialı və yüksək dərəcədə hazırlıqlı, verilən vəzifəni yerinə yetirə biləcək gücə malik ordusu var. Azərbaycandan fərqli olaraq son 21 ildə gerilənməkdə davam edən və törətdiyi təxribatlar nəticəsində Azərbaycan ordusunun ara-sıra hərbi gücünü görən Ermənistanda bunu yaxşı başa düşür. Torpaqlarını istənilən zaman hərbi yolla almaq iqtidarında olan Azərbaycan bütün bunlara baxmayaraq məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinə tərəfdar olaraq bu prosesə sadıqdır və bu istiqamətdə cəhdlərini davam etdirir. Lakin hər kəs bilsin ki, sülh danışıqları nəticə verməsə, Azərbaycan öz torpaq bütünlüyünü hərbi yol da daxil olmaqla istənilən yolla təmin edəcək, işğal altındakı torpaqlarını azad edəcəkdir. 2015-ci il sözdə “erməni soyqırımını” iddialarının 100-cü ilinə təsadüf edir. Bununla bağlı bu il Ermənistan və diaspora erməniləri dünyanın bir çox ölkələrində anma törənləri, çeşidli tədbir keçirərək dünya ictimaiyyətinə yanlış məlumat vermək istəyirlər. Qərbin bu məsələdəki davranışı ilə Ermənilərin fəaliyyəti on illərdir davam etmiş və cari ildə bu fəaliyyətlər daha da artmış, Ermənilərin ümidləri canlanmışdır. Lakin dünya ictimaiyyəti bir çox dünya dövlətlərini media orqanlarında yer almasına, kifayət qədər şahid, foto və video faktlara əsaslanmasına baxmayaraq, 23 il bundan əvvəl Xocalıda ermənilərin mülki Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri insanlığa sığmayan vəhşilikləri hələ görmürlər. Ermənilərin apardığı çirkin siyasət nəticəsində dünya ictimaiyyəti erməni yalanlarına uymayı Xocalı həqiqətlərinə inanmaqdan üstün tutur. Azərbaycan Respublikası Xocalıda və Dağlıq

Qarabağın digər qəsəbə və kəndlərində Ermənilərin Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri soyqırım və qətləmə olayları haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına, dünya dövlətlərinin parlamentləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmasına çalışır. Bununla bağlı artıq bir sıra müvəffəqiyyətlərə imza atmışdır. Düşünürəm ki, sözdə “erməni soyqırımı” yalanlarının əsilsiz olduğunu ermənilərə və dünya ictimaiyyətinə göstərmək üçün Xocalı soyqırımının tanınması kampaniyasına Türkiyənin də güclü dəstək verməsi, sözdə “Erməni soyqırımı” yalanları ilə dünya ictimaiyyətini aldatmaya çalışan ermənilərin fəaliyyətinin təsirini azaltmaq və zamanla təsirsiz hala gətirilə bilmək üçün yaxşı bir fürsət ola bilər. Ermənistanın və ermənilərin işğalçılıq siyasəti aparan, beynəlxalq hüquqa hörmət etməyən, Xocalı və daha necə kənd və qəsəbələrində soyqırım vəhşiliyinə imza atan, ortaq türk tarixi, dini və mədəniyyət dəyərlərini yox edən bir dövlət və cəmiyyət olaraq tanınması yalan və əsilsiz iddialarla ortaya çıxmış sözdə “erməni soyqırımı” məsələsində dünya ictimaiyyətinə doğru yolu göstərə biləcək yol ola bilər. Əminəm ki, Ermənistanın və erməni diasporasının Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı əsilsiz iddialarına, təcavüzkar siyasətinə və düşmənçə münasibətinə son vermək və bölgədə sürdürülə bilən sülh üçün Azərbaycanla Türkiyə arasında bu yolda fəaliyyətlərin sıx koordinasiyası lazımdır. Bu yolda uğur qazanmaq üçün yetərinə əsas var, yetər ki, hər iki ölkə ayrı-ayrılıqda sərf etdiyi güc və cəhdləri sistemli şəkildə hərəkət edərək hədəfə doğru birlikdə irəliləsin.

“Olaylar”.-2015.-24 fevral.-№ 35.-S.7.

XX əsrin dəhşətli faciəsi

Əliqismət BƏDƏLOV

Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətliliyinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır – vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

Azərbaycan xalqı son 200 il ərzində zaman-zaman erməni millətçi-şovinstlərinin etnik təmizləmə, soyqırımı siyasətinə məruz qalmışdır. Soydaşlarımız tarixi torpaqlarından didərgin salınmış, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınlarla müşayiət, olunmuşdur. Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması sovet dövründə də davam etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaycanlı deportasiya olunaraq, Azərbaycanın Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişdir. 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı doğma ata-baba yurdlarından qovulmuş, bununla da Ermənistan monoetnik dövlətə çevrilmişdir.

1988-ci ildən başlamış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixində ən tükürpədicə hadisələrdən biri Xocalıda baş vermiş soyqırımı oldu. Bu hadisə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir.

Etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsi olan Xocalı qətliamından 23 il keçir. Lakin bu dəhşətli hadisə hər birimizin yaddaşına əbədi həkk olunub. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə tarixdə analoqu olmayan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinstləri qəddarlıqda heç də faşistlərdən geri qalmadıqlarını bir daha təsdiqlədilər.

Xocalılar bu amansız soyqırımı günündə azərbaycanlıya xas olan mərdlik, igidlik nümayiş etdirmiş, özlərini əsl qəhrəman kimi apararaq erməni-sovet hərbi birləşmələrinə qarşı qeyri-bərabər döyüşdə son nəfəslərinə qədər vuruşmuş, düşmən qarşısında əyilməmişlər.

Bu faciənin tarixçəsinə nəzər salaq. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan hərbi birləşmələri 7 min əhalisi olan Xocalı şəhərində genosid aktı həyata keçirdi. Ermənistan hərbi birləşmələrinin şəhərə hücumu zamanı burada 3 minə yaxın insan qalmışdı. Getdikcə Azərbaycanın əsas ərazisi ilə əlaqələr kəsilmiş, 50-60 avtomat silah və ov tüfəngi ilə silahlanmış özünümüdafiə dəstəsi Xocalı şəhəri ətrafında ən müasir texnika ilə təcrid edilən qadınlarla qədər silahlanmış erməni hərbi birləşmələri ilə üz-üzə qalmışdı. Fevralın 25-də gecə saat 23 radələrində Xocalı şəhərinə 366-cı motoatıcı alayın komanda heyəti və hərbi texnikası ilə birgə hücum olmuşdur. Hücumda ermənilər tərəfindən mayor Seyran Ohanyanın komandası altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixin komandası altında 3-cü batalyonu, 1-ci batalyonun qərargah rəisi Valeriy Çitçyanın və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni millətindən olan zabit və praporşiklər, tanklar, piyadaların döyüş maşınları, toplar, D-30 qaubitsası və digər müasir hərbi texnika iştirak etmişdir.

Cinayətkar və amansız erməni hərbi birləşmələrinin vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər şəhid, 487 nəfər şikəst olmuş, 1275 nəfər dinc sakin - qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək ağılasız zülmə, təhqirlərə və işgəncələrə məruz qalmışlar. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyildir. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar olmuşlar, şikəstlərin 76 nəfəri yetkinlik dövrünə çatmamış oğlan və qızlardır. 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 24 uşaq hər iki valideynini, 130 azyaşlı uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdi. 200 nəfərin ayaqları soyuqdan qanqrena olmuş, 1000 nəfərdən artıq şəhər sakini müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır.

Bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Onlar diri-diri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş və kəsilmişdir. Erməni vəhşiliyi körpə uşaqların gözlərinin çıxarılmasında, süngü ilə hamilə qadınların qarınlarının yarılmasında da özünü göstərmişdi. Meyitlər üzərində insanlığa xas olmayan təhqiramiz hərəkətlər edilmişdir.

Bu dəhşətli hadisələrdən 23 il keçməsinə baxmayaraq, faciənin acı nəticələrini hamı bilməli, daim yadda saxlamalı və gələcək nəsillər də erməni qəddarlığı barədə məlumatlandırılmalıdır.

Beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq Ermənistan dövləti Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək istəyir. Bu yolda bütün cinayət və vəhşiliyə hazır olduqlarını nümayiş etdirən Ermənistan dövləti öz işğalçılıq missiyasından hələ də əl çəkmir. XX əsrin ağlasığmaz faciəsi olan Xocalı soyqırımını bu aqressiv və cinayətkar erməni siyasətinin nəticəsidir. XX əsrin sonunda baş vermiş bu faciə təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir. Rusiyanın “Memorial” Hüquq-Müdafiə Mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarca meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Ermənilərin məhz Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədləri var idi. Bu çirkin niyyət bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək məqsədi daşıyırdı. Çünki Xocalı elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu, tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının qədim və tarixi abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu tarixi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır. Xocalı soyqırımının xüsusi amansızlıqla törədilməsi rus, gürcü, ingilis, fransız, alman, amerikan və digər ölkələrin vətəndaşı olan jurnalist və publisistləri dəhşətə gətirmişdir.

Bütün dünyanı lərzəyə salan Xocalı soyqırımını barədə bundan sonra da geniş məlumatlar yayılmalı, dünya ictimaiyyəti erməni vəhşiliyi ilə yaxından tanış olmalı, əsil həqiqətlər ermənilərin iç üzünü bir daha açmalıdır. Dünyanın sülhsevər insanları, sivil dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, ictimaiyyət bu acı həqiqəti bilməli, insanlığa qarşı törədilən bu cinayət öz hüquqi qiymətini almalıdır. Təəssüf ki, o zamankı Azərbaycan hakimiyyəti bu dəhşətli hadisəyə siyasi qiymət vermək barədə düşünmədi. Qanlı qırğın barədə obyektiv məlumatların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün heç bir iş görməyən dövlət rəsmiləri öz vəzifələrini qoruyub saxlamaq üçün min-bir oyundan çıxdılar.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bu qanlı faciəyə ilk dəfə olaraq hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. 1994-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan parlamenti 26 fevralı Xocalı Soyqırımını Günü kimi qəbul etmişdir.

O dövrdən başlayaraq Azərbaycan hökuməti və dünya azərbaycanlıları erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı törətdikləri cinayətlər, o cümlədən Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması, bu qətləmin soyqırımını kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə XX əsrin ən dəhşətli və qanlı faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımının 20-ci ili böyük izdihamla qeyd olunmuşdur. Soyqırımını qurbanlarının xatirəsi paytaxtımızda 60 mindən çox insanın iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü ilə yad edilmişdir. Prezident İlham Əliyev, xanımı Mehriban Əliyeva, dövlət və hökumət, eləcə də ictimaiyyət nümayəndələri ümumxalq yürüşünə qatılmışdılar. Paytaxtın Azadlıq meydanından başlayan, 60 mindən çox insanın iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsini ehtiramla yad etmək və erməni faşistləri tərəfindən insanlığa qarşı törədilmiş bu vəhşi cinayəti yenidən dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq məqsədi daşıyırdı.

Hər il bu müdhiş faciənin ildönümü ölkəmizdə, dünyanın müxtəlif dövlətlərində yaşayan soydaşlarımız və dost xalqların nümayəndələri tərəfindən yad edilir, Xocalı qətləmi qurbanlarının əziz xatirəsi anılır, mitinqlər, piketlər keçirilir, ermənilərin vəhşiliklərini əks etdirən fotosəkillər, filmlər nümayiş olunur. Dünya ölkələrinin nüfuzlu qəzetlərində faciəyə həsr olunmuş məqalələr çap olunur, televiziya və radio kanallarında verilişlər hazırlanır.

Faciə ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında Heydər Əliyev Fondunun da xüsusi xidmətləri vardır. Xocalı faciəsinin 21-ci ildönümü ilə bağlı Heydər Əliyev Fondunun və Heydər Əliyev Mərkəzinin birgə layihəsi çərçivəsində Azərbaycan həqiqətlərini, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyətini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Xocalı soyqırımının ildönümü ərəfəsində dünyanın 25 ölkəsində keçirilmiş aksiyalara dəstək məqsədi ilə xüsusi hazırlanmış ekspozisiya və ingilis dilində bukletlər göndərilmişdir. Azərbaycanın xaricdəki diplomatik nümayəndəlikləri vasitəsilə ABŞ, Cənubi Afrika Respublikası, Koreya Respublikası, Belarus, Çexiya, Fransa, Gürcüstan, İndoneziya, İsveç, İngiltərə, İsrail, İordaniya, Kanada, Qətər, Qazaxıstan, Özbəkistan və Yaponiyada təqdim olunan 17 ekspozisiya və nəşrlərlə yanaşı, Avstriya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, İtaliya, İran, İspaniya, Macarıstan, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə və Türkmənistan ictimaiyyəti də Xocalıda ermənilərin

azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi qanlı cinayət və vandalizm aktları barədə geniş məlumat əldə etmişdir. Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi “Qarabağ həqiqətləri” silsiləsi və işğal olunan ərazilərdə mədəni-tarixi abidələrin dağıdılması ilə bağlı ingilis dilində nəşr olunan kitab və bukletlər də xaricdə yayımlanmışdır.

Xocalı faciəsi barədə dünya ictimaiyyətinə dolğun və geniş məlumatlar verilməsində Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə fəaliyyət göstərən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyasının fəaliyyəti də yüksək qiymətə layiqdir. Bu kampaniya çərçivəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində mitinqlər, yürüşlər və tədbirlər təşkil olunmuşdur. Kampaniyanın əsas məqsədi Xocalı qətliamının insanlığa qarşı törədilmiş ən böyük cinayət kimi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmasıdır.

Bu fəaliyyətlərin səmərəsi olaraq artıq dünya ictimaiyyəti Xocalı həqiqətlərini qəbul etməyə başlayıb. Xocalı faciəsinin soyqırımı olması faktı dünyanın bir sıra ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələrində əksini tapıb. Artıq Pakistan, Meksika, Kolumbiya, Çexiya və Rumıniya parlamentləri, eləcə də ABŞ-in bir sıra ştatları Xocalı soyqırımını tanımışdır.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” (“Justice for Khojaly!”) beynəlxalq təbliğat-təşviqat kampaniyası çərçivəsində Avropa Azərbaycan Cəmiyyəti (TEAS) tərəfindən “Khojaly Witness of a war crime - Armenia in the Dock” (Müharibə cinayətinin Xocalı şahidi. Ermənistan müttəhim kürsüsündə) adlı kitab erməni vəhşiliyinin ifşa olunması baxımından çox dəyərlidir. Bu kitab rus və türk dillərində Sankt-Peterburq və İstanbulda nəşr edilib. İlk dəfə ingilis dilində nəşr olunan bu toplu ötən il Londonun “ITHACA Press” nəşriyyatında çap edilib.

“Xocalıya ədalət!” kampaniyasının təşəbbüskarı, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyeva kitaba ön söz yazıb. Ön sözdə deyilir: “...1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə müasir tarixin ən faciəli qətlamlarından biri baş vermişdir. Ermənistan silahlı qüvvələri keçmiş sovet qoşunlarının bölgənin mərkəzi Xankəndi də dislokasiya edilmiş hərbi hissəsinin köməyi ilə Xocalı şəhərinin dinc azərbaycanlı əhəlisinə qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirmişdir. Bu hadisə dünya mediasının o zaman bölgədə olan bütün nümayəndələri və hadisədən xəbər tutan informasiya agentlikləri tərəfindən kütləvi qətliam kimi qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan xalqı baş verənləri dərin kədər hissi ilə qarşılımış, qətliam qurbanlarını şərəflə dəfn etmiş, bu amansız faciədən xilas olanların yenidən həyata bağlanması üçün var qüvvəsini səfərbər etmişdir”.

Bu, Xocalı soyqırımını haqqında Qərbdə ingilis dilində nəşr edilən ilk müstəqil nəşrdir. Kitabda Xocalı hadisələrinin şahidlərinin müsahibələri, faciə barədə beynəlxalq dövrü mətbuatın materialları, xarici tədqiqatçıların mövqeyi, beynəlxalq təşkilatların hesabatları və xarici fotoqraflar tərəfindən çəkilmiş nadir fotolarla tanış olmaq mümkündür.

Azərbaycan xalqı erməni vəhşiliyini, erməni terrorlarını heç vaxt unutmayacaq. Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazilərimiz azad olunacaq və şəhidlərimizin qisası alınacaq. Dövlətimizin başçısı da qəti şəkildə bəyan edib: “Azərbaycan xalqı öz tarixi ərazisini heç vaxt unutmayacaq. Biz öz haqq işimizdən heç vaxt əl çəkməyəcəyik. Biz Ermənistandan o vaxta qədər əl çəkməyəcəyik ki, öz torpaqlarımıza qayıdaq və ərazi bütövlüyümüzü bərpa edək. Biz bu vəziyyətlə heç vaxt barışmayacağıq”.

“Xalq qəzeti”.-2015.-25 fevral.-N 44.-S.7.

Xocalı soyqırımı - erməni faşizminin avtoportreti

Cavanşir FEYZİYEV,
millət vəkili, fəlsəfə doktoru

Bəşəriyyət tarixinə geniş bir zaman çərçivəsində nəzər saldıqda onun savaşıq, fəlakətsiz, iztirabsız günlərinin heyrətamiz dərəcədə az olduğunu görürük. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, son 200 ildə ən azı 22 müharibə baş verib. İyirmi birinci əsrin lap əvvəlindən - 2001-ci il 11 sentyabrdan ABŞ-ın beynəlxalq terrora qarşı müharibə elan etməsini və bu prosesin indiyədək davam etdiyini də nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, üçüncü minilliyin birçə günü də savaşıq ötürməyib. Bütün sivilizasiya tarixini əhatə edən beş min illik zaman kəsiyində 150 milyondan artıq insan bu müharibələrdə həlak olub. Onların da 73 faizi yalnız XX əsrdə baş vermiş müharibələrin payına düşür. Təkcə İkinci Dünya müharibəsindən sonra bütün dünyanın 151 yerində 231 silahlı konflikt baş verib ki, bunların da yarısından çoxu 1990-cı ildən - soyuq müharibə qurtarandan sonrakı ən yaxın tarixi dövrə təsadüf edir.

Amma bütün müharibələrin içində öz miqyası, qəddarlığı, insanlığa sığmayan əməlləri ilə fərqlənən elə cinayət aktları vardır ki, onlara heç cür haqq qazandırmaq mümkün olmayacaq. Təkcə Azərbaycan tarixinin deyil, bütün bəşər tarixinin ən dəhşətli hadisələrindən biri olan Xocalı qətliamı məhz həmin cinayət aktlarından biridir.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə birləşmiş rus-erməni silahlı qüvvələri Xocalıya hücum edərək tariximizə qanlı hərlərlə həkk olunmuş Xocalı soyqırımını törətdi. Amansızlığına görə dünya tarixində törədilmiş ən qəddar cinayətləri belə üstələyən bu soyqırımı aktı təkcə Azərbaycan türklərinə qarşı deyil, bütövlükdə insanlığa, bəşəriyyətə, beynəlxalq sülhə qarşı törədilmiş ən ağır cinayət idi. Xocalı faciəsinə qədər Qarabağda baş verən bütün olaylar bu faciənin məqsədli şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olduğuna heç bir şübhə yeri qoymur. Xocalının mühasirəyə alınaraq mülki şəxslərin şəhəri tərk etməsinə imkan verilməməsi ermənilərin əsl niyyətini açıq şəkildə ortaya çıxarır. O qanlı fevral gecəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca olmaqla - 613 nəfər Xocalı sakini qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 1275 nəfər əsir, 150 nəfər isə itkin düşdü. Öldürdükleri uşaqların, qocaların, qadınların cəsədlərini tanınmaz hala salmış erməni separatçıları bəşər tarixində ermənilik adına əbədi şərəfsizlik gətirən soyqırımı aktına imza atdılar. Faciənin törədilməsindən yalnız iki gün sonra hadisə yerinə çatmaq mümkün oldu. Şahidlərin qarşılaşdıqları tükürpərdici mənzərə sözlə ifadə edilə bilməyəcək qədər ağır və amansız idi. Bütün tarixi, kökü və ruhu ilə yaşadığı torpağa bağlı olan sadə insanların, o torpaqda yenidən ayaq tutub yeriməyə başlamış məsum uşaqların cəsədlərini soyuq qış fəslində isti vətən torpağı öz ağuşuna almışdı. Kim bilir, son nəfəslərində istəkləri, diləkləri nə olmuşdu soydaşlarımızın. Nəsilbləri isə vətən torpağını qucaqlayaraq şəhidlik zirvəsinə ucalmaq oldu...

Bu qanlı hadisənin şahidi, bütün ailəsindən yalnız qucağındakı körpə qızını və 4 yaşlı oğlunu xilas edə bilmiş gənc bir ana göz yaşları içərisində, ürək parçalayan Xocalı tarixçəsini söyləyir: “Xocalıdakı ov silahlarını da camaatdan almışdılar. Bizim özümüzü müdafiə etməyə heç bir imkanımız yox idi. Yalnız ərim tufəngini gizlədib saxlamışdı. Biz od-alov içərisindən viran olmuş Xocalının kənarına güclə gəlib çıxa bildik. Sonra gördük ki, silahlılar bizi izləyərək güllələr yağdırır. Onlar bizə çatıb öldürmək, ya da əsir götürmək istəyirdilər. Ərim dayanıb onlara atəş açmağa başladı. Qışqırdı ki, “Qaçın, ələ keçməyin!”. Ailəmizin üzvlərindən bir neçəsi arxadan vurulub yerə sərildi. O isə hələ də silahlılarla vuruşurdu. Mən ayaqyalın, başaçaq, iki balamla uzaqlaşıb kol-kosun içində, qaranlıqda gözdən itəndə güclə onun bağırtısını eşidirdim: “Qaçın, gizlənin, görünməyin”. Biz xilas olduq. O isə şəhid...”.

Azərbaycanlı Ər son nəfəsinə qədər vuruşdu ki, özü ölsə də, ailəsi düşmən əlinə keçməsin. Bu faciədən möcüzəli təsadüf nəticəsində qurtulmuşların hamısı bu gün də Xocalı dərdinin ağır yükü altında inləyir. Milli Qəhrəmanımız Çingiz Mustafayevin lentə aldığı dəhşətli görüntülər Xocalı faciəsinin miqyasını və erməni cəlladlarının vəhşiliyini bütün dünyaya nümayiş etdirir. Elə ermənilərin özləri də öz mənfur əməllərini etiraf etməkdən çəkinmir, yazdıqları ilə özlərini ifşa edirlər. Erməni millətçiliyinin və separatizminin baş ideoloqu, körpə balaların qatili Zori Balayanın Xocalı hadisələrindən 4 il sonra yazdığı “Ruhumuzun dirilməsi” kitabını oxuyarkən bir daha bunun şahidi olursan: Ermənistanın tanınmış ictimai fikir liderlərindən biri sayılan müəllif öz kitabında yazır: “... Biz Xaçaturla uşaqların saxlandığı zirzəmiyə enən vaxt, əsgərlərimiz artıq onlardan birini ovuclarından pəncərə çərçivəsinə mıxlamışdılar. Uşağın səs-küyünü azaltmaq üçün Xaçatur onun ağzına öldürdüyümüz anasının kəsilmiş döşünü soxdu. Sonra mən onun başının, döşünün və qarnının dərisini soydum. O, 7 dəqiqə sonra qan itirməsindən öldü. Birinci ixtisasıma görə həkim olduğum üçün humanistəm və ona görə

də uşağın başına gətirdiklərimizdən sevinc duymadım. Lakin qəlbim şadlanırdı. Xaçatur uşağın bədənini hissələrə böldü və itlərə atdı. Axşam biz eyni hərəkətləri üç azərbaycanlı uşağı ilə etdik. Mən erməni, vətənpərvər və vətəndaş kimi borcumu yerinə yetirdim...”.

Bu - XXI əsrdə erməni faşistinin özü tərəfindən öz qələmi ilə yaradılmış mükəmməl obrazı, avtoportretidir!

Qarabağın işğalı zamanı Zori Balayanın indiki Ermənistan prezidenti Serj Sərkisyanla birlikdə hərbi geyimli fotoları da onların birlikdə törətdiyi cinayət əməllərinin sübutudur. Bu ölkənin həkim-yazıçısı da, prezidenti də Xocalı soyqırımı və bütövlükdə Qarabağın işğalı üzərində “erməni millətinin qəhrəmanlarına” çevriliblər. Lakin tarixi həqiqətlər bunun qəhrəmanlıq deyil, növbəti xəyanət, bəşəriyyətə qarşı cinayət olduğunu sübut edir. Bu faciə Qafqazlarda türk tarixinin qanlı səhifələrindən biri olsa da, birincisi deyil. Xocalı soyqırımı bizi tarixi keçmişimizə yenidən nəzər salmağa və acı həqiqətləri bir daha xatırlamağa və xatırlatmağa sövq edir. Xocalı soyqırımının kökü baş verdiyi tarixdən çox-çox əvvəlki zamanlara gedib çıxır. Bu faciəyə təkcə Qarabağ ətrafında cərəyan edən hadisələrin tərkib hissəsi kimi yox, həm də Azərbaycanın tarixi uğurları, zəngin dövlətçilik ənənələri, ölkəmizin yerləşdiyi geopolitik məkan və Qafqaz regionunda tutduğu önəmli yer kontekstində yanaşmaq onun əsl səbəblərini üzə çıxarmağa kömək edir. Tarixdən yaxşı məlumdur ki, Azərbaycan dövlətçiliyi özünün ən yüksək zirvəsinə Səfəvilər dövlətinin yaradılması ilə çatmışdı. Zamanında böyük bir coğrafi məkanı əhatə edən bu dövlətin zəifləməsi ilə Azərbaycan öz sərhədləri içərisində daralmağa başladı. Səfəvilər dövlətinin süqutu, Azərbaycanın pərakəndə şəkildə xanlıqlara parçalanması, sonda bütün regionun rus imperiyasının nəzarəti altına keçməsi ilə nəticələndi. Beləliklə, Azərbaycan dövlətçiliyinin zəifləməsi bütövlükdə Qafqaz regionunun imperiya caynağına keçməsinə səbəb oldu. Lakin faciə bununla bitmədi. Minilliklər ərzində Avrasiyanın sahibi olan qüdrətli türk dövlətçiliyinin dirçəlməsinə bir daha imkan verməmək məqsədi ilə Altaylardan Balkanlara qədər uzanan türk qurşağını parçalamağa çalışan rus imperiyası “məzlum” erməni tayfalarını məhz Qafqazda, əzəli türk torpaqlarında yerləşdirməyə başladı. Türk zolağının strateji mərkəzində yerləşən Azərbaycan imperiyasının şikarına çevrildi. Son üç yüz ildə əhalisi daim artmaqda olan Azərbaycanın ərazisi daim azalmağa, dəfələrlə bölünərək imperiya tərəfindən udulmağa məruz qaldı və bugünkü Azərbaycan dövləti mövcud olduğu bütün siyasi-mədəni tarixi ərzində ən az torpaqlara malikdir. XX əsrdə çarizm imperiyasını əvəzləyən sovet imperiyası da bu “ənənəyə” sadıq qalaraq Azərbaycanı parçalamaqda davam etdi. Qəddarlığı ilə öz sələfindən heç də geri qalmayan sovet imperiyası soydaşlarımızın böyük bir hissəsini Asiya çöllərinə sürgün etdi, Zəngəzur mahalını da ermənilərə təhvil verdi. Bütün bunlara mətinliklə sinə gərən millətimiz yetmiş il ərzində sovet əsarətinə qarşı mübarizəsini və milli azadlıq hərəkatını davam etdirdi. Bu mübarizə 20 Yanvar faciəsindən keçərək milli dövlətçiliyimizin bərpasına yol açdı.

Əslində, Xocalı hadisələri Azərbaycanda sovet imperiyasının dayaqlarını laxladan milli azadlıq hərəkatını boğmağa yönəlmiş Qanlı Yanvar faciəsinin davamı idi. Bu, xalqımızın mübarizlik əzmini sındırmağa, Azərbaycanı yenidən əsarət altına almağa yönəlmiş zorakılıq aktı idi. Rus imperiyası törətmiş olduğu 20 Yanvar faciəsində əldə edə bilmədiyinə Xocalı faciəsində bilavasitə iştirak etməklə nail olmaq istəyirdi. Qafqazın itirilməsini heç zaman həzm edə bilməyən rus imperiyası Xocalı qətliamının törədilməsinə göstərdiyi “dəstəklə” yenidən müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycana öz gücünü nümayiş etdirdi və əsl niyyətini ortaya qoydu. Xocalı soyqırımı əslində, bütün dünya türklüyü qarşısına atılan imperiya “əlcəyi” idi.

Son iki yüz il ərzində rus imperiyasının köməyi ilə qədim türk torpaqlarında məskunlaşdırılmış, imperiya boyunduruğunda yaşamağa və imperiya buyuruqlarını məharətlə yerinə yetirməyə alışmış, ən çətin anlarda qonşularına dayaq olmaq əvəzinə xəyanət etməyi adət etmiş ermənilər isə həmişə olduğu kimi, bu dəfə də məkrli imperiya siyasətinin əsas ifaçıları kimi çıxış etdilər. Nəticədə növbəti dəfə torpaqlarımızın bir hissəsini tərk etməyə məcbur edilsək də, müstəqillik idealından geri çəkilmədik.

Bütövlükdə tarixən Qafqazın dövlətçilik ənənəsinin əsas hissəsini məhz Azərbaycanın dövlətçilik ənənəsi təşkil etmişdir. Buna görə də rus imperiyası mövcud olduğu bütün zamanlarda Azərbaycan dövlətçiliyini, xüsusilə onun digər türk dövlətləri ilə müttəfiqləşib güclənməsini öz imperialist maraqlarına ciddi təhlükə hesab etmişdir. Çünki güclü Azərbaycan həm də güclü Qafqaz deməkdir. Lakin bu reallığı qəbul etməyən, imperiya tərəfindən “böyük Ermənistan” xülyası ilə “yemlənen” ermənilər tarix boyu imperiya siyasətinin ucuz aləti kimi Qafqazda dağıdıcılıq missiyasını məharətlə yerinə yetirmiş və bu gün də Azərbaycan ərazisində separatizmi alovlandırmaqla, çirkin ənənələrinə sadıq qalmaqdadırlar.

Yaxın keçmişimizin ən faciəvi hadisələrindən biri olan Xocalı soyqırımı erməni təfəkkürünün və tipik erməni xarakterinin təkcə onun qonşuları üçün deyil, bütövlükdə bəşəriyyət üçün nə qədər təhlükəli olduğunu bir daha sübut etdi. Erməni xarakterinə xas olan terrorism, etnik təmizləmə və işğalçılıq siyasəti müasir dünyada dayanıqlı sabitliyə və sülhə ən böyük təhdid mənbələri kimi çıxış edir. Tarix boyu iyrənc “keyfiyyətlərini” qoruyub saxlamağa nail olmuş ermənilər isə bu gün düşdükleri aciz vəziyyətin kökündə məhz sahib olduqları ermənilik xarakterinin dayandığının fərqi deyillər. Bununla, ermənilər təkcə Qafqaz regionunda deyil, bütün dünyada sabitliyin təmin olunmasına qarşı ən böyük maneə kimi çıxış edir və beynəlxalq humanizm siyasətinə ağır zərbələr vururlar. Ermənilər üçün müstəqillik heç zaman milli məqsəd olmayıb və bu gün də əsas şərt

deyildir. Bu gün Ermənistanın bütün sahələrdə aparıcı dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşməsi və həmişə olduğu kimi onların “vassalı” və lazım olduqda isə “forpostu” rolunda çıxış etməsi bunu bir daha sübut edir. Vaxtilə, əhalisinin əhəmiyyətli qismi Azərbaycan türklərindən və digər millətlərdən ibarət olan Ermənistanda bu gün vəziyyət tamamilə fərqlidir. Etnik təmizləmə nəticəsində digər millətlərin nümayəndələri zorla öz tarixi yurd-yuvalarından qovulmuş və qonşu dövlətlərdə məskunlaşmağa məcbur olmuşlar. Ermənistan mono-etnik dövlətə çevrilmişdir. Azərbaycanda isə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Azərbaycan həmişə olduğu kimi, bəşəri dəyərlərə, regionda sülh və sabitliyə real təhlükə mənbəyi olan mənfur qüvvələrə qarşı qətiyyətlə mübarizə aparmaqdadır. Nə qədər çətin olsa da, Azərbaycan dövləti və xalqı təkcə öz milli maraqları üçün deyil, bütövlükdə ümumbəşəri dəyərlərinin qorunub saxlanılması üçün öz mübarizəsini fədakarlıqla davam etdirməkdədir. Azərbaycan bütün tarixi boyu çoxsaylı millətlərin nümayəndələrinin sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı, bütün dünyaya tolerantlıq örnəyi olan bir məkandır. Hətta Azərbaycan vətəndaşı olan çoxsaylı etnik ermənilər də heç bir milli ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan bu gün də Azərbaycanda yaşamaqda davam edirlər. Bu fakt bir daha Azərbaycan xalqının sülhpərvərliyini, dözümlülüyünü və birgəyaşayış ənənələrinə, multikulturalizm ideallarına sadıqlığını nümayiş etdirir.

Xocalı soyqırımının insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayət kimi tanındılması təkcə Azərbaycan üçün deyil, həm də dünya birliyi üçün beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Hələ 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Xocalı hadisələrinin soyqırımı elan olunması xüsusi əhəmiyyətə malik oldu. Həmin tarixdən etibarən Xocalı faciəsi insanlığa qarşı törədilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi daha geniş miqyasda anılmağa başlandı. O zamankı Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi, “bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağılsız qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir”. Heydər Əliyev tərəfindən 1998-ci ildə imzalanmış “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanda soydaşlarımıza qarşı törədilmiş kütləvi qırğınların soyqırımı xarakteri daşması, azərbaycanlılara qarşı aparılmış etnik təmizləmə siyasətinin aparılması açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Həmin fərmana uyğun olaraq, 31 mart günü son yüz ildən artıq müddətdə davam edən qırğınların qurbanı olmuş soydaşlarımızın xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq “Azərbaycanlıların soyqırımı günü” elan edilmişdir.

Bu gün Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması prosesində Xocalı soyqırımının tanındılması xüsusi yer tutur. Dövlət başçısı çıxışlarında dəfələrlə Xocalı faciəsinə toxunaraq, bu hadisəni törədənlərin əsl niyyətlərini, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ağır həmin cinayət aktının mahiyyətini açıq şəkildə ifadə etmişdir. Prezident İlham Əliyev Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışında deyib: “Xocalı soyqırımını törədənlər bu gün Ermənistan rəhbərliyində təmsil olunan adamlardır. Bu faciə dünyanın gözü qabağında baş vermişdir. Yəni biz bunu “erməni soyqırımı” mifi kimi heç bir əsası olmayan mifologiya əsasında deyil, real faktlar əsasında görürük. Videomateriallar, fotosəkillər, canlı şahidlərin ifadələri - bütün bunlar həqiqətdir və reallıqdır”.

Bu faciənin geniş miqyasda tanındılması isə hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, Dialoq və Əməkdaşlıq Uğrunda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə Baş Koordinatoru Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008-ci ildən etibarən uğurla həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyası artıq öz bəhrələrini verməkdədir. Kampaniya çərçivəsində dünyanın bir çox ölkəsində Xocalı faciəsinə həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi əsl həqiqətlərin, Ermənistan tərəfindən ölkəmizə qarşı yürüdülmən təcavüzkar siyasətin mahiyyətinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının ən uğurlu nəticəsi bu faciənin Pakistan, Meksika, Peru, Çexiya, Kolumbiya, Bosniya və Herseqovina kimi dövlətlərin parlamentləri, eləcə də bir çox beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən soyqırımı aktı kimi tanınması olmuşdur. Eyni zamanda, dünyanın bir çox şəhərlərində dünya xalqlarının soydaşlarımıza qarşı törədilmiş soyqırım aktı haqqında məlumatlandırılması məqsədilə Xocalı şəhidlərinin xatirəsinə əbədiləşdirən abidələr ucaldılmaqdadır. Kampaniyanın Xocalı faciəsinə soyqırım aktı və insanlığa qarşı cinayət kimi tanımaq tələbini irəli sürən müraciətini artıq bütün dünyada on minlərlə insan imzalayıb.

Bütün təzyiqlərə və təhdidlərə baxmayaraq, ölkəmizin davamlı inkişafa nail olması və regionun aparıcı dövlətinə çevrilməsi həm də Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın milli maraqları çərçivəsində həllini yaxınlaşdırır. Bu məsələdə Azərbaycanın ən güclü silahı - onun haqlı mövqeyidir. Azərbaycanın haqlı mövqeyinin arxasında beynəlxalq siyasətin ədalətli münasibətini və beynəlxalq hüquq normalarının yerinə yetirilməsini tələb etmək iradəmiz dayanır. Dövlətlərin ərazi bütövlüyünə, ölkələrin suverenliyinə qarşı real təhdidlər olduğu halda, gücdən istifadə etmək hüququ kimi beynəlxalq hüququn prinsipləri Azərbaycana istənilən yolla öz torpaqlarını azad etmək, öz sərhədləri daxilində suverenliyini bərpa etmək imkanları yaradır. Lakin təəssüflər olsun ki, Qarabağ münaqişəsinə münasibətdə dünya birliyində beynəlxalq hüquq normalarının hələ də gerçəkləşmədiyinin, formal təsdiqdən o yana keçmədiyinin şahidi oluruq. Bu faktor, nə qədər acı olsa da, dünya siyasətində hələ də qlobal güclərin, onlara xidmət edən ayrı-ayrı dairələrin maraqlarının üstünlük

təşkil etdiyini göstərir. Amma Azərbaycanın qüdrətli nizami orduya, Qarabağ probleminin həlli yolunda dövlətin və onun vətəndaşının yekdil fikrə malik olması torpaqlarımızın düşmən tapdağından azad ediləcəyi günün heç də uzaqda olmadığından xəbər verir. Bunu isə biz özümüz etməliyik. Azərbaycanın əsrlər boyu davam edən torpaq itkilərinə son vermək zamanı yetişmişdir. Qarabağ və onun sağalmayan yarası olan Xocalı soyqırımını Azərbaycanın və dünya türklüyünün taleyində tarixi dönüş nöqtəsi olmalıdır. Ata-baba yurdlarımıza dönüş, türk birliyinin möhtəşəm tarixinə dönüş məhz Qarabağın azadlığından keçir. Şanlı tariximizə şərəfli dönüşü həyata keçirmək, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək həm də gələcək nəsillər qarşısında müqəddəs borcumuzdur.

Müqəddəs yurdlarımıza qayıtmaq arzusu ilə.

“Respublia”.-2015.-25 fevral.-N 44.-S.5.

Xocalı – xalqımızın qan yaddaşı

Murtəza HƏSƏNOV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyaşının baş müəllimi,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Xocalı soyqırımı XX əsrdə insanlığa qarşı törədilmiş ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. Erməni silahlı dəstələrinin Xocalıya hücumunu şəhərin mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. 7 min nəfər əhalisi olan Xocalı Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, Qarabağ dağ silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əskəran -Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Xocalı əhalinin tarixən məskunlaşdığı yerdır və qədim tarixi abidələr indiyə qədər qalmaqdadır.

Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid edilən dəfn abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılmışdır. Həmçinin burada memarlıq abidələri - dairəvi qəbir (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılmışdır. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarinin (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır. Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi. Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 axıska türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndidən qovulmuş azərbaycanlıların bəziləri şəhərdə məskunlaşmışdılar. Sonralar erməni tərəfi etiraf etmişdir ki, erməni silahlı dəstələrinin ilk əsas vəzifəsi Xocalı platsdarınınin məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əskəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, azərbaycanlıların nəzarətində olan hava limanının ələ keçirilməsi idi. Qarabağdakı yeganə aeroport da Xocalıda idi.

Əsir şəhər

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə gedən bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı.

Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvarın 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması və 40 nəfər azərbaycanlının həlak olmasından sonra şəhərlə hava əlaqəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi də verilmirdi. Xocalılar ancaq öz qəhrəmanlıqları və şəhər müdafiəçilərinin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdular. Şəhərin müdafiəsi əsasən avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsi və yerli milis qüvvələrindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmışdı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı.

“Xocalı platsdarınınin məhv edilməsi” sözlərinə diqqət yetirin. İndi söylənilən bu ifadə ermənilər tərəfindən törədilmiş qanlı qırğının, kütləvi surətdə uşaqların, qadınlardan, qocaların məhv edilməsinin səbəbini aydın göstərir.

Faciənin xronikası

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmışdı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, həmlələrə məruz qalırdı. Xocalıya hücum hazırlıq fevralın 25-də axşam 366-cı keçmiş sovet alayının hərbi texnikasının döyüş mövqələrinə çıxması ilə başlanmışdı. Şəhərə hücum tanklardan, toplardan, xüsusən “Alazan” tipli zenit toplarından 2 saatlıq atəşdən sonra başlandı. Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından əhali Əskəran istiqamətində qaçmağa məcbur olmuşdu. Tezliklə aydın olmuşdur ki, bu, məkrli hiylə imiş. Naxçıvanı kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısı erməni silahlı dəstələri tərəfindən kəsilmiş və onlar gülləborana tutulmuşlar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Naxçıvanı yaxınlığında xüsusi qəddarlıqla məhv edilmişdir.

Bu hadisələr regiona İran İslam Respublikasının Xarici İşlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin vasitəçilik missiyası ilə səfəri günlərinə təsadüf etmişdir. O, fevralın 25-də Azərbaycanın hakimiyyət rəhbərləri ilə görüşmüş və fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistana səfər planlaşdırırdı. Bununla əlaqədar olaraq

tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilmişdi. Ermənilər ona məhəl qoymadılar və vədlərinə xilaf çıxdılar.

Oxşar vəziyyət fevralın 12-də Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurası nümayəndə heyətinin vəziyyətlə tanışlıq və münacişinin tənzimlənməsi məsələlərinin təhlili məqsədilə Qarabağa gəldiyi zaman da baş vermişdi. Onlar sonra Yerevana və Bakıya səfər etməli idilər. Məhz fevralın 12-də erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şuşanın Malibəyli və Quşçular kəndləri qarət edilmiş və yandırılmış, təkcə Malibəyлідə 50 nəfər öldürülmüş, yaralanmış və əsir götürülmüşdür. Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər vertolyotlarla, ağ geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənmiş insanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, öldürür və işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlər də olan qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların həlak olduqları yərə çata bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi: ətraf cəsədlərlə dolu idi. İkinci vertolyotun havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu.

Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunmuşdur. Meyitlərin skalplarının götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərinin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilmişdir.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikasının və hərbi heyətinin köməkliyi ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-də axşamdan şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlamışdır. Nəticədə şəhərdə yanğınlar baş vermiş və fevralın 26-da səhər saat 5 radələrində şəhər tam alova bürünmüşdür. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olmuşdur. Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hərbiçiləri dinc əhaliyə divan tutdular. Bu qırğının nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur, onlardan 63 nəfəri uşaqlar; 106 nəfəri qadınlar; 70 nəfəri qocalar idi. Səkkiz ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir. Həmin gecə 487 nəfər yaralanmışdır, onlardan 76 nəfəri uşaqlar idi. 1275 nəfər əsir götürülmüşdür. 150 nəfər itkin düşmüşdür. Dövlətin və əhalinin əmlakına həmin tarixinin məzənnəsi ilə 5 milyard rubl dəyərinə ziyan vurulmuşdur. Bu rəqəmlər Ermənistan SSR-nin dəstəyi və SSRİ rəhbərliyinin səhlənkərlığı ilə 1988-ci ildə başlanmış və Azərbaycan SSR-nin tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi iddiasının gerçəkləşdirilməsi əsasında yaranmış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dəhşətlərindən xəbər verir.

Xarici mətbuat Xocalı qətləmini barədə

“Kruval’Eveneman” jurnalı (Paris), 1992-ci il, fevral: “Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar minlərlə ölənlər barədə xəbər verirlər”.

“Sandi Tayms” qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: “Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər”.

“Faynenşl Tayms” qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: “Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar. Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir”.

“Tayms” qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: “Meyitlərin çoxu eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır”.

“İzvestiya” qəzeti (Moskva), 4 mart 1992-ci il: “Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdi. Kişilərin skalpları götürülmüşdür”.

“Faynenşl Tayms” qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: “General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır”.

“Le Mond” qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: “Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu, azərbaycanlıların təbliğatı deyil, reallıqdır”.

“İzvestiya” qəzeti (Moskva), 13 mart 1992-ci il: Mayor Leonid Kravets: “Mən şəxsən təpədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü”.

“Valeraktuel” jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: “Bu ”muxtar regionda" erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və

Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər.

İngiltərənin “Fant mennyus” teleşirkətinin jurnalisti R.Patrik (hadisə yerində olmuşdur): “Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz”.

Xocalı soyqırımında 366-cı alayın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Erməni silahlı dəstələri və 366-cı motoatıcı alayın Azərbaycanın yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak etmiş üzvləri Xocalı şəhərində törədilmiş vandalizmin əsas iştirakçılarıdır. Bu alay Şuşa və Xocalının, Azərbaycanın kəndlərinin atəşə tutulmasında dəfələrlə iştirak etmişdir. Alaydan qaçmış hərbiçilərin ifadələri bu faktları sübut edir və hərbi hissənin şəxsi heyətinin mənəvi durumu və münasibətləri haqqında təsvir yaradır. Hadisədən dərhal sonra 366-cı alayın təcili surətdə Xankəndidən çıxarılması da iz itirmək məqsədi güdür. Hərbi hissənin komanda heyətinin mənəviyyatsızlığı o həddə çatmışdır ki, guya əhalinin müqaviməti ilə rastlaşdıqlarına görə alayın sərbəst çıxarılmasını təmin edə bilmədilər. Bu məqsədlə Gəncədə yerləşən desant diviziyasının qüvvələri cəlb edilməli oldu. Ancaq bu qüvvələr gələndə alayın 103 nəfəri – əsasən ermənilərdən ibarət olan və qırğında iştirak edən hərbiçilər, guya əmrə tabe olmaqdan boyun qaçıraraq Qarabağda qaldılar. Alayın komandanlığının cinayət sövdələşməsi və alayın çıxarılmasına məsul olan digər şəxslərin məsuliyyətsizliyi nəticəsində hərbi texnikanın bir hissəsi, o cümlədən zirehli texnika ermənilərə təhvil verildi. Beləliklə, gələcəkdə Azərbaycana qarşı cinayətlərin törədilməsi, separatçılıq hərəkatlarının davam etdirilməsinə rəvac verildi. Bunun özü də Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakın sübutudur! Xocalı soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkatları insan haqlarının kobud pozulması, beynəlxalq hüquqi aktlara – Cenevrə Konvensiyasına, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinə, Vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Sazişə, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi barədə Bəyannaməyə məhəl qoyulmamasıdır.

Xocalı qaçqınlarının söylədiklərinə görə, şəhərə hücumda 366-cı alayının hərbiçiləri iştirak edirdi, hətta onlardan bəziləri şəhərə də girmişdilər.

Hücumun gedişatı – Xocalı fevralın 25-də saat 23-dən toplardan atəşə tutulmağa başlanmışdır. İlk növbədə yaşayış massivində yerləşən kazarma və müdafiə nöqtələri dağıdılmışdı. Piyada hissələr şəhərə fevralın 26-da saat 1-4 arası girmişdir. Sonuncu müdafiə nöqtəsi saat 7-də məhv edilmişdir. Şəhərin gülləbaranı nəticəsində dinc əhalinin külli miqdarda əmlakı dağıdılmışdır.

Erməni tələsi

Ağdam və Bakıda “Memorial” Hüquq-Müdafiə Mərkəzinin müşahidəçiləri Xocalıya hücum zamanı şəhəri tərk etmiş 60 nəfəri sorğu-sual etmişlər. Soruşulanlardan ancaq biri söyləmişdir ki, dəhliz barədə məlumatı olmuşdur. Həmin dəhlizlə qaçan əhali Azərbaycanın Ağdam rayonuna qovuşan ərazisində gülləyə tutulmuş və nəticədə çoxlu sayda insan həlak olmuşdur.

Şəhərdən qaçan sakinlər hətta zəruri əşyalarını belə götürə bilməmişdilər. Erməni silahlı qüvvələrinin Xocalıdan çıxardıqları sakinlər də əmlaklarından heç nəyi götürməmişdilər. Memorialın müşahidəçiləri şəhərdə azğın, heç nə ilə qarşısı alınmayan soyğunçuluğun şahidi olmuşlar. Şəhərdə qalan əmlak Stepanakert və yaxınlıqdakı yaşayış məntəqələrinin əhalisi tərəfindən talan olunurdu. Çox evlərin darvazalarında onların yeni sahiblərinin adları yazılmışdır.

“Memorial” Hüquq-Müdafiə Mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkatları Cenevrə Konvensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

Maddə 2. Hər bir şəxs dilindən, dinindən, milliyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

Maddə 3. Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

Maddə 5. İnsan ləyaqətini alçaldan, insaniyyətlikdən kənar və qəddar hərəkatlər qadağandır.

Maddə 9. Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

Maddə 17. Hər bir insanın əmlakı malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Şahidlərin ifadələri

Qaradağlı sakini İlqar Əliyevin açıqlaması:

– Ermənilər Qaradağlımı tutandan sonra əsir və girov götürdükləri kənd sakinlərindən 33 nəfərini öldürdülər. Sonra öldürdükləri qadın və uşaqların cəsədlərini kənd yaxınlığındakı Bəylik bağı adlanan yerdə “silos”

quyusuna töküb, üzərini torpaqladılar... Onlar kənd sakinlərini güllələyir, hələ ölməmiş adamları isə quyuya doldururdular...

Mənimlə birlikdə yüzdən artıq Qaradağlı sakini girov götürülmüşdü. Yolda dəhşətli işgəncələrlə qarşılaşdıq. Ermənilər iki kənd sakininin başını toxmaqla yararaq, onları əzabla öldürdülər. Bizi əvvəlcə Lingin kəndinə gətirdilər. Orada üç nəfəri, Malıbəylidə isə 12 nəfəri güllələdilər. Malıbəylidə hamını maşınlardan töküb, piyada Xankəndinə qədər apardılar. Yol boyu ermənilərin təhqirləri ilə qarşılaşırıdım... Xankəndidə yerləşən həbsxanada 8 Qaradağlı sakini acından öldü.

Ermənilər fevralın 26-da Xocalını işğal edəndə Xankəndidə həbsxanada idim. Həmin gün yüzdən artıq adamı bu həbsxanaya gətirdilər. Sonra bildim ki, onlar Xocalı sakinləridir və bu şəhər də işğal olunub. Səhəri gün gözümün qabağında 60-a yaxın Xocalı sakininin başını kəsdilər. Onların arasında uşaq və qadınlar da var idi".

Qaradağlı sakini Oruc Əliyev:

– Məni fevralın 17-də əsir götürdülər. Yolda qohumlarımın yarısını öldürdülər. Xankəndidəki həbsxanada isə dişlərimi zorla çəktilər. Əsirlikdə olduğumuz müddətdə hər gün ermənilər tərəfindən döyülür və işgəncəyə məruz qalırdım...

Martın 17-də Allahverdi Bağirovun köməyi ilə dəyişdirildim. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nümayəndələri həmin günə qədər bir dəfə də olsun xəstəxanaya gəlmədilər...

Ermənilər sağlam azərbaycanlı əsir və girovların daxili orqanlarını satırdılar. Bunu əvvəlcədən tanıdığım ermənilər də mənə demişdilər.

“Xalq qəzeti”.-2015.-25 fevral.-N 44.-S.9.

XOCALI SOYQIRIMI XALQIMIZA QARŞI CİNAYƏTDİR

NURU MƏMMƏDOV,
Professor

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbiçiləri, Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Xocalı şəhərinə vəhşicəsinə hücum etdilər, heç kimə aman vermədən dinc sakinləri kütləvi şəkildə məhv etdilər, şəhərə od vurub yandırdılar, ağılasız qəddarlıqlar törətdilər.

Xocalı soyqırımını erməni qatilləri tərəfindən törədilən bəşəri cinayətdir, Azərbaycan və türk xalqlarına qarşı çevrilməmişdir. Erməni quldurlarının qanlı cinayətləri və əməlləri nəticəsində Xocalı şəhəri yerlə-yeksan edildi, əhalisi amansızcasına və məhv edildi.

Azğınlaşmış erməni silahlı cəlladları keçmiş SSRİ-yə məxsus Xankəndidə yerləşən və əsasən tərkibi erməni zabitlərindən və praporşiklərindən ibarət olan 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə 7 min nəfər əhali olan Xocalı şəhərinə 5 istiqamətdən güclü hücum etdilər və dəhşətli cinayət aktı törətdilər. Vəhşilənmiş erməni cinayətkarları 7 min nəfərlik Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər, yüzlərlə köməksiz və günahsız insanları amansızcasına qətlə yetirdilər, uşaqlara, qocalara, xəstələrə, hamilə qadınlara belə aman vermədilər, dinc mülki əhalini ucdantutma qırdılar, şəhəri yandırdılar. Onlar öz alçaq və yaramaz hərəkətləri və qanlı cinayətləri ilə bəşər tarixində növbəti cinayət aksiyasını – Xocalı soyqırımını törətdilər. Cinayətkar erməni hərbi quldurlarının vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini şəhid oldu, 1275 nəfər əsir götürüldü, 100-dən artıq sakin yaralandı və şikəst oldu. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar, 70 nəfəri qocalar idi. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlanlar və qızlar idi.

Ermənilərin törətdiyi bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla diri-diri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş, başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir. Meyitlər üzərində dilə gətiriləsi mümkün olmayan təhqiramiz həqarətlər edilmişdir. Bu qeyri-insani əməllər XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında özünü dünyaya “mədəni” və “məzlum” xalq kimi tanıtməyə çalışan erməni quldurları tərəfindən törədilmişdir.

Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqının qan yaddaşına həkk olan acı bir kədər, dərin bir uzüntüdür. Xocalı faciəsini Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan edən ümummillə lider Heydər Əliyev hadisələrə beynəlxalq müstəvidə əsl hüquqi-siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına xüsusi səy göstərmişdir. Xocalı faciəsinin xalqımız üçün dərin kədər və böyük dərd olmasını deməklə yanaşı, eyni zamanda xalqımızın bu kədər içərisində özünün azadlıq və müstəqillik uğrunda qətiyyətli mübarizə yolunun möhkəm və uğurlu sonluğunu da göstərmişdir. Hər il Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı keçirilən tədbirlərdə çıxışlar etmiş və bu çıxışlarında hər hansı bir faciənin Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədiklərini bildirmişdir. Hələ 1995-ci ildə Xocalı soyqırımının 3-cü ildönümü zamanı Heydər Əliyev demişdir: “...Biz kədər içindəyik, qəm içindəyik, üç ildir ki, qəm-dərd çəkirik. Xocalı faciəsinin nə qədər dəhşətli faciə olduğunu və Azərbaycan xalqına nə qədər böyük zərbə vurduğunu bir daha dərk edirik... Xalqımız çoxəsrlik tarixində belə bəlalardan çox keçibdir. Ancaq heç vaxt başımızı aşağı salmamalıyıq, gücümüzü toplamalıyıq. Azərbaycan xalqının haqq işi qələbə çalacaq. Azərbaycan xalqı bütün ərazisini sahibi olacaq, müstəqilliyini bərqərar edəcək...”

Bütünlükdə Azərbaycan xalqının məhvinə yönəldilmiş Xocalı müsibəti erməni millətçilərinin məqsədyönlü soyqırımını siyasətinin davamıdır. Etnik təmizləmə siyasəti aparan erməni millətçi-şovinistləri zaman-zaman Azərbaycan xalqına qarşı amansız olmuş, dəhşətli qırğınlar törədərək bu torpaqları ələ keçirməyə çalışmış, “böyük Ermənistan” yaratmağa ciddi cəhdlər etmişlər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları tamamilə və zorakılıqla didərgin salandan sonra Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlayan ermənilər ərazimizin 20 faizini zəbt etdilər, 1 milyondan çox həmyerlimizi məcburi qaçqına, köçkünə və didərginə çevirdilər.

Azərbaycan xalqının ümummillə lideri, dahi öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, dünya xalqlarının tarixinə, insanlığın tarixinə kütləvi terror aktı kimi daxil olan Xocalı soyqırımını “təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır”. Faciənin onuncu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin davamıdır və ən qanlı səhifəsidir”. Xocalı soyqırımını təcavüzkar erməni başkəsənlərinin və erməni millətçi şovinistlərinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri növbəti qanlı aksiyası olmaqla, etnik təmizləmə siyasətinin növbəti cinayəti idi.

Erməni cəlladları tərəfindən törədilən Xocalı soyqırımını bəşər övladına qarşı, azəri türklərinə qarşı ağıla gətiriləsi mümkün olmayan bəşər tarixində analoqu olmayan dəhşətli ən qanlı cinayət aksiyası idi. XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi kimi insan fəlakətləri və kütləvi insan qırğınları sırasına 1992-ci il fevralın 26-da törədilmiş Xocalı soyqırımını da əlavə edildi. 26 fevral günü XX əsrin ən böyük insan faciələrindən biri oldu. Azərbaycanın Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral “Xocalı soyqırımını (genosidi) və “Milli Matəm günü” elan olunmuşdur. Respublika prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən hər il fevralın 26-da saat 1700-da Xocalı qurbanlarının əbədi xatirəsi ölkəmizin ərazisində dərin üzüntü və sükut dəqiqəsi ilə qeyd edilir. Azərbaycan xalqı hər ilin bu gününü dərin hüzn və kədər içində keçirir, günahsız şəhidlərimizin ruhu və xatirəsi hörmət və ehtiramla yad edilir.

Xocalı soyqırımına doğru gedən yolun mürəkkəb siyasi, hərbi və sosial-iqtisadi kökləri və səbəbləri vardır. Aparılan tədqiqatların və mövcud tarixi ədəbiyyatın araşdırılması nəticəsində məlum olmuşdur ki, erməni hərbiçiləri müxtəlif yollarla keçmiş sovet ordusunun hərbi texnikasını və silahını ələ keçirmiş və Xocalı qətliamı ərafəsində xeyli hərbi sursata sahib ola bilmişdi. Məlumdur ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayın hərbi texnikası hələ də qalırdı. Bunu da ermənilər bildirdilər. Erməni siyasətçiləri əvvəlcədən hərbi silahlarını və həm də həmin silahların “dilini” bilən rus hərbiçilərini gah pulla, gah rüşvətlə, gah oğurlamaq yolu ilə və gah da müxtəlif hiylələrlə ələ alırdılar. 366-cı alayın 13-cü və 53-cü hərbi qulluqçularının ermənilərlə bir milyon manatlıq alver etmələri barədə faktlar vardır. Bundan başqa, ermənilər 1990-1992-ci illərdə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin silah anbarına bir neçə dəfə hücum etmiş və çoxlu silah ələ keçirmişdilər. Deyilənlərdən əlavə, erməni hərbiçiləri ilə sovet-rus hərbiçiləri arasında silah alveri ilə razılaşmalar da olmuşdur. Bu barədə xeyli faktlar vardır.

Xocalı şəhəri Dağlıq Qarabağın böyük şəhərlərindən biri, Şuşa şəhərinin strateji məntəqəsi, Xankəndiyə gedən yolun açarı idi. Hərbi və mülki aeroport, Dağlıq Qarabağın hava limanı burada yerləşirdi. Xankəndiyə təyyarə ilə gələnlər Xocalı aeroportunda enməli idi. Xocalı Azərbaycan xalqının qədim yaşayış mərkəzlərindən biri, sivilizasiyaya yüksək maddi-mədəniyyət bəxş etmiş Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin (e.ə. XIV-VIII əsrlər) mərkəzi idi. Xocalı çox böyük strateji əhəmiyyətə malik yaşayış məntəqəsi idi və 1991-ci ildə şəhər statusu almışdı. Son vaxtlardan şəhərdə böyük tikinti-quraşdırma və abadlaşdırma işləri aparılırdı. 7 min əhalisi (digər faktlara görə 9 min əhalisi), 3 min hektardan çox əkin sahəsi, çoxlu məktəbləri və mədəniyyət evləri vardı.

Xocalıya hücum edərkən erməni silahlı qüvvələri bütün istiqamətlərdə şiddətli döyüş əməliyyatları aparırdılar. Bu hücumda erməni hərbiçiləri, 366-cı hərbi alayın qüvvələri, 1000-dən artıq silahlı quldur dəstələri, xaricdən gətirilən və pulla ələ alınan müzdlu qatillər, terrorçu təşkilatların dəstələri, Dağlıq Qarabağın erməni bölmələri və bütün Ermənistan silahlı qüvvələri iştirak edirdi.

Ermənilərin Xocalı istiqamətində hücumlarının intensiv xarakter almasına baxmayaraq özəmənkı Azərbaycan rəhbərliyi heç bir müdafiə və ya hazırlıq tədbirləri görmürdü. Ancaq Xocalı əhalisi özləri üçün müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Belə ki, yerli əhalidən ibarət könüllü və özünümüdafiə dəstələri yaradılırdı. Tofiq Hüseynovun komandanlığı ilə 100 nəfərdən ibarət qeyrətli gənc müxtəlif yerlərdə müdafiə istehkamlarında qərar tutmuşdu. Bundan başqa, 58 nəfərdən ibarət polis bölməsi yaradıldı. Xalqımızın qeyrətli oğlu, polis mayoru Əlif Hacıyevin rəhbərliyi ilə yaradılan 29 nəfərdən ibarət kiçik bir dəstə erməni hərbiçilərinə lazımi və tutarlı zərbələr endirirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Əlif Hacıyev Xocalı hava limanının komendantı təyin ediləndən sonra (1990-noyabr) ermənilərə hava yolu ilə silah daşınması qeyri-mümkün oldu. Əlif Hacıyev erməni quldurlarının hücumlarında əsas hədəf idi. Ancaq Əlif Hacıyev sözün əsl mənasında xalqımızın vicdanlı və qəhrəman övladı idi, son nəfəsinə qədər yağı düşmənlə igid və cəsur bir insan kimi döyüşdü və qəhrəmancasına həlak oldu. Allah rəhmət eləsin.

Erməni hərbiçiləri və erməni separatçıları Xocalıya qarşı hücumu hazırlaşarkən özlərindən əlavə beynəlxalq aləmdə tanınan quldur terrorçu dəstələrdən də geniş istifadə etmişdilər. Ermənilər Fransada, Vyanada, Suriyada, Livanda, Rusiyada və başqa yerlərdə fəaliyyət göstərən terrorçu təşkilatlarını və müzdlu qatilləri döyüşlərə cəlb etmişdilər ki, onlar da qanlı əməlləri ilə xocalılılara qarşı qanlı cinayətlər törətmişlər.

Xocalı soyqırımını ilk dəfə lentə alan cəsur və igid jurnalist Çingiz Mustafayev olmuşdur. Acı göz yaşları ilə faciəli olayı çəkərkən kamerası da ermənilər tərəfindən “yaralanmışdı”. Çingiz Mustafayev bu qanlı olayı belə xatırlayırdı: “İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə hadisə yerinə gəldik. Havadan gördük ki, bütün bir sahə insan meyitləri ilə doludur. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Bizimlə olan milis əməkdaşları meyitləri vertolyota götürməli idilər ki, onlar qohumlarına verilsin. Gördüyümüz vəziyyətdən şoka düşdük. İki nəfər isə huşunu itirdi. Martın 2-də xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə gəlmişdik. O zaman meyitlər dəhşətli hala salınmışdı. Bir neçə sutka ərzində onların üzərində təhqiredici hərəkətlər edilmişdi”.

İnsanı dəhşətə gətirən bu açıqlama soyqırımını ilk dəfə lentə alan Çingiz Mustafayevə məxsusdur. Erməni dəhşətlərindən, vandalizmdən yaxa qurtarmaq üçün üzü Ağdama tərəf qaçan əliyalın əhali vəhşicəsinə güllələrə

tuş gəlmişdi. Ahillara, körpələrə belə aman verilməyib. İnsanları bir-birlərinə bağlayaraq, üzərilərinə neft tökərək yandırıb, uşaqları diri-diri süngüyə keçirib faşistlərin törətdiklərindən betər faciəni bəşəriyyətə “bəxş etdilər”. Qətlə yetirilənlərin cəsədləri üzərində vəhşicəsinə davranaraq dilə gətiriləsi mümkün olmayan” əməliyyatlar” aparmışlar.

XX yüzilliyin əvvəllərində olduğu kimi, əsrin sonunda da Azərbaycan xalqının başına gətirilən belə qanlı faciələr bir daha onu göstərir ki, erməni cəlladları özlərinin avantürist planlarını və aksiyasını həyata keçirməyə əlverişli bir məqam axtarır və dərhal onu ən qeyri-insani yolla reallaşdırırlar.

Beləliklə, erməni quldur dəstələrinin Xocalıda törətdikləri qanlı cinayət bütün beynəlxalq hüquq sənədlərinə görə, miqyasına və mahiyyətinə görə soyqırımdır və Azərbaycan xalqına qarşı cinayət kimi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, son illərdə artıq bütün dünya etiraf edir ki, bizim torpaqlarımız işğalçı Ermənistan tərəfindən zəbt edilib, azərbaycanlılar etnik təmizləməyə məruz qalmışlar. Cənab İlham Əliyev demişdir: “... İnanmaq istəyirəm ki, Ermənistan rəhbərliyi, nəhayət beynəlxalq hüquq prinsiplərinə riayət edəcək və işğal olunmuş torpaqlardan qoşunlarını öz xoşu ilə çıxaracaq... əks təqdirdə Azərbaycan tam sərbəstdir ki, bütün imkanlardan istifadə etsin və öz doğma torpaqlarını azad etsin”.

2011-ci il yanvarın 14-də Nazirlər Kabinetinin geniş iclasında Prezident İlham Əliyev proqram əhəmiyyətli çıxışında demişdir: “...Biz dəfələrlə bəyan etmişik ki, Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır, beynəlxalq birlik tərəfindən Azərbaycan torpağı kimi tanınır, BMT tərəfindən tanınır, bütün beynəlxalq təşkilatlar bizim ərazi bütövlüyümüzə hörmətlə yanaşır”. Möhtərəm Prezidentimizin dediyi kimi, son vaxtlarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası istiqamətində daha yeni addımlar atılmışdır. Əvvəla, Avropa Parlamenti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair ədalətli qətnamə qəbul etmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı şəkildə təsdiq etmişdir. İkincisi, NATO-nun zirvə görüşündə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən qətnamə qəbul edilmişdir. Üçüncüsü, 2011-ci ilin yanvarın 13-də Avropa Komissiyasının sədri Avropa İttifaqının mövqeyini bildirmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir.

Bütün bu mühüm sənədlər bir daha onu göstərir ki, Azərbaycanın mövqeyi ədalətlidir, doğrudur və obyektivdir. Buna görə də dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqqını müdafiə edirlər. Ancaq təəssüflər olsun ki, Ermənistan tərəfi bu tarixi reallıqlarla nəinki hesablaşmır, hətta hər gün atəşkəs rejimini pozur, beynəlxalq qanunlara əməl etmir və beynəlxalq təşkilatların qərar-qətnamələrini tanımaq belə istəmir.

Prezident İlham Əliyev beynəlxalq görüşlərdə dəfələrlə demişdir ki, Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti bu işgalla, etnik təmizləmə siyasəti ilə torpaqlarımızın itirilməsi ilə heç vaxt barışmayacaq və beynəlxalq hüququn təsdiq etdiyi kimi, öz torpaqlarımızı azad etmək üçün bizim tam haqqımız vardır. Azərbaycan öz tarixi torpağında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməyəcəkdir...” Ermənistan öz işğalçı qüvvələrini zəbt edilmiş torpaqdan çıxarmalıdır.

“Respublika”.-2015.-26 fevral.-N 45.-S.4.

Xocalı – xalqımızın qan yaddaşı

Murtəza HƏSƏNOV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının baş müəllimi,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

“Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölürlərdən körpü düzəltməli olduq.Mən ölürlərin üstünə getmək istəmədim. Bunu görəndə podpolkovnik Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayım. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinin sinəsinə basıb addımlamağa başladım.Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi.Və mən beləcə 1200 meyitin üstündən keçdim”.

“Martın 2-də “Qafan” erməni qrupu (meyitləri yandırmaqla məşğul olurdu) 2000-ə yaxın alçaq monqolun (türklərin) cəsədlərini toplayıb ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının 1 kilometrliyində yandırdı. Axırncı yük maşınında mən başından və qollarından yaralanmış təxminən 10 yaşlı bir qız uşağını gördüm.Diqqətlə baxanda gördüm ki, o, yavaş-yavaş nəfəs alır.Soyuq, aclıq və ağır yaralanmasına baxmayaraq, o hələ də sağ idi.Ölümlə mübarizə aparan bu uşağın gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacam.SonraTiqranyan familiarı bir əsgər onun qulaqlarından tutub artıq üzərinə mazut tökülmüş cəsədlərin içərisinə atdı.Daha sonra onları yandırdılar.Tonqaldan ağlamaq və imdad səsleri gəlirdi”.

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası işçi qrupu tərəfindən 2010-cu il ərzində keçirilmiş axtarış-araşdırma tədbirləri nəticəsində itkin düşmüş şəxs kimi qeydiyyatda alınmış şəxslərdən 91 nəfərin taleyinə aydınlıq gətirilmiş, onların adları itkinlərin siyahısından çıxarılmışdır. Həmin şəxslərdən 21 nəfərinin döyüslərdən və mühasirələrdən sağ çıxdığı, 30 nəfərin döyüslərdə həlak olduğu, meyitlərinin tanınaraq dəfn edildiyi, 34 nəfərin isə siyahılardan təkrar keçdiyi, 6 nəfərin isə münaqişə bölgəsindən kənarında itkin düşdüyü müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, 1 yanvar 2011-ci il tarixinə əsir, itkin düşmüş və girov götürülmüş şəxslərin sayı 4049 nəfər olmuşdur. Onlardan 3273 nəfər hərbi, 771 nəfər mülki şəxslərdir. Beş nəfərin hərbi və ya mülki şəxs olduğu məlum deyil.

Mülki şəxslərdən 47 nəfəri itkin düşərkən yetkinlik yaşına çatmamış (17 nəfər azyaşlı qız), 247 nəfər qadın, 347 nəfər yaşlı şəxsdir.

Əsir, itkin düşmüş 4049 nəfərdən 878 nəfərin əsir və girov götürülməsi barədə məlumatlar daxil olmuş, şahid ifadələri alınmışdır.

Əsir və girovluqdan 1399 nəfər azad edilmişdir. Onlardan 343 nəfəri qadın, 1056 nəfəri kişidir. Eyni zamanda, 170 nəfər uşaq (65 nəfər azyaşlı qız), 289 nəfər yaşlı şəxsdir (112 nəfər yaşlı qadın).

Dövlət Komissiyasına daxil olmuş materialların təhlili zamanı 553 nəfərin əsir və girovluqda qətlə yetirildiyi və ya müxtəlif səbəblərdən vəfat etdiyi müəyyən edilmişdir. Onlardan 104 nəfəri qadın, 448 nəfəri kişidir. 137 nəfərin yalnız adı məlumdur, 74 nəfər isə naməlumdur.

İnsanlığa qarşı cinayət

Beynəlxalq cinayət - ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanuni mənafələrini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarını kobud və ya kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir. Beynəlxalq hüquq elmində “beynəlxalq cinayət” və “beynəlxalq xarakterli cinayət” kateqoriyaları fərqləndirilir. Soyqırımı cinayəti beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Həmin cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq və Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuşdur. Sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsində beynəlxalq cinayətlər üç qrupa ayrılmışdır: sülh əleyhinə cinayətlər; müharibə cinayətləri; insanlıq əleyhinə cinayətlər.

İkinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq birlik genosidi müstəqil beynəlxalq cinayət kimi fərqləndirdi. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsi və hüquqi sənədlərdə “soyqırımı” termini işlədilməmişdir. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsinin təsnifatına görə, soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərə daha yaxındır. Lakin soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərdən müəyyən əhali qrupuna qarşı repressiyanın miqyasına və dəqiq ifadə olunan məqsədinə görə fərqlənir. Soyqırımı müəyyən mənada müharibə cinayətlərinə də oxşardır. Belə ki,

həmin cinayətin törədilməsi hərbi əməliyyatların aparılması vaxtı ilə üst-üstə düşə bilər. Lakin soyqırımı müharibə cinayətlərindən də məqsədinə görə fərqlənir, həm də soyqırımı dinc dövrdə də törədilə bilər (məsələn, Kombocada Pol Pot öz xalqına qarşı soyqırımı həyata keçirmişdi). Məhz həmin əlamətlərinə görə Yuqoslaviya və Ruanda tribunalları nizamnamələrində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statutunda soyqırımı cinayəti müharibə cinayəti və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən ayrılmışdır. Soyqırımın hüquqi məzmunu hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər təşkil edir: bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi; belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi; hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvinə nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması; bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi; uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımı cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırımı kimi tövsifi üçün kifayət deyildir. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı olan konkret niyyətini ortaya çıxarmaq tələb olunur. Qabaqcadan xüsusi düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhalinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir. Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də göz qabağındadır.

Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun əsas üç ünsürünün mövcud olması aydınlaşır: tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması; bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea); tanınan qrupla bağlı genosid hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilməsi (astus reus). Deməli, soyqırımı aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər genosid kimi qiymətləndirilə bilməz. Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir.

Soyqırımı cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir: niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxs deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyəti yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırımı qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır.

Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinaadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyələnir. Deməli, astus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir: niyyət, qrupun “tamamilə və ya qismən” məhv edilməsindən ibarət olmalıdır; niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb olunmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir. Genosidin obyektiv cəhətinə aid olan məhvetmə anlayışı qrupun fiziki və ya bioloji vasitələrlə fiziki məhv olunmasını bildirir. Burada söhbət qrupun milli, din, dil, mədəni və ya digər özünəməxsusluğunun məhv olunmasından getmir. Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə “mədəni genosid” aid deyildir. “Barcelona Traction Case” işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması və bağlı öhdəlikləri “erga omnes öhdəliklər” adlandırmışdır. Beynəlxalq Məhkəmə Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın əsasında duran prinsipləri beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanımışdır. Soyqırımı cinayətinin olduğu kimi qiymətinin verilməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tələb etdiyi kimi onu törədənlərin layiqli cəzalarını alması zəruridir.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi hüquqi əsasları

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tövsifi üçün hüquqi əsaslar aşağıdakılar hesab olunmalıdır: BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir); Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə soyqırımı cinayəti birbaşa göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur); Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. 4); Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad.1); Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu (mad. 6); Azərbaycan

Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad. 103); Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. Belə ki, Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlər soyqırımı cinayətini törətməkdə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər. 2. Soyqırımı cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımı cəhd və soyqırımında iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur. 3. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.

Tarix heç nəyi unutmur

Azərbaycan Milli Məclisi hər il 26 fevralı Xocalı Soyqırımı Günü elan etmişdir. Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini yad edir. Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Onlar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara haqq-ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək, Xocalıda törədilmiş terrorizm, etnik təmizləmə faktlarını pisləmək barədə müraciətlər edirlər. Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatmalıdırlar. Cinayət cəzasız qala bilməz. Təəssüf ki, XX əsrdə soyqırımı və etnik təmizləmə hadisələri baş vermiş tarixi səhifələr olmuşdur. Xocalı faciəsi onların sırasında ən dəhşətlilərindəndir. Hazırda bu hadisələrdə hər hansı şəkildə iştirakı olmuş şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehdir, ancaq vaxt gələcək onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar. Tarix heç nəyi unutmur.

“Xalq qəzeti”.-2015.-27 fevral.-N 46.-S.4.

Azərbaycanın XX əsr tarixinin ağır faciəsi

Rəhman SALMANLI

Heydər Əliyev Fondu Xocalı soyqırımını həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün ardıcıl iş aparır

Bir neçə gün bundan öncə ABŞ-ın Nebraska ştatının qubernatoru Pit Rikets Xocalı soyqırımını barədə bəyannamə imzalamışdır. Bəyannamədə qeyd olunduğu kimi, qubernator 26 fevral tarixini bütün ştatda “Xocalı anma günü” elan etmiş və ştat sakinlərini bu günü hüznə yad etməyə çağırmışdır. Bəyannamədə Xocalı qətlə qətləmi dəhşətli faciə kimi pislənir. Sənəddə 24 il əvvəl - 1992-ci il fevralın 26-da Xocalı qətləmi zamanı 600-dən çox günahsız mülki əhalinin, o cümlədən böyük sayda uşaq, qadın və qocaların kütləvi şəkildə qətlə yetirildiyi bildirilir. “Human Rights Watch” təşkilatının bu soyqırımını regionda baş vermiş ən böyük kütləvi qırğın adlandırdığı vurğulanaraq qeyd olunur ki, bu dəhşətli hadisə dünya xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma, ünsiyyət və tolerantlığın nə qədər zəruri olduğunu göstərir.

Bəyannamə eyni zamanda, Nebraska ştatının dövlət katibi Con Qeyl tərəfindən də imzalanıb. Xatırladaq ki, ABŞ-da Xocalı qətləmi tanıyan və pisləyən ştatların sayı artıq 18-ə çatıb. Bu say dünyanın digər ölkələrində də ildən-ilə artmaqdadır. Bütün bunlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin daxili və xarici siyasətinin, habelə Heydər Əliyev Fondunun dünyada apardığı təbliğatın, haqqa-ədələtə çağırışın nəticəsidir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin bu hadisə ilə bağlı dediyi: “Xocalı soyqırımını XX əsrin ən böyük insan faciələrindən biridir. Xocalıda misli görünməmiş qəddarlıqla törədilmiş bu insan qırğınının Yer kürəsinin hər hansı bir guşəsində baş verməsinin qarşısını almaq üçün Xocalı soyqırımını həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə hərtərəfli çatdırılmalı və humanizm ideallarına sədaqət nümayiş etdirən bütün insanların bu faciəyə öz qəti, birmənalı mövqelərini bildirmələri üçün ciddi və məqsədyönlü iş aparılmalıdır” sözləri fondun bu sahədə gördüyü işlərin ana xəttini təşkil edir.

Heydər Əliyev Fondu yarandığı vaxtdan Azərbaycan həqiqətlərini, Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzünü, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyətini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmağa xüsusi önəm verir. Fondun prezidenti, ISESCO və UNESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva demişdir: “Bu gün Azərbaycanın ən böyük, ən ağırlı problemi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllidir. Ölkəmizin qarşısında duran ən mühüm məsələ budur. Mən il öncə olduğu kimi, bu gün də hər bir millətin qarşılaşa biləcəyi ən böyük haqsızlıq, ən böyük faciə təcavüz və torpağın işğalıdır. Azərbaycan xalqı artıq 24 ildir ki, belə bir haqsızlıqla üzləşmişdir. Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi işğal altındadır. 20 mindən artıq insan həlak olmuş, 50 mindən çox adam yaralanmış və əlil olmuşdur. 1 milyondan artıq insan 20 ildən çoxdur ki, öz doğma torpağından didərgin düşərək, qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətində yaşayır. Azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən soyqırımına və etnik təmizləmə siyasətinə məruz qalmışlar. Bir milyondan çox soydaşımızın insan hüquqları tapdanmışdır. Bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayət olan Xocalı soyqırımını Azərbaycanın XX əsr tarixinin ən ağır faciəsidir.

Bütün bu reallıqlar, bütün bu həqiqətlər bizim ən ağır problemimizdir və biz artıq bu reallıqlarla, bu həqiqətlərlə XXI əsrə qədəm qoymuşuq. Bütün bu həqiqətləri, bütün bu hadisələri, faktları, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl səbəb və nəticələrini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq, informasiya blokadasını yarmaq, on illərdir erməni diasporu tərəfindən yayılan yalan və uydurmaların qarşısını almaq Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətində həmişə mühüm yer tutur”.

Bu istiqamətdə görülən məqsədyönlü iş 2005-ci ildə fondun yaratdığı və geniş məlumat bazasına malik “Azərbaycan” portalının internet şəbəkəsinə qoşulması ilə başlamışdır. Portalda Qarabağ müharibəsi, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, işğal olunmuş ərazilərdə yerli əhaliyə qarşı törədilən azgınlıq, tarixi-memarlıq abidələrimizin vəhşicəsinə dağıdılması barədə faktlar öz əksini tapmışdır.

İyirmi dörd illiyini sonsuz ağır-acı ilə qeyd etdiyimiz Xocalı soyqırımını portalda ayrıca bölmə kimi təqdim olunur və 1992-ci ilin fevralında erməni quldurlarının törətdikləri qırğın haqqında geniş məlumatla yanaşı, burada qanlı faciəni əks etdirən fotosəkillər də yerləşdirilmişdir.

Fondun nəşr etdiyi “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusunda da Xocalı soyqırımını, erməni təcavüzünün nəticələri, erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyətləri haqqında ətraflı informasiya var. Toplu ingilis, fransız, rus, alman, macar və s. dillərdə çap olunaraq bir çox xarici ölkələrdə yayılmışdır.

Hazırda bu nəşrin başqa dillərə tərcüməsi davam etdirilir. Nəfis şəkildə tərtib edilmiş və yüksək poliqrafik səviyyədə çap olunmuş bukletlər fotosəkillərlə zəngindir. Bütün bukletlərdə Azərbaycanın xəritəsi verilib və burada Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan əraziləri göstərilib. Eyni zamanda, burada münafişə nəticəsində dəymiş ziyan, erməni terrorizmi, işğalın qurbanları və s. məlumatlar yer alıb. Xocalı soyqırımının 24-cü ildönümü ilə əlaqədar Heydər Əliyev Fondu hər il olduğu kimi, bu il də xüsusi layihə həyata keçirməyə başlamışdır. Layihə çərçivəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinin Xocalıda törətdikləri qırğınla bağlı Rusiya, Türkiyə, Fransa, Macarıstan, Rumıniya, Belçika, Avstriya, Almaniya, Çexiya, İsveçrə, Gürcüstan və digər ölkələrdə silsilə tədbirlər keçiriləcəkdir. Soyqırımına həsr olunmuş silsilə tədbirlər fondun təmin etdiyi təbliğat materialları əsasında səfirlik, konsulluq, diplomatik nümayəndəliklərin və diaspor təşkilatlarının xətti ilə qeyd olunacaq.

Fondun hazırladığı nəşrlərdə, bukletlərdə və digər əyani təbliğat vasitələrində, habelə öz ana dillərində keçirilən tədbirlərdə, görüşlərdə xarici ölkə vətəndaşlarına bir daha çatdırılır ki, Azərbaycanın tarixinə qanlı həflərlə yazılmış 1992-ci ilin 26 fevral gecəsində erməni silahlı dəstələri keçmiş SSRİ-nin Xankəndi şəhərində yerləşmiş 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikasının və hərbiçilərinin köməyi ilə qədim Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etmişlər. Əvvəlcə Xocalı toplardan və digər hərbi texnikadan şiddətli atəşə tutularaq darmadağın edilmişdir. Şəhər ərazisində yanğınlar başlamışdır. Sonra piyada qüvvələr bir neçə istiqamətdən şəhərə girmiş, sağ qalmış sakinlərə vəhşicəsinə divan tutulmuşdur.

Həmin gün qısa bir vaxt ərzində erməni silahlı dəstələri şəhərin dinc əhalisindən 613 nəfəri qəddarcasına, ağır işgəncə verməklə məhv etmiş, 421 nəfərə ağır xəsarət yetirmişlər. Mühasirədən çıxmağı bacarmış dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar.

Bu zaman 1275 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüş, 10 min əhalisi olan şəhər talan edilmiş, tikililər dağıdılmış və yandırılmışdır. Onlardan 150 nəfərinin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu gün də məlum deyildir. Faciə nəticəsində 1000-dən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst olmuşdur. Qətlə yetirilənlərin 106 nəfəri qadın, 83 nəfəri azyaşlı uşaq, 70 nəfəri qocalar idi. 487 nəfər şikəst edilmişdir. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlan və qızlardır.

Bu hərbi-siyasi cinayət nəticəsində ailələr məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir. Şəhid olanlardan 56 nəfəri xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırılmış, başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir. Xarici ölkələrdə keçiriləcək anma mərasimləri Heydər Əliyev Fondunun ingilis, rus və türk dillərində hazırladığı “Xocalı soyqırımı” filminin nümayişi ilə başlayacaq. Mərasimlərə dəvət olunanlar erməni şovinistlərin Xocalıda törətdiyi vəhşilikləri əks etdirən fotosəkillərlə və müxtəlif illərdə xarici ölkələrin nüfuzlu nəşrlərində Xocalı faciəsi haqqında dərc edilmiş materiallarla geniş tanış olacaqlar. Bu tədbirlərdə Heydər Əliyev Fondunun ümumtəhsil məktəbləri və uşaq evlərində keçirdiyi “Xocalı uşaqların gözü ilə” mövzusunda rəsm müsabiqəsinin seçmələrindən ibarət ekspozisiyalar da təqdim olunacaqdır.

Fondun hazırladığı “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusu Qarabağın tarixi, münafişənin başlanması, Xocalı soyqırımı, erməni vandalizmi, erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyəti haqqında ətraflı informasiya almağa imkan verir. Bundan əlavə, “Qarabağ həqiqətləri” çərçivəsində geniş ictimaiyyət arasında aksiyalar keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İctimai rəyi formalaşdırmağa yönələn bu kimi tədbirlər Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel, Buxarest, Cenevrə, Ankara, İstanbul, Paris, Praqa, Lidiçe, Tbilisi və başqa şəhərlərin sakinlərinə Xocalı soyqırımı haqqında obyektiv və dürüst informasiya almağa imkan yaradacaqdır. Heydər Əliyev Fondu Xocalı haqqında həqiqətləri və keçirilən aksiyaların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələri ilə ardıcıl iş aparır.

Xocalı soyqırımı: Beynəlxalq hüquq və sağlam düşüncə üstün gəlir

Tural Aslanov

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi
protokol və ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin müdiri

Tarixin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə XX əsrin sonlarında Xocalıda üzləşdi. Bu, bəşər tarixində az-az təsadüf olunan dəhşətli cinayətlərdən biri və Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzünün kulminasiya nöqtəsi idi. Biz, eyni zamanda, Xocalı soyqırımına iki fərqli yanaşmanın və münasibətin şahidləriyik. Bu barədə söhbətə keçməzdən əvvəl Azərbaycan tarixinin 24 il əvvəl yaşanmış qanlı səhifəsinə bir daha nəzər yetirməyi lazım bilirik.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə aylarla blokada şəraitində yaşayan Xocalı şəhəri erməni faşistləri və onların havadarları tərəfindən yerlə-yeksan edildi. Dinc əhaliyə amansızlıqla divan tutuldu: 613 nəfər qətlə yetirildi, 1275 nəfər girov götürüldü, 150 nəfərin isə taleyi bu günə kimi məlum deyil. Qətlə yetirilənlərin 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i ahlı və qocalar idi. Hərbi təcavüz nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 132 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi. Soyqırımı zamanı 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla öldürülüb, insanlar diri-diri yandırılıb, başlarının dərisi soyulub, bədən əzaları və başları kəsilib, gözləri çıxarılıb, hamilə qadınların qarını süngü ilə dəlik-deşik edilib.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi fonunda ermənilərin əsas hədəflərindən biri olaraq Xocalını seçməsi heç də təsadüfi deyildi. Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqla əsas məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Ermənilərin diqqətini Xocalıya cəlb edən digər bir səbəb də vardı: Qarabağda yeganə hava limanı məhz burada yerləşirdi.

Ermənilərin Xocalıda azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi kütləvi qırğının soyqırımı aktı olmasını beynəlxalq hüquq normaları da təsdiqləyir. Belə ki, soyqırımı cinayətinin hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya” ilə müəyyən edilib. Xocalı soyqırımı xarakter etibarilə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların nizamnaməsində ifadə olunub. Sonradan Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin nizamnaməsində təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapıb.

Ermənilərin törətdikləri bu qanlı hadisədən illər ötsə də, hələ də bu faciənin dəhşətləri unudulmur. Dünya dövlətləri də artıq ermənilərin törətdikləri bu soyqırımına öz münasibətlərini bildirir və Xocalıda törədilmiş qətləmi kəskin pisləyirlər.

Xocalı soyqırımı əslində, erməni təcavüzkarlarının yalnız Azərbaycan xalqına deyil, bəşəriyyətə qarşı ən ağır cinayəti, insanlığa yönəldilmiş qəddarlıq nümunəsidir. Təsadüfi deyil ki, Ermənistanın hazırkı prezidenti, Xocalı soyqırımının bilavasitə iştirakçısı olan Serj Sarkisyan bu qətləmlə bağlı sonralar demişdi: “Xocalıya qədər Azərbaycan tərəfi elə bilirdi ki, bizimlə zarafat eləmək olar. Onlar elə düşünürdülər ki, ermənilər mülki əhaliyə qarşı əl qaldıracaq insanlar deyil. Biz bu stereotipə son qoyduq. Baş verən hadisə də bu idi”.

Göründüyü kimi, Ermənistanda hakimiyyətdə olan şəxslər bu bəşəri cinayətdə iştiraklarını bilavasitə etiraf edirlər. Lakin xalqımız Xocalı kədərini yaşadığı bir vaxtda faciənin ağırlığı o zamankı Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən lazımınca qiymətləndirilmədi. Yüksək vəzifəli şəxslər XX əsrin ən müdhiş soyqırımlarından biri olan bu cinayətin miqyasını ört-basdır etməyə çalışır, hətta xalqa doğru-dürüst məlumat verməkdən çəkinirdilər. Bu hadisədən bir müddət sonra hakimiyyətə gələn AXC-Müsavat iqtidarı da susmağa üstünlük verdi. “Washington Post”, “The Washington Times”, “The New York Times”, “The Boston Globe”, “The Independent”, “The Sunday Times”, “The Times”, “The Age” (Melburn), “BBC”, “Newsweek”, “İTAR-TASS”, “Svoboda” kimi aparıcı media qurumlarında faciənin dəhşətlərinin əks olunmasına baxmayaraq, yaranmış bu imkandan da lazımınca istifadə edilmədi.

Xocalı faciəsi özünün əsl hüquqi-siyasi qiymətini yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra aldı. Soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması istiqamətində məqsədyönlü və davamlı addımlar atıldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı soyqırımı (genosidi) günü haqqında” qərar qəbul etdi, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin gerçək mahiyyətini çatdıraraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni

terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırırdı. Qəbul edilmiş qərara əsasən, Azərbaycan və bəşər tarixinin qanlı səhifələrindən biri olan bu hadisələr hər il fevralın 26-da Xocalı Soyqırımı Günü kimi qeyd olunur.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 1997-ci il fevralın 25-də imzaladığı Sərəncamla hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da ölkəmizdə Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunur. Azərbaycan xalqı ölkəmizin ərəzi bütövlüyü uğrunda canlarından keçən qəhrəmanların, Xocalıda qətlə yetirilmiş yüzlərlə həmvətənimizin xatirəsini daim əziz tutur, onları ehtiramla anır.

Ulu Öndərin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Fərmanda xalqımıza qarşı müxtəlif illərdə mütəmadi olaraq törədilmiş soyqırımı cinayətləri, o cümlədən Xocalı soyqırımı ümumiləşdirilərək bəyan edilir ki, Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq ermənilərin azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə həyata keçirdikləri soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil edib.

Bununla da erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlərin, o cümlədən Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, faciənin soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyətin yeni mərhələsi başladı. Bu siyasətin son məqsədi tarixi ədalətin bərpasına nail olmaq, soyqırımı cinayətinin təşkilatçıları və iştirakçıları dünya ictimaiyyətinin mühakiməsinə verməkdir.

Hər il fevralın 26-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar xalqa müraciət edir. Prezident soyqırımın 20 illiyi ilə əlaqədar müraciətində bir daha əminliklə bəyan edib ki, dövlətimiz bundan sonra da Xocalı soyqırımına, Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalına obyektiv qiymət verilməsi və tarixi-hüquqi ədalətin bərpası üçün öz fəaliyyətini davam etdirəcək, bütün siyasi və hüquqi vasitələrlə belə hallara qarşı barışmaz mübarizə aparacaq.

Faciənin 20-ci ildönümü ilə əlaqədar Bakıda on minlərlə insanın iştirakı ilə keçirilən ümumxalq yürüşü və dünyanın müxtəlif ölkələrində çoxsaylı tədbirlərin təşkili artıq bu soyqırımının dünyada tanınması istiqamətində işlərin dövlət səviyyəsində mükəmməl təşkil olunaraq uğurla həyata keçirilməsindən xəbər verirdi.

Azərbaycanın yeritdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində artıq dünya birliyi Ermənistan silahlı qüvvələrinin Xocalıda törətdikləri soyqırımı barəsində tam məlumatlıdır. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması istiqamətində dövlətimizin başçısının gərgin fəaliyyəti ilə yanaşı, Heydər Əliyev Fondunun, xüsusilə Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın da əməyi qeyd olunmalıdır. Xocalı soyqırımının dünyaya çatdırılması ilə əlaqədar Heydər Əliyev Fondu xüsusi layihələr həyata keçirir. Bu layihələr çərçivəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinin Xocalıda törətdiyi qırğınla bağlı Rusiya, Türkiyə, Fransa, Macarıstan, Rumıniya, Belçika, Avstriya, Almaniya, Çexiya, İsveçrə və Gürcüstanda silsilə tədbirlər keçirilib, Avropa Parlamentinin binasında anım mərasimi təşkil olunub.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Konfransı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərəarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın da Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanınmasında böyük rolu olub. Məhz Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008-ci il mayın 8-dən başlanmış “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyası – Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətin dünyaya çatdırılması, bu faciənin Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı aktı kimi tanınması üçün həyata keçirilən məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Həmin kampaniya çərçivəsində hər il yüzdən çox ölkədə genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Hər il müxtəlif ölkələrdə təşkil olunan mitinqlər, yürüşlər və digər tədbirlər nəticəsində dünyada erməni qəsbkarlarının insanlığa sığmayan cinayətləri haqqında getdikcə daha dolğun təsəvvür formalaşdırılır, Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətlərdən xəbərdar olan tərəqqipərvər ictimaiyyət qətləli kəskin şəkildə pisləyir.

Bu siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq, beynəlxalq hüquq və sağlam düşüncə üstün gəlməkdədir. Artıq dünyanın bir sıra dövlətləri, o cümlədən ABŞ-ın ştatları Xocalı qətliamını soyqırımı kimi tanımağa başlayıblar. Prosesə xronoloji ardıcılıqla nəzər salsaq, bu məsələdə Azərbaycanla həmrəy olanların sayında dinamik artım olduğunu görürük.

2012-ci il yanvarın 30-da İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının İndoneziyanın Palembang şəhərində keçirilən 7-ci sessiyasında “Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistan Respublikasının təcavüzü” adlı ənənəvi qətnaməyə xüsusi bənd əlavə edilib. Xocalı faciəsinə həsr olunan paraqrafda Konfrans üzv ölkələrin parlamentlərini 2012-ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən və soyqırımı xarakteri daşıyan kütləvi qırğını müvafiq şəkildə tanımağa çağırır və Xocalı qırğını törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edib.

2012-ci il fevralın 2-də Meksika Senatının qəbul etdiyi qərarla Dağlıq Qarabağın Xocalı şəhərində baş vermiş faciə soyqırımı adlandırılıb. Həmin il Pakistan Senatının Xarici Əlaqələr Komitəsi Xocalı şəhərində mülki əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını pisləyən qətnamə qəbul edib. Aprelin 24-də isə Kolumbiya parlamenti 102 deputatın lehinə səsverməsi nəticəsində Xocalı soyqırımını rəsmən tanıyıb.

2013-cü il fevralın 19-da Çexiya, fevralın 26-da isə Bosniya və Herseqovina parlamentləri Xocalı soyqırımını rəsmən tanıyıb. Həmin il iyunun 14-də Peru parlamentində Xocalı hadisələrinə dair məsələ deputatlar tərəfindən müzakirəyə çıxarılıb və qətləmin soyqırımı kimi tanınması ilə bağlı qərar qəbul olunub.

2014-cü il yanvarın 17-də Honduras Milli Konqresi Azərbaycan ərazilərinin işğalını və Xocalı soyqırımını tanıyan qərar qəbul edib. Sentyabrın 1-də isə Sudan Respublikası Milli Assambleyasının xarici əlaqələr komitəsinin qəbul etdiyi sənəddə 1992-ci ilin fevralında Xocalı şəhərində mülki Azərbaycan əhalisinə qarşı Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən törədilmiş qətləmin soyqırımı aktı və insanlığa qarşı cinayət kimi tanınıb.

Xocalı qətləminin soyqırımı kimi tanınması istiqamətində ABŞ-da da ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir, bu faciəyə beynəlxalq hüquq müstəvisində qiymət verilir. Belə ki, 2010-cu il fevralın 25-də Massaçusets ştatının nümayəndələr palatası, 2011-ci ildə Texas və Nyu-Cersi, 2012-ci il fevralın 28-də Corciya, martın 23-də Men ştatları Xocalı soyqırımını rəsmən tanıyıb. 2013-cü ildə Xocalı soyqırımını tanıyan ştatlar sırasında Nyu-Meksiko (28 yanvar), Arkanzas (8 fevral), Missisipi (25 fevral), Oklahoma (4 mart), Tennessi (18 mart), Pensilvaniya (18 mart), Qərbi Virciniya (3 aprel), Konnektikut (3 aprel), Florida (21 avqust), 2014-cü ildə isə (4 mart) İndiana ştatları yer alıb.

Ermənistanın təcavüzkar siyasəti və onun nəticələri ilə bağlı maarifləndirmə tədbirləri çərçivəsində Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması istiqamətində 2015-ci ildə də fəal iş aparılıb, ayrı-ayrı ölkələrdə çoxsaylı tədbirlər keçirilib. Bunun nəticəsi olaraq Qvatemala Konqresinin ötən ilin oktyabrında qəbul etdiyi qətnamədə 1992-ci il fevralın 26-da Xocalı şəhərində dinc əhaliyə qarşı soyqırımı aktının törədilməsi pislənilib.

Ötən il fevralın 25-də ABŞ-ın Arizona ştatı Senatı Xocalı soyqırımının tanınmasına dair qətnamə qəbul edib. Qətnamədə vurğulanır ki, erməni silahlı qüvvələri 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərini işğal edərək 600-dən çox mülki şəxsi qətlə yetirib, minə yaxın insan yaralanıb və 1200-dən artıq insan əsir götürülüb. Arizona ştatının Senatı tərəfindən qəbul edilən sənəddə 2015-ci il 26 fevral tarixinin Xocalı faciəsinin 23-cü ildönümü kimi tanındığı və faciənin qurbanlarının yad edildiyi bildirilir.

Fevralın 26-da başda ABŞ-ın Pensilvaniya ştatının Nümayəndələr Palatasının üzvü Heri Ridşou olmaqla, ştatın 16 nümayəndəsinin həmmüəllifliyi ilə hazırlanmış qətnamədə Xocalıda dinc azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qanlı cinayət pislənilib və erməni silahlı birləşmələri tərəfindən yerli əhaliyə qarşı etnik təmizləmənin həyata keçirildiyi vurğulanıb. Qətnamə ilk oxunuşda mütləq səs çoxluğu ilə (198/0) ilə qəbul olunub, spiker və sənədin əsas müəllifi konqresmen Heri Ridşou tərəfindən Azərbaycan nümayəndə heyətinə təqdim edilib.

ABŞ-ın Corciya ştatının qubernatoru Natan Dilin Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı imzaladığı bəyanatda qeyd olunub ki, 1992-ci ildə Azərbaycanda törədilən bu amansız qətləmin nəticəsində 600-dən çox mülki insan həyatını itirib.

Martın 2-də Yuta ştatının qubernatoru tərəfindən Xocalı qətləminin tanınması ilə bağlı rəsmi sənəd imzalanıb. Mayın 21-də isə ABŞ-ın Konnektikut ştatının Nümayəndələr Palatası Xocalı soyqırımı ilə bağlı bəyanat qəbul edib.

Fevralın 25-də Latviya Seyminin qəbul etdiyi bəyanatda Xocalı faciəsinin Azərbaycan tarixinə ən dəhşətli və qara səhifələrdən biri kimi yazıldığı qeyd olunub. Sənəddə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərinin yüzlərlə dinc sakininin qətlə yetirildiyi əksini tapıb.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) Parlament İttifaqı konfransının bu il yanvarın 20-25-də Bağdadda keçirilən 11-ci sessiyasında qəbul edilən qətnamənin müvafiq bəndində İƏT Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla Əliyevanın təşəbbüskarı olduğu "Xocalıya ədalət" beynəlxalq təşviqat kampaniyası təqdir edilir. Sənəddə Xocalı şəhərində azərbaycanlı sakinlərin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən kütləvi şəkildə qırğına məruz qaldığı vurğulanır. Konfransın yekun kommunikesində 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərində törədilmiş, 613 dinc sakinin qətlə yetirilməsi ilə nəticələnən dəhşətli soyqırımı, işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində müqəddəs yerlərin və məscidlərin, mədəni irsin dağıdılması pislənilir. Bu sənəddə də İƏT-in Azərbaycan ilə tam həmrəy olduğu, Azərbaycan hökuməti və xalqının ölkəni müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirdiyi söyləri dəstəklədiyini bildirilir, azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünlərin öz torpaqlarına qayıtmalarına imkan yaradılmasına çağırış səsləndirilir.

Son günlər ABŞ-ın daha üç ştatı müvafiq bəyannamə imzalayıb. Bu il fevralın 11-də ABŞ-ın Nebraska ştatının qubernatoru Pit Rikets bəyannamə imzalayaraq, fevralın 26-nın "Xocalı Anma Günü" elan edib və ştat sakinlərini bu günü hüznə yad etməyə çağırıb. Bəyannamədə Xocalı qətləminin dəhşətli faciə kimi pislənilir, 600-dən çox günahsız mülki əhalinin, o cümlədən uşaq, qadın və qocaların kütləvi şəkildə qətlə yetirildiyi bildirilir. Qeyd edilir ki, bu dəhşətli hadisə dünya xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma, ünsiyyət və tolerantlığın nə qədər zəruri olduğunu göstərir. Bəyannamə, eyni zamanda, Nebraska ştatının dövlət katibi Con Qeyl tərəfindən də imzalanıb.

Fevralın 15-də ABŞ-ın Havay ştatının qubernatoru Deyvid İqe Xocalı soyqırımının 24-cü ildönümü ilə əlaqədar bu faciənin tanınması ilə bağlı xüsusi bəyannamə imzalayıb. Qubernator Havay ştatının sakinləri adından Xocalı faciəsi ilə bağlı dərin kədərini ifadə edərək, amansız qəddarlığa məruz qalmış günahsız qətliam qurbanlarının anılmasının önəmini vurğulayır. Sənəddə qeyd olunur ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş Xocalı qətliamı zamanı 600-dən çox mülki insan qətlə yetirilib. Oxşar qəddarlıqların yenidən baş verməməsi üçün Xocalı faciəsi qurbanlarını hörmətlə yad etmək vacibdir.

Nəhayət, fevralın 17-də ABŞ-ın Montana ştatının qubernatoru Stiv Bullok rəsmi bəyanat imzalayaraq, Xocalı qətliamının ildönümü ilə bağlı Montana sakinlərinə çağırış edib. O, bəyanatda ştat sakinlərini 26 fevralı Xocalını anma günü olaraq tanımağa və yad etməyə çağırıb. S.Bulok bəyanatda bildirir: “Biz montanalılar bu günü anmaq üçün ştatımızda yaşayan azərbaycanlı bacı və qardaşlarımıza qoşulur və bununla da münaqişələr nəticəsində meydana gəlmiş zorakılıqları dəf etmək üçün səylərimizi davam etdiririk”. Sənədin sonunda 2016-cı il fevralın 26-nın Montanada Xocalını anma günü elan edildiyi vurğulanır.

Beləliklə, bu bəyannamə ilə ABŞ-da Xocalı soyqırımını tanıyan və pisləyən ştatların sayı 20-yə çatıb.

Xocalı həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması hər bir azərbaycanlının borcudur. Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqının heç vaxt unudulmayacaq və ibrət dərsi götürüləcək qan yaddaşdır. Xocalı soyqırımının tanınması ilə bağlı əldə olunan təqdirəlayiq nəticələr onu deməyə əsas verir ki, bu faciəni törədənlər gec-tez ədalət mühakiməsi qarşısına çıxacaq, öz dəhşətli cinayətlərinə görə cavab verməli olacaqlar. Beynəlxalq hüquq və sağlaml düşüncə məhz bunu tələb edir.

AZƏRTAC
22 fevral 2016-cı il

Bəşəriyyətə qarşı törədilmiş tarixi cinayət

Sübut ƏSƏDOV,
hüquqşünas, politoloq

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummillə lider

Xocalı soyqırımı tarixə erməni ekstremistlərinin və şovinistlərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ən dəhşətli kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil olub. Azərbaycan xalqı iki yüz il ərzində ermənilər tərəfindən daim etnik təmizləməyə və soyqırımı siyasətinə məruz qalıb. Azərbaycanlılar öz əzəli torpaqlarından kütləvi şəkildə qovularaq, qaçqına və məcburi köçkünə çevrilib. Bütün bunlar şəhər və kəndlərin yerlə-yeksan edilməsi, on minlərlə günahsız insanın ölümü ilə müşayiət olunub.

Xocalı faciəsinin çoxsaylı şahidləri bildirirlər ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə əsasən azərbaycanlıların yaşadıkları şəhərə hücumə keçmiş sovet ordusundan qalma 366-cı motoatıcı alayı iştirak edib. Soyqırımında bu alayın xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. Alay Azərbaycan kəndlərinin, habelə Şuşa şəhərinin atəşə tutulmasında dəfələrlə iştirak edib. Xocalı faciəsindən sonra alayın silahlarının bir hissəsinin, o cümlədən zirehli texnikanın ermənilərə təhvil verilməsi bunun ən bariz sübutudur.

Bu dəhşətli faciə nəticəsində 613 dinc sakin öldürülüb. Onlardan 106-sı qadın, 63-ü azyaşlı uşaq, 70-i isə qoca olub, 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirib, 1275 dinc sakin girov götürülüb, 150 əsirin taleyi isə indiyə qədər məlum deyil.

Xocalıya hücum gecə saatlarında tank və toplardan açılan artilleriya atəşi ilə başlayıb. Şəhər hər tərəfdən mühasirəyə alınıb. Dağ aşırımları ilə qaçıb canını qurtarmaq istəyən insanlar ermənilərin vəhşiliyinin qurbanı olublar. Erməni birləşmələri Naxçıvanik kəndi yaxınlığında silahsız insanlara atəş açıblar. Azərbaycan silahlı qüvvələri xocalıların yardımına çata, meyitləri çıxara bilməyiblər. Yalnız fevralın 28-də bir qrup yerli jurnalist azərbaycanlıların həlak olduğu yerə gəlməyə müvəffəq olub. Hər yerə meyitlər səpələnib. Bu mənzərə hamını dəhşətə gətirib. Onlar erməni silahlıları tərəfindən güclü atəşə tutulduqları üçün meyitləri çıxara bilməyiblər. Ertəsi gün bir qrup xarici jurnalist yerli jurnalistlərlə birlikdə faciə yerinə uçub. Gördükləri damarlarındakı qanı dondurub: meyitlər təhqir edilib, eybəcər vəziyyətə salınıb, ayrı-ayrı əzaları kəsilərək götürülüb. Çoxunun gözləri çıxarılıb, qulaqları, ətrafları kəsilib, qarınları yarılıb. Bəzilərinin başının dərisi soyulmuş, yanıb külə dönmüş, yaxud üzərindən ağır texnika keçmiş vəziyyətdə tapılıb.

Xocalı şəhərində soyqırımı aktının əsas cinayətkarlarının və müqəssirlərinin erməni silahlı birləşmələrinin və 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyəti olması faktı bu gün artıq heç bir şübhə doğurmur. Onların hərəkətləri insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulması, Cenevrə Konvensiyası, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Fövqəladə hallarda, silahlı münaqişələr zamanı qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında Bəyannamə kimi beynəlxalq hüquqi aktlara və digər sənədlərə həyasızcasına məhəl qoyulmaması kimi dəyərləndirilir.

Xocalıda törədilən vəhşiliklərə bağlı cinayət işi həmin il fevralın 27-də o vaxt mövcud olan Qarabağ Rayonlararası Prokurorluğu tərəfindən başlanılıb. Həmin cinayət işinin istintaqı ilə bağlı 2002-ci il dekabrın 18-də Baş Prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və keçmiş Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin birgə istintaq-əməliyyat qrupu yaradılıb. Bütün cinayət işləri bir icraatda birləşdirilib.

2005-ci ilin mayında cinayət işinin istintaqına nəzarət respublika Hərbi Prokurorluğuna həvalə olunduqdan sonra həmin ilin iyulunda cinayət işləri sülh və insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətlərinə tövsif edilib. Hazırda respublika Hərbi Prokurorluğunun xüsusi istintaq şöbəsində iş üzrə istintaq aparılır.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı 39 nəfərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün məhkəmələr tərəfindən barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilib və həmin şəxslər axtarışa verilib. Cinayətləri törətməkdə şübhəli bilinən 231 nəfərin tam anket məlumatlarının müəyyənləşdirilməsi və onların gizləndiyi yerlərin üzə çıxarılması məqsədilə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir.

Bu amansız soyqırımının acı nəticələrinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında, Xocalı faciəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilməsində ümummillə lider Heydər Əliyevin xidmətləri xüsusi diqqət çəkir. Başqa sözlə, Xocalı

soyqırımına obyektiv və dövlətçilik mövqeyindən münasibət yalnız ulu öndər tərəfindən göstərilib. Ümummilli lider hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra beynəlxalq qurumlara ilk dəfə olaraq Xocalı soyqırımı ilə bağlı məktubla müraciət edilib, Azərbaycan hökuməti və Milli Məclis tərəfindən erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri cinayətlər haqqında həqiqətlərin dünya dövlətlərinə, parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara çatdırılması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

1994-cü ildə bu faciə soyqırımı adlandırılıb. Qəbul edilən müvafiq sənədlərdən sonra sözügedən məsələnin heç də ayrılıqda baş verən hadisə olmadığı təsdiqlənib. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı Xocalı faciəsinə verilmiş ilk hüquqi-siyasi qiymət olub.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin apardığı uğurlu daxili və xarici siyasət, Heydər Əliyev Fondunun soyqırımı həqiqətlərinin dünyaya bəyan edilməsi istiqamətindəki xidmətləri də xüsusi vurğulanmalıdır. Bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq təbliğat və məlumatlandırma kampaniyası çərçivəsində görülən işlər mühüm önəm daşıyır.

Bəşəriyyət və insanlıq əleyhinə dəhşətli cinayətlərdən biri olan Xocalı soyqırımının törədilməsindən 24 il keçir. Azərbaycan dövləti ötən müddətdə həm hökumət, həm parlament, həm də vətəndaş cəmiyyəti səviyyəsində Xocalı cinayəti, eləcə də Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq istiqamətində hərtərəfli fəaliyyət göstərib. Hər il Xocalı soyqırımı ərəfəsində istər ölkə daxilində, istərsə də xaricdə keçirilən tədbirlər daha da intensivləşir. Belə tədbirlər keçirilməklə bu soyqırımı törəyənlərin ədalət mühakiməsi qarşısında dayanması tələb edilir. Gec-tez bu hadisənin baş verəcəyinə inanırıq. Ona görə də bütün lazımı addımlar atılır.

Azərbaycanın artan nüfuzu imkan verdi ki, bu məsələlər daha geniş miqyasda dünyanın bütün qitələrini əhatə etsin. Hazırda heç kəs inkar edə bilməz ki, Xocalı soyqırımı baş verməyib. Xocalı soyqırımı beynəlxalq hüquq müstəvisində indiyə kimi araşdırılmağa səy göstərsə də, buna hüquqi baxışlar hələ də bizim istədiyimiz səviyyədə deyil.

Fikrimizcə, Xocalı cinayətini törətmiş şəxslərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsinə nail olmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək olar. Əvvəla deyim ki, bu zaman bir məqama xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu da ölkə daxilində Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu tərəfindən cinayət işinin başlanılması və insanlıq əleyhinə cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin müəyyən edilib axtarışa verilməsilə bağlı məsələdir. Düzdür, bu cinayətlə əlaqəsi müəyyənləşdirilən şəxslərin Azərbaycanda mühakimə olunması üçün obyektiv əngəllər olsa da, istintaq zamanı üzə çıxarılan məlumatlar, işin faktiki halları beynəlxalq müstəvidə çıxış etmək üçün əlverişli zəmin yaradır.

Onu da xatırladım ki, müasir dünyada insan hüquqlarının pozulmasına yol verən şəxslərin və dövlətlərin məsuliyyətə cəlb edilməsinin iki mümkün yolu var. Bunlardan biri universal yurisdiksiyanı tanıyan dövlətlərin məhkəmələrinə, ikincisi isə beynəlxalq məhkəmələrə müraciət etməkdir. Qeyd edim ki, Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar hər iki imkan araşdırılıb və müvafiq tədbirlər artıq həyata keçirilib.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları ilə təsdiq olunan İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Dövlət Proqramı, İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı və İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramında Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşən şəxslərin hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması faktının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, habelə onlara dəyən zərərin Ermənistan tərəfindən ödənilməsi məqsədilə beynəlxalq təşkilatlarda məsələnin qaldırılması barədə müvafiq dövlət orqanlarına tapşırıqlar verilib.

Azərbaycan Respublikası Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına qoşulduqdan dərhal sonra vətəndaşların Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə müraciət etməsi imkanları təhlil edilərək zəruri tədbirlərin hədləri müəyyənləşdirilib. Hüquqsünaşlar minlərlə qaçqın və məcburi köçkün ailələri ilə görüşlər keçirib, söhbətlər aparıblar. Nəticədə Ermənistanla qarşı üzlərlə ərizə Avropa Məhkəməsinə təqdim edilib. Bu ərizələrdə nəinki erməni təcavüzü nəticəsində insanların mülki hüququnun pozulması, həmçinin şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi məsələsi qaldırılıb. Bundan əlavə, Xocalı sakinlərinin ərizələrində Avropa Konvensiyasının 2-ci və 3-cü maddələri rəhbər tutularaq, erməni quldurları tərəfindən onların işgəncələrə məruz qalması, yaxın qohumlarının öldürülməsi məsələləri əksini tapıb. Bu ərizələrdə Ermənistan dövləti cavabdeh kimi çıxış edir. Amma, təəssüflər olsun ki, hazırda Avropa Məhkəməsinə və Avropa Şurasına xoşagəlməz hadisələrin şahidi oluruq. Avropa qitəsinin sakinlərinin hüquq və azadlıqlarını qorumaq vəzifəsi olan Avropa Məhkəməsi hüquqdan uzaqlaşaraq siyasi gündəliyi olan quruma çevrilir. Təşkilatın iştirakçı dövlətlərdə müstəqil məhkəmə sisteminin fəaliyyətini tələb edən qurum hazırda müstəqil məhkəmə xüsusiyyətini itirməkdədir.

Xocalı soyqırımını beynəlxalq cinayətlər tarixinin ən qara səhifələrindən biri olaraq, erməni millətçilərinin son 200 ildə Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin məntiqi nəticəsidir. Bu misli görünməyən cinayətin mümkün olması və onu törətmiş şəxslərin bu günə qədər cəzasızlığı beynəlxalq miqyasda ikili standartların və ədalətsizliyin hökm sürməsinin bariz nümunəsidir. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev bu faktı öz çıxışlarında və bəyanatlarında dəfələrlə vurğulayıb. Əgər beynəlxalq birlik II Dünya müharibəsinin dəhşətlərindən düzgün nəticə çıxarsaydı, müxtəlif coğrafi məkanlarda soyqırımını, hərbi cinayətlər, insanlıq əleyhinə cinayətlər baş verməzdi. Hər bir halda şübhə yoxdur ki, insanlığın əsaslarını sarsıdan bu cür əməllər törədən şəxslər layiq olduqları cəzanı alacaqlar.

Haaqa Məhkəməsində bir çox hadisələrlə bağlı məhkəmə fəaliyyət göstərsə də, təəssüf ki, Xocalı soyqırımını araşdırma biləcək hüquqi orqan yoxdur. Orada bir nəfərin ölümü ilə bağlı məhkəmə orqanı var, amma belə kütləvi soyqırımını hadisəsi ilə bağlı yoxdur. Bu isə beynəlxalq ikili standartların nəticəsidir.

Xocalı faciəsi zamanı Azərbaycan qanunvericiliyində soyqırımını ilə bağlı müddəa nəzərdə tutulmamışdı. Bu, yalnız 1999-cu ildə Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapdı. BMT-nin soyqırımını ilə bağlı müvafiq konvensiyaları ratifikasiya edilərək Cinayət Məcəlləsinə köçürüldü. Amma beynəlxalq hüquqi sənədlər imkan verir ki, hətta soyqırımını törədilən zaman milli qanunvericilikdə bu soyqırımını törədənin məsuliyyətdə cəlb edilməsi ilə bağlı müddəa olmasa da, cinayət işi qaldırıla bilər.

Xalq qəzeti.-2016.-23 fevral.-№41.-S.4.

Xocalı soyqırımı — erməni faşizminin qanlı cinayətlərinin dəhşətli səhifəsi

Şikar QASIMOV,

Azərbaycan Texniki Universiteti
ictimai fənlər kafedrasının müdiri,
tarix elmləri doktoru, professor

Düz iyirmi dörd il bundan əvvəl, yəni 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanda elə bir faciə baş verdi ki, bunun bənzərini göstərməkdə adam çətinlik çəkir. Xocalı faciəsindən danışmadan əvvəl, bu faciəyə gedən yola nəzər salmaq daha düzgün olardı. Belə ki, son iki yüz ildə xalqımız məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş soyqırımı siyasəti nəticəsində böyük faciələrlə üzləşmişdir. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən siyasət nəticəsində azərbaycanlılar qətl və qırğınlara məruz qalmış, yaşayış məskənləri viran edilmişdir.

Türkmənçay müqaviləsindən dərhal sonra — 1828-ci il martın 21-də çar I Nikolayın fərmanı ilə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində “Erməni vilayəti” təşkil edildi. Bu tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılacaq gələcək Ermənistanın təməli idi. Həmin vaxtın rəsmi statistikasına görə, “Erməni vilayəti” nin mərkəzi olan İrəvan şəhərində 7331 azərbaycanlı, 2369 erməni yaşayırdı. Buna paralel olaraq Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci bəndinə əsasən, İrandan 40 min erməni İrəvan, Qarabağ və Naxçıvana köçürüldü. Analoji proses XIX əsrdəki Rusiya-Türkiyə müharibələrinin yekununda (1829,1878) da özünü göstərdi. Türkiyə ərazisindən təxminən 85 min erməni köçürülərək sözügedən bölgələrə məskunlaşdırıldı. Çarizmin köçürmə siyasəti Qarabağda və İrəvanda demoqrafik tərkib dəyişdi. 1832-ci ildə Qarabağ əhalisinin 91 faizini azərbaycanlılar, 8,4 faizini isə ermənilər təşkil edirdi. 20.546 ailədən 13.965-i azərbaycanlılar, 6491-i isə ermənilər idi. Köçürmə siyasəti nəticəsində azərbaycanlıların faizi 64,8-ə endi, ermənilərin faizi isə 43,8-ə qalxdı.

XIX əsrin sonunda İrəvan quberniyası azərbaycanlıların sayına görə Bakı və Yelizavetpol quberniyalarından sonra Qafqazda üçüncü yeri tuturdu. Rusiya imperiyasında ilk dəfə olaraq əhalinin siyahıya alınmasında əldə olunan göstəricilərə görə 1897-ci ildə İrəvan quberniyasında 313 min 178 azərbaycanlı yaşayıb. Sonralar müəyyən olur ki, 1914-cü ilə qədər İrəvan quberniyasının əhalisi 40 dəfə artaraq 570 min nəfər təşkil edib. Lakin Azərbaycan əhalisinin sayı cəmi 4,6 dəfə artmışdı. Hətta bu qədər sıxışdırma və deportasiya müqabilində yenə 1916-cı ildə İrəvan əhalisinin təxminən 45 faizi, yəni 247 min nəfəri azərbaycanlılar idi.

Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan ərazisində “Böyük Ermənistan” qurmağı niyyətliyə, Qərbin hakim dairələri tərəfindən şirnikləndirilən erməni separatçıları Türkiyənin Zeytun (1862, 1878, 1884-cü illər), Sasun (1880-ci il), Van (1884-cü il) vilayətlərində qanlı faciələr və qırğınlar törətmişlər. Bundan sonra erməni millətçiləri mübarizəni Qafqaza keçirmişlər. Onlar 1887-ci ildə Cenevrədə “Qnçaq”, 1890-cı ildə Tiflisdə “Daşnaksütyun”, 1895-ci ildə, Nyu-Yorkda “Erməni Vətənpərvərləri İttifaqı” kimi siyasi terror təşkilatlarını yaratmışlar. Sözügedən təşkilatların fəaliyyət proqramında azərbaycanlılara qarşı terror və qırğın aksiyaları həyata keçirmək məramı əsas yer tutmuşdur.

Moskva isə Vətənimizin Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ və Gəncə kimi gözəl yerlərini onlara vəd etmişdir. Xalqın müqaviməti, Türkiyənin diplomatik müdaxiləsi nəticəsində o vaxt bu torpaqların bir qismi qorunub saxlanmışdı. Azərbaycan Zəngəzurun çox hissəsini Gəncə və Qazağın dağlıq hissəsini itirmişdi.

Ermənilər 1905-ci il Rus inqilabının başlanması ilə ölkədə yaranmış hərcmərclikdən istifadə edərək İrəvanda, Bakıda, Şuşada, Gəncədə, Qazaxda və digər yerlərdə milli qırğınlar törətmişlər. 1905-ci il fevralın 6-9-da və avqustun 20-25-də minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirmişlər. Məsələn, Xankəndində doğulub boya-başa çatmış, qırğınların şahidi olmuş Ohanes Apresyan xatirələrində qeyd edir ki, “rus-kazak birləşmələri türkləri və erməniləri bir-birinə savaşıdırırdılar. Onlar deyirdilər ki, biz gündüzlər sakitliyi bərpa edirik. Gecələr sizin evlərin qonağıyıq. Onda nə bilirsiz edin. Tərədilən qırğın və fəryadın səsinə qulağıma pambıq tıxamağa məcbur olurdu”.

Sonrakı illərdə də azərbaycanlılara qarşı soyqırımı örtülü şəkildə olsa da davam etdirilmişdi. Bunu statistik məlumatlar da təsdiqləyir. 1914-cü ildə başlanan I Dünya müharibəsi və 1917-ci il inqilabı ermənilərin “Böyük Ermənistan” iddiası üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Moskva təkcə Azərbaycanı parçalamaqla kifayətlənmirdi. 1917-ci il dekabrın 30-da Lenin və Stalinin imzaladıqları 13 sayılı dekretə əsasən Türkiyənin şərq vilayətləri ermənilərə vəd edilmişdi. Məqsəd Türkiyəni federasiya halına salmaqdan ibarət idi. Osmanlı imperatorluğu ilə qalib dövlətlər arasında imzalanan Mudros müqaviləsinin 20-ci maddəsində Türkiyənin 6 şərq vilayətindən ibarət Ermənistan yaratmaqdan söhbət gedirdi. Bu Ermənistan isə ABŞ-ın təsiri altında olmalı idi. Bunlar azmış kimi, Azərbaycanın dilbər guşəsində 1923-cü ildə DQMV yaradılmışdı. Torpaqlarımızın

Ermənistana verilməsini gələcəkdə asanlaşdırmaq məqsədilə 1924-cü ildə Zəngəzur qəzasını heç bir zərurət olmadan parçalayaraq bir hissəsində Kürdüstan qəzası yaradılmışdı.

1929-cu il fevralın 18-də Saakyanın sədrliyi, D.Bünyatzadə, M.Bağirov və S.Yaqubovun iştirakı ilə keçirilən iclasda Mehridə erməni rayonu yaratmaq adı altında Zəngilan rayonunun Nüvədi, Ernəzir və Tuğut kəndləri Ermənistana verilmişdi. 1938-1939-cu illərdə isə Nüvədi Ernəzirə, Tuğut isə Astazura birləşdirilmişdi. Beləliklə, Zəngəzurun cənub-qərb hissəsindəki torpaqlar da ermənilərə bağışlanmışdı. Mehri rayonunun təşkili ilə Azərbaycan ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvandan ərazi baxımından ayrı salınmışdı.

Qars müqaviləsinə məhəl qoyulmayaraq Zaqafqaziya Sovetləri MİK Rəyasət Heyətinin 1929-cu il 18 fevral tarixli qərarı ilə Naxçıvanın 657 kvadratkilometr sahəsi və 1938-ci il 5 mart tarixli qərarı ilə isə Şərurun Sədərək və Kərki kəndləri ətrafındakı bəzi ərazilər Ermənistana verilmişdi. Bu kimi tədbirlər II Dünya müharibəsindən sonra da genişlənmişdi. Sonralar ermənilərin patriarx-katolikosu İ.V.Stalinə məktub yazıb dünya ermənilərinin sovet Ermənistanına gəlmək istədiklərini bildirmişdir. Stalin bu məktubun üzənnrinə 1945-ci il aprelin 19-da öz dəstxətti ilə yazmışdır: Raziyam.

Ermənilər onlara verilən açıq dəstəkdən daha da şirniklənmişlər. Bundan sonra Ermənistan KP-nin birinci katibi Arutyunov Stalinə məktub yazaraq, Qarabağın da Ermənistana verilməsini xahiş etmişdir. Lakin M.C.Bağirovun əzəli Azərbaycan torpağı olan Borçalı, Göyçə, Dərbənd və Zəngəzurun onda Azərbaycana verilməsi məsələsini qaldırması bu fikri arxa plana salmışdı. Bunu görərmənilər azərbaycanlıların deportasiya edilməsi üzərində dayanmışlar. 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin “Ermənistan SSR-dən kolxozçular və digər azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərar qəbul edildi. Bu qərara əsasən 1948-1953-cü illərdə indiki Ermənistan adlandırılan ərazilərdən 100 minlərlə azərbaycanlı köçürüldü. Zəngibasarda, Vedibasarda, Şərur-Dərələyəzdə, Zəngəzurdə azərbaycanlılara divan tutuldu. Mərkəz tərəfindən müdafiə olunan ermənilərin məkrli planları beləcə davam etdirilirdi. Bütün bunlara isə 1985-ci ildən başlanan M.Qarbaçovun bədnam yenidənqurma siyasəti rəvac verdi. Bu siyasət, bir tərəfdən millətlərin müstəqil-lik uğrunda mübarizəsinə şərait yaratsa da, digər tərəfdən xeyli fəzadlar törətdi. Milli ədavət, millətçilik hissi qızıqsdı, müstəqillik uğrunda mübarizə aparən xalqlara hədələr, təcavüzlər artdı.

Dağlıq Qarabağ “məsələsini” reallaşdırmaq üçün ermənilər və onların himayədarları müəyyən tarixi məqam gözləyirdilər ki, məqsədlərinə çatınsınlar. Belə fürsət ermənilərin əlinə XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında düşdü. Sovet İttifaqında 80-ci illərdən başlayan iqtisadi-siyasi böhran şəraitində ermənilər yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları irəli sürdülər. 1980-ci illərin ikinci yarısında ermənilər SSRİ-də yenidənqurma siyasətinin “aşkarlıq və demokratiya” prinsiplərindən istifadə edərək özlərinin Rusiyadakı və xaricdəki himayədarlarının köməyi ilə “Böyük Ermənistan” ideyasını həyata keçirmək üçün yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları irəli sürdülər.

1988-ci ildən başlayaraq erməni siyasətçiləri və onların Moskvadakı himayədarları Dağlıq Qarabağın “iqtisadi geriliyi” pərdəsi altında bu vilayətin Ermənistana birləşdirilməsi üçün uzun müddətdən bəri hazırlanan plan üzrə fəaliyyətə başladılar. Əslində, Dağlıq Qarabağın 1988-ci ilədək göstəriciləri sosial inkişafın bir sıra sahələri üzrə Azərbaycanın digər bölgələrindən, hətta Ermənistandan da yüksək idi. Hadisələrin sonrakı gedişi göstərdi ki, DQMV-nın iqtisadi geriliyi barədə iddialar yalnız bəhanə, əsas məqsəd isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları idi.

Sovet rəhbərliyinin məsələyə vaxtında və prinsipial qiymət verməməsi, hadisələrə laqeyd münasibəti, Ermənistanın əsassız iddialarının qarşısının alınmaması, milli qarşıdurmaların kəskinləşməsi, ermənilərin bu haqsız tələbinin vaxtında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə qəsd kimi qiymətləndirilməməsi yaranmış vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Sovet rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyi və bəzən də açıq himayədarlığı sayəsində Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağla bərabər digər ərazilərinə də hərbi qüvvə göndərərək açıq təcavüzə başladı.

Erməni təcavüzünün qarşısının alınması Azərbaycanda SSRİ rəhbərliyinə olan inamı heçə endirmişdi. SSRİ hökumətinin, xüsusilə də onun başında duranların qətiyyətsizliyi və Azərbaycana qarşı açıq-aşkar ərazi iddiaları irəli sürən Ermənistanı himayə etməsi nəticəsində hadisələr daha da mürəkkəbləşdi. Moskvanın hakim dairələrində ermənilərin müdafiə olunması və o zamankı respublika rəhbərliyinin bütün bu hadisələrə seyrçi mövqe tutması Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün daha da genişlənməsinə səbəb oldu. Nəticədə azərbaycanlılar öz yurdlarından kütləvi şəkildə qovuldular.

1988-1991-ci illərdə, yəni hadisələrin başlanğıcından SSRİ-nin süqutuna qədər olan dövrdə Sovet İttifaqının hakim dairələri tərəfindən himayə edilən Ermənistan Azərbaycana qarşı təcavüzkar müharibəyə başladı, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar son nəfərinə kimi tarixi torpaqlarından qovuldu. SSRİ süqut etdikdən sonra isə ermənilər və onların havadarları Dağlıq Qarabağ məsələsini öz maraqları çərçivəsində beynəlxalq əhəmiyyətli problemə çevirmək üçün genişmiqyaslı kampaniyaya başladılar.

Bu proseslərin ağrı-acısını ən çox Azərbaycan yaşasa da o, müstəqillik uğrunda mübarizədən dönmədi. 1991-ci il oktyabrın 18-də Müstəqillik haqqında Konstitusiya aktı qəbul edildi. Kommunist rejimi devrildikdən sonra iqtidar müxalifətlə kompromis siyasəti yeritdi, hakimiyyətdə qalmaq üçün sövdələşməyə getdi. Ali Soveti iqtidar və müxalifətdən olan deputatlar hesabına Milli Məclis (hər tərəfdən 25 nəfər) təşkil etmək kimi müxalifətin təklifi qəbul edildi. Bu isə mövcud hakimiyyətin böhranının getdikcə dərinləşməsinin ifadəsi olmaqla yanaşı üçüncü bir qüvvənin hakimiyyətə gəlməsindən edilən ehtiyat idi. Bu qüvvə isə Heydər Əliyev hesab edilirdi. Ulu öndərin Naxçıvanda 1991-ci il sentyabrın 3-də Ali Məclisə sədr seçilməsini hətta çevriliş adlandırırdılar.

1991-ci il dekabrın 8-də üç respublika rəhbərlərinin Minsk görüşü, SSRİ-nin buraxılması iqtidar-müxalifət ziddiyyətləri üçün yeni məqam yaratdı. SSRİ-nin iflasından sonra bütün respublikalar, eləcə də, Azərbaycan siyasi müstəqilliyə nail oldu. Lakin, Azərbaycanda iqtidarla müxalifət arasında ortaq siyasi məxrəc tapılmadı. Hakimiyyət hərisliyi çıpaqlığı ilə üzə sıxdı. "Beynəlxalq problem" kimi xarakterizə olunan Dağlıq Qarabağ qondarma problemini həll etmək üçün tarazlaşdırılmış prinsipial xarici siyasət xətti götürmək vacib idi. Lakin, iqtidar düzgün xarici siyasət xətti müəyyən edə bilmədi. Müxalifət isə hər vəchlə MDB-yə daxil olmağa maneçilik törədirdi. 1991-ci ilin noyabrında törədilmiş "vertalyot faciəsi" nə münasibətdə Azərbaycan dövlətinin qətiyyətsiz, qorxaq mövqeyindən sonra, azərbaycanlılar yaşayan ərəzilərdə erməni həmlələri fəallaşdı. Ordunun yaradılmasında, hərbi əməliyyatların keçirilməsində buraxılan ciddi səhvlərin və daxili qarşıdurmaların nəticəsində torpaqlarımızın bir hissəsi hələ 1992-ci ilin yanvar, fevral aylarında düşmənin əlinə keçdi. 1992-ci il yanvarın 21-də Qeybəli, fevralın 12-də Aşağı Quşçular, Yuxarı Quşçular, Malıbəyli, fevralın 17-də Qaradağlı və s. yaşayış məntəqələri yandırılaraq viran qoyuldu.

Ermənilərin nankorluğu, respublika rəhbərliyinin isə fəaliyyətsizliyi xalqın qəzəbini artırdı. Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etməməsi, A.Volskinin rəhbərliyi ilə yaranmış təşkilat komitəsinin antiazərbaycan siyasəti seperatçı erməniləri daha da şirnikləndirirdi. Zori Balayan Volskiyə yazdığı aftoqrafında ona verdiyi təxəllüsdə hər şeyi açırdı. "Bizim Volskiyə (Qarabağlıya), qoy sizin ocaqda daimi işıq və hərarət olsun! Hər şeyə görə sağ ol!" Ermənilər artıq DQMV-də olan 53 Azərbaycan kəndindən azərbaycanlıların qovulmasını təşkil etmişdilər. Bütün bunlar A.Volskinin və Polyaniçkonun əli ilə həyata keçirildi. 1991-ci il sentyabrın 2-də bu ərəzidə qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası" nı elan etdilər.

Artıq Moskva və Bakıdan heç bir kömək gözləməyən əhali köntüllü dəstələr təşkil edib, müdafiyyə qalxdı. Xocalının vəziyyəti isə günü-gündən pisləşirdi. 2000 nəfərə qədər əhali şəhərdə mühasirə vəziyyətində qalmışdı. Fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə, erməni ordusu keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhəri üzərinə hücum etdi. Bu alayın tərkibində 100 ədəd zirehli döyüş texnikası vardı. Polkun tərkibində olanlardan 49-u zabit və gizir idi. Təkcə aeroport istiqamətində müdafiədə 150 nəfərə qədər adamı qətlə yetirmişdilər. Xocalılar müdafiəsiz qalmışdı. Ancaq Bakıda oturmuş rəhbərlər isə kömək göstərmək barədə, demək olar, heç düşünmürdülər. Şaxtalı qış gecəsində uşaqlar, qadınlar, qocalar ayaqyalın Ağdam tərəfə üz tutdular. Naxçıvan kəndi yaxınlığında camaatı ot kimi biçmişdilər. Burada 200 nəfərə qədər əsir götürülmüşdü. Güləblı kəndi yaxınlığında da 200 nəfərə qədər əsir düşmüşdü. Qocaların, qadınların, uşaqların gözləri çıxarılır, qulaqları kəsilir və yandırılırdı. 50 nəfər xüsusi qəddarlıqla öldürülmüşdü. Əmirov Təvəkkülü uşaqlarının və qayınanasının gözləri qarşısında işıq dirəyinə sarıyıb, deyiblər ki, Qarabağ kimindir? O deyəndə bizimidir, üstünə benzin töküüb yandırılar.

Azərbaycan Texniki Universitetinin tələbəsi olmuş Niyaməddinin dediyinə görə, əmisi Vəliyəddinin musiqiçi olduğunu bilərək, qollarını sındırmışlar. Başqa qohumunun kəlbətinlə dişlərini çıxarıblar. Bir ailədən 8 nəfərin ayaqlarını kəsiblər. AzTV-nin operatoru Seyidağa Mövsümovun dediyinə görə, bütün dağ-dərə insan meyitləri ilə dolu imiş. Əsgəran körpüsünün altında başı kəsilmiş xeyli insan görüb. Bu soyqırımı nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini öldürülmüş, 1275 nəfərədək adam girov götürülmüşdür. Ölənlər arasında 63 uşaq olmuş (onlardan 33-ü, 2-15 yaş arasında), 106 qadın, 70 nəfər qoca var idi. 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə 1 valideynini itirib. 150 nəfərin taleyi bu gün də məlum deyil. Bütün bunların qarşısında isə respublika televiziyası ilə deyilirdi ki, cəmi iki nəfər həlak olmuşdur. Bu onu göstərirdi ki, rəhbərləri əhali, torpaq, onun müdafiəsi düşündürmürmüş, başları özlərinə qarışmış.

Köməksiz qalan xocalılar faciə ilə üzlaşsələr də öz qəhrəmanlıqlarını göstərdilər. Öldülər, ancaq əyilmədilər. Neçə-neçə erməni məhv etdilər. Əlif Hacıyev, Aqil Quluyev, Tofiq Hüseynov, Hikmət Nəzərli və İncilab İsmayılov Xocalının müdafiəsində qəhrəmanlıq göstərdiklərinə görə, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görüldü. Azərbaycan Texniki Universitetinin məzunu Quluyev Elçin Balaxan oğlu aeroportun müdafiəsində həlak oldu.

Bütün bu vəhşilikləri törədən ermənilər, utanmazcasına dünya ölkələrinə car çəkərək, guya onların qırılmasından danışırlar. Öldürülənlərin fotolarının guya ermənilərə aid olduğunu təqdim etməyə səy göstərirlər. Bu vəhşilikdən rəvvac götürən erməni quldurları, 1992-ci il mayın 8-də Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi olan Şuşa şəhərini ələ keçirdilər. Bundan sonra ermənilər Azərbaycan torpaqlarında möhkəmlənmək,

Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistan Respublikasına birləşdirmək məqsədilə ətraf rayonlara hücumlara başlandı. Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi yolunda Ermənistan sərhədinə yaxın ərazidə yerləşən Azərbaycanın Laçın rayonu əsas maneə idi. 1992-ci il mayın 17-18-də Laçın rayonu da ermənilər tərəfindən işğal edildi. Laçının işğalı ilə müharibənin Dağlıq Qarabağın hüduqlarından çıxaraq Ermənistanın işğalçılıq planlarının daha geniş olduğunu üzə çıxardı. Ermənilərin “humanitar dəhliz” adlandırdığı Laçın yolu ilə Dağlıq Qarabağa qısa müddətdə külli miqdarda hərbi sursat-silah gətirildi. Nəticədə 1993-cü il ərzində Ermənistanın ərazi iddasında olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsinin (4,4 kv.km) hüduqlarından kənarında yerləşən və onun ərazisindən 4 dəfə böyük olan –1992-ci il mayın 17-18-də ərazisi 1835 kv.km., əhalisi 60000 nəfər olan Laçın, 02.04.1993-cü ildə ərazisi 1936 kv.km, əhalisi 55 min nəfər olan Kəlbəcər, 23.07.1993-cü ildə, ərazisi 1154 kv.km, əhalisi 153 min 154 nəfər olan Ağdam, 23.08.1993-cü ildə ərazisi 1386 kv.km, əhalisi 95 min 940 nəfər olan Füzuli, 23.08.1993-cü ildə ərazisi 1050 kv.km, əhalisi 52 min 640 nəfər olan Cəbrayıl, 31.08.1993-cü ildə ərazisi 826 kv.km, əhalisi 31 min 300 nəfər olan Qubadlı və 29.10.1993-cü ildə ərazisi 707 kv.km, əhalisi 35 min 500 nəfər olan Zəngilan rayonları Ermənistan tərəfindən işğal edildi.

Xocalı faciəsindən 24 il keçir. Yenidən o günləri təhlil edərkən bu qənaətə gəlmək olur ki, Xocalı soyqırımını türklərə qarşı mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən ermənilərin düşmənçilik siyasətinin təzahürüdür. Bununla birlikdə qeyd olunmalıdır ki, Xocalı həm də müxalifət-iqtidar qarşıdurmasının qurbanı olmuşdur. Çünki, müxalifət iqtidarı, iqtidar isə müxalifəti təqsirləndirirdi. Kimin düz dediyini aydınlaşdırma bilməyən xalq isə müvazinətini itirir, əslində, cəbhələşmənin qurbanına çevrilirdi. Beynəlxalq təşkilatlara rəsmi müraciətlər göndərilə də, Ermənistan təcavüzkar kimi töhmətləndirilmirdi. Beynəlxalq təşkilatlar müəmmalı şəkildə susur, mövqeyini bildirmirdi. Ancaq ulu öndər Heydər Əliyevin çoxsahəli və yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində Xocalı faciəsi dünya ölkələrinə çatdırıldı. Bununla birlikdə, həm də Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması daha geniş imkanlar açmışdır. Avropa Şurasında iştirak edən deputat qrupunun, xüsusi ilə o dövrdə qrupun rəhbəri olan cənab İlham Əliyevin məzmunlu çıxışlarının da Qarabağ probleminin dünya ölkələrinə çatdırılmasında əhəmiyyətli rolu olmuşdur.

Elə bunun nəticəsidir ki, dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən ABŞ Konqresində, Türkiyədə, Fransada, Sankt-Peterburqda, Moskvada, İranda Xocalı faciəsi anılmış və bir çox ölkələrdə isə soyqırımını kimi qəbul olunmuşdur. Təkcə ABŞ-ın 20 ştatında bu faciə soyqırımını kimi qəbul olunmuşdur. Xocalı faciəsinin dünyaya çatdırılmasında və erməni cəlladlarının iç üzünün açılmasında Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın “Xocalıya ədalət!” kampaniyası çərçivəsində gördüyü işlər misilsiz əhəmiyyətə malikdir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev torpaqlarımızın azadlığı uğrunda ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin kursunu uğurla davam etdirir. Dünyanın hər yerində keçirilən tədbirlərdə qətiyyətli şəkildə torpaqlarımızın bir qarışını da güzəştə getməyəcəyini bildirir. Bütün bunları cənab Prezidentimizin hər ilin fevralında Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətləri də təsdiq edir.

Xocalı faciəsinin ildönümünü anmaqla, bir daha özümüzə söz verməliyik ki, xocalıların qanı yerdə qalmayacaq. Başımıza gələnləri xalqımıza və dünya ictimaiyyətinə çatdıracağıq. İndiyə qədər dünyanın bir sıra ölkələri bu faciəyə öz münasibətini hələ bildirməyib. Buna görə də biz bu faciəni və torpaqlarımızın hələ də işğal altında olmasını beynəlxalq təşkilatlar qarşısında vaxtaşırı qaldırmalıyıq. Yaxşı olar ki, şəhər və kəndlərimizdə “Xocalı harayı”nı, Xocalı qəhrəmanlığını əks etdirən abidələr ucaldılsın.

Çalışdığım Azərbaycan Texniki Universitetində də Qarabağ şəhidlərinin xatirəsi əziz tutulur. Universitetin məzun və tələbələrindən 34 nəfəri torpaqlarımızın azadlığı uğrunda aparılan müharibədə şəhid olmuş, onlardan 5 nəfəri Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı zirvəsinə yüksəlmişdir. Şəhidlərimizin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün universitetin görkəmli yerində xatirə abidə kompleksi ucaldılmışdır. Bu isə hər gün kollektivin üzvlərində Vətənə məhəbbət, düşməyə nifrət hissi aşılayır.

Xalq qəzeti.-2016.-25 fevral.-№43.-S.4.

Xocalı soyqırımı: tarixin qanlı faciəsi

Rəşad CƏFƏRLİ

Tarixinin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə 1992-ci ilin qarlı qışında Xocalıda üzləşdi. Sovetlər imperiyasının süqutu ilə yaranan mürəkkəb tarixi və ictimai-siyasi şəraitdə dövlət müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycanın üzləşdiyi ərazi itkisi ilə yanaşı, əsrin ən dəhşətli faciələrindən birini yaşaması ölkənin yeni tarixinə qara hərflərlə yazıldı.

Əsrin faciəsinə gedən yolun başlanğıcı

Xocalı qətliamının, eləcə də ondan əvvəl xalqımıza qarşı dəfələrlə törədilən soyqırımlarının vaxtında hüquqi-siyasi qiymətini almaması illər boyu Azərbaycanın üzləşdiyi ən böyük ədalətsizliklərdən biri olub. Bu ədalətsizliyin aradan qaldırılması üçün uzun müddət heç bir addım atılmayıb. Yaşanan faciələr, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqda ətraflı təfəssilatlı araşdırmalar yalnız ümummilliyət lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra aparılıb və bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymətin verilməsi prosesi başlanıb. Dünyaya xalqımızın üzləşdiyi fəlakətlər barədə ətraflı, fakt və sübutlarla zəngin olan məlumatlar çatdırılıb. Elə XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı faciəsinin də həm bir soyqırımı olaraq təsbit edilməsi, həm də bu barədə əsl həqiqətlərin dünyaya çatdırılması məhz ulu öndər Heydər Əliyevin sayəsində mümkün olub.

Tarixin ironiyası isə ondan ibarətdir ki, ötən əsrin sonlarında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması ilə Azərbaycan xalqının üzləşdiyi yeni faciələr, yaşadığı soyqırımları Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasından sonra baş verdi. Həmin vaxta qədər keçmiş SSRİ rəhbərliyinin hərtərəfli dəstəyini alan ermənilərin Azərbaycana qarşı məkrli planlarının reallaşmasının qarşısını məhz ulu öndər Heydər Əliyev kəsirdi. Ermənilər və onların himayədarları yaxşı başa düşürdülər ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddətdə Azərbaycana qarşı heç bir iddialarını reallaşdırma bilməyəcəklər.

Artıq sübut olunmuşdur ki, ölkəmizin ermənilər tərəfindən ərazi bütövlüyünə qəsd planı əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanmışdı. SSRİ-yə rəhbərlik edən M.Qorbaçovun yanında və Kremldə mərkəzi rəhbərlikdə yer alan ermənilər tərəfindən müdafiə olunan planın reallaşması üçün ciddi işlər görülürdü. Lakin planın praktik mərhələyə keçməsi Azərbaycan xalqının böyük oğlunun SSRİ-də mühüm rəhbər postlardan birində yer aldığı müddət ərzində mümkünsüz idi və bu həqiqətlə ermənilər, onların himayədarları da birmənalı şəkildə barışırdılar. Bu səbəbdən ermənilərin təhriki və diktəsi ilə hərəkət edən M.Qorbaçov ilk növbədə Heydər Əliyevi tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırmağa çalışırdı və təəssüf ki, buna da nail oldu. Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri SSRİ siyasi rəhbərliyini ələ almış erməni lobbisinin təsir və təzyiqləri idisə, digər səbəb Qorbaçovun subyektiv hisslərin əsiri olması, özündən daha yaxşı idarəçilik qabiliyyətinə, səriştəyə malik bir şəxsin Kremldə işləməsinə həzm edə bilməməsi idi.

Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmasından cəmi 15 gün sonra M.Qorbaçovun xeyir-duası ilə ermənilər Azərbaycana qarşı qəsd planlarının icrasına başladılar. 1987-ci ilin noyabrında M.Qorbaçovun məsləhətçisi olan qatı şovinist A.Aqanbekyanın Parisdə "Humanite" qəzetindəki bəyanatında bildirilirdi ki, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanla verilməsinə dair artıq Moskvanın razılığı var. Bütün bunları xatırladan Heydər Əliyev deyirdi: "Siyasi Bürodan istefa verdikdən 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Qorbaçovun ən yaxın adamı, iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, milliyətcə erməni olan professor Aqanbekyan Parisdə keçirdiyi bir mətbuat konfransında "Dağlıq Qarabağ Ermənistanla verilməlidir" demiş, bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovu da qızıışdırmışdır. Moskvanın Qarabağ əməliyyatı mənim Siyasi Bürodan getməyimdən 15 gün sonra həyata keçirilməyə başlandı. Deməli, bu plan hələ əvvəlcədən hazırlanmış, lakin tətbiq olunmasına mən ciddi maneə imişəm".

SSRİ rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsinə dair razılığının olduğu 1988-ci ilin əvvəllərində M.Qorbaçovun Silva Kaputikyan başda olmaqla, bir qrup şovinist erməni ilə görüşü zamanı da üzə çıxdı. Bunun ardınca Xankəndidə, Yerevanda antiazərbaycan və antitürk ruhlu mitinqlər genişləndi. Erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" gizli fəaliyyətlərinə son qoyaraq açıq şəkildə niyyətlərini bəyan etməyə, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səsləndirməyə başladı. Bunun nəticəsi olaraq ermənilər tərəfindən "Miatsum" adlanan hərəkət də formalaşdırıldı.

O dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər artıq özünü qabarıq formada və aydın şəkildə büruzə verən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin çözümləndirilməsində hansısa praktik addımların atılmasında acizlik nümayiş etdirirdi. Yalnız Kremlin göstərişləri əsasında atılan addımlar Azərbaycan ərazilərinin qəsb olunması prosesini sürətləndirirdi. Qarabağ məsələsinin ortaya çıxması isə elə ilk dövrlərdə Moskvada olan Heydər Əliyevi ciddi narahat edirdi. Bu səbəbdən Qorbaçovla, onunla mümkün olmadıqda Siyasi Büronun digər üzvləri Liqaçovla, Çebrikovla, Kryuçkovla görüşüb problemin həllinə çalışırdı. Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasına dair əlindəki sənəd və sübutları da Kreml rəhbərliyinə təqdim etmək istəyən Heydər Əliyevə rəsmi Kremlin cavabı belə oldu: “Biz Qarabağda erməni-azərbaycanlı münaqişəsi ilə bağlı problemi özümüz həll edəcəyik”.

Belə vəziyyət - Azərbaycan rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyi, təslimçilik mövqeyi ölkəmizin əzəli və tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağda Ermənistanın mövqeyinin daha da güclənməsinə gətirib çıxarırdı. Erməni separatçıların bu yerlərdə mövqelərinin güclənməsi və ona qarşı rəhbərlik səviyyəsində ciddi tədbirlərin görülməməsi isə ölkə ərazilərinin itirilməsinin, faciələrin, o cümlədən Xocalı soyqırımına gedən yolun başlanğıcını qoyurdu.

SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağın təcridən Azərbaycandan ayrılması üçün müvafiq addımlar atmağa başladı. 1988-ci ilin fevralında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yalnız erməni deputatlarının iştirakı ilə keçirilən növbədənkənar sessiyası vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq Ermənistanın inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR Ali Soveti Konstitusiyaya zidd olan qərarı rədd etdikdən sonra Ermənistanın millətçi rəhbərləri “Daşnaksütyun” partiyasının “Türksüz Ermənistan” proqramını həyata keçirməyə başladılar. Bu isə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranan indiki Ermənistan ərazisində olan on minlərlə azərbaycanlıya qarşı böyük qəddarlıqlarla müşayiət olunan etnik təmizləməyə rəvac verilməsi demək idi.

Köməksiz qalan dinc azərbaycanlı əhali

Elə həmin dövrdə ermənilərin Dağlıq Qarabağda da separatçı fəaliyyəti genişlənirdi. Ölkə rəhbərliyindən heç bir kömək görməyən azərbaycanlılar isə yaşadıkları ərazilərin müdafiəsi məqsədilə özləri fəaliyyətə başladılar. Ermənilərin qəsbkarlıq niyyəti bir çox yaşayış məntəqələri kimi, Xocalını da özünümüdafiəsini gücləndirməyə vadar etdi. 1988-ci il fevralın 12-də Xocalı rəhbərliyi Əsgəranda keçirilən yığıncağa dəvət olundu. Yığıncaqda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi V.Konovalovun, şöbə müdiri M.Əsədovun iştirakına baxmayaraq, ermənilər Ermənistana birləşmək istədiklərini açıq şəkildə bəyan etdilər. Xocalının sabiq icra başçısı Elman Məmmədov deyir ki, həmin yığıncaqdan çıxıb Xocalıya gəldikdən sonra ağsaqqallar və ziyalılarla təcili görüş keçirərək vəziyyəti müzakirə etdik. Elə həmin gündən Xocalının və ətraf kəndlərin müdafiəsi üçün müdafiə komitəsi yaradıldı. Xocalının müdafiəsi məqsədilə müdafiə postları formalaşdırıldı. Bu postlara çıxan dəstələrin isə silahları yalnız ov tüfənglərindən ibarət idi. Ermənilərin Xocalı və bütövlükdə Dağlıq Qarabağ üçün yaratdığı təhlükə ilə bağlı Bakıya, Moskvaya saysız-hesabsız teleqramlar vurulsa da, nəticəsi olmadı.

Belə bir vaxtda Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti getdikcə ağırlaşdı. Ermənistanda repressiyaya məruz qalan və tarixi ata-baba yurdlarından qovulan soydaşlarımız Azərbaycana pənah gətirərək ölkənin müxtəlif yerlərində, o cümlədən Xocalıda məskunlaşdılar. Onlara Xocalı rəhbərliyi tərəfindən torpaq sahəsinin ayrılmasını isə nə Əsgərən, nə də Xankəndi qəbul edir və bu qərarı özbaşınalıq kimi qiymətləndirirdilər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilk günlərindən etibarən Xocalı bu problemin ağırlığını öz üzərində hiss edirdi. Ermənistandan qovulmuş soydaşlarımızın və Fərqanədən olan Ahıska türklərinin böyük bir dəstəsi məhz Xocalıya pənah gətirmişdi. 1500 Ermənistan qaçqını və 495 Ahıska türkü Xocalıda məskunlaşmış, onlara torpaq sahəsi ayrılmış, evlər tikilmişdi. O dövrdə, ümumiyyətlə, Xocalıda tikinti-quruculuq işləri geniş vüsət alırdı. Belə ki, 1988-ci ilin oktyabrında Azərbaycan hökuməti tərəfindən Xocalının sosial inkişafına dair xüsusi qərar qəbul edilmişdi. Bu qərarla əlaqədar ölkənin müxtəlif rayonları Xocalıya və bütövlükdə Qarabağa kömək göstərirdi. Azərbaycanın rayonlarından Xocalıya tikinti materialı daşınır, işçi qüvvəsi gəlirdi. Xocalı sürətlə tikilir, genişlənir və gözəl bir şəhərə çevrilirdi.

Ancaq Kremlin xeyir-duası ilə Ermənistandan olduğu kimi, Dağlıq Qarabağdan da azərbaycanlıların sıxışdırılıb çıxarılması prosesinə start verilmişdi. Təkcə Xankəndidən 18 min azərbaycanlı qovuldu. Xankəndini tərk etməyə məcbur qalan azərbaycanlıların bir qismi yenə də pənah yeri kimi Xocalıya üz tutdu. Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi hadisələrə fəal müdaxilə etmək əvəzinə Kremldən gələn əmrlər əsasında hərəkət edir, xalqın taleyinə biganə yanaşırdı.

Xocalıya ilk böyük hücum

Belə bir vaxtda Dağlıq Qarabağda yaşanan qarşıdurmanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri yollarda “daş müharibəsi”nin getməsi idi. Bu, əsas etibarlı ilə Xankəndi-Xocalı-Əsgəran arasında özünü göstərirdi. Həmin istiqamətdə keçən yoldan azərbaycanlılara məxsus avtomobilləri ermənilər daşa tutur, onları əzir, sahiblərinə müxtəlif xəsarətlər yetirirdilər. Bunun əvəzi isə daha çox Əsgəranda Xankəndiyə, habelə əks istiqamətdə hərəkət edən və beləliklə, Xocalıdan keçmək məcburiyyətində qalan ermənilərə məxsus avtomobillərdən çıxılırdı. Ona görə də ermənilər Xocalı maneəsinin mümkün qədər tez neytrallaşdırılmasına çalışır və bir həmlə ilə Xocalını məhv edəcəklərinə inanırdılar. Elə bu məqsədlə də 1988-ci il sentyabrın 18-də Xankəndidə keçirilən nümayiş meydanından 12 minə qədər erməni 10 kilometrlik məsafəni piyada qət edərək Xocalıya tərəf üz tutdu. Ermənilərdən irəlində isə “KrAZ” və “KamAZ” markalı 4 yük avtomobili gəlirdi. O da məlum oldu ki, ermənilərin arasında xüsusi təlim keçmiş döyüşçülər də var. Bundan başqa, ermənilər benzin doldurulmuş butulkalarla, ucu itilənmiş dəmirlərlə silahlanmışdılar. Lakin bunlar Xocalı sakinlərini qorxutmadı. Əksinə, Xocalıya iki kilometr qalmış ermənilərə qarşı az bir qüvvə ilə həmləyə keçən xocalılılar onları geri oturdular. Sonradan məlum oldu ki, həmin vaxt ermənilər arasında yaşanan qarmaqarışlıq nəticəsində onlardan 27-si ölmüş, 100-dən çoxu yaralanmışdı. Hadisənin səhərisi günü Zori Balayan “YAK-140” təyyarəsi ilə 12 nəfər həkimlə birlikdə Ermənistandan Xankəndiyə gəldi. Yalnız sentyabrın 21-də Bakıdan Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi Xocalıya nümayəndə heyəti göndərdi. Bu nümayəndələr isə daha çox ermənilərin əzişdirilməsinə görə öz iradlarını bildirirdilər. Hadisədən az sonra mərkəzdən gələn istintaq qrupu baş verənlərə görə bir neçə Xocalı sakininin həbsinə dair qərar çıxardı. Bundan sonra yollarda və digər məntəqələrdə keşik çəkən sovet ordu qüvvələri erməniləri Xocalı sakinlərindən müdafiə etməyə daha çox diqqət yetirdi.

Xocalı strateji əhəmiyyətli yaşayış məntəqəsi idi

Bu dövrdə artıq “daş müharibəsi” intensivləşir və odlu silahlardan da istifadə olunurdu. Yerevandan Xocalı aeroportuna edilən gündəlik reyslərin sayı 30-a çatırdı. Həmin təyyarələrlə ermənilər Xankəndiyə hərbi sursat daşıyırdılar. Ancaq sonradan Xocalı polisinin fədakar əməyi sayəsində Ermənistandan gələn reyslərin sayı 4-ə qədər azaldı. Hətta Moskvanın bu məsələyə qəti etirazını bildirməsinə baxmayaraq, Xocalı polisi inadından dönmədi və sərnəşin reyslərindən başqa heç bir yük təyyarəsinin Xocalı aeroportuna enməsinə yol vermədi.

Beləliklə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi fonunda ermənilərin əsas hədəflərindən biri olaraq Xocalını seçməsi heç də təsadüfi deyildi. Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda əsas məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu olmayan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları daha uzağa hesablanmış məqsəd güdürdülər. Onların əsas niyyəti Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərəzi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Bununla da ermənilər sovet ordusunun 366-cı alayının köməyi ilə tarixdə ən qanlı səhifələrdən birinin yazılmasına nail ola bildilər. Beləliklə, ötən əsrdə Xocalı daha bir faciə yaşamış oldu. Həmin faciədən əvvəl də Xocalı öz tarixində bir neçə dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, soyqırımlarına uğramışdı. Təkcə XX əsrin əvvəllərində - 1905, 1906, 1917 və 1918-ci illərdə Xocalı dörd dəfə erməni təcavüzünə məruz qalmış, yandırılmış, talan edilmiş, dağıdılmış, lakin yenidən bərpa olunmuş və yaşamışdı. Amma tarix Xocalını daha bir qanlı faciə ilə sınağa çəkməyə hazırlamış.

Ermənilərin niyyətini yaxşı bilən Xocalı sakinləri müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Düşmən isə yaxşı anlayırdı ki, Xocalının ələ keçirilməsi Qarabağ münaqişəsinin sonrakı taleyində həlledici rol oynayan əsas məqamlar sırasındadır. Ermənilərin diqqətini Xocalıya cəlb edən önəmli səbəblərdən biri onun geostrateji mövqeyi idi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, dağ silsiləsində, Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da məhz Xocalıda idi. Ermənilərin əsas istəklərindən biri məhz buradakı hava limanı vasitəsilə Ermənistanla daha rahat əlaqə yaradılmasına nail olmaq idi. Onların əsas yükü silah və xarici ölkələrdən köməyə gələn könüllü və maddəli əsgərlər idi. Dünyanın hər yerindən Dağlıq Qarabağ ermənilərinə kömək etmək üçün erməni könüllüləri daşınırdı. 1990-cı ilin noyabrında Əlif Hacıyev Xocalı təyyarə limanında Xətt Daxili İşlər Bölməsinin rəisi və Xocalı aeroportunun komendantı təyin olundu. Bu, ermənilərin silah daşımalarının qarşısını müəyyən qədər aldı. Lakin yollarda qətl və təxribat hadisələri davam edirdi.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan, faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldu və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladı. Moskvadan və xaricdəki erməni diasporundan verilən dəstək, ovaxtkı Azərbaycan rəhbərliyinin yarıtmaz siyasəti nəticəsində ciddi müqavimətlə

üzləşməyən ermənilər 1991-ci ilin oktyabrında Tuğ və Salakətin kəndlərini işğal etdilər. Bunun ardınca Xocavənd də işğalçıların nəzarəti altına keçdi.

Erməni işğalına qarşı sipər

O dövrdə Xocalı yenə də ermənilərin işğal siyasətinin daha sürətlə genişlənməsinə mane olurdu. Belə ki, ermənilər azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum edəndə Xankəndiyə və ermənilərin məskunlaşdıqları digər yerlərə Xocalıdan müqavimət göstərilir və düşmənin öz niyyətini həyata keçirməsinə maneələr yaradılırdı. Lakin Xocalıya və Qarabağın düşmən hücumuna məruz qalan digər bölgələrinə ovaxtkı Azərbaycan iqtidarı tərəfindən lazımı yardımlar edilməməsi və hakimiyyət uğrunda gedən savaqlar ermənilərin öz niyyətini daha asan reallaşdırmalarına imkan verirdi. Məhz bunun nəticəsində 1992-ci il yanvarın 10-da ermənilər Axullu kəndini zəbt edə bildilər. Elə həmin ilin fevralında Malıbəyli və Quşçular kəndləri hücumla məruz qaldı. Xankəndidə yerləşən 366-cı alayın bilavasitə iştirakı ilə bu kəndlər də ermənilər tərəfindən işğal olundu. Malıbəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra Dağlıq Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlı yenə də 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabıt heyəti, eləcə də müxtəlif xarici ölkələrdən gətirilmiş muzdlu döyüşçülər hesabına ermənilərin əlinə keçdi.

Artıq 1992-ci il fevralın 18-də Xocalı istiqamətində olan yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmiş, yüksək mövqelər ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. İndi ermənilər üçün əsas hədəf Xocalı idi. Xocalıda isə vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Şəhər 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan etibarən şəhərə gələn bütün avtomobil yolları bağlanmış, Xocalı ilə əlaqə saxlamaq üçün yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Belə vəziyyət şəhərə özünümüdafiə üçün silah, ərzaq və digər zəruri məhsulların çatdırılmasında ciddi problemlər yaradırdı. Ermənilərin hücumları isə ara vermirdi. 1991-ci il sentyabr ayının 24-də Ağdamdan Xocalıya fəhlə gətirən avtobus Əsgəranda daşqalaq edildi, sürücü və sənişinlər ağır yaralandılar. Bundan iki gün sonra isə Xocalı polis şöbəsinin iki əməkdaşı maşında atəşə tutulub qətlə yetirildi. Ətraf erməni kəndlərindən hər gecə Xocalı “Alazan” və “Kristal” raket qurğularından atəşə tutulurdu. Noyabr ayından isə Xocalının Ağdama və Şuşaya çıxış yolları tamamilə bağlandı.

Həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları daha da fəallaşdılar, 1991-ci ilin sentyabrında “Dağlıq Qarabağ respublikası” adlanan oyuncaq dövlət yaradıldığını bildirdilər. Noyabr ayının 26-da isə Azərbaycan Ali Soveti Dağlıq Qarabağın muxtar vilayət statusunun ləğv olduğunu bəyan etdi.

Proseslərin gedişi gərginliyi daha da ağırlaşdırırdı. Təcrid vəziyyətinə düşmüş Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvar ayının 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması və içərisindəki 40 nəfər azərbaycanlının həlak olmasıyla şəhərlə hava əlaqəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən Xocalıya elektrik enerjisi də verilmirdi. Xocalılılar ancaq öz hünərləri və şəhər müdafiəçilərinin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdular. Şəhərin müdafiəsi əsasən avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsindən, yerli milis qüvvələrindən və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq erməni silahlı dəstələri tərəfindən mühasirəyə alınmış Xocalı hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşə tutulur, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı. Şəhəri əhatə edən Daşbulaq, Mehdiqənd, Ballica, Həsənabad, Pirəməki, Noraguh və Mirzəcan kəndlərinə avtomat və pulemyotlarla silahlanmış yüzlərlə erməni yaraqlısı, “Alazan” raket qurğuları, PDM, ZTR və tanklar cəmlənmişdi. Qüvvələrin əsas hissəsi isə Xankəndidə və Əsgəranda hücum əmrinə hazır dayanmışdı. Həmin dövrdə şəhərdə hələ 3 min nəfər yerli əhali olsa da, Xocalıya vertolyot da göndərilirdi. Ermənilər istər canlı qüvvə, istərsə də hərbi texnika və silah sarıdan xocalılılardan müqayisəedilməz dərəcədə üstün idilər. Buna baxmayaraq, ölkə rəhbərliyi şəhərin xilasını istiqamətində heç bir tədbir görmürdü.

Halbuki düşmənin Xocalını yeni əsas hədəf kimi seçməsi və buraya hücumla hazırlaşması barədə ovaxtkı Azərbaycan rəhbərliyinə lazımı məlumatlar verilmişdi. Baş verənlərdən mərkəzi hakimiyyət tam xəbərdar idi. Təəssüf ki, heç bir tədbir görülmədi. Həmin vaxtlar hakimiyyətə gəlmək istəyən AXC də bir tərəfdən hakimiyyəti iflic vəziyyətinə salmışdı. İqtidardakı qüvvə isə hakimiyyətini qoruyub saxlamaq istəyirdi. Bakıda hakimiyyət davası getdiyindən təkcə Xocalı yox, bütün Qarabağ taleyinə ümidinə buraxılmışdı. Belə vəziyyət erməniləri daha da şirnikləndirir, Xocalını ələ keçirmək planlarının tez həyata keçirilməsi üçün onlara stimül verirdi.

Tarixə qanla yazılan gün

Yaranan vəziyyətdən maksimum faydalanmağa çalışan ermənilər Xocalını daha tez ələ keçirməyə səy göstərirdilər. 1992-ci il fevralın 25-də saat 22 radələrində Ermənistandan Azərbaycan Respublikası ərazisinə keçirilmiş silahlı qüvvələr, habelə Dağlıq Qarabağın millətçi ermənilərindən təşkil olunmuş qanunsuz silahlı dəstələr keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 366-cı motoatıcı alayının komandir heyəti və hərbi texnikası ilə

birgə Xocalı şəhərinə hücumla keçidilər. Hücumda 366-cı alayın komandiri Zarviqorov Yuri Yureviç və mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandanlığı altında alayın 2-ci batalyonu, Nabokix Yevgeni Aleksandroviçin komandanlığı altında 3-cü batalyonu, həmçinin 1-ci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyən Valeri İsaakoviç, habelə alayda xidmət edən 50-dən çox erməni və digər millətlərdən olan zabıt və gizirlər iştirak edirdilər. Eyni zamanda hücum zamanı 90-dan çox tank, piyadaların döyüş maşını, top və digər müasir hərbi texnikadan istifadə olundu.

Hücumdan əvvəl şəhər şiddətli top atəsinə tutuldu. Güclü artilleriya atəşi şəhərdə olan müdafiə postlarını və müdafiə nöqtələrini sıradan çıxardı. Bundan sonra gecə saat 1-dən başlayaraq 4-ə qədər piyadaların şəhərə daxil olması davam etdi. Şəhərdə axırıncı müqavimət nöqtəsi səhər saat 7-də susduruldu. Bu zaman yenə də 366-cı alayın texnikasından istifadə olundu.

Beləliklə, ermənilər çoxsaylı tanklar, PDM və zirehli transportorların müşayiətilə Xocalını ələ keçirdilər. Onlar şəhərə daxil olduqdan sonra dinc əhalini xüsusi amansızlıqla qətlə yetirməyə başladılar. Azğınlaşmış düşmən mülki əhaliyə, o cümlədən qadınlara, uşaqlara, qocalara, bir sözlə, qarşılıqlı çıxan hər kəsə müxtəlif çaplı odlu silahlardan atəş açır, hərbi texnikanın altına salıb əzir, mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olanları isə yollarda, keçidlərdə, meşələrdə təqib edərək vəhşicəsinə öldürürdülər. Əsir və girov götürdükləri azərbaycanlılara aman vermir, işgəncə ilə qətlə yetirirdilər.

Tarixinin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə 1992-ci ilin qarlı qışında Xocalıda üzləşdi. Sovetlər imperiyasının süqutu ilə yaranan mürəkkəb tarixi və ictimai-siyasi şəraitdə dövlət müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycanın üzləşdiyi ərazi itkisi ilə yanaşı, əsrin ən dəhşətli faciələrindən birini yaşaması ölkənin yeni tarixinə qara hərflərlə yazıldı.

İnsanların başlarının dəriləri soyulmuş, burunları, qulaqları kəsilmişdi

Qətlə yetirilən insanların başlarının dərisi soyulur, müxtəlif əzaları kəsilir, gözləri çıxarılırdı. Qadınların qarınları yarılır, adamlar diri-diri torpağa basdırılır və ya yandırılır, meyitlər eybəcər hala salınırdı. Xocalıda mülki əhalinin düşünülmüş şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də budur ki, həmin gün qaçıb xilas olmaq istəyənlərin çoxu ərazinin çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişdir.

Faciənin törədilməsinə rəvac verənlər sırasında Ermənistanın sabiq prezidentləri Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan və işğalçı ölkənin indiki dövlət başçısı Serj Sarkisyan da vardı. Hələ 1992-ci ildə Levon Ter-Petrosyan erməni ordusuna müraciətində deyirdi: “Siz, ermənilər düşməni öldürərkən ürəyiyumşaqlıq göstərməməlisiniz. Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı deyilənləri qırıb qurtarana və orada öz sivilizasiyamızı bərqərar edəne qədər sizin düşməne yazığınızı gəlməməlidir”. Dağlıq Qarabağ separatçılarına rəhbərlik edən Robert Koçaryan da eyni mövqenin sahibi idi. Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sarkisyan isə 1992-ci ildə Xocalı soyqırımını törədən qüvvələrin komandanlarından biri olub, həmin qüvvələri təşkilatlandıraraq yüzlərlə insanın ölüm əmrini verib və beləliklə, soyqırımında şəxsən iştirak edib. Bu mənada Sarkisyanın Tomas de Vaalın “Qara bağ” kitabında yer alan aşağıdakı fikirləri də çox şey deyir: “Xocalıya qədər azərbaycanlılar ələ bilirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar ələ fikirləşirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldırmazlar. Biz o stereotipi sındırdıq”.

Faciə baş verən gün əsasən qadınlar, uşaqlar və qocalardan ibarət dəstə Qaraqaya tərəfə üz tutaraq Əsgəranın qarşısında, meşədə gizlənmişdi. Adamlar gecə şaxtalı havada səhərə qədər dayanıb gözlədikdən sonra dan yeri ağaran zaman meşədən çıxıb Ağdama tərəf hərəkət etmək istəyəndə pusquda dayanan ermənilərin güllələrinə tuş gəldilər. Tələş və vahimə içərisində qaçan adamların bir qismi böyük çətinliklə Dəhraz kəndinə gəlib çıxsa da, orada yenə silahlı ermənilər tərəfindən kütləvi şəkildə qətlə yetirildilər, əsir götürüldülər. Kətik meşəsinə qaçanlardan da xeyli insan qətlə yetirildi. Silahsız insanlara qarşı kütləvi qətlər törədən, soyqırımı həyata keçirən ermənilər ən vəhşi üsullardan, işgəncə metodlarından istifadə edir, öldürülmüş insanların cəsədlərinin başına min bir oyun açırdılar.

Möcüzə nəticəsində sağ qalan Xocalı sakinləri baş verənləri belə xatırlayırlar:

Camal Heydərov: “Qaraqaya deyilən yerin yaxınlığındakı fermanın 2 kilometrliyində eybəcər hala salınmış xeyli azərbaycanlı meyiti var idi. Qətlə yetirilmiş uşaqların sinəsini yarıb ürəklərini parçalamış, əksər meyitlər isə tikə-tikə doğranmışdılar”. Şahin Heydərov Naxçıvan kəndi yaxınlığında 80-ə yaxın meyit görmüşdür. Meyitlər qorxulu vəziyyətə salınmış, başları kəsilmişdi. Cəlil Hübətovun gözü qarşısında ermənilər həyat yoldaşı Firuzə, oğlu Muğan, qızı Simuzər və gəlini Sədabəni güllələnmişdilər.

Kübra Paşayeva Kətik meşəsinə girəndə ermənilərin mühasirəsinə düşmüşdü. Gizləndiyi kollarıdan həyat yoldaşı Şura Paşayevin, oğlu Elşadın güllələnməsinin şahidi olmuşdu. Xocalı işğal edilən zaman Xəzəngül Əmirovanın ailəsini erməni silahlıları bütünlüklə girov götürmüşdülər. Ermənilər Xəzəngülün anası Rayanı, 7

yaşlı bacısı Yeganəni və xalası Göycəni güllələyib, atası Təvəkkül Əmirovu isə benzin tökərək yandırmışdılar. Zoya Əliyeva 150 nəfərə qədər adamla 3 gün meşədə qalıb. Meşədə Zoyanın yanında Dünya Əhmədova və onun bacısı Gülxar donub ölmüşdülər. Səidə Kərimovanın qızı Nəzakəti, yanında olan Tapdıği, Səadəti, İradəni işgəncə ilə qətlə yetirmişdilər. Səriyyə Talibova isə belə bir dəhşətli hadisənin şahidi olmuşdur: “Bizi erməni qəbiristanlığına gətirdilər... Burada erməni döyüşçüsünün qəbri üstündə 4 Məhsəti türkünə və 3 azərbaycanlı qurban kəsdilər... Sonra valideynlərinin gözü qarşısında uşaqlarına işgəncə verdilər və öldürdülər. Az sonra Milli Ordunun formasında 2 azərbaycanlı gətirdilər, iti dəmirlə onların gözlərini çıxartdılar”. Faciə baş verən zaman 11 yaşlı olan Ramil Həsənov xatırlayır ki, dostlarını Elçin və Elgizin meşədə necə öldüklerini yadımdan çıxara bilmirəm, onların ayaqları donmuşdu, bizimlə qaça bilmirdilər, lal-dinməz qarın üstündə uzanmışdılar və yavaş-yavaş gözlərini yumurdular.

Erməni vəhşiliyi xarici mətbuatda

Həmin dövrdə Xocalıdan Ağdama gətirilmiş 194 meyit (130 kişi, 51 qadın, 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizadan keçirilmişdir. Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfər güllə, 20 nəfər qəlpə, 10 nəfər küt alətlərlə öldürülüb, meyitlərin əksəriyyətinin baş dəriləri soyulub, burunları, qulaqları və digər orqanları kəsilib.

Tərədilən vəhşilikləri sonradan ermənilər özləri də açıq etiraf edirdilər. Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı, ermənilərin ən çox sevdiyi ideoloqlarından olan yazıçı Zori Balayan “Ruhumuzun dirçəlişi” adlı kitabında Xocalıda törətdikləri soyqırımı haqqında yazır: “Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyər, Xaçatur uşağın anasının kəsilməmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq”.

Erməni yazıçı-jurnalisti David Xerdiyan da Xocalıda ermənilərin azərbaycanlıların başına gətirdikləri müsibətləri “Xaç uğrunda” kitabında fəxrlə xatırlayır: “Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölürlərdən körpü düzəltməli olduq. Mən ölürlərin üstündə getmək istəmədim. Bunu görəndə podpolkovnik Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayım. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinin sinəsinə basıb addımlamağa başladım. Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Martin 2-də “Qaflan” erməni qrupu türklərin cəsədlərini toplayıb ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının 1 kilometrliyində yandırdı. Axırncı yük maşınında mən başından və qollarından yaralanmış təxminən 10 yaşlı bir qız uşağını gördüm. Diqqətlə baxanda gördüm ki, o, yavaş-yavaş nəfəs alır. Soyuğa, aclığa və ağır yaralanmasına baxmayaraq, o, hələ də sağ idi. Ölümlə mübarizə aparan bu uşağın gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacam. Sonra Tiqranyan fəsiləli bir əsgər onun qulaqlarından tutub artıq üzünə mazut tökülmüş cəsədlərin içərisinə atdı. Daha sonra onları yandırdılar. Tonqaldan ağıllamaq və imdad səsləri gəlirdi”.

Baş verən bu dəhşət haqqında dünya mediasında aşağıdakı fikirlər yer almışdı: “Krua l'Eveneman” jurnalı (Paris): “Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar çoxlu sayda ölənlər barədə xəbər verirlər”.

“Sandi Tayms qəzeti” (London), 1 mart 1992-ci il: “Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər”.

“Faynənşl Tayms” qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: “Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar. Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir”.

“Tayms” qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: “Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır”.

“İzvestiya” (Moskva), 4 mart 1992-ci il: “Videokamera qulaqları kəsilməmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür”.

“Faynənşl Tayms” qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: “General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır”.

“Le Mond” qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: “Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxarılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu, azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu, reallıqdır”.

“İzvestiya” (Moskva), 13 mart 1992-ci il: “Mayor Leonid Kravets:” “Mən şəxsən tərəpədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü”.

“Valer aktuel” jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: “Bu “muxtar region”da erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və

Livanda hərbi düşürgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər”.

Ümummilli lider Xocalı soyqırımının siyasi-hüquqi qiymətini verdi

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda baş verənlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olundu. Lakin xalq Xocalı kədəri, hüznü yaşadığı vaxtda faciənin ağırlığı o zamankı Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən lazımi şəkildə qiymətləndirilmədi. O vaxtkı dövlət başçısı Ayaz Mütəllibov və rəhbərliyi təmsil edən digər vəzifəli şəxslər qorxaqlıq və qətiyyətsizlik nümayiş etdirərək, XX əsrdə bəşəriyyəti dəhşətə salan bu müdhiş cinayət barədə ilk günlərdə xalqa məlumat verməkdən belə çəkildilər. Sonralar - AXC-Müsavat iqtidarı dövründə də insanlıq əleyhinə yönələn cinayətə lazımi siyasi və hüquqi qiymət verilməsi üçün heç bir tədbir görülmədi.

Yaşanan bu mənzərə belə bir həqiqəti də aydın göstərdi ki, ölkədaxili hakimiyyət mübarizələri dövlət üçün nə qədər təhlükəli və fəlakətli xarakter daşıyır. O zaman həm Azərbaycanın rəsmi rəhbərliyi, həm də ölkədə vəziyyətə təsir etmək imkanı olan siyasi qüvvələr xalqın taleyinə biganəlik nümayiş etdirdilər. Dövlət rəhbərliyi bu dəhşətli cinayət haqqında dünya ictimaiyyətinə tam və operativ məlumat verməkdən ötrü heç bir addım atmadı, müxalifət isə qanlı faciədən xalqın narazılıq dalğası üzərində hakimiyyətə gəlmək üçün istifadə etdi.

Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Xocalı faciəsi özünün əsl siyasi-hüquqi qiymətini aldı, soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün təsirli tədbirlər görüldü. Beləliklə, erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, faciənin soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyətə start verildi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul edib, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətliamın gerçək mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırıb. Qəbul edilmiş qərara əsasən, 1992-ci il fevralın 26-da erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş, Azərbaycan xalqının milli faciələrindən və bəşər tarixinin qanlı səhifələrindən biri olan Xocalı hadisələri hər il fevralın 26-da Xocalı Soyqırımı Günü kimi qeyd olunur. Bununla da ulu öndərin sayəsində Xocalı soyqırımının dünyaya tanıtılması istiqamətində xeyli iş görüldü.

Tarixinin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə 1992-ci ilin qarlı qışında Xocalıda üzləşdi. Sovetlər imperiyasının süqutu ilə yaranan mürəkkəb tarixi və ictimai-siyasi şəraitdə dövlət müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycanın üzləşdiyi ərazi itkisi ilə yanaşı, əsrin ən dəhşətli faciələrindən birini yaşaması ölkənin yeni tarixinə qara hərflərlə yazıldı.

Xocalılılar Xocalının ölməzlik tarixini yaratdılar

Ümummilli lider hər il faciənin ildönümündə Xocalı soyqırımı ilə bağlı xalqa müraciət edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev həmin müraciətlərdə faciənin səbəblərinə, nəticələrinə də xüsusi toxunurdu. Belə müraciətlərinin birində ümummilli lider demişdi: “...1992-ci ilin o qanlı fevral gecəsində ən müasir texnika ilə silahlanmış Ermənistan hərbi birləşmələri keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının köməyi və bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini yerlə-yeksan edərək yüzlərlə köməksiz, günahsız, dinc əhaliyə divan tutmuş, uşaqlara, qadınlara və qocalara belə aman verməmişlər. XX əsrdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə təcavüz edilib, soyqırımı törədilibdir. Onlardan ən dəhşətli Xocalıda baş vermişdir. Bu faciə bütün Azərbaycan xalqını sarsıtmış, xocalılılara ağır mənəvi zərbə olmuşdur. Ancaq xocalılılar hətta genosid günündə belə özünü əsl qəhrəman kimi aparmış, son damla qanlarına qədər qeyri-bərabər döyüşdə igidliklə vuruşmuş və bu şəhərin ölməzlik tarixini yaratmışlar.

Xocalı faciəsinin baş verməsində Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi, hakimiyyət orqanları böyük məsuliyyət daşıyırlar. Uzun müddət mühasirə şəraitində, güclü düşmənlə üzbəüz, mərdliklə vuruşan yerli əhalidən fərqli olaraq, hər bir vətəndaşın müdafiəsini təmin etməyə borclu olan respublika rəhbərliyi o zaman tam fəaliyyətsizlik və xalqın taleyinə biganəlik göstərmiş, əsas diqqəti hakimiyyət uğrunda mübarizəyə yönəlmişdir. Ən acınacaqlısı odur ki, sonralar da Xocalı hadisələrindən erməni terrorçularının vəhşi əməllərinin mahiyyətini ifşa etmək istiqamətində deyil, siyasi çəkişmələrdə istifadə olunmuşdur.

Xocalıda misli görünməmiş qəddarlıqla, vəhşiliklə törədilmiş dinc əhəlinin qırğınının dünyanın hər hansı guşəsində baş verməsinin qarşısını almaq üçün Xocalı həqiqətləri, ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının ədalətsizcəsinə cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin bütün məşəqqətləri dünya ictimaiyyətinə

hərtərəfli çatdırılmalı, onların qəti, birmənalı mövqelərini bildirmələri üçün ciddi və məqsədyönlü iş aparılmalıdır.

Heç şübhə yoxdur ki, Azərbaycan dövlətinin bütün sülhsevər addımları, təşəbbüsləri, xüsusilə son illər ərzində Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması və Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətində apardığı məqsədyönlü siyasət işğal edilmiş torpaqlarımızın azad olunmasına, dövlətimizin ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasına, soydaşlarımızın, o cümlədən qəhrəman xocalıların öz doğma yurduna qayıdacağına böyük ümid verir...”

Ümummillî liderin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 1997-ci il fevralın 25-də imzaladığı sərəncamla hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da ölkəmizdə Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunur. Azərbaycan xalqı torpaqlarımızın ərazi bütövlüyü uğrunda canlarından keçən qəhrəmanların, Xocalıda qətlə yetirilmiş yüzlərlə həmvətənimizin xatirəsini daim əziz tutur, onları ehtiramla yad edir.

Ulu öndərin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanla azərbaycanlılara qarşı müxtəlif illərdə mütəmadi olaraq törədilmiş soyqırımı cinayətlərinə, o cümlədən Xocalı soyqırımına ilk dəfə siyasi qiymət verildi. Fərmanda dünya ictimaiyyətinə bəyan edilir ki, Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil edib.

Xocalı soyqırımı beynəlxalq hüquq kontekstində

Ölkəmizin prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanları 1988-ci ildən erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın digər işğal olunmuş ərazilərində, həmçinin Ermənistanda saxlanılan azərbaycanlı əsir və girovlara dözülməz işgəncələr verilməsi, onların bir qisminin öldürülməsi, şikəst edilməsi, təxribat və terror aktlarının törədilməsi, əhalinin məcburi köçürülməsi, yaşayış məntəqələrindəki maddi sərvətlərin, tarixi mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, habelə ermənilərin törətdikləri digər ağır cinayət faktları ilə əlaqədar ayrı-ayrı cinayət işlərini açaraq istintaq aparıblar.

Xalqımıza qarşı törədilmiş ağır cinayətlərin istintaqı və onlara hüquqi qiymət verilməsi, həmin cinayətlərin təşkili və törədilməsində iştirak etmiş təqsirkar şəxslərin müəyyənləşdirilib mövcud qanunvericiliyə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması, habelə beynəlxalq hüquq normalarının kobud şəkildə pozulması faktları ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar qarşısında müvafiq vəsatətlər qaldırılması məqsədilə 2003-cü il dekabrın 18-də Azərbaycan Respublikası baş prokurorunun, daxili işlər və milli təhlükəsizlik nazirlərinin əmri ilə birgə istintaq-əməliyyat qrupu yaradılıb. Qeyd edilən cinayətlər üzrə müxtəlif vaxtlarda icraatı dayandırılmış cinayət işləri üzrə icraat təzələnməklə istintaq aparılması həmin qrupa həvalə edilib. 2005-ci ilin may ayında cinayət işinə prosesual rəhbərliyin həyata keçirilməsi hərbi prokurora həvalə edilib. Həmin cinayət işinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun həyata keçirilməsini, işin hərtərəfli, tam və obyektiv aparılmasını, səmərəliliyini, operativliyini təmin etmək məqsədilə müəyyən işlər görülmüş, vahid istintaq-əməliyyat planı hazırlanaraq təsdiq edilib. Həmin planda cinayət işinə birləşdirilmiş hər bir iş üzrə araşdırılmalı xüsusiyyətlər, həyata keçirilməli istintaq hərəkətlərinin tarixi ayrı-ayrı bəndlərdə öz əksini tapıb.

Bununla bağlı toplanmış materialların həcmindən böyüklüyü, şübhəli, təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslərin, həmçinin araşdırılmalı olan xüsusiyyətlərin sayının çoxluğu, eyni zamanda, həmin cinayətlərin törədilmə üsulu və vasitələri, xarakteri nəzərə alınaraq soyqırımı, işgəncə və icraatı təzələnməmiş işlər üzrə üç əsas istiqamət müəyyənləşdirilib. Qanunsuz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Dağlıq Qarabağda və işğal olunmuş digər ərazilərdə törədilən cinayət əməlləri 1 oktyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16-cı fəslində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə aid edilib. Cinayət işinin istintaqı hərbi prokurorluq orqanlarında keçirilən islahatlardan sonra daha da sürətlənib. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 27 sentyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə dair 2009-2011-ci illər üçün Dövlət Proqramı”na müvafiq olaraq respublikanın baş prokurorunun 30 mart 2009-cu il tarixli əmrinə əsasən, respublika Hərbi Prokurorluğunun Ağır Cinayətlərə dair İstintaq İdarəsinin tərkibində Xüsusi istintaq şöbəsi yaradılaraq yuxarıda göstərilən cinayət işinin istintaqı həmin şöbəyə həvalə edilib.

Respublika Hərbi Prokurorluğunun Ağır Cinayətlərə dair İstintaq İdarəsinin tərkibində yaradılan Xüsusi istintaq şöbəsi tərəfindən beynəlxalq hüquq normalarına uyğun soyqırımı, deportasiya, işgəncə və digər epizodlar üzrə hərtərəfli istintaq hərəkətləri aparılıb, nəticədə 2011-ci il yanvarın 1-dək sülh və insanlıq əleyhinə müharibə cinayətləri törətmiş 239 nəfər, habelə ümumi cinayətlər kateqoriyasına aid banditizm, qəsdən adamöldürmə və digər cinayətlər törətmiş 48 nəfər barəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlbətmə qərarları çıxarılıb. Məhkəmə qərarlarına əsasən, onların barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilib, axtarış elan edilib, bununla bağlı müvafiq sənədlərin aidıyyəti orqanlara göndərilməsi təmin olunub.

Cinayət işi üzrə keçirilmiş kompleks məhkəmə tikinti-texniki və əmtəəşünaslıq ekspertizasının rəyindən belə məlum olur ki, qanunsuz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Xocalı şəhərinin işğal edilməsi ilə əlaqədar dövlət əmlakının və xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın məhv edilməsi, talan edilməsi ilə bağlı Azərbaycan dövlətinə və vətəndaşlarına 140 milyon manatdan və ya 170 milyon ABŞ dollarından artıq ziyan vurulub. İş üzrə istintaq tədbirləri davam etdirilir.

Aparılan istintaqla o da müəyyən edilib ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarına, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyalara məhəl qoymayan erməni hərbi birləşmələri dinc əhalini qətlə yetirmək məqsədilə insanlığa ləkə olan ən qəddar üsullara əl atıblar. Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən dəstələri ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələniblər. Xocalıdan qaçan əhalinin Naxçıvanın kəndi ərazilərində pulemyot, avtomat və başqa atıcı silahlardan gülləbaran edilməsi bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin 1992-ci ildə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərin kökündə məhz soyqırımı niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır.

366-cı alayın hərbiçilərinin Xocalı soyqırımında iştirakı tam sübuta yetirilib

İstintaqla o da müəyyən edilib ki, ermənilər beynəlxalq humanitar hüquqda yolverilməz sayılan soyqırımı cinayətinə şüurlu, məqsədli şəkildə, bilərəkdən əl ataraq, misli görünməmiş qətləmlər törədiblər. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 sayılı qətnaməsində qeyd olunur ki, genosid, insan qruplarının yaşamaq hüququnu tanımaqla insan məniyyətini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dayaqlardan məhrum edir. Belə bədnam əməllər BMT-nin məqsəd və vəzifələrinə tam ziddir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və 1961-ci ildə qüvvəyə minən “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyada genosid cinayətinin hüquqi əsası təsbit olunub. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh və yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürüblər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit olunmuş genosid cinayətini təşkil edən bütün əməllər tətbiq olunub.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar bunlarla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair” IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz.

Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı şəkildə qadağan edilir. Həmin konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə, mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda mindən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə aşkar sayğısızlıq nümayiş etdiriblər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymaraq Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün qəddar üsula əl atıb. “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” 1948-ci il 9 dekabr tarixli Konvensiyada və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş soyqırımı cinayətinin tərkibi var.

Cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilib ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirən Ermənistan hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı silahlı separatçı birləşmələr SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı alayının

hərbçiləri tərəfindən dünya dövlətlərinin qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarına da riayət edilməyib. 1949-cu il 12 avqust tarixli “Döyüşən Silahlı Qüvvələrdə yaralılardan və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”, “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında” və “Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında” Cenevrə konvensiyalarının müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan - döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslərə qarşı onların həyatına və şəxsiyyətinə qəsd etmək, o cümlədən hər hansı şəraitdə öldürmək, şikəst etmək, qəddarcasına rəftar etmək və işgəncə vermək, girov götürmək, insan ləyaqətinə toxunmaq, o cümlədən təhqiramiz və alçaldıcı tərzdə rəftar etmək kimi qadağalara kobud surətdə məhəl qoyulmayıb.

366-cı alayın hərbi qulluqçularının və digər şəxslərin Xocalı soyqırımında iştirakı tam sübuta yetirilmiş, onların Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin soyqırımına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan 107-ci (əhalini deportasiya etmə və ya köçürmə), 113-cü (işgəncə), 115.4-cü (müharibə qanunlarını və adətlərini pozma), 116.0.17-ci (zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etmə) maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayəti etməkdə təqsirləndirilən şəxslər kimi cəlb olunmaları barədə qərarlar çıxarılıb. Həmçinin barələrində məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilib və beynəlxalq axtarışlarının həyata keçirilməsi üçün müvafiq sənədlər İnterpolun Azərbaycan Respublikası Milli Bürosuna göndərilib.

Heydər Əliyev Fondu Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında mühüm işlər görür

Xocalı faciəsinin dünyada tanınması istiqamətində Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Hər il Prezident Administrasiyası tərəfindən tədbirlər proqramı təsdiqlənir və icra edilir. Azərbaycanın yeni müstəqillik tarixinə qanla yazılmış Xocalı faciəsi hər zaman ölkəmizdə, dünyanın müxtəlif dövlətlərində yaşayan soydaşlarımız və digər dost xalqların nümayəndələri tərəfindən ürək ağrısı ilə xatırlanır. Faciənin hər ildönümündə dünyanın bir çox ölkəsində Xocalı qurbanlarının əziz xatirəsi anılır, mitinqlər, aksiyalar keçirilir, ermənilərin vəhşiliklərini əks etdirən fotosəkillər, filmlər nümayiş etdirilir. Nüfuzlu qəzetlərdə faciəyə həsr olunmuş məqalələr çap olunur, televiziya və radioda verilişlər səslənir.

Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, bu həqiqətlərin beynəlxalq aləmdə yayılması, qətləmə obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində görülən işlərdə Heydər Əliyev Fondunun müstəsna rolu var. Məhz bu fondun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin ildönümü hər il dünyanın 100-dən artıq yerində qeyd olunur. Soyqırımına həsr olunmuş silsilə tədbirlər fondun təmin etdiyi təbliğat materialları əsasında həyata keçirilir. Artıq bu fondun səmərəli fəaliyyəti sayəsində əvvəlki illərdən fərqli olaraq indi dünya ölkələri erməni qəsbkarlarının insanlığa sığmayan qətləri haqqında daha dolğun məlumatlandırılır. Bir sıra dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, nüfuzlu qurumlar bəşəriyyətə qarşı törədilmiş bu cinayətin əsl mahiyyətini anlayaraq qətləmə kəskin şəkildə pisləyirlər. Fondun həyata keçirdiyi “Qarabağ həqiqətləri” silsiləsi və işğal olunan ərazilərdə mədəni-tarixi abidələrin dağıdılması ilə bağlı ingilis dilində nəşr olunan kitab və bukletlər də xaricdə yayımlanır.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) Gənclər Forumunun mədəniyyətlərəarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə “Xocalıya ədalət!” kampaniyası ildən-ilə daha da genişlənməkdədir. Artıq bu aksiyaya dünyanın əksər ölkələrində yüzlərlə insan qoşulub.

İKT Gənclər Forumu idarə heyətinin 2008-ci ilin aprelində Küveytdə keçirilən 6-cı sessiyasında Heydər Əliyev Fondunun Rusiya nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla Əliyeva forumun mədəniyyətlərəarası və sivilizasiyalararası dialoq məsələləri üzrə birinci baş əlaqələndiricisi seçildi. Bu, İKT Gənclər Forumunun Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalına daha çox diqqət ayırmasında mühüm rol oynadı. Məhz bunun nəticəsi idi ki, həmin il mayın 17-də İstanbulda İKT Gənclər Forumunun və İSESCO-nun təşkilatçılığı ilə keçirilmiş İKT ekspertlərinin ikigünlük iclasında Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə başlanmış “Xocalıya ədalət - Qarabağa azadlıq” kampaniyası İKT ekspertləri tərəfindən dəstəkləndi və 26 fevral - Xocalı soyqırımı gününün İKT ölkələrində humanitar fəlakət qurbanlarının xatirəsini anma günü kimi qeyd olunması barədə qərar qəbul olundu. Bundan əlavə, Xocalı qətləməsinin islam ölkələrində dərsliklərə daxil edilməsi ilə bağlı təklifin də İKT nazirlərinin toplantısına təqdim edilməsi razılaşdırıldı. İKT-nin üzvü olan ölkələrin xarici işlər nazirlərinin Kampalada (Uqanda) başa çatmış konfransında İKT-nin Gənclər Forumunun sivilizasiyaların alyansı üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla Əliyevanın “Xocalıya ədalət - Qarabağa azadlıq” təşəbbüsü təsdiq edildi.

2011-ci ilin əvvəllərində isə İslam Konfransı Təşkilatı Parlamentlər İttifaqı Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasına dəstək olaraq bəyannamə qəbul edib. İKT Parlamentlər İttifaqı Şurasının Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin paytaxtı Əbu-Dabidə keçirilən 13-cü

sessiyasında şuraya üzv dövlətlərin qəbul etdikləri Əbu-Dabi bəyannaməsində Xocalı faciəsini insanlığa qarşı törədilmiş kütləvi cinayət kimi tanımağa çağırılır. Bu, İKT GF-in təşəbbüsü ilə irəli sürülmüş “İKT GF və İKT Pİ arasında əməkdaşlıq haqqında” qətnamənin şura tərəfindən təsdiqlənməsi nəticəsində baş verib. Qətnamənin 3-cü bəndində qeyd edilib ki, İKT Pİ-yə üzv parlamentlər erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın Xocalı şəhərində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş kütləvi qırğını insanlığa qarşı cinayət kimi tanıyır. Sənəddə üzv dövlətlər qeyd olunan cinayətə milli səviyyədə lazımi qiymətin verilməsinə çağırılırlar. İKT Pİ Şurası Leyla xanım Əliyevanın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirib və bu rəy qətnamədə öz əksini tapıb.

Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və hadisənin dünya ictimaiyyəti tərəfindən hüquqi-siyasi və mənəvi qiymətləndirilməsinə nail olmağa yönəlmiş “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq məlumat və təşviqat kampaniyası dünyanın bir çox ölkəsində yüzlərlə könüllü tərəfindən uğurla həyata keçirilib.

2012-ci il fevral ayının 26-da - Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümündə Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin öndərliyi ilə Azadlıq meydanından “Xocalı soyqırımı” adibəsinə edilən ümumxalq yürüşü göstərdi ki, torpaqlarımızın işğaldan azad ediləcəyi gün uzaqda deyil. Bu ümumxalq yürüşü Azərbaycan xalqının sıx birliyini, işğal altındakı torpaqların azad olunması və ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası üçün əlindən gələni etmək əzmini nümayiş etdirdi. On minlərlə insanın iştirak etdiyi bu yürüş ermənilərə və onların havadarlarına bir mesaj idi. Prezident İlham Əliyev bununla bir daha bəyan etdi ki, soyqırımı qurbanlarının qanı yerdə qalmaqacaq, erməni vəhşiliyi daim bütün dünyaya çatdırılacaq, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti ifşa ediləcək. Bir daha bütün dünyaya çatdırıldı ki, xalqımız istənilən yolla Ermənistanın işğal etdiyi Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları azad etməyə, münafişənin Azərbaycan dövlətinin maraqları çərçivəsində həllinə məcbur olacaqdır.

Azərbaycan Prezidentinin torpaqlarımızın işğaldan azad olunması üçün hər addımda qətiyyət nümayiş etdirməsi, erməni vəhşiliklərinin, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması istiqamətindəki həssaslığı bizi qürurlandırır, cəmiyyətimizdəki vətənpərvərlik əhvali-ruhiyyəsini artırır. Prezident İlham Əliyevin hücum diplomatiyasının nəticəsi olaraq Xocalı soyqırımını tanıyan dövlətlərin sayı artır. Pakistan, Meksika, Kolumbiya, Bosniya və Herseqovina, Peru və Honduras parlamentləri, Çexiya parlamentinin beynəlxalq əlaqələr komitəsi, ABŞ-ın Massaçusets, Texas, Nyu Cersi, Corciya, Men, Nyu Meksiko, Arkanzas, Missisipi, Oklahoma, Tennesi, Pensilvaniya, Qərbi Virjiniya, Konnektikut, Florida, İndiana və Nebraska ştatları Xocalı hadisələrinin soyqırımı aktı kimi tanınması haqqında qərarlar qəbul ediblər.

Artıq Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində beynəlxalq hüquq və normaları, ədalət meyarı Azərbaycanın tərəfindədir və bunu dünya ictimaiyyəti də birmənalı olaraq qəbul edir. Beynəlxalq birliyin tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan hələlək münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün səylərin davam etdirilməsini zəruri saysa da, ərazi bütövlüyünün pozulması ilə uzun müddət barışmaq niyyətində deyil. Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Ermənistanın münaqişənin hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərlə həllinə razılıq verməyəcəyi, təcavüzkarlıq siyasətini davam etdirəcəyi təqdirdə, Azərbaycanın öz torpaqlarını azad etmək üçün hərbi əməliyyatlara başlayacağını qətiyyətlə bəyan edib. Bu, Azərbaycan xalqının müstəsna hüququdur və onu heç bir dövlət bu yoldan çəkəndirə bilməz. Heç kimdə şübhə yoxdur ki, Ermənistan tezliklə işğal etdiyi əraziləri azad edəcək, həmçinin xalqımıza qarşı ağır cinayətlərə yol verənlər, o cümlədən Xocalı faciəsini törədənlər bir gün ədalət məhkəməsi qarşısında dayanacaqlar.

Azərbaycan.-2016.-24 fevral.-№42.-S.6.; 25 fevral.-№43.-S.6.; 26 fevral.- №44.-S.4.

Bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş amansız cinayət

Elnur HACALIYEV

Xocalıda baş verənlərin soyqırımı olduğunu həmin dövrdə bir sıra ölkələrin aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri də təsdiqləmişlər

Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti və hərbi təcavüzü dünyanın yeni münaqişələr tarixinə beynəlxalq hüquqi normaların ən çox və kobudcasına pozulduğu faktlardan biri kimi daxil olub. Azərbaycan xalqı son 200 il ərzində erməni millətçi-şovinstlərinin davamlı olaraq soyqırımı siyasətindən əziyyət çəkmiş, böyük faciələri taleyində yaşamışdır.

Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması prosesi sovet dövründə də davam etmiş, 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaycanlı deportasiya olunaraq Azərbaycanın Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişdir. 1988-ci ildə tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovulmuş, bununla da Ermənistan monoetnik dövlətə çevrilmişdir. 1988-ci ildən Dağlıq Qarabağ ətrafında başlayan hadisələr - erməni ideoloqlarının “Dənizdən dənizə Ermənistan” adlı sərsəm ideyasını reallaşdırmaq cəhdi kəndlərin, şəhərlərin dağılması, on minlərlə günahsız insanın ölümü, yüz minlərlə azərbaycanlının tarixi torpaqlarından didərgin düşməsi ilə nəticələnmişdir.

1988-ci ilin yanvarından etibarən erməni millətçiləri tərəfindən “türksüz Ermənistan” siyasəti planlı şəkildə həyata keçirilməyə başlanmışdır. Ermənistan hökuməti, “Qarabağ” və “Krunk” komitələrinin, Eçmiədzin kilsəsinin nümayəndələri SSRİ rəhbərliyinin himayəsi ilə azərbaycanlıların qovulması prosesində minlərlə qanlı aksiyalar törətmişlər. 1992-ci ilin fevralında Xocalıda miqyasına və qəddarlığına görə bəşər tarixində misli görünməmiş daha bir soyqırımı aktı yaşanmışdır. Xocalı soyqırımı Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədilə Ermənistan Respublikasının apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətlisidir. Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədləri bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq, digər tərəfdən isə Xocalı şəhərini Yer üzündən birdəfəlik silmək olmuşdur. Çünki Xocalı Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının qədim tarixi abidələri - siklopları, kurqanları və digər abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhvi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsi ilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki erməni silahlı dəstələri, keçmiş SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı şəhərini zəbt edərək xalqımıza qarşı soyqırımı siyasətini həyata keçirmişdir. Xocalının işğalı zamanı bir gecədə dinc əhəlidən 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca xüsusi amansızlıqla, işgəncələrlə öldürülmüş, insanların başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir.

Xocalının işğalına dair istintaq materiallarından görünür ki, hücumda mayor Ohanyan Seyran Muşeqovün komandanlığı altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3-cü batalyonun, 1 saylı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeriysayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabıt və gizir iştirak etmişdir. Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizadan keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Ekspertiza diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Xocalıda baş verənlərin soyqırımı olduğunu həmin dövrdə bir sıra ölkələrin aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri də təsdiqləmişlər. Bu baxımdan faciə baş verən gün Xankəndidə ezamiyyətdə olmuş Fransanın “Libardion” qəzetinin əməkdaşı Jul Gen Vaynerin qeydləri xüsusi maraq doğurur. Xocalı soyqırımını qorxulu yuxuya bənzədən Vayner jurnalistika ilə məşğul olduğu 25 il ərzində müharibələrin getdiyi

çoxlu müxtəlif ölkələrdə olduğunu, lakin Xocalı şəhərindəki kimi dəhşətli və tükürpədicə mənzərələrlə rastlaşmadığını yazmışdır. Jurnalist “Libardion” qəzetində çap etdirdiyi “Erməni terroriziminin canlı şahidi oldum” sərəlvhəli yazıda Xocalıda baş verənlərin əvvəlcədən cızılan ssenari olduğunu açıq bəyan etmişdir. Onun fikrincə, bunda məqsəd bütövlükdə bəşəriyyətin gözünü qorxutmaq olmuş, erməni terrorizimi dünyanı məhz bu yolla “ram etməyə” çalışmışdır. Fransalı müxbir Xocalı qətlində iştirak edən erməni terror dəstələrinin necə amansızlıq etdiklərinin canlı şahidi olduğunu yazmışdır. Mənfur sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının ermənilərlə birgə Xocalı üzərinə hücumundan bir gün əvvəl Xankəndidə bu alayın qərargahında olan Vayner orada rus polkovniki Zaviqarovun əməliyyata ciddi hazırlaşdığını qeyd etmişdir. “Hələ Xocalı işğal edilməmişdən bir gün əvvəl 49 azərbaycanlı əsir alınaraq kütləvi şəkildə güllələndi. Batalyon və hərbi hissələrin komandirləri dinc əhalinin məhvinə qərar vermişdilər. Hücumdan bir neçə saat əvvəl 366-cı alayın qərargahında 58 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Onların çoxu qadın və uşaqlar idi. Cəsədlərin gömüldüyü quyuların yanında keçmək mümkün deyildi. Çünki oradan dəhşətli dərəcədə meyit iyi gəlir, itlərin, çaqqalların səsləri eşidilirdi” - deyə müşahidələrini obyektiv şəkildə qeydə almış fransalı jurnalist Xocalıya hücum ərəfəsində Ermənistanın hakimiyyət orqanları rəhbərlərinin 366-cı motoatıcı alayın qərargahında olduğunu da vurğulamışdır.

“Böyük Ermənistan” ideyasının əsas ideoloqlarından biri olan Zori Balayanın Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakını təsdiqləyən faktlar mövcuddur. Zori Balayan 1996-cı ildə dərc olunmuş “Ruhumuzun canlanması” adlı kitabında (260-262-ci səh.) Xocalıda baş verən soyqırımı barədə qeyd edir: “Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səsküylə salmasın deyə, Xaçatur uşağın anasının kəsilməmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra bu uşağın başından, sinəsindən və qarından dərisini soydum. Saata baxdım türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum xalqımın bir faizinin belə qisasını aldığı üçün sevincindən qürurlanırdı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni vətənsəvər kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim”.

Bu faktlar, canlı şahid ifadələri, foto və videomateriallar bütün dünyada Xocalı soyqırımı ilə bağlı geniş təbliğat aparmaq imkanlarını genişləndirir. Beynəlxalq hüquq normaları da Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu bir daha təsdiqləyir. Soyqırımı cinayətinin hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya” ilə müəyyən edilmişdir. Xocalı soyqırımı xarakter etibarilə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberg, Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımı cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə əsasında dikte olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırımı kimi tövsifi üçün kifayət deyildir. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı olan konkret niyyətini ortaya çıxarmaq tələb olunur. Əvvəlcədən xüsusi düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən Xocalı sakinlərinin avtomat, pulemyot və digər silahlardan atəşə tutularaq kütləvi şəkildə qətlə yetirilməsi ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı niyyətini bir daha sübuta yetirir.

Beynəlxalq hüquq normalarına görə soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. BMT-nin “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cinayətkarların cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər soyqırımı cinayətini törətməklə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən, həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər. Soyqırımı cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımına cəhd və soyqırımında iştirak da cinayət məsuliyyəti doğurur.

Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə qarşı universal yuridiksiya prinsipi tətbiq edilir. Başqa sözlə, soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrasına istinad şəxsi cinayət məsuliyyətindən əsla azad etmir. Dövlətin aktları onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti olduğundan təqsirə görə yalnız dövlətə qarşı sanksiya tətbiq edilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Belə hallarda cinayətkar əməlin təşkilatçıları, rəhbərləri, icraçıları, konkret fiziki şəxslər də cəzalandırılmalıdırlar. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinə görə, dövlətin cinayətkar əmrlər verən, bu əmrləri icra edən vəzifəli şəxsləri də məsuliyyət daşıyır. Xocalı soyqırımına görə təkə bu beynəlxalq cinayəti

törətmiş şəxslər deyil, həm də həmin cinayətlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməmiş mülki hakimiyyət və rəis heyəti də məsuliyyət daşıyır.

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli 2931 nömrəli qətnaməsi əsasında qəbul edilmiş “Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında” Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq, onlara cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti tətbiq olunmur. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75.5-ci maddəsinə əsasən, məcəllənin xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə müddət bərdə müddəalar tətbiq olunmur. Həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayətin törədilməsi vaxtından asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli və məhkum olunmalıdırlar. Bu müddəa belə bir əsasa söykənir ki, beynəlxalq birliyə və bəşəriyyətə vurulmuş ziyan öz ağırlığına görə istisna təşkil edir və əgər həmin cinayəti törətmiş şəxs ədalətli məhkəmə qərarına əsasən cəzalandırılmasa, ödənilə bilməz.

Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin tətbiq olunmaması ona dəlalət edir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş beynəlxalq cinayətlərdən, o cümlədən Xocalı soyqırımından nə qədər vaxt ötsə də, həmin cinayətləri törətmiş şəxslər məsuliyyətdən yayına bilməzlər. Soyqırımı törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb olunan dövlətə verilməlidir.

BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya, Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur), Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (maddə 1), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (maddə 6), Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi (maddə 103) və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınmasına tam əsas yaradır.

Ümummillə lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən matəm tədbirlərində iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. “Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir”- deyən ulu öndər Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu bəyan etmiş, baş verən hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xüsusi səy göstərmişdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir.

Prezident İlham Əliyev də bədnam erməni lobbisinə qarşı effektiv əks-hücumun təşkilini mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirib. Bu baxımdan dövlət başçısının tapşırıq və tövsiyələri əsasında son illər Xocalı faciəsinin dünya ölkələrində tanınması, erməni qəsbkarlarının ifşası istiqamətində sistemli iş aparılır. Hər il Prezident Administrasiyası tərəfindən tədbirlər proqramı təsdiqlənir və icra edilir. Bu işdə Heydər Əliyev Fondunun xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir.

Son illər Kanada, Meksika, Kolumbiya, Peru, Pakistan İslam Respublikası, Bosniya və Herseqovina, Rumıniya, Çexiya və İordaniyanın parlamentləri Xocalı soyqırımını tanımışlar. ABŞ-ın Vest Virjiniya, Kaliforniya, Massaçusets, Texas, Nyu-Cersi, Meyn, Nyu-Meksika, Arkanzas, Corciya, Oklahoma, Tennesi, Pensilvaniya, Konnektikut, Florida, Missisipi ştatlarının qanunverici orqanlarında da müvafiq qətnamələr qəbul olunmuş, Xocalıda qırğın törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunması tələb edilmişdir. Bu günlərdə ABŞ-ın Havay ştatının qubernatoru Deyvid İqe (David Ige) Xocalı faciəsinin 24-cü ildönümü ilə əlaqədar bu faciənin tanınması ilə bağlı xüsusi bəyannamə imzalayıb. ABŞ-ın Montana ştatının qubernatoru Stiv Bullok da rəsmi bəyanat imzalayaraq, Xocalı qətləmi ilə bağlı Montana sakinlərinə çağırış edib. Qeyd edək ki, bu sənədlə ABŞ-da Xocalı qətləmi tanıyan ştatların sayı 20-yə çatıb.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü əsasında İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Gənclər Forumunun dünyanın 40-dan çox ölkəsində həyata keçirdiyi “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının məqsədi də beynəlxalq ictimaiyyəti bu qanlı hadisə ilə bağlı ətraflı məlumatlandırmaqdır. Bütün bunların fonunda beynəlxalq təşkilatlar ikili standartlara yol vermədən, beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinə uyğun olaraq münaqişənin həllinə yönəlmiş səylərini artırmalı, hadisə səlahiyyətli beynəlxalq qurumlar tərəfindən genosid aktı kimi tanınmalı, cinayət törədənələrə qarşı sanksiyalar tətbiq edilməlidir. Ermənistan münaqişə ilə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin müddəalarını yerinə yetirməli, Azərbaycanın

ərazi bütövlüyü bərpa olunmalı, azərbaycanlı əsir və girovlar azad edilməli, qaçqın və məcburi köçkünlərin pozulmuş hüquqları bərpa olunmalı, onlar öz doğma yurdlarına qayıtmalıdır.

“Vətəndaşlarımız, soydaşlarımız unutmamalıdır ki, erməni millətçilərinin antiazərbaycan təbliğatı getdikcə genişlənir, mənfur formalarda davam etdirilir. Ermənilər ərazi iddialarını əsaslandırmaq üçün yeni-yeni əsassız tezislər uydurur, məkrli siyasət aparırlar. Buna görə də biz belə ideoloji təxribatlara qarşı ayıq olmalı, onları vaxtında ifşa etməliyik” - deyən cənab İlham Əliyev Ermənistanın təzavüzü nəticəsində xalqımızın üzləşdiyi faciələri real faktlarla dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını Xarici İşlər Nazirliyinin, xaricdəki diplomatik korpuslarımızın və diasporumuzun qarşısında mühüm vəzifələr kimi müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycan.-2016.-26 fevral.-№44.-S.1.

Bakı qırğımından Xocalı soyqırımınaqədər...

XX əsrdə ermənilər azərbaycanlılara qarşı çoxsaylı qətləmlər törədiblər

Solmaz RÜSTƏMOVA,

tarix elmləri doktoru, professor

XX əsr Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində əhəmiyyətli bir zaman kəsiyidir. Bu hadisələrin ən yüksək zirvəsi, sözsüz ki, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsi - azərbaycanlıların ilk milli dövlətinin - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasıdır. Sonrakı mühüm tarixi hadisələr - 1920-ci il 28 aprelə Azərbaycanın bolşevik Rusiyası və XI Qızıl Ordu tərəfindən işğalı, cümhuriyyətin süqutu və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yaranması Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoysa da, 70 il müddətində dövlətçiliyimizin əsas atributları qorunub saxlanmış, 1991-ci ildə yeni tarixi şəraitdə isə xalqımız bir daha öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir.

Lakin bütün bu əlamətdar hadisələr Azərbaycan xalqı üçün heç də asan başa gəlməmiş, onun varlığını belə şübhə altında qoyan qanlı faciələr, saysız qurbanlar, ərazi itkiləri, soyqırımları, deportasiyalar ilə müşayiət olunmuşdur.

Müxtəlif dövrlərdə və siyasi-ictimai şərtlər daxilində yaşanan bütün bu faciələrə təkan verən əsas amillərdən biri və bəlkə də ən başlıcası, ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və bu iddiaların həmin dövrün müəyyən güclərinin dəstəyi sayəsində müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilməsi olmuşdur.

Əslində, bütün bu hadisələrin hələ XIX əsrin əvvəllərindən başlayan dərin tarixi kökləri və səbəbləri var idi. “Gülüstən” (1813) və “Türkmənçay” (1828) müqavilələrindən sonra Rusiyaya birləşdirilən Azərbaycan torpaqlarının zəbt edilməsinə və azərbaycanlıların bu torpaqlardan deportasiyasına hesablanmış ümumerməni proqramının həyata keçirilməsi prosesi məhz bu tarixi müqavilələrdən sonra başlamışdır. I Nikolayın maneəsiz olaraq İrəndən və Türkiyədən köçmələrinə imkan verən sərəncamlarından istifadə edən ermənilər kütləvi şəkildə Qafqazda, xüsusilə Qarabağ, Naxçıvan, İrəvan ərazilərində məskunlaşdılar. 1828-ci ilin martında İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının əraziləri rus hökuməti tərəfindən “Erməni vilayəti” adı altında inzibati vahid şəkildə birləşdirilir və beləliklə, Azərbaycan ərazilərində, azərbaycanlı əhali arasında bir erməni anklavı yaradılır. Doğrudur, artıq 1940-cı ilin aprel ayında “Erməni vilayəti” ləğv olunur. Lakin bu, keçən 12 il ərzində “vilayətdəki” erməni əhalisinin sayının 2 dəfə artmasına baxmayaraq, azərbaycanlı əhalinin hələ də üstünlük təşkil etdiyi həmin ərazilərin ermənilər tərəfindən əzəli “erməni” torpaqları elan edilməsinə mane olur.

XIX əsrin sonlarından “Qnçak” və “Daşnaksütyun” erməni partiyalarının meydana gəlməsi ilə Osmanlı imperiyası və Zaqafqaziya ərazilərində Erməni dövlətinin yaradılmasına yönəlmiş fəal və yaxşı təşkil olunmuş siyasi-silahlı fəaliyyətin əsası qoyulur. 1905-1906-cı illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ilk və irimiqyaslı silahlı çıxışları baş verir. I rus inqilabının başlanması ilə ölkədə yaranan qarışıqlıqdan istifadə edən erməni təşkilatlarının “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün 1905-ci ilin fevralında Bakıda erməni və müsəlman əhalisi arasında törətdiyi silahlı münaqişə az sonra erməni-azərbaycanlı qırğınlarına çevrilir və bütün Cənubi Qafqaz regionunu əhatə edir. Bakı, Tiflis, İrəvan, Gəncə quberniyalarında, xüsusilə Qarabağ, Zəngəzur və digər yerlərdə baş verən və təxminən iki il davam edən qanlı toqquşmalar nəticəsində ən ümumi hesablamalara görə, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi (158 Azərbaycan və 128 erməni kəndi) dağıdılır, müxtəlif mənbələrə görə 3 mindən 10 minə qədər insan həlak olur.

Maraqlıdır ki, hələ öz dövründə həmin hadisələrin bilavasitə şahidi olmuş bir çox azərbaycanlı xadimlər bu qırğınlarda maraqları olan qüvvələrin məqsəd və planlarını çox dəqiq izah etmişlər. Tanınmış azərbaycanlı ictimai xadim Xosrov bəy Dövlətov yazırdı: “...ermənilər ən ciddi şəkildə tərtib edilmiş proqram üzrə öz arzu və ideyalarının - Yelizavetpol və Tiflis quberniyalarının bütün dağlıq zolağını kəşib ayırmaq, Qars vilayəti ilə birlikdə Türk Ermənistanına birləşmək və orada müstəqil erməni dövləti yaratmaq - həyata keçirilməsinə hazırlaşdılar, lakin Osmanlı və Rusiya hökumətlərinin incə siyasəti və təzyiqi sayəsində buna nail ola bilmədilər”. Burada azərbaycanlı əhalinin həmin hadisələr zamanı rolu da qeyd olunmalıdır. Belə ki, qəbul edilmiş ən müxtəlif rəylərə görə, “Daşnaksütyun” kimi “təşkilatı olmayan və plansız hərəkət edən”, kifayət qədər silahlanmamış və ibtidai hərbi hazırlıq keçməmiş azərbaycanlılar” o zaman bütün çətinliklərə baxmayaraq, mütəşəkkil erməni hərbi dəstələrinin hücumunu dəf etmiş və layiqli müqavimət göstərə bildirdilər.

Qırğınlar yatırıldıqdan cəmi bir neçə il sonra, 1911-ci ildə tanınmış azərbaycanlı ədib Məmməd Səid Ordubadi neft sənayeçisi, milyonçu Murtuza Muxtarovun maddi dəstəyi ilə artıq öz dövrü üçün unikal olan bir

sənədlər toplusu - “Qanlı sənədlər” adlı kitab hazırlayır. Azərbaycanın bütün bölgələrindən və ermənilər də daxil olmaqla müxtəlif əhali qruplarından alınmış 245 məktub və digər materiallar əsasında (600-dən artıq mənbə) isti izlərlə yazılmış bu kitabda on minlərlə günahsız insanın məhvinə, minlərlə evlərin, təsərrüfatların, kəndlərin dağıdılmasına səbəb olmuş faciəvi hadisələrin müəllif tərəfindən qərəzsiz xronikası yaradılır. Lakin M.S.Ordubadı faktların və hadisələrin təsviri ilə kifayətlənməyərək, millətlərarası toqquşmalara gətirib çıxaran səbəbləri də təhlil etməyə çalışır və onları belə qruplaşdırır: “Daşnaksütyun” tərəfindən Qafqazda oynanılmış “qanlı teatr”; yerli hakimiyyət nümayəndələrinin etinasızlığı və fəaliyyətsizliyi; erməni fitnəkarlığını və hiylələrini vaxtında tanıya bilməmiş azərbaycanlıların sadələvhlüyü və təcrübəsizliyi, habelə silahlarının olmaması; Londonun, Parisin və Amerikanın fəal dəstəyi sayəsində Türkiyə və Cənubi Qafqazın ərazilərində “Böyük Ermənistan” yaratmaq məqsədilə ermənilərin muxtariyyətə can atması”.

Diqqətəlayiqdir ki, azərbaycanlı müəllif kitabın əvvəlində hər iki xalqı bu qanlı faciələrdən ibrət dərsi almağa çağırır və belə bir inam ifadə edirdi ki, onun bu əməyi, hər iki millətə iki il ərzində yol verdiyi “öz səhv və xətasını düşünmək” üçün “mənəvi səmərələr və faydalar verəcəkdir”.

Lakin hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, ermənilər 1905-1906-cı il hadisələrindən tamamilə başqa dərslər almışlar. Azərbaycanlıların göstərdiyi silahlı müqavimət və rus dövlətinin son nəticədə bu qırğınların qarşısını alması erməni millətçilərində belə bir qənaətin möhkəmlənməsinə səbəb oldu ki, azərbaycanlılar yaşayan əraziləri ələ keçirmək üçün yaxşı silahlanmış ordunun himayəsi altında onların üzərində hakimiyyətə malik olmaq, yaxud ən azı, mövcud hakimiyyətlə və Azərbaycandakı digər xristian əhali ilə ittifaq yaratmaq lazımdır. Daha sonra azərbaycanlılar üzərində qələbə çalmaq üçün ən əvvəl onların tərksilah edilməsinə nail olunmalıdır. Bütün qalan işlər - dinc azərbaycanlı əhalinin kütləvi qırğınları, dəqiq deyilsə, gələcək “Böyük Ermənistan” ərazilərində aparılacaq etnik təmizləmələr artıq işin texniki tərəfi idi.

İstər 1918-ci il qırğınları, istərsə də 1988-ci ildən başlanan faciəvi hadisələr, ermənilərin Azərbaycanda məhz bu qənaət əsasında hərəkət etdiklərini sübut etdi.

1917-ci ildə Rusiya imperiyasının süqutu, daha sonra bolşeviklərin Rusiyada hakimiyyətə gəlməsi ilə Cənubi Qafqazın tarixində böyük siyasi hadisələr və sarsıntılar, o cümlədən daha genişmiqyaslı münaqişə və müharibələr ilə səciyyələnən yeni dövr başlanır. Çoxillik məqsədyönlü işin yekununda erməni ideoloqları Cənubi Qafqazın gələcəyinə dair Qərb dövlətləri və Rusiyanın planlarına “erməni dövlətçiliyi məsələsi”nin daxil edilməsinə nail olurlar. Gürcülərin də öz dövlətini yaratmaq hüququ mübahisə doğurmur. Bununla yanaşı, Cənubi Qafqazın ən çoxsaylı xalqı olan azərbaycanlıların siyasi hüquqları nə Qərb dövlətləri, nə də neftlə zəngin Bakını, ümumiyyətlə, Azərbaycan şəhəri hesab etməyən Rusiya və erməni siyasi qüvvələri tərəfindən qəbul edilmir. Azərbaycanlılar üçün son dərəcə əlverişsiz olan bu vəziyyətdə “Müsavat” Partiyasının Qafqazın siyasi meydanına çıxması və azərbaycanlıların milli hüquqları uğrunda ciddi mübarizəyə başlaması sinfi mübarizə ideyasını təbliğ edən və keçmiş Rusiya imperiyasının bütün ərazilərində, o cümlədən Qafqazda, hakimiyyəti ələ keçirmək niyyətini gizlətməyən bolşevikləri, eyni zamanda, tarixi Azərbaycan torpaqlarında erməni dövləti yaratmaq planını tədricən həyata keçirən erməni millətçilərini narahat etməyə bilməzdi. 1918-ci ilin mart ayına qədər ermənilər artıq öz əsas niyyətlərindən birini - hələ mövcud olmayan erməni dövləti üçün Cənubi Qafqazın cənub-qərbində - Qars, İrəvan quberniyası, Zəngəzur, Göyçə, Yelizavetpol quberniyasının bir sıra qəzalarında və Qarabağda dinc sakinlərin - azərbaycanlıların sıxışdırılması, zorla qovulması və kütləvi surətdə qırılması yolu ilə böyük ərazilərin yerli əhalidən təmizlənməsini həyata keçirə bilmişdilər. Məsələn, təkcə İrəvan quberniyasının 199 kəndi yerli azərbaycanlılar tərəfindən məcburi şəkildə boşaldılmışdı. Lakin gələcək “böyük Ermənistan”ın taleyi şəhərlərdə, o cümlədən Bakıda həll edilirdi.

Həmin dövr V.İ.Lenin tərəfindən Qafqaz işləri üzrə fəvqəladə komissar təyin edilmiş Şaumyan Bakıda sovet hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi üçün hər vasitəyə əl atır, açıq-aşkar “Azərbaycan muxtariyyətini arzu edən müsavatçılar bir yığın xarabalıqlar əldə edəcəklər” kimi bəyanatlar verirdi. Məhz bu dövrdə bolşevik liderləri ən ciddi şəkildə Bakının və Bakı quberniyasının digər Xəzəryanı ərazilərinin Azərbaycandan təcrid edilməsi və daha sonra Rusiya Federasiyasının tərkibinə daxil edilməsi planlarını işləyib hazırlayırdılar. Bakının Azərbaycandan təcrid edilməsi ideyası “Daşnaksütyun” partiyası üçün də sərfəli idi, çünki Cənubi Qafqazda Bakı və Yelizavetpol quberniyalarının ərazilərinin gələcək erməni dövlətinin tərkibinə daxil edilməsinə dair planlarının həyata keçirilməsini yüngülləşdirirdi. Beləliklə, Bakıda Azərbaycan milli qüvvələrinin darmadağın edilməsində və bu qüvvələrin sosial bazasının - müsəlman əhalisinin məhv edilməsində özəyi ermənilərdən ibarət olan bolşevik təşkilatlarının və erməni millətçilərinin mövqeləri üst-üstə düşür və ermənilərlə bolşevik hakimiyyəti arasında ittifaq yaranır. Təsadüfi deyil ki, hər iki tərəf qarşıya qoyulan vəzifənin həlli üçün eyni fəallıqla ordu toplanması ilə məşğul olurdu. Erməni ordu korpusunun təşkili və erməni döyüşçülərin Qafqaza göndərilməsi ilə həmçinin Petroqradda olan yüksək rütbəli erməni hərbiçiləri məşğul olurdular. Məsələn, erməni korpusunun ehtiyacları üçün Petroqraddan bir neçə zirehli qatar, avtomobil, texniki vasitə və sursatlar, hətta sanitariya qatarı göndərilmişdi. 1918-ci il fevralın 6 və 7-də keçmiş Rusiya ordusunun generalları İ.Baqramyan və A. Baqratuni, eləcə də “Daşnaksütyun” partiyasının yaradıcılarından biri S.Zoryan (Rostom) Bakıya gəlirlər.

Cəbhədən qayıdan erməni əsgərlərini Bakıda saxlamağa və hazırlanan silahlı vuruşlarda onlardan istifadə etməyə cəhd göstərən Erməni Milli Şurası 1918-ci il mart ayının əvvəlində “Erməni əsgərlərinə” çağırışı ilə müraciət edir və üstüörtülü şəkildə onları silahlarını özlərində saxlamağa və erməni millətinin mənafeyinin müdafiəsi üçün tələb olunan hər yerdə tətbiq etmək üçün hazır olmağa çağırır. Eyni zamanda, Bakı Sovetinin Qızıl Ordusunun mövcud və yeni hissələrinin formalaşdırılması işi gedirdi, ordu sıralarına çağırışla Avakyan məşğul olurdu. Nəticələr kifayət qədər səciyyəvi idi: “Qırmızı qvardiya” adı altında yaradılmış 10-12 minlik ordunun 70 faizini ermənilər təşkil edirdi. Beləliklə, 1918-ci ilin martında Şaumyanın özünün şəhadətinə görə artıq bolşeviklərin sayı “təxminən 6 min nəfər” olan hərbi hissələri, “Daşnaksütyun”un isə “3-4 minlik milli dəstələri” var idi. Məhz bu qüvvələr tərəfindən 1918-ci il mart ayının 29-da öz xidmət yoldaşları, müsəlman diviziyasının zabiti - Azərbaycanın tanınmış milyonçusu və xeyriyyəçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin silahla ehtiyatsız davranması nəticəsində faciəli şəkildə həlak olmuş oğlu M.Tağıyevin dəfn mərasimindən “Evelina” gəmisində Lənkərana geri qayıtmağa hazırlaşan 48 nəfər silahlı azərbaycanlı hərbiçisinin tərkisilahlı edilməsi kütləvi qırğınlara başlamaq üçün bəhanə olur. Şəhərin mərkəzi və istisnasız olaraq bütün müsəlman məhəllələri çoxminli bolşevik-erməni birləşmələrinin silahlı hücumuna, aeroplanlardan bombardmana və Xəzər Donanmasının sahilə gətirilmiş gəmilərindən fasiləsiz top atəsinə məruz qalırlar. 1918-ci il martın 30-da axşam başlanan azərbaycanlı qırğınları faktiki olaraq bir həftə davam edir, lakin onun üç günü azğıncaşına və amansızlıqla qəddarlıq edən daşnak dəstələri tərəfindən şəhərin azərbaycanlı-müsəlman əhalisinin qırılmasının və qarət edilməsinin, xüsusilə kütləvi xarakteri ilə səciyyəvədir. Bakının tarixi məhəllələrini və küçələrini, şəhər kənarındakı müsəlman qəsəbələrini bürüyən azərbaycanlı qırğınları yalnız şəhərin hüdudları ilə məhdudlaşmır. Həmin günlər erməni quldur dəstələri Bakının yaxınlığındakı ətraf kəndlərə də basqın edərək müsəlmanların evlərinə soxulur, yoldan keçən müsəlmanları qarət edir və qətlə yetirir, şəhərkənarı yollarda pusqular qururlar. 1918-ci ilin martında Bakı kəndlərinin - Məhəmmədi, Əhmədli, Balaxanı, Binəqədi, Bibi-Heybət, Hökməli, Zabrat, Sabunçu, Ramana, Xırdalan və digər - sakinləri erməni silahlı dəstələrinin vəhşiliklərinin qurbanı olurlar.

Qırğınlardan bir gün sonra, martın 31-də azərbaycanlı əhalinin nümayəndələri Bakı Sovetinə, şəxsən Şaumyana müraciət edərək qan tökülməsinin dayandırılması və şəhərin dinc azərbaycanlı əhalisinin həyatının mühafizəsi xatirinə onlara verilən ultimatumu qəbul edirlər. Lakin “elan edilmiş barışığa” baxmayaraq, şəhərin müsəlman məhəllələrinin talan edilməsi, yanğınlardan törədilməsi, yollarda və şəhəratrafi kəndlərdə erməni silahlı quldur dəstələri tərəfindən insanların məhv edilməsi davam edir. Son nəticədə müsəlmanların kütləvi qırğınları Bakı Soveti tərəfindən deyil, aprelin 2-də bolşevik-daşnak qüvvələri tərəfindən aldadıldıqlarını başa düşmüş 36-cı Türküstan alayının və Xəzər rus dənizçilərinin qətiyyətli tələbləri və Bakı Sovetinin təcəviliyindən çıxmaq hədələri sayəsində dayandırılır.

1918-ci il mart ayının 30-da Bakıda erməni-bolşevik qüvvələri tərəfindən türk-müsəlman əhalisinə qarşı yönəlmiş qırğınlardan öz kütləvi xarakterinə, miqyasına və amansızlığına görə “milli faciə” kimi qiymətləndirilərək Azərbaycan tarixinə “1918-ci il Mart hadisələri” adı ilə daxil oldu və Azərbaycan xalqının tarixinə yeni məfhum - “soyqırımı” gətirdi. Bu qırğınlardan nəticəsində ən ümumi hesablamalara görə, 12 mindən artıq dinc azərbaycanlı, o cümlədən qadınlar, uşaqlar, qocalar qətlə yetirilmiş, müsəlmanlara məxsus yüzlərlə tarixi və mədəni abidələr, ictimai, dini, ticarət binaları, bütöv yaşayış məhəllələri dağıdılmış və yandırılmışdır. Yalnız məlum faktlara görə, şəhərin müsəlman əhalisinə 400.000.000 rubl məbləğində maddi zərər vurulmuşdu.

Lakin 1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımı yalnız Bakıda mart hadisələri ilə məhdudlaşmırdı. Elə həmin günlər Şamaxıda da azərbaycanlı əhalinin kütləvi qırğınları başlanmışdı. Bakıda olduğu kimi, Şamaxı hadisələri də bolşevik-daşnak qüvvələri tərəfindən əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında həyata keçirilirdi. 1917-ci ilin sonlarından başlayaraq Şamaxıya Bakıdan karvan-karvan silah və hərbi sursat daşınaraq erməni kəndlərində yerləşdirilmişdi. 3 minlik bolşevik-erməni-molokan birləşmələri 1918-ci il martın 29-dan aprelin 10-dək Şamaxıya kiçik fasilə ilə iki dəfə hücum edərək qədim şəhəri tamamilə yandıraraq xarabazarlığa çevirir, bütün müsəlman məhəllələrini və evlərini, şəhərdəki bütün 13 məscidi, içərisində sığınacaq tapmış insanlarla birlikdə yandırır, azərbaycanlılara məxsus bütün ticarət və mülki obyektləri məhv edirlər. Şamaxı şəhərinin 21 min 127 müsəlman əhalisinin 8 min nəfərdən çoxu qətlə yetirilir. Şəhərə və sakinlərə 1 milyard rubldan artıq maddi zərər vurulur.

Şamaxıdan sonra qırğınlardan Göyçay, Cavad, Ərəş, Nuxa və digər qəzalara əhatə edir, yüzlərlə kəndlər yandırılır, azərbaycanlı əhali soyqırımına məruz qalır.

1918-ci ilin aprel ayının sonundan may ayının ortalarına qədər - cəmi iki həftə ərzində türklərə qarşı törətdikləri vəhşilikləri ilə məşhurlaşmış erməni-daşnak zabiti Amazaspın komandanlığı altında yalnız ermənilərdən ibarət 3 minlik hərbi birləşmələri Quba şəhəri və Quba qəzasının 167 kəndində qırğınlardan törədərək 4000-dən artıq dinc müsəlman əhalini qətlə yetirdi, yanğınlardan, talanlar və qarətlər nəticəsində əhaliyə milyonlarla rubl maddi zərər vuruldu.

1918-ci il qırğınları yalnız Bakı quberniyasının qəzaları ilə məhdudlaşmayaraq, Gəncə şəhərinin ətraf kəndlərini, Lənkəran, Zəngəzur qəzalarını, həmçinin Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan bütün yaşayış məntəqələrini əhatə etmişdi. Azərbaycanlıların bir xalq olaraq varlığı ciddi təhlükə altında idi. Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmiş Şaumyan hökuməti Azərbaycan milli qüvvələrinin mərkəzi olan Gəncəni ələ keçirməyə və bununla da “Azərbaycan” məsələsini birdəfəlik həll etməyə can atırdı. Belə ağır bir şəraitdə Azərbaycan milli-siyasi qüvvələri tərəfindən 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və Azərbaycan xalqının öz milli hüquqları və müstəqilliyi uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinə qalxması ölkədə siyasi vəziyyəti kökündən dəyişdi. Türkiyənin hərbi yardımı ilə 1918-ci ilin iyul ayından başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi və nəhayət, sentyabrın 15-də Bakı şəhərinin bolşevik-daşnak-rus hakimiyyətindən azad edilməsi ilə Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin tarixində yeni bir dövr başladı.

AXC hökumətinin Birinci Dünya müharibəsi başlandıqdan sonra ölkə ərazisində müsəlman-azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilən soyqırımı, qırğınlar və talanlar faktlarını araşdırmaq məqsədilə hələ 1918-ci il iyulun 15-də yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası törədilən cinayətlərə dair istintaq işləri ilə birlikdə 50 cilddən artıq sənəd hazırladı. Beləliklə, Azərbaycan xalqının soyqırımı hadisəsinə ilk dəfə olaraq hüquqi qiymət verildi, həmçinin siyasi qiymət verilməsi cəhdi edildi. Məhz bu amildən çıxış edərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edildi.

Lakin təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, azərbaycanlıların soyqırımına məruz qalması kimi faciələr hələ də yalnız tarixin yaddaşına keçməmişdir. Yaşadıqları ölkədə mühüm siyasi təbəddülatlar və sarsıntılar yaşanan zaman hər dəfə Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə ayağa qalxan erməni millətçiləri 1988-ci ildə, Sovet İttifaqında güc toplayan yenidənqurma siyasəti dalğasında hələ 1905-1906-cı illər hadisələrindən aldıkları dərsə uyğun olaraq ölkə başçısı M.S.Qorbaçovun ətrafında cəmlənən erməni xadimlərinin dəstəyi və sovet ordusunun birbaşa müdaxiləsi ilə yeni təxribat törətdilər. Müasir dövrdə Azərbaycan xalqı bir daha gözlənilmədən təcavüzlə üzləşdi. Uydurma “Qarabağ məsələsi” ətrafında qaldırılan misli görünməmiş təbliğat, Moskvanın düşünülmüş siyasəti və üzgörənliyi nəticəsində 200 mindən artıq dinc azərbaycanlı əhali zorla Ermənistandan, öz tarixi torpaqlarından qovuldu, onların bir hissəsi yenə də ağılasız və həşşiliklərlə qətlə yetirildi. Yaşlı silahlanmış erməni terrorçuları Qarabağda və Ermənistanla Azərbaycan sərhədlərində genişmiqyaslı müharibəyə başladılar. Mərkəzi hökumət bu silahlı çıxışların qarşısını almaq əvəzinə 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıya qoşun yeritdi, 138 nəfər dinc əhali, o cümlədən qadınlar, qocalar, uşaqlar qətlə yetirildi, 700-dən artıq insan yaralandı. SSRİ-nin dağılması ilə erməni təcavüzü daha geniş vüsət aldı, rus qoşunlarının birbaşa iştirakı ilə Azərbaycan ərazilərinin 20 faizi işğal edildi. 1992-ci ilin fevralında ermənilər Qarabağda qədim Xocalı şəhərini yerlə-yeksan edərək onun dinc əhalisinə qarşı görünməmiş vəhşiliklər törətdilər. 613 nəfər qəddarcasına məhv edildi, 421 nəfər xəsarət yetirildi, 1275 nəfər itkin düşdü və girov götürüldü. Bütün bu hadisələr Azərbaycanın müasir tarixinə “Xocalı soyqırımı” kimi həkk olunaraq “soyqırımı” ifadəsini bir daha gündəmə gətirdi.

Bu gün Azərbaycan dövləti erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı tarix boyu törətdikləri cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, bu hadisələrin “soyqırımı” kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan Azərbaycanın elmi ictimaiyyəti, ilk növbədə həmin məsələlərlə məşğul olan Azərbaycan tarixçiləri də bu sahədə tədqiqatlarını daha geniş müstəvidə, zamanın tələbləri şəraitində davam etdirməlidirlər.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı qanun hazırlanır

Sarkisyan cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər

Anar Bayramoğlu

Dünən Milli Məclisin, "Qüdrətli Azərbaycan Naminə" İctimai Birliyinin və Azərbaycan Prezidenti yanında Qeyri-hökumət təşkilatlarına Dövlət Şurasının birgə hazırladığı "Soyqırım və etnik təmizləmə cinayətlərinin dünya səviyyəsində tanınmasının hüquqi aspektlərinin öyrənilməsi" layihəsinin təqdimatı keçirilib.

Təqdimatda parlamentin sədr müavini Bahar Muradova deyib ki, Milli Məclis Xocalı soyqırımı ilə bağlı qanun layihəsi hazırlayır. O bildirib ki, yeni qanun layihəsi Xocalı soyqırımının törədilməsinin 25 illiyi ilə bağlıdır. Milli Məclis rəsmisinin sözlərinə görə, nəzərdə tutulan qanun layihəsi Xocalı faciəsinin 25 illiyində ictimaiyyətə təqdim ediləcək.

Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsinin sədri Əli Hüseynli də qanun layihəsinin hazırlanmasının vacib olduğunu vurğulayıb.

Qanun layihəsində beynəlxalq cinayətləri törədənlərin ekstradisiyası məsələsi də təsbit olunacaq

Təqdimatda Xocalı soyqırımı ilə bağlı hazırlanacaq qanun layihəsinin təsnifatı açıqlanıb. Milli Məclis Aparatının İnzibati və hərbi qanunvericilik şöbəsinin müdiri Nizami Səfərov bildirib ki, layihə parlament tərəfindən 3 ay müddətinə hazırlanıb təqdim olunacaq: "Azərbaycanın qanunvericilik sistemində belə bir qanun mövcud deyil. Biz beynəlxalq təcrübəyə nəzər salmışıq. Bu qanunun fundamental bazası var. Bu da ilk növbədə inkişaf etmiş dövlətlərdə mövcud olan qanunların, beynəlxalq cinayət tribunallarının və məhkəmə presedentlərinin öyrənilməsindən ibarətdir. Beynəlxalq cinayət deyərəkən təcavüz, insanlıq əleyhinə cinayətlər, hərbi cinayətlər, soyqırımı və hələ beynəlxalq cinayət kimi heç bir sənəddə adı keçməyən etnik təmizləmədən bəhs olunur. Qanun layihəsində bunu təsbit edəcəyik". N. Səfərovun sözlərinə görə, etnik təmizləmə cinayəti dünyanın heç bir ölkəsinin qanunvericiliyində əksini tapmayıb: "Biz bunun hüquqi bazasının əldə edilməsinə artıq çox yaxınlaşmışıq və bu qanun layihəsində ortaya qoyacağıq. Bundan başqa, qanun layihəsində beynəlxalq cinayətləri törədənlərin ekstradisiyası məsələsi də təsbit olunacaq, onların ikinci dövlətə, yaxud beynəlxalq tribunala verilməsi əksini tapacaq. Hətta qanun layihəsində o da əks olunacaq ki, yuxarıda göstərilənlər baş tutmayacağı təqdirdə Azərbaycanın bununla bağlı hansı cinayət təqiblərini həyata keçirməsi və sair mümkün ola bilər".

"Xocalı faciəsini törədənlər hələ də azadlıqda gəzir"

"Xocalı soyqırımına qiymət verilməsi üçün biz mütləq 3 mərhələdən keçməliyik".

Bu sözləri deputat Azay Quliyev deyib. Avropa Parlamentinin 2009-cu ildə 11 noyabrı

Yuqoslaviyada törədilən Srebrenitsa soyqırımı qurbanlarının xatirəsi günü kimi tarixə saldığını və bununla bağlı qətnamə qəbul etdiyini deyən A. Quliyevin sözlərinə görə, Xocalı faciəsinə hüquqi qiymətin verilməsi bu gün üçün çox mühüm olan məsələdir: "Təəssüflər olsun ki, biz bu gün hələ də Xocalı soyqırımı məsələsində ədalət axtarıq. Srebrenitsada baş verən soyqırımı dünya ictimaiyyəti hüquqi qiymətini verdi. Bu hadisəni törədənlər hazırda cəzasını çəkməkdədirlər. Amma Xocalı faciəsini törədənlər hələ də azadlıqda gəzir, Xocalı şəhəri isə erməni işğalçılarınun işğalı altındadır. Ona görə də cəmiyyət üçün ən mühüm məsələ budur, biz necə edək ki, Xocalı faciəsinə hüquqi qiymətin verilməsinə nail olaq?! Soyqırımı qiymət verilməsi üçün biz mütləq 3 mərhələdən keçməliyik". Azaq Quliyev qeyd edib ki, bunun üçün ilk mərhələdə dünya ictimaiyyəti

müfəssəl şəkildə məlumatlandırılmalıdır: "İkinci mərhələ beynəlxalq təşkilatlar və ayrı-ayrı ölkələrin parlamentləri tərəfindən həmin cinayətə siyasi qiymətin verilməsi, müvafiq qətnamələrin qəbul edilməsidir.

Üçüncü mərhələ isə faciəyə hüquqi qiymətin verilməsi, bu cinayəti törədənlərin ədalət mühakiməsinə cəlb olunmasıdır. Mən deyim ki, biz 1-ci mərhələ üzrə xeyli işlər görmüşük. Xocalı faciəsinin dünyaya tanıtılması istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun çox böyük rolu var. Xüsusilə Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən "Xocalıya ədalət beynəlxalq kampaniyası" öz müsbət nəticəsini verməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, biz bir neçə ölkənin parlamentində və ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlarda Xocalı soyqırımına ədalətli qiymətin verilməsinə nail ola bilmişik. Əlbəttə ki, bu işlər davam etdirilməlidir".

"Biz MOSSAD sistemi yaratmalıyıq"

"Azərbaycanın xüsusi xidmət, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat orqanları Xocalı soyqırımını törədənlərdən heç olmasa birini, hətta Ermənistanın özündə olsa belə, ələ keçirib Bakıya gətirməlidirlər". Bunu isə millət vəkili Fazil Mustafa səsləndirib. Deputat bildirib ki, Rusiyada yaşayan və oranın vətəndaşı olan Xocalı qatillərini ələ keçirib Bakıya gətirə bilmərik: "Çünki Azərbaycan Rusiya ilə baş-başa gələ bilməz. Amma məhz Ermənistanın özündə olan Xocalı qatillərini ələ keçirmək üçün xüsusi xidmət orqanlarındakı kəşfiyyatçılarımız, xüsusi kadrlarımız İrəvanda olsa belə, qatil erməniləri ələ keçirib Bakıya gətirməlidir. Əgər biz 1 nəfər Xocalı qatilini tutub, Bakıda mühakimə etsək, bu, əsl əməli iş olar". F. Mustafa deyib ki, Azərbaycan özünün hərbi və mülki xüsusi xidmət sahəsində yeni MOSSAD sistemini qurmalıdır: "Biz MOSSAD yaratmağı düşünməliyik. Düşmənlə ələ bir vəziyyətdəyik ki, bizə MOSSAD kimi sistem lazımdır. Nəhayət, praktiki işlərə keçməyin zamanıdır. Mən bu cür düşünürəm".

"Soyqırım törədənləri yalnız Azərbaycan özü cəzalandırmalıdır"

Millət vəkili Qüdrət Həsənzadə hesab edir ki, Azərbaycan BMT Təhlükəsizlik Şurasına Xocalı soyqırımını ilə bağlı müraciət etməlidir. Onun sözlərinə görə, indiyə qədər Azərbaycanın Xocalı soyqırımını ilə əlaqədar beynəlxalq cinayət məhkəməsinə müraciət etməməsi düzgün olmayıb: "Mənim üçün hələ də qaranlıqdır ki, Azərbaycan niyə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasını qəbul etmir? Azərbaycanın bu quruma qoşulmamasının səbəbləri bəlli deyil. Mütləq BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edilməlidir. Biz BMT TŞ sədri olduq, bu məsələ gündəmə gəlmədi. Mövcud qanunvericiliyimiz imkan verir ki, qiyabi məhkəmə keçirilsin. Bundan sonra sənədlər BMT baş katibinə təqdim olunmalıdır. Azərbaycan mütləq bu addımı atmalıdır. Soyqırım törədənləri yalnız Azərbaycan özü cəzalandırmalıdır. Biz reallıqları bilirik. Dünyada çox təəssüf ki, islamofobiya var. Ona görə də Azərbaycan özünə müttəfiqlər tapmalıdır. Azərbaycan Qoşulmayanlar Hərəkatının üzvüdür. Amma Azərbaycan bu barədə də ciddi şəkildə düşünməli, özünə hərbi-siyasi müttəfiqlər tapmalıdır".

Q. Həsənzadə təklif edib ki, qiyabi məhkəmələr qurulmalı və qəbul olunan qərarlar Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə BMT baş katibinə təqdim edilməlidir.

"Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yarandığı müddətdən bu günə qədər çox təəssüf ki, ona bəslənən ümidləri doğrultmur"

Parlamentin İnzibati və hərbi qanunvericilik şöbəsinin müdiri Nizami Səfərov isə deputata cavabında bildirib ki, Azərbaycan 1997-ci ildə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Romadakı toplantısında iştirak edib, ancaq sənədə imza atmayıb və onu ratifikasiya etməyib: "Mən açıq deməliyəm ki, bu məhkəmə yarandığı müddətdən bu günə qədər çox təəssüf ki, ona bəslənən ümidləri doğrultmur. Bu gün Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsindəki işlərin hamısı Afrika ilə bağlıdır. Hətta belə fikir var ki, bu, regional xarakter daşıyan məhkəmədir və ancaq Afrika üçün yaradılıb. Bir neçə dövlət artıq məhkəməyə müraciət edib ki, onun nizamnaməsində iştirak etməyəcək. Bir sıra məhkəmə qərarları isə siyasi xarakter daşıyır". Xocalıda törədilən soyqırımla bağlı beynəlxalq tribunalın yaradılmasına gəldikdə, N. Səfərov deyib ki, bu imkan həmişə

mümkündür: "Belə cinayətlər törədildikdə bu kimi orqanlar yaradıla bilər. Amma mütləq Təhlükəsizlik Şurasının razılığı olmalıdır. Yəni nəzəri cəhətdən bunu da istisna etmək olmaz".

"...Ermənistanın rəhbərliyi məhkəməyə çağırılmalıdır"

"Biz konkret tələb qoymalıyıq ki, Avropanın bütün layihələrində iştirak edən, maliyyəsindən bəhrələnən və işğalçılıq siyasətini davam etdirən Ermənistanın rəhbərliyi məhkəməyə çağırılmalıdır". Milli Məclisin AŞ PA-dakı nümayəndə heyətinin rəhbəri, deputat Səməd Seyidov belə düşünür. O xatırladı ki, hazırda Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün danışıqlar prosesi gedir: "Biz bu gün şəhidlər veririk. Dağlıq Qarabağla bağlı qeyri-konstruktiv mövqedən çıxış edən Ermənistan bu gün beynəlxalq təşkilatların fəal üzvlərindən biridir. Görün, nə dərəcədə çətinlik var. Avropanın bütün layihələrində iştirak edən, maliyyəsindən bəhrələnən və işğalçılıq siyasətini qoruyan ölkə məhkəməyə çağırılmalıdır. Biz heç nədə gecikməmişik". S. Seyidovun fikrincə, gələcəkdə Azərbaycanın torpaqları danışıqlar prosesi, yaxud başqa bir yolla qaytarıldıqdan sonra mütləq bütün cinayətkarları məhkəməyə vermək lazımdır: "Amma bu gün reallıqdan çıxış edərək bildirim ki, BMT-nin 4 qətnaməsinin icrası ilə bağlı problemlər yaşadığımız bir halda beynəlxalq cinayət məhkəməsinə müraciət etmək və orada siyasi məsələləri tamamilə neytrallaşdırıb ədalət axtarmaq çox çətin və mürəkkəb bir məsələdir".

Şərq.-2016.-29 noyabr-№ 219.-S.5.

Xalqımıza qarşı soyqırımı siyasətinin ən qanlı səhifəsi

Səttar Mehbaliyev,

Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının sədri, Milli Məclisinin deputatı.

Tarixdə elə qanlı hadisələr var ki, təkcə bir xalqın taleyi ilə bağlı olmayıb, bütün bəşəriyyətə qarşı ağır cinayət hesab edilir. Belə hadisələri törədənlərin cəzasını da humanizmi özünün həyat norması seçmiş mütərəqqi bəşəriyyət verməlidir. Erməni şovinist-millətçi qüvvələrinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri Xocalı soyqırımı məhz insanlığa qarşı törədilmiş bu cür amansız cinayətlər sırasındadır.

Keçmiş SSRİ dövlətinin süqutu ərəfəsində xarici himayədarlarının dəstəyi ilə bu barbarlar Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiası irəli sürərək, qanlı və dəhşətli faciələr törətdilər. Tarixən xalqımıza məxsus Qarabağda — bu gözəl və səfalı torpaqlarda hələ də sönməyən münəfişə ocağı alovlandıran xain qonşularımız özlərinin “böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək üçün ən humanist prinsiplərə zidd olan layaqətsiz üsullardan, ən dəhşətli vasitələrdən qəddarlıq və amansızlıqla istifadə etməkdən, hər addımda öz vəhşi xislətlərini büruzə verməkdən çəkinməyərək saysız-hesabsız qətlər, irimiqyaslı dağıntılar törətdilər, qədim yurd yerlərimizi xarabazara çevirdilər.

Qatı şovinizm və mürtəce millətçilik ideyalarına əsaslanan erməni-daşnak qaragüruhunun etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin iki əsrlik tarixinin hər səhifəsində qanlı cinayətlərin pozulmaz izləri qalmışdır. Ancaq həmin cinayətlər arasında Xocalı soyqırımı daha dəhşətlisi və daha amansızıdır. XX əsrin sonunda, dünyanın siyasi mənzərəsinin olduqca mürəkkəbləşdiyi bir dövrdə imperialist qüvvələrdən dəstək alaraq erməni-daşnak millətçilərinin törətdikləri bu soyqırımı bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev “bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımının aqlaşmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktı”, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayət olduğunu bəyan etmişdir.

Dünyanın bütün humanist və sülhsevər insanları bu gün Xocalı faciəsini tarixin yaddaşından heç vaxt silinməyən Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Holokost kimi dəhşətli faciələrlə bir sırada görürlər.

Möhtərəm Prezident İlham Əliyev demişdir ki, Xocalı soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədi Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədən çəkəndirmək və torpaqlarımızı zorla ələ keçirmək olsa da, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirmiş, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimiz naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər etmişdir.

Xocalıda planlı şəkildə həyata keçirilən soyqırımında ermənilərin bir məqsədi də Azərbaycanın bu torpaqların şəriksiz sahibi kimi tarixi haqqını öz varlığı ilə sübuta yetirən qədim bir yaşayış məskəni yer üzündən silmək olmuşdur. Belə ki, Xocalı Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələri ilə xüsusi seçilən qədim yaşayış məskənlərindən idi və bura bizim eradan əvvəl XIV-VII əsrə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin beşiyi sayılırdı. Yeddi min nəfərdən çox azərbaycanlı əhalisi olan, ötən əsrin 80-ci illərində sürətlə böyüməyə başlayan və şəhər statusu alan bu yaşayış məntəqəsi sonralar İran və Türkiyə ərazisindən Qarabağa köçürülmüş ermənilərin məskunlaşdığı kəndlərinin əhatəsində idi və respublikamız üçün strateji əhəmiyyət daşıyan coğrafi mövqedə — Ağdam-Şuşa və Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşirdi.

Xocalı soyqırımı respublikamızda siyasi hakimiyyətin zəifləməsindən istifadə edərək fəallaşan erməni-daşnak qüvvələrinin Dağlıq Qarabağda xalqımıza qarşı başladığı mənfur düşmənciliyin zirvəsi oldu. Hələ soyqırımından bir neçə ay əvvəldən şəhərə gedən bütün avtomobil yollarını bağlayan və buranı mühasirəyə alaraq əhalini ağır mərhumiyyətlərə düşürən düşmən onların Azərbaycanın digər bölgələri ilə nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrini kəsmişdi. Öz himayədarları tərəfindən sürətlə silahlandırılan ermənilərin Xankəndidən raket atəşi açmaqla 28 yanvar 1992-ci ildə Ağdamdan Şuşaya uçan Mİ-8 vertolyotunu Xəlfəli kəndinin üzərində vurmaları, nəticədə 3 nəfər heyət üzvünün və 41 sərnişinin həlak olması isə artıq Qarabağ səmasının müharibə alovuna büründüyünü, bu yolun da keçilməz olduğunu göstərdi. Bölgəyə yerləşdirilmiş Ermənistan ordusu bundan sonra bir-birinin ardınca yuxarı Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan sonuncu yaşayış məntəqələrini də işğal etdi. Buradakı 30-dan çox yaşayış məntəqəsini, o cümlədən Tuğ, İmarət-Qərvənd, Sırxavənd, Meşəli, Cəmilli, Umudlu, Kərkicahan və s. bu kimi strateji əhəmiyyətli kəndlərimizi viran qoyub talan edən erməni silahlıları 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü

diviziyasına daxil olan və Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və hərbi texnikasının köməyi ilə Xocalıya hücum edərək, şəhəri tamamilə dağıdıb, azərbaycanlı sakinləri xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirdilər. Onların vəhşiliklərini sözlə ifadə etmək çox çətindir: dinc əhali arasında başı kəsilən, gözləri çıxarılan, dərisi soyulan, diri-diri yandırılan və fiziki cəhətdən aqlaşığız şəkli salınanlar çox idi.

Xocalıda törədilmiş soyqırımının nəticələrini öz gözləri ilə görmüş amerikalı yazıçı-jurnalist Tomas Qolts “Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı” məqaləsində yazırdı: “Mən artıq Xocalıdaydım. Dərələrdə, təpələrdə, qar üzərində hələ xeyli meyit qalmışdı. Yəqin temperatur yüksələndə çürüməyə başlayacaqlar. Artıq ruhların dolaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən sadəcə, ağlamağa, ağlamağa, ağlamağa başladım...” Bir əcnəbi söz adamının dərin kədər və acı göz yaşları ilə yazdığı bu sətirləri həyəcənsiz oxumaq olmur. Amma çox təəssüf ki, dünyada heç də hamı ermənilərin törətdiyi dəhşətli cinayətdən Tomas Qolts kimi xəbərdar deyil, bu vəhşiliyi hələ də diqqətə almayanlar, xalqımızın ağrılarına biganəlik göstərənlər vardır.

Tarixi sənədlər əsasında sübuta yetirilmişdir ki, Xocalıda soyqırımı cinayətini törədənlərə Ermənistanın indiki rəhbərliyində təmsil olunan şəxslər, qanıçən S.Sarkisyan və əlaltıları şəxsən rəhbərlik etmişlər. Bu soyqırım nəticəsində, rəsmi rəqəmlərə görə, 613 nəfər öldürülmüşdür ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qoca idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 487 nəfər şikəst olmuşdur ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Soyqırımının miqyasını göstərən bu rəqəmlər nəinki ayrı-ayrı kitablarda və nəşrlərdə daim qeyd edilməli, həm də xalqımızın hər bir vətənpərvər övladının yaddaşına həkk olunmalıdır. Çünki bizim indiki və gələcək nəsillərimiz bu amansız cinayəti heç vaxt unutmamalı, onu törədənləri həmişə, hər yerdə ifşa etməlidir.

Təəssüf ki, bu qanlı hadisənin baş verdiyi dövrdə Azərbaycanın rəhbərliyində olan səriştəsizlər və xəyanətkarlar, həmçinin xalqın faciəsindən istifadə edərək hakimiyyətə gəlməyə nail olan AXC-Müsavat cütlüyü Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin vaxtında dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına çalışmaq əvəzinə vəzifə davası aparırdılar. Məhz bu səbəbdən dünyanın biganə qaldığı dəhşətli soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyevin respublikada siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra üzə çıxarıldı. Məhz xalqımızın bu dahi oğlunun təşəbbüsü ilə 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət verildi. Bundan əlavə, Ulu Öndər azərbaycanlılara qarşı davamlı olaraq törədilmiş soyqırımı ilə əlaqədar 31 martın Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilməsi barədə 26 mart 1998-ci il tarixli Fərman imzaladı. 25 fevral 2002-ci ildə Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində Ulu Öndər Heydər Əliyev bu amansız soyqırımı belə səciyyələndirmişdir: “Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir”.

Ulu Öndərin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Xocalı soyqırımının iyirmi beşinci ildönümü haqqında” imzaladığı Sərəncamda isə deyilir: “Xocalı faciəsini törətməklə Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün miqyasını daha da genişləndirən və Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənara çıxaraq Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını işğal edən Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 20 min soydaşımızın həyatına son qoyulmuş, 50 mindən çox insan yaralanmış və əlil olmuş, torpaqlarımızın 20 faizi işğala məruz qalmışdır”.

Sərəncamda qeyd edilir ki, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə, Avropa Parlament Assambleyasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, Qoşulmama Hərəkatının və eləcə də digər beynəlxalq qurumların qərarlarına baxmayaraq, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini bu günədək tapmamışdır.

Bu gün Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində Azərbaycan dövləti bütün zəruri addımları atır. Bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun, xüsusilə onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın məqsədyönlü fəaliyyəti olduqca əhəmiyyətlidir. Xocalı soyqırımı ilə bağlı real və konkret faktların daha dolğun şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması üçün Fond sistemli və ardıcıl iş aparır. Fondun dəstəyi və hazırladığı təbliğat materialları ilə hər il Xocalı faciəsinin ildönümü dünyanın müxtəlif ölkələrində yad edilir. 2008-ci il mayın 8-də, Şuşa şəhərinin işğalının ildönümündə Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə təsis olunmuş “Xocalıya ədalət” beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyası Xocalı soyqırımı barədə dürüst və təsirli məlumatları dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqla, bu qətləmə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə, bu qanlı qırğının qurbanlarının xatirəsinin anılmasına nail olmaqdadır.

Hazırda Xocalı soyqırımının tanınması Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu istiqamətdə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətin nəticəsində Xocalı soyqırımını Pakistan və Sudan dövlətləri rəsmən tam səviyyədə,

Meksika, Kolumbiya, Çexiya, Bosniya və Herseqovina, Peru, Honduras, Panama, İordaniya və Rumıniya isə parlament səviyyəsində qətlam kimi tanıdıqlarını elan etmişlər. Dünyanın supergücü olan ABŞ-ın 21 ştatının Xocalını qətlam kimi tanıyan sənəd qəbul etməsi də Azərbaycan diplomatiyasının uğurlu fəaliyyətinin nəticəsidir. Bundan başqa, Şərq dünyasının nüfuzlu beynəlxalq birliyi olan İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 20 noyabr 2012-ci ildə Cibutidə keçirilmiş 39-cu sessiyası Xocalıda törədilmiş cinayətləri soyqırımı kimi tanıyan qətnamə qəbul etmişdir. Belə bir qətnamə bu yaxınlarda Cibuti Respublikasının Milli Assambleyasının (parlamentin) plenar iclasında da mütləq səs çoxluğu ilə qəbul olunmuşdur.

Bu gün böyük təəssüf hissi ilə etiraf etmək lazım gəlir ki, 25 ildən artıqdır işğalçı Ermənistan özünün təcavüzkarlıq siyasətini dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında davam etdirir. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının işğal olunmuş ərazilərimizin qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə 4 qətnaməsinə etina etməyən Ermənistan öz qəsbkarlıq siyasətini dünya birliyinin biganəliyi şəraitində yürüdü. Möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamda deyilir: “BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə, Avropa Parlament Assambleyasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, Qoşulmama Hərəkatının və eləcə də digər beynəlxalq qurumların qərarlarına baxmayaraq, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini bu günədək tapmamışdır”.

Sürətlə inkişaf edən, güclənən və qüdrətlənən müstəqil Azərbaycan təbii ki, öz ərazisinin bir hissəsinin uzunmüddətli işğalına, separatçı və ekstremist qüvvələrin, təcavüzkar Ermənistanın xalqımızın tarixi torpaqlarında törətdikləri cinayətlərə dözə bilməz, düşmənin xülyalarının gerçəkləşməsinə imkan verə bilməz. Ötən il aprel ayının əvvəllərində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin göstərdiyi şücaət də bunu təsdiqləyir. Həmin vaxt növbəti dəfə atəşkəs rejimini pozan Ermənistanın təxribatına cavab olaraq qəhrəman ordumuz torpaqlarımızın bir qismini işğalçılardan azad etmişdir ki, bu da ölkəmizin ərazi bütövlüyünü hərbi yolla bərpa etmək üçün kifayət qədər hərbi gücə, iqtisadi potensiala və siyasi iradəyə malik olduğunu bir daha sübuta yetirmiş, beynəlxalq ictimaiyyətə mövcud status-kvonun qəbul edilməzliyini nümayiş etdirərək işğalçı qüvvələrin torpaqlarımızdan çıxarılması tələbini yenidən gündəmə gətirmişdir.

Həmin uğurlu əks-hücum hərbi əməliyyatı nəticəsində erməni işğalından azad edilmiş Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndində insanların təhlükəsiz yaşaması mümkün olmuşdur. Tarixən bu torpaqda yaşamış dinc əhalinin öz doğma yurdlarına qayıtması üçün Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tam nəzarətinə keçmiş həmin ərazilərdə əsaslı yenidənqurma işlərinin başlanmasına şərait yaranmışdır. Məhz buna görə də möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası ilə bağlı görüləcək işlər çərçivəsində birinci mərhələdə 50 fərdi yaşayış evinin, məktəb binasının və müvafiq infrastrukturun tikintisi üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayırmışdır. Beləliklə də, Qarabağa qayıdışın əsası qoyulmuşdur və bu prosesin davamlı olacağına xalqımızın inamı böyükdür.

Bundan başqa, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə qeyri-qanuni səfərlər edən Aleksandr Lapşinin ölkəmizə ekstradisiyası beynəlxalq aləmdə böyük rezonans doğurmuş, dövlətimizin başçısının həyata keçirdiyi müstəqil, milli maraqlara uyğun, uğurlu xarici siyasətinin parlaq nəticəsi, onun bütün dünyada böyük hörmət və nüfuzla malik siyasi lider olduğunun göstəricisi kimi qiymətləndirilmişdir.

Bu gün nəinki regionda lider mövqeyində olan, eləcə də bütün dünyada öz nüfuzunu durmadan artıran müstəqil Azərbaycan dövləti qarşıda duran bütün vəzifələri, o cümlədən öz qanuni ərazilərini işğaldan azad etmək gücündədir və Qarabağda üçrəngli bayrağımızın dalğalanacağı gün uzaqda deyildir. Xocalı soyqırımını törədənlər, xalqımıza və ümumən, insanlıq əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayətdə əli olanlar isə mütləq öz layiqli cəzalarını alacaqlar!

Xocalı soyqırımına aparan yol

Dünyamalı VƏLİYEV,

AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunun şöbə müdiri

Oxuculara təqdim edilən fakt və hadisələrin xronikası faciənin baş verdiyi günlərdə Azərbaycanın KİV-lərində çap olunmuş məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir. Aradan keçən 30 ilə yaxın müddətdən sonra bu ağırlı, qanlı-qadalı xronikaya hopmuş gerçəklər daha aydın görünür və bir çox cəhətdən yaxın tarixin ibrət kitabı kimi vərəqlənir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dördüncü ilinin tamamında baş vermiş, XX əsrin dəhşətli faciəsi adını almış Xocalı soyqırımına aparan yol bu xronikanın aparıcı xəttini təşkil edir.

Ardıcıl sıralanmış dövrü mətbuat materialları ermənilərin azərbaycanlıları XX əsrdə bolşeviklərin Ermənistan adı verdikləri Qərbi Azərbaycan ərazisindən bir nəfər kimi qovması; Ermənistanın bütün dünyadakı himayədarlarının hərtərəfli köməyi ilə Azərbaycanın yeni torpaqlarını işgal etmək üçün Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların azərbaycanlı əhalisini kütləvi surətdə yurd-yuvasından çıxarması; Xocalıda və digər məntəqələrdə kütləvi soyqırımlar, qəddarlıqlar törətməsi; erməni millətçilərinin SSRİ qanunlarını və beynəlxalq hüquq normalarını tapdalayan bütün hərəkətlərini süqut ərəfəsində olan sovet imperiyasının siyasi-hərbi rəhbərliyinin açıq-gizli dəstəkləməsi; Azərbaycanın yaxınlaşmaqda olan dövlət müstəqilliyinə mane olmaq, onu yenidən asılı vəziyyətə salmaq üçün ermənilərdən bir alət kimi istifadə edilməsi; misilsiz vəhşilik, zorakılıq və bəşəri cinayətlərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının öz ərazi bütövlüyünü qorumaq və suverenliyini bərpa etmək uğrunda mübarizəsini hədsiz məhrumiyyət, böyük itki və qanlı faciələr bahasına inamla davam etdirməsi kimi tarixi həqiqətlərə üç onilliyin uzaqlığından şahidlik edir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında baş verən əsas hadisələr 1988-ci ilin fevralından başlansa da, əslində, 1987-ci ilin may ayından 1988-ci ilin fevralına kimi erməni araqızıdırınlar Xankəndidə və muxtar vilayətin digər şəhər-rayonlarında imza toplamış, Moskvaya nümayəndə heyəti göndərərək, erməni əhalisinin Qarabağı Ermənistana birləşdirmək arzusunda olduğunu İttifaqın ali orqanlarına çatdırmışdılar. Bu tədbirlər mütəşəkkil şəkildə “Qarabağ” təşkilatının və Yerevandan gəlmiş erməni emissarlarının rəhbərliyi altında həyata keçirilmişdi.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycandan alınaraq Ermənistan SSR-ə verilməsi tələbi ilə fevralın 12-də Xankəndidə erməni millətçilərinin ilk mitinqi keçirilmişdi. Fevralın 21-də isə vilayət xalq deputatlarının növbədənənar sessiyası Azərbaycan SSR konstitusiyasını pozaraq, vilayətin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılaraq Ermənistan SSR-ə birləşməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Bundan bir gün sonra Əskəran qəsəbəsi yaxınlığında ermənilərlə azərbaycanlılar arasında toqquşma olmuşdu. Həmin hadisə zamanı Əli və Bəxtiyar adlı iki nəfər azərbaycanlı öldürülmüş, 19 nəfər isə yaralanmışdı.

DQMV-də erməni millətçilərinin separatçı çıxışları tezliklə Ermənistan SSR-də əks-sədasını taparaq kütləvi şəkildə almışdı. Qafan rayonunda iğtişaşlar baş vermiş və nəticədə yüzlərlə azərbaycanlı ailəsi doğma yurdlarını tərk etməli olmuşdular. Qaçqınlar məsələsi də həmin vaxtdan meydana çıxmışdı. Az sonra Ermənistandan gələn qaçqınlara Dağlıq Qarabağın qaçqınları da əlavə olundu. Bir neçə gün ərzində Xankəndidən 3 min azərbaycanlı qovulmuşdu.

Uzun müddət DQMV-də baş verən hadisələri respublika ictimaiyyətindən gizlətməyə çalışan Azərbaycan KP MK və Nazirlər Soveti vəziyyətin getdikcə qorxulu şəkildə almasından və xalqın qəzəbindən ehtiyat edərək, nəhayət, fevralın 23-də “Kommunist” qəzetində bu haqda qısa məlumat verilməsinə razı olmuşdu.

DQMV-də baş verən hadisələrdən bəhanə kimi istifadə edən erməni millətçiləri Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlıları ata-baba yurdlarından qovmaq üçün əvvəlcədən hazırladıqları mənhus planlarını həyata keçirməyə başladılar. Əsas zərbə Dağlıq Qarabağa yaxın olan Qafan rayonundakı azərbaycanlı kəndlərinə endirildi. Erməni quldurları minlərlə azərbaycanlıны döyüb təhqir edərək, onları silah gücünə doğma yurdlarından qovdular.

22–23 fevralda Bakı və Sumqayıt zəhmətkeşləri erməni millətçilərinin DQMV-də törətdikləri hadisələrə və separatçı tələblərə qarşı etiraz əlaməti olaraq ilk mitinqlər keçirdilər. Yalnız bundan sonra 24 fevralda M.S.Qorbaçov Azərbaycan və Ermənistan zəhmətkeşlərinə riyakarlıq nümunəsi olan “müraciət”lə çıxış etdi.

27–29 fevralda isə Sumqayıtda erməni ekstremistlərinin əvvəlcədən hazırladıqları ssenari üzrə qanlı hadisələr baş verdi. Ekstremistlər uzun illər “Krunk” və “Qarabağ” təşkilatlarına pul köçürmüş Sumqayıt erməni mafiyasını baş verəcək hadisələrdən xəbərdar etdiyinə görə onlar bir neçə gün əvvəl əmanət kassalarındakı pullarını da götürərək şəhəri tərk etmişdilər. Qafan və Mehri ətrafından qovulmuş minlərlə azərbaycanlının

toplaşdığı Sumqayıtda sosial-siyasi gərginlik son dərəcə qorxulu vəziyyət almışdı. Bundan istifadə edərək təhrikçilər şəhərə soxulub kütləvi iğtişaslar təşkil etdilər.

Həmin hadisələrdə 32 nəfər həlak oldu (onların 6-sı azərbaycanlı idi), 400 nəfər yaralandı. Bu cinayəti törədənərdən Eduard Qriqoryan erməni təşkilatçıların təhriki ilə qeyri-insani qəddarlıqda 7 erməni öldürmüşdü. Şəhərin müxtəlif rayonlarında gizlənmiş erməni “rejissor və operatorlar” təşkil olunmuş hadisələri videoya çəkərək dünya ictimaiyyətinə aldatmaq məqsədilə “Sumqayıt soyqırımı” deyilən əfsanəni yaratdılar.

Bu fitnəkarlıq erməni millətçilərinə həm dünyanı azərbaycanlılarla birgə yaşamağın mümkünsüzlüyünə inandırmaq və DQMV-ə yiyələnmək, həm də Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları qovmağa bəhanə yaratmaq üçün lazım idi. Həqiqətən, bu hadisədən sonra azərbaycanlıların Ermənistandan qovulması İrəvanda dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı.

Martın 2-də Xankəndidə DQMV-nin Ermənistan SSR-yə birləşdirilməsi uğrunda mübarizə komitəsi yaradıldı. Dağlıq Qarabağda erməni millətçilərinin əsas məkanı olan bu komitə az sonra “Kurunk” adı ilə Ermənistandakı “Qarabağ” təşkilatının əlaltısına çevrildi. Sonra isə DQMV ərazisində azərbaycanlılar kütləvi şəkildə işdən çıxarıldılar. Azərbaycanlıların işdən qovulması kampaniyası mütəşəkkil olaraq vilayətin partiya və dövlət orqanlarının rəhbərliyi altında həyata keçirildi.

Martın 18-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayət Partiya Komitəsinin plenumu DQMV-nin Ermənistanla birləşməsi haqqında qərar qəbul etdi. Üç gün sonra Sovet İttifaqının baş qəzeti “Pravda”da “Emosiyalar və ağıl” sərlövhəli məqalə dərc olundu. Yazı Azərbaycanda qismən rəğbətlə qarşılanarsa da, Ermənistanda kəskin etirazlarla qarşılandı. Həmin məqaləyə etiraz əlaməti olaraq erməni millətçiləri Xankəndidə tətillər təşkil etdilər.

Sumqayıt hadisələrini əllərində bayraq edən erməni ekstremistləri Ermənistandakı azərbaycanlı əhalisinə hər yerdə vəhşicəsinə divan tutaraq onları əzəli Azərbaycan torpaqlarını tərk etməyə və qaçqın vəziyyətinə düşməyə vadar edirdilər.

Aprelin 8-də beş nəfər silahlı erməni “Jiquli” maşınında Zəngibasar rayonunun Sarvanlar kəndinə girib camaatdan kəndi boşaltmağı tələb etmişdilər. Qəti etiraz cavabı aldıqdan sonra onlar maşını kənd camaatının üstünə sürərək üç nəfəri ağır yaralamışdılar. Belə olduqda kənd cavanları erməni quldurlarını tərk-silah edərək döymüşdülər. Ermənistanın inzibati orqanları daşnak quldurlarını cilovlamaq əvəzinə, hay-küy qaldıraraq guya, “günahsız” erməni vətəndaşlarına işgəncə vermiş 50 nəfərdən çox azərbaycanlı haqqında cinayət işi açmış və bu məsələ ilə əlaqədar Moskvadakı hamilərinə müraciət etmişdilər. Mərkəzdəki erməni dostları Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarına göstəriş verəndən sonra respublikanın əlaqədar təşkilatları həmişə olduğu kimi, yenə də öz “beynəlmiləl” borcuna sadıq qalaraq buraya pənah gətirmiş soydaşlarımızı həbs etmişdi.

Yenə həmin gün Gürcüstanın Baqdanovka (keçmiş Xoçabəy) rayonunun erməniləri ümummillə erməni hərəkəti ilə həmrəylik əlaməti kimi 29 avtobusla Ağbaba (Amasiya) kəndlərinə hücum etmişdilər.

Mayın 2-də Vedibasarin Şirazlı kəndində ermənilər 16 azərbaycanlının evini dağıtmış, 2 ev və bir xüsusi minik maşını yandırılmışdı. Bu kəndin 210 ailəsi (800 nəfər) dörd ay Araz sahilində sərhədyanı zonada açıq səma altında ac-yalavac yaşamalı olmuşdu. Bir gün sonra Hadrut rayonunun Tuğ kəndində Ermənistan SSR-in dövlət bayrağının asılması ilə əlaqədar olaraq 300 nəfər azərbaycanlı və bir o qədər də erməni arasında toqquşma baş vermişdi.

Bu zaman Xankəndidə ermənilərin azərbaycanlılara hücum etməsi adi hal almışdı. Ermənilər böyük dəstələrlə istər iş yerində, istərsə də küçələrdə azərbaycanlılara hücum edərək onları döyür, təhqir edirdilər. Ağır bədən xəsarəti almış 6 azərbaycanlı daxili qoşunların əsgərləri ermənilərin əlindən alaraq Şuşa xəstəxanasına aparılmışdılar.

Şuşada erməni millətçilərinin törətdikləri cinayətlərə son qoyulması, günahkarların cəzalandırılması və Azərbaycanın DQMV-də suveren hüquqlarının bərpa olunması tələbləri ilə 14--15 mayda kütləvi mitinqlər keçirildi. Xankəndidəki Pedaqoji İnstitut filialının müəllim heyəti azğınlaşmış qara kütlənin köməyi ilə azərbaycanlı tələbələrini institutdan qovdular. Bu zaman özlərini “mədəni millət” kimi qələmə verməyi sevən erməni millətçiləri adi insan simasından çıxaraq, azərbaycanlı tələbələrə qarşı vəhşi hərəkətlərə yol verdilər.

Mayın 16--17-də azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmasına qarşı etiraz əlaməti olaraq Bakıda kütləvi mitinqlər keçirildi. Həmin mitinqlər zamanı erməni fitnəkarlarının Sumqayıt hadisələrini təkrar etmək üçün göstərdikləri cəhdlər iştirakçıların sayıqlığı sayəsində baş tutmadı.

Azərbaycan ərazisinə köçməyə məcbur olan 17 min azərbaycanlının doğma yurdlarına qayıtdıqdan sonra, Ermənistanın hakimiyyət orqanlarının onların təhlükəsizliyini təmin edəcəyi haqda verdiyi bəyanatın boş vəd olduğu erməni quldurlarının Vedibasara rayonu kəndlərinə aramsız hücumları zamanı bir daha aydın oldu. 1918--1920-ci illərdə Abbasqulu ağa Şadlinskiinin rəhbərliyi altında general Dronun mauzerçiləri üçün alınmaz qalaya çevrilən Vedibasara kəndlərini indi erməni quldurlar qarət edərək yandırdılar, dinc əhali təhqir edildi və işgəncəyə məruz qaldı.

10 iyunda Azərbaycanın dövrü mətbuatında Ermənistandan respublikamızın ərazisinə qaçqınların gəlməsi haqda ilk qısa məlumat dərc olundu. Respublikanın rəhbər orqanları “bəlkə də qayıtdılar” siyasəti yeridərək emosiyalara uymamağı vacib bildilər.

11 iyunda Bakının Vorovski qəsəbəsində milis serjantı Fazil İsmayılovu Krasnodar vilayətindən gəlmiş erməni saqqallılarından Aleksandr Aqabekyan odlu silahla öldürdü. Hadisə yerində yaxalanmış cani naməlum şəraitdə qaçırıldı.

15--17 iyunda Ermənistanın Krasnoselo rayonunun azərbaycanlı əhalisi məruz qaldığı milli zülmə etiraz əlaməti olaraq (Şorğa və Kel kəndləri) nümayiş və mitinqlər keçirdilər. Asayışı bərpa etmək üçün göndərilmiş ordu hissələrinin passiv mövqe tutmalarından istifadə edən erməni quldur dəstələri Zəngibasar rayonunun azərbaycanlı kəndlərinə soxularaq evləri qarət edir, dinc əhaliyə qanlı divan tuturdular.

18 iyunda Zəngibasar rayonunun partiya, dövlət və hüquq orqanlarının rəhbərliyi altında ermənilər Aşağı Necilli kəndinə soxularaq talan və yanğınlar törətdilər.

18--19 iyunda Basarkeçər rayonunda yaşayan azərbaycanlılar Şişqaya və Nərimanlı kəndlərində mitinq keçirərək Göyçəyə muxtariyyət verilməsini tələb etdilər.

İyun ayının 20-də isə Zəngibasar rayonunun Zəngilər, Zəhmət, Dəmirçi, Dostluq, Nizami və Sarvanlar kəndləri erməni quldurlarının mütəşəkkil hücumlarına məruz qaldı. Azğınlaşmış quldurlar silah gücünə on minlərlə azərbaycanlının şəxsi əmlakını talan edərək onları kəndlərindən qovdular. Azərbaycanlılar xilas olmaq üçün SSRİ--Türkiyə sərhəd zolağına sığınmalı oldular. Bu hadisələrdə yüzlərlə azərbaycanlı ağır bədən xəsarəti aldı.

Erməni millətçiləri Xankəndidə və Dağlıq Qarabağın digər rayonlarındakı müəssisələrdə işi dayandıraraq aramsız mitinq və nümayişlər keçirir, “son qələbəyə qədər” mübarizə aparacaqlarını elan edirdilər. Ermənistanın Vedibasar və Əzizbəyov rayonlarından qaçmış azərbaycanlılardan 2 min adamın Şuşaya gəlişi vilayətdə milli ədavəti daha da qızıxdırılmışdı. Qaçqınlar yaranmış mənzil problemini həll etmək üçün ermənilərin Şuşadan qovulmasını tələb edirdilər.

Əsgəranda Sumqayıtdan “qaçmış ermənilər üçün ev tikmək” adı ilə Yerevan politexnik institutunun 65 nəfərdən ibarət “Arsax” tələbə-inşaat dəstəsi rayona gəldi. Əvvəlcədən “Qarabağ” komitəsi mütəxəssislərinin rəhbərliyi altında mükəmməl təlim keçmiş həmin qrupun üzvləri tikinti işi aparmaq əvəzinə, Dağlıq Qarabağın rayonlarına yayılaraq əhali arasında millətçilik ideyalarını təbliğ edir və ədavəti daha da qızıxdırırdılar.

4--5 iyulda Yerevanın “Zvartnos” təyyarə uçuş limanını ələ keçirmiş erməni ekstremistləri ilə sovet hərbi hissələri arasında şiddətli toqquşma oldu. Ermənilərdən bir nəfər öldürüldü, hərbiçilər arasında isə xeyli yaralanan oldu. Uçuşların dayandırılması nəticəsində blokadaya alınmış 19 min sərnişin təhqir və məhrumiyyətlərə dözməli oldu.

9 iyulda Azərinform məlumat verdi ki, guya, Ermənistandan köçmüş azərbaycanlıların sayı 20 mindir. Əslində, bu rəqəm dəfələrlə yüksək idi.

Avqustun 20-də Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağ ərazisindən çıxarılması tələbi ilə Xankəndidə erməni millətçiləri 10 min nəfərin iştirakı ilə mitinq keçirdilər. Erməni millətçilərinin qarşısında addım-addım geri çəkilən Azərbaycan KP MK, guya, DQMV-də milli münasibətləri nizama salmaq məqsədilə azərbaycanlı qaçqınları başqa rayonlara köçürmək tədbirləri həyata keçirdi. Sonralar Azərbaycan KP MK-nın səhvi kimi qələmə verilən bu tədbirlər, əslində, o zaman Azərbaycanın milli mənafeyinə xəyanət idi.

Avqustun 30-da Ermənistanda Azərbaycan kəndlərinin, tədris ocaqlarının, qəbiristanlıq və dini ibadət mərkəzlərinin dağıdılaraq məhv edildiyi bir vaxtda Azərbaycan rəhbərliyi Bakıda erməni Dram Teatrı yaratmaq barədə məsələ qaldırdı.

Sentyabrın 3-də erməni millətçiləri Xankəndinin Kərkicahan qəsəbəsini atəşə tutaraq şəhərdə azərbaycanlıların DQMV ərazisindən çıxarılmasını tələb edən vərəqələr yaydılar.

Sentyabrın 12-də isə azğınlaşmış erməni millətçilərinin 3 min nəfərlik dəstəsi vilayət prokurorluğuna basqın edərək, həbs edilmiş ara qızıqdıranların azad olunmasını tələb etdilər. Hadisə yerinə ordu hissəsi göndərildi.

18 sentyabrda Azərbaycanın rəhbər dairələrinin qətiyyətsizliyindən həyasızlaşmış ermənilər Xankəndidə keçirdikləri kütləvi mitinqdən sonra Xocalı kəndinə hücum edərək kənd sakinlərinin evlərini yandırdılar. Həmin toqquşmada 25 nəfər azərbaycanlı yaralandı, bir nəfər isə həlak oldu.

Sentyabrın 21-də Stepanakertdə 187 azərbaycanlı evi və xeyli minik maşını yandırılmış və talan edilmişdi. Odlu silahdan istifadə olunmuş və onlarca adam ağır yaralanmışdı. Bundan sonra azərbaycanlılar kütləvi şəkildə şəhərdən qovulmuşdular.

22 sentyabrda Xankəndidə və Ermənistanın bir sıra şəhərlərində kütləvi tətilər başlamışdı. Bakıda isə icazəsiz mitinq keçirmək təşəbbüsü göstərmiş M.Əliyev, M. Hatəmi və Y.Məmmədov həbs olunmuşdular.

Oktyabr ayının 17-də Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, dünya şöhrətli alim Xudu Məmmədov Üzeyir Hacıbəylinin Ev Muzeyində Qarabağda erməni özbaşınalıqlarını və vəhşiliklərini xalqın gücü ilə dayandırmaqla əlaqədar ziyalıların keçirdikləri yığıncaqda milli təslimçilik hallarına dözməyərək qəflətən dünyasını dəyişmişdi.

18 oktyabrda Sumqayıt hadisələrində erməni millətçilərinin əvvəlcədən hazırladıqları tədbirlərin kor-koranə iştirakçısına çevrilən Ə.Əhmədov, İ.İsmayılov və Y. Cəfərovun Moskvada məhkəməsi başlanmışdı.

Noyabrın 12-də Ermənistanın Spitak (Hamamlı) rayonunun partiya komitəsinin birinci katibi, SSRİ xalq deputatı N.Muradyan, RİK-in sədri F.Abucyan, rayonun baş həkimi R.Baqdaryan, həkim E.Nazaryan, milis rəisi V.Sərkisyan və prokuror Arakelyan azərbaycanlılara qarşı ağılasız cinayət tədbiri həyata keçirmişdilər. Onlar erməni ağsaqqalları ilə birlikdə şəhərin azərbaycanlı əhalisini bir yerə toplayaraq onlara qanlı divan tutmuşdular: 36 adam yerindəcə güllələnmiş, 70 nəfər 5--12 yaşlı uşağı 1,5 metr diametrlı borulara doldurub hər iki tərəfdən qaynaq etmişdilər. Zavallı uşaqlar borunun içində həlak olmuşdular. Canilər 25 azərbaycanlı uşağı isə ABŞ-a göndərmək məqsədilə təyyarə limanına aparmışdılar. Bundan əlavə, 25 nəfər girov götürülmüşdü.

Az sonra Ermənistanda baş verən təbii fəlakət zamanı göstərdiyi fədakarlıqlara görə milli qəhrəman səviyyəsinə qaldırılan Muradyan və onun "silahdaşları" günahsız körpələrin, dəhşətdən ağılı itirmiş anaların ah-naləsindən, lənətindən yaxa qurtara bilmədilər. Muradyan bu dəhşətli cinayəti işlətməmiş bir çox həmkarları kimi daş-kəsək altında qalıb xurd-xəşil olmasa da, ailə üzvlərinin hamısını, qohum-əqrəbasını itirmişdi. Atalar yaxşı deyib: Nahaq qan yerdə qalmır.

16 noyabrda Bakıda Azadlıq (o zaman Lenin) meydanında 18 gün davam edən və tarixə "Meydan epopeyası" və "Milli qurtuluş hərəkatının başlanğıcı" adı ilə düşən, yüz minlərlə soydaşımızı "Qarabağ!", "Azadlıq!" şüarları ilə bir araya gətirən kütləvi mitinqlər başlandı.

Noyabrın 19-da 500 nəfər silahlı erməni qulduru Vedibasarin Yersax kəndinə hücum etdi. Nəticədə çoxlu ev yandırılmış, xeyli insan yaralanmışdı. Ermənilər yaralı azərbaycanlıları Naxçıvana daşıyan maşınları gülləbaran etmişdilər. Yaxınlıqda olan sovet əsgərləri erməni quldurların törətdikləri cinayətlərin qarşısını almamışdılar. Bir həftə ərzində Vedibasardan 24 min azərbaycanlı və müsəlman kürd qovulmuşdu.

22 noyabrda erməni ekstremistlərinin irqçi, qaniçən ideoloqu Zori Balayan televiziya ilə çıxış edərək azərbaycanlılara Ermənistan daxilində muxtariyyət hüququ verilməsi təşəbbüslərini qabaqlamaq məqsədilə onları Qərbi Azərbaycandan kütləvi şəkildə qovub-çıxarmağa çağırmışdı.

O günlərdə Z.Balayanın müraciəti erməni ekstremistlərinə, daşnakxislət kommunistlərinə çox güclü təsir göstərmişdi. Buna görə də azərbaycanlıların qovulması kompaniyasına Ermənistanın partiya və sovet orqanları birbaşa rəhbərlik edirdilər. Mehri rayonunda erməni yaraqlıları partiya və hüquq orqanlarının rəhbərliyi altında azərbaycanlı əhalini doğma yurdlarından qovdular. Həmin hadisələrdə ölən və xeyli ağır bədən xəsarəti alanlar oldu.

Ermənistanda azərbaycanlılara divan tutulmasına, onların kütləvi qovulmasına soyuqqanlıqla biganə qalan nizami sovet ordu hissələri 22 noyabrda Gəncədə yerli camaatın dinc etiraz nümayişini zorakılıqla dağıtmış, tərəflər arasında toqquşma nəticəsində üç nəfər həlak olmuşdu. 23 noyabrda isə gecə Bakıya və Azərbaycanın digər iri şəhərlərinə erməniləri qorumaq üçün güclü ordu hissələri gətirilmişdi.

Noyabrın 24-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri S.Tatlıyev televiziya ilə çıxış edərək bildirmişdi ki, Bakı, Naxçıvan və Gəncədə axşam saat 10-dan səhər saat 5-dək qadağan saati qoyulur.

24 noyabrda Kalinino rayonunda erməni yaraqlıların hücumuna məruz qalan Azərbaycan kəndləri qarət edilərək yandırıldı. Əhali arasında xeyli ağır bədən xəsarəti alanlar oldu. Həmin gün Noyenberyan, Sisyan, Qafan və digər rayonların Azərbaycan kəndlərinə də hücumlar oldu.

25 noyabrda azğınlaşmış erməni quldurları Kalinino rayonunda 1901-ci il təvəllüdü el ağsaqqalı Məhəmməd Sadıqovu vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Mərkəzi mətbuat isə günahı ölənün üstünə yıxmağa çalışmışdı.

Ermənistanın rəsmi dövlət orqanları həmin günlərdə azərbaycanlılara qarşı hər hansı bir tədbiri hazırlayarkən ona ümumxalq xarakteri verməyə çalışırdılar. Bunun üçün də kütləvi mitinqlər keçirir və Azərbaycan xalqının ünvanına uydurma, iftiralər yağdırırdılar. Məhz belə tədbirlərdən sonra azğınlaşmış kütləni Azərbaycan kəndlərinə istiqamətləndirirdilər.

Kirovakan şəhərində də belə oldu. Mitinqdən sonra erməni quldur dəstələri “Qarabağ” komitəsi fəallarının rəhbərliyi altında Quqark rayonunun azərbaycanlılar yaşayan Vartana və Kuybışev kəndlərinə soxuldular. Güclü qar yağmasına baxmayaraq əhali azğın quldurlardan xilas olmaq üçün dağlara və meşələrə çəkilməli oldu. Bəziləri də qaça bilmədiyinə görə kənddə qalmalı oldu. Qaranlıq düşdüyinə görə talanla məşğul olan erməni quldurları müvəqqəti olaraq kəndi tərk etdilər.

27 noyabrda Kirovakan şəhəri və ətraf kəndlərin erməniləri yenidən Vartanaya soxuldular. Güllə səsləri, körpələrin ümitsiz fəryadı, anaların aman istəyən nəəsi bir-birinə qarışmışdı. Erməni mauzerçilərin indiki nümayəndələri Samvel Qazanstyanın quldur dəstəsi Qara Bayramovu vəhşicəsinə öldürdü. Lyova və Lendrum Xaçaturyan qardaşları Leyli Hüseynovanı əzabla qətlə yetirdilər.

Quldurlar azərbaycanlıları “Azərbaycan nefti ilə” diri-diri yandırmaqdan zövq alırdılar. İdman müəllimi Samvel Vanesyan Mehralı İsgəndərovu, onun arvadı Xanımı və 17 yaşlı oğlu Alimi 50 nəfər quldurla işgəncə ilə öldürmüşdü. Onlar əvvəlcə ərinin və oğlunun gözləri qarşısında Xanımı soyunduraraq lüt-üryan rəqs etməyə məcbur etmiş və bundan sonra hər üçünü parçalamışdılar.

Qriqor Çavuşyanla Hamlet Qasparyanın dəstəsi isə 1924-cü il təvəllüdü Abdulla Əliyevi öldürmüşdü. Məmməd Süleymanı quldurbaşı Suren Yosmedyanın, Əhməd Aliyevi isə Vazgenin adamları öldürmüşdülər. Suren Zehranyan isə əylənirmiş kimi “Niva” maşını Fatma Aliyevanın üstünə sürmüşdü. O da çox keçmədən Bakıda xəstəxanada ölmüşdü. Erməni quldurlar 60 nəfər arvad-uşağı da avtobusa dolduraraq yandırmaq istəmişdilər. Adi bir təsadüf-- benzinin qurtarması quldurların bu vəhşiliyi həyata keçirməsinə imkan verməmişdi.

27 noyabrda Spitak RİK-nin sədri Xaçikyan, rayon DTK-nın sədr müavini Mehrabyan və DİŞ-in rəisi Sərkisyan Saral və Kürsalı kəndlərinə gələrək, azərbaycanlılardan kəndləri boşaltmağı tələb etdilər. Rədd cavabı alandan sonra erməni quldurları iki saat ərzində 500 maşınla hər iki kəndi mühasirəyə aldılar. Azərbaycan kəndlərini bir gün atəş altında saxlayan sonra Sərkisyan və Mehrabyan Sarala 34 avtobus gətirərək şəxsi əmlakı əllərindən alınmış kənd əhalisini maşınlara mindirib kənddən çıxartdılar.

Noyabrın 28-də Z.Balayanın çağırışına qoşulan erməni quldurları Zəngibasar rayonunda 10 Azərbaycan kəndinə soxularaq əhalini qarət etdilər. Həmin hadisələrdə azərbaycanlılardan xeyli yaralanan və ölənlər oldu. Erməni quldurlarından xilas olmaq üçün Azərbaycan və Naxçıvan ərazisinə qaçanların əksəriyyəti əvvəlcədən yollarda hazırlanmış pusquya düşərək gülləbaran və talan edilirdilər. Bu da xeyli adamın faciəli şəkildə ölümü ilə nəticələndi. Onların arasında Dostluq kəndinin sakini, Sevan şəhəri yaxınlığında ermənilərin vəhşicəsinə öldürdükləri 1953-cü il təvəllüdü Müşfiq Tağıyev də var idi. Nizami kəndinin sakini Sabir Mehdiyev isə oğlu ilə birlikdə vəhşicəsinə döyüldükdən sonra xəstəxanaya düşmüşdülər. Burada isə erməni “şəfqət bacıları” onu öldürmüş, oğlunu da şikəst etmişdilər, milis işçiləri isə gəncin sol qulağını kəsmişdilər.

29 noyabrda erməni quldurları Qafan, Razdan və Yeğenadzor rayonlarının Azərbaycan kəndlərinə basqın etmişdilər. Gecə vaxtı həyata keçirilən basqında dinc əhali erməni quldurlarından xilas olmaq üçün güclü avtomat atəşi altında qarlı-boranlı dağlara çəkilməli olmuşdu.

29--30 noyabrda Noyemberyan rayonu rəsmi dairələrinin rəhbərliyi altında erməni quldurlar Körpülü və Ləmbəli kəndlərinin əhalisini silah gücünə zorla köçməyə məcbur etmişdilər. Rayonun milis rəisi daşnak Kalumyanın əmri ilə azərbaycanlıların şəxsi əmlakı və mal-qarası əllərindən alınmışdı.

Erməni quldurlar Marneuli rayonunun Sadaxlı və Qasımlı kəndlərindən çəkinərək qan tökməyə cürət etməsələr də, bunun əvəzini dinc əhaliyə əzab-ışğəncə verməklə almışdılar. Nisbətən rayonun içərilərində olan Ayrım və digər kəndlərin əhalisi isə quldurlardan xilas olmaq üçün dağlara, meşələrə çəkilməli olmuşdu. Ayrım kəndinin sakinləri Haqverdinə və Abbası saqqallılar öldürmüşdülər.

Noyembəryan rayonu ərazisindən qovulmuş azərbaycanlılar əvvəlcədən əldə edilmiş razılığa əsasən Xanlar rayonunun Kamo və Azad kəndlərinin erməniləri ilə yerdəyişməyə cəhd göstərsələr də, Azərbaycanın Vəzirov kimi korafəhm rəhbərləri buna yol vermədilər. Onlar bununla da kifayətlənməyib, qaçqınlar içərisində milli qeyrət göstərən, el qayğısına qalan fəallara böhtan ataraq məsuliyyətə cəlb etdilər.

30 noyabrda Vartana qırğınında erməni cəlladlarından xilas olmaq üçün qarlı-boranlı dağlara pənah gətirmiş 240 nəfərlik uşaq, qadın və yaşlı adamlardan ibarət qaçqınlar ac-susuz, qılınc kimi kəsən şaxtadan yarım olmuş halda dağ cığıruları ilə Qazax rayonu istiqamətində hərəkət edərkən Dilican ətrafında pusquya düşdülər. Erməni quldurları onların var-yoxunu əllərindən alaraq amansızcasına döydülər. Quldurlardan Benanik Astaryan 1958-ci il təvəllüdlü Vaqif Sadıqovu güllələdi.

Quqark faciəsinin canlı şahidi Vaqifin atası Süleyman kişi baş verən qanlı hadisələrdən ürək ağrısı ilə danışarkən qeyd etmişdi ki, Moskvadan cinayət axtarıqları idarəsindən 100-ə qədər müstəntiq gəlmişdi. Onlar ilk dövrlər baş vermiş cinayətlərin üstünün açılması və canilərin müəyyən edilməsi üçün var qüvvə ilə çalışırdılar. Lakin tezliklə onların münasibəti dəyişdi. Mötəbər yerdən gəlmiş müstəntiqlər açıq-aşkar cinayət işlərini ört-basdır edirdilər. Mənim “nə üçün belə edirsiniz?” sualına müstəntiqlərdən N.A. Nijniqorodev və S.Qaçalov bir ağızdan “Moskvadan belə göstəriş almışıq” cavabını verdilər.

Noyabrın 30-da Krasnoselo rayonundakı Azərbaycan kəndlərini talan etməyə gələn erməni quldurlarını daşıyan 7 avtobus Qaraqaya körpüsündə yerli əhali tərəfindən mühasirəyə alındı. Quldurlar yalvar-yaxarla canlarını qurtarmalı oldular. Lakin ertəsi gün vertolyotla gəlmiş Azərbaycan hökuməti nümayəndələri “yığışın, sizi Dağlıq Qarabağa aparırıq” deyərək qədim Göyçə əhalisini yurduvundan etdilər. Adamlar sərhədi keçəndən sonra isə Qarabağ əvəzinə, başlı-başını saxlasın deyərək, gəldikləri vertolyotla aradan çıxdılar.

30 noyabrda Həmzəçəmən kəndinin yaxınlığında içərisində azərbaycanlılar olan avtobus karvanına böyük bir qrup silahlı erməni hücum edərək adamları atəşə tutdular. Gülləbaran nəticəsində Mövsüm Balacayev, üç uşaq anası Sürəyya Qəhrəmanova və onun əri Teymur Balacayev, Teymurun 12 yaşlı əmisi oğlu İlqar və 1935-ci il təvəllüdlü Vəli Gətərov hadisə yerində həlak oldular. 7 nəfər isə ağır yaralandı.

Həmin gün Ermənistan SSR İcevan rayonunda 1957-ci il təvəllüdlü Yaqub Rüstəmov vəhşicəsinə döyülərək öldürüldü. Zəngibasar rayonunda 1914-cü il təvəllüdlü Abbas Əliyev, Stepanavanda (Calaoğlu) isə 1947-ci il təvəllüdlü Gülayə Xəlilova öldürüldülər. Rayonun Kuybişev kəndində 1906-cı il təvəllüdlü ağsaqqal Təmriz İsgəndərov əzabla öldürülmüş, Qarqar kəndindən olan Bəsti Mustafayeva isə öldürüləndən sonra yandırılmışdı.

Erməni quldurları Sevan şəhərində yerləşən respublika ruhi xəstəxanasındakı azərbaycanlı xəstələrə də rəhm etməmişdilər. Onlar 22 nəfər azərbaycanlı xəstəni su ilə doldurulmuş quyuya ataraq boğmuşdular.

1 dekabrda Amasiya (Ağbaba) rayonunda bütün azərbaycanlılar işdən çıxarılmışdılar. Onlara nə əmək kitabçası, nə də yaşayış yerini müəyyən edən sənəd verilmişdi. “Türklər torpaqlarımızdan çıxmalıdır” deyən azğınlaşmış erməni quldurları Azərbaycan kəndlərinə hücum edərək, Güllücə kənd sakini Əli Əliyevi, Əzizbəyov kəndində Heydər Seyidovu və Fərman Həsənovu, Daşkörpü kəndində Bəhlül Abbasovu, Mağaracıq kəndində Dursun Məmmədovu və Niftalı Əliyevi, Çaybasar kəndində Güləhməd Vəliyevi vəhşicəsinə döyərək, onlara ağır bədən xəsarəti yetirmişdilər.

2 dekabrda Ermənistan SSR Gorus rayonunda 1964-cü il təvəllüdlü Bərxudar Əsgərov vəhşicəsinə öldürülmüşdü. Dilicanda da 1958-ci il təvəllüdlü Vahid Sarıyev işğəncə ilə öldürülmüşdü.

27 noyabr – 1 dekabr arası azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan bir əsrə yaxın davam edən vəhşicəsinə qovulması kampaniyası, əsasən, başa çatdırılmışdı. Rəsmi dövlət orqanlarının bilavasitə iştirakı və rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş bu kütləvi cinayət kampaniyası uzun müddət hazırlanmış və böyük məharətlə həyata keçirilmişdi. Mənfur hadisələr 22 rayonda, 155 Azərbaycan kəndində planlı

şəkildə bir neçə gündə, eyni hiylə və qəddarlıqla baş vermiş və 200 mindən çox azərbaycanlının qovulması ilə başa çatdırılmışdı.

Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara aid bütün qəbiristanlıqlar, məscidlər, məktəb və mədəniyyət ocaqları dağıdılaraq yerlə-yeksan edilmişdi. Ermənistanın rəsmi dairələri bu vəhşiliklərin qarşısını almaq üçün heç bir əməli tədbir görməmişdilər.

Azərbaycanda əhalinin dinc mitinqlərini dəyənəklərlə dağıdan, Azadlıq meydanına gedən yolları bağlayan Moskva komendantı general Tyaqunovun şəhərdə erməni əhalisinin üstündə yarpaq kimi əsdiyi günlərdə Ermənistanda komendant general Samsonov bütün Ermənistan ərazisində tökülən qanları, dağıdılan isti ocaqları, göylərə yüksələn fəryad və nalələri, sanki, nə görür, nə də eşidirdi. Çünki ona belə əmr olunmuşdu.

Əvvəlcədən hazırlanmış həmin qanlı əməliyyatlar nəticəsində ermənilərin əlinə Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımızın yaşadığı 6 min kvadrat kilometrlik torpaq (Ermənistanın ərazisinin 20 faizi) keçdi. 165 kolxoz əmlakı talan edildi, 31 min azərbaycanlı evi zəbt olundu, 22 min ailənin əmlakı, 110 köç maşını yağmalandı. 1300 yaşayış evi dəyişdirilməmiş qaldı, 12 min xüsusi ev isə məcburiyyət üzündən dövlət mənzili ilə dəyişdirildi. 2 mindən çox ev Azərbaycanda ermənilərdən pul ilə satın alındı.

100 nəfərə qədər insan işgəncə ilə öldürüldü. 12 min adam qanlı hadisələrlə bağlı sinir pozğunluğuna məruz qalmışdı. 70 min nəfər kənd əhalisi alışmadıqları şəhərlərin beton mənzillərinə sığınmalı oldu. 90 min adam uzun müddət düşükləri yeni şəraitə uyğunlaşa bilmədi.

5 dekabrda gecəyarı Bakıda silahlanmış xüsusi təyinatlı ordu hissələri noyabrın 16-dan Azadlıq meydanında davam edən mitinqlərin iştirakçılarına qəfil hücum edərək ermənilərin və onların havadarlarının sovet qanunlarına zidd əməllərinin, bəşəri cinayətlərinin dinc etirazçıları dəyənək və rezin güllələrlə qovub həbsxanalara doldurdular. Xeyli yaralanan oldu.

Həmin gecə Ulu Tanrının qaçılmaz cəzası kimi, Ermənistanda ən böyük haqsızlıqların törədildiyi Spitak zəlzələ nəticəsində yerlə-yeksan oldu. Aqlını itirmiş ermənilər isə Yaradanın bu dəhşətli xəbərdarlığını anlamaq halında olmadılar.

Bundan sonra sonuncu azərbaycanlılar da dədə-baba yurdlarında qala bilmədilər.

Xocalı qırğını insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımındır

“Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi”

Prezident İlham Əliyev

Ramil Vəlibəyov,

YAP Nizami rayon təşkilatı Gənclər Birliyi sədrinin I müavini, doktorant

Azərbaycanın XX əsr tarixinin ən faciəli səhifələrindən biri olan Xocalı soyqırımının 25 ili tamam olur. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının ağır texnikasının və şəxsi heyətinin köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədiblər. Şəhər darmadağın edilib və talanıb, dinc əhaliyə amansızlıqla divan tutulub, 613 nəfər qətlə yetirilib, meyitlər təhqir olunub, o cümlədən 106 qadının, 63 uşağın, 70 qocanın həyatına son qoyulub, 487 nəfər yaralanıb, 1275 dinc sakin əsir götürülüb, 150 nəfərin taleyindən isə hələ də xəbər yoxdur.

Dünya hələ də susur...

Erməni vandallarının Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri isə dünyanın nüfuzlu “Krua l’Eveneman”, “Newsweek” jurnalları, “The Sunday Times”, “The Times”, “İzvestiya”, “Financial Times”, “Le Mond”, “The Washington Post”, “Reuters” agentliyi, “Channel 4 News” televiziyası və digər media vasitələri işıqlandıırıblar. İstər 1992-ci ilin fevralında, istərsə də hadisədən sonrakı günlərdə Xocalıya dünyanın müxtəlif ölkələrindən onlarla əcnəbi jurnalist gəlib. Onlar qanlı hadisələri gözləri ilə görüb dəhşətə gəlirdilər. Həmin günlərdə dünyanın məşhur qəzet və jurnallarında xarici jurnalistlərin Xocalı soyqırımı haqqında məlumatları dərc olunurdu. Bu müdhiş günlərdə xarici KİV-lərdə yer alan informasiyalar bəşər tarixinin ən qanlı səhifələrindən olan Xocalı soyqırımı dəhşətlərini tam dolğunluğu ilə əks etdirməsə də, hər halda, dünya ictimaiyyətində faciənin miqyası haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq baxımından əhəmiyyətli idi. Amma təəssüflər olsun ki, soyqırımın baş verdiyi və ondan sonrakı günlərdə xarici mətbuatda yüzlərlə bu kimi məlumatlar yayımlansa da, dünya dövlətləri bu dəhşətli hadisə haqqında məlumatlı olsalar da, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda baş verənləri adları çəkilən mətbuat orqanlarının məxsus olduqları dövlətlər indiyədək soyqırımı kimi tanımayıblar.

Xocalı insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımındır

Qeyd edək ki, miqyasına və dəhşətlərinə görə Xocalı qırğını təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, insanlıq əleyhinə törədilmiş soyqırımındır. Xatın, Liditsa, Oradur, Ruanda soyqırımları kimi, Xocalı soyqırımı da insanlıq tarixinə yazılan qanlı faciədir. Bu faciənin soyqırımı olduğunu BMT-nin Soyqırımı Cinayətlərinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar barədə Beynəlxalq Sazişin, Fövqəladə Vəziyyətlərdə və Hərbi Münaqişələr Zamanı Qadınların və Uşaqların Müdafiəsi Bəyannaməsinin, Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsinin, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsinin, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 1998-ci il 26 mart tarixli Fərmanının müddəaları təsdiq edir.

Xocalının yer üzündən silinməsi ermənilər üçün strateji xarakter daşıyırdı

Əlbəttə, bu gün həmin hadisələri geniş rəqursda təhlil etdikdə bəlli olur ki, ermənilər Xocalı soyqırımını törətməkdə siyasi və strateji məqsəd güdürdülər. Bu məqsəd isə hər şeydən əvvəl ondan ibarət idi ki, Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Xocalı Dağlıq Qarabağda strateji əhəmiyyətli mövqeyə malik idi, həm də düşmənin məkrli niyyətlərinin reallaşmasına ən böyük maneə rolunu oynayırdı. Dağlıq Qarabağı işğal etməyi qarşılıqları əsas məqsəd kimi qoyan Ermənistan silahlı birləşmələri nəyin bahasına olursa olsun bu maneəni aradan qaldırmağa çalışırdılar.

Birincisi, ermənilərin məqsədi, ümumiyyətlə, Azərbaycanın ən qədim yaşayış məntəqələrindən olan Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Bu da səbəbsiz deyildi. Axı, Xocalı Azərbaycan tarixinin əsrlərin dərinliyindən müasir dövrə qədər zəngin mədəniyyət ənənələrinin əks olunduğu qədim yaşayış məskəni kimi bu qədimliyə güzgü tuturdu. Serj Sarkisyan özü etiraf edərək deyib ki, “Xocalıya qədər azərbaycanlılar düşüncülər ki, biz onlarla sadəcə zarafat edirik. Azərbaycanlılar bu fikirdə idilər ki, ermənilər dinc sakinlərə əl qaldırmağı bacaran insanlar deyil. Bu fikirləri sındırmaq lazım idi. Belə də alındı”.

İkincisi, Xocalının strateji mövqedə - separatizm yuvası olan Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşməsi, Qarabağdakı yeganə aeroportun da burada olması idi. Xocalının bu cür strateji mövqeyə malik olması erməni şovinstlərini narahat edirdi. Erməni silahlı dəstələrinin qarşısına qoyulmuş əsas vəzifələrdən ən mühümü Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması və aeroportun ələ keçirilməsi idi. Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sarkisyan da etiraf edib ki, Xocalı Qarabağı Ermənistanla birləşdirən yeganə hava məkanı idi: “Bilirsiz belə şeylər barədə yüksək səslə danışmazlar. Deyərlər ki, mümkündür. Mən də belə davranıram. Çünki Azərbaycanın keçmiş rəhbəri deyib ki, bunlar ermənilər yox, azərbaycanlıların özləri olub. Amma yenə mən deyirəm ki, həqiqət başqa cürdür. Hər halda, Xocalı bütün Qarabağı boğaza yığmışdı. Çünki bizi Ermənistanla birləşdirən aeroport orada idi”.

Xocalı soyqırımı və AXC-Müsavat cütlüyünün siyasi maraqları

Azərbaycanın tarixində ən təəssüf doğru məqam isə ondan ibarətdir ki, erməni daşnakları xocalılıları, bütövlükdə isə azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qətlə yetirdiyi bir vaxtda Bakıda bu hadisələrə reaksiya vermək, törədilən qırğınların dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq əvəzinə siyasi hakimiyyət uğrunda savaş gədirdi. Xocalı soyqırımının üzərində siyasi məqsədlərini reallaşdıran AXC-Müsavat cütlüyü hakimiyyəti istefaya çağırır, cəbhədə vuruşan hərbiçiləri Bakıya yönəldirdi. Hətta, ən acı fakt ondan ibarət idi ki, adları çəkilən ünsürlər Xocalı faciəsinin azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini də iddia edirdilər. Əlbəttə ki, bu, birbaşa olaraq, Ermənistanın mövqeyini müdafiə etmək və onların işğal planlarına yardım idi. Məhz AXC-Müsavat cütlüyü bu soyqırımı faktından istifadə edərək hakimiyyətə gəlmək üçün özünə zəmin yaratdı və Bakıda döyüş səhnələri qurmaqla, Şuşanın, Laçının və digər rayonlarımızın Ermənistan tərəfindən işğalına da şərait yaratdı.

İlk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət verib

Bu cür vəziyyət Azərbaycan dövləti və xalqı üçün fəlakət idi. Ona görə də xalq ikinci Xocalı faciəsi yaşamamaq üçün Ümummilli Lideri hakimiyyətə gətirdi. Məhz Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk təşəbbüs ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrə təsadüf etdi. Ümummilli Lider ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə - “boz zona”ya çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsi, mədəni abidələrin məhv edilməsi faktlarının və digər dəlil-sübutların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri erməni təcavüzü nəticəsində üzlaşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi oldu. Belə ki, Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etdi, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 1997-ci il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-da saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir.

Prezident İlham Əliyev Xocalı soyqırımının tanınmasını prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirib

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev isə Azərbaycan həqiqətlərinin, Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirib. “Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi” deyən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanınması üçün bütün resursları və vasitələri işə salıb. Hətta, 2007-ci ildə Milli Məclis Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar geniş qərar qəbul edib, Prezident İlham Əliyev isə Xocalı soyqırımının 20-ci və 25-ci ildönümləri haqqında

Sərəncamlar verib. Məhz, birbaşa Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə dünya ictimaiyyətinin diqqətini Xocalı soyqırımına yönəltmək üçün dövlət başçısının, ölkənin siyasi elitasının iştirakı ilə 2012-ci ildə ümumxalq yürüşü keçirilib. Elə bu il də belə bir yürüşün keçirilməsi nəzərdə tutulub.

Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir

Bu gün Azərbaycan dövləti və hökuməti, digər qeyri-hökumət təşkilatları, diaspor qurumları ilə yanaşı Heydər Əliyev Fondu da Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə daha geniş coğrafiyada çatdırılması, onun soyqırımı aktı kimi tanınması istiqamətində mühüm addımlar atır.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən işlərə xüsusi önəm verən Heydər Əliyev Fondu 2005-ci ildən başlayaraq, müxtəlif dillərdə “Qarabağ həqiqətləri” toplusunu nəşr edir. Beynəlxalq ictimaiyyətə ünvanlanmış toplu ilkin olaraq Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilib. Həmçinin “Qarabağ həqiqətləri” oxuculara alman və macar dillərində təqdim olunub. Təbliğat materialları indiyədək bir çox xarici ölkələrdə yayılıb, müxtəlif tədbir və aksiyalar zamanı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında səmərəli ideoloji vasitəyə çevrilib.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünyanın 100-dən artıq nöqtəsində Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini anma mərasimləri keçirilir. Bu aksiyaların iştirakçılarında Fond tərəfindən hazırlanmış, Qarabağın və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixindən bəhs edən materiallar, bukletlər, fotoalbomlar və kitablar paylanılır. Aksiyalar çərçivəsində ermənilərin vəhşiliklərindən bəhs edən sənədli filmlər nümayiş etdirilir, uşaq rəsmləri sərgiləri təşkil olunur. Yəni anlaşılan odur ki, Heydər Əliyev Fondu bu gün Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılmasında fasiləsiz və effektiv işləyən təşkilatdır.

Leyla Əliyevanın “Xocalıya ədalət” kampaniyası bütün xocalılıqların səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırır

İnformasiya müharibəsinin geniş yayıldığı müasir dövrdə Xocalı soyqırımı haqqında bütün faktların dünya dövlətlərinə çatdırılması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri də Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə təsis edilmiş, fəaliyyətinə 2009-cu ilin fevralında start verilmiş və hazırda 50-dən artıq ölkədə minlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla davam etdirilən “Xocalıya ədalət” beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyasıdır. Kampaniyanın əsas məqsədi beynəlxalq ictimaiyyətin Xocalı faciəsi ilə bağlı məlumatlandırılmasını, faciəyə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsini və beynəlxalq səviyyədə anılmasını təmin etməkdir.

Hazırda dünyanın bir çox nöqtəsində həyata keçirilən bu kampaniya çərçivəsində görülən işlərin nəticəsində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan 50-dən artıq ölkənin parlament nümayəndə heyəti Xocalı faciəsini beynəlxalq səviyyədə soyqırımı kimi tanıyıb. Həmçinin Meksika, Pakistan və digər ölkələrin parlamentləri də Xocalı soyqırımını tanıyan sənədlər qəbul ediblər.

Xocalı soyqırımının təbliği yeni mərhələyə qədəm qoyub

Göründüyü kimi, Xocalı soyqırımının beynəlxalq miqyasda tanınması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər yeni mərhələyə qədəm qoyub. Bu mərhələdə Xocalı soyqırımı, ümumilikdə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatların, faktların, fotosəkillərin dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, düşmənlərimiz bundan əleyhimizə istifadə edə bilməsinlər. Erməni yalanlarının qarşısının alınması üçün ən səmərəli yol Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması və ayrı-ayrı ölkələrin parlamentlərində tanınmasına nail olmaqdır. Bu işdə isə hər bir azərbaycanlı fəal olmalı və əsl vətəndaşlıq mövqeyini ortaya qoymalıdır.

Xocalı Soyqırımı bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir

Firudin Cümşüdlü,

tarix elmləri namizədi, ADPU-nun dosenti

Erməni-daşnak millətçiləri və onların havadarları, az qala, iki əsrə yaxındır ki, hər il uydurma "erməni soyqırımı" ilə bağlı yalanlarını dünyaya, bəşəriyyətə sıramağa çalışırlar. ABS-da Amerika yazıçısı Samuel Viimsin "Ermənistan: terrorçu xristian dövlətinin sirləri" kitabı işıq üzü görmüşdür. Uzun illər Londonda, Parisdə, Romada, İstanbulda, Moskvada və Vaşinqtonda aparılan tədqiqatların nəticəsi olan, faktlara və sənədlərə istinadən ərsəyə gələn bu kitab 400 səhifədən ibarətdir. Müəllif kitabda qeyd edir ki, erməni mənşəli amerikalıların 150 yaşlı "qədim" vətənlərini mükafatlandırmaq üçün türklərdən, eləcə də, Amerika xristianlarından böyük məbləğdə pul vəsaiti qoparmaq məqsədilə soyqırımı və qətlərlə bağlı uydurma və yalanlar yaydığını sübut edən faktlar aşkar etmişəm.

Dindar xristian olan S. Viims kitabında yazır ki, 1918-ci ildə kiçik bir ərazidə erməni dövlətinin yarandığı vaxtdan o, qonşuları Gürcüstana, Osmanlı imperiyasına və Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları irəli sürməyə başlamışdır. Kitabda, eləcə də, tanınmış tarixçi-alim Oqust Karyerin fikri verilir. O, ermənilərin yalnız Nuh Peyğəmbərin gəmisinin qalıqlarının Ararat dağında tapıldığına görə guya ermənilər Nuh Peyğəmbərin nəslindən olan Haykın törəmələri, Serqi Anadolunun isə başdan-başa erməni torpaqları olması barədə iddialarını rədd edir. Beləliklə, ermənilərin mənşəyi barədə məlumatlar uydurmalara, daha dəqiq desək, ağ yalana əsaslanır.

Amerika alimi kitabında Qarabağ problemi ilə bağlı qeyd edir ki, 1800-cü ildə Qafqaz regionunda çox az sayda erməni tapmaq olardı. Rusiya mənbələrinə istinad edilərsə, Qafqaz bölgəsinin Rusiyaya birləşdirildiyi dövrdə Qarabağda 90 min nəfər yaşayırdı. Orada böyük səhər və 600 kənd var idi. Onların 150-də ermənilər yaşayırdılar. Ancaq dağlılar zorla köçürüldükdən sonra, ermənilər burada üstünlük təşkil etdilər. 1907-1912-ci illərdə Rusiya çarizmi yarım milyondan çox erməni İrəvandan və Osmanlı dövlətindən, əsasən, müsəlman azərbaycanlılarının yaşadığı Qars, İrəvan və Yelizavetpola (Gəncə) köçmələrinə kömək etdi. Başqa sözlə, geosiyasi mənafeələr naminə Qafqazda demokratik dəyişikliklər edildi. XX əsrin əvvəllərində Qarabağdan çıxan bircə yol vardı. O da, Bakıya gedirdi. Ermənistan isə heç bir yol yox idi. Təkcə bu fakt çox şeydən xəbər verirdi. Bəlkə, elə buna görə, hətta bolşeviklər də etiraf etmişdilər ki, Qarabağ həmişə Azərbaycan torpağı olmuşdur.

1918-cı il mayın 28-də yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk addımlarından biri İrəvanın, (Yerevan) siyasi mərkəzi olmayan Ermənistan Respublikasına paytaxt verilməsi idi. O zaman yalnız İrəvan və Eçmiədzın (Üç kilsə) rayonlarından ibarət bu "dövlət"də cəmi 400 min əhali yaşayırdı. Zaman göstərir ki, İrəvanın verilməsi gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin bağışlanılmaz səhv idi və onun nəticələri hələ də özünü göstərməkdədir.

Hazırda "soyqırımı" haqqında car çəkən ermənilər de-fakto vətəndaşı olmadıqları - çünki Vətən xainləri ölkə vətəndaşları sayıla bilməzlər,- de-yure vətəndaşı hesab edildikləri Osmanlı imperiyasına qarşı öz qeyri-real və xəyanətkar münasibətləri barədə bir kəlmə də danışmırlar. Halbuki o vaxt Osmanlı imperiyasının özünü müdafiə etmək məqsədilə erməniləri cəbhə xəttindən uzağa köçürməyə qanuni haqqı var idi. Çünki ermənilər açıq şəkildə hərbi əməliyyatlarda rus orduları tərəfində döyüşürdülər. ABŞ da bu hüquqa əsaslanaraq, İkinci Dünya müharibəsi illərində ölkənin yapon mənşəli bütün vətəndaşlarını Qərb sahillərindən köçürmüşdü. Stalin bu hüquqdan istifadə edərək, sovet dövlətinin təhlükəsizliyini qorumaq üçün Volqaboyunda yaşayan almanları Qazaxıstana və Orta Asiyaya köçürmüşdü. Tarixdə belə nümunələr çox olmuşdur. Böyük Britaniyanın 1916-1922-cı illərdə baş naziri işləmiş Devid Lloyd Corcun qeyd etdiyinə görə, 1915-ci ildə Osmanlı imperiyasında baş verən faciəli hadisələrin təqsirkarları Türkiyədə beşinci dəstəni maliyyələşdirən Rusiya, eləcə də, rusları Osmanlı torpaqlarını tərk etməyə məcbur edən Britaniya imperiyasıdır. Həmin dövrdə sayca qat-qat çox türk, azərbaycanlı, yəhudi və Qafqazın digər xalqlarının nümayəndələrini qətlə yetirmiş erməni quldur dəstələrinin əməllərini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Kiçik dünyanın hər yerinə səpələnmiş ermənilər həm tayfalarından istifadə edərək, uzun illər xristian aləmini islama və müsəlmanlara qarşı qaldırmağa çalışmışdır. Samuel Viimsin fikrincə, müsəlman aləmində Amerikaya "nifrətin" səbəblərindən biri də budur.

"Terrorçu xristian dövlətinin sirləri" sənədli tədqiqat əsərinin üz qabığında oxuculara tövsiyə edilir: "Bu kitabı hər bir xristian və Amerikada hər bir vergi ödəyicisi oxumalıdır". Biz isə deyə bilərik ki, dünyanın

həqiqəti əziz tutan hər bir vətəndaşı bu kitabı oxumalıdır. Erməni millətçiləri tarix boyu xalqımıza qarşı görünməmiş qətlər və vəhşiliklər törətmişlər.

Tarixi Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur, Göycə və digər ərazilər sovet rəhbərliyinin əli ilə verildi. Dağlıq Qarabağ erməniləri muxtariyyət qazandı və onların gələcəkdə qanunsuz ərazi iddiaları üçün zəmin hazırlandı. Erməni daşnakları təkcə XX əsrdə dörd dəfə (1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1991-ci illərdə) azərbaycanlıları indiki ermənilərin məskən saldığı ərazisindən, tarixi etnik torpaqlarından qırğınlarla deportasiya etmişlər. "Türksüz" adı altında mübarizəyə qalxan erməni millətçiləri, eləcə də, yaxın və uzaq xaricdə yaşayan havadarları, etnik təmizləmə işini 1991-ci il avqustun 8-də başa çatdırdılar. Meğri rayonunun son məntəqəsi Nüvədidə yaşayan azərbaycanlılar soyqırımına məruz qalaraq, tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olundular. Belə demək olar ki, indi Qərbi Azərbaycanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

1988-1991-ci illərdə Sovet İttifaqı dövlətinin başçılarının köməyi sayəsində hökumət Qərbi Azərbaycan əhalisini indiki yurdlarından deportasiya etdi. XX əsrdə 2 milyondan çox azərbaycanlı indiki bu ərazidə soyqırımına və deportasiyaya məruz qaldı.

1935-1991-ci illərdə də Azərbaycan yer adlarına qarşı qərəzli siyasət nəticəsində minlərlə toponimlər xəritədən silinib erməniləşdirildi. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Qarabağın da birləşdirilməsi məqsədilə 1988-ci ildən başlanan separatçılıq hərəkatı, işğalçılıq müharibəsi, etnik təmizləmə Azərbaycana qarşı cinayətkar siyasətin yeni mərhələsidir. Hazırda Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi erməni işğalı altındadır. 1 milyondan çox insan öz yurdundan didərgin salınıb. 18 min azərbaycanlı qətlə yetirilib, 20 mindən çox dinc sakin yaralanıb, 5 mindən çox adam əlil olub, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşüb, 877 şəhər və kənd qarət edilib, dağıdılıb.

Erməni birləşmiş dəstələri Rusiyanın Xankəndidəki 366-cı mexanikləşdirilmiş atıcı alayı ilə birlikdə XX əsrin Xatın faciəsini arxada qoyan Xocalı Soyqırımını təşkil etdilər. O vaxtkı respublika rəhbərliyinin cinayətkar əməlləri nəticəsində şəhərin müdafiə işləri pis təşkil olunmuşdu. 80 nəfərlik Xocalı özünümüdafiə taburu heç bir zirehli texnika ilə təchiz olunmamışdı. Onlara əsas briqadanın 11-ci taburu ilə 20 nəfərdən ibarət minaatanlar batalyonu kömək edirdi. 60 nəfərlik milis dəstələri isə təyyarə meydanını müdafiə edirdi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni daşnak hərbi birləşmələri və keçmiş SSRİ-yə məxsus 366-cı alay (üç batalyondan ikisi tam tərkibdə, biri isə qismən), eləcə də, xarici dövlətlərdən gətirilmiş muzdur quldur dəstələri Xocalıya hücum etdilər. Şəhərin müdafiəsinə qalxanlar azsaylı və pis silahlanmış olsalar da, qəhrəmanlıqla döyüşmüşdülər. Xüsusi təyinatlı milis dəstəsinin komandiri, milis mayoru Əlif Hacıyev döyüş meydançasında qəhrəmanlıq göstərdi. Onun başçılığı altında olan 22 nəfərlik dəstə erməni daşnak birləşmələrinin hücumlarını üç dəfə uğurla dəf etdi. Döyüşdə qüvvələr bərabər deyildi. Mayor Əlif Hacıyev vəziyyətin mürəkkəb olduğunu görəndə, limanın distpətçer məntəqəsini partladaraq, erməni birləşmiş qüvvələrinin əlinə düşməsinə imkan vermədi. Döyüşlərdə qorxmaz komandir ağır yaralandı və qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra Əlif Hacıyevə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Düşmən tankları zirehli maşınlarının artilleriya hazırlığından sonra Mehikənd, Daşbulaq istiqamətində Xocalıya daxil oldu və şəhər içərisində döyüşlər başladı. 366-cı alayın mayoru Ohyanın komandası altında ikinci, mayor Nobadının komandası altında üçüncü motoatıcı taburları, eləcə də, topçu diviziyası, öz qəddarlığı və vəhşiliyi ilə fərqlənirdi.

Tofiq Hüseynovun başçılıq etdiyi ərazi-özünümüdafiə taburunun döyüşçüləri çox qüvvətli, yırtıcı düşmənlə qəhrəmancasına və ləyaqətlə döyüşürdülər. Tofiq son nəfəsinədək vuruşdu, düşmən əsgərlərini azdırıb, çoxlu insanın mühasirədən çıxmasına imkan yaratdı. Son anda özü mühasirəyə düşdü. O, düşməne təslim olmayaraq, son gülləsini özünə vurdu. Ölümündən sonra Tofiq Hüseynova Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Ağdam-Əsgəran istiqamətində yığılmış hissələr arasında əlaqə və ümumi rəhbərlik olmaması üzündən onlar erməni işğalçılara qarşı hücum qura bilmədilər.

Erməni vandalları Xocalı şəhərində soyqırımını törətdilər. Şəhərə od vurub yandırdılar. Sağ qalanların bir hissəsi, əsasən, qadınlar, qocalar və uşaqlar şəhərin Qərb istiqamətində iki yolla Ağdama tərəf qaçmağa başladılar. Qarlı-şaxtalı gündə ayaqyalın meşədə qalan qaçqınların çoxunu şaxta vurdu, yaralıların bir hissəsi öldü. Səhərişi gün sağ qalanların bir hissəsi Xocalıdan 6-7 kilometr aralı Qaraqaya adlanan yerdə meşədən çıxarkən, pusquda dayanmış erməni faşist dəstələri tərəfindən gülləbaran edildilər. Xilas olaraq, Abdal-Gülablı kəndinə getməyə səy göstərənlər düşmən mühasirəsinə düşüb, atəşə tutuldular. Erməni daşnakları yaralılara aman vermir, meyitləri eybəcər hala salır, qadın və qızları təhqir edirdilər.

Xocalı şəhərinin əhalisi 13 min nəfər idi. Xocalıda erməni vandalları azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırımını törətdilər. 613 nəfər, o cümlədən, 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. Min nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst oldu. 1275 nəfər girov götürüldü. 56 nəfər xüsusi amansızlıqla - diri-diri yandırıldı, başlarının dərisi soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi, hamılə qadınların qarnı 1918-ci ildə, mart soyqırımını zaman olduğu kimi, süngü ilə dəlik-deşik edildi. Bu faciədə təkcə erməni faşistləri və rus

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

---

millətçiləri deyil, həm də uzun müddət düşmən əhatəsində qalan şəhərə lazımi kömək etməmiş, əhalini təhlükəsiz yerlərə köçürmək üçün tədbirlər görməmiş Azərbaycan rəhbərliyi, eləcə də, hakimiyyət uğrunda mübarizədə Qarabağ problemindən istifadə edib siyasi kapital toplamaqla vəziyyətin gərginləşməsinə çalışan siyasətbazlar təqsirkar idilər.

Nüfuzlu beynəlxalq qurumların, dünya birliyi ölkələrinin ikili standartlardan yanaşmalarının nəticəsidir ki, bu dəhşətli soyqırım -Xocalı Soyqırımı ilə əlaqədar heç kəs məsuliyyətə cəlb edilməmiş, cinayətkarlar hələ də cəzasız qalmışlar.

Səs.-2017.-25 fevral-№ 36.-S.8-9.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımını olduğunu təsdiqləyir

Elnur HACALIYEV

“...Xocalıda evlərdən birinin divarına 11 yaşlı türk qızının mismarlandığını gördüm. Türklərə olan nifrətimi hələ də can verən qızın sinəsindən dərinin qopardılması ilə soyutmağa çalışdım...”
Zori Balayan

25 il öncə Xocalıda soyqırımını aktı törədildi. Bu faciə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədilə Ermənistanın apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətlisidir. Xatın, Liditsa, Oradur soyqırımları kimi, Xocalı faciəsi də insanlıq tarixinə yazılan qanlı hadisədir.

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq, digər tərəfdən isə Xocalı şəhərini yer üzündən birdəfəlik silmək olmuşdur. Çünki Xocalı Azərbaycanın qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının qədim tarixi abidələri - siklopları, kurqanları və digər abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhvi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki erməni silahlı dəstələri, keçmiş SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı şəhəri zəbt edilərək Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımını siyasətini həyata keçirmişdir. Xocalının işğalı zamanı bir gecədə dinc əhalidən 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca xüsusi amansızlıqla, işgəncələrlə öldürülmüş, insanların başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir.

Xocalının işğalına dair istintaq materiallarından görünür ki, hücumda mayor Ohanyan Seyran Muşeqovün komandanlığı altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3-cü batalyonu, 1 saylı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeriyasəyevič və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və gizir iştirak etmişdir. Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizadan keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Bəşər tarixində ən dəhşətli soyqırımını aktları məhz İkinci Dünya müharibəsinin gedişi zamanı faşistlər tərəfindən törədildiyindən, sonrakı mərhələdə dünya ictimaiyyəti insanlığa qarşı yönəlmiş bu ağır cinayətə qarşı daha həssaslıqla yanaşmağa başlamışdır. Soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə müxtəlif ölkələrdə abidələr ucaldılmış, bu sahədə beynəlxalq qanunvericilik təkmilləşdirilmişdir. Bir çox dövlətlər soyqırımını əleyhinə beynəlxalq sazişlərə, konvensiyalara qoşulmuşlar. Müharibənin dərslərindən nəticə çıxaran Almaniya yəhudi xalqına və keçmiş SSRİ əhalisinə qarşı soyqırımını törətdiyini etiraf edərək dünya ictimaiyyətindən üzr istəmişdir.

Soyqırımını cinayətini dövlət səviyyəsində dəstəkləyən Ermənistan da üzvü olduğu BMT-nin və digər dövlətlərin nizamnamələrini, müvafiq konvensiya və sazişlərini kobud surətdə pozur. Təşkilatın digər üzvü olan Azərbaycana qarşı soyqırımını, terror və işğalçılıq siyasəti yeritməklə beynəlxalq ictimaiyyətə meydan oxuyur. Ermənistan yeganə dövlətdir ki, öz Konstitusiyasında yaxın qonşu dövlətə - Türkiyəyə qarşı əsassız ərazi iddiasını ortaya qoymuşdur. Ermənistan nəinki Azərbaycan və Türkiyəyə, eyni zamanda Gürcüstana qarşı da ərazi iddialarını gizlətmir. Bu gün ASALA, Daşnaksütyun və digər terrorçu təşkilatların Ermənistan tərəfindən maliyyələşdirilməsi ilə bağlı çoxsaylı inkaredilməz faktların mövcudluğu ermənilərin bütövlükdə bəşəriyyət üçün təhlükə mənbəyi olduğunu göstərir.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bunlarla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə

əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. "Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair" IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində isə qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin Konvensiyasının 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda 1000-dən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə də sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış, Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün qəddar üsullara əl atmışlar.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırımı olduğunu bir daha təsdiqləyir. Soyqırımı cinayətinin hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya" ilə müəyyən edilmişdir. Xocalı soyqırımı xarakter etibarilə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberg, Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımı cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə əsasında diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırımı kimi tövsifi üçün kifayət deyil. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı olan konkret niyyətini ortaya çıxarmaq tələb olunur. Əvvəlcədən xüsusi düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən Xocalı sakinlərinin avtomat, pulemyot və digər silahlardan atəşə tutularaq kütləvi şəkildə qətlə yetirilməsi ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı niyyətini bir daha sübuta yetirir.

Beynəlxalq hüquq normalarına görə soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. BMT-nin "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cinayətkarların cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər soyqırımı cinayətini törətməklə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən, həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər. Soyqırımı cinayətinin təkcə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımına cəhd və soyqırımında iştirak da cinayət məsuliyyəti doğurur.

Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə qarşı universal yuridiksiya prinsipi tətbiq edilir. Başqa sözlə, soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrasına istinad şəxsi cinayət məsuliyyətindən əsla azad etmir. Dövlətin aktları onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti olduğundan təqsirə görə yalnız dövlətə qarşı sanksiya tətbiq edilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Belə hallarda cinayətkar əməlin təşkilatçıları, rəhbərləri, icraçıları, konkret fiziki şəxslər də cəzalandırılmalıdırlar. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinə görə, dövlətin cinayətkar əməllər verən, bu əməlləri icra edən vəzifəli şəxsləri də məsuliyyət daşıyır. Xocalı soyqırımına görə təkcə bu beynəlxalq cinayəti törətmiş şəxslər deyil, həm də həmin cinayətlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməmiş mülki hakimiyyət və rəis heyəti də məsuliyyət daşıyır.

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli 2931 nömrəli qətnaməsi əsasında qəbul edilmiş "Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında" Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq onlara cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti tətbiq edilmir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75.5-ci maddəsinə əsasən, məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə müddət bərdə müddəalar tətbiq olunmur. Həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayətin törədilməsi vaxtından asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli və məhkum olunmalıdırlar. Bu müddəə belə bir əsasə söykənir ki, beynəlxalq birliyə və bəşəriyyətə vurulmuş ziyan öz ağırlığına görə istisna təşkil edir və əgər həmin cinayəti törətmiş şəxs ədalətli məhkəmə qərarına əsasən cəzalandırılmasa, ödənilə bilməz.

Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin tətbiq olunmaması ona dəlalət edir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş beynəlxalq cinayətlərdən, o cümlədən

Xocalı soyqırımından nə qədər vaxt ötsə də, həmin cinayətləri törətmiş şəxslər məsuliyyətdən yayına bilməzlər. Soyqırımı törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb olunan dövlətə verilməlidir.

BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiya, Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur), Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (maddə 1), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (maddə 6), Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi (maddə 103) və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınmasına tam əsas yaradır.

Ümummilli lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən matəm tədbirlərində iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xüsusi səy göstərmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir.

"Biz müdafiədə deyil, hücumda olmalıyıq" - deyən Prezident İlham Əliyev bədnam erməni lobbisinə qarşı effektiv əks-hücumun təşkilini mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu baxımdan dövlət başçısının tapşırıq və tövsiyələri əsasında Xocalı faciəsinin dünya ölkələrində tanınması, erməni qəsbkarlarının ifşası istiqamətində sistemli iş aparılır. Hər il Prezident Administrasiyası tərəfindən tədbirlər proqramı təsdiqlənir və icra edilir. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondunun xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir.

Son illər Kanada, Meksika, Kolumbiya, Peru, Pakistan İslam Respublikası, Bosniya və Herseqovina, Rumıniya, Çexiya və İordaniyanın parlamentləri Xocalı soyqırımını tanıyıblar. ABŞ-ın Vest Virciniya ştatının qanunverici orqanının Nümayəndələr Palatasında Xocalı faciəsi ilə bağlı qətnamə qəbul edilmişdir. Qətnamədə Xocalıda törədilmiş cinayətlərin 1988-ci ildən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda erməni hərbi qüvvələri tərəfindən həyata keçirilən təcavüzün tərkib hissəsi olduğu qeyd edilib. Bundan əvvəl isə Kaliforniya, Massaçusets, Texas, Nyu Cersi, Meyn, Nyu Meksika, Arkanzas, Corciya, Oklahoma, Tennesi, Pensilvaniya, Konnektikut, Florida, Missisipi ştatlarının qanunverici orqanlarında da müvafiq qətnamələr qəbul olunmuş, Xocalıda qırğın törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunması tələb edilmişdir.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü əsasında İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Gənclər Forumunun dünyanın 40-dan çox ölkəsində həyata keçirdiyi "Xocalıya ədalət!" kampaniyasının məqsədi də beynəlxalq ictimaiyyəti bu qanlı hadisə ilə bağlı ətraflı məlumatlandırmaqdır.

Bütün bunların fonunda beynəlxalq təşkilatlar ikili standartlara yol vermədən beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinə uyğun olaraq münafişənin həllinə yönəlmiş səylərini artırmalı, hadisə səlahiyyətli beynəlxalq qurumlar tərəfindən genosid aktı kimi tanınmalı, cinayət törədənlərə qarşı sanksiyalar tətbiq edilməlidir. Ermənistan münafişə ilə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin müddəalarını yerinə yetirməli, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalı, azərbaycanlı əsir və girovlar azad edilməli, qaçqın və məcburi köçkünlərin pozulmuş hüquqları bərpa olunmalı, onlar öz doğma yurdlarına qayıtmalıdır.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, terrorçu, işğalçı əməllərə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Halbuki ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq hüquq normalarına əsasən düşünməyin və qərar qəbul etməyin zamanı çatmışdır. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqq mövqeyini dəstəkləməli, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı sərt sanksiyalar tətbiq olunmalıdır. Son illər bir çox dünya dövlətləri Xocalı həqiqətlərini qəbul etməyə başlamışlar. Xocalı soyqırımının dünyada tanınması istiqamətində hələ fəal iş aparmaq lazımdır. İnanırıq ki, dövlət başçısı İlham Əliyevin hücumçu diplomatiyası nəticəsində biz öz həqiqətlərimizi dünyaya qəbul etdirə biləcəyik.

Bir şəhərin üçüncü soyqırımı

Mübariz ALLAHVERDİYEV,

ATU-nun insan anatomiyası kafedrasının professoru, Xocalı sakini

Azərbaycan hökuməti erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Biz həm də erməni millətçilərindən fərqli olaraq, bu məsələdən hər hansı siyasi, maliyyə, ərazi və başqa dividendlər qazanmaq məqsədi güdmürük. Məqsədimiz tarixi ədalətin bərpasına nail olmaq, cinayətkarları ifşa etmək və onları dünya ictimaiyyətinin mühakiməsinə verməkdir. Ona görə də erməni şovinist millətçilərinin regionda həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının dünya üçün təhlükəsi açılib göstərilməlidir. Bu, qəhrəman Xocalı şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuzdur.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycanın qədim yurd yeri, insan məskəni olan Xocalı XX əsrdə üç dəfə ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalıb. 1905-1907-ci, 1918-1920-ci, 1988-1992-ci illər buna şahidlik edir. 1989-cu ildə ermənilərin “qrad” qurğularından atdığı mərmilə Xocalıdakı evimizin bir tərəfini dağıdan zaman 90 yaşında infarkt keçirən atam hər üç soyqırımının şahidi, sonuncunun isə həm şahidi, həm də şahidi oldu.

Atamın söylədiklərinə görə, Xocalı əvvəlki iki soyqırımından sonra onun sağ qalmış sakinləri yenidən dədə-baba yurd yerlərinə qayıdıb, dağıdılmış, talan edilmiş evlərini bərpa edib öz torpaqlarını yer üzündən silinməyə qoymayıblar. Özlərinin sirlərlə dolu olan qədim kurqan abidələrini, Daşbulağın yaxınlığındakı tarixi qəbiristanlığını, Çınqıllıqdakı sənduqə qəbirlərə malik digər qəbiristanlıqlarını yaşada biliblər. Birinci soyqırımından əvvəl Xocalı indiki yerində yox, ondan bir qədər yüksəklikdə, XIX əsrdə Çar Rusiyası tərəfindən məqsədyönlü şəkildə İrandan Azərbaycan torpaqlarına köçürülmüş ermənilərə bağışlanan Daşbulaq kəndinin yaxınlığında, Allahverdi bəylə Qəhrəman bəyin Tut bağlarının yanında yerləşib. Sonrakı soyqırımında – 1918-ci ildə xocalıların yurd yerləri tamamilə dağıntılara məruz qalıb yaşayış üçün yararsız hala salındığına görə Xocalı bəylərindən olan Səfiyar bəyin təklifi və digər bəylərin razılığı ilə Qışlaq adlandırdıqları məkandan 2-3 kilometr aşağıda, Ağdam – Əsgəran Qalası - Şuşa Qalası avtomobil yolunun yaxınlığında binə salıblar.

Xocalıda bu qədər qədim tarixi abidələrlə zəngin olan qəbiristanlıqlar erməniləri rahat buraxmır, tarixin izini itirmək üçün onları və ermənilər tərəfindən yandırılmış evlərin divarlarının qalıqları bu vandalizmin qarşısını ala bilirdi. Bu, 1964-cü ilə qədər davam etdi. Xocalının Qışlaq kəndində açıq muzey eksponatları kimi qorunub saxlanılan qədim qəbiristanlıq və uçuq divarlar ermənilər tərəfindən bir gecənin içində dağıdılıb şumlandı. O vaxt Xocalı əhalisinin şikayətlərinə heç bir qurum cavab vermədi. Ermənilər Xocalının üçüncü soyqırımını 1964-1967-ci illər arasında həyata keçirmək istəyirdilər. 1964-cü ildə onları bu soyqırımına səsləyən Silva Kapitukyanın “Karvan hələ yoldadır” kitabı, 1967-ci il iyulun 7-8-də isə günahsız azərbaycanlılardan olan Ərşad müəllimin və Şuşa həbsxanasının iki işçisinin Xankəndidə diri-diri yandırılmaları oldu. O vaxtlar ümummilli lider Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində çalışırdı və o, həmin hadisəni törədənləri qanuni yolla həbs etdirərək həqiqətin üzə çıxmasına nail oldu. Məlum oldu ki, oğlunun ölümündə günahlandırılan həqiqi günahkar Ərşad müəllim yox, elə həmin erməninin öz yaxın erməni dostu olub.

1969-cu il iyulun 14-də erməniləri öz varlığı ilə lərzəyə salan dahi Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətə gəldikdən sonra ermənilər uzun illər Dağlıq Qarabağın qondarma Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsi haqqındakı “Miatsum” şüarını açıq şəkildə səsləndirə bilmədilər. Yalnız 1987-ci ilin payızında başda Şahnazaryan, Aqanbekyan və başqaları olmaqla, erməni lobbisinin təzyiqi ilə ulu öndər Heydər Əliyev Mixail Qorbaçov tərəfindən keçmiş SSRİ miqyasında tutduğu yüksək dövlət vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqdan dərhal sonra ermənilər bir göz qırpmında fəallaşdı və 1988-ci il fevralın 12-də məlum “Miatsum” mitinqlərinə başladılar. Bundan dörd il sonra - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni qəsbkarları tarixdə üçüncü dəfə Xocalı soyqırımını törətdilər.

Görkəmli şairimiz Hüseyn Cavid “Ya Rəb, bu nə dəhşət, nə fəlakət? İblisəmi uymuş bəşəriyyət?” sualını var gücü ilə bütün dövrlərin övladlarına səsləndirəndə bəşəriyyət iblisə uymuş erməni cəlladlarının Xocalı soyqırımını törədəcəklərini hələ xəyalına belə gətirməsə də, daşnak terrorçular buna ciddi hazırlaşır və Azərbaycana qarşı dəhşətli bir plan qururdular. Lakin XIX əsrin əvvəllərindən etibarən erməni işğalçıları və

onların havadarları tərəfindən 1804-1828; 1905-1907; 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan xalqının başına gətirilən torpaq parçalanmaları, dəhşətli qırğınlar, soyqırımlar, müsəlman ölkələrinə qarşı edilən amansız yürüşlər ona məlum idi. O zamanlarda da iblisləşmiş erməni terrorçular və onları azərbaycanlılara, bütövlükdə müsəlmanlara qarşı yönəldən hegemon dövlətlər törətdikləri cinayətlərin cəzasını almırdılar və indi də bu belədir. Bu cəzasızlığın kökləri, görünür, yerin dərin qatlarına qədər işləyib və onun suyunu, qidalı maddələrini, vitaminlərini, mikroelementlərini verən böyük dövlətlər öz işlərini həm gizli, həm də aşkar şəkildə görməkdə davam edirlər. ASALA, PKK kimi terror yuvalarının kökünü kəsmək üçün onları qidalandıraraq həvəsləndirən dövlətlərə dünya dövlətləri tərəfindən “dur!” demək vaxtı çatıb. Necə ki, bu yaxınlarda Türkiyədə keçirilən görüşdə Almaniya Kansleri Angela Merkelə “İslam terrorçuları” ifadəsinə görə Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan “dur!” deməyi bacardı və bunun ətraflı izahını verə bildi. Avropada, ABŞ-da, digər ölkələrdə utanmadan “İslam terrorçusu” ifadəsindən gen-bol istifadə edirlər, ancaq bir dəfə də olsun “erməni terrorçusu” və ya “xristian terrorçusu” ifadəsini dillərinə gətirmirlər. Hətta ermənilər “çaşib”öz xristianlarını məhv edəndə də onları öz adları ilə – “erməni terrorçuları” adı ilə çağırırlar. Əgər vaxtında onları bu adla çağırıydılar erməni işğalçıları, erməni terrorçu qrupları hərdən öz havadarlarını da terrora uğratmaz, onları da məhv etməzdilər.

XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində erməni terrorçularından (ASALA) 3 nəfər – Zatikyan, Baqdasaryan və Stepanyan Moskvada metronu partladanda orada həlak olan günahsız qurbanların həqiqi sayı yüksək dairələrdə qəsdən gizlədildi və bu təcavüzkar quldurların yeni cinayətlər törədəcəklərinə geniş meydan verildi. Onların adı, sayı və kimlikləri, daha doğrusu, erməni ASALA təşkilatına mənsubluqları dürrüst bilinsə də, həbs olunmuş həmin terrorçulara “gözün üstə qaşın var!”– deyən olmadı. Heç nə olmamış kimi onlar azadlığa buraxıldılar, öz mənfur əməllərini davam etdirdilər və sonda Xocalı soyqırımına rəvac verdilər.

Bəli, belə epizodlar çox müşahidə olunub və erməni terrorçuları əsas gücünü, qüvvəsini terrorçu dəstələrin maliyyələşdirilməsinə, ASALA terror dəstələrinin daha da azğınlaşmalarına zəmin yaradır. Vaxtında qarşısı alınmayan erməni terrorizmi böyüdü, inkişaf etdi və cəzasızlıqdan ruhlanaraq, heç “uf” da demədən Xocalı soyqırımını törətdi.

Dünya Xocalı soyqırımının xüsusi qəddarlıqla erməni quldurları tərəfindən törədildiyini görür və bilir, anlayır və dərk edir. Bunu təsdiqləyən kifayət qədər şahidlər və şəhidlər, videolar, şəkillər, dəlil və sübutlar olmasına, Ermənistan qoşunlarının Azərbaycan torpaqlarından qeyd-şərtsiz çıxmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd mühüm qətnaməsinin mövcudluğuna baxmayaraq, quldur ordu ərazimizi hələ boşaltmayıb.

Xocalı soyqırımını dünyanın hər yerinə çatdırmaq üçün hər il həm dövlət səviyyəsində, həm də qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilir. Milli Məclisin dünya parlamentlərinə müraciətlərində faciənin real mahiyyəti, onun soyqırımını kimi tanılmasını şərtləndirən amillər, konkret faktlar əsasında əksini tapır.

Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə tanıtılması üçün Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın “Xocalıya ədalət!” devizi altında dünya miqyasında həyata keçirdiyi layihənin nəticələri ölçüyəgəlməz xidmətlər sayəsində baş verir və bu möhtəşəm uğurlu fəaliyyət ardıcılıqla davam etdirilir. Bu baxımdan qeyri-hökumət təşkilatlarından olan “Xocalı Soyqırımını Tanıtma İctimai Birliyi” Şamil Sabiroğlunun rəhbərliyi altında son illərdə xeyli faydalı işlər görüb. Bu birliyin fəaliyyəti Azərbaycan çərçivəsindən çıxaraq, sərhədlərimizdən xeyli uzaqlarda əsaslı işlər görür. Bu ilin fevral ayının 21-də həmin qurumun təşkilatçılığı ilə Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində “Terrorizmə yox deyək!” şüarı altında çəkilmiş filmin təqdimatı keçirildi.

Cari il fevral ayının 20-də Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində Xocalının yenilməz qızlarından olan böyük ziyalı Səriyyə Müslümqızının ideyası və ssenarisi əsasında lentə alınan Xocalının şəhid uşaqlarına həsr olunmuş filmə qəhəri boğmadan baxmaq mümkün deyil. İdeyasından görünür ki, film heç də yalnız insanları kədərləndirmək istiqamətinə yönəldilməyib. Mətbuat Şurasının sədri, Milli Məclisin deputatı Əflatun Amaşovun da iştirak etdiyi təqdimat mərasimində qeyd olundu ki, bu filmə beynəlxalq aləmə bir çağırış var. Bu çağırış körpə uşaqları terror aktları ilə məhv etməyin yalnız erməni terrorçularına, erməni işğalçılarına mənsubluğunu dünyaya bəyan etmək, terrorizmə qarşı dünya dövlətlərinin birgə mübarizə aparmasına, körpələrə əl qaldırılmış erməni terrorçularının kökünün kəsilməsi yönündə dünya xalqlarının əl-ələ verməsinə bir çağırış, ciddi ittihamdır.

Ermənistan canilərinin bütöv Azərbaycanda, o cümlədən Xocalıda törətdikləri dəhşətli soyqırımı aktlarının miqyas və tutum göstəricilərinin, bütünlükdə bəşəriyyətə qarşı çevrilmiş dəhşət indeksinin, dəhşət vahidinin böyüklüyü zaman keçdikcə daha dərinə dərk edilir. Ulu öndər Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, erməni vandallarının törətdikləri Xocalı soyqırımını tək Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütünlükdə bəşəriyyətə qarşı çevrilmiş bir soyqırımdır.

Bəzən insanlar Xocalı soyqırımını “qətl” kimi qələmə verirlər ki, bu da ya qəsdən, yaxud da onun mənasının başadüşülməzliyindən irəli gəlir. Yaxşı olar ki, bu ifadənin fərqi nə varsınlar və soyqırımı ilə qətləmi

eyniləşdirməsinlər. Xocalıda baş verənlərin bir millətin məhvinə yönəlmiş əsl soyqırım olduğunu həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda olmuş və bu dəhşətli cinayəti öz gözləri ilə görmüş bir sıra ölkələrin aparıcı kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri də təsdiqləyiblər. Bu baxımdan faciə baş verən gün Xankəndidə ezamiyyətdə olmuş Fransanın “Libardion” qəzetinin əməkdaşı Jul Gen Vaynerin qeydləri xüsusi maraq doğurur. Xocalı soyqırımını qorxulu yuxuya bənzədən Vayner jurnalistika ilə məşğul olduğu 25 il ərzində müharibələrin getdiyi müxtəlif ölkələrdə olduğunu, lakin Xocalı şəhərindəki kimi dəhşətli və tükürpədicə mənşələrə rastlaşmadığını yazmışdır. Jurnalist “Erməni terrorizminin canlı şahidi oldum” sərəlövhəli yazıda Xocalıda baş verənlərin qabaqcadan cızılan ssenari olduğunu açıq bəyan etmişdir. Onun fikrincə, bunda məqsəd bütövlükdə bəşəriyyətin gözünü qorxutmaq olmuş, erməni terrorizmi dünyanı məhz bu yolla “ram etməyə” çalışmışdır.

1996-cı il fevralın 24-də xocalılılarla görüşən ulu öndər Heydər Əliyev bu faciənin xalqımızın tarixində xüsusi yeri olduğunu qeyd etmişdir. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də “Xocalı Soyqırımını Günü” haqqında xüsusi qərar qəbul etmişdir. Sənəddə hadisənin başvermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır.

Ümummilli liderimizin “Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsi ehtiramla yad edilir.

Bütün bəşəriyyətə qarşı çevrilmiş ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımını barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Ölkə Prezidenti Ermənistanın təcavüzü nəticəsində xalqımızın üzləşdiyi faciələrin real faktlarla dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını Xarici İşlər Nazirliyinin, xaricdəki diplomatik korpusumuzun və diasporumuzun qarşısında mühüm vəzifələr kimi müəyyənləşdirmişdir.

Dünyada qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiyalar, ümumbəşəri qanunlar Xocalı faciəsi kimi dəhşətli soyqırımlarını pisləyir, bunu insanlığa qarşı təcavüz hesab edirlər. Belə ağır cinayətlər cəzasız qalmamalıdır. Dünya ictimaiyyəti həqiqətin tərəfində olmalı, Ermənistanın təcavüzkar siyasətini ittiham etməli, onun işğalçı ordusunun Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasını qətiyyətlə, tərəddüdsüz tələb etməlidir. Dünya bunun üçün Əflatunun (Platonun) tələbəsi olmuş Aristotelin kəlamını da heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır: “Platon mənə əzizdir, lakin həqiqət ondan üstündür!”. Cinayətkar kiminsə dostudursa, o, həqiqəti heç nəyə satmamalıdır.

Xocalı soyqırımını zamanı kütləvi qırğından təsadüfən sağ çıxmış, indi ahıllaşmış azsaylı xocalılılarla, o vaxtlar hər iki valideynini və valideynlərindən birini itirmiş, hazırda yetkinlik yaşına çatmış Xocalı övladları ilə yaxın görüşlərimizdən hiss edirəm ki, onların psixologiyasında ciddi dönüş yaranıb. Əvvəlki ruh düşkünlüyü öz yerini əsaslandırılmış ruh yüksəkliyinə verib. Xocalılılarla görüşlərimdə onların gözlərində, erməni qəsbkarlarının törətdikləri soyqırımını unutmamaq, dünya mediasına çatdırmaqla yanaşı, doğma torpaqlara qayıdacaqları inamın nur saçan qığılcımlarını görürəm. Xocalı soyqırımını zamanı valideynlərinin hər ikisini itirən o vaxtkı körpələrin, indiki yetkin gənclərin dünyaya baxışları əvvəlki illərdən qat-qat fərqlidir. Xocalı soyqırımını zamanı onlar 25 körpə uşaq idilər. Hazırda bu uşaqlar təkcə fiziki cəhətdən deyil, idrak cəhətdən də böyüyüb, kamilləşiblər. Onlar özlərini – “25-lər” adlandırırlar və özlərinin gənclik coşğunluqları ilə ermənilərə qarşı apardıqları ideoloji mübarizədə fəallıq göstərirlər ki, bu da, zənnimcə, çox nikbin əlamətlərin nəticəsidir. “25-lər”in mübariz çıxışlarını, Vətənə ürəkdən, candan bağlı olduqlarını görəndə xeyli təsəlli tapırsan. Təsəlli tapırıq ki, Xocalı sakinləri arasında gələcəyə ümid və inam bəsləyən belə gənclik yetişir. Onlar hər çıxışlarında böyük iftixar hissi ilə deyirlər ki, gələcəyə olan bu inamı, bu ümidi onlara ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev aşılıb. “25-lər”lə birlikdə bütün xocalılar cənab Prezidentin və Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın onlara göstərdikləri diqqət və qayğıdan danışirlar. Xocalılılar qeyd edirlər ki, 2016-cı ilin aprel hadisələrində ölkəmizin Ali Baş Komandanının rəhbərliyi altında igid Silahlı Qüvvələrimizin göstərdiyi rəşadətdən sonra torpaqlarımızın erməni tapdağından təmizlənəcəyinə inanırlar. İnamlı deyirlər ki, biz də Prezidentimizin arxasında möhkəm dayanacağıq və onun dediyi kimi, Azərbaycan torpaqlarında ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına imkan verməyəcəyik. Hamı inanır ki, biz Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndindən başlanan böyük qayıdışın astanasındayıq.

Bəzən bizdən – məcburi köçkün və didərginlərdən soruşurlar ki, “Əgər işğal altında olan torpaqlar alınsa, ora qayıdacaqsınızmı?”. Bu sual bir qədər ritorik mənə kəsb etsə də, biz səmimiyyətlə deyirik: “O günü səbirsizliklə gözləyirik və bunu hamı, o cümlədən ermənilər də öz gözləri ilə görəcəklər!”. Biz ulu öndər Heydər Əliyevin kəlamına qoşularaq deyirik ki, biz də həmişə fəxr etmişik, indi də fəxr edirik ki, azərbaycanlıyıq!. Azərbaycan xalqı öz Vətəninə, öz torpağına, öz rəhbərinə bağlı insanlardır və ümummilli liderin kəlamı bizim həyat amalıdır.

Bakıdakı 258 nömrəli məktəbin 6-cı sinfində oxuyan nəvəm Aybənizə bu günlərdə inşa yazı üçün bir neçə mövzu vermişdilər. O, “Qarabağın işğaldan azad olunacağı” barədə mövzunu seçib işləmişdi və fəxrlə “Babamın Vətəni Qarabağa, Xocalıya, Şuşaya, Xankəndinə və digər işğal altında olan torpaqlarımıza mütləq qayıdacağıq” ifadəsini yazmışdı. Nəvəmin mənim hisslərimi qürurlandıran yanaşmalarından biri də onun körpə əlləri ilə üzərində “ШУША” kəlməsi həkk olunan Şuşa qalası divarının şəklini çəkməsi olmuşdu. Həmin məktəbin 5-ci sinfində oxuyan digər nəvəm Leyla isə həmişə deyir ki, “Baba, mən sənəin şəhərin Xocalıya, Qarabağa getmək istəyirəm!”.

Bu körpələrdə vətənpərvərlik duyğuları oyadan müəllimlərə də “Afərin!” deyirəm. Biz Qarabağa, doğma torpaqlarımıza qayıdacağıq. O gün şəhidlərimizin ruhunun şad olan gününə çevriləcək.

Xalq qəzeti.-2017.-26 fevral.-№44.-S.5.

Xocalı soyqırımı - Azərbaycan xalqının qan yaddaşı

Nuru MƏMMƏDOV,

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi kafedrasının professoru.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbiçiləri 7 min nəfər əhalisi olan, Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Xocalı şəhərinə vəhşicəsinə hücum etdilər, heç kimə aman vermədən dinc sakinləri kütləvi şəkildə məhv etdilər, şəhərə od vurub yandırdılar, ağlasığmaz qəddarlıqlar, amansız qırğınlar törətdilər. İyirminci yüzilliyin ən qəddar və amansız cinayətlərindən biri olan Xocalı faciəsi bəşər tarixində analoqu olmayan dəhşətli soyqırımı idi. Erməni cəlladları tərəfindən törədilən Xocalı soyqırımı bəşər övladına qarşı, azəri türklərinə qarşı ağıla gətiriləsi mümkün olmayan ən qanlı cinayət aksiyası idi. XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi kimi insan fəlakətləri və kütləvi insan qırğınları sırasına 1992-ci il fevralın 26-da törədilmiş Xocalı soyqırımı da əlavə edildi.

Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqının qan yaddaşına həkk olan acı bir kədər, dərin bir üzüntüdür. Xocalı faciəsini Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan edən ümummillə lider Heydər Əliyev hadisələrə beynəlxalq müstəvidə əsl hüquqi-siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına xüsusi səy göstərmişdir. Xocalı faciəsinin xalqımız üçün dərin kədər və böyük dərd olmasını deməklə yanaşı, eyni zamanda xalqımızın bu kədər içərisində özünün azadlıq və müstəqillik uğrunda qətiyyətli mübarizə yolunun möhkəm və uğurlu sonluğunu da göstərmişdir.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə azğınlaşmış erməni silahlı cəlladları keçmiş SSRİ-yə məxsus olan o dövrdə Xankəndidə yerləşən və tərkibi erməni zabitlərindən və proporsiyələrindən ibarət olan 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə 7 min nəfər əhalisi olan Xocalı şəhərinə 5 istiqamətdən güclü hücum etdilər və dəhşətli cinayət aktı törətdilər. Vəhşilənmiş erməni cinayətkarları şəhəri yerlə-yeksan etdilər, yüzlərlə köməksiz və günahsız insanı amansızcasına qətlə yetirdilər, uşaqlara, qocalara, xəstələrə, hamilə qadınlara belə aman vermədilər, dinc mülki əhalini ucdantutma qırdılar, şəhəri yandırdılar. Ermənilər öz alçaq və yaramaz hərəkətləri və qanlı cinayətləri ilə bəşər tarixində növbəti cinayət aksiyasını —Xocalı soyqırımını törətdilər. Xocalı müsibəti ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi genosiddir —soyqırımıdır. Cinayətkar erməni hərbi quldurlarının vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini qətl edildi, 1275 nəfər əsir götürüldü, 1000-dən artıq sakin yaralandı və şikəst oldu. Qətl edilənlərin 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlar, 70 nəfəri qocalar idi. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlanlar və qızlar idi.

Ermənilərin törətdiyi bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla öldürülmüş, diri-diri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş, başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir. Meyitlər üzərində dilə gətiriləsi mümkün olmayan təhqiramiz həqarətlər edilmişdir. Bu qeyri-insani əməllər XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında özünü dünyaya “mədəni” və “məzlum” xalq kimi tanıtməyə çalışan erməni vandalları tərəfindən törədilmişdir.

Ulu öndər hər il Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı keçirilən tədbirlərdə çıxışlar etmiş və bu çıxışlarında hər hansı bir faciənin Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədiyini bildirmişdir. Hələ 1995-ci ildə Xocalı soyqırımının 3-cü ildönümü zamanı Heydər Əliyev demişdir: “...Biz kədər içindəyik, qəm içindəyik, üç ildir ki, qəm-dərd çəkirik. Xocalı faciəsinin nə qədər dəhşətli faciə olduğunu və Azərbaycan xalqına nə qədər böyük zərbə vurduğunu bir daha dərk edirik... Xalqımız çoxəsrlik tarixində belə bəlalardan çox keçibdir. Ancaq heç vaxt başımızı aşağı salmamalıyıq..., gücümüzü toplamalıyıq. Azərbaycan xalqının haqq işi qələbə çalacaq. Azərbaycan xalqı bütün ərazisinin sahibi olacaq, müstəqilliyini bərqərar edəcək...”.

Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamında deyilir: “Xocalı faciəsini törətməklə Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün miqyasını daha da genişləndirən və Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənara çıxaraq Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını işğal edən Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 20 min soydaşımızın həyatına son qoyulmuş, 50 mindən çox insan yaralanmış və əlil olmuş, torpaqlarımızın 20 faizi işğala məruz qalmışdır”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının rəhbərinin sərəncamı ilə “Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümünün keçirilməsinə dair tədbirlər planı” tərtib edilib. Bu tədbirlər planı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü haqqında” 2017-ci il 24 yanvar tarixli sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə hazırlanıb. Tədbirlər planında Bakının Xətai rayonunda və digər rayon mərkəzlərində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin önündə əklil qoyulması mərasiminin keçirilməsi, bu soyqırımı ilə bağlı xarici və yerli kütləvi informasiya vasitələrində materialların əks

etdirilməsi, idarə və müəssisələrdə tədbirlərin keçirilməsi, ali və orta təhsil məktəblərində dərslərin keçirilməsi, həmin gün saat 17:00-da Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin 1 dəqiqəlik sükutla yad edilməsi, respublikanın şəhər və rayonlarında, kənd və qəsəbələrində Azərbaycanın dövlət bayrağının endirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bütünlükdə Azərbaycan xalqının məhvəyə yönəldilmiş Xocalı müsibəti erməni millətçilərinin məqsədyönlü soyqırımı siyasətinin davamıdır. Etnik təmizləmə siyasəti aparan erməni millətçi-şovnistləri zaman-zaman Azərbaycan xalqına qarşı amansız olmuş, dəhşətli qırğınlar törədərək bu torpaqları ələ keçirməyə çalışmış, “böyük Ermənistan” yaratmağa ciddi cəhdlər etmişlər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları tamamilə və zorakılıqla didərgin salandan sonra Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlayan ermənilər ərazimizin 20 faizini zəbt etdilər, 1 milyon 200 mindən çox həmyerlimizi məcburi qaçqına, köçkünə və didərginə çevirdilər.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, dahi öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, dünya xalqlarının tarixinə, insanlığın tarixinə kütləvi terror aktı kimi daxil olan Xocalı soyqırımı “təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır”. Faciənin onuncu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində ulu öndər Heydər Əliyev demişdi: “Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovnist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin davamıdır və ən qanlı səhifəsidir”. Xocalı soyqırımı təcavüzkar erməni başkəsənlərinin və erməni millətçi şovnistlərinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri növbəti qanlı aksiyası olmaqla etnik təmizləmə siyasətinin növbəti cinayəti idi.

26 fevral günü XX əsrin ən böyük insan faciələrindən biri oldu. Azərbaycanın Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral Xocalı soyqırımı (genosidi) və Milli Matəm Günü elan olunmuşdur. Respublika prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən hər il fevralın 26-da saat 17:00-da Xocalı qurbanlarının əbədi xatirəsi ölkəmizin ərazisində dərin üzüntü və sükut dəqiqəsi ilə qeyd edilir. Azərbaycan xalqı hər ilin bu gününü dərin hüzn və kədər içində keçirir, günahsız şəhidlərimizin ruhu və xatirəsi hörmət və ehtiramla yad edilir.

Xocalı soyqırımına doğru gedən yolun mürəkkəb siyasi, hərbi və sosial-iqtisadi kökləri və səbəbləri vardır. Aparılan tədqiqatların və mövcud tarixi ədəbiyyatın araşdırılması nəticəsində məlum olmuşdur ki, erməni hərbciləri müxtəlif yollarla keçmiş sovet ordusunun hərbi texnikasını və silahını ələ keçirmiş və Xocalı qətliamı ərəfəsində xeyli hərbi sursata sahib ola bilmişdir. Məlumdur ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının hərbi texnikası hələ də qalırdı. Bunu da ermənilər bildirdilər. Erməni siyasətçiləri əvvəlcədən hərbi silahlarını və həm də həmin silahların “dilini” bilən rus hərbcilərini ya pulla, ya rüşvətlə, ya oğurlamaq yolu ilə və ya da müxtəlif hiylələrlə ələ alırdılar. 366-cı alayın 13-cü və 53-cü hərbi qulluqçularının ermənilərlə bir milyon manatlıq alver etmələri barədə faktlar vardır. Bundan başqa, ermənilər 1990-1992-ci illərdə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin silah anbarına bir neçə dəfə hücum etmiş və çoxlu silah ələ keçirmişdilər. Deyilənlərdən əlavə, erməni hərbciləri ilə sovet-rus hərbciləri arasında silah alveri ilə razılaşmaları da olmuşdur. Bu barədə xeyli faktlar vardır.

1991-ci ilin axırlarında Ermənistan ilə Rusiya Federasiyası arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında müqavilə” imzalandı. Müqavilədən sonra ermənilərə çoxlu silahın ötürülməsinə beynəlxalq ictimaiyyət göz yumdu və bundan istifadə edən erməni millətçi-şovnistləri daha da azğınlaşdırdılar və intensiv hücumlarını gücləndirdilər. Ermənilərin müasir silahlarla silahlandırılması bölgədə qüvvələr nisbətini kəskin şəkildə dəyişdirdi və erməni-rus hərbcilərinin güc potensialını xeyli artırdı. 1991-ci ilin sonu- 1992-ci ilin əvvəllərində isə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində özünümüdafiə taborları yaranırdı. Belə taborların isə lazımı döyüş qabiliyyəti və təcrübəsi yox idi. Azərbaycanda güclü ordu və vahid komandanlığın olmaması ağır və faciəli nəticələrə səbəb oldu. Ayrı-ayrı könüllü hərbi birləşmələrimiz isə düşmənin hərbi texnika ilə güclü hücumlarına duruş gətirə bilmir, cəbhə bölgələrində ağır məğlubiyyətlərə uğrayır və bir-birinin ardınca kəndlərimiz və strateji məntəqələrimiz ermənilər tərəfindən işğal olunurdu. 1991-ci ilin oktyabrından 1992-ci ilin yanvarınadək Xocalı rayonunun Cəmilli, Meşəli kəndləri, Xankəndi şəhərinin Kərkicahan qəsəbəsi, Ağdam rayonunun Qərvənt kəndi, Xocavənd rayonunun Xocavənd və Tuğ kəndləri, keçmiş Hadrut rayonunun Axullu, Salakətin kəndləri, Goranboy rayonunun Ballıqaya və Başqışlaq kəndləri ermənilər tərəfindən işğal edilmiş, yandırılmış və məhv edilmişdi. 1992-ci il yanvarın 25-26-da uğursuz Daşaltı əməliyyatı göstərdi ki, Azərbaycan ordusunda vahid komandanlıq yoxdur, hətta xainlər də vardır, bəzi daxili satqınlar düşmən tərəfə informasiyalar ötürür.

Erməni hərbciləri 366-cı alayın nəzdində “Klugin erməni cəbhəsi” adlı rota yaratmışdılar. “Klugin erməni cəbhəsi”nə quldur, cani Xaçik Vartanyan rəhbərlik edirdi. Bu rotanın özəyini Livan, ABŞ, Kanada, İran, İsveç və Hollandiyadakı erməni icmaları təşkil edirdi. Onların beyninə zəhərli təbliğat yeridərək “böyük Ermənistan” xəritəsini həyata keçirməyə çalışırdılar. Deyilənlərdən əlavə, uydurma Qarabağ problemi yaranan gündən erməni təbliğatçıları hələ 1988-ci ilin fevralından təşkilatlanmağa başlayan gənc qızlardan ibarət “Şuşanik” adlı erməni şovnist ruhlu snayperçilər dəstəsi də yaradılmağa başlandı və onlar 366-cı alayın tərkibində

yerləşdirildi. Onların düşüncələrinə və beyninə türk düşmənçiliyi hopdurulmuşdur. İnsan idrakından uzaq olan bu qatillər Livandan gətirilmiş muzzdlu döyüşçülər idi. Xocalı soyqırımını araşdırarkən məlum olmuşdur ki, erməni hərbcilərinə beynəlxalq erməni lobbisi tərəfindən xeyli vəsait və hərbi sursat verilmişdi. Xocalı soyqırımında ASALA və “Haydad” terrorçu təşkilatları da fəal iştirak etmiş və amansız qırğınlar törətmişlər.

Erməni silahlı qüvvələri Azərbaycanda düşmənə qarşı müqavimət göstərə bilən güclü ordunun olmadığını bilərək çox böyük sürətlə torpaqlarımızı, kəndlərimizi və strateji əhəmiyyətli məntəqələri işğal edir, Xocalıya doğru lap yaxınlaşmışdılar. Xocalı faciəsi ərəfəsində ermənilər Qaradağlı, Əmiralar, Umudlu, Malıbəyli və Quşçular kəndlərini mühasirəyə almışdılar. Ermənilər hərbi üstünlüklərindən istifadə edərək Xocalıya doğru sürətlə irəliləyirdilər.

Xocalı şəhəri Dağlıq Qarabağın böyük şəhərlərindən biri, Şuşa şəhərinin strateji məntəqəsi, Xankəndiyə gedən yolun açarı idi. Hərbi və mülki aeroport, Dağlıq Qarabağın hava limanı burada yerləşirdi. Xankəndiyə təyyarə ilə gələnlər Xocalı aeroportunda enməli idi. Xocalı Azərbaycan xalqının qədim yaşayış mərkəzlərindən biri, sivilizasiyaya yüksək maddi-mədəniyyət bəxş etmiş Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin (e.ə. XIV-VIII əsrlər) mərkəzi idi. Xocalı çox böyük strateji əhəmiyyətə malik yaşayış məntəqəsi idi və 1991-ci ildə şəhər statusu almışdı. Son vaxtlardan şəhərdə böyük tikinti-quraşdırma və abadlaşdırma işləri aparılırdı. 7 min əhalisi (digər faktlara görə 9 min əhalisi), 3 min hektardan çox əkin sahəsi, çoxlu məktəbləri və mədəniyyət evləri vardı.

Xocalıya hücum edərək erməni silahlı qüvvələri bütün istiqamətlərdə şiddətli döyüş əməliyyatları aparırdılar. Bu hücumda erməni hərbciləri, 366-cı hərbi alayın qüvvələri, 1000-dən artıq silahlı quldur dəstələri, xaricdən gətirilən və pulla ələ alınan muzzdlu qatillər, terrorçu təşkilatların dəstələri, Dağlıq Qarabağın erməni bölmələri və bütün Ermənistan silahlı qüvvələri iştirak edirdi.

Ermənilərin Xocalı istiqamətində hücumları intensiv xarakter almasına baxmayaraq, o zamankı Azərbaycan rəhbərliyi heç bir müdafiə və ya hazırlıq tədbirləri görmürdü. Tək Xocalı əhalisi özləri üçün müəyyən müdafiə tədbirləri görürdülər. Belə ki, yerli əhalidən ibarət könüllü və özünümüdafiə dəstələri yaradılırdı. Tofiq Hüseynovun komandanlığı ilə 100 nəfərdən ibarət qeyrətli gənclər müxtəlif yerlərdə müdafiə istehkamlarında qərar tutmuşdular. Bundan başqa, 60 nəfərdən ibarət polis bölməsi (rəis Sabir Məmmədov) yaradıldı. Xalqımızın qeyrətli oğlu, polis mayoru Əlif Hacıyevin rəhbərliyi ilə yaradılan 29 nəfərdən ibarət kiçik bir dəstə erməni hərbcilərinə lazımı və tutarlı zərbələr endirirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Əlif Hacıyev Xocalı hava limanının komendantı təyin ediləndən sonra (1990, noyabr) ermənilərə hava yolu ilə silah daşınması qeyri-mümkün oldu. Əlif Hacıyev erməni quldurlarının hücumlarına da əsas hədəf idi. Ancaq Əlif Hacıyev sözün əsl mənasında xalqımızın vicdanlı və qəhrəman övladı idi, son nəfəsinə qədər yağı düşmənlə igid və cəsur bir insan kimi döyüşdü və qəhrəmancasına həlak oldu.

Erməni hərbciləri və erməni işbazları Xocalıya qarşı hücumu hazırlaşarkən özlərindən əlavə beynəlxalq aləmdə tanınan quldur terrorçu dəstələrdən də geniş istifadə etmişdilər. Ermənilər Fransada, Vyanada, Suriyada, Livanda, Rusiyada və başqa yerlərdə fəaliyyət göstərən terrorçuları və muzzdlu qatilləri döyüşlərə cəlb etmişdilər ki, onlar da qanlı əməlləri ilə xocalılılara qarşı qanlı cinayətlər törətmişlər.

Xocalıya hücum ərəfəsində ermənilər ordu, texnika, müasir silah və canlı qüvvə cəhətdən xeyli üstünlüyə malik idilər. Eyni zamanda erməni hərbciləri çox yaxşı bilirdilər ki, ayrı-ayrı Azərbaycan könüllü özünümüdafiə birləşmələri düşmənə müqavimət göstərmək imkanında deyil. Hərbi-texniki üstünlüklərinə arxayın olan ermənilər 1992-ci il fevralın 12-də, 13-də və 19-da Xocalıya hücumlar etdilər. Kim bilir, bəlkə də bu hücumlar kəşfiyyət xarakterli idi. Çünki bəşər tarixində çox vaxt böyük və güclü hücumlar ərəfəsində ilk kəşfiyyət xarakterli hücumlar olmuşdu. Qarşı tərəfin hərbi cəhətdən zəif olduğunu bilən düşmən 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə çox böyük hərbi qüvvə ilə, müasir silahlarla, tanklarla–güclü döyüş texnikası ilə bütün istiqamətlərdə Xocalı şəhərinə hücum etdi.

Yeri gəlmişkən, bir mühüm məsələni qeyd etmək lazımdır: tarixçi alimlərin son tədqiqatlarından aydın olmuşdur ki, ermənilərlə əlbir olan, düşmən hərbcilərinə hər vasitə ilə kömək edən, Xocalı faciəsinin ən fəal və əsas icraçısı olan, 366 motoatıcı alayın komandiri polkovnik Zaviqarova 1992-ci il fevralın 24-də general-mayor rütbəsi verilmişdi. Zaviqarov əslində rus zabitinin şərəf və ləyaqətini tapdalamış, erməniləri silahla təmin və təchiz etmiş, digər tərəfdən isə alayın əsgərləri qarşısında antiəzərbaycan ruhlu çıxışlar edərək erməni hərbcilərini milli, dini hücumlara təhrik etmişdir. Bu baxımdan Zaviqarovun günahları daha böyükdür. 366-cı alayın əks-kəşfiyyət şöbəsinin rəisi, Rusiya Federasiyası Baş Kəşfiyyət İdarəsinin polkovniki Vladimir Savelyev Kremlə və Baş Kəşfiyyət İdarəsinə yazdığı məktubda soyqırımın iştirak edən 19 nəfər yüksək rütbəli zabitin və 41 nəfər milliyətçə erməni olan kiçik rütbəli şəxslərin adlarını göstərmişdir. Ermənilər, hətta Zaviqarova 36 min ABŞ dolları “hədiyyə” vermişdilər. Bunu bilən ordu komandanlığı Zaviqarovu “zabit şərəfinə xəyanət” üstündə ordudan qovulmasını tələb etmişdir.

Tarixi cinayətləri açmağa vicdanı məcbur edən V.Savelyev sonradan mərkəzə verdiyi gizli sənəddə yazırdı: “...Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm... Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların, uşaqların,

hamilə qadınların kəsilmiş bədənlərini unuda bilmirəm... Biz rusların zabit şərəfi görün necə ləkələndi...". Bəli, bu, soyqırımında iştirak edən komandirlərdən birinin acı etirafı idi.

Xocalı soyqırımı ərəfəsində erməni hərbiçiləri dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan erməni lobbisindən xeyli miqdarda vəsait və hərbi sursat almışdılar. Hətta Roma Papası II İohan 1992-ci il fevralın 4-də Dağlıq Qarabağ özünümüdafiə dəstələrinə və rus qoşun birləşmələrinin generallarına məxfi məktub göndərmişdi. Roma Papası erməni quldurlarına dua edərək bu vuruşmada "Allahdan aldığı gücü" göndərdi. Ruslara isə bu vuruşmanın "dini bir vuruşma" olduğunu xatırladır. Məktubda bildirilirdi ki, imkan olarsa, Dağlıq Qarabağa gələcək və Xocalıda həlak olan erməni qardaşlarının qarşısında baş əyəcək. Göründüyü kimi, dünyanın bir çox təbliğat və təşviqat maşını erməni lobbisinin xeyrinə işləyirdi.

Xocalı soyqırımını ilk dəfə lentə alan cəsur və igid jurnalist Çingiz Mustafayev olmuşdur. Acı göz yaşları ilə faciəli olayı kameraya çəkərkən kamerası da ermənilər tərəfindən "yaralanmışdı". Çingiz Mustafayev bu qanlı olayı belə xatırlayırdı: "İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə hadisə yerinə gəldik. Havadan gördük ki, bütün bir sahə insan meyitləri ilə doludur. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq, biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Bizimlə olan milis əməkdaşları meyitləri vertolyota götürməli idilər ki, onlar qohumlarına verilsin. Gördüyümüz vəziyyətdən şoka düşdük. İki nəfər isə huşunu itirmişdi. Martın 2-də xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə gəlmişdik. O zaman meyitlər dəhşətli hala salınmışdı. Bir neçə sutka ərzində onların üzərində təhqiredici hərəkətlər edilmişdi".

İnsanı dəhşətə gətirən bu açıqlama, soyqırımı ilk dəfə lentə alan Çingiz Mustafayevin fikirləridir. Erməni dəhşətlərindən, vandalizmdən yaxa qurtarmaq üçün üzü Ağdama tərəf qaçan əliyalın əhali vəhşicəsinə güllələrə tuş gəlmişdi. Ahıllara, körpələrə belə aman verilməyib. İnsanları bir-birlərinə bağlayaraq, üzərilərinə neft tökərək yandıraraq, uşaqları diri-diri süngüyə keçirib faşistlərin törətdiklərindən betər faciəni bəşəriyyətə "bəxş etdilər". Qətlə yetirilənlərin cəsədləri üzərində vəhşicəsinə davranaraq dilə gətiriləsi mümkün olmayan əməliyyatlar aparmışlar.

XX yüzilliyin əvvəllərində olduğu kimi, əsrin sonunda da Azərbaycan xalqının başına gətirilən belə qanlı faciələr bir daha onu göstərir ki, erməni cəlladları özlərinin avantürist planlarını və aksiyasını həyata keçirməyə əlverişli bir məqam axtarır və dərhal onu reallaşdırırlar.

Xocalı soyqırımına ümummilli lider Heydər Əliyevin fəal təşəbbüsü və diqqəti sayəsində hüquqi-siyasi qiymət verildi və 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclisdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı qərar və bəyanat qəbul edildi və dünya parlamentlərinə, beynəlxalq təşkilatlara göndərildi. Ulu öndərin apardığı uğurlu xarici siyasət diplomatiyası respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən çox böyük müvəffəqiyyətlə davam və inkişaf etdirilir və Azərbaycanın xeyrinə bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli sənədlərin qəbul edilməsinə nail olundu. Məhz bu uğurlu siyasətin məntiqi davamı kimi, 2005-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının qış sessiyasında Dağlıq Qarabağ üzrə xüsusi məruzəçisi Devid Atkinsonun hazırladığı məruzə əsasında qətnamə qəbul edildi. Həmin qətnamədə Azərbaycan ərazisinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi Dağlıq Qarabağ bölgəsinin separatçı qüvvələrin nəzarəti altında olması və bu ərazidə etnik təmizləmələrin aparılması faktları öz əksini tapmışdır. Sənəddə deyilir ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Dağlıq Qarabağ erməniləri Azərbaycan ərazisində "dövlət" yaratmaq ideyasına düşmüş, 7 Azərbaycan rayonunu işğal etmişdir. Bu sənəddə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü birmənalı şəkildə müdafiə edildi.

Xocalı soyqırımı Moskvada, Almaniyada, ABŞ-da, Türkiyədə, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Küveyt və dünyanın bir çox ölkələrində qeyd olunur. 2005, 2006 və 2007-ci illərin fevral aylarında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin xüsusi iclaslarında Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olunmuşdur. Qardaş Türkiyə parlamentinin üzvləri erməni silahlı dəstələrinin Xocalıda mülki əhaliyə qarşı törətdikləri cinayətləri görməmiş vəhşilik kimi qiymətləndirmiş, erməni cəlladlarının qanlı əməllərini pisləmişlər. Bunun Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım olduğu vurğulanmışdır. 2006-cı il fevralın 24-də Ankarada Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin bu ölkədə akkreditə olunmuş diplomatik korpusunun nümayəndələrinin iştirakı ilə Heydər Əliyev Fondunun təşkil etdiyi "Xocalı soyqırımı" sənədli filmi göstərilib. Tədbirdə Fondun prezidenti, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın soyqırımı ilə bağlı dünya ictimaiyyətinə müraciəti səsləndirilib. "Xocalıya ədalət!" kampaniyası sistemli şəkildə müntəzəm olaraq dünya ölkələrində nümayiş etdirilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, son illərdə artıq bütün dünya etiraf edib ki, bizim torpaqlarımız işğalçı Ermənistan tərəfindən zəbt edilib, azərbaycanlılar etnik təmizləməyə məruz qalmışlar. Cənab İlham Əliyev demişdir: "... İnanmaq istəyirəm ki, Ermənistan rəhbərliyi, nəhayət, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə riayət edəcək və işğal olunmuş torpaqlardan qoşunlarını öz xoşu ilə çıxaracaq... əks təqdirdə Azərbaycan tam sərbəstdir ki, bütün imkanlardan istifadə etsin və öz doğma torpaqlarını azad etsin".

2011-ci il yanvarın 14-də Nazirlər Kabinetinin geniş iclasında Prezident İlham Əliyev proqram əhəmiyyətli çıxışında demişdir: "...Biz dəfələrlə bəyan etmişik ki, Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır, beynəlxalq birlik tərəfindən Azərbaycan torpağı kimi tanınır, BMT tərəfindən tanınır, bütün beynəlxalq təşkilatlar bizim ərazi bütövlüyümüzə hörmətlə yanaşır". Möhtərəm Prezidentimizin dediyi kimi, son vaxtlarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması istiqamətində daha yeni addımlar atılmışdır. Əvvəla, Avropa Parlamenti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair ədalətli qətnamə qəbul etmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı şəkildə təsdiq etmişdir. İkincisi, NATO-nun zirvə görüşündə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən qətnamə qəbul edilmişdir. Üçüncüsü, 2011-ci ilin yanvarın 13-də Avropa Komissiyasının sədri Avropa İttifaqının mövqeyini bildirmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir.

Bütün bu mühüm sənədlər bir daha onu göstərir ki, Azərbaycanın mövqeyi ədalətlidir, doğrudur və obyektivdir. Buna görə də dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqqını müdafiə edirlər. Ancaq təəssüflər olsun ki, Ermənistan tərəfi bu tarixi reallıqlarla nəinki hesablaşmır, hətta hər gün atəşkəs rejimini pozur, beynəlxalq qanunlara əməl etmir və beynəlxalq təşkilatların qərar-qətnamələrini tanımaq belə istəmir. Prezident İlham Əliyev 2014-cü il yanvarın 9-da demişdir: "Azərbaycan öz tarixi torpağında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməyəcəkdir... Ermənistan öz işğalçı qüvvələrini zəbt edilmiş torpaqdan çıxarmalıdır". Bu sözlər cənab Prezidentimizin çıxışlarında dəfələrlə səslənmişdir.

BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli Soyqırımını Cinayətinin Qarşısının alınması və Cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının, 1954-cü il Cenevrə Konvensiyasının maddələrini kobud şəkildə pozan erməni quldurlarının qanlı cinayətləri və əməlləri nəticəsində Xocalı şəhəri yerlə-yeksan edildi, əhalisi amansızcasına məhv edildi, azərbaycanlılara qarşı soyqırımını siyasəti həyata keçirildi. Beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan erməni quldurlarının əməlləri bəşəri cinayətdir və buna beynəlxalq məhkəmə baxmalıdır.

Bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikası dayanıqlı iqtisadiyyata və güclü orduya malikdir. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf sürətini dünyanın iri dövlətləri və təşkilatları da açıq şəkildə etiraf edirlər. Azərbaycan Respublikası işğal edilmiş torpaqlarımızın geri qaytarılması üçün lazımi qüvvəyə və hazırlığa malikdir. Azərbaycan tərəfi işğal edilmiş torpaqlarımızı sülh yolu ilə, beynəlxalq müstəvidə azad etmək və Dağlıq Qarabağ problemini ədalətlə həll etmək tərəfdarıdır. Bununla yanaşı, dövlət və xalq hərbi-siyasi yolla torpaqlarımızı işğaldan azad etməyə tam hazırdır. Azərbaycan ordusu bu gün cənab Prezidentimizin, Ali Baş Komandanın əmrinə hazırdır. 2016-cı ilin Aprel döyüşləri bir daha onu göstərdi ki, Azərbaycan ordusu güclüdür və ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmək iqtidarındadır.

Respublika.-2017.-26 fevral.-№43.-S.4.

Ermənistan insanlığa qarşı cinayətlər törətmiş təcavüzkar dövlətdir

26 Fevral Xocalı Soyqırımı Günüdür

İlham MƏMMƏDZADƏ,

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru, fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu olmayan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları uzağadən məqsəd güdürdülər. Məqsəd Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Lakin mənfur düşmən öz niyyətlərinə çata bilmədi. Doğrudur, faciə bütün Azərbaycan xalqını sarsıtmış, Xocalı sakinlərinə sağalmaz yaralar, mənəvi zərbələr vurmuşdur. Lakin xocalılar həтта amansız soyqırımı günündə də özlərini əsl qəhrəman kimi aparmış, erməni-sovet hərbi birləşmələrinə qarşı qeyri-bərabər döyüşdə igidliklə vuruşmuş, düşmən qarşısında əyilməmiş, xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinə şərəfli səhifələr yazmışlar.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinst millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir. Bir sıra dövlətlərin hakim dairələri tərəfindən himayə olunan bu mənfur siyasət çar Rusiyası və sovet hakimiyyəti dövründə ardıcıl davam etdirilmiş, SSRİ-nin süqutundan sonra xalqımızın doğma torpaqlarından qovulması, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və sərsəm “Böyük Ermənistan” ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin nəticələrini bütövlükdə iki milyon azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

1992-ci il fevralın 26-da qədim Azərbaycan şəhəri Xocalı erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vəhşicəsinə dağıdıldı, onun müdafiəçilərinə və sakinlərinə amansız divan tutuldu. Yüzlərlə dinc sakin görünməmiş işgəncələrlə öldürüldü, uşaqlar, qadınlar, qocalar, bütöv ailələr məhv edildi... XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında baş vermiş belə kütləvi qırğın hadisəsi öz amansızlığına və qəddarlığına görə təkə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət idi.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti

Son illər regional liderliyini təmin edən Azərbaycan təkə sosial-iqtisadi sahədə deyil, xarici siyasət sferasında da mühüm uğurlara imza atmışdır. Yeni dünya nizamının gerçəkliklərinə cavab verən daxili və xarici siyasət yeridən, milli maraqlarını qətiyyətlə müdafiə edən, Avropanın enerji təhlükəsizliyində əsas söz sahibinə çevrilən Azərbaycan diplomatik fəaliyyət sferasında artıq müdafiə deyil, hücum taktikasından çıxış edir. Azərbaycan yürütdüyü uğurlu diplomatiya sayəsində bədnam erməni lobbisinin məkr və iftira üzərində qurulmuş qərəzli təbliğat siyasətini darmadağın edir.

Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev hələ 2015-ci ildə AMEA-da alimlər qarşısındakı dərin məzmunlu nitqində elm xadimlərini, ümumilikdə cəmiyyətin ayrı-ayrı fəal zümrələrini informasiya savaşında fəal olmağa çağıraraq demişdir: “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişesinin mövcudluğu bizə diktə edir ki, bu sahəyə daha da böyük diqqət göstərək. Çünki bu bölgənin tarixi ermənilər tərəfindən daim saxtalaşdırılır, daim təhrif olunur”.

Azərbaycan xalqı 200 il ərzində erməni millətçi-şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırımı siyasətinə məruz qalmışdır. Azərbaycan xalqı tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə

çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınlarla müşayiət olunaraq, azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması sovet dövründə də davam etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaycanlı deportasiya olunaraq, Azərbaycanın Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişdir. 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovulmuş, bununla da Ermənistan monoetnik dövlətə çevrilmişdir. 1988-ci ildən Dağlıq Qarabağ ətrafında başlayan hadisələr erməni ideloloqlarının "dənizdən-dənizə Ermənistan" adlı sərsəm bir ideyasını reallaşdırmaq cəhdi kəndlərin, şəhərlərin dağılması, on minlərlə günahsız insanın ölümü, yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından didərgin düşməsi ilə nəticələnmişdir.

1988-1993-cü illərdə Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 22 milyard ABŞ dollarından çox ziyan vurulmuşdur. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə törədilən Xocalı soyqırımı isə dünya tarixində bənzəri olmayan vəhşiliyin daha bir əyani nümunəsi olmuşdur. Erməni faşizminin mənfur xislətini tamamilə ifşa edən bu kütləvi və amansız soyqırımı aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə və insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayətdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 25 illiyi ilə bağlı imzaladığı 24 yanvar 2017-ci il sərəncamında qeyd olunduğu kimi, "...1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq, Xocalı üzərinə ağır hərbi texnika yeritmiş, yerlə-yeksan etdikləri şəhərin dinc əhalisinə misli görünməmiş qəddarlıqla divan tutmuşlar. Həmin hərbi-siyasi təcavüz zamanı 613 həmvətənimiz, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq və 70 qoca həlak olmuş, 487 dinc sakin ağır yaralanmış, 1275 nəfər isə girov götürülmüşdür. Xocalı faciəsini törətməklə Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün miqyasını daha da genişləndirən və Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənara çıxaraq Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını işğal edən Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 20 min soydaşımızın həyatına son qoyulmuş, 50 mindən çox insan yaralanmış və əlil olmuş, torpaqlarımızın 20 faizi işğala məruz qalmışdır".

Sərəncamda, həmçinin vurğulanır ki, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə, Avropa Parlament Assambleyasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, Qoşulmama Hərəkatının, eləcə də digər beynəlxalq qurumların qərarlarına baxmayaraq, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini bu günədək tapmamışdır.

Tarixi mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, Xocalı Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin inzibati sərhədləri daxilində, Ağdam-Şuşa-Xankəndi - Əskəran yolunun üzərində və regionun yeganə hava limanının yaxınlığında yerləşən Azərbaycan şəhəri idi. Onun əhalisi yeddi mindən çox idi. Regionun yeganə mülki hava limanı burada yerləşdiyindən şəhərin nəqliyyat-kommunikasiya baxımdan xüsusi əhəmiyyəti var idi. Məhz buna görə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlamazdan öncə şəhər qaçqınların pənah apardığı yerə çevrilmişdi. Orta Asiyada baş verən etnik çaxnaşmalardan qaçan Ahıska türkləri və Ermənistandan deportasiya olunan azərbaycanlı qaçqınlar Xocalıda məskunlaşmışdı.

Xocalı həm də Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirən yaşayış məskəni idi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının kromlaxları, dolmenləri, siklopları, kurqanları və digər abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır.

Xocalının işğalına dair istintaq materialları göstərir ki, hücumda mayor Seyran Muşeqoviç Oqyanın komandanlığı altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3-cü batalyonun, Valeri Çitçyanın qərargah rəisi olduğu 1-ci batalyonun döyüşçüləri və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və gizir iştirak etmişdir. Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb canını qurtarmaq istəyərkən, əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda çalınçarpaz atəşlə qətlə yetirilmişdir. Rusiyanın "Memorial" hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, meyitlərin bir çoxunun təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktlarını da qeydə almışdır.

BMT-nin "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyasında isə soyqırımı cinayətinin mahiyyəti tam olaraq əksini tapmışdır. 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmiş bu konvensiyada ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırımı adlandırılmışdır. Eyni zamanda, bu

konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsi qoyulmuşdur.

Konvensiyanın 2-ci maddəsinə görə, soyqırımı hər hansı milli, etnik, irqi və dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir: a) bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi; b) bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi; c) qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması; d) bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi; e) bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqasına verilməsi.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə, soyqırımı; soyqırımı törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə; soyqırımı törətməyə birbaşa iştirak və açıq təhrik; soyqırımı törətməyə yönəlmiş qəsd; soyqırımında iştirak cəzalandırılan əməllər sırasındadır. Bu kriteriyalar baxımından Xocalı qətliamının soyqırımı kimi tövsiyə olunmasına ciddi hüquqi əsaslar mövcuddur. Ümumən, Azərbaycan hakimiyyəti bu məsələdə həm də keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının IV maddəsinə, Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunalın Nizamnaməsinin I maddəsinə, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunu, həmçinin “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 24 fevral 1994-cü il tarixli qərarını, Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» 26 mart 1998-ci il fərmanını və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü və 104-cü maddələrini əldə əsas tutur. Azərbaycanlılara qarşı tarixən tətbiq olunan soyqırımı, deportasiya, işgəncələr və qeyri-insani rəftar, eyni zamanda, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının, İşgəncələrə qarşı BMT və Avropa Şurası konvensiyalarının və digər aktların kobud şəkildə pozulması deməkdir.

Azərbaycan 1996-cı il mayın 31-də BMT-nin 9 dekabr 1948-ci il tarixli “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” Konvensiyasını ratifikasiya etmiş, milli qanunvericiliyini bu sənədə uyğunlaşdırmaq istiqamətində tədbirlər görmüşdür. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin VII bölmənin fəsilərə bölünməsində bu konvensiyanın tələbləri nəzərə alınmış, 16-cı fəsil “Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər”, 17-ci fəsil “Müharibə cinayətləri” adlandırılmışdır. Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə “Soyqırım”, (maddə 103), “Soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə” (maddə 104) maddələri daxil edilmişdir.

Xatırlatmaq lazımdır ki, məhz ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etmişdir. Həmin vaxtdan Xocalı faciəsinin dünyada tanınması istiqamətində hər il dövlət səviyyəsində tədbirlər həyata keçirilir. Əlbəttə, bu istiqamətdə indiyədək görülmüş işlər daha da genişləndirilməli, kütləvi informasiya vasitələri, qeyri-hökumət təşkilatları bu işə ciddi dəstək verməlidirlər. Bunun üçün virtual məkanın – internetin hüdudsuz imkanlarından geniş istifadə olunmalı, eyni zamanda, səfirliklər, diaspor təşkilatları birgə işləməli, faciə ilə bağlı həqiqətlərin yerləşdikləri ölkələrin ictimaiyyətinə çatdırılması üçün fəallıq göstərməlidirlər. Türk və Azərbaycan diasporlarının bu istiqamətdə birgə fəaliyyətini də yeni dövrün siyasi reallıqları tələb edir.

Hazırda çoxsaylı faktlar, canlı şahid ifadələri, foto və videomateriallar Azərbaycanın bütün dünyada Xocalı soyqırımı ilə bağlı geniş təbliğat aparmaq imkanlarını genişləndirir. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondunun xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqqında faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə nəşr edilən “Qarabağın tarixi haqqında məlumat”, “Qarabağ münaqişəsinin başlanması”, “Xocalı soyqırımı”, “Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri”, “Erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyəti” kitabçalarının elektron variantları Xocalı soyqırımının ildönümü ərəfəsində təşkilatın təşəbbüsü ilə xarici ölkələrin diplomatik korpuslarına, beynəlxalq təşkilatlara, kütləvi informasiya vasitələrinə, tanınmış ictimai-siyasi xadimlərə paylanılır. Zəngin fakt və foto-sənədlərə istinadla aparılan bu təbliğat kampaniyası yüz minlərlə avropalıya Qarabağ həqiqətləri, Xocalı soyqırımı, Ermənistanın ölkəmizə qarşı həyata keçirdiyi təcavüzkar işğalçılıq siyasəti haqqında əsl həqiqətləri çatdırır.

İslam Konfransı Təşkilatının Gənclər Forumu ilə “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasına start verilməsi də fondun Moskva filialının fəaliyyəti ilə bağlıdır. İOT Ölkələrinin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Uqandanın paytaxtı Kampalada keçirilmiş iclasında Gənclər Forumunun Sivilizasiyalar Alyansının baş koordinatoru Leyla xanım Əliyevanın “Xocalıya ədalət – Qarabağa azadlıq” adlı təşəbbüsünü təsdiq etmişdir. İOT xarici işlər nazirlərinin 35-ci iclasında bununla əlaqədar xüsusi qətnamə qəbul edilmişdir. 57 ölkənin xarici işlər nazirləri tərəfindən qətnaməyə dəstək verilməsi nəticəsində bu qətnamənin yerinə yetirilməsi üçün zəruri siyasi və hüquqi zəmin yaradılmışdır.

Söhbət bu gün konkret fakt və sübutlarla təsdiqlənmiş, sübuta xüsusi ehtiyacı olmayan soyqırımı faktının tanınmasından gedir. Şahid ifadələri, istintaq materialları və beynəlxalq hüquq normaları Xocalıda baş verənlərin soyqırımı olduğuna hansısa şübhə yeri qoymur. Unutmayaq ki, ötən əsrin əvvəllərindən fərqli olaraq,

Xocalı faciəsi müasir dünyanın gözü qarşısında baş vermişdir. Dünyanın ən müxtəlif nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələri hələ 1992-ci ildə faciə ilə bağlı geniş reportajlar vermişlər. Ən müxtəlif ölkələrdən gəlmiş jurnalistlər Xocalı dəhşətlərini öz gözləri ilə görmüş, sənədləşdirmişlər. Eyni zamanda, hazırladıkları reportajlarda faciədən sarsıldıklarını gizlətməmişlər.

Faciədən 25 il keçməsinə baxmayaraq, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, terrorçu, işğalçı əməllərə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Bununla belə, Azərbaycan dövlətinin apardığı məqsədyönlü diplomatiya və siyasi-hərbi fəaliyyət münaqişə ilə bağlı reallıqların dünyada daha doğlun və məqsədyönlü şəkildə qəbuluna imkan yaradır. 2016-cı ilin məlum aprel döyüşləri nəticəsində 2 min hektardan çox ərazinin işğalçılardan azad edilməsi, bir müddət əvvəl dövlətimizin başçısının sərəncamı əsasında Cəbrayıl rayonunun işğaldan azad edilmiş Cocuq-Mərcanlı kəndinin əsaslı yenidənqurma və bərpaasına başlanılması torpaqlarımızın düşmən tapdağından xilas olacağı günün uzaqda olmadığını göstərir.

Azərbaycan Prezidentinin Xocalı faciəsinin 25-ci ildönümü ilə bağlı imzaladığı sərəncamda deyilir: "2016-cı ilin aprel ayında növbəti dəfə atəşkəs rejimini pozan Ermənistanın tərribatına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu tərəfindən torpaqlarımızın bir qisminin işğalçılardan azad edilməsi ölkəmizin ərazi bütövlüyünü hərbi yolla bərpa etmək üçün bizim kifayət qədər hərbi gücümüz, iqtisadi potensialımız və siyasi iradəmiz olduğunu bir daha sübuta yetirmiş, beynəlxalq ictimaiyyətə mövcud status-kvonun qəbul edilməzliyini nümayiş etdirərək işğalçı qüvvələrin torpaqlarımızdan çıxarılması tələbini yenidən gündəmə gətirmişdir. Geniş vüsət almış "Xocalıya ədalət!" kampaniyası çərçivəsində gerçəkləşdirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq dünyanın bir sıra ölkələrində bu soyqırımla bağlı müvafiq qərarlar qəbul edilsə də, belə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda hələ ki öz hüquqi qiymətini almamışdır".

Ermənistan prezidenti indi daha çox öz hakimiyyətinin hayında olduğu üçün qondarma "erməni soyqırımı" şouları təşkil etməklə, münaqişə ilə bağlı mövcud "status-kvo"nun saxlanılmasına səy göstərir. Lakin bu vəziyyətin özü işğalçı ölkəni iflic vəziyyətdən çıxmağa qoymur. İqtisadiyyata yönəldilməli olan xərclər işğalçı ordunun, separatçı rejimin saxlanılmasına sərf edilir. Ermənistanda sosial-iqtisadi vəziyyətin müsbətə doğru dəyişmədiyini, insanların aclıq və səfalət içində yaşadığını müxtəlif beynəlxalq təşkilatların hesabatları da təsdiqləyir. Hakim rejimin bütün söylərinə rəğmən, ölkədən köçüb gedənlərin sayı durmadan artır.

Danışıqları görüntü xatirinə davam etdirmək niyyətində olmadığını dəfələrlə bəyan etmiş Azərbaycan iqtidarı hələlik prosesləri təmkinlə izləyir və sülh prosesinin dalana dirənmədiyini qənaətinə gəlir. Ermənistan yaranmış fürsəti düzgün dəyərləndirib konstruktivlik nümayiş etdirməyəcəyi təqdirdə, münaqişənin güc tətbiqi ilə həlli Azərbaycan üçün qaçılmaz varianta çevriləcəkdir. Ölkə rəhbərliyinin bu qətiyyətli mövqeyi həm də xalqın milli maraqlarını sonadək müdafiə etmək əzmindən qaynaqlanır.

Xalq qəzeti.-2017.-26 fevral.-№44.-S.1-2.

XOCALI soyqırımı üzrə beynəlxalq tribunal yaradılmalıdır

Aydın SƏFİXANLI,

Ombudsman Aparatının rəhbəri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

25 il bundan əvvəl, fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni təcavüzkarları keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək xalqımıza qarşı soyqırımı cinayətini törətmişlər. Uşaqların, qadınların, qocaların xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildiyi o müdhiş gecədə bəşər tarixinin ən ağır cinayət hadisəsi baş vermişdir.

Bu soyqırımı aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edilmiş, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, əsir götürülənlərə amansız işgəncələr verilmişdir.

Xocalı soyqırımı zamanı baş vermiş cinayət əməllərinin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların kütləvi şəkildə məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi beynəlxalq, həmçinin dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz genosid kimi tövsif edilməlidir.

Beynəlxalq hüquqa görə, genosid sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməldir və ən ağır beynəlxalq cinayətlərdən hesab olunur. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 (I) sayılı qətnaməsində qeyd olunur ki, genosid insan qruplarının yaşamaq hüququnu pozmaqla insan mənliliyini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dəyərlərdən məhrum edir. Belə əməllər BMT-nin məqsəd və vəzifələrinə, ümumbəşəri dəyərlərə tamamilə ziddir.

Genosid cinayətinin hüquqi əsası, BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş, “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyada müəyyən edilmişdir. Həmin konvensiyaya görə, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə genosid sayılır.

Analoji normalar Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsində (4-cü maddə), Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsində (3-cü maddə) və bir sıra dövlətlərin cinayət qanunvericiliyində, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsində təsbit olunmuşdur.

Xocalı soyqırımı zamanı ermənilər tərəfindən adıçəkilən beynəlxalq sənədlərdə və cinayət qanunvericiliyimizdə təsbit olunmuş genosid cinayətinin tərkibini təşkil edən bütün əməllər törədilmişdir.

Qeyd etmək istərdim ki, “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi də öhdələrinə götürmüşlər.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımının beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymətini almaması, bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılmaması, günahkarların özlərini cəzasızlıq mühitində hiss edərək kütləvi insan qırğınları ilə müşayiət olunan yeni cinayətlər törətməsinə rəvac vermişdir ki, bu da sülhə və bəşəriyyətə açıq təhdiddir.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının əsl mahiyyətini açıqlamış, hələ 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət vermişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mötəbər beynəlxalq tədbirlərdəki çıxışlarında hər zaman Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı cinayətlərini törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunmasının vacibliyini bəyan etmişdir. O, beynəlxalq təşkilatların bu məsələdə prinsipial mövqe tutmasını, nüfuzlu beynəlxalq təsisatlar tərəfindən qəbul edilmiş qətnamələrin həyata keçirilməsi mexanizminin olmasını, ikili standartlara yol vermədən beynəlxalq hüquq və normalara uyğun fəaliyyət göstərməsini qətiyyətlə tələb etmişdir.

Prezident İlham Əliyev Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışında etdiyi çıxışda demişdir: “Xocalı soyqırımını törədənlər bu gün Ermənistan rəhbərliyində təmsil olunan adamlardır. Bu faciə dünyanın gözü qabağında baş vermişdir. Yəni, biz bunu “erməni soyqırımı” mifi kimi heç bir əsası olmayan mifologiya əsasında deyil, real faktlar əsasında görürük. Videomateriallar, fotosəkillər, canlı şahidlərin ifadələri – bütün bunlar həqiqətdir və reallıqdır. Ancaq nədənsə, bəziləri bunu görmək istəmir, bəziləri bu günə qədər də erməniləri qurban kimi təqdim etmək istəyirlər. Əlbəttə ki, bunun səbəbi vardır. Dünyada fəaliyyət göstərən

erməni lobbisi və onun nəzarəti altında olan bəzi riyakar və rüşvətxor siyasətçilər tarixi tamamilə təhrif edərək bütün günahı Azərbaycanın üzərinə qoymağa çalışırlar. Bu ədalətsizlik bu günə qədər də davam edir. Xocalı soyqırımı zamanı 613 günahsız insan ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.”

Xüsusi olaraq vurğulamaq istərdim ki, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən və geniş vüsət almış “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq təbliğat-təşviqat kampaniyası Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünyada təbliğ olunmasında, bu faciənin Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı aktı kimi tanınmasında mühüm rol oynayır. Bunun nəticəsi olaraq dünyanın bir sıra ölkələrində bu soyqırımla bağlı müvafiq qərarlar qəbul edilməkdədir.

Qeyd etmək istərdim ki, Xocalı soyqırımı cinayətini törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün bir sıra mexanizmlər mövcuddur. Bunlardan biri Xocalı soyqırımı cinayətinin araşdırılması və bu cinayəti törədənlərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün Xocalı soyqırımı üzrə beynəlxalq tribunalın yaradılmasıdır.

Məlumat üçün bildirim ki, beynəlxalq tribunallar, beynəlxalq cinayətlərin törədilməsində ittiham olunan fiziki şəxslər və dövlətlər üzərində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün yaradılan bir mexanizmdir.

Tarixdə müxtəlif vaxtlarda müxtəlif hadisələrlə bağlı beynəlxalq tribunallar yaradılmışdır. İlk dəfə İkinci dünya müharibəsindən sonra, sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslərin cəzalandırılması üçün Nürnbərg və Tokio tribunalları təsis olunmuş, daha sonra keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda ərazisində baş vermiş genosid, sülh və bəşəriyyət əleyhinə olan cinayətləri törətmiş şəxslər üzərində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün Yuqoslaviya və Ruanda ad hoc beynəlxalq cinayət tribunalları yaradılmışdır.

Göründüyü kimi, beynəlxalq tribunallar genosid, sülh və bəşəriyyət əleyhinə olan cinayətləri törətmiş şəxslər üzərində ədalət mühakiməsi həyata keçirir.

Qeyd etmək istərdim ki, BMT Təhlükəsizlik Şurası keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda ərazisində baş verən silahlı münaqişə zamanı törədilən genosid və soyqırım cinayətlərini məhz beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhlükə kimi qiymətləndirərək və BMT Nizamnaməsinin VII fəslində təsbit olunmuş müddəaları rəhbər tutaraq, bu cinayətlərin törədilməsində məsuliyyət daşıyan şəxslərin məhkəmə təqibi məqsədilə iki ad hoc beynəlxalq tribunal təsis etmişdir.

Hesab edirəm ki, Xocalı faciəsi zamanı baş verən hadisələr zamanı törədilən əməllər genosid və insanlıq əleyhinə cinayətlərin tərkib hissəsini yaratdığından Xocalı soyqırımı üzrə beynəlxalq tribunal yaradılmalıdır.

Təəssüflə qeyd etmək istərdim ki, Xocalı soyqırımı cinayətinin törədilməsində məsuliyyət daşıyan şəxslərin məhkəmə təqibini həyata keçirmək üçün kifayət qədər hüquqi əsaslar və analogi məhkəmə təcrübələri olmasına baxmayaraq, Azərbaycana qarşı tətbiq edilən ikili standartlar bu günə kimi məsələyə beynəlxalq hüquqi qiymətin verilməməsinə, genosid və insanlıq əleyhinə cinayətləri törətmiş şəxslərin hələ də məsuliyyətdən yayınaraq, yeni-yeni cinayətlər etməsinə səbəb olmuşdur. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yürütmüş olduğu cəsarətli xarici siyasət nəticəsində müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlar tərəfindən Azərbaycanın ədalətli mövqeyini dəstəkləyən bir çox qətnamə və qərarların qəbul edilməsi, Xocalı faciəsinin bir çox ölkələr tərəfindən tanınması, Xocalı soyqırımı cinayətinin törədilməsində məsuliyyət daşıyan şəxslərin tezliklə cəzalandırılacağına inamı artırır.

Xüsusi olaraq vurğulamaq istərdim ki, “Müddətin hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında” 26 noyabr 1968-ci il tarixli Konvensiyanın tələblərinə əsasən törədilmə vaxtından asılı olmayaraq, genosid cinayətini törətmiş şəxslərin istənilən vaxt cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməsi tələbi də məsələnin aktuallığını daim saxlamış olur.

Prezident İlham Əliyevin Münxendə BMT-nin baş katibi Antonio Quterreş ilə görüşü zamanı Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı danışıqlar prosesinin hazırkı vəziyyəti və perspektivləri haqqında məlumat vermişdir. O, BMT-nin və baş katib Antonio Quterreşin mövcud vəziyyətə müdaxilə edib, prosesin sürətlənməsinə daha yaxından təkan verməsinin əhəmiyyətini vurğulaması nüfuzlu qurumu bu məsələdə daha fəal olmağa sövq edəcəkdir.

Xocalı soyqırımının törədilməsində məsuliyyət daşıyan şəxslərin cəzalandırılması istiqamətində atılacaq digər addım isə bu cinayətin baş verməsində iştirakı sübuta yetirilmiş şəxslərin beynəlxalq axtarışa verilərək, Azərbaycana gətirilməsinə nail olmaq və barələrində cinayət təqibini həyata keçirməkdir.

Qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğu tərəfindən Xocalı soyqırımı ilə bağlı başlanmış cinayəti işi çərçivəsində 7500-dən artıq istintaq hərəkəti aparılmış və 39 nəfərin Xocalı soyqırımında iştirakı tam sübuta yetirilmişdir.

BMT Baş Məclisinin 3 dekabr 1973-cü il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Hərbi cinayətlərdə, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin aşkara çıxarılması, həbs edilməsi, təhvil verilməsi və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipləri”nə müvafiq olaraq, hərbi cinayətlərdə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə təqsirkar olan şəxslərin məhkəmə təqibinin və cəzalandırılmasının təmin edilməsinə yönəldilmiş beynəlxalq tədbirlərin görülməsinə xüsusi zərurət vardır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Hərbi cinayətlər və bəşəriyyətə qarşı cinayətlər nə vaxt və harada törədilməsindən asılı olmayaraq araşdırılmalı, belə cinayətlərin törədilməsində təqsirləndirilən şəxslər barəsində axtarış elan olunmalı, tutularaq ədalət mühakiməsinə təhvil verilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərini qanunsuz olaraq keçmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyinə hörmətsizlik nümayiş etdirən Aleksandr Lapşinin Azərbaycana gətirilməsi ilə bağlı müsbət təcrübəni Xocalı soyqırımını cinayətinin törədilməsində məsuliyyət daşıyan şəxslərə münasibətdə də davam etdirmək daha düzgün olardı.

Xalq qəzeti.-2017.-2 mart.-№47.-S.6.

**Xocalı qətliamı - Ermənistanın işğalçı
və təcavüzkar siyasətini dünyada ifşa edən fakt kimi...**

Nahid SALAYEV

Ermənistanın Azərbaycana qarşı davam edən işğal siyasətinin mahiyyəti, düşmən tərəfin benyəlxalq hüquq normalarını kobud şəkildə pozaraq ərazilərimizin bir hissəsini öz nəzarətində saxlaması ilə bağlı həqiqətlərin dünyaya çatdırılması qarşıda duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Etiraf edilməlidir ki, sözügedən istiqamətdə mühüm işlər görülmüş, diplomatik sferada atılan addımlar nəticəsində beynəlxalq birlikdə Ermənistanın təcavüzkar dövlət olması haqda birmənalı rəy formalaşmışdır.

Bununla yanaşı daha bir önəmli məqam odur ki, dünya erməni işğalının gedişində ən böyük qəddarlıqlara yol verildiyinə dair də yetərinə məlumatlandırılıb. Bunun real təsdiqi 25 il öncə baş verən Xocalı soyqırımı oldu. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, faciənin ildönümü ilə bağlı olaraq dünya mediasında bu məsələyə geniş diqqət yetirildi. Məhz beynəlxalq medianın məsələyə xüsusi diqqəti dünyanın erməni işğalının acı nəticələri, gətirdiyi faciələr haqqında bir daha geniş məlumat əldə etməsinə yol açdı. Azərbaycan diplomatiyası bu məsələdə kifayət qədər fəal rol oynadı, media vasitəsilə diqqətləri yenidən bu faciəyə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə yönəltdi. Bu xüsusda qardaş Türkiyənin nüfuzlu "Yeni çağ" qəzeti də oxucularına Xocalı soyqırımının törədilməsinin məqsədi və dəhşətli nəticələri barədə müfəssəl məlumat çatdırıb. Xocalı soyqırımı törədilərkən əsir və girov götürülən vətəndaşlarımızın böyük bir qisminin taleyi barədə hələ də düşmən tərəfindən məlumat alınmadığının göstərildiyi yazıda erməni millətçi dairələrinin XIX əsrin sonlarından başlayaraq Qafqazda və Anadoluda müsəlman-türk əhaliyə qarşı törətdiyi cinayətlərdən də geniş bəhs edir. Qeyd olunur ki, Xocalı soyqırımı ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı tarix boyu törətdiyi soyqırımların davamıdır: "Təcavüzkar Ermənistanın kriminal rəhbərliyi uydurma "erməni soyqırımı" mövzusunda gündəmdə saxlamaqla Türkiyəyə qarşı əsassız iddialarını davam etdirməkdədir. Halbuki, həmin şəxslər Xocalı soyqırımını törətməklə və bunu özləri də etiraf etməklə, əslində, "erməni soyqırımı"nın uydurma olduğunu təsdiqləyirlər".

Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü ilə əlaqədar Küveytin "Əl-Bilad" internet portalında baş direktor Ziyad Sanianın "Xocalı soyqırımı şəhidlərinin xatirəsinə" adlı məqaləsi verilib. Müəllif yazır ki, müharibələr, soyqırımları haqqında çox oxuyub, bəzilərinin şahidi olub: "Alman faşistlərinin törətdiyi qətliamlar ermənilərin Azərbaycanda günahsız insanları, 5-6 yaşındakı uşaqları vəhşiliklə qətlə yetirmələrinin yanında cinayət lüğətində kiçik bir sətərə bənzəyir. Kitablarda, kütləvi informasiya vasitələrində Xocalı soyqırımından nə qədər çox danışılsa da, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə sərt, dondurucu havada ermənilərin törətdiyi ağırlı səhnələr olduğu kimi təsvir edilə bilməz. Belə ki, ermənilər qanlı dolmuş gölməçənin üzərindən qarşı tərəfə keçmək üçün həmin gecə qətlə yetirilmiş insanların, xüsusilə 8-9 yaşlı uşaqların cəsədlərindən istifadə ediblər. Həmin qanlı gündə Xocalıda qulaqları kəsilmiş uşaqların, sifətlərinin yarısı kəsilmiş qadınların, başlarının dərisi soyulmuş kişilərin şəkilləri kameralar vasitəsilə bütün dünyaya çatdırılıb". Müəllif dünya birliyinin Xocalı qətliamı ilə bağlı susqunluq nümayiş etdirməsinin yolverilməz olduğunu diqqətə çatdırır.

İranda nəşr olunan "Şəhriyar" qəzetində də Xocalı soyqırımı haqqında geniş məqalə dərc edilib. "Xocalı soyqırımı insanlıq əleyhinə yönəlmiş ən böyük cinayətlərdən biri kimi" adlı məqalədə bildirilir ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri Xocalı mühasirəyə alaraq, ən müasir silahlarla hücum etməklə Xocalı şəhərini yerlə-yeksan ediblər. Yazıda Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən "Xocalıya ədalət!" kampaniyası barədə də məlumat verilir. Bu kampaniya çərçivəsində böyük işlər görüldüyü diqqətə çatdırılır. Vurğulanır ki, Xocalı soyqırımının dünya birliyi tərəfindən tanınması məsələsinə gəldikdə, burada ilk növbədə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qətiyyətli mövqeyini qeyd etmək lazımdır. Məqalədə dünyanın bir sıra ölkələrinin parlamentlərinin Xocalı soyqırımını tanıdıqları diqqətə çatdırılır.

"Xocalı: 25 il cəzasızlıq" adlı məqalə isə İspaniyanın "La Razon" qəzetində dərc edilib. Eduardo Guayluponun müəllifi olduğu məqalədə 25 il əvvəl Xocalıda törədilmiş qırğın nəticəsində 613 nəfərin qətlə yetirildiyi, 1275 nəfərin əsir götürüldüyü vurğulanır: "Badam ağacı ən erkən çiçək açan ağaclardan biridir və qışın ortasında, adətən fevral ayında çiçək açır. 1992-ci ilin fevralında, Xocalı şəhəri hər zamankı kimi badam ağacının çiçəklərinin gözəlliyinə büründüyü bir gündə badam çiçəyi qeyri-təbii olaraq qırmızı qana bulanmış qarın yağmasına şahid oldu... 1988-ci ildə Ermənistan beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini pozaraq Azərbaycan ərazisi olan Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək üçün Azərbaycana qarşı təcavüzə başladı. Məhz bu təcavüzün tərkib hissəsi olaraq, 1992-ci ildə Dağlıq Qarabağda - Xocalı şəhərində yaşayan 7 min nəfərlik

dinc əhaliyə qarşı həyata keçirilmiş hərbi əməliyyat soyqırımını ilə nəticələndi. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri ağır artilleriyadan istifadə edərək Xocalıya hücum etdi. Dinc əhali ən yaxın Azərbaycan kəndinə getmək üçün şəhəri tərk etdi. Lakin bu insanların ümidləri puça çıxdı. Ermənistan əmin etmişdi ki, dinc əhalinin şəhəri tərk etməsi üçün bir dəhliz saxlayıb. Lakin həmin dəhliz tələdən başqa bir şey deyildi. Naxçıvanlı və Pircamallı kəndlərinin girişində onları erməni hərbi patrulları gözləyirdi. Açılan atəş nəticəsində 106-sı qadın, 63-ü uşaq və 70-i qoca olmaqla, ümumilikdə 613 nəfər qətlə yetirildi, 1275 nəfər əsir götürüldü. Şəhər bütünlüklə xəritədən silindi". Məqalədə qeyd edilir ki, Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə başlamış "Xocalıya ədalət!" kampaniyasının məqsədi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini bu soyqırımına cəlb etmək, müharibəyə və insanlığa qarşı cinayətə "yox" demək və müharibənin bir daha təkrarlanmaması üçün gücləri birləşdirməkdir.

ABŞ-da çıxan "The San Francisco Examiner" qəzetində də "1992-ci ildə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını xatırlayırıq" sərlövhəli məqalə verilib. Məqalədə Xocalı soyqırımı haqqında statistik məlumatlar və digər faktlar yer alıb: "Xocalı soyqırımı İkinci Dünya müharibəsindən sonra ilk ən böyük kütləvi qanlı qırğın və Ermənistanla Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ müharibəsi ərzində ən dəhşətli hərbi cinayət oldu". Ermənilərin güddüyü niyyətdən söhbət açılaraq qeyd edilir ki, qəddar soyqırım aktı yerli əhalinin gözünü qorxutmaq, onları regionu tərk etməyə vadar etmək məqsədilə Ermənistan tərəfindən qabaqcadan düşünülmüş terror siyasətinin tərkib hissəsidir.

Qəzet Tomas de Vaalın "Qara bağ" kitabından müharibə zamanı erməni səhra komandiri olmuş Serj Sarkisyanın dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı kütləvi qırğın törətdiyini etiraf etməsi barədə fikirlərini sitat gətirir. Materialda Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008-ci ildən "Xocalıya ədalət" beynəlxalq məlumatlandırma kampaniyasının aparıldığı qeyd edilir, son illərdə Xocalı faciəsini soyqırımı kimi tanıyan ölkələrin və Amerika ştatlarının siyahısı verilir.

Serbiyanın "danars.rs" aelektron qəzetində və "balkanin.com" xəbər portalında da faciə ilə bağlı məqalələr verilib. Hər iki məqalədə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və bu iddiaları təmin etmək üçün Ermənistanın ölkəmizə qarşı gücdən istifadə edərək torpaqlarımızı işğal etməsi, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın Xocalı şəhərinə hücum edib azərbaycanlı mülki əhalini qəddarcasına öldürməsi, ağır yaralaması, əsir alıb dəhşətli işgəncələrə məruz qoyması, bəzilərinin taleyinin isə hələ də naməlum qalması barədə məlumat verilib. Müəlliflər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı Ermənistan hərbi qüvvələrinin mülki azərbaycanlılara qarşı zorakılıq siyasətinin sisteməlik xarakter daşdığını və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində etnik təmizləmələrin həyata keçirildiyini qeyd edərək, bunun səbəbini Ermənistan rəhbərliyinin irqçi-ekstremist siyasətilə izah ediblər. Məqalələrdə dünya mətbuatının 1992-cı ildə Xocalı soyqırımını barədə reportajlarından sitatlar gətirilib, oxşar faciələrin gələcəkdə təkrarlanmaması üçün cinayətkarların cəzalandırılmasının vacibliyini qeyd ediblər.

Şərqi Avropa ölkələri və postsovet məkanında baş verən hadisələri işıqlandırmaq üzrə ixtisaslaşmış "ostpol.de" portalında dərc olunmuş məqalədə Xocalı şəhərinin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda yerləşdiyi və burada 25 il öncə erməni silahlı dəstələri tərəfindən yüzlərlə mülki şəxsin qətlə yetirildiyi bildirilir. Azərbaycanda Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinin anılması məqsədilə kütləvi tədbirlərin təşkil olunduğu, Meksika, Türkiyə, Almaniya və İsraildə onların xatirəsinə abidələrin qoyulduğu qeyd edilən məqalədə, həmçinin, Azərbaycan tərəfinin bu qətlə törətmiş şəxslərin mühakimə olunacağına ümid etdiyi bildirilir. Eyni zamanda, burada da Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə başlanan "Xocalıya ədalət" kampaniyasından bəhs olunur, Ermənistanın BMT-nin qətnamələrinə əhəmiyyət verməyərək Azərbaycanın torpaqlarını hələ də işğal altında saxladığı yazılır.

Azərbaycanla əməkdaşlığında yeni səhifə açan Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının "Əl-Cəzirə" qəzetində də Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı məqalə yayımlanıb. Burada erməni silahlı qüvvələrinin keçmiş SSRİ-nin Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnika və hərbiçilərinin köməyi ilə Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etməsi, burada yaşayan mülki əhalini amansızlıqla qətlə yetirməsi barədə ətraflı məlumat verilir. Qeyd olunur ki, bu vəhşilik Ermənistan dövlətinin Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək yolunda hər cür hərəkətlərə hazır olduğunu sübut etdi. Yazıda Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən soyqırımını siyasəti kimi tanınmasının, qətlə bəyənəlxalq səviyyədə hüquqi-siyasi qiymət verilməsinin, bu cinayətin təşkilatçıların, ideoloqlarının və icraçıların cəzalandırılmasının vacibliyini vurğulanır.

Məşhur "Huffington Post" qəzetinin alman redaksiyasının veb-səhifəsindəki məqalədə isə Qarabağ münaqişəsinin tarixinə qısa nəzər salınır, münaqişənin həllinə dair regional və beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT-nin qəbul etdiyi qətnamələr sadalanır. Məqalədə Xocalıda günahsız insanların qətlinin əsas təşkilatçısı olan və bu gün Ermənistan rəhbərlik edən Serj Sarkisyanın hələ də cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədiyini vurğulanır. "Presseportal.de" portalında isə Böyük Britaniyanın Film və Televiziya Akademiyasında "Sonsuz dəhliz" sənədli filminin təqdimatına dair reportaj yerləşdirilib. Yazıda filmin mövzusu olan Xocalı soyqırımından ətraflı şəkildə bəhs edilir, bu qətləmin "azadlıq və müstəqillik üçün verilmiş qurbanlar" olduğu

bildirilir. Reportaj Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın aşağıdakı sözləri ilə bitir: "Xocalı soyqırımının ictimaiyyətin diqqətində saxlanması vacibdir. Mən bu filmin çəkilməsinə sevinirəm. "Sonsuz dəhşət" filmi Xocalıda baş vermiş dəhşətli qırğından və erməni təcavüzündən bəhs edir. Belə cinayətlər bir daha təkrarlanmamalıdır".

İsraildə dərc edilən məşhur "Jerusalem Post" qəzeti də məsələyə geniş diqqət yetirib, olduqca maraqlı məqamlara nəzər salıb. Holokost fonunda Xocalı soyqırımına toxunulan yazıda qeyd olunur: "Holokost ilə Xocalı soyqırımı arasında ümumi nə var? Xüsusi qeyd edək ki, İsrail prezidenti Reuven Rivlin iki il əvvəl BMT Baş Məclisində Holokost qurbanlarının Beynəlxalq Anım Gününə həsr olunmuş tədbirdə çıxışında Xocalı hadisələrinə toxunub. İndi elə coğrafi adlar var ki, xəritədə sadəcə nöqtəni deyil, daha çox şeyi ifadə edir. Bunlar qəddarlığın və amansızlığın rəmzinə çevrilmiş Babi Yar, Liditsa, Oradur, Xatın, Sonqmi kimi kənd və şəhər adlarıdır. Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində bu siyahıya daha bir ad - Azərbaycanın Xocalı şəhəri düşüb. Bu faciə bütün bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətdir. Artıq tarixi faktıdır ki, erməni silahlı qüvvələri və muzdlu dəstələri şəhəri və onun ətraflarını tərk etməyə macal tapmamış heç bir xocalılıya aman verməyib. Dinc Xocalı sakinləri yaxın məsafədən güllələnib, başlarının dərisi soyulub, bir çoxu diri-diri yandırılıb. Qocalar, uşaqlar və qadınlar görünməmiş və dözülməz işgəncələrə, amansız rəftara və həqarətlərə məruz qalıblar. Xocalı şəhərinin mülki əhalisi yalnız bir məqsədlə düşünülmüş şəkildə kütləvi məhv edilirdi - onların hamısı azərbaycanlı idi. Deyin görək, XXI əsrin erməni faşistləri XX əsrin 40-cı illərinin alman faşistlərindən nə ilə fərqlənir? Bu gün İŞİD-in əsirlərin başına gətirdiyi oyunların bəzi hallarda daha dəhşətlilərini erməni terrorçuları 1992-ci ildə Xocalıda törədiblər. Xocalı soyqırımı təkcə Azərbaycan xalqına qarşı cinayət deyil, bilavasitə bütün bəşəriyyətə qarşı cinayətdir. Fevral ayı Azərbaycan xalqının ürəyində çalın-çarpaz yaralar açmış aydır. Bu yaralar günahsız qətlə yetirilmiş azərbaycanlıların sağalmayan yarasıdır. Gələcəyi erməni silahlı birləşmələrinin törətdiyi qanlı qırğın nəticəsində məhv olan bu insanların hər birinin öz əhvalatı, ailəsi və uşaqlıq dövrü olub. Həlak olanların qohumlarının bir ümumi dərdi var - bu dəhşətli cinayəti törədən insanlar indiyə qədər beynəlxalq məhkəmə qarşısında durmayıb və cəzasız qalıblar. İkinci Dünya müharibəsinin faşist xuntası nümayəndələrinin çoxunu Nürnberq prosesində məhkəmə qarşısına çıxaran nəticələrindən fərqli olaraq, dinc azərbaycanlı vətəndaşların kütləvi məhvinin, Xocalı soyqırımının ideoloqları və icraçıları rahat şəkildə müasir Ermənistanda yaşayırlar. Onların çoxu, o cümlədən sabiq müdafiə naziri Seyran Ohanyan, prezident Serj Sarkisyan və sabiq prezident Robert Köçəryan hətta bu gün də Ermənistan dövlətində yüksək vəzifələr tutur. Xocalıda törədilən cinayətlərdə və azərbaycanlı əhalinin məhv edilməsində yuxarıda adı çəkilən siyasətçilərdən hər biri iştirak edib. Nasistlər kimi, onlar da öz cinayətlərinə görə cavab vermək üçün beynəlxalq məhkəmə qarşısında durmalıdır. Müstəqil beynəlxalq mənbələrin sərəncamında Ermənistan Respublikasının bu yüksək vəzifəli şəxslərinin Xocalı qırğımında iştirakını təsdiq edən yetərinə çox material və videosənəd, faciə şahidlərinin ifadələri var. Öz cinayətlərini gizlətməyə çalışan nasistlərdən fərqli olaraq, bu şəxslərin bəziləri xarici KİV-lərə müsahibə verir, Xocalıda azərbaycanlılara qarşı amansız cinayət əməllərinə bəraət qazandırır və lovğalanırdılar. Bu yerdə Ermənistanın hazırkı prezidenti Serj Sarkisyanın 25 il əvvəl britaniyalı jurnalist Tomas de Vaala dediyi sözləri necə xatırlamaysanız? "Xocalıdan qabaq azərbaycanlılar düşünürdü ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldıra bilməyən xalqdır. Biz bu stereotipi qırdıq". Əminik ki, nasistlər kimi, bu "başabələ siyasətçilərin" də hakimiyyəti iflasa uğrayacaq".

İtaliyanın "L'Opinione" qəzetinin saytında isə jurnalist Domeniko Letisiyanın müəllifi olduğu "Biz Xocalı soyqırımını unutmuruq" adlı məqaləsi verilib. Məqalədə fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərinin işğal edildiyi bildirilir. Qeyd olunur ki, Ermənistan silahlı qüvvələrinin keçmiş sovet ordusunun dəstəyilə şəhərə hücum etməkdə məqsədi Xocalıda qətlə törətmək, əhalini ərəzidən didərgin salmaq və etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirmək idi. Yazıda qeyd edilir ki, Ermənistanda ultra-millətçi rejimin ictimaiyyətdə Azərbaycana qarşı nifrət ideologiyasını təbliğ etməsinə baxmayaraq, bu ölkənin bəzi insan haqları müdafiəçiləri Xocalı soyqırımına görə açıq şəkildə Azərbaycandan üzr istəyib.

Müəllif yazır ki, 2016-cı ilin noyabr ayında Bakıda həm Ermənistandan, həm də Azərbaycandan çoxsaylı fəal insan haqları müdafiəçilərinin iştirak etdiyi "Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsi: əsas maneələr və nizamlanma perspektivləri. Ermənistan və Azərbaycandan baxış" adlı sülh konfransı keçirilib. Konfransdan əvvəl Ermənistan təmsilçiləri 1992-ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırımına görə üzr istəyib və paytaxt Bakı şəhərində soyqırımı ilə bağlı abidəni ziyarət ediblər: "Son zamanlar məşhur yazıçı Anna Paytyan Xocalı soyqırımını ictimai şəkildə qınayan erməni fəalları siyahısına daxil olub. O, Xocalıda törədilənlərin soyqırımı olduğunu təsdiqləyib. Bu soyqırımının törədilməsində iştirak etmiş Ermənistan hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrini, xüsusən də öz bəyanatlarında "biz ermənilərin körpələrə toxuna bilməz stereotipini qırdıq" deyən hazırkı prezident Serj Sarkisyanı qınayıb və azərbaycanlıların öldürülməsini vətənpərvərlik və ermənilərə olan sevginin nümayişi kimi qələmə verən hər kəsi sərt tənqid edib". Məqalədə vurğulanır ki, Xocalı hadisələri və Ermənistan tərəfindən törədilən cinayətlər həqiqətən bütün insanlığa qarşı cinayət hesab oluna bilər və bu cinayətlərə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən lazımi siyasi və

hüquqi qiymət verilməlidir: "Təəssüf ki, Ermənistanın hakimiyyət orqanları Xocalı soyqırımını üçün üzr istəyən və münaqişənin dərhal həllini tələb edən fəalların və ziyalıların çağırışlarına əməl etmək istəmir. Əksinə, bir çox fəal Ermənistan rejimi tərəfindən kəskin hücumlar və gördükləri işlər üçün ağır təzyiqlərə məruz qalır və bəziləri daimi olaraq ölkədən qaçmağa məcbur olub".

Macarıstanda çıxan nüfuzlu "Magyar Hirlap" qəzetinin internet səhifəsində Azərbaycanın bu ölkədəki səfiri Vilayət Quliyevlə "Azərbaycanda kədərli ildönümü" sərlövhəli müsahibə dərc edilib. Səfir müsahibəsində bildirib ki, Xocalı qırğını azərbaycanlıların qəlbində ölkə tarixinin ən kədərli səhifələrindən biridir: "Dağlıq Qarabağda fəal döyüş əməliyyatları dövründə erməni separatçıları tərəfindən Xocalı şəhərində törədilmiş faciə mahiyyət etibarilə bəşər tarixində nəinki Azərbaycan xalqının, həm də bütün dünya ictimaiyyətinin üzləşdiyi ən dəhşətli faciələrdən biridir... Biz bütün dünyaya göstərməliyik ki, bizimlə qonşuluqda yaşayan, ümumbəşəri dəyərlərlə hesablaşmadan insanları qətlə yetirən, əraziləri qarət edən, murdarlayan, həm bizə, həm də öz xalqına ziyan vuran ifrat radikal erməni millətçiləri sözün həqiqi mənasında əqidəsiz və əxlaqsız varlıqlardır, XXI əsrin vəhşiləridir. İkinci Dünya müharibəsi illərində məşhur çex jurnalisti Yulius Fuçikin etdiyi kimi, biz də daim insanları onların milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq sayıqlığa çağırmalıyıq ki, dünya xəritəsində Xocalı kimi yeni odlu nöqtələr yaranmasın".

Fransanın "lopinion.fr" saytı isə yazır ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən faciəvi səhifəsi 1992-ci il fevralın 26-da 613 dinc sakinin qətlə yetirildiyi Xocalı qırğınıdır: "Azərbaycan yenə də intiqam hissindən uzaqdır və regionda sülhün bərqərar olmasında maraqlı olduğunu bəyan edir". Fransanın digər nüfuzlu "Texpress" portalında isə "Xocalı soyqırımını tarixi və siyasi aspektlər kontekstində" sərlövhəli məqalə yayılıb. Məqalədə əsrin cinayətinin - Xocalı soyqırımının başvermə səbəbləri, faciənin xronikası, beynəlxalq mətbuatda bu kütləvi qırğınla bağlı yayılan informasiyalar barədə məlumat verilir. Bildirilir ki, Xocalı faciəsi XX əsrdə insanlığa qarşı törədilmiş ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. Məqalədə beynəlxalq cinayət kimi Xocalı soyqırımının hüquqi əsasları təhlil edilir, cinayəti törədənlərin ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verəcəklərinə əminlik ifadə olunur.

"Müharibə cinayətinin Xocalı şahidi. Ermənistan müttəhim kürsüsündə" kitabının həmmüəllifi İen Pert Bolqarıstanın "Fokus" radiosuna müsahibəsində bir daha faciənin miqyasına diqqət yetirir. Müsahibədə Ermənistan dövlətinin yarandığı gündən öz ərazilərini genişləndirmək üçün bütün vasitələrə əl atdığını söyləyən həmmüəllif bu ərazi iddialarının hələ keçmiş sovet hakimiyyəti illərində Ermənistan SSR tərəfindən Azərbaycan SSR-ə qarşı edildiyi vurğulanır. O, SSRİ-nin dağılmasından sonra Ermənistanın beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi tanınan Dağlıq Qarabağ bölgəsinə qarşı iddialar irəli sürdüyünü, erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərini işğal etdiyini bildirib. İen Pert məhz bu işğal zamanı Xocalı şəhərinin bütün kommunikasiya imkanlarının məhdudlaşdırıldığını, qadın, uşaq və ahıllar daxil olmaqla 613 nəfərin amansızlıqla qətlə yetirildiyini, minlərlə insanın əsir götürüldüyünü və bir çoxlarının taleyinin naməlum qaldığını diqqətə çatdırıb. Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin ən acınacaqlı məqamı olaraq məhz Xocalıdakı günahsız və əliyalın insanların hədəf seçildiyini qeyd edən həmmüəllif monoetnik ölkə olaraq Ermənistanın işğal etdiyi torpaqların yerli əhalisini özünə düşmən olaraq gördüyünü bildirib. O, bu insanların əsir və məhbus olaraq ermənilərə çətinliklər yaratdığını və onların öldürülməsinin və ya qaçmağa məcbur edilməsinin daha asan yol kimi görüldüyünü vurğulayıb. Müsahibə zamanı İ.Pert Xocalı faciəsinin səbəbləri və nəticələri barədə ətraflı danışıb.

Misirin nüfuzlu və geniş oxucu kütləsinə malik "Əl-Cumhuriyyə" qəzetində Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsi, Ermənistanın yürütdüyü işğalçılıq siyasəti nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması, bir milyondan çox azərbaycanlının doğma torpaqlarından qovulması, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı baş vermiş ən qanlı cinayətin - Xocalı soyqırımının törədilməsi barədə ətraflı məlumat verilir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurası və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən məlum qətnamələrin və qərarların Ermənistan tərəfindən indiyədək icra edilmədiyi oxucuların diqqətinə çatdırılır. Ermənistanın təkziblərinə baxmayaraq, Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərin dünyaya yayıldığı, bir sıra ölkələrin qanunverici orqanları tərəfindən bu soyqırımına hüquqi-siyasi qiymətin verildiyi vurğulanır. Beynəlxalq ictimaiyyətin Ermənistana lazımı təzyiq göstərməməsi təəssüf hissi ilə qeyd olunur. Mərakeşin "Əl-İslah və Ət-Tənmiyə" qəzeti də Xocalı soyqırımını ən dəhşətli və amansız cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirir. Məqalədə, həmçinin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnaməyə indiyədək əməl edilmədiyi, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, AŞPA və digər mötəbər beynəlxalq təşkilatların qətnamə və qərarlarına məhəl qoyulmadığı diqqətə çatdırılır.

Ümumiyyətlə, diqqət yetirdikdə aydın görünür ki, dünyanın ən müxtəlif media orqanları Xocalı faciəsinin ildönümü fonunda bu soyqırım barədə həqiqətləri yenidən dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırıb. Bununla bağlı yuxarıda göstərilən media orqanlarının siyahısını xeyli dərəcədə artırmaq olar. Amma əsas məqam odur ki, bu xüsusda yayımlanan materiallar həm erməni vəhşilikləri və işğal faktını bir daha dünya ictimaiyyətinin

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

---

diqqətinə çatdırır, həm də bu hal Ermənistanın təcavüz siyasətinin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addımlardan sayılır.

Bakı xəbər.-2017.-4/6 mart.-№41.-S.8-9.